



OUP--831--5-8-74--15,000.

## OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T81.1

Accession No. T724

Author R18A ఆముక్త మాలిక.

Title వైశిఖరము సామంతము. అమరావతి  
ఆంధ్ర ప్రదేశ్ సామంతము

This book should be returned on or before the date last marked below.

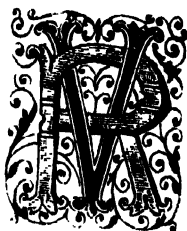
1974





విష్ణు చిత్రియము

అముక్తమాల్యద,



PRINTED BY  
A. RAMASWAMY SASTRI & SONS,  
No. 100, MADRASAWATI STREET,  
S. MATHA PERUMAL STREET, MADRAS - 600 006.

1st Edition: 1954

2nd Edition: 1986

3rd Edition: 2000

4th Edition: 2004

యారుగుమీఁద నిద్రించుచున్న బ్రాహ్మణునిలే

నాక్రమం దిచట నేల యొంటిగాఁ బరుండి

“అయ్యా! నేనుపర దేశపుబ్రాహ్మణుఁడను. ?

జేసికొని నేతున్నా నేచ్చచే రామేశ్వరమ

నంతలోఁ బొద్దుగ్రుంఁ చీకటి పడినంద

బండుకొంటి” నని విస్మయ మూలు :

త్తమం! నీ వనేక దేశములఁ జూచివ

మిత్త)తాచ’ అను

యుందువు. నీ కనే

థానిలో సారస

పింపగా

యము గలవాఁ డీవరాలమూటఁ బుచ్చుకొన  
 రకుఁ బ్రకటనపత్తికల సంపుమని ఉపదేశిం  
 సరాజు మిక్కిలి సంతోషించి తన పురోహి

శైవులు, కాపాలికులు, శాక్తేయులు,  
 , సాంఖ్యులు, పాశుపతులు మొదలు  
 వహించిన సిద్ధాంత ప్రవర్తకు లగువారు  
 రకు వచ్చి రాజాస్థాన

గటపత్తిశ్చయి  
 గవచ్చిం

మన్నారాయణుడే పరుడనియు, అతడే ఉపాస్యుడని  
 హేతుప్రదాతయనియు సిద్ధాంతీకరించెను. అంతట విదా  
 న్వయముగాఁ దెగి నేలఁగూలెను. ప్రతివాదు లందఱు  
 చిత్తులయిరి. రాజు విష్ణుచిత్తుని సామర్థ్యమునకు భ  
 నకు సంతసిల్లి యాతని నేనుంగుచ్చి నెక్కించి ఊరే  
 మును గావించెను. ఆసమయమందుఁ దనభక్తుఁ  
 మాభ్యుదయము నీక్షింపఁగోరి లక్ష్మీకాంతుండు  
 యుడై యంతరిక్షమున గరుడవాహ నున  
 మును బ్రసాదించెను. విష్ణుచిత్తుఁ  
 నూక్త వాక్యములతో స్తుతించి  
 గ్రామమునకుఁ బోయెను.

బ్రాహ్మణు డొకఁడు శృంగ  
 మధురలో రాజపురోహితునిం  
 పండుకొని తోడి విప్రులతో న  
 నొకటియైన “మాస్థామస్తే  
 తికిఁ బోవుచుండఁగా వినెన  
 మును విష్ణుచిత్తుండు భాగవ  
 వ్యయపఱచుటచేరి క్తుడఁ  
 గృహమును మణిమయమ  
 పుమని దేవశిల్పి యగు  
 పున్నది. ఈ కథ  
 యంశములు గానరా  
 పన్యాసమున జేయ  
 గాఁ

10 దలి వీరనారాయణపురము. తండ్రి పేరు ఈశ్వరముని.  
 11 నా జోళి దేశమునేలు రాజయొక్క పురోహితుడు  
 12 నునతడు లోకాతిశయి పాండిత్యము గలవాడై ఆకా  
 13 ననుండు పండితుల నందఱను వాదమం దోడించి వారి  
 14 గొనుచు “ విద్యజ్ఞనకోలాహలుడ”ను బిరుదము  
 15 యామునముని తనగురువునొద్దఁ బాఠమును  
 16 పురోహితుడు తన క్రియవలసిన కరము నిమి  
 17 కొకఁడు సంపెను. ఆగురువు దరిద్రుడగు  
 18 దండ్రియై యామునియొక్క పత్ని  
 19 తియొక పత్నియును దీసికొని “నవ  
 20 లతంత్రపారగా, అపిత ప్రతివాది  
 21 యి” అను శ్లోకమును దానిపై  
 22 పురోహితుడగు ఆకియాశ్వా  
 23 10వ నారాజు తనపురోహితు  
 24 ప్తేయు మని యామునాద్వని

రాజసభకుం బోయెను.  
 1. అధ్యక్షము వహించుటకు  
 2. అతనికి శ్రీవైష్ణవమత  
 3. మనపురోహితుని యీ  
 4. సెను. అందులకు రాజు  
 5. నీకర్థరాజ్య మొన  
 6. కు నీ  
 7.

కళనలె దినదిన ప్రవర్ధమాన యశాచు ససమాన  
 నేత్రాస్లోదకారిణి యయ్యె. చిన్ననాటనుండి  
 మెండుగ నుండెను. శ్రీమన్నారాయణనిదవ  
 వానినై నది బెండ్లియాడనని ప్రతిపవ్టెను. తన  
 స్వామికొఱకు నమర్చి పెట్టినకుసుమమాలికల మె  
 కొప్పునై ధరించి బావిలో సౌందర్యమును జూ  
 దండల నెప్పటియట్లు తండ్రికిఁ దెలియకుండఁ బు  
 ఱ్ట నేకదినములు జరుగఁగా నొకనాఁ డామెమా  
 నుట జనకుని కంటఁబడెను. అతఁ డామెను నోనాడ  
 కర్పించఁదగిన మాలికల నీ విట్లు ధరించుట య  
 మందలించి యాదివసమున స్వామికే మాలికాసవ  
 ఆనాటిరాత్రి స్వామి విష్ణుచిత్తునికి స్వప్నమందు  
 ములు సమర్పించక పోవుటకుఁ గారణ మడిగెను.  
 “స్వామీ ముద్ధయగు నాపుట్టిక బాల్యసులభ చ  
 లికను ధరించఁగా జూచి యది నిర్మల్య మయ్యెన  
 మఱియొకటిఁ గట్ట బూవులు లేకపోయెను. క్షమిం  
 స్వామి సన్నితోష్టపుటముతో నిట్లనియె. “ఓయీ! ఆ  
 టుంగనివాడ వగుటచే నిట్లొనర్చితివి. ఆమె లోక  
 విభూతియం దిట్టిరూపముతో నవతరించిన లక్ష్మీ.  
 నీకు లభించెను. ఇటనుండి నీవు నిర్మించుమాలికల  
 పున నలంకరించి పిమ్మట మాకుఁదెమ్ము. ఆమె దాల్చిన  
 సృహణీయము. ఆమె కబరీ సంపర్కములేని స్రజవ  
 అప్పటినుండి విష్ణుచిత్తుఁ డామెయందు పుట్టికయను  
 మును విడిచి పరదేవతా భావమును జూపఁదొడఁగె.

ముగా గోదాదేవి సంప్రాప్త యాననయై గోపికలవ  
 దత్యుద్ధానురాగముఁ బూని అహర్నిశములు దత్పా  
 చుండెను. కృష్ణసంక్లేషముకొఱకు గోపాలగనలు కాత  
 నాచరించిరిని విని యీమెయు వారిననుకరించి ధను  
 ప్పది రోజులు వేకువజామునలేచి తోడిబాలికలతో



సేవించుచు దినమునకొక్కొకగాధను(శ్లోకము)  
 చి స్వామినన్నిధిని విన్నవించుచు న్రతముజే  
 యం దీమె అత్యంతానురక్తయై విగళితాన్య  
 కర్తవ్యతామూఢుడై విష్ణుచిత్తుఁ డొకనాఁ డీమె  
 తో విన్నవింప నాశౌరి యీమెను శ్రీరంగము  
 నాధుని కిచ్చి వివాహముఁ జేయు మని ఉపదేశిం  
 ప్టు గావింప సీమె రంగనాథుని సాయుజ్యపదవి

ంపరాస్త్రభావములో వక్కాణించఁబడిన గోదా  
 నా ప్రబంధములోఁ జెప్పఁబడిన కథకును గొంచెము  
 న; ఈ గోదాదేవి పూర్వభవమున భూదేవిగావున  
 సువలన మరాళికా, స్రగ్వినీ, ఏకావలీ, హరిణీ,  
 మధేయములుగల నాగకన్యక లీమెతోఁగూడ నీ  
 మములో బ్రాప్తాణ గృహములయం దవతరించి  
 లులయి యుండిరని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఇదిగాక  
 ము. అనవత్తుఁడు ఛాందసుఁడు లోకానుభవ విహీ  
 నిత్తుఁడు కృష్ణనియం దనురాగముగల గోదాదేవియొ  
 నెఱుంగఁజాలక వటపస్త్రీశాయిస్వామితోనామెకున్నా  
 దని దై న్యముతో విన్నవింప నాస్వామి లోకస్థితి నెఱుఁ  
 గ్యమునకు నవ్వి “తొల్లిభూదేవికి వహననమయమందు  
 ఁ జెప్పఁబడిన చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాద మను నొక  
 కిఁదెల్పి యీ నీపుత్రిక పూర్వజన్మంబున ధాత్రీకాంత  
 నకల పూజోపచారంబులలో గానంబెనా కెక్కువ ప్రీతి  
 శేషఫలప్రదం బనియు నక్కఱలో వినియుండుటవలన  
 మై యవతరించి ప్రత్యహంబును తనకు భగవంతునియం  
 దురాగమును బట్టఁజాలక యారీతినిఁ బొటలబొడుచు  
 న్నది. వేటొండుగాదు. నీకుమేలయ్యెడు ఈమెను రంగేశు  
 గంబునకుఁ దోడుకొని పొమ్మని సెలవిచ్చెను.

+ఈ చండాలు బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము. ౩౫+

ఈకథ వరాహపురాణాంతర్గతము. వరాహభూదేవి సంవాదములో భగవద్దాన మాహాత్మ్యమును బ్రతిపాదించు నలువదినాలుగవ స్థలో నిట్లు చెప్పబడినది.

శ్రీవరాహ ఉవాచ. శ్లో. “జాగరేతు విశాలాక్షీ జానతోవా ప్యజానతః, యోమే ప్రగాయతే గీతం మమభక్త్యా వ్యవస్థితః, యావంతి త్వక్షరాణ్యత్ర గీయమానే యశస్విని, తావద్ద్వన్దసహస్రాణి స్వల్లోకోమహీయతే, ఏవంతు వచనం ప్రత్యా తస్మిన్సాదాద్వసుస్థరా, వరాహయాపిణం దేవం ప్రత్యువాచ శుభాననా, అహాగీత ప్రభావోవై యస్త్యయా పరికీర్తితః, కశ్చిద్గీతప్రభావేన సిద్ధం ప్రాప్తో మహాతపాః, వదస్వ మమదేవేశ స్రనాదసుముఖో యది”.

శ్రీభగవానువాచ. “శ్రణు తత్త్వే సమే భూమే కథ్యమానం యశస్విని, యస్తు గీతప్రభావేన సిద్ధం ప్రాప్తో మహాతపాః, అస్తి దక్షిణదిగ్భాగే మహేంద్రనామ పుష్పతః, తస్ర క్షీరవదీ పుణ్యా దక్షిణే సాగరంగమా, తస్మిన్ద్వైతే మే భద్రే చండాలుః కృతనిశ్చయః, దూరా జ్జాగరణే గాతిమమ భక్త్యా వ్యవస్థితః” అని యున్నది.

ఈ చండాలుడు పరమభక్తుడు తననివాసమునకుఁ గొంత దూరముగా మఱియొకయూరిలోనున్న దేవాలయమునకుఁ జోయి యచట భగవత్సన్నిధియందు నిత్యము భగవత్కల్యాణ గుణప్రతిపాదకములగు గీతములఁ బాడుచు భగవంతుని స్తోత్రము జేయుచుండును. ఇట్లు పదిసంవత్సరములు గానైంకర్యముచేఁ గడపెను. ఒక కాలమందు కార్తిక శుక్ల ద్వాదశినాటిరాత్రి యామముకాఁగా వీణనెత్తుకొని మంగళకై శికినిఁ బాడుటకు దేవాలయమునకుఁ జనుచుండెను. “కాము దస్యతు మానస్య ద్వాదశ్యాం శుక్ల పక్ష కే, నుస్తే జనేగతే యామే వీణా మాదాయ నిర్యయా” అంతట దారిలో బలవంతుఁడు క్రూరుఁడు నైన బ్రహ్మరాక్షసుఁ డొకఁడు వీనిని బట్టుకొని “నేటికి పదిదినములనుండి నాకాహారము లభించలేదు. ద్వివశమున నీవు నాకంటఁబడితివి. నిన్ను భక్షించెదన”ని చెప్పెను. దాని కీమాలదాసరి భయము నొందక “అట్లే నీవు నాశరీరమును భక్షింపవచ్చును. ఈశరీరము నీదయే. కాని నే

నీప్రాంతముననున్న దేవనదనమునకుంబోయి భగవత్సన్నిధిలో మంగళ కై శికిగౌనముచే భగవంతుని రంజింపజేసి సూర్యుడుదయించకమునుపు నీకడకుఁ దప్పకరాఁగలను. నామాటసమ్మతమ"నిచెప్పి రాక్షసునకు విశ్వాసముఁబుట్టించుట కనేకవిధముల శపథముల జేసెను. ఎంత నమ్మించినను దనుజుడు సరకు గొననందున నెట్టకేలకు శ్రీమన్నారాయణుని నన్యదేవతలతో సమానముగాఁ జూచినవాని మహాపాతకమును బొందెదనన నా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచిపెట్టెను. వాఁడును ద్వరితగతి దేవళమునకుఁ జని యారాత్రియంతయు జాగరణ మొనరించి కై శికి గౌనముచే సర్వేశునిగీర్తించి తరువాత స్వప్రతిజ్ఞనుగుణముగ రక్షింపి వాసభూత మగు న్యగోధపాదపంబు దరిజేరి "ఇదె చూడు, వచ్చి యున్నాడను. నీయిచ్చవచ్చినటుల నన్నిక భక్షింపుమ"ని ఎలుగెత్తి చెప్పెను. ఆమాట విని రాక్షసుఁడీ మాలదాసరిసత్యప్రతిజ్ఞకు విస్మయము నొంది, "అహ! వీఁ డెట్టి మహానుభావుఁడు? వీనివలన నా కేదుర వస్థ నివృత్తంబగు న"ని తలంచి, "ఓయి చండాలుడా! త్వమద్యరాత్రై చండాల విష్ణో ర్జాగరణంప్రతి, ఫలంగీతస్యమేదేహి" నీ వీరాత్రి విష్ణు సన్నిధిలో జాగరణముజేసి పాడిన పాటయొక్క ఫలమును నాకిచ్చితరింపజేయుము. లేక తదర్థమున నొసంగుము ; అందులకు సమ్మతింప వేని యొకయామములోఁ బాడినపాటయొక్క ఫలమునైన నాకమ్ము ; దానికి నంగీకారము లేనియడఁ గొనపాట యగు కై శికియొక్క సుకృతము నయిన నాకు ధారవోయుమ"ని రాక్షసుఁడు దాసరి పాదములపైఁబడి పలువిధములఁ బ్రార్థింప దుట్టతుద కాతఁడు కరుణించి కై శికి గౌనఫలము నిచ్చెను. తక్షణంబ వాని పిశాచత్వము నివర్తిం చెను. ఇట్లు శ్వపాకుని కృపచే నివృత్తరక్షోజన్ముడైన యాతఁడు బ్రాహ్మణుడై యెదుటనిలిచి తనపూర్వజన్మవృత్తాంతము నిప్పగిదింజెప్పె. "నేను పూర్వము చరకగోత్రోత్పన్నుడనైన సోమశర్మ యను విప్రుడ. నేను చేయఁబూనినయజ్ఞకర్మ సమాప్తి నొందికమున్న శూలదోషముచే దీక్షాదినములలో మృతినొందితిని. దాన నీజన్మము సంభవించెను. నీదయచే నిపు డుత్తీర్ణుడనైతిని. పోయి వచ్చెద, సెలవిమ్ము." అని పలికి యా మాతంగుని వీడ్కొల్పి తనయిచ్చుం జనెను.

పై నుపపాదింపఁబడిన మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమునకు బ్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను కవి యేదోయొక విధమున సంబంధముఁ గల్పించి కొన్ని మార్పులఁజేసి దీనిలో విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయంబును, యుక్తి చాతుర్యంబును, జ్ఞానపూర్తియుం గనఁబఱచి మిక్కిలి సొగసుగా వ్రాసినాఁడు? ఎట్లన.

మాలదాసరి తనపల్లెనుండి తిరుక్కురుంగుడి యను దివ్యదేశ మందున్న దేవాలయమునకుఁ బోవుచుండ మార్గమధ్యమున రాక్షసునిచేఁ బట్టుకొనఁబడియె. అనేకనీతులను ధర్మములను నయ్యుక్తికముగ బోధించినను విడువలేదు. తుద “కన్యదేవతలతో శ్రీమన్నారాయణునిఁ దుల్యముగాఁ జూచినవాని పాపము నొందినవాఁడ నగుదు” నని ఘోరప్రమాణముఁజేయఁగా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచెను. దాసరి కురుంగుడినంటి కోవెలకుఁ జని కైశికగానముచే భగవంతు నానందింపఁజేసి తిరుగ బ్రహ్మరక్షస్సుకడకు వచ్చి “నాప్రతిజ్ఞా ప్రకారము వచ్చినాఁడను, నన్నిక భక్షింపుము”ని నుడివిన, యారక్కసుఁడు మనఃపరిపాకముఁ జెంది జ్ఞానోదయముఁ గలవాఁడై “ఓయి మహానుభావా! ఇట్లుపై నా అయోగ్యతను గణింపకుము. ఎవ్వఁడైన నీవంటి భాగవత వతంసుఁ డొకఁడు వచ్చి నన్నెన్నఁడైనఁ దరింప జేయునా యని వేచి యుంటి. నీ విస్త్రింపతిచ్చుట న్యాయమా. న నీపిశాచత్వమునుండి యుద్ధరించుట కుపాయ మాలోచింపుము. ఘంటాకర్ణునికంటె నేనధిక తర పాపమొనర్చలేదు. అట్టివానికి శ్రియఃపతి పరిశుద్ధునిఁజేసి మహాన్నతపదవి నొసంగెను. ఆభగవంతుని భక్తులైన భాగవతులు నట్టి వారె. ఎట్టిపాపులనైన రక్షించఁగలరు. కావున నీవిపుడు భాగవత్సన్నిధిని బాడినపాలుయొక్క ఫలము నాకిచ్చి నన్నురక్షింపుము”ని యనేక విధముల మొఱివిడ విష్ణుభక్తుఁడైన దాసరి యొప్పుకొనలేదు. అందుపై రాక్షసుఁడు గుర్వాజ్ఞ నుల్లంఘించి గోప్యమయినమంత్రమును నకల జనుల కుద్ధోషించిచెప్పిన శ్రీనైషధసద్విధాంత కర్తయగు శ్రీరామానుజుని పరసమృద్ధియు పరోపకారబుద్ధియునుఁ గొనియాడి నీవు నాపగి దిని నావిషయమయి యుపకరింప వలయునని ప్రార్థించి, తిరుగ నారామానుజమునియే మరియొకజన్మం మృజామాతృయోగియై యవ

తరించె ననియు, నతఁడె కాలాంతరమున శతకోపుఁడై జనించి జ్ఞాన హీనులయిన మనుజులకు జ్ఞాన ముపదేశించి భగవద్భక్తుల నొనరించె ననియుఁ జెప్పెను. ఇది శ్రీనైష్ఠవమత సంప్రదాయగ్రంథ విరుద్ధము. శత కోపునికంటె రామానుజముని చాలకాలమున కీవల జన్మించినవాఁడు. శతకోపుఁడు విష్వక్సేనాంశ సంభూతుఁ డనియు, రామానుజముని శేషాంశసంభూతుఁ డనియు, విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఇదికాక మరియొకవిశేషము. శతకోపునికంటె తరువాతి వాఁడైన రామానుజమునిని భూతకాలక్రియచేతను, ప్రాచీనుఁడైన శతకోపుని తనకు సమకాలికుఁడైన వేదాంతదేశికుని భవిష్యత్కాలక్రియచేతను కవి నిర్దేశించెను.

వరాహపురాణాంతర్గత బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెక్కడ? వానికంటె బహుకాలము తరువాత జనించిన శతకోప రామానుజ వేదాంతదేశి కాదులెక్కడ? అని చదువరులకుఁ గలుగు సంశయమును, కవి “ఇట్టి యేష్యంబులు మదీయ దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండుదు నని” తన దివ్యజ్ఞానముతో భవిష్యత్తు నెఱింగి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెప్పిన్లు వ్రాసి చమత్కారముగాఁ దొలఁగించెను.

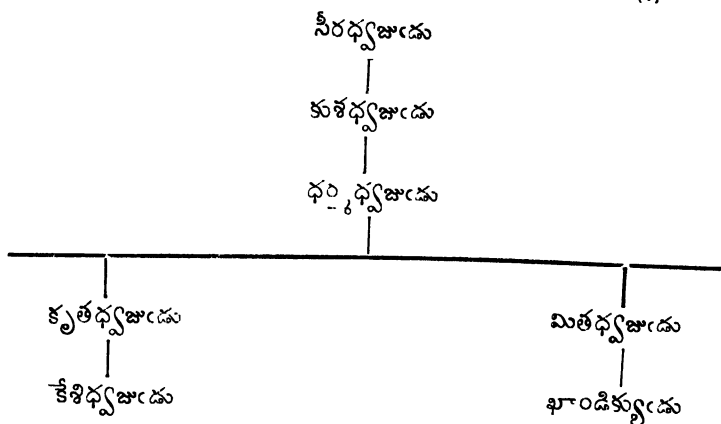
పిమ్మట నీపిశాచము దాసరితోఁ దనపూర్వవృత్తాంతమును జెప్పుటలో దానొకకాలమందు పథికసామర్థ్యముతో గ్రామాంతరమునకుఁ బోవుచుండ దారిలో దొంగ లడ్డగించుకొని బాటసారులను దోచుకొని రనియు, ఆదస్యపులతో నొకఁడు తనసంచిన దీసికొనఁగా నెదిరించిన తననుఁ గత్తితో నఱకెసనియు, కాకశ్శస్త్రనాముఁడగు నాచోరుని ఘోరరూపము దనకట్టదుట వ్రేలాడదీసినట్లుండ ప్రణవేదనచే మృతినొందఁ దనకీ భీభత్సరూపము కలిగెననియుఁ జెప్పెను. ఇదియంతయు గురుపరంపరాస్మభావములో ననుక్తము. అంత దాసరి యారక్కసునికి కైశికగాన సుకృత మొసంగుటవలన విప్రత్వంబై కాక భాగవతశ్రీయునుం గలిగి పరమానందభరితుండై యావిష్ణుభక్తునిఁ బూజించె. ముక్తసంసార సంగుండై బదరీవనాది పుణ్యక్షేత్రంబులఁ దీర్థయాత్రఁ జరింపఁబోయె.

—॥ ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదము. ॥—

ఇది శ్రీ పరాశర కృత శ్రీవిష్ణుపురాణమహాంశములో షష్ఠసప్త  
మాధ్యాయములలోఁ బరాశరునిచే మైత్రేయబుషికిఁ జెప్పఁబడియె.

ఈకథ శ్రీమద్భాగవత సవమస్కంధమందు పదమూడవ  
యధ్యాయములో నించుకంత సూచన జేయఁబడినది.

“కృతధ్వజసుతోరాజ న్నాత్మవిద్యావిశారదః,  
ఖాండిక్య కర్తృతంత్రజ్ఞో భీతః కేశిధ్వజాద్గతః” 20 శ్లో.



ఈ ఖాండిక్య కేశిధ్వజులు పైని వ్రాయఁబడిన వృక్షమువలన  
సన్నదమ్ముల బిడ్డలని స్పష్ట మగుచున్నది. వీరిరువురు రాజ్యామిషలోలు  
లై చిరకాల మొకరితోనొకరు పోరాడిరి. తుదకు కేశిధ్వజుడు రాజ్య  
మును గెల్చుకొనఁగా ఖాండిక్యుడు మంత్రి పురోహిత భటవర్గముతో  
నరణ్యమునకుఁ జని పర్ణకుటీరంబుల నివసించుచుండెను. కేశిధ్వజుడు  
రాజ్యము వశపఱచుకొని స్వర్గోకపాస్త్రి సైన్యములఁ గావించుచుండ  
నొకకాలంబున త్రైత్యుష్టమయి విడువఁబడిన యజ్ఞపశువు వ్యాఘ్రం  
బుచే భక్షితంబయ్యె. ఈయజ్ఞపశుభంగంబున కనురూపంబగు బ్రహ్మ  
శిష్యుండు నెవ్వరును జెప్పఁజాలక ఖాండిక్యునికడకుఁ బోయి తెలిసికొని  
గమ్మని కేశిధ్వజున కుపదేశించిరి.

అపుడు కేశిధ్వజుడు ఖాండికునియొద్దకుఁ జని వినయనమ్ముడై పశులోపమునకు నిష్క్రమిం గనుంగొని గురుదక్షిణ గ్రహింపు మని యాతని నిర్బంధించెను. అతఁ డందుల కియ్యకొనక నీవాత్మ విద్యావిశారదుఁడవు గావున నాకాత్మ తత్త్వము నుపదేశించి యీ సంసారబంధము నుండి తొలఁగింపుము. నా కింతకంటె నెద్దియుఁ బ్రార్థ్యతరము గాదని వేడుకొనెను. కేశిధ్వజుడు ఖాండికునికి యథాప్రార్థితముగా నాత్మ విద్య నుపదేశించి యాతనికుమారునిఁ దోడితెచ్చి తా నపహరించిన రాజ్య పూబాలుని కిచ్చి పట్టాభిషేకముఁ జేసెను.

కవి యీకథను లేశమును మార్చలేదు. శ్రీవిష్ణుపురాణమం దెల్లన్నదో అట్లనే వ్రాసియున్నాఁడు.

— పాండ్యరాజులచరిత్రము. —

ఈ ప్రబంధములో వర్ణింపఁబడిన మత్స్యధ్వజుడను దక్షిణమధు రాపట్టణపురాజు పాండ్యవంశజుఁడు, విష్ణుచిత్తని సమకాలికుఁడు. గావున నీతని కాలమును నిర్ణయించుటయు నీ ప్రకరణములోఁ బాండ్యులచరిత్రమును గొంత వివరించుటయుఁ బ్రాప్తావసర మని యెంచి యా వృత్తాంతము నిచటఁ బొందుపఱచు చున్నాఁడను.

ఈ పాండ్యవంశపురాజులు మిక్కిలి ప్రాచీనులు. దక్షిణహిందూ దేశపుచరిత్రముఁ బట్టిచూడఁగా వీరు క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవ శతాబ్ది మొదలుకొని పదునాఱవ శతాబ్ది కొనవఱకు రాజ్యముఁ బాలించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. వీరిరాజ్యమొకప్పుడు తూర్పుసముద్రతీరము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రతీరమువఱకును, దక్షిణమందు కన్యాకుమార్యగ్రామమువఱకును వ్యాపించియుండె ననియు, నిప్పుడు మధుర తిరునెల్వేలి కొయంబుత్తురు తిరువాన్కూరు ననునవి యారాజ్యములోని ననియు, గ్రీకు భూగోళజ్ఞుఁ డగు టాలమీ యనువాఁడు చరిత్రములో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ పాండ్యులరాజ్యమునకు మధుర రాజధాని. యధ్యపరసోదరుఁడైన అర్జునుఁడు మలయధ్వజుడను రాజుయొక్క పుత్రికయగు చిత్రకాంతయ నెడుకన్యకను బెండ్లియాడెననియు, వారుభయలకు జనించిన సంతానములన నావంశమునకు పాండ్యవంశ మని

పేరొదవె ననియు నొకఁబతిహ్యముగలదుకాని, యిట్టిపురాణగాధల సత్యత్వా సత్యత్వములను నిశ్చయించుట మనకు శక్యము గాదు. వీనివలన వాస్తవచరిత్రాంశ మేమియుఁ దేలదు. ఏలయన, మనపూర్వులు తాము రచించిన గ్రంథములయందుఁ దమభాషాపరిశ్రమమును దమకవితా చాతుర్యమును గనఁబఱచుటయందును, వ్యక్తిలయిన నాయకులకు లేని మహిమల నారోపించి వ్రాయుటయందు నెక్కువ శ్రద్ధను వహించిరి గాని, వాస్తవచరిత్రమును దెలుపుటయందు తృప్తిహము జూపరైరి. అందుచే మన ప్రాచీన గ్రంథములవలన నిపాండ్యుల వాస్తవచరిత్రమును మనము దెలిసికొనఁ జాలము.

Vincent Smith's "Ancient History of India", Krishnaswamy Aiyangar's "Ancient History of India", Dr. Bhandarkar's "History of Deccan". Kanakasabai Pillai's "Tamil 1800 Years ago" అను గ్రంథమువలనను, సింహళద్వీపశాస్త్రముల మహావంశమును, గ్రంథమునలనను, ప్రాచీనగ్రామీణ వాఙ్మయమువలనను (Ancient Tamil Literature) ప్రథమపరాంతకుఁడు మొదలుకొని స్మృతీయ కులోత్తంగుని వరకు రాజ్యమేలిన చోళ దేశపు రాజుల శాసనములవలనను పాండ్యుల చరిత్రము నవిస్తరముగాఁ దెలియసగు.

తాను పాలించుచుండెడి భరతఖండమునందే కాక ఐరోపా మొదలగు విదేశములందుఁ గూడఁ బరమధార్మికుఁడని ప్రసిద్ధిగాంచిన అశోక మహారాజు సుమారు రెండువేల నూటదేబ్బది సంవత్సరముల క్రిందట రాజ్యముజేయుచున్న సమయమం దీతనిరాజ్య మీ భరతఖండములోఁ బెద్దభాగ మైయుండుటయేకాక దక్షిణమున మైసూరు రాజ్యమందున్న సిద్ధపురమువరకు వ్యాపించి యుండెను. అప్పు డీహిందూ ద్వీపకల్పముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగము కొన్ని స్వతంత్రరాజ కుటుంబములచేఁ బరిపాలింపబడుచుండెను. వానిలోఁ బ్రధానమయినది పాండ్యరాజ కుటుంబము. చిరికాలము క్రిందటనుండియు నీ పాండ్యులు తమ నాగరికు లగుయుండి రనుటకు శ్రీరామాయణము మహాభారతము వాయు పుత్రవ్య మార్కండేయాది పురాణములు ప్రబల ప్రమాణములు. శ్రీరామాయణములోఁ కష్కింధాకాండము నలువది



యవనర్గలో సుగ్రీవుఁడు సీతావ్యవేశార్థమయి దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపఁ బడిన హనుమదాది వానరపుంగవులతో “తతో హేమమయం దివ్యం ముక్తామణి విభూషితమ్, యుక్తం కవాటం పాండ్యనాం గతాస్త్రక్ష్య ధవాసరాః” అని చెప్పియున్నాఁడు. మహాభారతమందును పాండవ కనిష్ఠుఁ డగు సహదేవుఁడు సభాపర్వములో ముప్పదియవ యధ్యాయ మందు “యుయుధే పాండ్యరాజేన దివసం నకులానుజః, తంజత్వా స మహాబాహుః ప్రయయా దక్షిణాం దిశమ్” అనుశ్లోకములో పాండ్య రాజుతో యుద్ధముజేసి వానిని జయించిన్లుచెప్పఁబడియున్నది. పూ ర్వోక్తి వచన ప్రామాణ్యముంబట్టి యీపాండ్యులు చిరకాలపు వారని యు బలపరాక్రిమైశ్వర్య సంపన్ను లనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

పతంజలి ిప్రశక్తమునకు ముందు సూటయేఁబడి సంవత్సరముల నాటివాఁ డనియు, కాత్యాయనుఁడు మున్నూట యేఁబడి సంవత్సర ములనాటివాఁ డనియు, పాణిని యేడవత త్సము నాటివాఁ డనియును పండిత భండారుకారు ప్రసియున్నాఁడు. ఈ పాణికి సమకాలమునందె భరతఖండముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగమునం దార్యులు స్థనుండి వచ్చి స్థిరపడినట్లు గ్రంథనిదర్శనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఏలయన; పాండ్యశబ్ద నిర్వచనము పాణినిసూత్రములలోఁ గానరాకుండఁటచేతను కాత్యాయనుని వాక్యములలోఁ గానవచ్చుటచేతను దక్షిణాహిందూ స్థానముయొక్క స్పృశాంతము పాణినికిఁజూఁ గాత్యాయనుని కెక్కువ గాఁ దెలిసియుండవచ్చునని యూహింపవలసియున్నది. (జనపదశబ్దాత్ త్కత్రియాదశ్. 4-1-178. దీనిపై వాక్యములు. త్కత్రియసమాసశబ్దా జ్ఞన పదాశ్లోకస్య రాజస్య పత్యత్ ; పూర్వోరణ్వికస్య; పాండ్యోర్యణ్ — తే తద్రాజా 4-1-174.)

“ Kātyāyana, however, the object of whose aphorisms called Vartikas is to explain and supplement Panini, shows an acquaintance with southern nations. Panini gives rules for the formation of derivatives from the names of tribes of warriors which are at the same time the names of the countries inhabited by them in the sense of “one sprung from an individual belonging to that tribe,” and also, it must be understood, in the sense of “king of

the country. " Thus a man sprung from an individual of the tribe of the Panchalas or the king of the country Panchâlas, is to be called Pāñchâla; a descendant of a Salva or the king of the country of the Salvâs, is to be called Sâlvaya. Kâtyâyana notices here an omission; the name Pândya is not explained by Panini; Kâtyâyana therefore adds, "one sprung from an individual of the tribe of the Pândus or the king of their country, should be called a Pandya "

Dr. Bhandarkar's Early History of the Deccan, VIth Page.

ఆర్యు లీ దేశమునకు వచ్చుకాలమునకే వీరిచట స్థిరనివాసులై యుండుటచే గొండలు వీరి ననార్య (Non-Aryans) సంతతివారని వ్యవహరించుచున్నారు. అట్లు న్యవహరించువారు “ పండు=పూర్వము అను స్థమిచ్చు ద్రావిడభాషాపదమునుండి యీ పాండ్యశబ్ద ముత్పన్నమయిన దని వక్కాణించెదరు. ద్రావిడభాషలో నీ పాండ్యులకు “ పంచవర్, కారియర్ ” అని పేర్లుండుటచే గాత్రాయచుని యభిప్రాయము సమర్థించబడెనని వేరుగా జెప్ప సవసరములేదు. ఈ వ్యుత్పత్తి నలననే వీ రార్యులని ఋజువు జేయుటకు బుష్కలసాక్ష్యముండగా బండితు లగునవా రెవ్వరును వీ రార్యేతరు లని చెప్పజాలరు.

సింహళదీప్పమునకు మొదటిరాజున విజయవంశమునకు శకమునకు ముందు 478-వ సంవత్సరముందు బుద్ధుడు నిర్వాణమునొందినదినమందె సింహళదీప్పమున నోడదిగి వచ్చెను. ప్రతిసంవత్సరము తానుపాయనముల నిచ్చుచున్న పాండ్యనృపాలుని ఖచ్చికను బెండ్లియాడెనని మహావంశమున జొడ్గ్రంథమందు జెప్పబడియున్నది. ఈ కథలో నిజమేమైన నున్నయెడల పాండ్యరాజ్యము సింహళమునకంటె బా్రచీనతరమయినదని యిందువలన గ్రహింపగు. క్రీస్తుపునకుముందు మూడవ శతాబ్దిలో గ్రీకురాయబారి యగు మెగాస్థీనీసువాడు పాండ్యరాజ్యోత్పత్తిని గురించి యొకచిత్రమయిన కథజెప్పెను. వాడిట్లు వాయుచున్నాడు. “తరువాత పాండ్ వచ్చెను. హిందూదేశములోని దొకటియే స్త్రీచే నేల బడుచుండెడిది. హెరకిల్సును

వానికిఁ బుత్రసంతతి లేదు. ఒక కూతురు పుండెను. అతఁడు దానియం దధిక ప్రేమగలవాడై దాని కొక గొప్పరాజ్య మొనంగెను. ఆమె సంతతివారు మున్నూఁడు గ్రామములకు నొకలక్ష యేబదివేల పదాతి సైన్యమునకు నయిదువందల యేనుగులకు నధిపతులయి యుండిరి.” పాండ్యరాజ్య స్థాపనమును గురించిన కథకే గ్రీకు దేశపురాయణబారి వికృతమయిన మరియొకపాఠాంతరమును గల్పించె ననుటకు సందియ ములేదు.

క్రిస్తువునకు ముందు రెండవ శతాబ్దియందలి బౌద్ధమతస్థులచి హ్నము లిప్పటికి నీపాండ్యదేశమం దచ్చటచ్చట గానవచ్చుచున్నవి. బౌద్ధభిక్షువు లిష్ట దేవతా ధ్యానానకులై సుఖముగ నివసించెడు గుహ లు, వానిలో శిలాశయ్యలు నాదేశమం దిప్పటికిని ప్రతివర్వతమందును గానవచ్చుచున్నవి. సింహళదేశపు బౌద్ధమతబోధకుల బోధనదా ర్థముచే నీ పాండ్యదేశస్థులందఱు నాకాలమందు బౌద్ధమతము నవ లంబించిరి. క్రిస్తుశకమునకుముందు నాల్గవశతాబ్దినుండియు వీరికి సింహళద్వీపవాసులతో సంబంధ ముండుటచే నా నూతనమత సిద్ధాం తముల నెఱింగిన వారయి యుండి రని సంభావించుటకుఁ దగిన హే తుసామగ్గి కానవచ్చుచున్నది.

ఈ పాండ్యదేశస్థులు క్రిస్తుశకమునకుముందు మొదటి శతాబ్ది నుండి క్రిస్తువునకు వెనుక నాఱవశతాబ్దివఱకును నాగరకతా సంపన్నులైన పడమటి జాతులవారితో ముఖ్యముగా రోమకపురీ వాసుల తో వాణిజ్యసంబంధము గలిగి యుండిరి. గ్రీసు, ఈజిప్టు, రోము, పారసీకము, అరేబియా, చైనా, మొదలగు దేశములనావలు వర్తకము కొఱకు దక్షిణ హిందూస్థానమం దుండురేవులకుఁ దఱచుగ వచ్చు చుండెను. తామ్రపద్మీనదీగతము లయిన మాక్తికములు రోమకనగర ములో శతగుణిత మూల్యమునకు విక్రయింపబడుచుండె నని ప్లినీ (Pliny) యను భూగోళశాస్త్రజ్ఞుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. మత్స్యములు, సుగంధద్రవ్యములు, ఆభరణములు మొదలగువస్తువులను రోమ కపురీవణిజులు పాండ్యదేశమునుండి కొనిపోయినట్లు ప్రాచీన ప్రవిడ గంధములయందు వ్రాయబడి యున్నది.

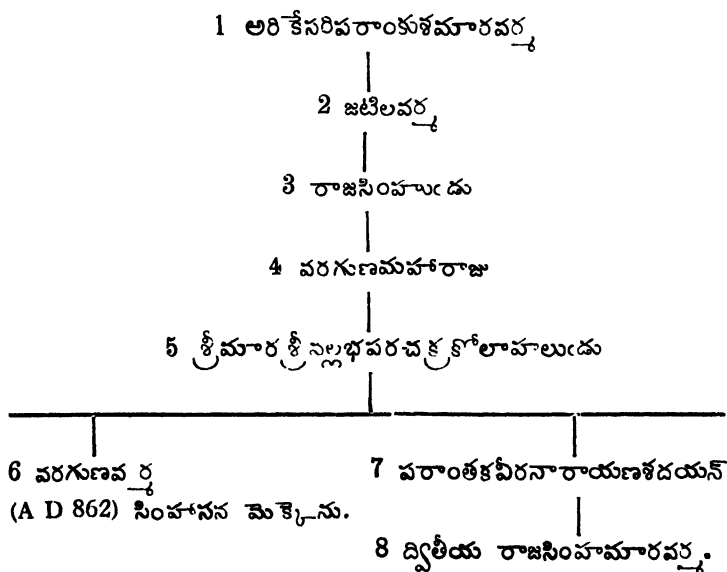
ఈ పాండ్యులచరిత్ర మింతవఱకును విదేశీయులుచెప్పెడి వృత్తాంతమువలనను, జౌద్ధగ్రంథముల వలనను మనకుఁ దెలియవచ్చినది. ఇట్లున్నది వీరిచరిత్రమును దెలియుటకు ముఖ్యాధారములయిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములఁ గొన్నిటిని పరిశీలించుము. అవి యెవ్వయన; 1 ఇరైయనా రగప్పరుళ్. 2 పన్నుప్పప్పి. 3 పురినాచూర్. 4 శిలప్పదికారం. 5 మణమేకలై మొదలగునవి. వీనిని వ్రాసిన ప్రాచీనకవులిప్పటివారివలెఁ దమకవితాచాతురిని, కల్పనలను, శబ్దనైచిత్రిని గనఁబఱచుట మాని కేవలము తాము ప్రతిపాదించఁబూనుకొనిన యంశముల యొక్కనత్యంతనే నెల్లడిచేయఁగోరి తమకు సమకాలికులు పోషకులు నయిన ప్రాచీన రాజపుంగవుల వాస్తవచరిత్రమును లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁ జేసిరి. ఇట్లు వ్రాసిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథకర్తలలో పేరుంబరుప్పద మనుగ్రంథమును వ్రాసిన కడియలూరు పుద్రంగన్ననారను గ్రంథకర్త సర్వాధికుఁడు. కాని యీగ్రంథము లేకాలమందు వ్రాయఁబడెనో ఆ కాలమును నిశ్చయించుటకుఁ దగిన సాధనము లేవ్వియుఁ గానరావు. ఈ యంశమును నిర్ణయించుటకు మనము పుష్టప్రమాణములనె (External Authorities) సాధనముగాఁ జేసికొనవలయును. ఈవిషయమందు మొన్న మొన్నటివఱకు మనకు సహాయ మొనర్పఁదగిన పరికర మేమియు లేకయుండెను. కాని యిటీవల కొలఁది దినములక్రిందటఁ గ్రొత్తఁగాఁ గనంగొనఁబడిన చిన్నమనూరుశాసనములవలనను, వేల్వొక్కడి శాసనములవలనను పాండ్యదేశాధిపతుల యొక్క వృత్తాంతమును సాకల్యముగాను శృష్టిగాను దెలిసికొనుటకు సమర్థులమయితిమి.

Mr. K. U. Subrahmanya Iyer, B.A., M.R. A.S., Christian College Magazine, 1914.

ఇంతియకాక ద్రావిడ మహాభారతమును రచించిన పేరుం దేవనారనుసతఁడు పునిచెప్పఁబడిన ప్రాచీనద్రావిడగ్రంథములనన్నింటిని సంగ్రహించి యొకచోట జేర్చి వాని కన్నిటికిని వ్యాఖ్యానము

నుపోద్ఘాతమును రచించెను. తనపోషకుఁ డగు నందిపోతవర్మ యచు పల్లవవంశపురాజు సీతఁడు గ్రంథాదిని బేర్కొనుటచే నీతని కాలము నిమ్మిష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పల్లవరాజు నవమశతక ప్రారంభమందు రాజ్యమేలిన ట్లితర ప్రమాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కావున నీయాధారమునుబట్టి పై నుదాహరింపఁ బడిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములకు నాయకు లయిన పాండ్యరాజులలోఁ గొండఱ వృత్తాంతము స్పష్టముగా మనకుఁ దెలియుచున్నది. చిన్నమనూరు వేల్విక్కుడి శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినవారును ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములయందు వర్ణింపఁబడినవారు నొక్కటియే కావున, వీరి వంశానుక్రమణికను వంశవృక్షరూపముగా నిచటఁ జూపుచున్నాఁడను.

## చిన్నమనూరుశాసనమునందలి రాజులు.



# వేల్చిక్కు-డిశాసనము.

1 పాల్వగసనై ముడుకుడుమికాలాభి).

2 కడంగన్

3 మారవర్క్కన్

4 సెలియన్ శేందన్

5 అరికేసరి అసమసమన్ మారవర్క్కన్

6 శదయన్ రణధీర

7 తెర్క్కరన్

8 నెడుంజ్జైయన్

9 రాజసింహ

10 వరగుణమహారాజ

11 శ్రీమారశ్రీవల్లభ

12 వరగుణవర్క్కన్

13 పరాంతకవీరనారాయణ శదయన్

14 రాజసింహ.

ఒక పట్టికలోనున్న జటిలుడు మొదలుగా గలవాజులే రెండవ పట్టికలోగూడ గానవచ్చుచున్నారు. ఈ చిన్నమనూరు శాసనము రెండవపట్టికలో పదునాల్గవ వాడయిన రాజసింహునికాలములోఁ బుట్టినది. ఇతఁడు తంజావూరి రాజుతోఁ బోరాడినట్లు శాసనమందుఁ జెప్పబడియున్నది. క్రీస్తువెనుక 917-953 సంవత్సరములలో రాజ్యము జేసిన ప్రథమపరాంతకుఁ డొక పాండ్యదేశపురాజును జయించినట్లు చోళదేశపు శాసనములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నది. కావున చిన్న మనూరు శాసనములు పదియవ వత్సరశతకమందు వ్రాయఁబడె నని చెప్పవచ్చును. ఈ రాజసింహుని పినతండ్రియైన వరగుణవర్మ యను వాడు క్రీస్తుశకమునకు వెనుక 862 సంవత్సరమున బట్టాభిషిక్తుడయ్యె ననునంశము వరగుణవర్మయొక్క తమ్మునికుమారుడైన రాజసింహుడు ప్రథమపరాంతకునిచే జయింపఁబడిన రాజసింహుడునొక్కడేయని స్థిర పఱుచుటకు సహకారిగానున్నది. ఈవరగుణ వర్మయొక్క పట్టాభిషేకపు సంవత్సరము మనకుఁ దెలియుటవలన ప్రథమపట్టికలో రెండవవాడు ను, ద్వితీయపట్టికలో నెనిమిదవవాడు నైనట్టియు, జటిలవర్మయను సంస్కృతనామమును, నెడుంజడైయన్ (దీర్ఘమయిన జడలుగలవాడు) అనుద్రావిడనామమును గలిగినవాడైనట్టిరాజు యెనిమిదవశతాబ్దము యొక్క మూడవ భాగమందున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. మధుర జిల్లాలోనున్న ఆనైమలై (గజగిరి) అను కొండమీదఁ గట్టఁ బడిన నృసింహాలయములో దొరికినదియు, 770 వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినదియు నైన యొకశాసనమువలన నీ జటిలవర్మ యనువాడు నెడుంజడైయ ననువాడు నొక్కడే యని మనము స్థిరపఱుచుటకు సమర్థులమగుచున్నాము. నైష్ఠవమతగురువు లయిన పన్నిద్ద రాళ్వార్లలో నొకఁ డయిన మధురకవి యీజటిలవర్మకు మంత్రిగా నుండె ననియు నాతని యధికారమం దీ దేవాలయము కట్టఁబడె ననియు నాశాసనము వలన స్పష్ట మగుచున్నది. వేల్వీకుడి దానశాసనములలో గూడ నీ యంశములే చెప్పఁబడుచున్నవి.

ప్రథమపట్టికలో శ్రీమార శ్రీవల్లభ పరచక్రి కోలాహలుఁ డని యు ద్వితీయ పట్టికలో శ్రీమార శ్రీవల్లభుడనియుఁ జెప్పఁబడిన రాజు క్రీస్తు వెనుక 802వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్టించిన వరగుణ

వర్మయొక్క తండ్రి. ఇందువలన నితఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వాఁడని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. గురుపరంపరా ప్రభావము, ప్రవన్నామృతము, దివ్యసూరిచరిత్రము మొదలగు శ్రీవైష్ణవ మతగురు చరిత్రములలో నితఁడే శ్రీవల్లభదేవుఁ డని చెప్పఁబడుచు న్నాఁడు. ఇతఁడే విష్ణుచిత్తని (పెరియాళ్వారు) రావించి పుత్రత్వనిర్ణయము జేయించి విద్యాశుల్క గ్రంథి నొసంగినవాఁడు.

ఇతని నీ ప్రబంధకర్త “తత్పురంబేలు పాండ్యమత్స్య ధ్వజుండు” అని నిర్దేశించి యున్నాఁడు. మత్స్యధ్వజుఁ డనఁగా మత్స్యమును ధ్వజమందు చిహ్నముగాఁగలవాఁ డని యర్థము జనకునికి సీరధ్వజుఁ డనియు, అర్జునునికి గపిధ్వజుఁ డనియు ధ్వజచిహ్నములచే బిరుదములు గలిగిన స్థితనికిఁ గూడ ధ్వజమందు మత్స్య చిహ్నముండుటచే మత్స్యధ్వజుఁ డని వ్యవహరింపఁ బడెను. ఇది ప్రకృతమునకు విరోధించదు. ఈ రాజుపేరు వల్లభదేవుఁడు కాఁడని సమర్థించుట కిది యుపపత్తి కానేరదు. ఈ విష్ణుచిత్తుఁ డాళ్వార్ల కోవలో నాల్గవవాఁడు.

“భూతం, సరస్వ, మహదాహ్వయ, భట్టనాథ, శ్రీభక్తసార, కులశేఖర, యోగివాహన్, భక్తాంఘ్రిరేణు, పరకాల, యతీంద్ర మిశ్రాన్, శ్రీమత్పరాంకుశమునిం, ప్రణతోస్మి నిత్యమ్” ఇది శ్రీవైష్ణవుల గురుపరంపరానుసంధాన శ్లోకము. మొదటి మువ్వురాళ్వార్లయొక్క కాలమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన చరిత్రాంశములుగాని శాసనములు గాని యెఱుఁపటను దొరకనందున వారికాలము మనకుఁ దెలియదు. వారు పురాణకథిత పురుషులవంటివారు కాని (Mythical personages) చరిత్రతో సంబంధించినవారు కారు. కలియుగము నలువదియాఱుసంవత్సరములయిన తరువాత నీవిష్ణుచిత్తుఁడు జననమొందినట్లు మతగ్రంథములలో వాయఁబడియున్నది. ఈ కాలమును మన మొప్పుకొన్న యెడల నీ విష్ణుచిత్తుఁడు క్రీస్తుశకమునకుముందు మూఁడువేల యేఁబదియాఱుసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁడు కావలయును. అట్లయినచో బౌద్ధ్యులెక్కడ? వీరి చరిత్ర మెక్కడ? పాణిని సయితము క్రీస్తునకుముందు ఏడవ శతాబ్దినాటివాఁడనియు, ఆసమయమందే ఆర్యులు దక్షిణ హిందూస్థానమందు స్థిరపడిరినియు, క్రీస్తుపునకుముందు నూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందటివాఁడైన కార్తీయనునిచే బౌద్ధ్యశబ్ద నిర్వచనార్థక



మయిన వార్తకము వ్రాయఁబడెను గాన నీపాఠ్యుల ప్రారంభము పాణి  
ని కాత్యాయనుల కాలమునకు మధ్యనయి యుండవలయు ననియు,  
డాక్టరు భండారుకారు తనగ్రంథమందు వ్రాసె నని యిదివఱకే చెప్పి  
యున్నాఁడను. మనపూర్వులకు కాలగణన విద్యయందు (Chronology)  
శ్రీధ్ర మండ మని లోఁగడ వ్రాసియుంటిని.

కావున నమకాలికు లగు విష్ణుచిత్త వల్లభదేవు లుభయులు  
తొమ్మిదవ శతాబ్దము వా రని పై చర్చనలనఁ దేలిన సారాంశమై  
యున్నది.

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవికిఁ గలిగిన చిత్రమయిన కాల  
విషయక భ్రాంతిని (Anachronism) గనఁబఱచుట ఁట్టి కాలనిర్ణయ  
చర్చాప్రకరణమే నముచిత స్థల మని యెంచి యాయంశమునుగూడ  
నిచట వివరించుచున్నాను.

చతుర్థాశ్వాసములో విష్ణుచిత్తునికథ ముగిసిన తరువాత “ఒక్క  
నాఁడు మధ్యాహ్న సమయ మాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబు  
నకుఁ బోవు నతనిం బ్రసాదమందస్థిత వశక్షం బగు కటాక్షంబున  
వీక్షించి పక్షిపుంగవ కేతనుండు పుండరీకని కేతన కిట్లనియె”

తే యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు నీమహత్మ్యఁడొక్కఁడును గాన మన్వత్తఁ బుద్ధుఁడని  
రెన్ననీయ కృపాతరమును ననిన, నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్లు అనియె.

క. ఇతినికథ యెఱిగినదికా, యతఁడేమి యొనర్చె ననిన నజ్ఞాక్షణం డా  
శతపత్త్రనిలయ కిట్లను, నతని కలగ డొక్కఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డెలమిన్.

ఆ. ఆతఁడు చిలునాఁడె యాచార్య సులమున, వేడ్క వేదశాస్త్ర విద్య లభ్య  
సింహమండ నపుడు చెలువ యిప్పటిపాండ్య, నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకఁడు.

ఈ మొదలగు పద్యములను విచారించఁగాఁ దేలిన యంశమే  
మన ; విష్ణుచిత్తునివలన నుపదేశమునొంది వైష్ణవమతావలంబి యయిన  
పాండ్యవల్లభదేవుని వంశమందుఁ బుట్టిన పూర్వపు రాజొక్కఁడు శైవ  
మతమందుఁ బట్టదలగలవాఁడై యుగడ నీ యామునాచార్యుఁ డతని  
కడకేగి తనయుక్తులచే నాశైవమతమును ఖండించి వైష్ణవ మతస్థాపన  
చేసి యారాజును స్వమతమందుఁ గలిపె నని చెప్పుట.

“ఇప్పటి పాండ్యనృపతి”యగు వాఁడు నల్లభద్రుని కుమారుడు. ఇతఁడును విష్ణుచిత్తుఁడును సమకాలికులనియు, తొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వారనియు పైని చెప్పఁబడినది. ప్రథమకులోత్తుంగుఁడు, (1070-1118) విక్రమచోళుఁడు (1118-1137) ద్వితీయకులోత్తుంగుఁడు (1138-1146) లను మువ్వరు పాండ్యరాజుల రాజ్యపాలన కాలము. దున్నవాఁడును, 1017వ సంవత్సరములోఁ బుట్టి 1137వ సంవత్సరమువఱకు (120 సంవత్సరములు) జీవించి నైషవసుతమును స్థాపించి దానిని వ్యాపింపఁజేసినవాఁడు నైన శ్రీరామానుజమునికి సమకాలికుఁడైన (K. V. Rangaswamy Aiyangar's Ancient History of India) యామునాచార్యుఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దములో జీవించిన వల్లభద్రుని కంటఁ బూర్వఁడైన యొక రాజుకాలమునందున్న వాఁడనుట యెట్లుపోసఁగును? అట్లయినచో యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని కంటఁ మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడై యుండవలయును. చరిత్రములవలనను, మతగ్రంథములవలన నట్లు కానరాదు. ఇదియునుగాక రామానుజముని ముప్పదిసంవత్సరముల ప్రాయము గలవాఁడై యుండ యామునార్యుఁడు పరిమపదము నలంకరించె నని గురువరంపరాశ్రభావము మొదలుగాఁగల గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి కావున, యామునార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని కంటఁ బ్రాచీనుఁడని చెప్పుట కవికృత ప్రమాదము. యామునార్యుఁడు చోళదేశముననుండు వీరనారాయణపురినివాసి యని లోఁగడఁ జెప్పియుంటిని. ఇతనిని వాదమునకుఁ బిలిపించిన రాజుగూడ చోళదేశపురాజు. ప్రబంధకర్త పాండ్యవంశజుఁడని చెప్పుట మరియొక తప్పు.

+ఇ విష్ణుచిత్తుఁడు పన్యసించిన వేదాంతము. శిశు+

విశిష్టాద్వైతమతము రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడి యున్నది. వానిలో మొదటిది సభలలో వాదక్షమమయి ప్రతివాదులను జయించుటకు సాధనమయి బ్రహ్మసూత్రభాష్యము, గీతాభాష్యము, ఉపనిషద్భాష్యము, సహస్రనామభాష్యము, సిద్ధిత్రయము మొదలగు ననేక సంస్కృతగ్రంథములచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. రెండవ భాగము పూర్వోక్త సంస్కృత గ్రంథంబుల యర్థంబును సాకల్యముగ

బ్రతిపాదించునవియు, స్వగోష్ఠీ నిష్క్రములయి కేవల గురు పరంపరా సంప్రదాయ ప్రాప్తంబులయిన యర్థవిశేషంబులఁ దెల్పునవియు, నకల శాస్త్రసిద్ధాంతములను సులభముగాఁ దెల్పునవియు, భక్తిప్రపత్తిజ్ఞాన వైరాగ్యాదులను సృద్ధిఁ బొందించు నవియు నగు ద్రావిడగ్రంథములచే బోధింపఁబడుచున్నది. ఈ విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన యుపన్యాసమును బట్టి విమర్శింపఁగా నీ ప్రబంధ కర్తకు సాంఖ్యయోగ మీమాంసాద్వయాది తంత్రంబులయందె కాక, పూర్వోక్తోభయవిధ విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములయందుఁ గూడ నిరుపమాన మయిన పాండిత్యమున్నదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పనగు. ప్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదముఁ దీసికొని వచ్చి యొక రీతి సంగతిఁ గల్పించి ప్రాసినది కవి తనకు యోగ శాస్త్రమం దున్న ప్రవేశమును వెల్లడిజేయుటకే యని యూహింపవచ్చును. అట్లనే యామునాచార్య చరిత్రమును మాతంగబ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును ప్రధాన ప్రతిపాద్య మగు గోదాచరిత్రముతో సంబంధము లేకపోయినను సంబంధముఁగల్పించి యే సంస్కృతమత గ్రంథములయందును గానరాని విశిష్టాద్వైత ద్రావిడమత సంప్రదాయ రహస్యములను బ్రకాశింపఁజేసి యున్నాఁడు. ఇందువలన నీకవి కీమతమందుఁ గల భక్తి విశేషము, నమ్మకము, శ్రద్ధ, పట్టుదల మొదలగునవి స్పష్ట మగుచున్నవి.

ఇంక, విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతాంశములను గొంత మట్టుకు విమర్శింతము.

“నీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధానమన నీక్షత్వాది నీశునశబ్దవాది  
బారిసీశుఁడే నన భోగమాత్రేత్యాశువాహ్నితిస్ఫూర్తి మాయావివాది  
ఫలియించుఁ గ్రియయనా ఫలహత్యైత్యాది సర్వేశుఁగొనని యపూర్వవాది  
శాస్త్రయోనిత్వాదిరణి నీశ్వరునిఁ వెల్పెడుననుమానమస్పీలువాది  
తే. నిశ్శులంఁచెల్ల నిశ్శృంగఁ పృథ్విశ్శురూక్తి, తుణికసగ్వస్వ తేఢ సౌగతవివాది  
ననుపపత్తేగ్నయను మాత్రమాదియైన, వాని నృపతీశుఁ బ్రశ్నక్షవాది గౌచె.

ఈ సీసపద్యములో మొదటిపాదమున సాంఖ్యమతము ఖండింపఁ బడినది.

ప్రకృతి (నకలమునకు కారణము) సత్త్వరజస్తమస్సులయొక్క సామ్యావస్థ (Primordial matter) దీనికే ప్రధానము, అవిద్య, అజ్ఞానము, మాయ అనిపేర్లు. దీనినుండి మహత్తత్త్వము (బుద్ధి) దీనివలన నహంకారము (Ego), అహంకారము వలన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధతన్మాత్రాలు (Primary Elements), (తన్మాత్రాలనఁగా భూతపంచక ముయొక్క సూక్ష్మోవస్థ.) పంచతన్మాత్రాల వలన పంచభూతములు, కర్మేంద్రియపంచకము, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, మనస్సు. ఇవి యిరువది నాలుగు తత్త్వములుకలిగెను. ఆత్మ పురుషుని శబ్దవాచ్యగ్రాహ్య జీవుఁ డిరువది యయిదవవాఁడు. నిత్య బుద్ధి శుద్ధస్వభావుఁడు. బంధమోక్షములు లేనివాఁడు. రక్తవస్త్రసంపర్కమువలన శుద్ధస్ఫటికమునకు రక్తిమ కలిగినట్లు, ప్రకృతి సంసర్గమువలన నాత్మ సుఖ దుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఆత్మకు కర్మత్వము లేదు. తామరాకు నకు జలమంటనట్లు ఆత్మకు కర్మలేవ మంటదు. ప్రకృతి జగత్సర్గముఁ జేయునది. కాని జడము. పంగ్వంధసంయోగమువలన గమనాది వ్యాపారములు సిద్ధించునట్లు, ప్రకృతిపురుష సంయోగముచే సృష్ట్యాది వ్యాపారము లుపపన్న మగుచున్నవి. కావున, అచేతనమయిన ప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికి శబ్దము ప్రమాణము కాకపోవుటచే నానుమానికము కావున నశబ్దమని సాంఖ్యుల సంకేతము. ఇదియే పురుషునికి భోగమోక్షముల నిచ్చునది. ఇది సాంఖ్యమతము.

దీని ఖండన మిట్లు చేయఁబడినది.

ఛాందోగ్యములో “నదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వి తీయమ్, తద్దైక్షిత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఓయి శ్వేతకేతువా, యీసృష్టికంటె ముందు నచ్చబ్బ వాచ్య మయిన వస్తు వొక్కటియే యుండెను. ఆవస్తువు “నేను బహుత్వావస్థ నొందుదును గాక ” అని చూచెను (సంకల్పించెను). ఈశ్వరిలో, బ్రహ్మగింపఁబడిన ‘ఈశ్వరి’ అను ధాతువు అచేతనమయిన ప్రధానమునకు కుదరకపోవుటచేతను, లేక యీ క్షణము అముఖ్యమనుకొన్న యెడల శ్రుతిలో, బైన నాత్మశబ్దముండ చేతను, “తన్నిష్ఠస్య మోక్షాపదేశాత్” 7. 1. 1. అని, తరు

వాతి సూత్రములో సదాత్మకత్వానుసంధానస్థునికి మోక్ష ముపదేశించుటచేతను ప్రధానము జగత్కారణము కానేరదు.

+ఇది రెండవపాదములో నద్వైతమతఖండనము. ఇతి-

బ్రహ్మపదార్థం బాక్ష్మియే సత్యము. జగమంతయు మిథ్య. శుక్తియందు రజతమువలె బ్రహ్మ యను సభిష్టానమందు ప్రపంచము మాయచే గల్పింపఁబడినది. దేవత్యముకూడఁ గల్పితమే. దేవబ్రహ్మల కభేదము.

+ఇది దీని ఖండనము. ఇతి-

బ్ర.సూ. “భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ 21-4-4. జగద్వాస్య పారవర్ణం ప్రకరణాదనన్నిహితత్వాచ్చ 4-4-19. సోశ్చ తే సర్వా న్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర వాక్యములచే ముక్తునకు బ్రహ్మయాధాత్యాయభవరూప భోగమునందే బ్రహ్మసామ్యము ప్రతిపాదించఁబడుట వలనను, జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములలో ముక్తుని కెంతమాత్రము బాధ్యత లేదని శ్రుతి వక్కాణించుట వలనను, బ్రహ్మకంటె జీవునికి భేదము సిద్ధించుచున్నది.

+ఇది మూడవపాదములోఁ బూర్వమీమాంస మతఖండనము. ఇతి-

ఈమతమందు ప్రపంచకము సత్యము. జీవులు నిత్యులు. అనంతములు. వేదము లపౌరుషేయములు. వేదవిహితమయిన యాగాది కర్మల నొనరించుటచేఁ గలిగిన అపూర్వము (సుకృతఫలము) ఆత్మలకు స్వర్గమునిచ్చును. చిరకాలార్జిత పుణ్యవిశేషముగల జీవులే యీజగత్తును సృజించుచున్నారు. ఇంద్రాయస్వాహో, వరుణాయస్వాహో ఇత్యాదులయందుండు చతుర్థ్యంత ప్రతిపాదితమైన దేవతయే బ్రహ్మము. వేరే ఈశ్వరు నొప్పురు.

+ఇది దీని ఖండనము. ఇతి-

ఫలమత ఉపపక్షే, వి. 2. 37. యాగ దాన హోమాదుల చేతను, ఉపాసనచేతను ఆరాధితుడైన పరమపురుషుని విహితముష్టిక భోగములను స్వస్వరూపావాప్తిరూపమయిన మోక్షమును వాఁడుకాని యచేతనమయిన అపూర్వమున కట్టి శక్తిలేకుండా అహం

హీ సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ", "యాంతి మద్యాజినోపి మామ్" అని భగవద్గీతావాక్యము.

+ఇతి నాల్గవపాదమందు తార్కిక మతఖండనము. శ్లో+

తార్కికుఁ డీ జగమునకు పరమాణువులు పాదానకారణమనియు అనుమానికమైన ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణమనియు, సంసార మనాది యనియు, ఈశ్వరోపాసనచే సుఖదుఃఖప్రయత్నజ్ఞానేచ్ఛాదులు పూర్ణముగా నశించుటయే ఆత్మకు మోక్ష మనియు వక్కాణించెను. తార్కికులముక్తి పాపాణముక్తి; అనఁగా నాత్మ మోక్షదశయందు జ్ఞానాది రహితమయి పాపాణమువలె నుండు ననుట.

+ఇతి దీని ఖండనము. శ్లో+

శాస్త్రయోనిత్వాత్, 1. 1. 3, (తెలిసికొనుటకు శాస్త్రము కారణముగాఁ గలవాఁడై యుండుటవలన) భగవంతునిఁ దెలియుటకు శాస్త్రమేకారణము. ఇతరప్రమాణములవలన బరబ్రహ్మము తెలియఁ బడఁడు. అనుమానమువలన నొకరీతియైన సిద్ధి తేలునుగాని, అట్టివాఁడు నిత్యుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తి, అకర్మవశ్యుఁడునై యుండకపోవచ్చును. కావున సకలతర ప్రమాణాసాధ్య సమస్తవస్తు విజాతీయుఁడు, సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వా ద్యనవధికోదార గుణసాగరుఁడు, నిఖిల హేయ ప్రత్యసీకుఁడు నగు పరబ్రహ్మ శాస్త్రమువలననే సిద్ధించును గాని, ఇతరప్రమాణమువలన సిద్ధింపఁడు.

+ఇతి బౌద్ధమతఖండనము. శ్లో+

బౌద్ధుఁ డీ జగము పరమాణుసంఘాతమయి ప్రత్యక్షసిద్ధమయి నదియనియు, ప్రీతిక్షణము జ్ఞానము మాటుచుండు ననియు, వేటొక ఆత్మ లేదనియు, స్థిరత్వబుద్ధి సంసారమనియు, క్షణికత్వబుద్ధి మోక్షమని యు పార్థివతైజసావ్యవాయవీయ పరమాణువులు పరస్పరము మిళితము లయి పృథివ్యక్షేజోవాయువులను సృజించుచున్నవనియు, ఆపృథి వ్యాదులనుండి శరీరేంద్రియ విషయరూపసంఘాతము లుద్భవిల్లు చున్నవనియు, సర్వసంస్కారములు క్షణికము లను జ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించు ననియు చెప్పుచున్నాఁడు.

+౪౫ దీని ఖండనము. ౪౫

ఉత్తరకాలిక ఘటము పుట్టినపుడు పూర్వకాలిక ఘటము సప్త మయినందున సభావ మన్నిటికి హేతు వగుటచే, సర్వఘటములు సర్వ కాలములయందు నుత్పన్నములు కావలసివచ్చును. నిన్నటిదినమందు మన మఁలోకించిన గోశ్వత్సాని మరల నీదినమందుఁజూచి నిన్నటిగోవని యానవాలు పట్టుచున్నాము. జగత్తులోనుండు సర్వపదార్థములు త్మణే కములే అయినయెడల నిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానశక్తి లోకులకు లేకపోవలసి వచ్చును. అందువలన లోకప్రవృత్తి జరగదు. కావున బౌద్ధమతమందు త్మణికత్వము కుదరదు.

సీ. ఆదివారాయణం దాయోనోక్తృడబ్రహ్మ లేడు మహేశుఁడు లేడు లేమ  
 రోదసిలేడు సూర్యుఁడు లేడు చంద్రుఁడు లేవు నక్షత్రము లేవు నీళ్లు  
 లేదగ్ని యట్లుండ లీల నేకాకిత చనదు పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యె  
 జనచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఘాంధోగ్యంబు చెలి పెడునంతరాదిత్యవిద్య  
 తే. నయ్యులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఃపయగుట, కక్షిణీయని యప్తదృక్ప్రకృతి దృశ  
 తాక్షవిధగుద్రశక్రాదులందు నొకఁడు, కామి కామశత్రుయే విలక్షణతఁ చెలివె.

ఈపద్యమందు “ఏకోహవై నారాయణ ఆనీత్ న బ్రహ్మ నే శానః”, “నతత్రసూర్యోభాతి సచంద్రితారకం, నేమావిద్యతో భాన్తి కతోఽయమగ్నిః” (సృష్టికంటె ముందు బ్రహ్మ, రుద్రుఁడు, సూర్యచంద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలగునవి లేవనియు, శ్రీమ న్నారాయణుఁ డొక్కఁడే యుండె ననియు, “న ఏకాక్షీనరమేత” (ఆపర బ్రహ్మమగు నారాయణుఁ డొంటిగా నుండలే డనియు) “సోఽకామ యత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” (నేను పెక్కయ్యెద నని అతఁడు సంకల్పించె ననియు) “తత్సృష్ట్యాత దేవాసు ప్రాశితే” (దానిని ఆప్రిపంచమును సృజించి దానిలోఁ జొచ్చె ననియు) సర్థముచ్చ శ్రుతులు మొదటి నాలుగుపాదములయందు వివరింపఁబడినవి.

పద్యశేషముచే “అంతరాదిత్యవిద్య” తెలుపఁ బడియె. 1.121 సూ. “అంతర్ధర్మోపదేశాత్” సూర్యమండలాంతర్వర్తియై యుండెడువాఁడు పుణ్యవిశేషము గల గరుడోరగ యక్షగంధర్వాదులలో నొకఁడా ? లేక చతుర్ముఖుఁడా ? లేక రుద్రుఁడా ? ఇంద్రుఁడా ? యని వెనుక

సూత్రములయందు శంకించి యీసూత్రమునకు విషయవాక్యమయిన శ్లోతి “ఆదిత్యమణ్డలాస్తర్వర్తినీ” అపహతపాష్టత్వాదివిశిష్టః డనియు గంభీరాంభస్సుముద్భూతసుమృప్తనాశరవికర వికసిత పుండరీక దళామలాయ తేక్షణుడనియుఁ జెప్పుటచే నధికాక్షిత్వ విరూపాక్షత్వ విశిష్టలయిన బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులకు చెల్లదని నిశేధించెను.

“మ. తులలేకుండు స్వరూపరూపగుణభూతుల్ నోచె నేతచ్ఛ్చుతిన్

దలమై లోవెలిఁ దానె యున్ని చెలిపె న్నారాయణం బామణం

బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్నబ్దజాలంబు ని

ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుద న్బ్రహ్మప్రమయ్యెన్ శ్లోతిన్”

ఈ పద్యములో “యచ్చకించి జ్ఞగత్యస్తిన్ దృశ్యతే శూర్య క్షేపినా, అస్తర్భహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః” అను త్రైత్విరీయోపనిషచ్చుతి వివరింపఁబడెను.

రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్వాహము మరియొకటి పద్య శేషంబునఁ బ్రతిపాదింపఁ బడియె. ఎట్లన,

“పశునా యజేత” (పశువుచే యజ్ఞముఁ జేయవలయును.) అను దానిలోనే పశువు యజ్ఞమందు వినియోగింపఁబడవలయు నని సంశయ మొదవఁగా, “ఛాగస్యవపాయామేదసః”, “ఛాగోవా మస్త్రీవర్ణాత్” అను పూర్వమీమాంసాన్యాయము ననుసరించి సామాన్య వాచక మయిన పశుశబ్దమునకు విశేషవాచకమైన ఛాగ (మేక) మర్థమయిన ట్లు ఉపనిషత్తులలోఁ గారణవాక్య ప్రతిపాదితములయిన “సద్బ్రహ్మ త్వాది” సామాన్య శబ్దములకు దేవతాంతరభ్రాంతి జనకములగు “శివశంభు హిరణ్యగర్భాది” శబ్దములకును, “అపహతపాష్టాదివ్యో దేవ ఏకోనారాయణః” అను శ్రుత్యుక్తి విశేషవాచకమగు “నారాయణ” పదమందు పర్యవసానము.

“తొల్లి జామదగ్ని భయంబునఁ బరిత్యక్తిరాజ్యం డై” ఇత్యాది వచనమందు రామానుజ సూత్ర భాష్యాంశములు పెక్కులు వివరింపఁబడినవి. అవి విశిష్టాదైవత సిద్ధాంతమున కాధారభూతములు.

బ్రహ్మదారణ్యకోపనిషత్తులో పంచమాధ్యాయ సప్తమ బ్రాహ్మణమందు:—



“ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ - యస్య పృథ్వీశరీరమ్ ”

“ యోఽపుతిష్ఠన్ యస్యాపశ్శరీరమ్ ”

“ యోఽగ్నాతిష్ఠన్ - యస్యాగ్నిశ్శరీరమ్ ”

“ య ఆదిత్యేతిష్ఠన్ - యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్ ”

“ య ఆత్మని తిష్ఠన్ - యస్యాత్మాశరీరమ్ ”

ఇత్యాది వాక్యము లనేకములు గలవు. పరబ్రహ్మ సర్వచిద చిద్వస్తువుల కంతర్యామిగా నుండుటచే “ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, ఏత దాత్మ్యమిదం సర్వం, అస్త్యై ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, జగత్స ర్వం శరీరం తే, తత్సర్వం వై హరే స్తనుః ” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతి ప్రామా ణ్యముంబట్టి చేతనాచేతనాత్మక సర్వజగము పరబ్రహ్మకు శరీరము. భగవంతుడు శరీరి. శరీర వాచక శబ్దములు లోకములో శరీరిని బోధించుట మన మెఱుంగుదుము. ఎట్లన; దేవదత్తుడు పరుగిడుచున్నాఁ డనుచో దేవదత్త శబ్దము శరీరమునకు పేరుగాని ఆత్మకుఁగాదు. ఆత్మ రహితముగా దేవదత్త శరీరమునకు భావన ముపపన్నముగాదు. కావున దేవదత్తుని యాత్మకుఁగూడ చెల్లును. అట్లనే కాపీతక్బ్రాహ్మణోక్త ప్రతర్దనవిద్యయందు దివోదాసాత్మజుఁడైన ప్రతర్దనుఁ డనువాఁడింద్రుని యొద్దకుఁ బోయి “ త్వమేవ మే వరం వృణోష్యః, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మస్యనే ” (ఏది నీవు మనుష్యునికి మిక్కిలి హితమయినదని తలంచెదవో దానిని నీవే నాకుఁ గోరి పెట్టుము) అని ప్రార్థింపఁగా “ ప్రా ణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా ”, “ తం మా మాయా రమృత మి త్యుపాస్వ ” (నాజీ వుని అమృతముని యుపాసించుము) అని ఇంద్రుఁ డుపదేశించెను. ఇచట నింద్రజీవ శబ్దనిర్దిష్టుఁడు కేవలజీవుఁడా? లేక పరబ్రహ్మమా? యని చర్చరాఁ గా నీ శ్రుతియొక్క ఉత్తరవాక్యమునందు “ ఆనందోఽమృతోఽజరః ” అని జీవుని కసంభావితములయిన అజరత్వామృతత్వాదు లుపన్యసించుటచే నింద్రజీవ నిర్దిష్టుఁడు “ ఇంద్రజీవశరీరకుఁడైన పరమాత్మగాని కేవలజీవుఁడు గాదని తాత్పర్యము. ఇది యనుభవ విరుద్ధము గాదా? ఎక్కడ నైన నిట్టి యుపదేశ ముండునా యనఁగాః—

“ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవః ” సూ. 31.1.1.  
ఇట్టి యుపదేశము నింద్రుఁడు తొంటి వామదేవునివలె శాస్త్రదృష్టిచే

జేసెను. “మా ముపాస్వ” అని స్వాత్మ శబ్దముచే బరమాత్మోపదేశము విరుద్ధముకాదు. ఎట్లనఁ; తొల్లి పరమాత్మజ్ఞానసంపన్నుడైన వామదేవుఁ డను నొకఋషి స్వాత్మశరీరకుఁడైన పరమాత్మను జూచుచు “నేను మనువును, సూర్యుఁడను కక్షీవంతుఁడను విప్రర్షినియితి”ననెను.

విధి శివ పావక వ్యాస భాను భార్గ వాఙ్మన విత్తేశాదిదేవతలు భగవచ్చరీరభూతు లయిన నహంకారయుక్తజీవుల నధిష్ఠించి యుండుటచే ముముక్షువుల కనుపాస్యులు.

“పితాచ రక్షక శ్శేషీ భర్తా జ్ఞేయో రమాపతిః, స్వామ్యాధారోయచూత్తాచ భోక్తా చాద్యమచూదితః” అని జీవునికి ఈశ్వరునకు నవవిధ సంబంధము లున్నవని విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయము.

+ః ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాద విమర్శనము. ౫౩+

ఆ ఆత్మగాని మేవ నాత్మబుద్ధియును న,స్వంబువందు మిగుల స్వత్వమతియు ననినివి యవిద్య యను మహాతరువు నుత్పత్తీకీర్త్యచూచు విత్తు మొదలు. ౩. 65.  
విఘ్నపురాణము 6 అంశము. 7 అధ్యాయము.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరన్య అన్వేన్వ మితియామతి,  
అవిద్యాతరుసంభూతి బీజమేతద్విధాస్థితమ్.

ఆ. ప్రాణికోటికల్ల బంధంబు మోక్షంబు, చేరుటను మనసు కాగణంబు విషయసంగియైన విను బంధకారి నిర్విషయమైన ముక్తి విభవకారి. వి. పురా.

మనసవ మచప్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః,  
బద్ధాయవిషయానంగి ముక్త్యై నిర్విషయం మనః.

దిగువ వ్రాయఁబడిన శ్లోకములకుఁ బైపద్యములు సరియైన యనువాదము.

+ః యోగము. ౫౪+

యోగమనఁగాఁ జిత్తముయొక్క రజస్తమోవృత్తులను నిరోధించుట. దీనికి యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ,ధ్యానము,సమాధి అని యెనిమిది అంగములు. వీనిలో ధారణాదులు సమాధికి సాక్షో దుపకారకములు; అహింసా

స్తేయ సత్యాదులు ప్రతిపక్ష భూత హింసాద్యున్మూలన ద్వారముగా సమాధి కుపకారకములు.

యమములు:—అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము.

పరుల నెవ్విధమునను హింసించకుండుట అహింస; యథార్థ కథనము సత్యము; ఒరు లెఱిగినగాని యెఱుంగకుండినగాని పరద్రవ్యమును హరింపకుండుట అస్తేయము; జితేంద్రియత్వము బ్రహ్మచర్యము; దేహధారణ కపేక్షితమైనదానికంటె నెక్కుడుగ స్వభోగము కొఱకు స్వీకరింపక పోవుట అపరిగ్రహము.

నియమములు:— శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వరప్రేరణము.

శౌచము బాహ్యమని అభ్యంతరమని రెండువిధములు. మృజ్జలాదులచే శరీర క్షోభనము బాహ్యశౌచము; మైత్రీ, ముదిత, కరుణ, ఉపేక్ష అను నాల్గు భావనలచే చిత్తమలమును బోనడచుట ఆంతర శౌచము; ప్రాణధారణ మాత్రీముచే దుష్టి నొందుట సంతోషము; శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదుల సహించుట తపస్సు; ప్రణవాభ్యాసము స్వాధ్యాయము. సర్వకర్మల నీశ్వరునియందు సమర్పించుట ఈశ్వర ప్రేరణము.

స్థిరసుఖముఁ గలుగజేయునది ఆసనము.

శ్వాసప్ర శ్వాసముల గతినిరోధము ప్రాణాయామము.

ఇంద్రియములను బాహ్యవిషయములనుండి మరలించుట ప్రత్యాహారము.

హృదయకమలమందు ధ్యానింపఁబడు శుభాశ్రయమును దీర్ఘకాలము నిలుపుట ధారణము.

జ్ఞానధారావదవిచ్చిన్నస్థైర్యత సంతానముతో, శుభాశ్రయమును జింతించుట ధ్యానము.

అతిస్వచ్ఛమయిన చిత్తవృత్తీయొక్క ప్రవాహరూపమయిన ధ్యానమే అర్థస్వరూపముగా నిర్భాసించుట సమాధి యనఁబడును.

ఇట్టి అష్టాంగయోగం బభ్యసించు యోగికి, భావనాత్రయ వియక్తం బయిన బ్రహ్మస్వరూపంబే ధ్యేయంబు.

భావనాత్రయ మనఁగాఁ గర్మభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన, అనునవి. కర్మభావన యనఁగాఁ గర్మల నాచరింపవలయు ననెడి యుద్దేశము. బ్రహ్మభావనయనఁగాఁ బ్రహ్మము నుపాసించుట కుద్దేశము. ఉభయభావన యనఁగాఁ బూర్వోక్తోభయమందు నుద్దేశముఁ గలిగియుండుట. ననందనాదులు బ్రహ్మభావనాపరులయ్యును ప్రాక్కల్పంబుల నంచరించినవారగుటచే భావనాబద్ధులే గాన యోగికి ధ్యేయులుగారు. హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాబద్ధులు గావున వారును సేవ్యులుగారు.

“ ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తంచా మూర్తమేవచ,  
క్షురాక్షర స్వరూపేతే సర్వభూతేషుచ స్థితే,  
విష్ణుశక్తిః పరాప్రోక్షా త్తేత్రజ్ఞాత్వాతథావరా,  
అవిద్యా కర్మ సంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రివ్యతే,  
యయాత్తేత్రోజ్జ శక్తిస్సా వేష్టితానృప సర్వగా,  
సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంతతాన్.”

శ్రీవిష్ణుపురాణము ఖండిక్యకేశి ధ్వజసంవాదము 6 అం॥

ధారణ సిద్ధించుటకై శుభాశ్రయమును జెప్పటకు పరబ్రహ్మ మగు విష్ణువుయొక్క శక్తి యని చెప్పఁబడిడి రెండు రూపములను మూర్తామూర్త విభాగముతోఁ దెలియఁజేసి, మూఁడవశక్తి కర్మమనెడి యవిద్యచేత నాచరింపఁబడిన యచేతనముతోఁ గూడిన త్తేత్రోజ్జఁ డనెడి మూర్తవిభాగము భావనాత్రయముతోఁజేరి యుండుటచే నశుభ మని చెప్పి కర్మమనెడి యవిద్య లేనిదియై అచేతనముతోఁ జేరక యుండి జ్ఞానమాత్ర స్వరూప మైన అమూర్త మనెడి రెండవవిభాగము యోగము సిద్ధించినవారలచే ధ్యానింపఁ బడఁదగినది కాదని నిషేధించి ప్రధానాది విశేషాంతచేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం బుపక్రాంత యోగునకుఁ జింతింపశక్యం బని చెప్పఁబడినది.

సీ. “ శ్రీవిష్ణు నీగతి జింతింప వలయు ” నను నీ పద్యమందు యోగాభ్యాసము జేయు పురుషుడు భగవంతుని యీ విధమున ధ్యానింపవలయునని యుపదేశింపఁ బడియున్నది.

మొదట నొక అవయవమును ధ్యానింపఁదొడఁగి అది ధారణ లో స్థిరపడిన పిదప, మరియుక అవయవమును ధ్యానింప వలయును. అది వశమయిన వెనుక నింకొకటియు నిట్లనే క్రమక్రమముగా ధ్యేయ మూర్తి అంతయు దా నేయవస్థలో నున్నను చిత్తమందు స్థిరముగా నిలుచునట్లభ్యాస మొనర్చవలయును. ఈ యంశము శ్రీమద్భాగవత మున ద్వితీయస్కంధములో ద్వితీయాధ్యాయమునందు జెప్పఁబడినది.

8 శ్లో. “కేచి తస్య దేహ స్తస్మాదయావకాశే  
ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతం,  
చతుర్ముఖం కంఠ రథాంగ శంఖ  
గదాధరం ధారణయా స్మరంతి.

9 శ్లో. ప్రసన్నవక్త్రం సలినాయతేక్షణం  
కదంబ కింజల్కపిశంగ వాససమ్,  
లసత్సహారత్న హిరణ్మయాంగదం  
స్ఫురత్సహ రత్నకిరీటకుండలమ్,  
ఈక్షేత చింతామయమేవ మీశ్వరం  
యావత్సనోధారణ యావత్తిషతే.

13 శ్లో. ఏకైకశోఽంగా నిధియానుభావయే  
త్పాదాది యావద్ధసితంగదాభృతః,  
జితం జితం స్థానమహో హ్యధారయే  
త్పరంపరం శుద్ధ్యతి ధీర్యథాయథా.

శ్లో. విభేద జనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యంతి కంగతే, [6-7 అ॥  
ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద మనంతం కః కరిష్యతి” విష్ణుపురాణము.

(భేదముఁ గలిగించు జ్ఞానము బొత్తిగా నశించగా నాత్మకును బ్రహ్మకును లేని భేదము నెవ్వఁడు గల్పించును) పై సుదాహరింపఁ బడిన సీసపద్యముయొక్క తేటగీతియం దీ శ్లోకార్థ మిరీతిగ వివరించియున్నాఁడు.

“సురాది భేదసంజన కాజ్ఞానమేదఁ బిదప, నలము కల్యాణ గుణముల హరికిఁ దనకు, లేని భేదమెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు”.

## ❧ విశిష్టాద్వైతమతసంగ్రహము. ❧

ఈ మతమందు చిత్తు (జీవుడు), అచిత్తు (ప్రకృతి), ఈశ్వరుడు అని తత్త్వములు మూడు.

చిత్తు :—అనగా జీవస్వరూపము శరీరేంద్రియాదులకంటె విలక్షణము. జ్ఞానానందమయమయినది. నిత్యము. అణు పరిణామము. ఈశ్వరునికి నియామ్యము. శేషము నయినది. మోక్షదశయం దీశ్వర సాధర్మ్యము నొందునది.

అచిత్తు :—దీనికి ప్రకృతియనియు, మాయయనియు, అవిద్యయనియు నామాంతరములు గలవు. ఇది జడము. వికారాస్పదము. భగవద్విచ్ఛేదే నానావిధముగాఁ బరిణమించును. భగవంతునికి క్రీడాపరికర భూతము. సంసారమున కిదియ మూలము.

ఈశ్వరుడు :—ఇతఁడు నిత్యుడు, నిఖిల హేయప్రత్యసీకుడు, సకలకల్యాణగుణాకరుడు. జగత్సర్గస్థితి సంహారకర్త. చేతనాచేతనముల కంతర్యామి. పైని చెప్పఁబడిన చిదచిత్తులతని కప్పభక్సిద్ధ విశేషణములు (వేఱుగాని విశేషణములు). కారణావస్థయందు (సృష్టిలేని కాలమందు) పరమాత్మ సూక్ష్మావస్థ నొందిన యీ చిదచిత్తులచే విశిష్టుడై యుండును. కార్యావస్థయందు (సృష్టికాలమందు) స్థూలావస్థ నొందిన చిదచిత్తులచే విశిష్టుడై యుండును కావున నిట్టి ఉభయవిధమయిన పరమాత్మల కైక్యమును బోధించుటచే నీ సిద్ధాంతమునకు విశిష్టాద్వైత మని పేరు.

ఈశ్వరు డఖిల పదార్థములకు నంతర్యామియై యుండుటచేఁ బైని వ్రాయఁబడిన ప్రకారముగా శరీర శరీరి భావ నిబంధన సామానాధికరణ్యముచే నర్వశబ్దవాచ్య మతనికి సిద్ధించుచున్నది. పరము, పూహము, విభవము, అంతర్యామి, అర్చయని ఈశ్వర స్వరూపమయిదు విధములు. జ్ఞానము, భక్తి, ప్రపత్తి ఆచార్యోపవిత్తి అనునవి మోక్షసాధనములు. “శ్వపచోపి మహీపాల విష్ణుభక్తోద్విజాధికః,” “విప్రార్ద్రవిష్ణుస్థణయతా దరవిందనాభ పాదారవింద

విముఖాచ్ఛవచం వరిష్ఠం, మన్యే తదర్పిత మనోవచనే హితార్థ  
 పాణిః పునాతి నకులః నతు భూరిమానః” ఇత్యాది ప్రమాణ వచన  
 ములచే జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములు గలవాఁ డెట్టి వాఁడైన నా దరణీయుఁ  
 డను నంశముఁ గవి చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాదమందు గనఁబఱచెను.  
 ముఖ్యముగా నీయంశము నుదాహరించుటకే యీకథ యీప్రబంధ  
 మందు వక్కాణింపఁబడిన దని యూహించెద. పైని వ్రాయఁబడిన  
 విశేషాంశము లన్నియు నీప్రబంధమున నచ్చటచ్చటఁ బూర్ణముగాఁ  
 జూపింపఁబడినవి.

ఇందువలన నీ గ్రంథకర్తకు విశిష్టాద్వైత మతమందుఁ గల  
 భక్తివిశ్వాసములు, నిరుపమానమయిన జ్ఞానము, పాండిత్యము మొద  
 లగునవి వెల్లడి యగుచున్నవి.

● ప్రబంధకథాపురుషుల శీలవర్ణనము.

(CHARACTER-DELINEATION.)

తాను రచించిన నాటకములయం దాయాయి ప్రకరణముల కను  
 గుణములయిన రసములతోఁ బాత్రలయొక్క లక్షణములను గుణదోష  
 ములను శీలమును లోకస్వభావమునకు సరిపడునట్లు వర్ణించి సామాజి  
 కాంతఃకరణవృత్తులను శోకభయాది రసవీచికలలోముంచుట కాంగ్లేయ  
 కవులు సమర్థులు. వారిలో ముఖ్యముగా షేక్స్పియర్ (Shakespeare)  
 మహాకవియు నుత్సాహమును శ్రమను చాతుర్యమును బూనినట్లు  
 మనవారిలో నాంధ్రీకపులె కాక, ప్రసిద్ధులయిన సంస్కృత కవులు  
 గూడ నిట్టిపనికిఁ బ్రయత్నించినవారుకారు. కావ్యనాటకాదులయందు  
 వర్ణింపఁబడు స్త్రీ పురుషపాత్రలు నిజముగా నెట్టివారైనను వారితలయం  
 దలంకార శాస్త్రములో నేర్పఱుపఁబడిన లక్షణములుగల ఖండి  
 తాది నాయకత్వమును ధీరోదాత్తాది నాయకత్వము నారోపించి  
 గతాను గతికముగా వారినిఁజూచి వీరు, వీరినిఁ జూచి వారు వర్ణించుచు  
 తమకుఁ గవిత్వమందు గల శక్తిని జూపుటతప్ప, నాయకలకును నాయ  
 కులకును దక్కిన పాత్రలకును వారి చర్యను బట్టి విలక్షణస్థితి నీయఁ

జాలరు. కవితా మాధుర్యచాతుర్యములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవని వ్యవహరింపఁబడు సంస్కృతనాటకములు నాటికలు నొక తీరుననే వ్రాయఁబడినవి. రాజశేఖరుఁడు వ్రాసిన విద్ధసాలభంజిక, శ్రీహర్ష కృతములయిన రత్నావళి ప్రియదర్శనలు, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలినీకలహంసయుఁ, గాళిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రమును బోలి యున్నవి. వీనిలో వీని కే విషయమందును లేకమయిన నైలక్షణ్యము గానరాదు. ఇరుగుపదండి మల్లికామారుతము, భవభూతి విరచితమాలతీమాధవమునకును, మురారి అనర్ఘరాఘవము మహా వీరచరిత్రమునకును పాఠాంతరము లని నమ్ముడు. ఒకటి చదివినచో నింకొకటి నిస్సారముగా నగపడును. అట్లే మన తెలుఁగు ప్రబంధములుగూడఁ జాలమట్టుకు నీతిని ధర్మమును బోధించు కథానందర్థముగాని, వర్ణనాయకుల శీలవర్ణనగాని లేనివి యయియున్నవి. వానిఁగూర్చిన కవులందఱు నేకరీతిగాఁ దమకు స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించిన పరదేవతయొక్క ఆజ్ఞచేఁ గావ్యరచనకుఁ దొడంగితిమని ప్రతిజ్ఞచేసి తమ కిచ్చ వచ్చిన వర్ణనల కెడమిచ్చునేదో యొకగుణి భూతమయిన కథను దీసికొని దానియందు పురమును, చాతుర్వర్యమును, పుష్పలావికాజనమును, పురాధిపతిని, ఋతువులను, నాయకుని, ఆనాయకుఁడు జూచి మోహించిన స్త్రీ రత్నమును, వారి పరస్పరానురాగమును, తుదకు వారి వివాహమును వర్ణించి కావ్యమును ముగింతురు. దీని కుదాహరణముగాఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిరచించిన రసికజనమనోభిరామము, రెంటూరి రంగరాజు భానుమతీ పరిణయము, కాకమానిమూర్తి రాజవాహనవిజయము మొదలగు నవి పై యాక్షేపణకు లోఁబడిన వనులకు సందియము లేదు. ఈ కవుల వ్రాతలలో సంవాదము (Harmony) పరస్పరానుగుణ్యమును (Proportion) మృగ్యములు. దీని కుదాహరణముగ నొకదానిం జెప్పెద వినుఁడు. కూచిమంచి తిమ్మకవి రచించిన రుక్మిణీపరిణయములో గథానాయిక యగు రుక్మిణి కృష్ణసంప్రాప్తి కొఱకత్వంతార్తి గలది యయి కృష్ణుని శీఘ్రముగాఁ దోడి తెమ్మని పంపిన విప్రకుమారుఁడు ద్వారకకుఁ బోవు మధ్యమార్గంబున నొక శివాలయముం బొడగాంచి



యందుండు శివుని దండకాదులతో దీర్ఘముగ స్తుతించినటుల వర్ణింపబడి యున్నది. గ్రంథకర్త తానెంత శివభక్తుడైనను శివస్తుతిచేసి తనభక్తి ప్రకర్షను గనబఱచుట కిది యా సమయము? ఇది బౌచిత్య సంపాదక మగునా? నాయక ప్రాణవల్లభుని సంశ్లేషము కొఱకు బరమోత్కృంతితయయి యొక త్రుటికాలము నొక యుగముగాఁ గడపుచు వెతల గుందుచున్నతఱిని బ్రయుని సందేశము నతిత్వరలోఁ దెచ్చి యామె విరహబాధను శమింపఁజేయుట సమయోచితముగాను రసోచితము గాను గన్పట్టును. విచారించిన నిట్టి వెన్నియో ప్రబంధములయందు గలవు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే వ్రాయ నుడిగితిని.

ఏది యెట్లున్నను బూర్వోక్త దూషణగంధవర్జితము లయిన గ్రంథములు మనలోఁ గొన్ని లేకపోలేదు. మితముగా నున్నవి. ఆంధ్రీకవులకందఱకు ననుకార్యము నుదాహరణ భూతము నగు నాంధ్రీభారతములో మనుష్యుల నిజమయిన జీవనము, స్వభావము, వారి తలంపులు చక్కగాఁ వర్ణింపఁబడినవి. దానిమార్గము ననుసరించిన కొందఱు మహాకవులు నటులే వ్రాసిరి. శ్రీనాథుడు, పెద్దనార్యుడు నకలంకమయినచరిత్రము, దృఢవ్రతము, యోగ్యతయుఁగల మహాపురుషులను (Characters) పాత్రలగా నృజించిరి. శ్రీనాథుడు హరవిలాసములో శివుఁడు జంగమవేషము ధరించి చిటుతోండరాజు నొడ్డకుఁ బోయి వాని నిశ్చల భక్తిని పరీక్షించుటకు “ నీ కుమారునిఁ జంపి వాని మాంసము ను భక్షించుటకు నాకిప్పు ” ని యడుగఁగా, నారాజు దృఢవ్రతము నవలంబించి వెనుదీయక పుత్తునిఁజంపి యాజంగమున కిచ్చెను. ఆహా! యీ రా జెట్టి మహానుభావుఁ డనవచ్చును? ఎంతదై వభక్తి యున్న నిట్టిపనిజేయుట దుష్కరముకదా?

పెద్దనార్యుని స్వార్థోచితమనుసంభవమందు వర్ణింపఁబడిన ప్రవ రాఖ్యుఁడు నట్టి నచ్చరిత్రుడే. తపస్సాస్వధ్యాయ నిరతుఁడు, నిత్యాగ్నిహోత్ర, దేవాతిథి పూజాపరాయణుఁడు, ఏకపత్నీవ్రతుఁడు. ఇట్టి సద్గుణకదంబమునకు శిరశ్శేఖరం బగు నింద్రియ సంయమమును గల వాఁడు. “ జాతా స్వాదో వివృతజఘనాం కో విహతుం సమర్థః ” అను నట్లు లోకోత్తరసౌందర్యముగల దివ్యాపురన మోహించి మీఁదఁ బడఁ

గా మనస్సునందు కామవికారమునకు లేశమునెడమీయక చిత్తదార్ఢ్యముగలవాడై పరాజ్ఞుభవతనొంది మీఁదు మిక్కిలి స్వగాత్రము తచ్చరీర సంస్పర్శచేదూపితమయ్యె నని దిగులొంది శుద్ధజలస్నాన పూతుడై యింటికిఁ జనెను. అతఁడు “తా ను తే వ్యవ్యనా నక్తస్సాత్మా ద్భగ్తో నరాకృతిః” అను శ్లోకమున కుదాహరణభూతుఁడు.

ఏతప్రబంధక ర్తయుఁ బూర్వోక్తిమహాకవుల మార్గమునే యవలంబించి విశిష్టాద్వైతమతగురు చరిత్రమునుండి కొందఱ మహాశయులను దీసికొని వారిగుణగణమును, సచ్చరిత్రమును జక్కఁగాఁ జిత్రించి యున్నాఁడు.

అట్టివారిలో నగ్రగణ్యుఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు. ఇతని భగవద్భక్తి, కైంకర్యధురంధరత్వము, భాగవతజననపర్యాశ్రీధ్యము మిక్కిలి శ్లాఘనీయములు. “శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధేశ్చలనకారణం, ఉపదేశాద్ధరిం బుద్ధ్యా విరమే త్సర్వకర్మసు” అనునట్లు శాస్త్రప్రవాదంబులనుమాని తొల్లెరహూగఁబడను సావీరదేశపురాజున కాత్మజ్ఞానం బుపదేశించిన జడభరతునిభంగి, పరులచే దుర్విభావ్యం బయిన జ్ఞాననంపత్తి గలవాడై పరమపదంబునందు సయితము ముక్తుఁడనేక దేహంబులఁ బరిగ్రహించి భగవత్కైంకర్యమే నలుపుచుండుం గావున, భగవత్పరిచర్య నేయుటయ పరమ పురుషార్థం బని నిశ్చయించి, శ్రీవిల్లిపుత్తూరు (నవ్యధన్విపురము) వటపత్రశాయినీవాసికి మాలాకారునివలె మాలికాకైంకర్యంబు నేయఁ దొడంగె.

“క. న్యాయార్జితవిత్తంబున, నాయోగీశ్వరుఁడు వెట్టు నన్నం బాప్రా

తేయపటిరాచలప, ద్వాయాశాయాశ్చైష్టపావలికల్లన్”

79. 1. ఆ.

ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు త్తరము మొదలుకొని దక్షిణమువరకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెడి శ్రీనైష్ఠపులకుఁ దాను న్యాయముతో నార్జించిన ధనమును వ్యయపఱచి ఆతిథ్య మిచ్చువాఁడు.

“శా. ఆశ్టవిధగేహసీమ నడు రే యాగించినన్మోయునెం

తేనాగేంద్రశయాను పుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధ్యానము నాస్తికాక బహుతానాస్తుష్ణతానాస్త్యపూ

పోనాస్త్యోదనసౌష్ఠవచ కృపయాభోక్తవ్యమస్తాటర్క.”

84. 1. ఆ.

అవిష్టుచిత్తునిగృహమం దర్ధరాత్రి వేళచని విననను భగవద్గుణాను సంధానము, దివ్యప్రబంధాను సంధానము, కూరలులేవు, భక్ష్యములు లేవు, అన్న సౌకర్యములేదు, అన్నము వేడిగాలేదు, భాగవతులారా, మీరు నాయందుఁ గృపచే నారగింపుఁ డని అతిథులతో నావిష్టు చిత్తుఁడు చెప్పెడు సుపచార వాక్యములును వినవచ్చెడిని.

వటపత్త్రశాయి యీతనిఁబిలిచి “నీవు పాండ్యరాజు సభకుఁ జని పండితులతో వాదించి మనవిశిష్టాదైవత సిద్ధాంతమును స్థాపించిరమ్మ” నియాజ్ఞాపించఁగా నీతఁ డొసంగిన నవినయ ప్రత్యుత్తరము వేనోళ్లబొగ డఁ దగి యున్నది.

శా.స్వామీ నమ్మనితఃపురాపతితశాస్త్రగ్రంథహత్వంఘనా  
రామత్మోభవనక్రియాకర భనిత్రాగ్రాహితోద్యత్కీర్తిః  
స్తోమాస్మిగ్ధకయ న్భవన్భవిన నాసు వ్యాదిగాఁ బంపువోఁ  
భూమిభృత్సభ నోటమైన నయశంబు నీకు రాకుండువే.

81. 2. ఆ.

“మ. గృహసమార్జనమో జలహరణమో శృంగారపల్లంకికా  
నహనంబో నవమాలికా కరణమో వాల్మీకీభ్యధ్యధ్వజ  
గ్రహణంబో వ్యజనాశపత్రస్థితయో ప్రాగ్దీపికాగోపమో  
నృపరీవాదమలేల లేక యితరు ల్నిలీలకుం బాత్రముల్.

92. 2. ఆ

మొదట విష్టుచిత్తుఁ డింత వినయమును, స్వాజ్ఞతను, స్వనైచ్చమునుగనఁబఱచి మాటలాడినప్పటికిని, కొనకు రాజసభలో నీతఁడు గొప్ప వక్తృత్వముతో నకలశాస్త్రముల సుపన్యసించి వాదములోఁ బండితులఁగెలిచి స్వమతమును స్థాపించె నని చెప్పుటలో సంభవించిన స్వవచన వ్యాఘాతమును (Inconsistency) కవి “చేవుఁ డనుగ్రహించి యీతని కింత శాస్త్రీజ్ఞానముఁ గలిగించె నని చెప్పుటచేఁ దొలగించుకొనెను.

తన పుత్త్రీక యైన ఆముక్తమాల్యద రంగనాథుని యందనురాగము గలదియై విరహవేదనచే బాధనొందుచున్నపు డీమెయవస్థను వటపత్త్రశాయితో వర్ణించెచ్చిన మాటలవలన నీతఁడు కేవలము భగవత్త్రైకరర్చనమగ్న మానసుండనియు, నవిదిత విషయాంతరుండనియు స్పష్ట మగుచున్నది.

ఈమె జన్మకథారహస్యము మనకుఁ దెలియదు. కవి ఈమె శీలమునంత పరిణమింపఁ జేయలేదు. తక్కిన కవులు తమతమ ప్రబంధములయందు వర్ణనలై న స్త్రీల యావనము వర్ణించినట్లేతఁడు నీమె యావనమును వర్ణించెను. 'ని యీమె చిన్ననాటి యాటపాటలను ముద్దుపల్కులను వర్ణించ లేదు. క్రమముగా నీమె ప్రాప్తయౌవన యయి విష్ణువునం దనురాగము గలది యయి తన యుత్కంఠాతిశయమును చెలులతోఁ జెప్పుటను, తనవలె నతనియం దనురక్తలయిన స్త్రీలనందఱ నాశౌరి యవతారములయందు పూర్ణమనోరథలం జేయలేదని యాతని దూఱుటను, కవి మిక్కిలి సాగనుగా వర్ణించియున్నాఁడు. కొనకీమె మనోరథానుగుణముగా శ్రీరంగనాథునిం బెండ్లియాడెను. రంగనాథుఁడీమెను హతాత్తుగాఁ దనలోనికిఁ దీసికొనినపుడు తండ్రి యేడువసాగెను. ఈమె భగవంతునియం దాసక్త చిత్తురా లయినను చిన్ననాటనుండి పెంచి సకలవిధముల సంరక్షించిన తండ్రివిషయమయి తగినవిశ్వాసమును జూపించినట్లు కానరాదు. ఇది యొక్కటిమె యీమెయందుండు లోపము. ఈమె భూదేవియొక్క యవతారమని చెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి దేవతోచితమయినశీలము కవి యీమెయందున్నట్లు వర్ణించలేదు.

+ఈ ఖాండికుఁడు. ౪౭+

ఖాండికుఁడు తనరాజ్య మపహరించి త న్నరణ్యమున కంపిన పరమ శత్రువగు కేశిధ్వజుఁడు పశులోపమునకు బ్రాయశ్చిత్త మడుగ నిల్లు జొచ్చుకొనిరాఁగాఁ దన మంత్రిపురోహితాద్వాప్తజనులు,

“క. పాలుగలవాఁడు మనకొక, జాలియడక తానె తారసానకు సచ్చెక్

వేళయెఱెమ్ము నృపకృప, చాలు న్నారకు మేపి చలపతు ప్రజలన్. ౩౭.౩ ఆ.

“క. అతనిపనిఁదీర్చరాజ్య, ద్విలయము నినుఁ జేరు నెట్టి వెలవున నైవన్

క్షీతిపులకరిజయముధనో, న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.” ౩౮.౩ ఆ.

“క. అన్యాయంబున దుస్సహ, మన్యుం డగుప్రబలిరిపుని మడియించిన ధ

ర్శన్యకృత్తి కగునిష్కృతి, సన్యాయంబుగఁ బ్రజాని సంరక్షింపన్.” ౩౯.౩ ఆ.

అని వానిని జంపవలయు నని బోధించినను వినక,

“క. పరలోకసుఖము కాశ్వత, మరయ మహిరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహక  
పరిభోగ్యం బిందులకై, సురితము కావించి తొలగెనునె పరమనకున్” 49.3 ఆ.

“క. బద్ధాంజలిపుటుదీనుకై, గృధ్రతఁ దన మఱుగు సారఁగఁ గూల్చుట కడుక్కి  
దుద్ధతి పరలోకార్జన, బుద్ధికి నను కణ్ణవాక్యములు దలపరొకొ. 50.3 ఆ.

తనమంత్రుల కీరితిని బ్రత్యుత్తరమిచ్చి కేశిధ్వజునికి దర్శన మిచ్చి  
యాతఁ డడిగిన దానికి ననుకూలముగా సదుత్తర మొసంగి పంపెను.  
ఇట్లు శత్రువు దనచేతఁ జిక్కినపుడు వానిని తుమతోఁ జూచుటయేగాక  
మఱింత వాని కుపకార మొనర్చుట సామాన్యని లక్షణమా? ఇతఁడు  
మహానుభావుఁడు. వీతరాగుఁడు. ఐహికమం దపేక్ష లేనివాఁడు.  
మహాజ్ఞాని. ఇతని శీలసంపద మిక్కిలి స్తవనీయుము.

+❧+ కేశిధ్వజుఁడు. ❧+

కేశిధ్వజుఁడు ఖండిక్యునిపట్ల నుపకారస్మృతిగలవాఁడై తా  
నపహరించిన యాతనిరాజ్య మాతని కుమారున కిచ్చి నీఋణుఁ  
డయ్యెను. ఇదియును స్తోత్రార్థ మే.

+❧+ మాలదాసరి. ❧+

మాలదాసరి, మున్ను వామనుఁడు నివసించిన సిద్ధాశ్రమమున  
కామడ దూరమం దున్న యొక పల్లెటూరిలో జీవించువాఁడు. ఇతఁడు  
జాతిచేఁజండాలుఁడైనను శీలసంపదచే నధికుఁడు, పరిశుద్ధాంతఃకరణుఁడు,  
పరమభాగవతోత్తముఁడు, నిరంతర భగవద్గుణానుసంధానపరుఁడు.  
తనను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మ్రింగుట కుద్యమించినపుడు నిర్భయుఁడై  
స్వప్రాప్త్యయముఁగూడ సరకుగొనక,

“అ. హీనజన్మమఱుట యెప్పుడేనొకప్రాణి, సంతసిలుట ముక్తి పాఠగతుట  
మేలెకా 3 శిబిమమేల్పంతిగాఁడైన, శ్వరపుదేహమమ్మి పరముఁగొనుట. 29.6 ఆ.

అని జవాబు చెప్పెను. తాను రాక్షసునితోఁజేసిన ప్రతిజ్ఞాప్రకా  
రము మరలి వచ్చి భక్షింపుమని తన శరీరమును రక్కసుని కొసంగె  
ను. పరులకొఱకుఁ దమదేహ మర్పించిన శిబి, నాగానందనాటక నాయ  
కుఁడైన జీమూతవాహనుఁడు, కపోతము, మొదలగు మహనీయులలో  
నితనిఁగూడఁ జేర్చవలదా? ఇతఁడు తనకు ప్రాణాపాయముఁ దలంచిన

వానికే స్వార్జిత పుణ్యఫలముఁ గొంత ధారవోసి యుత్తీర్ణునిఁ జేసె. ఇది మఱింత స్రవణసనీయము.

+ ❧ పాండ్యరాజు. ❧ +

వేశ్యాగృహంబునకుఁ జనుచున్న పాండ్యరాజు పరదేశబ్రాహ్మ యుఁడు చదివిన “వర్షార్థమష్టే స్రయతేతమాసాన్” అను శ్లోకమును విన్నతోడనే జాతనై రాగ్యుఁడై పరమార్థ చింతలేక యూరక కాలము గడపుచున్న తనస్థితిని దలంచుకొనినిర్వేదమునొంది వెంటనే పరతత్త్వ నిర్ణయముకొఱకు సభగావింపఁ బ్రయత్నించె నని కవి వ్రాసియు న్నాఁడు. ఇంత మహా విభవ సంపత్తితోఁ దులఁదూగుచు నైహిక భోగలంపటుఁ డై యున్నవానికి శ్లోకశ్రవణ మాత్రమున విరక్తి జనించి భగవదుపాసనయం దాభిముఖ్యము కలిగె నని చెప్పుట యాశ్చర్యకరముగాఁ గానవచ్చును. కాని, భగవత్కృతాత్మమూలముగాఁ గల్గినచోఁ గల్గవచ్చును.

యామునాచార్యుఁడు వైష్ణవునిగా నొనర్చిన శైవపాండ్యరాజు భార్య మఱియొక సుశీల. ఈమె చాతుర్యము మిక్కిలి కొనియాడఁ దగినది. లోకములో దంపతు లిరువురు విరుద్ధమతావలంబులు. విరుద్ధ మనోవృత్తులు నయినచోఁ బరస్పరానురాగ ముండుట దుర్లుభము. ఈమె యటువలెఁగాక తన భర్త అపమార్గమం దుండెనని చింతిల్లుచు,

సీ. “వింగడంబైనట్టి మంగిట నెలకొన్న బృందానికి మృగ్గుఁ బెట్టుదాన  
దశమినాఁ డెకభక్తముఁజేసి యవనినాఁ డోర్చి జాగరముతో నుండునిట్లు  
బారసి పోనీనుపైనద్రోబాటుటక్కలువాడు మత్స్యణ్యకఫలఁ దోయు  
నేనుంపుమా నాల్గు కామింప దధి నాగు చుఱునాఁడు కన్ను ను మనసుదనియ  
తే. నారజపున న్నెఁ బ్రతిసెజ్జకరుగుఁ గూర్చి నదగు నో నాభిఁ దడిచి కప్పరపునాభి  
పెట్టు నిట్టులుమధ్యకి పుటియును నిజేశు నెడభక్తిచెడదుమదిల్చుమగుట. 50. 4 ఆ.

అను పద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు తన నియమములను నెఱవేర్చుకొనుచు భర్తృని స్రుతురా లయి మెలఁగుచు రహస్యమందు యామునార్యుని వృత్తాంతం బాతని కెఱింగించి యతని రప్పించి మెల్లగ రామానుజమతమునకుఁ ద్రిప్పెను. కవి యీమె పాతీ స్రుత్యమును బాగుగ వర్ణించెను.

❶ ➡ ❧ కథ. ❧ ➡ ❶

ఈ ప్రబంధములోఁ బ్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదా విష్ణుచిత్తుల కథ. గోదాదేవి కథనుబట్టి “ఆముక్తమాల్యద” అనియు, విష్ణు చిత్తుని కథనుబట్టి విష్ణుచిత్తీయమనియు నీగ్రంథమునకు నామద్వయ మబ్బినది. తక్కిన ప్రబంధములయందు వలెఁ బూర్వోత్తర సందర్భములతో ననుసూత మయి యవిచ్ఛిన్నమగు నొక కథ కాదు. శ్రీ విష్ణు పురాణాంతర్గత ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము, వరాహపురాణస్థ మాతంగ బ్రహ్మరక్షససంవాదము, గురుపరంపరాప్రభావ (శ్రీ)వైష్ణవుల ద్రావిడమతగ్రంథము) గతమయిన యామునాచార్య చరిత్రమునను నీమూఁడు కథలకుఁ బ్రధాన కథతో నెంతమాత్రము సంబంధము లేక పోయినను కవి యొకరీతి సందర్భమును గల్పించి ప్రబంధ ప్రతిపాద్య మగు ముఖ్యకథతో నతికెను. వీనిలో మొదటికథయగు ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదమందుఁ గవి మార్పు లొనర్చకపోయినను కొన రెండు కథలలో దనయిచ్చుకు వచ్చినటులు మార్చి యేయే ప్రకరణములయం దెట్లు వ్రాయవలయునో అట్లాయాయి ప్రకరణములందు రసాచిత్యమును భావాచిత్యమును, గనఁబఱచి తనకు సర్వతంత్రముల యందున్న నిరంకుశ జ్ఞానమును బ్రకాశింపఁజేసి నాఁడు. ఆయావికథల యొక్క మార్పులను నే నీవ్యాసముయొక్క మొదటనే జూపితిని. కవి పృబంధీకరించిన యిక్కఁథ కేవలము మతవిషయక మయినది. వేదాంత మత సిద్ధాంతమునందుఁ బరిచయము లేనివారి కీకథా సందర్భమంత గా రుచింపదని నాయభిప్రాయము. చదువురాని విష్ణుచిత్తుని పండిత సభలో గెలిపించుట, అమనుష్యసంభూత యయిన కన్యకను జెండ్లి యాడుట మొదలగునవి లోకాతిగములయిన వైషకర్మలు. ఇట్టివానిలో విశ్వాసము లేనివా రీప్రబంధ ప్రతిపాద్యాంశముయొక్క మర్మములను గ్రహింపఁ జాలరు.

❧ ప్రబంధశైలి, గుణములు, దోషములు. ❧

ఆంధ్రీవాఙ్మయములో నింతప్రౌఢప్రబంధ మిదియ కాని మతేదియు లేదు. వ్యంగ్యప్రధానమయిన ఉత్తమకావ్యము. దీనిలో సంగముగా శృంగారాదిరసము లనుపవీరిష్టము లయియున్నను ప్రధాన

రసము శాంతరసాంతర్యూత భక్తిరసము. కవనపాకము ప్రచురముగా నారి కేశపాకము. అచ్చటచ్చట ద్రాక్షాపాకస్ఫురణముగల పద్యములును విరళముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇందలికల్పనలు వర్ణనలు నత్యద్భుతములు, నపూర్వములు. అన్యకవి సజాతీయ కల్పనలు వెదకినను గానరావు. శైలి ఓజోగుణ భూయిష్ఠము. ఓజస్సనఁగా దీర్ఘసమాసములను గలిగియుండుట. ఓజోగుణలక్షణమును గుఱించి ఆచార్యదండి కావ్యాదర్శమం దిట్లని జెప్పియున్నాఁడు.

“ఓజస్సమాసభూయస్త్య మేతద్గద్యన్యజీవితమ్, పద్యే ౭ ప్యదాక్షిణాత్యానా మిదమేకం పరాయణమ్. తద్గురూణాం లఘూనాంచ బాహుళ్యాల్పత్వమిశ్రైః, ఉచ్చావచప్రకారం తద్వ్యశ్యమాఖ్యాం కదిషు. ఇతి పద్యేపి పారస్త్య బద్ధంతోజస్విసీర్గిరః, అన్యేత్వనాకులం హృద్య మిచ్ఛంతోజ్యోగిరాంయథా.” 1 - 80, 81, 83.

(ఓజస్సనఁగా సమాసప్రాచుర్యము. ఇది గద్యమునకు బ్రధానము. గౌడరీతి నవలంబించుకవులు పద్యమునందుఁగూడఁ దీని నుపయోగింతురు. హర్షచరిత్రా ద్యాఖ్యాంకలయం దిది బాహుళ్యాల్పత్వ విశిష్టములయిన గురు లఘు వర్ణములయొక్క పరస్పర సంమేశనము వలన ననేకప్రకారములుగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కాని, మఱి కొందఱు దీర్ఘసమాస మెప్పుడును శీఘ్రస్థప్రతీతికి భంజకముకావున, తాము రచించు సమాసములను నాతిదీర్ఘములుగాను, అనుద్ధత వర్ణోపేతములుగాను, సహృదయ మనోరంజకముగాను వ్రాయుదురు.)

మొదటఁ జెప్పఁబడిన ఓజోలక్షణ మీ కవి పద్యములయందుఁ బూర్ణముగాఁ బట్టినది.

ఉదాహరణము:—

శా. “కాంచె నైస్సపుఁ డర్థయోననజటాఘాటోత్థకాఖోపశా  
ఖాంచఝూట చరన్మరుత్రయ దవీయసప్రేషితోద్యచ్ఛదో  
దలచిత్కటాన్వితప్రచలచ్ఛలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని  
స్సంచారాత్తవహాఫలపమఫలస్ఫాయద్యటమ్మజమన్ .



కవిత్వసరణి వైదర్భమార్గము, గౌడమార్గ మని రెండు విధములు. వానిలో ప్రసాదము, సుకుమారత, అర్థవ్యక్తి, ఉదారత్వము మొదలగు గుణములతోఁ గూడినది వైదర్భమార్గము. దీనికి విపర్యయ మయినది గౌడమార్గము.

“ఏహంవిపర్యయః ప్రాయో దృశ్యతే గౌడవర్త్తని, శ్లిష్టమస్పృష్ట శైథిల్య మల్పప్రాణాక్షరోత్తరమ్, అనుప్రాసధియా గౌడైస్తదిష్టం బంధకారవాత్”. అనుప్రాసము మొదలగు శబ్దాలంకారములు దీనిలోఁ గానరాకున్నను, బంధగాఢత్వమును బట్టిచూడఁగా పైనివాసిన లక్షణముగల గౌడరీతి నవలంబించె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ప్రసాదమాధుర్యాది గుణములతోఁ గూడిన పద్యములును కాదాచిత్కముగాఁ గానవచ్చు చున్నవి.

ఉ. ఎక్కడి రాజ్యవైభవము లెక్కడి భోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదప్రతిమ మైన శరీరము నన్ని మోక్షపుం

జక్క గణింపకుంటి యుగసంధుల నిర్వియుఁ గాలుచేతి బల్

ద్రొక్కల నప్పుప్రభృతులుం చుద రూపఱకుండ నేర్పి రే.

78. 2. ఆ.

వసుచరిత్రకారునికివలె శ్లేష, యమకానుప్రాసాదిశబ్దాలంకారములయం దీకవి కిష్టమున్నట్లు కానరాదు. అర్థాలంకారము లగు నుపమ, ఉత్పేక్ష, అతిశయోక్తి, రూపకము, సహోక్తి, అపహ్నుతి, అర్థాంతరన్యాసము, పరిసంఖ్య మొదలగువానిని విశేషముగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన సంస్కృతపదములుగాని ఆంధ్రీపదములుగాని సంస్కృతభాషలోని యేచంపూ కావ్యనాటకాదులయందును, తెలుఁగు ప్రబంధములయందును గానరావు. అట్టి శబ్దముల పట్టిక నొకదాని నీక్రింద బొందుపఱచి యున్నాను.

సంస్కృతశబ్దముల పట్టిక.

1 మత్స్య, మత్స్యకారూపాంతర	29 వైజనన
2 హల్లీనక	30 కృకలాన
3 పాదూవాహ	31 పాటచ్చర
4 కష్టల	32 ఉంభిత
5 మణిధనువు	33 సామి
6 కలంబ	34 సేవధి
7 శృంగాటక	35 ఘుస్పణ
8 ఘర్మగవి	36 వృణి
9 ఝూట	37 కాశ్మీర
10 కుథ	38 కరండ
11 కర్బుర	39 మైరేయ
12 ఘుణ	40 ఇరంమద
13 కతక	41 భల్లాతకి
14 అయనిష్ట	42 శిఖ
15 షాడబ	43 ధామార్గవ
16 చాండాలిక	44 జంభల
17 పర్జనీ	45 ధూమ్య
18 దివాక్తిర్తి	46 మిహికా
19 స్లవ	47 నైశికి
20 చండాతక	48 కడార
21 కర్కరీ	49 వర్ధకి
22 కకట	50 ఏధన
23 వారవాణ	51 అధ్వనీన
24 ఖురళీ	52 అందూ
25 మండ	53 అగస్తీ
26 భృకుంస	54 వితీర్ణ
27 శృంగిబేర	55 హట్ట
28 వశక్ష	56 కేకర

- 57 హనన్తిక  
58 దాత్ర  
59 వార్ధశ్రవన

- 60 వార్ధశ్రవక  
61 తృణతా, ఇత్యాదులు

ఆంధ్రపదముల పట్టిక.

- 1 అడ్డిగము  
2 జడి  
3 ఉలియ  
4 గౌరాసి  
5 చుయ్యంకి  
6 సన్నగాళె  
7 ఎడకాంధ్రు  
8 కక్కనము  
9 ఇట్టింకులు  
10 వింగడము  
11 నిట్ట  
12 తపారంబు  
13 ఎలగోలు  
14 హదను  
15 ఓహరిసాహరి  
16 కేలనము  
17 కిసరు  
18 గండె  
19 గార  
20 కొడిమెలు  
21 దాపెకత్తె  
22 తూపరాణి

- 23 కరునులు  
24 చావడము  
25 టెంకి  
26 దివెదారికొమ్ము  
27 లాపరా  
28 మరులుదీగె  
29 కాడుపడి  
30 పొప్రిను  
31 ఉరు  
32 ఎరవు  
33 త్రాడ్లారికికోన్  
34 కొంగవాలు  
35 మలకవాలు  
36 గనపరాకులు  
37 ఒరుదలకాడు  
38 సరపణి  
39 గిరవుంచుట  
40 పాగడము  
41 దుసికిలుట  
42 పెరంజు  
43 తెండి

అనేక నిఘంటువ్యాకరణ సహకారముచే నిరూఢ మగు సంస్కృత భాషాపాండిత్యముగలవారికిఁ గాని సామాన్య జ్ఞానముగలవారికిఁగాని వర్ణనలతోను గల్పనలతోను గూడుకొన్న పద్యములు దుర్జేయములు. కథాభాగమును దెలుపు పద్యములు గొన్ని సామాన్య జ్ఞానముగలవారి కర్థమగును. మహాకావ్యమున కపేక్షితము లయిన పురచాతుర్వర్ణ్య రాజ ఋతు వివాహాదివర్ణన లిందులో నున్నవి. గ్రీష్మవర్షాశరద్యసంతము లిందులో వర్ణింపఁబడినవి. ఇన్ని ఋతువులు మఱి యేప్రబంధమందును వర్ణింపఁబడి యుండలేదు. చంద్ర సూర్యోదయాదివర్ణనలులేవు. అయ్యల రాజ రామభద్రకవి రామాభ్యుదయమందును, పింగళిసూరన రాఘవ పాండవీయమందును, పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమారవిజయమందును, తక్కు కవులు తక్కుప్రబంధములందును ఋతువర్ణన జేసిరిగాని, యిట్టి యత్యద్భుతకల్పన లెందును గానరావు. కల్పనలయందును సంస్కృత భాషాప్రాచుర్యమందును దాదాపుగా దీనికి సరిపచ్చునది చంద్రికాపరిణయ మొక్కటియే యని యూహించెద.

దీనిలో ద్వివిధ మగు శైలి గానవచ్చుచున్నది. వర్ణనలో నుపయోగింపఁబడిన బంధకార్మశ్యముగల శైలి యొకటి; ఉదాహరణము,

“శా. తారుణ్యాతిగ మాత నూత్న ఫలయు క్తాభిఘోరస్వన  
ధారాధూపితశుభ్రదంబుహృతమాత్మ్యేచ్ఛేదపాక్షోద్గతో  
ధారంపుంగనరారుభోగులకు సంధ్యావేళలం శేళికాం  
తారాభ్యంతరవాలుకాశిత హిమాంతర్నారకేశాంబువుల్.”

68. 2. ఆ. ఇత్యాదికము.

ప్రకరణానుకూల సౌలభ్యముగలదియయి రసవంతమయి కథాభాగమును దెల్పునపుడు కవిచే నుపయోగింపఁబడునది మఱియొకటి.

దీని కీ దిగ్భవప్రాసిన పద్యములే సాక్షి.

“చ. గగనము నీరుబుగ్గకెనగా జడిపట్టినవాళ్లు భార్యక  
నొగ్గసారమండ నారికెడవుం బాటియల్దవులింది ఎండన  
య్యగపలమంచిపెట్టు గలమాన్నము నొల్పినప్రపునాలుగే  
నొగ్గిపినహారలు న్వడియము ల్వరుగు ల్పెరుగున్ ఘృతప్లవన్.” 80. 1. ఆ.

“ మ. గృహసమ్మార్జనమో జూహరణమో శృంగారపల్యంకికా  
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్య లభ్యధ్వజ  
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రఫలియో ప్రాగ్దీపికారోపమో  
స్వహరీ వాదములేల లేరె యితరున్ నీలీలకుం బాత్రముల్.” 91. 2. ఆ.

రామరాజభూషణుడు, కాకమానిమూర్తి, పుష్పగిరితిమ్మన,  
కంకంటిపాపరాజు మొదలగువారి కవనము సంస్కృతశబ్దబహుళముగా  
నున్నదిగానియీ గ్రంథకర్తవలె నింతగాఢసంస్కృతము నెవ్వరునువాడుక  
చేయలేదు. ఈయంశమున కీ ప్రబంధమంతయు నుదాహరణమయి  
యుండినను నొకటిరెండు పద్యములు నిచట గనఁబడుచున్నాడను.

“ నీ. స్వందనస్థిత బిడౌజుత్త తృబాడ్య కృజ్జుగ్మురుద్దరుజ్జాత్కృతములు  
క్రవ్యాశిరాద్ధాత్రకనదస్య గ్గాహనస్ఫుటశల్పహవ్యభుక్షాత్కృతములు  
యోధవృత్త హృత్పుటోత్క్రాంత నిజపాతపాలాశ్మకృత ముచుష్టాత్కృతములు  
పతితోగ్రరక్షః కబంధభారభృతాద్ధి భుగ్నభోగ ఫణింద్ర సూక్ష్మాత్కృతములు

తే. త్రాంత రథ్యనిరంతరచ్చాయదములు, దివ్యతానక కారుక్మోత్పేరితములు  
కలుషము లడంచు గాతలంకాపురాంగ, జాంబరచరత్కలంబక దంబక ములు.”

“ కా. అద్ధావాగ్విబుధ మృహోపచన కవ్యాహర మాహావచ  
స్సిద్ధమాఘః కృతతాంగతః కలిరిత ప్రీనూక్తి విద్యాగర  
మృద్ధాద్ధత్యమగా ల్లయం హి కుఢయామితృవదత్కిన్నర  
మృదీరాగ్రణి గల్పటుత్సరమునందయ్యె న్నభిమృంతయున్.” 6. 4. ఆ.

“ మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపుస్సహోద్యవతీరనం  
దనవాటిసలయ స్రుమావలి దళాంతర్దృశ్యపాపాలిభం  
జనచాంపేయ సుమాయమాన విషమస్వర్ణాప్యతివ్రాత ర  
శ్మి నభస్పృక్పిఖరాలి దీపకలికా శృంగంబు శ్రీరంగమున్.” 91. 6. ఆ.

ఈ ప్రబంధకర్త న్యాయవైశేషికములందును, పూర్వోత్తర  
మీమాంసలయందును, సాంఖ్యయోగ తంత్రముఁ నుందును, నిరంకుశ  
పాండిత్యము గలవాఁ డని ఋజువుచేయుట కీ ప్రబంధమే నిదర్శన మని  
యిదివఱకే వ్రాసియున్నాడను.

“ తే. ....ఎండ్రి రవిజేర మూడవయెడనుజేరు  
తరణిధరణిం బ్రమోద సంధాయిగాఁడె.”

మ. “మునుపే చంద్రబలంబుగల్గి మలయంపుం గమ్యలేగాడ్డు దే  
గున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండు న్యహిం గ్రాత్రగా  
ననుకూలించె.....”

101. 5. అ.

ఈ పైనిప్రాసిన వాక్యములంబట్టి యాలోచింపఁగా నితనికి  
జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁగూడ బ్రావీణ్య మున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది.

ఈకవి యిట్టిసర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడైనను గ్రంథమం దచ్చ  
టచ్చటఁ గొన్ని స్థలితముల నొనరించుట కెద్దియు సుపపత్తి కానరాదు.  
“ప్రమాదో ధీమతా మపి” అను న్యాయ మున్నదికదా? ఇందుకిరణ  
నందోహమందు డిందుకందువలె గుణబాహుళ్యమందు దోషలేశ  
మున్న నడఁగిపోవును. ఏతాదృశాల్పదోషము లిట్టి యుత్తమకావ్య  
శోభకు భంజకములు గానేరవు.

పాండ్యరాజు సభలో విష్ణుచిత్తుఁడు విపక్షులను జయించుటకు  
జేసిన ఉపన్యాసములో,

“సీ. జగదుదగ్గరికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్యాదివీశు నశబ్దవాది,  
బారి నీక్షఁ డైనన భోగమాత్రేత్యాచ్యుదాహృతి స్ఫూర్తి మాయావివాది.  
... ..

ఇచట రెండవపాదములో “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చ”  
(4 అ. 4 పా. 21 సూ) అను సూత్రముచేత, మాయావాది ననఁగా  
నద్వైతుని ఖండించెనని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఈసూత్రము రామా  
నుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో జగదావ్యూహర వర్ణాధికరణములోనిది.  
ఆ యధికరణముయొక్క తాత్పర్య మేమనఁగా, ముక్తిసొందిన జీవుని  
కీళ్ళరునికివలె జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారముల నొనరించుటకు శక్తికలదా  
లేదా యని శంకించుకొని “ఈశ్వరుని కొక్కనికే జగత్సృష్ట్యాదులను  
జేయుటకు శక్తికలదుగాని, అట్టిపనులలో ముక్తజీవుని కెంతమాత్రము  
వంతులేదని సిద్ధాంతీకరించిరి. “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చ” అను  
సూత్రముచే పైనిచెప్పఁబడిన యర్థమే బలపఱుపఁబడినది. ఎట్లన; ముక్తు  
నికి బ్రహ్మ గాథాత్మ్యానుభవరూప భోగమందే బ్రహ్మసామ్యముగాని  
యితరమం. బ్రహ్మసామ్యము లేదు. కావున, జగత్సృష్ట్యాదులతో ము  
క్తుని కవసర లేదని యర్థము. కావున నీయధికరణము జగత్సృష్ట్యాది

వ్యాపారములయందు ముక్తుని కెంతమాత్రము సంబంధములేదని తెలియజేయుటకుఁ బుట్టినదిగాని “జీవుఁ డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు” అను సంశయమును సాధించుటకై ప్రవర్తిల్లినది కాదు. జీవబ్రహ్మలకైక్యము సిద్ధింపదు. “జీవుఁడువేఱు, బ్రహ్మవేఱు” అను సంగతిని సమర్థించు సూత్ర కదంబము ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయపాదములలోఁ బ్రతిపాదించఁబడెను. ఎట్లన ; ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. I. 113

1. తెత్తిరీయక శ్రుతియందు శతగుణితోత్తరముగా నావృత్తి జేయఁబడిన నిరతిశయానందము జీవునికి సంభవింపదు గావున శ్రుతిలో నానందమయశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినవాఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁ డైన ఈశ్వరుఁడు.

2. తద్ధేతువ్యవదేశాచ్చ. I. 11. 15

ఈశ్వరుఁ డానందహేతు వని శ్రుతి చెప్పుటచే జీవునికంటె భిన్నుఁడు.

3. నేతరోఽనుపపక్షే. I. 1. 17. బహుభవనసంకల్ప సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదులు జీవుని కుపపన్నములు కావు గనుక జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు వేఱు.

4. కర్తృకర్తృ వ్యవదేశాచ్చ. I. 2. 4.

ఈశ్వరుఁ డుపాస్యఁ డగుటచేఁ గర్తృయనియు, జీవుఁ డుపాసించు వాఁడగుటచేఁ గర్తృయనియు శ్రుతి చెప్పుటచే జీవేశ్వరులు భిన్నులు.

ఇత్యాది జీవేశ్వర భేదసాధక సూత్రగణము మాయావాది మతఖండనమందు గవిస్రాసినచో బాగుగ నుండునని యూహించెద.

ఈ విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీ విష్ణుపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము జేసినట్లు కవి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇదియు భ్రాంతిమూలకమే. విష్ణుపురాణవ్యాఖ్యాత యగు విష్ణుచిత్తుఁడు వేఱు. ఇతఁడు రామానుజుల వారి శిష్యుఁడు. ఆచార్యాజ్ఞచే నీపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచున్నా నని వ్యాఖ్యానప్రథమశ్లోకమందె ప్రతిజ్ఞ చేసియ న్నాఁడు.

“ తే. ఆలసతబగున్న మనుజుండు గలియుగంబు

ద్వాపరంబెన్నఁ గూర్పున్న వాఁడు త్రేత

యతికుండు యాయమరి కృతయుగమటన్న  
నమచి దమనోక్తి ఋగ్భాగ్భాగమున వినవె.”

[7 పంచికా, 3 ఆధ్యాయము.

“కలిశృయానో భవతి సంజహానస్తు ద్వాపరః, ఉత్తిష్ఠం స్త్రీ  
తాభవతికృతం సమృద్ధ్యతేచరమ్”, ఐతరేయ బ్రాహ్మణము, 7 పం  
చిక, 3 ఆధ్యాయము.

ఈ కవిమార్గము తక్కిన కవులమార్గమువలె గాక కొన్ని విష  
యములందు కేవల వినజాతీయముగా గానవచ్చుచున్నది.

1. కొన్నిచోట్ల సంస్కృతమునందువలె విశేషణములకు లింగ  
వచనాదులయందు విశేష్యనిష్పత్త కానంబడుచున్నది.

“ఉ. ఆయత యష్మదాకృతి కరాగ్రనగాంచలవాంతవారి ధా  
రామత చంద్రకాంత ఫలకానిలి బింబితమై....” 29. 4. ఆ.

ఇచట “ఆకృతిశబ్దము” (క్రిన్నంత మగుటచే స్త్రీ)లింగము  
గావున దాని విశేషణ మగు “బింబిత” యనునది గూడ స్త్రీలింగ  
రూపములో నుంపఁబడెను.

“...సాత్త్వికపు మనోగతి యెయ్యదిగలను దాని  
బ్రహ్మసంబంధనిగ జేయు పౌఢిసూపె....” 74. 8. ఆ.  
“కవచిత కుఠాకర్షరలగు కరివర కరేణుకంధరలన్”

ఇట్టివి మఱికొన్ని విషయమున కుదాహరణములు.

2. కొన్ని స్థలములయందు సంస్కృతజాతీయమును (Sanskrit  
idiom) కలదు.

“ఉ. ...ఉరువిద్యుద్దీపకలికలుమిసిన ధూమస్ఫురణ ....” 188. 4. ఆ.

ఇచట “నిష్ఠ్యాతోద్గీర్ణవాంతాది గాణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్,  
అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యోం విగాహతే” అను ఆచార్యుడండి  
వచనానురోధముగా గవి “ఉమిసిన” అను శబ్దమును, నిష్ఠ్యాతేశబ్దార్థ  
మందు గాణవృత్తిలో (Metaphorical sense) బ్రయోగించెను.

3. మఱికొన్ని తావులయందు ద్రావిడజాతీయము. (Tamil  
idiom).



“క. ...మీరు నాకనురక్త ల్పరికించి పదింబదిగావరయుఁడుమది నెద్దిమేలు ప్రార్థించుటకున్.” 55. 3. ఆ.

ఇందులో “పదింబదిగా” అనునది ద్రావిడములో “పత్తుం పత్తాగ” అనఁగా, పది-పదిగా పదిలోనొక్కటియు దక్కువ గాకుండ-నరిగా అని తాత్పర్యము.

4. కొన్నిచోట్ల ద్రావిడశబ్దప్రయోగము.

(1) “...ఎండ గాలి పసి<sup>తా</sup>తాకుం జూడఁగా ప్రాహ్లామున్.” 7. 6. ఆ

ఇచట “పసి” అఁకలి.

(2) “...వెండి యేజంగ మెత్తిన వెఱగుపడును.” 43. 4. ఆ.

ఎత్తిన=స్తుతించిన. ద్రావిడము “ఎత్తు=స్తుతించు.

(3) “భక్తిద్రోవకు సాధ్య పదికరంబులువెట్టి కట్టిన పారివిశం గాయగములు...”

ఇచట విశంగాయ = వెలగకాయ. [97. 2. ఆ.

(4) “...కుడుమ్రాత పెద్దిరుండిం గని రాఖగ రాజుమాపునన్.” 10. 4. ఆ.

పెన్దిరువడి=పెరియ తిరువడి, పెద్దశ్రీపాదమని యర్థము. ఇది గరుడునికి ద్రావిడవైష్ణవమత పరిభాషానామము. గరుడుడు భగవంతునికి పాదస్థానీయుడు.

“.. ఉద్దామపితృప్రసూప్లవిదైన్యరుత్థ రథాంగపాతచింతామయ నిద్ర లంబాలసి తాపమునేయఁదొడంగె నింతకిన్.” 87. 5. ఆ.

ఇచట సంధ్యానమయము విరహిణుల కుద్దీపక మను సంశయము చెప్పఁబడినది. ఇది ద్రావిడ కవినమయ సిద్ధముగాని సంస్కృతకవినమయ సిద్ధము కాదు.

ఈకవిపుంగవుండు గూర్చినసంధులును, బ్రయోగించిన ప్రయోగములును, కొంతమట్టుకు లక్షణాపేతములయి గానవచ్చుచున్నవి.

1. తే. “నింగిటుత్రింకుకితి నమాతింగ వాటి యయ్యెనిక నుండఁదగినన్...” 82. 2. ఆ.

నింగి+ఇటు-ఇకారమునకు సంధి.

2. “...నిట్టతాడునెఱువరమించె దా ముసలియయ్యు రహిన్...” 68. 5. ఆ.

తాడువంటి+అతివ.

తత్సమములం దకారసంధులు.

8. “...ప్రాశ్నాడని కడంక దంచెపుజేతులు గంగనుకాసె దూరగా...”

గంగ+అనుకాసె.

[9. 2. ఆ.

1. “...వడఁకుటెకొక చేష్టుడిగె వత్తుము పట్టుబానుపుల్ చొరన్” 118. 4. ఆ.

చేష్టు+ఉడిగె.

5. “...ఈబక్క-ం ద్విజాఁజాడరయ్య సభవా రీరంగభర్తంచు దుఃఖాబ్రాశిం  
బడి...” 108. 6. ఆ.

శ్రీరంగభర్త+అంచు.

6. నీ. “తమనేగిజెప్పలో దయమీరవినిచీర జిగిచిచ్చువా దీవించువారు”

చించి+ఇచ్చు క్వాద్ధకసంధి.

7. “...నీదుకఱుట్టంచీనదస్తాలకొంతారాంతర్నక పాలకుండ...” 25. 6. ఆ.

అంది+ఈన్ - క్వాద్ధరేత్తునకు సంధి.

[85. 6. ఆ.

8. “కొంగవాల్చరుల లంగుళుల బట్టుక జబ్బలంటగుట్టిడ వెజ్జ నరయువారు ..”

పట్టుకొని యనుటకు పట్టుక.

[వారు....” 80. 6. ఆ.

9. “...తలఁబడ్డ గుదియ దెబ్బలఁబాతమసియిడి యంబలి గంజిండ్ల నడుగు

గంజి+ఇండ్లన్.

10. “...పుట్టున్నీగెద దీని నానొదవి యొపుణ్యాత్మ యెట్లంటివే” 54. 6. ఆ.

పుట్టున్+ఈగెద=పుట్టునీగెద అని యుండవలయును.

మఱికొన్ని చిత్రమయిన ప్రయోగములు గలవు.

1 “ఇంక రెణ్ణాళుచూచి...”

2 “...కలిందజాతటక్షితి దున నేటికి...”

3 “కల్లన శూర్పవాత ఘట్టనల బారు.”

ఈకవికి ఝాటశబ్దమును (సమూహ  
చేయు నలవాటు గలిగియున్నది.

మ. “అగు లేత ద్వంద్వేందురాగమిళవా ప్రాదుర్భవతోరకం బులతే నెల్లుధ  
లందు...” 132. 5. ఆ.

ఈపద్యముయొక్క ప్రథమపాదమందలి యతి విచారణీయము, వ్యాఖ్యాత “ప్రా” అనుచోట “ఆజ్” ఉపశ్లేషముచేసి యతి నిర్విహింప వలయు నని వ్రాసి యున్నాడు. ఉపసర్గ లనియు గతు లనియు నుపసర్గలకు రెండు పేర్లు. “ఉపసర్గాః క్రియా యోగే” 1. 4. 59. ‘గతిశ్చ’ 1. 4. 60. ప్ర, పరా, ఆజ్, అపి, అధి మొదలగునవి ఉపసర్గలనియు; ఊరీ, ఊరరీ, అంగీ, ప్రాదుః, అవిః, తిరః మొదలగునవి గతు లనియు వాడుక. ఇచట “ప్రాదుః” అనునది వ్యస్తపదముగాని సమస్తపదము కాదు. అందుచే ‘ప్ర’ అను దానిపై “ఆజ్” నుపశ్లేషముచేయుట కవకాశము లేదు. ఇందులకు అప్పకవి. తే.గీ. ఆంధ్రము నకుఁ జేరని పరాభులు (పరా+ఆజ్+అపి) మూఁడు, గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలల, స్వరము లతికినవాని కవ్వలననిలుచు, నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.” 132 ప. 134 పుట.

→ యామునాచార్యుడు కుమారుని కుపదేశించిన నీతి. ←

ఈ నీతినిఁబట్టి విమర్శింపఁగా రాజ్యపాలనానుభవమందుఁబండిన బుద్ధిగల రాజన్యు డిట్లు వ్రాయఁగలుగునుగాని, కేవలగ్రంథాధ్యయనమువలన నీతిశాస్త్రమందుఁ బాండిత్యము సంపాదించిన బ్రాహ్మణ పండితుఁ డిట్లువ్రాయఁజాలఁ డనియు, దీనిచే నీగ్రంథకర్త రాజ్యపాలనమం దారి తీరిన త్కత్తియుఁ డనియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

→ అలంకార విమర్శ. ←

ఈప్రబంధమందుఁ గవి ఉపమ, ఉత్పేక్ష, రూపకము, అతిశయోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, స్వభావోక్తి, పరిసంఖ్య, అలంకారములను వాడుకచేసియున్నాడు.

→ ఉపమ. ←

శిశుచ, పు, జమహిభుక్వత్రప్రభంజనములు

నాగ, పుట్టనలబాణువెనుపాలకట్టుపోరె.”

కల్లములోఁబోసిన ధాన్యరాశిఁ జేరి  
లిచి ధాన్యపుపొల్లుపై కెగిరిపోయినట్లు స్వా  
శేవతలతోఁ గలసిన రక్షః పితౄచసంఘముః  
యచేఁ దూలిపోయి రని తాత్పర్యము. క  
యుపను యెంత సౌష్ఠవము గలిగియున్నదో  
సన్నదో చిత్తగింపుడు. ఇట్టి వనేకములు గల్గు  
యఁ జాలను.

చ. మునుగనసీను వేసికొని ముల్లిశిశుగ్దట వండిచేసి  
త్రనకయివేరువెల్లకెయ్యఁ ద్రవ్యేకుకర్షకువట్టు  
నెనసియ్యయైన సుర్గబలమేకొనియైన నిజాత్మచింతిత  
క నెగిడఁజేసి లోనమరి కంటకతోధనజేయుటొప్ప

### స్వభావోక్తి.

మనపూర్వకపులు గోరంతను కొండం  
శ్రమోక్త్యత్కృత్యులచే వర్ణించుట దప్ప యథా  
వాచనముచు దెల్పి జనమకోరంజన మొనర్చుట  
కారని యిష్టమును సదియవ శతాబ్దమునందలి  
రసభావనాపరిపక్వత్యవయు లగు మనవారు కొ  
న్నారు. ఇట్టి యాత్మ పణకుః బాస్త్రి లయినవా  
లలోఁ గొందఱు లేకడ గోలేదు. ఉన్నారు కాని, తి  
సూరనార్యుఁడు మొదల గు కతివయ కవిశిరోమణి  
హ్లాదకరములయిన స్వభా వోక్త్యలంకృత సూక్తులను  
యున్నారు. ఈకవిరూ ప నట్టివాఁడె. ఇందుల  
“ప్రావిడాంగనలు కొలఁకు లలో స్నానముచేసి దివ్య  
సంధించుచు నభిషేకజలపు ఘటముల గట్టి  
ఘటించి తోటలలోనడిచెద”  
స్వభావోక్తియో చూడుడు.

“మ. శ ముపూసాంజము ల్లుటించడబడక జ  
వయదప్ప వృసపాడి పాగడపు పాదంబొప్ప

ము గటిన్ గీలించి గివ్యప్రబం  
గనల్ నడుతు రుద్యానంబులో త్రోవలన్. 56. 1.

### ఉత్పేక్ష.

వల్లియొకదాకం చేటనీగొప్పుర  
జూచి పెట్టివ్యాసంగితుంగ్రు శా  
న్ లకుమును ల్కొందై పడున్ లేచు మ్రు  
విషేషవిధి జెండాను నుదంబునన్. 57. 1. ఆ.

నూతులలోఁ గనఁబడు మత్స్యములఁ జూచి  
వ్యాపించియున్న తరుశాఖలలో రెక్కలాడించి  
కుచు లేచుచున్న లకుముకిట్టలు గృహలక్ష్మి  
డనుండి ఆడుచున్న బంతులవలె నున్న వని

### భ్రాంతిమదలంకారము.

క్రి-బాకువులు కేగారంపు గుల్మంతర  
చి యా రెకు బుసాత్ ప్రయాతన్విజా  
యల స్సవిద నదావాసంబుఁ జేగ్గంగఁ  
నువాని గని నప్పున్ శాలిగోప్యాసుమున్.

రావమందున్న వరిమళ్ళకు బా య కాలువలయంద  
భావగుణముచేత దలలు రె కెక్కలలోఁ బెట్టుకొని  
గామ్రముఁ గాపాడువాఁ య వానిని జూచి ప్రాతః  
యె యా కాలువలకు వో స్పన బ్రాహ్మణోత్తములు  
వట మఱచినారని కే తలంచి మరల వారిగృహ  
చుట్టకై రేవులలో దిగఁగా నాపక్షులు పఱ  
గుగాపాడుచున్న స్త్రీ లాతలవరులను హా  
ట్టుకొని నిద్రించుబాతులు తెల్లగా నగ్ని

### వ్యలంకారము.

బట్టుకారులం బట్టుటయు సాధన  
ద, కాసెచుట్టుటయు గత్తిగట్టుటయు

హంబులయంద, ధాతువాదంబులు తరుచగుట శాబ్దకుల  
ఇత్యాదులు.

○ ॥ గ్రంథకర్తనిరూపణము. ॥

ఈ ప్రబంధ ప్రామాణ్యముం బట్టియు ప్రబంధశైలిని బట్టియు  
విచారింపఁగాఁ గృష్ణదేవరాయలే దీనిని రచించినట్లు నిష్కృష్టముగాఁ  
జెప్ప వచ్చును. ఈతఁడు చంద్రవంశోత్పన్నుఁ డగు సరసింహరాయని  
కుమారుఁడు. తుంగభద్రానదీతీరముననుండు ఆనెగొండె యను నా  
మాంతరము గల విజయనగర మీతని రాజధాని. పూర్వ కాలమునం  
దు మాలవ దేశా ధీశ్వరుఁడగు భోజరాజు సంస్కృత భాష నెట్లాదరిం  
చెనో, అట్లే యీకృష్ణదేవరాయ లాంధ్రభాష నాదరించి కవుల  
సమ్మానించి గ్రంథరచనము చేయించుటచేత నితఁ డాంధ్రభోజుఁ డని  
ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దస యాస్థానముం దనేక విద్వత్కవుల  
నునిచి వారిచేఁ గావ్యములను జేయించుట మాత్రమే కాక, సంస్కృతాం  
ధ్రభాషలయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావిశేషముఁ గలవాఁ డగుటచేఁ దాను  
స్వయముగా నుభయభాషలయందును గావ్యముల రచించుటకుఁ  
దగిన దక్షతఁ గలిగి యుండెను. ఇతఁడు, కవులను బ్రోత్సాహ పఱచి  
గావ్యములు చేయించియు, దాను స్వయముగాఁ జేసియు, నాంధ్ర  
భాషకు మహోపకారము నొనరించి యున్నాఁడు. దక్షిణ హిందూ  
దేశమును బాలించిన రాజులలో నింతదేశమును జయించి యేలిన  
వాఁడును, ఇంత ప్రసిద్ధి నొందినవాఁడును మఱెవ్వఁడును లేడు.

ఇతఁడు, తెలుఁగున రచించిన గ్రంథము విష్ణుచిత్తీయ మను  
నామాంతరముగల అముక్తిమాల్యద. ఇతఁడు సంస్కృత భాషయందు  
గూడఁ గొన్ని గ్రంథములను రచించినట్లు విష్ణుచిత్తీయము నందలి  
అ-క-ము వలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది.

ఈ త్రేక్షీపమలజాతి పెంపెక్కి సరసులొన మదాలసచరిత్ర

స్వనివ్వంగవశేషధాగఁ జెప్పితవి సత్యానధూత్రీణనంబు

పురాణోపసంహితలేర్పి కూర్చితి సకలకథాసారసంగ్రహంబు

శకుంభులు విచ్చుగ రచించితనూ క్తి నైపుణి జ్ఞానచింతామణి కృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య, రచనమెప్పించుకొంటి గీర  
సంగ్రహం యసాధ్యంబై యంశనొక్క, కృతీ విసిక్కింపు మిడివ

[మూలగారి

ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁ బడిన సంస్కృతగ్రంథము  
లెవ్వయు నిప్పుడు గానరావు.

ఈతని కాలముననే క్రొత్తగారి బ్రబంధరచన మారబ్బ  
మయ్యెను. ఆవఱ కుండెడు నాంధ్రీకవులు, పురాణములు మొదలగు  
సంస్కృత గ్రంథములను మృదుమధుర శైలిని నాంధ్రీకరించి యున్నారు  
గాని, నూతనముగా స్వాతంత్ర్యము నవలంబించి క్రొత్త బ్రబంధము  
లను రచించినవా రెవ్వరును గానరారు. ప్రథమమందుఁ బ్రబంధరచ  
నకు మార్గమును జూపించినవాఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానకవులలో  
సుప్రసిద్ధుఁ డగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు.

అల్లసాని పెద్దన, నందితిమ్మన, మాదయ్యగారి మల్లన, అయ్య  
లరాజు రామభద్రకవి, పింగళసూరనామాత్యుఁడు, రామరాజు  
భూషణుఁడు, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు, భూర్లటికవి, అని యెనమంప్ర  
కవులు కృష్ణరాయల యాస్థానమం దుండిరినియు, వారి కష్ట దిగ్గజము  
లని పేరనియు, లోకములో వాడుక కలదు గాని కడపటఁ బేర్కొనఁ  
బడిన మువ్వరును కృష్ణరాయని యాస్థానమున నున్నవారని ధారా  
శముగఁ జెప్పుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు గాన రావు. ఒకవేళ నాతని  
కాలమం దున్నను మిక్కిలి బాల్యదశలో నున్నవారు గావలయును  
గాని యాతని యాస్థానకవులు మాత్రము గాఁ జాలరు. అందును  
గుఱించి తెలిపెడు కథలు నమ్మఁదగినవి కావు.

ఈ దిగువ వ్రాయఁబడిన హేత్వాభాసములఁ బట్టి కొంద  
ఱాముక్తిమాల్యద పెద్దనార్యకృత మని వాదించెదరు. కాని యది  
విచారవిధుర మయిన యంశము.

1. కృష్ణరాయవिरచితమగు నాముక్తిమాల్యదలో  
యందు మనుచరిత్రములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమః  
కానవచ్చుచున్నది. అందుచే నిది పెద్దనార్యకృతముః  
రాయ విరచితము గాదు.

కృష్ణరాయుడు భగవదాజ్ఞచే నీయాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచింప నమకట్టి కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును వర్ణించుట పరమావశ్యకము నాచారము గావున నాస్రకారము తన వంశమును వర్ణింపఁ బూనును. రాయలు “అవికత్థనః క్షమావా నతిగంభీరో మహాన త్త్వః, స్థేయాన్ని గూఢమానో ధీరోదాత్తో దృఢ స్రతః కథితః” అను కారికలోఁ జెప్పఁబడిన ధీరోదాత్తలక్షణములు గలవాఁడు గావునఁ, దన్ను దన వంశస్థులను జ్ఞాపించుకొనుట కిష్టము లేక, తన యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు తన కాంతరంగికుఁ డైన బెద్దినార్యుఁ డింతకు మున్ను రచించిన మనుచరిత్రములోని స్వవంశవర్ణనాపరములయిన పద్యములనే యిచట దిరుగ వాడినచో నేమి దోషము? ఇంతమాత్రముచేఁ గృష్ణరాయని పాండిత్యమునకు లోపమా? ఇందు వలనఁ బెద్దినార్యుఁడే యీకృత్తిని రచించె నని సమర్థించుట కదిసాధన మగునా?

2. కృష్ణదేవరాయ లల్లసాని బెద్దినను రామరాజభూషణుని బ్రబంధముల రచించి శామ్మని యాజ్ఞాపించెననియు, తదాజ్ఞానుసారముగా నాయిద్దరు కవులు గ్రంథములను రచించి రాయల కడకుఁ దేగా రాయలు చూచి వసుచరిత్రముకంటె మనుచరిత్రము కొంచెము లేతపాకముగా నున్నదని చెప్పఁగా నందునఁ బెద్దిన కుపితుఁ డై అతి కాఠిన్యముతో నాముక్తమాల్యదను రచించెననియుఁ జెప్పుదురు.

ఇది కేవల మసంగతము. మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన తరువాత, మఱికొంత కాలమునకు వసుచరిత్ర ముత్పన్నమయిన దనియు, రామరాజభూషణు డనుగ్రంథకర్తయే కృష్ణరాయని యాస్థానమందు లేఁ డనియు, ఋజువు చేయుటకు ప్రబల ప్రమాణములు గలవు. మనుచరిత్రము కృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రకుఁ దరువాతను రాచూరి ముట్టడికిఁ బూర్వమందును రచింపఁబడి యుండుట స్పష్టము. అనఁగా క్రీస్తుశకము 1516వ సంవత్సరమునకును 1520 సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమున రచింపఁబడినది. వసుచరిత్రము క్రీస్తుశకము 1577వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే రచియింపఁబడిన దని మనము



నిర్ధారణజేయఁ గలము. వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమల దేవరాయలు 1567వ సంవత్సరమున దన రాజధానిని బెను గొండకు మార్చుకొనెను. ఈతఁడు పెనుగొండను రాజధానిగాఁ జేసి కొనిన తరువాత మహమ్మదీయులతోఁ జేసిన యుద్ధమును గుటించి వసుచరిత్రములోఁ గవి యీవిధముగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“చ. తిరుమలరాయ శేఖరుని ఛరిచమూభట రాజయాజి భీ  
కర యానేశ్వర ప్రహిత ఖాసబలంబుల జక్క నేమి ని  
ద్ధరఁ బెనుగొండ కొండలును నద్విపనర్మక పాలమాలికా  
పరికిర భూషితంబులయి ల్విడి గాంచె గిరిభావమున్.”

ప్రస్తుతకము 1577 వ సంవత్సరమునందుఁ దురుష్కులు తిరుమలదేవరాయని పెనుగొండనుండి చంద్రగిరికిఁ దరిమిసట్లుగా మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇంతియకాక, వసు చరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలరాయఁడు శ్రీరంగరాజు కుమారుఁడు. ఈశ్రీరంగరాజునకుతిరుమలరాజుగాక కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, వెంకటరాజు నని మఱి నలుగురు పుత్రులుగలరు. వీరిలో రామరాజు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు. ఇతని కళియరామరాజనిపేరు.

క. శ్రీరంగరాజునుతలు స, రారంగశ్చిత్తులలియరామాధపుడున్...

ఆయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయము.

కృష్ణరాయని యనంతర మీతఁడు 1547వ సంవత్సరమున విజయ నగర రాజ్యము నాక్రమించుకొని యేలె నని నరపతివిజయమందును, రామాభ్యుదయ మందునుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

గీ. సలకవిభుతమ్మ రాజుసేనలను వ్రుంచి, గుత్త పెనుగొండమఱిగండికొలుకంద  
నోలిపురమాడ లేనవలీలగలిచి, తొలుదొలుత రామన్యపతి చోర్కలము మెరసె.

ఉ. ఆపటుర్తిరిమ విసుధాభవ చంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా  
త్రిపతిసార్యభామ కుహితృప్రియుడై వితతప్రతాపనం  
తాపితశత్రుఁడై యల సదాశివరాయనిరంతరాయ వి  
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మీకిని దానము దానయిమించె నెంతయున్.

కాఁబట్టి, వసుచరిత్రము 1570 సంవత్సరమునకు దరువాతనే ప్రారంభ మయినది. ఇందువలన వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజ భూషణుఁ డనునామాంతరముగల భట్టుమూర్తి కృష్ణరాయల ఆస్థాన మందుండెడు కవికాఁ డనియు, వసుచరిత్రము రచింపఁబడిన కొంతకాల మునకుఁగాని వసుచరిత్రము త్పాదితము కాలేదనియు, కృష్ణరాయల కాలమునకు కృతిపతియగు దిరుమలరాయఁడు బాల్యదశలో నుండె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. కావునఁ బైనిచెప్పఁబడిన ఆముక్తమాల్యదోత్పత్తి లనదేతుకముగాని సదేతుకము కాదు.

సీ. కృష్ణరాయల కేసు నిడి నీవుగ చియించితివి తొల్లి విఘ్నచిత్రిము మనఁగ  
గాతిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబు గాను సాధారణాల కని భూధవుఁడు బలుకఁ  
దరువాత వసుచరిత్రము నొనరించి శుత్రుకౌన్యము మహాగృతముగఁ బిదపఁ  
బెక్కుకౌన్యములను బెం పెక్కివిగఁచి మంజివి రాజసమ్మానమునను  
భంగమొందిన యలరామలింగములు, సాక్షిరాగల నాచె నీతోటికార  
యార్ద్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దనార్యచిత్తే వివేకధుర్య.

రీ. ఈపద్య మెవరు రచించియున్నారో ఏగ్రంథములోనిదో ఎవ్వరికిం దెలియదు. ఇట్టి యప్రిమాణమయిన పద్యముంబట్టి మన వారుకొండలు విఘ్నచిత్రియము పెద్దనార్యకృత మని నాచించెదరు.

దీనిప్రామాణ్యమును గొంచెమరయుదము. ఇందులో నీకవి మొదట నాముక్తమాల్యదయు, బిదప వసుచరిత్రమును వ్రాయఁబడి నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. కాని పూర్వమందు వసుచరిత్రము, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడె నని యీగ్రంథిద్వయ సాక్ష్యమువల ననే మనము నిర్ణయింపవచ్చును. కృష్ణరాయలు రాచూరు ముట్ట గించి ఎడిల్ పాను జయించెననియు, బీజపురసుల్తాను దేశముమీఁదికి దండెత్తిపోయి కలుబర్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని తురు మ్మలఁ బాఱఁదోలె ననియు, వసుచరిత్రములోఁ జెప్పి యుండకపోవుటను పైయుద్ధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహరించి యుండుటను జూడఁగా నాయుద్ధములకు బూర్వమునందు వసుచరిత్రమును, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పద్యశేషమందు “భంగమొందిన యల రామలింగములు,

సాటి రాగలవారె నీతోటివార” అని పెద్దనార్యుని సంబోధించుటజూడఁ గా నీపద్యమును విమర్శజ్ఞానము లేనివాఁ డెవఁడో రచించినట్లుగానవచ్చు చున్నది. రామలింగకవి కృష్ణరాయల యాస్థానమందలి వాఁ డనుట మృషోద్యమమని నేనిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. విభిన్న కాలికుఁ డైన రామలింగకవి యీతనిచేఁ బరాభవము నొందుటయెట్లు సంభవించును? కావున, నీచాటుధారపద్యము విశ్వసనీయము కాదు.

4. ఆముక్తమాల్యద కవిత్వము మిక్కిలి కఠినముగానుండుట కను, అచ్చటచ్చట కొన్నిస్థానిత్యంబులు గలిగి యుండుటకును గారణంబు జూడ నీగ్రంథంబు పెద్దనకృతంబు గాదనియు, రాయలు రచించె ననియు లోకులకుఁ దోచుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకంబుగాఁ గొన్నితప్పులను వ్రాసి యంతకఠినముగా నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియు లేదా, పైనివ్రాసినపద్యప్రకారము విష్ణుచిత్తీయము మనుచరిత్రకంఠె మొదట వ్రాసఁబడినయెడలఁ, బ్రథమరచిత గ్రంథంబు గావున దప్పులుండుట సహజం బనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము.

ఇది విచారసహముకాదు. సామాన్యముగా పండితుఁ డైన వాఁ డెవ్వఁ డైన పరులకొఱకు స్వగౌరవమును బోగొట్టుకొని యిట్లు తప్పులు వ్రాయునా? దానిలో విశేషించి పెద్దనవంటి మహాపండితుఁడు లక్షణవేత్త మఱియొక్కఁడు దీనిని రచించి నాఁడని లోకులను నమ్మించుటకు వ్యాకరణదోష దుష్టముగా నీ గ్రంథమును రచించెననుట పండితులయినవారు విశ్వసింతురా?

ఈ ప్రబంధమును రచించినవాఁడు తుత్తీయుఁ డైన యండవలయుఁ గాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడనుట నీగ్రంథమందె కొన్నిసాక్ష్యములున్నవి.

కా. తానుజ్యోతి చూతనూత్న ఫలయుక్త బాభిషారస్వన  
ధారాసూపిత కుంభ్యదంబు హృతమాత్యైచ్చేదపాకోగ్ధతో  
ధారంపుర గనరాదు భోగులకు సుఖ్యావేశలం శశికా  
కారాధ్యంతగ వాలుకాస్థిత హిమాంతర్నా రిశేఖంబుపున్ . 68. 2. ఆ.

ఈ పద్యముంబట్టి విచారింపఁగాఁ గేవలము మత్స్యములను దిను వాఁడును, అందులోఁ గూడ రాజభోగ్యముగా దానిని పచనముచేయు

విధముం దెలిసినవాఁడు గాని యిట్టి వర్ణనము చేయఁజాలఁడు. కావున నీయాము క్తమాల్యద మత్స్యమాఁన భోజి యగు ఊత్తియునిచేఁ గాని లేక, అతనికి సమానుఁడగు మరియొక వర్ణము వానిచేఁగాని రచియింపఁ బడియుండవలెను గాని, మత్స్యభుక్తులు గాని బ్రాహ్మణు లగు పెద్ద నాదులవలన రచియింపఁబడలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

శ్రీ కృష్ణరాయని తండ్రియగు నరసింహరాజు ప్రకృతమందు 'కనరా' యని వ్యవహరింపఁబడు తుఘనదేశమునుండి బయలు వెడలి కావేరీనదిని దాటివెల్లి శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించె నని మైసూగు శాసనములలో నున్నది. దీనికి దార్కాణముగా నాముక్తమాల్యద లో “ వాని వంశంబు తుఘవాన్వవాయమయ్యె ” నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇంతియ కాక “ కన్నడరాయ యొక్కడవ గప్పప్రియా పరిభుక్త భాక్కథన్ ” అను పద్యములో నీతఁడు కన్నడరాయఁ డని సంబోధించఁబడెను. ఈ తులుభాష కన్నడ భాషలో నొకశాఖ. అందుచే నీతఁడు కశ్మీనరు (4. 175) = నేత్రరత్నము; హిండితములు, (5. 93) = కలువఁ బడినవి; మొదలగు కన్నడ శబ్దములను ప్రయోగించి యున్నాఁడు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. పాండ్యరాజు తన కనిష్ఠసోదరిని యామునాచార్యున కిచ్చి వివాహముచేసె నని ప్రబంధములో వ్రాయఁ బడినది.

ఈ యంశము కేవలము కవి కల్పితము. మూలగ్రంథమందు లేదని మున్నే చెప్పియున్నాఁడను. బ్రాహ్మణునితో యశానసంబంధము జేయుట ఊత్తియుని కుత్కర్షణ హేతువు. బ్రాహ్మణుఁడు తనపిల్లను ఊత్తియునికిచ్చుట తన కపకర్షణమని తలంచును. ఈ గ్రంథమును రచించిన వాఁడు ఊత్తియుఁడు గాని యెడల నిట్లు వ్రాయఁడు. మేనల్లునికి రాజ్య మిచ్చుట (మరుమక్కళ్ దాయన్), (మరుమగన్), అనఁగా ద్రావిడములో మేనల్లునికి పేరు. ఈ యాచారము మలయాళ దేశమం దిప్పటికి నున్నది. యామునాచార్యుఁడు కుమారునికి జేసిన నీత్యుపదేశము మొదలగు సంశయములు విమర్శింపఁగా నీగ్రంథకర్త ఊత్తియుఁడై యుండకతీరదు.

వేయేల; ప్రతివారును స్వానుభూతిచే పరికించిన బోధమగును. మనుచరిత్ర నొకచేతిలోను, ఆముక్తమాల్యద మరియొకచేతిలోను, బట్టుకొని వరుసగాఁ బద్యములఁ జదివిన, మనుచరిత్ర పద్యముల కున్న శ్రావ్యత, (music) మాధుర్యము, ప్రసాదము, సరళత మొదలగు గుణములు ఆముక్తమాల్యదా పద్యముల కున్నవా? ఈ తారతమ్య జ్ఞానమును గలిగి యుండుట కెవ్వనికిని విశేష పాండిత్య మక్కఱ లేదు. మనుచరిత్ర పద్యములు చదువువారికి వినువారికిని హృదయ మునం దమృతము జిలికినట్లుండును. ఈ స్వర్ణపరీక్షకు శ్రవణేంద్రియ మే నికపోవలము. ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాపాణ కల్పము. పాకమా నారికేళపాకము. శబ్దగ్రథనమా దీర్ఘసమాన జటిలము. ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన “తృణతా” (ధనువు) మొదలగు సంస్కృత పదములుగాని, “తెండి,” (శయనించి) మొదలగు నాంధ్రపదములు గాని మాఱుమూలవి. ఏనిఘంటువులయందును గానరానివి. సామాన్యముగాఁ గవులెవ్వరును వాఙ్మయమం దిట్టి పదముల నుపయోగించుట గానరాదు. “కపి రపిచ కాపి శాయన మదమంతో వృశ్చికేన సందప్తః” అనునట్లందుపైఁ బ్రతిపాద్యము విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయైక సమధిగమ్యము. ఇందలి వేదాంత ఘట్టములు రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును గూలంకషముగా వ్యాసంగము జేసిన శ్రీవైష్ణవపండితునికిఁ దక్కు యాసంప్రదాయ మెఱుంగని యద్వైతపండితులలోఁ గొప్ప వారైనవారికిఁ గూడ దుర్జ్జయము. ప్రబంధమంతయు విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయముతో నిండియున్నది.

పెద్దనార్యుని ప్రజ్ఞయు సర్వతోముఖ మయినది. పాండిత్యమందును గవిత్వమందు సీతని కేతండ్రి సాటి. ఇది నిర్వివాద మయిన యంశము. మనుచరిత్రములోఁ గృత్యాదియందు,

క. “కొలుతు న్మధురువిద్యా, నిలయు న్నరుణాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్సాన్ని  
దళితాశ్రితజనదురిత, చ్చలగాఢధ్వాంతసమితి శశగోప యతిః.”

అని యితఁ డొనర్చిన గురువందనము వలన నితఁడును విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయవేత్త యనియు, రామానుజ మతావలంబి యనియు,

శ్రీవైష్ణవ శిష్యుడనియు స్పష్టమగుచున్నది. కావున, పెద్దన యిట్టి శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయ విశిష్టంబగు గ్రంథంబును వ్రాయుట కనమర్థుడని యెవ్వ రనలేరు. కాని, యితఁ డొరులకుఁ దెలియకుండ మిక్కిలి కఠినముతో గ్రంథమును రచింపవలయు నని సంకల్పించి పూనిక వహించినను, తా నిదివఱకు రచించియున్న గ్రంథములలోఁ దనకు సహజముగాఁ బట్టువడిన శైలి, అభిప్రాయసాంకర్యము, పదప్రయోగ సరణి, కవితయొక్క స్నిగ్ధత్యము మొదలగునవి లేశము గానరాకుండ నొక్కపండితుఁడె తా జన్మాంతరము నొందినవానిపగిది, కేవల విజాతీయముగాఁ గవనము జెప్పఁగల్గె ననుట స్వభావవిరుద్ధమును, అనుభవాసంపేద్యముగను గానవచ్చును. సంస్కృతకవులలో శిఖామణులనఁదగు కాలిదాస భవభూతులును, తక్కు సంస్కృత కవీశ్వరులును గతినశైలితోను సులభశైలితోను కావ్యములను నాటకములను చంపూప్రబంధములును రచించియున్నారు. వారివారి కవిత్యములలోఁ గన్పట్టు నభిప్రాయములం బట్టియు, పదప్రయోగములం బట్టియు, నాగ్రంథము నీగ్రంథమును రచించినవాఁ డొక్కఁడే యని సులభముగా నూహింపవచ్చును. అందుల కుదాహరణము. బాణకవి, కాదంబరీ హర్ష చరిత్రలను వ్రాసెను. వీనిలో హర్ష చరిత్ర మొదట వ్రాయఁబడినది. కావున కఠిన పాకము గలది. కవిత్య పాండిత్యములు పరిపాకావస్థ నొందినపిదప విరచితమగుటచేఁ గాదంబరి మిక్కిలి రసవంతముగాను సులభముగా నుండెను. అయిన, నీగ్రంథ ద్వయమందు నభిప్రాయైక్య మెట్లు, కానవచ్చుచున్నదో చూడుఁడు.

+ ❧ హర్ష చరిత్రము. ❧ +

ప్రథమోచ్ఛ్వాసము, నలువదియవపుట. (Bombay Edition), చ్యవనముని దాహిత్రుఁ డైన దధీచి యనువానిని జూచి మోహించిన సరస్వతితో వాని దూతి యగు మాలతి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

“దేవి కిం వా విజ్ఞాపయామి, అనురూపో దేవ్యా ఇత్యాత్మసంభావనా, శీలవానితి ప్రక్రిమవిరుద్ధమ్, ధీర ఇత్యవస్థా విపరీతమ్, సుభగ ఇతి త్వదాయత్రివ్, జనాతి నేషతు మిత్యస్వామిభావోచితమ్, త్వంతస్య మృత్యురిత్యప్రియవ్, స్వప్నేఽస్య హృశః కృతప్రసాదాసీత్య సాక్షికమ్,

వారిలోపి బలా దాగచ్చతీతి పరిభవ, తదేవ మగోచరేగిరామసీ  
తి, “శ్రుత్వా దేవీ ప్రమాణమ్”

—|| కా దం బ రి. ||—

కాదంబరి పూర్వభాగముయొక్క చివరపంక్తులు చూడుడు.  
కాదంబరి చంద్రాప్రీతినికీ బంపిన సందేశములో “బాలాజీప్రేమి  
కింవా నందితామి అతిప్రియోఽనీతి పానరుక్తియై, త్వయిగరియా  
ననురాగ ఇతి వేశ్యాలాపః, త్వయా వివా నజీవామి త్వనుభవ విరో  
ధః, అవశ్య మాగంతవ్య మితి సౌభాగ్యగర్వః, స్వయ మాగచ్ఛామితి  
స్త్రీచాపలమ్, అనన్యరక్త్యం పరిజన ఇతి స్వభక్తినివేదనలాఘవమ్,  
జ్ఞాన్యసి మరణేన ప్రీతి మిశ్యసంభావ్యమేవ”

తెలుగు ప్రబంధమునుండి మరియొక యుదాహరణము.

కూచిమంచి తిమ్మకవి, రాజశేఖరవిలాసమును రుక్మిణి పరిణయ  
మునుగూడ రచించెను.

రాజశేఖరవిలాసము (వావిళ్లివారిప్రతి) ప్రథమాశ్వాసము,  
17 వ పుట, 55 వద్యము, పురీవాజి వర్ణనము

“చ. గుఱుతుగ నప్పరింగలుగు ఘోటక సంఘముతోడ నెంతయున్

బరువిడనోడి వేగ హరించులు వాయునిశాధినాథశం

కరులను జేరి యైన నధకిం బగు వైరము దీర్పలేక యా

కరణిన యుండె దధ్యమిది కాదన వానికి నట్టులేటికిన్.

రుక్మిణిపరిణయము ప్రథమాశ్వాసము 47 వ పద్యము. పురాశ్వ  
వర్ణనములోఁ బై పద్యమందున్న కల్పనయే యిందులో నున్నది.  
వృత్తముమాత్రము భిన్నము.

క. హరిము లప్పురమునఁగల, తురగంబులతోడఁ బోరి తుది నోడి మహా

త్వరితమునఁ బవనహిమకర, గిరిజేశుల శరణునొందె కేవలభీతిన్.

ఇట్లేకకర్తృకము లగు ననేక సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములయందు  
గ్రంథకర్తృకసాధకలింగములు బహుళముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి.

అయినను, స్థాతీపులాకన్యాయానుసారముగ నొకటి రెండిటినిమాత్రమే కనఁబఱచితి. ఏతాదృశ గ్రంథకర్తైక్యసాధకలింగములు (వీతికలోని పద్యములు తప్ప) పైనికనఁబఱచి నట్లుభయసాధారణముగా మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదలలోఁ గానవచ్చునా? లేదు సరియే కదా, మీఁదు మిక్కిలి పెద్దనార్యుఁడు మఱచి తప్పినను స్వప్నమందైనను పరిహాసమునకైనను చేసి యెఱుఁగని నియమొల్లంఘనముతోఁ గూడిన ప్రయోగములు మెండుగా నాముక్తమాల్యదలోఁ గానవచ్చుటంజేసి, ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయకృతముగాని, పెద్దనార్య విరచితముకాదని ఘంటాఘోషముతోఁ జెప్పవచ్చును. దీనియందు మనుచరిత్రములోని పదవిన్యాస లాలిత్యముకాని రసపుష్టిగాని యంతగా లేదు. ఏల యసఃకృష్ణరాయఁడు మహారాజగుటచే పెద్దన మొదలగు వారివలె గురూపదేశ పూర్వకముగా విద్యల సభ్యసించినవాఁడు కాకపోవచ్చును. అయినను, నిరంతరము పెండితగోష్ఠినుండువాఁడగుటచే ముందుశ్రుతిపాండిత్యంబు విశేషంబుగ సంపాదించి యావల శాస్త్ర సప్రదాయంబుల నేర్చి యసాధారణ శేముషీనంపన్నుండు గావునఁ గవిత్వంబుఁ జెప్పదొడఁగె. విద్యలఁ గ్రమశీఘ్రితుండుగాఁ డనుట కీతని పదబంధాఙ్గవ్యయమే మనకు నిదర్శనము. భావము గంభీరమయి దానికి సదృశమయిన పదములఁ బ్రయోగింపని యెడల నాభావము సులభముగాఁ బ్రకాశింపదు. ఇష్టానుసారంబుగఁ బ్రయోగించిన పదంబు లగుటంజేసి శీఘ్రంబుగా భావనివేదకములు గావు. కావునఁ బైనిచెప్పిన యుపపత్తులచే నీగ్రంథము పెద్దనార్యకృతము గాదనియుఁ గృష్ణరాయకృతమనియు స్పష్టముగాఁ జెప్పనగు.

ఇదికాక మరియొక విశేషము. రాయల కాలములో గొప్ప కవులలో నొకఁ డగు ముక్కు తిమ్మనార్యుఁడు, తాను రచించి కృతయిచ్చిన పారిజాతాపహరణములో నీ కృష్ణరాయని గుఱించి,

క. “శ్రీవేంకటగిరివల్లభ, సేవాపరితఃప్రహృదయ చిన్నమడవీ

జీవితనాయక కవితా, ప్రావీణ్యఫణిః కృష్ణరాయపీతా.”

అని వ్రాసియున్నాఁడు. “కవితాప్రావీణ్యఫణిః” అను విశేషణమును బట్టి కృష్ణరాయఁడు కవితత్వమం దతి సమర్థుఁ డని యూహింపవచ్చును.



ఇతఁడును ప్రత్యాశ్వాసాంతమందును నైషధకారకుఁ డగు శ్రీహర్షుని వలె తాను రచించిన ట్లాక్కొక పద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు. “స్థితస్యగతి శ్చింతనీయా” అనున్వాయము ననుసరించి శబ్ద ప్రమాణ సిద్ధుఁడైన కర్తను బరిత్యజించి అనుమానాదులచేఁ గర్తృంతరమును సాధింప నుద్యమించుట సత్తర్కలక్షణముగాదు. అట్లయినచో భోజకృత మగు చంపూరామాయణము, కులశేఖరవర్మ విరచిత మగు తపతీనంపరణము, హాలాపరనామక శాలివాహనప్రణీత గాథా సప్తశతి, శూద్రకవి రచిత మృచ్ఛకటికము మొదలగు వాని గతి యేమగును ? మహిపాల కులైన వారిలో నెవ్వనికి గ్రంథకరణ సామర్థ్యము లేదనినచో నీపూర్వోక్తగ్రంథము లన్నియుఁ దమ తమ యాస్థానపండితులు రచించి యాయాయీ రాజుల పేరుబెట్టి నా రసవలయును. ఇట్టివాడుక మన వారిలో లేకపోలేదు. కాని, పైని చెప్పిన రాజులందఱు గ్రంథరచనా సామర్థ్యము గలవారని ప్రమాణాంతరములచే నత్యముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అంత ప్రాచీనులైనవారి గ్రంథ కర్తృత్వము తథ్యమని మన మొప్పుకొనినచోఁ బ్రబలతర లేఖన ప్రమాణవిదిత సర్వవృత్తాంతుఁడు నవీనుఁడు వాస్తవచరిత్రాంశములచేఁ బూర్ణముగాఁ దెలియఁబడినవాఁడైన కృష్ణరాయని గ్రంథకర్తృత్వమును మనమేల యొప్పుకొనఁ గూడదు ? ఇట్టి వాదివిప్రతిపన్నాంశములు కేవలము “విద్యావివాదాయ” అనునట్లు వివాదాధ్యాసితములుగావున తుపావహనన కల్పంబగు నీ ప్రసంగమునుండి విరమించుచున్నాఁడను.

+శ్చ బుధవరుల కొకవిజ్ఞప్తి. శ్లో+

పాశకమహాశయులారా ! చెన్నపురీనివాసులును మా ప్రియ మిత్రులు నగు వావిళ్ల. వేంకటేశ్వరులుగారు నే నేమో విశేషజ్ఞుఁడననుకొని యీ యాముక్తమాల్యద కుపోద్ఘాతము వ్రాయునట్లు నన్నుఁ బురికొల్పిరి. ఇంతవఱకు నముద్రితము లైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రించి, వారు లోకమున కొనరించుకొన్న మహోపకారమును దలంచి యిట్టి లోకోపకర్తల కొకపాటి తోడ్పాటు గావించుటకు దైవవశమున నిన్నాళ్లకు నాకు లభించిన యీమంచియవకాశమును బోఁ

గొట్టుకొనుట కిష్టములేక నేతురచనోద్యత చిహ్నోడన్యాయము నవలంబించి తగిన యధికారము లేనివాడనైన నీపనికిఁ బూనుకొంటి. దినమంతయుఁ గళాశాలాధ్యాపన కర్తవ్యగ్రుడనై యుండుటఁజేసి చాలినంత యనకాశము లేకపోవుటచే రాత్రులయందుఁ గొంతమట్టుకు శనైశ్చరాదిత్యవారములయందు మఱికొంతమట్టుకు వ్రాసి యెట్టెట్టె రెండుమాసములకు ముగించఁగలిగితి. నాచే నైనంతమట్టుకు గొన్ని కొన్ని యంశములను విమర్శించి వ్రాసితిని. కాలము చాలదు. స్థలితములు మెండుగ నుండు నని నాభయము. ఇట్టి ప్రోథప్రబంధమును నే నెన్నఁడు విమర్శించి యుండలేదు. ఇదియే నాకు బ్రథమము. కావున, నాయందు దయనుంచి నాతప్పులను క్షమించి యొప్పులను గ్రహించుటకు మిమ్ము వేడుకొనుచున్నాఁడను.

ఈవ్యాసలేఖనమందు శ్రీయుత గాడిచెల్ల - హరి సర్వోత్తమ రావుగారు, మ. రా. శ్రీ. చిలుకూరి వీరభద్ర రావుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు నాకనల్పమయిన సహాయము నాచరించినవి గావున వారికిని, నన్నీవిషయమునఁ బోత్సాహపఱచిన మాప్రియమిత్రు లగు మ.రా.రా.శ్రీ. గురజాడ.అప్పారావుపంతులు బి. ఏ. యఫ్. యం. యూ. గారికిని నా సతితతులు.

ఇట్లు విన్నవించు భవద్విధేయుడు

మేడేపల్లి. వేంకటరమణాచార్యులు

విజయనగరము.

4 నవంబరు, 1914

}

విజయనగర మహారాజ సంస్థాపితాంగ్లేయ పాఠశాలా సంస్కృతోపాధ్యాయుడు.





ఈ గ్రంథమునందు ముఖ్యవిషయ మాముక్తమాల్యదకు శ్రీరంగనాయకులు పెండియాడుట యగుటంజేసి దీనికి గ్రంథకర్త యిడిననామ మాముక్తమాల్యద యని యుండిన నాయమతండ్రి యగు విష్ణుచిత్తునియొక్క చరితమే యతిశయముగా వర్ణింపం బడియున్నది గాన లోకులు దీనిని విష్ణుచిత్తీయమని వాడుచుందురు. మఱియు దీని నాలవయాశ్వాసమునఁ బ్రసంగసంగతిచేత యామునాచార్యుని చరిత మంతయు వక్కాణింపఁబడినది. వీరు వైష్ణవమతమున కాచార్యులు. ఈ విషయమునుబట్టి యిది వైష్ణవుల కాదరణీయమైన గ్రంథమని చెప్పవలసి యున్నను గవితాచమత్కృతిచేత నెల్లపండితులమనంబు లను స్వాయత్తములు కావించుకొనుచున్నది. దీనియాశ్వాసాంతము లందుఁ గర్ణాటక దేశాధిపతిగా నున్న శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁడు దీని రచించినట్లును అతనిసభయం దష్టదిగ్గజములని బిరుదు వహించి యున్న యష్టకవులలో నాంధ్రకవితాపితామహుం డని నుతికెక్కిన యల్ల సాని పెద్దనగారు రచించినట్లు సంప్రదాయజ్ఞు లైనపండితులు వాడు కొనుచున్నారు. ఈ కృష్ణ దేవరాయనివంశానుక్రమణికను దెలుపు పద్యము లీగ్రంథముమొదట నున్నవియు సభిన్నములుగా నుండుట పండితుల వాడుకకూఁ గొంచెము నిదర్శనముగా నున్నది. దీనికిఁ బూర్వ పండితులు రచించిన టీకలు పెక్కులుండిన నొకటియైనను మొదట నుండి కడవఱకు నేకరూపముగా నుండునది కాదు. అవియును లభిం చుట యరుదు. మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాఠ ములుగా నుండెను. ఈ హేతువుచేతనే దీని నిదివఱ కెవరును ముద్రిం పఁ బూసరైరి. ఇట్టి యీగ్రంథమును జాలినంత ప్రయాసపడి భిన్న

దేశపుస్తకములను దెప్పించి శక్యమైనవఱకు శోధించి యెల్లవారి  
 లోనివిషయము సుగమ మగునట్లు రుచి యను నొకటిక వ్రాసి  
 నితోడ ముద్రించినాడను.

కండయాల్పట,  
 చెన్నపురి. }

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు.



శ్రీ రస్తు.

## ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

వీరిక.

ఉ! శ్రీకమనీయ హారమణిః \* జెన్నుగఁ దానును గొస్తుభంబునం  
దాకమలావధూటియు నుదారతఁ దోఁసఁ బరస్పరాత్మలం  
దాకలితంబులైన తమయాకృతులచ్చతఁ బైకి \*దోషన  
స్తోకతనందుఁ దోచె నన \* శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్చెదన్. 1

టీక. శ్రీకమనీయ హారమణిః - శ్రీ-లక్ష్మీయొక్క, కమనీయ = మనోహరం  
బగు, హార = హారమందలి, మణిః = గత్తు మునంసు (నాయకమణియందనుట), చె  
న్నుగఁ = ఒప్పునట్లు, తానును = వేంకటభర్తయును, గొస్తుభంబునందుఁ = గొస్తు  
భమణియందు, దాకమలావధూటియును = ఆలక్ష్మీదేవియును, ఉదారతఁ = అతిశయ  
మాటచేత, తోషణ = ప్రతిబింబింపఁగా, పరస్పరాత్మలందుఁ = ఒకరికరిమనం  
బులందు, దాకలితంబులైన = (ప్రేమాతిశయముచే) నిలిచిన, తమ = తమయిద్దఱయొ  
క్క, ఆకృతులు = ఆకారములు, అచ్చతఁ = శరీరస్వచ్ఛతచేతను, పైకి \*దో  
షణ = ప్రకాశములుకాఁగా, అస్తోకతఁ = అధిక్యముచేత, అంసుఁ = అరత్నము  
లంసు, తోచెఁ = కానవచ్చెను, అనక = అనునట్లుగ, శోభిలు = (లక్ష్మీతోఁ)  
బ్రకాశింపుచున్న, వేంకటభర్తన్ = వేంకటేశ్వరస్వామిని, గొల్చెదన్ = సేవించెదను.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందర మగు హారమణియందు వేంకటేశుం  
డును, నతనికొస్తుభమం దాలక్ష్మీయుం బ్రతిబింబింపఁగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ  
ప్రేమాతిశయముచేత నిలిచియున్న తమయిద్దఱ యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛ

మాటచేత బహిః ప్రకాశము లై యారతనములంగు.

౨౪

వేంకటేశ్వరుని నేమించెద ననుట.

ఇందు శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మీయు నొండొక్కవై నాయక రత్నములందుఁ బ్రతిఫలించినట్లు వర్ణించుటవలన ప్రబంధములయి విశ్వమాణ మైన యాముక్తమాల్యదా రంగ నాయక పరిణయ సముత్త పరస్పరాభిముఖావస్థితి వ్యంగ్య ము ర్యాదచేతఁ దోచుచున్నది. ఈవద్యమందు శ్రీకృష్ణుడేవుల నిద్దఱను వర్ణించి పద్యాంత మును వేంకటేశ్వరునిమాత్రమే గ్రహించుటకు నభిప్రాయము. 'యతో హరి స్తతో లక్ష్మీ' అనియు, 'విష్ణో రేహన పాయినీ' మనియును, 'వాగ్ధా వివ సంపృక్తా' అని యు, 'శ్రీయం దేవీం నిత్యాన పాయినీ' మనియు 'అనన్యా రాఘవేణాహం భాస్కరేణ ప్రభాషయాథా' యనియు, 'అథో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ' యనుశ్రుతియు నివి మొదలగు ప్రమాణముల యర్థమును బర్యాలోచింపఁగా భగవంతునిదేహమును విడిచి లక్ష్మీ యుండ దని తెలియవచ్చుచున్నది. ప్రబంధముమొదటఁ దఱచుగా మగణ సిద్ధర్థము శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ప్రయోగించుట గలిగియున్నను నీగ్రంథకర్త యుత్పలమాలావృత్తము ప్రయోగించుటవలన నాముక్తమాల్యద యుత్పలమాలా సమర్పణ ము చేయుటచేత భగవన్ముఖోల్లాసము కలిగినకథ రచింపఁగలవాఁడై తానును నుత్పల మాలికావృత్తరూప మైన వాక్కునుమదామమును సమర్పించెనని తోచుచున్నది. మఱియు, శ్రీ.గీ. వేంకటేశ్వరముల కెల్ల నోంకార మానియైన, కరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకార మాది, గానఁ దెల్లను దానిఁ దక్క, నితర వర్ణంబు లిడరు సత్కృతుల మొదల' నన్నట్లు సహకరి యగు నీగ్రంథకర్తచేత్రీశబ్ద మీసత్కృతిమొదలం బ్రయోగింపఁబడినది. కానఁ గర్త గణాదిశుడులును గలవు. 'దేవతావాచకా శ్శబ్దా యేచ భద్రాది వాచకాః, తే సః' వ్యవహరింపఁబడినవి. 'పితో గణతోపి వా' యనునది ప్రమాణము. ఇదియునుగాక దీనియందు విశిష్టమదేవతానమస్కారరూపమంగళమును జేయఁబడినది. 'శ్రీ రత్నమస్మి' యా వస్తు నిర్దేశో వాపి తన్ముఖ' మనునది ప్రమాణము.

౧. సిరి నొక్కప్పుడు కన్మోఱంగిహరి ద \* వ్జేర స్సృహర్షించును  
ర్వరకు \* న్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భావ్యచ్చంద్ర శాలాపరం  
పర లయ్యెన్పట పైన యెవ్వని ఫణావజ్జు ల్బజింతు న్నిరం  
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నలీతబ్రహ్మకల్పాంతునిన్. 2

టీ. పటపైనయెవ్వనిఫణాపంతుల్ - పటపైన = విశాలములగు, ఎవ్వని = ఏ  
కేమనియొక్క, ఫణావజ్జుల్ = పడగలబంతులు, హరి = విష్ణుమూర్తి, ఒక్కప్పు

దు=ఒక సమయమున, సిరిక్=లక్ష్మిని, కన్యోజ్ఞి=కిమరించి, తక్=తన్ను, చేరక్=కదియఁగా, ప్రహర్షియ=కడుఁబ్రీనినొంచుచున్న, ఉర్వరపక్=భూమికి, ని.'ఉర్వరా సర్వసస్యాధ్యా' యని యమరము, నగచనక్=నంచనచేత, కూడఁగాక్=పొందఁగా (గుప్తక్రీడఁ జేయునిమిత్త మనుట), కలుగు=సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా=ఉప్పరిగలయొక్క, పరంపరలు=గుంపులు, అయ్యెన్=అయెనో, దాంతుక్=ఇంద్రియనిగ్రహము గలయట్టియు, అతీత=అతీక్రమింపఁబడిన, బ్రహ్మకల్పాంతునిక్=బ్రహ్మప్రళయములుగల, అయ్యనంతునిక్=ఆశేషుని, నిరంతరముక్=ఎల్లప్పుడును, భజింతుక్=కొల్పెనను. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్' అనియు, 'శేషో నస్తః' అనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడును, ద న్నెడఁబాయకుండెడిలక్ష్మిని స్వామి యొక సమయమున మఱుఁగుపఱిచి కదియఁగా నాగ్రీహరితో గుప్తక్రీడ సేయఁదలఁచినభూదేవికి నెవ్వని యొక్క విశాలంబు లైనపడగలు మేడలచాల్చాయెనో, నిత్యుండై యింద్రియనిగ్రహము గలవాఁడైనయాశేషుని నిరంతరమును సేవించెద ననుట.

సీ. ఖ నట తృయోబి పీ క్ష్య రసాతలాన్యోన్య,

పిండికృ తాంగ ధీతాడజములు

ధృత కులాయార్థ ఖండిత సమిల్లవ రూప,

చరణాంతికభ్రమోత్తరీనరములు

ఘన గుహా ఘటిత ఝాంకరణ లోకైక ద్వి,

దుందుభీకృత మేరుమంగరములు

చటుల ఝగపాతరస్వ నగరీ విపరీత,

పాతీతాశాకోణపరిబృథములు

తే బలతర బాడబీకృతేరమృదములు

స్వరేరమృదీకృత బాడబములు

ప గ సమాత్పత్ర ప్రభంజ

న నేతూలాఘముల దూ

మొదల -  
గాత = పీ  
ప్ర సాప  
(ఆత్మ ప్రా

అమ్మ - ఖ = అక్.

దములయందు.

కటి, పి.

కా

...



పోగాఁ బాతాళద్వారము బట్టబయలై కనుపడఁగా నచట పాములు తమకుఁ బక్షి  
రాజగు గరుత్మంతుఁడు నిత్యశత్రుఁ డాటచేత భయపడి యొండొరులఁ గఱచికొని  
ముద్దలు గా నణఁగి యుండె ననుట), ధృత...చరములు-ధృత=ధరింపఁబడిన, కులాయా  
ర్థ = గూఁటికొఱకు, ని. 'కులాయో నీడ మస్త్రీయామ్' అని యమరము. ఖండిత=  
విఱువఁబడిన, సమిత్ = సమిధలయొక్క, లవ=తుంటలయొక్క, మాప = ఆకా  
రములుగల, చరణ = (గరుడుని) పాదములను, అంతిక=సమీపమును, భ్రమత్ =  
తిరుగుచున్న, తరువరములు = పెనుమాఁకులు గలవియును, (అనఁగా తెక్కల గాలి  
చేత గొప్పమాఁకులు పెల్లగిలి యతనిపాదములపెంబడి నీసుడి గొనిపోగా గరుత్మం  
తుఁడు పక్షి యగుటంజేసి గూఁటినిమిత్తమై కాళ్ల నిఱికికొనిపోవునన్నకట్టియలవలెఁ  
గవ్వలైననుట, ఘన...రములు - ఘన=గొప్పలైన, గుహ = గుహలయందు, ఘటిత=  
చేర్పఁబడిన, ఝాంకరణ = ఝాంకారముచేత, లోక = లోకములను, ఏక=ముఖ్య  
ముగా, ద్విగుంచుభీకృత=రెండుభేదములు గాఁజేయఁబడిన, మేరుమందరములు = మేరు  
మందరపర్వతములుగలవియును, (అనఁగా తెక్కలవాయువులు పర్వతగుహలలోఁ  
బ్రవేశింపఁగా నప్పుడా పర్వతములు, మారు మొరయ లోకముల కెల్ల విసఁబడునట్లు  
శబ్దించు రెండుమంచుభులోయని తోచుచున్ననుట.), చటలు...డములు - చటలు=  
చంచలముగు, ఝంపా = సుడియుటయొక్క, తరః = వేగముచేతను, స్వ = తమ  
యొక్క, నగరీ=పట్టణములనుండి, విపరీత = వ్యత్యస్తమగునట్లు, పాతిత=త్రోయఁ  
బడిన, ఆకాకోణ=దిక్కోణములయొక్క, పరిబృహములు=ప్రభువుగలవియు, (గాడ్పు

ముగా విసరుటచేతను దిక్కులయొక్కయు మూలయొక్కయుఁ జాలకులు  
టాములయందు నిలుచుటకు వలచుగాక త్రోవువడి మఱియొకదిక్కునకు

రనుట), ప్రబల...ములు-ప్రబలతర=మిక్కిలి ప్రబలములగు, బాడబీ

గాఁ జేయఁబడిన, ఇరవ్వరములు=మెఱుపుల వివియు (మేఘ

గుంటినుండి సముద్రములలోనఁ గూలఁ ద్రోవు), భా

= ప్రజ్వలించుచున్న, ఇరవ్వదీకృత = రుపులుగాఁ

బాగులుగలవియు, (సముద్రములయంద) బడబాగు

ని), ఇట్టిదైన, పతగసమాభి-పః = పక్షులను,

నియొక్క, పతత్త్రి = తెక్కల ప్రభంజన

ము అనియెడి, త... ఖ... యొక్క,

తూలిపోవునట్లు, ము, చుంఁగావు

తెక్కల, పము అని

చుంఁగన సేయు

ధి

నిక్క

యొక్క

జగముల = ఎల్లజగములు

చేతనలో = తెలివొందుము.

సైన్యపతి = సేనానాయకుని (విష్ణు

బెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = భజం

తా. విష్ణుకృతుడు భగవత్కార్య  
యానుగుణముగ లీలావిభూతి యగు ప్రపంచము  
నఁగాఁ గులాలదండము ఘటానులకుఁ గారణ మై  
డములకుఁ గారణ మైన దనియు నా వేత్తాగ్రము  
లేదనియుఁ గదలినప్పుడు లోకవ్యాపారము గా

మ. హరి పూరింపఁ దదాన్య మారుత :

కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదు

కరదైత్యానుపరంపరం గముచులే.

కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొనఁగుఁ

టీ. హరి = నారాయణుడు, పూరింపఁ

గంధాకృష్ణమై - తత్ = అహరియొక్క, ఆన్య = వ

9

ప

బు

యన్ని ట్లుండె

మనుశంఖము మామ సంపూ

• భాస్వత్స్వరు స్తంభ \*సం

నలివా • దీప్తార్చిగాఁ గజ్జలా

మలుగుగా • విజ్ఞానదీ పాంకురా

• బఘలతా శ్రేణిచ్ఛిదం జేయుతః. 6

, ఉర్ధ్వధరభాగ = మీఁదిక్రిందిప్రదేశములయం

శీ = ద్వంద్వమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి,

= కంబమందు, సంస్థితః = ఉన్మితను, త్రిం

= స్వర్ణమయమైన, మొసలివా = మకరపిత్త

క్ - దీప్త = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అర్చిగాఁ = జ్వాల

స్త్రియా' మని యమరము. పైయులుగు = మొన,

కజ్జల = కాటకతో, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ =

భుగాఁ - గీటుగాఁగా, (ఇచ్చట నిర్గతమయిన

నానదీపముయొక్క) 6099 =

తీగలయొక్క, శ్రే  
చేయుగాత.

తా. నందక మను

మొసలివాయి దీపకలిక

ఉ. యాదవసార్వభౌ

దే దనుజేంద్ర

బై దివి నాత

మోదకి వె

టీక. ౮

కృష్ణనియోక

యొక్క;

యరము

ఫి

శబ్ద

మ

న నాసుమాలిపైఁ  
మఁ గావుతఁ. 8

పఁగెడు, కాసుక = నడు

పేమచేతను, త్రివక్రన్ =

గా, చేసితి = చేసితివి.

మును, కొప్పక =

తాటిని (శబ్దచ్ఛలము

నితి ననుచు, ఏర్ప

హఁడువంకరలు

ఋక్కు-చున్న

క = సంత

హరి =

గిల్లు,

వెట్టిన పెద్దపంటివోలె = ఎసరకీర్తించిన పెద్దకుండవలె, ఎక్కుడువెనక్ = అధిక  
వేగముచేతను, రాహుమస్తకమున్ = రాహు వసురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహిం  
చిన, సుదర్శనదేవుక్ = విష్ణుచక్రముచుదేవుని, కొల్చెదక్ = సేవించెదను.

తా. తొల్లి రాహు వసురాక్షసుడు మాయచేత దేవతావేషధారియై యమ్య  
తము త్రాగునప్పుడు విష్ణుదేవుం డెఱింగి తనసుదర్శనముచే వానిశిరంబుఁ ద్రుంచినప్పు  
డు కంఠమునుండి వెడలెడు రక్తధార లడుగున మండెడుమంటలుగాను నమృతమును  
మ్రొంగకమునుపే తునిసెను గావున నాయమృతము మఱల నోటఁ గ్రక్కుచుండ నది  
యె కుండవయిపొంగుగాఁ గానంబడుమండెను గానవస్థ దాశిరస్సు ప్రాయ్యమిఁద  
నెసరుపెట్టిన పెద్దపంటివలె నుండె నని భావము.

మ. అలపన్నిద్రఱుసూరులందును సముద్యల్లిలఁ గా వున్న వె

గ్గలపుందాపముఁ బాప నా నిజమనఃకంజాతసంజాతపు

మృలమాధ్వీకర్పరి స్మరారి సాగియంగఁ జొక్కి ధన్యాత్ము లా

నిలపన్నిద్రఱుసూరులం దలఁతు మోక్షేచ్ఛామతిం దివ్యులక్. 10

టీక. అలపన్నిద్రఱుసూరులందును = అ ప్రసిద్ధులగు ద్వాదశాదిత్యులయందును,  
(సూర్యమండలము నారాయణస్థాన మని శ్రుతిప్రసిద్ధము.) సముద్యల్లిలక్ = ఒప్పుచున్న  
విలాసముచేతను, కాపున్న వెగ్గలపుందాపముక్ = నివసించుటచే నైనయధికతాపమును,  
పాపనాక్ = పోఁగొట్టుకొనితొల కనునట్లుగా, నిజ = స్వకీయులులగు, మనః = మనస్సు  
లనియెడు, కంజాత = కమలములయందు, సంజాత = పుట్టినట్టియు, పుష్కల = సమృద్ధ  
మగు, మాధ్వీక = మకరందముయొక్క, యుక్తి = ప్రవాహముచేతను, మురారి =  
హరి, సాగియంగాక్ = సుఖింపఁగా, చొక్కి = అనందించి, ధన్యాత్ముల = కృతా  
ర్థులయిన, ఇలపన్నిద్రఱుసూరులక్ = భూమియందలి పన్నిద్రలైన యాశువారులను,  
దివ్యులక్ = దేవతామూర్తులగువారిని, మోక్షేచ్ఛామతిక్ = మోక్షాభిలాష గల మనస్సు  
చేతను, తలఁతుక్ = సంపదించెదను.

తా. నారాయణుడు సూర్యమండలమధ్యవర్తి యగుటంజేసి యాసూర్య  
సంబంధ మగుతాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై భూమియందుఁ బన్నిద్రతాశువారులై  
యవతరించినమహాత్ములనునపద్మములయందుఁ జేరి వసించి సుఖించె ననియును, పన్ని  
ద్రురాశువారులు ద్వాదశాదిత్యులకంటెనుఁ బరిశుద్ధులయి తమయంతరంగములయందు  
యొక్కొక్క ముగియించుచు  
ని సుఖపఱిచి తా మానం  
రుహత్రోడమిలిందబృందము

కి-1, ప్రాస = మధ్యమంబ

హము, ఎదు కెక్కి

నింగదేశవిజగీషామ  
నరంబు లుండి శ్రీకా

## ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాశ్వాసము

కుళనికేతనుం డగునాంధ్రమధుమధను సేవింపం బోయి హరివాస  
రోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పణ్యరాత్రచతుర్థయామంబున.

టీ. ఆని=ఇట్లు (ప్రియదేవతాప్రార్థనముజేసి), మున్ను=పూర్వము, ఏక= ఏను, కలింగ దేశ=కలింగ మనుదేశముయొక్క, విజగీషా=విజయముఁ జేయులయు ననునిచ్చగల, మనీషిక్=బుద్ధిచేతను, దండెత్తి పోయి=దండయాత్ర దరలి, విజయ వాటిక్=బెజవాడయందు, కొన్ని వాసరంబు లుండి = కతిపయదినంబులు నివసించి, శ్రీకాకుళనికేతనుం డగు = శ్రీకాకుళ మనియడుపుణ్యక్షేత్రము గృహముగాఁగల, ఆంధ్రమధుమధనుని=తెలుగువల్లభరాయఁ డనుపేరుగల హరిని, సేవింపఁ బోయి= భజింప నేగి, హరివాసరోపవాసంబు = ఏకాదశీనితోపవాసము, అచ్చటక్ = అ శ్రీకాకుళమందు, కావింపక్ = చేయఁగా, అప్పణ్యరాత్రచతుర్థయామంబునక్ = అపుణ్యమైన రాత్రియొక్క నాలుగవభామనందు.

సీ. నీలమేఘముడాలు • డీలు నేయఁగఁ జాలు,  
మెఱుఁగుఁజామనచాయ • మేనితోడ  
నరవిందములకచ్చు • లడఁగించుజిగి హెచ్చు,  
నాయతం బగుకన్న • దోయితోడఁ  
బులుఁగురాయనిచ్చట్టు • పలవన్నె నొఱబట్టు,  
హొంబట్టుజలుగురెం • టెంబుతోడ  
నుదయార్కబింబంబు • నొఱపు విడంబంబు,  
' దొరలంగ నాడుకొ • స్తుభముతోడఁ  
తే. దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల • దండ యిచ్చు  
లేము లుడిపెడులేఁజూపు • లేమతోడఁ  
దొలఁకుదయఁ దెల్పుచిటునవ్వు • తోడఁ గలఁ ద  
దంధ్ర జలజాత్యుఁ డి ట్లని • యాన తిచ్చె.

12

టీ. నీలమేఘముడాలు = నల్లని మేఘములకొంతిని, డీలునేయఁగక్ = బల హీనముగాఁ జేయుటకు, చాలు=సమర్థ మగు, మెఱుఁగుఁజామనచాయ=నిద్రమై నిగ నిగలాడుచామనచాయగల, పువ్వులయొక్క, కచ్చుల చేతను, హెచ్చు = అగ్ర దొయితోడక్ = నేత్ర.

మొదలు = మొదలమైన, నంద హంపములనియెడు, లతా =

గ్రుండుగరుత్తంతుని అక్కలవర్ణమును, బిలుబట్టు=బిటియికడేసిడు, హొంబట్టు=బంగారుపట్టుగలిగిన, జిలుగు=సన్నపునేతగల, రంబెంబుతోడకొన వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబంబు=బాలసూర్యబింబముయొక్క, బిలుపు=బిప్పిదముయొక్క, విడంబంబు=సామ్యమును, తొరలంగ నాడు=తూలనాడేడు, కాస్తుభముతోడకొ=కాస్తుభ మనియెడుగత్తుముతోడను, తమ్మికిబుండకొ=పద్మముబట్టినహస్తమటుండగా, పెఱకేలకొ=ఇతరహస్తముచేతను, దంపియచ్చు=కైదండయిచ్చెడు, లేములుడిపెడు=దారిద్ర్యస్వంసక మగు, లేజూపు=లేతచూపుగల, లేమతోడకొ=తరుణి యగులక్ష్మీదేవితోడను, తొలకు=తరంగితమగు, దయకొ=కృపను, తెలుపు=ఎఱిగించెడు, చిలునవుతోడకొ=మందస్తితముతోడను, కలకొ=స్వప్నమయ, తదంగ్రజలజాక్షిండు=ఆల్ల తెలుగునల్లభిరాయండు, ఇట్లని=నక్ష్యమాప్రకారముగా, అనతిచ్చెకొ=సెల వొసంగెను.

తా. గ్రంథకర్త నిద్రించుచుండగా స్వప్నమందు నల్లనిశరీరచ్ఛాయగలిగి, తామరతీసులం దరస్కరించెడుకిన్నలు గలిగి, యురంబునం గొస్తుభమాణిక్యంబు గలిగి, తనపార్శ్వమందు నిలిచి లక్ష్మీదేవి యొకచేతిఁ గమలంబును, రంపిచేతఁ దనహస్తంబునుం గీలించి యుండఁ జిలునగవులయందే తనకుం గలదయ దెలియుచుండ నాయాంగ్రనల్లభస్వామి కనుపడి ముందు చెప్పఁబోవురీతిని పలికెనని భావము.

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపమల జాతిపెం పెక్క,

రసికు తొ నన మదాలసచరిత్ర

భావధ్వనివ్యంగ్యసేవధి గాఁగఁ జె,

ప్పితివి సత్యానధూప్రీణనంబు

శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి,

నకలకధాసారసంగ్రహంబు

శ్రోత్రఘచ్చటలు \*విచ్చుగ రచించితి సూక్తి,

నైపుణిజ్ఞాన చింతామణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య

రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష

సంగ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క

కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ \* బ్రయము



టీ. ఉత్ప్రేక్షోపమలక్ = ఉత్ప్రేక్షాలంకారము చేతను నుపమాలంకారము చేతను, జాతి=స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్క=అతిశయించునట్లు, రసీకులు=రసజ్ఞులు, బౌననక్ = ఒప్పుకొనునట్లుగా, మదాలసచరిత్రక్ = మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి. భావ...గాఁగ్ - భావ=అభిప్రాయమునకును, ధ్వని=ధ్వనులకును, వ్యంగ్య=వ్యంజనావృత్తికిని, సేవధిగాఁగ్ = నిత్యేపము అగునట్లు, సత్యావధూప్రీతినంబుక్ = సత్యభావాపరిణయ మనుప్రబంధమును, చెప్పితివి=వచించితివి. శ్రుతి=వేదములు, పురాణ=పురాణములును, శివసంహితలు=పాంచరాత్రాగమాదులలో విష్వక్సేనసంహిత మొదలగువానిని, ఏర్పి=శోధించి, సకల కథాసారసంగ్రహంబుక్ = సకలకథాసారసంగ్రహ మనుగ్రంథమును, కూర్చితివి= అనుకూలపఱచితివి. శ్రోతృ=వినియెడువారియొక్క, అశు = పాపములయొక్క, ఛటలు=సమూహములు, విచ్చగ్గ్=విచ్చిపోవునట్లు, నూక్తిసైపుణి=భాషాచాతుర్యముచేత, జ్ఞానచింతామణిక్పత్రిక్=జ్ఞానచింతామణి యనియెడుప్రబంధమును, రచించితివి=చేసితివి. మఱియుక్ = ఇంకను, రసమంజరి = రసమంజరి యనుగ్రంథము, ముఖ్య = మొదలగు, మధుర = మనోహరము లగు, కావ్య = కావ్యములయొక్క, రచనక్=కూర్చుటచేతను, గీర్వాణభాషిక్=సంస్కృతభాషయందు, మెప్పించుకొంటివి=మెప్పుడెఱిగితివి. ఆంధ్రభాష = తెలుఁగుభాష, ఆ సాధ్యంబై=(నీకు) సాధింపరాని గదియా, అందుక్ = అయాంధ్రభాషయందును, మాకుక్, ప్రేమముగాఁగ్=ఆనందవల్లు, ఇంక నొకకృతి వినిర్మింపుము=ఇంక నొక్క గ్రంథము రచింపుము.

తా. ఎల్ల భాషలకును దల్లి యగుసంస్కృతభాషయందు మదాలసచరిత్ర, హపరిణయము, సకల కథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణిక్పత్రియును, మొదలగుశృంగారకావ్యములు రచించిననీకు నాంధ్రభాష యసాధ్యము  
 1 నాయాంధ్రభాషయందును మాకుఁ బ్రియమగునట్లొక్కప్రబంధంబు  
 2 తెలుఁగువల్లభరాయఁడు పలికె నని భావము.

కూర్తు నన్న విను \* మే మును దాల్చినమాల్య మిచ్చున  
 గమం దయిన\*పెండిలి సెప్పుము మున్ను గొంటి మే  
 3 యొక్క మగ\*వాఁ డిడ నేను దెలుంగురాయఁడక్  
 మ యొక్కదువఁ \* గప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాగ్గర్థః. 14

1క్=ఏనిన్ను, కూర్తు నన్నక్=కూర్తు నంటివేని, వినుము. ఏక్=  
 గా, తాల్చిన=ధరించిన, మాల్య మిచ్చు=దండను సమర్పించిన,  
 మాడిమిడు త్రినాంచా రనుట), రంగమంబుక్=శ్రీరంగమందు,  
 2డిలి=వివాహమును, చెప్పుము=రచింపుము. మున్ను=పూర్వ

మండు, ననదండ=పుష్పమాలికను, ఒక్కమగవాఁ డిడక=ఒక్కపురుషుఁ డీఁగా, ఏవక=అసహ్యతచేతను, కొంటిమి = గ్రహించితిమి. నేను, తెలుగురాయఁడక= తెలుగువల్లభరాయఁడను, కన్నడరాయ = ఒకర్లాటరాజు! ప్రియాపరిభుక్తభాక్క- థక=ప్రియా=ప్రియురాలిచేతను, పరిభుక్త=లెస్సగా ననుభవింపఁబడినమాల్యమును, భాక్=పొందినరంగమన్నగు స్వామియొక్క, కథక=కథచేతను, అక్కొదువక= అట్టితక్కువను, కప్పము=అచ్చాదింపుము.

తా. శ్రీరంగ నాయకాద్యర్పాన్యవతారములలో నేయర్పాన్యవతారము నహించిన నిన్ను నాగ్రంథమునగును గూర్తు నంటివేని వినుము. నేనును పూలదండలను దొలుతఁ దానే ధరించి పిమ్మట నవి నాకు సమర్పించినచిన్నది యగుచూడికుడుత్ర నాంచా రనియెడుపాలఁడియు శ్రీరంగమంసుఁ బెండ్లాడినకథను జెప్ప మనియును, పూర్వము కృష్ణావతారమంసు నొకపురుషుఁ డగు మాలాకొయఁ డొసంగిన పుష్ప మాలికను మేమిట్టము లేక గ్రహించియున్నాము గావున నట్టికొఱఁగఁ దీసివట్లు ప్రియురాలు మున్ను దాననుభవించి పినప నొసంగఁగాఁ బ్రితిచేత గ్రహించి యా దండను బూసుకొన్నవాఁ డగు రంగమన్నారలకథఁ జెప్ప మనియును, దానివలనఁ గాని పురుషుడత్ర మాల్యధారణ మనుపొచ్చెము వనల దనియును భావము.

మతాంతరమందు మగవాఁడన్నయెడ విష్ణుచిత్తుండుని యన్వయించి తత్సమర్పితమాల్య మిట్టములేక గ్రహింపఁబడినట్లును, అక్కొఱఁగతను ప్రియాపరిభుక్తభాక్త్యధ చేత నాచ్చాదింపు మనిన ట్లూహించినవిధంబునం గానఁబడుచున్నది.

ఆ. తెలుఁ గ దేల యన్న • దేశంబు దెలుఁ గేను

దెలుఁగువల్లభుండఁ • దెలుఁ గొక్కండ

యెల్లనృపులు గొలువ • నెలుఁగవే బాసాడి

దేశభాషలందుఁ • దెలుఁగు లెస్స.

15

టీ. తెలుఁగ దేలయన్న=తెలుఁగుకొవ్య మేలయంటివేని, దేశంబు=నేనిని సింఁచియున్న దేశము, తెలుఁగు=తెలుఁగుది, ఏను=నేను, తెలుఁగువల్లభుండక=తెలుఁగు రాయఁడను, తెలుఁగొక్కటియే, (అనఁగా నది వింత గా దుట). ఎల్లనృపులు గొలువక=సకలరాజన్యలు నేవింపఁగా, బాసాడి=నీవు సంభాషించి, యెలుఁగవే=కాకావ్యర్థమువలన సకలదేశభాషల నెలుఁగుదు వనుట. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స

తా. ఇన్ని సంస్కృతగ్రంథంబులవ్రాసిన నన్నుఁ దెలుఁగున నేల ప్రబంధము వ్రాయు మని నెలవిచ్చుచున్నా ననవలయు. ఏమనఁగా నేను నివసించియున్న దేశము తెలుఁగుదేశము. నేను దెలుఁగు వల్లభుండను. తెలుఁగు గ్రొత్తది గాదు. సకలసామంత

రాజులును గొలుచుచుండఁగా నీవు సకలదేశభాషలను మాటలాడుచుండుట లేదా? సమస్తమైన దేశభాషలలోనను చెబుఁగే కదా చక్కని బాస.

క. అంకితమో యన నీ కల, వేంకటపతి యిట్ట మైనా వే ల్పగుటఁ దదీ  
యాంకితము చేయు మొక్కొక, సంకేతమ కా కతఁడ రసన్నేఁగా నే.

టీక. అంకితమో యనఁ=ఎవ్వరిచేర సంకిత మొనర్చు నంటేని, నీకుఁ, అల వేంకటపతి=అవేంకటరమణుఁడు, ఇట్టమైనవే ల్పగుటఁ=ఇట్టజేత గావున, తదీ యాంకితము=అవేంకటరమణసంబంధి యగుసంకితమే, చేయుము=ఒనర్చుము. (అట్లు చేసిన నీ కేమిలాభ మని శంకింపఁగా నాశంకను బరిహరించుచున్నాఁడు.) ఒక్కొక సంకేతమ కాక=ప్రత్యేక నామభేదమే కాక, రసఁ=ఘామియగు, అతఁడ=అవేంకటేశ్వరుఁడే, నేఁగానే=నేను గానా.

తా. నేను వ్రాసును ప్రబంధ మెవరి కంకితము చేయును నందువేమో వినుము. నీ కల్ప వేంకటేశ్వరస్వామి యిట్టదైనమే కనుక నతనిచేర సంకితముచేయుము. నాకును నతనికిని బేరుమాత్రమే భేదముగాని నేనే యతఁడు అతఁడే నేను.

తే. పొత్త మిటు నేయ నీ కుత్తఁరోత్తరాభి  
వృద్ధి యని పోవ మేల్కొని \* వెఱుగుతోడి  
భక్తి దద్దహగోపుర ప్రణతి జేసి  
వేగుటయుఁ గల్గకరణీయ విధులు దీర్చి.

17

టీక. పొత్తము=పుస్తకము, (ప్రబంధ మనుట) ఇటు=ఉత్తక్రమముగా, చే యుఁ=చేయఁగా, నీకు, ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి=ఒక నాటికంటె నొక నాటి కభివృద్ధి (అగును), అని, పోవఁ=వేంచేయఁగా, మేల్కొని=(నేను)నినురి లేచి, వెఱుగుతోడి=అశ్చర్యముతోఁగూడిన, భక్తి=భక్తిచేతను, తద్దహగోపురప్రణతిఁ=అయాంధ్ర నాయక స్వామియొక్క యాలయగోపురప్రణామ మాచరించి, వేగుటయుఁ=ప్రభా తము గాఁగానే, కల్గ=ప్రత్యూషకాలమందు, కరణీయ=చేయదగిన, విధులు=సంధ్యాచంద నాదివిధులను, తీర్చి=నెఱవేర్చికొని.

తా. నేను జెప్పినచోప్పనఁ బ్రబంధము వ్రాసితివేని నీ కుత్తరోత్తరము నభి వృద్ధి యగు నని చెప్పి స్వామి యంతర్ధానము గాఁగా నేను మేలుకొని యాశ్చర్య పడుచు భక్తితో నాస్వామియాలయగోపురమునకు నమస్కారము చేసి తెల్లవాఁ గానే నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చికొని.

వ. నిం జోలగం బుండి దండనాథసామంతసందోహంబులం బెందల  
కడన మందిరంబుల కనిసి వివిధవేదాగమవిదు లగువిద్యజ్ఞనంబులఁ

గాన్వించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారు సవిస్మయస్వాంతులయి దేవా దేవ దేవుండు విజయంబుఁజేసిన యాస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం చెలుపుచున్నయది యెట్లనినఁ బ్రథమ మప్పద్యేక్షణ స్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధ సారస్వతోద్బోధనంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండ భాండాగారసమృద్ధియు, నతనియాసతిచేతివిశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితచ్ఛత్రతయు, నతం డశేషస్వపనేవం దత్తద్భాష లెఱుంగవే యనుట యితోధికసమస్తసామంతసమాజసమాకర్షణం బును, బ్రయోపభోగపరిశిష్టభోగం బిం పనుట యితోధికబహుప్రేయసీప్రాప్తియు, నీకుఁ గృతి సెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికాపత్యపరమాయురవాప్తియు నగు నఖరవమహి మాతిధూర్వహం డగుదుర్వసువంశంబునం బుట్టినట్టి నీ కిట్టిశోభనంబు లే మద్భుతంబు లవధరింపుము.

18

టీ. నిండు=పరిపూర్ణమగు, ఓలగంబుండి=సభయంగుండి, దండనాథ = నేనా నాయకులయొక్కయు, సామంత=సామంతరాజన్యలయొక్కయు, సందోహంబు లక=సమాహములను, పెందలకడన=తీపకడనే, మందిరంబుల కనిపి=ఉనికిపట్ల నుం జన సెల వొసంగి, వివిధ=పలుకెఱంగు లగు, వేద=వేదములను, ఆగమ=సాం చరాత్రాద్యాగమములను, విసులగు=ఎఱింగిన, విద్యజ్ఞనంబులక=విద్వాంసులను, కాన్వించికొని=దర్శనముచేయించుకొని, నమస్కరించి=(వారికి) మ్రొక్కి, ఆశుభస్వప్నంబు=తాఁగన్నకలను, వినిపించినక, వారు=ఆవిద్వాంసులు, హర్షించి=సంతోషించి, సవిస్మయ=ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన, స్వాంతులై=చిత్తముకలవారై, దేవా=ఓరాజా, దేవదేవుండు=దేవతలకు దేవుఁ డయిననారాయణుండు, విజయంబుఁజేసిన=విచ్చేసిన, ఆస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం చెలుపుచున్నయది=ఆకల పెక్కుశుభ పరంపరల కాస్పదంబై యున్నది. ఎట్లనిన, ప్రథమము-మొదట, అప్పద్యేక్షణ=ఆకమలాక్షునియొక్క, స్వప్న సాక్షాత్కారము=కలలో ప్రత్యక్షదర్శనము, ఇతోధికభక్తియుక=ఇంతకంటెనధికభక్తియును, 'దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వ శుభావహః । తస్మిన్నేవ దృఢాభక్తిర్జ్ఞానయతే తస్య సంతతమ్' సకలమంగళములను గలించు విష్ణు అనఁగా నెననికలలో భగవానుండు కనుపడునో వాని కప్పు డును . మనియందె దృఢమైన భక్తిగలుగును. (అనియుండుటచే స్వప్నమందు

భగవత్సత్త్వార్థము భక్తిసంకల్పకారకము), ఆతండు=ఆదేవుడు, ప్రబంధ నిబంధనంబుకొని గంధసందర్భమును, కావించుచునుట=చేయుచునుట, ఇతోధిక= ఇంతకంటె మగు, అగాధ=గంభీరమగు, సారస్వత=విద్యయొక్క, ఉద్బోధనంబు=జ్ఞానమును, అతనిదేవసమాగమంబు = ఆవిష్కృతమైనదిగాక, ఇతోధిక = ఇంతకు మిక్కిలియును, అఖండ=ఎడతెగని, బాండాగార=ధనమునిలువచేయునిండ్లయొక్క, సమృద్ధియుకొని సంపూర్ణత్వమును, ఆశని=ఆవిష్కృతమైనదిగాక, అసతిచేతి=అలక్ష్మీచేత నున్న, విశదశతచ్ఛదంబు - విశద=శుభ్రమగు, శతచ్ఛదంబు=శతపత్రము, (తామరపువ్వు) ఇతోధిక=ఇంతకంటె నెక్కువగు, అద్వితీయ=ఏకమైన, సితచ్ఛత్రయొక్క= శ్వేతచ్ఛత్రము గలుగుటయును, అతండు=ఆదేవుడు, అశేషవృష=సకలరాజులయొక్క, సేవకొని భజించుటచేతను, తత్తద్భాషలు=ఆయాదేశభాషలను, ఎఱుంగవేయ నుట= తెలిసికొనవలయును. ఇతోధిక=ఇంతకంటె నధికమగు, సమస్తసామంత=ఎల్ల సమానరాజులయొక్క, సమాజ=సమాహమయొక్క, సమాకర్షణంబును=రాజబట్టుటయును, ప్రియా=ప్రియురాలియొక్క, ఉపభోగ=అనుభవమునుండి, పరిశిష్ట= శేషించిన (మాల్యమను) వస్తువుయొక్క, భోగము=అనుభవము, ఇంపనుట=ఇట్లుచు నుట. ఇతోధిక=ఇంతకంటె నధికమగు, బహు=పలువురగు, ప్రేయసీ=ప్రియురాలి డయొక్క; ప్రాప్తియుకొని భాగమును, కృతిక జెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట=ప్రబంధనిర్మాణమును జేసినచో నీకు నొకనాటికంటె నొకనాటికి క్రేయ స్సగు ననుట. ఇతోధికావ్యక్తపరమాయురవాప్తియుకొని ఇంతకంటె నధిక మగుసం తానము, సంపూర్ణ మగునాయువు లభించుటయు, అగుకొని కలుగును. అని శోభన పరంపరలం చెలుపుచున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. అఖర్వ = కుటుంబగాని, (అధికమైన) 'ఖర్వోహ్రాస్వశ్చవామనః' అని అమరము. మహిమ=మహత్త్వముచే తను, అతిధూర్వముండగు=మిక్కిలిధురంధరుడైన, దుర్వసు=దుర్వసుడనువునుమని యొక్క, వంశంబునకొని కులమునందు, పుట్టినట్టి=జనించినట్టి, నీకుకొనిన, ఇట్టి శోభనంబులు=ఇటువంటి శుభంబులు, ఏమచ్చుతంబులు=ఏమాశ్చర్యకరములు, (అచ్చు తంబులు కా ననుచు) అవగరింపుము=చిత్తగింపుము.

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి,

కడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి

యనలాక్షుఁడునజటావనవాటి కెవ్వఁడు,

వన్నె వెట్టిననార్తవంపుఁబువ్వు

నకలదైవతబుభుక్షుసూర్తి కెవ్వని,

పుట్టు కామని లేనిమెట్టపంట

కటికిచీకటిదిండికరములగిలిగింత,  
 నెవ్వఁడు దొగకన్నె నవ్వఁ జెనకు  
 తే. సతఁడు వొగ డొందు మధుకైటభారిమఱిది  
 కళలనెల వగువాఁడు చుక్కలకు తేఁడు  
 మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ  
 వేవెలుంగులదొరజోడు రేవెలుంగు.

౧౯

టీ. కలశపాస్లోరాశి = క్షీరసముద్రముయొక్క, (అమృతప్రాప్తికై దేవాసు  
 రులు మగ్నించునెడఁ జలశప్రాప్తయ మగుటఁజేసి సముద్రము కలశపాస్లోరాశి యనఁబ  
 డినది). గర్భ=లోపలి, వీచిమతల్లి=తరంగశ్రేష్ఠము, కడుపారక=గర్భము పరిపూర్ణ  
 మగునట్లు, ఎవ్వనికొ=ఏచంద్రుని, కన్నతల్లి=ప్రసవించినజననియో (అనఁగా జం  
 ద్రుఁడు క్షీరసముద్రమందు బుట్టినవాఁడు గనుక నచ్చటితరంగమునకు మార్కృత్యము  
 తోచుచున్న దనుట), ఎవ్వఁడు=ఏచంద్రుఁడు, అనలాక్షు=ఫాలాక్షుఁ డగుశివుని  
 యొక్క, ఘన=దట్టమైన, జటా=జడ యనెను, వనవాటికికొ=వనప్రదేశమునకు,  
 వన్నెవెట్టు=శృంగారించెడు, అనార్ద్రనిఘ=ముతుసంబంధకొని, పువ్వు=పుష్పమో  
 (అనఁగా శివుఁడు శిరస్సునధరించినాఁ డనుట.), ఎవ్వనిపుట్టుక=ఏచంద్రునిజన్మము,  
 సకలదైవత=అల్ల వేల్పులయొక్క, బుభుక్షు=పేరాఁకటియొక్క, స్ఫూర్తికొ=స్ఫుర  
 ణము, అమనిలేని=నుతీపిడికొలములేని, మెట్టపంట=దేవమాతృకభూఫలమో, ('ప్రథ  
 మాం పిబతే వహ్నిః' అను మొదలయినప్రమాణము ననుసరించి యనుట.) ఎవ్వఁడు  
 ఏచంద్రుఁడు, కటికి=కఠినముగు, చీకటి=అంధతమనము, తిండి=భక్షణముగాఁగల,  
 కరముల=కిరణములయొక్క, గిలిగింతకొ=చక్కిలిగింతచేతను, దొగకన్నెకొ=కలువ  
 తీగయనియెడు కన్యకను, నవ్వకొ=నవ్వునట్లు, చెనకుకొ=స్పృశించునో, మధుకైట  
 భారిమఱిది=మధుకైటభు లనురాక్షసులకు శత్రు పెగువిష్టునకు మఱిదియొ, కళల=  
 పోడశకళలయొక్క, నెలవగువాఁడు=స్థానమైనవాఁడు, చుక్కలతేఁడు=నక్షత్ర  
 నాఁగుఁడు, మిసిమిపరసీమ=మిసిమి=కొంతికి, పరసీమ=ఎక్కువగు పాలిమేఱయైన  
 వాఁడు, వలరాజు మేనమామ=మన్మథునికి దల్లితోబుట్టినవాఁడు, వేవెలుంగులదొర=  
 సహస్రకిరణములుగల చొరయగునూర్యునియొక్క, జోడు=ఉద్దియగువాఁడు, రేవె  
 లుంగు=రాత్రియందుఁ బ్రకాశించెడువాఁడగు, అతఁడు=అచంద్రుఁడు, పొగ డొం  
 దుకొ=నుతీం కును.

కేవలాయలనంశంబునకు మూలం బగుచంద్రుఁడు పాలసముద్రం  
 రును, శివునిజటాజూట మలంకిరించినాఁ డనియును, సమస్త  
 చల్లక, కోయకి, నులుపక, కాలగిర్జయములేక, అకటి తొడి

గడుసుకిరమగునాహార మైనవాఁడనియు, (మహాపాపకారియనుట), తనకిరణములచేతఁ గలువతీగఁ యనుకన్యకను నన్వేషియు ననుటవలన మహారసికుఁడనియును, విష్ణునకు మఱిది యనుటవలన మిక్కిలియాభిజాత్యము గలవాఁడనియును, కళానిధి యనుట వలనఁ గాంతిమంతుఁడనియును, చుక్కలతేఱఁడనుటవలన రాజ్యపరిపాలనశీలుఁడని యును, మిసిమిపరసీమ, వలరాజు మేనమామ యనుటవలన లావణ్యసౌందర్యాదిగుణములు గలవాఁడనియును, సూర్యసఖుఁడనుటవలనఁ బ్రతాపగుణముగలవాఁడని యును, రేవెలుం గనుటవలన స్వయంప్రకాశుఁడనియును భావము.

తే. ఆనుధాధామవిభవమహాంబురాశి

కుబ్బు మీఱంగ నందనుండుదయ మయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రాంశవిశదవాస

నాత్మధిషణాధురంధరుండు నబుధుఁడు.

౨౦

టీ. ఆ=అల్ల, సుధాధామ = చంద్రునియొక్క, విభవ=సంపద యనెడు, మహాంబురాశిక్ = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బుమీఱంగ = సంతోష మతిశయించు నట్లుగా, నందనుండు = మమారుఁడగు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేదముల కవయవము లగుశిక్షాదులయొక్కయు, శాస్త్ర-మీమాంసాదిశాస్త్రములయొక్కయు, ఆర్థ=ఆర్థములయొక్క, విశద=స్వచ్ఛమగు, వాసనా=సంస్కారము చేతను, ఆత్మ-పాండబడిన, ధిషణ=బుద్ధియొక్క, ధురంధరుఁడైన=భారవాహియగు, బుధుఁడు=బుద్ధగ్రహము, ఉదయమయ్యె = జనించెను.

తా. బుధుఁడు చంద్రునకుఁ దనయుఁడై సమస్తవేదశాస్త్రములయర్థంబులు లెస్సఁగా చెలిసికొనియె ననుట.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర

జ్ఞానిధి జనియించె సింహాసదృశుఁడు తద్భూ

జానికి నాయువు తనయుం

\*డాన్యపతికిఁ దనయుఁడై యయాతి జనించె.

21

టీక. వానికి = అబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి - మతిమంతుఁడును, సింహాసదృశుఁడు = సింహాసమాసవిక్రముఁడును అగు, పురూరవుఁడు = పురూరవుఁడనుచు కవర్తి, జనియించె = పుట్టెను. తద్భూజానికి = అపురూరవశ్చక్రవర్తికి, ఆయుధమువలన గలరాజు, తనయుండు = మమారుఁడు, అన్యపతికి = ఆయాత్యున నతియయాతి యనుమహారాజు, తనయుఁడై - నందనుఁడై, జనించె

\* డై నెగ డె నరెడు గ నె యయాతిన రెండ్రుక.

౧. బుధునకుఁ బురూరవుండును, బురూరవునకు నాయువును, నాయువునకు యఁ యు సుతులై పొడమి రని భావము.

క. నికియదుదుర్వసులను, సుతులుద్భవమందిరహితఃసూదనులుకళా తమతులు వారిలోవి, శ్రుతకీర్తివహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

౩. అతనికిఁ = ఆయయాతిమహారాజునకు, యదుదుర్వసు లనుసుతులు = యఁ , దుర్వసుఁడు ననుతనయులు, అహితసూదనులు = అహిత = శత్రువులను, సూ దనులు. మర్రించువారును, కళాన్వితమతులు = కళా = విద్యలతోడను, అన్విత = సూడు కొన్న, మతులు = బుద్ధిగలవారు, ఉద్భవమందిరి = పుట్టిరి. వారిలోఁ = ఆయదు దుర్వ సులలో, దుర్వసుఁడు, గుణనిధియై = సుగుణనిధానమై, విశ్రుతకీర్తి వహించెఁ = ప్రశ స్తమైన యశస్సును బొందినను.

తా. ఆయయాతికి యదుదుర్వసు లనునిర్వురు తనయులు గలరి రనియును, వారిలో దుర్వసుఁడు కీర్తిమంతుఁ డాయ ననియును భావము.

తే. వాని వంశంబు తుశువాన్యవాయ మయ్యె  
నందుఁ బెక్కింపు నృపు లుదయంబు నొంది  
నిఖిలభవనాభిపూర్ణనిర్దిష్టకీర్తి  
సధకు లైరి తదీయాన్యాయమునఁ బుట్టి.

23

టీ. వాని = అదుర్వసునియొక్క, వంశంబు = కులము, తుశువాన్యవాయమ య్యె = తుశునకులమయ్యెను. అందుఁ = ఆకులమందు, పెక్కింపు = అనేకులగు, నృపులు = రాజులు, ఉదయంబునొంది = జనించి, నిఖిల = సమస్తములగు, భవన - లోక ములందు, అభిపూర్ణ = నిండింపబడిన, నిర్దిష్ట = ప్రకాశించెడు, కీర్తి = కీర్తిచేతను, అధికులైరి = అధికమును వహించిరి. తదీయాన్యాయమున = తదీయ = ఆరాజుల సంబంధ యగు, అన్యాయమున = విరంజనమున, పుట్టి = జననమంది, ఇది ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తా. అదుర్వసుని వంశము తుశునవంశమని పేర్పడినది. అవంశమందు పెక్కు మందిరాజులు పుట్టి సకలలోకములయందను నిండిన కీర్తిచే గొప్పవారయిరి. అటు వంటి రాజుల వంశమునందుద్భవించి;

మహా... యునుఁడైతిమృతీ తీతాన్త్రణిశ తకమతః గ్రావసంఘాతవాతా శాంతదంతిస్థవిర కిరుల జంఝాటము ల్కాన్తి యిమ్మే గ్గంధక పీఠి స్థిరము పఱచి కీర్తిద్యుతు లోదసింబు లున్నమృతైపార్శ్వములగొలువదీ వ్రస్తతాపంబుఁజూపెన్,



టీ. తిమ్మకీర్తీశాగ్రణి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుడు, ఘనుడై = అధికుఁ ౩౪  
 ... రూపముల్ - శత = గూఢవిప్రియకారియగు, కమః = కూర్మముయొక్కయు ౧౩  
 = పర్వతములయొక్క, సంఘాత = సమాహముయొక్కయు, వాతాశనరాట్ ౧౪  
 వాయువే, ఆశన = అహారముగాఁగలసర్పములయొక్క, రాట్ = రాజైనశేషుని ౧౫  
 యు, ఆకాంతదంతి - ఆకాంత = దిగంతములయందలి, దంతి = గజములయొక్క ౧౬  
 స్థవిర = వృద్ధుని, కిరి = అదివరాహముయొక్కయు, (శతశబ్దము మొదలు ౧ ౧౭  
 శబ్దమువలన ద్వంద్వసమాస మగుటవలన సంతమందలికిరిశబ్దము బహువః ౧౮  
 మైనది). జంఝాటముల్ = జంజాటములను, మాన్పి = వదలించి, ఇమ్మేదినికొ = ఈ ౧౯  
 భూమిని, దోర్దండైక పీఠిక - దోర్దండ = తనభుజాదండమనియెడు, ఏక = ముఖ్యమగు, ౨౦  
 పీఠిక = పీఠమందు, తిరముపటిది = స్థిరముగా నిలిపి, క్తిర్యుతుల్ = యశః కాంతులు, ౨౧  
 రోదసికొ = భూమ్యాకాశములందు, పర్వకొ = వ్యాపింపఁగా, ఆరాకులు = శత్రువులు, ౨౨  
 నమ్రులై = తగ్గినవారై, పార్వములఁగొలుపకొ = చెంతలఁ జేరి సేవింపఁగా, తీవ్ర ౨౩  
 ప్రతాపంబుకొ = తీక్ష్ణ మగు శౌర్యమును, చూపెకొ = కనఁపఱచెను.

తా. ఆనంశమునందుఁ బట్టి ఘనుఁడయిన తిమ్మదేవరాయఁడు మున్ను భూ ౨౪  
 మిని భరించుచున్న యాదికూర్మ, సప్తపర్వత, శేష, దిగ్గజాదిసగౌహములయందు ౨౫  
 వరుసగాఁ గలిగిన శతత్వకానినవాతాశనత్వదూరనివాసిత్వవృద్ధత్వములనుదోషములఁ ౨౬  
 జూచి యట్టికమతాచులతోడితొడుగు భూమికి రేకుండఁ దానే తనభుజంబున భరి ౨౭  
 యించి శత్రువులు నమ్రులై తన్ను సేవించుచుండఁ దన కీర్తి ప్రతాపములు భూమ్యం ౨౮  
 తరిక్షంబులయందు వ్యాపింపఁ జేసి భూమి కధిక సౌఖ్యమును గలుగఁజేసె నని భావము.

క. వితరణఖని యాతిమ్మ, క్షీతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి సం ౨౯  
 చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁడతిపుణ్యుడు వుట్టె సజ్జనావనపరుడై.

టీ. వితరణఖని = దాననిధియగు, అత్తిమ్మక్షీతిపగ్రామణికికొ = అల్లతిమ్మ ౩౦  
 భూపాలశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవికొ = దేవకీదేవి యనునతనిభార్యకును, అంచితమూర్తి - ౩౧  
 అంచిత = ఒప్పుచుండడి, మూర్తి = ఆకారముగల, అతిపుణ్యుడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల, ౩౨  
 ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరదేవరాయఁడు, సజ్జనావనపరుడై = సాధుజనసంరక్షణశ్రద్ధ ౩౩  
 గలవాడై, వుట్టెకొ = జనించెను.

తా. తిమ్మభూపాలునకును దేవకీదేవిమ్మకును నీశ్వరదేవరాయల ౩౪  
 భావము. ౩౫

చ. బలమదమత్తదుష్టపురఃభంజనుడై పరిపాలితార్కుః ౩౬  
 యిలపయి దొంటియీశ్వరుడయీశ్వరుడై జనియెడ ౩౭

హనేత్రలం దొఱగి • శైలవనంబుల భీతచిత్తులై  
గెడుశత్రుభూవరులు • మేనులఁ దాల్చినమన్మథాంకముల్. 26

బల...జనుఁడై - బల=బలముచేతను, మద=గర్వముచేతను, మత్త=మదిం  
చిన, దుష్టు - సురాత్ములైనశత్రువులయొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు, పుర=పట్ట  
ణములను (త్రిపురములను), భంజనుఁడై=భంగపఱచువాఁడై, పరి...య్యుఁడై - పరిపా  
లిత=సంగర్షణముచేయఁబడిన, ఆయ్యుఁడై = పెద్దలుగలవాఁడై, (పార్వతిగలవాఁడై),  
తొంటియొక్కరుఁడై=మొదటి యొక్కరుఁడై (అనఁగా శివుఁడై), ఇలపయిఁ=  
భూమిమీఁదను, ఈశ్వరుఁడై=ఈశ్వరరాజై, జనియింపఁ=పుట్టఁగా, జలహహనేత్ర  
లఁ=శ్రీలను, తొఱగి=విడిచి, శైలవనంబులఁ=పర్వతారణ్యములయందు, భీత  
చిత్తులై=భయపడినమనస్సుగలవారై, మెల...రులు - మెలఁగెడు - సంచరించెడు,  
శత్రుభూవరులు=శత్రురాజులు, మేనులఁ=దేహములందు, తాల్చి...కముల్ - తాల్చి  
న=ధరించిన, మన్మథాంకముల్=మదనలాంఛనములు, యాపఁటఁ=యాభుమాసెను.

తా. అనఁగా నాయొక్కరరాజు శత్రువులతనిదాడికి నిలువం జాలక ప్రియు  
రాండ్రును విడిచి కొండలయందు నడవులయందును భయముపడుచుఁ దిరుగు నపుడు  
వారి దేహములందలి మన్మథ చిహ్నములు మాపె ననియు నీశ్వరసందర్శనముచే మ  
న్మథచిహ్నములు మాయుట యుక్త మనియు భావము.

ఇందలివిశేషణములు, శివపరముగాను, రాజపరముగాను నన్వయించుటవలన  
శ్లేషాలంకారము.

నీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు, దుష్టభుజంగాహితండుకుండు  
వనజేక్షణామనోధనపశ్యతోహరుఁ, డరహంససంసదఃభాగమంబు  
మార్గణగణపికమధుమానదివనంబు, గుణరత్నరోహణాద్గోణిధరము  
బాంధవసందోహాపద్మవనీపాలి, కారుణ్యరసనిమ్నాగాకశత్రుఁ

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె

ధరణిధవదత్తవిధోపదావిధాన

మాజితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల

యేశ్వరుండు తిమ్మభూపతియొక్కరుండు.

27

టీ. నిజ...చంబు- నిజ = స్వకీయమగు, భుజ=బాహువును, ఆశ్రిత=ఆశ్ర  
యించిన, ధారుణీ=ధూమికి, వజ్రకవచంబు=మగతాలమైమఱువయినవాఁడును, దుష్ట  
కుండు, దుష్ట=గుర్తలనియెడు, భుజంగ=సర్పములకు, ఆహితండుకుండు=పాము  
లంబట్టెడువాఁడును, వన...హరుఁడు- వనజేక్షణా=కమలలోచనలగుశ్రీలయొక్క,  
మనః=మనస్సులనియెడు, ధన=ధనములకు, పశ్యతోహరుఁడు=ద్రవ్యతోహరుఁడును,

అరి...మంబు- అరి=శత్రువులనియెడు, హంస=అంచలయొక్క, సంసర్తః  
మునకు, అభ్యాగమంబు - అభ్యా=మేఘములయొక్క, అగమంబు=కాలః  
ననుట), మార్గ...సంబు - మార్గ=యాచకులయొక్క, గణ=గుంపులని  
కోయిలలకు, మధుమాస=సంతమాసముయొక్క, దినసంబు-దినమున-  
గుణరత్నరోహణతో జీధరము-గుణ=గుణములనియెడు, రత్న=మణులకు, రోహణతో జీ  
ధరము=రోహణపర్వతమైనవాఁడును, బాంధ...హేళి - బాంధసందోహ=బంధు  
సమాహమ నెడి, పద్మ వనీ=కమలవనమునకు, హేళి=సూర్యుఁడును, కారు...కళత్రుఁ  
డు- కారుణ్యరస=కరుణయునునకమునకు, నిమ్మ గాకళత్రుఁడు=నదీభర్తయుగుసము  
ద్రుఁడును, అనక్=అనగా, ధర...రుఁడు- ధరణిధవ=రాజులచేత, దత్త=ఈబడిన,  
వివిధ=పలు తెగలగు, ఉపదా=కానుకలయొక్క, విధా=ప్రకారముచేత, సమార్జిత=  
సంపాదించబడిన, శ్రీ=సంపద చేత, వినిర్జిత=జయింపబడిన, నిర్జరాలయ=స్వర్గము  
నకు, ఈశ్వరుఁడు=ప్రభువగునింద్రుఁడునుగల, తిమ్మభూపతియాశ్వరుండు = తిమ్మభూ  
పాలపుత్రుఁ డగునీశ్వరదేవరాయఁడు, జగంబులక్=జగత్తులయంగు, మిగులక్=అతి  
శయించునట్లు, ప్రఖ్యాతిగాంచెక్=కీర్తిబొందెను.

తా. తిరుమలదేవరాయలకుమారుఁ డగునీశ్వరదేవరాయఁడు రాజులవలని  
కప్పంబులచే నధికసంపద గలవాఁడయి తనయైశ్వర్యముచే నింద్రుని జయించుచుఁ  
దనభజము నావ్రయించినభూమికి వ్రజకంచం బన టుచ్చజను లను బాములను బాముల  
వానినలె జెండాడుచును, మిగుల సాగసగువాఁడు గావున మగువలమంబులఁ దన  
చక్కఁదనంబుచే నాకర్షించుచు వానకాలము హంసలను నటమినట్లు శత్రువులను ద  
ఱుముచుఁ గోయిలలకు విసంతర్దుట యాచకులకుఁ గాను సంతోషకరుండై రత్నం  
బులు రోహణపర్వతంబునంచుబలె గుంబులు దనయందు వెలుగొంద సూర్యునిఁ  
గాంచినపద్మవంబుచందంబునఁ దన్నుం గాచి చుట్టఁబులు ముదంబునం బొదల  
సముద్రంబున నెడలఁపనిజలంబట్ల తనహృదయంబునఁ గారుణ్యరసం బూరుమండ  
నేలుచున్నాఁ డని లోకంబులగు విఖ్యాతి నిహించెను.

క. ఆయాశ్వరన్యపతికిఁ బు, ణ్యాయతమతి యైనబుక్కుమాంబకుఁ దేజ  
స్తోయజహితులుదయించిరి, ధీయుతులగునారసింహాతిమ్మన రేంద్రుల్.

టీ. ఆయాశ్వరన్యపతిక్ = ఆయాశ్వరదేవరాయలకును, పుణ్యాయతమతి  
యైన=పుణ్యములయంగు విశాలమగు మనస్సుగల, బుక్కుమాంబకుఁ=బుక్కు-మ్మకును,  
తేజ...తులు. తేజః- తేజముచేతను, తోయజహితులు=సూర్యులును, ధీయుతులు=బు  
ద్ధిమంతులును, అగు=అయిన, నారసింహాతిమ్మన రేంద్రుల్=నరసింహదేవరాయలును  
దీక్షమలదేవరాయలును, ఉదయించిరి=జననమందిరి. ఈపద్యమున రెండవచరణమందు

బుక్కమాంబ యనుచోట నంభాశబ్దభవ మైనయమ్మ యనునది తేలఁబలికిన నమ యై నది గనుక బుక్కను యని యుండఁ గా దానిపైని మరల నంభాశబ్దము ప్రయోగించి నందునఁ జౌనరుక్త్యముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందుకు 'ఆర్యాంబాదికశబ్దాఘ్నై ర్యత శ్చేష్ఠార్థగోచరాః, తత స్తదంతశబ్దేభ్యో నైనశ్చేష్ఠార్థగోచరాః' అని యధర్వణ వచనము. ఈతీయన నున్నను నీప్రకారముగాఁ బ్రయోగించుటకు మూలము విచారింప వలయును.

తా. అటువంటి యీశ్వరరాజునను, బుజ్యాత్మురాలైన బుక్కమ్మకును, సూర్యునివంటి తేజశ్శాలుకును, బుద్ధిమంతులును నగు నరసింహరాజును, తిమ్మరాజును బుట్టిరి.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి

చందనమందారకుండఁ చంద్రాంశునిభా

స్పందయశస్త్రుందిలది

క్కుందరుఁడై ధాత్రి యేలఁగలుషము లడఁగె.

29

టీ. అందుకే = వారిరువురంగును, నరసప్రభుఁడు - నరసింహదేవరాయఁడు, హరి...రుఁడై - హరిచందన = శ్రీగంధముతోడను, మందార = పారిజాతపుష్పములతోడను, కుండ = మల్లెపువ్వులతోడను, చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములతోడను, నిభ = సమానమైనట్టి, అస్పంద = చలింపని, యశః = కీర్తిచేతను, కుందిల = పెద్దకడుపుగల, దిక్ = దిక్కులయొక్క, కందరుఁడై = గుహలుగలవాఁడై, కలుషములు = పాపములు, అడఁగె = నశించునట్లు, ధాత్రి = భూమిని, ఏలెకే = పాలించెను.

తా. వారిద్దఱిలో నరసఘోషాబుఁడు హరిచంద నాదులతో సమానమై శుభ్రమైన తన కీర్తి దిగంతములయందు వ్యాపించుచుండఁ గాఁ బాపము లడఁగిపోవునట్లు భూమిని పాలించెను.

సీ. అంభోధివననవిశ్వంభరావలయంబు,

దనబాహువురి మరఃతకముఁ జేసె

గకుబంతనిఖిలరాణ్ణికరంబుఁ జరణమం,

జీరంబు సాలభంజికలఁ జేసె

మహనీయనిజవినిర్మలయశస్సరసికి,

గగనంబుఁ గలహంసఃకంబుఁ జేసె

నశాంతవిశ్రాంతిసారలక్ష్మికిఁ,

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె

తే. నతిశితకృపాణకృత్తమః త్తారిపీర

మండలేశసకుండలమకుటనూత్న

మస్తమాల్యపరంపరామండనార్చి

తేశ్వరుం డగునారసింహేశ్వరుండు.

30

టీ. అతి...రుండు - అతిశిత=మిక్కిలివాడియగు, కృపాణ=ఖడ్గముచేతను, కృత్త=నశింపబడిన, మత్త=మదింపిన, అరిపీర=శత్రులందువీరులగు, మండలేశ=రాజులయొక్క, సకుండలమకుట = కుండలకిరీటములతోగూడిన, నూత్న = నూతనములయిన, మస్త=శిరస్సులనియెడు, మాల్య=విరిసరములయొక్క, పరంపరా=సమూహముచేతనుగలిగిన, మండన=అలంకారముచేతను, అర్చిత=పూజింపబడిన, ఈశ్వరుండు=సర్వేశ్వరుండు గలిగినవాడు, అగు=అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు=నరసింహదేవరాయుడు, అంభో...యంబుకొ - అంభోధి=సముద్రము, వసన=వస్త్రముగాగల, విశ్వంధరా=ధూమియొక్క, వలయంబుకొ=వలయమును, తన...తముకొ - తన=తనయొక్క, బాహుపురి=కేయూరమందలి, మరతకముజేసెకొ=మరతమణినిజేసెను. కకు...రంబుకొ - కకుప=దిక్కులయొక్క, అంత=చెఱంగులయందలి, నిఖిల=సమస్తమయిన, రాట్=రాజులయొక్క, నికరంబుకొ=సమూహమును, చర...కలకొ - చరణమంజీరంబు-చరణ = పాదముయొక్క, మంజీరంబు=గండ పెండేరముయొక్క, పాలభంజికలజేసెకొ=ప్రతిమలజేసెను, మహ...సికికొ - మహనీయ=అధికమైయున్న, నిజ=స్వకీయమయిన, వినిర్మల=మిక్కిలిశుభ్రమగు, యశః=కీర్తియయెడు, సరసికికొ=సరస్సునకు, గగనంబుకొ=అకాశమును, కలహంసకంబుజేసెకొ = హంసవిశేషమునుజేసెను. అశ్రా...లక్ష్మీకికొ - అశ్రాంత=ఎడదగని, విశ్రాంతి = వితరణమనియెడు, ఆసార = ధారాసంపాతముయొక్క, లక్ష్మీకికొ = సమృద్ధికి, కవికదంబుకొ = కవీశ్వరసమూహమును, చాతకములజేసెకొ = చాతకపక్షులనుజేసెను.

తా. నరసింహరాయలు యుద్ధరంగమందు బహిరంగముగా నెదిరించినశత్రు, వీరులతలలు మకుట కుండలంబులతోడం గూడఁ దనఖడ్గమున ఖండించి, ఆట్టి శిరఃబులను విరులసరములచేఁ గఱకంతుండు కపాలమాలాధరుండు గనుక నతని నలంకరించుచు జతుస్సముద్రముద్రితభూవలయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు సమస్తజాతీశ్వరులచే మొక్కులు గైకొనుచు భూమ్యంతరంగబలయందుఁ దనయశంబు నిందియెల్లప్పుడెడతెగనిదానంబులచేత గవీశ్వరులకుఁ దృప్తి నేయుచుండె నని భావము.

తే. ఆనృసింహ ప్రభుండు దింపాంబవలన  
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె  
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యుత  
తాయతాంశజ శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయ ' ఆనృసింహప్రభుండు=ఆనరసింహ దేవ  
రాయఁడు, తింపాంబవలన=తిప్పమ్మాదేవివలన, వీరనరసింహరాయభూవిభుని=  
వీరనరసింహరాయలను, నాగమాంబికవలన=నాగమ్మవలన, అచ్యుతాయతాంశ  
జా=అచ్యుత=శ్రీకృష్ణనియొక్క, ఆయత=పూర్ణమగు, అంశ=కళచేతను, జా=  
పుట్టింట్టి, నిన్ను=నిన్నును, నందనుల=పుత్రులనుగా, కాంచె=పడసెను.

తా. ఆ నరసింహరాయలకు భార్యలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యనువారిలోఁ  
దిప్పమ్మకు వీరనరసింహరాయలును, నాగమ్మకు కృష్ణాంశసంభూతుఁడగు కృష్ణ  
దేవరాయలును సుతులైరి.

క. వీరనృసింహుండు నిజభుజ, దారుణకరవాలపరుషధారాహత వీ  
రారి యగుచు నేకాతప, వారిణముగ నేలె ధరసంవారణమహిమన్.

టీ. వీరనృసింహుండు=వీరసింహరాయఁడు, నిజ . . యగుచుకొని నిజ =  
స్వకీయమగు, భుజ = భుజము దారుణ=భయంకరమైన, కరవాల = ఖడ్గము  
యొక్క, పరుష=కఠిన అలచుచేతను, హత=సంహరింపఁబడిన, వీర=  
వాఁడగుచు, అవారిణమహిమకొని అవారిణ=  
విముచేతను, ధరక=భూమిని, ఏకాతపవార  
వీరక=పాలించెను.

ఖడ్గముచేత నెదురించినవీరులగు శత్రువుల  
త్రాధిపతియై భూమిని పాలించెను.

హమ్మె దిరుమ

ఖులు \* దేవేరులుఁగాన్.

32

ఆవిభు=ఆవీరనృసింహరాయలయొక్క, ఆనంతరంబు =  
సమర్థవీరయుక=తరుమలయనుయ, అన్నపూర్ణాదేవియుక  
కి మల్లాబ్జముఖులు=కి మలమునఁజేయు చంద్రునిసెట్టియు

ముఖముగలవారు, దేవేరులుగాక = పట్టపుదేవులుగాకగా, ధరావలయుముక = భూవలయుమును, రహిమైక = సంతోషముచేతను, పూనితివి = వహించితివి.

తా. శ్రేష్ఠఁ డగునానృసింహరాయలపిమ్మటఁ గృష్ణదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, దిరుమర్దవి, యన్నపూర్ణావేవి యతనికిఁ బట్టపుదేవులనియును భావము.

నీ. తొలఁగెను భూమకేతుఁ డో భ జనులకు,

నతివృష్టిదోషభయంబు వాసెఁ

గంటకాగమభీతి • గడచె నుద్ధతభూమి,

భృత్కటకం బెల్ల • నెత్తువడియె

మానె నఘస్ఫూర్తి • మరుభూములందును,

నెలమూఁడువానలు • నిండఁ గురిసె

నాబెలగోపాల • మఖిలనద్యృజమును,

నానంద మగుమన్ని • నతిశయిల్లె

తే. బ్రజల కెల్లను గడు రామరాజ్య మయ్యెఁ

జారునత్వాప్య యీశ్వరనాఁ

భూవిభునికృష్ణరాయ యభ్యుఁ

పెంపుతో నీవు ధాత్రి బాలి

34

టీ. చారునత్వాప్య - చారు = ఒప్పిన

గుణముచేయు.

బలముచేతను, అధ్య = ఘనఁడవైనవాఁడా!

విభుని = ఈశ్వరరాయలపుత్రుఁడగు నారసిఁ

కృష్ణదేవరాయ! నీవు, అభ్యుదయమొం

పాలింపఁగాను - పాలించుచుండఁగా

భూమకేతు = లోకమక్కవలని, డోభ -

వృష్టిదోషభయంబువాసెక = అధికినర్నదోష

కంటక = ఊద్రవైరిరాజులయొక్క, అగమ = రాక

అతిక్రమించెను, ఉద్ధత... బెల్లక - ఉద్ధత = గర్వించిన,

కటకం బెల్లక = రాజ్యమెల్లను, ఎత్తువడియె = బలహీనము

పాపములయొక్క, స్ఫూర్తి = ఆశయము, మాసెక = రూ

లంఘన = నిర్జలభూములయందును, నెలమూఁడువానలు

నిండన్ = పరిపూర్ణమగునట్లు, కురిసెన్ = విరించెను. ('మరుభూములందును' అనుసముచ్చాయకద్రుతే సారస్వమువలన ఫలవిదూర్భములందు సైతము పదిదినముల కొక్కవర్షము గురియు ననుట). ఆబాలగోపాలము = బాలురు గోపాలురు మొదలుగా, ఆఖి...ములు-ఆఖిల=సమస్తములగు, సత్ = శజ్జనులయొక్క, ప్రజమును = సమాహమును, అనందమగు = సంతోషముగల, మన్నిక్ = బ్రగుతుచేతను, అతిశయిల్లెక్ = అధికమయ్యెను. ప్రజలకెల్లను = సమస్తజనులకును, కడుక్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యెక్ = బాలమరణాదిపీడలులేని శ్రీరామరాజ్యమువలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలు శ్రీమన్నగలిగి రాజ్యమేలుచుండఁ గా, భూమిపై జనులకు సుఖక్షయమును, అతివృష్టిభయంబు నవాప్యవృష్టిభయంబు మొదలగునీతిబాగులు లేనియును, దగినకౌలములయందుఁ గావలసిన వానలు గురియుచుండె ననియును, బరరాజులు దాడి నేయరనియును, బాలురు పృథ్వులు గోపకులు మొదలుగా నెల్లవారలను నిరంతరసంతోషించుట గాఁతు రనియును, బాలమరణాదిదోషంబులు లేక శ్రీరామరాజ్యమై యుండె ననియును భావము.

క. తునియలు దొమ్మిదియటఁ బదు

నెనమండ్రట మోచువా రొనేకపటికూ

ర్మనగాహు లేటిలావరు

లని తావకబాహు వొకఁడ + యవని భరించెన్.

౪5

టీ. తునియలు = భూఖండములు, తొమ్మిదియట = నవసంఖ్యాకంబులట. 'మోచువారు = విహించువారు, పదు నెనమండ్రట = అష్టాదశసంఖ్యాకులట. అనే...హులు - అనేకప = రంటఁబాసము జేసెడిదిగజము లేనిమిదియును, కిటి = చిరాహమొక్కండును, కూర్మ = అదికూర్మ మొక్కండును, నగ = కదలనికులపర్వతంబులేదును, అహులు = శేషుఁడొక్కండును, (ద్వంద్వాంతమున బహులచనము) వీరు, ఏటిలావరులు = ఏపాటబలవంతులుఅని, తావక = నీసంబంధమగు, బాహు వొకఁడ = భుజమొక్కఁడ, అవనిక్ = భూమిని, భరించెక్ = పూసెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలభుజము మున్న భూభారమును విహించియున్నవారగు, గజ, ఏరాహ, కిమర, కులపర్వత, శేషులను లేక్కించి పదు నెనమండ్రని యెఱింగి భూభాగములు లేక్కించి భరితఖండగినివిఖండించు లని తెలిసి యొక్కొక్కఖండం దిద్దటిద్దటు విహించుమన్నట్లుహించి వారి లేటిబలవంతు లని యెఱింగి యట్ల తొమ్మిదిఖండంబులు గల భూమండలం బంతయుఁ దానే విహించి నని భావము. ఈ పద్యంబునందలి 'యట' పదస్వయం నంగకారాధికతలై యున్నది.



సీ. తొలుదొల్త సుదయాద్రిశీలఁ దాఁకి \*తీండ్రించు,  
 నసిలోహమున వెచ్చ \* నై జనించె  
 మఱి కొండవీఁ డెక్కి \* మాట్కొన నల్లియైన,  
 యలకనవాపాత్రు \* నంటి రాఁజె  
 నట సాఁగి జమ్మిలోయఁ బడి వేఁగి దహించెఁ,  
 గోనఁ బిట్టరైఁ గొట్టానఁ దవిలె  
 గనకగిరిస్ఫుర్తిఁ \* గఱచె గాతమిఁ గ్రాచె,  
 నవల నాపొట్నూర \* రవులుకొనియె

తే. † మాఁడములు ప్రేల్చె నొడ్డాణి \* మసి యొనర్చె  
 గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు \* గలఁగి పటవఁ  
 దోఁకచి చ్చన నొర నీదురవగాహ  
 భేలదుగ్రప్రతాపాగ్ని \* కృష్ణరాయ.

36

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణరాయఘాపాలా, నీరు...పాగ్ని- నీ = నీయొక్క, గురిపగాహ=ప్రవేశంపశక్యముగానియట్లు, భేలత్=క్రిడించుచున్న, ఉగ్ర=తీక్షణముగ, ప్రతాప=ప్రతాపమనియడు, అగ్ని=నిప్పు, తోఁకచిచ్చనక్ = దీర్ఘనిహ్ని బావలయొ యన్నట్లు, తొలుదొల్తక్=ప్రప్రథమమంచు, ఉదయాద్రిశీలక్ = ఉదయగిరిసర్గ మనియెడుచెనుముకిరాతని, తాఁకి-స్పృశించి, తీండ్రి...మునక్-తీండ్రించు=జ్వలిం చెడు, అసి=ఖడ్గమనియెడు, లోహమునక్=అగ్ని జననకారణ మగునయఃప్రతికయందు, చచ్చనై=వేడిమిగలదియై, జనించెక్=అంకురించెను, (శిఖముఖశిలయును లోహపత్రి కయు నొలనినప్పుడు నిప్పుపుట్టు ననుట), మఱి=పిమ్మట, కొండవీఁడు=కొండవీటి దుర్గమును, ఎక్కి=అరోహించి, మాట్కొని=ప్రతిఘటించి, నల్లియైన=నలఁగియున్న, అల = అప్రసన్నుండగు, కసవాపాత్రుఁ డనువానిని, (నల్లియైన = నలఁగిన, కసవా పాత్రుక్=కసవాపాత్రుఁడనుకసవును), అంటి = తాఁకి, రాఁజె = పొగసెను. (అనిప్పు నలఁగినకసవువైఁ బడినప్పుడు రాఁజె ననుట). అటక్=అచ్చట, సాఁగి = పెడలి, జమ్మిలోయఁబడి=జమ్మిలోయ యనుప్రదేశము ప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్టు గల బొటియలోఁ బడియును), వేఁగిక్=వేఁగినాడును, దహించెక్=కాల్చెను. వేఁగి= ప్రకాశించి, (కాల్చె ననుట), కోనక్ - కోనసీమను, బిట్టు=కఠినముగా, ఏర్చి = కాల్చి, కొట్టానఁ దగిలెక్=ఘోట్టా మనుదేవమం దంటుకొనియెను. (జమ్మిచెట్టు గాల్చి యాయగ్ని కొట్ట మనఁగా కాల గావున దాని నంటికోనెననుట), కనకగిరి=

\* కంఠునీ, యసిలోహ. † మాడుగులప్రేల్చె నొడ్డాణి \* మసియొనర్చె.

కనకదుర్గముయొక్క, స్ఫూర్తికొ=అధికమును, కలచెక్=కలగఁజేసెను. (అగ్ని వలన బంగారము గలగు ననుట), గౌతమిఁ గ్రాచెక్=గోదావరిని దపింపఁ జేసెను, (అగ్నివలన జలంబులు దప్తము లగు ననుట), అవలక్=అనంతరమందు, అపొట్నూరక్=పొట్టనూరు అనుప్రదేశమందు, రవుబుకొనియెక్ = ప్రజ్వలించెను. (అగ్ని పొట్టమీఁదఁ బడినప్పుడు రగులుకొను ననుట), మాఁడెములు వ్రేల్చెక్=మాఁడెము లనియెడుమన్నెపుదేశములు గ్రాల్చెను, ఒడ్డాణిక్=ఒడ్డ్రదేశమును, మసియెనర్చెక్ = భస్మపాత్ర్యతముఁ గావించెను. (అనఁగా బుగ్గిచేసెననుట), కటకపురిక్=కటక మునుట్టణమును, గజరాజు=గజపతి, కలగి=కలఁతపడి, పటవక్ = పలాయితుఁడు గాఁగా, కార్చెక్=దహించెను. కటకపురిక్=పురినంటిగిరినితంబమును, గజరాజు= పర్వతమందలిగజ్రశేషము, పటవక్=మంటఁ జూచి పలుగులిడునట్లు, కార్చెక్= తగులఁబెట్టెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలప్రతాపము ప్రథమమం గుదయగిరిగుర్గ మాక్రమించి పిమ్మటఁ గొండవీటిగుర్గముమీఁది కేగి కనకపాత్రుని సంహరించి యచ్చట వెడలి జమ్మిలోయమీఁద వేగి వేగిదేశము నాక్రమించి కోనసీమఁ గైకొని కొట్టమును గ్రహించి కనకదుర్గమును బాడుఁజేసి గోదావరిని దపింపించి పొట్టనూర వ్యాపించి మన్నెపు దేశము లాక్రమించి యోడ్డ్రదేశము జయించి గజపతి భయంపడి పటము నట్లు కటకపురి నాక్రమించె ననియును, అప్రతాప మగ్నివలె నుండె ననుటవలన నయ్య గ్ని యుదయగిరి యనుచెకిముకిలిఁ దాఁకి కత్తియనెనుచెనుముకి కత్తియందుఁ దొలుతఁ బుట్టి కొండవీఁ డనుకొండయొక్క నలియెనకనకపాత్రుఁ డనుకనపు నంటి రాజు కొని జమ్మిచెట్లమీఁద వేగిచెట్లమీఁదఁ బడి దహించి కొట్ట మంటుకొని కనకదుర్గ మనుకనకమును గలగఁజేసి గోదావరిలోనియుదకిములు గ్రాఁగఁజేసి పొట్టనూరను పొట్టమీఁదఁ బ్రజ్వరిల్లి యావలఁ గటకపురి యనుకొండదరియందుఁ జేరి యచ్చట నివ సింపుచున్నయేనుంగు పాటిపోవునట్లుప్రదేశమును దహించె నని యచ్చటచ్చట నుం డెడుశబ్దములవలన రూపకాలంకారమును, ధ్వన్యలంకారమును దోచుచున్నది.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగుధాటి కోడి న  
రవ్వత్ర నిలింపకామినులవాడకుఁ గాఁపులు వోదు రుత్కల  
క్షుత్త్రీయపాత్రు లెల్లఁ గనుగందనిమేనులఁ దొంటిపెద్ద లే  
సూత్రముఁ బన్నినారొ బలసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్. 37

టీ. కృష్ణరాయనృపశేఖర=ఓకృష్ణరాయధూపాలశ్రేణుఁడా' నీదగు=నీసం బంధముగు, ధాటిక్ = ఔద్ధత్యముచేత, (ఇది విభక్తివ్యత్యయము), ఓడి=హత్తులై,

సర్వత్ర = అన్ని దేశములరాజులు, నిలింపకామినులవాడకు = అప్పరశ్రీలవాడకు, (అనగా స్వర్గమున కనుట. యుద్ధములోఁ జచ్చినవారు స్వర్గమందలి యచ్చరల యిందలకుఁ బోవుమరని వర్ణించుట కవిసంప్రదాయము), కాపులునోదురు = కాపురముగాఁబోవుమరు. నీదగు = నీసంబంధియగు, ధాటికిక = దాడివెట్టుటకు, ఓడి = భయంపడి, ఉత్క...లెల్ల - ఉత్కల = ఓధ్రదేశమందలి, త్త్రయపాత్రులెల్ల = పాత్రనామధేయు లగురాజు లందఱును, కనుగందని = లేతటికము నెడనియట్టి, (కనువుచేతఁ గందని యని మఱియొక యర్థము), మేనులక = శరీరములచేతను, నిలింపకామినుల = దేవతాశ్రీలయొక్క, వాడకుక = పట్టణమునకు, కాపులునోదురు = కాపురము లేగుమరు. తొంటిపెద్దలు = పూర్వపుఁబెద్దలు, బలనూదనువీటికిక = ఇంద్రపట్టణ మగుస్వర్గమునకును, కొండవీటికిక = కొండవీడనుపట్టణమునకు, ఏనూత్రముక = ఎట్టినూత్రమును, పన్ని నారొ = కల్పించినవారో, చిత్రము = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా! నీవు దాడి వెడలినప్ప డుత్కలదేశపు రాజులు భయపడి గఱిచిట్లనిశరీరములతోడన దేవతాశ్రీలన్నపట్టణమునకుఁ గాపురములు నోయెదరు; స్వర్గమునకును, కొండవీటికినిఁ బూర్వపుఁబెద్ద లేమనూత్రముఁ బన్ని రోకదా! ఇది చిత్ర మనగా లోకములో రణరంగముఁ దెదరించి శత్రుశరముల పలనిటొమ్ముగాముములతోడిశరీరము లిచ్చట విడిచినవారికి వీరస్వర్గము గలుగుఁ గాక పిఱికితనంబునఁ బఱచినవారికి స్వర్గ సౌఖ్య మెట్లుబుచ్చును? సరీరస్వర్గ మెట్లు గల్గు నని శంక రాఁగా గృహ్యదేవరాయలదాడి విన్నమాత్రముననే ఉత్కలదేశస్థులగు రాజులు పూరి గఱచి గాయ పడని దేహముతోఁ గొండవీడు వదలి రాజమహేంద్ర వరమునకు సమీపమందలికిరాతశ్రీలపల్లెకుఁ గాపులుగాఁ బోదు రని భావము. కనువు గఱచినవారిని గొట్టఁగూడ దని యుద్ధధర్మము. నిలింపబద్ధము. 'స్యాన్నిలివృక్షిరా తశ్చ' యనియు, 'నిలిహ్నా దేవశబరా' అనియు నున్న నిఘంటువులవలన దేవతార్థకమును, గిరాతార్థకము నవుటంజేసి యాశ్చర్యముమీఁదను బలనూదనువీడనుశబ్దము మీఁదను శ్లేషకలిగి యిట్టి యర్థము నచ్చునట్లు చమత్కరింపఁబడియెను. ఇటు బలనూదనువీడనునగా నమరారామ మని కొందఱు అందురు.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయనృపకుంజర చేరె కలింగరాజ్యల  
శ్రీరమణీలలామ నిను • మిన్నలు ముట్టినమోహనాలతోఁ  
గారణ మట్ల లక్ష్మీ గనుగందనివేడుకఁ గృష్ణరాయనిం  
జేరునకాక వావి సెడఁ • జెందునె సోదరుఁ డైనరుద్రునిన్. 38

టీ. కృష్ణరాయనృపకుంజర = కృష్ణరాయగూపాలశ్రీఘోడా! కలింగరాజ్య  
శ్రీరమణీలలామ = కలింగదేశరాజ్యలక్ష్మీయనెడుపాలఁగిమిన్న, కూరిమి = పేర్చు

చేతను, మిన్నులుముట్టిన=అకాశమంటిన, మోహనాలతోక=ఏనుగులలో  
పతి గజపతి గనుక నని భావము. మోహనా అనఁగా గోటయం  
సాధనము అని కొందఱు అందురు. అపత్తమున వానిఁ బెరికి తెచ్చినాఁ  
మోహనాలతోక=మోహములతో, నిరుజేరక=నిన్నుబొందక,  
అక్రమమున నే హేతువు, లక్ష్మీ=శ్రీదేవి, కృష్ణరాయనిక=శ్రీకృష్ణదేవుని,  
దని=వాడిపోవని, వేడుకక=ప్రీతిచేతను, చేరునకాక = పొందునేకాని, స  
దైన=సహోదరుడగు, రుద్రునిక=రుద్రదేవుని, వానిసెదక=ఎరుస చెడిపోవునట్లు,  
చెందునె=చెందునా, చెందదనుట.

తా. కృష్ణరాయా! కళింగరాజ్యలక్ష్మీ యశ్రీమచేతను నిన్నే చేరును గాని  
ప్రతాపరుద్రుని జేరకపోయె నేల యనఁగా నాకళింగరాజ్యలక్ష్మీ లక్ష్మీ యచునామ  
మును ఎహించుటంజేసి తనకుఁ బ్రియుఁ డగుకృష్ణనామము ఎహించిననిన్నే చేరును  
గాని తనకు సోదరుఁ డగురుద్రునినామము ఎహించినప్రతాపరుద్రునిఁ బొంద దని  
భావము. లక్ష్మీదేవికి రుద్రదేవుఁడు సోదరుఁ డౌట యాగమప్రసిద్ధము.

సీ. కచనక్తఫణికంచుకము మాళి వీరకే,  
దారంపుఁబొగచందంబు నొందఁ  
గలయ నంగమున ముక్కటకీటకృత మైన,  
మగ్గంబు నేత్రసంపద వహింప  
ధ్వంతగహ్వరశిలాఃతాడితాళికచిక్క,  
ణాస్రపంకము చంద్రమై పొనంగఁ  
దనుభృశశ్రాంతవేష్టనలగ్నబర్హిబ,  
ర్హంబు మువ్వనైచుంగై చెలంగ  
తే. నిద్ర మేల్కొంచి సెలయేట • నీడఁ గాంచి  
గోపవేషంబు సెడి తొంటిభూపవేష  
మగుట యవ్వనమహిమఁగా • నలికి యచుట  
విడుచు గజరాజు నీధాటి • వింధ్యవాటి.

39

టీ. కచ=జుట్టునందు, సక్త=తగులుకొన్న, ఫణికంచుకము=పాఁపములుసము,  
మాళిక = శిరస్సునందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడిపేరుగల, సాగ =  
ఉష్ణీమయొక్క, చందంబుక=రీతిని, ఒందక = పొందఁగా, కలయక = కలి  
యునట్లు, (అంతటనుట), అంగమునక=శరీరమునందు, ముక్కటకీట=పాలెపుయ్య

## ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

‘నాతాశ్రీతస్తవాయోర్ధనాభమర్కటకాస్సమాః’, కృత=చేయబడిన, రచన, శేత్ర...పదక-శేత్ర=వలిపెంపువలువయొక్క, సంపదక=పదక=తాల్పగాను, ని. ‘స్వాజ్ఞటాంశుకయోర్శేత్రమ్’, ధ్యాంత... గమ్యార = చీకటిగుహయందలి, శిలా = తాతిచేతను, తాడిత = ఎడిన, అలిక=నొసటియందలి, ని. ‘లలాటమలికంగోధిః’, చిక్కిణ=చట్టము, స్ర=రక్తముయొక్క, పంకము=బురద, చంద్రమై=చెందిరమై, (సిందూరమై పట), పాసంగక=ఓవ్వచుండగా, తను...ర్హంబుతను=శరీరముయొక్క, భృశ=అధికమగు, క్రాంత = బడలిక చేతనైన, వేష్టన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న=కఱచుకొన్న, బర్హిబర్హంబు=నెమ్మిపురి, మువ్వన్నెచుంగై = మూడువర్ణము లనగా నీలరక్త పీతవర్ణములు గల యుత్తరీయపుణెఱుగై, చెలంగక=ప్రకాశించుచుండగా, నిద్రమేల్కొంచి=నిద్దురమేల్కొని, సెలయేటక=కొండవాడయందు, నీడగాంచి=నీడజూచుకొని, గోపవేంబు=తాను ధరించిన గొల్లనివేషము, చెడి = పోయి, తొంటి=పూర్వము దనకున్న, భూపవేషము=రాజవేషము, అగుట = సంభవించుట, అవ్వనమహిమగక=ఆవనసంబంధియైన మహిమచేతనుగాని, (శంకించి యుట), అలికి = భయపడి, గజరాజు = గజపతి, నీధాటిక = నీదాడిచేతను, వింధ్యవాటిక=వింధ్యపర్వతప్రాంతమందు, ఆచటు=తానున్న యాప్రదేశమును, విడుచుక=వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలినప్పుడు గజపతి భయపడి కలింగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు వెలస పోయి యచ్చటఁ బసులఁ గాచువానిరూపముతో నొకయరణ్యములోనిచీకటిగుహలోఁ బ్రవేశించి ఎడివడిగాఁ బోవుచుండ నాగుహలో నున్న యొక్కతాయి నొసలు దాకె. దానివలనఁ గ్రోతనెత్తు లొలికి పేరుకొనియెను. తత్ప్రదేశంబుననే యాయాసముచేతి నిదురించి మేలుకొని యాపమీపమందుఁ బ్రవహించెడు సెలయేటినిటిలో నీడఁ జూచుకొని తాను నిద్రవోవుచుండఁగా నాగుహలో నుండెడు పాపకుబుసము జాట్టునకుఁ గఱచుకొనెను గావున నది యతఁడు గానక భయభ్రాంతిచేత నుష్కింప మనియును, తాను నిద్రించునప్పుడు తగ్గుహలో నొక్కసారె పువ్వు తనమీఁద మగ్గంపు నేతఁ నేయఁగా నది రవసెల్ల యనియును, మున్ను చెప్పఁ బడిననొసటిగాయము సిందూరపుఁదిలక మనియును, అగుహలోఁ దాను మిక్కిలి బడలిక చేతఁ బొర్లాడుటంజేసి చెమర్చి యున్న తనశరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపింఛము చిత్రవస్త్ర మనియును, భీమాత్మకజ్ఞానమును బొంది తాను గుహలోఁ బ్రవేశించు నప్పుడు పహించి యున్న గోపాలవేషము రూపుచెడి లొల్లిటిభూపాలవేషము వచ్చెనే యిది యావనమాహాత్మ్యముచేతఁ గాఁబోలు ననియు వగచి యావేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీవలనిభయముచే నిచ్చ.ంపక యావలఁ గదలు నని భావము.

చ. అభిరతిః గృష్ణరాయ విజయాంకము లీవు లిఖించి తాళన  
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ • నిల్వినకంబము సింహభూధర  
ప్రభుతిరునాళ్లకుం డిగుసురప్రకరంబు కలింగమేదిని  
విభనపక్షేర్తికజ్జలము • వేమఱు బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 40

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయ, విజయాంకములు - విజయ = జయించుట  
యొక్క, అంకములు = రేఖలు, ఈవు=నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్టునూరికడ =  
పొట్టునూరినమీపమునందు, తాళనన్నిభముగఁ=తాటిచెట్టుపొడవునకు సమానముగు  
నట్లు, నిల్విన=నాటించిన, కంబము = స్తంభము, సింహ...శృకుక్ - సింహభూధర  
ప్రభు = సింహచలస్వామియొక్క, తిరునాళ్లకుక్ = బ్రహ్మాత్మనిమునకు, డిగు=దిగి  
వచ్చెడు, సురప్రకరంబు=దేవసమూహము, కలింగమేదినివిభు=కలింగదేశాధీశ్వరుం  
డగుగజపతియొక్క, అపక్షేర్తి=అపయశస్సనెడు, కజ్జలము=కాటుకనీరు, వేమఱుక్=  
పలుమాఱును, పెట్టి=కప్పువేసి, నిచ్చలుక్=నిత్యమును, అభిరతిక్ = ఆసక్తిచేతను,  
పఠించుక్=చదువును.

తా. నీవు విజయాక్షరమును వ్రాయించి పొట్టునూరియొద్ద నాటించినజయస్తం  
భమునందలియక్షరములు తెస్సగా నగపడమిం జేసి గజపతియపక్షేర్తి యనెడునల్లని  
కప్పువేసి దేవతలు సింహచలస్వామితిరునాళ్లకు వచ్చినప్పు డెల్లమిక్కిలి యాసక్తిచేతఁ  
జనువును రని భావము. (తాటియాకులమీఁద వ్రాయఁబడిన యక్షరములు స్పష్టముగా  
నగపడనినో నల్లని రంగుపూసి చువుచుండుట ప్రసిద్ధము.)

సీ. సనకాదిదివిజమఃస్కరిఫాలగోపిచం,

దనవుండ్రవల్లిక • ల్నాకి నాకి

సెలసి హాహాహూహూవులదండియలతంత్రి,

ద్రెవ్వ సింగిణలుగాఁ • దివిచి తివిచి

సప్తర్షి కృతనియః జ్వరవాలుకాలింగ,

సమితి ముచ్చెల్లకాళ్లఁ • జమరి చమరి

రంభాప్రధానాపురజప్రభూరోజకుం,

భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ • బట్టి పట్టి

తే. తిరుగు హరిపురసురతరుఁసురల మరగి

బహుళహళహళిభరితకల్పరిగనగర

నగరపురవరపరిబృథః జవనయవన

ప్రతన భవదసి నని దెగి కృష్ణరాయ.

41

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయా' బహు...తన-బహుళ = దట్టమైన, హళ హళి=హలాహళిచేతను, భరిత=నింపఁబడిన, కల్పరిగ నగర- కల్పరిగపట్టణముయొక్క యు, సగరపురవర-సగర=సగరునియొక్క, పురవర=పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్య యొక్కయు, పరిబృథ=దొరలయిన, జవన=వేగముగల, యవన=తురకలయొక్క, పృతన=సైన్యము, అసిక్=యుద్ధమునందు, భవదసిక్-భవత్=నియొక్క, అసిక్= ఘడ్డముచేతను, తెగి=ఖండింపఁబడి మృతినొంది, హరి...రలక్ - హరి=దేవేంద్రుని యొక్క, పుర=పట్టణమగు స్వర్గమందలి, సురతయ=కల్పవృక్షములయందలి, సుర లక్=మద్యములను, మరగి=అలవాటు చేసికొని, సన...వల్లికల్ - సనకాది=సనక సనందనాదులగు, దివిజమస్మరి=దేవమునులయొక్క, ని. భిక్షుః పరివ్రాటక్ర్షన్తి పారాశర్యపి మస్మరీ', సాల=అలాటములయందలి, గోపచందన=మృద్విశేషముయొ క్క, పుండ్రపల్లికల్=తీగెలపంటి యూర్ధ్వపుండ్రములను, నాకినాకి=మాటిమాటి కిని నాలుకలతోనాకినైచి, హహ...తంత్ర - హహహూహువుల=హహహూహువు లగుదుదేవ గాయకులయొక్క, దండియల=వీణలయొక్క, తంత్ర=తంతువులు, త్రె వ్విక్=తెగిపోవునట్లు, సెలసి=గుంజుకొని, సింగిణులు గాక్=ధనుస్సులగునట్లు, తీచిచి తిచిచి=తక్కించి యాక్కించి, సస్త...సమితిక్ - సస్త్ర = సస్త్రమహర్షులచేతను, కృత=చేయఁబడిన, వియజ్ఞుర=అకౌశలంగయందలి, వాలుకొలింగ=పైకతలింగముల యొక్క, సమితిక్=సమాహమను, ముచ్చెలకొల్లక్=ముచ్చెలదొడిగియున్న కొల్ల చేతను, చమరిచమరి=తాచితాచి, రంభా...భంబుల్ - రంభాప్రధాన=రంభిమొదలు గాగల, అప్పన=అచ్చరలయొక్క, పృథు=పెద్దవియగు, ఉరోజమంభంబులు= కుండలపంటి స్తనమును, ఎచ్చటఁగన్నక్=ఎక్కడఁజూచినను, పట్టిపట్టి=పట్టుకొని పట్టుకొని, తిరుగుక్=సంచరించును.

తా. కృష్ణరాయ! అధికకోలాహలధ్వని గలకల్పరిగపట్టణముయొక్కయు, నయోధ్యయొక్కయు నాగులగుతురకలసేనాజనులు యుద్ధమునందు నీఖడ్గప్రహరము చేత మృతులై స్వర్గమందఁ జేరియును దొల్లి వారు భూమిపై నున్నప్పటికిని యెచ్చటను గల్పవృక్షములు పానము సేయుచును దేవమునులగోపచందనపుండ్రముల నాకుచును మొఱకుంచనముచేత గంధగుల్మవీణలు దాములాడికొని విండ్లుపంచి నట్లు పంచుచును, సస్త్రమహమును లాకౌశలంగాతీరములఁ జేయుచున్న సైకతలింగముల రూపుమాపుచును, రంభి మొదలగునచ్చరిలగబ్బిగుబ్బలఁ బట్టి నలుపుచును బూర్వ ప్రకృతివాగిన ఎవరికి తిరుగుచున్నా రని భావము.

మ. అలుక నోటక ధట్టికాఖురపుటీ హల్య నురాసానిపు  
 చ్చలు వోఁ దున్ని చలచ్చమూగజమదాసారపుతి నీర్తిపు  
 ప్కలనస్యం బిడి యేకధాటి భళిరా కట్టించి తో దృష్టి కే  
 దులఖా నోగ్రకపాల మర్థపహరిద్భూజాంగలశ్రేణిక. 42

టీ. అలుక=కోపము చేతను, ఘోట...హల్య= ఘోటక=గుట్టములయొక్క, ధట్టికా=దండుయొక్క, ఖురపుటీ=వొప్పలవెంటిగిట్టలనియెడు, హల్య=నాగళ్లగుంపు చేతను, కురా...చ్చలు - కురాసాని=కురాసానిదేశస్థులగుమ్మలనియెడు, పుచ్చలు=పుచ్చచెట్లు, (కురాసానిపుచ్చలనఁగాఁ దురకల కభీష్టములైనయాదేశపుపుచ్చచెట్లనియును జెప్పవచ్చును), పోఁదున్ని=చెడఁచున్ని, చల...పుతి=చలత్=నడుచుచున్న, చమూ=సేనయందలి, గజ=యేనుంగులయొక్క, మదాసార=మదధారాసంపాతమనియెడుధారానర్థముచేత, పుతి=తడుపుటచేత నయినపదనుచేతను, కీర్తి...స్యంబు - కీర్తి=యశస్సనియెడు, పుచ్చ...ల=సమృద్ధమగు, సస్యంబు=పైరును, ఇడి=ఁగించి, ఏకధాటిక=ఏక=ముఖ్యమగు, ధాటిక=దాడిచేతను, దృష్టికి=వెఱబొమ్మకొఱకు, ఏను...లము= ఏనులఖాన = ఏనులఖానుఁడనుమ్మేచ్చునియొక్క, ఁగ్ర=భయంకరమగు, కపాలము=పుసుకను, అర్థ...ణిక=అర్థప=కుజేరునియొక్క, హరిత్=దిక్కుయొక్క, భూ=భూమియందలి, జాంగల=మెట్టచేలయొక్క, శ్రేణిక=పక్షియందు, కట్టించితో=కట్టించితివి, భళిరా=ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణదేవరాయ' నీ పుత్రదేశమందు గుఱ్ఱపు దండుతో నెడిలి కురాసానులనుమ్మేచ్చుల నశింపఁజేసి యచ్చట నీకీర్తి నిలిపి యేనులఖానుఁడనుమ్మేచ్చునితల నటికి వ్రేలఁగట్టించితివి గావున నది యాదేశమందలి మొలనవేయుఁడిన నీకీర్తి యనెడుపైరుగల మెట్టచేలకు దృష్టిపరిహారార్థముగా నెత్తించిన తలపుటియనలె నుండెను; ఏమాశ్చర్యము!

చ. సుమతిపునఃపునారచితఃపోడశ దానపరంపరావసం  
 తముల ననంతవిత్తము సఃనంత ననంతమహాగ్రహారబృం  
 దమును నొసంగుని న్నొఱసి తా రెన రాక కదా నిలింపభూ  
 జములు వహించు దుర్వృత్తము పట్టదకోకిలకై తపంబున. 43

టీ. సుమ...ముల= సుమతి=మంచుననుచుచేతను, పునఃపునః=మూటిమూటికిని, రచిత=చేయఁబడిన, పోడశ దాన=పదియాలుదానములయొక్క, పరంపరా=సమాహమనియెడు, పసంతములక=పసంతకౌలములయందు, అనంత...ము=అనంతపారములేని, విత్తిము=భవమును, అనంతిన్=భూమిని, అనంత...మును=అనంత



నశింపని, మహాత్=గొప్పలగు, అగ్రహార=విప్రవృత్తులయొక్క, బృందమున నుమా హమును, ఒసంగు=ఇచ్చునట్టి, నిన్ను, ఒఱసి = కలహించి, తారు=తాము, ఎనరాక కదా=సరిరాకకదా, (అది హేతువుగా ననుట), నిలింపభూజములు = కల్పవృక్షములు, పట్ట...బునక - పట్టన = తుమ్మెదలనియెడు, కోకిల = కోయిలలనియెడు, కైతవంబునక = నెపముచేతను, దుర్యశముక = అపకీర్తిని, వహించుక = మోయుచుండును.

తా. కృష్ణదేవరాయలు నేయు యోడశ దానపక్షి యనువసంతకాలములయందు మిక్కిలి ద్రవ్యమును బుడమియు మహాగ్రహారము లాసంగఁగా వసంతకాలములయందు దాతృత్వమును విహించెడు కల్పవృక్షము లంతయు లేనివిత్తాదు లియ్యలేక తుమ్మెదలు కోయిలలు అనుమిషచేతను గుడ్డికై విహించెను. వృక్షములయొవి కాఖాంతములు లతాంతములు మొదలయినవి కావున ననంతములుగా నియ్యంజాల వనియును వసంత కాలములయందుఁ దుమ్మెదలు గోయిలలు వృక్షములమీఁదఁ జేరి యుండుట స్వభావ సిద్ధం బగుటంజేసి యవి యపయశస్సాచకంబులై యున్న వనియు భావము.

తే. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప

రాజపరమేశ్వరార్థదుఃస్థానతేజ

సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

44

టీ. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప, రాజపరమేశ్వరార్థదుఃస్థానతేజ, (ఇవి విరుదాంకములు), సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ - సాహితీ=సాహిత్యమంచును, సమరాంగణ=యద్ధరంగమంచును, సార్వభౌమ=చక్రవర్తివైన, కృష్ణరాయేంద్ర=కృష్ణరాయ భూపాల, కృతి=ప్రబంధమును, వినిర్మింపుమనిరి=రచింపుమని చెప్పిరి.

తా. సులభము.

వ. అని విన్నవించినఁ బ్రహృష్టాంతరంగుండ నై.

45

టీ. అని=ఈవిధంబున, విన్నవించినక = మనవిచేయఁగా, (మహాప్రభు ఎగుటం జేసి పండితులును విన్నవించి రనుట), ప్రహృష్ట...డనై - ప్రహృష్ట=సంతసించిన, అంతరంగుండనై=మనస్సు గలవాడనై యని ముందటి కన్వయము.

→= వ్యవ్యంతులు. ←=

క. అంభోధికన్యకాకుచ, కుంభోంభితఘనస్థామస్థామగురువత్సనకుఁ జంభారిముఖాధ్యక్షున, కంభోజాత్సనకు సామిహర్యక్షునకుఁ. 46

టీ. అంభోధి...నకు - అంభోధి=సముద్రునికి, కన్యకా=పుత్రికయగులక్ష్మి యొక్క, కుచకుంభ = కలశములవంటి కుచములయందు, ఉంభిత = పూయబడిన, ఘృస్మణ=కుంకుముచేత, మస్మణ=స్నిగ్ధమగు, గురు=విశాలమగు, వత్సనకు=వత్స స్థలముగలవానికిని, జంభారి...నకు - జంభారి=దేవేంద్రుడే, ముఖ=మొదలగువారికి, అధ్యక్షునకు=నాథుడగువానికి, అంభోజాక్షునకు - అంభోజ=కమలముల వంటి, అక్షునకు=నేత్రములుగలవానికి, సామిహర్యక్షునకు - సామి = అర్ధభాగము, హర్యక్షునకు=సింహమగువానికి, 'సామిత్వరే' యనియమరము (నరసింహకృతి కలిగినవాడనుట).

తా. సులభము.

క. మర్దితకాళియఫణికి గ, పర్దభృదజబింబితాచ్ఛపదనఖస్ఫుణికి  
దోర్దండశార్ఙ్గిణి కపు, కర్దమదినమణికి దనుజంకరివరస్ఫణికి. 47

టీ. మర్ది...ణికి - మర్దిత=మర్దింపబడిన, కాళియ=కాళీయుడగుపేరుగల, ఫణికి=సర్పముగలవానికి, (కాళీయుడగునాగేంద్రునిశిరస్సుమీఁదగృష్ణఁడుతాండవమునలిపెననుట), కపర్ద...ణికి - కపర్ద = జటాజూటమును, భృత్ = భరించిన శివునిచేతను, అజ = బ్రహ్మదేవునిచేతను, బింబిత = ప్రతిఫలింపబడిన, అచ్ఛ = పరిశుద్ధములగు, పద=పాదములయొక్క, నఖ=గోళ్లయొక్క, స్ఫుణికి = కాంతులుగలవానికి, (పంచాస్యచక్రరాస్యములువిష్ణునిపాదములకు నమస్కరింతురనుట), దోర్దండ...ణికి - దోర్దండ=దండమువంటి భుజమందలి, శార్ఙ్గ=శార్ఙ్గమునుపేరుగల ధనస్సుయొక్క, కిణికి=కాయముగలవానికి (శార్ఙ్గఁతోదండమునొఱయుటవలనఁ గాయుల గాచినబాహువు గలవాడనుట), అఘ...ణికి - అఘ=పాపములనెదు, కర్దమ=బురదకు, దినమణికి=సూర్యుడగువానికి, (అనఁగాసూర్యుఁడు బురదనెండించినట్లు పాపముల శోషింపఁ జేయువానికనుట), దనుజ...స్ఫణికి - దనుజ=రక్కసులనియెడు, కరివర=గజశ్రేణులకు, స్ఫణికి=అంకురమగువానికిని.

తా. సులభము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన, గహనగుహాభేటవంచకపులిందునకున్.

ద్రుహిణాండతుందునకయా, వహదీర్ఘాపాంగకరుణావాస్య్యందునకు

టీ. గుహ...నకు - గుహాపుష్కరిణీ = కుమారపుష్కరిణియొక్క, తట=దరియందు, ఘన=దట్టమగు, గహనగుహ=గుహవంటివనమందు, అభేట=చేటుయందు, వంచకపులిందునకు=మాయచెందువాడగువానికిని, ద్రుహి...నకు - ద్రుహిణాండ=బ్రహ్మాండములు, తుందునకు = కడుపునంగులవానికి, అయా...నకు - అయ=శుభములను, అనహ=అనహింపఁజేసెడు, దీర్ఘ=వారికలగు, అపాంగ=కడ

గన్నులయందు, కరుణవాః=దయారసముయొక్క, స్వంతునకుఁ=జాటుటగలవాని కిని, (నేత్రాంతములయందుఁ గరుణారసము దొరఁగుచున్నదనుట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహస్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున  
స్సంధుక్షణఘృతరాహుప, లాంఛోన్మృక్సృతికివేంకటాచలపతికిఁ.

టీ. బంధుర...తికిఁ - బంధుర = ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా=అంచుయొక్క, గంధవహస్త=వాయుసఖుడగునగ్నిహోత్రముయొక్క, జ్వలత్=మండుచున్న, శిఖా=జ్వాలలయొక్క, పటల=సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణ=పునస్సంధానకర్తయందు, ఘృత=ఆజ్యమైన, రాహు=రాహునగుడు, పలాంధః - పల=మాంసమే, అంధః=ఆశనముగాఁ గలరాక్షసునియొక్క, అస్యక్=రక్తముయొక్క, స్రుతికిఁ=ప్రాణముగల, వేంకటాచలపతికిఁ=వేంకటాచలరమణునకు, ఈవేంకటాచలపతికి ననువిశేషమునకుఁ బూర్వోన్మత్తములగు పద్మగ్రతశబ్దములు విశేషణములు.

తా. సుదర్శన చక్ర ధారాన్నియును రాక్షసులను హోమము చేయుట కా యగ్నియొక్క పునస్సంధాన కర్తమునందు రాహువు యొక్క కంఠ రక్త ప్రాణ మా జ్యమై యుండెను.

⇨ క థా స్తా రం భ ము. ⇩

వ. నా విన్నవింపం బూసు నాముక్తమాల్యదామహాప్రబంధంబునకుఁ  
గథాక్రమం బెట్టి దనిన. 50

టీ. నావిన్న...నకుఁ - నావిన్నవింపంబూసు=నేనురచించి మీకు విన్నవించు కొనఁదలఁచిన, ఆముక్త...నకుఁ - ఆముక్త = ఆసుభవిగవివిడువఁబడిన, మాల్య=విరులసరాలను, దా=ఇచ్చినమాడినగుడు తననాచారము నామె కథ కలిగిన యీ ప్రబంధమునకు, కథాక్రమంబు, ఎట్టిదనినఁ - ఎటువంటిదనఁగా.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యానపరంపరాపికశుకాంలాపస్త్రతిధ్వానము

\*ల్యలభీనీలహరిన్మణిపికశుకాంలాపస్త్రతిధ్వానము బూన్పు మి

న్నులతో రాయసువర్ణసౌధముల నెందుంజూడఁ జెన్నొంది శ్రీ  
విలుబుశ్చూరు సెలంగుఁ బాండ్య నగరోద్వీరత్నసీమంతమై. 51

\* బలభిన్నీల.

గలఁచు నేవీటసింహశగజంబులగాలి,  
 చైత్రవేశ నుదగ్గి శాగజంబు  
 దాల్తు రేవీటిస్తా క్తనభూపనిర్మల్య,  
 మరకతంబులు పెఱఁధరణీపతులు

తే. కపివర నియుక్తగిరినదృగ్గహననిలయ  
 గాత్రగాహితకనకముక్తాకవాట  
 గోపురావేదితోచ్చతాఁక్షోభ్యవప్ర  
 దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమధుర.

3

టీ. ఏవీటి...ర - ఏవీటి=ఏపట్టణమందు, సశుల = శ్రీలయొక్క-, పాలిం  
 ప్లవై = స్తనములమీఁది, గంబూర = (అలఁదిన) కన్నూరము, నవ...చు - నవ=నూతన  
 ములైన, హరముల = ముక్తాహరములయొక్క, చిప్పకవుఁడు = శుక్తిగుర్గంధమును,  
 మాన్యు = పోఁగొట్టుచున్నదో (అనఁగా ముత్యపుచిప్పలుత్పత్తి యయ్యెడి తామ్రప  
 ర్ణినదికి సమీపమునఁచుండువారు గాన నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకాఁచు వదలని ముత్యాల  
 హరములు ధరింపుచున్నారని భావము), ఏవీటకో, మలయజంబు=శ్రీగంధవృక్షములు,  
 తొలుచెక్కడులిచి = మొదటిచెక్కఁదీసి, మేడలకడ్డ = మేడలకుఁ బెట్టఁగా, మి  
 గులు=మిగిలినవి, భూములకుదిగ్గు=భూములను దిగిచ్చునో (అనఁగా నాపట్టణమం  
 దలి మేడలన్నియు నుత్తమ శ్రీగంధములచేఁ గట్టఁబడియున్నవనట), ఏవీటకో, సింహ  
 శగజంబుల గాలి=సింహశద్వీపమునందుఁ బుట్టినయేనుఁగులయొక్కవాయువు, చైత్ర  
 వేశకో = నవంతకాలములయందు, ఉద...బుకో = ఉత్తరపుదిక్కునందున్న యేనుఁగు  
 ను, కలఁచుకో = చెదరఁజేయునో, (అనఁగా నాపట్టణమందలి గజంబులు సింహశ  
 ద్వీపంబునఁ బుట్టినవౌటంజేసి సింహశగజ వాసననంట వాసనగలవియనట), ఏవీటి...  
 లు - ఏవీటి, ప్రాక్తన-పూర్వకులగు, భూప-రాజులయొక్క, నిర్మాల్య = ధరించి  
 కడవేసిన, మరకతంబులు=పచ్చలను, పెఱఁధరణీపతులు=ఇతర రాజులు, తాల్తురు=ధరి  
 యించుచుండునో (అనఁగా నుత్తమగత్తెంబుల కొవట్టగా మునికిపట్టుగా నుండెననట),  
 కపి...నప్ర - కపివర=సుగ్రీవునచే, నియుక్త=నియోగింపఁబడినట్టి, గిరి=పర్వతముల  
 తో, సదృక్=సరిపోలునట్టి, గహననిలయ=కపులయొక్క, గాత్ర = శరీరములచేత,  
 గాహిత=ప్రవేశింపఁబడిన, కనకముక్తాకవాట=స్వర్ణయుతమైన ముత్యాలతలుపులు  
 గల, గోపుర = పురద్వారముల పేర, ఆవేదిత=తెలియఁజేయఁబడిన, ఉచ్చత=పాడ  
 వుచేత, అక్షోభ్య=కోటపుచ్చనశక్యంబైన, నప్ర=కోటగలట్టియు (అనఁగా సుగ్రీ  
 వుఁడు సీతా స్వేచ్ఛార్థముగ హనుమదాగులను దక్షిణపుదిక్కునకు నంపుచుఁ దొలు  
 తఁ దాను చెలిసినవాఁడని గనుక నాయాదిక్కులఁగల తావుల వెల్పుచును, శ్లో. ము

క్రొకవాటం పాణ్డ్యానాం తత్రద్రక్ష్యథ వానరాః' అని పల్కరించినతెఱంగున నా వానరులు కొండలంతలేసి తమశరీరములతో నాపట్టణము వాకిళ్లలోఁ జొచ్చిరనుట వలన నావాకిళ్ల కత్యున్నతత్వమును గోటకు నతో భృత్యమును చెలిపినట్లాయెను). సాంద్ర=దట్టములైన, స్రు=స్పృశ్యములచేతను, మధుర = మనోహరమైనట్టి, దక్షిణ మధుర=మధురాపట్టణము, తనరుక్=ఒప్పును. దక్షిణమధుర యనుటవలన నుత్తర మునఁగూడ నొకమధుర యున్న దని తెలియునది.

క. శమనరిపుత్రిపురభిధో, ద్యమవద్దోర్వర్జ్యవలయితస్వర్గ గిరి

భ్రమదంబై కాంచనవప్రముదీప్రం బగుచు నప్పురంబున నొప్పున్.

టీ. శమన... బై-శమనరిపు=శివునియొక్క, త్రిపురభిధా=త్రిపురములను భేదిం చుట యనియెడు, ఉద్యమవత్=ఉద్యోగముగల, దోః=భుజమువలన, వర్జ్య=విడువఁ దగినట్టియు, వలయిత=వలయముగాఁజేయఁబడిన, స్వర్గగిరి=మేరుపర్వతమనియెడు, భ్రమదంబై=భ్రాంతినిచ్చునదియై, కాంచనవప్రము=బంగారుకోట, దీప్రంబగుచున్ =ప్రకాశమగుచు, అప్పురంబునక్=అమధురాపట్టణమందు, ఒప్పున్=తగియుండును.

తా. త్రిపురములఁ గెలిచి యీశ్వరుండు కడవేసిన మేరుగిరి గను స్సనునటుల నామధురాపట్టణపుబంగారుకోట వలయాకార మై యుండె ననుట.

తే. సారిది గనుపట్టి హేమరశ్మలు సెలంగఁ

బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్చు జూడఁ

బట్టణము కోటకొమ్మలపంక్తి గగన

మండలశ్రీకి సంపంగిదండవోలె.

5

టీ. పట్టణముకోటకొమ్మలపంక్తి, సారిదిక్=బాగుగాను, హేమరశ్మలు= సుంద్రప్రభలు, కనుపట్టి=కానుపించి, చెలంగక్=విజృంభింపఁగా, బొడవుకతమునక్ =కోటపొడవైనందున, సూక్ష్మమై=కొమ్మలచాలుకొంచెముగా నున్నదియై, చూడక్ =చూడఁగా, గగనమండలశ్రీకి=అకాశలక్ష్మికి, సంపంగిదండవోలెక్=సంపంగి దండవలెనే, పొల్చుక్=ప్రకాశించును.

తా. మధురాపట్టణపు కోట మిగులఁ బొడవైనందున నతి సూక్ష్మముగఁ గను పడుచున్నదై సుంద్ర కాంతులు విజృంభించువేళఁ జూడఁగా గోటకొమ్మలపంక్తి యాకాశలక్ష్మి ధరించిన సంపంగిదండవలెఁ బ్రకాశించెననుట.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లంభజకేళిసల్పంగఁ ద

ద్గురువత్సోరుహలిప్తనంకుమదకస్తూరీమిశచ్చ నా

గురుతంకంబుల సౌరభంబులఁ జూమీ • కుంభీనసావాసని

ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతి నాఁ • జన్మంజు గల్గె న్దగ్గఁ.

6

టీ. పరిఖన్=అగడ్తలో, తత్పురకామినీజనములు=అమధురాపురశ్రీలు, అంభస  
కేళి=జలక్రీడ, సల్పంకన్=చేయఁగా, తద్గురు...లన్=చూమీ-తత్=అశ్రీలయొక్క,  
గురు=గొప్పలైన, ఎత్తోరువా=స్తనములయందు, లిప్త=పూయఁబడిన, సంకుమద=జవ్వ  
దితోడను, కస్తూరీ=కస్తూరితోడను, మిశ్రత్=కూడుకొనియున్న, చందన=శ్రీగంధ  
ముయొక్కయు, అగురు=అగరుగంధముయొక్కయు, పంకంబులన్=బురదలయొక్క,  
సౌరభంబులఁజూమీ = వాసనలచేతనే, కుంభీనసా...కీన్ - కుంభీనస=సర్పములకు,  
అవాస=ఉనికిపట్టగునాగలోకమందన్న, నిర్జరకల్లోలినికీన్=దేవగంగకు, అంసున్=  
అపాతాళలోకమందు, భోగవతి నాన్=భోగవతియనఁగా, ఐన్=ఒప్పునట్టి, సంజు=  
అన్వర్థనామము, తగ్గన్=తగునటుల, కల్గెన్=కిలిగెను. శ్లో. 'నదీ నగర్యో ర్నా గా  
నాం భోగవతీ' యని యుమరుఁడు.

తా. అమధురాపురశ్రీలు కుచకుంభములకు నలఁచినపరిమళములు పాతాళము  
నెఱకు వ్యాపించి యున్న యగడ్తనిల్ల జలక్రీడలాడుతరియందు నిండింపఁబడినదిగాన  
నాగంధానుభవముగల నాగలోకమందలి గంగకు నక్కారణంబునంజీసి భోగవతి  
యనునామము గల్గెననుట. ఇచట నిరుక్త్యలంకారము 'శ్లో నిరుక్తి ర్యోగతో నా  
మ్నా మన్యార్థత్య ప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము.

టీ. కాద్రవేయులు భూమియుఁ • కైకొనంగ

సురగలోకంబు వెడలి తత్పరిఖనీట

నెగసి తోడనె క్రంకుదు • ర్నిలువ లేక

తత్తటాబద్ధగారుత్మతముల కులికి.

7

టీ. కాద్రవేయులు=సర్పములు, భూమియున్=ధరిత్రయును, కైకొనంగన్=  
అక్రమించుటకు, ఉరగలోకంబు=పాతాళలోకంబు, వెడలి=తిరిగి, తత్పరిఖనీటన్=  
తత్=అపురముయొక్క, పరిఖనీటన్ - అగడ్తనిటను, నెగసి = లంఘించి, తత్త  
టా...లకు - తత్తట = అపరిఖదరులయందు, అబద్ధ = అంతటంజెక్కఁబడిన,  
గారుత్మతములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి=భయపడి, తోడనె=వెంటనే, నిలువ  
లేక=ఉండఁజాలక, క్రంకుదు = మునుఁగును (నెగసి యనునోట నీటిలోనుండి  
భీముండు నెగయువెంచె నని భారతప్రయోగమును హలాదిగాఁగలదు).

తా. సర్పములు భూమినిఁగూడ నాక్రమించుటకై నాగలోకమునువదలి  
యాయగడ్తనిట నెగసివచ్చి యుండు గట్టంబడియున్న గరుడపచ్చలకు వెంచి నిలువ

జాలక వెంటనే మునుంగు ననఁగాఁ బాతాళమునఱకు నాయగడ్డ వ్యాపించియున్న దనియు, సర్పములు గరుడున కౌహారముగానఁ దన్మణిదర్శనమాత్రజన్యభయముచే వెలిచినవనియు, పరిఖములుగూడ రత్నఖచితమై యున్నవనియును తాత్పర్యము.

తే. తరుణశైవాలజలజపశ్రుములు వొదువ

మరకతచ్చాయ బొల్పు దత్పరిఖజలము

కోట బంగరు నేయుటఁకొఱకు మున్ను

బ్రహ్మ పిడిచినమందాకుపసరనంగ.

8

టీ. తరుణ...ములు - తరుణశైవాల = లేతనాచుతీగలును, జలజపశ్రుములు = తామరాకులును, పొదువ = క్రమ్ముకొనఁగా, మరకతచ్చాయ = పచ్చరాలవన్నెచేత, తత్పరిఖజలము = ఆయగడ్డనీళ్లు, మున్ను = ఆపురనిర్మాణకౌలమునందు, కోట = ప్రాకారమును, బంగరు నేయుటకొఱకు = కనకమయముగాఁజేయుటకై, బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, పిడిచినమందాకుపసరనంగ = పిండినమందాకుపసరోయనునటుల, పొల్పు = బిప్పును.

తా. అనఁగా మధురాపట్టణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితమై స్వర్ణమయముగా నున్న దనితాత్పర్యము.

చ. అడుగున నుండియు న్బదిల \* మై చద లంటెడుకోట నొప్పు ప్రో  
త్పడనికడంక దంచెనపుఁ జేతుల గంగను కాసె దూఱఁగా  
నడుమన యున్కి జేసి యల \* నాకపురిక \* సరికై పెనంగి లా  
వెడలఁగఁ బట్టిచేయుటకు \* నెత్తె నన న్జను మల్లుపోరున.

9

టీ. అడుగుననుండియు = దిగువనుండియును, పదిలమై = దృఢమైనదై, చదలు = ఆకసమును, అంటెడు = తామచున్నట్టి, కోట = ప్రాకారముచేత, బిప్పు = ప్రకాశించుచున్న, ప్రోలు = పట్టణము, చెడినికడంక = పాలివోనిబలిమిచేతను, దంచెనపుఁజేతుల = పిరంగు లనియడి చేతులచేతను, గంగను = గంగయనియెడు, కాసె = దట్టికోకను, దూఱఁగా = ప్రవేశింపఁగా, నడుమన = మధ్యమున నే, ఉన్కి = జేసి = ఉండుటచేతను, అలనాకపురిక = ఆస్వర్ణమును, సరికై = దీప్తియందుటకై, పెనంగి = పెనఁగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలఁగ = పోవునట్లుగా, మల్లుపోరున = మల్లయధమునందు, పట్టిచేయుటకు = చేతఁబట్టిక్రిందవైచుటకు, ఎత్తె = ఎత్తెను, అనక = అనఁగా, చనుక = బిప్పును (గంగను కాసెనినుచోట సంస్కృతశబ్దాంతమున నచ్చునకు వైకృతాచ్చుపరముగాఁగా, శ్లో. కుత్రచిత్సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోఽప్యత్రమృతోభవే త్తను వధర్వజోక్తి ప్రమాణము.)

\* సరియై పెనంగ.

తా. అకాశగంగ స్వర్గమును పరియాకారమై చుట్టికొని యుండునుగాన స్వర్గమును జెట్టికి గంగ కాసెవలెనుండెననియు శత్రుభంజనార్థముగ వ్రాసాగ్రమంచునదంచెనములనగా నినప గొలుసులతోఁగూడిన పాపావిశేషములు చేతులవలె నిడుపుగానఁ బురమును జెట్టికి దంచెనములు హస్తములవలెనుండెననియు నామధురాపురమును జెట్టి తనతో సావ్యశ్యమునకు పెనఁగుచుచు నాయాకాశగంగ మధ్యస్థదేశమందే యుండుటవలన మల్ల యుద్ధమునం గుఁ గోటకొప్పులనియెడి హస్తములచేత గంగయను కాసెకోకదూఱునటులఁ బట్టి బలిమిచెడునట్లుగా క్రిందవైచుటకు నెత్తెనోయనునటుల నొప్పుచుండెననగా నాకాశగంగనెఱకు గోటకొప్పులున్నవినియు నప్పట్టణము స్వర్గముకంటె విశేషవస్తు సమృద్ధంబై నిఖిలసుఖప్రదమై యుండ నని యభిప్రాయము.

తే. ఉదుటుగుబ్బలు గలతల్లు • టురముసూచి

గందపట్టెలు సూచి బంగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే • విడువ కెపుడు

సుట్లఁ బెట్టుచు నుందురు • సోమరవులు.

10

టీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉదుటుగుబ్బలు-ఉదుటు = నిక్కఁ బొడిచియున్న, గుబ్బలు-గుబ్బలను పేరింబరగినములుకులనియెడు స్తనములు, కల=కిలిగినట్టి, తల్లుటుగము=కివాటమనియెడునుగన్ధులము, చూచి-కనియును, గందపట్టెలు సూచి=కివాటపర్వదానివి శేషములనియెడు గందపుగిజలనుచూచి, బంగారుసూచి=కివాటనిచితస్వర్గమును స్వర్గధూమణముఁజూచి, వీటివాకిటిచోటనే=ఈరివాకిటిదగ్గఱనే, విడువకి=నదలకి, ఎప్పుడు=ఎల్లప్పుడు, చుట్లపెట్టుచునుండురు=చుట్టుకొనియుండురు.

తా. సోమరవులనువిటులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను స్తనములచేతను గందపట్టెలనియెడు మైపూతలచేతను కివాటమందలి బంగారపుతగుళ్లను స్వర్గధూమణములచేత నామధురాపట్టణ మొక్కత్రైనవలెనుండగా దానిఁజూచి దానివాకిట్లవిడువక చుట్టిచుట్టి తిరుగుచుండు రనిభావము. దీనియందు శ్లేష.

మ. స్థిరసౌధాగ్రవిహారయావతరణిచ్చిన్నాచ్చహరస్సుర  
ద్దురుముక్తావలిఁ జేటిక ల్విరులతోఁ • గూడంగఁ ద్రోయ న్నిజో  
దరలగ్నం బగుదాని నెమ్మొగు లధఃస్థంబై తఱిగ రాల్ప నా  
కర మధిం బని యంద్రు గా కుదధిఁ దంకి న్బట్టనే ముత్తెముల్.

టీ. నెమ్మొగులు=మేఘము, అధఃస్థంబై=క్రిందనున్నదై, స్థిర...లిక-స్థిర=నిశ్చలమైన, సౌధాగ్ర=మేఘకొప్పులయందు, విహర=సంచరించుచున్న, యావత=



యువతీసమాహమయొక్క, రతి=సురతమునందు, ఛిన్న=తెగినట్టియు, అచ్చ=స్వచ్ఛమైనట్టి, హర=దండలయందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించునట్టి, గురు=స్థూలములగు, ముక్త=ముత్తెములయొక్క, అవళిక్=పంక్తిని, చేటికల్=పరిచారికలు, విరులతోఁ గూడంగఁ=పువ్వులతోఁగూడ, త్రోయక్=పాఠజల్లఁగా, నిజోదర...గునిజ=మొగులయొక్క, ఉదర=గర్భమునందు, లగ్నంబగు=తగిలికొనినట్టి, దానిక్=అహాత్తికపంక్తిని, తటిక్=వానఁగురియువేశ, రాల్పక్=నర్సింపఁగా, అభింబు=మేఘము, అకరమని=ముత్యములకు జన్మస్థానమని, అంద్రుగాక=నచింపుదురేకాని, ఉదధిక్=సముద్రమున, తక్కక్=కాక, ముత్తెములు=హాత్తికంబులు, పుట్టునే=జనియించునే, జనియింపవనుట.

తా. మేఘమండలాతీతంబు లగునప్పట్టణపు మేడలయందు యావనశ్రీలు సురతద్రీడ సలుపుతటి తెన్ని రాలినముత్తెములఁ బరిచారికలు కనువుఁ ద్రోయువేశఁ బుష్పములతోఁగూడఁ జిమ్మిత్రోయఁగా మేఘములయందు బడుమగాన వర్షాకాలమున భూమియందు నామత్యము లుండుటందేసి మేఘములునుగూడ మణ్యాకరంబని చెప్పంబడుటయేకాకి సముద్రభిన్నం బొకటియును మణిజన్మస్థానముగాన. దీనియందతుక్తి.

మ. ఘనసౌధాళి వియద్ధనీజలధి వీరిక న్నావలై నీడ దోఁ  
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి స్సరకు మాంర్ప న్నోలల న్నట్టి యి  
చ్చునిజద్వీపవిచిత్రపట్టననస్తో మంబు నాఁ బొల్పుఁ బె  
ల్ల నిలాన్యోన్యవి\*మర్చితన్నగరనాకానేక కేతుచ్చటల్. 12

టీ. ఘనసౌధాళి - ఘన-గొప్పలైన, సౌధాళి=మేడలసముదాయము, వియద్ధనీజలధి - వియద్ధనీ=అకాశగంగయనెడు, జలధిక్=సముద్రమునందు, వీరిక్=స్పష్టముగాను, నావలై=ఓడలై, నీడ=మేడలనీడ, తోఁపక్=కనుపింపఁగా, నెలంతల్=అమేడలమీఁదనుండునలెలు, నణిగాకృతిక్=నర్తకులవలె, సరకుమార్పక్=భాండప్రతిభాండముఁజేయుటకై, కోలలక్=గడలచేత, కట్టి=బంధించి, ఇచ్చు...బు - ఇచ్చు=ఇచ్చునట్టి, నిజ=తమయొక్క, ద్వీప=దీవియందలి, విచిత్ర=ఎన్నెన్నలైన, పట్టనన=పట్టునన్మములయొక్క, స్తోమంబు=సమాహము, నాక్=అనుటలు, అనిలా...ల్ - అనిల=వాయువుచేత, అన్యోన్య=ఒకటితోనొకటి, విమర్చి-ఒరయుచున్నట్టి, తన్నగర=ఆపురమునందలియు, నాక=స్వర్గమందలి, అనేక-అసంఖ్యాకములైన, కేతు=టెక్కములయొక్క, చటల్=గుంపులు, పెల్ల=తఱచుగా, పొల్పుక్=ప్రకాశించును.

తా. అకాశగంగ యను సముద్రములో మేడలనీడ గనుపింపఁగా నోడలవలె నుండెననియును, అప్పు డామేడలమీఁదనుండు స్త్రీలు భేరగాండ్రుంబలె నుండి రనియు, గడలయందున్న టెక్కములకుఁ గట్టిన వసనంబులు గాలిచేఁ గదలుటంజేసి యాస్త్రీలచేతఁ దమదీవియందలి పట్టుపటావళులు ద్వీపాంతరవాసులకు భాండప్రతి భాండరీతిచే విక్రయింపఁబడుచున్నవో యనునటులఁ బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమఁచుక్కలు పట్ట నతు ల్కవాటము  
 లేర్చుప మా క్తికంబులని • చిల్లులు వుత్తురు ద మ్మటంచుఁ బొ  
 ల్పారువితానహారములయం దొకహారత వ్రేలి ప్రొద్దు వోఁ  
 గా రతి డస్సి గాడ్పులకుఁగా దెఱువ స్వను విచ్చి మేడలన్. 13

టీ. కొదమచుక్కలు=పిన్ననక్షత్రములు, సోరణగండ్ల=గవాక్షములవలన, రా=రాఁగా, పట్ట=అనక్షత్రములఁ పట్టుటకొఱకు, సతులు = యువతులు, కవాటములు=తలుపులను, చేరుప=మూయఁగాను, తమ్ము=అనక్షత్రములను, మాక్తికంబులని=ముత్యములని, చిల్లులువుత్తురు=రంధ్రములువేయుచురు, అటంచు=అట్లనుచు, పొల్పారు...గుక్ - పొల్పారు=సుందరమైన, వితాన=మేలుకట్టయొక్క, హారములయందు=సరములయందు, ఒకహారత=ఒకదండలై, వ్రేలి=వ్రేలాడి, ప్రొద్దు=విశేషకాలము, పోఁగా=గతింపఁగా, రతి=క్రీడచేత, డస్సి=అలసి, గాడ్పులకుఁగా=వాయుసంచారముకొఱకు, తెఱవ=తల్పుఁదెఱుఁగా, మేడల=సౌధములనుండి, విచ్చి=విడచి, చను=వడలిపోవుచు.

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయిన నని భావము.

ఉ. ఆపురసౌధవీధి నధఃరాధరభూముల గర్జ మున్నుగా  
 నాపయికి నిన్వనంబడనియట్లుగఁ గ్రాలుఘనాలిఁ దార్చి లీ  
 లాపరతన్ ఘటింపుదురు • లాస్యము సేయఁగ మేఘురంజనా  
 లాపముఁ జేసి పోషితకలాపిఁ గలాపికలాపకుంతలన్. 14

టీ. కలాపి...లుకలాపి=నెమిలియొక్క, కలాప=బర్హమువంటి, కుంతలు=కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసౌధవీధి=ఆపుర=అపట్టణముయొక్క, సౌధ=మేడలయొక్క, వీధి=పంక్తియందు, అధరా...లన్ - అధరాధర=క్రిందటిక్రిందటి, భూములన్=ప్రదేశములయందు, గర్జమున్నుగా=ఉఱుములుమొగలుగా, అపయికి=అమేడలమీఁదికి, వినంబడనియట్లుగ=వినరానియటుల, క్రాలుఘనాలిన్ - క్రాలు=ఒప్పు, ఘన=మొగులయొక్క, అలిన్=సమూహమును, మేఘురంజనాలాపన మనురాగము నాలాపముజేసి, తార్చి=క్రిందనున్న మేఘములను

మేడలపైకి రప్పించి, పోషితకలాపిక-పోషిత=పెంపబడినట్టి, కలాపిక=నెమలిని, లీలాపరతక=విలాసాసక్తిచేతను, లాస్యమునేయగఁగ=నృత్య మొనర్చునటుల, ఘటింపుదురు=సంఘటనచేయుదురు, అనఁగా నాపురమందలి యువకులు గాననృత్యాదులయందు నిపుణులగుటంజేసి యామేడలు మేఘమండలాతీతంబులై యున్నను తదంగుణ రాగాలాలములచే మొగింపఁ బైకి రప్పించుచున్నారని యభిప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురఃపార్శ్వపతాకలు మువ్వమ్రోతతోఁ  
దనగృహపంక్తిపైఁ గలశఃతామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రింద నుం  
డును నిజలక్ష్మీచే సరిపఁబుల్ మొలయంగఁ దదీయలక్ష్మీశం  
కను మొగ మెత్తి చూచుతటిఁ గన్నులు కేళికి మూయఁగా బలెఁ.

టీ. నిజలక్ష్మీ=మధురాపురలక్ష్మీ, చేసరిపఁబుల్=తనచేతనున్న సరిపఁబులును, మొలయంగఁ = మ్రోయఁగా, తదీయలక్ష్మీ = అమరావతీపురలక్ష్మీ, శంకను=ఈ చప్పు డేమచుకకచేతను, మొగ మెత్తి=ముఖమునుబై కెత్తి, చూచుతటిఁ=వీక్షించు సమయమున, కన్నులు=నేత్రములను, కేళికి=వినోదమునకు, మూయఁగాబలెఁ = మూయుచుండఁగాననునటుల, అనిమిషపట్టణంబు=అమరావతీపట్టణంబు, పురపార్శ్వపతాకలు = పుర=మధుగయొక్క, పార్శ్వ=మేడలయందలి, పతాకలు=టెక్కములు, మువ్వమ్రోతతోఁ=చిలుగజ్జెలగ్ననితోఁగూడ, తనగృహపంక్తిపైఁ=అమరావతి గృహపంక్తియందలి, కలశఃతామరసంబులఁ = తామర మొగ్గలపరికి కలశములను, కప్పఁ = మూయఁగా, క్రిందనుండును = మధురాపట్టణపు టెక్కములకు దిగువ నుండును.

తా. మధురాలక్ష్మీచే సరిపఁబులునులయొక్క మ్రోతను విని యిదేమనుకంకచే నమరావతీలక్ష్మీ చూచుసమయమున మధురాలక్ష్మీ యాలక్ష్మీయొక్క కన్నులను వేడు కకై మూసెనో యనునీ మధురాపురపు మేడలయందలి పతాకలు గజ్జెలమ్రోతతోఁ గూడఁచి తనగృహపంక్తిపై నున్న తామర మొగ్గలపరికి కలశములఁ గప్పించు డఁగా నమరావతీలక్ష్మీ టెక్కములకుఁ గ్రింద నుండు నని తాత్పర్యము.

చ. ఘనగతశంపఁ గంచ మిడిఁ కాటుకఁ దీర్చి పునుం గినోష్ణఁ ద  
ట్టినది యలంది కై శికముఁజేవఁ బ్రభాతశశాంకుమోఽప వి  
చ్చిననవహల్లకాలిఁ గయిసేసి సతు ల్పతితో రమింతు ర  
మ్మునిజరతాంగన ల్కలహఃముల్కృప నేడ్వరుఁ దీర్చ మేడలఁ.

టీ. మేడలఁ=అప్పట్టఁపు మేడలయందు, సతులు=శ్రీలు, రమింతుర = గతాంగనలు, అమ్మని=ప్రసిద్ధులగుసప్తర్షులయొక్క, జరతాంగనలు=వృద్ధ?

గావుననే దంపతులకలహములం దీర్చుచున్నారని చెప్పబడియె.) కృపక = దయ చేతను, కలహములు = సతీపతులప్రణయకలహంబులను, తీర్వక = పోగొట్టగా, ఘన గతశంపక - ఘన = మేఘములను, గత = పొందినట్టి, శంపక = మెఱుప నెడిదీపమందు, కంచము = పల్లెమును, ఇడి = ఉంచి, కాటుకదీర్చి = ఆపల్లెమునందుఁ గలిగినకాటుకను గన్నులఁబెట్టుకొని, ఇనోష్కదట్టినది - ఇనోష్క = నూర్చునివేడిమిచేతను, తట్టినది = కరిగినట్టి, పునుంగు = తట్టుపునుంగు, అలంది = పూసికొని, కైశికము = కొప్పును, తేవక = తీవచేత, ప్రభాత = ప్రాతఃకాలమునందు, శశాంకుక = చంద్రుని, మోపక = మోపగా, (ఇచట రాత్రియందుఁ బ్రణయకలహంబుననే పొద్దుపుచ్చబడినది గావునఁ జెల్లవాఱవచ్చెనని సూచింపబడియె.) విచ్చిన = వికసించినట్టి, నన... లిక - నన = కొత్తలగు, హల్లకాలిక = చెంగలవలను, కైకే = శృంగారిండుకొని, పులోక = పెనిమిటితోడను, జాత్యేకవచనము. రమింతురు = క్రీడింతురు - అనగా సప్తర్షి మండల పర్యంత మామేడలు గట్టబడియున్న పని భావము.

చ. రవి యనుదివ్యై గేతువు చెఱంగునమూసి ధృతోర్ధ్వయంత్రవా  
రవిరళఘర్మయై కలరావల్పరవోక్తుల వాంతధూపరా  
జవరనిశ సనన్మదనఃచేతులచాతురి నెయ్యపుంగురుం  
జువిదలు దార్ప విష్ణుపదః మొత్తుఁ బురిక గృహలక్ష్మీ నూత్నతక.

టీ. పురిక = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మీ = గృహలక్ష్మీయ నెడిత్రీ, నూత్నతక = నవోఘాత్యముచేతను, కనక = చూడగా, మదనచేతులక = మదనచేతులనియెడి చేతులయొక్క, (మదనచేతులనఁగా గృహమున కమర్చిన యంగదారువు), చాతురిక = నైపుణ్యముచేతను, నెయ్యపుం...లు - నెయ్యపుక = ప్రేమగలిగినట్టి, కురుంజు విదలు = కురుజులనియెడిచెలులు, తార్పక = చేర్చగాను, రవియనుదివ్యై = నూర్చుఁడనుదీపమును, కేతువుచెఱంగునకమాసి = టెక్కపుగుడ్డయనెడు నైఠంబెఱంగునఁ గప్పి, ధృతోర్ధ్వ...యై - ధృత = ధరింపబడిన, ఊర్ధ్వ = ఉపప్రదేశమందున్న, యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వాః = ఉదకములనియెడి, అవిరళ = ఎడతెగని, ఘర్మయై = చెనుటగలదై, (సాత్త్వికోదయమాయెననుట), కలరావల్పరవోక్తులక - కలరన = పావురములయొక్క, అల్పరవ = కొంచెపుగ్గవలనియెడు, ఉక్తులక = పలుకులచేత, వాంత...నిశక - వాంత = గవాక్షలనుండి వెడలెడు, ధూప = అగరుశ్రీగంధాదిధూపములయొక్క, రాజి = సమాహమనియెడు, వర = శ్రేష్ఠమైన, నిశక - రాత్రియందు, విష్ణుపదముక = విష్ణుపదము, అకాశ మనియెడు విష్ణుపాదన కుక = సంవాహనముచేయును.

తా. ఆపట్టణమందు ధ్వజపటములు నూర్చునిం గప్పగా, మదన చేతులతో గురుజులు మిన్ను ముట్టగా జలయంత్రములు స్రవింప ధూపధూమములు మెలయఁ బురలక్ష్మి యాకాశమును స్పృశించెను. మఱియు, పురలక్ష్మి విష్ణుపదమనియెడి పదద్వయ స్వారస్యముచేత నర్థాంతరముఁ దోచుచున్నది. నూతనస్త్రీకిఁ జెలుల ప్రేరణముచేతఁ బెనిమిటినిఁబొందుట, దీపము మఱుగుపఱుచుటయు, స్వల్పధ్వనితో సంభాషించుటయు, భోగగృహమందు ధూపవాసనలునిండఁబఱచరణములొత్తుటయు, స్వభావముగానఁ బురలక్ష్మి యనుస్త్రీ ధూపధూమములనియెడి రాత్రియందు రత్యను కూల సంభారముగలదియై విష్ణుపదము నొత్తుననుట. సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'సమాసోక్తిః పరిస్సూరిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్యచేత్' అని దానిలక్షణము.

చ. గిటికొనుగోపురాగ్రపరిక్షీలితపంకజరాగరశ్మిక

ఔట యగుచాయఁ బొల్పు దివఁ నేంద్రుఁడు నక్కనిమింటఁ బోవుచో  
మఱచి విధాత పాటలిమ + మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా  
కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు + కొల్పినకై వడిఁ బట్టణంబునఁ.

టీ. దివనేంద్రుఁడు=సూర్యుఁడు, చక్కనిమింటఁబోవుచో = ఆకాశమధ్యమునఁ బోవునపుడు, విధాత=చతుర్ముఖుఁడు, పాటలిమ=రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకు = మధ్యాహ్నమునకు, చేయలేని=నిర్దిష్టఁజాలని, ఆకొఱఁతయున్ = ఆకొనువను, తీర్చుకోఁ = తీర్చుకొనుటకు, తొగరు=రక్తిమను, కొల్పిన = చేసిన, కైవడిన్ = రీతిగా, గిటికొను=నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీఁద, పరిక్షీలిత = చెక్కఁ బడిన, పంకజరాగ = పద్మరాగములయొక్క, రశ్మి = కాంతులచేత, కఔట యగుచాయన్ = మిగుల నెఱుఁగినకాంతిచేత, పొల్పుక = ఒప్పును, పట్టణంబునన్ = మధురయంద నుట.

తా. మధురాపురగోపురములకు సరిగా నంతరిక్షమునఁ బోవుసూర్యుండు, స్పష్టికాలమున బ్రహ్మ ప్రాతస్సాయంకాలములకే రక్తిమగులుగఁజేసి మధ్యాహ్నమునకుఁ జేయ నేఱునున్న కొఱఁత దీర్చికొనుటకు రక్తిమను గలుగఁజేసిన విధమునఁ బురద్వారములయందుఁ జెక్కఁబడిన పద్మరాగములు ప్రభలచే మిగుల నెఱుఁగినచాయచేత నొప్పెనని తాత్పర్యము.

నీ. వెలఁది యీనీదండ + వెలయెంత నాదండ,

కును వెలఁ బెట్ట నొవ్వనితరంబు

కలువతావులు గాన + మలికదంబకవేణి,

కలువతావులు వాడఁకయ కలుగునె

కడివోదు నాకిమ్ము • పడఁతి యీగేదంగి,

ననకడివోమి ముందటికిఁ జూడు .

జాతు లే వంబుజేక్షణ పద్మినులు సైత,

మును సున్నయెడ జాతు • లునికి యరుదె

తే. యనుచుఁ దొలి నుడి నభిలాష • లెనయ మూఁగి

పలుకుతోడనె నర్మగంధంబు గాఁగ

సుత్తరము పల్లవశ్రేణి • కొనఁగు చలరు

లమ్ముదురు పుష్పలావిక • లప్పురమున.

19

టీ. వెలది=ఓయింతి, ఈనీదండ=ఈనీయొక్క పుష్పమాలికను, వెల=క్రయము, ఎంత=ఏమాత్రము, అని విటుడడుగ నావెలదిచెప్ప సుత్తరము, నాదండకును=నామాలికకు (నాసమీపమున నిలుచుటకును), వెలచెట్ట నెవ్వనితరంబు=మూల్యమింతయని నిర్ణయింప నెంతవానికైనను ఎశంబే, (వశముగాదనుట), అలికదంబక వేటి=భిమర సమూహమునంటి జడగలయొయింతి, కలువతావులుగానము (తావులనఁగా వాసనలకు స్థలమునకును బేరగుటంజేసి) కలువదండవాసనలు గానమేమియనియు, కలువలకు, తావులు, వాసస్థానములగుకొలంతులనంటి నాభులుగాన మేమియనియునుప్రశ్న, కలువతావులు=కలువవాసనలు, (కలువస్థాన సాదృశ్యముగల నాభులును), వాడకియె=వాడుఁజూపకయే, (పరిచయములేకయే), కలుగునె=నిద్రింపవనుట, (కడియనఁగా వాసన) పడఁతి=ఓశ్రీ, కడివోదు=వాడుఁబారదు, (కడివోకయుండును), ఈగేదంగినన=ఈమొగలితేకు, దానినంటి రహస్యప్రదేశమును, నాకిమ్ము, కడివోమిముందటికిఁజూడు=వాసన చెడకుండుట ముందుగఁగించిచూడుము, (తనతోఁ గలసి యెడబాసినప్పడు కబళము నోటికిఁ బోకయుండునది ముందరఁ జూచెదవనుట), అంబుజేక్షణ=ఓపద్మాక్షి, జాతులేవి=జాజిపువ్వులేవి, (జాతియేమని ప్రశ్న), పద్మినులు సైతము=తామరపువ్వులును, (పద్మినీజాతిశ్రీలును), రతిరహస్యమందఁ బద్మినీజాతిలక్షణము. శ్లో. 'కమలముకుళమృద్వీపుల్లరాజీనగంధి స్సురతపయసి యస్యా స్సౌరభం దివ్యమగ్నే, చకితమృగదృగాభేభ్రాంతరక్తేచ నేత్రే స్తవయుగళమనర్ఘ్యం శ్రీఫలక్రీవిడంబి. వ్రజతి మృగసలీలం రాజహంసీవతనీన్య త్రవళిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేషా, మృదశుచిలఘుభుజ్జే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో విల్లభా పద్మినీస్యాత్.' అని. ఉన్నయెడ=ఉన్నచోటను, జాతులనికి=జాతులుండుట, అరుదె=అశ్చర్యం, (అశ్చర్యముగాదనుట), అనుచుక = ఇట్లనినచించుచు, తొలినుడిక=మొదటిచెతను, అభిలాషలు=కోరికలు, ఎనయక=స్ఫుటమగునటుల, మూఁగి=

క్రమ్మకొని, పలుకుతోడనే=వచింపఁగానే, నర్తగర్భంబుగాఁగఁ - నర్త=శృంగారచేష్ట, గర్భంబుగాఁగఁ=అంతస్థమైయుండఁగా, ఉత్తరము=ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణికిఁ=విటుల సమాహమునకు, ఒసఁగుచుఁ=ఇచ్చుచును, పుష్పలావికలు=పువ్వులఁగోసి విక్రయించెడి శ్రీలు, అలగులు = పుష్పములను, అష్టరమునఁ=అపట్టణమందు, అమ్మదురు=విక్రయింతురు.

తా. ఆమధురయందు విలాసవంతులగు విటులు వివరించువేళ నీపద్యపాదచతుష్టయమున మొదటఁ జెప్పఁబడియున్న తెఱఁగునఁ దమయభిలాషలు స్ఫుటమగునటులఁ బ్రశ్నలఁజేయుచుఁ జూట్టుకొని పలుకఁగా వెంటనే నర్తగర్భంబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరములిచ్చుచు రసికశిఖామణులగుపుష్పలావికలు పువ్వులమ్ముచురని.

చ. సరసులనర్మ మింపుల నొసంగఁ గదంబపుదండఁ గట్టుచోఁ  
గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళఁకాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతరాం  
తరముల నవ్వులు న్నలువఁతండము మొల్లలు నంచు మిన్ను గ్రు  
చ్చి రహిని రిత్తనూలొసఁగి \* సిగ్గు వహింతురు పుష్పలావికల్.

టీ. సరసుల=రసికలగువిటులయొక్క, నర్తము=శృంగారము, ఇంపులఁ=ఇష్టములను, ఒసంగఁ=కలుగఁజేయుచుండఁగా, కదంబపుదండఁగట్టుచోఁ=కదంబపుసరముగట్టెడువేళ, కరఁగుటఁ=ఆవిటులసరసంపుబలుకు దమమనములు గరఁగుటను, తెల్పు...లు - తెల్పు = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ=చంచలములగు, కాంతులు = ప్రభలు, ఉత్త...లఁ - ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒసఁగుచున్నట్టి, అంతరాంతరములఁ = నడుమ నడుమను, నవ్వులుఁ=నవ్వెడునవ్వులును, కలువతండము=ఉత్పలములు, మొల్లలు=మొల్లలును, అంచుఁ=నిశ్చయించుకొని, మిన్నుగ్రుచ్చి = బయలుగూర్చి, రహిని=విలాసముగఁ, రిత్తనూలొసఁగి = ఒట్టినూలుచేతికిచ్చి, పుష్పలావికలు= పుష్పములమ్మువారలు, సిగ్గువహింతురు=లజ్జపడుదురు. ఆ. ఆమధురాపురమందుఁ బుష్పముల విక్రయించు శ్రీలు మిగులఁ జమత్కారిణులై యున్న ను రసికశిఖామణులగు విటులు సరసోత్తలచేత నట్టిచాతుర్య యుక్తశ్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుచురని ముఖ్యాభిప్రాయము.

నీ. పద్మాన్య పురి నను\*భవతకు నీవ యె,

త్తులు వెట్టు దనఁగ రావలసె నిటకుఁ

దెలుపుమా జాముండునల రింపొ ఘటికాద్వ,

యం బుండు నల రింపొ \* కంబుకంతి

5

యే వేడుటకు నీవు \* ఋతు వేల చెప్పెద,  
పువిద మే మందాఁక \* నోర్వఁగలమె  
చేరఁగా రాదె బాసికముగే లోకిన,  
యంతనే చెడునె యేణాయతాక్షి

తే. యనుచుఁ బరిభాషవోలెఁ ద \* మ్మాన దొరల  
నాడ మోవిఁ జెఱంగిడి \* యాఁగు నవ్వు  
కంట నిగుడ విరు ల్పాన్ముకరణి జల్లు  
సరసపుజలంబె జాణలమరులుకొల్పు.

21

టీ. పద్యాస్య=ఓపద్మముఖ, పురిక= ఈమధురలో, అనుభవతత్వ= అనుభ  
వించుటకు, నీన=నీవే, ఎత్తులు వెట్టుచు-పుష్పముల యెత్తులు వెట్టుచువనియును, (క్రీడ  
కొఱకు నెదురు వెచ్చమువెట్టుచు వనియును (ఎత్తులనఁగాఁ బ్రయత్నములని కొందఱం  
దురు), అనఁగఁ=పదింపఁగా, ఇటకు=ఇచ్చటికి, రావలసెఁ- వచ్చుటకుఁ గారణం  
బాయెను, కంబుకంఠి=శంఖమువంటి మెడగలయోనినీతా, జాముండు=యామమువలకు  
వాసనచెడకుండు, అలరు=పుష్పము, ఇంపా=బాగైనదో, ఖటికాద్వయంబుండు=  
రెండుగడియలు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపా = బాగైనదో, (అది  
యానందమునకును నామమగుటవలన) యామపు సురతానందమిష్టమో లేక రెండుగడి  
యల సురతానందమిష్టమో, తెలుపుమా-లేటపలుపుమా, ఉవిద=ఓయింతి, ఏవేడు  
టకు=నేను వలయునని కోరినపుష్పమిచ్చుటకు, ఋతువు=ఋతుకాలమురావలయునని,  
ఏల=ఎందుకు, నీవు=నీవు, చెప్పెదవు=నుడివెదవు, మేమందాఁక=ఏమదివలకు,  
ఓర్వఁగలమె=ఓర్వఁగలమా, (ఏమునీతోడినఁగల్గమును గోరిన ఋతుస్నానముజేసినది  
వసమున నయ్యెడునని చెప్పెదవు. మేమందాకనోర్వలేమనట), ఏణాయతాక్షి - ఏణ=  
ఇట్టియొక్క, ఆయత=దీర్ఘములైన, అక్షి=కన్నులవంటి కిన్నులుగల యోలనా,  
చేరఁగా రాదె=దగ్గఱం జేరఁగూడదా, బాసికమనఁగా బుష్పమాలిక రచనావిశేష  
మునకును, ఊరములమునకును నామముగావున, పుష్పమాలికయు=నీయూరముల  
మును, కేలుసోఁకినయంతి=నాచేసోఁకిన మాత్రముననే, చెడునే=చెడి పోవునా,  
అనుచుక=ఏలస్పృశింపనియ్యనినుచు, పరిభాషవోలెక=సంకేతపుమాటలాడినటుల,  
తమ్ముక=తమ్ముక, అనదొరలక=అభిలాషవెడలునటుల, అడక=పలుకఁగా, మోవిక=  
అధరోష్ఠమున, చెఱంగిడి=పైటకొంగు మాసికొని, ఆఁగునవ్వు - ఆఁగు=నిలిపిన,  
నవ్వు=హాసము, కంటకు=నేత్రములయందు, నిగుడక=వెడలి రాఁగా, విరులు=  
పుష్పములను, నాన్పు=కడుపునట్టి, కరణి=రీతిచేత, ఇల్లుగరసపులలంబె - ఇల్లు=



చల్లెడు, సరసపు జలంబె=రసయుక్తంబగు నుదకమే, జాణలక్=విటులను, మనులు  
కొల్పుకొ=మోహపడఁజేయును.

తా. సుగమము.

సీ. ఇంద మంతరి దంతకుందాభఁ గూడి ని,  
శృలపుఁజూపులు మున్ను \* సంభ్రమింప  
వెలయొప్పు కవలఁబోవిలుచుమోవియుగోప,  
మొదవెడుచూపు మో \* మోటఁ ద్రిప్పఁ  
దిరిగిననస్తితో \* క్తియుఁ జూపుటోయ్యార,  
ములు నగుఁ గా దనుపలుకు లుడుప  
నని గాని కావో నీకనుపరాసాపత్న్య,  
సంపాదనంబుల \* నింపుఁ బెనుపఁ

తే. జతురవచనవిలాసాంగ \* సౌప్తవములఁ  
బసిడిఁ దా నిచ్చినట్టియపుణఁతి మఱువఁ  
బతికిఁ గైదువ లందిచ్చు \* రతివిధమున  
విటుల కిత్తురు మఱి వారు \* విరులు పురిని.

22

టీ. ఇందము=ఇదిగో, అంతరి=ఆనువేళ, దంతకుందాభక్=మొల్లలచంటిదంత  
ములకాంతి, కూడి=చేరికొని, నిశృలపుఁజూపులు=నిశృలపు=కదలకుండునట్టి, చూపులు  
=చూడ్కులు, మున్ను=తోలుతనె, సంభ్రమింపక=తోట్రుపడఁగా, వెల=క్రియ  
ము, ఒప్పుక=సప్తసంపక, అనిలఁబోక=అచల మఱియొక యంగ డికిఁబోఁగా, విలుచు  
మోవియు=మడవఁబడిన యధరోప్తమును, కోప మొగవెడుచూపు=కోపమును గనుపఱు  
చుచున్న దృష్టియును, మోమోటఁద్రిప్పక=మొగమాటమునఁ ద్రిప్పఁగా, తిరిగిన=  
అవిటులు మరలరాఁగా, నస్తితోక్తియు=చిలునవ్వుతోఁగూడినమాటయును,  
చూపుటోయ్యారములును=గర్వపుజూపులును, అగుఁగాదనుపలుకులు=ఔనుకాదన్న  
వాక్యములను, ఉడుపక=మాన్విఁగా, ఆవిగాని=ఆమాలిక లేగాని, ఆశ్రీలేగాని,  
కావోనీకు=నీకట్టములుగానా, అను=అనునట్టి, పరాసాపత్న్యసంపాదనంబులు=పరా  
=ఇతరశ్రీలకు, సాపత్న్య=తమతో సపత్ని భావమును, సంపాదనంబులు=సంపా  
దింపుచున్న పలుకులు, ఇంపుక=ఇట్టమును, పెనుపక=వృద్ధిఁజేయఁగా, (అబిడ  
పువ్వేగాని నాపువ్వు పనికిరాదా యని భావార్థము.), చతురవచన...లక = చతుర  
వచన=చాతుర్యపుమాటలచేతను, విలాస=చెట్టల చేతను, అంగ సౌప్తవములక=సౌం  
దర్యముచేతను, పసిడి=పైకము, తానిచ్చినట్టి యప్పుణఁతిక=తానిచ్చిన యాశ్రీని,

మణివక్త=మణివివోగా, పతికి=పెనిమిటికి, కైరువలు=ఆయుధములు, అందిచ్చు రతివిధమునక=చేతికందిచ్చునట్టి రతీదేవివలె, పురిని=మధురమును, వారు=పుష్పములమ్మ యువతులు, విరులు=పుష్పములను, ఇత్తురు=ఒకరినొకరు. అ. మన్మథునికి రతీదేవి యాముధములఁ జేతికందిచ్చునటుల యామధురాపట్టణమందలి పుష్పలావికలు విలాసచాతుర్య సౌందర్యములచే మోహింపజేయుచు విటులకుఁ బుష్పములమ్మగురని యభిప్రాయము.

చ. దల మగుచంద్రఖండములు • దారలు సాంకవ మొప్పపాణిపా  
టల మగుదంతపుంగరవండంబు శశాంకుఁడు గుంకుమైనచీ  
రలజిగి కెంపుగా బయిటిరథ్యల నొప్పదు రిందుకాంతవే  
దులపయి సంధ్యయే బహుతఁ • దోచె ననన్బరి గట్టి వాల్మతుల్.

టీ. దశ...ఖండములు - దశమగు = సాంద్రమైన, చంద్రఖండములు = కర్పూరపుండుచుకలు, తారలు=చుక్కలు, సాంకవము=పునుగు చేతను, ఇచటఁ దృతీయాధ్యమం సు ప్రథమ. ఒప్పు=ప్రకాశించుచున్న, పాణి=హస్తముచేతను, పాటలమగు = తెలుపు ఎఱుపువర్ణముగల, దంతపుంగరవండంబు = దంతపుఁ గరాటము, శశాంకుఁడు=చంద్రుఁడు, గుంకుమైనచీరలజిగి=చెందిరమంటిన కోకలకాంతి, కెంపుగా=ఎఱుపుగాగా, ఇందుకాంతవేసులపయి = చంద్రకాంతపుఁ దిన్నెలమీఁదను, సంధ్యయే=సంధ్యాకాలమే, బహుతఁ=బహుశ్యముచేతను, తోచెననక=కానఁబడియెననునటుల, పురిక = పట్టణమందలి, బయిటిరథ్యల = వెలపటిపీఠుల యందు, గట్టివాల్సతులు=పరిమళద్రవ్యములమై డు శ్రీలు, ఒప్పుచురు = ప్రకాశించుచుండురు.

తా. ఆపట్టణమందుఁ బరిమళద్రవ్యము లమ్మచున్న శ్రీలు, బైటిపీఠులయందున్న చంద్రకాంతమణిమణులును వేదికలపైఁ దనుచెత్తుండు పునుగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱువైన దంతపుబగణి చంద్రుఁడుగాను, అది రాటమందున్న కప్రపుండుచుకలు చుక్కలుగాను, గుంకుమచేఁ గడువఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱువగుచుండఁగా సంధ్యాకాలమున మొప్పుచుండెనుగాన ననేకరూపంబులఁజూచిన సంధ్యయోయను నటులఁ బ్రకాశించుచు నుండునని తాత్పర్యము. (గట్టివాల్మతులు ఆనుపదము భారత ప్రసిద్ధము).

సీ. ఉపరిస్థజనవారాణోక్తికి జెవిఁ దార్చి,  
యమ్మొగంబై బయ • ల్చిమ్మి చిమ్మి

గవని వెన్నోటయ మిన్నవియ దట్టించుతో,  
 త్రధరు బందపుదాంట్లఁ + దఱిమి తఱిమి  
 చలువచే ద్వారవేదు లెఱింగి నిల్చి త,  
 జ్జనజిఘృక్షుకుఁ గేలు + సాచి సాచి  
 డిండిమంబుల కుబ్బి + గండాల్పదాన మే,  
 టులుగఁ దద్వహు తాల + టువ్వి టువ్వి  
 తే. వేణుకాహతులకు వీడు + వెడలి వెడలి  
 పరపథగజధ్వనికిఁ బోక + తిరిగి తిరిగి  
 దృక్పటలు వైరులకుఁ బంపుఁకృత్యలన వ  
 శానుగతిఁ జేరు వెలిఁ గరు + లగ్గలికల.

24

టీ. కరులు=ఏనుగులు, ఉప...కిఁ-ఉపరిస్థితి=పైనుండెడు, జన=మావటిల  
 యొక్క, వారణోక్తికిఁ - వారణ=వారణాశ్రమైన, ఉక్తికిఁ=అదలింపునకు, చెవిఁ  
 దార్చి=చెవియొగ్గి, అమ్మొగింపై=అనిక్తుముఖమై, బయలు = ఆకాశమును, చిన్ని  
 చిన్ని, మిన్నవియ=ఆకాశము బ్రద్దలయ్యెనునట్లు, దట్టించుతోత్రధరుఁ - దట్టించు  
 =ధ్వనిజేయుచున్న, తోత్రధరుఁ = ఈపెద్దరించినవానిని, గవనివెన్నోటయ=ఊరి  
 వాకిలివీఁపుఁదాఁకగా, బందపుదాంట్ల=కుప్పిగంతుల చేతను, తఱిమితఱిమి, చలు  
 వచేఁ=చల్లగానుడుట చేత, ద్వారవేదులు=వాకిటనున్న తిన్నెలను, ఎఱింగి=తెలిసి  
 కొని, నిల్చి, తజ్జనజిఘృక్షుకుఁ - తత్=ఆవేదికలయందలి, జన=జనములయొక్క,  
 జిఘృక్ష=పట్టవలయునను నిచ్చవేత, కేలు = తొండము, సాచిసాచి, డిండిమంబు  
 లకుఁ=ముందఱఁబోవువాఁడు వాయించెడు డిండిమవాద్యధ్వనులకు, ఉబ్బి=ఎక్కు  
 వై, గండాల్పదానము - గండ=గండస్థలమందలి, అల్ప = కొంచెమగు, దానము=  
 మదోదకము, ఏటులుగఁ=ఏటులైపాఱఁగా, తద్వహుఁ=అడిండిమవాద్యములఁ  
 జేతఁబట్టియున్నవాని, తాలఁ=శిలల చేతను, టువ్వి టువ్వి, వేణుకాహతులకుఁ=  
 పెద్దవెనురుకోలల పెట్లను, వీడు=పురమును, వెడలి వెడలి, పరపథగజధ్వనికిఁ-  
 పరపథ = ఇతరమార్గములయందలి, గజధ్వనికిఁ = ఏనుగులబృంహితములకు, పోక  
 తిరిగి తిరిగి, దృక్పటలు=దౌష్పలవంఠికములు, వైరులకుఁ=శత్రువులకు, పంపు=  
 పంపునట్టి, కృత్యలనఁ = శత్రులోయనునట్లు, వెలిఁ = వెలపటను, శానుగతిఁ-  
 షా=అడఁచుఁగులయొక్క, అనుగతిఁ=అనుసరించు మార్గమున, ని. 'కరిణీ ధేను  
 కా నశా' యని యమరుఁడు). అగ్గలికలఁ=ఉద్గంధాలచేత, చేరుఁ=పట్టణము  
 బ్రవేశించును.

తా. ఆపురమందలి మదపు టేరుగులు మావటిలయదలింపులు విని యాముఖము గ బయలుచిచ్చుచు ఊరివాకిటియొద్దనుండెడి యరుగులమీఁదనున్న జనులఁ బట్టుటకుఁ దొండములు సాచుచుఁ దప్పుగట్టిగ దండించుచు నీటెఁబట్టి క్రిందనున్నవానిఁ దఱుముచు తమచుండఁ జిఁడిచువాద్యధ్వనిఁజేయుచున్న వానిని మహాదకము పాచ్చుటం జేసి తాలఱువ్వచును పెద్దవెనురు పెట్టుఁ బురంబు వెడలిపచ్చి యీవలావల వినంబడు గజబృంహితముల లక్ష్యపెట్టక శత్రురాజులమీఁదికిఁ బ్రయోగించినశక్తులలో యను నటుల నుండెడు దొన్నెలవంటి కన్నులుగలవై అఁడనుగులు పోవుమార్గముఁ బట్టి యతి ప్రయాసచేత మరలఁ బట్టణముఁ జేరు నని తాత్పర్యము.

ఉ. పై ననిశంబుఁ జలుకొనుఁ సాంసువుపై ఖగతుండఖండితా  
లాసమహా... ఫలచ్యుతబీజము లుతి పత్కరాం  
భోనిబిడ్డాల్లు... వఁ బొల్చునగమ్యతఁ దూలుచు న్బురో  
ద్యానముల న్మ... ములుఁ ప్రాణముతోడినగంబులో యనన్. 25

టీ. పై = దేహముమీఁదను, అనిశంబు = నిత్యమును, చలుకొను సాంసువుపై = చలుకొను = రాల్చుకొనునట్టి, సాంసువుపై = పరాగముమీఁదను, ఖగ...లు = ఖగ = పక్షులయొక్క, తుండ = చంచాపుటములచేతను, ఖండిత = పగుల్పబడిన, అలాస = కట్టుకంబములైన, మహత్ = పాదపులైన, మహీనుహ = సృష్టములయొక్క, ఫల = పండ్లనుండి, మ్యత = జాతిన, బీజములు = విత్తనములు, ఉతి పత్ = పైఁజిమ్ముకొనియెడి, కర = తొండములయందలి, అంభః = జలములయొక్క, నిబిడ = దట్టమగు, అప్లవిక్ = తడుపుటచేత, మొలవిక్ = చెట్లుపుట్టఁగా, అగమ్యత = పట్టనశక్యంబగునటుల, తూలుచున్ = ఊఁగుచును, మదేభములు = మదపు టేరుగులు, పురోద్యానములన్ = పుర = పట్టణమందలి, ఉద్యానములన్ = శృంగారవనములయందు, ప్రాణముతోడి నగంబులోయనన్ = ప్రాణములుగలపర్యతములో యనునటుల, పొల్చున్ = బిప్పును.

తా. ఏనుగులకు నుచ్చు పైజలుకొనుట సైజముగాన నట్లు నిండింపఁబడియున్న మంటిపై గజములఁ గట్టునృత్యముల మీఁదనున్న పక్షులు ఫలములఁ బగిల్చి రాల్చుఁగా బడిన బీజములు దొండముచేఁ బైజలుకొను నుదకములన మిగుల నాన్వబడి యంకురింపఁగాఁ బట్టనశక్యంబులై యూఁగుచుఁ బురోద్యానములయందుఁ జైతన్యముక్తంబులగు పర్యతములో యనునటుల సంచరించుచుండు నని తాత్పర్యము.

శా. మానిక్రోధవిధూతపత్త్రిముల మాఁ మాతో నపత్త్రి ల్లదా  
\*కా నిం డంచును గేకరాక్షిరుచిమొక్క ల్పక్కుల న్నార్జితా

\* కానీ రండని.

కానల్పాహిపకల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్చు నా  
జానేయంబులు ఘనహాస మిడి కై జామోర లల్లార్చుచున్. 26

టీ. మాని...లము - మాని=ఒకానొకమహామునియొక్క, క్రోధ = కోపము చేతను, విధూత=పోగొట్టబడిన, పత్తములమా=తెక్కలుగలవారమైనట్టియనగా (తెక్కలులేని వారమవుట. ని. 'గరుత్మక్షచదాపత్త'మని యమరుడు), మాతో = ఇట్టిమాతోడను, సపత్త్యిల్లదా=మీరు తెక్కలుగలవారుగదా; కానిండంచును= తలయూచినట్లు, కే...లు-కేకరాక్షి=కడకన్నులయొక్క, రుచి=కాంతులయొక్క, మొల్కలు=అంకురములు, ప్రక్కలక=పార్శ్వములయందు, శాబ్ద=విండ్లతోఁ గూడిన, తూణ-పొదులయందు, అనల్ప=విస్తారమైన, అహాస = ఘర్షరాజములతో, కల్ప=తుల్యమగు, కాండ=బాణములయొక్క, తతు హములయందు, తారక = ప్రసరింపఁగా, ఘనహాసమిడి = నురుంగని , కై జామోరలల్లార్చుచున్ = కై జా చేసినముఖములనూచికొనుచు, (కై జా = గల్గెమువైకెత్తి బిగియఁగట్టుట), ఆజానేయంబులు=జాతిగుఱ్ఱములు, ('ఆజ. యాః కుశీనాస్సుయః' అని యమరుడు), పురిక=పట్టణమందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు కల్గెములచే బిగింపఁబడిన ముఖము లల్లార్చుచుఁ బ్రక్కలఁ జూచుచుండ మాకు మునిశాపంబున తెక్కలు పోయినవి మీకు తెక్కలున్నవి. ఉండిననుండనిండు త్రొక్కుకొనితరలుదము రండని ప్రక్కలఁ గట్టియున్న పొదులలోనుండెడి సర్పతుల్యంబులగు బాణములఁ బిలుచుచున్నవో యనునటుల నొప్పుచుండునని తాత్పర్యము.

చ. చలమున సింగిణీతఱకఁసంబులు గట్టుక మాన రంపపె

స్సెలగతి మాగతి స్వెనుకఁజిక్క మానదు తప్పి దారి వె  
న్నొలసినఁ దారు వెన్నెఱుఁగఁకుండుట నొచ్చెము సాదికోటి కం  
చలమినచింతఁ ద్రవ్వకొనునంఘి తుద న్బురిలోనివాహముల్. 27

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుత్తమాశ్వములు, చలమునక = ఈసుచేత, సింగిణీతఱకసంబులు = శాబ్దతూణీరంబులను, కట్టకమానదు = బంధింపక విడువదు, అంప పెస్సెలగతి - అంప = బాణములయొక్క, పెను = అమితమైన, సెల = గుంపుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతి = మావేగమునకు, వెనుకఁజిక్కక మానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (అబాణంబు లెరిగిరాలేననుట), తప్పిదారి = ఒక వేరైన, వెన్నొలసినక - వీరపుదాఁకినను, తారు వెన్నెఱుఁగకయుండుటక = తాము వెన్నెఱుఁగకయుండుటచేత, మాఱువీరపనియొక పాఠము. సాదికోటికిక = లోతులకు,

ని. 'అశ్వాశోహస్తసాదిన' యనినిఘంటువు. ఒచ్చెము=తక్కువ, అంచుక్ = అనుచును, అలమినచింతక్=కప్పుకొన్నచింతచేతను, అంఘ్రితుదక్=కాలిగొరిసెలచేత, త్రవ్వకొనుక్=భూమినిఁ ద్రవ్యచుండును.

తా. గుఱ్ఱములకుఁ గాలిగొరిసెలచేత నేలఁద్రవ్యట స్వభావముగావున నాపట్టణమందలి యశ్వము లాక్రియలొనర్చుచుండ రోషంబులు గలఱుతులు శాఢ్గతూణీరంబులఁగట్టి శత్రువులపై శరములఁ బ్రయోగింప నాశరములగమనము దమవేగమునకు వెనుకఁ జిక్కునుగాన వీఁపెఱుఁగని సాచులకు వెన్నునఁ దగులుననియెడి యొచ్చెమునచ్చెగదా యనుచింతతో నేలత్రవ్యచున్న పనులుల నుండు నని తాత్పర్యము. లోకమునం దొకానొకచింత గలిగినయెడ మనుజులలో నేలఁ ద్రవ్యట ప్రసిద్ధము.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణః \* మంతయు ఖంజితః జిక్కు నజ్జవో

వృం జనియించుచిక్కునిసమానపువాయువులో నొకండు గ

ల్గిం జనియించు దుర్యశమ \* మేల్కని లేహనవేళ వాజు లూ

ర్పం జెడుమాణిబంధముకుఁరంబుల కాళిమ పేరఁ గార్కొనున్. 28

టీ. అంజక్ = ఒక యంగలోపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమంతయుక్ = వాయుసమాహందెల్లను, ఖంజితక్ = వేగములేమిచేత, చిక్కుక్ = పట్టుపడఁగా, అజ్జవోష్మక్ = అవేగపువేడిమివలన, జని...లోక్ = జనియించు=పుట్టుచున్నట్టి, చిక్కుని = స్వాధీనముగానియట్టియు, సమానపు = సమానంబనియెడి, వాయువు = గాడ్చు, లోక్ = దేహములోపల, ఒకండు = ఒక్కఁడు, కల్గిక్ = ఉండుటవలన, జనియించు = సరియైనదియొకటియుండెననిపుట్టిన, దుర్యశమ = అపకీర్తి, మేల్కని = తెలిసి, లేహనవేళక్ = గుఱ్ఱములు కపణముదినుసమయమున, వాజులు = గుఱ్ఱములు, ('వాజివాహర్య గంధర్వహయ సైంధవసప్తయ'యనియమరుఁడు.), ఊర్పక్ = అఘ్రాణింపఁగా, చెడు = చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకురంబులక్ = అద్దములనంటి సైంధవలవణపుఁబిల్లలయొక్క, కాళిమ = నైల్యమనియెడి, పేరక్ = వ్యాజముచేత, కార్కొనుక్ = నల్లనగును.

తా. అచటనుండు నశ్వముల లేహనవేళలయ్యుండుపఁబడిన సైంధవ లవణపుఁబిల్లల నాగుఱ్ఱము లాఘ్రాణింపఁగా దానియందేర్పడిన నైల్యము సమానవాయువుల నెల్లగెలిచి సమానమునుపేరుగలిగి తమనాభిస్థానమం న్న వాయువును గలుపనైతిమనునపకీర్తి జనియించెనో యనునటులనుండె ననఁగా వాయువేగముల నతీక్రమించెడి వేగముగలయశ్వము లని తాత్పర్యము.

మ. ఇలఁ బాదద్యయి రాయ నల్కొనఁగు నెం దే పారుచో నంకవ  
 న్నెలు రెండై \*లఘిమం దక్షీర్తి యిడుము\*న్నె యెక్కుచో నిందు నెం  
 దులకే మఱాదు మటంచు సాదు లలయఁగూరూపోచ్చ ముల్వాజలం  
 దలరుక బాహ్నిక పారసీక శక ధారా ఆరట్ట ఘోటాణముల్. 29

టీ. ఎండేక=ఎక్కడనైనను, పారుచో = పరుగిడునపుడు, పాదద్యయి=  
 తమమీఁద నాలోహణముజేసియున్న వారియొక్క రెండుపాదములను, ఇలక=భూమి  
 యంగు, తాయక=ఓయియఁగా, అల్కు = భయమును, ఒసఁగుక=అయాలోహ  
 కలకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కుచోక = ఎక్కునపుడు, అంకవన్నె  
 లురెండై = రెండంకవన్నెలచేతఁగాని యెక్కుటకసాధ్యంబై, లఘిమందు = లఘుత్వ  
 మందు, అక్షీర్తియిడుక=అపక్షీర్తినిచ్చును, ఇంగుక = ఈరంటియందు, ఎందులకే  
 మఱాదు = దేనికి నెటులఁజేయుదుము, అటంచుక = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపు  
 రౌతులు, అలయక=వేసటపడఁగా, రూపోచ్చముల్=రూపములచేఁ గొప్పనువహించి  
 చియున్నట్టి, బాహ్నిక పారసీక శక ధారా ఆరట్ట ఘోటాణములు=ఈ దేశములయందు  
 జనించిన, వాజులు=జాత్యశ్వములు, అంగుక=అపట్టామందు, అలరుక=ఒప్పును.

తా. పట్టాణములన్ని యశ్వములు బాహ్నికాదిదేశ సంఘము లగుటంజేసి  
 మిగులఁ బాడవైనవిగాన రెండంకవన్నెలతోఁగాని యెక్కుఁగూడకపోవుటయు, పరు  
 గిడెడి సమయమున సాగి నేలకు ఎంగునపుడు కుఱుచలెటవలన రౌతులపాదము నేల  
 తాచుకొనుచుండఁగా నీయపక్షర్తులకేమి సేయువారమని గుఱ్ఱపురౌతులు నిత్యము చింతా  
 పరులైయుండ నశ్వములచే నాపట్టాణము ప్రకాశించునని తాత్పర్యము. వేగవంతంబు  
 లగు నుత్తమాశ్వంబులు పరుగిడునపు డెల్లను నేలకు వంగుటయు, మరల హెచ్చుటయు  
 గొప్పగుఱ్ఱములకు రెండేసి యంకవన్నెలు వేయుటయును లోకసిద్ధము.

సీ. ముడివిప్ప నడుగుదఁమ్ములపై నె వ్రాలుపె,

న్నెలులుదేం ట్లగుట సంఘియము గలదె

కన నెంతవాని లోఁగొనుట నాదర్శంబు,

నెమ్మొగం బగుట సంఘియము గలదె

ఇతిగొనుమింటిపై \* మెఱయుటఁ జక్రద్వి,

తయిచన్న లగుట సంఘియము గలదె

పాలుసుదొర్లఁగఁ జూచుకలికిచూపులమీలు,

దెలిగన్న లగుట సంఘియము గలదె

తే. పొలసిననె తావి బుగులుకోనలరుదీగ

తిన్ననిశరీర మగుట సందియము గలదె

యనఁగఁ జెలువొంది సురతనై యాత్మనిధులు

పణ్యయువతులు పొలుతు రప్పట్టణమున.

30

టీ. ముడివిప్పకొప్పువిప్పఁగా, అడుగుదమ్ములపై నె = పాదములనుకములములపైననే, వ్రాలు = వ్రాలెడి, పెన్నెలులు = పెద్దవెండ్రుకలు, తేంట్లగుటకొ = తుమ్మెదలగుటయందు, సందియముగలదె = సందేహముగలదా (నిస్సందేహమనుట, తఱుచుగాఁగమలములమీఁద వ్రాలునవిత్తు మైదలుగాననిట్లు వర్ణింపఁబడియె), కనక = చూడఁగానే, ఎంతవానికొ = ఎట్టిగొప్పమనుష్యునిని, లోఁగొనుటకొ = తనలోనిమిడిచికొనుటనిలన, నెమ్మొంబు = ముఖము, ఆదర్శంబు = అద్దము, అగుటకొ = అగుటయందు, సందియముకలదె, (ఎంతటిగీర్వఁడైనను పురుషుండాశ్రీలముఖ సౌందర్యముఁ జూచినవారికి విశ్వఁడగుననుట), ఇతిగాను = నూత్నమైన నడుమనియెడి, మింటిపైకొ = ఆకాశముపై, మెఱయుటకొ = ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్తనములు, చక్రద్వితయు = జక్కనిదోయి, టొటకొ = టొటయందు, సందియముగలదె, (మధ్యప్రదేశమాకాశమువలె హున్యముగనుండుటవలన నందుపైనుండునది చక్రద్వితయుయనియూహింపఁబడియె), పాలు సువార్లఁగకొ = మత్స్యగంధముకొటిల్యమును పొర్లనఱుల, (పాలుసన మత్స్యగంధమునకు, కొటిల్యమునకును చేరు) చూచుకలికిచూపులకొ = చూచునటువంటిసాగ సైనదృష్టులచేతను - సాగసుగాఁగనఁబడుటచేతను, మీలు = మీనములు, కన్ను లొటకొ = నేత్రములొటయందు, సందియముగలదె, (తమయందు బాలునుండుటవలన మీనములు గిన్నులొటకు సందేహము లేదనుట). పొలసిననే = సుడిసినిప్పుడె, తావి = సుగంధము, బుగులుకోకొ = గమ్మనఁగా, తిన్ననిశరీరము, ఆలరుదీగ = పూఁదీగ అగుటసందియముగలదె, (పరిమళించునది పూఁదీగ గాన సుగంధముండుటవలన నదియనియు తేప్పొక్షింపఁబడియె), అనఁగకొ = అనునట్లు, చెలువొంది = ఒప్పి, సురత = రతియందు, వైయాత్య = ప్రాథత్యమునకు, నిధులు = స్థానములగు, పణ్యయువతులు = ప్రాయపువేశ్యలు, అప్పట్టణమునకొ = అమఘరయందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుండురు.

తా. సుగమము.

మ. ప్రతతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటాపాలీకురంగీమదా

సికవీణాళికలన్వనంబు లెనఁగం జెన్నారుకర్పూరపుం

జతతు ల్కంటికి నారదత్వమున మించ గ్గామినీకామినం

తతి కేలా యెడతెవ్వు గంతుకలహోన్మాదంబు లాప్రాలునన్. 31



టీ. ప్రతత...లు-ప్రతత=విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత=సమీపమున (కొంతిప్రసరించుటచేత ననుట), పిశంగ=పచ్చనైన, కుంకుమజటాపాళీ=కుంకుమపురాసులను జడల సమాహములును, కురంగీసుదాసితవీణా=కన్నూరియనునట్లైన వీణయును, అలికల స్వనంబులు=తుమ్మెదలయుంకొరములను వీణావాదములును, ఎనగణ్=కూడగా, చెన్నార=ఒప్పచున్నట్టి, కర్పూరపుంజతతులు=కప్పుగపురాసులు, కంటికిక్ = కన్నులకు, నారదత్వమునన్=నారదభావముచేతను, మించన్ = అతిశయింపగా, కామినీ కామిసంతతికిన్=కాముకులగు స్త్రీపురుషులసమాహమునకు, కంఠుకలహోన్దాదంబుల్=మనస్థయ్యుద్ధమనియెడియున్దాదములు (సురతములనుట), ఆప్రోలునన్=ఆపురమున, ఏలా=ఏమిటికి, ఎడత్రెవ్వున్=ఎడబడును.

తా. ఆమధురయంగుల దమసమీపమునఁ గర్పూరకొంతులు ప్రసరించుటవలనఁ గొంచెము పచ్చనై జడల కొంతినలెనున్న కుంకుమరాసులును, వీణలె నల్లనై యున్న కన్నూరియు అన్యైక్యమధురమైనతుమ్మెదల యుంకొరములును గూడియుండఁ బ్రకాశించుచున్నట్టి కప్పుగపురాసులు నారదభావముచేతఁ గంటి కిగపడఁగా నారంగుడు కలహప్రియుఁడుగానఁ దద్ధర్మముగల కర్పూరపురాసులండఁగ నాకాముకులగు స్త్రీపురుషులకు మనస్థయ్యుద్ధమేల మానుననఁగాఁ దాదృశకర్పూరపురాసులఁ కూడఁగాఁ గామోద్రేకమున మోహితులై నిత్యము సురతక్రీడలయం దాసక్తులై యుండు రనితాత్పర్యము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుకతన మాతంగవాటి

యయ్యె నిక నుండఁదగదని • యవని కరిగి

నట్టి నక్షత్రతారాగ్రహలి యనఁగఁ

గాంతనవరత్న రాసు లంగళ్ల బాలుచు.

32

టీ. ఇటు=ఈప్రకారము, నింగి=అకసము, త్రిశంకుకతనన్ = త్రిశంకుఁడు బ్రవేశించుటచేతను, మాతింగి వాటియయ్యెన్=వెలివాడయ్యెను. ని. 'మాతల్లిగోగజనీచయోః' అని వైజయంతి. ఇకనుండఁదగదని = ఇకమీఁద నుండఁగూడదనుచు, అవని=భూమికి, అరిగినట్టి=వ్రాలినట్టి, నక్షత్ర=నక్షత్రములు, తారా = అశ్వినాదితిరతారలు, గ్రహ=సూర్యాదిగ్రహములు, వీనియొక్క, అలియనన్ = సమాహమునకుంబ, కొంత=రమ్యములైన, నవరత్న రాసులు, ఆంగళ్లన్ = పణ్యగృహములయందు, పాలుచున్=ఒప్పచు.

తా. ఆమధురాపట్టామండలి యంగిళ్లయందున్న నవరత్నరాసులు అకాశము త్రిశంకుచే నాక్రిమింపఁ బడినదిగానఁ జండావాలయయ్యె నింకి నుండఁ

గూడదని యభిప్రాయముగలవై భూమికినచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహశ్వినాది నక్షత్రములును విజ్ఞాతనామములగు జ్యోతులునో యనునటుల వెలుంగుచుండునని తాత్పర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘునంశమందు, శ్లో. 'నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాః' అని యున్నది.

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్నితడిఁ జెంది నశించునటంచునో కృతా  
ధ్వరతఁ దదగ్నిమైనునికిఁ దాన నొకంగము దాచుచేతనో  
పురధరణీసురుల్ని గమభూధరము జ్ఞపయజ్ఞశీలురా  
హరిధన దేశు లైనవలహస్తము సాపరు వారిధారకుఁ. 33

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని-చిర=బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత=ఆశ్రయించియున్న, అగ్ని=వైశ్వానరుఁడు, తడిఁజెంది = లేచుదాకి, నశించును=చల్లారును, అటంచునో=ఆప్రకారమనియో, కృతాధ్వరతఁ - కృత=చేయఁబడిన, అధ్వరతఁ = జన్మముగలవారాటచేత, తదగ్ని=అయగ్ని, మైఁ - దేహమందు, ఉనికిఁ = ఉండుటచేతను, దానఁ = దానియందు, ఒకంగము - ఒక్కవియసమును, దాచుచేతనో=దాచుటచేతనో, పురధరణీసురులు - పుర=పట్టణమందలి, ధరణీసురులు = బ్రాహ్మణులు, నిగమభూధరములు = వేదపగ్యతములు, జపయజ్ఞశీలురు = జపయజ్ఞపరులై, ఆ హరిధనదేశులైనఁ = ఆయింద్రకుబేరాసులు, వారిచ్చెదనన్నప్పటికిని, వారిధారకుఁ=దానార్థమగునుదకధారకు, వలహస్తము=దక్షిణహస్తము, చాపరు=చాచెడువారు గారు.

తా. బ్రాహ్మణుల దక్షిణహస్తంబున నగ్నియుండుట నిగమసిద్ధంబు గావున నాయగ్నిదానోదకముచేతఁ జల్లారుననియో, లేక, యెల్లరు సోమయాజులగుటచేఁ దమ యందగ్నియుండునుగాన దానియొకయంగమునుదాచివలయుననియో యాపట్టణమున ఎసింపుచున్న బ్రాహ్మణులు దేవేంద్రాదులవలెటి వారిదానోకమునైనను గ్రహింపక యుండురనఁగాఁ బ్రతిగ్రహపరాజ్ఞులులై వేదాధ్యయన జపయజ్ఞ పరులగుచు నొప్పుమింపు రని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడిఁ బోరికై కవచఁ మొల్లరు మంత్రములందుఁ దక్కను  
స్థిరనిజశక్తి నైదుపదిసేయరు దత్తినఁ దక్క మంటికై  
పొరల రథీకుఁ డీకమలఁబుద్ధి ఖభారికఁ దక్క వజ్రదోఁ  
పరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పరిరాకుమారకుల్. 34

టీ. అప్పరిక్ = ఆమధురయందలి, వజ్రదోసపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకులు -  
 విజ్ర=వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోః=భుజమందలి, పరిఘ=పరిఘయను నాయుధవిశేష  
 ముచేత, వశీకృత=స్వాధీనులు గాఁజేయఁబడిన, అన్య=ఇతరులైన, నరపాలకులు=ను  
 నుజపతులుగల, రాకుమారులు=రాచకొమరులు, మంత్రములందు = జపకాలంబున  
 నుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, తక్కు = తప్ప, ఉరసడిక్=బలముగా,  
 పోరిక్=యుద్ధముజేయుటకై, కవచమొల్లగు=కవచముదొడుగరు, సుస్థిరభుజశక్తిక్-  
 సుస్థిర=దృఢముగు, భుజశక్తిక్=బాహుబలముచేతను, దస్తినెఁగక్కుక్=దానకాల  
 మంగుఁదక్కు, వినుపది నేయరు=రెండు చేతులుజోడింపరు, ఖశూరికఁగక్కుక్=గర  
 డీలయంచునాగా, ని. 'ఖశూరీఖురళీసమే' యని గరడిపర్యాయము. అమలబుద్ధిక్-  
 సద్బుద్ధిగలవారుగాన, అధీశుఁడు=ఏలమన్నప్రభువు, ఈక=ఇయ్యకయే, మంటికై=  
 ఎఱ్ఱమంటికై - భూమికొఱకు, పారలరు=పార్లాడరు.

తా. మిగుల బలశాలులగు నప్పట్టణమందలి రాచకొమరులు కవచముదొడుగక  
 యే యుద్ధముఁజేయుదురనియు, మంత్రజపానుష్ఠానపరులుగాన నుపాసనాకాలమందే  
 కవచాదులు పఠింతురనియు, దృఢమైనవిజశక్తిగలవారుగాన దానకాలమున నైదిచ్చు  
 చోఁ బదిగానిచ్చునట్టి దానశీలురనియు, పరులకు బద్ధాంజలులైయుండరనియు, సాముఁ  
 జేయుటయందలిసమర్థులనియు, విమలమతులుగాన రాజు పిలుపించియిచ్చునటగు భూ  
 ముల నక్షేపక యందురనియును తాత్పర్యము.

శా. దంభావేతవిత్తిరిలోయములు రఘ్వందొట్టి హట్టసిద్ధ

స్తంభంబు ల్చిగురించుచున్నవి యన నరై కనిత్యార్జనక్

సంభూతం బగుపైడికోటికొకటై నానాటికి నైచ్చు చ

య్యంభోదావళిఁ గప్పుకేతువులనై శ్రేణి పొల్చు స్పర్శి. 35

టీ. దంభా ... ములు - దంభ = దంభమువలన, అవేత = విడువఁబడిన,  
 విత్తిరి = దానసంబంధులగు, లోయములు=ఉదకములు, రఘ్వందొట్టి=వీధులకగదొట్టి,  
 హట్ట...బుల్-హట్ట=ఆంగుల్లముగు, సిద్ధ=ఉన్నట్టి, స్తంభంబులు=కంఠములు, చిగు  
 రించుచున్నవి=సంభూతపల్లవిములగుచున్నవి, అనక్=అనునటుల, ధర్మై కనిత్యార్జనక్-  
 ధర్మ=మర్మముచేతనే, ఏక=ముఖ్యముగాను, నిత్య=ఎల్లప్పుడును, అర్జనక్=సంపా  
 దించుటచేత, సంభూతంబగుపైడి=లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటికొకటై=  
 కోటికొక్కపడగయై యునుట, నానాటికి = దినదినమునకు, హెచ్చుచుక్=వృద్ధిఁ  
 బొందుచు, అయ్యంభోదావళిఁ=అమేఘపంక్తిని, కప్పు=కప్పుచున్నట్టి, కేతువులక్=  
 టెక్కములచేత, నైశ్రేణి=కోమలులగువు, పుర్శి=పట్టణమందు, పొల్చుక్=  
 ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందుఁ దాము పారమార్థికముగ నిచ్చుదానజలంబులు వీధుల యందుఁ దొట్టియుండ దానిచేత నంగళ్లకంబములు చిగురించుచున్న వి యానునటుల ధర్మ మునదలక యార్జించినద్రవ్యము కోటికిఁ బడగై త్తి నానాటికి హెచ్చుచుండ మేఘ బృందములఁ గప్పనట్టి తెక్క, ములచేతఁ గోమట్లగుంపు లొప్పుచుండు నవి తాత్పర్యము.

తే. నృపులపదహలరేఖలఁ కెల్ల మాభు

జాగ్రహలరేఖలే మూలఁ మనుచుఁ గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులుఁ పండ వీట

సుజనభజనైకవిఖ్యాతిఁ శూద్రజాతి.

36

టీ. నృపుల... కెల్లక = నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదముల యందలి, హలరేఖలకెల్లక = హలాకారరేఖలకెల్లక, మాభుజాగ్రహలరేఖలే = మాభుజములమీఁదనున్న నాఁగేళ్లరేఖలే, మూలమనుచుక = మొదలనుచు, కోటికొండలుగక = కొండలుకోట్లుగాను, ధాన్యరాసులు, పండ = ఫలింపఁగా (సండించు కొనుచు ననుట), వీటక = పట్టణమునందు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాతి = కీర్తిగాఁగల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పాలుచుక = ఒప్పును. ఈపాలుచు ననుపదము పూర్వపద్యమునుండి యధ్యాహర్యము.

తా. ఆపురముననున్న కాపులు తాము నాఁగేలుపట్టి నున్నటచేతనేగదా రాచవారి రాచటికపుసాగసని యెంచుకొనుచు చున్ని కొండలుకోట్లుగ నానావిధ ధాన్యములఁ బండించికొని సత్పురుషులకు సేవజేయుచు సుఖంబున నుండుదురు.

చ. ఉమియఁగ దన్న నవ్వ ననఁనొచ్చెము గాంచినకొన్నివ్రాఁకు లా ప్రమదల నప్పగింపు మనిఁ రంజిలునేతలు గన్న చెట్లకు

దమ కలిశృంఖల నైనఁచిఁ నమ్మక \*చుట్టె బురంబుఁ గంతునై

న్యముఁ గొని నా వెలిక శుకపిఁకాదులఁ గేళివనాళి పొల్పును. 37

టీ. పుష్పింపఁజేసెడి పదిక్రిములు దోహద మనంబడును. అంశు-ఉమియఁగక = ఉమియఁగాను, తన్నక = తన్నఁగాను, నవ్వక = నవ్వఁగాను, అనక = పల్కరింపఁగాను, ఒచ్చెముఁగాంచిన = అనమానముఁబొందిన, కొన్నివ్రాఁకులు = కొన్నిపుత్రములు, అప్రమదలక = ఆయానమానపఱచిన స్త్రీలను, ఒప్పగింపు మని = తమకునొప్పించుమని, రంజిలునేతలుగన్న చెట్లకు = తగినచెట్టులుగల పుత్రములకు, (తక్కిన దోహదములు గలవ్రాఁకులకుననుట), తమకు = తమకును, అలిశృంఖలక = తుమ్మెదలను సంకలిని,

\* ముట్టె.

‘నెనఁచి=తగిలించి, నమ్మక=అప్పటికిని నమ్మకముచాలక, కంఠునైనము=మనస్థబలము, కొని=తీసికొనివచ్చి, పట్టణంబు=పురమును, చుట్టె=ముట్టడివేసెను. నాక=అనఁగా, వెలిక=వెలపటను, శుకపికొడులక=చిలుకలు కోయిలలు మొదలగుపక్షి జాతులచేతను, కేళివనాళి=శృంగారవనములపంక్తి, పొల్పగుక=ఘండరమాను, శ్లో. ‘తరుగుల్యులతాదీనా మకాలేషుశలైఃకృతమ్, పుష్పామృతాద్వదకంద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తక్కియా. అతిజనాత్మురవక స్తిలకో వీక్షణేనచ, కరస్పశ్చేన మాకన్దో ముఖరాగేణ చమృకః. స్థూపతః కర్ణికార స్సిన్ధవాకోముఖానిలాత్, గీత్యాప్రియాకు ర్నితరాం నమేరున్వ సిలేవచ.’ అని దోహదశాస్త్రమం దున్నది.

తా. దశదోహదములు గలస్థూపములను తుమ్మెదలు చుట్టుకొని తిరుగుటవలన సంకిల్లుగాఁగాఁ దొలఁగనీయక మనస్థబలముఁ గూర్చికొనివచ్చి యుమియుట మొదలగు నవమానంబులు చేసినస్త్రీలను దమకుఁ బట్టియిమ్ముని యవమానపడినచెట్లు తక్కిన చెట్లను ముట్టడివేసెనో యనునటులఁ జిలుకలు కోయిలలు తోట్రుకొన శృంగారపు తోట్రులు పురమానుకొని ఘండరముగా నుండును.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యామ్యకరికిఁ ద,

త్కరులకుం గనబలెఁ + గటము లొఱసి

సురతశ్రమజ మాటఁ + జూపోపకయెబలెఁ,

గామినీమృదుగండఁఘర్మ ముడిపి

పరిమళవాహేచ్ఛఁ + బ్రాణమిబలెఁ జించు,

మృగనాభిచర్మభఃస్త్రికలు దూఱి

అహితపన్నగభేదు + లనిబలె గృహవిటం,

కపుఁగలాపుల నొయ్య + గఱులు నిమిరి

తే. వీటినామగ్రిఁ గనుఁగొన + వేగపడక

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పదంతద్విపంబు

నెక్కెనో యన జడగతి + నెపుడుఁ బాలయు

నందుఁ జందనశిఖరిమం + దానిలుండు.

38

టీ. మద...ము - మద = మదముయొక్క, గంధ=వాసనయొక్క, తారతమ్యము = ఎక్కువతక్కువ, యామ్యకరికి - యామ్య = యమదిక్కుబంధియైన, కరికి = నామనమనుగజమునకును, తక్కురులకు = అపట్టణపుటేరుఁగులకును, కనబలె = చూచుటకొఱకుబలె, కటములు = గండస్థలములను, ఒఱసి = తాచికొని, సురతశ్రమజము-సురత = రతియందలి, శ్రమ = బడలికచేతను, జము = పుట్టినది,

జౌటక = ఐనందువలన, చూపోపకయెబరెక = చూడలేకవలె, కామినీ...ము-  
కామినీ = శ్రీలయొక్క, మృదు=లేతలైన, గండ=చెక్కిళ్ళయందలి, ఘర్తము=  
చెమటను, ఉడిపి=పోగొట్టి, పరి...చ్చక్=పరిమళ=సుగంధమును, వాహ=వహించె  
డి, ఇచ్చక్=కొంక్ష చేత, ప్రాణమిబరెక=ప్రాణమిచ్చుటకొఱకువలె, చించు...లు-  
చించు=చినిగినట్టి, మృగ=మరంగములయొక్క, నాభి=బొడ్డుయొక్క, చర్మభక్తి  
కలు=చర్మపుడిత్తులను, దూఱి=ప్రవేశించి, ఆహిత...లె-ఆహిత=తనకుశత్రువులైన,  
పన్నగ=పాములను, భేదులనివలె=భేదించెదురవియన్నట్టువలె, గృహ...లక-  
గృహ=గృహమందలి, విలంక=కొణిగలమీదనున్న, కలాపులక=నెమళ్ళను,  
ఒయ్యక=తిన్నగా, గలులు=తెక్కలను, నిమిరి=తోడసి, వీటిసామగ్రిక-వీటి=  
పురముయొక్క, సామగ్రిక=పరిపూర్ణతను, కనుగొనక=చూచుటకొఱకు, వేగ  
పడక=త్వరపడక, నడవక=సంచరింపగా, తనదిక్కు=వాయవ్యపుదిక్కుననున్న,  
పుష్పదంతద్విపంబు=పుష్పదంతమను నేనుంగును, ఎక్కనోయనక=ఆరోహణముఁ  
జేసినోయనునటుల, జడగతిక=మందగమనముచేతను, ఎప్పుడుక=నిత్యమును, చంద  
...దు-చందనశిఖరి=చందనపర్వతమందలి, మందానిలుండు=తన్ననిగాలి, అంచుక  
=ఆపురమునందు, పాలయ్యక=విసరును.

తా.యమునిదిక్కునందలి యేనుఁగునకుఁ బురగజంబులకును మదగంధ తారత  
మ్యముఁ జూత మనునటుల య్యేనుఁగుల గండస్థలముల నొఱసి యందున్న పరిమళం  
బులం గ్రహించి రతిశ్రమవలనఁబుట్టిన చెమటనార్యునట్లు శ్రీలచెక్కిళ్ళఁ బ్రసరించి  
తద్గంధములఁ గ్రహించికొని చించినబొడ్డుగలిగిపడియున్న కస్తూరీమృగములకుఁ బ్రాణ  
ములఁ గల్పించువానివలె వానిబొడ్డుచర్మపుడిత్తులలోఁ జొచ్చి యాసుగంధమును దీసి  
కొని గృహములయందున్న నెమళ్లు దమకు శత్రువులగుపాముల భక్షించునవియని యా  
ప్రతచేత దువ్వెనోయనునటుల వానితెక్కల నిమిరి పట్టణపుసకలసమృద్ధిఁ జూడనిచ్చ  
గలదై వేగిరపడక మెల్లఁగాఁ దనదిక్కుననున్న పుష్పదంత మను గజమునెక్కిసంచరిం  
చుచున్నదో యనునటుల నాపట్టమంచు మందమారుతము గమ్యున వాసించుచు విసరు  
చుండును.

సీ. ద్విద్వయోపాయధీవిద్వద్వ్రతంసంబు,

పాథ్యణ్యాచాతురీచక్రవర్తి

క్రీడాచలీకృతః శ్రీఖండగిరిరాజా,

కనకాద్రిముద్రణః గ్రంథకర్త

యందూనిబద్ధాబ్జబృందవేదండాళి,

వననిధిస్తంభనాథునికరఘువు

తామ్రపర్ణ్యమలపాఠః కేళిహంసంబు,  
 లంకేశేషమైత్రీప్రియంకరుండు  
 తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్యంగ స్తిమఘవ  
 మకుటమోటనశతకోటిమంత్రభృత్య  
 భూతభూతాత్తశాంభవీభూమికుండు  
 దత్పురం బేలుఁ బాండ్యమంత్యధ్వజుండు.

39

టీ. ద్విద్య...బు - ద్విద్యయః నాలుగైన, ఉ పాయ = సామదానభేదదండము లనియొడి యుపాయములయొక్క, ని. 'సామ దానే భేద దణ్డా విత్త్యుపాయా చతుష్టయః' మని యుమరుండు. ధీ=బుద్ధియందు, విద్యద్యతంసంబు=పండితశ్రేష్ఠుఁడు, షాడ్గు...ర్తి - షాడ్గుణ్య=సంధి విగ్రహ యాన ఆసన ద్వైధభావసమాశ్రయము లని యొడి షడ్గుణములయొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయందు, చక్రినర్తి = సార్వభౌముఁడు, ని. 'సన్నిర్వా విగ్రహో యాన మానసం ద్వైధ మాశ్రయః, షడ్గుణాః' అని యుమరుండు. వ్యా. 'షడ్గుణా ఏవ షాడ్గుణ్య' మని చాతుర్యర్థ్యంత్రైలోక్య మన్నట్లు సార్వభౌమంబు పృథ్వీత్యయము. క్రీడా...జా-క్రీడాచలీకృత=విలాసార్థమైన పర్యతము గాఁ జేయఁబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజా=మలయపర్వతముగలవాఁడు, కనకా...ర్త - కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుటయందు, గ్రంథకర్త = తన గెలుపు లిఖించినవాఁడు, శ్లో. 'ఉదీచీం దిశ మాక్రమ్య పాణ్డ్యః పరమధార్మికః, ప్రాప్యమేరు గిరిం తస్మిన్ లిఖేత్ బిరుదాన్ స్వకాన్ -' అని హాలాస్యమందు నతని గెలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసినకథ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఆందూ...లి-ఆందూ= శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ=బంధంపఁబడిన, ఆబ్జబృంద=మేఘసమూహమునంటి, వేదండాళి=గజగమాజముగలవాఁడును, నన...పు-నననిధి=సముద్రముయొక్క, స్తంభన=కట్టుటయందు, ఆధునిక రఘువు=నూతనరాఘవుఁడు, 'ఆధునాభవః ఆధునికః' అని కాలవాచకముమీఁద తక్కి ప్రత్యయము. 'ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునా' యనియుమరుండు. తామ్ర...బు-తామ్రపర్ణి=తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, అమల = నిర్మలమగు, పాథః=ఉదకమందలి, కేళి=క్రీడించుటకు, హంసంబు=హంసప్రాయుఁడు, లంకే...డు-లంకేశ=విభీషణునితో, మైత్రీ=చెలిమియందు, ప్రియంకరుండు= ఇష్టముఁజేయువాఁడు, స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికృత్=ఆశీర్వదించెడి, వాస్తవ=సత్యమైన, స్తుతి=స్తోత్రముగల, అగ స్తి=అగస్త్యుఁడుగలవాఁడును, 'వస్తున ఇయం వాస్తవీ', 'వాస్తవీస్తుతిర్యస్య వాస్తవస్తుతః' అని వ్యుత్పత్తి. (అగస్త్యశిబ్బమున కిగ స్తిశిబ్బమునుగలము.) మఘవ...డు-మఘవ=దీపేంద్రునియొక్క, మకట=కిరీటుమును, మోటన=మొట్టనట్టి, శతకోటి=నూలుకోట్లు లెక్కగల, మంత్ర = మంత్రశక్తిచేతను, భృత్యభూత=కీడిలయిన,

భూత=భూతములుగలిగి, ఆత్మ=పాండవడిన, కాంభవీ=రుద్రసంబంధియగు, భూమి కుండు=వేసాంతరముగలవాఁడునునైన, పాండ్య మత్స్యగృహండు=మత్స్యగృహండు డనుపాండ్యదేశపురాజు, తత్పురంబు=ఆమధురాపట్టణమును, ఏలుకొ=పరిపాలించును.

తా. పాండ్యదేశమునేలెడి మత్స్యగృహండునురాజు మేరుపర్వతమందుఁ దన గెలుపుకథలను వ్రాసినవాఁడై వాసపునినెత్తి మొట్టినవాఁడై నూలుకొట్ల సంఖ్యలుగలిగియున్న భూతములను మంత్రతక్తిచే విశపఱుచుకొనుటవలన నవితన్ను నేవింపుచుండఁ చెండవరుద్రునివలె నుండువాఁడై సామాన్యపాయములయందును సాధి విగ్రహాది సాధుణ్యవిచారణయందును నతకుళులఁడై విలాసకౌలంబులయందును మలయపర్వతమున నేవిహరించుచు నసంఖ్యాతంబులగు నేనుంగులుగలవాఁడై సముద్రబంధనముఁ జేసిన వాఁడై శుద్ధోదకములగుల తామ్రపర్ణియందుఁ గ్రీడించువాఁడై విభీషణనితోఁ జెలిమిఁజేసి యతనికిట్టములఁదీర్చువాఁడై నిత్య మగస్త్రాశీర్వాదముఁ బొందుచు నాపట్టణమును బాలించుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావతంస మతః \* డేతటి నేతరిగాఁడరిం బ్రజ

ల్కుండఁ గొనం డొరుం డొరుతఃల నిన్వినిపించినమాట డెందముం

జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁజేయఁ డొరు నిన్వతాన్యుడొ నుతిం

పందనుఁ బందనుం గొఱతఃవల్కుడు శూరత దానమిచ్చియున్.

టీ. ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుండగు, ఆత్మండు=ఆమత్స్య గృహండునురాజు, ఏతటికొ=ఎవ్వటికిని, ఏతరిగాఁడు=నీతత్వప్రవాఁడుగాఁడు, అరికొ= పన్నును, ప్రజలు=మనుష్యులు, కందకొ=నలుగునట్లుగ, కొనండు=గ్రహింపఁడు, ఒరుండు=పరుఁడు, ఒరుతలకొ=మఱియొకనిమీఁద, వినిపించిన=విన్నవించిన, మాట= కొండెపుమాట, డెందముకొ=హృదయమును, చెందకొ = పాండఁగా, ముదంబు దక్కి=సంతసమువిడిచి, ఒరుకొ=పరుని, చెడఁజేయఁడు=చెఱుపఁడు, తనుకొ=తన్ను, నుతింపకొ=ప్రజలస్తోత్రముఁజేయఁగా, వినతాన్యుడొకొ=ముఖమునంచువాఁడొను. అనఁగా నీరాజు ధీశోదాత్తనాయకుండు గనుక, శ్లో. 'శౌర్యశ్రీప్రమాప్రశంసిషున మద్భూర్లజ్జతే వందిషు' అని ప్రతాపరుద్రీయమందలి ధీశోదాత్తోదాహరణమును, శ్లో. 'మహతాంకుజ్జరాణాంపు పురఃస్తోత్రం నహిప్రియ' మ్మని మత్స్యభాషకధనమున నుండు రీతిగా నాత్మప్రశంసయందు నిష్ఠములేనివాఁడనుట. శూరితి...యొకొ - శూరతకొ=శౌర్యముచేత, దానమిచ్చియుకొ=దానమొసఁగియును, పందకొ=సోమరి యగువానిని, కొఱతఃవల్కుండు=తక్కువమాట పెప్పఁడు.

తా. ఆపురమునేలెడి మత్స్యగృహండునురాజు ప్రజల నొప్పించి పన్నుదీయక, కొండెపుమాటలు విని జనుల బాధపెట్టక, తన్ను ప్రజలు స్తోత్రముఁ జేసిననుబ్బక,



పరాక్రమముచేత గర్వపడి పందలఁ దక్కునమాటలాడక, చంద్రవంశమునకు భూషణప్రాయుడై సుగుణములచే నొప్పచు నెప్పటికిని నీతితప్పక యుండెను.

నీ. పాటీరగిరివనంబాటిఁ గ్రీడించియు,  
 నహిభయం బెఱుంగఁ డావంతయైన  
 నత్యంతమితభాష • నవికత్థనుం డయ్యుఁ,  
 బరులఁ గేరడమున • భంగపఱుచుఁ  
 బ్రీతిఁ దాఁ దామ్రపరికి నాఘుఁ డయ్యును,  
 సద్గోష్ఠిచే ననంజనత మెలఁగు  
 మహనీయమహిమఁ దా • మధురాస్పదం డయ్యు,  
 లావణ్యకలన నుల్లాస మొందు  
 తే. విషధిలహరిభిదోత్పతాత్పవతజటిల  
 వలదురు క్రమతిమినరంబాలపతన  
 తులితపరబలకరిశిరస్థులసముత్థ  
 బహుళముక్తావిముక్తాసిఁచాతుఁ డతఁడు.

41

టీ. పాటీ...టిక్ - పాటీరగిరి = మలయుపరవృతమందలి, వనవాటిక్ = వనవిధిని, గ్రీడించియుక్ = క్రీడించుచును, అవంతయైనక్ = అనగింజంతయైన, అహిభయంబు = సర్పభయంబును, ఎఱుంగఁడు (గ్రీచందనాచలయందు సర్పములున్నను తద్భయం బెఱ్ఱెఱుంగఁడని విరోధముగల్గఁగ నిత్యము క్రీడాపరుడైయున్నను స్వపక్షభయం బెఱుంగఁడని పరిహారము. ని. 'మహీభూజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయ' మ్మని యమరుఁడు. అత్యం...టుక్ - అత్యంత = మిక్కిలియు, మితభాషక్ = అల్పభాషచేత, అవికత్థనుండయ్యుక్ - ప్రల్లదములాడనివాడయ్యును, కేరడమునక్ = పరిహారముచేత, పరులక్ = అన్యులను, భంగపఱుచుక్ = అనమానపఱుచును. (అల్పభాషికి కేరడమేమని విరోధముగల్గఁగ కేరడదేశమునందలి క్రతువుల భంగపఱుచునని పరిహారము. కేరడమునచోట శివల కథేదము - 'విషయానంతిరోరాజా' శక్రువసురీతినిఁ గేరళ దేశపు రా జతనికి శక్రువు). ప్రీతిక్ = ప్రేమచేతను, తామ్రపరికిక్ = తామ్రపర్ణియును నాఁడయ్యెనుండునకు, నాఘుఁడయ్యును = ప్రభువయ్యును, సద్గోష్ఠిచేక్ = సత్సహవాసముచేత, అనంజనతక్ = (అంజనోనభివతీ త్యనంజనః - తస్యభావ - అనంజనతా) అనువ్యుత్పత్తిచేతను అంజనమును దిగ్గజముగాక, మెలఁగుక్ (తామ్రపర్ణియును పేరుగల దిక్కరిణికిఁ బనిమిటియై యుండియు అంజనమునుదిగ్గజ మెట్లుగాకపోయెనని విరోధము జనింపఁగా - తామ్రపర్ణియునుపేరఁ బొంద్యదేశమందఁ బ్రసిద్ధిపొందినదికిఁ బ్రభువై సద్గోష్ఠి

చేత, అపగతం అంజనం పాపం యస్యసః తస్యభావః, అనంజనత యశ్యత్వత్తిచేత  
 పాపరహితౌడుగానుండేనని పరిహారము. మహ...మహ్ - మహనీయ = ఒప్పుచు  
 న్నట్టి, మహిమహ్ = సామర్థ్యముచేతను, తాక్ = తాను, మధురాస్వగుండయ్యును =  
 తియ్యదనమునకు స్థానముగానుండియును, లావణ్యకలనక్ = లవణభావసంగతిచేతను,  
 ఉల్లాసమొందును. మధురాస్వగుండైనవాడు లవణభావసంగతిచేత నెల్లుల్లాసమొం  
 దునని విరోధముపుట్టఁగా మధురాపట్టణమందుండి అవయవకాంతి విశేషప్రాప్తిచేత  
 నుల్లాసమొందుననిపరిహారము. శ్లో. 'ముక్తాశలేషుతారశ్యంమనోజ్ఞందృశ్యతేయథా,  
 తద్వద్దాత్రేషులోకానాం లావణ్యందృశ్యతేబుధ్ధః' అని లావణ్యలక్షణము. నీస  
 పాదము నాలుగింటను విరోధాభాసాలంకారము. శ్లో. 'అభాసత్వేవిరోధస్య విరోధా  
 భాస ఇత్యతే' యని లక్షణము. వివిధి...డు-వివిధి = సముద్రముయొక్క, లహరి = ప్రవా  
 హముయొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్పతత్ = ఎగురుచున్న, పృథక్ = బిందువుల  
 యందు, జటిల = ముప్పిరిగా, నిలత్ = చుట్టుకొనియున్నట్టియు, ఉదర = విస్తారమగు, క్రమ =  
 సంచారముగల, తిమి = పెద్దచేపయొక్క, ఐర = శ్రేష్ఠమైన, వాల = రోకయొక్క,  
 పతన = పతనముతోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శ్రేణుబలములయందలి, కరి =  
 ఏనుగులయొక్క, శిరస్థుల = సంభస్థులములవలన, సముత్థ = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్య  
 ములయందు, అవిముక్త = విడువఁబడని, అసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుడు = పతనము  
 గలవాడు, అతడు = అమత్స్యధృజుడగురాజు.

తా. పరబలము సముద్రమువలె నేనుంగుల కుంభస్థలములు కరుళ్లవలె ముత్య  
 ములు జలబిందువులవలె ఖడ్గము తిమివాలమువలె నుండేనని యంతటను ఉపమాలం  
 కారము.

శా. దానత్యాగపత్రమై తోలుపత్రం బంబుధార న్నదా  
 నానం దత్తితక్కిర్తిహంసి చరు మింటం గ్రొత్తనానేల నా  
 నానీరార్ద్రపత్రయ్యువడి మింటం బాటు తజ్జాతికీ  
 లా నిల్చు న్నతి యన్యపత్రిగతిఁ బఠ్యైకప్రదేశాప్లుతిక్. 42

టీ. దానత్యాగపత్రమై = దానమున నుదకధారాపూర్వకముగ నిచ్చునది, త్యా  
 గమున నడుగఁగ నుదకస్పర్శలేక యిచ్చునది, పత్రమై = దానత్యాగములు రెండును  
 రెండు తెక్కలుగాఁగలదై, తత్పత్ర...సి-తత్ = అరాజయొక్క, సిత్ = తెల్లనైన, కీర్తి  
 = యశమునయొడి, హంసి = పెంటివాంస, తోలుపత్రంబు = మొదటి తెక్క, 'పతిత్రం  
 చితమారుహా' మ్మనియమరుడు. అంబుధారక్ = ఉదకధారచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, నా  
 నక్ = నానఁగా, మింటక్ = ఆకసమును, చనుక్ = పోవును, గ్రొత్తనానేల = ఇదిగ్రొత్త  
 యననేటికి, నానా...యయ్యుక్ - నానా = సకలమయిన, నీర = ఉదకముల

చేతను, అర్ధ్ర=తడుపంబడిన, పత్రయయ్యై=అక్కలుగలదైనను, వడిక్=వేగముచేతను, మింటక్=అకాశమందు, పాటు=తిరుగుస్వభావముగల, తజ్జాతిక్=అహంసజాతికి, ఆన్యపత్తిగతిక్=ఇతరపక్షినలె, పత్తైక్ ప్రదేశాల్లతిక్=పత్ర=అక్కలయొక్క, ఏకప్రదేశ=ఒకప్రక్క, అల్లతిక్=తడియుటచేతను, గతి=గమనము, ఏలా=ఏమిటికి, నిల్పుక్=విరమించును.

తా. అనఁగా చెందు అక్కలుగడిసినను హంసగమనమున కవిరోధమనియుఁ దదితరజాతిపక్షులయిన యెడ నార్ద్రమగు అక్కలతో నెగసిపోవంజాల వనియు నారాజయొక్క కీర్తి దానత్యాగము లను అక్కలుగల హంసీస్వరూపమై తడిసిన మొదటి అక్కతోనే యాకాశమునందును వ్యాపించి సంచరించుచున్నది.

సీ. శుకకదంబము గొలుసులచే నిబద్ధమై,

వారాంగనాగారకారక బడఁగ

గిరికానికాయంబు • లరిహస్యబహుపుర,

హర్యవృవాటికలఁ జెండాడు చుండఁ

క్రందుగా నితరేతరంబు రాయిడి సేయు,

రాజులు దననూపురమున నొడుగ

నెగడు ననావృష్టినిజబలేభస్పర్ధి,

నమదాన్యకరటి గండములఁ జేర

తే. దానవేశల నతివృష్టి • తనదు హస్త

గతముగాఁగఁ బ్రతాపాగ్నిఁ • గ్రాగిపోవు

కంటకులయందు శలభతఁగలయనడఁగ

నేలు నాపాండ్యుడు మహి నిఁరీతిగాఁగ.

43

టీ. శుకకదంబము=చిరుకలగుంపు, గొలుసులచేక్=శృంఖలలచేతను, నిబద్ధమై=కట్టబడినదై, వారా...రక్ -వారాంగనా=వేశ్యాశ్రీలయొక్క, ఆగార=గృహములనియెడు, కారక్=చెఱసాలయందు, పడఁగక్=ప్రవేశింపఁగా, గిరికానికాయంబులు=చిట్టెకలగుంపులు, అరి...లక్-అరి = శత్రురాజుపరుగిడినందున, హన్య=పాడుపడియున్న, బహుపుర=అనేకపట్టణములయందలి, హర్యవృవాటికలక్=మేడల ఎరుసలయందు, చెండాడుచుండక్=గంతులు వేయుచుండఁగా, క్రందుగాక్=సందడిగా, ఇతరేతరంబు=తమలోఁదాము, రాయిడి=జగడము, చేయు=ఒనరించునట్టి, రాజులు=పుడమిఁకొండ్లు, తన=తనయొక్క, నూపురమునక్=పాదకటకమందే, ఒగుగక్=అగఁగియుండఁగా-పాదాక్రాంతులై తనుఁ గొలుచు చుండఁగా ననుట, నెగ

దు=మిక్కుటమైన, అనావృష్టి=వర్షములేకపోవుట, నిజ=స్వకీయమైన, బల=సేనల  
యందలి, ఇభ=ఏనుగులతోడను, స్పర్థి=కలహించిన, సమద=మదముతోఁగూడిన,  
అన్యకరటి=ఇతరగజములయొక్క, గండములక=చెక్కిళ్లయందు, చేరక=ప్రవేశిం  
పఁగా, అతివృష్టి=అతివర్షము, దానవేశలక=దానముఁజేయు సమయములను, తనదు=  
తనయొక్క, హస్తగతముగాఁగ-హస్తమునఁ బ్రవేశింప, శలభశ=శలభదోషము,  
ప్రతాపాగ్నిక-ప్రతాప=తనప్రతాపమనియెడి, అగ్ని=అగ్నియందు, క్రాగిపోవు=  
మాడిపోవుచున్న, కంటకులయందుక=క్షుద్రశక్రువులయందు, కలయక=కలియన  
టుల, అడఁగక=అణగిపోఁగా, ఆపాండ్యుడ=ఆపాండ్యరాజు, మహిన్=భూ  
మిని, నిరీతిఁగాఁగన్=ఈతింట్కురహితముఁగా, ఏలుక=పాలించును.

తా. శ్లో. 'అతివృష్టి రనావృష్టి ర్మాపకాశ్శలభా శ్చకాః, అతాన-  
రాజాన వ్షడేతా ఈతయస్తృతాః' అనునట్టి షడ్భాషలను స్వరాష్  
నట్లు, నితరస్థలముల నిల్చి యాపాండ్యభూపతి రాజ్యపరిపాఁ

వ. అమృహీవల్లభుం డివ్విధంబున సామ్రాజ్ఞ  
చుండఁ గొంతకాలంబున.

టీ. అమృహీవల్లభుండు=ఆధూపాల  
జ్యవై భవంబులు=సామ్రాజ్యసుఖంబుల  
కొన్ని దినంబులకు.

తా. సుగమము.

తే. పాటలవసుంధ  
మాతతమః  
ధరణిఁ బ

తా. పాదిరిచెట్లను బుష్పింపజేయుచు నెండమావులఁ గలుగఁజేయుచును  
బూరుగకాయలఁ బగలగొట్టునట్టి గ్రీష్మర్తువు, ఉద్ధతిచేత భూమియందుఁ గనిపించెను.

సీ. నిర్ఘరప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రాలఁ,

బేరినప్రాచి పెన్బీటలెగయ

నెఱుకులు పడియనీరిపుర గువ్వలఁబట్టఁ,

బోయునీ రాడాడఁ బొలమునెఱసె

సురగాలిదవదగఁ తరువర్ణతతిరేపఁ,

బావురాలని డేఁగఁపదుపు దూతె

నిద్రితద్రుచ్చాయఁ నిలువక జరుగ వెం,

పడిగ నధ్వగపంక్తిఁ పొడలువెట్టె

న కుదికినఁచీర లాఱు

లయ్యెఁ సకలదిశలు

నెండమావుల బయళ్లు

నిజుఁఖములు రాజె.

46

-సెలయేళ్లయొక్క, ప్రబల-విస్తారమైన,

చట్రాలకొ=చట్టుతాలయందు, పే

పెద్దబీటికలెగయఁగా, ఎఱు

ఉదకము, ఇపురకొ=ఇగిరి

యచున్న, నీరు=ఉదకము,

నెం=వ్యాపించెను, ను

చేత, దగ్ధ=కాలినట్టి,

పొడలు=పొడలఁగా,

=అడ్డ

-

ల్యయే=చాకిరేపులాయెను. ఎండమావులక=ఎండమావులచేతను, బయళ్లు=బహిష్కరణములు, తెలుపుగదోచెక=తెలుపులైతోచెను. ఎండక=ఎండచేతను, ఇవి=ఈదిబ్బుఖములు, కందెక=వాడెను. అనక=అనగా, దిబ్బుఖములు=దిక్కుల మొగములు, రాజిక=ఘామితములయ్యెను.

తా. గ్రీష్మర్తువు ప్రవేశింపఁగానే సెలయేలులప్రవాహము లింకనుగానఁ జూతాయందుఁ జేరియున్న ప్రాచీనపెన్ఫీటలెగసెను. ఎటుకునాండ్రు పట్టలఁబట్టుటకుఁ బోవఁగాఁ బడియలయందు నీరింకియున్నందున వారిచేతఁ బోయింబడిన యుదకము పొలములయందు గనుపించును. సుడిగాడ్చు లెండుటాకు లెగురునటుల వీచుచుండఁ డేగలు చూచియవి పావురము లని యెగురుదూఱుచుండును. త్రోవనడుచువారు వేడిమిచేత వృక్షములక్రిందఁ బరుండి నిద్రించుచుండ నావృక్షములనీడప్రాద్దుతోఁగూడ జగుగునపుడు వెంటనే పార్లొడుగురు. నలుదిక్కుల నెండమావులు వ్యాపించియుండ నవి ధైర్యవంతులగు దిగంబరుఁడుగనుక వతని కుదికి యారవేయించినచీరలో యనునటులఁ చెల్లనై యుండును.

చ. సరియగు నిట్టివెట్టలను • సర్వము నం చటమీఁదిసృష్టికై  
శరధిప దిబ్బరుజ్వలితఁచండతరాతపవహ్ని నాఱఁగాఁ  
గగువు లజుండు వీనివయిఁ • గట్టె ననక గనుపట్టె వెచ్చల  
సరి కిరికాసరాంగములఁ • గప్పిన తొంపులు నంటి యాఱగక .47

టీ. వెచ్చలక = ఉడుకులచేతను, కదికిరి...ములక = కిరి = ఏనుగుల యొక్కయు, కిరి=నిరాహములయొక్కయు, కాసర = ఎనుబోతులయొక్కయు, ని. 'వాహ ద్విశ్వాత్కాసరసరిభా'యని యమరము. అంగములక=దేహములను, కప్పినతొంపులు = ఆచ్ఛాదించినపంకజములు, అంటి=పేరుకొని, ఆఱగక=ఎండఁగా, ఇట్టివెట్టలను= ఇట్టివేసవియందు, సర్వముక=సకలమును, సరియగుక=సప్తమగును, అందుక=అనుకొని, అటమీఁదిసృష్టికై=భావిసృజనకై, అజుండు = బ్రహ్మ, శరధిప = సముద్రముల కధిపతియగుమరుణునియొక్క, దిక్=దిక్పయవపదములదిక్కుయొక్క, మరుత్=వాయువుచేతను, జ్వలిత=ప్రజ్వలింపఁజేయుబడిన, చండతర=మిక్కిలి ప్రచండమైన, ఆతపవహ్నిక=ఆతపమనునగ్నిచేతను, ఆఱగక = ఎండునలుల, వీనిపై=ఈకాసరామలపై, కరువులు=మూసలు, కట్టెననక=కట్టెనోయనునల, కనుపట్టెక=కొనపచ్చెను.

తా. వేడిమిచేత నేనుంగులు నిరాహములు ఎనుబోతులు వీనిదేహములందు పేరుకొనియున్న బురద లెండఁగా నిట్టివేసవియందుఁ గాసరముల సప్తమగునని పైసృ

ప్రీతి చిచ్చునంటి పడమటిగాడ్చున నాటుచుండఁ జతుర్ముఖుండు వీనిపై కరువులుగ పై నో యనునటులఁ గనుపడుచుండును.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరసఃద్రవ్యంబుఁ బంకేజబాం  
ధవభానుప్రతతుల్ల రింపఁ గుయివెట్ట న్నెట్లు శూన్యోరుకూ  
పవితానం బవఁ జూడఁ జూడఁ బుడమి \* న్బాటిల్లి పైవిప్పలై  
యవసం బంచుల నాడఁగా నెగసె వాఁత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. 48

టీ. దవ...బులోఁ - దవ=క్రిష్ణసంబంధి యగుకొర్చిచ్చుయొక్క, ని. 'దవోవసహుతాశనః' అనియునురుండు. ధూమంపు=పొగలనియెడి, తమంబు లోఁ=చీకటియందు, పంకేజబాంధవభానుప్రతతుల్ = సూర్యకిరణసమాహములు, తమ...బు - తమ = తమయొక్క (అనఁగా బావులయొక్కయవలు), రస = ఉదకములనియెడు, ద్రవ్యంబు=ధనమును, హరింపఁ = గ్రహింపఁగా, కుయి వెట్టఁ = మొఱవెట్టుటకు (కుయివెంట నను పాశమున బాడవెంట నని యర్థము), వెట్లు... వితానంబు - వెట్లు = వెల్లిపోవుచున్నట్టి, శూన్య=పాడైన, ఉరు = బహుళంబులగు, కూపవితానంబులు=నూతులగుంపులు, క్రతువిస్తారయౌర శ్రీవితాన'చ్ఛనియునురుండు. అనఁ=అనఁగా, వాత్యాళిఁ=వాయుసమాహముచేత, ('వాతానాంసమాహోవాత్యా' యని పాశానికముగనుక సమూహార్థమందు యప్రత్యయము) పైవిప్పలై=విరివిగలవై, యవసంబు=కసుపు, లింపులఁ = కొసలను, అడఁగాఁ=చుట్టితిరుగఁగా, చూడఁజూడఁ=వీక్షించు చుండఁగా, పుడమిఁ=భూమియుండు, పాటిల్లి=విస్తరిల్లి, రజశ్చక్రములు=చక్రాకారపుఁబరాగములు, ఎగ సెఁ=ఎగిరెను.

తా. సూర్యకిరణంబులు తమయొక్కరసములనియెడి ద్రవ్యంబులను హరింపఁగా మొఱవెట్టుటకు నెట్లుచున్న పాడుబావులగుంపులో యవనటుల సుడిగాలి చుమ్మకసవులతో నెగసె చక్రాకారముగఁ దిరుగుచుండును.

చ. పడమరవెట్టి నయ్యుడుకుఁ బ్రాశన మొల్లక కూటిపేదలై  
బడలిక నూడు నచ్చిలువఁ ప్రగ్గములఁ రవియాజ్ఞ మాటికి  
న్మడియిడఁ బిచ్చగుంటు రథము న్నిలుప న్సయనంబు సాగమిఁ  
జడను వహించె నాఁగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె న త్తటి. 49

టీ. పడమర వెట్టఁ - పశ్చిమదిక్కుయొక్క పేడిమిచేత, అయ్యుడుకుఁప్రాశనము=ఆముడునటన్నమును (అనఁగా వేడఁగానిననుట.), ఒల్లక=తిననొల్లక, కూటిపేదలై=కూటికివాచ్చినవై, బడలికఁ=ఆయాసముచేతను, ఉడు=వీడిపోవుచున్న, అచ్చిలుప్రగ్గములఁ=ఆపాములనియెడుప్రగ్గములను, రవియాజ్ఞఁ=సూర్యునియాజ్ఞచేతను,

మాక = ప్రతిపదమున, ముడియడక = ముక్కువేయుటకు, పిచ్చగుంటు = అనూరుడు, రథము = అరదమును, నిలుపక = నిలుపఁగా, పయనంబు = ప్రయాణము, సాఁగమిక = సాఁగకుండుటచేత, జడనుపహించెక = జాడ్యమును బొందెను, నాఁగక = ఆనఁగా, అత్తటిక = ఆగ్రీమృతాలమందు, దివసంబులు = వాసరములు, దీర్ఘములయ్యెక = పొడవులాయెను.

తా. గ్రీమృతాలంబున నహస్సుస్పృద్ధినొందుటకుఁ గారణమును దెల్పుచున్నాఁడు. పడమటిగాలి వేడియుగుటలన నాయశనమొల్లక యన్నము లేనివియై యున్నందువలన బడలికచేత ముక్కువీడిపోవుచున్నట్టి ధములకుఁగట్టియున్న సర్పములను దివనేశ్వరునియాజ్ఞచేత మాటిమాటికి ముడియడుట కనూరుఁడరదము నిలుపఁ బ్రయాణము సాఁగనిహేతువుచేత జడత్యము పహించెనోయనునటుల నాగ్రీష్మసంబంధియగు దివసంబులయందహస్సు పొడిగెను.

క. తరణిఖరకిరణశిఖ జగ, మెరియింపఁగ బొడమి గాలి నెగసినభసితో  
త్కర మనఁగ శాల్యలీతరు, పరిణత ఫలతూలమర్కః పథమునకెగసె.

టీ. తర...ఖ - తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = తీక్షణమైన, కిరణ = కిరణములు, శిఖ = అగ్ని, జగము - జగత్తును, ఎరియింపఁగక = దహింపఁగా, ని. = న్యుమణి స్తరణి ర్నిత్రక, తగ్మంతీక్షణభరంతద్వత్తనియు నమరుఁడు. పొడమి = జనియించి, గాలిక = వాయువుచేతను, ఎగసినభసితోత్కరము = ఎగసినట్టిభస్మసమాహము, ఆనఁగక = ఆనునట్లు, శాల్య...ము - శాల్యలీతరు = బూరుగ చెట్లయొక్క, పరిణత = పరిపక్వములైన, ఫల = ఫలములయందలి, తూలము = దూది, అర్కః పథమునకుక = సూర్యమార్గమునకు, ఎగసెక = ఎగిరెను.

తా. బూరుగకాయలు పగిలియుండుచున్నదూది యాకసమున కెగయఁగా సూర్యకిరణంబు లనునగ్ని జగంబుల దహింప వాసమయంబున జనియించి గాలిచేత నెగసినభస్మసమాహమో యనునటుల నుండును.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం  
కురముల నధ్వనీనకృతః కూపకపంక్తులు వొల్పు నబ్ధిరా  
ద్వీరహభరంబున న్నొడమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ  
తరుణులు మేన దట్టముగఁ దాల్చినముత్తేవుఁ బేరులో యనెక. 51

టీ. భరిత...లక = భరిత = సుపూర్ణమైన, నిజ = తమయొక్క - చెలమలయొక్కయనుట, అంబు - నీళ్లయంగు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, విభాకరబింబ = సూర్యబింబముయొక్క, విజృంభిత = ప్రకాశములగు, ప్రభా = కంటులయొక్క,



అంకురములకు = మొలకలచేతను, అధ్య...పజ్ఞులు - అధ్యనీన = శిక్షించేతను, కృత=ఉదక పాననిమిత్తముగా జేయబడిన, కూపకపంక్తులు = చెలమికి పట్లు, ని. 'కూపకాస్తువిదారికా'యని యనుచుండు. అబ్ధి...నన్ - అబ్ధిరాట్ = సముద్రుని యొక్క, విరహభరంబునకు = విరహాతిశయముచేత, పాడము వెచ్చకుక్ = జనియించిన వేడిమికి, శాంతియొనర్చుక్ = ఉపశమనముజేయుటకు, వాహినీతరుణులు - వాహినీ = నసులనియెడి, తరుణులు = స్త్రీలు, మేనకు = శరీరమందు, దట్టముగ = నిండాడగా, తాల్చిన = ధరియించిన, ముత్తైపురబేరులోయనకు = ముత్తైపురండులో యనునటుల, పొల్పుక్ = ఒప్పను.

తా. ఉదకపానముజేయుటకై పశుకులచేత నసులయందు జేయబడిన సంపూర్ణములగు చెలమలచాళ్లు తమయందు మూర్ధప్రభాంకురములు స్రవితృలింపఁగా నిజనాథుఁడగు సముద్రునితో గ్రీష్మకాలమందు గలియకుండుట యను విరహముచే జనియించిన వేడిమికి శమనము జేయుకొఱకు నసులనియెడు స్త్రీలు స్వశరీరములందు నిండాడగా ధరియించిన ముత్తైపురండులో యనునటుల బ్రకాశించుచుండును.

మ. అతివృష్టి న్మను వాఢిఁ గూర్చునెడకాఁడెటం దముం గూర్చున  
నృతి లంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్పువర్జన్యదే  
నత కీ నెత్తినకే లనాఁ బొలిచె నిర్వారిస్తవంతి న్నయ  
శ్చుతి నమచ్చదదృశ్యకర్ణికములైయున్నా నెనాళికముల్. 52

టీ. అతివృష్టి = అతిశయంబగునానలచేతను, ముకుక్ = ముకుపు, వాఢిక్ = సముద్రుని, కూర్చు = పొందించునట్టి, ఎవకాఁడెటంక - సురటెనకాఁడవుటచేతను, తముక్ = తముకు, కూర్చుక్ = పొందించును, కేక్ = ఆనునట్టి, మతిక్ = బుద్ధిచేతను, లంచంబుగ = ఉత్కృష్టముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింటం = అంతరిక్షమున, పర్జన్యదేవతకు - పర్జన్యఁడనుదేవతకు, ఈక్ = ఇచ్చుకొఱకు, ఎత్తిన కేలనాక్ = ఎత్తినహస్తమనఁగా, నిర్వారి = ఉదకములేని, స్రవంతిక్ = నదియందు, పయశ్చుతిక్ = నీళ్లుదలుగుటచేతను, నమ్ర...వై - నమ్ర - పెరిగిన, శద = కేసుల మీద, దృశ్య = కనబడుచున్న, కర్ణికములై = మిడ్డెలుగలవై, ఉన్నాళ నాళికముల్ - ఉత్ - ఉన్నతములైన, నాళ - కాండలుగల, నాళికములు = కిమలములు, పొలిచెక్ = ఒప్పెను.

తా. పూర్వ మశతయంబుగ నర్జించి మేఘుండు సముద్రమునకు నదులగును సంధానముజేసిగాన నసుల నాలాగు జేయుమని వేడి పర్జన్యనకు లంచమిచ్చుటకై బంగారు నాణెముల జేతులంట్టి యుత్తరమునకును నలుగులయందున్న నీ

రినుకొనఁ గాఁడలు హస్తములవలెను తేఱులు వ్రేళ్లవలెను మిఁదెలు ఎఱాలవలె నొప్పుచుండును.

సీ. నులివాడునాఁచునల్పుల గొంతొగర్చి లేఁ,

బొలవల్పుగాలి వేఁ + బోక యొదిగి

కడకువెల్లఁగ నొక్కొకడనుండి త్రొక్కుచు,

నులుచలఁ జెఱుతగుల్లల నమలుచు

నెండ్రి కాలిఱికినఁనెగసి యొక్కించుక,

తొలఁగి శిత్రోటిఁ + దూఁటి తినుచుఁ

దడియింకునిలఁ జేమఁమడివోనితమ్మిగుం,

పులను జీలుగల నెంఁడలుగడపుచుఁ

తే. దనరుబకపంక్తులకు జానుదఘ్నమయ్యెఁ

జెఱువుగమి యుడుములన రే + ల్లిరిగెఁ గుక్క

వసికి బావులఁ బడుటకు + బసులయెరవు

పెఱలకు మొసళ్లు మలుఁగుమీ + న్బొటియఁ దూతె.

53

టీ. నులి...లక్ - నులివాడునాఁచు - కొంతవాడిన నాఁచుతొగయొక్క, వల్పులక్=బొబ్బరలచేత, గొంతొగర్చి=గొంతొగరించి, లేబొలవల్పుగాలిక్=లేత మాంసపువాసన గలవాయువుచేత, వేబోక=శీఘ్రముగఁజనక, ఒదిగి=శరీరము వంచి కొని, ఒక్కొకడనుండి - ఒక నోటనుండి, కడకువెల్లఁగక్ = తుదముట్టునట్లుగ, త్రొక్కుచుక్, ఉలచలక్=ఉలచలమపేరుగల చేపలను, చిఱుతగుల్లలక్=చిఱుత=పిన్నలైన, గుల్లలక్=నల్లగుల్లలను, నమలుచుక్=భక్షించుచు, ఎండ్రి=ఎండ్రకాయ, కాలిఱికిన=తన కాలుపట్టుకొన్న, ఎగసి=ఒక్కించుకతొలఁగి, శిత్రోటిక్=నాఁడి ముక్కున, తూఁటి=పొడిచి, తినుచు=నములుచు, ని. 'చంచుస్తొటిరు భేష్ఠ్రియా' మ్మని యనుచుండు. తడియింకునిలక్=తేమయింకునట్టి గూమియందు, చేమమడివోని=చేమ కూరమడివంటి, తమ్మిగుంపులను=తామరగుంపులయందును, జీలుగలక్ = జీలుగచెట్ల యందును, ఎంఁడలుగడపుచు, తనరు=ఒప్పుచున్న, బకపంక్తులకుక్ = కొంగగుంపులకు, చెఱువుగమి=చెఱువులగుంపు, జానుదఘ్నమయ్యెక్=మోఁకొలిబంటిదాయెను, ఉడుములనక్=ఉడుములవలెనే, మొసళ్లు = మకిరములు, పసులయెరవు = పశువుల యెరవుపెంటలలోని, ఎఱలకుక్=ఎఱ్ఱలకు, కుక్కవసికి=కుక్కలరాయిడికి, బావులఁ బడుటకు=కూపములయందుఁ బతనమగుటకు, రే = రాత్రులయందు, తిరిగెక్=సంచ

రించెను, మలుఁగుమీక = మలుఁగును పేరుగల చేద, బొటియఁదూతె బొక్కలూ దూతెను.

తా. ఆగ్రీష్మవాసరంబులయందు సులివాడిన నాఁచుఁదని గొంతుకయొగ రక్కిలేతమాంసపువాసనగల గాలిచేత వేగిరఁబోక యొదిగి కడముట్టఁ ద్రొక్కుకొనిపోయి యొకచోటనున్న యులుచలను నత్తగుల్లలను నమలి తిని, యెండ్రకాయ తనకాలుపట్టుకొనఁగా నెగసి కొంతదూరమున నిల్చి ముక్కునఁ బొడిచి దానిం భక్షించి, చేమకూర మళ్లవలె దడియాతిన తామరగుంపుల క్రిందను జీలుగ బెండుచెట్ల క్రిందను నెండలకు దాఁగియున్న కొంగలకుఁ జెఱుపులు జానుదఱు మూలయెననియు, కుక్కలకు వెఱచి మొసళ్లు బావులలోఁ బడుటకుఁ బసరముల యెరవులలోని యెఱ్ఱలకుఁగా సంపరించె ననియును, మలుఁగుమీను బొక్కలలోఁ బ్రవేశించె ననియును తాత్పర్యము.

ఉ. మీటగుమీలనెల్ల మునుఁ మ్రింగి క్రమంబున నైనయెండపె

స్ఫీటికవెంటఁ దోచుతోగఁవేరుబడి నొడుపై చెలంగఁగాఁ

ద్రోటికఁ గర్దమద్రవముతోనె నశించిన బొమ్మడాయ డా

తూటకులంబులం దినె బొకోటకులంబు జలహృదంబులఁ. 54

టీ. బొకోటకులంబు = పెద్ద కొంగలగుంపు, ని 'బొకోటస్తుమహాబక'యని నిఘంటువు. మీటగు = గొప్పలైన, మీలనెల్ల = చేఁపలనున్నటిని, మునుమ్రింగి = ముందు మ్రింగి, క్రమంబున = వరుసగా, విను = వినట్టి, ఎండపెస్ఫీటికవెంటక = ఎండచేత నైన పెద్దఁబీటికలచాలున, తోచు = కనుపించెడి, తొగవేరుబడిక = కలువవేరు వెంటను, కొడుపై = కొడుపుపలెనై, చెలంగఁగాక = బిప్పగా, ద్రోటిక = ముక్కు చేతను, కర్దమద్రవముతోనె = బురదతడితోనె, నశించిన = చనిపోయిన, బొమ్మడాయ = బొమ్మడాయలను పేరుగల చిన్న చేఁపలయొక్కయు, డాతూట = చేదుచేఁపలయొక్కయు, కులంబులక = గుంపులను, ని. 'బొమ్మడాయనూన్మత్స్యమతోస్త్విడాతూటస్తీక్రమత్స్యక'యనివిశ్వము. జలహృదంబులక = మడుగులయందు, తినెక = భక్షించెను, (క్రమంబున నానె ననుపాశమున అనెను ద్రాగె నని యర్థము - డాతూటకులంబు లేజెన ననుపాశమున జెన యనఁగా వంకరగుడ్డులలోని రక్తవిశేషము.)

తా. పెద్ద కొంగలగుంపు మడుగులయందుఁ దొలత గొప్పచేఁపలనెల్ల భక్షించి గ్రీష్మకాలము రాఁగా నీల్లింకిన పిమ్మట నేల పగులుటవలన బొరియలలోఁ గలువవేళ్ల వెంటఁ గొడుపువలె గొప్పచున్న బొమ్మడాయలనియెడి పిన్న చేఁపలను, బురదతోఁ గూడ నెగిరిన చేదుచేఁపలను భక్షించెను.

శాస్త్రాతర్షేళల నట్టివెట్ట సాగసైఁ పాటిల్లెఁ గుంభాంభనో

ద్భూతాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధఃపుంజీభవత్పాటల

తామ్రేడిత సి క్తభూసురభిళా రామంబు కుల్యాబహు

తనసంధుల సంధుయంత్ర సతికృత్ప్రీతిత గేయాఘముల్. 55

టీ. ప్రాతర్వేళలక్ = ప్రాతఃకాలములయందు, అట్టివెట్ట = అటువంటి గ్రీష్మ మునందు, ముగద...లక్ - మరుత్ = వాయువుచేతను, అధః = చెట్లక్రిందను, పుంజీభ వత్ = రాసులంబుగాఁబడిన, పాటలప్రాత = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, అమ్రేడిత = రండు మాఁడువర్సలుగా, సి క్త = తడుపఁబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిళ = సౌరభ్య ముగల, ఆరామంబు = ఉద్యాననమయొక్క, కుల్యా = కౌలువలయొక్క, బహు = అనేకములైన, ప్రాతః = ప్రవాహములయొక్క, సంధులక్ = మధ్యప్రదేయములయందు, అంధు...ల్ - అంధు = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏతముయొక్క, సతి = సంగద్రొక్కటను, కృత్ = చేయుచున్న జనులచేతను, ప్రోద్గిత = ఎత్తిపాడఁబడినట్టి, గేయ = గాన ములయొక్క, ఓఘముల్ = సమాహములు, కుంభో...ధ్వని - కుంభ = ఘటముల యొక్క, ఉంభన = మునుగుటచేతను, ఉద్భూత = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్ల చప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనినితెచ్చి, సాగనై = సాంపుగను, పాటిల్లెక్ = ఒప్పెను. ని. 'అమ్రేడితం ద్విత్రీయక్తం కుల్యాల్పాకృతిమాసరిత, పుంసేవాన్ధః ప్రహిఃకూప' యనియు నమరుఁడు.

తా. వాయువుచే రావ్పఁబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రండుమాఁడు మాఱులు తడుపఁబడినచైయున్న భూమియందుఁ బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలి పృక్షములకు నీళ్లుగట్టుటకై యేతములు ద్రొక్కచున్నవాండ్రు గానముఁజేయుఁగ బొక్కినల ముంచునపుడు జనియించిన నీళ్లచప్పు డను తాళధ్వనిగలదియై సాగసుగా నుండెను.

తే. మెండుమీఱిన పగటి పేరెండ దాకి

యెల్లఁబోయిన లేబొండుంమల్లెపొదల

తుదలఁ జప్పటివై కడువొడ్డలగుచుఁ

బొడమె మొగ్గలగము లగ్గిబొబ్బలట్లు.

56

టీ. మెండు...రండ - మెండుమీఱిన = రట్టమైన, పగటి = పవిత్రయొక్క, పేరెండ = పెద్దయెండ, తాకి = కొట్టి, ఒల్లఁబోయిన = మూర్ఛబోయిన, లేబొండు...లక్ - లే బొండుమల్లెపొదల = లేతబొండుమల్లెపొదలయొక్క, తుదలక్ = కొనలయందు, చప్ప టివై = అఱగినవై, కడువొడ్డలగుచుక్ = మిగులగొప్పవై, అగ్గిబొబ్బలట్లు = కాలినబొ బ్బలవలెను, మొగ్గలగములు = మొగ్గలగుంపులు, బొడమెక్ = పుట్టెను.

తా. అనేసవియంగు రట్టమైన పేరెండ దాకి వాడినబొండుమల్లెపొదల కొ నలయందఱగినవై మిగుల గొప్పలగుచు నగ్గిబొబ్బలవలె నా మొగ్గలగుంపులు పుట్టెను.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన స్సరోజములు చుట్టునప్రక్రియన్నాచ లై గా  
 మ్ముడి దంభంబునఁ జక్రఘనపటలంబు ల్చున్నులు న్నన్నులై  
 నడరంజేసి నిదాఘభీతి నలిలం బాగామిబీజార్థ మై  
 కడవం బెట్టినవారి దేవతల నాఁ గాంతాళి యొప్పు న్న <sup>సన్. 57</sup>

టీ. సుడి...లనఁ - సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనఁ = బొడ్డు లనియెడివ్యా  
 జముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చుట్టునప్రక్రియఁ = నేత్రములరీతిచె. 5, నాఁ  
 చు = ప్రాచి, క్రొమ్ముడిదంభంబునఁ = కొప్పనువ్యాజముచేతను, చక్ర...ల్ - చక్రఁ =  
 చక్రవాకములయొక్కయు, ఘన = నురుగుయొక్కయు, పటలంబుల్ = సమాహము  
 లు, (క్రమముగా) చన్నులు = చనుదోయి, నవ్వుగాఁ - మందహాస' నుగా, అడరం  
 జేసి = అమరునట్లుచేసి, నిదాఘభీతిఁ = గ్రీష్మమువలనిభయముచేత, ఆగామి = ముందటికి,  
 బీజార్థమై = విత్తనముకొఱకై, సలిలంబు = జలమును, కడవఁ = కుండలోక, పెట్టిన =  
 ఉంచివెట్టి, వారిదేవతలనాఁ = ఉదకాధిదేవతలో యనునటుల, ప్రపకఁ = చలిపందిల్ల  
 యందు, కాంతాళి = శ్రీ సమాహము, ఒప్పుకఁ = పాల్పగును.

తా. జలదేవతాలక్షణములు శ్రీలయవియవములకుఁ జెప్పబడెను గానఁ  
 జలిపందిల్లయందు నీళ్లుపోయుచున్న శ్రీలు గ్రీష్మమునందు సకలము నట్టమగునని భయ  
 పడి ముందటివిత్తనముకొఱకు నీళ్లుకడవల నించికొని తమయందుఁ గలనస్తువ్రలచు  
 నంగములు గాఁ జేసికొనియుండెడి వారిదేవతలో యనునటులఁ బ్రకాశించుచుండును.

సీ. సెగ కుల్కి మఱుఁగుఁజొచ్చినజహన్నరవిజల,  
 సరణి మల్లెలతోడిఁజడలు మెఱయ  
 వలిచన్నుకొమరుఘ్నఁచ్చిలినదిమ్మనుతెఱం,  
 గున ముంచుగరిగకాఁగులమునుంగ  
 ధారలోఁ దోచు కన్దకులు వానితో,  
 త్వలపత్త్రవతనసంభ్రాంతి నొసఁగ  
 దెలిమోముపన మెచ్చి తలయూచు తెఱిగి మా,  
 నక నవ్వునేర్పు డెన్దములఁ గరఁచ  
 తే. దెఱవ లిటు నీరువోయుపందిరియచేరి  
 యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంపై యనంగుఁ  
 డనువుఁగొనఁ జొచ్చెఁ గల్గుటమర వారి  
 కధ్వగులు లాఁచియుడువిడియములవేర.

58

టీ. సెగకు = గ్రీష్మమునకు, ఉల్కి = భయపడి, మఱుగు...ణిక - మఱుగు

జొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణిఁ గంగాయమునలరీతిన, మల్లెలతోడిజడలు = గంగవలె  
మల్లెలు, యమునపలెజడలు, మెఱయఁ = ఒప్పఁగా, వలిచన్న కొమరు = ప్రితువలెనతము  
స్తనముల సౌందర్యమును, మ్రుచ్చిలినది = హరించినది, ఇమ్మను తెఱంగునఁ = అది మరల  
నిమ్మనుకరణిని, ముంచు = ముసుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడపముంత, కాగులముసుంగఁ =  
నీళ్లకాగులలోముసుంగఁగా, ధారలోఁ = పథికులకుఁబోయ నీటిధారలో, తోచు...  
లు-తోచు = ప్రతిఫలించిన, కన్దకులు = నేత్రప్రభలు, వాసి...తిఁ - వాసిత = వాసింపు  
చున్న, ఉత్పలపత్త్ర = కలునఁజేయుకొక్క, పతన = పడుచున్న ఎనియెడి, సంభ్రాం  
తిఁ = భ్రమను, ఒసఁగఁ = కలుగఁజేయఁగా, తెలిమోముపస = అశ్రీలముఖసౌందర్య  
మును (నీరుద్రాగుచున్న వారు సూచి), మెచ్చి = ఆనందించి, తలయూచుటెఱిఁగి =  
వారియభిప్రాయముఁగని, మానక = నీరుపోయుట చాలింపక, నవ్వునేర్పు = నవ్వెడు  
చమత్కారము, డెందములఁ = పథికులమనంబులను, కరఁపఁ = కరఁగింపఁగా, తెఱవ  
లు = శ్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయుపందియచేరి = నీళ్లుపోయుచుండెడిపందిటిఁబ్రవే  
శించి, ఆనలఁ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికిరాక, పిచ్చగుంటె = పంగువై,  
అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, కల్లగుట్టమర = ఆ ఒడ్డుముగనఁబడకుండ, వారికిఁ = అశ్రీలకు,  
అన్యగులు = తెరువర్లు, బాచియిడు = ప్రీతిలోనిచ్చునట్టి, విడియములపేరఁ = తాంబూ  
లములనువ్యాజముచేతను, అనువుగొనఁ = సుంకముఁదీసికొనుటకు, చొచ్చెఁ = ప్రవే  
శించెను.

తా. మల్లెపూదండలు గలకొప్పలు గంగాయమునలు రెండును నెండకువెఱచి  
శ్రీలముఖఁగఁజొచ్చెనో యనునటుల నొప్పెననియు, నీళ్లకాగులలో ముంచెడి  
ముంతలు మాచక్కదనముచు మీరుద్రాంగిలినారు గాన మరల నిమ్మనిచన్నలుకడవల  
లోఁజొచ్చి బాధించునట్లుండెననియు, నీళ్లుపోయఁగ నాధారయంగఁగ నుపించుచున్న  
కన్నులకొంతులు పరిమళమునకుఁగాఁగట్టినకలుసలో యనునట్లుండెననియు, పథికులా  
శ్రీలముఖ సౌందర్యముఁజూచి తలయూచఁగా వాచారబట్టి నీళ్లుత్రాగుచుఁజాలు  
నని యూచినట్లుఁహింపక మానక నీళ్లుపోయుచు నవ్వెడు నేర్పుపథికులమనంబులఁగర  
గింపఁగ శ్రీలకుఁ బాంథులు మంచితనమునకై యిచ్చువిడియములు పిచ్చకుంటై మఱి  
యొకచోటికిఁ బోక పడియున్న మన్మథుఁడు తీసికొను సుంకమువలె నుండెను.

చ. తొడిబడ నన్న యక్కయని • తూలుచు దీనత దోయిలోగ్గుచుఁ  
వడ మఱి తేరఁదేర నలఁబాక్యము లెన్నక మోము గుబ్బులఁ  
గడకొనురక్ష\*దీధితు లెఁగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రా  
గుడుఁ గని నన్నల న్నగిరి • కొందఱు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్. 59

టీ. తొడిబడక = దాహత్యరచేత నైనతొట్టుపాటుచేత, తూలుచుక = తూఁగాడుచు, అమ్మ, అక్క, అని = అనుచు, దీనత = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచుక = దోసిలిపట్టుచు, ఎడమటితేరక = నీళ్లుద్రాగుటచే నట్టి వెట్ట దీరఁగా, అలవాక్యములు = మునుపన్నమాటలను, ఎన్నక = విచారింపక, మోముగుబ్బలక = ముఖములను స్తనములను, కడ...ధతులక - కడికొను = బయలాలుసిన, కత్తుదీధతులక = చంకలమెఱపులను, ఎగాదిగక = పైనిఁగింపను, కిన్నోను = చూచుచున్నట్టి, చిట్టకంఠుఁద్రాఁగుడు = చేష్టలుగలత్రాఁగుటను, చిట్టకమున, కపటమనియునర్థముగలదు. కని = చూచి, పాంఘుక = పశుకున, సన్నలక = సఁజ్జు చేతను, కొండలు = కొండపైన, ప్రపాప్రపాలికలు = చలిపందిటియందు నీళ్ళుపోయుచున్న స్త్రీలు, నగిరి = నవ్వరి.

తా. తొలుత నమ్మ యక్క యనుచు దీనభావముతో వచ్చి దాహత్యరచేత తూలుచు దోసిళ్లయందు నీళ్ళుపోయఁగఁ ద్రాఁగి బడలిక దీరఁగా మునుపటిమాటల విచారింపక నీళ్ళుపోయు స్త్రీలయొక్క కన్నులు, మోములు, స్తనములు, చంకలు, వీని నెగాదిగ జూచి వికారముతోఁ ద్రాఁగుచున్న పశుకునిగని యాస్త్రీలు నైగతో నవ్వరినియు, పాంఘుడు కాముకుఁడనియు, తొట్టుపాటుచేతఁ దొలుత నమ్మ యక్కయని వదించెను.

తే. ఎనఁగు కట్టావిక్రియ నావిరెగయఁ బగటి

యెండ యుడుకొఱకుండ భూమండలమునఁ

బొలిచె మాపటిపండువెన్నెల చకోర

పోతవితతికి జాఁపట్టు • వోసినట్టు.

60

టీ. ఎనఁగు = పెనముమీఁదఁ బిండిఁబోయఁగఁజూట్టు నెగసినట్టి, కట్టావిక్రియక = కట్టనలె లేచెడియావిరిపొగవలెను, ఆవిరెగయక = ఆవిరి యెగురుచుండఁగా, పగటియెండ, ఉడుకొఱకుండక = చల్లాఱకుండఁగ, భూమండలమునక = కాలిన పెనము వంటిభూమండలమున, మాపటిపండువెన్నెల = రాత్రిముదురువెన్నెల, చకోరపోత వితతిక = చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకు, చాఁపట్టు = పలుచనిదోసెలను, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచెక = బొప్పెను.

తా. పెనముమీఁద బిండిఁబోయఁగ నెగసినయావిరిపొగవంటియావిరివలె నెగయఁగాఁ బనఁబయెండ యుడుకొఱకుండెనుగానఁ గాలిన పెనమువలెనున్న భూమండలమునందు రాత్రి ముదురువెన్నెల చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోసెలను పోసినట్లువచ్చుచుండెను.

సీ. పవలెల్ల దీర్ఘ కాంబువుచల్లుపోరాడ,

సొలసె మృణాలికోఁజ్వలము లైస

బాహువుల్లమదుకూర్పరముల కెదురుగా,  
మలచి మాఁపులఁ గరఁతలములునిచి

ప్రాలూలి మిగుల నార్పమిఁ గమ్ము క్రొమ్ముడిఁ,  
దనిమొగ్గవిరవాదిదండవిరియ

ధాతగంధామోదశీతలస్తనములు,

హిందఁ గాఁగిల్లతో • బోరగిల్లి

తే. నారికేళానవపుండ్రపుంటూరుపాలయ

వలిపెయ్యెంటొల్లతో నురఃస్థులులఁగూర్చు

ప్రియలవేకువఁ దొడ లెచ్చరించి కలసి

రెలమి ధన్యులు దటిపివెన్నెలబయళ్ళు.

61

టీ. పవల్లెక్ = పగటివేళల నెల్లను, 'కవచిద్గకా' ప'యనునూత్రమున గవర్ణమునకు నవర్ణము. దీర్ఘ...డక్-దీర్ఘకా=డిగ్గియలయొక్క, అంబువు=నీళ్లచేతను, చల్లుపోరాడక్=చల్లులాడఁగా, సాలసి=అలసి, మృణా...లైన-మృణాలికా=తమ్మిత్తూఁడులవలెను, ఉజ్జ్వలములైన=ప్రకాశించునట్టి, బాహువుల్=భుజములు, తమ...కుక్-తమను=తమయొక్క, కూర్పరములకుక్ = మోచేతులకు, ఎదురుగాక్, మలచి=మరలించి, మాఁపులక్=భుజములపై, కరఁతలములు=అఱచేతులను, ఉనిచి=ఇడికొని, ప్రాలూలి=బద్ధగించి, మిగులక్=మిక్కిలి, ఆర్పమిక్ = ఆర్పకుండుటచేత, కమ్ముక్రొమ్ముడిక్=వ్యాపించుచున్న కొప్పునందు, తని...డ-తని=క్రొత్తలగు, మొగ్గ=మొగ్గలచేతఁగట్టిన, విరవాదిదండ=మల్లెపువ్వులదండ, విరియక్=వికసింపఁగా, ధాత...ల-ధాత=కడుగఁబడిన, గంధామోద=చందనపువాసనగలిగి, శీతల=చల్లనైన, స్తనములు=చన్నులు, హిందక్=స్పృశించినటుల, కాఁగిల్లతోక్ = ఆలింగనములతోడ, బోరగిల్లి, నారికేళానవపు=నారికేళమద్యమయమగు, తీపుంటూరుపాలయక్=తీపుగలఁట్టూరుపడలఁగను, వలిపె=సన్నమైన, ఒంటొల్లతో=ఏకవస్త్రముతోను, ఉరఃస్థులులఁగూర్చు=తోమ్ములపైనిదిండుచున్న, ప్రియలక్=ఇష్టలగు స్వస్త్రీలను, వేకువక్=వేకువ జాములయందు, లొడలు=ఊరువులను, ఎచ్చరించి=కదలించి, తటిపివెన్నెలబయళ్లక్=పండువెన్నెలగల బయళ్లను, ఎలమిక్ = సంతోషముచేత, ధన్యులు=భాగ్యవంతులు, కలసి=రమించిరి. తటిపివెన్నెల యనుపదమునకు లక్షణచేత పండువెన్నెల యనునర్థము సిద్ధించును.

తా. వేడిమిగలిగియుండుటచేత బగల్గెల్లను నడబావులయందు జలక్షేపలుసేసి తూఁడులవలెఁ బ్రకాశించుచున్న వాస్తములఁ దమమోచేతులకెదురుగా మరలించి భుజములపై జేతుల నుంచికొని ప్రాలూలి తడిబోవునట్లుార్పఁబడెమి వాసించుచున్న కొప్పు



నందున్న కొత్తలగువరవాది మొగ్గులు వికసింపఁగా కడుగఁబడిన శ్రీగంధపువాసనగలిగి చల్లనైన స్తనములు దాఁచుచుండునట్లు లింగనముతో బోరగిల్లి పానము సేసిన నారికేళా సనముచేతఁ దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగా సన్నమైన యొంటివస్త్రముతోఁ దమతోమ్ములపై నిద్రించుచున్న ప్రేమురొండైన వేఁకువజాములయందుఁ దొడలసంజ్ఞ చేత లేపి పండువెన్నెల బయళ్లను వారిలో భాగ్యనంతులగుపురుషులు రమించుచుండును.

చ. హృదయము లెప్పుడు న్నదియొకే తటచౌ వెడకాఁగిలింతలక

గదిరెడుమేలుకార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్గుపె

న్జదురులు వట్టిశైత్యములు • చాలఘనంబయి మండువేసవిక

బొదలఁగ నిల్చె దంపతులఁపొందు లనార్యులపొందుకై వడిక. 62

టీ. మండువేసవిక = శ్రీష్టమగు, దంపతులపొందులు = సతీపతుల సంపర్కములు, అనార్యులపొందుకై వడిక = గుర్జనులకూటమిబలె, హృదయములు = తోమ్ములు, ఎప్పుడుక = ఎప్పుటికిని, కదియకే = సోఁకకయే (ఉప్పుదముచేత ననుట), తటచౌ = మెండైన, వెడకాఁగిలింతలక = వెట్టికాఁగిలింతలను, మనస్సంగములేక యని యర్థాంతరము. గదిరెడు = ప్రాప్తమైన, మేలుకార్యములక = రత్నక్రియలయందు, కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒకప్రయోజనములేక మాటలనేర్పునందే, కల్గు = కలుగుచున్నట్టి, పెజ్జదురులు = గొప్ప చాతుర్యములు, పెద్దఱచ్చలని యర్థాంతరము. వట్టిశైత్యములు = వట్టి చల్లదనములు (క్రియలచేత లేవనుట), చాలఘనంబయి = మిగుల గొప్పయై, పొదలఁగక = పొందునట్లుగా, నిల్చె = ఉండెను.

తా. శ్రీష్టమగు సతీపతుల సంపర్కములు గుర్జనులకూటమిబలె నెప్పటికిని మనస్సంగములేక మెండైన వెట్టికాఁగిలింతలచేత ప్రాప్తమైన రత్నక్రియలయందు లేక మాటలయందుఁ గల్గు చాతుర్యములచేతను చల్లదనముచేతను మిగుల గొప్పయై పొందునట్లుంబలె నుండెను.

ఉ. తీలగు కంతువెంబడిన • తెమ్మెలు స్రవిదీప్తికిల్కి పా

తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమతావులు మ్రచ్చిలఁ బట్టి యోషధి

పాలున కొప్పుగించె ననఁ • బై సురభిశ్వనంబు నించె గాం

తాలనవక్త్రసీమ విటు • లార్పు నుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 63

టీ. విటులు = పల్లవులు, కాంతా...మక = కాంతా = శ్రీలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, ఎక్త్ర = ముఖమయొక్క, సీమక = ప్రదేశమునందు, ఆర్పు...ల్ = ఆర్పు = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతముల్ = ఎట్టివేళ్లవిసకట్టలు, తీలగు = బలహీనుడైనట్టి, కంతువెంబడిన = మన్మథునివెంటనే, తెమ్మెలుక = శీతహయ్యువును, రవిదీప్తికిల్కి = సూర్యప్రతాపమునకు వెలచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండెక = పాతాళలోకముఁ జేరి

బోవుచుండగా, తమ తావులు = తమవాసలను, మ్రుచ్చిలక్ = అపహరింపఁగా, పట్టి=పట్టుకొని, ఓపధీపాలునకుఁ = చంద్రునికి, ఒప్పగించెననఁ = అప్పగించెనను నటుల, పైఁ = ముఖముమీఁద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నించెఁ =నిండించెను.

తా. గ్రీష్మమందు బలహీనుడై బాతాశమునకు వెళ్లుచున్న మన్మథుని వెన్నంటి సూర్యదీప్తికి వెఱచి నిలసపోవుచున్న వాయువులను, దమవాసవల దొంగిలికొని పోవుచున్నవిని పట్టి తామోషిధులు గలకఁ దమకుఁ బ్రభువైన చంద్రునికి నొప్పగించెనో యనునటుల వింటుంటున్న శ్రీలముఖములయందలి చెవుటాఱవినరెడు వట్టివేళ్లవినన కట్టి బ్రాహ్మచుండెననియు, నప్పగించిన సురభిశ్వసనము మలయమారుతము. శ్రీలముఖములు చంద్రుఁడు. వాయువు దొంగ యులియును భావము.

చ. సమసి కథావశిష్టమగుఁచందనశైలసమీరణంబుఁ గృ  
త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ • దేఁ దొడఁగె న్నువీఁ దాళవృంతజా  
లము లది మాయయాటకుఁ దలంప దదీయమయూరపింఛికా  
భ్రమణమె సాక్షిగాఁదె నగరంబున నట్టికడిందివేసవిఁ. 64

టీ. సమసి = నష్టమై, కథా...బుఁ - కథావశిష్టమగు = కథామాత్రమందు మిగులునట్టి, చందనశైలసమీరణంబుఁ - చందనశైల = మలయపర్వతమునందలి, సమీరణంబుఁ = మందమారుతమును, భువిఁ = భూమియందు, తాళ...లు - తాళవృంత = విననకట్టలయొక్క, జాలములు = సమాహములు, ఇంద్రజాలమునఁ = ఇంద్రజాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతిఁ = మాయచేతను, ని. 'వ్యజనం తాలవృంతకం, చక్రం జాతంచజాలక' మ్మనియు నమరము. తేదొడఁగెఁ = తెచ్చుట కారంభించెను, అది = అవాయువులఁ జెచ్చునది, మాయయాటకుఁ = కపటమాటకు, తలంపఁగఁ = విచారంపఁగా, తదీయ...మె - తదీయ = అతాళవృంతసంబంధమైన, మయూరపింఛికా భ్రమణమె - మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయే, నగరంబునఁ = పట్టణమునందు, అట్టి - అటువంటి, కడిందివేసవిఁ = కఠినమగుగ్రీష్మమందు, సాక్షిగాఁదె = గుఱుతుగాదా.

తా. మిగుల కఠినమగు గ్రీష్మమందు మలయమారుతము నష్టమైపోఁగా దానిని మాయతో గారిడివిద్యచేత విననకట్టలు జెచ్చెననియు, నది గారడమగుటకుఁ దాళవృంతముల చుట్టును కొనలయందున్న నెమలిపింఛికయే. సాక్షియనియు, దాఁగను పింపకయుండి యిట్టివిద్యను జేసెననియును భావము. ఇంద్రజాలికునకు నెమలిపింఛము కొవలయు ననుటకుఁ బ్రయోగము. శ్లో. 'బ్రామయఁ బర్షి బర్హణి మోహయఁ జంతుసంతతిం, విస్తాపయఁ సభాః కశ్చి దాయయా వైంద్రజాలికః' అని.

తే. అట్టివేసవి బెడిదంపువెట్టకతన

హస్తము సెమర్ప సారకులస్తకంబు

దుసికిలంగఁగాదె నవరింప వసముగాక

పుష్పబాణునిచెఱకువిల్బుడమి బడియె.

65

టీ. అట్టివేసవి = అట్టిగ్రీష్మమందు, బెడిదంపువెట్టకతన = కఠినమగువెట్టచేతన, హస్తము = సాణి, చెమర్చు = చెమటఁబోయఁగా, సారకు = పలుమాటును, లస్తకంబు = ధనుర్తద్యము, ని. 'లస్తకస్తుధనుర్తద్య'మృని నిఘంటువు. దుసికిలంగఁగాదె = పిడికిటనుండక జాతిపోవఁగఁగాదా, నవరింప = చక్కజేయుటకు, వసముగాక = వశముగాక, పుష్ప...ల్ - పుష్పబాణుని = మన్యఘనియొక్క, చెఱకువిల్ = ఇత్తుధనువు, పుడమి = భూమియందు, పడియె = పతనమాయెను.

తా. అనఁగా నది భూమియందుఁ జెఱకుపడెడుకొల మచట.

మ. తరుణుల్లెయొఱ న్నచంబులునుపం దచ్చైత్యముల్దీములై

పెరరేపం జనుదెంచెఁగాక రవిదీప్తిం గ్రంకి పాతాళగ

హ్వరముం దూఱినవాని నీయదుకుత్రాల్లా తెచ్చు నా దీర్ఘత

చ్చిరకృష్టింగనునట్టిశైత్య మలరించె న్నూతులం దత్తఱి. 66

టీ. తరుణులు = యువకులు, తల్లియొఱ = నూతులపైఁ గట్టియున్న పెద్దయొరమీదను, నుచంబులునుప = నీళ్లుజేయనప్పుడు స్తనములానింపఁగా, తచ్చైత్యముల్ - తత్ = అకుచములయొక్క, శైత్యముల్ = చలువలు, దీములై = పాటిగువ్వలై, (పాటిగువ్వయనఁగా స్వజాలవత్తుల నాకర్షించుటకుఁ బెంపఁబడినపక్షి. ఉదకశైత్యమునకొకర్నకంబులై యును), పెరరేపం = ప్రేరేపింపఁగా, చనుదెంచెఁగాక = శైత్యమువచ్చెఁగాక, అల్లుగాకుండెనేని, రవిదీప్తి = సూర్యప్రతాపముచేతను, గ్రంకి = ఆఱగి, పాతాళగహ్వరము = పాతాళబిలమును, ని. 'దేవఘాతవిరేగుహా, గహ్వర'మృని యనురము. దూఱినవాని = చొచ్చినయదక శైత్యములను, ఈయదుకుత్రాల్లా = ఈముల్లువేసినత్రాడులా, తెచ్చు = తేఁగలవు, నా = అనఁగా, దీర్ఘ...ప్తి - దీర్ఘ = పొడవైన, తత్ = అత్రాల్లయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టి = చేఁచుటచేతను, కనునట్లైత్యములు = పొందునట్టిచల్లఁదనములు, అత్తఱి = అగ్రీష్ణమున, నూతులందు = చేఁచుదుబావులయందు, అలరించె = సంపాదించెనై.

తా. 65. 'కుహాదకం ఎటచ్చాయ తాంబూలం తరుణీకుచా, శీతకారేభః దుష్ట ముష్టకారేకు శీతల'మృను న్యాయముంబట్టి బావులయందు నీళ్లుచేఁచెడి తరుణులయొక్క కుచములు తల్లియొఱమోఁపఁగ నాకుచశైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరములకు వెఱచి పాతాళము దూఱుకొనియున్న శైత్యమును రేపఁగాఁ జనుదెంచెఁగా

## ద్వితీయాశ్వాసము.

యీముఖ్యవేసిన త్రాళ్లు తెచ్చునా యచనట్లు నూతులయందున్న నీళ్లచల్లడనఁ  
గ్రీష్మమునందు మిగుల సంతోషముపెట్టె నని తాత్పర్యము. నూతులలోనీళ్ళు పాత  
శమునంటె ననిభావము.

మ. స్వనిదానోగ్రనిదాఘవైఖరిన యాఃష్మన్మల్లిక ల్కామినీ  
కనదానీలకచాగ్రపక్షి నెఱియఁల్లాఁ బాపఁగాఁ బాటల  
ల్లనతం దేనియసోనఁ గూర్చునది యాఁగా నాభియు నిర్విషం  
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్బాపఁ గాఁ జూడమే.

టీ. స్వని ..న - స్వ=తమకు, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవైఖరిన =  
వేసవినలెనే, మల్లికల్=మల్లెలు, ఊర్షక=వేడిమిచేత, కామినీ...న్ - కామినీ=  
శ్రీలయొక్క, కనత్=ఒప్పుచున్నట్టి, ఆనీల=సర్వమునల్లనైన, కచాగ్రపక్షి=  
తలవెండ్రుకలకొసలను, నెఱియల్లా= పగిలి బ్రద్దలగునట్లుగా, పాపఁగా=  
పాపఁజేయఁగా, పాటల్= కలిగొట్టుపుష్పములు, 'పుష్పేష్టేజేపిపాటలా' అని  
యమరము. ఘనత=అధికమగునట్లుగా, తేనియసోన= మధుస్రవముచేతను, కూ  
ర్చు=ఆకచాగ్రపుబ్రద్దలనుమరలఁగలియునట్లు చేయును, అదియాఁగా=ఒకఋతువు  
నందుఁబుట్టినద్వివిధంబులగు పుష్పములకు వివిధముగనుండు రెండుగుణము లెట్లుగల్గు  
ననఁగాయుక్తంబే, నాభియు=విషము, నిర్విషంబును=అమృతమును, తోఁబుట్టువు  
లయ్యుక, గుణంబులు=వైదగుణంబులు, వేర్పడ=వేరుపడునట్లు, చూపఁగా=  
అగపఱుపఁగను, చూడమే=చూడలేదా (చూచితిమనుట).

తా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులను మెండుగనుండుటవలన మల్లెలు ధరి  
యింపఁగా నవి విచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండ్రుకలు వచులననియు పాదిరిపువ్వులధరి  
యింపఁగా నందున్న దేనెసోనచేత విచ్చియున్న కచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండునని  
యు తోఁబుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులు గల్గియున్న విషామృతములంబలె మల్లెలు  
పాదిరిపువ్వులు నొకఋతువునందుఁ బుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపఁ  
జేయుచుండెను.

శా. తారుణ్యాతిగచూతనూత్న ఫలయుక్తైలాభిఘోరస్వన.

ధారాధూపితశువ్యదంబుహృతమాత్మ్యచ్చేదపాఠోద్గతో  
ధారంపుంగన రార్చు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం  
తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్. ౪౪

టీ. కేళి...ల్ - కేళికాంతార=శృంగారవచముల మొక్క, ఆభ్యంతర=నకు  
మచున్న, వాలుకా=ఇసుకయందు, స్థిత=ఉంచబడిన, హిమాంతః=అంతఃస్థితముగల,

## ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

కేళాంబువుల్ = పెంకాయనీళ్లు, తాదజ్యా...రు...తాదజ్య=తరుణత్వమును, అగ=అతిక్రమించిన, చూత=మామిడిచెట్లయొక్క, నూత్నఫల=దోరపండ్లతోడను, యుక్=కూడినట్టి, తైల=నూనెయొక్క, అభిఘాత=తిరుగఁబోతచేతను, స్వనత్=ధ్వనించుచున్నట్టి, ధారా=అవిచ్ఛిన్నముగ, ధూపిత=పొగపఁబడినట్టి, శుశ్మత్=శోషించుచున్న, అంబు=ఉదకముగలప్రదేశమువలన, హృత్=తేఱబడినట్టి, మాత్యు=మత్స్యసంబంధియగు, ఛేద=శకలములయొక్క, పాక=జీర్ణకాలమందు, ఉద్గత=ఉద్భయముగవెల్లివచ్చునట్టి, ఉద్ధారంబు=త్రేపులయొక్క, కనరు = కనరువాసనను, భోగులకుఁ = భోగానుభవశాలుగకు, సంధ్యావేళలఁ = సంధ్యాకాలములందు, ఆర్పుఁ=అణఁచును.

తా. అనఁగా నాగ్రీష్ఠకాలమందు భోగపరులయిన పురుషులు మామిడికాయలతో వండుచున్న నూనెవలన గమ్మునునట్లు దిరుగఁబోసినచేఁపలతో భోజనముఁజేసిన త్రేపులు విడువఁగ నది కనరుగనుండును గాన నాకనరు మట్టుపడుటకుఁగా శృంగారవనములయందలి యిసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నతిశీతలమగు పెంకాయనీళ్లను సంధ్యాకాలములయందుఁ ద్రాఁగుచుందురు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక

సామంతున కిడినచలునఁచప్పరములు \* త

రై మేదినిఁ గుంపటిలోఁ

దామరలుంబోలె నట్టితటి నొప్పారెఁ.

69

టీ. గ్రామగ్రామంబునఁ=ఉరూరనున్న, ఒకసామంతునకుఁ = ఒక్కొక్క దొరకుఁగా, ఇడిన = దట్టముగ వేసిన, చలునచప్పరములు = చలునపందిళ్లు, తరై = మెండై, (తరై యనుపాఠమందుఁ దనియఁజేయునవియై యనియర్థము.) అట్టితటిఁ = అనేసవియందు, మేదినిఁ = పుడమియందు, కుంపటిలో = కుంపటిలోనున్న, తామరలుంబోలె=కమలములవలెను, ఒప్పారెఁ=ఒప్పెను.

తా. ప్రతిగ్రామమునందుండెడి దొరలకుఁగా వేసిన యనేకములగు చలువ పందిళ్లు మెండై యాగ్రీష్ఠకాలమందు ధూమిలోఁ గుంపటియందుఁ దామరలు మొలిచినరీతి నుండెను.

తే. తోటఁ బగ లుండి మల్లెలు \* దుఱిమి కావు

లమర మా పైన నిత్యుయంఁత్రముల కొయ్యఁ

జేరుప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గ్రుడ్డు

తో మధురిమేచ్చ డిగునెఱుచీమ లనఁగ.

70

టీ. తోట=తోటయను, పగలుండి=పగలెల్లనుండి, మాపైన్=ప్రా  
స్తగుంకగా, మల్లెలునుటిమి=మల్లెపువ్వులు శిరంబునముడుచుకొని, కావులమర=  
చంద్రకావిశ్రాంతములుగరించి, ఇత్తుయంత్రములకు= చెఱకు గాని గెలసమీపము  
కు, ఒయ్యజేరు=మెల్లగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ=జనము, భావివృత్తికి=ముందు  
గాఁగలన్నమునకు, గ్రుడ్డుతో= గ్రుడ్డుమోచికొని, మధురిమేచ్ఛ=తీపుమీది  
కొంక్షచేతను, దిగు = దిగివచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమలనగ= రక్తపేలికలనునట్లు, పా  
ర్శ్వు=ఒప్పెను.

తా. పగలెల్లను దోటలలోనుండి యస్తమింపఁగ మల్లెపువ్వులను శిరంబుల  
గరించుకొని చెఱకు గాని గెల సమీపములను మెల్లగఁజేరుచున్నప్రజలఁ జూడఁగా  
ముందున్నమునకు సూచకంబై గ్రుడ్డుతోఁగూడఁ దీపునస్తువులమీదియాక చేత దిగి  
వచ్చుచున్న ఎఱ్ఱచీమలో యనునటుల నొప్పుచుండెను.

క. అప్పెనువేసవి విభవము

విప్పుగఁ దన్నగరనికటావృషగిరి హరికిం

దెప్పతిరుణాళ్ళ రా ముద

మొప్ప స్పరదేశవిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తి.

71

టీ. అప్పెనువేసవి=అగ్రీష్మమందు, విభవము = వైభవము, విప్పుగ=  
విస్తరింపఁగాను, తన్న...కి=తన్నగర=అమరురయొక్క, నికట=సమీపమందలి,  
వృషగిరిహరికి= అశ్వపురియందు సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పతిరుణాళ్ళ=  
ఉడుపోత్సవము, రా= రాఁగా, భక్తి= ప్రేమభక్తచేతను, ముద=మొప్ప=  
సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కఁడు=ఏకాకియైనట్టి, పరదేశవిప్రుడు=పరదేశమం  
దలిబ్రాహ్మణుడు.

తా. సుగమము.

క. నేవించి పోవుతఱి మధు

రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతిమెయి న్న

పా వైఘనీటఁ గృతసం

ధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్.

72

టీ. నేవించి=భజించి, పోవుతఱి=పోవునపుడు, మధురావిభవము=మధురా  
పట్టాపుశృంగారమును, చూడవచ్చి=కన్గొనుటకువచ్చి, శ్రాంతిమెయిన్ = బడలిక  
చేతను, మాపు=సాయంకాలమందు, ఆ వైఘనీట=ప్రసిద్ధంబగు వావైఘయను నదీ  
కిరంబులందు, కృత...విధియై = కృత = చేయబడిన, సంధ్యావిధియై = సంధ్యా

సుష్టానముగలవాడై, నృపపురోహితావాసమునకే = రాజపురోహితునిగృహముం జేరి యందు.

తా. ఆ విప్రుడు సుందరబాహుస్వామిని నేవించిపోవు సమయమున నా మధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్చగలవాడైవచ్చి బడలి సాయంకాలముం దాప్రసిద్ధంబులగు వైఘయను నదీతీర్థంబులయందు సంధ్యానందనాద్యసుష్టానములం బరిసమాప్తి నొందించి రాజపురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చి యని యభిప్రాయము.

నీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ,  
దలమెక్కు పనసపెందొలలతోడ  
ఘృతపిండనిభకర్కరీఖండములతోడఁ,  
బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ  
గోస్తనీమృదుగుళుఁచ్చస్తోమములతోడఁ,  
గప్పదేరిన వడఁపప్పుతోడ  
సుమధురస్థూలదాడిమబీజములతోడఁ,  
\* దనరాగు రసదాడిగనెలతోడఁ

తే. బానకం బతిథుల కిడ్డఁ దానుఁ గ్రోలి  
యర్చనాదత్తచండనఁచర్చ దేలి  
విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరఁవీటిజబురు  
గొట్టుచుద్విజుండు వెన్నెలఁబెట్టుగాయ.

73

టీ. పరి...తోడక - పరిపక్వ=క్రమముగఁబక్వమై, సురభి=పరిమళించుచున్న, రంభాఫలంబులతోడక=ఆరటిపండ్లతోడను, దలమెక్కు=బలిసియున్న, పనసపెందొలలతోడక=పనసతొలలతోడను, ఘృత...తోడక-ఘృతపిండనిభ=నేతికరుడులవంటి, కర్కరీఖండములతోడక=దోసపండ్ల బ్రద్దలతోడను, ని. 'ఉర్వారుః కర్కరీశ్చ్రీయా' మ్మినియమరము. పలు...తోడక - పలుదెఱంగుల=ఆనేకవిధములయిన, మావిపండ్లతోడక=మాతఫలంబులతోడను, గోస్తనీ...తోడక - గోస్తనీ=ద్రాక్షయొక్క, ని. 'మృద్వికాగోస్తనీద్రాక్షా'యనియమరము. మృదు=కోమలంబులగు, గుళుచ్చ-ఁకత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడక--సమాహములతోడను, కప్పదేరినవడపప్పుతోడక=పొట్టువదిలినవడపప్పుతోడను, సుమధుర...తోడక - సుమధుర=మిక్కిలియనఁ దీరై, స్థూల=గొప్పలైయున్న, దాడిమబీజములతోడక=దానిమృగింజలతోను, తన...తోడక - తనరాగు=ఐహవని, (తనువారు ఆయ పాఠమునఁ దృప్తికరములైన

యనియర్థము.) రసదాడిగ నెలతోడకో = రసదాడిచెఱుకుగడలతుంటలతోను, పానకంబు = పానకమును, అతిఘలకుకో = అతిఘలైన బ్రాహ్మణులకు, ఇడ్డకో = అయింటి బ్రాహ్మణుండియ్యఁగా, తానును, క్రోలి = పుచ్చుకొని, అర్చ...న్ - అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్చకో = పూతచేత, తేలి = తోఁగి, విరులు = పుష్పంబులు, సిగకో = శిఖయందు, తాల్చి = ధరియించి, కర్పూరవీటి జబురుగొట్టుచుకో = కర్పూరమతిశయించినవిడియముచే జబురుగొట్టుకొనుచు, వెన్నెల బెట్టుకొయ్యకో = మంచివెన్నెల గాయఁగా, ద్విజాఁడు = అపరదేశ బ్రాహ్మణుఁడు.

తా. పండిన యరఁజిపండ్లు బెద్దవిగాఁగ్ని పనసతొలలు దోసపండ్ల బ్రద్దలు ననేకవిధములైన మామిడిపండ్లు ద్రాక్షగుత్తులు తీపుగలదాడిమవిత్తులు పొడవైనచెఱుకుతుంటలు వీనితో నాయించి బ్రాహ్మణుం డతిఘలకుఁ బానకంబిచ్చునెడఁ దానును బానముపేసి తొలుతనిచ్చియున్న చందన మలనిఁకొని పుష్పముల సిగయందు ధరియించి కర్పూరము క్తంబైన తాంబూలము వేయుచు మంచి వెన్నెలయందు దాపరదేశ బ్రాహ్మణుండుండఁగా.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా \* మార్గవేది

నొక్కఁ డార్థలు గీత లొంఁడిొక్కఁడు దా ను

భాషితంబులుగాఁ దోడిబ్రాహ్మణౌఘ

ముబుసుపోకకుఁ జదువఁ బరున్న వేళ.

74

టీ. మాత్రసంచి = అసిమిసంచిన, తలాడగాకో = తలగడచిల్లగాఁబెట్టుకొని, మార్గవేది = త్రోసియందున్నయరుఁగుమీఁదను, ఒక్కఁడు = ఒక బ్రాహ్మణుండు, అర్థలు = అర్థాప్యైత్రములను, ఒండొక్కఁడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = గీతలనుశ్లోకములను, తాకో = తాను, సుభాషితంబులుగాకో = నీశ్లోకంబులుగా, తోడిబ్రాహ్మణౌఘము = తనతోఁబరుండియున్న బ్రాహ్మణులు, ఉబుసుపోకకుకో = ప్రాద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువకో = పఠింపఁగా, పరున్న వేళకో = పండియున్న సమయమున.

తా. అసిమిసంచి దలగడచిల్పం జేసికొని మార్గములో నున్న తిన్నెమీఁద నొక్కఁ డార్థాప్యైత్రములు మఱియొక్కఁడు గీతలును, దాను నీశ్లోకములు నిట్లు తనతోఁగూడ నున్న బ్రాహ్మణులును ప్రాద్దుఁబుచ్చుకొనుటకుఁ బఠింపఁగాఁ బరుండి యుండఁగా.

సీ. పన్నీటితోఁ గదంబముఁజేసి పూసిన,

మృగనాభిపస రాచనగరు దెలుపఁ

బొటలానిలము లొర్పఁగఁ దపారపుఁజుంగు,

లలరుఁ దావికి మూఁగు \* సఖుల జోప



గర్జడోలామాక్తికచ్ఛాయ లెగఁబ్రాకు,

నురుహోరరుచులఁ ద్రుఁస్తరికిఁ దన్న

శశికాంతి చెంగావి • దసిలిమించిన కేలి,

స్వర్ణత్నరువువాడివాలు మెఱయ

తే. మెలఁత యడపముఁ దేఁ జరఁగ్నేరు వనఁగ

దలవరులు గొందఁ జూలసి ముందఱఁ జనంగ

నర్థి రథ్యాంతరాంతఃపురాంతరమున

భోగినీసంగతికి రాజు • వోవుచుండి.

75

టీ. పన్నీటితోక = పన్నీటితోడను, కదంబముఁజేసి = పరిమళద్రవ్యముల నన్నిటిఁగలిపి, పూసిన...స - పూసిన = అలఁగినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి, రాచనగరు = రాజగృహమును, తెలుపక = కనుపఱుపఁగా, (కస్తూరి రాజులకుఁదక్కసామాన్యములకుఁజిక్కదనుట), పాటలూనిలములు - పాటల = కి లిగొట్టుపువ్వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, అర్పణక = విసరఁగా, తపోరపుఁజాంగులు = తలనుజుట్టియున్న విశ్రుపుఁ జాంగులు, అలరుఁదావికి = పువ్వువాసనలకు, మూఁగునభులక - మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, ఆభులక = తుమ్మెదలను, జోఁపక = తోలఁగా, కర్ణ...లు - కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మాక్తిక = ముత్యములయొక్క, ఛాయలు = కాలతులు, ఎగ...లక - ఎగఁబ్రాకు = పైకెగయునట్టి, ఉరు = అధికిమైన, హర = ముత్యాలదండలయొక్క, గుచులక = కంతులను, త్రస్తరికిక = వెనుకకు, తన్నక = కాలఁద్రోయఁగా, శశి...లు - శశి = చంద్రునియొక్క, కాంతి = కాంతివంటి కాంతిగల, చెంగావిదసిలి = చెంగావిరుమాలు, మించిన = మీఱిన, కేలి = చేతఁబట్టిన, స్వర్ణత్నరువు = బంగారుపరుఁజుగల, వాడివాలు = తీక్షణుడగు, మెఱయక = ప్రకాశింపఁగా, మెలఁత = ఒకిత్రీ, అడపముఁదేక = అడపంబుఁదేఁగా, చరగ్నేరువు = నడఁచుడుమేరుపర్వతము, అనఁగ = అనునటుల, తలవరులు = తలారులు, కొందఱు = కాపుగానుండుకొందఱు, ఒలసి = కనిపెట్టి, ముందఱ = పురోభాగమునంగు, చనఁగ = పోఁగా, అర్థిక = అసక్తిచేతను, రథ్యాంతరాంతఃపురాంతరమునక - రథ్యాంతర = మార్గమధ్యమందలి, అంతఃపురాంతరమునక = రండువయంతఃపురమునలెనున్నగృహమునందు, భోగినీసంగతికి = భోగి శ్రీనిభోగించుటకొఱకు, రాజు = పాండు్యుడు, వోవుచుండి - వెళ్లుచుండి.

తా. సులభము.

చ. వినియె నెల ల్పతుర్ద్వయిని • వృష్టిదినాలికి రాత్రికి దివం

బున జిరిక్కి వయస్సునను • బూని పరంబున కిప్పుడుద్యమం

బనువుగఁ జేయఁగా వలయునంచుఁ బురోహితధర్మ మాత్ర్మ గీ  
లోన నలవిప్రు డాద్విజులలోన సుభాషితము న్బలింపఁగఁ. 76

టీ. వృష్టినినాటికిఁ = వర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు, నెలలోవతుర్దవ  
యిన = తక్కినయెనిమిది నెలయందును, రాత్రికిఁ, నివంబుక = పవటియందును, జర  
క్ష = ముదిమిక్తై, నియస్సునకు, పూని = ఆరంభించి, పరంబునకుక = పరలోకమునకు,  
ఇష్పడు = ఈశరీరమందే, ఉద్యమంబు = ప్రయత్నము, అనువుగఁ = లెస్సగా, చే  
యఁగానలయుక = చేయవలయును, అందుక = అనుచును, పురోహితధర్మము, పురః =  
ముందటికి, హిత = తేమకరంబైన, ధర్మము = న్యాయము, ఆక్షక = బుద్ధియందు,  
కీల్కానక = నాటునట్లుగ, అలవిప్రుడు = అబ్రాహ్మణుండు, ద్విజులలోక = విప్రుల  
లోపల, సుభాషితము = నీతిప్రతిపాదకశ్లోకములను, పలింపక = చనువఁగా, విని  
యెక = విన్నవఁడాయెను.

తా. 'వర్షార్థమప్రేప్రయతేతమాసాన్నిశార్థమర్థం దిననేయతేత, వార్ధక్యహే  
తో ర్యయసానవేన పరత్రహేతోరిహజన్తవాచ' అను శ్లోకార్థముచొప్పున వర్షాకా  
లమైన నాలుగుమాసములకు వలయునట్లుసామగ్రులను మిగతయగు నెనిమిది మాసముల  
యందును, రాత్రికిఁ బవటియందును, జరకు నియస్సునందును, పరలోకమునకు వర్త  
మానశరీరమందును, చేయందగిన ప్రయత్నములను బాగుగాఁ జేయవలయు నని ముం  
దటికి హితమగు న్యాయము మనంబున కంటునట్లుగా నాబ్రాహ్మణుండు విప్రులనడు  
మనుండి నీతిశ్లోకములఁ బలింపఁగా నపాండిత్యరాజు వినియె నని యభిప్రాయము.

క. విని తద్గ్రంథార్థము నె

వృనమున నూహించి తెలిసి • మ్రాన్వడి కడకుం

దనమోసమునకు భయపడి

జనపతి యటుచనక నిలిచి • సంతాపమునక.

77

టీ. విని, తద్గ్రంథార్థముక = అశ్లోకములయభిప్రాయమును, నెవృనమునక =  
నిందుమనస్సునందు, ఉహించి = అలోచించి, తెలిసి = ఎఱింగి, మ్రాన్వడి = స్తబ్ధచిత్తుఁ  
డై, కడకుక = చిఱుకు, తన = తనయొక్క, మోసమునకుక = ప్రమాదమునకు, భయ  
పడి = భీతిల్లి, జనపతి = రాజు, అటుచనక = భోగినీగృహమునకుఁబోక, సంతాపము  
నక = పరితాపముచేత, నిలిచి, సైపద్యములోక్రియ.

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవై భవము • లెక్కడిభోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదప్రతిమఁమైనశరీరము నమ్మి మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి యుగంసంధుల నిల్పియుఁ గాలుచేటిబల్

త్రొక్కుల నమ్మనుప్రభృతులుక దుద రూపణ కుండ నేర్చిరే. 78

టీ. ఎక్కడిరాజ్యవైధవములు = రాజ్యమేమికాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగమేమినిత్యము, ఏటిసంభ్రమంబు = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్ధుడప్రతిమమైన = నీరుబుగ్గతోడఁ జుల్యంబైన, శరీరమునన్ని = దేహము నిత్యమనినన్ని, మోక్షపుంజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణింపక = లక్ష్యపెట్టక, ఉంటిక = ఉన్నవాడనైతిని. యుగసంధులక = ఒక్కొక్కయుగము ముగియవలకును, నిల్చియుక = ఉండియును, కాల...లక - కాలచేతి = యమునిచేతనైన, బల్లొక్కుక = విశేషమగుత్రొక్కిళ్లచేత, అప్పుచుప్రభృతులుక = ప్రసిద్ధులైనమన్వాదులును, తుదక = శరీరత్యాగకాలమందు, రూపణక = రూపునష్టముగాకుండఁగ, ఉండనేర్పరే = ఉండఁగలిగిరా.

తా. అవిప్రుండు నెప్పిననీళ్లొకముల యభిప్రాయమును గ్రహించి మనంబున మిగులవిచారింపి స్తబ్ధచిత్తుడై చివరకుఁ దనకుం గలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిల్లి యప్పొండ్యరాజు భోగినీగృహమునకుఁ బోక మార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్యమేమికాశ్వతము భోగమేమి నిత్యమెక్కడి సంతోషము కటకటా నీరు బుగ్గతో సమానంబగు నీశరీరమును నన్ని మోక్షమార్గము విచారింపనైతి నొక్కొక్క యుగవత్సరములు భూమినిఁ బాలించినమన్వాదులు దమతమశరీరములను నిల్పఁగలిగిరా లేదుగదా యని విచారయుక్తుడై యుండె నని తాత్పర్యము.

క. ఉన్నట్ల యుండఁగా దరి

కి న్నరులను నావ చేర్చుక్రియ వెనఁ దాఁ బో

కున్నట్ల యుండి కాలం

బు న్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి మోసముఁ దెచ్చుక. 79

టీ. ఉన్నట్లయుండఁగా = ఉన్నదానింబలెనుండి, నావ = ఓడ, నూ. 'స్తావావౌరై నావౌ' యను సూత్రముచేత నౌకబ్రమున కీరూపంబునచ్చెను. దరికి = తీరమునకు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుక్రియక = చేర్చులాగున, తాక = తాను, వెనఁబోకున్నట్లయుండి = వేగిరముజరిగిపోకున్నట్లుగానుండి, కాలంబు = కాలము, నరులకు = మనుష్యులకు, వయసుఁబుచ్చి = ఆయువుఁబోఁగొట్టి, నూ. 'సాంతాదపయః ప్రభృతే స్తోపోఽన్యే సాం చ' యనుసూత్రముచేత ద్విత్వాభావము, మోసముఁ దెచ్చుక = భంగపాటు గలిగించును.

తా. నావ యొక్కఁగా నచటనే యున్నట్లు గనుపడుచు దరికి మనుష్యులఁ జేర్చురీతినిఁ గాలంబును నరులవయసు దెలియకుండునట్లుగఁ జేసి పోఁగొట్టి కడపటికి మోసముఁ దెచ్చు నని తాత్పర్యము.

చ. సగరు నలుం బురారవుఁ ద్రిశంకుసుతు స్ఫురుకుత్సుఁ గార్తవీ  
ర్య గయుఁ బృథుం భగీరథు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునిఁ  
భృగుకులు యావనాశ్వ శశిబిందు ననంగుని నంబరీషుఁ బూ  
రుఁ గురుని రంతి రాఘవు మరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చదే. 80

టీ. షట్పక్రవర్త లగు సగరుని, నలుని, పురారవుని, త్రిశంకుని సుతుఁడగు హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుని, కార్తవీర్యుని, మఱియు మహారాజులగు గయుని, పృథుని, భగీరథుని, సుహోత్రుని, శిబిని, భరతుని, దిలీపుని, పరశురాముని, యావనాశ్వని (అనఁగా మాంధాత), శశిబిందుని, అనంగుని, అంబరీషుని, పూరుని, కురుమహారాజును, రంతిదేవుని, రాముని, మరుత్తుని, అగు వీరలను కాలము కోలుపుచ్చదే = కాలము మోసపుచ్చలేదా.

తా. సుగమము. ఇచ్చట పేర్కొనఁబడిన మహారాజులు, మోడశమహారాజులును, మఱియునొక్కఁడునని తెలియునది.

క. కానఁ దటిచ్చల మగురా

జ్యానందము మరగి యింద్రియారాముఁడనై  
పో నింతనుండి పరలో

కానందంబునకె యత్నఁ మాపాదింతున్.

81

టీ. కానఁ = కావునను, తటిచ్చలమగు = మెఱుపువలె ననిత్యమైన, రాజ్యానందము = రాజ్యసుఖము, మరగి = తగిలి, ఇంద్రియారాముఁడనై = ఇంద్రియపరవశుఁడనై, పోఁ = పోవను, ఇంతనుండి = ఇదిమొదలు, పరలోకానందంబునకె = పరలోకసుఖమునకే, యత్నము = ప్రయత్నమును, అపాదింతుఁ = ఒనరింతును.

తా. కాలము చక్రవర్తులు మొదలగువారినిఁగూడ మోసపుచ్చినది. కావున మెఱుపువలె నతిచంచలంబగు రాజ్యానంద మపేక్షించి ఇంద్రియపరవశుఁడనై యుండక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు నలయుప్రయత్న మొనరించెదను.

క. వర్గత్రయపరత ముహు

స్వర్గతృప్తిమధ్యమాధ్వజాంఘాలిక తా  
దుర్గతియు నొల్ల మఱి యప

వర్గదుఁ డే వే లైతింగిఁ వాని భజింతున్.

82

టీ. వర్గత్రయపరతఁ = ధర్మార్థకామాసక్తిచేత, ముహుః = పలుమాఱును, స్వర్గ...యున్ - స్వర్గఁ = త్రివిష్టపముయొక్క, తృప్తి = భూమియొక్క, మధ్యమఁ = మధ్యప్రదేశమందలి, అధ్వ = మార్గమునందు, జాంఘాలిక తా = సత్వరగమనమనియెడు, దుర్గతిఁ =

నరకమును, 'నిరయోదుర్గతిస్త్రియా' మనియమరుడు. ఒల్లక=ఇష్టపడను, మఱి=మఱియేమనగా, అపనర్గదుడు = మోక్షము నిచ్చువాడు, ఏవేబ్బు = ఏదైవమో, ఎఱింగి=తెలిసి, వానికొక=అదైవమును, భజింతుకొక=సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామంబులనియెడి పురుషార్థత్రయాసక్తిచేత బలుమాఱు స్వర్గము నుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకును బోవుచుండు మార్గమునందు సత్వరగమనము నరకమొల్లను. మఱి యేమన నపనర్గప్రసంగం డగునట్టివాఁ డెవ్వఁడో వాని నెఱింగి సేవించుచున్నాడను.

క. అని తలచి మెచ్చి యవ్వి

పునకు నీటికరండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పార

తునిచే నిప్పించి నగరుఁగొచ్చి నిశి చనక.

83

టీ. అని తలచి=అట్లని యూహించి, మెచ్చి=తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి నందులకై సంతసిల్లి, అవ్విప్రసవకొక=అబ్రాహ్మణునికి, నీటికరండమునకొక=నక్కలాకుల బరణియందు, 'గడుకరణ్డోలగుడో వరణ్డొక్కణ్డోఁముఁగ'యని పులింగ శేషమునందమరుడు. ముద్రితమై=ముద్రింపఁబడి, ఉనిచిన=ఉంచఁబడియున్న, ఒక ముడుపు=వరాలములైయొకటి, ఆరతునిచేకొక=అముల్లపాలించువానిచేతకొక, ఇప్పించి, నగరు = రాజగృహమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, నిశి=రాత్రి, చనక=వెళ్లఁగా.

తా. అప్పొండ్యరాజు పూర్వోక్తప్రకారంబుగ నూహించి తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి యవ్విప్రవిషయమై యానందమొంది యతనికిఁ దాంబూలకరండంబున ముద్రింపఁబడి యుంచియున్న వరాలముడు పొకటి యాధనరత్నకునిచేత నిప్పించి తాను నగరు ప్రవేశించి తెల్లవాఱిన పిమ్మట.

క. కొలువై బహుసమయంబుల

మెలఁగెడు కోవిదులఁ జూచి + మీమీశాశ్రమం

బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం

బెలయించునో చూచి నిశ్చయింపుఁ డటంచుక.

84

టీ. కొలువై=అస్థానమందుఁగూర్చుండి, బహు...లక - బహు=అనేకవిధంబులగు, సమయంబులకొక = సిద్ధాంతములయందు, ని. 'సమయా శృపథాచార కాల సిద్ధాంతసంవిద'యని నిఘంటువు. మెలఁగెడుకోవిదులకొక - మెలఁగెడు=సమర్థులైన, కోవిదులకొక=పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమీశాశ్రమంబులలోకొక, ఎవ్వఁడు, మోక్షంబు=అపవర్గమును, ఎలయించునో=పొందించునో, చూచి నిశ్చయింపుఁడు=పరిశీలనఁజేసి నిర్ణయింపుఁడు, అటంచుకొక=అలాగని, పైపద్యములో క్రియ.

తే. వాద మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు

వాని కని బీరపువ్వులఁబోని టంక

సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్టఁ

గాలసర్పముగతి వ్రేలుఁజాలెఁ జూచి.

85

టీ. వాద మొనరించి = ప్రసంగము నేసి, గెలిచి = జయమునొంది, తత్త్వంబుఁ దెలుపువానికని = ఇదియ సత్యం బని కనుపఱచువానికనుచు, బీర...లు - బీరపువ్వులఁ బోని = బీరపువ్వులవంటి, టంక సాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలు వేసినమాడలను, నించి = నిండఁబోసి, ఆస్థానిక = సభయంగు, ని 'ఆస్థానీ క్షీ బమాస్థాన' మ్మృత్యుమరము. కట్టక = కట్టఁగా, కాలసర్పముగతిక = కృష్ణసర్పమువలె, వ్రేలుజాలెక = వ్రేలాడుచున్న జాలెను, చూచి = పీక్షించి.

తా. ఆస్థానముం దాపాండ్యరాజు గూర్చుండి యున్నవాఁడై యనేకశాస్త్ర సిద్ధాంతములు దెలిసికొనియున్న పండితోత్తముల రావించి వారినిజూచి మిమిశాస్త్ర ములయందుఁ జక్కఁగా విచారించి మోక్షప్రచుం డైనదేవుఁ డెవ్వఁడో యెఱింగింప వలయు ననుచు ప్రసంగ మొనరించి గెలిచి తత్త్వముం దెలిపినవానికి నిప్పించెద నని మాడలచే నింపఁబడిన జాలెను దెప్పించి సభయందుఁ గట్టింప నావరాలజాలెను జూచి యుప్పండితులు.

క. హరు నొకఁ డన నుమ నొకఁ డన

హరి నొకఁ డన శిఖ నొకఁ డన \* సర్కు నొకఁ డనక

గరిముఖు నొకఁ డన రజనీ

శ్వరు నొకఁ డన నజు నొకఁ డన \* వా దైవతతీక.

86

టీ. ఒకఁడు = ఒకవిద్వాంసుఁడు, హరునక = శివుఁడు మోక్షప్రచుఁడనఁగా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమనక = శక్తి మోక్షప్రదాత్రియనఁగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిక = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖక = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కుక = సూర్యుని, ఒకఁడు, కరిముఖుక = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, అజుక = బ్రహ్మను, (వీరలు మోక్షప్రదాతలని) వాడు = ప్రసంగము, ఐనతతీక = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే. విల్లిపుత్తూరులో నల్ల విష్ణుచిత్తుఁ

డతులతులనీసుగంధమాఽల్యమును మూల

మంత్రమున నక్కు సేర్పుచో \* మన్ననారు  
దారమధురోక్తి \* నిట్లని \* యానతిచ్చె.

87

టీ. విల్లిపుత్తూరిలోక = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్లవిష్ణుచిత్తుడు = అవిష్ణుచిత్తుడు, అతుల...ను - అతుల = శ్రేష్ఠమైన, తులసీ = తులసిచేతను, సుగంధ = పరిమళించుచున్న, మాల్యమును = పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమునక = శ్రీమద్వైష్ణవీయముహామంత్రముచేత, అక్కు సేర్పుచో = వక్షస్థలమందు సమర్పించునపుడు, మన్ననారు = మన్ననగల్గునని, ఉదార = గంభీరమైన, మధురోక్తిక = తియ్యనిమాటలచేత, ఇట్లని = ఇవ్వధముగ, ఆనతిచ్చెక = సెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోనున్న యావిష్ణుచిత్తుడు డుర్లభమంబగు తులసీదళములచేఁ బరిమళించుచున్న పరిమాలిక నష్టాక్షరియను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమును జపించుచు వక్షస్థలంబున సమర్పింపంగ నాసమయంబున మన్ననగల్గునని గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేత నిట్లని యానతిచ్చెను.

ఉ. నేడు మహామతీ మధురఃసీపు రయంబునఁ జొచ్చి యందుఁ బాండీడు దివాణము న్నెఱయ \* † నించినఁ బ్రేలెడుదుర్మదాంధులక బోఁడిమి మాన్చి మన్మహిమఁముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కమున్ వాడును రోసినాఁ డిహము \* వైష్ణవుఁగా నొనరింపు ‡ సత్కృపన్.

టీ. మహామతీ = మహాజ్ఞానముగల విష్ణుచిత్తుడా, నేడు = ఈప్రాదు, ఈవు = సీపు, మధురక = మధురాపురమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అందు = అమధురయందు, పాండీడు = పాండ్యరాజు (ఇది దేశోక్తి), దివాణమున్ = అస్థానమును, నెఱయన్ = నిండునట్లుగా, నించినన్ = నింపఁగా, ప్రేలెడు = నానావిధంబులుగఁ బలుకుచున్న, దుర్మదాంధులన్ = దుర్మదముచేత సంధులైనవాండ్రను, బోఁడిమిమాన్చి = గర్వముణచి, మన్మహిమన్ = నాయొక్క మాహాత్మ్యమును, ప్రకటించి = ప్రసిద్ధియొనర్చి, శుల్కమున్ = విద్యాశుల్కమును, హరింపు = గ్రహింపుమా, వాడును = అపాండుఁడును, ఇహము = ఈలోకమును, రోసినాడు = అసహ్యపడినాడు, సత్కృపన్ = దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్ = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపుము = చేయుము.

తా. మహాబుద్ధిశాలిని విష్ణుచిత్తుడా యని స్వామివారు సంబోధించి నేటి దినమున నతివేగముతో మధుర కేతెంచి యగున్న పాండ్యరాజు దివాణము నిండఁ గూర్చుండి నానావిధములుగ బలుకుచున్న దుర్మదాంధులయొక్క కైపు మాన్చి నా మహిమలను కొంతఁ దెలిపి విద్యాశుల్కమును గ్రహించి యీలోకమును రోసియున్న

పాంధ్యుని గృహచేత వైష్ణవుం గావింపు మని మన్నారస్వామి విష్ణుచిత్తునితో నెల విచ్చెను.

తే. అనిన వడవడవడఁగి సాంష్టాంగమెఱఁగి

సమ్మదాశ్రులు పులకలు • ముమ్మరముగ

వినయవినమితగాత్రుండై • విప్రవరుండు

వెన్నునకు భక్తి నిట్లని • విన్నవించె.

89

టీ. అనిన = అనఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, వడవడవడఁగి = మిక్కిలికంపించి, సాంష్టాంగ మెఱఁగి = సాంష్టాంగప్రణామముఁజేసి, సమ్మదాశ్రులు = అనందాశ్రులు, పులకలు = పులకాంకురములు, ముమ్మరముగన్ = అతిశయింపఁగా, వినయవినమితగాత్రుండై = వినయముచేత ఎంపఁబడినదేహము గలవాండై, విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణోత్తముండగు విష్ణుచిత్తుండు, వెన్నునకున్ = విష్ణునకు, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = ఈవిధముగా, విన్నవించెన్ = విన్నపము సేసెను.

తా. మన్నారస్వామి యారీతి నాజ్ఞాపింపఁగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాంష్టాంగనమస్కారముం జేసి యానందబాష్పములుఁ బులకాంకురములును విస్తరిల్లఁగా వినయముచేత నప్రముండై విష్ణునకు నత్యుమాక్రమంబుగా భక్తిచేత విన్నవించెను.

శా.స్వామీ నన్ను నితఃపురాపరితశాశ్రుగ్రంథజాత్యంధు నా

రామత్కాఖననక్రియాఖరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కీణ

స్తోమాస్నిగ్ధకరు నృపదృఢవనదాసు న్వాది గాఁ బంపుచో

భూమిభృత్సభ నోట మైన నయశంబు నీకు రాకుండునే. 90

టీ. స్వామీ = రక్షకుఁడా, ఇతః...ధున్ - ఇతఃపురా = ఇంతకు మున్ను, అపరితః = చదువంబడని, శాశ్రుగ్రంథః = శాశ్రుగ్రంథములయందు, జాత్యంధున్ = పుట్టు గ్రుడ్డివాఁడ నైనట్టియు, ఆరామ...రున్ - ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, త్కా = భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వటకొఱకు, ఖర = తీక్షణమైన, ఖనిత్ర = గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేత, ఉద్యత్ = ఏర్పడిన, కిణస్తోమః = కాయల సమాహమచేతను, అస్నిగ్ధ = బిరునైన, కరున్ = హస్తములు గలయట్టియు, భవ...సున్ - భవత్ = మీయొక్క, భవనదాసున్ - గృహసేవకుఁడైనట్టి, నన్నుక్ = ఇట్టివన్ను, వాదిగాఁ = ప్రసంగించువానిఁగాఁజేసి, పంపుచోఁ = అనిపినయపుడు, భూమిభృత్సభ = ఆపాండ్యరాజయొక్క సభయందు, ఓటమైనక = ఓటమియైనను, అయశంబుక్ = అపకీర్తి, మీకు రాకుండునే = మీకు ఎచ్చునుగదా.



తా. ఇంతకుమున్ను శాస్త్రముం జనువక జ్ఞానమునందుఁ బుట్టుగ్రుడ్డినైట్టియు, పూలతోట నేలఁ ద్రవ్యుటకుఁ గా గుద్దలిం బట్టుటచేతఁ గాయలు గాచి బిరుపైన హస్తములు గలయట్టియు, మీకోవెలకు దాసుఁడనైనట్టి నన్ను వాదమున కనిపితిరేని యారాజసభయందు గెల్పు లేక యోటము వచ్చినయెడల దేవరకే యపకీర్తి వచ్చును గదా యని విష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను.

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో \* శృంగారపల్యంకికా  
వహనంబో వసమాలికాకరణమో \* వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ  
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో \* \* ప్రాగ్గీపికారోపమో  
నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరు \* ల్నీలీలకుం బాత్రముల్. 91

టీ. నృహరీ=నృసింహ స్వామి, గృహసమ్మార్జనమో=మీ కోవెలయందుఁ బరిమార్జనముఁజేయుటో, జలాహరణమో=తీర్థంబుఁజెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా వహనంబో=విలాసార్థము దేవరవా రారోహణముఁజేసిన పల్లకిమోటుటయో, వసమాలికాకరణమో=తులసిదండలుగట్టి సమర్పించుటయో, వాల్ల...బో - వాల్లభ్య = ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందఁదగిన, ధ్వజగ్రహణంబో = టెక్కములు మోచుటయో, వ్యజనాతపత్రధృతియో = విసనకట్టి గొడుగు వీసిం బట్టుటయో, ప్రాక్=ముందఱకు, దీపికారోపమో = దీపముఁబెట్టుటయో, వాదములేల-నేతెవాసులేల, ఇతరుల్=అన్యులు, నీలీలకు = నీవిలాసమునకు, పాత్రముల్=తగినవారు, లేరే=లేరా, ఉన్నారనట. 'కృపిధర్మవిశేషేతు క్లేదేప్రభయరూపతా' యను నధర్వశోక్తి చేతఁ బాత్రములని యమహద్రూపము.

తా. సుగమము.

తే. అనినఁ దదృశ్యక్తి కెదమెచ్చి \* యచ్యుతుండు  
మొలకనగవొప్ప శ్రీదేవిమోము నూచి  
వా దితనిచేత గెలిపింతు \* నాదుమహిమ  
యువిద కను మని ప్రాభవం \* బొప్పఁ బలికె.

92

టీ. అనినక=అనఁగా, తదృశ్యక్తికె=ఆవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి-మనంబున మెచ్చి, అచ్యుతుండు=శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిఱునవ్వంకురింపఁగా, శ్రీదేవి మోమునూచి=లక్ష్మీముఖమీక్షించి, వాను=వాదము, ఇతనిచేతగెలిపింతుకె=అనా ఘృతశాస్త్రగంధుఁడైన యీవిష్ణుచిత్తునిచేతనే గెలిపింతును. నాదుమహిమ=నా

\* ప్రాగ్గీపికారోపమో

సామర్థ్యమును, ఉచిత=ఉచితమునతీ, కనుమని=చూడుమని, ప్రాభవము=ప్రభుత్వము, ఒప్పన్=పొల్పగునట్లుగా, పల్కెన్=మఱియు నొక్కవార్య మానతిచ్చెను.

తా. ఇట్లనఁగా నావిష్ణుచిత్తునిభక్తికి మెచ్చి మన్నారస్వామి చిటునవృత్త వెడలుచుండ శ్రీదేవిముఖము చూచి యితనిచేతనే నాదము గలిపించెద నాసామర్థ్యముం జూడుమని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవార్య మానతిచ్చెను.

క. నీయిచ్చయె మిన్నక పో

వోయి మునిప్రసర నిన్ను • మెప్పింతును భూ

నాయకసభ నిందులకై

నీయత్నము వలన దనల • నే నున్నాఁడన్.

93

టీ. మునిప్రసర=మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నీయిచ్చయె=నీయిష్టమా, మిన్నక=ఊరక, పోవోయి=చనుము, భూనాయక=సాంధ్యునిసభయందు, నిన్నున్=నిన్ను, మెప్పింతున్ = సభ్యులు క్లాఘించునట్లు చేయును, ఇందులకై = ఈకార్యమునకై, నీయత్నము = నీప్రయత్నము, ఎలవదు = ఆక్కఱలేను, అవలన్=అవలనదుచుకార్య విషయమై, నే నున్నాఁడను.

తా. మునిశ్రేష్ఠుఁడ నగు నోయి విష్ణుచిత్తుఁడా, నీయిష్టప్రకారమా, ఊరక వెళ్లు మహ్నాండ్యరాజయొక్క సభయందు నీకు మెప్పు గలుగఁ జేసెద నిందులకై నీ వేమియుం జేయవల దచ్చటి కార్యముల నెఱవేర్చుటకై నేనున్నాఁడనని స్వామి యానతిచ్చెను.

ఆ. అనిన మాటు వలుక • నలికి యయ్యాళువారు

రియ్యకొనియెఁ బోవ • నింతలోనఁ

బద్ధనయనుఁ డతనిపయనంబుఁ దూగింపు

మనుచు నంబితోడ • నానతిచ్చె.

94

టీ. అనినన్=అనఁగా, మాటువలుకన్=ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి=వెఱచి, అయ్యాళువారు = అప్పెరియాశ్వురు, పోవన్=స్వామిసన్నిధినుండియాజ్ఞాపహించి వెళ్ళుటకు, ఇయ్యకొనియెన్=సమ్మతించెను, అంతలోనన్ = అసమయమున, పద్ధనయనుఁడు = మన్నారస్వామి, అతనిపయనంబు = అవిష్ణుచిత్తుని ప్రయాణమును, తూగింపుము=సాగింపుము, అనుచున్=ఇట్లునుచు, నంబితోడన్=అర్చకునితో, అనతిచ్చెన్=అజ్ఞాపించెను.

తా. సుగమము.

క. ఆనతిఁబడి శ్రీభండా

రాన న్సంబడమునందు • ప్రాయందలమున్

సానికుఁ డొసంగి పనుపం

థా నానతిఁ బడిన నిమిత్తకాండ్రు వహింపఁ.

95

టీ. అనతిఁబడి=స్వామియాజ్ఞనుపొంది, సానికుఁడు=పారుపత్తి, శ్రీభండా  
రానఁ=ఉగ్రాణమునుండి, సంబడము=బత్తెపుసంబళము, తన...మున్ - తనదు=తన  
సంబంధియైన, ప్రాయందలముఁ=పురాతనమైన యందలమును, ఒసంగి = ఇచ్చి,  
పనుపఁ=అనుపఁగా, అనతిఁబడిన=సెలవువెంటనే, నిమిత్తకాండ్రు=మోఁతకాండ్రు,  
వహింపఁ=మోయుఁగా.

తా. ఆకోవెలపారుపత్తి స్వామి యానతిచ్చినతెఱంగున నుగ్రాణమునుండి  
బత్తెపుసంబళము దీసియిచ్చి పురాతనమగు నందలము నొసంగి పంపఁగా సెలవొందిన  
మోఁతకాండ్రు మోయుచుండఁగా.

క. లావు గలయట్టిగుఱ్ఱపుఁ

జావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలఁ

గోవల నేకాంగులు రా

వేవిధముల నరిసె లవనివిభునకుఁ గొనుచుఁ.

96

టీ. లావు...మీఁదన్ - లావుగలయట్టి=బలిసియున్నట్టి, గుఱ్ఱపుఁజావడము  
లమీఁదఁ=గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద, మాత్రసంచులు=అసిమిసంచులు, తూలఁ=  
వేలాడుచుండఁగా, ఏకాంగులు=కోవెలయధికారులగు నేకాంగులు, ( ఏకాంగులనఁ  
గా బుత్త్రమిత్తక శత్రాదులం బరిత్యజించి భగవత్కైంకర్యమే పరమప్రయోజనమని  
కావినశ్రుములు గట్టుకొని భగవత్కైంకర్యార్థము శరీరమును బ్రాణము నర్థమును  
త్యజముగాఁజూచు విరక్తులు.) క్రేవలఁ=ఇరుప్రక్కల, రాఁ=రాఁగా, వేవిధ  
ములనరిసెలు=అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన యతిరసములు, అవనివిభునకుఁ =  
భూపతికి, కొనుచుఁ=పట్టించికొని.

తా. మిగుల బలిసియున్న గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద నసిమిసంచులు వేలాడు  
చుండఁగా గోవెల యధికారు లుభయపార్శ్వంబులఁ జనుచేర ననేకప్రకారంబు  
లగు భగవత్ప్రసాదంబులయిన యతిరసంబులు రాజునకిచ్చుటకుఁగాఁ బట్టించికొని.

సీ. భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్విఁ బరికరంబులు వెట్టి,

కట్టిన పారివిశంఘాయ గములు

నెనటిపోతలు గాఁగఁ నేర్చి నించినచిరం,

తనవుశాలిక్షేమఃతండులములు

వడిఁబెట్టి లో జీర + గుడము సాఁబా లూన్పు,

జెలఁగు సంబారంపుఁజింతపండు

పెల్లులోహండికావిల్ల కొమ్ముల్రేలు,

గిడ్డిమొత్తము నేతిలడ్డిగలును

తే. బెరుగువడియంబులును బచ్చివరుగు బేడ

లురుతరాచ్యుతపూజోపకరణపేటి

కలును చాత్రిన చాత్రినికులము బలసి

విధినిషేధము లెఱిగితే + మధుర కరిగె.

97

టీ. సాధ్య=అవిష్కృతనిభార్య, భక్తి=భక్తిచేతను, త్రోవకు=మార్గము నకు, పరికరంబులువెట్టి=పరికరంబులునిచి, కట్టిన=మూటఁగట్టిన, పారివిశంగాయగ ములు=పారివిశంగాయలపజ్ఞార్థములును, ఎఱటిపోతలుగాఁగఁ=అతీయనే వండు కొనఁదగినవై యిసుక లేకుండునట్లుగా, ఏర్పి=ఏటి, నించిన=నిండించిన, చిరంతనపు=ప్రాతలైన, శాలిక్షేమతండలములు, లోఁ=లోపల, వడిఁబెట్టి=శోధించి (నలు సులు లేకుండునట్లేరుట), జీర=జీలకఱ్ఱను, గుడము=దెల్లమును, సాఁబాలు=సరివాటుగా, ఊన్పఁ=ఉంచఁగా, జెలఁగు = ఒప్పుచున్న, సంబారంపుఁజింతపండు, పెల్లు...లక్ - పెల్లు=మెండైన, లోహండికావిల్ల=లోపలహండిలుగలకావిల్లయొక్క, కొమ్ములక్=ఆగ్రములందు, వ్రేలు...ము - వ్రేలు=వ్రేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డి...ను - గిడ్డిమొత్తము=అవులసంబంధియైన, నేతిలడ్డిగలును = నెయ్యిపోసిన లడ్డిగలును (లడ్డిగలనఁగా మూఁతికూచిగనుండుపిడతలు), పెరుగువడియంబులును, పచ్చివరుగు=వేయింపనివరుగులు, బేడలు = ఒలుపుపప్పు, ఉరు...టి - ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత=శ్రీవిష్ణునియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును=అర్చనోపయోగింపఁబడుతరములగు పెట్టెలును, చాత్రిన=శ్రీవైష్ణవులయొక్కయు, చాత్రిని = చాత్రాదులయొక్క, కులము=సమాహము (చాత్రినవారనఁగా ద్రావిడప్రబంధముధికరించయు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు, చాత్రినవారనఁగా ద్రావిడప్రబంధముధికరించయు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేయ నధికారముచాలని యితరవర్ణవైష్ణవులు.) విధినిషేధము లెఱిగితే=ఎవ్వరెవ్వరేమేమియుండెచ్చుట కర్హులారా వార లాయావస్తువుల దెచ్చుచుండఁగా, అవిష్కృతము, మధురకరిగె = మధురాపురంబునకుఁ జ నెను.

తా. ఆపరియాశ్వురయొక్కభార్య పతివ్రతశిరోమణి యగుటంజేసి మిగుల భక్తితోఁగూడినదై యతనిత్రోవకుఁ బరికరంబు లుంచి మూటఁగట్టినపారివిశంగాయలు

మిక్కిలియు పరిశోధింపఁబడిన తేమకండులములు, సంభారంపుఁజింతపండు, హండి కావిర్లకొనలయందు వ్రేలాడుచుండెడి యావునేలిచే నింపఁబడిన కూచిమూఁతిపిడతలును పెరుగు వడియంబులు నరుగులు చాయపప్పు శ్రీవిష్ణుపూజోపయోగిపరికరణబృందపూరితంబులగు పేటికలును వీని శ్రీవైష్ణవులు చాత్తానుల స్వస్వయోగ్యతానురూపంబుగ వెంట దెచ్చుచుండ నావిష్టుచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెను.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహిఃశాది\*జరన్మరుదిభ్య సంస్మృతి

శ్రమహరనామకీర్తన మురప్రవికర్తన పాతకావలీ

దమన రమాంగనాకమనః తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ

ద్భ్రమత్పూదాత్ర భూయవతిరంజన వర్ణజితాభిఖంజనా. 98

టీ. యమ నియమాదిలభ్య=యమ, నిమమ, అసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధి లనియెడు నష్టాంగయోగములచేత బొందఁబడినవాఁడా, ద్రుహి...భ్య=ద్రుహిణ=బ్రహ్మ, ఆది=మొదలగు, జరత్=వృద్ధులైన, మరుత్=దేవతలకు, ఇభ్య=ప్రభువైనవాఁడా, ని. 'ధాతాబ్జయోనిర్దుహిణః, ఇభ్యః' ఇహోధనీ స్వామీ మరుతో పవనామరౌ' యని యమరుఁడు. సంస్మృతి...న-సంస్మృతి=జన్మమరణాదిరూప సంసారమందలి, శ్రమ=ఆయాసమును, హర=హరించునట్టి, నామకీర్తన=నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన=మురాసురునిఖండించినవాఁడా, పాతకావలీదమన=పాపములహరించువాఁడా, రమాంగనాకమన=లక్ష్మీకాముక, 'కమనఃకామనోభి' యనియమరుఁడు. తామరసనేత్ర = తామరతేకులవలె వెడల్పులైనకన్నులగలవాఁడా, భక్త...త్ర-భక్త=భక్తులయొక్క, హృత్=మనంబులందలి, భ్రమ=భ్రమింపనియెడు, తృణ=గడ్డికి, దాత్ర=లవిత్రమైనవాఁడా, ని. 'దాత్రం లవిత్ర' వునియమరుఁడు. భూయవతిరంజన-భూయవతి=భూమియనుక్రీని, రంజన=సంతోషపెట్టవాఁడా, వర్ణ...నా-వర్ణ=దేహకాంతిచేతను, జిత-గెలువఁబడిన, అభి=మేళము, ఖంజనా=కొలుకు పిట్టయునుగలవాఁడా, ని 'ఖిజ్జరీటస్తుఖిజ్జానః, వర్ణోద్విజాదా శుక్లాదా అభింమేఘోవారిచాహ' యనియు నమరుఁడు.

తా. యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధి లనియెడియష్టాంగయోగములచేత బొంద సాధ్యమైనట్టియు, చతుర్ముఖుఁడుమొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు, జననమరణాదిరూపసంసారజన్య శ్రమ నివారకంలైన నామకీర్తనముగలయట్టియు, మురాసురునివధియించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముకుడైనట్టియు, తామరతేకులవలె విశాలంబులైన నేత్రంబుల గలయట్టియు, భక్తజనహృదయస్థితంబులగు భ్రమింపనియెడిగడ్డికి లవిత్రమైనట్టియు, భూవల్లభుండై

నట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గలువంబడిన మేఘఖంజనములయొక్క కాంతిగల యో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయందగిన మంగళం బొనరించు చున్నాఁడనుట.

క. దోర్ధూర్ధ్రతదుర్ధరగో, వర్ధన రాధానురాగవర్ధన లీలా  
వాధుషికా యిషికాకృత, వార్ధశ్రవసైకనేత్రవైకృతినిపుణా. 99

టీ. దోర్ధూ...న-దోః=భుజములయొక్క, ధూః=భారముచేతను, భృత=ధరి యింపఁబడినట్టి, దుర్ధర=అన్యులచేఁగియింపఁకల్యముగాని, గోవర్ధన=గోవర్ధనపర్వతము గలవాఁడా, రాధా...న-రాధా=రాధయొక్క, అనురాగ=ప్రీతిని, వర్ధన=వృద్ధిఁ బొందించువాఁడా, లీలా...కా-లీలా=విలాసముచేతను, వాధుషికా=వడ్డిపుచ్చుకొ నువాఁడా, ని. 'వృద్ధ్యాజీవో వాధుషిక' యనియమరుఁడు. (వేంకటేశ్వరుఁడు వడ్డి కాసులవాఁడనుట.) ఇషికా...ణా-ఇషికాకృత=తృణముచేతఁజేయఁబడిన, వార్ధశ్ర వస=కాకిరూపుగలజయంతునియొక్క, ఏక=ఒక్కటైన, నేత్ర=కంటియొక్క, వై కృతి=భింగమునందు, నిపుణా=సమర్థుఁడా.

తా. ఇతరులచే ధరియింపనకల్యందైన గోవర్ధనపర్వతమును భుజముచేతధరియిం చినట్టియు, రాధకుఁ దనయందుఁగలప్రీతి నభివృద్ధిఁజేయుచున్నట్టియు, విలాసార్థము జనులచే వడ్డిబుచ్చుకొనునట్టియు, తృణముచేత కాకరూపము విహించి నీతాస్తవవిదా రణముచేసినజయంతుని యొకకంటియొక్క వికారమును బొందించుటయందలి సమ ర్థుడైనట్టి యోశ్రియఁడవతీ; యని పూర్వమువలె మంగళం బొనరించుచున్నాఁడు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమానిస్తోమనిస్తంద్రభాస్వ  
ద్దహరవిహరమాణా తామ్రపాదాంబుజాతా  
బహిరబహిరపారస్త్రాణికోటిప్రపూర్ణా  
మహిమవినుతవాణీ మాధురీవేద్యపర్ణా. 100

టీ. ద్రుహిణజ...తా-ద్రుహిణ=బ్రహ్మవలన, జ=పుట్టినవారఁడు, ముఖ= మొదలగు, మానిస్తోమ=మునివృందముయొక్క, నిస్తంద్ర=మఱపులేని, భాస్వత్= ప్రకాశించుచున్న, దహర=దహరాకాశమందు, విహరమాణ=విహరించుచున్న, తామ్ర=అంతట నెఱుఁగె, పాదాంబుజాతా=కమలములవంటి పాదములుగలవాఁడా, బహి...ర్ణా-బహిః=వెలపలను, అబహిః=లోపలను, అపార=పారములేని, ప్రాణి కోటి=జంతుకోట్లయందు, ప్రపూర్ణా=సంపూర్ణుడైనవాఁడా, మహిమ...ర్ణా-మహి మ=మహత్త్వముయొక్క, వినుత=స్తోత్రరూపమైన, వాణీ=వాక్యములయొక్క, మాధురీ-మాధుర్యమును, వేది=తెలిసిన, అపర్ణా=సార్వత్రికలవాఁడా.

తా. బ్రహ్మపలన జనియించిన నారదుడు మొదలగువారి సమాజముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్న దహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగుల నెఱుంగనియు న్నకమలములవంటి పదయుగ శముగలవాఁడా, వెలపలను లోపలను పారము లేక యసంఖ్యేయంబులగుజంతువులయందుఁ బరిపూర్ణుఁడా, పార్వతీదేవిచేతఁ జెలియఁ బడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రనాక్యమాధుర్యముగల లక్ష్మీనాయకా, అని.

మ. ఇది భూమండనకొండవీటిధరణీభృద్ధుర్గపూర్వాద్రిభా

న్వదిభేశాత్మజవీరభద్రజనజీవగ్రాహరాహూయమా

ణదృఢాంచదృఢజకృష్ణరాయమహిరాణ్నామాస్మదాముక్తమా

ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయం బై మహింబొల్పగున్.

టీ. ఇది, భూమండన...నన్ - భూమండన = భూదేవికిభూపతియైన, ని. 'భూపతింస్యాదలంక్రియా, మణ్డనంచ' యనియమరము. కొండవీటిధరణీభృద్ధుర్గ = కొండవీడను కొండదుర్గమునందు, పూర్వాద్రి = ఉదయగిరి దర్శమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించు చున్న, ఇభేశాత్మజ = గజపతిమారుడైన, వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రుని యొక్క, జన = ప్రజయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణముతో గ్రహించుటయందు, రాహూయమాణ = రాహువువలె నాచరించెడి, దృఢ = బిష్టమైన, అంబత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములుగలయట్టి, కృష్ణరాయమహిరాణ్నామ = కృష్ణరాయభూపతియను పేరుగల, అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యదయందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పుగును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీధరీ ణుండు నాశ్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశికాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

# శ్రీ రస్తు. ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీక్షీతి నీశావరదను  
జోక్షప్రాణహరదంష్ట్రీఃకోత్కృత్తహిర  
గ్యాక్షక్షపాచరకృపా  
వీక్షోద్భుతబాహులేయః వేంకటరాయా.

1

టీ. శ్రీ...వర - శ్రీ=లక్ష్మీకి, క్షీతి=భూమికి, నీశా = నీశాదేవికిని, వర = నాశుడైనవాడే, దను...ర - దనుజోక్ష=స్వపిభరూపుడైన రాక్షసునియొక్క, ప్రాణ=ప్రాణములను, హర=హరియించినట్టివాడే, దంష్ట్రీ...ర - దంష్ట్రీకా= కోతచేత, ఉత్కృత్త=ఖండింపబడిన, హిరగ్యాక్ష=హిరగ్యాక్షుడనునట్టి, క్షపాచర=నిశాచరుడుగలవాడే, కృపా...య - కృపా=దయతోగూడిన, వీక్ష= కటాక్షముచేత, అద్భుత=అదరింపబడిన, బాహులేయ=గుమారస్వామిగలవాడైన, వేంకటరాయా=వేంకటేశుడే.

తా. కిమూక్షీతి నీశాదేవులను భర్తయైనట్టియు వృషభాసురుని జీవమును హరియించినట్టియు ఇరావతారచుండు దనదంష్ట్రీకచేత ఖండింపబడిన హిరగ్యాక్షుడు గలయట్టియు గృపాకటాక్షముచేత గుమారస్వామి నాదరించినట్టి వేంకటరాయా ! యని గ్రంథకర్త దన యిష్టదైవం ఎగు వేంకటేశుని సంబోధించి మంగళ మొనర్చెను.

వ. అవధరింపు మట్లరిగి యవ్విష్ణుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అట్లరిగి = అత్రైఱగునవెడలి, అవ్విష్ణుచిత్తుండు.

తా. నిత్యంబు స్ఫురితిహరి వాదమగుటఁ నివిజ్ఞప్తిలేకంపఁదా  
సత్యార్జునస్వరూప డౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము నృంకమై  
బ్రతుకైతానముఁ జేసి మ్రొక్కగ సభాభాగంబు సొత్తించి యా  
స్సత్యప్రజ్ఞుల రాజదత్తవరఃత్నస్వర్ణవీరస్తుడై.

3



టీ. నిత్యంబుకొ=ప్రతిదినమందును, వాదమగుటకొ=విద్వాంసులకుఁ బరస్పర సంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి=ద్వారపాలకుఁడు, విజ్ఞప్తిలేక=ప్రభువు నకు విన్నవింపకయే, అంపకొ=అనుపఁగా, తాన్=తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుఁడనుట) అత్యురస్వలుఁడు=మిగులఁదేజముగలవాఁడు, ఔటన్=అగుటచేత, భూపతియు=ప్రభువును, సభ్యవ్రాతమున్=పండితసమాహంబును, శంకమైన్=శంకచేత, ప్రత్యుత్తానముఁజేసి=లేచి, మొక్కఁగన్=నమస్కారమునేయఁగా, సభాభాగంబు=సభా ప్రదేశమును, చొత్తెంచి=చొచ్చి, ఔన్నత్య=పాదవోటచేతను, ప్రోజ్జ్వల=ప్రకృప్తముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ=ఏలికచేతను, దత్త=ఇయ్యఁబడిన, వర=శ్రేష్ఠములగు, రత్న=రత్నములుదాపిన స్వర్ణపితృస్థుడై=బంగారుపీటయందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై.

తా. నిత్యమును విద్వాంసు లేతెంచి ప్రసంగించుట చెలిసి యున్నవాఁడు గాన ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ బొందకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుండు మిగులఁ దేజోవంతుఁ డగుటం జేసి యాభూపాలుండును బండితులను మహాత్ముం డను శంకచేత లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి రాజదత్తం బైన రత్నఖచితసేంహాసనమందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై

క. ఆతిథ్యము గొని హరి తన

చేతోగతి నొలయ రంతునేయని విద్య

ద్వ్యాతంబుఁ జూచి లాఁతుల

మా తరవా యుడుగ మాటలాడుం డనుచుకొ.

4

టీ. ఆతిథ్యముగొని=అతిథిపూజనుగ్రహించి, తనచేతోగతిన్=తనయొక్కచిత్త ప్పత్తిని, హరి=శ్రీహరి, ఒలయన్=విహరింపఁగా, రంతునేయని=చప్పడునేయకున్న, విద్యద్వ్యాతంబున్=పండితసమాహమును, చూచి=పీక్షించి, లాఁతులమా=క్రాంతి కారమా, తరవాయి=ఉపక్రమము, ఉడుగన్=నిలుపుటకు, మాటలాడుండు=ప్రసంగముఁ జేయుండు, అనుచుకొ.

తా. సుగమము.

తే. కతిపయోక్తులకే వారిప్రతిభఁ దెలిసి

నగవు దళకొత్త రాజునొమ్మొగముఁ జూచి

యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న \* నేముఁ గొన్ని

నొడివెదము మాట లని తదానుజ్ఞ వడసి.

5

టీ. కతిపయోక్తులన్, కశిపయ=కొన్నియైన, ఉక్తులన్=మాటలచేతనే, వారి  
-అసభ్యులయొక్క, ప్రతిభన్=బుద్ధిని, తెలిసి=ఎరింగి, నగవు=నవ్వు, తగుకొత్తన్  
=అంకురింపగా, రాజు=రాజుయొక్క, నెమ్మొగము = ముఖమును, చూచి=కని,  
ఈవు=నీవు, మాధ్యస్థ్యమున=తటస్థభావమునను, ఉన్న=ఉన్నయెడ, ఏము=  
మేము, కొన్నిమాటలు=కొన్నియుక్తులను, నొడివెదము=వచించెదము, అని=చెప్పి,  
తదనుజ్ఞ విడసి=ఆరాజునుమతి నొంది.

తా. విష్ణుచిత్తం డా సభ్యులు ఎచింపు చున్న కొన్ని మాటలు వినుటచేతనే  
వారలబుద్ధిని తెలిసికొని చిటునవ్వుతోఁ గూడినవాడై రాజుయొక్క ముఖమును  
జూచి నీవు మాధ్యస్థ్యమునం నున్నయెడ మేము కొన్ని యుక్తులు చెప్పెద మని  
రాజునుమతి నొంది

నీ. అందులో నొకమేటి • కభిముఖుం డై యాతఁ,  
డనిన వన్నియును ము • న్ననువదించి  
తొడఁగి యన్నిటి కన్ని • దూషణంబులు వేగ,  
పడక తత్సభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి  
ప్రక్కమాటల నెన్న • కొక్కొకమాటనె,  
నిగ్రహస్థాన మునుగ్రహించి  
క్రందుగా రేఁగినం • గలఁగ కందఱఁ దీర్చి,  
నిలిపి యమ్మొదలివానికేన \* మగిడి

తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్రసంమాజమునకు  
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి • యాత్మమతము  
జగ మెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి  
విజితు గావించి దయ వాని • విడిచి పెట్టి.

6

టీ. అందులో = ఆవాచలలో, ఒకమేటికి = ఒకప్రాశవాదికి, అభిము  
ఖుడై=ఎవరు గానున్నవాడై, అతఁడనినవన్నియును=అతఁడు చెప్పినయుక్తుల నన్ని  
టిని, మున్ననువదించి=ముందనువాదముజేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికిక=  
అతఁడు చెప్పినయుక్తుల కన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగ  
పడక = త్వరపడక, (ప్రథమావైభక్తికమార్బిందుశ్చమహాన్వతిక్రియార్థేఘ' అను  
సూత్రముచేత మువర్ణకలూపము.) తత్సభ=అసభ్యులు, ఒడఁబడఁగ = సమైక్యము  
నట్లుగ, పల్కి=సంభాషించి, ప్రక్కమాటలక=పార్శ్వములనున్న వాగు సెత్తునట్టి

యాముక్తలను, ఎన్నక=గణనచేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనె, నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి=నిగ్రహస్థానమును బొందించి యనుగ్రహించి, (నిగ్రహస్థానమనగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ జేరు.) క్రండుగాఁగెగిన=దొమ్మిగాఁబ్రసంగింపరాఁగా, కలఁగక=తోట్రుపాటుపడక, అందఱు = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱిచి, నిలిపి=ఉంచి, అమొదలివానికి నె = ఆమొదలివిద్వాంసునకె, మగిడి=తిరిగి, మఱి=మఱియును, శ్రుతి=వేదవేదాంతములు, స్మృతి=ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర=వ్యాససూత్రములు మొదలగు దర్శనసూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు=సమాహమునకు, వికకంఠ్యము=ఏకగ్రీవత, కల్పించి=చేసి, ఆత్మమతము=స్వమతము, జగమెఱుంగఁగఁ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాధాంతముగఁ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజతుఁగావించి=ఓడించి, దయఁ = కరుణచేతను, వానిఁ = అతనిని విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాసులలో నొక ప్రాధవాది కళిముఖుండు యతఁడు నెప్పిన యుక్తులను ముందనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నాయుక్తుల కన్ని దూపణంబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁ బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు నెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవినవనుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁదొట్రుపడక యందఱును సమాధానపఱిచి యుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేద శాస్త్రబ్రహ్మసూత్రములకు నేకవాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోకమెఱుంగునట్లుగాఁ జేసి యొడించి దయచేత వాని విడిచి.

క. నీ వే మంటివి రమ్మం

చావలి వానికిని మగిడి • యట్లనె వానిం

గావించి యొకఁ డొకఁడు రా

నా విప్రుఁడు వాదసరణి • నందఱు గెలిచెన్.

7

టీ. నీవేమంటివి=తోలుతఁ దొమ్మిగఁబ్రసంగింప వచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవునల్కినదేమి, రమ్మంచు=రమ్మని యొడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలినున్న మఱియొకనికిని, మగిడి=అభిముఖుండై, వానిఁ=ఆవాదినిని, అట్లనె=మొదలివాది వలెనె, కావించి=చేసి, మఱియు నీప్రకారముగఁ, ఒకఁడొకఁడు = ఒకని వెంట నొకఁడుగా, రాఁ=రాఁగా, అవిప్రుఁడు = అవిష్ణుచిత్తుఁడు, వాదసరణిఁ=వాదముఖమున, అందఱు=వాదులనెల్లను, గెలిచెన్=జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్లు తిరిగి నీవేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యొడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యారీతి నొక్కొక్కఁడుగా రాఁగా నావిప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱు బ్రసంగించుసమయమున నోడఁ గొట్టె.

సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీ,  
 ఊత్యాది వీశు సశబ్దవాది  
 బారి నీశుఁ డే నని \* భోగమాత్రేత్యాద్యు,  
 దాహృతిస్ఫూర్తి మామూవివాది  
 ఫలియించుఁ గ్రియయ నా \* ఫలమత యిత్యాది,  
 సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది  
 శాస్త్రయోనిత్వాదినరణి నీశ్వరునిఁ దె,  
 లౌడు ననుమాన మున్నీలువాది

తే. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డున్నుత్పరూక్షి  
 ఊచికసర్వజ్ఞ తేజ సౌగత వివాది  
 ననుపపత్తేర్న యనుసూత్ర \* మాది యైన  
 \*వాని సృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష \* వాదిఁ గెలిచె.

8

టీ. జగదుద్గతికిని - జగత్ = జగంబులయొక్క, ఉద్గతికిని = ఉత్పత్తికి, బీజము =  
 కారణము, ప్రధానము = ప్రకృతి, అనఁ = ఇట్లని వాదింపఁగా, వీశుఁ = విగతేశుఁ  
 డనఁగా నీశ్వరుండు జగత్కారణము గావనునట్టి, అశబ్దవాదిఁ = సాంఖ్యుని, ఈత  
 త్యాదిన్ = ఈత త్యాదినుఁ త్రోవలచేతను, పారిఁ = మిక్కిలి, ఏయ = నేను, ఈశుఁడు =  
 ఈశ్వరుండు, అనఁ = అనఁగా, మాయావివాదిఁ = మాయకుఁ గారణత్వముఁ జెప్పు  
 చున్నట్టి యదైవతని, భోగ ... ఁ - భోగమాత్రేత్యాది = భోగమాత్ర అనునది  
 మొదలుగాఁగల సూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి = ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిఁ  
 = స్మరించుటచేతను, క్రియయ = అగ్నిప్రామాదిసత్త్వియయే, ఫలియించుఁ =  
 ఫలముల నిచ్చును, నాఁ = అని వాదింపఁగా, సర్వేశుఁగొనని = సర్వేశ్వరునిఁ గొని  
 యాడనట్టి, అపూర్వవాదిఁ = మిమాంసకుని, ఫలమతయిత్యాది = ఫలమత యను మొద  
 లగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిఁ = జగదీశుని, అనుమానము = 'క్షీత్యంశరాదికంసకర్తృ  
 కంకార్యత్వాన్ఘటనత్' అనునట్టి యనుమానమే, తెల్పడుఁ = ఈశ్వరసద్భావనమందు  
 ప్రమాణము, అఁ = అనియెడు, పీలువాదిఁ = పరమాణుకారణవాదినీ, శాస్త్ర...  
 చిఁ - శాస్త్రయోనిత్వాది = శాస్త్రయోనిత్వాత్మననది మొదలగు, సరణిఁ = రీతి  
 చేతను, నిత్యులందెల్లనిత్యుండు = నిత్యవస్తువులలోనిత్యుఁడీశ్వరుండు, అఁ = అనునట్టి,  
 శ్రుత్యురూక్షిఁ - శ్రుతి = వేదముయొక్క, ఉరు = గొప్పయైన, ఉక్తిఁ = వాక్యముచేత,  
 ఊచికసర్వజ్ఞ తేజ = ఊచికత్వసర్వజ్ఞత్వాను లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగతవివా

\* వానినె నిరీశుఁ.

దిక్ = శాధుని, ని. 'సౌగత శూన్యవాదిని' యని యమరము. అనుపపత్తేర్న యను నూత్రము, అదియైనవానికే = మొదలగువానిచేత, నృపతీశుక్ = నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుడగు రాజే యీశ్వరుండమనటి, ప్రత్యక్షవాదికే = ప్రత్యక్షమే సత్యమని వాదించు వానికే, (అనఁగాఁ జార్వాకుఁ డనుట.) గెలిచెకే = సభయందుఁ గ్రమముగ నందఱ నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకుఁ బ్రకృతి కారణం బని వాదించునట్టి యశబ్దవాదియగు సాంఖ్యుని ఈక్షత్వాది నూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుండని వాదించు చున్న యద్వైతని భౌగమాత్రేత్వాది నూత్రములచేతను, కర్మబ్రహ్మవాది యగు మీ మాంసకుని ఫలమత ఇత్వాది నూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వాది నూత్రములచేతను, నిత్యత్వస్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణం బనియెడు శాధుని నిత్యో నిత్యానా మను శ్రుతిచేతను, నిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయం దైయున్న రా జీశ్వరుండను నట్టి ప్రత్యక్షవాదిని అనుపపత్తేర్న యను నూత్రములచేతను, నిత్యై యగున నా విష్ణుదిత్తుండు సభయందు వాదించి, వారల నెల్లఁ గ్రమంబుగ నోడఁ గొట్టెను.

పైని చెప్పఁబడిన నూత్రముల యర్థములను శ్రీరామానుజాచార్య విరచిత బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమునఁ గనం దగు.

శా. విద్యదవ్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంవిత్తత్త్వబోధైకచుం  
చుదైవపాయనసూత్రసచ్చితుల సీశు న్ను నిరూపించి పైఁ  
దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషాద్వాప్యవర్తనంబు నివ్వె  
ప్రాదైవ్యతంబును దేటగాఁ దెలుప మాటాడె స్ప్రమాణంబులకే. 9

టీ. విద్య...డు - విద్యత్ = విద్వాంసులచేతను, వందితుఁడు = నమస్కరింపఁబడు, అతఁడు = అవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, సుఖ...లకే - సుఖ = సుఖస్వరూపమును, సంవిత్ = జ్ఞానస్వరూపమునైన, తత్త్వ = పరబ్రహ్మముయొక్క, బోధైకచుంచు = జ్ఞానమునకు ముఖ్యసాధకంబైన, 'తేనవిత్తశ్చంచుప్పణపా' అనినూత్రము. దైవపాయనసూత్ర = వ్యాససూత్రములచేతను, సచ్చితులకే = నేడములచేతను, ఈశుక్ = సర్వేశ్వరుని, ముక్ = మున్ను, నిరూపించి = తెల్పి, పైకే = పిమ్మట, తద్విష్ణుత్వము - తత్ = ఆసర్వేశ్వరునికి, విష్ణుత్వముక్ = వ్యాపకత్వమును, 'విషుగువ్యాప్తా' దానికికే = అవిష్ణుత్వమునకు, అన్య...నంబున్ - అన్యదివిషత్ = ఇతర దేవతలకు, వ్యావర్తనంబుకే = లేకుండుటయును, విష్ణుదైవ్యతంబును, తేటగాకే = ప్రత్యక్షముగా, తెలుపకే = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులకే = ప్రమాణములచేతను, మాటాడకే = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే నమస్కరింపబడుచున్న యా విష్ణుచిత్తుండు జ్ఞానస్వరూపమును, సుఖస్వరూపమునైన పరబ్రహ్మయొక్క- బోధను బ్రకటింపఁజేయునట్టి బ్రహ్మసూత్రములచేతను వేదములచేతను నీశ్వరుని మున్ను గా నిరూపించి సిద్ధాంతముజేసి యా పిమ్మట నాయాశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును దదితర దేవతలకు వ్యాప్యత్వమును విశిష్టాద్వైతంబును బ్రమాణములచేతఁ బ్రత్యక్ష మగునటులఁ దెలుపుటకు సంభాషించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె • నొక్కఁడ బ్రహ్మ,  
 లేఁడు మహేశుండు • లేఁడు లేదు  
 రోదసి లేఁడు సూర్యుండు లేఁడు చంద్రుండు,  
 లేవు నక్షత్రము • లేవు నీళ్లు  
 లే దగ్ని యట్లుండ లీల • నేకాకిత,  
 చనదు పెక్కయ్యెద • ననుచు నయ్యెఁ  
 జదచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు,  
 దెలిపెడు సంతరాదిత్యవిద్య

తే. నర్ములోఁ బుండరీకాక్షుఁ • డతఁడ యగుట  
 కక్షిణీ యని యప్తదృక్క్రొత్తదశశ  
 తాక్షవిధిరుద్రశక్రాదులందు నొకఁడు  
 కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ దెలిపె.

10

టీ. ఆదిక్=సృష్ట్యాదియందు, నారాయణుండు=విష్ణువు, ఒకఁడ=ఒక్కఁడె, ఆయొక్క=బహురూపములాయెను. బ్రహ్మ=చతుర్ముఖుండు, లేఁడు. మహేశుండు=శివుండు, లేఁడు. రోదసి=భూవ్యంతరిక్షప్రదేశము, లేదు. సూర్యుండు, లేఁడు. చంద్రుండు, లేఁడు. నక్షత్రములు=చుక్కలు, లేవు. అగ్ని, లేదు. అట్లుండఁ=అరీతి నుండఁగా, లీలఁ=విలాసముచేత, ఏకాకిత=ఒక్కఁడై యుండుట, చనదు=యుక్తముగాదు. పెక్కయ్యెదఁ=అనేకములయ్యెదఁ, అనుచుక=సంకల్పించి, చిదచి...సొచ్చి - చిత్ = చిత్తు, ఆచిత్ = ఆచిత్తు, వీనియొక్కద్వయంబు = రెంటిని (అనఁగా జీవులయందును జడములయందునునటు), చొచ్చి=ప్రవేశించి, ఆయ్యెక=తాను బహురూపంబులాయెను, అని=ఇట్లుని, ఛాందోగ్యంబు=ఛాందోగ్యంబను నుపనిషత్తు, తెలిపెడుక=బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యక=అంతరాదిత్యవిద్యయందు, అర్ములోఁబుండరీకాక్షుండతఁడయగుటకు=సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుండౌటకు 'కప్యాసం పుణ్డరీకాక్షం పుణ్డరీకే ఇవఅక్షిణీ' యని ద్వివిచనముచేతను, అప్ట...దున్ - అప్తదృక్ = ఎనిమిదికన్నులుగలయట్టి, తృప్తి

క్ష=ప్రిలోచనంధైనట్టి, దశశతాక్ష = సహస్రలోచనంధైనట్టి, విధి దుద్ర శక్రాదు లందుక=బ్రహ్మేశానేంద్రాదులందు, ఒకఁడు=ఒక్కఁడును, కామికీ=సూర్యమం డలాంతర్వర్తికాపోవుటకు, ఆశ్రుతయే, విలక్షణతక=వైలక్షణ్యమును, తెలిపెక= కనఁబఱచెను.

తా. సృష్ట్యాదియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కఁడై యుండుటంజేసి యే కాకిత విలాసమునకు యుక్తము గామి ననేకరూపంబులం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్యయాత్మకం బైన ప్రపంచమందుఁ దాను బ్రవేశించి బహురూపము లాయె నని ఛాందోగ్యమును నుపనిషత్తు బోధించు చున్నదనియు, ఇదియునుంగాక యంతరా దిత్య విద్యయందు సూర్యనియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం డనుటకు నక్షిణీ యను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియు, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁ డుఁ గా దనుటకు ఆశ్రుతయే వైలక్షణ్యమును చెలుపు చున్నదనియు భావము.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూతు ల్లోఁచె నేతచ్ఛృతి స్థలమై లో వెలిఁ దానె యున్నిఁ దెలిపె + న్నారాయణం బౌరుణం బుల సామాన్య విశేషరీతినిఖిలంబు నృబ్దజాలంబు ని ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుద + స్పర్శాప్తమయ్యెన్ శృతిన్.

టీ. తుల...ల్-తులలేకుండు=సమానములేనట్టి, స్వరూప=నారాయణనియొక్క దివ్యస్వరూపమును, రూప=దివ్యవిగ్రహమును, గుణ=అనంతకల్యాణగుణములు ను, భూతుల్=దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛృతిక=ఈవేదముచేత, లోఁచెక=కాన వచ్చెను, దలమై=తెలుచుగా, లోవెలిక=లోపలనుబైటను, తా నెయున్నిక=శ్రీమ న్నారాయణుండై యున్నవాడని (తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణంబు=నా రాయణమునైనదవపన్నము, తెలిపెక=తెలుపుచున్నది. శ్రుతీక=వేదమందలి, ఆరు ణంబులక=ఆరుగుములందు, సామాన్యవిశేషరీతిక=సామాన్యవిశేషన్యాయముచేతను, నిఖిలంబుక=సకలమైన, శబ్దజాలంబు=శబ్దసమూహము, నిర్మలనారాయణశబ్దమందు నె=నారాయణశబ్దములోపలనే, తుదక=కడపట, పర్శాప్తమయ్యెక=పర్యవసన్న మాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీహరియొక్క దివ్యస్వరూప దివ్య విగ్రహానంత కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్ట మాయున్న వనియు, నారాయ ణుండై సర్వాంతర్వహిర్యావళుక డై తెలుచుగా నున్నవాఁ డని తైత్తిరీయస్థమైన నారాయణ మను నైదవ పన్నము చెలుపుచున్న దనియు, నారుణంబులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత బ్రహ్మాండ్రాది సకల శబ్దములును దుదను నారాయణ శబ్ద ముంజె పర్యవసన్నము లాయననియు భావము.

క. వా దపహతపాష్పాది, వ్యోదేవ యనంగఁ బరఁగుఃసూక్తులమీఁదం  
బా దగు నారాయణపద, మే దేవాంతరము లేమిఁకీ శ్రుతిఁ దీర్చె.

టీ. ఈశ్రుతిఁ = ఈఁఁదో గ్యాదిశ్రుతులందు, అపహతపాష్పాదివ్యోదేవ  
యనంగఁ = శ్రు. 'అపహతపాష్పాదివ్యోదేవఏకో నారాయణః' అనునటుల, పరఁగు =  
ఒప్పుచున్న, సూక్తులమీఁదఁ = నేదవాక్యములమీఁదను, పాదగు = కుదురై యున్నట్టి  
నారాయణపదము, ఏదేవాంతరములేమికి = అంతకంటె వేఱేదైనము లేకుండుటను,  
వాసు = వివాదమును, తీర్చె = పోగొట్టెను.

తా. 'అపహతపాష్పే' త్యాది శ్రుతివాక్యములమీఁద కుదురై యున్న  
యా నారాయణ పదమే శ్రీమన్నారాయణనికంటెఁ బరంబుగ నే దైనమును లేదని  
నిస్సందేహ మగునటుల భ్రమత్మకజ్ఞానజన్య వివాదమును దీర్చెను.

వ. తొల్లి జామదగ్నిభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యం దై వై రాగ్యం  
బున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జన్మార్ద్రు నెఱుంగక  
యపవర్గకాంక్ష నింద్రు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం దై మా  
ముపాస్వ యనుటయు, ముందు గర్భమునందుండియు నఖండిత తప  
స్తులిత వామ దేవుం డగు వామ దేవుండు సూర్యోహం మనురహం  
కక్షీవానహ మ్మని శరీరవాచకశబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటం  
జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్ముం గూర్చి యనుసంధించె  
ననియుఁ దెలిపి, చేతనుండైన తా జగత్కారణంబు గామి విబుధులం  
దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నా వృద్ధశ్రవుండు తదనుసంధాన న్యాయం  
బున నుపదేశించె నని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంత శాస్త్ర  
ఘోషికఁ జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మయు నవనియు ననల పవన  
గగన కాల మృత్యు ప్రభృ త్యఖిల చిదచిత్ప్రపంచంబు లతనిశరీ  
రంబు లనియు నందె వినంబడు, నట్లగుట నశేష దివిషచ్ఛరీరంబు ల  
న్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని ముముక్షువున కప్పుండరీ  
కాక్షు దక్క నేవ్యక్తి నైన నుపాసింపవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్త్వాల  
విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ రుద్రార్జున వ్యాస భాను భార్గ వాది భజ  
నంబు త్రైవర్గికునకుం గాక యపవర్గ కాంక్షుల కయుక్తం బని  
స్మృతి చెప్ప, నదియునుంగాక యీశ్వరునకుఁ జేతనునకు నిత్యసం  
బంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా వాస శ్వరణం నుహృద్గతి రాక్ష



రాయణ' యని నమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగా నతనిఁ బ్రతి  
పాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన  
యోగంబుఁ జెప్పెద ; ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను మని  
యిట్లనియె.

13

టీ. తొల్లి=పూర్వకాలమందు, జామదగ్ని భయంబునక=పరశురామునివలని  
భయముచేత, పరిత్యక్తరాజ్యంధై=రాజ్యముఁ ద్యజించినవాఁడై, వైరాగ్యంబునక=  
వైరాగ్యముచేత, దివోదాసాత్మజుండగు=దివోదాసునకుఁ గుమారుఁడైన, ప్రతర్దనుండు  
=ప్రతర్దనుండనువాఁడు, జనార్దనుక=శ్రీహరిని, ఎఱుంగక=తెలిసికొనక, అపవర్గ  
కాంత్య=మోక్షేచ్ఛచేత, ఇంద్రుక=పాకశాసనుని, ఆరాధించినక=ఉపాసనసే  
యఁగా, అతఁడు=ఆయింద్రుఁడు, సన్నిహితుండై=సమీపించినవాఁడై, మామపాస్వ  
=నన్ను నారాధింపుము అనుటయు, ( తొలుతఁ దన్ను నారాధించుచున్నవానితో  
కురలఁ దన్నె యారాధింపునుటచేత నతనియంతర్యామి యగు నారాయణుని నుపా  
సన సేయుచున్న ట్లర్థము సిద్ధించె నదియెట్లనిన ), మున్ను=పూర్వమందు, గర్భమునం  
దుండియు=ఉదరమునందుండియె, అఖండిత=భేదింపఁబడని, తపః = తపంబుచేతను,  
తులిత=సరిసేయఁబడిన, వామదేవుండగు=రుద్రుఁడుగలవాఁడైనట్టి, వామదేవుండు=  
వామదేవుండనుజడదారి, సూర్యోహం=సూర్యుఁడునేను, మసురహం=మనువునేను,  
కక్షీవానహం=అగ్ని నేను, అని = అనుచు, శరీరవాచక శబ్దంబు = శరీరవాచకంబైన  
యస్మచ్చబ్దంబు, శరీరపర్యంతంబు=శరీరముగల జీవపర్యంతంబు, పోవుటంజేసి=పోవు  
టచేతను, చిదచిచ్ఛరీరకుండగు - చిత్=జీవుఁడు, అచిత్=శరీరము, శరీరకుండు=శరీర  
ముగాఁగలవాఁడు, చిద్రూపాచిద్రూపదేహముగలవాఁడనఁగా సర్వశరీరకుం డనుట.  
అగు=అగునట్టి, అప్పరమాత్ముంగూర్చి=అపరవాసు దేవునింగూర్చి, అనుసంధించెను=  
చింతించెను, అనియ=అట్లని, తెలిపి=ఎఱిగించి, చేతనుండైనతాన=జీవుఁడైనతా  
ను, జగత్కారణంబుగామిన్=అకాశాదిజగత్తునకు హేతువుగాకపోవుటను, విబుధులం  
దెల్ల=దేవతలయందెల్లను, విజ్ఞానవృద్ధుండగు = విశేషజ్ఞానముచేతఁ బెద్దయైన, వృద్ధశ్ర  
వుండు=దేవేంద్రుఁడు, తద...న్ - తత్=అయర్థముయొక్క, అనుసంధాన న్యాయం  
బునన్=చింతన యుచు న్యాయముచేతను, ఉపదేశించెను=ఆరాజున కుపదేశముజేసెను,  
అని=అనుకొని, శ్రుతిసూత్రముఖంబుల=వేదములచేతను వ్యాససూత్రములచేతను, నిగ  
మాంతశాస్త్రఫక్కికన్=వేదాంతశాస్త్ర వాక్యరీతులచేతను, మిగులన్=విశేషముగ,  
వక్కాణింపఁబడున్=వ్యాఖ్యానముసేయఁబడుచున్నది, అత్యయ=దీపాత్మయును,  
అననియ=భూమియును, అనల పవన గగన కాలమృత్యుప్రభృతి = అగ్ని వాయు  
కాళ కాలమృత్యువులు మొదలగు, చిదచిత్ప్రపంచంబులు=చిదచిత్తులయొక్కవిస్తా

రము, అతని=అప్పరమాత్మునియొక్క, శరీరంబులనియు=దేహములని, అందెవినంబడు=అవేదమందెవినబడును, అట్లగుటన్=అలాగగుటచేత, అశే...లు-అశేషము=సమస్తమైన, దివిత్=బ్రహ్మది దేవతలయొక్క, శరీరంబులు=దేహములు, అన్నారాయణుని శరీరంబులేకదా యని, ముముక్షువునకు-మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అప్పండరీకాత్మదక్కన్=అనారాయణుండుగాక, ఏచ్ఛక్తి నైనను=ఏశరీరమునైనను, ఉపాసింపవచ్చునె-ఉపాసనచేయదగునా? విష్ణునకున్=పరమాత్మునకు, తత్త్వాల విగ్రహంబులగుటన్=సమయోచిత దేహములొటచేతను, బ్రహ్మరుద్రాద్వైత వ్యాస భాను భార్గవ వీరులు, అది=మొదలగువారియొక్క, భజనంబు=ఉపాసన, త్రైవర్గీకునకుం గాక=ధర్మార్థకామాపేక్షగలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకు=ముముక్షువులకు, అయ్యుక్తంబు=తగదని, స్మృతి=ధర్మశాస్త్రము, చెప్పన్=తెలుపుచున్నది, అదియునుం గాక, ఈశ్వరునకున్, చేతనునకు=శీవునకును, నిత్యసంబంధంబు, మాతా=తల్లి, పితా=తండ్రీ, భ్రాతా=తోడ్బుట్టువు, అవాసః=అధిష్ఠానము, శరణం=రక్షకుడు, ని. 'శరణంగృహరక్షితో'యని యనురము, సుహృత్=మిత్రుడు, గతిః=ప్రాప్త్యము, నారాయణః=నారాయణుండే, అని=అట్లని, 'లోపానమ ఆచికే విసర్గస్య' యను సూత్రము చేత విసర్గలోపము. సమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగాఁ-నిఖిలమునకును బరమపదంబుగాఁ, అతనికే=అనారాయణుని, ప్రతిపాదించు=తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలను=మఱియొక శ్రుతిగలదు, అట్టిపరమేశ్వరుం గనుటకుఁ=తాదృశ దేవునిం తెలిసికొనుటకు, తగినయోగంబునె వ్వదఁ=అనుకూలమైనయోగమునుపచించెదను, ఖండిత్యకేశిన్వజ సంవాదంబు, వినుమని=ఆకర్షింపు మని, ఇట్లనియె=వత్సమాణక్రమంబుగాఁ బలికెను.

తా. పూర్వకాలంబునఁ బరశురామునకు వెఱచి వైరాగ్యము నొందినట్టి దివోదాసాత్మజుండైన ప్రతర్దనుం డనువాడు మోక్షేచ్ఛ గలవాడై జనార్దనుని గానకయింద్రు నారాధింప నతండు ప్రత్యక్షమై నన్ను పాసనసేయుమనఁగా మదంతర్యామి నుపాసన సేయుమన్నట్టియర్థ మూహింపఁబడియె, నెట్లనఁగా మున్ను గర్భమునందుండి యుండపంబునం దీశ్వరునితోఁ దుల్యుం డైనవామదేవుం డనుముని సూర్యుడు నేను జన్మించుడు నే నగ్నియు నే నను శరీరవాచకశబ్దము శరీరపర్యంతము వోవుటచేత నుభయశరీరకుం డైనపరమాత్ముం గూర్చి యుచుసంధాన మొనర్చు నని తెలిపి జీవుడైనతా నుపాస్యండును గానిని జ్ఞానవృద్ధుం డగునింద్రుడు దదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించెనని వేదవ్యాససూత్రవేదాంతశాస్త్రములయందు వినిరింపఁబడియె ననియు, బ్రహ్మ శివుడు భూమి మొదలగు పంచభూతములు కాలమృత్యుప్రభృతి నిఖిలం బగు చిదచిద్రూపవిస్తారంబు లతనిశరీరంబులనియు, నైనను శుద్ధంబగు నారాయణ స్వరూపమును దక్క మఱియొక స్వరూపమును భజింపఁగూడదనియు, బ్రహ్మములను ధర్మార్థ

కానుకొంక్షు లుపాసన సేయుదురుగాని మోక్షార్థు లుపాసన సేయరని స్పృతులు చెలు  
పుచున్నవనియు, జీవేశ్వరులకు నిత్యసంబంధంబనియు, మాతా పితా భ్రాతావాసశ్యర  
ణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యని నిఖిలంబు నా నారాయణుండని తెలుపునట్టి కొ  
న్ని శ్రుతులున్నవనియు, నట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకు సాధకం బైనయోగంబు గలను,  
ఖండిత్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు చెప్పెద విను మని యిట్లనియె.

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమిషంశం బందు ధర్మధ్వజం  
డను భూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణ  
వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియె • న్వారిద్దఱు స్సర్మకు  
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖండిత్యుఁ కేశిధ్వజుఁ. 14

టీ. జనక...జము - జనక = జనకుడను, ఆఖ్య = పేరుగల, ఆఖిలరాజ  
ము=సమస్తరాజులగల, నిమిషంశంబు=నిమి యను రాజయొక్క-వంశము, ఒప్పుకొ=  
తనరును (అనగా నా నిమిషంశంబునఁబుట్టిన రాజులకెల్ల జనకులను నామము గల  
దనుట), అంశు=ఆ నిమిషంశమందు, ధర్మధ్వజుండను=ధర్మధ్వజుండనునట్టి, భూజా  
ని=భూపతి, మితధ్వజాఖ్యుఁ=మితధ్వజుం డనుపేరుగల, వసుధాధ్యక్షుం=అవసీశుని,  
జగ...న్-జగత్=జగత్తుయొక్క, రక్షణా=పాలనయందు, వనజాతాక్షుం=విష్ణువై  
నట్టి, కృతధ్వజాఖ్యుం=కృతధ్వజుడనువానిని, కనియెక, వారిద్దఱుకొ=వారిరువు  
రును, కృమంబునకొ=మరుసగా, కర్మకుం=యాగాదికర్మశీలుఁడైనట్టి, ఖండిత్యుం  
=ఖండిత్యుఁ డనునతనిని, ఘనవిజ్ఞానుం - ఘన=అధికమగు, విజ్ఞానుం=జ్ఞానముగల  
(అనగా బ్రహ్మనిష్ఠుడనుట), కేశిధ్వజుం=కేశిధ్వజుఁ డనువానిని, కనిరి.

తా. నిమిషంశమందుఁ బుట్టిన రాజులకెల్లను జనకు లను నామము గలదనియు,  
ఆ నిమిషంశోత్పన్నుఁ డైనట్టి ధర్మధ్వజుం డనురాజు మితధ్వజుం డనునట్టియుఁ గృత  
ధ్వజుఁ డనునట్టి యిద్దఱు బుత్తులుగాఁ బడసెననియు, వారిరువురును గ్రమంబుగ  
ననగా మితధ్వజుండు ఖండిత్యుఁ డనువానిని, కృతధ్వజుండు బ్రహ్మనిష్ఠుం డగుకేశి  
ధ్వజుఁ డనువానిని గనిరి.

క. వారిరువురుఁ దమలోపల

వేరము గొని రాజ్యకాంక్ష • విజిగీషువు లై

హోరాహోరిం బోరిరి

బారాసిదినంబు లవని • ప్రజలు దలంకొ.

15

టీ. వారిరువురు = ఖండిత్యకేశిధ్వజులు, తమలోపలకొ, వేరము గొని=వైర  
ముఁ బెట్టికొని, రాజ్యకాంక్ష = రాజ్యాపేక్షచేతను, విజిగీషువులై=జయేచ్ఛగల

వారై, హోరాహోరిక్=ఎక తెగక, బారాసిదినంబులు=పండ్లెండు దినములు, అననిప్రజలు=భూమియందలిప్రజలు, శలంక=భయపడగా, పోరిరి=జగడమాడిరి. (బారాసి యనగా నేడని కొండలు).

తా. పిమ్మట నాఖండిక్యకేశిధ్వజా లిరువురును దమలో విరోధపడి రాజ్యా పేక్ష చేత నొకని నొకఁడు జయింప నిచ్చుగలవా రై భూమియందున్న ప్రజలు భయంపడునటులఁ బండ్లెండు దినములు ఘోర మగు యుద్ధ మొనర్చిరి.

చ. పలపల వేగ నిచ్చులును • బాఁజులు దీర్చి యతండు నాతఁడు  
వెలువడి వచ్చి యిక్షుమతివేణిక యేపిరిగాఁగ వీఁగుచున్  
దలపడుచుం బెనంగఁగఁ గృతధ్వజనందను సైనికావళీ  
హళహళికిం చెడ నివ్విటిగె • నార్తి మితధ్వజనందనుం డనిన్. 16

టీ. అతండు=అఖండిక్యుఁడును, అతఁడు=అకేశిధ్వజుఁడును, నిచ్చులును = నిత్యమును, పలపలవేగ=తెల్లవాఁగగా, పాఁజులుదీర్చి=బాఁజులదీర్చికొని, వెలువడి=రణమునకు వెళ్లివచ్చి, ఇక్షుమతివేణిక=ఇక్షుమతీనది, ఏపిరిగాఁగ=ఎల్లగాఁగను, వీఁగుచున్=విక్రమించుచును, తలపడుచున్=తగులు పడుచును, పెనంగఁగన్ = పోరఁగా, కృత...కెక్=కృతధ్వజనందను=కేశిధ్వజునియొక్క, సైనిక=సేనాపతుల యొక్క, అసలి=సమూహముయొక్క, హళహళికి=ఘోషమునకు, అర్తిక్=అపద చేత, మితధ్వజనందనుండు=ఖండిక్యుఁడు, అనిక్=యుద్ధమందు, చెడనివ్విటిగె=పాటిపోయెను.

తా. ప్రతి దినమందును తెల్లవాఁగానే యిక్షుమతీనది నెల్లఁ జేసికొని పాఁజులు దీర్చుకొని జగడమునేయఁగాఁ గేశిధ్వజుని సేనాపతుల ధాటికి నిలువఁజాలక వెంచి చెడవిటిగి ఖండిక్యుండు యుద్ధమందుఁ బరువడెను.

క. చెడవిటిగి యడవిఁ బడి యెడ

నెడఁ గట్టులతుదలఁ గోవు • లిడి లోఁ గడకున్

దడుకుఁ బొడిపించి యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటయుతుడై.

17

టీ. చెడవిటిగి=పాటిపోయి, అడవిబడి=అరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడన్ =అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలక్=కొండలమీఁదను, కోవులిడి=కోవరములునిచి, లోక్=లోపలను, కడకున్=తుద వెళ్లను, తడుకుబొడిపించి=కంపపాతించి, అకుల గుడిసెక్=పర్ణశాలలయందు, మంత్రి...డై=మంత్రి=ప్రధానమంత్రోడను, గురు=గురువు అంతోడను, భట=బంట్లంతోడను, యుతుడై=కూడినవాడై, వసియించెక్=ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యముసాచ్చి యక్కడక్కడనున్న కొండల కొసలయందుఁ గోవరాలుంచి లోపల జాట్లును గంప నాటించి పర్ణశాలలయందు నాఖాండిత్యుఁడు మంత్రి పురోహిత భట సహితుండై వాసము సేయుచుండెను.

శా. ఆ కేశిధ్వజః డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్ల జేర న్ఫలం  
బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు నవిద్య న్బుట్టకుండం దుదన్  
జా కుండ న్వలె నంచు యోగనిరతిం \* జ్ఞానాశ్రయం డై మఖా  
నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం \* దీక్షించి తా నున్నచోన్. 18

టీ. అంతః=పిమ్మట, ఆకేశిధ్వజుఁడు, అనృపునిరాజ్యంబెల్లఁ = ఖాండిత్యుని రాజ్యమంతయును, చేరన్ = రాఁగా, ఫలంబాకాంక్షింపక = యాగాదికర్మ ఫలంబులంగోరక, మృత్యువుఁ = సంసారరూపమృత్యువును, గెల్తుఁ = జయింతును, అవిద్యఁ = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండన్ = మరలజనింపకుండ, తుదన్ = కడపట, చాకుండన్వలెన్ = చావకుండవలెననుచును, యోగనిరతిఁ = యోగాసక్తిచేత, జ్ఞానాశ్రయం డై = జ్ఞానమునాశ్రయించినవాడై, మఖానీకంబు - మఖ = క్రతువులయొక్క, అనీకంబుఁ = సమూహమును, రచియించుచు = ఒనరించుచు, అందు = ఆక్రతువుల యందు, ఒకటికిన్ = ఒకజన్మమునకు, దీక్షించి = దీక్షఁగైకొని, తాన్ = తాను, ఉన్నచోన్ = ఉండఁగా.

తా. పిమ్మట నా ఖాండిత్యుని రాజ్యమంతయుఁ దనస్వాధీనమై యుండఁగాఁ గర్మఫలంబుల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువవలెననియు, నజ్ఞానముచేత మరల బుట్టక కడపటఁ జావులేకుండవలెననియు, నపేక్షించి యోగసితిచేతను జ్ఞానము నాశ్రయించి యసంఖ్యేయంబు లగుక్రతువులం జేయుచు నందొక క్రతువునకు దీక్షవహించి యున్న సమయంబున.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటఁ బె  
ల్లలమెడునీటిముం దరసి \* యామ్యవతాకన ఘర్మధేను వా  
కెలవుల నాడు వాలభుజుగిం గని గోండ్రని యంగలార్చుచున్  
గళగతఘంటమ్రోయ నుఱుంకం బిడుగుం బలె దాఁగి యుద్ధతిన్.

టీ. ఘర్మధేనువు = యాగధేనువు, మఖశాలికానికటభూములన్ = యజ్ఞశాలా సమీపభూములయందు, పులు = కసవును, మేయుచున్, ఏటివెంటన్ = నదివెంబడి, పెల్ల...న్ = పెల్లలమెడు = మిగులదట్టమైన, ఈఱమున్ = పొదరింటిని, నూ. 'సస్పృశ్య తద్ధర్మోత' యని తద్ధర్మార్థకవిశేషణమున కచ్చుపరమైనప్పుడు నకారాగమము రాఁగా నలమెడునీటి మనియాయెను. తరసి = అనుకొని, యామ్య ... కనన్ -

యామ్య=యమసంబంధియైన, పతాకనక్ = ధ్వజపటమనఁగా, ఆకెలపులనాడు = ఆపార్శ్వమునందుఁ గదలుచున్న, వాలభుజగిక్=పామువంటి తోఁకను, కని=చూచి, గోండ్రినియంగలార్చుచుక్=గోండ్రినిమిడుతుచును, గళగళఘంట - గళగళ=మెడ నున్న, ఘంట, మ్రాంత=ధ్వనించుచుండఁగా, ఉఱుకక్=పరువెత్తఁగా, పిడుగుం బలెన్=అళనివలె, తాఁకి=స్పృశించి, ఉద్ధతిక్=వడిచేతను.

తా. యాగ ధేనువు యజ్ఞశాలాసమీప ప్రదేశములందుఁ గనవు మేయుచు నేటివెంట దట్ట మగు పొదరింటి నానుకొని యమ సంబంధియైన ధ్వజపట మను నటుల నా పార్శ్వమునం గదలుచున్న పామువంటి పులితోఁకను జూచి గోండ్రిని యంగలార్చుచు మెడ నున్న ఘంట మ్రోయునటులఁ బరువడినను వదలక పిడుగు వలె వెంబడించి వడిచేత తాఁకెను.

ఉ. గబ్బు నమక్షీకం బయి మొగంబడువ న్దరుపర్ణ ము ల్పడక్  
ద్రొబ్బుచుఁ గార్మోగిల్లరొదఁతోఁ బురణించెడు బొబ్బరింతగా  
ద్వబ్బి వినంజ్ఞగాఁగఁ జెవులూఁదిన వల్లవుఁ డుర్విఁ గూలఁగా  
బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి • పెల్లన మూర్మెడఁ ద్రెల్ల దాఱుచుక్.

టీ. గబ్బు=దుర్గంధము, నమక్షీకంబయి = ఈఁగలతోఁగూడినదై, మొగం బడువక్=ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, తరుపర్ణముల్పడక్=చెట్టునున్న యాకులురాలు నట్లుగా, ద్రొబ్బుచుక్=త్రోయుచును, కార్మో...తోక్-కార్మోగిల్ల=వర్షాకాలపు మేఘములయొక్క, రొదతోక్=ధ్వనితోడను, పుర...గాడ్పు - పురణించెడు=సమా నమగునట్టి, బొబ్బరింత=తొప్పటయొక్క, గాడ్పు=గాలి, ఉబ్బి=ఉల్బణమై, వినం జ్ఞ గాఁగక్=ఒడఁదిఱుఁగకుండునట్లుగాను, చెవులూఁదినక్=కర్ణములఁ బ్రవేశింపఁగా, వల్లవుఁడు=గొల్ల, ఉర్విక్=భూమియందు, కూలఁగాక్=పడఁగా, బెబ్బలి=పెద్ద పులి, గొంతుక్రోల్=గొంతుక్రోలి, కఱచి, పెల్లనక్=అతిశయముచేత, మూర్మెడక్= మాఱుమెడతో, త్రెల్లక్=పడునట్లుగా, దాఱుచుక్=లంఘించుచును.

తా. ఈఁగలతోఁ గూడిన దుర్గంధము ముఖమునకుఁ గొట్టుచుండఁ జెట్టుయందు న్నయాకులు రాలునటుల నూతుచును మేఘధ్వనివంటి రొదచేత నిండియున్న తొప్ప వలని గాలి యుబ్బి స్మృతి దప్పనట్లుగాఁ జెవులూఁదినఁ బసులకొపరియైన గొల్ల వాఁడు నేలఁ బడఁగాఁ బెద్దపులి ధేనువు మెడ గొఱికి మాఱుమెడతోఁ బడునటుల దాఱెను.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ • గొనకుండ మలపుచుఁ  
జప్ప డెనఁగఁ దోఁక • నప్పలించి

శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్మ

గవిని గవికి నీడ్చునవసరమున.

21

టీ. అవ్యాఘ్రము, కొమ్ముకొ=అగోవుయొక్క శృంగమును, గొరిజకొ=గొరి  
సెలను, కొనకుండకొ=తాకకుండ, తనువుకొ=దేహమును, మలఁపుచు=మరలించుచు,  
చప్పడెసఁగకొ=ధ్వనించునటుల, తోకకొ=వాలమును, అప్పలించి=తాటించి, శో  
ణితంబుకొ=రక్తమును, క్రోలుచుకొ=పానము సేయుచు, నేర్పుమైకొ=నేర్పుతోను,  
ఘర్మగవికొ=యాగధేనువును, గవికికొ=కొండగుహకు, ఈడ్చునవసరమునకొ=ఈడ్చు  
సమయమందు.

తా. ఆ పులి యాగోవుయొక్క కొమ్ములు గొరిసెల దాకకుండ దానిశరీరము  
మరలించి తన తోకను జాడించుచు రక్త పానము సేసి తన సామర్థ్యమునఁ గొండ  
గవికి నీడ్చుచున్న సమయంబున.

చ. పొలమరు లందుఁగూఁత లిడ \* భూసురు లన్నది \* వార్చివార్చి మ్రా  
కుల తుద లెక్కి చప్పటలు \* గొట్టి యదల్పఁగ సాహిణీలు మా  
వులఁ బఱపంగ వైచి సెలవు లెవ్వ నాకుచు బోయె వృక్షమం  
డలికయి † తూలుచు ఘటఘటధ్వని సారె మలంగి చూచుచుకొ.

టీ. అందుకొ=అక్కడ, పొలమరులు=పొలముఁదిరుగువారు, కూఁతలిడకొ=  
కూఁతలుపెట్టఁగా, భూసురులు=బ్రాహ్మణులు, అన్నదికొ=అనదియందు, వార్చివార్చి  
=సంధ్యవార్చి, మ్రాకులతుద లెక్కి = కొనమ్రాకులకెక్కి, చప్పటలుగొట్టి=చప్ప  
ట్లగొట్టి, అదల్పఁగకొ=అదలంపఁగా, సాహిణీలు=రాతులు, మావులపఱపంగకొ=  
గుఱ్ఱములనెక్కితఱమఁగా, వైచి=అధేనువునువిడిచి, సెలవులు నాకుచు, వెసకొ=గొ  
బ్బున, వృక్షమండలికయి=చెట్లుమెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచుకొ=తూఁగుచు,  
ఘటఘటధ్వనికొ=ఘటఘటధ్వనిచేత, సారె=మాటిమాటికి, మలంగిచూచుచుకొ=  
మరలిచూచుచును.

తా. ఆ ప్రాంతములందుఁ బొలముఁ దిరుగువారలు సూచి కూఁతలిడఁగా విని  
బ్రాహ్మణు లానదియందు సంధ్యవార్చి చెట్లపై నెక్కి చప్పట్లు గొట్టి యదలించుచుం  
డ నంతలో రాతులు గుఱ్ఱములనెక్కివచ్చి తఱమఁగా నా పెద్దపులి సెలవులనాకుచు  
శిశువుగా మిగుల జెట్లు గలిగియున్న చోటికి ఘటఘటధ్వనిఁ జేయుచుఁబలుమాలు  
వెనుకఁ దిరిగి చూచుచు వెళ్లెను.

క. చుఱుచుఱుకున నెత్తు రువెలి

కుఱుకుచు రొద నేయ నఱితియొడపిన యార్పుల్

\* లోనవార్చి. † తేలుచు.

పటవ మిడిగుడ్లు వడఁ  
గొఱప్రాణముతోడఁ ఓ

టీ. చుఱుచుఱుకునక, నెత్తురు=ర  
బయలు వెడలుచు, గొడ సేయక=చప్పుడు సేయ  
ననె, ఊర్పులు=నిట్టూర్పులు, పటనక=వెడలఁ  
కఁగక=వణఁకుచుండఁగా, కొఱప్రాణముతోడక  
ను=తన్ను కొనుచున్న, అమ్మొదవుక=అగోవును.

తా. సుగమము.

సీ. విన్నవించుటయు ఋత్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్త,  
మడిగె రా జడిగిన \* నడుగు మనిరి  
వారు కసేరువుఁ \* దా రెఱుంగక పోయి,  
యతఁడును శునకుని \* నడుగు మనియె  
నతఁడు దాను నెఱుంగ \* నని పల్కి \* నృప విను,  
మా ఋత్విజులపిండు \* నాకసేరు  
వేను నెఱుంగ లే \* మిఁక నొక్కయేమెకా,  
దిల మఱి యెవ్వఁడు \* నెఱుంగఁ డెవ్వఁ

తే. డేని సప్తాంగములు నీకు \* నిచ్చి చెట్లు  
వట్టి పెన్ద్రాలతిప్పలు \* వట్టి తిరుగు  
నట్టిఖాండిక్యుఁ డొక్కఁడ \* యరయ నెఱిఁగె  
నేనెఱుంగు వేఁడు మది కర్జు \* మేని యనిన.

24

టీ. విన్నవించుటయుక=ధేనువుకథను రాజునకుఁ చెలుపఁగా, రాజు, ఋత్వి  
జులక=ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్తమడిగెక, అడిగినక=అడుగఁగా, వారు, తా  
రెఱుంగకపోయి\*తా మెఱుంగక, కసేరువుక=కసేరువును ఋషిని, అడుగుమనిరి,  
అతఁడును=అకసేరువును, శునకునక=శునక మహర్షిని, అడుగుమనియెక, అతఁడు=  
అశునకుండు, తానుక=తానును, ఎఱుంగక=ఎఱుంగును, అనిపల్కి=అట్లని చెప్పి,  
నృపా=ఓరాజు, వినుము=అలకింపుము, అఋత్విజులపిండును=ఋత్విక్సమాహము  
ను, అకసేరువును, ఏనుక=నేనును, ఎఱుంగలేము=ఎఱుంగఁజాలము, ఇఁక నొక్క  
యేమెకారు=ఒక మేముమాత్రమె యెఱుంగనివారము కాము, ఇలక=భూమియందు,



## శ్రవణము

కొనడు, ఎవ్వడేని=ఎవ్వడైన,  
 శ్రీశ్రీ రాజులమర్గము లనియెడి స  
 =స్వాత్మములంబటి, పెన్నాలతిప్పలువటి=  
 చరించుచున్నవాడో, అట్టి ఖండిత్యుడు,  
 ౨౯=విచారింపగా, ఎటిగెనేని=ఎటింగియుం  
 డును, అది=అడుగుట, కర్జమేని=కర్తవ్యమాయె  
 ననక=అనగా.

యొక్క పుత్రాంతము రాజునకు విన వింప నతడు ఋత్వి  
 గంగా దమకు చెలియనుగాన గనేరు ఎనుముషి నడుగును  
 కనేరువు శునకుని నడుగుమనియె, నాశునకు నడుగంగా నతడు  
 ని పల్కి, ఋత్విజులకును గనేరువునకును నాకును చెలియను  
 మం చెవ్వరికిని చెలియను, తెలిసియున్నయెడ నెవ్వడు సప్తాంగముల  
 విపాలై చెట్లు గుట్టలువటి తిరుగుచున్నవాడో యట్టి ఖండిత్యునికే చె  
 వండవచ్చును గాన ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యకముగా గర్తవ్య  
 యనేని యతని నడుగవలయునని చెప్పెను.

చ. నరపతి పల్కె మాని వర + నారిపు నిష్కృతి వేడ బోయిన

స్థర హతుఁ జేసెనేని సనఃసంపు ఫలం బొడఁగూడుఁ గా కమ  
 త్వరగతిఁ జెప్పెనేని మఖతంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణ మా  
 నిరుదెఱఁగు న్మదీప్సితమె + యేగెద నంచు రథాధిరూఢుఁడై. 25

టీ. నరపతి=రాజు, పలికె = అశునకునితో ననియెను, మానివర = ముని  
 శ్రేష్ఠుఁడా, నారిపు = నాశత్రువును, నిష్కృతి = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడఁ  
 బోయినక = అడుగఁబోతనేని, ధరక = నేలపై, హతుఁజేసెనేని = చంపెనా, సువన  
 ఫలంబు=యజ్ఞ ఫలంబు, ఒడఁగూడుక = సిద్ధించును, కాక=అట్లుకాక, అమత్స్వరగతిక =  
 మత్స్వరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని=ప్రాయశ్చిత్తము వదించినయెడ, మఖతంత్రము=  
 యజ్ఞ కృత్యము, అతంత్రముగాక=క్రమము లేప్పక, పూర్ణమాక = నెఱవేరును, ఇరు  
 దెఱఁగుక = రెండువిధములు, మదీప్సితమె=నాకు గోరబడినవే, ఏగెదనంచుక =  
 పోయెదనని, రథాధిరూఢుఁడై=అరదము నెక్కినవాడై.

తా. అ కేశిధ్వజాండనురాజు శునకునితో నోయిమునిశ్రేష్ఠుఁడా ! నాయొక్క  
 శత్రువును బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁబోయిన సమయంబున నేలపై జంపెనేని యజ్ఞ  
 మధ్యంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞ ఫలము చేకూరును. లేక మాత్స్వర్యము వదలి

సాయశ్చిత్తము నెప్పేనేని యజ్ఞాన్ము  
ధంబులు నా మనోరథంబు లగుటచేత.

క. హరిణాజినోత్తరీయుఁడు

నిరాయుధుఁడు నగుచు నతని \* నెల

జొర \* గొట్టికాండ్లు డెక్కెముఁ

బరికించి యెఱింగి కలయఁబడి కూత లిడి

టీ. హరి...డు - హరిణాజిన=జింకచర్మము, ఉత్తరీ

లవాఁడును, నిరాయుధుఁడును=అయుధము లేనివాఁడును, \* నెల

నెలవగు=అఖండిత్యుని స్థానమైన, అడవికొ=అరణ్యమును, చొల

గాక, గొట్టికాండ్లు=అచ్చటనున్న వేగువాండ్లు, డెక్కెముఁ బ

మును జూచి, ఎఱింగి=కేశిధ్వజుండని తెలిసి, కలయఁబడి = కూడి, కు

కూతలు పెట్టఁగా.

తా. జింకచర్మము నుత్తరీయంబుగా ధరించి నిరాయుధుండై యా ఖా  
కు నివాసస్థానమగు నడవికొచ్చి పోఁగా నచ్చటనుండు వేగువాండ్లు డెక్కెము  
నాచి కేశిధ్వజరాజని యూహించి కలసి కూతలువేయ సాగిరి.

౩. వలస బెదర నృపతి \* కలఁగక ప్రజ వగ

లార్చు బనిచి కనమలందు నిలున

వేలు వేఱ యేర్పి \* విలుమంది బనిచి తా

దడుకు పెండె మలుక \* వొడమ వెడలి.

27

టీ. వలసబెదరక=వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి=ఖాండి  
స్యఁడు, కలఁగక=చలింపక, ప్రజవగలు = జనులచింతలు, అర్చక=మాన్యుటకు,  
నిచి=కొందఱుఁబంపి, కనమలందు నిలువక = గండ్లుకొనుటకు, విలుమందిక=  
లుకొండను, వేలువేఱయేర్పి=ఏర్పఱచి, పనిచి=పంపి, తాక=తాను, అలుక=  
గోపము, పొడమక=అంకురింపఁగా, తడుకు పెండెము=తెట్టువాకిటితలుపు, వెడలి=  
నెల్లివచ్చి.

తా. వలస వచ్చియున్న ప్రజలు బెదరఁగా నాఖాండిత్యుఁడు చలింపక ప్రజల  
గోడు మాన్యుటకుఁ గొందఱు నియమించి గండ్లు గాచుటకు విలుకొండ నేర్పఱచి  
పంపి తాను గోపముక్తుండై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెను.

• బొడముట రుషము

• దొడుగుచుఁ బలికె.

28

సదిశకునచ్చెడి, రిపుక్ = శత్రుఁడైనకేళివ్వజుని,  
 జుబుచ్చుచుక్ = దహించుచు, సిరిగొనుట = రాజ్య  
 డముట = మరలనచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుటయును  
 డగులచేత, వెచ్చుచు = వేడిగలిగి, విద్యు...న్ - విద్యు  
 కదలుచున్నట్టి, చాపజ్యక్ = వింటియల్లెముచు, తూపు  
 డముదొడుగుచు, పలికె = నచించెను.

న దిక్కునకు వెచ్చుచున్న కేళివ్వజుని ఖాడివ్యండు మాపులచేతనే  
 రాజ్యముఁ దీసికొనుటయు మరల నచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు  
 నిధంబులైన యిన్నిచేత వేడిమిని బొంది మెల్లపునలెఁ జపలమైనట్లే  
 యల్లెముచు బాణముఁ దొడుగుచుఁ బలికెను.

• ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోధనసమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముక్  
 గొనియుం జాలక తాటకేయ ఫల భుక్త్యాకృతిం జింకతో  
 లున నాచున్నుండ వై ప్రశాంతుగతిమాలోజొచ్చిప్రాణంబులుక్  
 గొన నేతెంచితె దుర్మతి కడపెద • స్థూరంపుభల్లంబునన్. 2!

టీ. ధన...బు-ధనము, ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుంగులు, ఆశ్వములు, గోధన =  
 గోవులనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామాన్యముం గొనియుక్ =  
 సామాన్యమంతయుఁ గైకొనియును, చాలక = తృప్తికొందక, తాట...తిన్-తాట  
 కేయ = తాట కాపుత్తురైన, ఫలభుక్ = మాంసభక్షకుడైన మారీచునియొక్క, కు  
 టాకృతిక్ = కపటాకారముతో, ని. 'మాయానిశ్చల యంత్రేషు కైతవానృతరాశిషు  
 ఆయోనునే శైలశృంగే సిరాణ్డేకూటమస్త్రీయా' మ్మని యుమరము. జింకతోలునక  
 = కృష్ణాజీనముచేత, ఆచున్నుండవై = కప్పబడినవాడవై, ప్రశాంతుగతిక్ = శాంతి  
 నింబలె, మాలోక్ = మాలోపల, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ప్రాణంబులుక్ గొనక్  
 ప్రాణములనుం దీసికొనుటకు, ఏతెంచితె = వెచ్చితివా, దుర్మతి = ఓరిచున్నట్టి, క  
 రంపుభల్లంబునక్ = ధూరమైనయమ్ముచేత, కడపెదక్ = పడవేసెదను.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధంబగు రాజ్యముం గైకొనియు,  
 దృష్టి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునిం బలె జింకతోలుఁ గప్పకొ

వచ్చి మాలోఁ జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబుల హరింప నచ్చితివా గురువృద్ధి నిన్ను బెడి  
దపు బాణమునఁ బడ వేసెద నని ఖండిత్యుండు ఎఱివెను.

మ హా స్రగ్ధర.

అనినం జేయె త్తి యోహోయలుగక విను కానాతతాయి న్బ్రమాదం  
బున వైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ సేభాసురశ్రేణి వేడఁ  
నిను నావేదించి పంపెనన్నప యతఁడెటుఁగున్న ష్కృతి నేవ్వేడు పోపా  
మ్మని కోప మై నరొపమైన విడుపు మెట్లైన మేలింక నన్నఁ. 30

టీ. అనినఁ=ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి యోహో, అలుగక=కోపింపక, వినుము=ఆకర్ణింపుము. ఆతతాయిఁ=సహోద్యతుడను, (వధా  
ర్థం డనియుఁ జెప్పవచ్చును), కాఁ=కాను, స్తో. 'అగ్ని దోగరదశైవ శస్త్రపాణి  
ర్ధనాపహః, త్రేత్రదారాపహర్తారా షడేతే హ్యతతాయినః, ఆతతాయి సమాయాం  
తం హన్యాదేవా విచారయన్' అని మనుస్మృతి, ప్రమాదంబునఁ-మాంద్యముచేత,  
యాగంబునకుఁ=యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు=వికలత్వము, పొడమఁ = పుట్టఁగా,  
ఏఁ=నేను, భూసురశ్రేణిఁ=విప్రసంఘమును, వేడన్=ప్రాయశ్చిత్తముడుగఁగా,  
వృప=రాజు, ఆతఁడు=ఖండిత్యుండు, ఎటుఁగున్=తెలిసినవాఁడు, నిష్కృతిన్=  
ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడుము=అడుగుము, పోపామ్మని, నినున్=నిన్ను, ఆవేదించి=  
నిరూపించి, పంపెన్=పైనము సేసెను. ని. 'పత్తీరోప ఇమర్ద్యయోః' అని యను  
గము. విడుపుము, ఎట్లైనన్=ఏవిధంబైనను, ఇంకన్=ఇంకమిఁదను, మేలు=క్షేమము,  
అన్నఁ=అనఁగా.

తా. ఖండిత్యుండు చంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి యోహో  
కోపింపకుము. మఱి 'హన్యాదేవా విచారయన్' అను మను సచనప్రకారము విచా  
రింపకయే పఢించుటకు నే నాతతాయిని గాను. బుద్ధిమాంద్యమువలన జన్మమునకు వైక  
ల్యమొదవఁగా, విప్రసంఘమును ప్రాయశ్చిత్తము వేడ నందులకు, నోయి రాజా!  
యాఖండిత్యునకుం దక్క నెవ్వరికిం జెలియను గాన, నతని వేడుము పొమ్మని  
నిన్ను వేదించి పనిచిరి గాన వచ్చితిని. రోపమును పదలి ప్రాయశ్చిత్తము నెప్పినను  
తేక బాణమును విడిచి వధించినను, నికముం దేవిధం బైనను క్షేమంబే యని పలికెను.  
వ. అనిన నతండు తరువండంబు సొచ్చి మంత్ర పురోహిత ప్రభృతి  
నుహృజ్జనంబులకుఁ దద్వృత్తాంతం బంతయుంజెప్ప మంతనంబునకుం  
జొచ్చిన మంత్రు లిట్లనిరి.

81

టీ. అనినఁ = ఆకేశిధ్వజుండిట్లని చెప్పఁగా, ఆతండు = ఖండిత్యుండు,  
తరువండంబుసొచ్చి=చెట్లగుంపులోపలికిఁబోయి, మంత్ర పురోహిత ప్రభృతి సుహృ

జనంబులకు = ప్రధానులు పురోహితులు మొదలగు నాప్తజనంబులకును, తద్వృత్తాంతంబు పెప్పి = ఆకేశిధ్వజుని యొక్కవృత్తినింజెప్పి, మంతనంబులకు = అలోచించుటకు, చొచ్చినక = ప్రవేశింపఁగా, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లునిరి.

తా. సుగమును.

క. పాలు గల వాఁడు మన కొక

బాలి యిడక తానె తారసానకు వచ్చెన్

వేళ యిదె లెమ్ము నృప కృప

చాలు నారాకు మేపి \* చంపకు ప్రజలన్.

32

టీ. పాలుగలవాఁడు = దాయాదుఁడయినవాఁడు, మనకొక బాలియిడక = మనకొక వ్యధపెట్టకయే, తానె, తారసానకు వచ్చెన్ = తలపడుట కేతెంచెను, 'వికృత' క్వచిచ్చలోపో మోర్చిర్లుకృత అదిమస్వభవే' త్తను నూత్రముచేత ములోపమును బూర్వవర్ణ దీర్ఘంబునుం గలిగె. వేళయిదె = సమయమిదె, నృప = రాజా, కృప చాలును = దయ చేసినదిచాలును, ప్రజలను = మిప్రజలను, 'కారాకు మేపి' = ముదికూర దినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు దాయాదుఁడైనవాఁడు మన కొకశ్రమ నియ్యక తానె తారసమునకువచ్చెఁగాన నిదె సమయము; రాజా! శత్రువు విషయమయి మీదయ చాలును, మీసేవకులగు ప్రజలను ముదికూరఁ దినిపించి చంపకుము, శిఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్ము.

ఉ. అంటలు గట్టి \* చేలకును \* నాండ్రును బిడ్డలుఁ గూరఁగోయఁబోఁగంటకము లృదాగ్రముల \* † గాడఁగ దూసిననొప్పిఁ గూయిడక గంటికి నిద్ర గాన కొదుఁగంబడి వేగెద మిందు నొక్కమా కంటయ కాదు నీవు వదునట్టియవస్థ వచింప శక్యమే. 33

టీ. అందును = భార్యలును, 'నిత్యం దారాదేశ్య స్వాల్లో ధల్లయో రుకాచ తత్రస్త' అను నూత్రముచేత నాండ్రు, బిడ్డలు, అంటలుగట్టి = గుంపులుగట్టుకొని, చేలకు = చెలికలకు, కూరఁగోయఁబోక, కంటకముల్ = ముండ్లు, పదాగ్రములన్ = కాళ్లకొనలయందు, కాడఁగన్ = నాటఁగా, దూసిననొప్పి = విడఁదీసిననొప్పిచేత, కూయిడక = కూరితిలువెట్టఁగన్, కంటికినిద్రగానక = కంటికినిద్రయెఱుంగక, ఒకగంటి = ఒదిగి, వేగెదము = వేగమున్నారము, ఒక్కమాకంటయకాయ = మాకుమాత్రమునఁజేగాదు, ఇందున్ = ఇక్కడ, నీవువదునట్టియవస్థ = నీవుపడుకవ్వము, వచింపక శక్యమే = చెప్పఁదరమా.

\* చెల్లెలకు. † గాడ నొదర్చిన.

తా. ఆంధ్రు బిడ్డలును పాలములయందు గూరలు గోయం బోవుతటి గాల్గ మండ్లునాటినం దీయఁగానే నొప్పిచేతఁ గూతలిడఁ గంటికి నిద్ర దొట్టక యిచ్చట నొదిగొని వేగుచున్నార మిట్టి శ్రమ మాకు మాత్రమె కాదు నీవు పడునట్టి యవస్థ యు చెప్పఁదరము గా కున్నది గదా.

తే. స్వామ్యమాత్మసుహృత్కోశజనపదబల

దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ + దొలుతఁ గలవు

అంగి సుఖయైన నంగంబు + లటకు మునుపె

చాల సుఖు లౌట మనకు + దృష్టంబు గాదె.

34

టీ. స్వామ్య...లు-స్వామి=ప్రభుత్వము, అమాత్య=మంత్రులు, సుహృత్ = ఆత్మలు, కోశ=భండారము, జనపద=దేశము, బల=చతురంగ బలము, దుర్గములు = కోటలు, ఇవి, స్వామి=ప్రభువు, కలిగినకొ=కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు = అమాత్యాదులుముందేకలరు, అంగి= శరీరి, సుఖయైనకొ=సుఖముగలవాఁడాయెనేని, అంగంబులు=కరచరణాదులు, అటకుమునుపె=అంతకుముందఱనే, చాలసుఖులౌట= మిగుల సుఖముగలవౌట, మనకు దృష్టంబుగాదె=మనకు దృష్టాంతముగానా.

తా స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజు గలిగెనేని యటకు మున్నె య మాత్యాదులుం గలరు. శరీరి సుఖయైన యెవఁ గరచరణాద్యవస్తువులు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగా నుండలేదా యని నుడివిరి.

క. అతనిపనిఁ దీర్చ రాజ్య

ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టివెఱవున నైనక

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో

న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.

35

టీ. అతనిపనిఁదీర్చకొ = ఆకేశధ్వజానిం జంపింతివేసి, రాజ్యద్వితయము = మీయుభయుల రాజ్యములు, నినుకొ=నిన్ను, చేరుకొ = పొందును. ఎట్టివెఱవుననైనకొ=ఏయపాయము చేతనైనను, అరిజయము=శత్రుసంహారము, ధనోన్నతియు= ధనమార్జించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము=ప్రజలయొక్క నీతి చెల్లించుటయు, ఇవి, క్షీతిపులకొ=రాజులకు, ధర్మంబుల్=ధర్మములు.

తా. ఆ కేశధ్వజాని నిధియించితి వేసి మీ యిరువుర రాజ్యములు నిన్నుఁ జేరును. ఎట్టి నేర్పుచేతఁ గాని శత్రుసంహారము సేయుటయు ధన మార్జించుటయుఁ బ్రజలను నీతిప్రకారముగఁ బాలించుటయు నివి క్షత్రియ ధర్మంబులు.

క. అన్యాయంబున దుస్సహ

మన్యం డగుప్రబలరిపుని • మడియించిన ధ

ర్మన్యక్కృతి కగు నిష్క్రృతి

సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి • సంరక్షింపఁ.

36

టీ. సన్యాయముండగు = సహింపరాని యాగ్రహముగలవాడైన, ప్రబల రిపుని = బలవంతుడైన శత్రువును, అన్యాయంబున = అనీతిచేత, మడి...కి = మడియించిన = మడియించుటవలని, ధర్మన్యక్కృతికి = ధర్మతిరస్కారమునకు, ప్రజాళిక = ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగ = న్యాయముక్తముగా, సంరక్షింపఁ = పరిపాలింపఁగా, నిష్క్రృతి = అదే ప్రాయశ్చిత్తము, అగుఁ.

తా. మిగుల శోషయుక్తుడైన శత్రువు నన్యాయముగ వధియించిన పక్షమున ధర్మ తిరస్కారమును నందుటకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియే ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గాక; నిరాయుధుఁడై వచ్చిన పక్షవానిం జంపిన యెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చునని చెప్పిరి.

క. తన రాష్ట్రము చెడ వచ్చిన

ననిమిషపతి విప్రుఁ డనక • యాచార్యుఁ ద్రిశీ

ర్షునిఁ దునుమఁడ విడువుము దయ

నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ • నీ దయ యేలా.

37

టీ. తన రాష్ట్రము = తన రాజ్యము, చెడవచ్చిన = హానిచెందరాఁగా, అనిమిష పతి = దేవేంద్రుండు, విప్రుఁడనక = బ్రాహ్మణుండనక, ఆచార్యుఁ = గురువైనట్టి, త్రిశీర్షుఁ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడ = వధింపఁడా, దయ = శత్రునిమీఁది కృపను, విడువుము = వదలుము, నినునమ్మిన ప్రజలు, నవయ = కట్టపడఁగా, నీదయ = నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

తా. దేవేంద్రుండు తన రాజ్యమునకుఁ గీడొనరించుచున్న యాచార్యుండగు విశ్వరూపుని బ్రాహ్మణుం డని విచారింపకయే వధింపలేదా. శత్రునిమీఁద నున్న కృప విడువుము. నిన్ను నమ్మియుండు ప్రజలు కట్టపడుచుండఁగా నీ దయవలన నేమి ప్రయోజనం బని పలికిరి

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన

దుష్టాత్ముని బిలుకు మార్చి • దురితము పిదపఁ

నప్యంబుగ భూవల్లభ

యిష్టాపూర్తములు నేసి • యెసఁగఁగ రాదే.

38

టీ. భూనల్లభ=రాజా! శిష్టుక్ = శిష్టుడవైనట్టి నిసుక్ = నిన్ను, ఇంతఃజేసిన, చుప్టాత్తునిక్=చురాత్తుని, పిలుకుమార్చి=చంపి, పిదపక్=పిమ్మట, దురితము=పాపము, నప్టంబుగక్=నశించునటుల, ఇష్టాపూర్తములు సేసి=క్రతువులు వాపీకూపాది నిర్ధానములు సేసి, ని. 'అథ క్రతుకశ్యేష్టం పూర్తం ఖాతాదికర్మ' యని యమరము. ఎనఁగఁగ రాజే=ఒప్పరాజే.

తా. పూజ్యుండ వైన నిన్ను వ్యగ్రపెట్టిన చుప్టాండగు శత్రునిం జంపి పిదపఁ బాపములు పోవుటకుఁ గాఁగ్రతువులు వాపీ కూపాది ధర్మములు సేయఁ గూడదాయని వచించి రనుట.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి నీవంకఁ దెగువ  
గలుగ కుండినఁ బ్రజ లూళ్లు \* దలఁచి పోవ  
మాని వగుట యె యొండె విహీనసంధి  
నతనిఁ గను టొండె గా కొండు\*మతము గలదె.

39

టీ. ఇంకక్=ఇంకను, రెన్నాళ్లుసూచి = రెండుదినములు సూచి, నీవంక=నీయందు, తెగున=తెంపు, కలుగకుండినక్ = లేకయుండ నేని, ప్రజలు = జనులు, ఊళ్లుదలఁచిపోవక్=తమతమముూళ్లు స్మరించి లేచిపోయినయెడల, మానివగుటయె=మునివగుటకాని, విహీనసంధిక్ = హీనమగుసంధివేత, అతనిఁగనుటొండె = అకేశిగ్వజానిఁ జేరుటగాని, ఈరెండువిధములు దక్క, ఒండుమతము = గౌరవమైన మఱియొక మార్గము, కలదె=కలదా, లేదనుట.

తా. రాజా! ఇంకమీఁద రెండు దినములు సూచి జనులు నీయందుఁ దెగువపుట్టకుండనేని వారి వారి యూళ్లు తలంచుకొని వెల్లెదరు. పిదప నీవు మునివృత్తి నాశ్రయింపవలెను ; లేక యతనితో హీన సంధియైనను జేయవలయు. ఈరెండు విధములు దక్క గౌరవంబైన మఱియొకమార్గము లేదనిరి.

క. జనవర తపమునకుం జొ

చ్చినఁ గన్నులు మూసికొంటె \* సెల వింతియకా

క నిది ధ్యానకు బ్రహ్మం

బెనయునె పరిభవము శల్య \* మెదలో మెఱమక్.

40

టీ. జనవర = రాజా! తపమునకు = తపస్సునకు, చొచ్చినక్ = ప్రవేశించినను, కన్నులు మూసికొంటె = కన్నులు మూసికొనుటయె, సెలవింతియకాక = ఇంతేప్రయోజనము గాని, నిదిధ్యానకు=ధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు=పరబ్రహ్మము,



ఎనయ నె=సందర్శించునా, పరిభవముశల్యము = తిరస్కారమనియెడియలుగు, ఎద లోక=హృదయమున, మెఱమఱ=మెఱముచుండఁగా.

తా. ఓ రాజా! తపం బొనర్చుట కేతెంచినను గన్నులు మూసికొనుటే ప్రయోజనముగాని తిరస్కార మనియెడి యలుగు హృదయమందు మెఱముచుండఁగా బ్రహ్మ సుసంధాన మనుకూలించదు.

క. అవమతిఁ బితృఘ్ను లగు భూ

ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల తరము దునిమి భా

ర్గవుఁడు ముని యయ్యె మఱి వై

భవము వలదు శాంతి కై నఁ బగ దెగ కగునే.

41

టీ. అవమతిఁ=అవమానముచేత, పితృఘ్నులగు=తండ్రినిఁ జంపినట్టి, భూధవులఁ=రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్ల తరము, తునిమి=చంపి, భార్గవుఁడు=పరశురాముఁడు, మునియయ్యెఁ=జడదారియయ్యెను, మఱి=మఱియును, వై భవము=ప్రభుత్వము, ఎలను=అక్కఱలేదు, శాంతి కై నఁ=ఉపశాంతి కై నను, పగ దెగక-పగఁ దీర్చికొనక, అగు నే=సిద్ధించునా, సిద్ధిపడనుట

తా. పరశురాముం డవమానముచేతఁ దనతండ్రినిఁ జంపిన రాజులను వెదకి పిల్లపిల్ల తరము చంపి పిమ్మట మాని యయ్యెను కాన నటునలఁ బ్రభుత్వము ఎలను, పోనీ, శాంతి కై నను బగఁ దీర్చకయే సిద్ధిప దని పల్కిరి.

తే. పగయు పగయును లేక యే పాటి గన్న

నలరు సామాన్య సంసారి • యగుట మేలు

మదిఁ దగిలె నేని శాంతిచే • మఱవఁ దగదు

రాజ్యభూమికఁ దాల్చిన రాజునకును.

42

టీ. పగయు=ద్వేషము, పగయును=విచారమును, లేక, ఏ పాటికన్నఁ=ఏమాత్రము గ లగినను, అలరు...రి - అలరు=సంతసించునట్టి, సామాన్య సంసారి అగుట మేలు=పరిపాటి సంసారి యగుటయే మేలు, రాజ్యభూమిక-రాజ్య=ప్రభుత్వమ నెడి, భూమికఁ=జేషమును, తాల్చినరాజునకును - తాల్చిన-ధరియించిన, రాజునకును=ధూపాలునకు, మదిఁ=బుద్ధిని, తగిలె నేని=శత్రుకృత తిరస్కార మంటినట్టా యెనా, శాంతిచేఁ=శమముచేత, మఱవఁదగదు=మఱవరాదు.

తా. ఒకనితో ద్వేషమును జిలతయును లేక యే పాటి కలిగినను సంతసించునట్టి పరిపాటి సంసారి యగుట యుత్తమము. రాజ్య మను భూమికను ధరియించిన

గజనకు శత్రుకృత తిగస్కారము మదిం దగిలెనేని శాంతచిత్తుడై సమాధిమైనుండ  
ఉప్పరము.

క. పులి మల డిగి యూళ్ల కు న

క్షులరుజ రా జనము మాన్పుకొన్ బనిచి గవిన్

\* నెలకొన సురియలు గొని చని

పొలియునొ యూరఁ గుయిరేగి \* పొడుచునొ చెపుమా. 43

టీ. పులి=వ్యాఘ్రము, (ఈనినపుడు) అక్షులరుజ=కన్నులకలకచేత, మల  
డిగి=పర్వతముడిగి, ఊళ్లకు=గ్రామములకు, రా=రాగా, జనము=ప్రజ, మా  
న్పుకొన్బనిచి=దయచే మాన్పుకొననిచ్చి, గవిన్=గుహయందు, నెలకొన=స్వస్థ  
మైయున్న దానిమీద, సురియలుగొని=ఆయుధములుబట్టి, చని=పోయి, పొలియు  
నొ=దానిచేతఁజచ్చునో, లేక, ఊర=కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమం  
నున్న వారందఱు, కుయిరేగి=గుంపులయి కూతలుపెట్టుచు, పొడుచునొ, చెపు  
మా=వచింపుమా.

తా. పులి యీనినప్పుడు కన్నుల కలకతోఁ గొండఁ దిగి గ్రామములకు రా  
గా నందఱు పోగై కూత లిడుచు వచ్చి యపాయము నొందిన పులినిఁ జంపుదురో,  
లేక దాని శత్రువ్యాధిని దయచేసి మాన్పుకొన నిచ్చి, దానికి నెలవగు గవియందు స్వ  
స్థముగా నుండు తఱి జన మాయుధములం బట్టి పోయి యా పులి నేతఁ జచ్చునో వచిం  
పుము.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం

బో విడిచితి పొమ్ము వాడు \* పోయిన రాజ్యం

బేవిధిఁ గ్రమ్మలు నావెర

ఏవెర వని వ్రేలు మడచి \* యేర్పడఁ జెపుమా. 44

టీ. ఈవేళ=ఈసమయమున, బలియునతనిన్ = బలవంతుడగు నా కేళిధ్వ  
జాని, పోవిడిచిపొమ్ము=పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాడుపోయినన్, రాజ్యం  
బు=సామ్రాజ్యము, ఏవిధిఁగ్రమ్మలున్=ఏప్రకారము మరలవచ్చును, ఆవెరవు=సా  
మ్రాజ్యమునచ్చెడి యాయుపాయము, ఈవెరవని=ఈయుపాయ మని, వ్రేలుమడచి=  
అంగుళమునంచి, ఏర్పడన్ = తెలియునటుల, చెపుమా=వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుడగు కేళిధ్వజాని విడిచి పెట్టితివి పో  
వాడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయం  
బిది యని వ్రేలు మడచి చెప్పము.

\* నెలకొని సురియ గొని.

తే. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు • కలియుగంబు

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్న • వాఁడు త్రేత

యుత్థితుండు యాయి మఱి కృతఁయుగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్బృహ్మణమున వినవె.

45

టీ. అలసతఁ=అయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు = పండిననరుఁడు, కలియుగంబు=కలియుగము వంటివాఁడు, కూర్చున్నవాఁడు, ఎన్నఁ = విచారించఁగా, ద్వాపరంబు = ద్వాపరమునంటివాఁడు, ఉత్థితుండు = లేచినవాఁడు, త్రేత=త్రేతాయుగమునంటివాఁడు, మఱి=మఱియును, యాయి=సంచరించువాఁడు, కృతయుగము=కృతయుగమువంటివాఁడు, అటన్నఁ=అట్లనునట్టి, నముచిదమనోక్తి=ఇంచుని వాక్యమును, ఋగ్బృహ్మణమునఁ = ఋగ్వేదమందలి బృహ్మణముందు, వినవే=విన్నవఁడవుకావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుండుగా నున్నవాఁడు పరమ నికృష్టఁ డనుట.)

క. ఛద్రప్రహరి రాష్ట్రో

పద్రవ పరిహరి యాప్తభాషణ రుచి వే

శోద్రిక్తుఁ డన్యవేశా

నుద్రిక్తుఁ డనల్పకాల • ముర్వి భరించున్.

46

టీ. ఛద్రప్రహరి - ఛద్ర=తన రాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషంబులను, ప్రహరి=పోఁగొట్టువాఁడును (శత్రువున కేదేని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాఁడును), రాష్ట్రోపద్రవపరిహరి=రాజ్యమునకు శత్రువులవలన యుపద్రవమును బోఁగొట్టువాఁడును, ఆప్త=ఇష్టమయినవారియొక్క, భాషణ=వాక్యములయందు, రుచి=ప్రీతిఁగలవాఁడును, వేశా=శత్రువును వధింపఁదగిన సమయముదొరకినప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు=త్వరపడినవాఁడు, అన్యవేశఁ=సమయము కొనియప్పుడు, అనుద్రిక్తుఁడు=త్వరపడక యుండువాఁడును, అనల్పకాలము=బహుకాలము, ఉర్విఁ = భూమిని, భరించుఁ=వహించును.

తా. తనరాజ్యమునఁ బుట్టిన దోషములను వెంటనే పోఁగొట్టుచుఁ దనరాజ్యమునకు శత్రువుల వలన యుపద్రవము లంటకుండఁ జేయుచు శత్రుభంజనావసరము సిద్ధించినపు డావుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్నిపడుచును నాసమయములయందుఁ ద్వరపడక నిమ్మళించుచు నితైఱంగునఁ బ్రవర్తించురాజు బహుకాలము పుడమిఁ బాలించును.

వ. లే లె మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె.

47

క. మీ నొడివినయది కార్యం

బౌ నిప్పని నేయ రాజ్య + మంతయు మనకుఁ  
వానికిఁ బరలోకము జిత

మా నొక్కటి యిందు వాసు + లరయఁగ వలయుఁ. 48

టీ. మీనొడివినయది=మీరన్న వాక్యము, కార్యంబౌ=కర్తవ్యమవును, ఇప్ప  
నినేయ=ఈకార్యము నేయఁగా, రాజ్యమంతయుఁ - ఎల్లరాజ్యము, మనకుఁ,  
వానికిఁ=ఆకేశిధ్వజునకు, పరలోకము=స్వర్గము, జితమా= గెలుచుబడినచోను.  
(అనఁగాఁ గలుగుననుట). ఒక్కటి=ఒక్కసారిగా, ఇందుఁ=ఈచెంటియందు, వా  
సులు=ఎవ్వరినొక్కవలు, అరయఁగవలయుఁ=విచారింపవలయును.

తా. మీరన్నది చేయఁ దగినది యాను. ఈలాగునఁ జేయఁగా మనకు నెల్ల  
రాజ్యంబును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నొకసారిగా నీ చెంటి  
యొక్క తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెను.

క. పరలోకసుఖము శాశ్వత

మరయ మహీరాజ్యసౌఖ్య + మల్పానేహః

పరిభోగ్యం బిందుల కై

దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకుఁ. 49

టీ. పరలోకసుఖము=పరలోకానందము, అరయఁ=విచారింపఁగా, శాశ్వ  
తము=నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము=భూపాలనమునలనిసుఖము, అల్పానేహఃపరి  
భోగ్యంబు=స్వల్పకౌల మనుభవింపఁదగినది. ని. 'కాలోదిప్తోఽప్య నేహపి' యని  
యమరము. ఇందులకై=ఈ మల్పసుఖమునకై, దురితము=పాపము, కావించి=చేసి,  
పరమునకుఁ=పరలోక సుఖమునకు, తొలఁగుదునె=దూరమగుదునా.

తా. విచారింపఁగాఁ బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద మనిత్యమును  
గాన నల్పకౌలానుభవయోగ్యం బైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి పరలోకమునకు  
దూరీభూతుఁడను కా నొల్ల ననియె.

క. బద్ధాంజలిపుటు దీనుఁ

† గుద్ధతఁ దనమఱుఁగుసారఁగఁ + గూల్చుట కడు కీ

డుద్ధతి పరలోకార్జన

బుద్ధికి నను కణ్యవాక్యములు + దలఁప రొక్కో.

50

\* లోకము శాశ్వతసుఖ. † గుద్ధుడై శరణు చొరఁగ.

టీ. బద్ధాంజలిపుటన్ = ముకుళితహస్తఃడయినట్టి, దీనున్ = దైన్యమొందినవానిని, తనమఱుంగుసారంగన్ = తన్ను శరణుఁజొచ్చినపుడు, క్రుద్ధతన్ = కోపయుక్తుడై, ఉద్ధతిక్ = గర్వముచేత, కూల్పుట = వధియించుట, పరలోకార్జనబుద్ధికిన్ = పరలోకము సంపాదించెద ననుమనంబు గలవానికి, కడుకీడు = మిక్కిలిపాపము, అను = అనునట్టి, కణ్వావాక్యములు = కణ్వామహర్షి వాక్యములు, తలఁపరాకో = విచారింపరా.

తా. బద్ధాంజలి యయి దీనత్వము వహించి శరణుఁ జొచ్చినవానిఁ బరలోక బుద్ధిగల పురుషుఁడు కోపయుక్తుడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం బని కణ్వామహర్షి నెప్పినవాక్యములు విచారింపరు కాఁబోలును.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి యారాజు నడిగి త

దర నెచికివంధక్రమంబు

దెలిసి తగిన నిష్క్రూతి వచింప నాతండు

\* మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

టీ. అనుచు = ఇట్లుచు, వెడలివచ్చి = పెండ్లెముబయలువెల్సినచ్చి, ఆరాజు = ఆకేశిధ్వజుని, అడిగి, ధర్మనైచికినధక్రమంబు = యజ్ఞ ధేనువధ ప్రకారమును, ని. 'ఉత్తమాగోషునైచికి' యని యమరము. తెలిసి = ఎఱింగి, తగిననిష్క్రూతిక్ = సరియైన ప్రాయశ్చిత్తమును, వచింపక్ = చెప్పఁగా, అతండు = ఆకేశిధ్వజుండు, మగుడక్ = మరలవచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును, సాంగముగక్ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి.

తా. ఖండిత్యుండు మంత్రితులతో నాలోచించి యిట్లుచుండు పెండ్లెము వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజునివలన యజ్ఞ ధేను వధక్రమం బెఱింగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుండు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చును.

ఆ. అవభృథాప్లుతోత్తమాంగుడై ఋత్విక్

దస్యగణముఁ బూజఁ దనిపి పిదప

సూత మగధ వంది వైతాళికప్రభృ

త్యక్తికోటి కభిమః తార్థ మొనఁగి.

52

టీ. అవ...డై = అవభృథః = అవభృథమను యజ్ఞదీక్షాంతస్నానముచేతను, అప్లుతః = చక్కఁగాఁదడవఁబడిన, ఉత్తమాంగుడై = శిరముగలవాడై, ఋత్విక్...న్ = ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, సదస్యః = సభ్యులయొక్కయు, గణముక్ = సమూహమును, పూజక్ = దక్షిణాంతపూజ చేత, తనిపి = తృప్తినిొందించి, పిదపక్ = పిమ్మట, సూత...

కిక్-సూత, మగధ, పండి, వైతాళికప్రభృతి=వీరలుమొదలగు, అర్థికోటికిక్=యాచకసమాహమనకు, అభిమతాగ్ధము=కోరినవస్తువులను, ఒసంగి=ఇచ్చి.

తా. కేశిధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథన్నాకుఁ దై ఋత్విజాలకుఁ బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూత మాగధాది యాచక సమాజమునకుఁ గోరిన వస్తువుల నెల్ల నిచ్చెను.

తే. మఱియుఁ గోరినవారి యక్కటలు తీర్చి  
యును మనఃపూర్తి చాల కోయ్యనఁ దలంచి  
యకట గురుదక్షిణ యొసంగ \* నయితి నంచు  
మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

౪౩

టీ. మఱియుక్ = ఇదియునుంగాక, కోరినవారి యక్కటలు తీర్చియును = కోరినవారికోర్కూలన్నియు నిచ్చియును, మనఃపూర్తిచాలక=మనస్సునకుఁ దనివితీరక, ఒయ్యనక్=మెల్లగా, తలంచి=తలచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిని = గురుదక్షిణయియ్యనైతిని, అంచుక్, మగుడక్=మరలను, నని=పోయి, అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకిన్ = ఆనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగన్ = తొట్రు పడఁగా.

తా. మఱియు నాకేశిధ్వజుండు గోరిన వారి మనోరథముల నెల్ల బూరించి యును మనస్తృప్తిలేక యాలోచించి గురుదక్షిణ యియ్యనయితనని మెల్లగఁ దలంచి కొని యాఖాండిక్యుఁ డున్న నెలవుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖాండిక్యుఁడు తొట్రు పడఁగా.

క. వారింది నీకు నెయ్యది  
కోరిక యే తెంచినాఁడ \* గురుదక్షిణ యీ  
భూరమణ వేఁడు మనుటయు  
నారాజన్యండు మఱియు \* నాపులతోడక్.

54

టీ. వారింది=నీకుశంకవలనదని తొట్రుపాటుమాన్చి, గురుదక్షిణయీన్ = గురుదక్షిణ యిచ్చుటకొనుట, ఏ తెంచి నాఁడన్=ఎచ్చినాఁడను, భూరమణ=ఓరాజా, నీకున్=నీకు, ఎయ్యది కోరిక=ఏమేమియ పేక్షితంబు, వేఁడుము=అడుగుము, అనుట యున్=అనఁగా, ఆరాజన్యండు=ఆఖాండిక్యుఁడు, మఱియున్ = మగుడన్, ఆపుల తోడన్=ఇష్టలతోడ.

క. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ  
నరవరుఁ డే తెంచె మీరు \* నా కనురక్తురే

పరికించి పదింబదిగా

నరయుఁడు మది నెద్ది మేలు \* ప్రార్థించుటకుఁ.

55

టీ. గురుదక్షిణయిచ్చుటకున్, ఈనరవరుఁడు = కేశిధ్వజుండు, ఏతెంచెఁ = వచ్చెను, మీరు=మీరలు, నాకున్, అనురక్తులు = అత్తలు, ప్రార్థించుటకుఁ = అడుగుటకు, ఎద్దిమేలు = ఏదియుత్తమంబు, మదిన్ = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదింబదిగా, అరయుఁడు=విచారింపుఁడు.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కై కేశిధ్వజుండు వచ్చి యున్నాఁడు. మీరలు నాకాత్తులు కాన నెయ్యది యుత్తమం బపేక్షించుటకు దానిం బరికించి మనంబునఁ బదింబదిగా విచారింపుఁడీ యని పలికెను.

ఉ. నావుఁడు వార లమ్మనుజునాధున కిట్లని రుబ్బి నేఁడుగా

దైవము గల్గె వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతుర్థ వీవృతో

రీప్వలయం బశేషమును \* వేడుము భూవర మమ్ము నందఱు

బ్రోవుము బాంధవాప్తజనః పోషణకంఠెను ధర్మ మున్నదే. 56

టీ. నావుఁడు=అట్లఁగా, వారలు, అమ్మనుజునాధునకుఁ=అఖండిత్యనకు, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగా నొడివిరి, ఉబ్బి=పొంగి, నేఁడుగా = నేఁడుగదా, దైవము కల్గెఁ=అదృష్టము కలిగెను, వేగఁ = గొప్పన, చతు...బు - చతుర్థవీవృత= నాలుగు సముద్రములచేతఁ జాట్టఁబడియున్న, ఉరీప్వలయంబు = భూమండలము, అశేషము=సమస్తము, గురుదక్షిణగాఁ, నేఁడుము=ప్రార్థింపుము, భూవర=రాజా, మమ్మనందఱు, బ్రోవుము = రక్షింపుము, బాంధవాప్త జనపోషణకంఠెను = బంధు మిత్రవర్గ రక్షణకంఠె, ధర్మము=పుణ్యము, ఉన్నదె=ఉన్నదా, లేదనుట.

తా. అట్లఁగా వారలు హర్షముచేత నుబ్బి నేఁడుగదా యదృష్టము గలిగెను, నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యశేష భూమండలమును దక్షిణగాఁ గోరి మమ్మం గాపాడుము, బంధు మిత్ర జన రక్షణ కంఠెను వేతే ధర్మము లేదని ఖండిత్యనితో విన్నవించిరి.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన \* కెన్నఁ డగు న్దటి యయ్యె నేని పో

రెన్నిక యానె పోరిన జయింప నశక్యము నీదుభాగ్యసం

పన్నతఁ జేరె గార్య మిటు \* బంధు సుహృత్తతి కొక్కకీడు రా

కున్నటులుండఁగానె సిరు \* లూరక చావక నోవ కబ్బునే. 57

టీ. ఎన్నఁడు=ఎప్పుడు, లావుగూడు = బలిమిగల్గును, మనకుఁ, ఎన్నఁడు= ఎప్పుడు, తఱి=సమయము, అగుక = జౌను, అయ్యెనేని = సమయము సిద్ధించినను,

పోరు=యుద్ధము, ఎన్నికయానె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠము కాదనుట, పోరినకా = యుద్ధమొనరించినను, జయింపకా = గెలుచుటకు, ఆశక్యము=శక్యముగాను, నీచు= నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నతకా=భాగ్యశ్రేష్ఠతయునుచేతను, కార్యము=ప్రయోజనము, ఇటు=ఈవిధంబుగ, చేరకా=ఒనగుడెను, బంధుసుహృత్తతికా=బంధుమిత్రవర్గము నకు, కీడు=చెఱుపు, రాక = కలుగక, ఉన్నటులుండగానె, నిరులు = సంపదలు, చావక=మరణము నొందక, నోవక=నొప్పించడక, ఊరక, అబ్బునె=సిద్ధించునా, సిద్ధింపననుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నడు సమయమగును సమయము కల్గినను జగడము శ్రేష్ఠము గాదు కదా. అయినను జగడ మొనర్చితిమిపో జయింప నశక్యంబు, నీయదృష్టమువలన నిట్టి ఘనకార్య మొనగుడెను, బంధుమిత్రవర్గముల కపాయము సంభవింపకయే సంపదలు సిద్ధింప వనిరి.

చ. అనవుడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లను మీర లర్థసా  
ధనపరతంత్రకోవిదులు • దక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా  
ర్గనయవిచారకోవిదులు • గా రతిచంచలరాజ్యలక్ష్మీయే  
మని చని వేడు వాడఁ బరమార్థము వేడక యమృహమతిఁ. 58

టీ. అనవుడుకా=వారిట్లనగా, అల్ల నవ్వి=మెల్ల గా నవ్వి, మనుజాధిపుడు= భాండివ్యండు, ఇట్లునకా=ఈప్రకార మనియెను, మీరలు = మీరు, ఆర్థసాధన పర తంత్రకోవిదులు దక్క=ఆర్థసాధక తంత్రవేత్తలుగాని, మహాసుఖదాయి = ఆఖండా నందము నిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయవిచారకోవిదులు=మోక్షమార్గ విచారిపరులు, కారు, అతిచంచల=మిగుల నస్థిరంబైన, రాజ్యలక్ష్మీ=రాజ్యసంపదను, ఏమని=ఏమి పదార్థమని, పరమార్థము వేడక=పరిమళపురుషార్థము గోరక, అమృహమతికా=అజ్ఞా ననిష్ఠుండగు కేశిగ్వజుని, చని=వెల్చి, వేడువాడకా=ప్రార్థింతును.

తా. వార లిట్లవేక్షింప మనుజాధిపుఁడగు భాండివ్యుండువని నవ్వి మీర లర్థ సాధక తంత్రవేత్తలుగాని పరమ పురుషార్థసాధక తంత్రవేత్తలుగా అమృహజ్ఞునియైన కేశిగ్వజుని యొద్దకుఁ బోయి మోక్షసాధక మార్గముం గోరిక యస్థిరం బగు రాజ్య సంపద నెట్లు వేడుచు నని పత్కిను.

క. నిమిషశోత్పన్నుల మఁట

మముబోలుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మ్యము వాఁ

డమలిన యోగాశ్రయుఁ డు

త్తమయోగము గొనుట యుటవో • ధరఁ గొను టుటవో. 59



టీ. నిమి=నిమిచక్రవర్తియొక్క, వంశ=కులమందు, ఉత్పన్నులమంట=పుట్టిన వారమంట, అకట = అయ్యో, మముబోటులకున్ = మావంటివారికి, రాజ్యమాలక్యము=రాజ్యము విషయమా, వాడు=అకేళిధ్వజుడు, అమ...డు - అమలిన = శుద్ధమైన, యోగ=యోగమునకు, ఆశ్రయఁడు=స్థానమైనవాడు, అతనివలన, ఉత్తమయోగముఁగొనుట, ఉఱవో=ఉచితమో, ధరన్=భూమిని, కొనుట=గ్రహించుట, ఉఱవో=యుక్తమో.

తా. అయ్యో! నిమిచక్రవర్తివంశంబునఁ బుట్టిన మావంటి వారలకు రాజ్యముక విషయమా? వాఁడుత్తమయోగిగాన వానివలన నపసర్గప్రదం బగు సుత్తమయోగంబుఁ గొనుట యుత్తమంబో, లేక, భూమిని గొనుట యుత్తమంబో యని వచించె ననుట.

సీ. విడుఁడని \*వీడు నెల్వడి వచ్చి ఖండిక్కుఁ,

డారాజుఁ గనుఁగొని + గారవమున

గురునిష్క్రమింబు నిక్కువముగా నొనఁగెదే,

యని పల్కి యిత్తుఁ దాధ్యముగ నన్న

నవనీతలేంద్ర సీ + వధ్యాత్మరతుఁడవు,

దక్షిణ గురున కీఁ + దలఁచితేని

సకలభవక్లేశ\*సంక్షయం బెయ్యది,

యవ్వీద్య బోధింపు + మనిన నవ్వి

తే. యహహ నిష్క్రమంబుకాన్మదీయాధిరాజ్య

మడుగ నొల్లక యిది యేటి + కడిగి తివుడు

క్షత్రియుల† కెల్ల రాజ్యంబుకంటె మఱి ప్రి

యంబు గలదె యటన్న ని + ట్లనియె నతఁడు.

60

టీ. విడుఁడని=ఈమాటలు యుక్తంబులుగావు విడువఁడని, వీడు వెల్వడివచ్చి=పాలెమువిడిచివచ్చి, ఖండిక్కుడు, ఆరాజు=అకేళిధ్వజుని, కనుఁగొని=చూచి, గారవమున=ప్రేమచేత, గురునిష్క్రమంబు = గురుదక్షిణ, నిక్కువముగా=నిజముగా, ఒనఁగెదేయని=ఇచ్చెద వాయని, పల్కి=చెంది, ఇత్తు=ఇచ్చెదను, తాధ్యముగ=సత్యముగా, అన్న=అనఁగా, అవనీతలేంద్ర=రాజా, నీవు=ఈవు, అధ్యాత్మరతుఁడవు=బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుఁడవు, దక్షిణగురునకీదలఁచితేని=గురుదక్షిణ యీదలఁచివా, సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది = సాంసారిక సర్వక్లేశనాశకంబేదో,

\* గుడిసె. † కందు.

అవ్యద్యః=అట్టివిద్యను, బోధింపుము=తెలుపుము, అనినః=అనఁగా, నవ్య = హ  
సించి, అహహ=అశ్చర్యము, నిష్కం...ము-నిష్కంబుక=శత్రురహితమైన, అస్మ  
దీయ=నాసంబంధియైనట్టి, అధిరాజ్యము=ప్రభుత్వమున, అడుగనొల్లక=వేడవలవక,  
ఇదియేటికడిగితిపుడు=ఈయధ్యాత్మవిద్య నిపుడేల యడిగితివి, త్న త్త్రియుల కల్లఁ=  
రాజుల కెల్లను, రాజ్యంబుకంటెఁ=ప్రభుత్వమునకంటె, మఱిసియంబుగలదె=అతి  
శయమైనయిట్లముగలదా, అటన్నఁ=అట్లనఁగా, అతఁడు=ఖాండిశ్యుఁడు, ఇట్లనియె=  
ఈప్రకారమనియె.

తా. ఈ మిమాట లుత్తమంబులు గావు విడువుండని యా ఖాండిశ్యుండు పా  
శేము వెడలినచ్చి కేశధ్వజుం గని ప్రీతితో గురుదక్షిణ నిశ్చయముగ నీఁ దలఁచితివా  
యని పల్కి సత్యముగా నితనున్న నోరాజా నీ వధ్యాత్మ విద్యయందు దక్షుండవు.  
గాన సాంసారిక సర్వక్లేశ నాశకం బగునది యేదో యట్టి విద్యను బోధింపు మనఁగా  
నవ్యి యాశ్చర్యమొంది నిష్కంబుకం బగునారాజ్యము నడుగ నొల్లక యీ య  
ధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి, రాజుల కెల్ల బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యముం  
గలదే యనఁగా నాఖాండిశ్యుండు నిత్యమాణ ప్రకారంబుగ నిట్లనియె.

మ. విను కేశధ్వజ ధాత్రి వేడమికి నా వేదించెద స్థై తు వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించు లౌల్య మెందుఁ రణం

బునఁ బాడిఁ రిపుగెల్పువాడియుఁ బ్రజాపాపంబు ధర్మంబు రా

జున కౌ నైన నశ త్తద్విజితరాజ్య స్స \* స్నఘం బంటునే. 61

టీ. కేశధ్వజ=కేశధ్వజుఁడా, వినుము=ఆకర్షింపుము, ధాత్రి వేడమికిఁ=  
ధూమినిఁ బ్రార్థింపకముందుటను, హేతువు=బీజమును, అవేదించెదఁ=తెలిపెదను,  
ఎందుఁ=ఎందునను, లౌల్యంబు=చాపల్యము, అజ్ఞానకుం గాక=అవివేకికడక్క, వివే  
కికిఁ=జ్ఞానికి, ఏలజనియించుఁ=ఎందులకుఁబుట్టును, రణంబునఁ=జగదమందు,  
పాడిఁ=ధర్మముచేత, రిపుఁ=శత్రువును, గెల్పువాడియుఁ=జయించునట్టి బంటు  
తనము, ప్రజాపాపంబు=ప్రజలరక్షించుట, రాజునకుఁ=ప్రభువునకు, ధర్మంబుఁ=  
న్యాయమగును, విసన్=అట్లయినను, త్వద్విజితరాజ్యాన్-త్వత్=నీచేత, విజిత=జయం  
పఁబడిన, రాజ్యాన్=రాజ్యముగలయట్టియు, అశ త్తన్=బలిమిలేనియట్టి, నన్ను=నను,  
అఘంబు=పాపము, అంటు నె=స్పృశించునా, అంటదనుట.

తా. ఓయి కేశధ్వజుడా! రాజ్యము వేడకుండుటకుఁ గారణముఁ దెలిపెద  
వినుము. ఏనస్తునందయినను చాపల్య మజ్ఞానకుం గలుగు గాక జ్ఞానికి నేల జనియం  
చును? యుద్ధమందు ధర్మముచేత శత్రువును గెల్పుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును

రాజులకు ధర్మంబౌ నయినను నీచేత నపహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుఁడనై యున్న నన్నఘంటులు స్పృశింపనని చెప్పెను.

నీ. నరనాథ యీరాజ్యపరిపాలనారాతి,  
హననాదికృతరూప + యగునవిద్య  
యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగఁ,  
గలుషంబు రా దధికారియైన  
వాఁడు విసర్జింప వచ్చు + వర్ణాచార,  
లోపంబుచే నగు + పాపలేప  
మైన నేనిత్తుఁ గొమ్మనఁ గొను ధరణిభో,  
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె

తే. కాన సత్య త్రియులకు భైక్షంబు కీడు  
మత్స్యధానులు వేడు సామ్రాజ్యమనెడు  
పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం బయుక్త  
మది యెఱిఁగి రాజ్య + మడుగ నే నిచ్చయింప.

62

టీ. నరనాథ=కేశిధ్వజుఁడా, ఈరాజ్య...ప - ఈరాజ్యపరిపాలనము, ఆరాతి హనన=శత్రు సంహారము, అది=మొదలగువానిచేత, కృత=చేయఁబడిన, రూపయగు=స్వరూపము గలదైన, అవిద్య=అజ్ఞానము, అనధికారికిన్=అధికారము లేనివానికి, విసర్జనముఁ గావింపఁగన్=విడిచిపెట్టఁగా, కలుషంబురాదు=పాపమొగవను, అధికారియైనవాఁడు, విసర్జింపన్=విడువఁగా, వర్ణాచారలోపంబుచేన్=క్షత్రియ వంశాచార లోపముచేతను, అగు...ము - అగు=విసర్జి, పాప=కిల్బిషముయొక్క, లేపము=పూత, నచ్చున్=కలుగును, (అనఁగా బాపప్రాప్తియొననుట), విసన్=విసను, ఏన్=నేను, ఇత్తుక్=ఒనఁగెదను, కొమ్మనన్=గ్రహింపుమనఁగా, కొను=గ్రహించునట్టి, ధరణి=భూమి, భోగమునకుఁగాక=ఆనుభవించుటకేగాని, ధర్మమునకగునె=ధర్మమునకగునా, కానన్ = గనుక, క్షత్రియులకున్ = పుడమి తొండము, భైక్షంబు = అడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు=పాపము, మత్స్యధానులు=నామంత్రులు, వేడుసామ్రాజ్యము=రాజ్యమొనుము, అనెను = అనియెడు, పలుకు=మాట, ధర్మ...బు-ధర్మచ్ఛలంపు-ధర్మమనువ్యాజ్యముగల, లోభంబు=లోభగుణము, అయుక్తము=యుక్తముగాను, అదియెఱిఁగి=అది తెలిసి, రాజ్యమడుగన్=ప్రభుత్వము వేడుటకు, ఇచ్చయింపన్=అక్షేపింపను.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా ! యీరాజ్య పరిపాలన శత్రుసంహారము మొదలగువానిచేతఁ జేయఁబడిన రూపము గలయట్టి యవిద్య, యనధికారి యగువాఁడు

గ్రహింపక విడిచెనేని పాతకము రా దధికారి యగువాఁడు విడిచెనేని తృ త్రియ వంశాచారలోప మగుటవలని పాపలేపంబా నైనను నే నిచ్చెదఁ బరిగ్రహింపు మనఁగా గ్రహించినట్టి సామ్రాజ్యము భోగమునకేఁగాని ధర్మమునకుఁగాదు కావున రాజులకు యాష్టావృత్తిచేతఁ బుచ్చుకొనుట మిగులఁ బాతకము నామంత్రులు రాజ్యమును గోరు మన్నమాట ధర్మ వ్యాజముగల లోభగుణం బయుక్తమైనది యని తెలిసి నే రాజ్యమడుగక బ్రహ్మవిద్య నడిగితి నని ఖండిత్యుఁడు పలికెను.

తే. ఆసపడుదురు బుధులు \* రాజ్యమున మమత

మానని జడాత్తుల ట్లహంమానపాన

మత్తులకెకాక యది యేల \* మాద్యశులకు

ననిన హర్షించి మెచ్చి యజ్జనకుఁ డనియె.

63

టీ. బుధులు=పండితులు, సుమతమానని=సుమకారము విడువనట్టి, జడాత్తులట్లు=మూఢాత్తులఁబలె, రాజ్యమునన్=రాజ్యమందు, ఆసపడుదురు=వాంఛింతురా, అది=అవాంఛ, అహం...కాక - అహంమాన=అహంకారమనియెడి, పాన=మధుపానముచేతను, మత్తులకేకాక=మదించినవారికేకాని, మాద్యశులకున్=మావంటివారికి, ఏల=ఎందుకు, అనినన్=అనఁగా, హర్షించి=సంతోషించి, మెచ్చి=శ్లాఘించి, అజ్జనకుఁడు=ఆకేళిధ్వజుండు, అనియె=పలికెను.

తా. ప్రాజ్ఞులైనవారు సుమకారము విడువని మూఢులవలె రాజ్య మపేక్షింపరను వాంఛ యహంమానపానమత్తులై యున్న వారలకే కాక మముఁబోటులకేల ? అనఁగా నజ్జనకుండు హర్షించి స్తుతిజేసి యొకమాట నెప్పెను.

ఆ. ఏ నవిద్యవలన \* మృత్యువుఁ దరియింప

ననఘ రాజ్యమును మఃఖాదికములు

చేయు చున్నవాఁడ \* క్షీణింపఁ జేయుదుఁ

బుధ్యాఫలము భోగభుక్తివలన.

64

టీ. అనఘ=పాపరహితుఁడా ! ఏన్=నేను, అవిద్యవలనన్=అజ్ఞానమువలన, మృత్యువున్=సంసారిమును, తరియింపన్=దాటుటకై, రాజ్యమును=ప్రభుత్వమును, మఃఖాదికములు=యజ్ఞాదిసత్కర్తృఫలమును, భోగభుక్తివలనన్=భోగానుభవముచేతను, క్షీణింపఁజేయుదున్=నష్టపఱుతును.

తా. పాపరహితుఁడ ఎగు నోయి ఖండిత్యుఁడా ! నే నజ్ఞానమువలన సంసారిము దాటుటకు ప్రభుత్వమును, యా గాది సత్కర్మములుఁ జేయుచున్నాఁడను, భోగానుభవమువలనఁ బుణ్యఫలంబుల క్షీణింపఁ జేయుదు నని వచించెను.

\* రాజ్యంపు మమత.

క. మన యీ నిమిషంశము పా

వన మగుభాగ్యమున మనుజువర తత్త్వవివే  
చనచింత నీకుఁ బొడమెను

విను మిఁక వినుపింతు నేను + విద్యావిధమున్.

65

టీ. మనుజువర=రాజా ! మన...ము-మన=మనయొక్క, ఈనిమిషంశము=నిమిషక్రప ర్థివంశము, పాప...న్-పాపనమగు=పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునన్=పుణ్యముచేత, తత్త్వవివేచనచింత-తత్త్వ=తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత=విచారము, నీకున్, పొడమెన్=పుట్టెను. ఏన్=నేను, విద్యావిధమున్=జ్ఞానమార్గమును, వినుపింతున్=తెలియఁ జెప్పెదను. ఇఁక, వినుము=అలకింపుము.

తా. మానవశ్రేష్ఠుఁడా ! మన యీ నిమిషక్రప ర్థివంశము పరిశుద్ధ మగునట్టి పుణ్య విశేషముచేత నీకుఁ దత్త్వవివేచనచింత గలిగెను గాన నిఁక నేను జ్ఞానమార్గముం చెలిపెద నాకర్షింపు మనియెను.

ఆ. ఆత్మకాని మేన + నాత్మబుద్ధియును న  
స్వంబునందు మిగుల + సత్త్వమతియు  
నవనివర యవిద్య + యను మహాతరువు ను  
త్పత్తి కీద్యయంబు + విత్తు మొదలు.

66

టీ. అవనివర=భూనాగుఁడవగు నోయి ఖాండిక్యుఁడా ! ఆత్మకాని=జీవుఁడుగానట్టి, మేనన్=శరీరమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జీవజ్ఞానమును, అస్వంబునందు=తనదిగాకుండునట్టి గృహదులయందు, సత్త్వమతియు=తనది యను బుద్ధియు, ఈద్యయంబు=ఈరెండును, అవి...కిన్ - అవిద్యయను=అజ్ఞానమనియెడు, మహాతరువు=గొప్పన్యాయముయొక్క, ఉత్పత్తికిన్=జననమునకు, 'సప్తాహలోఽచినుమే' అను నూత్రముచేత నుమాగమము. మొదలు=అదియైనట్టి, విత్తు=బీజము.

తా. ఓ ఖాండిక్యుమహారాజా ! తానుగాని దేహమందు తాననుజ్ఞానమును, తనదిగాక యుండెడి గృహదులయందుఁ దనది యనెడి బుద్ధియు, నీరెండు నజ్ఞానమును మహావృక్షమునకు నాదియైన బీజంబు.

క. సరనాథ పాంచభౌతిక

శరీరమున దేహి మోహసాంద్రతమతముః

పరివృతుఁ డై యే నిది నా

పరికర మని యవధిలేని + భ్రమపడి తిరుగున్.

67

టీ. సరనాభ=రాజా ! దేహి=జీవుండు, పాంచ...నన్-పాంచభౌతిక=పంచ భూతపరిణామంబై, శరీరమునన్=కాయమునందు, సాంద్ర...డై-సాంద్రతమ=మిగుల దట్టమైన, తమః=అవిద్యచేతను, పరివృతుడై=అవరింపఁబడినవాడై, ఏన్=నేను, ఇది, నాపరికరము=నాసొమ్ము, అని=నిశ్చయించికొని, అపథిలేని, భృమపడి=అజ్ఞాన మునఁబడి, తిరుగున్=భృమణముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓ రాజా! పంచభూత పరిణామంబగు దేహముండు మిగుల బలసియున్న యజ్ఞానముచేత నావరింపఁబడినవాఁడు గాన జీవుఁడు నేననియు, నాపరికరంబు అని యును దరిలేని భ్రాంతిఁజెంది తిరుగుచుండును.

క. జలవసుధాంబరపవన

జ్వలనంబులకంటె దా నంజస్రంబు వెలి

వెలుఁగొందునాత్మ యుండఁగ

గ శేబరము నెవ్వఁ డాత్మగాఁ దలపోయున్.

68

టీ. జల...న్-జల=ఉదకము, ససుధా=ధూమి, అంబర=ఆకాశము, పవన= వాయువు, జ్వలన=అగ్ని, ఈపంచభూతములకంటె, తాన్=తాను (అనఁగా నాత్మ యనుట), అజస్రంబు=నిరంతరమును, వెలిన్=కడను, వెలుఁగొందున్=ప్రకాశించు నట్టి, ఆత్మ=జీవుఁడు, ఉండఁగన్=ఉండఁగా, క శేబరమున్=దేహమును, ఎవ్వఁడు= ఎట్టివాఁడు, ఆత్మగాన్=తానుగా, తలపోయున్=నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివీప్రేక్షోవాయాకాశంబు లను పంచభూతములకంటెను దా నిరంతరము వెలపటఁ బ్రకాశించు చున్న జీవుం డై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్మ యని తలంచును.

సీ. వపు రుపభోగ్యముల్ • నృప గృహక్షేత్రాదు,

లవి బొంది వొఁగాక • యాత్మవగునె

య ట్లన పుత్రప్రాంత్రానికమును నాత్మ,

గాని మైఁబుట్టుటఁ • గావు తనవి

గాన మృత్యువుగను • కాయంబున జనించు,

పుత్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు

ఎపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడే,

యడరు భోగంబు లీయాత్మకంట

తే. వట్లుగా కీయొడలె యాత్మ • యన్న నంటు  
మృద్ధహము నిల్చు నెట్లల్లు • మృజ్జలాది  
నట్లు భౌతికభోగాశానాది భౌతి  
కాంగములు నిల్చు భోగ మిం • దాత్మ కెద్ది.

69

టీ. సృప=రాజా, పురుషభోగ్యముల్ = శరీరముచేత ననుభవింపఁదగినట్టి, గృహక్షేత్రాదులు=ఇండ్లు భార్య మొదలైనవి, ని. 'క్షేత్రంపత్నీ శరీరయోః' అని యమగము. అవి=ఈ విషయము, బొందివి=దేహసంబంధులైనవి, డౌ=గాక, ఆత్మ వగునె=ఆత్మ సంబంధులైనవి యగునా, అట్లన=ఆరీతిగానే, పుత్త్రీ...ము-పుత్త్రీపౌత్త్రీ = కొమారులు మనుమలు, వీరియొక్క, అనీకమును=సంఖ్యమును, ఆత్మగాని=జీవుఁడుగాని, మైక్=దేహమందు, పుట్టుట=జనియించుటచేత, తనవిగావు=ఆత్మవిగావు, కాన్=అట్లుగుటచేత, మృత్యువుగనుకాయంబున=మృత్యువును బొందునట్టి శరీరమందు, జనించు = పుట్టుచున్న, పుత్త్రీదులెడ= కుమారులు మొదలగువారియందు, స్వత్వబుద్ధి=తనదనుజ్ఞానము, తగదు=కూడదు, ఎప్పుడేని = ఎప్పుడైనను, ఆత్మ=జీవాత్మ, వేతే=భిన్నమే, అనుక్=అనుకొనునో, అప్పుడె, అడరు = పృథ్వియగుచున్న, భోగంబులు=సృక్చందనములు, ఆత్మకుక్=తనకు, అంటవు=స్పృశింపవు, అట్లుగాక=అటుగాక, ఈయొడలె=ఈశరీరమే, ఆత్మ=నేను, అన్నక్=అన్నట్లాయెనేని, అంటున్=మట్టును, మృద్ధహము=మృత్యుయనికేతనము, అల్లుమృజ్జలాదిన్ = అలికి పూసినట్టి మన్న నీళ్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు = ఏప్రకారము, నిలుచుక్=ఉండునో, అట్లు=అప్రకారముగ, భౌతిక=భూతసంబంధులైన, భోగ=సుఖము, ఆశన=అన్నము, అదిక్ = మొదలుగాఁ గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్పుక్=పంచభూతాత్మక శరీరములు నిలుచును, ఇందు=దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకుక్=జీవునకు, ఎద్ది=ఏది.

తా. ఓయిరాజా! దేహాశాసన భోగ్యంబులైన, గృహక్షేత్రాదులు, శరీర సంబంధులుగాని యాత్మ సంబంధులుగావు. అత్యైతిహ్యముననే పుత్త్రీపౌత్త్రీది సమాహము దేహమందు జనియించుటచేత నాత్మవిగావు, గాన మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనియించిన పుత్త్రీదులందు స్వత్వబుద్ధి కూడదనియు నెప్పుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నంబని భేదజ్ఞానము గలుగచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మకంటె ఎటుగాక శరీరమే తానని తలచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి; మంటితోఁ గట్టంబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యత్యైతిహ్యమున పంచభూతసంబంధులైన సుఖము, ఆశనము మొదలగువానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును, దీనియందు దాత్మకు భోగ మెక్కడిది.

మ. జనిసాహస్రబహుప్రయాణ మగు సంసారంపుడ్రోవ న్నదా  
చనుచుండు స్థన మోహభేదముల మఃస్సంసారి పాంథుండు వా  
ననలం ధూళి ముసుంగుఁ గాఁగ నెపుడేకఁ జ్ఞానంపుటుష్టోదకం  
బునఁ దత్తాళనసేయు వాని కపు డఃమోహశ్రమంబు స్థనుఁ. 70

టీ. జని...ము - జనిసాహస్ర = జన్మసహస్రము అనియెడి, బహుప్రయాణ  
మగు = అనేక ప్రయాణములు గల, సంసా...వక్ - సంసారంపు = జననమరణాది  
రూపమైన సంసారమనియెడు, త్రోవక్ = మార్గమునందు, సంసా...డు - సంసారి =  
సంసారియను, పాంథుండు = పథికుండు, వాసలక్ = అనాదికర్మ వాసనలనియెడు,  
ధూళి = పరాగము, ముసుంగు గాఁగక్ = కిప్పుగాఁగా, ఘన...ము - ఘన = అతిశ  
యమగు, మోహ = మోహమనియెడు, భేదము = క్లేశము, అలమక్ = చుట్టుకొనఁగా,  
సదాచనుచుండుక్ = ఎప్పటికినిఁ దిరుగుచుండును, ఎపుడేక = ఏసమయమున, జ్ఞానంపు  
టుష్టోదకంబునక్ = శాస్త్రజన్య జ్ఞానమనియెడి ముష్ణజలంబుచేతి, తత్తాళనసేయుక్ -  
తత్ = అకర్మవాసన అనియెడు పరాగమును, త్తాళనసేయుక్ = కడుగుకొనునో,  
వానికి = సంసారియను పథికునికి, అపుడు = అక్షణమందు, అమోహశ్రమంబుక్ =  
అమోహమను శ్రమమును, చనుక్ = నివర్తించును.

తా. జన్మసహస్రము అనియెడి యనేకప్రయాణముగల జనన మరణాది రూప  
మగు సంసార మను త్రోవయందు సంసారి యనుపథికుం డనాదికర్మవాసన అనియెడి  
పరాగము గిప్పుకొనఁగా నతియం బగు మోహ మనుక్లేశము చుట్టుకొనఁగా నెడతెగక  
తిరుగుచుండును. ఎపుడు శాస్త్రజన్యజ్ఞానమను ముష్ణోదకముచేత సంసారి యను తెరువరి  
యా కర్మవాసన అనియెడి పరాగమును గడుగు కొనుచున్నాడో యపుడ యమో  
హమను శ్రమము నివర్తించును.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బాటఁ నాశరీరి  
స్థస్థుడై తా ననన్యాతిశయ మబాధ  
మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణఁ మనుభవించు  
ననఘ తొల్లియు నిర్వాణఁఖనియ కాన.

71

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడా' అట్టి...బు - అట్టి = అటువంటి, మోహశ్ర  
మంబు = అజ్ఞానమనియెడి యాగూఢము, అలక్ = లీలఁగా, అశరీరి = అశీవుండు, స్వ  
స్థుడై = తాను గుఱుపడినవాడై, అనన్యాతిశయము = తనకంటె నతిశయము లేనట్టిది  
యు, అబాధము = గుఱురహితమైనది, అనఁగక్ = అనఁగా, విలసిల్లు = ఒప్పుచున్న,  
నిర్వాణము = మోక్షానందమును, అనుభవించుక్ = భోగించును, తొల్లియు = మునుపు  
ను, నిర్వాణఁఖనియకొన = మోక్షాశ్రయుండేకొన, (అనఁగా జీవన్ముక్తి డె యనుట).



తా. పాపరహితుడవగు నోయిరాజా! యతండు తొలుత జీవన్ముక్తుడై కానఁ దాదృశంబగు నజ్ఞానమనియెడి యాయాసము దీఱఁగా జీవుండు సుఖమై సర్వోత్తమంబును దుఃఖరహితము నైనది యనునట్లుగఁ బ్రకాశించుచున్న యానంద మనుభవించును.

వ. విను జనేశ్వర జలం బస్పృష్టదహనం బయ్యుఁ దదీయ యోగం బునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతిశీతలం బయ్యు నుడికి శబ్దో ద్రేకాది ధర్మంబులం బొందున ట్లాత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహంమానాది దూషితుండై ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులం బొందు వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయండు నాత్మయ ట్లగుట నింత యనర్థమూలం బగు నీయవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించితి నేవం విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకు సంక్షయ కరంబు యోగంబు దక్క మఱియొండు పాపము లే దనుటయుఁ బ్రీతుం డై ఖండి క్యుండును మహాత్మా యిన్నిమివంశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రా ర్థుండ వీవు నాకు నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు ననినఁ గేశిధ్వజుండు కృపాళుం డై మహీపాలా విను మెందేని సంస్థితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యం బుఁ బొందు నట్టియోగంబుఁ జెప్పెద సావధానుండ నై విను మని యిట్లనియె.

72

టీ. విను=వినుము, జనేశ్వర = రాజా, జలము = నీరు, అస్పృష్ట దహనం బయ్యున్=అగ్ని సంహతయండియు, తదీ...న్ = తదీయ=ఆయన్ని సంబంధియైన, యోగంబునన్=సంపర్కముచేత, కలశోదరంబునన్=ఘటోదరమునంగ, ఉన్మిక్= ఉండుటంజేసి, తాన్=ఉదకము, అతిశీతలంబయ్యున్=మిగుల జల్లనై యుండియు, ఉడికి=కాగి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులన్ = సలసలయను శబ్దము పొంగు మొదలైన గుణములను, పొందునట్లు=ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మియున్ = జీవుఁడును, ప్రకృతి సంబంధంబునన్ = శరీరసంబంధముచేత, అహంమానాదిదూషితుండై = అహంకార మమకారాదులచేత మలీనుండై, ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులంబొందున్ = ప్రకృతి జన్యగుణంబుల శాశ్రయించునుగాని, వీనికి = ఈప్రకృతిధర్మములకు, ఆస్యంతవిలక్షణుండును = మిగుల వేరైనవాఁడును, అక్షయండును - నాశము లేనివాఁడును, అత్మ=జీవుఁడు, అట్లగుటన్ = అట్లుగాన, ఇంత యనర్థమూలంబగు, ఈ అవిద్యా= ఈ అజ్ఞానముయొక్క, బీజంబు=కారణమును, ఎఱిగించితిన్ = తెలిపితిని, శ్లో. 'అనా

## తృ తీ యా శ్వా న మః.

త్వ న్యాత్మబుద్ధిర్యా అన్వేష్యమితీయామతిః, అవిద్యాతరుసంభూత బీజమేత ద్విధా  
 సిత్తమ్.' అని విష్ణుపురాణము. ఏనంవిధంబులగు=ఈప్రకారమైన, సకలక్షేతములకు=  
 సమస్త గుణములకు, సంక్షయకరంబు = నాశముఁ జేయునది, యోగంబుదక్క =  
 యోగము విना, మఱియొండుపాయము లేదనుటయు = మఱియొక సాధనంబు  
 లేదనఁగా, ప్రీతుండై=సంతసించినవాడై, ఖండిత్యుండును, మహాత్మా = మహామతి  
 యగు నోయి కేశిధ్వజుఁడా, ఈనిమిషంశంబునకే, విజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, యోగ  
 శాస్త్రార్థండువు = యోగశాస్త్రార్థము గలవాఁడవు, నీవు, నాకున్ = నాకును,  
 ఆయోగంబు సమస్తంబు విస్తరింపవలయు ననినన్ = ఆయోగమంతయు విపులము  
 గాఁ జెప్పవలయు ననఁగా, కేశిధ్వజుఁడు, కృపాశుండై=దయగలవాడై, మహీపా  
 ల=భూనాయకుఁడా, వినుము=ఆకర్షింపుము. ఎందేని సంస్థితుండై=ఏయోగశాస్త్ర  
 మందు నున్నవాడై, ముని=సాధకుండు, మఱి=పిమ్మట, పునర్భవంబునకున్ రాక=  
 పునర్జన్మమునకురాక, బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు=బ్రహ్మత్వమును, పొందున్ = పొందునో,  
 అట్టి యోగంబుఁజెప్పెద=ఆయోగము పఠించెదను, సావిధాన చిత్తుడవై=నిశ్చలమన  
 స్కుడవై, వినుముని=ఆకర్షింపుమని, ఇట్లనియె.

ఆ. ప్రాణికోటి కెల్ల \* బంధంబు మోక్షంబు

చేరుటకును మనసు \* కారణంబు

విషయసంగియైన \* విను బంధకారి ని

ర్విషయ మైన ముక్తి \* విభవకారి.

73

టీ. ప్రాణికోటి కెల్లన్=ఎల్లప్రాణులకు, బంధంబు=సంసార రూపబంధము,  
 మోక్షంబు=తద్వ్యవృత్తము, చేరుటకును=ఈరెండుపొందుటకు, మనసు=మనంబు,  
 కారణంబు=హేతువు, విషయసంగియైన=ప్రకృందనాదివిషయములయందుఁ దగి  
 లేనేని, బంధకారి=బంధము గలుగఁజేయునది, నిర్విషయమైన=విషయములయందుఁ  
 దగులకుండేనేని, ముక్తివిభవకారి=ముక్తివైభవముం జేయునది.

తా. సకల ప్రాణులయొక్క సంసారరూపబంధమునకును మోక్షమునకును  
 మనంబే కారణ మని ము, నామనంబు ప్రకృందనాదివిషయములయందుఁ బ్రవేశించె  
 నేని బంధంబును, విషయములయొడఁ దగులకుండేనేని యనన్యతీతయం బగుమోక్షం  
 బునుం గలుగఁ జేయును.

నీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి \* విషయాది వలన నె,

మృత మాహరించి బ్రహ్మము బడేశుఁ

జింతింపవలయు \* నిశ్చేయనంబున కల్లు,

చింతింప నతఁడు తచ్చింతకునకు

## ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

నాత్మభావం బిచ్చు • నాకర్షకము వికా,  
 ర్యశ్మసారముఁ దార్చు • నట్లు యోగ  
 మన యమాదికవిషయంబైన యాత్మ ప్ర,  
 యత్నంబున కధీన • యైన సాత్త్వి  
 తే. కపుమనోగతి యెయ్యది • గలదు దాని  
 బ్రహ్మసంబంధినిఁగఁ జేయు • ప్రాధి సూపె  
 యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మెం • దేనిగలుగు  
 నట్టి యోగంబు గలిగినయతఁడె యోగి.

74

టీ. విజ్ఞానమునఁజేసి=విశేషజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలన = స్రక్చందనాది విషయములు మొదలగు వానివలన, నెమ్మనము=మనస్సును, ఆహరించి=మరలించి, పరేశుఁ=పరమేశ్వరుఁడైన, బ్రహ్మముఁ=పరబ్రహ్మను, నిశ్చేయసంబునకుఁ=మోక్షమునకు, చింతింపవలయుఁ=ధ్యానముసేయవలయు, అట్లుచింతింపఁ=అలాగు ధ్యానముసేయఁగా, అతఁడు = అబ్రహ్మము, తచ్చింతకునకుఁ = అధ్యానముసేయు వానికి, ఆకర్షకము=ఆకర్షక మైనట్టి సూదంటుతాయి, వికారి=రూపాంతరముగల, అశ్మసారము=లోహమును, తార్చునట్లు=ఆకర్షించునట్లు, ఆత్మభావంబు=తనస్వరూపమును, ఇచ్చున్=ఒసఁగును, యోగమనఁ=యోగమనఁగా, యమాదికంబైన=యను నియమాది విషయకమయిన, ఆత్మప్రయత్నంబునకున్=జీవునియొక్క వ్యవసాయమునకు, అధీనయైన = తగులైన, సాత్త్వి...గతి - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణప్రధానమైన, మనోగతి=మనోవ్యాపారము, ఎయ్యదిగలదు=ఏదికలదో, దానిన్ = ఆమనోవ్యాపారమును, బ్రహ్మసంబంధినిఁగాన్=బ్రహ్మమునుబొందినదానిఁగా, చేయుప్రాధి సూపె=చేయుప్రాధిమ్యమును, ఇట్టివైశిష్ట్యధర్మము=విశేషభావముగల ధర్మము, ఎందేనిగలను=ఎక్కడఁగలదో, అట్టియోగంబు గలిగినయతఁడె యోగి=అట్టియోగముగల వాఁడె యోగి.

తా. విశేషజ్ఞానముచేత విషయాదులను హరించి బ్రహ్మసంధానముఁ జేయు వాని కాపరబ్రహ్మము సూదంటుతాయి వికారముగల యిసుమును దనయందు గ్రహించినట్లు నాత్మస్వరూపము నిచ్చుననియు, యోగమనఁగా యమనియమాది విషయకంబయిన తనప్రయత్నమున కధీనమైన సత్త్వగుణప్రధానముగు మనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధిఁగాఁజేయునట్టి ప్రాధిమ్యమును, నిట్టివైశిష్ట్యధర్మ మెందుఁ గలదో యదే యోగ మాయోగము గలవాఁడె యోగి.

వ. మఱియు బ్రహ్మచర్యాదులగు యమంబు లేనును స్వాధ్యాయాదు  
లగు నియమంబు లేనును నిష్కాముఁడై యోగి యగువాఁడు మ  
నోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు నివి కామ్యంబు లైన  
విశిష్టఫలదంబులు నిష్కాములకు ముక్తిదంబు లగునట్టి యమనియ  
మంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి సవలంబించి ప్రాణా  
భిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున ఐశంబు సేయవలయు నదియె  
ప్రాణాయామ మనంబడు నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞ  
లం బరఁగునదియె ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ  
నిరోధంబున రేచకాదిత్రైవిధ్యంబునం బొందు మొదల నా చె  
ప్పిన బీజాబీజ సంజ్ఞలందు సంతస్థులరూపావలంబి యగునదియ  
సబీజం బితరం బబీజంబు మఱి శబ్దాదివిషయంబులం బ్రవ  
ణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు  
సేయుట ప్రత్యాహారం బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవ  
శ్యకర్తవ్యంబు దీనివలన సతిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నా  
త్మవశ్యత గలుగు నివిగన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగ  
సాధకుండు గానేరండు ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు ప్రత్యాహా  
రంబున నింద్రియంబులు వశంబు లైన పిమ్మటఁ జిత్తంబు శుభాశ్ర  
యంబునం దిడునది యనుటయు ఖండిక్యఁ డిట్లనియె. 75

టీ. మఱి=మఱియును, బ్రహ్మచర్యాదులగుయమంబులేనును = బ్రహ్మచర్యము  
మొదలైనయమంబులేనును, స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబులేనును = వేదపారాయ  
ణము మొదలైన నియమంబులేదును, యోగియగువాఁడు, నిష్కాముఁడై=కోరికలేని  
వాఁడై, మనోనైర్మల్యసంపాదనకు=మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొఱకు, ఆచరింప  
వలయున్=ఆచరింపవలయును, ఇవి=ఈయమనియమములు, కామ్యంబులైనన్=కోరి  
కచేతఁజేయఁబడినయెడ, విశిష్టఫలదంబులు=సకల ఫలప్రదంబులు, నిష్కాములకున్  
=కోరికలేనివారలకు, ముక్తిదంబులగున్=మోక్షమిచ్చునవియగును, అట్టియమనియ  
మంబులు, వదలక=విడువక, భద్రాసనాదులయందు=భద్రాసులగునాసనవిశేషముల  
యందు, ఒకటిసవలంబించి = ఒకటినాశ్రయించి, ప్రాణాభిధానంబగు = ప్రాణమును  
పేరుగల, పవనంబున్ = వాయువును, అభ్యాసంబునన్ = విశంబుసేయవలయున్=వా  
డుకచేత వశపఱుచుకొనవలయు, అదియెప్రాణాయామమనంబడున్ = అట్టిప్రాణా  
యామంబు, సబీజాబీజసంజ్ఞలం బరఁగు=సబీజప్రాణాయామం బబీజప్రాణాయా

మం బని నానుద్యయముచేత నొప్పును, అదియే=ఆ ప్రాణాయామమే, ప్రాణాపానంబుల=ప్రాణాపానంబులను రెండు వాయువులయొక్క, మిథుః=పరస్పరము, అనురోధంబులక=అనుసరించుటచేతను, ఉభయనిరోధనంబునక=రెంటిని నిలుపుటచేతను, రేచకాది త్రైవిధ్యంబునుక=రేచక పూరక కుంభకము లనియెడి త్రివిధత్వమునుక, పాండుక=వహించును, మొదలనాచెప్పిన=లోలత నేఁ జెప్పిన, సబీజాబీజ సంజ్ఞలందు=ఈరెండు నామములయందు, అంతః=లోపలను, స్థూలరూపావలంబియగునదియ=స్థూలస్వరూపము నాశ్రయించునదియ, సబీజంబు=సబీజప్రాణాయామంబు, ఇతరంబు=నూత్నస్వరూపావలంబి యగునదియే, అబీజంబు=అబీజప్రాణాయామంబు, మఱిశబ్దాదివిషయంబులక=శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధంబులను విషయములంగు, ప్రవణంబులగు=వ్యవహారతలైవట్టి, ఇంద్రియంబులక=శ్రోత్ర, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వః, ఘ్రాణంబు లనుపంచేంద్రియములను, త్రిప్పి = మరలించి, మానసంబున కధీనంబులు సేయుట=మనంబునకు వెళుముసేయుట, ప్రత్యాహారంబు, ఇట్టిప్రత్యాహారంబు, ముముక్షునకుక=మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అవశ్యక ర్తవ్యంబు=తప్పక చేయఁదగినది, దీనివలనన్=ఈప్రత్యాహారయోగమువలన, అతీచంచలంబులగు=మిగులఁజలంబులైన, ఇంద్రియంబులకుక=పంచేంద్రియంబులకు, ఆత్మవశ్యతగలుగుక=ఆత్మవశంబొటకలుగును, ఇవి=ఈప్రాణేంద్రియంబులు, కనక=చూడఁగా, వశ్యంబులు కాకుండినక=వశవర్తులు కాకుండెనేని, ఆయోగి=ఆయోగపురుషుండు, యోగసాధకుండు కానేరండు=యోగము సాధించువాఁడుగాఁడు, ప్రాణాయామంబునక=ప్రాణాయామముచేతను, పవనంబులు = వాయువులు, ప్రత్యాహారంబునక=ప్రత్యాహారముచేత, ఇంద్రియంబులు=శ్రోత్రాదులు, వెళ్లంబులైన = అధీనములైన, పిమ్మటక=పిదప, చిత్తంబు = మనమును, శుభాశ్రియంబునంగు = శుభాధారముగు పరబ్రహ్మమునంగు, ఇడునది = పొందింపవలయును, అనుటయు = అనఁగా, ఖండిత్యుండు, ఇట్లనియొక=ముంగు చెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యనుములైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమములైదును జిత్రశుద్ధికిఁగ కనుష్ఠింప వలయును. ఇవి క్రిందికి చేతఁ జేసిన పక్షమున విశేషఫలములనిచ్చును. క్రిందికి లేక చేసినయెడ మోక్షముబుద్ధును. భద్ర ముక్త పద్మ సిద్ధ వీర ముక్త పద్మ మను నివి మొదలగు నాసనములలో నొకటి నవలంబించి వాయువును రేచక పూరక కుంభకాభ్యాసముచేత వశపఱచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాాయువును వశపఱచుకొనుటయే ప్రాణాయామ మనంబడును. అది సబీజంబబీజం బని ద్వివిధంబు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లను పంచవిషయములకుఁ బోవు శ్రోత్రత్వచ్ఛక్తుచ్ఛ్విహ్వఘ్రాణము లనుపంచేంద్రియంబుల మరలుచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షున కవశ్యము చేయఁదగినది. ఇట్లునరింప నింద్రియ

సులు మనస్సున కధీనములగును. పిమ్మట శుద్ధం బగుచిత్తమును పరబ్రహ్మాయందుఁ జేర్చవలయును.

క. మనమున కెద్ది శుభాశ్రయ

మనఘ యెఱింగింపు మఱి సమస్తాధారం

బనఁ జన యద్వస్తువు య

న్యనన మశేషోరుదుఃఖఃమండలిఁ జెఱుచున్.

76

టీ. మనమునకుఁ=మనస్సునకు, ఎద్ది=ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైన స్థానము, మఱి=మఱియును, సమస్తాధారంబు=సకలమును ధరించునది, అనన్=అను నటుల, యద్వస్తువు=ఏవస్తువు, చనున్=ఁబిప్పను, యన్యనము=ఏదేవునిమనము, అశే...లిన్ - అశేష=సకలమైనట్టియు, ఉరు=విస్తారమయిన, దుఃఖమండలిన్= శోకసమాహములను, చెఱుచున్=నప్తముఁజేయునో, అనఘ=పరిశుద్ధుఁడా, ఎఱింగింపుము= తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది శుభమైన స్థానము, సకలాధారంబగు వస్తువేది, ఏదేవు ని మనము సకల దుఃఖ సమాహంబులం బోగొట్టునో, పరిశుద్ధుండవగు నోయి కేళి ధ్వజుఁడా! యెఱింగింపు మని పలికెను.

తే. అనినఁ గేళిధ్వజుఁడు వాని \* కనియె బ్రహ్మ

మాశ్రయంబు మనంబున \* కదియ పరము

నపరము ననంగఁ బొలుచు నం \* దపర మనఁగ

మూర్తము పరం బనంగ సమూర్త మనఘ.

77

టీ. అనినఁ=ఇట్లనఁగా, కేళిధ్వజుఁడు=జనకుండు, వానికనియెన్=అఖండి క్షుణ్ణమునకుఁ జెప్పెను, అనఘ=పరిశుద్ధుండవగు నోయిరాజా, మనంబునకుఁ=చిత్తంబు నకు, బ్రహ్మము=పరబ్రహ్మము, ఆశ్రయంబు=స్థానము, అదియ=అపరబ్రహ్మమే, పరముఁ=పరమనియు, అపరముఁ=అపరమనియు, అనంగఁ=అనునటుల, పొలు చున్=ఁబిప్పను. అందు=అరెంటియందు, అపరమనఁగఁ=మూర్తము, అనఁగా రూప ముకలది, పరంబనంగఁ=అమూర్తము, అనఁగా రూపము గాకుండునది.

తా. అట్లనఁగాఁ గేళిధ్వజుండు పరబ్రహ్మమే చిత్తమునకు నాశ్రయం బని యు, నా పరబ్రహ్మము పరాపరభేదంబులఁ జెంది యుండు ననియు, నపర మనఁగా రూపవత్పదార్థమనియు, పరమనఁగా రూపవత్తనియు, నాఖండిక్షుణ్ణముఁ జెలిపెను.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనన్=ముక్తాత్మ దూరం బుపా ననఁ గావింప సమూర్త మింక పరసంజ్ఞం బజ్జగర్భాది బ

ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరిత్యాజ్యంబు శశ్వత్ప్రభా  
వనలం గూడుట నారురుక్షున కనేవ్యం బీద్యయంబు న్నదన్. 78

టీ. మును=మును, నాచెప్పిన=నే జెప్పినట్టి, రెంటిలోన్=ద్వయములో,  
పరమనన్=పరమనగా, మూర్తత్వ=విడువబడిన బ్రహ్మము, అమూర్తము=అకారము  
లేనిది, గనుక, ఉపాసనగావింపన్=ధ్యానముచేయుటకు, దూరంబు=శక్యముగాదు,  
ఇంక=ఇంకను, అపరసంజ్ఞంబు=అపరమనుపేరుగలది, అబ్జగర్భాది = బ్రహ్మమొద  
లగు, బద్ధనికాయంబు=బద్ధజీవుల సంఘరూపము, అది=అయిపరమము, మూర్తమైనను=  
రూపనితైనను, శశ్వత్=మాటిమాటికిని, త్రిభావనలన్ = భావనాత్రయముతోడను,  
గూడుటన్=గూడియుండుటచేత, పరిత్యాజ్యంబు=నేవింపదగినదికొడు, అరురుక్షు  
నకున్=సాధకునికి, తుదన్=కడపట, ఈద్యయంబున్=ఈపరాపరములురెండును,  
అనేవ్యంబు=విడువదగినది.

తా పూర్వము నాచేతఁ జెప్పబడిన పరాపరములోఁ బరము నిరాకారము  
గాన ముముక్షువు లగుజీవుల కుపాసనా శక్యమనియు, నపరమను సంజ్ఞగల చతు  
ర్ముఖాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాత్రయవిశిష్ట మగుటంజేసి  
పరిత్యాజ్యమనియు, నారురుక్షునకు శరీరత్యాగకాలమంగ నీరెండువిధంబు లుపాస  
నకుఁ దగినవి కా వినియును దాత్పర్యము.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెద బ్రహ్మభావనయుం గర్మ  
భావనయు బ్రహ్మకర్మోభయభావనయు నందు బ్రహ్మభావనాయు  
తులు ననందనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు  
కర్మభావనాభావకులు హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాపరు లీ  
మూడుతెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్నియుతులు గావున నీత్రివి  
ధాత్మక రూపంబు నేవ్యంబు ననందనాదులునుం బ్రాగ్భ్రహ్మ  
కల్పంబులనంచరించుట భావనాబద్ధులె యిబ్బావనాత్మకం బగు  
విశ్వంబు సంస్థితికి నవధి దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్మంబులు  
క్షీణించుటయొట్టి విశ్వంబై తోచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె  
నవ్యంబు పరాఖ్యం బిది ముక్తిరూపం బమూర్తంబై యుండు  
నని మొదల సూచించితిం గదా తదాకారంబుఁ దేలపఱచెద  
పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున నిట్టి దట్ట  
దని వచించుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబున  
సచ్చబ్రహ్మచ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై జ్ఞానైకనిరూపణీయం

బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబునుం దానయై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు ; మఱి భావనాత్రయాత్మక విశ్వ వైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁగల యీరూపం బభ్యస్యమాన యోగుండగు యోగికిం జింతింప నశక్యంబు. మఱి యపరంబని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భుండు వానవుండును ప్రజాపతులు మరు త్తులు ననువులు దుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు పశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహుపాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదు త్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం \* బుప్రకాంతయోగు నకుఁ జింతింప శక్యంబు. శక్యమేనియుఁ దద్భావనాత్రయాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబుగావున ముక్తిసాధనంబుగా దీ చెప్పబడిన సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునై యుండు నట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నేజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దద తిరిక్తయగు కర్మాఖ్యనుం ద్రివిధములైయుండు నందుఁ గర్మాఖ్యశక్తి చేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు తేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణా న్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్తత్కర్మానుగుణ శరీ రంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందుఁ దత్ప్రకారం బాక ర్ణింపుము.

79

టీ. ఆభావనాత్రయం బెద్దియనిన=ఆభావనాత్రయం బేదియనిన, చెప్పెదన్ =వదించెదను. బ్రహ్మభావనయు కర్తృభావనయు బ్రహ్మకర్తృభయ భావనయు నని మూఁడు ప్రకారములు. అంగు = ఆమూటియంగు, సనందనాదులు = సనందనుఁడు మొదలగు మహాయోగులెల్లను, బ్రహ్మభావనాయతులు, దేవాదిస్థానిరావరాలగు=దేవ తలు మొదలు పరవ్రతపాపాములుతుద గాఁగల, ప్రాణులందఱు = జీవులందఱును, కర్తృభావనాభావములు = కర్తృభావనాయతులు, హిరణ్యగర్భాదులు, ఉభయభావనా పరులు = కర్మబ్రహ్మఉభయభావనాపరులు, ఈమూఁడు తఱంగులవారు = ఈమూఁడు విధంబులవారు, భావనాత్రయాన్వితములు = త్రిభావనలతోఁ గూడి

\* బుప్రకాంత.



యున్నవారు, కౌపునక్ = అట్లెటవలన, ఈశ్రీవిధాత్మకరూపంబు = మూడువిధంబులగు రూపంబులు, అనేవ్యంబు = నేవింపఁదగినవికౌపు, సనందనానులు = సనందనుఁడు మొదలగువారును, ప్రాగ్భగ్నిచ్చ కల్పంబులక్ = మునుపటి బ్రహ్మకల్పములయందు, సంచరించుటక్ = జన్మము లెత్తుటచేతను, భావనాబద్ధులు = బ్రహ్మభావనచేత బద్ధులైనవారు, ఈ భావనాత్మకంబగు = భావనాస్వరూపంబైన, విశ్వంబు = జగత్తుయొక్క, స్థితికిక్ = ఉనికికి, అవధి = మర్యాద, దేవమనుష్యాది = దేవమనుష్యులు మొదలగు, విశేష = నానావిధప్రపంచముయొక్క, జ్ఞానకర్మంబులు, క్షీణించుట = నష్టమౌట, ఇట్టి = ఈదృశంబైనట్టి, విశ్వంబై = జగత్తై, తోచు = కనుపించునట్టి, హిరణ్యగర్భాదులకంటెక్ = చతుర్ముఖాదులకంటెను, అన్యంబు = ఇతరమైనది, పరాఖ్యంబు = పరమనుపేరుగలది, అది, ముక్తరూపంబు = రూపము లేనిది, అమూర్తంబైయుండునని, మొదల = తొలుతనే, నూచించితిఁగదా = జ్ఞాపకము నేసితిఁగదా, తదాకారంబు దేటపఱచెద = తత్స్వరూపంబుఁ దెలిపెద, పూర్వో...బై - పూర్వోక్త = మున్ను చెప్పఁబడిన, దేవాది భేదరహితంబై = దేవాది భేదంబులు లేనిదై, తద్భేద రాహిత్యమునక్ = ఆభేదము లేకపోవుటచేత, ఇట్టిదట్టిదని వచించుటకుక్ = ఈదృశంబు తాదృశంబని పలుకుటకు, గోచరంబుగాక = విషయము గాక, అపక్షయాది రహితంబును, అపక్షయ = నాశము, అది = మొదలగు విచారము లచే, రహితంబు = విడువఁబడినది, సచ్ఛబ్దవాచ్యంబు - సత్ = సత్తును, శబ్ద = శబ్దముచే, వాచ్యంబు = చెప్పఁదగినది, అత్యంతవేద్యంబును - అత్యు = జీవునిచేత, సంవేద్యంబు = తెలియఁదగినదియు, జ్ఞానైకనిరూపణీయంబును = జ్ఞానముచేతనే నిరూపింపఁదగినదియును, అగుచుక్, జ్ఞానశబ్దవాచ్యంబును = జ్ఞానమును శబ్దముచేఁ జెప్పఁదగినవియును, తానయై, బ్రహ్మాత్మకంబగుటక్ = బ్రహ్మస్వరూపమౌటచేతను, బ్రహ్మసంజ్ఞయుక్ = బ్రహ్మమనునట్టి నామమును, కాంచి = పొంది, ఒప్పుక్ = ఒప్పున, మఱి, భావనా...బై - భావనాత్రయాత్మక = త్రిభావనస్వరూపమైన, విశ్వ = జగత్తుకంటె, వైలక్షణ్యంబై = వేఱగుటె, లక్షణంబుగాఁగల = చిహ్నముగాఁగల, ఈరూపంబు = ఇట్టి రూపము, అభ్యస్థమనయొగుఁడగు = అభ్యసించఁబడు యోగముగల, యోగికిక్ = యోగవంతునికి, చింతింప నశక్యంబు = అనుసంధానముచేయ శక్యముగాదు, మఱి య పరంబని చెప్పఁబడిన, హిరణ్యగర్భండు = చతుర్ముఖుండు, వాసపుండు = ఇంద్రుఁడును, మొదలుగా మృమాంతము = ఏక పాదాదీతరభూతంబులును, తదుత్పత్తి హేతువులుగాక్ = ఆధారతాది జన్మములకుఁ గారణంబులుగా, విలసిల్లునట్టి = ఒప్పుచున్నట్టి, ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రధానము మొదలు వ్యక్తివిశేషములు తుదగాఁగల, చేతనాచేతనాత్మక = జ్ఞానాజ్ఞానజీవరూపమైన, ప్రపంచభావంబును - ప్రపంచభావము గలయట్టి, నూలరూపంబు, ఉపక్రొంతయొగునకుక్ = యోగమున కుపక్రమించినయోగికి, చింతింప

శక్యంబు=ధ్యానసాధ్యంబు, శక్యమేనియు=ధ్యానసాధ్యంబైనను, తత్=ఆ, భావనా  
త్రయాత్త కంబగుటకు=భావనాత్రయ స్వరూపమగుటచేత, ఆశుభాశ్రయంబు=శుభా  
శ్రయముగాదు, కావున=కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు, మోక్షసాధనంబుగాదు=ఈ  
చెప్పబడిన సకల ప్రపంచంబును, విష్ణునమన్వితంబై, ఆతనికి=ఆదేవునికి, శరీరంబు  
నైయుండుక, అట్టి విష్ణుశక్తులు=విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదల నేఁజెప్పిన=తొలుతనా  
చేఁజెప్పబడిన, పరాపరాఖ్యలను=పర ఆపర అను నామములచేతను, తదతిరిక్తయగు=  
వానికివేఱైన, కర్మాఖ్యము=కర్మశక్తియనునట్లుగా, త్రివిధములైయుండును, అందు=  
వానియందు, కర్మాఖ్యశక్తిచేత వేర్వేరియై=కర్మమను పేరుగల శక్తిచేతఁ జాట్టబడినదై,  
అపరాఖ్యయగు=అపరమను పేరుగల, త్మేత్రజ్ఞశక్తి=పురుషశక్తి, జన్...లన్ - జన్మ  
జరామరణాది=జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సంసారతాపంబులకు=  
బహువిధములగు సంసారమువలని వేదనలను, అనుభవించుక, తత్క...లు - తత్క  
ర్మ=ఆయాకర్మలకు, అనుగుణ=సరియైనట్టి, శరీరంబులు = దేహములు, ఎత్తి=పొంది,  
విజ్ఞానతారతమ్యంబుల = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క వాసులను, పొందుక=చెందును,  
తత్ప్రకారంబు=తత్క్రమంబు, ఆకర్ణింపుము=వినుము.

సీ. ఉండు సప్రాణులం • దొక్కించు కాశక్తి,

స్థావరశ్రేణిఁ దఁజ్జాతికంటె

నెట్ట రోఁకటిబండ • జెట్టి మన్నిండి ము,

న్నగు సరీసృపములం • దంతకంటె

ఖగముల మఱి వానికంటె మృగావలి,

యందు నూహింపంగ • నంతకంటె

దంతి గోముఖ పశుతతి నంతకంటె మా,

ర్త్యకదంబకములయం • దంతకంటె

తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి • నంతకంటె

నంతకంటె నిలింపులం • దంతకంటె

హరిహాయునియందు దక్షునం • దంతకంటె

నాద్యుండు హిరణ్యగర్భునం • దంతకంటె.

80

టీ. ఆశక్తి=ఆత్మేత్రశక్తి, అప్రాణులందుక = ప్రాణరహితవస్తుజాలమందు,  
ఒక్కించుక=కొంచెము, ఉండుక=ఉండును, తజ్జాతికంటెక = ప్రాణరహిత వస్తు  
జాతికంటెను, స్థావరశ్రేణిఁ=స్థావరపక్షులగు పర్యతస్పృక్షులయందు, ద్విగుణం  
బుగ నుండును, (ఈపద్యమునం దుదాహరింపబడిన స్థావరశ్రేణిశబ్దము మొదలు

హిరణ్యగర్భశబ్దమునకు యథాక్రమముగా దత్తస్పృహవాచ్యంబు లగు భూతముల యందు నొకదానికంటె నొకదానియం దావిష్టశక్తి ద్విగుణంబు హెచ్చుగా నుండునని యూహింపవలయు), తజ్జాతికంటెక్=అస్థావరజాతికంటెను, ఎఱ్ఱలు, రోకటిబండలు, జెట్టిపోతులు, మన్నిండి=మన్నుచినునట్టికలుగురు, మన్నగు=మొదలయిన, సరీస్యపములంగున్ = సర్పములంగును, అంతకంటెన్, ఖగములక్=పక్షులంగు, వానికంటెక్, మృగావలిక్=మృగసమూహమంగు, ఊహింపక్=గ్రహింపఁగా, అంతకంటెక్, దంతి...న్ - దంతి=ఏనుఁగు, గో=ఆవు, ముఖ=మొదలగు, పశుపతిక్=పశుసంఘమందును, అంతకంటెక్, మార్త్య...దున్ - మార్త్య = మనుష్యసంబంధియైన, కదంబకములయందుక్=గుంపులయందును, అంతకంటె, యక్షగంధర్వనాగాలిక్=యక్షగులయందును, అంతకంటె, నిలింపులందుక్=దేవతలయందు, అంతకంటెక్, హరిహాయనియందు = దేవేంద్రునియందు, అంతకంటె, దక్షునియందును, అంతకంటెక్, ఆమృందు = మొదలివాడైన, హిరణ్యగర్భనంగుక్=చతుర్ముఖునియందు, త్రైతజ్జశక్తి యుండును.

ఆ. ఇట్టిరూపకోటు • లెల్ల నవ్విష్టుని

తనుచయంబు సుమ్ము • ధరణినాథ

యతః ఉచింత్యశక్తి • నిఖలభూతముల నా

కసమువోలె నిండి • యెసంగుఁ గాన.

81

టీ. ధరణినాథ=రాజా! ఇట్టిరూపకోటులెల్లక్=ఏతాదృశరూప సహస్రంబులన్నియును, అవిష్టుని = ఆదేవునియొక్క, తనుచయంబుసుమ్ము=దేహసమూహమునుమీ, అతఁడు=ఆదేవుఁడు, అచింత్యశక్తిక్=చింతింప నశక్యమైన సామర్థ్యముచేత, అఖలభూతములక్=సకలభూతములయందు, ఆకసమువోలెక్ = ఆకాశముంబలె, నిండి=సంపూర్ణుడై, ఎసంగుఁగానక్=ఒప్పునుగాన.

తా. ఓ ధరణినాథా! అవిష్టుం డప్రమేయం బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖలభూతములయం దాకాశముమాడ్కి నిండి ప్రకాశించుచుండును గాన నుక్తంబు లగు నేతాదృశరూప సహస్రంబు లాదేవుని శరీర పుంజంబులు చుమీ! యని కేకధ్వజండు పలికెను.

సీ. ము న్నెన్ని నపరాఖ్యమునకు ద్వితీయమై,

విష్టునంజ్ఞఁ గను నురీత్యతలేశ

యోగిహృద్యైయ మై • యొప్పు నమూర్తరూ,

పం బొందు నత్సంజ్ఞఁ • బ్రాజ్ఞకోటి

దానివచించు సేతదూప్యమే సమస్త,  
 శక్తుల కెల్ల నాశ్రయత నొంది  
 ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతఁ గాంచి,  
 కల్యాణ గుణభూతి • గరిమఁ దనరి  
 తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్లునట్టి శక్తి  
 నలరు బ్రహ్మంబు దేవతిర్యజ్జనువ్య  
 నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ  
 లీల జగదుపకృతికిఁ గల్పించుచుండు.

82

టీ. ఉర్వీతలేశ=రాజా! మున్నెన్నిన పరాభ్యుచునకుఁ=మునుపు చెప్పినపర  
 మనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై=చండవదియై, యోగిహృద్ధేయమై=  
 యోగిచిత్తములచేత భ్యానము సేయఁదగినదియై, ఒప్పు...బు-ఒప్పుక=ఒప్పుచున్న,  
 అమూర్తరూపంబు=మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒండు=ఒకటి, విష్ణుసంజ్ఞా=విష్ణునను  
 పేరును, కనుక=పొందును. ప్రాజ్ఞకోటి=పండితసమాహము, ని. 'ధీరోమనీషీజ్ఞః  
 ప్రాజ్ఞస్సంఖ్యవాన్పండితః కవిః' యని యుపరము. దానిక=ఆరూపమును, సత్సంజ్ఞన్  
 =సత్తననామముచేత, వచింపన్=పలుకును. ఏతద్రూపమే=ఈరూపమే, సమస్తశక్తుల  
 కెల్లన్ = నానావిధములైన సామర్థ్యములకు, ఆశ్రయతన్ = స్థానమగుటను,  
 ఒంది=పొంది, ప్రాగు...తన్-ప్రాగుక్త = ముందు చెప్పఁబడిన, విశ్వరూప=జగ  
 ద్రూపముకంటె, విలక్షణతన్=వైలక్షణ్యమును, కాంచి=కని, కల్యాణగుణభూతి=  
 కల్యాణగుణ సంపత్తియొక్క, గరిమన్=గురుత్వముచేతను, తనరి=ఒప్పి, అతిమహత్త్వం  
 బుచే=అత్యంత మాహత్త్వముచేత, వెల్లున్=ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తిన్ = సామ  
 ర్థ్యముచేత, అలరు...బ-అలరు=ఒప్పునట్టి, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మమే, దేవ...లన్-  
 దేవ=దేవతలయందు, తిర్యగ్=మత్స్యది తిర్యగ్జాతులయందు, మనుష్య=మనుష్యులం  
 దు, నామచేష్టావత్=నృసింహ వామన మత్స్య కూర్మ విరాహ రామ కృష్ణాది నామ  
 ములకుఁదగిన చేష్టలుగల, అవతరణములన్=అవతారములను, అత్మీలన్-అత్మ=తన  
 యొక్క, లీలన్=విలాసముచేతను, జగదుపకృతిన్=లోకోపకారమునకు, కల్పించు  
 చుండున్=చేయుచుండును.

తా. ఓయి భూనాయకుడా! మున్ను నేఁ జెప్పిన పరబ్రహ్మమనియెడు బ్రహ్మ  
 మునకు చండవదియై యోగులచేతఁ జెలియఁదగినది యైన మూర్తభిన్నరూపం బొక్క  
 టి విష్ణువను నామమును బొందియున్నదనియుఁ, బండితు లట్టిరూపంబును సత్తను  
 సంజ్ఞ చేత వచించుచున్నారనియు, నీరూపంబై నానావిధసామర్థ్యముల కాశ్రయతను  
 బొంది పూర్వము చెప్పఁబడిన జగద్రూపముకంటెను వైలక్షణ్యముం గాంచి కల్యాణ

గుణ సంపదగుత్వముచేత నొప్పి యత్యంత మాహాత్మ్యము గలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యముచేత నొప్పుననియు, నట్టి పరబ్రహ్మమే నిజవిలాసముచేత దేవతీర్యజ్ఞను ఘృలయొక్క నామములు వ్యాపారములుం గలరామకృష్ణాద్యవతారములను లోకోపకారమునకై కల్పించుచుండును.

ఆ. కర్మభుక్తికొఱకుఁ • గా దిట్టి తల్లీల  
యతఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టు  
బుట్టినట్టి యతని • భూరిచేష్టితము ల  
వ్యాహతములు రావణాదివలన.

83

టీ. ఇట్టితల్లీల-ఇట్టి, తత్=ఆదేవునియొక్క, నీల=విలాసక్రియ, కర్మభుక్తి కొఱకుఁగాదు = కర్మానుభవము కొఱకుఁగాదు, అతఁడు = ఆవిష్ణుదేవుడు, సకల జాతులందుఁ = దేవమనుష్య తిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టు = జన్మము నొందును. పుట్టినట్టి=జనియించిన, అతని=ఆదేవునియొక్క, భూరిచేష్టితములు=అధికములైన వ్యాపారములు, రావణాదివలన=రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు=భగ్నములు గావింప నశక్యములు.

తా. ఆవిష్ణుదేవునియొక్క విలాసక్రియ స్వకీయ కర్మానుభవము కొఱకుఁ గాదనియు, అతఁడు తిర్యగాది నిఖిల జాతులయందుఁ బుట్టినను నతని వ్యాపార విస్తారములు దుష్టులగు రావణాదులవలన భగ్నములు గావింప నసాధ్యమనియును తా.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముక్తాది రూపము లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికి బరన్యాహ విభవాది రూపము లే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలిత శిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుం జంబు నెట్లు దహించు నట్లు చిత్తస్థుం డగునవ్వీష్టుండు యోగి జనంబుల సకల కల్పింపంబులు నిర్దహించుఁ గావున సకలశక్త్యాశ్రయం డైన యప్పరమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగునదేవుండు శుభాశ్రయం డై ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్మయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు; మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధం బగు సూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దాని విస్తరంబు గాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

84

టీ. అట్టిపరమేశ్వరునకు, బద్ధము క్త, అది=మొదలైన, రూపంబులు, అనేకంబులుగలిగినా=పెక్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకు=సాధకునికి, జ్ఞానసిద్ధికి=జ్ఞానము సిద్ధించుటకొఱకు, పర...లే-పర=వైకుంఠవాసుడైన పరవాసుదేవుడు, పూహ=సంకర్షణ ప్రస్థుమైన నిర్గుణులు, విభవ=రామకృష్ణాద్యవతారంబులు, అది=మొదలగు, రూపంబులే = స్వరూపములే, చింతనీయంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుడగు=మనంబున నిల్చినట్టి, విష్ణుండు=విష్ణువు, ప్రజ్వలిత శిఖుండగు=మిగుల మండుచున్న జ్వాలలుగల, పవనశిఖుండు=అగ్ని, నీరసనికుంజంబు=ఎండినపొదను, ఎట్లుదహించు=ఏవిధంబుగఁగాల్చునో, అట్లు=అవిధంబుగ, యోగి...లు - యోగి జనంబుల=యోగులయొక్క, సకల కిల్బిషంబులు=సమస్తపాపములను, నిర్దహించు=కొల్చును, కావున-కాన, సకలశక్త్యాశ్రయుడైన = సమస్త సామర్థ్యముల కాధారమైన, అపరమాత్మనియందు, చిత్తంబునిలుపుట=మనంబుంచుట, విశుద్ధయగు ధారణ యనంబు, సర్వసంగంబున=నిఖిలవస్తుసంబంధములచేత, చలాత్మకంబగుచిత్తంబునకు=చంచలరూపమైన మనంబునకు, త్రిభావ...డు-త్రిభావ=మాండు భావములగు, భావా=ధ్యానమునకు, అతీతుండుగు=వెలిగానున్నట్టి, అద్దేవుండు, శుభాశ్రయుడై=శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు=మోక్షమునిచ్చువాడగును, ఏతద్వ్యతీరితులగు=ఈవిష్ణునకుభిన్నులైన, బ్రహ్మాదిదేవతలు=చతుర్ముఖుండు మొదలగు నిలింపులు, కిర్తయోనులగుట = కిర్తమేకారణంబుగాఁగలవారౌటచేత, అశుద్ధులు=అయోగ్యులు(మలినులనుట), కావున, చిత్తంబున కివలంబనీయులు గారు-మనస్సున కాశ్రయింపఁదగినవారలుగారు, మతీయును, నిర...బు - నిరవలంబ=అధారములేని, ధ్యానంబు, పాంచపదముకావున=సిద్ధింపదుగాన, ధారణాధ్యానవిషయంబై=ధారణాధ్యానంబులకు గోచరంబై, శుద్ధంబగు=నిర్మలంబగు, ఘోరపాపాంతరంబు=మతీయొక్కఘోరరూపము, అయ్యనకు=అపగ్రహమునకు, కలరు=ఉన్నది దాని విస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

సీ. శరదిందుచకచకఃస్మయజిత్ప్రసన్నాస్య,

దౌడ్లకెందమ్మికన్దోయివాని

నతికమగ్నభాగాభోగఫాలాఘ్య,

మకరాంకరత్నకర్ణికలవానిఁ

గాంబవోద్యచ్ఛ్రీవిడంబివృత్తశిరోధి,

సిరి పొల్చుచుచ్చ పేరురమువాని

నతనాభియుతవర్జిత్రయశాతోదరు,

జానులంబిచతుర్భుజములవానిఁ

తే. గరివరకరోరురుచిరజం\* పురమణీయు

సమతబొందిన పదపల్ల వములవాని

హైమవసనుఁ గిరీటహారాంగదాది

కలితు శంఖరథాంగాదు లలరువాని.

85

టీ. శర...స్యక్-శరదిండు = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, చకచక=చాక చక్రముయొక్క, స్వయ=గర్వమును, జిత్=గెలిచినట్టి, ప్రసన్న = ప్రసాదముగల, అస్యక్=ముఖముగలవానిని, దొడ్డ...నిక్-దొడ్డ=గొప్పలైన, కందమ్మ=ఎఱ్ఱదామర లనంటి, కన్దోయివానిక్=నేత్రయుగళముగలవానిని, ఆతి...ధ్యక్-ఆతికమ్ర=మిగు లఁ గనునీయమైన, గల్ల=చెక్కిళ్లయొక్క, భాగ=ప్రదేశముచేత, ఆభాగ=పరిపూర్తి గల, ఫాల=నొసటిచేత, ఆధ్యక్ = సంపన్నుడైనవానిని, మకర...నిక్-మకర= మొసళ్లు, అంక=చిహ్నముగాఁగల, రత్న = మణిఖచితములయిన, కర్ణికలవానిక్= పోగులుగలవానిని, కాంబ...ధిన్-కాంబ=శంఖసంబంధియైన, ఉద్యత్=విలసి ల్లుచున్న, శ్రీ = కాంతియొక్క, విడంబి = పోలికగలిగినట్టి, వృత్త = ట్రైబువైన, శిరోధక్ = మెడగలవానిని, సిరి = లచ్చి, పొల్పుపేరురమువానిక్ - పొల్పు = ఒప్పునట్టి, మచ్చ = శ్రీనివాసునిచుక్కల, పేరురమువానిక్ = గొప్ప తొమ్మిగలవానిని (లక్ష్మీదేవియు శ్రీనివాసుని మచ్చయును స్వామినిక్షణస్థలమందుం డుట ప్రసిద్ధంబు), నత...రుక్-నత=లోఁదైన, నాభి=బొడ్డుతోడను, యుత=కూడి యున్న, వలిత్రితయ=మాఁడుతరులుగలిగిన, శాత=సూక్ష్మమైన, ఉదరుక్=బొజ్జగల వానిని, జాను...నిక్-జానులంది=మోకాళ్లపర్యంతము వ్రేలుచున్న, చతుర్భుజ ములవానిక్=నాలుగుచేతులు గలవానిని, కిరి...యక్-కరివర=గజశ్రేష్ఠముయొక్క, కర=తుండమునంటి, ఊరు=తోడలచేత, రుచిర=మనోహరమైన, జంఘ=పిక్కలచేత, రిమణీయుక్=సుందరుడైనవానిని, సమ...నిక్-సమతబొందిన=సమమైనట్టి, పద పల్లవములవానిక్=చిగురుటాకులనంటి పాదములు గలవానిని, హైమ...నుక్-హై మ=సుందరసంబంధియైన, వసనుక్=ఐశ్వర్యముగలవానిని, కిరీట...తుక్-కిరీట, హార, అంగద=బాహుపురి, అది=మొదలైనవానితో, కలితుక్=కూడియున్నవానిని, శంఖ... లు-శంఖ=శంఖము, రథాంగ=చక్రము, అనులు=మొదలుగాఁగల పంచాయుధములు, అలరువానిక్=ఒప్పుచున్నవానిని.

తా. శరత్కాలచంద్రునియందలి చాక చక్రమును ధిక్కరించుచుఁ బ్రసన్నమై యున్న ముఖము గలట్టియు, గొప్పవైన యెఱ్ఱదామరలనంటి నేత్రయుగళము గలిగినట్టి

\* పూమనోజ్ఞ.

యు, మిగుల సుందరమగు చెక్కిల్లు పరిపూర్తిగలనొసలు వీనిచే సంపన్నుడైనట్టి యు, మకరాంగములు రత్నఖచితములు నైన ప్రాగులుగలయట్టి శంఖకాంతి ననుకరించుచు వటువగానున్న మెడగలయట్టియు, లక్ష్మీచేతను శ్రీవత్సమను మచ్చచేత నొప్పుచున్న తొమ్మిదిగల మిగుల లోలైన నాభితోగూడిన వర్జితయుగల సూక్ష్మమగు బొజ్జగలయట్టియు, మోకాళ్లపలుకు ప్రేలెడి చతుర్భుజములుగలట్టియు, నేనుంగు తుండమువంటి తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేతి సుందగుండైనట్టియు, చిగురుటాకులవంటి పాదములుగల్గి హైమవనము గలట్టియు, కిరీటహారాంగదాది సహితుడైనట్టియు, శంఖరథాంగాది పంచాయుధములచే నొప్పుచు సుక్తసకల లక్షణ లక్ష్యుడైనయున్న ఒగదీశ్వరుండుగ శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాధకుండు వత్సమాణక్రమంబున ధ్యాన మొనర్పవలయును.

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిఁ జింతింప వలయుఁ ద,  
 స్మయఁ డగు యోగి క్రమంబుతోడ  
 నొక్కయంగమె మున్ను చిక్క లో భావించి,  
 యది దృఢం బగుటయు సవలియంగ  
 కము మఱి చింతింపఁ గాఁ దగునట్టి య,  
 భ్యాసంబువలన సాయువయవములు  
 నడచిన నున్న మానక యెద్దియేనియుఁ,  
 జేయుచున్నను మదిఁ బాయఁడేని

తే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ డగు సురాది  
 భేదసంజనకాజ్ఞాన మేదఁ బిదప  
 నలము కల్యాణగుణముల హరికి దనకు  
 లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు.

86

టీ. శ్రీవిష్ణుఁ = శ్రీహరిని, ఈగతిఁ = వత్సమాణ ప్రకారంబుగ, చింతింప వలయుఁ = ధ్యానము సేయవలయును, తస్మయఁడగు = అవిష్ణుస్వరూప మయ్యెడి, యోగి = యోగంబుతోడు, క్రమంబుతోడఁ, మున్ను = తొలుత, ఒక్కయంగమె = ఒకయవయవము నే, చిక్కఁ = గుఱుతుచిక్కునట్లుగ, లోకఁ = లోపల, భావించి = చింతించి, అదిదృఢంబగుటయుఁ = అయంగము దృఢముగ మనంబులో నిలిచినపిమ్మట, అవలియంగకము = అవలి = అవలనున్న, అంగకము, మఱి = మఱియును, చింతింపఁగాఁదగుఁ = ధ్యానము సేయవలయు, అట్టియభ్యాసంబువలనఁ = అటుంబడివాడుక చేత, అయ్యనయవములు = అయంగములను, నడచినఁ = గమన మొనరించినను, ఉన్నఁ = స్థితుండైనను,



మానక=నదలక, ఎద్దియేనియుఁజేయుచున్నను=ఏపని సేయుచుండినను, మదిన్=బుద్ధిని, పాయఁడేని=తొలఁగకుండఁ జేసె నేని, అట్లాచరించిన సాధకుండు, అతనిసామ్యంబు-అతని=అప్పరమాత్మునియొక్క, సామ్యంబు=సారూప్యము, కని=కాంచి, ముక్తుఁడగున్=మోక్షమందును, సురాది...ము - సురాది=సురలు మొదలగు, భేద=భేదమును, సంజనక=పుట్టించుచున్న, ఆజ్ఞానము=అవిద్య, ఏదన్=నివర్తింపఁగా, పిదపన్=పిమ్మట, అల...ములన్ - అలము=ప్రాప్తమగునట్టి, కల్యాణగుణములన్=సౌశీల్యాది శుభగుణములచేత, హరికిన్=విష్ణునకు, తనకున్-యోగికిని, లేనిభేదము=ఎన్నఁటికిలేకుండు భేదమును, ఎవ్వాఁడు=ఎట్టివాఁడు, కల్పింపఁగలఁడు=నిర్మాణము సేయ సమర్థుఁడౌను.

తా. శ్రీమహాపతియొక్క సారూప్యం బపేక్షించువార లీప్రకారము ధ్యానము సేయవలయు, నెట్లనిన, మున్నొక్క యనియవమును మనంబున కంటునట్లుగా మిగుల భావన యొనర్చి యది దృఢముగ గుర్తు దగిలినపిమ్మట మఱి యొక యంగమును భావించుచు నిత్యైకంగున ననయంబుల నెల్ల ధ్యానించి తానురకున్నను లేక గమనాది వ్యాపారంబులు ఎడసి యున్నను మఱియు నెట్టి యపస్థ నొందియున్నను ధ్యానము మానక యుండిన నాయంగంబులు మనంబు విడిచి కదల కుండునట్లభ్యాసపాటన మొనర్చు నేని యట్టిసాధకుండు శ్రీహరి సారూప్యము నొంది ముక్తుఁడగుననియు, దేవతలు మొదలగు భేదమును గల్పించుచున్న యజ్ఞానము నివర్తించిన పిదపఁ గల్యాణ గుణ సమన్వితుండై యావిష్టునకుం దనకును లేని భేదం చివ్వఁడేనియుం గల్పింపఁజాలఁడు.

క. నరవర యిటు బంధచ్యుతి

కొఱ కగు సంగాష్టకాఖ్య • గురుయోగము వి

స్తరముగఁ జెప్పితి నింకన్

గరణీయం బెద్ది నాకుఁ • గల్పింపు మనన్.

87

టీ నరవర=రాజా! ఇటు=ఈప్రకారము, బంధచ్యుతికొఱకగు=సంసారబంధమోచనమునకై నట్టి, అంగా...ము - అంగాష్టకాఖ్య=అంగాష్టకమునుపేరంబరంగిన, గురు=అతీతయంబగు, యోగము=సమాధిని, విస్తరముగఁ=విపులమగునట్లు, చెప్పితిన్=ఎదించితిని, ఇంకన్=ఇకను, నాకున్, కరణీయంబు=చేయందగినది, ఎద్ది=ఏది, కల్పింపుము=చెప్పము, అనన్=అనఁగా.

తా. ఓయి రాజా! ఈప్రకారముగా సంసార రూప బంధ మోచనంబునకై అంగాష్టకాఖ్యం బగు సుత్రమ యోగంబు నెప్పితి నింక నే జేయందగినది యెద్దియో తెలుపు మనఁగా నాఖ్యాండిత్యండు ముందు ఎదించుచున్నాఁడనుట.

తే. నృప కృతార్థుండ నైతి నా • కింతకంటె  
నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది • యనుచు నతని  
కర్చుఁ గావించి వల దన్న • నతఁ డొసంగు  
తనదు తొంటిరాజ్యంబునఁ • దనయు నిలిపి.

88

టీ. నృప=కేశిధ్వజుండా! కృతార్థుండనైతి = ధన్యుండనైతిని, నాకు, ఇంతకంటె=ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు=కోరఁదగినది, మఱియెద్ది=మఱి యొకటియేది, అనుచు, అతనికి=కేశిధ్వజునకు, అర్చుఁగావించి=పూజయొనర్చి, వల దన్నను=వలవదన్నను, అతఁడు=అకేశిధ్వజుండు, ఒసంగు=ఇచ్చినట్టి, తనచు...నక- తనదు=తనయొక్క, తొంటిరాజ్యంబునక=పూర్వపు రాజ్యమునంగు, తనయుక=పుత్రుని, ఉనిచి.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుండా! ధన్యుండనైతి నీ యోగంబుకంటె వేడఁదగినది యెద్దియును లేదనుచు నాకేశిధ్వజునకుం బూజఁ గావించి వలవదన్నను గేశిధ్వజుం డిచ్చిన తన పూర్వపు రాజ్యమునంగు దన పుత్రుని నియమించి.

వ. పురోహిత ప్రధానుల నప్రాప్తయావనుం డగు నతని మెలపి కొం డని నియోగించి వారల దానసమ్మానాదులం బ్రోవు మని కుమారునకు నప్పగించి గోవిందచరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖాండిక్యుం డుభయ కర్తంబులు డులిపి యవ్వనంబ తపోవనంబుగాఁ గొంతకాలంబు కేశిధ్వజోపదిష్టభక్తియోగానుసంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబు నొందె గేశిధ్వజుండును దత్పుత్రిని దత్ప్రధానులఁ దదీయ రాజ్య పరిపాలన కనిచి మగుడి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి యోగాశ్రయుడై భోగంబులం బుణ్యంబులు తదితరంబుల దురితంబులు ప్రక్షీణంబులుగా షోణితలం బేలుచుండెం గావున ముముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు పాండ్యక్షీతీశా నీవతని భజియింపు మిదియె భక్తి యోగంబు దీనియందు నొక్క కొఱతగల దంతరాయంబు నొందినఁ బునర్భవంబుఁ బొందించి మఱి ముక్తిఁ జేర్చు నట్లగుట నింతకంటె సులభోపాయం బాయోధనంబున నయ్యధోక్షజుండు గాండీవి కుపదేశించిన శరణాగత ధర్మంబ నిరపాయధర్మం బని పరిణతాంతఃకరణం డగు నతనికి మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానుం గావించిన.

89

టీ. ఖండిత్యండు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్రాప్త యౌవనుండగు  
 =వయసురానివాడైయున్న, అతనికొక=ఆకుమారుని, మెలపి కొండని=తీర్చి కొండని,  
 నియోగించి=ఆజ్ఞాపించి, వారలకొక=ఆమంత్రిపురోహితులను, దాన...లకొక-దాన =  
 ఈవులు, సమూహంబు=బహుమానములు, ఆరులకొక=మొదలగువాని చేత, ప్రోవుమని=రక్షిం  
 పుమని, కుమారుని కప్పగించి=పుత్రుని వశపఱచి, గోవింద...డై-గోవింద=శ్రీహ  
 రియొక్క, చరణారవింద=పాదపద్మములయందు, విన్యస్త=ఉంచబడిన, మాన  
 సుండై=మనంబుగలవాడై, ఖండిత్యండు, ఉభయకర్మబులుడులిపి=పుణ్యపాప  
 ములదుల్లగఁగొట్టి, అవ్వనంబు=తానున్న యరణ్యంబు, తపోవనంబుగాక=తప మొన  
 రించునట్టి యాశ్రమముగా, కొంతకాలంబు=కొన్ని నాళ్లు, కేశి...నకొక - కేశిధ్వజోప  
 దిప్త=కేశిధ్వజునిచేత నుపదేశింపబడిన, భక్తియోగాను సంధానమునకొక=భక్తియోగ  
 ము నాచరించుటచేత, మధు...నకొక - మధుసుధన = శ్రీమన్నారాయణునియొక్క,  
 సాధర్మ్యంబుకొక=సమానధర్మమును, ఒండెకొక=పొందెను, కేశిధ్వజుండును, తత్పుత్రుని  
 =ఆఖండిత్యుని కుమారుని, తత్ప్రధానులకొక=అతని మంత్రులను, తదీయ రాజ్య  
 పరిపాలనకనిచి=ఖండిత్యునిరాజ్యమంతయు నేలుటకుఁబంపి, మగుడి=మరలి, మిథిలా  
 పురంబు ప్రవేశించి=తాను మిథిలాపట్టణముసొచ్చి, యోగాశ్రయంబుడై, భోగంబులకొక  
 =సుఖభవములచేత, పుణ్యంబులు=పుణ్యకర్తవ్యంబులు, తదితరంబులకొక=వానికంటె  
 వేరైన దుఃఖానుభవములచేత, దుఃఖంబులు=పాపములు, ప్రక్షీణంబులుగాక=నశించు  
 నటులు, 'ప్రార్థకర్తజ్ఞాభోగాదేవతయ' యనునట్టిస్వాధ్యాయవలంబియై, తోటి  
 తలంటేనుమండెకొక, కావున=అటుగాన, మునుష్యునకుకొక, ఉపాశ్రయజీయుండు=  
 ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, అయ్యుధోక్షజుండు=అనిష్టుండై, పాండ్యక్షేత్రకా=ఓయి  
 రాజా' నీవు, అతనికొక=అనిష్టుని, భజింపుము=భజనసేయుము, ఇది భక్తియోగంబు,  
 దీనియందునొక్క-కొఱతగులను, అంతరాయంబు=విఘ్నము, ఒందినకొక=పొందినకొక,  
 పునర్భవంబుఁబొందించి=పునర్జన్మ మెత్తించి, మఱి=పిదప, ముక్తిజేర్చుకొక=పరమపద  
 మునందుఁజేర్చును, అట్లుగలకొక=అలాగగుటచేత, ఇంతకంటె సులభోపాయంబు, అయో  
 ధనమునకొక=తొల్లిభారతయుద్ధమును, అయ్యుధోక్షజుండు=అశ్రీకృష్ణుండు, గాండి  
 వికికొక=అర్జునునకు, ఉపదేశించిన కరణాగతధర్మంబు=శ్రీభగవద్గీతా చరమశ్లోకోక్త  
 ధర్మంబే, నిరపాయధర్మంబు=అపాయరహితమైన ధర్మము, అని=ఇట్లని, పరిణతాంత  
 కరణుండును=పరిపక్వమనస్కుండైన, అతనికి = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్ర  
 పూర్వకంబుగాక=శ్రీమదప్రాక్షరీ మంత్ర సహితంబుగా, ద్వయంబు=వాక్యద్వయం  
 బును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి, భాగవతప్రధానుకొక = భాగవతోత్తమునిఁగా,  
 కావించినకొక=చేయఁగా.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భాస్వత్పాండు భాస్వన్నయాం  
 బక నాభీజలజాత సూత విధి సంప్రాప్తస్మరారిష్టము  
 ప్లికతోరార్పణ కర్మరీఫలిత కేశశిక్రూర రక్షోంగకా  
 కృకవాకుధ్వజ దీర్ఘి కాప్లవతపః శ్రీజోశ్నవాద్యత్సకా. 90

టీ. వకుళా...య - వకుళ = పాగడపువ్వుల చేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వారసయోగియొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగాఁగలవాఁడా' భాస్వ...క - భాస్వత్ = సూర్యునియొక్క, పాండు = తెల్లనైన, భాస్వత్ = కాంతిగల చంద్రునియొక్క, మయ = స్వరూపమైన, అంబక = నేత్రివ్యయముగలవాఁడా' ని. 'స్వాదంబకమిషేదృశి' యని నిఘంటువు. నాభీ...ష్ట - నాభీజలజాత = నొడ్డుతామరయందు, సూత = పుట్టిన, విధి = చతుర్ముఖునిచేతను, సంప్రాప్త = పొందఁబడిన, స్మర = మనస్కగునికి, అరిష్ట - శత్రుఁడైన శివుఁడుగలవాఁడా' (విష్ణువు నలన బ్రహ్మయు నతనివలన రుద్రుఁడును బుట్టిననుట) ముష్టి...కా - ముష్టి = పిడికిలియొక్క, క...ర = నిష్కరమైన, అర్పణ = ఈవికి (అనఁగా ముష్టిసూతమున కనుట), కర్మరీఫలిత = దోషపండుగాఁ జేయఁబడిన, ని. 'ఉర్యాయకర్మరీప్రియా' మ్మని నిఘంటువు. కేశి = కేశియనునట్టి, క్రూర రక్షో = కిర్కశుండగురిక్కుసునియొక్క, అంగకా = దేహముగలవాఁడా, కృక వాకుధ్వజ = కోడి పెక్కిమందుగల మహారస్వామియొక్క, దీర్ఘికా = సరిష్కునందు, ప్లవ = ఈఁచులాటగల, తపఃక్రీడా = గ్రీష్మకాలమందలి కేళియొక్క, ఉత్సవ = మహోత్సవము, ఆది = మొదలగువానియందు, ఉత్సవ = ఆసక్తుడైనవాఁడా.

తా. భాగవత ప్రధానండుగు నమ్మాళ్వారు హృదయమందుఁ గ్రుమ్మరుమన్నట్టియు సూర్యచంద్రులు నేత్రములుగాఁగలయట్టియు తనవలనఁ బుట్టినట్టి చతుర్ముఖుని యందుం బుట్టిన రుద్రుఁడుగల యట్టియుఁ గళోగ మగు ముష్టిసూతముచేత దోషపండుంబలెఁ బగల్పఁబడిన కేశిదనుజుఁడు గలట్టియుఁ గ్రీష్మర్తునందు స్వామిపుష్కరిణిలో నీఁచులాడుట యను నుత్సవము మత్సవండు వైనవాఁడా! యని తాత్పర్యము.  
 క. ఊరీకృతపాండవరథ, సారథ్యసయూధ్యగోపశాబకసహకే

లీరత భక్తప్రహ్లా, దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా. 91

టీ. ఊ...ధ్య - ఊరీకృత = అంగీకరింపఁబడిన, పాండవ = అర్జునునియొక్క, రథ = అరదముయొక్క, సారథ్య = సూతత్వముగలవాఁడా' సయూధ్య...రతి - సయూధ్య = చెలికాండైన, గోపశాబక - గొల్లపిన్నవాండ్రతోడను, ని. 'పుష్కళ్యాబశిశిశుః' అని నిఘంటువు సహకే = కూడంగిడించుటయందు, రత = ఆసక్తిగలవాఁడా! భక్త...త్రా - భక్త = అనురక్తుడైన, ప్రహ్లా = ప్రహ్లాదునిచేత, ఆరచిత = విశేషముగాఁ

జేయబడిన, స్తోత్ర=స్తుతిచేత, పులకిత=సంజాత పులకమైన, అంచిత=ఓంపూచున్న, గాత్రో=దేహముగలవాడా.

తా. అర్జునుని రథమునకు సారథియైనట్టియు వముస్యులగు గొల్లలతోడి క్రిడల యం దాసక్తిగలయట్టియు భాగవతుం డగు ప్రహ్లాదునిచేత జేయబడిన స్తోత్రముచేత నైన కోమాంచముచే నొప్పుచున్న దేహముగలవాడా యని తాత్పర్యము.

స్వగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశఃయ్యాదవీయస్తర  
ప్రస్థితాంఘ్రి శ్రితః వ్రాతచేతోఘదా  
కస్థలప్రస్పృశః త్కాలియత్వేశ్వరమూ  
రస్థలీస్పృతమః త్తల్లిహల్లీసకా.

92

టీ. ఆస్థితా...య్యా - ఆస్థిత=శయనింపబడిన, ఆహీంద్ర = శేషుడనెడు, శయ్యా=పాస్సుగలవాడా! దవీ...ఘ్రి - దవీయ స్తర=మిగులపొడుపుగ, ప్రస్థిత=నడచిన, అంఘ్రి=పాదములు గలవాడా! శ్రితవ్రాత=భక్తసమాహమయొక్క, చేతః=మనంబులందలి, అఘ=పాపములను, దా=ఖండించువాడా! (దో=అపఖండనే అని ధాతువు), కస్థల...తా - కస్థల=ఉదకప్రదేశములు, ప్రస్పృశత్=స్పృశించుచున్నట్టి యనగా సుదకమంగున్న, కాళియ=కాళియుడను సర్పముయొక్క, త్వేశ్వ=విషయు క్తమైన, మూర్ధస్థలీ=శిరస్సపదేశమంగు, స్పృతమత్తల్లి - స్పృతశ్చేషమైన, హల్లీసకా=హల్లీసకమును తాండవింప గలవాడా.

తా. శేషశాయియైనట్టియు వామనావతారమంగుం గడుదూరముగ నుంచబడిన యంఘ్రియుగముగలయట్టియు నాశ్రిత జనపుంజ చిత్తస్థితంబులగు పాపంబుల బోగొట్టునట్టియుఁ గాళియుండనురక్తముని శిరంబున స్పృతమొనర్చినట్టియోశ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త యొనర్చినధ్యానము.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్టోత్కలానీక గు  
ప్ర దివిస్పృకటయంత్రీకొండపలి హృద్భావోసి కద్రూజడి  
ప్యదుదారోద్యమకృష్ణరాయస్పృశ సంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా  
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పుగ.

టీ. ఇది, పాత్ర...దశ - పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి=పాత్ర ప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ట=మిక్కిలి యధిపతులైయుండెడి, ఉత్కల=ఓడెరబాలయొక్క, అనీక=గమనాహమచేత, గుప్త=గమింపబడిన, దివిస్పృకటయంత్రీకొండపలిహృత్=అకాశము నొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లిదుర్గమును హరించుచుండెడి, బాహ=భుజమందలి, అసి=ఖడ్గమనియెడు,

కద్రూజ=సర్పముయొక్క, దీప్యత్=ప్రకాశించుచునుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృత=కృష్ణరాయలనియెడిపేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదఁ=ఆముక్తమాల్యదయనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము=మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, తృతీయంబై = మూడవదియై, మహిమ్=భూమియందు, పౌల్వగున్=ఒప్పుఁగాత.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశి రాకౌసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

—

# శ్రీ రస్తు. ఆము క్త మా ల్య ద

స వ్యాఖ్యానము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ  
గోమండలకర్షివేణుగుంభన దృప్య  
ద్భామాహృతసురజనయి  
శ్రీమణితాటంక వృషగిరిస్థ ఖగాంకా.

1

టీ. శ్రీ.. మ-శ్రీ=లక్ష్మీదేవికి, మందిర-నివాసస్థానమగు, భుజమధ్యమ = సత్తా; సలముగలవాడా! గోమం...న-గోమండల-ధేనుసమూహమును, కర్షి = ఆకర్షించుచున్న, వేణు=పిల్లగ్రోవియొక్క, గుంభన=పూరించుటగలవాడా! దృప్య...క-దృప్యత్ భౌమ-దృప్యత్ = గర్వితుడగు, భౌమ=భూసుతుండగు నరకాసురునిని, ఆహృతి=అపహరింపఁబడిన, సురజనయిశ్రీ = దేవతామాతయగు నదియొక్క, మణితాటంక-రత్నమయకర్ణధూయములుగలవాడా! వృషగిరిస్థ=వేంకటాచల నివాసా! ఖగాంకా-గరుడకేతనా.

తా. నరకాసురుఁ డిది శకర్ణతాటంకములు తనపరాక్రమమువలనఁ దెచ్చియుండెను; వానిని శ్రీకృష్ణుండు మరలఁ దీసికొనె నని శ్రీభాగవతప్రసిద్ధము. తక్కినవి వేంకటరమణస్వామికి విశేషములు.

వ. అనధరింపు మానమయంబున.

2

టీ. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. ఆనమయంబునకా = విష్ణుచిత్తుండు పరతత్త్వనిరూపణము జేసిన సమయమందు.

మ. బలిమిం ద్రంపఁగఁ బోలె బాయవడుచుం బర్యాయభంగంబునక  
గలనూలెల్లను నెంచు మోవఁ దెగి రాఁగాఁ గొంత నేపుండి తా  
బెలుచ న్గంటు ఘటొక్కునం దునిసి వేఁ పృథ్విం బడె న్జాలె మి  
న్నుల మ్రోసె న్సురిదున్దుభు ల్గురిసెఁ బెన్మోనై విరుల్పొరనక.

టీ. బలిమిక్ = బలాత్కారముచేత, త్రెంపంగబోలన్ = త్రెంచివేయుట చేత నన్నట్లు, పాయపడుచుక్ = విచ్చిపోవుచు, పర్యాయభంగంబునక్ - పర్యాయ = క్రమముగా, భంగంబునక్ = తెగుటచేత, కలనూలెల్లను = అనూత్రమంః ౧ లిగి యున్న నూలంతయును, అంచుమోవక్ - చివరదనుక, తెగిరాఁగాక్ = తెగివచ్చు చుండఁగా, కొంతసేపుండి = కొంతకాలముచుట్టనుండి, తాక్ = జాలెయనుట, పెలు చక్ = కఠినముగా, గంటు = మడుపు, పుటుక్కునందునిసి = పుటుక్కునుశబ్దము గలుగునట్లుగా భిన్నమై, వే = త్వరితముగా, జాలె = నిరహాలసంచి, పృథ్విక్ = భూమి యందు, పడెక్. ఆత, మిన్నులక్ = ఆచారమును, సురనుండుభుల్ = దేవతా భేరులు, మ్రోసెక్ = ధ్వనిచేసెను, విరుల్ = పుష్పములు, పెన్నెనై = పెద్దన్నమై, బోగనక్ = బోగనిధ్వనిగలుగునట్లు, కురిసెక్ = పెరించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణము సేయఁగా నంతకుమున్ను విద్యా శుక్రముగా వ్రేలఁగట్టించియున్న నిరహాల సంచికిఁ జాట్టియున్న నూత్రమందలి నూలంతయును దనకుఁ దానే తెగి యంచునకు వెడలఁగా మడుపు పుటుక్కునుధ్వని సేయుచు నూత్రమునుండి తునిసి జాలె క్రిందఁ బడెననియును, అపరతత్త్వ నిర్ణయ మునకు దేవతల సంతోషించి గుండుభులు మ్రోయించి పుష్పన్నములు గురియించి రినియు భావము.

శా. ఆవేశ స్పృతి పారితోషికము లీ • నందంద పంపక్ భ్రమ

తేవివ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత యై • దీప్యన్మణిస్వర్ణభూ

పావానచ్చటజానుదఘ్న యగుచు • స్సంసచ్చతుశ్శాలికా

రై వేశాంతరపద్ధతి న్నైరసె గోత్రాచిత్రమాల్యం బనక్. 4

టీ. ఆవేశక్ = ఆసమయమును, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు = సంతోషపు బహుమతులను, ఈక్ = ఇచ్చుటకై, అందంద = ఆచ్చటచ్చటనే, పంపక్ = సేవకులనుబంపఁగా, భ్రమ...చేన్ - భ్రమత్ = లోట్రుపడుచున్న, నేవి = సేవకుల యొక్క, వ్రాతముచేక్ = సమూహముచేత, ద్రుతస్థలితయై = త్వరితముగా జాతిన దై, దీప్యన్మణిస్వర్ణభూపావానచ్చట (ఇది కిర్త్యపదము), దీప్యత్ = ప్రకాశించు చున్న, మణి = రత్నములుచెక్కిన, స్వర్ణభూపా = బంగారు సాములయొక్కయు, వాసః = నిత్రములయొక్కయు, ఛట = సమూహము, సంస...ఆక్ = సంసత్ - సభా సలబంధనియగు, చతుశ్చలిక్ = నాలుగు శాలలుగల మండపము యొక్కయు, రై వేశ్చి - బొక్కునపుటిండియొక్క ము, అంతగ = మధ్యప్రదేశమందలి, పద్ధతిక్ = మార్గ మందు, జానుదఘ్నయగుచుక్ - మోకాలిలోఁదై, గోత్రా...బనక్ - గోత్రా - భూమియొక్క, చిత్ర = వానశర్మముగల, మాల్యంబనన్ = మాలికాలంకారమాయను నట్లు, సంగోన్ = వాగ్దానినను



తా. పాండ్యరాజాసమయమున సంతోషించి విష్ణుచిత్తుడు మొదలగు వారికి బహుమతులొసంగుటకై పైపైని సేనకులను బాహుసములకు బంపఁగా వారాయుగ్రాణమునుండి రత్నములుచెక్కిన కనకభూషణములను వస్త్రముల నవ్వారిగాఁ దెచ్చినప్పుడు త్వగపొటుచేత వారిచేతులలో నుండి జాతీపడిన యవి రాజు మొదలగువారు గూరుచున్న సభామంటపము మొదలుకొని బాహుసములకు మార్గమధ్యమందు మోఁకాలియొత్తున నిండియుండి నని భావము. దీనిచే జాతీపడిన రత్న భరణాదులే యంతసిక్కుటముగా నుండఁగా బహుమతులిచ్చిన గత్నాదులకు లెక్కయే లేదనుట. ఆలం. అశయోక్త్యర్థపత్త్యుత్ప్రేక్షలు

ఆ. వేదవేద్యమైన • విష్ణుతత్త్వం బిట్లు

వాదు గెలిచి తెలిపి • వసుమతీశు

భక్తి నోలలార్చి • భగవత్ప్రపన్నుఁగాఁ

జేసి లోకహితము • సేయుటయును.

5

టీ. ఇందు విష్ణుచిత్తుడను కర్తృపద మధ్యాహర్యము. వేదవేద్యమైన = వేదములచేఁ దెలియఁదగిన, విష్ణుతత్త్వంబు = వారాయు తత్త్వమును, ఇట్లు, వాదుగెలిచి = వాదమున గెలిచి, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశు = పాండ్యరాజును, భక్తి = భక్తిరసమందు, ఓలలార్చి = తేలఁజేసి, భగవత్ప్రపన్నుఁగాఁ = భగవత్ = శ్రీమన్నారాయణునియందు, ప్రపన్నుఁగాఁ = ప్రపత్తిగలవానిఁగా, సేసి = జనరించి, లోకహితము, లోక = లోకములకు, హితము = ఉపకారమును, చేయుటయును = సేయుఁగానే.

శా. అద్ధావాగ్విబుధ మృహోవచనక • వ్యాహర మాహావచ

స్సిద్ధ మ్మా కృతతాం గతః కలి రితి • శ్రీసూక్తివిద్యాధర

మృద్ధాద్ధత్య మగాల్లయంహి కుధియా • మిథ్యం వద త్కిన్నర

మృద్ధిరాగ్రణి గెల్పుటత్సవమునం • దయ్యె న్నభమృతయ్యు. 6

టీ. సభమృతయ్యు = అకౌశల్యము, అద్ధీ...దుః - అద్ధింగ్రణి = ధీరాగ్ర సరుడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటత్సవమునం = విజయోత్సవమునందు, అద్ధావాగ్విబుధము - అద్ధా - యగార్థమనెడు, (అద్ధా యన్నది సత్కారకమైన యవ్యయము.), వాక్ - మాటలుగల, విబుధము = (దేవతలు) గలదియు, అహోవచనక వ్యాహరము - అహో = అస్పృశ్యము, వచనం = పలుకులుగల, కవ్యాహరము = పితృదేవతలగులదియు, 'హవ్యకి శ్వేదాపిప్రేయని యమరము, అహోవచనస్సిద్ధము - అహో - చిత్రమనెడు, వచనం = పలుకులుగల, సిద్ధము = సిద్ధుగలదియు, అకృతతాంగతి కలి రితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరము - కలి = కలియగము, కృతతాం = కృతముగలుగుటను, గతః = పొందెను, అః = అస్పృశ్యము, ఇతి = ఇట్లును, శ్రీసూక్తి = శ్రీభవానులుగల,

విద్యాగరము = విద్యాగరులుగలది గను, ఇద్ధాద్ధత్యమ గాల్గఁబడినవిమితమునద  
 త్కిన్నరము = శుభియామ్-కుశ్చితబుధులు గలవాఁడయొక్క, ఇద్ధాద్ధత్యమ్-ఇద్ధ=  
 స్పృధిఁబొందియున్న, సౌద్ధత్యమ్-ధౌర్జ్యము, లయమ్=నాశమును, అగాధి-పొందెను  
 గదా, ఇత్థగిరత్=ఇట్లు చెప్పచున్న, కిన్నరము -- కిన్నరులుగలదియు, ఆయ్యెక్=  
 ఆయెను, అధానాగ్నిబుధమృతునిది మొదలుగా నైదు కేవలసంస్కృతములవలెఁ గనఁ  
 బడు వాక్యములనడుమ నున్న యధావిపరములు వానికి వేఱువేఱఁ బరమంగున్నవా  
 గాదిసంస్కృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచుండు విలుభాదిశబ్దములు సమాసాంతగత  
 ములై తత్సమగులుగను సుండుటలన సవదాన్యవృత్తయ సుప్తిజ్ఞత్వాకుమునా మను  
 సూత్రంబునకు విరుద్ధము గాకుండుటారజేసి సుపంగంబు లయ్యెను.

తా. ఆవిష్టుచిత్తుండు వానమున జయించినప్పు డాకౌశమందుఁ జేరియున్న శేన  
 తలు సత్యమనియును, పితృదేవత లహో యనియును, సిద్ధు లాహోయనియును, విద్యా  
 గరులు కలియుగము కృతయుగమాయె నిది యెంత వింత యనియును, కిన్నరులు  
 దుర్జనులబింక మడఁగెననియును, మెచ్చి సంతసిల్లి పలుకుచుండిరని భావము.

సీ. సెలవులు నాఁగుచు • వెలియరుంగులు సూడ,  
 కరిగి పాదూవాహు • సరయువారు  
 తమమోల నుండునందలము గానక దాఁటి,  
 పేరెలుంగున బెస్తఁ • జీరువారు  
 నగరు వెల్వడుదాఁకఁ • దెగి పోయి మఱి నిల్చి,  
 తోడివిద్వాంసులఁ • గూడువారు  
 నెదురైన తమవాని • గృహకృత్య మడిగి వాఁ,  
 డనునవి తప్ప నూఁకొనెడివారు

తే. వాద మేమాయె నన్న భూవరునిపక్ష  
 పాత మాదాసరికిఁ గల్గి • బ్రతికె ననెడు  
 వారు నౌలెం డిటు విమర్శదురమైన  
 వాకిట నసించు నెవ్వఁ డాన్వారు నగుచు.

7

టీ. ముంగు సచ్చెడు సద్యములొనుండు విద్వాంసులను కర్తృపద మధ్యా  
 హర్యము. ఇదివఱలో వాదము సేయుచున్న యితరవిద్వాంసులు, సెలవులు-ఉద్ధా  
 గర్యోపసంధికోరిములను, నాఁగుచుక్=విన్నదనమున నాఁకొనుచు, వెలియరుంగులు  
 --నగరు వాకిట నున్న పిన్నెలను, మడక = వీక్షింపకయే, అరిగి = ఆవలఁబోయి,  
 పాదూవాహుక్=పాదుకలు దెచ్చువానిని, అరయ. వారుక్=వెదకెడువారును, వాకిటి

తిన్నెలమీదనున్న తమ సాదుకలు చెచ్చెడు నేవకులను గానక అపల నరిగి వెదకుచుండి రనుట. తమమ్రోలక=తమయెనుటనే, ఉండునందలముక=ఉన్నయందోలికను, కొనక=మాడక, దాటి=అతిక్రమించి, పేరలుంగునక=పెద్దకంఠనాదము చేత, బెస్తక=బోయిన, చీరువారుక=పిలిచెడువారును, నగరు వెల్పడుదాకక=రాజగృహము విడుచునకును, తెగిపోయి=కేడించిపోయి, మఱి=పిమ్మట, నిల్చి=నిలుచుండి, తోడివిద్వాంసులక=తమతోడిపండితులను, కూడువారుక=కలిసికొనువారును, రాజభయముచేత నొండొరు లచ్చటఁ గలియక నగరు దాటి పోయి యొకరితో నొకరుగూడిరనుట. ఎనురై న=తమకెదుగుపడిన, తమవానిక=తమకు సంబంధించినవానిని, గృహకృత్యము=తమయింటివార్తను, అడిగి=ప్రశ్నచేసి, వాడు=అయ్యడుగఁ బడినవాఁడు, ఆసునవి=చెప్పెడు మాటలను, తప్పక=మనస్సునకుఁ దగులనియట్లు, ఊఁకొనెడువారు = ఊఁకొట్టెడువారును, తమయింటుండి వచ్చినవాడు తమ కెగురుపడఁగా వానిఁ దమ యిండ్లవార్త యడిగి వాడు నెప్పెడు పల్కులయందు మనస్సులేక జరిగిన వాదమందే మఱి గలిగి యూరక యూఁకొనుచుండి రనుట. వానమేమాయక=వాసునెల్లినవిధమేమి, అన్నక=అని ఎవరేని యడుగఁగా, భూనరుని పక్షపాతము = రాజయొక్క పక్షపాతము, ఆదాసరికిక=ఆవిష్టచిత్తున కనుటకు బదులుగాఁ దిరస్కారోక్తిగ నాదాసరివాని కనిరనుట. కలిగి=ఉదయించి, బ్రతికక=ఆదాసరి జీవించెను, రాజ పక్షపాతమునలన నావిష్టచిత్తుఁడు బ్రదికెనే కాక నిక్కమునను మేమే జయించితి మని చెప్పిరనుట, ఆనెడు వారును = అని చెప్పెడువారును, బొలెండు = కానుదగింపుఁడు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శదూరమైన = విచారణకు దూరమగు, వాకిలక=ద్వారమందు, ఎవ్వఁడు ఎసిండుక = ఎవ్వఁడు నిలుచును? అకవారు నగుచుక = అని పలికెడువారునై, కలిసి యని మందఱిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయవిమర్శలేని రాజు ద్వారము చెప్పెడును నిత్యఁగూడ దని గనుట. ఇక్కడఁ బరాజితులయిన విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెగాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల

నగరుదెసఁ జూచుచునె మంత్రసంబు లాడి

చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కంజనవిధుండు

యాధి కతనిమహాగజారూఢుఁ జేసి.

8

టీ విద్వాంసులు = అపండితులు, శృంగాటకములక = నలువ్రోవలు గలిగెడు పోటులయందు, కలిసి = కూడుకొని, నగరుదెసక = రాజగృహముతట్టు, చూచుచునే = వీక్షించుచునే, మంత్రసంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁ జనిరి=

తమ గృహములకుఁ బోయిరి. ఆజ్ఞనవిధుండు = ఆపాండ్యరాజు, రూఢికిఁ = ప్రసిద్ధి  
కొఱకు, అతనిఁ = అవిష్ణుచిత్తుని, మహాగజారాధుఁ - మహాగజ = పెద్దయేనుఁగు  
మీఁద, అరూఢుఁ = ఎక్కినవానిఁగా, నేసి = ఒనరించి ; పురి నేఁగించి యను  
ముందఱి పద్యముతో నన్వయము.

మ. పురి నేఁగించి తదీయ మైననగరంబుం జేర్చుఁ డంచు స్వడిఁ  
దొరలఁ రాజకుమారులఁ బనుపఁగాఁ దూర్యస్వసంబు ల్నిరం  
తరవందిస్తుతులుం జెలంగ గజఘంటావారకాంతాఁఘ్రినూ  
పురము ల్లోయఁగఁ గొల్చి వా రిరుగడం బో మార్గమధ్యంబునఁ .

టీ. పురిఁ = మఘరాపట్టణమును. ఏఁగించి = మెఱవడిఁ జేయించి, ఊరేఁగించి  
యనుట తదీయమైన = అవిష్ణుచిత్తునిసంబంధమైన, నగరంబుఁ = పట్టణమును శ్రీవిల్లి  
పుత్తూరిని, చేర్చుడంచుఁ = ప్రవేశ పెట్టుండని, పాండ్యరాజునుట. దొరలఁ = రాజు  
లను, రాజకుమారులఁ = రాచకొమారులను, పనుపఁగాఁ = పంపఁగా, తూర్యస్వసం  
బుఁ = వాద్య ఘోషములును, నిరంతరవందిస్తుతులఁ = ఎడఁతెగని బట్టులకై వారము  
లును, చెలఁగఁ = విస్తరించుండఁగా, గజ...ల్ - గజఘంటా = ఏనుఁగులకుఁ గట్టిన  
గంటలును, వారకాంతాఁఘ్రినూపురముల్ = ఆటకత్తియలయొక్క పాదముల  
యందలి అందియలును, ప్రాయఁగాఁ = స్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు,  
రాజకుమారులు, నందిమాగధులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగడఁ = పార్శ్వ  
ద్వయమందు, స్విగుసమాసము, పోఁ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునఁ. నడి  
తెరువునందు, క్రియ ముందఱి పద్యమందున్నది.

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కనీసపురెంటెమో యన  
న్నింగి గరుత్పరంపరల నిగ్గున లేదొగ రెక్కునంత వీఁ  
చెం గలశాబ్దమిఁగడలజి డ్డఱిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు నిం  
డెం గడు మ్రోత పెద్దిరువడిం గని రాఖగరాజు మూఁపునఁ. 10

టీ. నింగి = అకాశము, ఇంగిలికంబునఁ = హిందుశిశ్నాధ్యమను నింగిలికము  
చేతను, తడిపి - అద్రిముఁజేసి, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కనీసపురెంటెమో = నీలనశ్రుమా,  
అనఁ = అనునట్లుగా, గరు...నిగ్గునఁ - గరుత్ = ముందు చెప్పబడు పెరియ  
దరువడి తెక్కులయొక్క, పరంపరలఁ = పరిక్తులయొక్క, నిగ్గునఁ = కాంతిచేత,  
లేదొగ రెక్కునంతన్ = తరుణానకాంతి గలుగునంతలోనే, గరుత్మంతుని తెక్కు  
తెఱ్ఱినిగావున వానికాంతులచే నాకాశ మెఱువయ్యెననుట. కల...జడ్డు - కలశాబ్దంబు  
పాలసముద్రముయొక్క, మీఁగడల = మీఁగడలయొక్క, జడ్డు = జడ్డువాసనను,  
ఎఱిఁగించెడు = తెలిపెడు, కమ్మగాడ్పు = సుగంధివాయువు, వీఁచెఁ = విసరను, గరు

తృంతుడు కదలఁగానే యాయన అక్కలవలనఁ బుట్టిన వాయువు క్షీరసముద్రపు మీఁగడలహాసనను రేపఁగా నావాసన లావాయువుతోఁ గూడ వచ్చె ననుట. ప్రాంత=పెద్ద ధ్వని, కడుక్ = మిక్కిలి, నిండెక్ = సంపూర్ణమయ్యెను. పెద్దిరు వడిక్=పెరియ తిరువడి యని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకేతికమైన నామము గల వైనలేయుని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు సూచిరి, ఆఖగరాజ మూఁపునక్= ఆఖగరాజు=ఆపక్షిండ్రుడగు గరుత్మంతునియొక్క, మూఁపునక్ = స్కంధమందు, క్రియ ముందటి పద్యమునం దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకుఁ బ్రత్యక్ష మగుటకు శ్రీ క్షీరసముద్రము నుండి స్వామి వెడలఁగానే గరుత్మంతుని అక్కల యెఱ్ఱకొంతిచేత నాకాశ మింగిశీకముతోఁ దడిపి యెత్తిన నీలిగుడ్డవలె నీలఁగోహితవర్ణము గలిగియుండె నింతలోనే పాలమీఁ గడ జడ్డునాసనలతో వాయువులు విసరె నంతలోనే గరుత్మంతుని అక్కల ధ్వని విసంబడె నింతలో నతిశేగవంతుండగు గరుత్మంతుండు గానఁబడియె నంత నతని వీఁపుమీఁద స్వామియుఁ దోచె నని భావము.

సీ. చిగురుఁబొట్లపుదోయిఁ జెందమ్ములనఁ దార్క్ష్యి,

హస్తోదరముల దిఁవ్యాంఘ్రి లమర

సునుఁగప్పమేనఁ దోఁచిన తదర్పచ్ఛాయ,

లీలఁ దాల్చుపసిండిఁచేల మెఱయ

వ్రాలిన యోగివర్గము నిర్మలాంతఃక,

రణములుఁజోలె హఃరములు దనర

సిరికి బుట్టింటినొచ్చెలు లౌట మనవికి,

జాసె నా మకరకుండలము లమర

తే. శ్రిత సిత మరాళ వాత్యాభిహత పరాగ

వలయమండిత కల్పశాఖలొ యనంగ

శంఖచక్రాంచితోరుహః స్తములు దనర

దోచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

11

టీ. చిగురు...న్ = చిగురుఁబొట్లపు=చివుళ్లపొట్లమయొక్క, దోయిక్=ద్వం ద్వమందు, చెందమ్ములనక్ = ఎఱ్ఱదామరపువ్వులనునట్లు, తార్క్ష్యి...ములక్= తార్క్ష్యి=గరుత్మంతునియొక్క, హస్తోదరములక్=కరతలపుటములయందు, దివ్యాంఘ్రిలు=శ్రీపాదములు, అమరక్=పాంశుపడఁగా, సునుఁగప్పమేనక్=నిద్దమగునీల వర్ణముగల దివ్యమంగళవిగ్రహమందు, తోఁచిన=ప్రతిఫలించిన, తదర్ప=ఆనాహన

మగు గరుత్మంతునియొక్క, ఛాయలీల = కాంతివలె, తాల్పు...చేల.. తాల్పు = ధరించిన, పనిండిచేల = కనకాంబరము, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండగా, వ్రాలిన...లెక్క-వ్రాలిన = చేరినట్టి, యోగినర్థము = యోగీశ్వర సమాహమయొక్క, నిర్మలాంతకరణములఁబోలె = నిష్కళంకములగు అంతరంగములలెను, వ్రాలిన యను శబ్ద మంతకరణశబ్దముతో నన్వయించునది. ఇది సమస్తపదము. హారములు = ముక్తాహారములు, తనరక్క = ఒప్పుచుండగా, సిరికి = శ్రీదేవికి, పుట్టి...ట = పుట్టింటి = జనకగృహసంబంధులైన, నెచ్చెలులొటన్ = స్నేహితులొటచేతను, మనవికి = విన్నవించుటకు, దాసెనా = సమాపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణభూషణములు, అమరక్క, శ్రీదేవియును మకరములును సముద్రమునందే జనించుటందేసి లక్ష్మీకి బుట్టినయింటి స్నేహములు గలవి గావున మిక్కిలి చనువు గలిగి శ్రీయజ్ఞపతి వీనుల సమీపమునకుఁ జేరననుట. శ్రీ...లా - శ్రీ = చేరియున్న, సిర = తెల్లనైన, మరాళ = హంసచేతను, వాత్యా = సుడిగాడ్చుచేత, అభిహత = రేఁబఁబడిన, పరాగ = కందూలియొక్క, వలయ = వెలయుచుచేతను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, కల్పశాఖ లాయనంగ = కల్పవృక్షపుకొమ్మలలో యనునట్లు, శంఖ...లు - శంఖ = పాంచజన్యముచేతను, చక్ర = సుదర్శనముచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఉరు = దీర్ఘములైన, హస్తములు = భుజములు, తనరక్క = ప్రకాశింపఁగా, శంఖము హంసవలెను, చక్రము పరాగ వెలయుచు వలెను, భుజములు కల్పశాఖవలె చున్నవనుట. కమలేక్షణుండు = తమ్మికింటి, చతుర్భుజుండు = నాలుగుభుజములు గలిగినస్వామి, తోచెక = ప్రత్యక్షమయ్యెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. ఎప్పుడు హరి గని రమరులు

ముప్పదియును మూడుకోట్లు + ముని గనుగొనువా

రప్పుడు తత్కరములతో

విప్పిన గొడుగులును మింట + వేగమ మొగిడె.

12

టీ. ఎప్పుడు = ఏక్షణమందు, మునిగనుగొనువారు = విష్ణుచిత్తుని నేవించెడి వారు, ముప్పదియును మూడుకోట్లు = త్రయస్త్రింశతోటిసంఖ్యగల, అమరులు = దేవతలు, హరి = స్వామిని, కనిరి = చూచిరో, అప్పుడు = అక్షణమందు, తత్కరములతోన్ = వారిహస్తములతోడ, విప్పిన = తెఱవఁబడిన, గొడుగులును = దేవతల ఛత్రములును, మింట = అకాశమందు, వేగమ = తీవ్రమే, మొగిడె = ముకుళితమయ్యెను.

తా. ముందే స్వర్గమందలి ముప్పదిమూడుకోట్లు దేవతలు విష్ణుచిత్తుని జూడఁబచ్చియుండిరి గావున వారలు స్వామి వేంచేసినంతనే యదివెఱలోఁ జెఱవఁబడియున్న గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించిరి. అలం. సహోక్తి.

తే. సామరదిదృశ్యుఖస్థరక్షాపిశాచ

పుంజమహిభుక్వత్రప్రభంజనములు

సోక వెఱ బాటె గల్గిన శూర్పవాత

ఘట్టనల బాటు పెనుపొల్ల కట్టువోలె.

13

టీ. సామర...లు - సామర = దేవతలతో గూడిన, దిదృశ్యు = చూడనిచ్చించిన, ఖస్థ = అకాశమందు నిలిచియున్న, రక్షాపిశాచపుంజము = రక్కసులయొక్కయు పిశాచులయొక్కయు సమూహము, రక్షాపిశాచాలులు దేవయోనులగుటంజేసి స్వర్గమందుంచునట. ఆహి ... ములు - అహిభుక్ = సర్పభక్షకుడగు గరుత్మంతుని యొక్క, పత్ర = అక్కలవలని, ప్రభంజనములు = పెనుగాడ్చులు, సోక = స్పృశింపఁగానే, వెఱ = వెఱపుచేతను, కల్గిన = కల్గియున్న, శూర్ప...లక్ - శూర్పవాత = చేటల గాడ్చులయొక్క, ఘట్టనలన్ = ఒరిపిల్లచేత, పాటు...న్ - పాటు = ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెను = పెద్దదియగు, పొల్లకట్టువోలెన్ = తఱకలవలె, పాటెన్ = పరుగెత్తెను. ప్రభమపాదమందు సామరపదముయొక్క ప్రథమార్థమును గత్తెల్ల మయొక్క యంతిమార్థముతోడ సంబంధపడునట్లు హల్పిధానముగా నుభయవశుల లోపదిగా సాంబాదిబ్దములవలె విక్రమము జెప్పినాఁడు. సమృద్ధిదృశ్యు ఆము పాశమున సంతోషమున జూడఁగోరడు అని యర్థము. కల్గిన ననుగాట, 'విక్వౌత్ క్వచిచ్ఛలోపో మోద్ధీర్ణశ్చౌ ఆదిమస్యభవే' త్తను సూత్రానుసారముగా, కం. 'మానుగ ధృతరాష్ట్రాదుప్రా, జానం గలుగంగ' ననియుడు భారతిప్రయోగమువలె సంకతమైనది అంతరిక్షమందు నంతకు మున్ను దేవతలతోడఁ జేరి యున్న రక్షాపిశాచ సంఘము తమజాతికి విరోధియగుస్వామికి వాహనమైన గరుత్మంతునికి అక్కలగాడ్చుతమపై వీలఁగానే భయపడి పరుగెత్తెను. దేవతలు మాత్రము నిలచి యుండిరి; ఎట్లుజేసి, కల్గిమందు ధాన్యముమీఁదఁ జేటలచేత విసరఁగానే గట్టి నిల్చి పొట్టుచెదరి పోయినట్లని భావము.

క. నీరంధ్రకుసుమధారా

సారచరచ్ఛంచరికాసంకులకలర్పం

కారానుకారిసంస్తవ

కారి మునిస్తామ సామఁగానం బెనఁగె.

14

టీ. నీరంధ్ర...లు - నీరంధ్ర = చట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారల యొక్క, ఆసాం = అర్చనము, చరిత్ = సంపదించుచున్న, చంచరికా = తుమ్మెదల యొక్క, 'ఇనిద్రిశ్చక్షుర్చికి' యని యమరము. సంకుల = అధికమైన, కల = అన్యక్త మగురుములగు, ఘంకారం = ఘంకృతులను, అనుకారం = అనుకరించుచున్న, సంస్తవ -

స్తోత్రములను, కారి=చేయుచున్న, ముని=నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ=సమాహా  
ముయొక్క, సానుగానంబు=సానుజేదముపాట, ఎనఁగెన్=విస్తరిల్లెను, స్వామిలోఁ  
గూడ నారదాది మునీగ్రులు సానుగానము సేయుచుండఁగా నది పుష్పవర్షము బడి  
తిరిగెడు తేఱుల మ్రోతనలె మధురమై వీ తెంచె ననిభావము

తే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైనపదాక్షు సంత

రిక్షమునఁ గాంచి ముని ప్రమోదాక్షిజలము

నిగుడఁ బులకించి కరటిఘంటికల తాళ

ములుగ నిట్లని యమృహాత్ముని నుతించె.

15

టీ. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్ష మైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, పద్మా  
క్షుఁ = తామరలవంటి నేత్రములుగల స్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయందుఁ  
గలస్వామిని, అంతరిక్షమునకే = ఆకాశమందు, కంచి=చూచి, ముని=విష్ణుచిత్తుఁడు,  
ప్రమోదాక్షిజలము=అనందబాష్పములు, నిగుడఁ = వెలికులుకఁగా, పులకించి = గగు  
ర్పాటు గలిగి, కరటిఘంటికల = కరటి = తా నెక్కియున్న యేనుగుయొక్క,  
ఘంటికల = ఇసుప్రక్కలనున్న గంటలే, తాళములుగకే = వాయించెడు తాళములు  
గాఁగా, అమృహాత్మునికే = ఆపరమాత్ముఁడగు స్వామిని, ఇట్లని=వక్ష్యమాణక్రమముగా,  
నుతించెకే = కొనియాడెను.

కి విరాజవిరాజితము.

జయ జయ దానవదారణకారణ • శార్ఙ్గధాంగగదాసిధరా

జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత • సాంద్రశరీరమహాప్రసరా

జయ జయ తామరసోదరసోదర • చారుపద్మజ్యోతగాంగధురా

జయ జయ కేశవ కేశినిఘాదన • శౌరి శరజ్జలజాక్షహరీ. 16

టీ. దానవ...రా - దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = భేదనమునకు,  
కారణ=హేతువులగు, శార్ఙ్గ=ధనువును, రిథాంగ = చక్రమును, గదా = గదను,  
అసి=నందకమునుఖడ్గమును, ధరా=ధరించినస్వామి ' జయజయ=సర్వోత్కృష్టప్రభు  
గాఁ బ్రసిద్ధిలవా. దరా అనుపాతమందు శంఖమును గలవాఁడా యని యర్థము.  
దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగానుం జెప్పవచ్చును, జయజయ యని  
నాల్గు పాదములయందును వచ్చును. చంద్ర...రా - చంద్ర=చంద్రులయొక్కయు,  
దినేంద్ర=సూర్యులయొక్కయు, శతాయుత = అయోతశతసంఖ్యలయొక్క నలెనే,  
సాంద్ర=తఱుచైన, శరీర = దివిమంగళముయొక్క, మహా = కౌంతులయొక్క,  
ప్రసరా=వ్యాప్తికలవాఁడా, తామ...రా - తామరస = తామరపువ్వులయొక్క,  
శదర=అంతరిచ్ఛగమునను, సోదర=తోబుట్టువును, చారు = సుందరమునగు, పద=



పాదముచేత, ఉజ్జ్వలమున విడువబడిన, గాంగ = గంగానదీసంబంధియగు, యురా = ప్రవాహము గలవాడా! కేశినిపూదన = కేశియును రక్తముని సంహరించినవాడా, శరజ్జలవాత్ - శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలమువంటి, అక్ష = కన్నులుగల వాడా! కేశిని = బ్రహ్మరుగల కుత్సత్తిసానమైనస్వామి. 'క ఇతి బ్రహ్మణోనామ ఈ శోహం సర్వదేహినామ్, అవాంతవాగ్నేసంభూతో తస్మాత్కేశవనామవాక్' అని ప్రమాణము. శౌరి = హరి, అని మంగళా శాసనము చేసెను. భగవంతునకు జీవకోటి యాశీర్వాదము చేయనిచ్చునా యనినఁ బూర్వ మట్టియారచరము కలగు. 'పూర్వాం దిశం వజ్రధరః దక్షిణాం పాతు తే యమః, ఎరుణః పశ్చిమా మాశాం కుచేరస్తూత్ర రాందిశి' మని సీతవృషాదు శ్రీరాములవారికి మంగళాశాసనము చేసియున్నాడు.

మ. దివిజద్వేషి నుదారవారిచరమూర్తిం ద్రుంచి చాతుర్య మొ  
ప్ప వడిం జొకపుండెల్ల కొంచుగమి దంభం బొంద మై దాల్చి వే  
దవిశుద్ధాక్షరపక్షిఁ గ్రమ్మఱగ వేధం జేర్చెదో నాఁగఁ ద  
ద్యువనం బభిసితాంబుబిందు లలమం బ్రోద్యద్రుచిం దాటవే. 17

టీ. దివిజద్వేషి = వేద గోరతుఁ డగుహయగ్రీవాసుని, ఉదార... ర్తిన్ - ఉదార-శీలఁడె డెలియరాని, వారిచర = మినముయొక్క, మూర్తిన్ = శరీరముచేతను, త్రుంచి = ఖండించి, చాతుర్యము = విన్నాము, ఒప్పన్ = తనరుప్పనట్లు, వడిన్ = వేగముచేత, చొకపు... చొకపు = చందరమగు, తెల్లకొను = గుండెకొరిగి పైపొట్టుయొక్క, గమి = సమూహము నెను, దంభంబు = వ్యాజము, ఒందన్ = పొందునట్లు, మై = శరీరమంబు, తాల్చి = ధరించి, వేద... పక్షిన్ - వేద - వేదములయొక్క, విశుద్ధ = శుద్ధములగు, అక్షగ = అక్షరములయొక్క, పక్షిన్ = శ్రేణిని, క్రమ్మఱగన్ = మరల, వేగన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేర్చెదో నాఁగఁ - చేర్చెదోయననట్లు, తద్యువనంబు = ఆబ్రహ్మలోకము, అభి... లు-అభి = సముద్రముయొక్క, నిత-తెల్లనైన, అంబు = ఉదకములయొక్క, బిందులు = బిందువులు, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా, ప్రోద్యద్రుచిన్ - ప్రోద్యత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, రుచిన్ = కౌఠ్యచేత, దాటవే = అతిక్రమింపవా. 'ఉదాగోదక్షిణేభ్యాతే దానశౌణ్డే మహత్యపి' యని రత్నమాల. 'స్త్రీయాం మూర్తిస్తమస్తనూః' అని యును, 'క సతోస్త్రీవ్యాజ దమ్యాపభయశ్చిద్యుక్తతవే' యనియు నమరము. నీవు మత్స్యరూపమును ధరించి వేద గోరతుఁడు రక్తముని ఇధంచి వాడె పహరించిన వేదములు నేనుతో నప్పుడే బ్రహ్మకిమ్మిట్లక పోయిగవోయిన నట్లు నీవు సంచరింపు చుండుట నెలన నముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండఁగా నీ వాలోకమును దాటి వెనియు నప్పుడు నిమగ్నము పడి తెల్లనిపొలుచు పరిశుద్ధ

మలగు వేదాత్మరములో యన్నట్లుండె ననియు భావము. కైతహపహ్నుత్యపప్రాణిత మైన యుత్పేక్షాంతకారము.

చ. ఎలమియుగాంతవారి కెదురెక్కుతటిక వడిఁ దాలుగహ్వరం

బులఁ జనునీటివెల్లిబడిఁ బోవు సమక్షులగోరు వాశ్చరం

బులు దనుఁ దాఁకఁ దగ్గతత \* మ్రోయు నజాండమ దైత్యువేదప జ్జులుగొని గూల్చి\*నట్టి జయదుందుభిఁ జేసితి కా మురాంతకా.

టీ. ఎలమికొనుతోనుచేతను, యుగాంతవారికికొనుచేతను, ఎగురెక్కుతటికొనుచు గాఁబోవు సమయమందు, నడికొనుచేతను, తాలుగ హ్వరంబులకొనుచు వుండెడు, గహ్వరంబులకొనుచు వుండు, చనుఁబోవునట్టి, నీటివెల్లిబడికొనుచు వుండు, పోవుఁబోయెడు, సహ...లు-సహజులకొనుచు వుండు, తొక్కలతోఁ గూడియున్న మైనాకాదిపర్వతములును, ఉరుఁగొప్పలగు, వాశ్చరంబులుఁ జిమితిమింగిలములు మొదలగు జలచరములును, తనుకొనుచుండమనునట్లు, తాఁకకొనుచుండగా, తగ్గతతకొనుచు వుండియుండుటచేతను, మ్రోయుఁధ్వనిఁజేయుచున్న, అజాండమకొనుచుండమే, దైత్యులకొనుచున్న, వేదపంక్తులుగొనుచుండమేద సమాహమలను దీసికొని, గూల్చినట్టిఁ సహరించినట్టి, జయదుందుభికొనుచు వుండు నిగా, చేసితికా, మురాంతకా=మురాసురహరా యని సంబోధనము. ఇచ్చట నజాండమయని ప్రథమావిభక్తి. 'ఇతరత్రచద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యాత్' అనుసూత్ర మనుసరించి యప్రాణి వాచక మగు జయదుందుభియందలి ద్వితీయకుఁ గుల్యమైనది. మఱియు, 'కర్తాదేః కర్తృత్వ' మిత్యాది సూత్రపద్ధతివలన జయదుందుభియందుఁ గూల్చినట్టి యనుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

మీనము తన నైజగుణముచేత నీటి కెగురెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున నీమత్స్యము ప్రశయోదక ప్రవాహమున కెగురెక్కుచుండఁగా నావేగమునకు నిలువలేక యానీటి వెంబడి మైనాకాది పర్వతంబులును దిమిప్రముఖంబు లగు మహాజలచరంబులు నవకంబులై దొరలి యామీనముయొక్క దవుడలలోఁ బడిననియును, జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము నెడకుండ నామత్స్యమూర్తి తనదవుడల నుంచికొని యున్నాడనియును, నామైనాకాదు లావేగముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనిఁజేసెఁగావున నాబ్రహ్మాండమే స్వామివేదములు దీసికొని రక్కసునినొక్కరించిన నానికి జయభేరివలె నుండెననియు భావము. అనుభయతాద్రూప్యరూపకాలంకారము.

చ. మితి గడవం దిమింగిలతే \* మెయ్యెయి వెంచిన నీదు వాతఁ గు

త్పితపలలాశియైనచిటుఁజే పది ద్రెళ్ళట నీవు మ్రొంగుటే

శ్రుతు లగునూరుపు ల్మగుడఁ • జొచ్చుతటి న్నవదేధనై ధనై

ధిత జవళక్తి నీడ్చుకొని • తెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతఁ. 19

టీ. మితి=పరిమాణము, కడనక=మీఱునట్లు, తిమింగిలతఁ - మహామీనత్వముచేత, మెయ్యె...తఁ - మెయ్యెయివెంచిన - మిక్కిలిశరీరము పెంచినట్టి, నీను=నీసంబంధియైన, వాతఁ=వక్త్రమునందు, కుత్సిత...న-కుత్సితపలలాశియైన=కుత్సితరాక్షసుఁడనియును, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధముగావున నట్టిపలలాశియగు, చిలుచేప=చిన్న చేప, అది=కుత్సితాశిపముచేత నమహాద్వాచకము, రాక్షసుఁడనుట, తెల్లగుట=పడుట, నీవుమింగుటే=నీవు కబళించుటయే యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు=వేదమయులులగు, ఊరుపుల్=ఉచ్చాస్వసవాయువులు, మగుడఁ=మరల, చొచ్చుతటిన్=వక్త్రమునందుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, తదల్పతాల్పతన్-తత్-అపలలాశియొక్క, అల్పతాల్పతన్=అత్యంతాల్పమాటచేతను, భవ...న్-భవత్=నీయొక్క, ఏధనైధన = అతినమృద్ధిచేతను, ఏధిత = మృద్ధిచేయఁబడిన, జవ = వేగముయొక్క, శక్తిఁ = సామర్థ్యముచేతను, ఈడ్చుకొని తెచ్చుటకాక = తీసికొనివచ్చుటయేకాక, మింగుట కాదనుట. తిమింగిలత మెయ్యెయి యనునొంట నికారము లోపించుటకు విరాటపర్వమున మ. “మగుడం గీనకుఁ బట్ట వాఁడును బలోన్మాదంబున న్నాహుగ, ర్వగరిష్ఠం డగునాహిడింబరిపుఁ డీప్రత్రోగుఁడై పట్టి బె, ట్టుగఁ ద్రోపాడఁగ నిద్దఱు న్నృజబలాటోపంబుమై నొండోరు, నిగ్రులగ జాలక కొంతి నేపునడి మెయ్యెఁ బోరి రుద్రాకృతిఁ.” అన్నపద్యంబునం జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరరామాయణమున, ఉ. “అటున మూర్ఖవోయినప్రహస్తుఁ గనుంగొని యింకఁ దాకిన, నీటడఁగించు నర్జునుఁడుకేవలఁడే యని భీతచిత్తులై, మేటిమగల్గు లందెడలి మెయ్యెయి మార్కొన లేక పాటిన, న్నాటుకొండవోలె దశకంఠుఁడెదిచ్చ మహీమహేంద్రునిక.” అనిన పద్యంబునఁ దృతీయపాదంబునను, దిక్కిన సోమయాజిప్రయోగంబు కళిమింజీసి యిందుం బ్రయోగింపఁబడియె.

ఇంతంత యని చెప్పఁగూడని యత్యున్నతశరీరముతో మత్స్యమూర్తి విహరించుచుండఁగా నాయన యుచ్చాస్వసవాయువులు మగిడి ముఖమందఁ బ్రవేశించునప్పుడానాయువులవెంబడి నీమహామీనము ముందట నత్యల్పతముం డినఁగా నున్నయారక్కిసుండు దనకుఁ దానే తెల్లెను గాక యామత్స్య మదియొకయత్నముగా వాని మ్రింగ లేదనియును మహామత్స్యములును బర్వతానులను బ్రవేశించెడు నావక్త్రముం దీకుత్సితపలలభక్షక మగురాక్షసుఁ డనుచిన్న చేప పడిపోవుట చిత్రము గాను. మేత్వపహ్నుత్వలంకారము.

మ. జలపూరస్థవమానమృణ్మయమహీఃసంరక్షకై గారయీ  
 బలై ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురుంబం బెల్లం జూర్ణంబుగా  
 బలభిద్వజ్రనదృజ్జీజోపరిపరిభ్రామ్యన్మహామందరా  
 చలసంఘృష్టిఘరట్ట మైనకమతఃస్వామి నినుం గొల్చెదన్. 20

టీ. జల...కై - జలపూరః=నీర్వామియగుచు, స్థవమాన=నానుచున్న, మృణ్మ  
 య=మృత్తికావికారమగు, మహీ=భూమియొక్క, సంరక్షకై=రక్షణముకొఱచు,  
 గారయీబలై=గచ్ఛనేయటకొఱచునలై, ముక్తా...బు - ముక్తామణి=ముత్యముల  
 యొక్కయు, శుక్తి=గుల్లలయొక్కయు, శంఖ=సంకులయొక్కయు, నికురుంబంబె  
 ల్లం=సమాహమంతయును, చూర్ణంబుగా=సున్నమగునట్లు, బల...ము - బలభి  
 ద్వజ=చేవేంగ్రుని ఇజాముధముతోడ, నదృజ్=సమానమైన, నిజోపరి=  
 స్వకీయమైనవైభాగమంబు, పరిభ్రామ్యత్=తిరుగుచున్న, మహత్=గొప్పదియైన,  
 మందరాచల-మందరపర్వతముతోడ, సంఘృష్టి=ఒకరినికొనుటకు, ఘరట్టమైన=అడు  
 గు తిరుగలియును, కమతస్వామి=కూర్చరాజైన, నినుకై=నిన్ను, కొల్చెదన్=  
 నేవించెదను

తా సముద్రమధనకాలమగుచు మందరాచలముక్రింద గమకమూర్తియొక్క  
 కర్పరమొరసికొనుచుండగా సముద్రమందలి ముత్యములు ముత్యపుజిహ్వలు శంఖము  
 లెల్ల నాపర్వతకర్పరములసంకునలబడి నలిగి చూర్ణమగుచుండె గావున సముద్రోదక  
 ములయందు మృద్వికార మగుభూమి నానికరిగెను నని దానిగట్టిపఱచుటకై గార  
 కొఱచు స్వామి సున్నము నూఱుచున్నాడో యన్నట్లుండె నని భావము. ఫలో  
 త్పేక్ష. సంఘృష్టిఘరట్టమచో రూపకము.

చ. ఒకమఱి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుబ్జి చిప్పవ్ర  
 చ్చుకొని మహాభ్రీవీధిఁ జనఃసూకరత న్మెయి వెంచి వెండిక్రిం  
 దికిఁ గయివ్రాలు తత్సలిలనిర్మలధార నతఃపరస్పర  
 తృప్తికృతికి నీ యజాండమును బంగరు ముంగఱఁగా నొనర్పవే. 21

టీ. ఒకమఱి=ఒకతూరి, బుడ్డగింప=పూర్తూరమునేయఁగా, ఇది ఎరావ  
 చేట్ట, విలయోదకము=ప్రళయజలములు, పయికుబ్జి=పైకినదికి, చిప్ప-బ్రహ్మాం  
 డకర్పరమును, చచ్చుకొని=భేదించుకొని, మహాభ్రీవీధి=మహాకాశముయొక్క  
 వీధియంబు, చన=పోవునట్లుగా, సూకరభి=ఎరావతృముచేత, మెయివెంచి=  
 కరీరమునుబెంచి, వెండి=మరల, క్రిందికి=అధోభాగమునకు, కయివ్రాలు=దిగజా  
 ఱుచున్న, తత్స...ధార=తత్=మున్ను చెప్పబడిన, సలిల=ఉదకముయొక్క,

నిర్మల=తేటయైన, ధారక్=ధారచేతను, ఆతపర=బ్రహ్మాండమునకుఁ బరమైనట్టియు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృతికి=కూయయనెడుశ్రీకి, ఈయజాండమును=ఈబ్రహ్మాండమును, బంగరుముంగళిగాఁ=సునర్ణమయ నాసాధూపణముగాఁగ, ఒనర్పనే=చేయవా.

తా. నరాహవతారమగు నొక్కసారి ప్రళయసముద్రమందలియుదకములలో నాదినరాహము మూలమంచి బుడ్డగింపఁగానే యాయుదకములు బ్రహ్మాండకర్పరము దాటి యావలఁ బైకి పోయి మగిడి పచ్చుచుండఁగా నాయుదకధార యాకర్పరమునకుఁ బైగా నున్నప్రకృతియనెడు శ్రీయొక్క ముక్కుకొన నున్నసన్నకాడపలె నుండె ననియును, బ్రహ్మాండ మాకాడకు నదికి యున్న బంగారుముంగళినలె నుండెననియు నట్లొక్కసారి బుడ్డగించినమాత్రనే సముద్రోదకములు బ్రహ్మాండమును దాటఁ జేయునంత బలముగలిగిన నరాహరూపమును స్వామి ధరించె ననియును భావము. రూపకము.

మ. అసురేంద్రాశయకుండికాచ్చరుధిరవాప్తస్వకచ్ఛాయఁ గాం  
చి సముద్యత్ప్రీతిసింహమత్సరమిశఃచ్ఛేష్ట దదుద్దామదీ  
ర్ఘసటారూటముఁ బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణిఁ గిన్నం బెరం  
జునీతసూర భవన్నభావళులు ప్రోచు న్మర్త్యపంచాననా. 22

టీ. మర్త్యపంచాననా=ఒనరసింహ అనిసంబుద్ధి. అసు...న్ - అసురేంద్ర=రాక్షసేశ్వరుడగు హిరణ్యకశిపుయొక్క, ఆశయ=హృదయమనెడు, కుండికా=కుండికనందలి, ఇచ్చు=తేటయైన, రుధిర=నెత్తుటియందు, వ్యాప్త=ప్రతిబింబితమైన, స్వక- స్వీయమైన, ఛాయక్=నీడను, కాంచి=చూచి, సము...న్ - సముద్యత్=విజృంభించుచున్న, ప్రసంహ=అన్యసింహమనెడి, మత్సర=ఈసుతోడను, మిశత్=కూడుకొన్న, ఛేష్ట=చిట్టకముచేతను, తు...న్ - తత్=ఆప్రతిసింహమయొక్క, ఉద్దామ=గొప్పలగునట్లయు, దీర్ఘ- నిడుగఁ గ, సటా=కాలువెండ్రుకలయొక్క, సూటము=సమూహమును, పెల్లగించుగతి=పెకలించినట్లుగా, అంత్రశ్రేణి=ప్రేగులయొక్కపొక్కిరి, కిన్నక=కొవసుచేత, పెరంజా...లు=పెరంజా=తెమల్లుచున్నట్టి, సితి=తెల్లనైన, సూర=తీక్షణమైన, భవన్నభావళులు=నీగోళ్లయొక్కపల్కులు, ప్రోచు=మమ్ము రక్షించు.

తా. స్వామి నృసింహవతార మెత్తినప్పుడు హిరణ్యకశిపునిహృదయముఁజీల్చి యారక్తమందు నీడఁ జూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొకసింహము రూపమని మత్సరించి యాకొవసుచేత చర్మింహమయొక్క సటలు పెల్లగించెనో యన్నట్లు హిరణ్యకశిపునిప్రేగులు పైకికి లాగె ననియు, నట్లు లాగిన తెల్లనితీక్షణము లగుగోళ్లు

తమ్మురక్షించు నని మంగళాశీర్వచనము చేసె ననియు భానము భ్రాంతమదను ప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. మునుముద్దెల్పును దూఱదూఱమఱి కెంపున్వెండియుందూఱగం  
దనగాయం గలనల్పుఁ దోఁప నఖికోణశ్రేణిచే విక్రమం  
బున వాఁడుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలసన్మృత్రయా తేజముం  
గొను లీల నివ్విదళింపవే యసురవఃక్షోభిత్త మిథ్యాహరీ. 23

టీ. మిథ్యాహరీ = మాయాసింహరూపధారివగు నృసింహస్వామియని సంబుద్ధి. మునుముక్త = మొదలను, తెల్పును = భావశ్రీమును, తూఱదూఱక్ = ఉచ్చిపోఁగా, మఱి-పిమ్మట, కెంపుక్ = ఎఱుపును, వెండియుందూఱక్ = ఇంకనుందూఱిపోఁగా, కందనగాయక్ = గుండెకాయయంను, కల = కలిగినట్టి, నల్పుక్ = నీలనిర్ణమును, తోఁపక్ = కనుపడఁగా, విక్రమంబునక్ = పరాక్రమముచేతను, వాఁడు = ఆ హిరణ్యకశిపుఁడు, ఉగ్రతక్ = బెట్టిదముచేతను, కొన్నయట్టి = గ్రహించిన, విలస.. ముక్ = విలసత్ = ఒప్పుచున్న, మూర్తిత్రయా = పంచానన చతురానన జనార్దనులని యెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, తేజముక్ = తేజస్సును, కొనులీలక్ = మరలగ్రహియించునట్లు, నఖ...చేక్ = నఖ = గోళ్యయొక్క, కోణ = కొనలయొక్క, శ్రేణిచేక్ = పశ్చిమచేత, ఆసుర...న్ = ఆసుర = రాక్షసునియొక్క, నిక్షోభిత్తక్ = గోడవలెటి నిక్షోభమును, విదళింపవే = చీల్చువాఁ.

తా. హిరణ్యకశిపుని వక్షుఃసలము భేదించినప్పుడు మొదటభాగము తెగఁగా నె తెల్లగా నుండె ననియును, మఱికొంత తెగఁగా నె ఆమాంస మెఱ్ఱగా నుండెననియు, కడకుఁ బగఁగా గుండెకాయం దవిలి నల్లగా నుండెననియును, ఆ మూఁడుకొంతులు దోచుట చొల్లిట వాఁడు విక్రమించి శివుని తెల్లనితేజస్సును బ్రహ్మశివుని యెఱ్ఱనితేజస్సును విష్ణుదేవుని నల్లనితేజస్సును గ్రహించెను కావున నవి వాని?రీరములోనుండఁగా స్వామివారు వాని మరల బైటికిఁ దీరువచున్నట్లుండె ననియు భానము. స్వభావోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. బలిదైతేయభయాంధకారభరితః బ్రహ్మాండగేహంబులో  
పలఁ బై మండమతత్ప్రతాపమయదీపబాహు డింద న్లడుం  
దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నగయునుఁద్యత్తన్మహాచ్ఛాయ నాఁ  
గలసీలాంగము శింశుమార మొరయంగఁగాఁ బెంపవే వామనా. 24

టీ. బలి...లక్ = బలి = బలిచక్రవర్తియనెను, దైతేయ = రాక్షసునినని, భయ = భయమనియుడు, అంధకార కటికిచీకటిచేత, భరిత = నిరసఁపడిన, బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండమునె, శంఖములోపల = ఇంద్రులోపలను, పైక్ = ఈ పరిభాగములను,

మండెడు...ల - మండెడు = ప్రజ్వరిల్లెడు, తత్ప్రతిపమయ = ఆ బలిచక్రవర్తియొక్క  
పరాక్రమరూపమైన, దీపజ్వాల = దీప్తవెలుగు, డిండక = మణుగుపడునట్లుగా,  
కడుక్ = మిగుల, దలమై = దట్టమై, మిటికిక్ = ఆకాశమునకు, గ్రమ్మనక్ = వేగ  
ముగా, నెగయు..య - నెగయు = ఉద్గమించుచున్న, ఇది నకారాది పదము, ఉ  
ద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, తత్ = అనీషప్రభానివారణానంతరమయిన, మహాచ్ఛా  
యనాక్ = పెద్దనీడయొనగా, కలనీలాంగము - కల = ఉన్నట్టి, నీలాంగము = నల్ల  
నిశరీరమును, శింశుమారము = శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాక్ = అంటునట్లు, పెం  
పనే = పెనుపవా? వాసునా = వాసునస్వామి! యని మొదటికన్వయము.

తా. బలిచక్రవర్తిలని భయమనెడు చీకటి బ్రహ్మాండమనునెట్టిలో వ్యాపించి  
యుండె ననియును, దానిమీఁద ననగా మూడులోకము లత్రీకమించి యుతని ప్రతా  
ప మనియెడుదీపము వెల్లుచుండ ననియును, దద్దీపజ్వాల యడవగునట్లుతకంబై  
బైగా శింశుమారచక్ర మంటునెటును స్వామివారు నల్లనిశరీరముఁ బెంపగా నది  
దీపమున కడ్డ మగుఱాడువలె నుండె ననియును భావము. రూపకానుప్రాణితోత్పే  
క్షలంకారము

మ. శమితక్షత్రకళత్రనేత్రజలవంశావేళ నీర్తిహం

నము క్రొంచస్ఫుటతావకాంబకసుషిం + జాగంగ నీక్షించి న

ర్నము రా నంచలు నంద నేడుఁ జను నిచ్చ న్నాటి తచ్చేష్ట వా  
యమిఁ దిర్వక్తతి దా గతానుగతికం + బాఁగా కుతారీ హరీ. 20

టీ. కుతారీ హరీ - పరశుధారివగుస్వామి! యనిసంబుద్ధి. శమిత...శ్శ-శ  
మిత = నశింపఁ జేయుటదీని, క్షత్ర = రాజాలయొక్క, కళత్ర = భార్యలయొక్క, నేత్ర  
జల = కన్నీళ్ళనియెడు, నర్నావేళక్ = నర్నాకాలమందు, నీర్తిహంసము - నీర్తియ  
నెడునంచ, (ఇచ్చట సమాసాంతిమగుటవలన మునర్లకము వచ్చినది.) క్రొంచ...న్-  
క్రొంచ = కొంచుబుచ్చియందు, స్ఫుట = స్పష్టమైన, తావక = నీసంబంధియగు, అంబక  
= బాణమువలని, సుషిక్ = బిలమందు, 'ర-ధంశ్చభిం పపాసుషి' యనియమరము.  
చాగంగక్ = కదలిపోఁగా, ఈక్షించి - నూచి, నర్నమురాక్ = వానరాఁగానే,  
అంచలుక్ = హంసలను, ఇచ్చక్ = మనస్సునందు, తచ్చేష్ట - తత్ = అనీర్తిహంసము  
యొక్క, చేష్ట = గమనవ్యాపారము, నాటి = ని + యోగిని, బాసుమిన్ = ఎడఁబాసునం  
డుటచేతి, అంద = అక్రొంచబిలము, నేడున్ - ఈకాలమందును, చరున్ = పోవును,  
తిర్వక్తతి - తిర్వక్ = పశుపక్షిప్రముఖశిష్టాశులయొక్క, తతి = సమామాము, తాన్  
= తాను, గతానుగతికం + బాఁగా = ముందటఁబోయినదానివెంటనే పోవునుగదా.  
అర్థాంతరిన్యాసము.

తా. ఓ పరశురామావతారా! నీవు రాజులను సంహరించుటవలన వారిభార్యలు దుఃఖించుచుండఁగా వారి కన్నీరను వర్షాకాలమందు నీ కీర్తిహంసము, తొల్లి నీవు కుమార స్వామివలెనే శివునొద్ద విలువిద్య నేర్చికొని పరీక్షకొఱకుఁ గ్రాంచపర్యతమును నీ బాణముచేత ఛేదించితివి కావున, నాబలములోనుండి యావలికి వెడలిపోయెననియును, అపోవుట సూచి భూమియందలి యితరహంసలు నిర్షాకాలము రాఁగానే ఆ బలముతోనుండియే యిప్పటికిని మానససరస్సునకుఁ బోవుననియును, దిరిగి జ్ఞాతి యొకదానివెంట నొక్కఁడువోవునేకాని జంటవిడువదనియును భావము. హంసలు నిర్షాకాలము రాఁగానే క్రాంచపవృత్త బలముద్వారా మానససరస్సునకుఁ బోవుట ప్రసిద్ధము. పరశురాముఁడు క్రాంచపర్యతమును భేది. చే ననుటకు 'భృగుపతియశోవర్త్యుతౌక్తిం పరంధి' యని కాలిదాసప్రయోగము.

మ. పవిత్రారావతనంబుఁ గైకొననియఁపౌలస్త్యమై నస్తథా  
తువులం దూఱఁ బరిశ్రమంబునకు నుద్వోగించె నా నస్తథా  
లవిభేదం బొసరించి నిల్వక వెనం \* జన్నట్టి యుష్మన్మరు  
జ్జనాశ్రుం బొసఁగు నిరుల్ రఘుకులఁస్వామీ రమావల్లభా. 26

టీ. రఘుకులస్వామీ-రఘుకులనాయకా! రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా!  
పవి...బున్ - పవి = నిశ్రాముఁడముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, పతనంబున్ - ప్రహరమును, కైకొ...లన్ - కైకొనిని-సఱుసేయని, అపౌలస్త్యంబు = అపులస్త్యంబుజుండైన రాజాసురునియొక్క, మై-కరీగముయొక్క, నస్తథాతువులన్ = త్వగస్పృశిస్తాయు శుక్లవసామజ్వలనియడు నేను ధాతువులను, తూఱన్ - ప్రవేశించుటకై, పరిశ్రమంబునకున్ = అలవాటునకు, ఉద్వోగించెనాన్ = అరంభించెనో యనునట్లు, నస్త...బు-నస్త = వీడైన, సాల = కిష్కింధాప్రాంతమందలి మద్దిచెట్లయొక్క, విభేదంబు = చెచ్చుటను, ఒసరించి = పెసి, నిల్వక = విరమింపక, వెనన్ = వెగముచేత, చన్నట్టి = పోయినట్టి, యుష్మ...బు - యుష్మత్ = నీయొక్క, మరుల్ = వాయువునలె, జనన = వేగముగిగిన, ఆశ్రుంబు = బాణము, (వాయువ్యాశ్రమనియేనియుం జెప్పవచ్చును.) నిరుల్ = శిలలు, ఒసఁగున్ = ఇచ్చుకాలె.

తా. దేవేంద్రుని నిశ్రాముఁడముచేతఁ బ్రహరింపఁబడియు లత్యమునీయని రాజాసురుని కఠినమైన కరీగముగిగిన నస్తథాతువులను భేదిచుటకై మున్నేయలవలలుచుకొనుటకువలె నస్తథాభిగ్గుల సాలస్పృశ్యములమీఁద సుగ్రువునివచ్చకముకొఱకు శ్రీరామస్వామివారు బాణములుప్రయోగింపఁగా నది ఆసాలములలోఁబూటి యావలఁబోయననియు, నట్టి బాణము మాకు సులువొసఁగుననియును భావము.



సీ. స్వందనస్థితబిడోజఃక్షత్తృజాడ్యకృ,  
 జంగూమరుద్గరుఃక్షత్తృతములు  
 క్రవ్యాశిరాడ్గత్రంకనదస్పగ్గాహన,  
 స్ఫుటశల్యహవ్యభుక్చూత్తృతములు  
 యోధవర్మితహృత్పుటోత్కాంతనిజపాత,  
 సాలాశ్మకృతముహుఃస్థాత్తృతములు  
 పతితోగ్రరక్షకంబంధభారభృశార్తి,  
 భుగ్నభోగఫణీంద్రఃపూత్తృతములు

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరఃచ్ఛాయదములు  
 దివ్యతావకకారుణ్యోత్పేరితములు  
 కలుషము లడంచుఁ గాత లంకాపురాంగ  
 కాంబరచరత్కలంబ కందంబకములు.

27

టీ. స్వందన = రథమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, బిడోజః = దేవేంద్రుని యొక్క, క్షత్తృ = సాగభయగు మాతలికి, జాడ్య = మాంద్యమును, కృత్ = చేయుచున్న, జంగూమరుత్ = పెనుగాడ్పులుగల, గరుత్ = గలులయొక్క, ఝాత్తృతములు-ఝాత్కారములు గలవియు, క్రవ్యా...లు - క్రవ్య = మాంసమును, ఆశి = భక్షించెడురాక్షసులను, రాట్ = రాజైన దశకంఠుని యొక్క, గాత్ర-దేహమందలి, కనత్ = ఓప్పచున్న, అస్పక్ = రక్తమందు, గాహన-మునుగుటచేత, స్ఫుట-స్పృక్తమైన, శల్య = ములుకులయందలి, హవ్యభుక్ = అగ్నియొక్క, మాత్తృతములు = చూత్కారములు గలవియు, యోధ...లు - యోధ = జోరులయొక్క, 'వర్మిత'=సంజాతకవచములగు, హృత్పుట=హృదయపుటములనలన, ఉత్కాంత=వెడలిన, నిజ=స్వకీయములగు, పాత = వ్రేటులచేత నగు, సాల = లంకాపురి కోటలయందలి, అశ్మి = సాహెబులచేత, కృత=చేయఁబడిన, మహుః=సారసారకుఁగలుగు, రాత్కృతములు=రాత్కారములు గలవియు, పతి...లు - పతిత=పడిన, ఉగ్ర = భయంకరులగు, రక్ష = రక్కసులయొక్క, కబంధ-మొరడములయొక్క, భగ=వ్రేఁగుచేతనైన, భృ=మిక్కిలియగు, లర్తి=పీడిచేత, భుగ్న=నరిగిన, భోగ-పడలుగల, ఫణీంద్ర=నాపతీడగు శేషునియొక్క, పూత్కృతములు = పూత్కారములు గలవియు, శ్రాంతి...లు - శ్రాంత = బడలిన, రథ్య=తేరిగుఱ్ఱములగు, నిరంతర=నట్లుమగు, శ్చాయదములు = నీడయిచ్చునవియు, దివ్య...లు - దివ్య=క్రేష్టమగు, తావక = సులభమందుగ, కారుణ్యక = ధనువువలన, ఉత్పేరి

రితములు = విడువఁబడినవియు, అగు, లంకా...లు - లంకాపుర = లంకాపట్టణము  
యొక్క, అంగణం = సమీపమందలి, అంబర = బైటను, చరత్ = చరించుచున్న, కలం  
బ = బాణములయొక్క, కదంబకములు = సమాహములు, కలుషములు = మాపాపముల  
ను, అడంచుఁగాత = అడవివేయుఁగాత. ని. 'శతాజ్ఞస్వందనోరథః', 'బిడబాఃపా  
కశాసనః', 'సూతః శ్చత్రాచ సారథిః', 'జంఝావాతస్సవృష్టికః', 'గరుత్మక్షశ్చదాః  
పత్రం', 'రుధిరేస్సగ్లోహితాస్ర రక్షతజ్జోజితం', 'హుతభుగ్దహనోహవ్యవాహ  
నః', 'భటా యోధాశ్చయోధారః', 'సన్నద్ధోఽర్మితస్సజ్జః', 'ప్రాకారోఽవరణస్సాలః',  
'ముహూపునశ్శ్వదభీత్తుమసకృత్సమాః', 'కబంధోఽశ్రీక్రియాయుక్త మపమూర్ధ  
క శేబరం', 'భోగమునైస్త్రాని భృతానహేశ్చఫణికాయయోః', 'రథోన్యోధా  
రథస్యయః', 'కలంబమార్గణశరాః', 'నికురుంబం కదంబక' మ్మని యాయాపదముల  
కమరము. 'శల్యావంతశ్శల్యాకాయాం శకుంతామరయోరపి, శల్యః కశ్చిన్మహిపాల'  
యని రత్నమాల.

శ్రీరాముఁడు రావణునితో యుద్ధము సేయునప్పుడు స్వామి ధనుస్సువలన  
విడువఁబడి లంకాపట్టణ ప్రాంతములయందు సంచరించెడు బాణపరంపర లప్పుడు  
స్వర్గమునుండి దేవేంద్రునివలనఁ బనుపఁబడిన రథమందు సారథ్యముఁ జేయుచున్న  
మాతలికి మాంద్యము గలుగునట్లు, పార్శ్వములయందుఁ గట్టిన తెక్కలు పెనుగా  
డ్చుతో ఝాత్కారములు సేయుననియును, మఱియు రావణుని శరీరమందుఁ బ్రవే  
శించి యెచ్చులతో నొఱసికొనినప్పుడు ములుకులలో నిప్పువడఁగా నందలి రక్త మా  
నిప్పుతోఁ జేరి మంయిమని శబ్దము వెడలుననియును, ఇతర రాక్షసుల కవచములు చించి  
హృదయములు భేదించి వెన్నులలోనుండి దూఱి యంత నిలువక లంకాపట్టణపుకోట  
పాషాణములకుఁ దగులఁగా సారకు రాంకారములు గలుగుననియును, ఈబాణముల  
చేత తెక్కకు మిక్కిలియును రక్తముల పేనుంగు పెంటలవలన నధిక భారముగల  
భూమిని భరింపలేక పడఁగలు నంచుకొని శేషఁడు బుసలు విడుచుననియును, విడువని  
యుద్ధమందు రథమునకుఁ బూనిచ్చుచి వేలుపుల గుఱ్ఱములేనియు మిక్కిలి బడలికను  
జెందఁగా వాని బడలిక దీటుటకుఁ బందలి వేసినట్లు దట్టమగు నీడ నిచ్చుచున్న వినియును,  
నట్టిబాణములు మాపాపములు పోగొట్టుఁగాక యని భావము.

చ. ఓతి హలకృష్టి బుట్టి యడఁగెన్ ఓతియందున నీత యంచుఁ ద  
త్సతి విరహార్తి పాండిమముఁ • దాలించి రామశరీరమెత్తి యీ  
ఓతిఖననక్రియ న్మగుడఁ • జెందఁగఁ గాక కలిందజాతల  
ఓతి దున నేటికి స్థలముఁచే మఱి నీ కవశాత్మత స్థారీ. 28

టీ. హరీ = ఓస్వామి! ఇచ్చట హరీయనియుంబులగు, నీత = నీతాశివి,  
ఓతి = భూమియందు, హలకృష్టి = నాగలివలన, దున్నుటచేత, పుట్టి = జనించి,

క్షీతియందున=భూమియందే, అడంగె = అడగిపోయెను, అంచున్ = ఆనుచు, తత్సతి=ఆసీతయొక్క, విరహార్తిన్ - విరహ = ఎడఁబాపుచేసెన, ఆర్తిన్=వీడచేత, పాండిమమున్ = తెల్లఁదనమును, తాలిచి=ధరించి, రామశరీరము = రామావతారము, (బలరామావతారమగుట) ఈక్షీతిభవనక్రియన్-ఈక్షీ = ఈ భూమియొక్క, భవన = త్రవ్వటయొక్క, క్రియన్ = కార్యముచేతను, మగుడఁకొందఁగఁగాక = పరిగ్రహించుటకైకాక, కలింద...న్ - కలిందజా = కాలిందీనదియొక్క, తట = దరియొక్క, క్షీతిన్ = భూమిని, మఱి=పదంపడి, హలముచేన్ = నాఁగలిచేతను, అవశాత్మతన్ - అవశ = స్వాధీనముగాని, ఆత్మత్వన్ = శరీరముగలుగుటచేత. నీకు = నీవేటికిన్ - 'మన' = మున్నుట, నీకేటికిన్ = నీకేమి యిక్కట యనుట. - ఇచ్చట మున్ను ధాతువు 'ప్రథమలుగ పిద్విసుల్లో' ఆనునూత్రమువలన గును ఆనియెను ధాతుసంయ్యే. కం. 'దునకయు వెద బెట్టకయును' నను మొదలగు ప్రబంధపరమేశ్వరాది మహాకవి ప్రయోగసిద్ధంబయి యున్నది.

స్వామీ! పూర్వము రామావతారమెత్తినప్పుడు సీతాదేవి భూమియందు జనకచక్రవర్తి మున్నించుచుండఁగా బుట్టి కడపట స్వామివారి సభాస్థలిలో భూమియందే అడగిపోయె గావున నారాముడై మరల బలరాముడై యునతరించి యా సీతావరహమువలన మున్నునల్లనైన దేహము తెల్లనై యుండఁగా నాసీతి భూమిలోనే యున్నదనియును, మున్నునున్నటువలన నే పుట్టెగావున మరల గున్ని యాసీతిఁ బొందనలయునని యూహించి విరహశయమువలన మైమఱచి కాలిందీతీరభూమి నాఁగటిచే దున్నితివేకాక వేఱొకప్రయోజన మేమున్నదనియును భావము. యమునాతీరమును దున్నుటను సీతానాప్తిని ఫలముగా నుత్పేక్షించినాడు గనుక ఫలోత్పేక్ష.

ఉ. ఆయతయుష్ష దాకృతి కఃరాగ్ర నగాంచలవాంతవారిధా

రాయతచంద్ర కాంతఫలకావళి బింబిత యై వెలుంగ నా

రాయణమూర్తిమత్కవచఃరత్నముచే బరిరక్షఁ గాంచె నా

నోయదువీరవృష్టి బసి యూటడఁ బ్రోవవె నస్తరాశ్రముల్. 29

టీ. ఓయదువీర = ఓయాదవవీరుడనిగు శక్తివృద్ధియని యామంత్రితము. అయత...తి - ఆయత - పాడుగు, యుష్మత్ - నీయొక్క, అకృత = అకారము, కరాగ్ర...లి - కరాగ్ర - కర = నీహస్తముయొక్క, అగ్ర = చివరయందలి, నగ = గోవర్ధనపర్వతముయొక్క, అంచల = అంచులకలన, వాంత - వెడలుచున్న, వారిధారా = ఉదకధారలతోడ, యుగ = కూడిన, చంద్రకాంతఫలక - చంద్రకాంతిపులకలయొక్క, అనిలిక = పల్కులయందు, బింబితయై = ప్రతిఫలించినదై, వెలుంగక = ప్రకాశించుచుండఁగా, నారా...చే - నారాయణ = నారాయణసంబంధమును, మూర్తిమత్ = శరీరము

గల, కనచరత్నముచేత్ = కవచశ్రేష్ఠముచేత, పరిరక్షత్ = మిక్కిలిసంరక్షణమును, కాంచెనాత్ = పొందెనోయనగా, వృష్టిక్ = దేవేంద్రనియు క్షుద్రమందు, సప్తరాత్రముల్ = ఏడురాత్రులు, పసి = పశుసమూహము, ఊటడక్ = ఊటబండెందునట్లు, ప్రోవవె = సంరక్షింపవా.

తా. స్వామి కృష్ణావతారమెత్తినప్పుడు దేవేంద్రుడు సప్తరాత్రములు ప్రబలమగు వర్షము గురియింపఁగా నట్టికాలమందు గోవర్ధనగిరి హస్తాగ్రమునందు ధరించి గోవులను రక్షించితివిగావున నాపర్వత మెత్తినప్పుడు మట్టును జూచుచున్న యుదకధాగలతోఁగూడిన చంద్రకాంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండఁగా నేదిక్కుఁజూచినఁ గృష్ణమయమై యుండుటందేని శరీరముగల నారాయణకవచము గోవులుధరించినవియో యన్నట్లుండెననియు నారాయణకవచ మాపదలనడచుట ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికవచధారణంబుననే యవి రక్షింపఁబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షించితివనియు నాభావము. నారాయణుడనుపదమున కర్థముదకవాసియగు నిష్ఠువు గనుక నిచ్చట నుదకప్రతిబింబితమైన శ్రీకృష్ణవిగ్రహము నట్లు చెప్పెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

మ. తరుణత్వత్సత్రబాణపంచకమునం + దైత్యాబలాశ్రేణిత

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్యాణం బాకంట న్జడక్

ద్వరఁ గావించితి వేటికో యహపం బుద్ధం బయ్యె నీభావ ము

తరుణీశీలతనుత్ర మేరికి నసాధ్యం బౌటఁ గా కేశవా. 30

టీ. కేశవా = బ్రహ్మేశానోత్పత్తకాణమైన స్వామి యని సంబోధనము. తరుణ...న్ - తరుణః = లేతివాడగు, త్వత్సత్ర = నీకొడుకగు మన్మథునియొక్క, బాణ = బాణములయొక్క, పంచకమునక్ = నిదింటిచేత, దైత్యాబలాశ్రేణిక్ - దైత్య = త్రిపురరాక్షసులయొక్క, ఆబలా = భాగ్యలయొక్క, శ్రేణి = సమూహంబును, యుష్మ...టక్ - యుష్మదాత్మక్ = భిన్నమయమైన, జరత్ = ముదిమిగల, బాణంబాకంటక్ = ఒక్కబాణముచేతన, తద్వర...ము - తత్ - అదైత్యశ్రీలయొక్క, వర = భిర్తులయొక్క, సందోహము = సమూహము, చెడన్ = భంగపడునట్లు, ఏటికో = ఏలాకో, త్వరఁ గావించితివి = శీఘ్రమునీసితివి, ఆహవా = ఆహా! నీభావము = నీయభిప్రాయము, బుద్ధంబయ్యెన్ = తెలియనయ్యె. అత్తుణీశీల - అశ్రీలయొక్క పాతివ్రత్య మనియెడు, తనుత్రము = కననము, ఏరికిన్ = ఎవ్వారికిని, ఆసాధ్యంబౌటఁ గా = ఆసాధ్యమాటచేతఁగా యని త్వరగా విచిత్రించుట కన్వయము.

తా. త్రిపురసంహరకాలంబున నాత్రిపురశ్రీలపాతివ్రత్య మసాధ్యమవుటందేని ముందఱవాని జెనుచుటకు స్వామి తనకుమారుడగు మన్మథుడు దనకంటలేతివాడగుట వలన నతనియైన బాణములను మునఁపఁడగు తనరూపమయిన యొక బాణమును

ద్వారితముగా వారిభర్తలగు త్రిపుర రాక్షసులఁ జెఱపుట కుపయోగింపఁ జేసెనని ముఖ్యభావము.

తా. ఘోరాపారమహాఘపంచకముఁ జెంక్కు లేయఁగా నేర్ప నా

ధారాపంచకధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ

ల్పీరంపున్నెఱరాతు కీకటశరాళీవారవాణీభవ

ద్వోరుద్భ్రాంతకృపాణికాద్వితయవిద్యుద్గ్రంథినిం గొల్చెదన్. 31

టీ. ఘోరా...న్-ఘోర = కఠోరములగునట్టియు, అపార=పారములేని, మహత్=అధికములగు, అఘ=పాపములయొక్క, పంచకమున్=ఏనింటిని, 'స్వర్ణస్త్రీ యీ సురాపాయీ భూమి' గురుతిల్పగః, మహాపాతకిన స్త్రీ తే తస్యంయోగీచ ప ఇమః' అని. ఇవి మహాపాతకములు. చెక్కుల్=భేదములు, చేయఁగాన్=చేయుట కు, నేర్పన్ నాన్=నేర్పటకొఱకొనునట్లు, ధారా...న్-ధారా-అశ్వగతి విశేషము లగు నాస్కంధితధారితకేచితవల్లిశృతములనియెడు ధారలయొక్క, 'గతయోమూః పఞ్చధారా' యని యుపరము. పంచక=బిదిగిటియొక్క, ధావనన్=పరువిడుటచేతను, చెలఁగు...బున్ - చెలఁగు=ప్రకాశించుచున్న, గంధర్వంబున్=అశ్వమును, ద్రొక్కించు...కున్-ద్రొక్కించు=నడిపించుచున్నట్టి, బల్=అధికమగు, లీరంపు=వీర గుణముగల, నెఱరాతున్=పూర్ణరాహుత్వయినట్టియు, కీకట...థిన్-కీకట=బోయల యొక్క, కీకటదేశవాసులు బోయలు, 'దేశభేదచకీకటా' యని నిఘంటువు. శరాళీ= బాణసమూహములకు, వారవాణీభవత్=కవచముగుచున్న, దోః=భుజములయందు, ఉద్భ్రాంత=త్రిప్పబడుచున్న, కృపాణికా=పట్టాకర్తులయొక్క, ద్వితయ=జంట యనియెడు, విద్యుద్గ్రంథిని-మెఱపులముడి గలిగిన, నిన్=కల్పియగునిన్ను, కొల్చెదన్=నేవించెదను.

తా. స్వామి కల్పవృక్షతారమం నుత్తమాశ్వముమీఁద నెక్కి బవిరి, గువాలం బు, రవిగాలు, జోడన, జలిపి యను చేతులుగల యైన గమన విశేషములచేత నడు పుచుండఁగాఁ బంచమహాపాపముల నడఁగఁ ద్రొక్కుటకు నైపు విధములగు గమనము లు నేర్చుచున్నట్లుండుననియును, రెండుచేతుల రెండు పట్టాకర్తులు పూనిత్రిప్పచుం డఁగా నన్నిప్రక్కల మెఱపులు మెఱసినట్లుండుననియును, నాభుద్దద్వయ సంచారమే యాకాలమందు స్వామి నెనురింపఁగల బోయల బాణ పరింపరలకుఁ గనవచ్చె యాబా ణములను బైకి రానీకుండు ననియును భావము.

చ. అని నుతియింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకిఁ జూచి పాండుఁ డి

చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాన్మదీయగే

హనివహసాత్కరించి యకటా కడు రిక్తత నొందు నేతదీ

యనిలయ మప్పరి నృణిమాయంబును సార్థముఁ జేయు నావుడుక్. ౩౨.

టీ. అని = ఈరీతిగాను, సుతీయింపఁగా = స్తోత్రము నేయఁగా, హరి = స్వామి, సుధాశనవర్ధకిక్ - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకిక్ = పెడఁగియగు విశ్వకర్మను, 'తత్తేతు వర్ధకీ త్వప్తా'యని యమరము. చూచి = ఈక్షించి, పాండ్యఁడిచ్చిన ధనము = పాండ్యరాజు సంగిన ద్రవ్యమును, ఇమ్మనీశ్వరుడు = ఈ విష్ణుచిత్తుడు, అశేషము = సమస్తమును, భాగ...చి - భాగవత = భగవద్భక్తులవిషయమందు, అస్మదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివాస = సమూహమునకు, సాత్కరించి = వినియోగ పఱచి, అకటా = అయ్యో, కడుక్ = మిక్కిలి, రిక్తతక్ = లేమిని, ఒంగుక్ = పొంగును ఏతదీయనిలయము - ఏతదీయ - ఈవిష్ణుచిత్తుని సంబంధియగు, నిలయము = గృహమును, మణిమయంబును = నుణిమకారముగాను, సార్థముక్ = ధనసహిత మైనదిగాను, అప్పరిక్ = అవిల్లిపుత్తూరియందు, చేయు = చేయుము, నావుడుక్ = అనఁగా.

తా. సుగమము.

తే. విశ్వకర్మయు నట్ల కావించె నంత

సంబుజాతుఁడు నమ్మని \* నాదరించి

యీక్షణాగోచరుం డయ్యె \* ఋషియు నేగి

పౌరులు భజింప విల్లిపుత్తూరి కరిగె.

౩౩

టీ. ఈక్షణాగోచరుండయ్యెక్ = అంతర్ధానముం జెందెను. కడుమ సుగమము.

క. స్థానికులు దన్ముని దిదృ

క్షానందితు లగుచుఁ బురము \* కై నేసి ప్రజ

ల్లో నరుగ నాగవాసము

తో నెదురుగ నేగి రంత \* తూర్వము లులియె.

౩4

టీ. స్థానికులు - శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని దేవస్థానముందలి యధికారులు, తన్ముని = ఆవిష్ణుచిత్తునియొక్క, దిదృక్షా = చూడనిచ్చిచేతి, అనంగిశుంగుచుక్ - సంతోషపడిన వాగగుచు, పురముక్ = విల్లిపుత్తూరిని, కై నేసి - అల కరించి, ప్రజల్ = పౌరులు, తో నరుగిక్ = కూడఁగా, నాగవాసముతోక్ = బోగము మేళముతోడ, ఎదురుగ నేగిరి = అభిముఖముగాఁ బోయిరి తూర్వములు - వాద్యములు, ఉలియెక్ = భవని నేయుచుండఁగా, అంతిక్ = పిమ్మట, ఇది మొదటి కన్వయము.

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లెదుర్కొని పట్టపవిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబు  
 లుగాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి ప్రాంజలులై భర్తపరికర్మవర్మి  
 తం బగుబ్రహ్మరథంబున నబ్బాగవతవతంసంబు నునిచికొని పోవు  
 నమయంబునఁ, బరస్పరసమేతంబు లగుపౌరజానపదజనంబులు గలసి  
 మెలసి నడుచునెడ మృదంగం బుపాంగం బానజంబు దండెతాళిం  
 బురుమ కిన్నెర నన్నగాళై వీణ ముఖవీణ వాసెక్రొలు డోలు మారి  
 భేరి గౌరు గుమ్మెటంబు డుక్క డక్కి చక్కి చుయ్యంకి లోనగు ననం  
 ఖ్యాతనాదిత్ర త్రితయ పరంపరలు మొరయ, నెడనెడఁ బడఁతుకలు  
 మలఁపుగొనఁ, బట్టణాగతగజ ధట్టఘోటాణఘోటక ఘంటికాకదం  
 బ ఘర్ఘర ఘోషంబుల కనుప్రాసంబులై విలాసినిమంజుమంజీరంబు  
 లెలుఁగియ్య, నల్లనల్లనం జాఁగుతఱిఁ గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్పూర  
 లగుకరివరక రేణుకంధరలం గనకాంకుశంబులు చేఁబూని నేవించి  
 పోవుసామంత భూకాంతకుమారధట్టంబులం బిట్టు గాంచి యొండొ  
 రుఁ గడవ, సంభ్రమించుచు మ్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తి యొత్తిలి  
 నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మగిడి మగిడి పొగడుచుం  
 బోవుతఱి, దద్రాజకదంబకం బచ్చటిపడంతుకలకుం దమకుం బురి  
 కిం జనుదంచినప్పు డెల్ల నెడకాం డ్రగుట మేలమాడఁబోలు నా  
 ప్రొలిమేళంపుఁ గళాపతుల వ్రేయునెంబునం గ్రామగ్రామగ్రామణు  
 లొసంగునారంగమాతులుఁగజంబీరకుండకందు కాదులం బూర్వాను  
 భుక్త లగునక్తంకరముఖుల నైవ, ధళధళ త్తరళతాటంకంబును నంకు  
 రితస్మితంబునుగా నాతన్ముఖప్రేంభోళితస్ఫీతసాకూతవిభ్రమాకేకరా  
 పాంగ విలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుంగా మొగంబులు  
 మొగిచికొని సంమర్దంబునం జనుమార్దంగికుల మూఁపుల మఱుఁ  
 గులం డాఁగి యన్నాగవాసంబు నాగరకవిలోకనంబునం జెలరేఁగి  
 మొగంబులు బిగించికొని వేడు రెత్తినగతి నరిదియెత్తఁ బ్రతిపదం  
 బుచు మర్దళముఖానమ్మి నకుఁ గ్రుంగుటయు, బయలు పడి చేయునది  
 లేక యాకడికు మగిడి తుఱుము దిద్దుచుఁ దద్వారణాభినయవత్ప్ర  
 రాచీనక రాబ్జలై నుడివడునెడం బొడముకర్మకుసుమావతంసకపోల  
 ఖరళీ కించిచ్చలన్ పలక్మిన్దైలక్మ్య హాసకుండంబులు సాంద్రతర

చంద్రికాకందంబులందీటుకొలుపఁజూటూక్తివాచాటలగుజరతవని  
తలుతమకు మ్రొక్కం దారు మ్రొక్క కొక్కించుక యోరమోమి  
డివారి యిరుపక్కయల నొదిగి తొంటియంటుఁ దలంచి తలవాంచిన  
వంచనం గటఁగ్గించి యెక్కనక్కెంబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించు  
కొనువేడ్క నక్కడం బుడమితేఁడు లేమి సామాన్యమానవులం గై  
కొనక సుమాళంబు వేద్యంబుగా విద్యావయోవృద్ధుల రగుమీరు  
మ్రొక్కం దారు మ్రొక్కమి యెట్లు మ్రొక్కింపుం డనుటయు, గ్ర  
క్కునం బొడము మ్రొక్కనగవుల మోముదమ్ములకు వేటొక్కవిత  
తెలివియెక్క మ్రొక్క కక్కడఁ గెడఁగూడి నడచు తోడిచేడియల  
కద్దొరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గలదను పెద్దటికం బెఱుక  
పఱుపఁ గెమ్మోవులు మలంచి లోలోన నొయ్యసను చుక్కన నక్కి  
లెఱింగి దక్కెసొమ్మని తమ్మనమ్ముదునల్లు ముందటికి నూకి యక్క  
క్క మ్రొక్కవే మనపాలివేలు పని బుజ్జగించియు బొమలుగొని  
జంకించియు నెట్టకేలకు నొడంబఱిచినఁ, ద్రపాతరళనయనలై విరళ  
విరళాంగుళాంజలిబంధంబుగా మ్రొక్కి కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కిం  
చి హెచ్చి యచ్చయ్యాట మెడఁ బడక యుండఁ జిగురుగండలుఁ  
బోలె నల్లుకొని గొల్లన నగునల్లోలాంగనలఁ గల్లకోపంబునం గొట్టి  
కసరుఁ జూప, భూపసంఘంబుపై నిగుడ మగుడ మఱుపడు కొమిరె  
హరిణలోచనలచలితకంకణ సంకులక్రేంకారంబు లాననామోద మే  
దురాళి ఝంకారంబుల బిడకంబు లడంపఁ, జెవులనంకులు లోవంక  
భుజంబులు కొంకి సిగలు గావిదుప్పటులు నొప్ప సిమ్ముడెప్పరంబై  
ముప్పన నప్పరంబు నేరి, రసికజనబాంధవంబున బంధువియోగంబు  
మఱచి, గంధకలనాకుసుమ స్రగ్ధ్రనాదుల నాంధ్యంబులే కలరునం  
ద్రదేశీయు లగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపు మ్రొక్కులతో  
వెఱివెఱికై వారంబుల గౌరు తత్తడులపై నచ్చు రాచవారిపై నాఁ  
డువారిపై నాభువారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁబెల్లగిసి నృప్తియెల్లను ముష్టి  
కరించు నన్నప్తభేద యగు పరిమళసమప్తం బెట్లు పిష్టాతకంబు నభో  
మండలికిం జండాతకంబై చండకిరణంబులు మాటుపఱుపఁ, బన్నీరు  
నించిన నన్నీరుతీర్తు లొస్త, పియత్తలంబునం బాటి క్షత్రాలు ధా



రల వాద్యంబులు దడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్కరంబులు గ్రావనగ్గి రోయుచుండ, నమ్మొత్తమత్తటి నృత్తంబుఁ జూడ నిలిచి మెత్తమెత్తన నడుచుచుండు మిండతండంబునుం దారునప్పిండు పుండరీకాన్యలవకాశంబుఁ గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనపాండురంబులై పద్యాతి హృద్యపార్శ్వద్వయోద్యానపాదపంబులకుం బాటు చెంగలువకాలువలకుండిగ్గి, కానరదధిమండమానరంబులుగాఁ బిసికి యారంబెట్టిన నారంగశృంగి బేరభంగంబులతోఁ గట్టిన కలమాన్నంపుఁజుట్టి పోక పొత్తులంగుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి, కుక్షింభరిత్వంబున తుత్తాములై తిరిగితిరిగి వేసరియోసరిలినదాసరిగుంపు వారిపాల గోపాలభిక్షు భిక్షించి భక్షింపఁ దీరత్తోఁగి నిలిపిన తోరంపుదివెదారికోలల (తిరువలిక్కోలల) రంధ్రగోళంబుల నుత్కీలంబులై మండు ధగధగనిజగజ్జ్యోతి దీపజాలంబుల మధ్య ధూపకుండికాంగారంబుల నీరారఁ గ్రాచి నాదుఁబరికింప వాయించు ధిమిధిమిధ్వానంబులకుం బెదరి యీవలి యుపవనశుకంబు లావలికావలియు పవనశుకంబు లేవలికి దట్టంబుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పఱవఁ, దలలు వినరుటయు నోరు దెఱచుటయుఁ గలు సఱచుటయుఁ దక్క మిక్కుటంబగు నక్కోలాహలంబున నేపటియుం బొట వినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేర, నూరూరి సంతసంతకుం దిరుగఁ బెద్ద లింటింట సంతరించిన పిలుకవాటుగోడిగల జావడంబులకుం బుట్టి కాలట్టి విమవ నెత్తంబున మెత్తని గఱిక మేసి పోసరించి మాపుమాపున మేపునజ్జకవణంపు మేపునఁ బిడుక గొఱపంబుతో మకంబునఁ బుటపుటనై కఱియకంబడి వ్రాతఁ గని యైన నీడకని యైనం బెదరుకొదమత్తువగుంపు కాలి కొలందికి వేసెలు లాలుకుంచెలు గీలించిన గవ్వదంటలగంటల నలంకరించి మోలుగుమడ్డిం దోచి మూర కొక్కండును జేన కొక్కండునుగాఁ గుట్టినడొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్ల బల్లించిన పల్లంబుల్లుఁ జిల్లెల్లంబును వాసనకొడుపులం బూనినమణుంగుఁజుండ్రి కచేలలై రవణంబులుగా నెదురుగా వేమకకుం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యగసాలె పటుసాలె వానెవై జాతి సాతు లెత్తెలకొమిరెలు తుములపై వచ్చు శత్రుమూసామజంబులం జూచి యేచిన

వెఱం దమయెక్కిరింత లెక్కిఁకొని వాగె లిరుగేలం గుదియంబట్టిన నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింపవచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవఁ, దన్త ధ్యవృద్ధవధ్యాతురాదులు దిట్ట నిట్టటనలేక ప్రాణంబులు పిడి కిటం బట్టుకొని పోవుచున్న విధవిధకేదారంబులం ద్రెల్లి చట్టలు దిగంబడి వెడల లేకుండం దారు దిగ నిమ్మలేక బిమ్మటిగొని నలుదె నలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి కొహో యని గేలిసేయు గణి కాకదంబంబుల చప్పటులు నిబిడనిమ్మటవిటపిర్ఘాటమ్మలం బ్రతి శబ్దంబులు పుట్టింప, నిట్లనూనవిభవంబు సిగురొ త్త న త్తిరుపతి సొచ్చి యచ్చక్రధరు నగరిమోసల నిలుచుటయు, నవ్విష్ణుచిత్తుండు దద్ర థావతరణంబు చేసి ధరణీధవ సమూహస్థాని కపూర్వహంబు వెం టరా నన్వైకుంతు సేవించి, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు పరిధట్టంబున నలంకృతుండై, నానాలంకార సహితంబును రత్న కాంచన మయం బు నగు నాత్రీయభవనంబుం గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్ష మహిమాభిలబ్ధవై భవంబుకాఁ దెలిసి తత్రత్యధాత్రీక శత్రవర్గంబుల ననిపి, ప్రవేశించి తొంటికంటె శతగుణంబుగా భాగవతపూజాప్రవ ణుండై యుండె నంత.

35

టీ. ఇట్లు=పూర్వోక్తప్రకారముగా, ఎదుర్కొని=ఎదురుగావచ్చి, పట్ట=తిరు ప్పరిపట్టుమును, పవిత్ర=పావనములైన, భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు=రంగమన్నారస్వా మియొక్క యభిషేకోదకనిర్మాల్యాదులును, (ఇచ్చట గ్రంథకర్త 'అల్పాచరంపూర్వ' మని ద్వంద్వమునకు నిషేధ మున్నప్పటికిని 'లక్షణపేర్వోక్తియా'యనుజ్ఞాపక సూత్రముచేతఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు.) ఉపాయనంబులు కాఁ = కానుకలు కాఁగా, ప్రజామంబులూచరించి=నమస్కరించి, లేచి=ఉత్థితులై, ప్రాంజలులై= చేతులు జోడించినవారై, భర్త...బగు - భర్త=బంగారుమయమైన, పరికర్మ=అలంకారముచేతను, ఎఱ్ఱితంబగు = సన్నద్ధమైన, బ్రహ్మరథంబునఁ=బ్రహ్మరథమందు, అబ్బాగవతవతంబునఁ = భగవద్భక్తశిరోభూషణయైన యావిష్టచిత్తుని, ని. 'గాజ్లేయం భర్తకర్పరం', 'పరికర్తాజ్ఞసంస్కారి', 'సన్నద్ధో ఎఱ్ఱితస్సజ్జః', 'పుంస్య త్రసావతంసాద్వా కర్తపూరప శేఖరే', యనియు నమరము. ఉంచి=ఉంచి, కొని పోవు సమయంబునఁ=వేంచేపు చేసికొని వెళ్ళుకాలమందు, పరస్పర...లగు - పరస్పర=అన్యోన్యము, సమేతంబులగు=కలిసియున్నటువంటి, పార...బులు - పార=పట్టణమందలి, జానపద=పల్లెలయందలి, జనంబులు = నరులు, కలిసి = కూడికొని,

మెలసి=వ్యాప్తమై, నడచు నెడక = సోపుతఱి, మృదంగంబు = మద్దెల, ఉపాంగంబు=చిత్తి, ఆవజము=గుంజ, దండె=తంబుగా, తాళంబు=లయకుసరిగావాయించు కంచువాద్యము, ఉరువు=వాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంత్రీవాద్యవిశేషము, సన్నగాళె=తిరుచ్చిన్నము, వీణె=విపంచి, ముఖవీణె = మోర్సింగు, వాసెక్రోలు = పిల్లనగ్రోవి, డోలు = వాద్యవిశేషము, మారి = నాగసరమును, భేరి = చుంచుభి, 'భేరిశ్రీ' చుంచుభి: పుమాకో' అని యుమరము. గౌరు=కౌహళి, గుమ్మెట=తుడుము, గుమ్మెటంబు=డప్పు, డుక్క, చక్కి, డక్కి, వాద్యవిశేషములు. చుయ్యంకి=సాన్నాయి, లోనగు=మొదలుగాగల, అసంఖ్యాత = లెక్కకుమిక్కుటమైన, (అంక్యాదివాద్యత్రితీయ మనియును సాశముగలను) వ్యాది...లు - వాదిత్ర-వాద్యములయొక్క, త్రితయ=మాటియొక్క, పరంపరలు = సమాహములు, ని. 'తౌర్యక్రకం నృత్యగీత వాద్యం నాట్యమిదంత్రయ' మ్మని యుమరము. మొరయక = ధ్వనిచేయఁగా, ఎడనెడక=నడుచునడుచు, పడఁతుకలు=నాట్యశ్రీలు, మలఁపుగొనక = ఎరుదుతిరిగి నాట్యముచేయఁగా, పట్టణా...కుక - పట్టణ = నగరములనుండి, ఆగత = వచ్చినటువంటి, గజగట్ట=ఏనుగుల సమాహముయొక్కయు, ఘోట్టా = ఘోట్టా దేశమగుఁబుట్టిన, ఘోటక = ఆస్థములయొక్కయు, ఘటాకంబు=గంటలసమాహముయొక్క, ఘర్భురఘోషంబులకుక = ఘర్భురధ్వనులకు, ఆనుప్రాసంబులై=అనుకరణములై, విలాసిని...లు - విలాసిని శ్రీలయొక్క, మంజు=సుందరములయిన, 'మనోజ్ఞమంజుమంజుళి' మ్మని యుమరము. మగజీరంబులు - ఆంగల, 'మంజీరో నూపురో శ్రీయా' మ్మని యుమరము. ఎలుగియ్యక = ధ్వనిచేయఁగా, అల్లనల్లనక = మెల్లమెల్లగా, చాగుతఱిగ్ = ఎడచునడుచుచు, కెలంకులక = ప్రాంతములగు, కనచి...లగు - కనచిత్ర=కంచుకములుగాఁ జేయఁబడినటువంటి, కుఠా=పుష్పాస్తరణములచేత, కర్పూరలగు=చిత్రనర్తములయిన, ని. 'ప్రవేశ్యాస్తరణనర్తక పరిస్తోమః కుఠోద్యయోః' యని యుమరము. కిరి...లక - కిరీర=గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరేణు=పిడియేనుగులయొక్కయు, కంఠరల = కంఠప్రదేశములయందు, ని. 'కరేణుభ్యాంశ్రీ నేభి' యనియు, 'కంఠగళోఽధగ్రీవాయాం కిరోధః కంఠరేత్యపి' యనియు నుమరము. కనకౌడమృదంబులు=చిగారపుస్పంబులు, చేబాని = చేతఁబట్టి, సేవిచిపోవు=విష్ణుచిత్తు ననుసరించిపోవుచున్నట్టి, సామంత...బులక - సామంత=తనదేశమును జూట్టికొనియున్న దేశములకు నధిపతులైన, గూకాంతి = రాజులయొక్క, సుమార = పుత్తులయొక్క, గట్టంబులక = సమాహముల, చిట్టుగాంచి = మిగులఁజూచి, ఒండొరు...చున్ - ఒండొరున్ = ఒకరొకరిని, కడవన్ = అతిక్రమించుటకొఱకు, సంభ్రమించుచున్ - త్వరపడుచు, మ్రొక్కి = అంజలిఁజేసి, నిక్కి = ఉచికి, చేయెత్త = హస్త ప్రసారముఁజేసి, ఒత్తిరి =

ఒక పార్శ్వమున కొదిగి, నేత్రంబులు=కన్నులు, ఉత్తాన...గాన్ - ఉత్తాన=ఉచికి  
 నట్టియు, తరళ=చంచలమయిన, తారకంబులుగాన్=కనీసికలు గలిగినవికాగా,  
 (కనుపాపలుగలిగినవికాగా ననుట.) ని. 'నిమ్నంగభీరంగభీర ముత్తానం తద్విపర్య  
 యే, చచ్ఛలం తరళం వైవ తారకాక్ష్యః కనీసికా' యనియు నమరము. మగిడిమగిడి=  
 ఎనురు తిరిగితిరిగి, పొగడుచుం బోవుతఱిన్=ప్రాత్రమొనరించుచు వెల్లుసమయంబున,  
 తద్రాజకదంబకంబు = ఆరాజకుమారపర్గము, అచటిపడఁతులకున్ = అక్కడనున్న  
 శ్రీలకును, తమకున్=తమకును, (నచ్చినవారికనుట). పురికిం జనుడెంచి నపుడెల్లన్  
 =మధురకు నచ్చినప్పుడంతయు, ఎడకాండ్రగుటన్=కుంఠెనగాండ్రగుటచేత, మేల  
 మాడన్=పరిహాసమాడుటకొఱుకు. పోలు=తగిన, ఆ ప్రోలి...లన్ - ఆ ప్రోలి=అప్ప  
 ట్టణమందలి, 'పట్టణంబున కాఖ్యలై బరగుచుండు, ప్రోలనగ వీడనంగను కూలపాణి'  
 యని యాంధ్రీనామసంగ్రహము. మేళంపు=నాగవాసము గూడివచ్చిన, కళాప  
 తులన్=వేశ్యలను, ప్రేమునెపంబునన్ = ప్రేమునట్టి వ్యాజముచేత, గ్రామ...లు-  
 గ్రామగ్రామ=ఊరూరియొక్కయు, గ్రామములు=గ్రామాధికారులు, ని. 'గ్రామణీ  
 రాపిత్రేశ్రేష్ఠః' యని యమరుడు. ఒసంగు...లన్ - ఒసంగు=తెచ్చియిచ్చిన, నారం  
 గ=తీయవారింజ (కిచ్చిలి) పండ్లచేతను, మాతులుంగ=మాదిఫలములచేతను, జంబీర=  
 నివృపండ్లచేతను, కుండకందుకొదులన్=మొల్లపూబంతులు మొదలగువానిచేతను, ని.  
 'ఫలపూరో బీజపూరో రుచకో మాతులుజ్ఞకః' యనియు, 'స్మృర్జంబీరదంతకతఃజంబ  
 జంబీరజంభలా' యనియు, 'గేందుకః కంసుకః' యనియు నమరము. పూర్వానుభుక్త=  
 ముందనుభవింపఁబడి నటునంటి, నక్తం...లన్ - నక్తంకర=చంద్రునివంటి, ముఖులన్=  
 మోములుగలశ్రీలను, వైవన్=ప్రేమగా, ని. 'నక్షత్రేశః క్షపాకరః' యని యమ  
 రము. ధళధళ...ను-ధళధళత్=తళతళమనునట్లుగా, తరళ=మెఱుముచున్న, తాటం  
 కంబును=కమ్మలుగలిగినదియు, ని. 'తాటంకః కర్ణపూరకః' యని యమరము. అంకు  
 ...ను-అంకురిత=ఉదయించినటువంటి, స్మితంబును గాన్=చిలునవ్వుగలదియు నగు  
 నట్లుగ, తన్ముఖ...ను - తన్ముఖ=విటముఖ పర్యంతమను, ప్రేంఖోలిత=జోగినటు  
 వంటి, ని. 'అశీషదశ్శభివ్యాప్తా సీమ్నశ్చిత్తే ధాతుయోగజ' యనియు, 'ప్రేంఖోలిత  
 స్తరలిత స్తులితాంధోలితావపి' యనియు నమరము. స్ఫీత=వికాలమైన, సాక్షాతః=  
 అభిప్రాయ సహితమైన, విభ్రమ=విలాసముగలిగిన, అకేకర=ఇంచుకంతయోరగా  
 చూచుచున్నట్టి, అపాంగ=కడకన్నులయొక్క, ని. 'వికాలంవిపులంస్ఫీత' మని  
 యు, 'అపాంగౌనేత్రయో రంతౌ' అనియు విశ్వామరములు. విలోకనంబును=  
 చూపులు గలుగునట్లుగా, అచలిత...గాన్ - అచలిత = ఇంచుకంత చలింపఁబడిన,  
 ధమ్మిలంబునుగాన్=కొప్పుగలుగునట్లుగా, 'ధమ్మిలస్సంయతాః కచాః' యని యమ  
 రము. మొగంబులు తిగిచికొని=ముఖంబులఁ ద్రిప్పికొని, సమర్థంబునక=సంఘమందు,

చను...నక్ - చను = వెళ్లుచున్న, మార్దంగికుల = మద్దెలవాయించువారలయొక్క, మా  
 పుల = భుజములయొక్క, మఱుగులక్ = చాటున, దాగి = అదృశ్యమై, అన్నాగ  
 వాసంబు = ఆవేశ్యాసమాహము, నాగరక...నక్ - నాగరక = అపట్టణపు జనుల  
 యొక్క, విలోకనంబునక్ = చూచుటచేతను, చెలరేగి = బిట్టరేగి, మొగంబులు =  
 ముఖములు, బిగించి = ముడిచికొని, వేరురత్తినగతిక్ = వెట్టెత్తినరీతిని, 'వెడగువేరురు  
 వెట్టివేరడివీరడివెంగలివెంబరవత్తనంగ'నని యాంధ్రీనామ సంగ్రహము. అరిదియె  
 త్తక్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, (అరులెత్తక్ - అనుపాతమందు దరువుబట్టుటకని యర్థ  
 ము.) ప్రతివదనంబును - అడుగుడుగునకును, సుర్దల...కుక్ - మర్దలముఖ = మృదం  
 గముఖముయొక్క, అనమర్దనకుక్ = వాయించుటకు, క్రుంగుటయు = వంగ  
 గా, బయలుపడి = బయటపడి, (మద్దెలకొండ చాటున దాగియున్న వేశ్యలనుట.)  
 చేయునదిలేక = ఒసరించునట్టి యుపాయాంతరము దోచక, ఆకడకుమగిడి = నారం  
 గానుల వేయుచున్న విటులవైపునదిరిగి, తుఱుముదిద్దుచుక్ = కొప్పసవరించుచు,  
 తద్వా...లువి - తత్ = ఆకంచుకొనులయొక్క, వారణ = నివారించుటయందు, అభి  
 నయవత్ = వ్యంజకముతోఁగూడిన, పరాచీన = పరాజ్యుఖములైన, 'పరాజ్యుఖః పరా  
 చీన' యని యమరము. కరాబలై = హస్తారవిందములుగలవారై, సుడివడునెడక్ =  
 తిరుగుచున్న సమయమంగు, పాడము...లు - పాడము = కనుపడుచున్నటువంటి, కర్ణ  
 కుసుమావతంస - కర్ణ = చెవులయందున్న, కుసుమ = పుష్పరూపమైన, అంతంస = భూ  
 పణముయొక్కయు, కపోల = గండస్థలములనియెడు, ఖుర్రీ = సాముచేయుప్రదేశముల  
 యందు, కించిచ్చలన = ఇందుకంతకంపనముతో, ఊపలక్ష్య = కూడుకొన్నటువంటి,  
 వైలక్ష్య = ఆశ్చర్యముతోఁగూడినటువంటి, 'విలక్షీవిస్మయాన్విత' యని యమరము.  
 హాసకుందంబులు = మల్లెమొగ్గలవంటి నగవులు, సాంద్ర...లన్ - సాంద్రతరమైన =  
 దట్టమైన, 'ఘననిరస్తరం సాంద్ర' మని యమరము. చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క,  
 కందంబులక్ = మూలప్రదేశములను, దీటుకొలుపక్ = సామ్యమునుబొందింపగా,  
 ముఖములనేకములుగాన బహుచనప్రయోగము చాటూక్తి...లు - చాటూక్తి =  
 చతురవాక్యములచేతను, వాచాట-గర్వవాక్యములు గలిగినవారు, ని. 'వాచాటో  
 బహుగర్వవా' క్కిని యమరము. అగుజరఁగనితలు = అయినవృద్ధాంగనలు, 'జరతా  
 జీర్ణ కర్మతా' అని నానార్థరత్నమాల. తమకున్ = ఆ విటులకు, మొక్కున్ = నమ  
 స్కరింపగా, తారు-తాము, మొక్కుక = అంజలిగావింపక, ఒక్కించుక = ఇంచు  
 కంతి, ఓరమొమిడి = మాటుమొగముచెసి, వారి...లన్ - వారి = ఆ వృద్ధశ్రీలయొక్క,  
 ఇరుపక్కియలన్ = ఒకరి, ఇరు = రెండైన, పక్కియలన్ = పార్శ్వములయందు, ఒకరి =  
 ఒత్తిలి, తొంటియంటుండలంచి = పూర్వపు సంబంధమును స్మరించి, తలవాంచినన్ =  
 శిరస్సునంపగా, వంచినన్ = ఆరాజకుమారులు ఆశ్రీలు నమస్కరింపని కపటమును

కటాక్షించి=చూచి, ఎక్కసక్కంబునకున్ = పరిహాసమునకు, తమచేతన్ = ఆ శ్రీల  
 చేత, మ్రొక్కించుకొనువేడ్కన్ = ఎందనము చేయించుకొనవలయునను కుతూహలము  
 చేతను, అక్కడన్ = ఆస్థలమంసు, పుడమి-తేడులేమిన్ = రాజులేనందువలన, సామాన్య  
 మానవులన్ = సాధారణ జనులను, కైకొనక-లక్ష్యపెట్టక, సుమాళంబు=మనోభా  
 వము, వేద్యంబుగాన్ = తెలియుటకొఱకు, విద్యాకయోవృద్ధులగు - విద్యా=గానా  
 గులచేతను, నయః=వయస్సుచేతను, వృద్ధులగు=పెద్దలగు, మీరుమ్రొక్కన్=మీరు  
 నమస్కరింపఁగా, తారు=తాము, (వయశ్రీలనుట) (మ్రొక్కిమియెట్లు=నమస్క  
 రింపక పోవుటెట్లు, మ్రొక్కింపుఁడనుటయు=మీరు నమస్కరింపఁ జేయుఁడనుట  
 యు, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగ, పాడము...లన్-పాడము=పుట్టుచున్న, మ్రొక్కనగ  
 వులన్ = హాసాంకురములచేత, మోముదమ్ములకున్=ముఖపద్మములకు, వేటొక్క  
 వింత తెలివియొక్కన్=మతియొక యాశ్చర్యపు తేట గనుపట్టఁగా, మ్రొక్కక=నమ  
 స్కరింపక, అక్కడన్=ఆ స్థలమంసు, కెడగూడి=జతగూడి, నడచు=చనుచున్న,  
 తోడిచేడియలకున్=సహవాసపుశ్రీలకు, అద్దారలకున్=ఆ రాజకుమారులు, తమకు  
 ను=వారాంగనలకు, తద్దయుంబొందుగలదను - తద్దయున్=ఎక్కువగా, పొంసుగలద  
 ను = ఆనుకూల్యము గలదను, పెద్దటికంబు=గొప్పతనము, ఎఱుకపఱుపన్=బయలు  
 పఱుచుటకొఱకు, కెమ్మొపులు=ఎఱునియగ్రరోప్తములు, మలంచి=మడిచి, (పెదవులు  
 విఱిచియును) లోలోనన్=లోలోపల, ఒయ్య నొయ్యనన్ - మిగుల శీఘ్రముగను,  
 చుక్కనన్=రిక్కవేయఁగా, (అనఁగా నాశ్చర్యకరమైన ధ్వని విశేషముచేయఁగా  
 ననుట) అక్కరెఱింగి-ఆజాడరెఱిసి, దక్కసామని=ధనము దొలకెనని, తమ్మున్ =  
 ఆశ్రీలను, అమ్మనుసల్లు=అవృద్ధవేళ్ళు, ముందటికినాఁకి=అగ్రభాగమునకుఁద్రోచి,  
 అక్కక్క=ఒక్కొక్క, (అదరముచేత ద్విరుక్తి.) మనపానివేలుపు = మనపా  
 నిటిదైనము, మ్రొక్కవే = ఎందనముసేయుము, అని, బుజ్జగించియున్ = మంచిమా  
 టలాడియును, బొమలగొని = భూసంజ్ఞచేతను, జంకించియున్ = వెఱపించి  
 యును, ఎట్టకేలకున్ = కొంతసేపటికి, ఒడంబడిచినన్ = సమ్మతింపఁజేయఁగా,  
 త్రపా...రై - త్రపా=లజ్జచేతను, తరళ=చంచలములైన, నయనరై = నేత్రములు  
 గలవారై, విరళ...గాఁ - విరళవిరళ = మిక్కిలి యెడములైన, అంగుళ =  
 వ్రేళ్లుగల, అంజలి బంధంబులుగాన్ = జోడింపబడినచేతులు గలుగునట్లుగా,  
 మ్రొక్కి=ఎందన మొనరించి, (విరళవిరళాంజలి బంధమనియును బాఠము గలదు.  
 కక్కసంబునన్ = బహుసంకటముచేతను, అట్లు - అలాగున, మ్రొక్కించి=  
 ననుసార్థముచేయించి, హెచ్చి = ఆశియించి, అచ్చయ్యాట మెడపడక  
 యుండెన్ = అగల్గిప మెడముగాకుండఁగా, జిగురుండెలువోరెన్=జిగురు గుండెల

లాగున, (జగురుగండెలనఁగాఁ బడులఁబట్టుకొఱకు నశ్వత్థ క్షీరాదులచేత వండఁబడి  
 వీసెలకుఁ బూయఁబడి యుండు పక్షిగ్రహణ యంత్ర విశేషములు) అల్లుకొని=చుట్టి  
 కొని, గొల్లననగు=గొల్లనహసించుచున్న, అల్లోబాంగనలక్=అవృద్ధవేశ్యలను, కల్ల  
 కోపంబునక్=అబద్ధపు కోపముచేత, కొట్టి=ప్రహరించి, కసురుజూపు=కోపదృ  
 ప్తి, అబ్బూపసంఘంబుపైక్=ఆ రాజకుమార సంఘముమీఁద, నిగుడక్=ప్రసరించు  
 నట్లుగ, మగుడక్=మరలను, మఱుపడు=అదృశ్యులగునట్టి, కొమిరె...నలు-కొమిరె  
 =పిన్నవయస్సుగల, హరిణలోచనల=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల శ్రీలయొక్క,  
 చలిత...రంబు-చలిత=కదలింపఁబడిన, కంకణ=కరభూషణములయొక్క, సంకుల=  
 సంక్షీర్ణములైన, ని. 'సంక్షీర్ణం సంకులాక్షిరే' యని యమరము. క్రేంకారంబులు=క్రేం  
 కారధ్వనులు, అననా...లక్-అననామోద - అనన=ముఖముయొక్క, అమోద=పరి  
 మళమునకు, ని. 'అమోదస్సౌతి నిర్ధారీ' యని యమరము మేదుర=దట్టమైన, అలి  
 =తు మైదలయొక్క, ఝుంకారంబులక్=ఝుంకారధ్వనులను, బింకంబులడంపక్ =  
 గర్వముల నణఁపఁగా, తిరస్కరింపఁగా ననుట, చెవులసంకులు - చెవుల = కర్ణ  
 ప్రదేశములయందలి, సంకులు=సంకుపూసలును, లోపంక భుజంబులు - లోపంక =  
 లోపలికింగిన, భుజంబులక్ = బాహువులును, కొంకిసిగలు=నింకరకోశబంధం  
 బులు, కావిచుప్పట్టుక్=చాయబట్టలును, ఒప్పక్=అమరిముండఁగా, ఇమ్ము=స్వ  
 స్థలము, దెప్పరంబై=తప్పిపోయి, ముప్పనక్=వార్ధక్యమందు, అప్పరంబు=ఆ శ్రీవి  
 ల్లిపుత్తూరు, చేరి=ప్రవేశించి, రసిక...నన్-రసిక జన=సజ్జనులయొక్క, బాంధవంబు  
 నక్=సహవాసముచేత, బంధువియోగంబు మఱచి-బంధువియోగంబులక్=బాంధవుల  
 నెడబాయుటను, మఱచి=విస్మృతిజెంది, గంధకిలనా...లక్ - గంధకిలనా  
 ముక్కొచ్చేముట, కుసుమస్రక్=పుష్పమాలికలయొక్క, గ్రీధనాదులన్=కూఱుట  
 మొదలగువానియందు, అంగ్యంబులేక=మాధ్యములేక, అలరు=ఒప్పుచున్నట్టి, ఆంగ్ర  
 దేశీయులగు=తెనుగు దేశమందుండివచ్చిన, గంధకారులు=బుక్కావాండ్రు, పాటి  
 ...తోక్ - పాటిపాటి = కొంచెకొంచెపు, పద్యంపు=పద్యములతో గూడిన,  
 మ్రొక్కులతోక్ = దండములతోడిను, వెట్టివెట్టికైవారంబులక్ = చేతులు సాచి  
 చేయు పిచ్చిపిచ్చి స్త్రోత్రములతో, గౌరు తత్త్వలపైచ్చు = పరుగులమీఁదను  
 గుఱ్ఱములమీఁదను వచ్చెడి, రాచరిపైక్ = రాజసంఘంబులమీఁదను, ఆడు  
 వారిపైక్=నాట్యమాడు శ్రీలమీఁదను, అశివారిపైక్ = పరియార్థారి (విభుచిత్తురి)  
 పైని, చల్లఁగాఁజల్లక్=మిగుల నవిర్జీయు చేయఁగా, పల్లెగిసి=బిట్టెగిసి, సృషియె  
 ల్లను=సర్పజగమంజయును, మట్టికిరించు=పిడికిటిపట్టున వ్యాపించిన, అప్పట్టభేదయగు  
 =భేద మేర్పడికయున్న, పంతుళసముష్టింబెట్టు=వాసనలనీనుచున్న, పిష్టాతకంబు=  
 బుక్కా, ని. 'పిష్టాతక పటవాతక' యని యమరము. నభోమంజలికిక్=అంతరిక్ష

ప్రదేశమునకు, చుదాతకంబై=అర్థోరుకమై, చండకరకిరణములక=సూర్యకిరణములను, మాటుపఱుపక=అచ్చాదింపఁగా, పన్నీరునించిన=హిమాంబువులచే నిండించిన, అన్నీరు తిత్తులూత్తక=(తన్నీరుతిత్తులనియును బాకముకలను.) అపన్నీటి చగ్మభక్తి కలను బిగియఁబట్టఁగా, వియత్తలంబునంబారి=అంతరిక్షమునకెగిసి, కైవ్రాలు=క్రిందుగా వెంగుచున్న, ధారలక=ఉదకధారలచేతను, వాద్యంబులు=మృదంగాలులు, తడసినక=క్లిన్నములుగాఁగా, విద్యోపజీవులు=అవాద్యవిద్యలచేత జీవనము చేయువారు, పుష్కరంబులుగాఁగఁపక- పుష్కరంబులు = వాద్యభాండముఖంబులు, క్రౌఁపక=కౌఁచుటకొఱకు, ని. 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే'వాద్యభాణ్ణముభేజలే' అని యమరము. అగ్గిరోయుచుండక=నిష్పన్ను వెదకుచుండఁగా, అమైత్తము = అసమూహము, అత్తటిక=అసమయమందు, నృత్తంబుజూడనిలిచి=నాట్యమాడుటను వీక్షింపనిలిచి, మెత్తమెత్తనక=మెల్ల మెల్లన, నడచుచుండు=ఆరుగుచున్నట్టి, మిండమితండంబును=విటసమూహమును, తారుక=తామును, అప్పిండు...లు-అప్పిండు=అసమూహమందలి, పుండరీకాస్యలు=స్త్రీలు, అనకాశంబుక=సమయమును, కాంచి=చూచి, కాశ...లు-కాశకుసుమ=తెల్లుపువ్వులయొక్క, ప్రతిఫలన=ప్రతిబింబించుటచేతను, పాండురంబులు=తెల్లనై, పద్యా...కుము-పద్యా=మార్గములయందు, ని. 'హరిణిపాండురః పాండుః సరణిః పద్ధతిః పద్యా' యని యమరము అతిహృద్య - మిగుల మనోహరములైన, పాగ్భవ్యయ = ఇరుప్రక్కలయందును, ఉద్యానపాదపంబులకుక=అక్రీడానవమందున్న పృథ్విములకు, పాటు...కుక=డిగి - పాటు=ప్రసహించుచున్న, చెంగలున కాలువలకుడిగి - చెంగలున = ఎఱ్ఱకలువలుగల, కాలువలకుక = సారములకు, డిగి - డిగి, కాసరీరగమండ మాసరంబులుగాఁ బిసికి - కాసరీ - గోదాలయొక్క, దధి = పెరుగుచేతను, మండ - మింగడచేతను, ని. 'మండందధిధనం మస్తు' అని యమరము. మాసరంబులుగాక=దట్టముగాను, పసికి=కలిపి, ఊగం బెట్టిన నారంగశృంగిచేర భంగంబులతోక కట్టిన - ఊగంబెట్టిన=లఱుగుమతోఁ జేర్చి నానఁబెట్టిన, నారంగ = నారంగకాయల (నారదబ్బ కాాయల) యొక్కయు, శృంగీచేర=అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతోక = తునకలతోడను, ని. 'అర్ధ్యకంశృంగిచేరం స్యా' త్తని యమరము. కట్టిన=బంధించిన, కలమాన్న పున్నది=రాజనపుఁ బయ్యపి తాన్నము, మోస్తువిభక్త్యేకవచనకేపుంపూ' అని శబ్దానుశాసనంబు సూత్రించినాఁడు గనుక కలమాన్న మనునట్టి సుకారమునకుఁ బుమాదేము నచ్చెను. పోక పాత్తులక=క్రముకపుపట్టలయందు, పాత్తులక=ఏక పాత్రలయందు, మనునక=భోజనము సేయుటకు, కూర్చుండక=అసీనులుకాఁగా, వీక్షించి-చూచి, కుక్షింభిర్యంబునక=ఉదరపో...ల త్వంబుచేతను, త్పూత్రములై=ఆఁకలిచేతఁ గృశించినవారై, తిరిగితిరిగి=సంచరించి సంచరించి, వేసరి=విసికి, ఓసరిలిస=అలసినట్టి, దాసరిగుంపు = దాసశృంగమూహము, వారి



పాలక = చర్మిగుడుచువిటులయొద్ద, గోపాలభిక్ష = అన్నభిక్ష, (దాసశ్ల భిక్షకుఁ బోవునపుడు గోపాలభిక్ష యని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చట గోపాలభిక్షయని ప్రయోగించినాఁడు. మాధుకర మన్నట్లు) భిక్షించి=యాచించి, భక్షింపక = భోజనము చేయుటకు, తీరక్షణులక = ఏటిదరినేలలయందు, నిలిపిన=ఉంచిన, తోరంపు = లావగు, దివెదారికోలల = దీపపు కంబములయొక్క, (శిరువిశ్కోలలను పాతమున నిదె యర్థము.) రంధ్రగోళంబులక = సుషిరప్రదేశములనుండి, ఉత్క్లిలంబులై = ఉద్గత జ్వాలలై, మండు = మెలుగుచున్న, ధగధగని = ధగధగమనియెడు, జగజ్జ్యోతి దీపజాలంబులక - జగజ్జ్యోతి (యనఁగాఁ బ్రమిదెలు మొదలగువానియందు వత్తివేయక మధ్య ప్రదేశమందు జమురుచేతఁ దడవఁబడిన గుడ్డలులలోను గాఁగలవానినించి వెలుఁగించు దీపము.) దీపజాలంబులక = దీపసమాహముల చేతను, 'జాలంగవాత్ ఆనాయే త్తారకే కపలే గణే'యని విశ్వము. మధ్య...లక - మధ్య = మార్గముయొక్క నడుమనువేసిన, ధూపకుండికాం గారంబులక - ధూప = ఉపచారార్థము వేసిన సాంబ్రాణి పొగయొక్క, కుడ్డికా = పాత్రలయందున్న, వి. 'పుంసిచకుండః పితరేతోయాథా రేచహ్నిగ రైచ, కుండోజరాజ్ఞాతస్సభర్తృ కాయాంకమండలౌకుండీ'యని నానార్థరత్నమాల అంగారంబులక - అగ్నులయందు, ని. 'అంగారోఽలాతముల్కుక'మృని యమరుడు. నీరారంగ్రాచి, నీరారక = తడియాటునట్లుగ, క్రాచి = తప్తముచేసి, నాచుఁబరికింపక = ధ్వనిచూచుటకు, వాయిండు = ధ్వనిజేయునట్టి, ధిమిధిమిధ్యానంబులకుక = ధిమిధిమి యను ధ్వనులకు, బెదరి-జడసి, ఈవలియుపసన శుకంబులు - ఈవలి-ఇవతలి వైపున నున్న, ఉపవన = ప్రాంతోద్ధ్యానననమందలి, శుకంబులు - చిలుకలు, అవలికిక = అవలి వైపునకును, అవలి యుపసనశుకంబులు = అవలి తోటయందున్న చిలుకలు, ఈవలికిక = ఇవతలికిని, దట్టుబుగాక - ఎడతెగకుండ, కట్టనితోరణంబులై = ఏర్పఱుపని మకర తోరణంబులై, పఱవక = వ్యాపింపఁగా, తలలు విసరుటయు = శిరఃకంపనములు చేయుటయును, (అభినయించునపుడు తలలు కదలుచుండునటు.) నోరు వెఱచుటయు = పొడుటకు పెదనములు విప్పటయు, కేలుపఱచుటయు = నప్పట్లు గొట్టుటయును, తక్కక = తప్ప, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, అక్కోలాహలంబునక = ఆకలకల ధ్వనియందు, 'కోలాహలః కలకలః'యని యమరము. ఏపాటియు = ఎంతమాత్రమును, పాటవినరాక = పొడుట వినఁబడక యుండుఁగా, మూఁగట్టిన = గుంపులైయున్న, భాగవతజాతింబులై తేరక - భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క, జాతంబులు = సంఘంబులు, 'ఉత్పన్నభూతయోర్జాతిం బృందజాత్యోస్తునద్వయో'యని యుత్పలమాల. ఏతేరన్ = ఏచ్చుచుండఁగా, ఊరూరి సంతసంతకున్ - ఊరూరి = ప్రాగ్రామముయొక్క, సంతసంతకున్ = ప్రతిసంతకును, (సంతి యనఁగా వారమున కొక పర్యాయము సకల సుప్తపులఁజీర్చికొని యందఱకును విక్రియించుటయుఁ గ్రయమునకుఁ దీసికొనుటయు

నిట్టి వ్యాపారమునకు నిర్ణయించుకొన్న ప్రదేశము.) తిరుగన్ = సంచరించుటకు, పెద్దలు=ప్రముఖులు, ఇంటింటన్=ప్రతిగృహమందును, సంత...కున్ - సంతరించిన= పోషించిన, పిలుకవాటు=పిల్లలనిచ్చునట్టి, గోడిగలజావడములకున్ = ఆడుగుట్టపు తట్టుకు, పుట్ట=జనియించి, కాలుగట్టివిడువన్=పాడువైన త్రాటిచే బాదబంధన మొనరించి విడువఁగా, నెత్తంబునన్ = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని=మృదువులైన, గఱిక మేసి=దూర్వసుదిని, బోసరించి=గర్వించి, మాపుమాపునన్ = ప్రతి సాయంకాలమందును, మేపు తినిపించుచున్న, సజ్జకవిణంపు మేపునన్ = గంటెకోటి మేతచేతను, పిడుక=కరీషనును, గొరపంబు=గుట్టమును దోమునట్టి సాధనముచేత, లోమకంబునన్ = శరీరశోధనముచేత, పుటపుటనై=నున్న నున్ననై, కరియకంబడి ప్రాతఁగనియైనన్ = నల్లకంబడి గుడ్డచూచినను, నీడఁగనియైనన్ = మనుష్యులనీడను వీక్షించినను, బెదరు= జడుపుఁగొనుచున్న కొదవతుట్టునగుంపు, కొదవ = లేతలైన, తట్టువ = గుట్టముల యొక్క, గుంపు=సమాహమ, కాలికోలందికి=పాదముల పర్యంతము, ప్రేలు=లంబితములై యున్న, లాలుకుంచెలు = ఎఱ్ఱని కుచ్చులు, లాలుకుంచెలఁగా గంగెద్దుల వాండ్రు చేతబట్టుకొనివచ్చు సౌరంపుకుచ్చులని కొందఱు. కీలించిన=కట్టిన, గవ్వదండలన్=వరాటికాసరములచేతను, కంటలన్=గంటలచేత, అలంకరించి=ప్రసాధనముఁ జేసి, మొలుగుమడ్డిందోచి = మోగుగుచ్చెక్కవేసి కాంచిననీళ్లతోఁ దడిసి, మూరకొక్కండును=హస్తప్రమాణమున కొకటియును, జేసకొక్కండునుగాన్ = అరమూర కొక్కటియును గలుగునట్లుగ, కుట్టిన=కుట్టబడిన, డొల్లుట్లుల్లరులుల్లిల్లన్ - డొల్లుట్లుల్లరులు=ప్రేలుజాలరు, ఊల్లిస్లిల్లన్ = వెలుఁగునట్లుగా, (మోగుగుచ్చెక్క రసముచేతను రంగువేయఁగా, నలుపువల్లము వచ్చుచుగాన నెఱ్ఱని కుచ్చుల నడుమను వీని నొక్కటిని జేర్చి కట్టబడియున్న జాలరుల ననుట.) పల్లించిన = ఆయితపఱచిన, పల్లంబుల పై = పల్కాణముల మీఁద, చిల్లతెలంబును = ఇడుగపగరును, వాసనకొడుపులన్ = పరిమళయుక్తమైన శలొకలచేతను, పూసిన = లేపనము చేయుటచేత, మణుంగు = చలువచేయుటచే నటువంటి, చంద్రికచేలె = తెల్లబట్టెలె, రణంబులుగాన్ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాన్ = అభిముఖముగాను, వేడుకకుం జూడవచ్చిన=సంతోషముచేత వీక్షించుటకై వచ్చిన, అవ్వీటి...లె - అవ్వీటి=ఆశ్రీవిల్లి పుత్తూరియందున్న, మేట = ప్రబలులైన, సాలె=నిత్రుకాయలును, అగసాలె=స్వర్ణకాయలును, పటుసాలె=పట్నాలువాండ్రును, వానె=హీనజాతికోమట్లును, వై జాతి = పలుపవాండ్రును, సాతులు=గోనెలు నేయువాండ్రును, (అనఁగాఁ బరికవాండ్రునుట) ఎత్తెల=చాఁపలు నేయువాండ్రును, వీరలయొక్క, కొమిరలు=స్త్రీలు, (కొమరులు అనుపాఠమున చిన్న వాండ్రనియర్థము.) కుములమై=సంకులమై, పచ్చ...లన్ = పచ్చు=ఏతెంచుచున్న, తచ్చుమాసామజంబులన్ జూచి = ఆసేనయందలి యేనుఁగుల

వీక్షించి, ని. 'పుత్ర నానీకినీచమూః' యని 'సామజః పేచకీకూర్పశ్రుతిశ్చేదణ ఇత్యపి' యనియు నమరము. ఏచిన=అధికమైన, వెఱ్ఱ=భయముచేతను, తమ=తమయొక్క, ఎక్కిరింతలే త్తికొని=ఆశ్వములు దమపైనున్న వారి నెత్తుకొని, వాఁగెలిగఁగేలంగుడియం బట్టినక - వాఁగెలు=కల్లెములను, ఇరుగేలక=రెండుచేతులచేతను, కుడియంబట్టినక=బిగియఁబట్టినను, నిలువక=ఆ స్థలమందుండకయె, 'అయ్యుత్సవంబీక్షింపవచ్చిన=ఆ తిరు నాళ్లఁజూడ నేతెంచినట్టి, ప్రజలక=మనుష్యులను, త్రొక్కుచుక, పోవక=పారి పోవఁగ నెత్తనృధ్యవృద్ధవధ్వాతురాగులుదిట్టక - తనృధ్య=ఆ త్రొక్కుఁడుపడుచున్న వారి నడుమనున్న, పృథ్ధ=మునుసల్గును, పహూ=స్త్రీలును, ఆకుర=రోగపీడితులును, ఆదులు=లోనగువారు, తిట్టక=శపింపఁగా, ఇట్టిటనలేక=మాటుమాటాడలేక, ప్రాణంబులుపిడికిటంబట్టికొని=ఆరచేతిలో నుసురులంబెట్టికొని, పోవుచుక=వెళ్లుచును, నవీనసవిధకేదారంబులక - నవీన=నూతనములైన, సవిధ=సమీపమందున్న, కేదారంబులక=దమ్ముచేసిన పరిమల్లలోను, ని. 'కేదారకంస్యాత్కైదార్యంత్కైత్రం కైదారకం గణే' యనియమరము. 'తెల్లి=తుల్లి, చెట్టులుదిగంబడి=చంకలవెఱకుఁ గ్రుంగిపోయి, (చప్పటలనియును బాతముగలను) వెడలలేకుండక=పైకిలేనజాలకుండఁగా, తారు=తాము, దిగన్ -దిగుటకు, ఇమ్ము లేక=స్థలముగానక, పిమ్ముటఁగొని, ఉంగిటగుడివి=మనోదుఃఖముబొంది, నలుదెసలున్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడన్=వీక్షింపఁగా, చూచి=వారినిజూచి, కేలుచఱచి=చప్పట్లుగొట్టి, కోహోయని=కోహోయను పరిహాస వ్యంజకమగుధ్వని విశేషముచేసి, గేలిసేయు=పరిహాసముఁజేయుచున్న (తేరిచూచి హోయని గేలిసేయు నగ్నికొకదంబంబులయని యొకపాతము) (నగ్నియనఁగా సమర్తాడనిది) గణికొకదంబంబుల=వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పటులు=చేతులు తట్టుటలు, నిబిడనిప్పుటవిటపిఘాటంబులన్ - నిబిడ=దట్టమైన, నిప్పుట = ఉపవనములయొక్క, విటప=వృక్షములయొక్క, ఘాటంబులన్ = సమూహములందు, ప్రతిశబ్దంబులు=ప్రతిధ్వనులు, పుట్టింపన్=ఇయ్యఁగా, ఇట్లు=ఇత్రేలంగున, అనూనవిధనంబు=మహావైభవము, చిగురొత్తన్=ఆకురింపఁగా, అత్తిరపతి=ఆ శ్రీవిల్లి పుత్తూరు, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అచ్చక్రధరు=ఆ శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, నగరిక=దివ్యమందిరముయొక్క, హెసలన్=ముఖశాలయందు, నిలుచుటయున్=ఉండఁగా, అ విష్ణునిచ్చిండు=ఆ పెరియాళ్వారు, తద్రథానతరణంబుజేసి = ఆ బ్రహ్మరథమునుడిగి, ధరణీధవ సమూహస్థానిక వ్యూహంబులు - ధరణీధవ=రాజులయొక్క, సమూహ=సంఘమును, స్థానిక=దేవస్థానాధికారులయొక్క, వ్యూహంబులు=సమూహములును, వెంటరాన్=వెంటడించినరాఁగా, అవైక్రమంతుసేవించి=ఆస్వామిని దర్శనముచేసి, తత్ప్రసాదబద్ధంబగు=ఆ పుండరీకాక్షుని యనుగ్రహమునలనఁ బొందఁబడినదైన, 'ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా' యని యమరము. పరివట్టంబులక=తిరుపరివట్టంబుచేత, అలంకృతుండే=భూషితం

డై, నానాలంకారసహితంబును - నానాలంకార=అనేక విధములగు ప్రసాధనములతోడ, సహితంబును=కూడికొనినదియును, రత్న=మణులయొక్కయు, కాంచన=బంగారముయొక్కయు, మయంబునునగు=వికారమునైన, ఆత్మీయభవనంబుగాంచి=స్వీయగృహమునుజూచి, విస్మితుండై=ఆశ్చర్యమునొందనవాడై, పుండ...గాఁ - పుండరీకాక్ష=శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహిమ=ప్రభావముచేతను, ఆభిలబ్ధ=పొందఁబడిన, వైభవంబుగా=ప్రాభవముగాను, తెలిసి=ఎఱింగి, తత్రత్య...లక్ - తత్రత్య=ఆచ్చటనున్న, ధాత్రీకశత్ర=రాజులయొక్క, షడ్బలులక్=సమూహములను, అనిపి=పంపి, ప్రవేశించి=గృహప్రవేశమొనరించి, తొంటికంటె=మునుపటికంటెను, శతగుణంబుగాఁ=నూఱంతలధికముగా, భాగవతపూజాప్రపణుడై - భాగవత=విష్ణుభక్తులయొక్క, పూజా=సపర్యయందు, ప్రపణుడై=ఆసక్తి గలవాడై, ఉండెఁ=ఉండెను. అంతఁ=తరువాత.

తా. శ్రీ విల్లిపుత్తూరిలోనుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు నృత్తగీత వాద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తునెదుర్కొని నమస్కరించి యతనిం దాను తెచ్చిన స్వర్ణమయంబైన బ్రహ్మరథమునం దునిచికొనిపోవుతఱి సహవైభవంబులతో నందఱు వెంట నంటిరాగా నా విష్ణుచిత్తుండు పురము ప్రవేశించి కోవలముందట బ్రహ్మరథంబుడిగ్గి యచ్యుతుని పేవించి యాదేవుని యనుగ్రహంబున లబ్ధంబైన కాంచననిర్మితంబగు తన గృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపరాయణుండై యుండెనని భావము.

మ. ఉలుపాల్పటిసంకలముజననృపాంగోదారభుక్తియో  
జ్జ్వలులై రే హరికొల్వునన్ వివిధలాస్యస్పర్శిసుభూభ్రుకుం  
సులవాదు ల్పరి దీర్చి పుచ్చి మణివాసోభూషణగ్రామముర్  
జలజాతాక్షునకున్ సమర్పణము సింఘం జేసి యవ్వేకువన్. 36

టీ. ఉలుపాల్పటిసంకలము=కానుకలుచెచ్చిన, ఇండ్లక్ = వారి గృహములయందు, మజ్జన=అభ్యంగములచేతను, నృపార్జు = రాజయోగ్యమైన, భుక్తిక్రియా = భోజన వ్యాపారములచేతను, ఉజ్జ్వలులై = వెలుగుచున్నవారలై, రే=రాత్రయందు, హరికొల్వునన్=భగవత్సన్నిధానమందు, వివిధలాస్యస్పర్శి - వివిధ = పలుదెఱంగులైన, లాస్య=నాట్యములయందు, లాస్యంనృత్తంచనరసమృదులయమరము. స్పర్శి = వివాదపడుచున్న, సుభూ=శ్రీలయొక్కయు, భుకుంసుల=నర్తకులయొక్కయు, భుకుంసశ్చ భుకుంసశ్చ భూకుంసశ్చేతి నర్తకయని యమరము. వాసులు = వివాదములను, సరిదీర్చి=సరిపుచ్చి, (సమృద్ధిపఱచియనుట.) పుచ్చి=అంపి, (ఇచ్చి యనుపాఠమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామముర్ - మణి=రత్న

ములును, వాసః=వస్త్రములును, భూషణః=ఆభరణములును, గ్రామముల్ = ఊళ్లును, జలజాతాత్మనకున్=పుండరీకాత్మనకు, నిష్ఠన్=భక్తిచేతను, సమర్పణముఁ జేసి = సమర్పించి, అశ్వేషువక్=ఆతెల్లవాలుజామున.

తా. అప్పుడా విష్ణుచిత్తు సమసరించి వచ్చియున్న పుడమి తొండ్రు తమకుఁ గాను కలుచెచ్చి యిచ్చియున్న వారి గృహములయందు నభ్యంగిస్తా నములును రాజయోగ్యంబు లయిన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్ప్రేమకర్యాసక్త చిత్తులై యాదేశమందిరముల కరుగుచెంచి యం దనేకవిధ నాట్యములయందు వాచు లిడుచున్న నర్తకనర్తకుల వాదములు దీర్చి పుత్తెంచి యవ్వంహరికాత్మనకు సతిభక్తితోడం బ్రత్యర్థభూషణాంబర గ్రామావళు లొసంగి తెల్లవాఁడఁగానే.

తే. ప్రభువు లరిగిరి క్రమ్యుఁడఁ బాండ్యనగరి

కమ్మనియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ

దనచిరంతనతులసికాదామకరణ

దాస్యమును జేసికొనుచుఁ దాత్పరత నుండె.

37

టీ. క్రమ్యుఁడ = తిరిగియు, ప్రభువులు = అధికారులు, పాండ్యనగరికిఁ = మధుగను, అరిగిరి=వెళ్లిరి, అమ్మనియుఁ=ఆ విష్ణుచిత్తుఁడును, అట్లు=పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ=భాగవతారాధనమును, తన...ను - తనతనయొక్క, చిరంతన=బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ - తులసిమాలికలయొక్క, కరణ=చేయుటయను, దాస్యమును=కైంకర్యమును, చేసికొనుచు = సలుపుకొనుచు, తత్పరతఁ=భగవదాసక్తిచేతను, 'తత్పరేప్రసితాఃకై' అని యుమరము. ఉండె.

తా. అప్పుడా ప్రభువులు మధురాపురంబునకు మరల నేతెంచిరి. పిమ్మట ముని యందైన యావిష్ణుచిత్తుఁడు మునుపటియుట్ల తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలా నుస్థితమై యున్న తులసిమాలికాకరణరూపంబగు భగవత్ప్రేమకర్యమును జేసికొనుచు నాదీపునియం దాసక్తిగలవాఁడై యుండెను.

వ. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న సమయమాలికారోపణానంతరంబున మం దిరంబునకుం బోవునతనిం బ్రసాదమందస్మితవశక్షం బగుకటాక్షం బున వీక్షించి పక్షి పుంగవకేతనుండు పుండరీకని కేతన కిల్లనియె.

టీ. ఒక్కనాఁడు=ఒక దినము, మధ్యా...నఁ - మధ్యాహ్న సమయ=మధ్యాహ్న కాలమందు, ని. 'సమయాభ్యుపధాచార కాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యుమరము. మాలికారోపణానంతరంబునఁ=పుష్పమాల సమర్పణముఁ జేసిన పిదప, మందిరంబునకుంబోవు=తన గృహమునకు వెళ్లుచున్న, అతనిఁ=ఆవిష్ణుచిత్తు, ప్రసాదమందస్మిత

వశత్కంబగు - ప్రసాద = అనుగ్రహముచేతనైన, మందస్థిత = చిటునవ్వుచేతను,  
వశత్కంబగు = తెల్లనైన, ని. 'వశత్కంబగు' అర్థము. కటాక్షంబు  
నక = అపాంగదర్శనముచేత, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేతనుండు = గరుడధ్వజం  
డు, (ధగవంతుడనుట.) పుండరీకనికేతనకుక = లక్ష్మితో, ఇట్లు = నిత్యమాశ్రయం  
బున, అనియెక = పలికెను.

తా. ఒక్కనాఁ డావిష్ణుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను పుష్ప  
మాలికను స్వామికి నొసంగుచి అని సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుమండఁగా నప్పడప్పక్షి  
పుంగవకేతనుండైన విష్ణుదేవుఁ డతనిం దన కరుణాకటాక్షమునకుఁ బాత్రుండేసి యా  
పద్మనికేతన యగులక్ష్మీదేవితో నిట్లని నచించెను.

తే. యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు \* నీమహాత్ముఁ  
డొక్కఁడును గాదే మన్మతం \* బుద్ధరించి  
రస్మదీయకృపాతిశయమున ననిన  
నిందిరాదేవి తనభర్త \* కిట్లు లనియె.

39

టీ. యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు = యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడును, ఈ  
మహాత్ముఁడొక్కఁడును = ఈవిష్ణుచిత్తుఁడొక్కఁడును, కాదె = వీరలిరువురే గదా, మన్మ  
తంబు = శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంతమును, ఉద్ధరించిరి = నిర్వహించిరి, అస్త...నక = అస్తదీయ =  
నానందంధ్యయన, కృపాతిశయమునక = దయాధిక్యముచేతను, అనినక = ఇట్లనఁ  
గా, ఇందిరాదేవి = లక్ష్మీదేవి, (ఇందిరా లోకమాతా మా' యని యుమరము.  
తనభర్తకు = తనకు భర్తయైన శ్రీమహావిష్ణువునకు, ఇట్లులనియెక = నిత్యమాశ్ర  
యమంబున నచించెను.

తా. యామునాచార్యుండగు ఆశేషంధారును, విష్ణుచిత్తుండును, వీరిరువురకదా  
నాకృపకుం బాత్రులై వైష్ణవసిద్ధాంతం బుద్ధరించి రనఁగా విని యా లక్ష్మీదేవి తనభర్త  
యైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నిట్లనియె.

క. ఇతనికథ యెఱిగినది కా

యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన \* నబ్జాక్షుం డా  
శతపత్త్రనిలయ కిట్లను  
నతిపకలం డొక్కఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డాదిక.

40

టీ. ఇతనికథ = ఈవిష్ణుచిత్తునిచరిత్రము, ఎఱిగినదికా = తెలియఁబడినదిగా, అతఁ  
డు = ఆయామునాచార్యుండు, ఏమియొనర్చె = ఏమిచేసెను, అనినక = ఇట్లు మంద  
లింపఁగా, ఆబ్జాక్షుండు = పుండరీకాక్షుండు, ఆశతపత్త్రనిలయముక = ఆయిందరా

దేవికి, ఇట్లనుకొనఁజాలగునఁబలికెను, అతివ=ఓ లక్ష్మీ, అదిక=తొలుదొల్లను, మత్సరాశ్రితుఁడు, మత్స్వద=నాచరణములను, అశ్రితుఁడు=అశ్రయించినవాఁడు, ఒకఁడు=ఒక్కఁడు, కలండు=ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రంబెల్లఁ దెలియఁబడియున్నదిగాని యయ్యామునా చార్యుం డేమి యొనరించెనో తెలియఁబడెను గాన వినరించి తెలుపుమనవుఁ డప్ప డప్పండరీకాక్షుం డాయబ్బాలయతో నోయింతి యింతకుమున్ను మదీయచరణారవిం దమరంద సాన ప్రముదిత హృదయుండై యొక్కరుం డుండె నని యానతిచ్చెను.

ఆ. అతఁడు చిటుతనాఁడే • యాచార్యకులమున

వేడ్క వేదశాస్త్రవిద్య లభ్య

సింఘ చుండ నపుడు • చెలువ యిప్పటిపాండ్య

నృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే యొకండు.

41

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, చిటుతనాఁడే - పిన్ననయస్సున నే, ఆచార్యకులమునన్ = గురుని గృహమున, ని. 'సభావాసః కులం క్షీతిః' యని యమగతే పము. వేదశాస్త్ర-వేద = శ్రుతులు, శాస్త్ర-పట్టాశ్రములు, విద్యలన్ = కళలను, అభ్యసింఘచుండకొనెనో = నేర్చుకొనుచుండఁగా, (అనఁగా జడవులు చదువఁగా ననుట.) చెలువ = ఓలక్ష్మీదేవి, అపుడు = ఆ కాలముందు, ఇప్పటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే = ఈ పాండ్యరాజులమునఁ బూర్వము జనించినవాఁడే, ఒకండు = ఒకరాజు.

తా. యామునాచార్యుండు బాల్యమండె గురుకులవాస మొనరించుచు వేద శాస్త్రాది నిఖలవిద్యలు గణింపమండు నవిసరింబున నిప్పటి పాండ్యరాజయొక్క ఎంశజుడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కరుఁడుండెను. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుఁడు పూర్వమైనను యామునాచార్యుఁడు పూర్వమైనది భగవంతుఁడు చెప్పటవలన లోక సంరక్షణార్థము భగవదవతారము లెట్లు పలుమాలు కలుగునో అట్లే భాగవతావతారము లని యెఱుఁగునది.

తే. వెట్టిశైవంబు ముదిరి ముద్వినుతి వినఁడు

నతి యొనర్పఁడు మామకప్రతిమలకును

హరుఁడె పరతత్త్వ మను మదీయాలయముల

నుత్సవంబుల కులుకు నెఱుఁయురును నల్ల.

42

టీ. వెట్టిశైవంబు = చిత్తభిరురూపమైన శివభక్తి, ముదిరి = అతిశయించి, మద్వినుతివినఁడు = నాస్తోత్రముల నాలకింపఁడు. (అనఁగా శైవుల బెట్టుడనట.) మామకప్రతిమలకును = నా సంబంధులయిన విగ్రహములకును, నతియొనర్పఁడు = నమస్కరింపఁడు,

హరుఁడే=శివుఁడే, పరతత్త్వమునుకొ=పరబ్రహ్మమును, మదీయాలయములకొ=విష్ణుమందిరములయందలి, ఉత్సవములకుకొ=తిరునాళ్లకును, ఉలుకుకొ=అదరిపడును, నెయ్యారును=అతని స్నేహితులును, అట్ల=ఆరాజునలెనే, (ఉలుకునునట.)

తా. ఆ రాజునకు వెట్టిశైవము ముదిరి విష్ణుస్థవములు చేవియందుబెట్టక విష్ణు విగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములందు జరిగింపబడు సుత్సవానుల కసన్యాపడుచు శివుఁడే పరబ్రహ్మ మని తాను తనస్నేహితులతోఁగూడ నివ్వధంబు గానుండెను.

సీ. అశ్రాంత జంగమాఁర్చా శ్రద్ధ వర్తిలు,  
వేదవిద్విజపూజఁ వీటఁ గలుపు  
భామవారపు వీరభద్ర పల్లెర మిడు,  
గృహదైవతంబు లిట్టింకు లింక  
వృణవతిశ్రాద్ధఁచయ మారఁ బెట్టు శం,  
కరదాస మయ్య భక్తప్రతతికి  
నాద్యంబు లైన దేవాలయంబులు వ్రాల,  
నవని నిరాశ మఁతాళి నిలుపుఁ

తే. జందె ముత్తరశైవంబుఁ జెంది ప్రేంచు  
బతితు లారాధ్యదేవల్లఁ ప్రాపు్య లనుచు  
నుపనివత్తులు వారిచే నుబ్బి వినును  
వెండి యే జంగ మెత్తిన వెఱఁగుపడును.

43

టీ. అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధకొ - అశ్రాంత=ఎడతెగిన, జంగమార్చా=జంగములపూజయందు, శ్రద్ధకొ=ఆసక్తవేత, (అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధననియును బాహుళ్యముకలదు.) వర్తిలకొ=ప్రవర్తించును, వేదవిద్విజపూజకొ - వేదవిత్=వేదార్థమెఱిగిన, ద్విజ=బ్రాహ్మణులయొక్క, పూజకొ=సపర్యమును, వీటఁగలపుకొ=వృద్ధమగునట్లుచేయును, భామ...ము - భామవారపు=అంగారకవారసంబంధమైన, వీరభద్రపల్లెరము=వీరభద్రపల్లెరమనుగణార్చనము, ఇడుకొ=ఒనర్చును, గృహదైవతంబులు=ఇలువేల్పులు, ఇట్టింకులింకొ=మిక్కిలి యింకిపోగా, (బెదిరిముడిగియుండఁగా నని కొందఱు, ఆపక్షమున నిట్టింకులనఁగా జింకలుభయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు యత్నించుననుయమున బెదరి ముడిగియుండు ననఁపావిశేషము.) పల్లవతి శ్రాద్ధచయము=తొందరియాలుకొలు. శ్లో.'అమాయుగముక్రాంతిగ్ధృ' పాతిమహాలయాః, తస్మాద్వికాశచ్చ విజ్ఞేయా పల్లవత్యైః ప్రకీర్తితాః' అరకొ=నశింపఁగా, శంకరదాసమయ్య=



శంకరదాస్యముగల యయ్యలనియెడు, భక్తప్రతతిక్=సేవక సమాహములకు, పెట్టుక్=ఇడును, ఆగ్యంబులైన=పురాతనములగు, దేవాలయంబులు=కోవేలు, వ్రాలక్=పడిపోగా, అవనిక్=భూమియందు, నిరా...లినిరాశ=జంగములకు, మఠాలి=సన్నాస్యులు మొదలగువారుండుగృహసమాహములు, నిలుపుక్=కట్టించుచు, (జంగమసేవకులకు స్థిరంతులనియును, మఱియు వారలకే చరంతులనియు, లింగధారులయొక్క గురువులకు నయ్యలనియును వారిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాభిమఠాలి యను పాపమున స్థిరంతులమగుముల నని యర్థము.) జం దెము=యజ్ఞోపవీతిమును, ఉత్తరశైవంబుక్=పిష్టులుచ్చిన శైవంబును, చెంది=అంగీకరించి, త్రంచున్ =త్రేంచివైచును, పతితులు=వేదబాహ్యులైన, ఆరాధ్యదేవతే=ఆరాధ్యదైతములె (అనగా లింగధారులనుట.), ప్రాప్త్యులనుచున్ - పొందఁదగిన వారనుచును, ఉపనిషత్తులు=కాలాగ్నిరుద్రాద్యుపనిషత్తులను, వారిచేత్=ఆ యారాధ్యులచేతను, ఉచ్చి=సంతోషించి, విచుచున్=అలకించివినుచును, వెండి=మఱియును, ఏ జంగము=ఏ జంగమదేవర్చనను, ఎత్తినన్=ప్రశంస చేసినను, వెఱుగుపడున్=ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనగా సవ్యాంజ్యరాజు వైదికంబులగు కర్తముల మాని జంగాల సేవించుచు వాగు చెప్ప శైవ శాస్త్రములనే యాదరించుచుండె నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన

నివహము లేమైనఁ జేయఁనిది పాపము గా

నవుఁగాదనఁ జానమయము

నవునను విప్రులక యగ్రహారము లిచ్చుఁ.

44

టీ. శివలింగముఁదాల్చిన=శివలింగము గట్టికొనిన, జననివహములు=నరసమాహములు, ఏమైనఁజేయన్=ఏపనిచేసినను, తాక్=తాను, ఇది=ఇట్లొనర్చుట, పాపము=దురితమని, అవుఁగాదనఁడు=యుక్తమనిగాని అయుక్తమనికొని చెప్పఁడు, అసమయముక్=అయాచారమును, ని. 'సమయాశ్శపథాచార కాలసిద్ధాంత సంవిద' యని యమరము. అవునను విప్రులక = అదియుక్తమని చెప్పచున్న పుడవి వేలుపులకే, అగ్రము లిచ్చుక్=గ్రామముల నొసంగును.

తా. మఱియు వారాజు లింగధారులగు జనము లెటువంటి దుష్కృత్యము లొనర్చినను విచారింపక యుండుటయకొక, యాశైవాచారము యుక్తమనితన యభిప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముల నిచ్చుచుండెను.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమునఁ

దనవశం బై నయట్టియత్తామపర్ణిఁ

గలుగు నలపుట్టరానిముక్తామణివర

కులము మాహేశ్వరులకంధఃరలకుఁ దీతె.

45

టీ. అతఁడు=అస్పృంధ్యరాజు, రాజ్యంబుకొనఁదేశమును, పాలించు నవన  
రమునన్=ఏలచున్న కాలమునకు, తననశంబైనయట్టి=తనయధీనమైన, అత్రాప్రపణ్ణన్  
=అత్రాప్రపణ్ణయచునదియందు, కలుగు...బు-కలుగు = జనించుచున్న, అల=ప్రసిద్ధ  
మైన, పుట్టరాని=అపూర్వములైన, ముక్తామణిని = శ్రేష్ఠంబులగుముత్తియములయొ  
క్క, కులంబు=రాశి, మాహేశ్వరుల కంధరలపక్ష=లింగధారుల మెడలకు, తీతె  
=సరిపోయెను, (కంధలకును దీతెననుపాతమున బొంతలకు సరిపోయె నని యర్థము.)

తా. ఆరాజు రాజ్యపాలనం బొందుచున్నతీర దనదేశమందున్న తాత్రాప్రపణ్ణయను  
నదియందున్నవిని యమూల్యంబులైన వెలంగుచున్న ముత్తియపురాసు లాలింగధారుల  
కు హారములయ్యెననిభావము.

తే. అప్పు డిచ్చకులగుబ్రాహ్మణోఘమెల్ల

నాత్మజనిభూమి విడువలే కలికభూమి

గడ్డముల నాన రుదురాకలిడ్డ నంది

సూతసంహిత లిఱికించి చొరఁ దొడఁగిరి.

46

టీ. అప్పుడు=అక్కలకును, ఇచ్చకులగు = ఇచ్చాచునర్తులైన, బ్రాహ్మణో  
ఘమెల్ల=విప్రలంగణులు, ఆత్మ జనిభూమి = తమజన్మభూమిని, విడువలేక=  
త్యజింపఁజాలక, అలికభూమి - అలిక-ముఖమందలి, భూమి=భస్మము, గడ్డములకొ  
నుబుకప్రదేశములయందు, అనకొ=నిండఁగా, రుదు...రకొ-రుదురాకలిడ్డ = రుద్రా  
క్షులుకట్టికొనిన, సందికొ=సందిటియందు, సూతసంహితలు=సూతసంహితా గ్రంథము  
లను, ఇఱికించికొని=ఉంచికొని, చొరఁదొడఁగిరి=ప్రవేశింపనారంభించిరి. ని. 'జని  
రుత్పత్తిరుత్థాన' యనియు, 'భూమి ర్భస్మని ర్భస్మిత' యనియు నమరము.

తా. అపుడు జన్మభూమియందు దక్షిణగల కొందఱు బ్రాహ్మణులారాజయ్యె  
క్క యిచ్చాచునర్తులైనముగలవారలైన తమముఖములయందు గడ్డములనిఱుకు వ్యాపించు  
నట్లు విధూతీఁబూసి రుద్రాక్షులు ధరించికొని చంకలలో సూతసంహిత యను గ్రంథ  
ము నిఱికించికొని యెనుటికి రా సాగి రని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా, హాలలుపాంశున భుజించునధముల బైటం  
బాలఁడు వైవక్ విప్రస్థాతిత్యము బైట వేసి కనుగిలుపు సభక. 47

టీ. శీలముకొ=జంగమదీక్షకు, పట్టియుకొ=పూనియును, గంజాహాలలు-గంజా  
=గంజాయిని, హాలలు=వివిధమద్యములను, ఉపాంశునకొ=రహస్యమందు, భుజించు

సభములకు = సేవించుచున్న నీమలకు, బైటవైపు = బయలుదెట్టుటకు, చాలఁడు = శక్తిహీనుఁడగుచు, విప్రస్థానిత్యముకు = విప్రప్రభావ్యాణులయొక్క, స్థానిత్యముకు = తప్పితమును, బైటవేసి ప్రకటనచేసి, సభకు = కొలువుకూటమందు, కనుగొనుచుకు = హేళనముచేయుచును సభ్యులఁజూచి కనుసంజ్ఞఁజేయును. ని. 'సురావాలిప్రియాహలా' యనియు, 'రహస్యోపాంశు చాలిజ్ఞ' యనియు నమరము.

తా. శైవదీక్ష వహించియు రహస్యముగా గంజాయిఁ దిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులగుబట్టి విచారించి శిక్షింపఁడుగాని, బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రమాదము చేత సంభవించిన కొంచెపుతప్పితములను సభయందు బయలుపఱిచి సభ్యులంజూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుడని కనుసంజ్ఞఁ జేయుచుండును.

క. ఆరాజుమహిషి నియతి మ, దారాధనపరత నుండునట్లుండియు దుర్వారవ్యధకుంగానదు, పారము విభుఁ డన్దంఘ్రిభక్తుఁడు గామికు.

టీ. ఆ రాజుమహిషి = ఆ పుడమి శేనిపట్టపురాణి, నియతి = భార్యమనెతను, మదారాధనపరత = మత్ = నాయొక్క, ఆరాధన = పూజనమందు, పరత = ఆసక్తిచేత, ఉండుకు = ఉద్దించుచు, అట్లుండియుకు = మద్యపురాణైయుండియును, విభుఁడు = ప్రియుఁడు, అన్దంఘ్రిభక్తుఁడుగామికు = అన్దత్ = నాయొక్క, అన్ద్రు = పాదములకు, భక్తుఁడుగామికు = భక్తుఁడుకొకుండుటంచేసి, దుర్వారవ్యధకు = మితలేని మనోదుఃఖమునకు, పారముకు = తుదకు, కానదు = చెందదు.

తా. ఆ రాజయొక్క భార్య మాత్రము తనసుకృతముచే నాసపర్యయందనురక్తిగలదియైయుండియు, దనమగండు నాకు భక్తుఁడుగాకయుండుటంచేసి, తానపారంబగు దుఃఖముద్రంబున మునింగియుండు.

వ. మఱియు నప్పరంద్రీరత్నంబు.

49

టీ. మఱియుకు = ఇంకను, అప్పరంద్రీరత్నంబు = పురంద్రీ = సచ్చరిత్రగలవని తలఁపల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠయైన యాపట్టపుడేవి.

నీ. వింగడం బైవట్టి \* ముంగిట \* నెలకొన్న,

బృందావనికి మ్రుగ్గు \* బెట్టు దాన

దశమినాఁ డేకభక్తముఁ జేసి యవలినాఁ,

జోర్చి జాగరముతో \* నుండు నిట్లు

బారసి పోనీదు \* పైనిద్రఁ బాటుట,

క్కలువాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయు

నేమంపుమూనాళ్లు • కామింప దధినాథు,  
 మఱునాడు కన్నును • మనసు దనియ  
 తే. నారజపువన్నెఁ బ్రతి సెజ్జ • కరుగుఁ గూర్చి  
 నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కఁప్పరపునాభి  
 బెట్టు నిట్టులు మద్భక్తి • పుట్టియును ని  
 జేళునెడ భక్తి చెడదు మదిష్ట మగుట.

50

టీ. వింగడం వైసటి=విరళముగనున్నయట్టి, ముంగిటక్ - ముంగిలియందు, నెలకొన్న=పాదుకొనియున్న, బృంహవనిక్ = తులనీవనమనకు, తాన = తానె, మ్రుగ్గుఁబెట్టు=రంగులన్నియును, దశమినాడు=దశమిదినమందు, ఏకభక్తముజేసి = ఒక్కప్రాద్దుండి, అలినాడు=మఱుచటివనము, (అనగా నేకాదశియందనుట.) ఓర్పి=హించి, జాగరముతో=నిద్రలేమితోడను, ఉండునిట్లు = ఉపవాసమందును, బారసి=ద్వాదశీనతము, పోనీయ=విడువను, పై నిద్రక్ = పారజానగతర మందుఁగలుగునిరును, పాటుటక్కలువాడు=బ్రాహ్మణశ్రీలు పాడునట్టి, 'పాటుఁ డనఁగఁ బువమివేల్పు బాఁపఁడనఁగ' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. మత్ = నాయొ క్క, పుష్కాకథలన్=పవిత్రకరంబులగు చరిత్రములచేతను, త్రోయుక్ = కడపును, నేమంపుమూనాళ్లు, నేమంపు=నియమమైన, మూనాళ్లు=దశమి యేకాదశి ద్వాదశి యను మూడు దినములును, అధినాగుక్ = పెనిమిటిని, కామింపను=కోరను, మఱు నాడు=ఆమూడురోజులు కడచినవెనుక, కన్నులు=నేత్రంబులు, మనస్సుక్=మనం బును, తనియక్ = ఆనందించునట్లు, ఆరజపువన్నెక్ - ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నెక్=సాగుతుండను, పశి=ప్రియునియొక్క, సెజ్జుక్ = పానుపుమిఁదికి, కూర్చిక్=లేచుచేత, ఆరుగుక్=వెళ్లును, ఆరుగురోక్=ప్రియునింగలయుటకు వెళ్ళు నపుడు, నాభిక్=నిడువుగఁబెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కప్పరపునా భిక్=కర్పూరపుబొట్టును, పెట్టుక్=పెట్టుకొనును, (విధూతియొక్కయని పెనిమిటి కగపడునట్లునుట.) ఇట్టులక్=ఇవ్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియును=నాయందుబ్రాహ్మ నురాగ ముదయించియును, నిజేళునెడక్=తనభర్తయందు, భక్తిచెడదు=అనురాగము విడువదు, మదిష్టమగుటన్ = నాకిష్టమైనయదియుగుటచేతను, (శ్రీలు పతివ్రతలై యుండుట తమకిష్టమని తెలిసి యామె పతిభక్తి విడువదనుట).

తా. మతియు సచ్చిత్రలు గలవనితారత్నం వైన యారాణియు, విశాలం వైన నగళ్లయొక్కముంగిళ్ళయందు నెలకొనియున్నతులనీవనమందుఁ దాన మ్రుగ్గులు పెట్టుమ దశమినాఁ డొక్కప్రాద్దుండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేతఁ గడపి ద్వాదశినాడు పారణయొనర్చి బ్రాహ్మణశ్రీలు పాడుచున్న విష్ణుస్తోత్రపాఠ

ములచేత నిదురపోకయ ప్రొద్దుపుచ్చి యామాడురాత్రులు పతిసంభోగముఁ గోరక నియమముచేత నిట్లేకొదశీవ్రతమాచరించి యాములునాడు ప్రియుఁ డుత్సహించు నట్లు కన్నులపండువై సాబగైయున్న యలంకారమునఁజెలంగును నత్యంతప్రీతితోడం గాంతునిఁ గూడం దలంచినపు నవసరంబున ముంగు దనముఖంబున నిలువుగ నుంచి కొనియున్న కస్తూరీతలకముచుడుడిచి నైవదీక్ష నిహించియున్న తనభర్త విభూతి యని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జూక్కుబొట్టు పెట్టి పతిశయ్యం జేరును. నా యం దిట్లున్నతంబైనభక్తి జనించియును స్త్రీలకుఁ బతివ్రతాధర్మం బత్యంతాదరణీయం బని మచ్చాసనంబు నెఱింగియ పతిభక్తియందు మిగుల నమరస్తుర్నాలై యుండె నని భావము.

క. వనజజరుద్రాదులు మ, త్తనువుల తత్పూజనంబు • తథ్యము మత్పూజనమతదీప్తితఫలదా, తను నే నట్లైనఁ గలవు • తరతమవృత్తుల్.

టీ. వనజజరుద్రాదులు=బ్రహ్మయు, రుద్రుఁడు మొదలగువారు, మత్తనువుల=నాశరీరములే, తత్పూజనంబు=తత్=వారలయొక్క, పూజనంబు=అర్పించుట, మత్పూజనము=నన్నుఁ గూర్చి యొనర్చినపూజయే, సత్యము=యథార్థము. తదీ...ను - తత్=అట్లా బ్రహ్మరుద్రాదులను బూజించువారలయొక్క, ఈప్రీతిఫలంబు=ఇష్టసిద్ధిలకు, దాతను=ఇచ్చువాఁడను, నేన=నేనే. అట్లైనఁ=అలాగై నప్పటికిని, తరతమవృత్తుల్=పెచ్చుదగ్గులు, కలవు=కలిగియుండును.

తా. ఈశుఁడు, బ్రహ్మయు లోనగువారంతయును నాశరీరంబు లగుటంజేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధించినట్లు సంతసించి యట్లోనర్చిన మనుషులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాఁడను నేనయైనను నానును వారలకును దారితమ్యము గలను.

క. కేవలశరీరదృష్టిన, దేవతల న్యేట కలుగఁ • దెలిసినజడులఁ

నావాసు దేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సాంతాఫలమై త్రిషప్తః. 52

టీ. కేవలశరీరదృష్టిన=కేవల=ముఖ్యముగ, శరీర= ఇతరదేవతల శరీరములయొక్క, దృష్టిన=చూచుటచేతనే, దేవతలఁ=అస్మద్భరీర ఘాతులైన యితర దేవతలను, నేట కలుగఁ=ప్రత్యేకిముగ నున్నట్లు, తెలిసినజడులఁ=ఎఱిగినయజ్ఞులను, నావాసుదేవతాస్థితి - నా = నాయొక్క, వాసుదేవతా=వాసుదేవత్యముయొక్క, స్థితి. 'సర్వత్రాసా సమస్తం చ విసర్వత్రేతివై యతః, అతోఽస్యవాసుదేవేతీ విద్యద్భిః పరిపశ్యతే' అని విష్ణుపురాణము. స్థితఁ=ఉండును, భావింపని=తలంపని, పూజ=ఆరాధనము, సాంతఫలమై=సాంత=ఆంతముతోఁగూడిన, ఫలమై=ఫలముగలవై, త్రిషప్తఁ=మర్చించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవతలందఱు నా శరీరంబులే, కాన నట్టిదేవతలు నాకు పేలుగా నున్నవారనియును, బ్రత్యేకఫలప్రదులనియును, చెలిసికొనియున్న యజ్ఞులను నా వాసుదేవత్వస్థితిని చెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణరూప యదఘములం ద్రిప్పుచుండు నని భావము.

5. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబూభవతి తామసుండు మామకే సంబులగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దదవృత్తుల కగు నుపద్రవంబుల నుపేక్షించుచు రక్షోవిముఖుండు యుండ వీక్షించి కలియుగంబునఁ ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రవర్ణతటంబుల మద్భక్తులు తఱచగుటను దద్దేశంబున కొడయం డతం డగుటను రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్మదాభిముఖ్యంబునం గాని పొడమమియు నాయాభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం గాని పుట్టమియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి వాది జయంబు సేయవలయు ననుతలం పవ్వీప్రకుమారునకుం బుట్టింప నతం డేగి నానాదేశాగతదీనానాధవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లిండ్ల కనువసీతుల కుపనయ సంబులకుఁ బంగ్వంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱియుఁ జెలుపు గడమబడియె ననియుఁ బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుఁ దిధి చిక్కు ననియుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును ప్రతీద్యాపన కనియును వ్యాధి మాన్యుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివానంబు గుప్తాగు ప్తప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదున శ్శుగు వరధరులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాచిన నందిటితోరణంబులై తోచునేకదండిత్రిదండిబ్రహ్మచారుల యున్నమితదండంబులనిండా రుకాషాయక ద్రువస్త్రు కాపీనపరంపరలం గ్రమ్మి \*కావల్లపడగల జాడఁ గొని కేవలకార్పణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య లెఱుంగక వేడు నీదృగ్విధానేక ప్రాణుల కాధారం బగు పడమటిద్వారంబుఁ జేరి ప్రతి దినాస్మత్పాదభజనకథాశ్రుతపూర్వ యగునాయుర్వీధపు దేవి కాశీ

ర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి వైదేశికుండ వైష్ణవ  
వటుండ వాదిగలిగిన విష్ణుతత్త్వంబై పరతత్త్వం బని వాదించి గెలి  
చెద వసుధావరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు గావున వైష్ణవునిమనవి  
విన్నవింప నెవ్వారు వెఱతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణువు పతిహీ  
తాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుండు నీకు విధే  
యుండు విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు నేయింప నోపుదేని  
వాదించి గెల్చి నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావించెద  
నని విన్నవింపం బంచిన.

53

టీ. సుతీయు, నీరహస్యంబుకొనెననియెడి యేకాంతమును, తెలియ  
కొనెనుగక, అబ్బూపతి=ఆరాజు, తామసుండై=తమగుండునుగలవాడై, మామనీ  
నంబులగు=మద్భక్తులైన, ఇనంబులకొనెనుజులను, సామాన్యబుద్ధిచూచుచు=సాధా  
రణజనులని తలంచుచు, తద్వృత్తులకుకొనె - తత్=ఆ భక్తులయొక్క, స్వేచ్ఛలకుకొనె  
మాన్యత్వత్రాసులకు, అగు నుపద్రవంబులకొనె కలిగినబాధలను, ఉపేక్షించుచు=నివ  
ర్తింపజేయుక, రక్షింపిముఖుండై=పాలించుటయు, బరాక్రమింబుండై, ఉండకొనెనర్థిం  
చుండకగా, పీడించుచు, కలియుగంబునకొనె కలికాలమును, ద్రవిడమండలం  
బునకొనె=అటవదేశమునను, కృతమాలాతామ్రపర్వతటంబులకొనె=కృతమాలా-కృతమాల  
యను నదియొక్కయు, తామ్రపర్వత = తామ్రపర్వతయనునదియొక్కయు, తటంబులకొనె  
తీరములయందు, మద్భక్తుని=నాకు దాసులైన భాగవతోత్తములు, తిఱచగుటకొనె  
విస్తరియిండుటచేతను, శ్లో. 'కల్యాణులు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః, కిన్వ  
చిత్కృచ్చిన్మహాభాగ ద్రావిడేశు చభూరిక' యని శుకయోగీంద్రునిచినము. తద్దేశం  
బునకుకొనె = ఆదేశమునను, ఒడయుండు = రాజు, అతండగుటకొనె = ఆ పాండ్యరాజు  
గుటచేతను, 'ఒడయొడదేరిక' యేకిమీఁడు పుడమి తోడని యాంగ్రనామ సంగ్ర  
హము. రక్షణశీక్షణంబులు - రక్షణ=పాలించుటయు, శీక్షణంబులు=శాసించుటయు  
ను, రాజముఖంబునం గాక = పార్థివునిలననేకాని, నేననేనే, సాక్షాత్కరించి=  
ప్రత్యక్షమై, చేయమియుకొనె=చేయకుండుటయును, తద్రక్షణేచ్ఛ - తత్=ఆభగవ  
ద్భక్తులయొక్క, రక్షణేచ్ఛ = పాలనాభిలాషయు, అస్మదాభిముఖ్యంబునంగాని -  
అస్మత్ = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబునంగాని = సన్నిధియందేకాని, పాడమమి  
యకొనె=పుట్టమియును, నాయాభిముఖ్యంబు - నా - నాయొక్క, అభిముఖ్యంబు=  
అనుకూల్యము, సంవాదంబునంగాని = సంవాదాత్పరమార్థంబును న్యాయముచేతనే  
కాని, పుట్టమియుకొనె=జనింపకుండుటయును, విచారించి=తలపాసి, తదాభిముఖ్యకరి  
ణార్థంబుగకొనె - తత్=ఆరాజయొక్క, అభిముఖ్య=అభిముఖుండగుటయొక్క, కరిణా

ర్థంబుగఁ = చేయుటకును, అస్థానంబెక్కి = సభిను బ్రవేశించి, వాదిజయంబు-వాది = వా  
 దులయొక్క, జయంబు = గెలుపును, చేయవలయుం = ఒనరింపవలయును, అను = అను  
 నట్టి, తలంపు = అలోచనను, అవ్యప్రమారునకున్ = అప్రాప్తానటువునకు, పుట్టింపఁ =  
 జనింపఁజేయఁగా, అతండు = అచిప్రుడు, ఏఁగి = వెళ్లి, నానా...కుఁ - నానాదేశా  
 గత = బహుదేశములనుండి విచ్చినట్టియు, దీన = దర్శింపఁజేసినట్టియు, అనాథ = దిక్కులే  
 నట్టియు, పెద్ద = పెద్దలైనట్టి, భూసురకుటుంబములకుఁ = బ్రాహ్మణసంసారులకు,  
 ధాన్యాజినపటానులు-ధాన్య = యిడ్లును, ఆజిన = కృష్ణాజినములును, పటానులు = వస్త్రము  
 లులోనగువానిని, పెటువులకుఁ = బ్రహ్మచారులకు, పండ్లెట్లకును = వివాహములకును,  
 అనుపనీతులకుఁ = జంఘనులైనవారికి, ఉపనయనంబులకుఁ = ఉపనీతులుగా నొనర్చు  
 టకును, పండ్లంబుబధిరాదులకుఁ = కుంటుగ్రుడ్డుచేవికవాంఠను, సౌరభయానియా  
 నంబులును = ఎడ్లు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనఁగా గామధేనువు దాని  
 వెలనఁ బుట్టినది. సౌరభియ మనఁగా నెద్దు, అది మొదలైనవి యని విగ్రహార్థము.)  
 మఱియుం = వెండియును, చలువుగడఁపఁబడియిననియు = చలువుగుంటల పని ముగి  
 యకున్నదనియు, పేదగుడులకుఁ బూజనడువదనియు = నీదవడియున్న దేవాలయము  
 లోని దేవతలకు భూపదీపవైవేద్యములకు లేక మిన్నదనియు, ఎవవునఁ = ఎవరిని,  
 చరింపఁదిడియెదమనియుం = సానీయశాలనేర్పఱచెదమనియు, తిథి = వైశ్యము,  
 చిక్కుననియుం = దిగఁబడుననియు, తీర్థయాత్రజనియెదమనియు = పుణ్యతీర్థంబుల  
 సేవించుటకు వల్లెదమనియును, చితోద్యాపనీనియు = శాస్త్రసిద్ధకర్మంబులఁ గుది  
 ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిమాచ్యుకోనినియు = రోగముల బోగొట్టుకోననియును,  
 చెప్పింపఁ = వాగ్దానియంపఁగా, ఆరాణివాసంబు - రాజుదేవి, గుప్తాగుప్తప్రకా  
 రంబులకు - గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, ఆగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్రకారంబులకు =  
 రీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబుకు - పంపు = అనెపినట్టి, ద్రవ్యంబు = సామగ్రులను,  
 తెచ్చి = తీసికొని విచ్చి, ఇచ్చు...కుఁ - ఇచ్చు = ఇడుచున్నయట్టి, ముదుసళ్ళగు =  
 పెద్దలైనట్టి, నర్మధరుల = ముందులయొక్క, చేతులకుఁ = హస్తములకు, క్రంశిం =  
 సందడిగని, చసాచిన = హస్తప్రచారము చేయుచున్న, సుగదితీర్థంబులై =  
 సందేశ్యతోఁ గట్టిన తోర. ములై, తోఁచు...లకు - తోఁచు = కనఁపఁచుచున్న, ఏక  
 దండి = స్తూరసన్నాభ్యుసులయొక్కయు, త్రిదండి = వైష్ణవసన్నాభ్యుసులఁగా జయ్య  
 రులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = పెటువులయొక్కయు, ఉన్నమితి = ఎత్తఁబడ్డ, దండం  
 బులకు = కజ్జలయందు, నిండా...లకు - నిండాను = వ్యాపించుచున్న, కిషాయ = ఎఱ్ఱ  
 నైనట్టియు, కిక్రు = పన్నునైనట్టి, ని. 'రాగద్రవ్యేకిషాయాశ్రీ నిర్యాపేవారదే  
 రసే, పకణ్ణాకిక్రువద్ధౌ' అని యాదవామరములు. నిశ్చయంబులకు -  
 నిశ్చయ = కాటులయొక్కయు, (దండములకుం గట్టు ముద్రానిశ్చయములనుట.) కాపన =



గోమలయొక్కయు, పరంపరలకొ = సమాహమలచేతను, క్రమిక్రిమి = కప్పి, కావ  
 శృపడగలజాడగొని - కావశ్య = కావలియున్న స్థానములందలి, పడగల = టెక్క  
 ములయొక్క, జాడగొని = వైఖరిచెలిసి, (కావశ్య = వివిధములయొక్క, పడగల  
 = కొసలవలెను, జడగొని = మెలికలుగొని,) కేవలకార్యజ్యంబు = ఒక్క దీనత్వమే,  
 విద్య కాక = చూపుగా, తక్కిన విద్యలెఱుంగక = వేఱుచువు లెఱుంగక,  
 వేడు...కుక - వేడు = యాచించుచున్న, ఈదృగ్విధ = ఇత్రైఱంగుననున్నట్టి,  
 అనేక = లెక్కకు మిక్కుటందైన, ప్రాణాలకుక = చేతనులకు, అధారంబగు =  
 అస్పదమైన, పశ్చిమద్వారంబుక = వెనుకనున్న గుప్తమును, (అనగా దిడ్డివాకిలి  
 ననుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = దినదినమందును, అస్మత్పాద = నాచర  
 ణములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయగు = ముందువినబడిన భజన గాథలుగల  
 దైన, (పూర్వము వినబడినవి శ్రుతపూర్వములు, దేనిచేత నాపాద భజనకథలు ముందు  
 వినబడియున్నవో అదియని విగ్రహార్థము. భగవత్పాదారవిందధ్యానగర్భితంబునుట.)  
 ఆముక్త్యధరుదేవికొక = ఆపాంశ్యరాజభార్యకు, ఆశీర్వచనాత్మకంబులు = మంగళకా  
 సనపూర్వకాత్మకము, దావారికముఖంబునంబంపి = ద్వారపాలునిచేత బంపి, వైదేశి  
 కుండెక = పరదేశిని, వైష్ణవముండెక = విష్ణుభక్తగల బ్రహ్మచారిని, వాదిగలిగినకొ =  
 విద్యావాదము చేయువాడున్నందుడ, విష్ణుభక్త్యంతరంబే = నారాయణస్వరూపమే, పర  
 తత్త్వంబుని = పరమార్థమని, వాదించి = ప్రసంగమొనరించి, గల్పెదకొ = జయించెదను.  
 ఎనుధానియందు = రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావునకొ = నారాయణనియును బూజ్య  
 ప్రతిపత్తిలేనివాడగుటంజేసి, వైష్ణవునిమునవి = విష్ణుభక్తుడైన నాయొక్క విజ్ఞాప  
 నమును, విన్నవింపకొ = ఎఱిగించుటకు, ఎవ్వరును = అందఱును, వెఱుగును = భయపడు  
 గురు. నీవు, విష్ణుభక్తసంఖ్యగ్రామ - విష్ణుభక్తయం గానైగలదానవు, పరిహితాచారవుం  
 గావున = భక్తకనుకూలంబగు సద్వృత్తిగలదానవుగనుక, నీకుకొ = నీకొఱకు, విన్న  
 వింది = విజ్ఞాపనముచేసి, పంపితకొ = అనిపింపి. నీ భిక్షుండు = నీ భిక్షు, నీకు విధి  
 యుండు = నీకువశ్యంబు, విన్నవింది = విన్నపమొనరించి, నన్నకొ, రప్పించి = పలువ  
 బంచి, వాదంబు = ప్రసంగమును, చేయింపకొ = చేయించుటకు, ఓపుదేనికొ = సమర్థు  
 రాలవైనివా, వాదించి = ప్రసంగించి, గల్పి = ప్రతివాదులను జయించి, నీనుభర్తకుకొ  
 = నీపతికి, భగవద్భక్తికొ = శ్రీమన్నారాయణనియుం గానైగి, పుట్టించి = జనింప  
 జేసి, కృతార్థుకొ = కృతకృత్యునిగా, కావించెదకొ = చెనెదను. అని = ఇట్లు, విన్న  
 వింపంబందినకొ = విన్నపము చేయబంపగా.

తా. విడియ నీ భగవద్భక్తి యొంగక పుడమి టెండెజ్జాలం దై నాభక్తులను  
 సామాన్యజనులమాడ్కిం జూచుచు వారిల వినియులకుల గలుగు నుపద్రవంబులను  
 వారింపకయొందం జూచి నాయం దనుభక్తి లేని యీరాజును వాదమున మెప్పించి

నాభక్తుంగావింపనియెడఁ గలియుగంబునం గృతమాలాతామ్రవర్ణి తీరములయందు  
దండిగ వాసముజేయు నాభక్తుల నద్దేశము నేలుచున్న యితండు సమానింపఁడని  
విచారించి వాదమున జయించి రాజును విష్ణుభక్తుం గావింపవలయునను తలం  
పయ్యామునాచార్యునకు నేఁబుట్టింప నతం డచ్చటి కరిగి యనేకదేశముల నుండివచ్చు  
బహువిధ గూఢచరతండంబుల కిష్టార్థంబుల నిచ్చుచు మత్స్వాదసేయించు దమరత్నరాలై  
యున్న యాధూపతిదేవియొద్దకు దౌవారికముఖంబున మంగళాశాసనాక్షతలం బంపి  
వాది గలిగినయెడ విష్ణుతత్త్వంబై పరతత్త్వ మని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాఁ  
డయ్యాము విష్ణుభక్తివిముఖుడైన రాజునకు నామనవి విన్నవించువారు లేకయుండు  
టందేసి విష్ణుభక్తురాలగునీకు విన్నవించితిని నీవు విష్ణుభక్తియు, పరిభక్తియునుఁ గల  
దాననగుట చేత నీభక్త నీకు వశ్యుఁడైయున్నవాఁడు గాన విన్నపముఁజేసి నన్నుఁ  
బిలువనంపి ప్రసంగముఁ జేయింపఁగలదాన వ్రితివేలి వచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి  
వాచులను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణుభక్తిఁ బుట్టించి ధన్యునిం జేసిన నని విన్నవించు  
మని పంచెనట.

తే. శ్రీష్ఠసమయనిరుత్సాహః కేకిరమణి

నవఘనధ్వని కలరుచందమున నలరి

\*యేకతపు సర్మగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ

నతని విధ మెఱిఁగింప నిట్టట్లు వడుచు.

54

టీ. శ్రీష్ఠ...ణి-శ్రీష్ఠసమయం=వేదవికాశమునకు, ని. 'సమయా శ్చ పథాచార  
కాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యమరము. నిరుత్సాహ-సంతోషగహితయ్యుండు, కేకిరమణి-  
ఆడునెమలి, నవఘనధ్వనికి-నవ=క్రొత్తయైన, ఘనధ్వనికి=ఘటుమునకు, అలరు  
చందమున-సంతసించుచుంట్లుండలె, అలరి=అనరించి, ఏక...ష్ఠి-ఏకతపు=ఏ  
కాంతమునైన, సర్మ=వి-సాధుగు, గోష్ఠి-ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశుతో  
డ-పెనుటితో, అతనివిధము-అతని=అయ్యామునాచార్యునియొక్క, విధము =  
ప్రసంగమొనరించెదనన్నరీతిని, ఎఱిఁగింప-తెలుపఁగా, ఇట్టట్లుపడుచు-అచ్చెరు  
పొంగుచును.

తా. పిమ్మట నారాజుభార్య వేసవికాలమునం దుత్సాహము లేకయున్న  
యాడునెమలి నూతన మేఘధ్వని విని యానందించు బోలిక నుబ్బి యుత్సహించి యే  
కాంతయిన సరసగ్లాపము గాదువేళం దనప్రాణిబల్లభునితో నయ్యామునాచార్య  
నియ్యం దానవచ్చినవిధం దెల్ల నెఱిఁగింప నయ్యుర్వీనాథుండాశ్చర్యము నొందుచు.

క. భూవల్లభుఁ డెట్టెట్టూ

తా వాదముఁ జేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనో చూతముగా

రావింపు మటన్న నాటిరాత్రి చనంగఁ.

55

టీ. భూవల్లభుఁడు=రాజు, ఎట్టెట్టూ=ఏలాగేలాగు, తా=తాను, (బ్రహ్మచారియగుట.) వాదముఁజేసి=వాదించి, శివమతంబు=శైవమతమును, జయింపం గా వచ్చెనో=గెలుపవచ్చెనో, చూతముగా=వీక్షించెదముగాని, రావింపుము=పిలువనంపుము, అటన్న=అట్లనఁగా, నాటిరాత్రి=ఆ రాత్రి, చనంగఁ=వెళ్లఁగా.

తా. ఆ భూకాంతుం డేలగున నా బ్రహ్మచారి వాదమొనరించి శివమతమును జయింపఁగలఁడో మాతము పిలువఁ బంపు మటటము, నింతలోఁ చెల్లవాఁడఁ గా నని భావము.

వ. ప్రభాతంబునం బరిమితాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్తమౌలఁ దా నుండి యయ్యిండువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహరించేతఁ బిలువఁ బంచిన నబ్బానిలింపకుమారుండు.

56

టీ. ప్రభాతంబున=ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితాస్థానంబున=మితిజనము గలపథయందు, కొలువున్న=కూర్చుండియున్న, భర్తమౌల=పెరిమిటియగుటను, ఉండి=నిల్చుండి, అయ్యిండువదన=చంద్రునివంటి మోముగలయారాజుభార్య, అతని = ఆరాజయొక్క, అనుమతిన్=సమ్మతచేత, ప్రతిహరించెత్=ద్వారపాలకునిచేత, పిలువఁబంచినన్ = రమ్మనిచెప్పింపఁగానే, అబ్బానిలింపకుమారుండు = ఆపుడని పేల్చుకొనురుడు.

క. ద్వారంబు సొచ్చి కీలిత

గారుడమహి వజ్రవేదికం జివురులఁ గెం

పారు నొకపిప్పలముఁ గని

యా రావి న్వాదసాక్షి కై వలగొనుచుఁ.

57

టీ. ద్వారంబు=తలవాకిలిని, సొచ్చి=ప్రవేశించి, కీ...హిన్=కీలిత=చెక్కఁ బడిన, గారుడ=మరకతమయమైన, మహిన్=భూమియందు, వజ్రవేదికన్=రసలతో గట్టినతిన్నెయందు, చివురులఁ=చిగుళ్ళచేతను, కెం...ముఁ = కెంపారు=ఎఱ్ఱనగుచున్న, ఒకపిప్పలముఁ=ఒకయశ్వత్థవృక్షమును, కని=చూచి, ఆ రావిక=ఆ యశ్వత్థమును, వాదసాక్షికై=ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, వలగొనుచుఁ = ప్రదక్షిణ మొనరించుచు నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

తా. పిమ్మట హజారముచుండి నగరుఁ బ్రవేశించి పచ్చలచేతఁ జెక్కఁబడి యున్న భూమియందు మిగుల వెలగల రసలచేతఁ గట్టఁబడిన వేదిక యగు దెట్టనైన చిగుల్లచేత నొప్పుచున్న యశ్వత్థపుత్రమును జూచి తాను జేయఁబూనిన వాదమునకు దానిసాక్షిగాఁ గైకొను నిచ్చతోఁ బ్రవేశించి మొనరించుచును.

సీ. పసిండిగచ్చమర సోఁసానముల్ మూఁటఁ దుం,

గితవిశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుథముపై • శార్దూలచర్మకం,

భావృతుల్ జటిలులు • నైన జరఠ

మాహేశ్వరులు చుట్టి • రాహోరసంధిరు,

ద్రాక్షాయతముఁ దాల్చి • యల్లికభూతి

సురటిగాడ్పులరాల • నరుణాయతాక్షుడై,

కుఱుగడై బిల్లఁ బ్రోక్షోష్ణ మునిచి

సంది ముద్రితపాణి • యందుఁ జెక్కుఁబడి యా,

గమములు విచుచు హేమము పొదివిన

తే. యలఁతిరుదురాకగమికుట్టులందు మెఱయ

వెలిదపారంబు మించ దుఃస్వలున గప్పి

యడపమును వాడివా లొక్కయతిన దాల్చి

భార్య వింజామ రిడ నొప్పు • పాండు్య గనియె.

58

టీ. పసిండి = బంగారముయొక్క, గచ్చు = పూత, అమర = బహుమందఁగా, సోసానముల్ = మెట్లు, (ఆనఁగా నంతస్తులనుట.) మూట = మూటిచేత, సుంగిత = పాడుగింపఁబడినది, విశాలితము = వైశాల్యముగలదిగాఁజేయఁబడినట్టియు, చిత్రితయు = చిత్రపులు గలదియును, సభ = ఆసానమండపమందు, మహత్ = అధికమైన, కుథముపై = ఆస్తరణమందు, శార్దూలచర్మకం శాస్త్రుతుల్ = శార్దూలచర్మ = పులితోలుచేతను, కంఠా = బొంతలచేతను, అస్మతుల్ = కప్పఁబడినట్టియు, జటిలులు = జడలుగలిగియున్నట్టి, జరఠ = నృద్ధులైన, మాహేశ్వరులు = లింగధారులు, చుట్టిరా = పరివేష్టించఁగా, హోరసంధి = హోర = ముత్యాలచేతలయొక్క, సంధి = సంఘటయందు, రుద్రాక్షాయతముఁదాల్చి = రుద్రాక్ష = రుచురాక్కములయొక్క, అయతముఁదాల్చి = పెక్కుబధించి, నిశతంసహస్రముతులత్తమానంశ్యవాచక'మని పంచనము. అల్లికభూతి = ముఖమందలిభస్మము, సురటిగాడ్పుల = వింజామగల గాలిచేత, రాల = పడుచుండఁగా, అరుణాయతాక్షుడై = ఎఱున దీర్ఘము

లైనట్టి కన్నులుగలవాడై, కుటుంబద్దక=కుటుంబసీతమునందు, బిల్లక=నట్లునైన  
తలగడయందు, ప్రకోష్ఠమునచి=మోచేయుని, నంది...దుక=నందిముదిత=వృషాం  
కితాంగులీయకముగల, పాణియంగుక=హస్తమునందు, చెక్కుఁది=గండ్రలము  
నుజేర్చి, ఆగమములుచిను=శైవాగమము లాలకించుచు, హే...మి - హేమము  
పొదివిన=వైడిపొదిగిన, అలఁతి=సన్నములయిన, రుగురాక=రుద్రాక్షములయొక్క,  
గమి=సమాహమ, కుటుంబంగుక=అంటుపోగులందు, మెఱయక=మెలంగఁగా,  
వె...బు-వెలి=తెల్లనైన, తపారంబు=పాగాను, మించక=అతిశయించునట్లుగా,  
దువ్వలునక=దుప్పటిని, కప్పి=అచ్చాదించికొని, అడపమును = తాంబూలపుసం  
చిని, వాడివాసు=పగునుగలఖడ్గమును, ఒక్కయతినతాల్పక=ఒక శ్రీధరించియుం  
డఁగా, భార్య=రాజపత్ని, వింజామగ, ఇడక=విసరఁగా, ఒప్పు-చెన్నొందు  
చున్న, పాండ్యుక=పాండ్యరాజును, కనియెక=చూచెను ( ఇది పంచపాదసీస  
మని కొందఱును, చతుష్పాద మని, మఱికొందఱు దైదంపాదములేకయు వక్కా  
ణింతురు ).

తా. పసిండినన్నెఘాతచే నొప్పి మూడంతస్తుల మెట్టును మిగుల పొడవు  
వెడల్పునుగల్గి పలుదెఱంగులయిన చిత్తరువులచే జెన్నందియున్న సభామంటప  
మునగు గొప్పయాస్త్రరణంబున బులితోళ్లును బొంతలును గప్పకొని జడలు ధరిం  
చిన వృద్ధులగు లింగధారులు నన్ను బరివేష్టించియుండ రత్నహారములయొక్క నడు  
మనడుమను రుద్రాక్షముల గూర్చించి ధరించిన నొసటంబెట్టిన విభూతి వింజామ  
రల గాలికి రాలుమండఁ గన్నులెఱ్ఱఁజేయుచు చిఱుతగద్దియందుగు బిల్లదించుమీఁద  
మోచెయుంచిన నంది ముద్రితంబులైన యుంగరములుగల హస్తమునఁ జెక్కిలి యుం  
చికొని మాహేశ్వరులు చనువుశైవాగమముల నాలకించి వినుచుఁ గుందనపు బంగా  
రముచేరి గట్టఁబడిన సన్నరుద్రాక్షల కుటుంబంగులుగల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నా  
ణ్యపుగుప్పటి గప్పకొని ఒకప్రక్క నడపమును వాడియైనకత్తి చేతంబట్టిన యొక శ్రీ  
తన్ను సేవింపం బట్టపుదేవియైన తనభార్య వింజామగ నడుచుండఁ బ్రకాశించుచున్న  
యపాండ్యరాజుం గనియె నని భావము.

వ. కని వినతుండై చేర సరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న  
నాదరింపక సంరంభి యై యవ్వేశ్వంభరాభర్త యిట్లనియె. 59

టీ. కని=చూచి, వినతుండై=నమ్రుడై, చేరసరిగి = సమీపమునకుఁబోయి,  
యజ్ఞోపవీతంబుకొనుకిచ్చి=జురె ముపాయనంబుగ నొసంగి, కూర్చున్నక=అసీనుఁ  
డుకఁగా, అదరింపక=మన్ననచేయక, సంరంభియై=ఉద్రేకముగలవాడై, అవ్వ  
శ్వంభరాభర్త=ఆ రాజు, ఇట్లనియెక=ఎత్తమాణక్రమంబునఁ బలికెను.

తే. సంగతియె యోయి యిసుమంతః • టింగణావు

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు • దరమే నీకు

నోడితేనియుఁ బట్టి మొట్టో యనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ మెఱింగి నొడువు.

60

టీ. ఓయి=ఓ బ్రహ్మచారీ! సంగతియె=యక్షమా, ఇసు...వు - ఇసుమంత= ఇంచుకంత, టింగణావు = పిన్నవాడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వయాపనిశ్చయ ప్రసంగము, తరమేనీకు=నీకు శత్యమా, ఓడితేనియుక్ = పరాజతుండవై తివేని, పట్టి=బలాత్కరించి, మొట్టోయనంగక్=అర్థధ్వని చేయగా, లింగమును గట్టక్= శివమూర్తిబంధింపక, ఉడుగము=మానము, ఎఱింగి = విచారించుకొని, నొడువు= మాటలాడుము.

తా. అప్పుడప్పొండ్యరాజు ఓబ్రహ్మచారీ! న్యాయమా, నీవు మిక్కిలి చిఱుత వాడవుగాన స్వయాపనిధాంత మెట్లీనర్వగలవు. వాదమునఁ పరాజతుండవైతివేని మొట్టోయన్నను ఎదలక పట్టి లింగముఁ గట్టించి పంపుదుము ; విచారించి మాట లాడుమనియె.

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి • వత్తు రోట

మైన దయ నీరె యేమైన • నని విలజ్జ

జూటుదనమున సభ లెక్కు • చొరవకాండ్రు

పాఱువారలనుద్ది సోప్పంగ నేల.

61

టీ. వాదులమటంచుక్=ప్రాసంగికులమని, చెప్పించి = వర్తమానముఁ బంపి, వత్తురు=ఏతెంచెదరు, ఓటమైనక్=ఓడినను, దయక్=కృపచేత, ఏమైనక్=కొంచె మైనను, ఈరె=ఇయ్యారా, అని=ఇట్లని, విలజ్జక్=సిగ్గు లేకుండుటచేతను, జూటుదన మునక్=మోసముచేతను, సభలు=అస్థానములను, ఎక్కు = ప్రవేశించునట్టి, చొరవ కాండ్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసీకులైనవారు, వత్తురను క్రియతో నన్వయము. పాఱువారల=బ్రాహ్మణులయొక్క, నుద్ది = వృత్తాంతమును, చెప్పంగ నేల=వచించుట యెందులకు.

తా. మఱియు నారాజు ఏమియు నెఱుంగని బ్రాహ్మణులు నాము వాదమున ఓడినను, గరుణించి కొంచెమయిన నీయరా చూత మని తలపోసి ప్రాసంగికుల మని చెప్పికొనుచు వచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోసకారిత్వమున సభలను ప్రవేశించు నట్టిసాహసీకులగు నావిశ్రుల వృత్తాంత మేమని విచింపును నని నిందించెనని భావము. ప. అని పలికె దరహాసంబుతో దేవీదసఁ జూచి యిట్లనియె.

62

టీ. ఆని పరికి=ఈగొనున జెప్పి, దరహాసంబుతో = చిటునవ్వుతో, దేవి దెసకు=భార్యదిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియె = ఎత్త్యమాత్రమంబుగ వక్కాణించెను.

క. అన్మన్మతస్థుఁ డోడిన

భన్మము రుద్రాక్షములును • బాసి యతనిచే

విన్మయముగఁ దప్తపుముర

ఘస్మరచక్రాంకితుండఁ • గాఁ గలవాఁడన్.

63

టీ. అన్మన్మతస్థుఁడోడినన్ = నాకిట్లమైన శైవమతస్థుఁడు పరాజితుఁడాయెనా, భన్మము=విభూతిని, రుద్రాక్షములును = రుద్రరాక్షములను, పాసి=త్యజించి, ఇతని చేకు=ఈ ఎటువుచేతను, విన్మయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, తప్త...డన్ = తప్తపు = తపింపఁబడిన, మురఘస్మర = మురాసురుని భక్షించిన విష్ణుదేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుండన్ = చిహ్నితుడను, గాఁగలవాఁడన్ = ఆయ్యోదను. ని. 'భక్షణోఘస్మరోద్ధర'యని యమరము.

తా. ఇప్పుడు నడునఁబోయెడి వాదమున నా కభిమతుండయిన శైవమతస్థుఁ డోడినేని విభూతి రుద్రాక్షములం బరిత్యజించి నే నీ బ్రహ్మచారిచేతఁ జక్రాంకితుం డయ్యెద ననియె.

తే. ఉవిద యీనీదువిద్వాంసుఁ • డోడనేని

నీకు నితనికి నన్నపూనికయ యన్న

నొప్పితిమి దేవరాసతి • దప్పకున్నఁ

జాలు మఱి పంచభూతము • ల్నాక్షిగాఁ.

64

టీ. ఉవిద = ఒత్తీ, ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడనేని = ఈ నీపండితుఁడు పరా జితుఁడాయెనా, నీకు = నీకును, ఇతనికిన్ = ఈ యామునాచార్యునకును, అన్న = నీ నన్నట్టి, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞయే, అన్నన్ = ఇట్లనఁగా, ఒప్పతిమి = యేము సమ్మతించి తిమి. దేవర = తాము, అసతిన్ = చెప్పినమాటను, నప్పకున్నన్ = ఆశ్రికిమింపకయుం టిరా, చాలు = పర్యాప్తము. మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథ్వీ, అగ్ని, వాత, ఆకాశములు, నాక్షిగాఁగన్ = నిప్పుక్షపాతముచేత జూచువారలుగాఁగా, తప్ప కుండినఁ జాలునని క్రి. ది కిన్వయును.

తా. ఓ, ఇదితామణీ! నీ పండితుఁడోడనా నీవును నీ యామునాచార్యుఁడును నేఁ జెప్పినట్లే శైవదీక్ష ఎపింపఁలసి యుండుననఁగా విని, యా రాజభార్య “యీ స్వామి మీయాజ్ఞ కొడంబడియి మీరును బంధసూతములు నాక్షిగా నానతిచ్చిన మాటలు దప్పక నివహించుము” నని ప్రశస్తియై మిచ్చె ననుట.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లాకర్ణించి.

65

టీ. అని=ఇట్లని, పలుకు=చించుచున్న, అయ్యిరువుర = ఆయిద్దఱయొక్క, ప్రతిజ్ఞలు=పథములను, ఆకర్ణించి=విని.

తే. అతఁడు మృగకృత్తి పెళ్ పెళ్ • యనఁగ బసపు

గోచి గట్టిన మోదుగఁగోల నెగయఁ

త్రాంజలి వినీతుఁడై విన్నపం బటంచు

నర్థముక్తానత నిట్టు • లనియెఁ బలికి.

66

టీ. అతఁడు=ఆ యామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి=కృష్ణాజినము, పెళ్ పెళ్ యనఁగన్=పెళ్ పెళ్ యాడఁగాను, పసపుగోచిన్=హర్త్రాకాపినము, కట్టిన = కట్టఁ బడిన, మోదుగఁగోల=పల్కారదండమును, ఎగయఁ=చలింపఁగా, త్రాంజలి = చేతులతోడించినవాఁడై, నమ్రుఁడై, విన్నపంబుచుండు = నేను శ్రుతిపఱచునట్టి వాక్యము నాలకింపునుటగచును, అర్థముక్తానత=సగము విడువఁబడిన యాసనము గలవాఁడై, పలికి=రాజునుగూర్చి, ఇట్లులనియె=ఈలానియును.

తా. అట్లయ్యిరువురు నిర్ణయించుకొనిన పథముల నాకర్ణించి యామునాచార్యుండవు నానుభవించుచున్న కృష్ణాజినము పెళ్ పెళ్లాడఁగాఁ బల్కారదండమునందు నిద్రింపఁబడినగోచి చలించునట్లు సగము విడువఁబడి యాసనముగలవాఁడై చేతులతోడించి విన్నవించిన వాకర్ణింపుమని రాజునుగూర్చి పలికె ననుట.

క. దేవా యిట్లని యాసతి

యీ వల దే గడుపుగూటి • కట రా నాడ

బ్రేవారిఁ బ్రోవ భితౌ

జీవిక నర్జికిని విధి సృజించెను గాదే.

67

టీ. దేవా=ఓరాజా' ఇట్లని=ఈలాగని, ఆసతియీవలను=అజ్ఞయియ్యనిలను, ఏన్=నేను, కడుపుఁగూటికిన్=పొట్టున టకచునను, ఇటరాన్ = ఇక్కడికిరాను, నాపెబ్బు=నాద్రవ్యము, ఏవారిన్ బ్రోవన్=ఎవ్వరిని రక్షింపఁచుకొలుకు, 'ర్జికి' = బ్రహ్మచారి, భితౌ=భీతి - యాఘాతమును, విధి - ద్రవ్య, సృజించెనుగా : = సృష్టించి మున్నాడుగా.

తా. ఓయిరాజా నీవీలాగున నెలవియ్యవలను; నేనుకడుపుకూటినిమిత్రమైవాదముఁజేసినవనిచెప్పి నిచ్చినవాఁడనుకొను. నే నెవ్వరిని రక్షింపఁచుననున్నది; బ్రహ్మచారిక బ్రహ్మ భితౌ=అతని మున్నే సృజియించిరాండలేదని యనిభావము.



తే. ఎవ్వఁ డీసర్వభూతస్థుఁ • డితైఁతంగు  
నకును బ్రేరేచె నతనియానతియె తెచ్చె  
నెఱిగినవి నాల్గు నడవ నెట్లెని లెస్స  
యతఁడ బొంకిన నేమిసేయంగ వచ్చు.

68

టీ. ఎవ్వఁడు=ఏభగవంతుఁడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు=ఈసర్వాంతర్యామియై, ఇతైఁతంగునకున్ = ఈప్రకారమునకు, (వాదార్థమైయుండు.) ప్రేరేచెన్=ప్రేరణచేసెనో, అతని=అదేపునియుక్క, అనతియె=అజ్ఞయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతఁడ=నన్ను తెచ్చినభగవంతుఁడే, బొంకినన్ = అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్ = ఏమిసేయఁగలను, ఎఱిగినవి=నాకుఁ దెలిసినవి, నాల్గు=నాలుగుయుక్తులును, నొడువన్ = చెప్పఁగా, ఎట్లెని=ఎలాగైనను, లెస్స=యోగ్యమే.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుఁడు నన్నిట్లువాదముసేయుమని ప్రేరేపించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినపుడు నేనేమిసేయఁగలనాడను. నాకుం దెలిసియున్న నాలుగుయుక్తులనుజెప్పెద దానిపై నేలాగైనను యోగ్యమేయనిపలికెననుట.

తే. పంతమైనను గానిమ్ము • పార్థివేంద్ర  
యుక్తులను నిగ్రహస్థాన • మొదవె నేని  
యమ్మ దెచ్చినవిద్వాంసుఁ • డనఁగ వలవ  
దెల్లు గావింప వలయు నట్లుట చేయు.

69

టీ. పార్థివేంద్ర=ఓయిరాజా! పంతమైనను=నీవాడినప్రతిజ్ఞనైనను, కానిమ్ము = జరగనిమ్ము, యుక్తులను=ప్రతివాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము=ఓడుట, ఒదవె నేని=ఎచ్చెనేని, అమ్మ=దేవరదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగవలను=అనివిచారింపకుము, ఎట్లు గావింపవలయున్ = ఏలాగునఁజేయవలయునో, అట్లుట చేయుము=అలాగుననేచేయుము.

వ. అని యలుకు విడిచి పలికి మగుడం గూర్చుండి యతని యనుమతి  
వాదంబునకుం దొడంగి.

70

టీ. అని=ఈలాగ ని, అలుకు=భయమును, విడిచి=త్యజించి, పలికి=వాక్రుచ్చి, మగుడన్ = మరలను, గూర్చుండి=ఆసీనుఁడై, అతనియనుమతిన్ = ఆరాజుయొక్కయాజ్ఞచే, వాదంబునకున్ = ప్రసంగమునకు, తొడంగి=ఉపక్రమించి.

తా. ఓయిరాజా! నేఁబ్రతివాదియుక్తులకునోడితి నేని మీరానతిచ్చినట్టిప్రతిజ్ఞనైనను ఒదగింపుఁడు; అమ్మగారు పిలువంబలచిన విద్వాంసుం డని మన్నింపక మీకిష్టము నెచ్చినయట్లు చేయింపుఁ డని పత్కననుట.

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుండై యాతఁ,

డనినవన్నియును మున్నవదించి

తొడఁగి యన్నిటి కన్నిదూషణంబులు వేగ,

పడక తత్సభ యొడఁబడఁగ బల్కి

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొక్కమాటనె,

నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి

క్రందుగా రేఁగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి,

నిలిపి యమ్మొదలి వానికి నె మగిడి

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు

నైకకంఠ్యంబు గల్పించి యాత్మమతము

జగమెఱుంగఁగ రాధ్ధాంతమున నొనర్చి

విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచిపెట్టి.

71

టీ. అందులో = అవాసులలో, ఒకమేటికి = ఒక ప్రాధవానికి, అభిముఖుండై = ఎదురుగానున్నవాడై, అతఁడనినవన్నియును = అతఁడు సెప్పినయుక్తులన్నిటిని, మున్నవదించి = ముందనువాదముజేసి, తొడఁగి = ఉపక్రమించి, అన్నిటికి = అతఁడు సెప్పినయుక్తులన్నిటిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగపడక = త్వరపడక, 'ప్రథమావైభక్తికమార్బింసుశ్చ మహాన్వత్రిక్రియాశ్శేష' అనుసూత్రముచేత ముష్ణకలోపము. తత్సభ = అసభ్యులు, ఒడఁబడఁగ = సమ్మతించునట్లుగా, పల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటల = పార్శ్వములనున్నవారు నెవ్వనట్టియుక్తులను, ఎన్నక = గణనచేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థానము గ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి, యనుగ్రహించి, ('నిగ్రహస్థాన' మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁజేరు.) క్రందుగా రేఁగిన = దోషమిగ్నగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, కలఁగక = తొట్టుపాటుపడక, అందఱు = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఉంచి, అమ్మొదలివానికి నె = అమ్మొదలి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి = వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు = సమాహమునకు, ఐకకంఠ్యము = ఏకగ్రీవత, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగమెఱుంగఁగ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాధ్ధాంతముగ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయ = కరుణచేత వాని = అతని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆ వాడులలో నొక ప్రాధవాది కభిముఖుడై యతఁడు సెప్పినయుక్తుల ను ముందనువాదముజేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్నిదూరముగ బులుసు దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁబట్టి యరుప్రస్కలమున నాను సెప్పుచు న్నమాటల నెన్నక యొక్కొక యుక్తిచేతనిగ్రహస్థానముల దవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా నచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁదొట్టుపడక యందఱను సమాధానపఱిచియుంచి యామొదలవిద్వాంసునకే మరల వేరకాత్రు బ్రహ్మసూత్రములకు నేకవాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మొంగునట్లుగఁ జేసి యోడించి కయచేత వాని విడిచిపెట్టును.

క. నీ వేమంటివి రమ్మం, చావలివానికిని మగిడి • యట్లునె వానిం

గావించి యొకఁడొకఁడు రా, నావిప్రుఁడు వాదనరణి • సందఱఁగెలిచెన్.

టీ. నీ వేమంటివి = తొలుతఁదొమ్మిగఁ బ్రసంగింపవచ్చిన వారలలో నొక్కనిం జూచి యీవునల్లినదేమి, రమ్మంచు = రమ్మనియోడించి, అనిలివానికిని = ఆవలనున్న చు టియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుడై, వానిన్ = ఆ వానిని, అట్లునె = మొదలివాదినినలె నే, కావించి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగన, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంట నొకఁడు గా, రాన్ = రాగాను, ఆ విప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదనరణిన్ = వాదముఖమున, అందఱన్ = వాగుల నెల్లఁ, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకరిట్లు తరగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడిఁగొట్టి యావలివానికొకరు నానిని నోడిఁగొట్టి యిరీతి నొక్కొకఁడుగ రాగా వాని ప్రభుఁడు ప్రసంగించి యందఱఁ బ్రసంగించునమయమున నోడిఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్ట • ద్వైతంబ మతంబు నగుటం బ్రతిష్ఠించిన. 73

టీ. ఇట్లుజయించి = ఇవిధమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్త్వంబనియున్ = పరబ్రహ్మమనియును, విశిష్టాద్వైతంబు = జీవేశ్వరులకు భేదప్రతిపాదనమగుటయే, మతంబున్ = సిద్ధాంతమును, అగుటన్, ప్రతిష్ఠించినన్ = స్థిరపఱుపఁ గా (స్థూల చిదచిద్విశిష్ట పరిబ్రహ్మముననును, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మముననును ఆ భేదమనిచెప్పటము విశిష్టాద్వైతా బ్ధాగమనట.)

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెదు

రై యుండెడు పిప్పలమున • నాయెను విస నో

నో యిది నిక్కము నృప నా

రాయఁడె పరంబు కొల్వ • మతని నటంచున్.

టీ. ఆ యెడన్ = ఆ సమయమున, ఎ...నక్ = ఎదురై యుండెను = పురోభాగముననున్నట్టి, సిప్పలమునక్ = రావిచెట్టునందు, విసక్ = అందఱు వినునట్లుగ, ఓహో = ఓయీ, నృప = రాజా! ఇది - ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నిక్కము = యథార్థము. నారాయణుండే = విష్ణుడేవుండె, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనిక్ = ఆనారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము. అటంచుక్ = ఈ లోకమున, ఒక్కపలుకు = ఒక వాక్యము, ఆయెక్ = వివరించెను.

తా. ఇట్లయ్యామునాచార్యుఁడు సిద్ధాంతమొనర్చిన సమయమున నెదుటనున్న రావివ్రానలోనుండి, యోయిరాజా యీ బ్రహ్మచారి చెప్పినది నిజము శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మమగుటంజేసి యద్దేవుని సేవింపుమటంచు నొక్కశబ్దమెల్ల వారలచే వివరించెను నని భావము.

వ. అప్పలుకులు విని ఖిన్నులై యక్కుడినపాపండవండంబు దలవంచుకొని పోయిన నాయుర్విధవుండు సతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱిగి హర్షాద్భుతరసోత్తరంగితాంతరంగుండై భుజగళయనచరిణకుశేళయభక్తి వొడమి కృతార్థతం బొంది పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టార్హుండు గావునఁ బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు సేసి యరణంబుగ నమృహాత్మ్యునకు ధారాపూర్వకంబుగా సర్ధరాజ్యంబిచ్చి యువరాజుం జేసి యధీతసాంగవేదం డగునతనికి సధర్వశిగ సృభ్యస్తం బని యెఱింగి యందు దివ్యాస్త్రమంత్రంబుల కలిఃయుం దెలిసి యమృహాత్మ్యున కెచ్చరించి దుస్సాధం బగువిరోధిఁ థంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన సయ్యామునుండఁ నన్నధుం డగుతఱిఁ దత్పురోహితప్రధానమంత్రివర్గంబు సనితంబు లగునివాన్విరికదినంబులు గడపి శరత్సమయంబునః త్సంహారంబునకు విజయంబు సేయు మనుటయు నత్తెఱంగు కెఱింగించి తత్సమృతంబున నిలిచె నంత.

టీ. అప్పలుకులు విని - ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖిన్నులై = ఖేద అక్కుడిన పాపండుండంబు = వాడమునకు నాయత్వపడినచ్చి న యావే సమాహము, తలనంచుకొని = అననశకిరస్కమై, లేచిపోయినక్ = ఉత్థి ఆయుర్విధవుండును = ఆ రాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకుక్ = ఆయాస్త్వభావంబునకు, సంతోషించి = హర్షించి, సాష్టాంగ మెఱిగి = ఎనిమి

నమస్కారమొనర్చి, ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, విచక్కు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు, ఈ యెనిమిదింటితోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము (దండవత్తుగా భూమిపయింబడుట సాష్టాంగమందు.) 'ఎరగెఁ జేమా డ్దె నన నమస్కృతియొనర్చె, నమట కివి యాఖ్యలై చెల్లు' నని యాంధ్రీనామసంగ్రహము. హ...డై-హద్వాభ్యుత్తర స=సంతోషరసముచేతను, ఆశ్చర్యరసముచేతను, ఉత్తరంగిత=ఉచ్ఛ్వాసింపఁబడిన, అంతరంగుండై=హృదయముగలవాడై, భు...క్తి-భుజగశయన=శేషకాయయొక్క, చరణకు శేషయ=పాదపద్మములయందు, భక్తి=భజింపవలయు నన్నయాసక్తి, పాడమి = పుట్టి, కృతార్థతంబొంది=కృతకృత్యుడై, పాండ్యమండలంబునకు=పాండ్య దేశమునకు, భాగినీయుండై=మేనల్లుడై, పట్టార్డుండుగావున=ప్రభుత్వమునకుఁ దగిన వాఁడుగాని, పాత్రంబని=యోగ్యుడని, బ్రహ్మచారియగునతనికి= నటువై నట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టుచెలియలిక=తనపిన్నకన్యకన్యసను, పరిణయంబునేసి=వివాహము గావించి, అరణంబుగ=కట్నముగ, (అరణంబనగా బెండ్లికొలమందు మామగారల్లని కిచ్చునట్టిదనవచ్చును.) అమృతహస్తనకు=అ నటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగాక=దానముగాను, అర్ధరాజ్యంబిచ్చి = సగముదేశమునొసంగి, యునిరాజుండేసి = పిన్నరాజుగా నియమించి, అధీతసాంగ వేసుండగు=డంగ వేదవేత్తయగు, అతనికిక=అయ్యామునాచార్యునకు, అధర్వశిరస్సు=అధర్వశాఖ, అభ్యస్తంబని=చదువఁబడినదని, ఎఱింగి=తెలిసి, అంగు = ఆ యాధర్వశావేదమందు, దివ్య = మహిమగల, ఆశ్రమంత్రంబుల=బ్రహ్మశ్రమము మొదలగు నశ్రమంబులయొక్కయు, కత్నాత్మకత్నాదులము చేయుముపులయొక్కయు, కలిమియుక=కలిగియుండుటకు, కలిసి=ఎఱింగి, అమృతహస్తనకు-అతనికి, ఎచ్చరించి=ప్రస్తాని మొనరించి, గుస్సాగంప=సాధింపకల్యముగాని, విరోధియుఁగింబుక = శత్రుసమాహమును, సాధింపు =జయింపునని, దండయాత్రక=యుద్ధయాత్రకు, పనిచినక=చేయుమనఁగా, యమునుండు=అయ్యామునాచార్యుండు, కన్నధుండగుతటిక = ప్రయాణోద్యమమునందును, తత్స...రంగులు = తత్ = అయ్యామునాచార్యునియొక్క, గత=పురోధనులయొక్కయు, ప్రధాన-మహామంత్రుల (దివానుల) యొక్కయంత్ర=అమాత్యులయొక్కయు. ఇర్గ=బు=గణంబు, సన్నిహితగణులగు=సహింప, ఇన్వాన్సికిదిగ=యె= ఈ వానకొలపునింపగుంబు, కవశి=వెళ్ళిజేసి, మంబునక = అత్యుత్తమకార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబు గుఱులంబరిహారుటకు, విజయంబునేయుమరుటయు=చరుండనఁగా, ఆత్మైక్యాకొలసముక్తప్రవిరోధమును, రాజానకు=ప్రభువునకు, ఎఱింగించి= పుత్రింబునక=ఆ రాజుయొక్కయనుమతిచేతను, నిలిచెక=వెళ్ళకయుండుటను.

తా. ఆపు డట్లన్నుతంబుగ సుతృన్నంబులైన వాక్యంబులను విని చేయునది యాలేక యాసభయించున్న పాపండులగు మర్వాడులు ఖిన్నులై లేచిపోవంజూచి, రా జయ్యమునాచార్య మహత్త్వంబునకు మెచ్చి సంతసించి యవ్వీపునకు దండవ త్ప్రీతామం బాచరించి క్రివిష్టదేవునియందు భక్తిజనించుటవలనఁ గృతకృత్యుండై తనరాజ్యము మేనల్లునికిం బట్టుముగట్టునట్టిసంప్రదాయముగలది యగుటంజేసి యతనికిం దనముద్దుచెలియలినిచ్చి నివాహంబొనర్చి యావివాహకాలమున ధారాపూర్వకం బుగఁ దనరాజ్యమున సర్వరాజ్యంబిచ్చి యువరాజుగా నియమించి తరువాత సభీతనిఖి లాశ్రువేసుం డగు సతనిఁ జిరకాలముగఁ దనకసాధ్యులైయున్న శత్రురాజుల సాధిం పుమని నియోగింప నందుల కయ్యమునాచార్యుం డొడంబడి ముద్ధయాత్ర వెళ్లుట కుద్యుక్తుండై యున్నంజూచి మంత్రపురోహితులు మొదలగువార నిష్పడు సంప్రాప్తిం చియున్న వర్షాకాలమువెళ్లఁగానే దండయాత్ర యొనర్చుట యుక్తమని విన్నవించిన న విద్విధం బారాజునకుఁ చెలిపి యతని యనుజ్ఞనిడసి నిలిచియుండె నింతలో ననిభావము.

ఉ. కర్కశుఁ డంట కోర్వ కుదఁకంబులు వాసపతి గూర్చినట్లు న

య్యర్కుఁడుఁ దాను గూర్చి మఱియాసలిలాధిపచిహ్నావాహతం

బేర్కలుగంగ నాతఁ డెలమి స్రుకరస్థితిఁ గన్న సీర్వఁ దాఁ

గర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననఁ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తటిన్. 76

టీ. అర్కుఁడు = సూర్యుఁడు, కర్కశుఁడంటున = ఉగ్రుడైనవాడంటును, ఓర్వక = సహింపక, ఉదకంబులు = జలములను, వాసపత్రగూర్చినట్లు = ఎరుణుఁడుసంగ్రహించినట్లు, అయ్యర్కుఁడు = అసూర్యుఁడును, తానుగూర్చి = తానును జలసంగ్రహముఁజేసి, మఱి = తరువాతను, అ...తఁ = అసలిలాధిపచిహ్న - ఎరుణునియొక్క యాగుర్తు, వాహతఁ = తనకువాహనముగుటచేతను, బేర్కలుగంగఁ - ప్రసిద్ధపడునట్లుగా, అతఁడు = అనరుణుఁడు, ఎలమిన్ - ప్రీతితో, మకరస్థితిన్ - మకర = మొసలియందు, స్థితిఁ = ఉండుటను, కన్నన్ = పొందఁగా, ఈర్వఁ = అనూయచేత, తాఁ = తాను, కర్కటకస్థుఁడయ్యెననన్ - కుశీమండు ప్రవేశించెనోయన్నట్లు, అత్తటిన్ = అసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁగాంచెన్ = కుశీరమండ్రువేళించెను. (సూర్యునకు సహజమైన కర్కటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థనకునేర్పూర్వకమైతత్వము నుత్పేక్షించుట వలన నుత్పేక్షలంకారము.) అనఁగా సూర్యుఁడు కర్కటకమును ప్రవేశించెనని చెప్పుటవలన వర్షాకాల మారంభమాయె నని భావము.

తే. వసతతివరాహవాహఃరివాయుభుగ్వి

రోధివారిణవర్షాభూలాధఁ దొలఁగె

నెండ్రి రవి చేర మూడవ యెడకుఁజేరు

తరణి ధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాడె.

77

టీ. వన...ధిక్-వనతలి = వనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహరి=మహిషములును, వాయుభుగ్విరోధి = మయూరములును, వారణ=ఏనుగులును, వర్షాభులు=కప్పలును, ఆధిదోహకై=మనోన్యగ్రమానెను. ని. 'వరాహస్సూక్ రోఘుష్టిః, నీలకణ్ఠోభుజభుక్, కుజ్జరోవారణః కరీ, లులాయోమహిషో వాహద్విష త్కామరసైరిభాః, భేకేమందూకవర్షాభూః' అని యంతట నమరము. రవి=సూర్యుడు, ఎండ్రెక్=కర్కటమును, చేరక్=ప్రవేశింపఁగా, మూడవయెడకున్=జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు=ప్రవేశించునట్టి, తరణి=సూర్యుడు, ధరణిన్=భూమి యందు, ప్రమోదసంధాయి=సంతోషమునిచ్చువాఁడు, క్కాడె=క్కాడా! అగును.

తా. 'ఎట్టి'దశస్థానము' అని జన్మరాశికి మూట నాటింటఁ బడింటనున్న సూర్యుడు శుభఫలప్రదుఁడుగాన వనతలి, వారాహ, వాహరి, వాయుభుగ్విరోధి, వారణ, వర్షాభులనామాద్యక్షరము ఏకారమగుటవలన 'వో'వా వీవో రోహిణీ' అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెనుగానఁ గృత్తికా శ్రీపాదం రోహిణీమృగ శిరార్ధం వృషభ మని వృషభలగ్నమాయెను. ఆవృషభలగ్నమునకు మూడవద్వియైన కర్కటకుమందు రవి ప్రవేశింపఁగా నే వర్షములు కురిసినందున యాటింటకిని సంతోష కరుఁడాయెనని చెప్పి సామాన్యమునెత విశేషమును సమర్థించినందున దద్రూపంబగు నర్థాంతరన్యాసాలంకారము. అనఁగా నెల్లప్పు డుదకిములను గోరుచుండువనము మొదలగు నాటింటకిని సూర్యుడు కర్కటకుమును ప్రవేశింపఁగా నే వర్షాకాలము గనుక వానలుగురిని మిగుల సంతోషింపఁగ నుండె ననిభావము.

తే. వనధిగమనజగర్భార్కజనిత ఘృణులు

మఱి ప్రసూతికి నతనింధామంబుఁ జేరె

ఘనతఁ జొచ్చినయింద్లను దనయ లుండి

కాన్పునకుఁ బుట్టినల్పేరుక్రమము గనమె.

78

టీ. ఎ...లు-వనధిగ-వనమద్రముయొక్క, గమన=పొంతుటచేతను, జ=పుట్టిన, గర్భ=చూలుగల (అనగా నుదకిములోపలఁ గలిగినటువంటి), ఆర్క=సూర్యునివలన, జనిత=పుట్టినటువంటి, ఘృణులు=కీడుములు, మఱి-తదనంతరమందు, ప్రసూతిక్=ప్రసవించుటను, ఆతనిధామ(బు)=అసూయ్యనియొక్క స్థానమును, చేరక్=ప్రవేశించెను. ఘనతక్=ఆధిక్యముచేతను, చొచ్చినయింద్లక్=అత్తవారింద్లను, తనయలు=కొమార్తలు, పుండి=కాఁపునియిండి, కాన్పునకు=ప్రసవమునకు, పుట్టినల్పేరుక్రమము=తల్లిగారింటకి వట్లుబుండ్లదను, మాదిమా-మంచుచున్నామినుట.

తా. సూర్యకిరణములే మేఘము లని ప్రసిద్ధిగాన నట్టిసూర్యునివలనబుట్టిన మేఘములు సముద్రునింబొందుటచేతఁ గలిగిన, లోపల నిమిడియున్న యుదకములను గర్భములఁదాల్చి ప్రసవమునకుఁ దమజన్మస్థానమైన సూర్యునిఁజేరుచున్న నన్నట్లు నర్జించుచున్నవనియు గొప్పననముచేత నత్తవారింటఁ గాపురముచేయుచున్న కొమార్తలకు గర్భముగలుగఁగానే బిడ్డలంగనుటకుఁ బుట్టినిల్లు చేరుచుండుమర్యాద యందఱు గుర్రతీగినదేయనియు భావము. మేఘములు సముద్రోదకముచేత గర్భమును ధరించి లోకమునగలట వర్జించుచున్నవని ప్రతీతిగనుక నిట్లు వర్ణింపఁబడియె.

తే. ఉర్విఁ గాదంబినుల యలయుమ్మనీరు

దొరుగఁ గేకులు కేకలు • తోన నేనె

ద్విజత నారణ్యకధ్వని • వినఁగఁ జేసి

గర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁగడఁగె ననఁగ.

79

టీ. ఉర్విఁ = పువయందు, కా...రు-కాదంబినుల = మొయిల్లగుంపుల యొక్క, అల=ప్రసిద్ధమైన, ఉమ్మనీరు=ఉబ్బనీరు, తొరుగఁగె=ప్రవింపఁగా, ద్విజతఁ=ద్విజత్వముచేతను, ని. 'వంతవిప్రాణజోద్విజః' యని యమరము. ఆరణ్యకధ్వని=ఆటవికిజనము వర్షమురాగా నిర్వమునచ్చెన్నని హృదయముగనుక నదియనునారణ్యకశాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసి-శ్రుతపటిచి, గర్భము సుఖచ్యుతముసేయఁగె=సుఖప్రసవము గల్గినట్లునగుటకు, కడఁగెననఁగెఁ=ఉపక్రమించెననఁగా, కేకులు=నెమిళ్లు, కేకలు=కేకాస్వరములను, తోన=వెంబడిగానె, చేనెఁ = ఒనర్చిన. ఇచ్చట మేఘోదమువలన నంతసేరిచిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రసవార్థమైన యారణ్యకశాఖాధ్వనికే పోతునని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకముల మేటిగలయువిదలకుఁ బ్రసవసమయంబునఁ గల్గునున్ననీరుగానుపింపఁగా నక్కడనుండుస్త్రీలుగానిజూచి ప్రసవకాలంబనియూహించితమలోఁదాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధము గావున నావిధముగా నెమళ్లు మేఘములనుండియుబ్బునీరు ప్రవింపఁగాఁ దాము ద్విజ లగుటంజేసి సుఖప్రసవార్థ మారణ్యకశాఖ నధ్యయనముజేసి వినుపించుటకు నుపక్రమించెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెను.

మ. అలపట్ట న్యుండు భానుఁ డనొల్లిమిలో • నభ్రంపుఁ బెన్గొప్పిం

జల మాఁగఁ బిడుగుకుఁ జాత్యపుటయఁస్కాంతంబు నత్తున్కలో

పలఁ జూప న్న హిమిఁదలోహరిజముం • బైఁ బర్వె నా లేచె వా

త్యలఁ బ్రెన్దవమఱు ల్లాగి ల్లాదల గ్రుద్దంతై దివిం బర్వినఁ. 80



టీ. అ...దు-అల=ప్రసిద్ధుడైన, పర్జన్యండు=దేవేంద్రుడు (కష్టరవాడు), భానుడే=సూర్యుడనియెడు, కొలిమిలోక=అయోగోళమందు, అభ్యంపుఁబెన్తో పెర్క=మేఘమను పెద్దనీళ్లకొంగును, జలమాంక=ఉదకములనింపుటకై, పి...బు - పిడుగు=అశనియను, ఉక్కు=లోహముయొక్క, జాత్యపు=సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు=సూదంటుతొతియొక్క, అత్తున్మ=అశకలమును, లోపలక=అంతర్భాగమందు, చూపక=ఆశకింపఁగా, మ...మున్-మహిమిది=భూమండలము మీఁదనున్న, లోహరజమున్=ఉక్కుపొడి, పైక=పైకి, పర్వెక=ఎగసి వ్యాపించెక, నాక=అనునట్లు, వాత్యలక=సుడిగాడ్పులచేత, ప్రాగ్దానమఫుల్-ప్రాగ్దాన = మొదలివైన కార్పిచ్చులయొక్క, మఫుల్ = బూడిదలు, మోగిల్=మేఘము, మొదలక=ప్రప్రథమమందు, గ్రద్దంతై=గృధ్రపరిమాణముగలవై, దివిక=అంతరిక్షమందు, పర్వినక=వ్యాపింపఁగా, లేచెక=ఎగసెను.

తా. తొల్లొల్ల మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండునప్పుడు భూమి యందున్న కార్పిచ్చుల మహిమహములు సుడిగాడ్పులచే నెగురగొట్టఁబడి పైకెగసి యందున్న స్వల్పమేఘమును గలయునపుడు పర్జన్యండును కష్టరవాడు సూర్యుడనుకొలిమియందు మేఘమును నీళ్లకొంగును నీరు కాఁజుండుటకై పిడుగుక్కునకు సజాతీయైన సూదంటుతొతి తునుకిని లోపల నతుకుఁబెట్టఁగాఁ బుడమియందున్న లోహరజపుంజములన్నియుం బయికి నెగసి యామేఘము నావించి వృద్ధిబొందించునట్లుండెనని భావము. రూపకోత్థాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. ఇలకు డిగి చుట్టిచుట్టి దుమ్మెత్తి యెగసి

పోయి తము ముంచునుడిగాలిఁపుష్కరముల

గడలిసి రభాకలభము • ల్లాసె ధరణి

నభాకరిశిక్ష దివి గాంచినట్టికరణి.

81

టీ. ఇలకుడిగి=భూమికిదిగి, చుట్టిచుట్టి=గిరగిరందిరిగి, దుమ్మెత్తి = ధూళినిగ్రహించి, ఎగసి=మీఁది కెగిరిపోయి, తమున్ = తిమ్మను (అనఁగా మేఘములననుట), ముంచు=కప్పచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడువాయువును, పుష్కరములన్ = తొండపుకొనలచేత, అ...ల్-అభి-మేఘములనియెడు, కలభముల్-ఏనుగుగున్నలు, కడలిసీరు=సముద్రమునఁ బానముఁజేసియున్న నీటిని, ధరణిన్=భూమియందు, గ్రాసెన్=వెళ్ళఁబెట్టెను, అభాకరి=విరావతముయొక్క, శిక్షన్=నేర్పుటను, దివిన్=అంతరిక్షమందు, కాంచినట్టికిరణిన్=పొందెనో యన్నట్లుంలె నీరు వెళ్లగ్రాసెనని క్రిందికి నన్వయము.

తా. లోకమునం దేనుంగులు దొండంబుల కొనలచేత చుష్కైతి పైకింజలుట యను నీటింబీల్చి మరల వెళ్ళజెప్పుటయును బ్రసిద్ధముగావున, మేఘములను నేనుం గు గున్నలు భూమియందులేచిన సుడిగాడ్చులను తుండంబులచేత సముద్రోదకమును పానముజేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నంతరిక్షముం దభ్యాసముఁ జేసిన విద్యచేతనో యన్నట్లుంబలె మరల వెళ్ళజెప్పెను. ఇది రూపకాథాపితమైన యుల్పేక్షలంకారము.

తే. కృతపయఃపాననవమేఘఃపృథుకములకు

రాలె నొయ్యన వడగండ్లఃపాలపండ్లు

మఱి బలాకాద్విజాలినంప్రాప్తి గలిగెఁ

బెరుగఁ బెరుగంగ ధ్వనియు గంభీరమయ్యె.

82

టీ. కృ...కున్-కృత=చేయఁబడిన, పయః-ఉదకములను క్షీరములయొక్క, 'పయఃపానీయ సుగ్ధయోః' యనిరత్నమాల. పాన=త్రాగుటగలిగినట్టి, నవ=కొత్త లైన, మేఘ=మొయిళ్ళనియెడు, పృథుకములకున్=పసిబిడ్డలకు, 'పృథుకశ్చాబకశ్చిశుః' అని యమరము. ఒయ్యనన్ = మెల్ల మెల్ల గా, వడగండ్లపాలపండ్లు=వర్షోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెన్=పడెను, మఱి=వెనుకను, బలాకా = కొంగలనియెడు, ద్విజాలి=పలునెరుసయొక్క, సంప్రాప్తి=ప్రాప్తిచుట, కలిగెన్ = సంభవించెను, పెరుగఁబెరుగంగన్=నానాట వృద్ధిబొందఁగా, ధ్వనియు=శబ్దమును, గంభీరమయ్యెన్=మిగుల నతిశయించెను.

తా. స్తన్యపానముజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్లమెల్లనఁ బాలపండ్లు రాలి, మరల పండ్లు మొలవఁగా నానాట వృద్ధిబొంది స్వరమతిశయించునట్లుదకపానము గల నూతన జలధరములకు వడగండ్లను బాల్యదంతములు రాలి, పిమ్మటఁ గొంగలను దంత పక్షిగలి క్రమముగా వృద్ధిజెందఁగా గంభీరధ్వని యతిశయిల్లె ననుట. రూపకా లంకారము.

మ. తనతోయం బినరళ్ళు లెత్త నిల వాఁత్యారేణుమూర్తి నృపేహం

ద్రుసకుం జెప్పఁగ మ్రచ్చుఁ బట్ట దివమందు నిష్ఠుఁ టింపం భయం

బునఁ దద్రశ్మి నహనీము న్వన డిగెం \* బో డాగి వే గ్రుమ్మరిం

ప ననం ధారలు దోచె మించు వెలిగింప నృబ్బుల న్వలిపె. 83

టీ. త...బు-తన=భూమియొక్క, తోయంబు = నీటిని, (తోయమనుశబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యనస్తువును బోధించుచున్నదిగాన శ్రేష్ఠమైనపదార్థమనుట.) ఇన రశ్మిలు=సూర్యకిరణములు, ఎత్తె=అపహరింపఁగా, ఇల=భూమి, వా...ర్తిక-

వాత్యా=సుడిగాలివలన నెగిసిపట్టి, రేణు=పరాగరూపమయిన, మూర్తి=శరీరము చేత, మహేంద్రునకు=దేవేంద్రునకు, చెప్పఁగ=ఎఱిగింపఁగా, ఆయుధ్రుండు, మ్రుచ్చు=దొంగను, పట్ట=పట్టుటకై, దివమందు=అంతరిక్షమందు, విల్లిటింపఁ=ధనుస్సునుబూనఁగా, భయంబున=భీతిచేత, తద్రశ్మి...మున్-తత్=ఆ నూత్యునియొక్క, రశ్మి=కిరణములయొక్క, సహస్రమున్=వేయును, వెనన్=వేగముచేత, డాఁగి=కొనరాకయుండి, వేన్=త్వరితముగా, వెల్లిపైన్=ప్రవాహము మీఁద, క్రుమ్మరింపన్=నిర్మించుటకు, డిగెంబో=ఏదెను గాఁబోలు, అనన్=అనునట్లు, మించు=మెఱపు, వెలిగింపఁ=కనుపించునట్లు వెలుంగు చేయఁగా, మబ్బులఁ=మేఘములయందు, ధారలు=నీటిధారలు, తోచెఁ=కనఁబడెను.

తా. భూమి తనయుడకములను ముఖ్యనిస్తువులను సూర్యకిరణములు హరించి కొనిపోయినవని సుడిగాలిచే రేపఁబడిన పరాగరూపమును దాల్చి యింద్రునితో మొఱవెట్ట నాయుధ్రుఁడంతరిక్షమందాదొంగలను బట్టుటకై తనధనుస్సును గనుపఱుపఁగా నందులకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకౌలముగా వానిం గ్రుమ్మరింప నుద్యమించినవోయననట్లు మేఘములనుండి వచ్చు నుడకధారలు మెఱపుల వెలుంగునఁ గానవచ్చుచుండెను.

చ. తొలితొలివచ్చుధారల కెదుర్కొని తచ్చటఁ దీరగెచ్చుటగా  
నలముచు ధాత్రి లేచి పాలుపారె మలీమనబొప్పవల్లుల  
తొలితొలి ధార కే వెఱచి • తోనె ఘనాఘము వానకాళ్ళకుం  
బలరిపుఁ డాలయాభిముల • భంగినె సంకెల లూన్చెనో యనఁ.

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగవచ్చుచున్న, ధారలకున్-నీటిధారలకు, ఎదుర్కొని=ఎదిరించి, తచ్చటన్=ఆధారాసమాహమును, తీరగెచ్చుటగాన్=లతాపరివేష్టనమన్నట్లుగా, అలముచున్=చుట్టుకొనుచు, ధాత్రిన్ = భూమియందు, లేచి=ఉత్థితమై, మ...లు-మలీమన=నల్లనైన, బొప్ప-పొంగలయొక్క, వల్లులు=తీరగెలు, బలరిపుఁడు=ఇంద్రుఁడు, అత్తొలితొలిధారకె=ముందుముందుగరిసినముదకధారకే, వెఱచి=మిగుల ఎరించునని జంకి, తోనె - వెంబడిసే, ఘ...కున్-ఘనాఘము=మేఘ సమాహమయొక్క, వానకాళ్ళకున్=ధారలచుపాదములకు, అ=ప్రసిద్ధమయిన, లయ=ప్రళయకాలమందలి, అభిములభంగినె=పు...లారాదై మేఘములకుంబలె, సంకెలు=నిగళబంధములు, డాన్చెనోయనన్ = ఒనర్చెనోయననట్లు, పాలుపారెన్=ఒప్పుచుండెను. ని. 'సమితి ర్చండలీ పిండి రింఘోలిః పటలీ ఛటా, మలీమసంతు మలీనం కచ్చరం మలదూషితం, బాష్పోనేత్రజలౌష్ణ్యజోః, ఇతీతు ప్రతతి ర్లతా' అని యంతట నమరము.

తా. నేలమీదఁ జరుకులు రాలఁగానే యందున్న వేడిమి పొగరూపమై పై కెగయుట ప్రసిద్ధముగావున ముందు ముందు నిర్మించు నుదకధారలచేతనైన గ్రీష్మతప తప్తభూమియొక్క పొగతీగ లెదుర్కొనుచుండ దేవేంద్రుండు తొలుదొల్తఁ గను పడినయుదకధారలకు వెలచి ముందు విశేషముగావ్విఁచునన్న శంకచేత మున్ను ప్రశంసకాలమేఘములైన పుష్కలవర్షములకు నిర్బంధించినవిధమున నీమబ్బులకు సుకలలు దగిలించెనో యన్న ట్లొప్పుచుండెనట.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి • నేతగులంబులు లేక మూకతఁ

వెడలెడుచోఁ గఠోరఘనఃబృందము లడ్డమువడ్డ వానిమే

యిడియ జవోష్కఁ బాతెడురఃవీందులదట్టపుబండికండ్రచ

ప్పుడుగతి మోసె రేవగలు • భూరిభయంకరగర్జ లత్తటిన్. 85

టీ ఎడపక=ఎడ తెగక, మింటిపయి=అకాశమును, మున్ను = నర్మకాల మనకుఁ బూర్వమును, నేతగులంబులులేక=ఏప్రతిబంధమునలేక, మూకతఁ=చప్ప డులేనట్లు, వెడలెడుచోఁ=పోవుచేళలందు, క ..లు-కఠోర=దట్టమైన,ఘన=మబ్బు లయొక్క, బృందములు=గుంపులు, అడ్డమువడ్డక=నిరోధింపఁగా, వానిమే=అ మే ఘముల శరీరము, ఇడియక=చూర్ణమగునట్లు, (ఇడియ నన్నది ద్రావిడదేశీయము.) జవోష్క=వేగముచేఁ వేండ్రముచేత, సా...తిక=సాతెడు = పరువిడుచున్న, గవీరుల=సూర్యచంద్రులయొక్క, దట్టపు=సాంద్రమైన, బండికండ్ర=రథచక్రముల యొక్క, చప్పడుగతి=ధ్వనివలె, రేవగలు=అహోరాత్రములు, భూరి...లు=భూ రి-ఆధికమగునట్లు, భయంకర=భీకరములైన, గర్జలు=ఊలుములు, అత్తటిక=అసమ యందును, మోసెక=శబ్దించెను.

తా. నిర్మకాలమునకుఁ బూర్వమున నాకాశము వెడతెగక యేలాటి ప్రతి బంధము లేమింజేసి నిశ్శబ్దముగఁ బోవునప్పుడు దట్టమైన మబ్బులచా శబ్దమురాఁగా వానికాయంబులు చూర్ణము లగునట్లు వేగముచేతి వేడిమితోఁ బరువిడుచున్న దినా కర త్త పాకరులయొక్క యరవముల చప్పడులపగిది నయ్యనసరంబున నహోరా త్రంబు లత్యంతభయంకరంబు లైన యులుము లుటేమెను.

చ. దినములవెంబడిం జడనిఁగి న్మును గోరిననీరులోనఁ బే

రినలవణంపుఘట్టముల • దృవ్యదిరమ్మదరావము ల్దవు

లొని పెటలించునార్భటు లొఁకో యనఁగా సతటిదృఢయంకర

స్తనితములఁ స్పృశించె సతిసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్. 86

టీ. దినములవెంబడిక=దినాలవరుసకు, జడనిధిక=సముద్రమందు, మునుగ్రో లిననీరులోనక=మున్నుద్రావిన రుదుదకములోపల, కే...లక = కేరిన-ఘనీభవం

చిన, లవణంపుఘట్టములకొక=ఉప్పుబిళ్ళలను, దృ...ల్ - దృష్టకొక=అతిశయించినట్టి, ఇరవైద=మేఘజ్యోతియ నెడు, దానముల్=కొర్చియ్యలు, తవుల్కొని=అంటుకొని, పె...కొక అనఁగాక-పెటలించు=పెట్టునట్లుగఁ జేయునట్టి, అర్భులులాకొక అనఁగాక=ప్రయత్నములొనర్చుట, స...లకొక-సతటిదృఢయంకర=మెఱుపులతోఁగూడిభయంకరములైన, స్తనితములకొక=ఉడుములను, అతి...ల్-అతిసాంద్ర=మిగులదట్టమైన, ఘనాఘన=వానకొలపు మొయిళ్ళయొక్క, గర్భగోళముల్=ఉదరప్రదేశములు, సృజించెకొక=కావించెను, 'వాన్వికాబ్దోఁ ఘనాఘనః' యని యమరము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు నానాట సముద్రమండుఁ ద్రావిన నీరు లోపలఁ జేరి యుప్పు బిళ్ళలు కాఁగా వానిని మేఘాగ్నులు దహింప నందుఁ బుట్టిన పెటపెటధ్వనులొనర్చునట్లు మించులచేత భయంకరములైయున్న యుడుము లామేఘములయందొప్పుచుండెనని భావము.

మ. ఇనరశ్మి ల్త్రయ వార్ధి జేరి జల మొక్కింతాన నాత్మోష్ణఁ జు  
య్యని వెంటం బొగముంచితో నెగసి వాతాధూతతత్సంధులం  
గన నౌచుం గళదశ్మలై వడకురేఖం ది క్కటప్రోత్థిత  
స్తనయిత్తు చ్చటఁ జంచల లైఱసె నాసారంబు దోరంబుగక.

టీ. ఇనరశ్మిల్=నూర్యకిరణములు, తృషణ్=దప్పిచేత, వార్ధికోచేరి=సముద్రమునుబొంది, జలముబిడ్కింత అనకొక-ఉదకమును గొంత పానముచేయఁగా, ఆ తోష్మిష్ణకొక=స్వకీయమైన యుబ్బుచేత, చుయ్యని=చుయ్యుమని ధ్వనిపెట్టి, వెంటకొక=వెంటడిగా, పొగముంచితోకొక=ఘామముగప్పకొనఁగా, ఎగసి=అంతఃక్షమునకెగసి, వా...లకొక-వాత=గాలిచేతను, అధూత=కదలింపఁబడిన, తత్సంధులకొక=అమబ్బయొక్క సంచలయందు, కననౌచుకొక=అగపడుచు, గ...లు-గళత్=జాఱుచున్నట్టి, అశ్రులై=కన్నీళ్ళుగలవై (వడదగిలినపుడు కన్నుల నీరు గాఱుట ప్రసిద్ధము.), వడకురేఖకొక=కంపించుచందమున, ది...టకొక-దిక్కుట=దిగంతములయందు, ప్రోత్థిత=పుట్టినట్టి, స్తనయిత్తు చ్చటకొక=మొయిళ్ళగమించుచు, అసారంబు=ముసరువాన, దోరంబుగకొక=అతిశయింపఁగా, చంచలల్=మెఱుపులు, మెఱినెకొక=వెలిఁగెను. ని. 'స్తనయిత్తు ర్విలాహకః, ధారాసంపాత ఆసారః చఞ్చలాచపలాపిత' యని యంతట నమరము.

తా. నూర్యుని కిరణరూపంబు లగు మేఘములు సముద్రోదకమును బీల్చుతఱి దమయొక్క యూష్మముచేతఁ జుయ్యుమని శబ్దించుచుండ, వెంటనే పొగ చుట్టికొన్నందునఁ బైకెగసి వానియపుచేతఁ గదలింపఁబడినందునఁ, దమయందు గానవచ్చుచుఁ గాఱుచున్న కన్నీరు గలవై కంపించుచందంబుననున్న మెఱుపులు దిగంతముల

యందు జనించిన మేఘములయందు జడివాన గురియుచుండఁగాఁ బ్రకాశించెనని భావము.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్టోగ్రమార్తండమం

డల మానం దనవైరివైరి సఖుఁ డొంటం దబ్రీవిం బీల్చి య

య్యిల కొక్కువ్వుడిఁ గ్రుమ్మరింపఁ దగుఁ దాని నెంతైన నంతైనమం

డలముక్ రాహుపాసంగఁదాల్చుగతి మింటం బర్వె నీలాభ్రముల్.

టీ. ఇలకుఁ=ధూమికి, క...లకుఁ-కల్గిన=ఉన్నటువంటి, జీవనంబులకుఁ=ఉదకములను, ని...ము-నిజ=రాహువునకు, అనిష్ట=శత్రువైన, ఉగ్ర=తీక్షణమైన, మార్తండుండలము=సూర్యుని బింబము, అనకుఁ=పానము సేయఁగా, త...రి-తన=తనయొక్క, వైరివైరి=పగవాని పగవాఁడు, సఖుఁడొంటకుఁ=మిత్రుఁడగుటచేతను, (అనఁగా లోకమండు దన శత్రునిశత్రువు దనకు మిత్రుఁడౌట ప్రసిద్ధముగాన ధూమియందున్న జలముల నపహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకును ధూమికిని మైత్రియనుట.) తద్రవిఁ=ఆసూర్యుని, సీల్చి=ఊటుకొని, (మందు సూర్యుఁడు హరించిన యుదకములను మరల నాకర్షించి యుట.) అయ్యిలకుఁ=ఆధూమికి, ఒక్కువ్వుడిఁ=ఒకపర్యాయమే, గ్రుమ్మరింపఁ=కురియుటకు, తాకుఁ=ఆరాహువు, ఎంతైనకుఁ=ఎంతటి యాకృతిగలవాఁడైనను, తగుకుఁ= సమర్థుఁడగునో, అంతైనమండలముకుఁ=అంతఁగా బెరుగుచున్న బింబమును, రాహు=పైఁహికేయుఁడు, పాసంగకుఁ=సరిపడునట్లు, తాల్చుగతిఁ=ధారణ మొనరించెనోయన్నట్లు, నీలాభ్రముల్=నల్లమబ్బులు, మింటకుఁ=ఆకాశమండు, పర్వకుఁ=వ్యాపించెను.

తా. ఆకాశమం దంతట వ్యాపించియున్న నల్లమబ్బులను జూడఁగా ధూమి తనజీవనంబులను సూర్యుండు పానముజేసి హరింపఁగా దాని మరల రిప్పించుకొన వలయు నన్న యభిప్రాయముతో సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతో జెప్ప నతఁడు ధూమికి మిత్రుఁడౌటంజేసి యసూర్యకిరణములయందున్న యుదకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్యమించిన రాహుమండలమో యన్నట్లుండెను.

తే. పుట్ట వెడలి నభోభిత్తిఁ బట్టుశక్తి

కార్ముకపుఁబెద్ద పలువన్నెకట్లజెఱి

దైన నడచెడు కాళ్ళగుంపనంగ గాల్చి

కార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

89

టీ. పుట్టవెడలి=నల్లకమునుండి బయలుదేలి, శ్లో. 'నల్లకాగ్రాత్ప్రభవతి ధనుః ఖండి మాఖండలస్య' యని కాలిదాస ప్రయోగము. నభోభిత్తికుఁ=ఆకాశమని

యెడుగోడను, ప...ది-పట్టు=ఆవలంబించునట్టి, శక్రకార్తుకపు=ఇంద్రధనుస్సునియె  
డు, పెద్ద=గొప్పదైన, పలువన్నె=నానావర్ణముగల, కట్టజెట్టిది = కట్టుగలకలపది  
సంబంధి, విన, న...పు-నడచెడు=చనుచున్నట్టి, కాళ్ళగుంపు అనగఁగ=పాదముల  
చాళ్లనునట్లు, గాలిఁ=వాయువుచేత, కాఁగొని=నల్లనిపై, వానకొళ్లు=వర్షధారలు,  
దిగంతములఁ=దిక్కులములయందు, నడచెఁ=ప్రవర్తించెను.

తా. నల్లకమునుండి వెడలి యాకాశ ముచుగోడ నాశ్రయించి నడచుచున్న  
యంద్రధను స్సునియెడు బహువిధముల వన్నెలుగల కట్టు గలిగియున్న జెట్టికాళ్ళో  
యనునట్లు నలుగడలయందును వర్షధారలు కానబడెను.

చ. ఒకచినుకు న్ననన్య యగు • నుర్వికి డిగ్గఁగ నీవు మూఁగి చా  
తకము లటంచు లోఁ గనలి • దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం  
డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు • నాశపుటుండలు వోలె రాలెఁ ద  
క్కకపడు వర్షధారల ముఖస్థము లై కరకానికాయముల్. 90

టీ. ఒకచినుకుఁ=ఒక్క బిందువును, సనన్య = పయిరులోఁగూడినది, అగు  
ఉర్వికిన్=వివభూమికి, చాతకములు=స్తోకకపక్షులు, మూఁగి = చుట్టుకొని, డిగ్గఁగ  
నీవు=జాఱనీయవు (తామే వర్ష బిందువుల నన్నిటిని పానము చేయును) ఆటంచుఁ=  
ఈలాగనుచును, అల=ప్రసిద్ధుఁడైన, మేఘుఁడు=జలధరుఁడు, లోక = లోపలను,  
కనలి=కోపించి, దట్టముగాన్=నిబిడముగాను, అడుచుండక=సంచరింపక, చనఁ=  
పోవునట్లు, డోదఁగాఁ=వెళ్ళునూఁదఁగా, తొరఁగు=పడుచున్న, నాశపుటుండలువో  
లెఁ=క్రొవీయిందలియుండలవలెను, (లోకమునఁ బట్టువారు నోటలో నుం  
డలు వేసికొని గొట్టముతో వానిఁ బట్టలపైఁ బడునట్లు నుట ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రయో  
గించినాఁడు.) కరకానికాయముల్=ఎడగండ్లరాసులును, తక్కక=ఎడతెగక, పడు  
=పతనమగుచున్న, వర్షధారల=వానకొళ్ళయొక్క, ముఖస్థములై=అగ్రములయందు  
న్నవై, రాలెన్=పడెను. శ్లో. 'సర్వంసహపతత మంబు నచాతకానా'మని యున్న  
ప్రకారము భూసంస్పృష్టిజలము చాతకములపై రోగి పోతువుగాన నంతరాళముననే  
గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొక బిందువునైనను భూమియందుఁ బడెనీక పానముఁజేసి  
గుంపై యాడుచుండఁ జూచి మేఘుల దాత్మలోఁ గోపించి యాచాతక పక్షుల గొట్టు  
టకై పట్టలఁ బట్టువాఁడు నోటనించిన ముండలను గొట్టముద్వారా వెళ్ళగొట్టుచుండు  
బున నెడతెగకుండ వర్షధారాముఖంబున వర్షింపఁగ వడగండ్లు రాలె నని భానము.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము • న్నైశపళి నేటవా

ల్పడిగాలి నట్టిండ్లఁ • దిడిపి చనఁగ

నట్టై తో వడగండ్ర • కట్టావులు దుమార,  
 మాపులు రేచి రెండవదియుఁ జన  
 మఱి మూడవది నిల్చి • మెఱసి బిట్టుటిమి శీ,  
 కరవారిస్పష్టేఁ జేకటిగ నలమ  
 నుయ్యెలచేరుల • యోజు బైపై వెండి,  
 జల్లుపైఁ జల్లుపై • లల్లుకొనఁగ  
 తే. భూభిదాపాది దుర్భరాంభోధరంపు  
 వడి మరుస్సంధుఁ దెరలక • కడవ వంచి  
 నట్లు హోరని ధారాఘ • మైక్య మొంది  
 విన్ను మన్నును నొకటిగా • వృష్టి బలసె.

91

టీ. ఎలగోలుజల్లు=మొదటవచ్చినవానజల్లు, ముక్=ప్రథమమందు, పెళపెళ=పెళ పెళధ్వనితో, ఏటనాల్పడి=సంపుగా వాలి, గాలిన్=వాయువుచేతను, నట్టిండ్రన్=గృహమధ్యభూములను, తడిపి=నాన్ని, చనగన్=పోగా, అట్టై=అప్రకారమే, తోన్=వెంబడిగానే, ఇడగండ్ర=ఇడ్డపలములయొక్క, కట్టావులు=అవిరులు, దుమారము=పరాగమును, ఆవులు=ఉబ్బులను, రేచి=ఎగురజేసి, రెండవదియున్=రెండవదియైనట్లును, చనగన్=పోగా, మఱి=పిమ్మట, మూడవది=తృతీయమైనవానజల్లు, నిల్చి=నిలువబడి, మెఱసి=మించులను వెలిగించి, బిట్టుటిమి=మిగులగర్జించి, శీకర=తుంపరలతోగూడిన, వారిన్=ఉరకముచేత, స్పష్టిన్=ప్రపంచమును, చీకటిగ నలమన్=ఆంధకారమగునట్లు చుట్టుకొనఁగా, ఉయ్యెలచేరులయోజన్=దోలయొక్క గొలుసులవలెను, పైపైన్=మీఁదమీఁదను, (వెంటవెంట ననుట.) వెండి=మఱియును, జల్లుపైక్=వర్షముమీఁదను, జల్లు=వర్షము, పెల్లు=అతిశయముగ, అల్లుకొనఁగాక్=క్రమ్యకోఁగా, భూ...న్=భూభిదాపాదిభూ=భూమియొక్క, భిదా=భేదమును, అపాది=ప్రపాదించుచున్న, నిర్భర=భరింపకత్యముగాని, అంభోధరంపు=ఉదకాతిశయముయొక్క, ఇడిన్=వేగముచేతను, మరుజంధుక్=జంఝామారుతముచేతను, 'ఝంఝావాతస్సస్పష్టికి'యని యమరము. తెరలక=తెమలక, కడవనంచినట్లు=బానకుమ్మరించినవై భరిని, హోరని=హోరునుమధ్యనితోగూడి, ధారాఘము=ధారాసమాహము, విక్రమము=వీరభవించి, విన్నుమన్నునునొకటిగా=అకౌభూములు రెండనొక్కటయగునట్లు, స్పష్టి=వర్షము, బలసెన్=స్పృధిఁబొందెను.

తా. ఆవును భూమ్యంతరము లేకమగనట్లు హోరుమను ధ్వనితో నెడతెగక నిర్మము గుండుచుండెనట.



మ. అలవర్జస్యః కేకిపాత్రములగుం • పాడించుచో మేఘముం  
డలపున్ మద్దెల గుంగ లేవను మరున్వార్దంగికుం డర్థి నె  
త్త లలి స్నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం • దారాడునత్తెల్లజ  
ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలును దల్లోలేంద్రగోపంబులున్.

టీ. అలవర్జస్యః=అయింసుఁడు, కే...పు- కేకి=మ యూరములనియెడు, పాత్రములన్=నటులయొక్క, గుంపు=చమూహమును, పాడించుచోన్=నాట్యమాడించుతఱి, మరున్వార్దంగికుండు=వాయుననెడు మద్దెలకాఁడు, లలిన్=విలాసముగా, అర్థి=ప్రియముతో, మేఘమండలపున్ మద్దెల = మబ్బులగుంపను మృదంగము, క్రుంగన్=వంగఁగా, లేవను=ఉత్థితముకాఁగా, ఎత్తన్=పై కెత్తఁగా, ధారలును=ఉదకధారలును, నేలకున్=ధూమికి, వ్రాలుచున్=వంగుచును, ఎగయుచున్=మీరికి నెగయుచును, తా...లున్-తారాడు=శీరాడుచున్న, అత్తెల్లజల్లులున్=అధవళమయిన జాలరులును, తల్లోలేంద్రగోపంబులున్-తత్=ఆ వర్ష ధారలయందు, లోల=చలించుచున్న, 'చలల్లోలంచలాచల'మని యమరము. ఇంద్రగోపంబులున్=అర్ధ్రపురుగులును, కెంగుచ్చులున్=ఎఱ్ఱనికుచ్చులును, అయ్యెన్=అయెను. రూపకాలంకారము.

తా. ఆ ట్లమోఘముగా వర్షించుసమయంబున నాప్రసిద్ధుండగువర్జస్యఃఁడు మయూరము లనునటుల నాడించునవసరంబున మేఘములు మృదంగములుగా, వాయువు మద్దెల వాయింపువాఁడుగా, జలధారలు జాలరులుగా, వానియందు జలించుచున్న యార్ధ్రపురుగులు గెంగుచ్చులుచుగాఁ గన్పట్టెనని భావము

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ • మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా  
ల్లా హతి నీడ్చి వీగుప్రజలం గలప న్నొగు లొందె నంబుభృ  
ద్వాహచలద్రథత్వము మొద ల్మొలుగ్గధ్వజ మెక్క నొటగా  
నాహదనం జెలంగుజన • మాంతము నూళ్ళకుఁ బోవ రామియున్.

టీ. ఓహరిసాహరిన్ = తఁడోపఠండముగాను, ప్రథమము = ముందఱగా, ఒల్కెడుధారలన్=కురియుచున్న నీటిధారలను, గాడ్పులు=వాయువులు, హతిన్=తమయొక్క కొట్టుచేత, ఏటవాల్గాన్=చేటచేర్చగా, ఈడ్చి=అక్కర్చించి, వీగుప్రజలన్=మొగులయందు దాఁగినజనులను, కలపన్=తడిపివ్యాకులపెట్టఁగా, మొగులు- మేఘము, అం...ము-అంబుభృద్వాహ=దేవేంద్రునకు, 'కురాపాణ్యేఘవాహనః' యనియమము. చలద్రథత్వము-చలత్=కిదలుచున్న, రథత్వము = స్వంగనభావమును, ఒండెన్ = పొందెను, ఈజనమింతకుముందేల వెళ్ళక నిల్చియుండెననుశంకను వారించుచున్నాఁడు.- మొదల్=లోలత, మొలుగ్గధ్వజము=మించనియెడు టెక్కము, ఎక్కనొటగాన్=అరోహణముచేయఁగా, అహదనన్=అధ్వజారోహణ

సమయమందు, చెలంగుజనము=ఉన్నప్రజలు, అంతము=కడవఱకును, 'అక్షిపదశ్శబ్ద' వ్యాప్తా నీమాశ్శేధాతుయోగజీ' యని యమరము. ఊళ్లకు=గ్రామములకు, పోవరా మియుక్ = వెళ్ళుటకు యుక్తముకావంతున, (వానవెలియువఱకునుట.) రథత్వము నొందె నని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందుగాఁ దండోపతండంబులుగాఁ గురియుచున్న వర్షధారలను గాడ్పులు విసరుచున్న వేగముచేతఁ జేటచేర్పుగా లాగి, మఱుఁగునదాఁగినట్టి ప్రజలను గ్లేశపెట్టఁగా, మేఘము లింగ్రునుకు జలద్రవమగుటను బొందెననియు; లోకము నందుత్సేవాగులలో ధ్వజారోహణకాలమందున్న జనులు ధ్వజారోహణమువఱకు నచ్చటనే యుండుట ప్రసిద్ధముగాన, మించనియెడు ధ్వజము నెత్తగానే యచ్చటను న్నుజనులు తుదవఱకు నుండిరో యన్నట్లు కదలుటకు యత్నములేక యావర్షమునందుఁ దడిసిరనియును భావము. మేఘము లింగ్రునికి రథముగాను, వర్షధారలు లేఱుమోకులు గాను, మఱుఁగున వంగినప్రజలు రథమిడ్చువారుగా నుత్తేజ్జీవఁబడెను.

✓ తే. మిగుల నామని బచ్చచాంపేయకముల  
నమ్మి కడపళ్ళఁ దము వైచినాఁడు మగుడ  
నానపడువారి నవ్విన + ట్లల్ల విచ్చెఁ  
గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు.

94

టీ. మిగుల=మిక్కిలియును, అమనిక్=వసంతముతువునందు, పచ్చచాంపేయకములక్ - పచ్చ=పసుపునెన్నెగల, చాంపేయకములక్=సంపెగలను, 'భండీ రోప్యధచాంపేయ శ్చంపకోపేమపుష్పకః' యని యమరము. నమ్మి=నిత్యమని విశ్వసించి, కడపళ్ళఁ=కడపటను, (కంచెలోననుట.) తముక్=కేతకులను, వైచి = పడవయిచి, నాఁడు=వర్షర్తువునందు, మగుడన్=తరిగియును, అనపడువారిక్=అకించెడువారిని, నవ్వినట్లు=ఆపహసించినట్లు, అల్లక్=మెల్లగా, కేతకీగహనతతులు=మొగలితోటవరుసలు, కలయక్ = అంతలును, మూతులు = ముఖములు, విచ్చెక్ = వికసించెను.

తా. ఆ వర్షర్తువల దంతట వికసించియున్న మొగిలిపువ్వులనుజూడఁగా వసంతముతువునందుఁ బ్రబలియున్న సంపంగిపువ్వులను నమ్మి తమ్ముఁ గడపట వేసి యిపుడాసంపంగులు లేకపోవుటచేత మగల నపేక్షించుచున్న జనులను జూచి నవ్వినట్లుండెననియు నాపత్తనమునందుఁ దోటలచుట్టును మొగిలిపూవు లుండుట ప్రసిద్ధముగాన, గడపట వేసినట్లు వర్ణించె ననియును భావము.

చ. అనయము నందనంబు దివియందున యుండఁ బ్రసూనవాననల్  
గని పటతెంచిపోవు నలకారుమెఱుంగులె పోవ రాక చి

కెన్ నో వనగంధలుబభుజుగీపరివేష్టన నామొగిల్లపిం  
డునఁ జెలఁగెం బసిండితగంటుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్.

టీ. ఆనయము=ఎల్లప్పుడును, నందనంబు=ఇంద్రోద్యానవనము, దివియంచున  
= ఆకాశమునందె, ఉండన్=ఉండఁగా, ప్రసూనవాసనల్=నందనోద్యాన కుసుమా  
మోదములను, కని=పొంది, పఱ తెంచిపోవు=పన్నించుటకు భూమికిదిగివచ్చిన మేఘ  
ములతోడను వచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల=ప్రసిద్ధమైన, కారుమెఱుఁగులె=తొలకరి  
మెఱుపులై, నవ=క్రొత్తదైన, గంధ=పరిమళమునందు, 'గంధేగంధకి ఆమోదే దేశే  
సంబంధగర్వయోః' యని విశ్వము. లుబ్ధ=లోభపడుచున్న, భుజగీ= ఆడువాగుఁబా  
ములయొక్క, పరివేష్టన=చుట్టుకొనుటచేతను, పోవరాకచిక్కెన్ = చరణాలక  
పట్టుపడెనో, నాఁ=ఆచునట్లు, మొగిల్లపిండునన్ = మొగిలిననుమందు, పసిండితగంటున్=  
బంగారువన్నెను, తెగడున్=తీరస్కరించుచున్న, పువురేకు మొత్తముల్ = పువ్వుల  
రేకులసమూహములు, చెలఁగెన్ = ప్రకాశించెను. పేతూ త్రేప్తిక్ష = స్తూత్రేప్తిక్ష.

తా. ఆ దేశమునందుఁ గంచెలగునలనుండెడు మొగిల్లయుండఁ జొక్కపుబం  
గారువన్నెగలపువ్వుల రేకులఁజూడఁగా గగనంబున నె యనవరతమునుండునందనోద్యా  
నవనప్రసూన పరిమళంబుల గ్రహించి తమకౌఠారంబులగు మొయిల్లవెంట నన్నించుట  
కై భూమికి నరుగుచెంచి మరల పోవుచున్న మెఱుపు లానగంధమునం కానక్తముల  
యిన శ్రీసర్పములచేతఁ జాట్టబడి కదలుటకు శక్తిలేక నిలువఁబడియున్నవో యన్న  
ట్లుండె నని భావము.

చ. బలుసెగ నించువిల్లడుగుఁ బట్టినదే యిపు డాకుబూదిగెం

పులఁ ద్రిరుచిత్వ మూఁది మరుముష్టి బిగిం దివిఁ గ్రాయు మాక్తికం  
బుల జడి దీన నందఱకుఁ బో యిది యింద్రునిదేని పుట్టరాఁ  
గెలనమొ నాగ బో ల్విలుజిగిం గరకాస్త్రుతి నొప్ప మేఘముల్.

టీ. బలుసెగన్=మిక్కిలమగువెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలమందనుట.) ఇందు  
విల్లు=చెఱుకువిల్లు, అడుగుఁబట్టినదే=భూమినిబడవేసినదే, (అనఁగా మొలుగువేసినచెఱ  
కేయఁట.) ఇపుడు = ఈవర్షాకాలమందు, ఆకుబూదిగంపులన్=ఆకు = పచ్చనియా  
కులచేతఁ బసరునల్లము, బూది=నడచునుండు తెలుపు, కెంపుల్=చెఱుకుననుండెడియె  
ఱుపును, వీనిచేత, త్రిరుచిత్వము=హఠి శ్వేత రక్తము లనియెడు ప్రవిధకాంతులుగలి  
గి యుండుటను, ఊఁది=పొంది, మరుముష్టిబిగిన్=మన్నగనిపిడికిటిబిగిచేతను, దివిన్=  
ఆకాశమునందు, మాక్తికంబులజడి=ముత్యపువ్వులు, దీనన్ = ఈధనుస్సును, క్రా  
యన్=వెల్లగ్రాయును, అందఱకుఁ పో=ఎల్లవారికిని పోవునుజామీ, ఇది = ఈ  
ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని=ఇంద్రునిదైన పక్షమున, పుట్టరాఁగెలనమొ=పుట్టలానుండి

యేలవచ్చెను, నాగఁగ్=అనునట్లు గా, పోలు=చూడఁదగిన, విలుజిగ్=ఇంద్రధనుగ  
కాంతిచేత, కరకాగ్రుతిఁ=నడగండ్లవానచేత, మేఘముల్=మొయిళ్లు, ఒప్పెక్=  
చెన్నొండెను.

తా. గ్రీష్మకాలమందు వెట్టచేత నిత్యధనుస్సు నేలం బడియుండి యిప్పు డా  
కు బూది కంపు లనియెడు మూడువర్ణములు గలిగినదై మరునిముష్టినిగిచే వెలుపలికి  
హక్తికముల నిర్తించుచున్నదినుమా ' అట్లుగాక ఇంద్రునిదైన నీధనుస్సు పుట్టచుండి  
రావలసిననిమిత్త మేమని తోఁపింపఁజేయుచున్న యింద్రధనుగకాంతిలోఁగూడిన నడ  
గండ్లచేత మేఘము లాప్పుచుండెనని భావము. శుభాపహ్నవానుప్రాణితో శ్రేష్ఠా  
లంకారము.

చ. అతిజల మబ్ధిఁ గ్రోలె నితఁ • డంతయు రా నతివృష్టిదోషమా  
మితి నిపు డబ్ధతం బరిణామించినతోయమె చాలుఁ బంట క  
స్మృతి నలధాత గట్ట గగఃనంబున వర్తులత స్సమంతో  
వృత మగు నేతుమండలము • శ్రీపరివేషము సుట్టె భానునిఁ. 97

టీ. ఇతఁడు=ఈ సూర్యుఁడు, అబ్ధిఁ-సముద్రమందు, అతిజలము=మిక్కిలి  
నీటిని, గ్రోలెఁ=పానముచేసెను. అంతయుఁ = పానముచేసిన యుదకమంతయు  
ను, రాఁ = వచ్చినపక్షమున, అతివృష్టిదోషమాఁ = అతివృష్టిరూపమగు నీతిబాధ  
యగును, మితిఁ = తగుమాత్రముచేతను, ఇపుడు = ఈ సమయమందు, అబ్ధతఁ=  
మేఘవృక్షముచేత, పరి...మె - పరిణమించిన=ఏర్పడిన, తోయమె=ఉదకమే, పంట  
కుఁ=సస్యములు ఫలించుటకు, చాలుఁ=పూర్ణమగును, అన్మృతిఁ=అనునట్టితలంపు  
చేత, అలధాత=ఆ బ్రహ్మ, కట్టఁ=కట్టగట్టఁగా, గగనంబునఁ=ఆకాశమందు, వర్తు  
లతఁ=వలయాకృతిచేతను, స...ము అగు - సమంతతః=అంతటను, స్మృతమగుఁ=  
చుట్టికొనియున్న, నేతుమండలము=మండలాకారమగు కట్టయొక్క, శ్రీఁ=కాంతి  
చేత, పరివేషము=వరదగుడి, భానునిఁ=సూర్యుని, చుట్టెఁ=చుట్టుకొనెను.

తా. సూర్యునిఁ జుట్టికొనియున్న పరివేషమునుజూడఁగా నీ భానుం డబ్ధియం  
దతిశయముగ నుదకపాన మొనరించియున్నవాఁడు గాన నితనికిరణము లీవల నావలవ  
చ్చెనేనియతివృష్టిదోషముఘటించును. మేఘరూపమువహించి యిపుడు మితముగ నన్నిం  
చినయుదకము సస్యములకుఁ జాలియున్నయది యని ధాత తనమనంబున నాలోచించి  
యాసూర్యునికిరణములకుఁ గమనంబులక యుండుటకై పరివేష మనుమిషచేత నాస  
హస్రాంకుని బంధించెనో యన్నట్లుండెను.

తే. గగనరంగస్థలంబున • మిగులఁ బ్రాధి  
మమునఁ గాళిక నిల్చి కోలము నటంపఁ

బారి మొగంబున రాలు నిఁప్పక లనంగ  
గుంపులై రాలె మహి నింద్రఁగోపతతులు

98

టీ. గ...నక - గగన = ఆకాశమనియెడు, రంగస్థలంబునక = నాట్యభూమి  
యందు, మిగులక = మిక్కిలి, ప్రాధిమ్యమునక = దిట్టతనముచేత, కాళిక = ముప్పలగుం  
పనెడి కాళికాక్షి, 'మేఘజాలేపి కాళికా' యని యమరము. నిల్చి = నిలవంబడి,  
కోలమునటింపక = నాట్యమొనరింపఁగా, పారిక = అధికముగా, మొగంబునరాలు =  
ముఖమునుండి పడుచున్న, నిప్పకలనంగక = అగ్నికణములతో యన్నట్లు, ఇంద్రగో  
పతతులు = అద్భుతపురుషులు, గుంపులై - మొత్తములై, మహి = భూమియందు, రాలెక  
= పడెను. రూపకానుసారితో త్రేక్షాలంకారము.

క. ద్యుమణిక రాళి మొగుల్లై

యమవన శశి గలయఁ గూర్చి హద నొటయు న  
య్యమృతపుబిందులై క్రమ్మట  
నుమిసెడు ననఁ గలయఁ గరక లుడుగక రాలెక.

99

టీ. ద్యు...లి-ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, 'ద్యుమణిస్తగణ్నితః' యని యమర  
ము. క రాళి = కిరణపత్తి, మొగుల్లై = మేఘములై, అమవనక = దర్శయందు, శశి =  
చంద్రుడు, కలయక = తమతోఁ గలియుటలన, కూర్చి = అమృతబిందువులనుగూడఁ  
బెట్టికొని, (చంద్రుండు మృతకిరణాండగుటచేత ననుట. అమావాస్యనాడు చంద్ర  
సూర్య లేకపోవగలుగుట ప్రసిద్ధము.) దర్శనూర్వేంగు సంగమోయని యమరము.  
హదనొటయు = వేళరాఁగానే, అయ్యమృతబిందులై = అయ్యమృతకణములనే,  
క్రమ్మటక = మగుడను, ఉమిసెడునక = వెళ్లఁగక్కుచున్నవోయన్నట్లు, కలయక  
= అంతటను, కరకలు = విడగండ్లు, ఉడుగక = విడతెగక, రాలెక = పతనమాయెను.

తా. అవిచ్ఛిన్నముగా నర్థముతోఁగూడ రాలుచున్న రుచ్యంబులగు నడగండ్లను  
కూడఁగా సూర్యకిరణములు మేఘములై అమావాస్యయందుఁ జంద్రునితోఁగూడి  
గ్రహించికొని కూడఁబెట్టియున్న అమృతబిందువుల సమయము తటస్థింపఁగా మరల  
వెళ్లఁగక్కుచున్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. స్ఫురణ మొగుళ్ళపై మొదలఁ బొల్చి జలస్రతి నాడునాటికిం  
గరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణిఁకార్మకరక్తిమ యెల్ల వెల్లి గె  
న్నరుగులు గట్టినట్టులు గఁనుంగొన నయ్యె సురేంద్రగోపముల్  
గరఁగినవింటియప్పనరుంకై వడిఁ దెట్టెలు పెట్టువచ్చిక.

100

టీ. స్ఫురణ = ప్రకాశముచేత, మొగుళ్ళపై = మేఘములమీద, మొదలన్ = ప్రథమమందు, పొల్చి = బిప్పి, జ...తిక్ - జల = ఉదకముయొక్క, స్రుతిన్ = స్రవణముచేతను, నాఁడునాటికిన్ = దినదినమునకు, కరఁగుచున్ = కరఁగిపోవుచు, పుట్టుచున్ = ఉత్పత్తియగుచు, ఉం...మ ఎల్లన్ = ఉండు = ఉన్నటువంటి, మణికార్డుక = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, రక్తిమ ఎల్లన్ = అరుణ్యమంతయును, వెల్లిన్ = వజ్రదయందు, కెన్నురుగులుగట్టినట్లులు = రక్తవర్ణముగల ఘనములయినట్లు, కనుగొననయ్యెన్ = చూడసాంపై యుండెను, కరఁగిన = ద్రవించి స్రవించిన, వింటియప్పసరుకై నిడిన్ = అమణి ధనుస్సుయొక్క - యాకుపచ్చవర్ణమువలె, తె...కన్ - తెట్టెలు పెట్టు = గుంపులైయున్న, పచ్చికన్ = పచ్చికపట్లయందు, సురేంద్రగోపములు = అర్చిపురుగులు, కనుగొనన్ బప్పెన్ - అని క్రిందికి నన్వయము.

తా. ఇంద్రధనుస్సుకరఁగఁగా నైనరక్తిమము గెన్నురువువలె అర్చిపురుగులును, కరఁగినపసరువలె పచ్చికలును కానవచ్చెనని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. పెళపెళ మబ్బు బిట్టులుమ \* భీతి విదూరశిలాంకుర \* చ్చల్లో  
త్పలకినియై ప్రియున్నిదుర \* వోవుహరి న్వడిఁ గౌఁగలింపఁగాఁ  
దలరి ధరిత్రి సాఁచుగఱుఁ \* దాల్చినకేలనఁ గంకణంపుమ్రో  
తలఁబులు దేల వండు పయిఁ \* దాల్చి నదుల్యడిఁ జొచ్చెవారిధిఁ.

టీ. మబ్బు = మేఘము, పెళపెళన్ = పెళపెళమను, బిట్టులుమన్ = విశేషముగా గరింపఁగా, భీతన్ = భయముచేతను, వి...నివి-విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క, అంకుర = మొలకలయొక్క, పటా = సమాహము చేతను, ( ఇల యనుపాతమున వ్యాజముచేతనని యర్థము. ) ఉత్ = ఉద్గతమైన, పులకినియై = రోమాంచముగలదై, మేఘములులుగా వైదూర్యాంకురములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము శ్లో. 'విదూరభూమిర్నపమేఘశబ్దాదన్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ' అని కాళిదాసమహాకవిప్రయోగము. ప్రియుక్ = ఇష్టఁడైనట్టియు, ని...రిన్ - నిదురఁబోవు = నిద్రించుచున్న, హడిన్ = శ్రీకృష్ణస్వామిని, ఎడిన్ = వేగముచేత, కాఁగిలింపఁగాన్ = అలింగనమొనరించుటకొఱకు, తలరి = త్వరపడి, ధరిత్రి = భూమి, చాఁచు...లు-చాఁచు = ప్రసరింపఁజేసినట్టియు, గఱుఁదాల్చిన = పులకాంకురతమైనట్టి, కేలుఅన్ = హస్తమాయన్నట్లు, కంక...లన్ - కంకణంపు = కంకణపక్షిలనియును నెలయములయొక్క - ( జాత్యేకినిచినను. ) మ్రోతలన్ = శబ్దములచేతను, పులు = పచ్చికనపు, తేలన్ = మునుంగుకై పైచుండునట్లు, వండు = బురద, పయిన్ = మీదను, తాల్చి - ధరియించి, నడున్ = వడ్లు, నిడిన్ = వేగముతో, వారిధిన్ = నదుద్రమందు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు పెళిపెళిమని యులుముగా భూదేవి భీతినొంది నిద్రవోవు తనభర్తయగు శ్రీమహావిష్ణువును గొరిగించుటకోఱుకఁ జూచిన గఱుఁదాల్చినట్టిహస్తమో యన్నట్లు కంకణధ్వనులు విస్తరిల్లఁగా వండునీళ్లతోఁ బచ్చిక నవును బైనిఁదాల్చి ప్రవాహములు సముద్రమును బ్రవేశించె నని తాత్పర్యము.

తే. కేకిషడ్జంబె తక్కఁ గోకిలపువంచ

మం బలుటఁ దోయిపదరులు • మది పొనఁగమి

నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్ప నదులచో • నమృత మయ్యెఁ

బ్రోషితల చేరికకు నంపుఁబోటివోలె.

102

టీ. కేకిషడ్జంబె తక్కన్ = నెమలియొక్క షడ్జస్వరముదప్పు, ని. 'షడ్జంబయూరో నదతి పికః కూజతి పచ్చామ' మ్మని యమరము. కో...బు - కోకిలపు = కోయిలయొక్క, పంచమంబు = పంచమస్వరము, అటుటన్ = లేకపోవుటవల్ల, తో...లు - తోయి = మేఘములయొక్క, పదరులు = ధ్వనులు, (ఉరుములనుట.) మదిన్ పొనఁగమిన్ = మనంబునకుఁ దగనివై యుండుటవలన, అదియున్ = అషడ్జస్వరమును, ప్రియున్ = వల్లభుఁడైన సముద్రుని, కూర్పన్ = కూర్చుటకై, నదులచోన్ = సరిత్తులపట్లను, అమృతమయ్యెన్ = సుధారసమాయెను. (హితమాయె ననియర్థము.) ప్రోషితలన్ = విరహిణులయిన స్త్రీలను, చేరికకున్ = నాఘలపాంశునకు, అంపు...లెన్ - అంపు = పంపునట్టి, బోటివోలెన్ = మందయానవలె, హితమయ్యెనని క్రిందికినన్వయము. శ్లో. 'దేశాంతరగతేకాంతే ఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా' యని వారిలక్షణము.

తా. పెర్మాకాలమునంపు నెమిళ్ళయొక్క షడ్జస్వరముదప్పు కోయిలలయొక్క పంచమస్వరంబు లేమింటేసి మేఘములయొక్క గర్జనధ్వను లుల్లంబునకు నిష్పములుగాక యాషడ్జస్వరమే విరహిణులైయున్న వామలోచనలను దమతమనాఘలచెంతకుఁ జేర్చునట్టిబోటివలె నదులకు వానికిం బ్రియుండయిన సముద్రునిఁగూర్చుట విషయమై యిష్టమాయెననుట. ఇచ్చట మయూరమునకు నదీసముద్రములకు దౌత్యవర్ణనముఁ జేయుటవలన దూతీసామ్యము చెప్పఁబడెను గనుక సుపమాంకారము.

తే. తతతనువురాహు సోమామృతంబు మ్రింగఁ

జక్రి దునిమినమెడగంటిఁచాయఁ బాలించె

నసితమేఘస్థమణిధను • వాసుదర్శ

నం బనఁగ నింగిఁ బ్రతిసూర్యంబింబ మడరె.

103

టీ. అ...పు-అసిత = నల్లవైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న, మణిధనువు = ఇంద్రుడగున్ను, త...హు-తత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహువు = సైంహిక

యుండు, సోమామృతంబు=చంద్రసుధను, మ్రింగణ్=కబళింపఁగా, చక్రి=శ్రీమహా విష్ణువు, తు...యక్=తునిమనఃఖండించిన, మెడ=కంఠమందలి, గంటి=గాయము యొక్క, చాయక్=పోలికచేతను, పాలిచెక్=ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము=ప్రతి ఫలితసూర్యబింబము, ఆసుదర్శనంబనఁగన్=తునిమియాపంకనిలించియున్న చక్రమో యన్నట్లు, నింగిన్=అకాశమందు, అడరన్=ప్రకాశించెను.

తా. మితిలేని శరీరముగల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసించరాఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత ఖండింపఁబడిన కంఠమందలి గాయముమాడ్కి మేఘ మధ్యమందు నింద్రధనుస్సును ఆరాహుకంఠమును చేదింపఁబెచ్చియున్న చక్రమువలె బ్రతి సూర్యబింబమును గానవచ్చుచుండె నని భావము.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరహక్కిప్రభా

కరకబకాతివాస్సుతికిఁ \* గాలవణేతుసురాజ్యదధ్యుదా

కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు \* నాఁ గలయట్టిసప్తసా

గరములు మేఘుఁ డానె నొకొ \* కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేక్.

టీ. వీనిచేక్ = స్వరుఖరతాదిగుణములు గలిగియుండుటచేత, స్వ...కిక్ - కాక్=స్వరం=పిడుగునకు, ఖరతా=తీక్ష్ణతగలుగుటకొఱకును, అబ్ర...స-అవ్=ఉదక మునకు, రస-మాధుర్యముగల్గుటకొఱకును, అహిరిపుజాల=నెమిళ్ళగుంపులకు, మద=గర్వముగలుగుటకొఱకును, అచిరహక్=మెఱుపులనియెడు, శిఖ=అగ్నికి, ప్రభా=దీప్తిగలుగుటకొఱకును, కరక=వడగండ్రకొఱకును, బక=కొంగలకొఱకును, అతివాస్సుతికిఁగాన్=శుద్ధోదకమును వర్షించుటకొఱకును, ని. \* శతకోటిస్వ్వరుశ్వంబోదంభోలి రశనిర్వయోః, నీలకంఠోభుజంగభుక్, వర్షోపలస్తుకరకః, అపస్త్రీభూమ్ని వార్షారో యనియంతట నమరము. మేఘుఁడు=అభ్రము, లవణ=ఉప్పుయొక్కయు, ఇత్తు=చెఱు కుపాలయొక్కయు, సురా=కల్లుయొక్కయు, ఆజ్య=నేతియొక్కయు, దధి=పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు=సముద్రములును, దగ్ధ=పాలయొక్కయు, శుద్ధ జల=మంచినీళ్ళయొక్కయు, కంధులు=సముద్రములు, నాన్ కలయట్టి=అనుపేళ్ళ తోనుండునట్టి, (లోనగునట్టియను పాఠములు పాసఁగియుండమిఁజేసి దిద్దుపాటు చేయఁ బడెను.) సప్తసాగరములన్=సప్తసముద్రములను, అనెనొకొకా=పానముచేసెనా యేమి, అనఁగాన్=అనునట్లు, కనుపట్టెన్=చూపట్టెను. హేతూ త్రేప్తిత్వలంకారము.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు గనుపట్టుటఁజేసి తత్తద్గుణ హేతుభూతంబు లైన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబు లుదపాన మొనరించి వచ్చెనో యన్నట్లు గానంబడుచుండెననుట.



మ. తనిమం బచ్చమెఱుంగుగోచియు మణీధన్వోజ్జ్వలాపాదముం  
గొని పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియాంకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం  
చ సతస్సారరజోబలిత్వమున నుచ్చస్ఫూర్తి మిందన్ని వే  
ఘననీలాంగుడు గాంచె బాద\*సలితాఘంబున్ మరుత్సప్తమున్.

టీ. తనిమన్ = నూత్నత్వముతోఁగూడిన, ప...యున్ - పచ్చ = పచ్చని, మె  
ఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోచియున్ = కాపినమును, మ...మున్ - మణీధన్వ = ఇంద్ర  
చాపమనియెడు, ఉజ్జ్వల = వెలుంగుచున్న, ఆపాదమున్ = దండమును, 'పాలాశో  
దండ ఆపాద' యని యుపరము. కొని = వహించి, పుట్టంగొడుగ బ్బున్ = పుట్టగొడుగు  
లనుగొడుగులు గలుగఁగా, నె...ల్ - నెమ్మిపురి = నెమలిపింఠ మనియెడు, ఆకు  
ల్విప్పి = పాత్రమందలియాకులు విచ్చి, శబ్దంబుమించుక = ఉఱుములనియెడు వేదవాక్య  
ములు బయలుదేఱఁగా, (కేకాధ్వనులనియెడు వేదవాక్యములనియైనఁ జెప్పవచ్చును.)  
న...నన్ - సత = అడఁగిన, స్ఫూర్త = అతిశయమైన, రజోబలిత్వమున్ = పరాగమను  
బలిచక్రవర్తిగలుగుటచేతను, ఉ...ర్తిక - ఉచ్చ = ఉన్నతమైన, స్ఫూర్తిక = పటిమ  
చేతను, వే = కీర్ణముగ, మిందన్ని = ఆకాశమందునిలిచి, ఘననీలాంగుడు = ఘన = మేఘ  
మనెడు, నీలాంగుడు = వామనుడు, మరుత్ = దేవతలచేతను వాయువుచేతను, సప్త  
మున్ = కల్పింపఁబడిన, పాదసలితాఘంబున్ = పాదోద్భవక ప్రవాహమును  
(వానకాశ్యను), కాంచెన్ = పొందెను. రూపకాలంకారము.

తా. మేఘుడు మెఱుపు మొదలగు లక్షణములను నిహించియుండఁగాఁ బసపు  
గోచి మొదలగువానిని గరించియున్న వామనస్వామి గా రూపింపఁబడెను.

క. ఘనవృష్టికతన ఘణు లే

పున నలనల్లీకరంగ్రములు మూయఁగ నె

త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్రా

కనికాయం బవని నెల్లకడలం బొడమెన్.

106

టీ. ఘనవృష్టికతనన్ = ఎక్కుడు వానగల్గుటచేతను, ఘణులు = సర్పములు,  
ఏఘనన్ = ఉడుటుచేతను, ఆల = ప్రసిద్ధములయిన, వల్లీకరంగ్రములు - వల్లీక = పుట్టల  
యొక్క, రంగ్రములు = బిలములను, మూయఁగన్ = కప్పటకొఱకు, ఎత్తిన = పైనినిలి  
పిన, గొడుగులనఁగన్ = ఛత్రములనునట్లు, ఛత్రాకనికాయంబు = పుట్టగొడుగుల  
యొక్క సమాహము, అవనిక = పుడమియందు, ఎల్లకడలన్ = సకలదిక్కులయం  
దును, బొడమెన్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటంబగు వర్షములు గురియుచుండఁగా సర్పములు దమ నివాస స్థానంబులయిన పుట్టలకలుగు మాయుటకై యెత్తిన ఛత్రములో యన్న టైల్లదిక్కులయందును బుట్టగొడుగులు కానవచ్చెనని భావము. ఉత్పేక్షాలంకారము.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుఁడు నిజస్ఫురణం బఱఁగూర మా పురోం  
గారకయోగమూఁది తిరుగ న్నకుటుంబముఁ దద్ద్రహంబు నెం  
తేరుష ద్రొబ్బు నంతలును నింతలునై పడుతన్నభశ్చుతాం  
గారశిశుప్రతానములకై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. 107

టీ. మేఘుఁడు=పలాహనుఁడు, మింటన్=అంతరిక్షమందు, సారెకున్=మాటి  
మాటికిని, ని...బు - నిజ=తనయొక్క, స్ఫురణంబు=స్ఫూర్తి, అఱన్=చేదనట్లు,  
కూరమా=కఠినమైనట్టి, పురోంగారకయోగమూఁది = పురోంగారకమును నవయో  
గమునహించి, తిరుగ్ = అచ్చటనుండి మరలఁగా, స్లో. 'పురోంగారేత్వనావృష్టిః  
పురశ్చక్రే ప్రవర్షతి' అని జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందున్నది. సకుటుంబముఁ=దారపుత్రా  
దులతోనున్న, తద్ద్రహంబుఁ=ఆ యంగారక గ్రహమును, ఎంతేరుషఁ=అధికమైన  
కోపముచేతను, ద్రొబ్బఁ=క్రిందికి బడద్రోయఁగా, అంతలు నింతలునై=ఇంతంత  
తునియలై, పడు=పడుచున్నట్టియు, త...డిక్-తన్న భః=ఆ యాకాశమువలనను, మృ  
త=జాతిన, అంగార=అంగారకునియొక్క, శిశుప్రతానములకై వడిన్=పిల్లలగుంపుల  
వలె, ని. 'అంగారాఘాసుతోల్బుకే' యని రత్నమాల. సురేంద్రగోపముల్=ఇంద్ర  
గోపపురుగులు, రాలెఁ=పడెను.

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు పుడమియగురాలఁగా మేఘుఁడంతరిక్షమునందుఁ  
దనమహిమను నంగారకగ్రహము పురోంగారకయోగమును నహించి యడంచుచుండ  
జూచి, పిమ్మట నా యోగమును చరలి వెళ్లుచున్న యా యంగారకగ్రహమును, దార  
పుత్రాదులతో నత్యంతకోపముచేత భూమిపయిం బడద్రోయఁగాఁ దుత్తముయలై  
పడుచున్న దానిపిల్లలో యన్న ట్లుండె నని భావము.

క. కాకోదరాహితుల వ

ప్రీకంబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘుం డని గుం

పై కవ గూడి పొగడె నన

భేకధ్వను లెనఁగె వృత్తభేదానుకృతిఁ.

108

టీ. కాకోదరాహితులఁ - కాకోదర=సర్పములనియెడు, అహితులఁ =  
శత్రువులను, మెఱసి=మెఱుపుల మెఱయఁజేసి, మేఘుండు=ఘనుఁడు, నగ్నీకంబులఁ  
= పుట్టలను, తూర్చె=ప్రవేశింపఁజేసెను, అని=ఈలాగని, గుంపై=మొత్తములై,

కవనూడి=జోడుజోడు గాఁ గూడినవై, పొగడెననక=స్తోత్రముచేసెనో యనునట్లు, వృత్తభేదానుకృతిక=వృత్తభేద=మందూకాది వృత్తభేదములయొక్క, అనుకృతిక = అనుకరణముచేతను, భేకధ్వనులు=కప్పకూతలు, ఎసఁగెక=అతిశయించెను.

తా. అపుడు మందూకాదివృత్తభేదముల ననుకరించు భేకధ్వనులు గలుఁగగా మేఘుఁడు దమకు శత్రువులైన సర్పములకు మెఱుపుల మెఱయుండేసి పుట్టలలోఁ బ్రవేశింపఁ జేసెనని తలంచుకొని సంతోషించి గుంపుగూడి యామేఘమును బొగడుచు న్నవో యన్నట్లుండెననుట. క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్ప్రేక్ష.

తే. మొగులు మై చీఁకటుల నెక్కుఁజిగిమెఱుఁగుల

బగలు రాతిరి రాతిరి • పగలు చేసె

సకలమును నిద్రఁ బుచ్చుకేశశవుని నిద్రఁ

బుచ్చుఘనునకు నిట్టి దాద్యుతమె \*తలఁప.

109

టీ. మొగులు=మేఘుఁడు, మై చీఁకటులక - మై=శరీరముయొక్క, చీఁకటుల=అంధకారముచేతను, ఎక్కుఁజిగిమెఱుఁగులక=అధికమైనకొంతిగల మెఱుపుల చేతను, పగలు=దినిముసు, రాతిరి=రేయిగా, రాతిరి=నిశను, పగలు = దివముగాను, చేసెక=కావించెను. సకలమును=సర్వప్రపంచమును, నిద్రఁబుచ్చు = ప్రశయకాలమందుఁ దనయురంబుననుచుకొని నిద్రింపఁజేయునట్టి, కేశవునిక=శ్రీమహావిష్ణువును, ని...కుక - నిద్రఁబుచ్చు=నుప్తించిండుచున్న, ఘనునకుక=మేఘునకును, అధికునకును, (భగవంతుండు వన్నాకాలమును యోగనిద్రాసక్తుడని ప్రసిద్ధముగాన నిద్రఁబుచ్చునని ప్రయోగించెను.) ఇట్టిది=పగలు రాత్రి, రాత్రిపగలుగాఁజేయుట, తలఁపక = విచారించఁగా, అద్యుతమె=అశ్చర్యమా! (కాదనుట.) అర్థాపత్త్యలంకారము.

తా. పెనుచీఁకటిచేతను బొక్కపుమెఱుపులచేతను మేఘుఁడు రాత్రిని బగలు గను బగటిని రేయిగ నొనర్చు ననఁగా నంధకారము గ్రమ్ముకొనునట్లుగాఁ జూటికొని ఎర్పించుచు మెఱుపులు మెఱయుచుండె నని భానము.

తే. ధూళి యడఁగిన మఱిమింటఁ • దోచె శంప

జలధరద్రోణి మన్ను పంజ్జన్యుఁ డెత్తి

ఖనదిఁ దచ్చివిభూషేచ్ఛుఁ • గడుగ మెఱయు

మృదుమహీగతవసురజోఁదేఖ యనఁగ.

110

టీ. ధూళి=దుమ్ము, అడఁగినక=అవఁగఁగా, మఱి=పిమ్మటను, మింటక = అంతరిక్షమందు, శంప=మెఱుపు, దోచెక = కనుపించెను, పంజ్జన్యుఁడు =

ఇంద్రుడు, జ...జీక-జలధర=మేఘమనియెను, ద్రోణీక=దోనెయందు, (అనగా జలగడుగువాడు మసికట్టుకడిగెడు పలకయనుట.) మన్నుక=భూమియందలి భూరి రూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి=ఉంచుకొని, భనదిక = ఆకాశగంగయందు, తచ్చీవి భూషేచ్ఛక-తచ్చీ=ఆగగనలక్ష్మికి, విభూషేచ్ఛక=భూషణముకొఱకైన యిచ్చ చేతను, కడుగక=తృణముచేయఁగా, మెఱయు=జ్వలించుచున్న, మృగమహీగత =మృదువైనభూమియందున్న, వసు=బాగారముయొక్క, రజః=రవలయొక్క, రేఖ యనఁగక=చాలనఁగా, తోచె నని క్రిందటి కన్వయము.

తా. ఎవ్వముచేత భూమియందలి గుప్తదేవతగంగా బిష్టుటఁ గానవచ్చినవిష్యుల్ల తపర్జస్యఁడు మేఘ మనుదోనెయందు భూపరాగము నెత్తికొని గగనలక్ష్మికి భూషణ ములు చేయవలయునన్న యిచ్చచేత నాకాశగంగయందు గగనగంగా ప్రకాశించు చుండెను.

తే. స్థూలపరిపక్వకాననోదుంబరాగ్ర  
రంధ్రముల వాననీరు సారంగ వెడలె  
మశకపజ్జులు దావధూమంబు లడఁగ  
రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనఁగ.

111

టీ. స్థూ...లక-స్థూల=గొప్పలై, పరిపక్వ=పండియున్న, కానన = అడవి యందలి, ఉదుంబర=మేడి పుష్పముక్క, అగ్ర=కుదలయందున్న, రంధ్రములక= బెజ్జములయందు, వాననీరు సారంగ=ఎన్నోదకముప్రవేశింపఁగా, మశకపజ్జులు= దోమలచాళ్ళు, దావధూమంబులడఁగక=కాఱుచిమ్మలపొగలఁగఁగా, విశ్రాంతిక్ =శ్రమనుబోగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చసేయంగ=కొలుపుసేయుటకు, వెడలెనఁ గక=బయలుదేరి నన్నట్లు, వెడలెక = బయలుదేరినను.

తా. మెండువానలు గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడిపండ్ల నుండి దోమలగుంపులు వెడలఁగాఁ గాఱుచిమ్మలు చల్లాఱుటందేసి విశ్రాంతికొఱకుఁ గొలుపుచేయ నాలోచించి బయలువెళ్లెనో యన్నట్లుగదెను.

స్తగ్ర. గ్రావాళిం గేతకీకోరకకుటజరజోరాజిదూర్వాంకురశ్రీ  
తో వీక్షింపం దినానుశ్రుటి మఱుపడుచుందోచు చిట్లా తిరోభా  
వావిర్భావంబులం బాఁయక పొరయ నభాస్సభ్రము ల్గప్పి పై నెం  
తే విష్టైపింఛికల్ బర్హిణులు దిరుగఁ బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్.

టీ. గ్రావాళిక-గ్రావ=పర్వతములయొక్క, అళిక=సమూహమందు, ని. 'అద్రగోత్రగిరిగ్రావాచలైశ్చలలోచ్చయః' యని యమరము. కే...జ-కేతకీకోరక=

మొగిలి మొగ్గలయొక్కయు, కుటజంకొండమల్లె మొగ్గలయొక్క, ని. 'కలికాకోరకః పుమా'ననియు, 'కుటజో గిరిమల్లికా' యనియు నమరము. రజోరాజి=పరాగపక్షి, దూ...తోక-దూర్వాంకుర=గరిక మొలకలయొక్క, త్రితోన్=సంపదతో, వీక్షింపన్=చూడగా, ది...టిన్ - దిన=పగటియొక్క, అనుక్రూపిన్=ప్రతిక్షణమందును, 'శ్రీయాంమాత్రాక్రూపిణిః పుంసి' యనియమరము. మణుపడుచున్=కనుపడక యుండుచును, తోచుచున్=కనుపడుచును, ఇట్లొకప్రకారమయిన, తిరోభావావిర్భావంబులొకతిరోభావ=కనుపడకయుండుటను, అవిర్భావంబులొక=కనుపడుటను, పాయక=ఎడతెగక, పారయన్=పొందగా, నభిస్సు=శ్రావణమానసు, అభ్యముల్=మేఘములను, కప్పి=పఱపి, పైన్=మీద, బర్హిణులు = నెమిల్లు, పింధికల్=పురుషులు, ఎంతేవిపై-మిక్కిలి వ్యాప్తములై, తిరుగన్=అడుచుండగా, పెల్లు=అధికంబైన, ఇంద్రజాలంబున్ = ఇంద్రజాలమనుకాబరవిద్యను, చూపెన్ = కనుపఱచెను.

తా. వర్షాకాలంబునఁ బుష్పించుచున్న కుటజకేతకముల పరాగములును గరికకాంతులును గొంతవడిఁ గన్పట్టియుఁ గొంతవడిఁ గన్పడకయు నిట్లు తిరోధానావిర్భావంబుల నెడతెగక పొందగా శ్రావణమానసంబునైంద్రజాలికుఁడు మేఘంబులను తెరవేసి నెమిల్లయొక్క వెడల్పులైన పింఠములు వ్యాపింపఁజేసి యతిశయంబైన ఇంద్రజాలవిద్యను గనుపఱచెనని తాత్పర్యము. భస్మమును దూర్వయును నెమిలి పింఠము నింద్రజాలసాధనములు. తిరోధానావిర్భావము లింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు కలిగియున్న ననుట.

తే. గిరులతటజంబుతరువులఁ • దొరఁగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదులు గాన • బొడవు మొయిలు

మేన నవి సోఁకునెడలుగా • మితిఁ దటిచ్చ

లంబునను శుద్ధజంబూనదంబు లయ్యె.

113

టీ. గిరుల=కొండలయొక్క, తట-చతురముంగుఁబట్టిన, జంబుతరువులన్=నేరేడు చెట్లనుండి, తొ...న్-తొరఁగు=రాలుచున్న, పండ్లన్=ఫలములవలన, జంబూనదులు=నేరేడుపండ్లరసపుటేళ్లు, పుట్టెన్=ఉదయించెను, కానన్=అడవియందు, పొ...నన్-పొడవు=అలముకొన్న, మొయిలు = మేఘముయొక్క, మేనన్=శరీరమందు, అవి=ఆ జంబూనదులు, సో...గా - సోఁకు=తాకునట్టి, ఎడలుగా = తావులేగదా, మితిఁ=మేరదప్పక, త...ను-తటిల్=మెఱుపనియెడు, లంబునను=వ్యాజముచేత, తు...లు-శుద్ధ=చోక్కములైన, జంబూనదంబులు = సునర్లములు, అయ్యెన్=అయెను.

తా. మేఘములయందుండు మెఱుపును జూడగాఁ గొండలయందలి చరులయందు జనించుచున్న నేరేడుచెట్లనుండి రాలుచున్న పండ్లయందుఁ బుట్టిన జంబూనను లడవియందెల్లదిశలనుండఁగా నందలముకొన్న మేఘములయొక్క. నేఘములందు నవి సోఁకి నందున జంబూనది ప్రవహించినచో స్వర్ణమగునట్టి మర్యాదదప్పక తటిత్తు లనువ్యాజమును పొంది మొయిళ్ళు శుద్ధజంబూనదమయంబు లారెనునట. అపహ్నవాలంకారము.

తే. సురభిబడిఁ జన్నసప్తలాశోకకమల

కువలయామ్రాళికే గదంబఁకుటజనీప

కకుభయాధికలను సాయకములు మరున

కేను గల్గి గేదఁగినురె • యెక్కు డయ్యె.

114

టీ. సురభిబడిఁ = సంతునివెంబడిగా, చన్న = పోయినటువంటి, ని. 'సురభిస్తుగవిస్త్రీయాం, వసంతచైత్రయోః పుంసే శ్రీఘ సౌమ్యమగంధశోః' అని రత్నమాల. సప్తలా = విరజాజయొక్కయు, 'సప్తలానవమాలికా' యని యమరము. అశోక = కంకేటియొక్కయు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, అమ్ర = మాతమయొక్కయు, అలికి = సమాహమునకు, క...లు = కదంబ = కడిమి పుష్పమును, కుటజ = కొడిసెపుష్పమును, నీప = కిడపపువ్వును, ( అమరమున గదంబనీ పములు పర్యాయములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నను శుకులబిల్వనకుశామ్రకదంబనీపాః' అన భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నారు గనుక నీ గ్రంథకర్తయును రెంటినీ వేఱుగాఁ జెప్పె నని యెఱుంగఁదగును. ) కకుభ- మద్దిపువ్వును, 'ఇంద్రద్రుక్కుభో ౭ర్జునః' యని యమరము. యూధికలు = అడవిమొల్లయును, 'గణికాయూధికాంబస్తా' యని యమరము. అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకుక్ = మన్మథునకు, ఏనుకల్లి = పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములుగల్గియు, గేదఁగినురె = మొగలిశాకును సురియకల్త్ర, ఎక్కు డయ్యెక్ = శ్రేష్ఠమాయనని యర్థము. అజనయాయుధమాయనని భావము.

తా. వసంతునితోడ నరిగిన సప్తలాశోకాది పంచబాణములకు ఎదులుగా నీ వర్షర్తువందుఁ గదంబకుటజాది పంచసాయకములు గల్గియుఁ గేతకీసుమం బెక్కు డయ్యె ననఁగా నీ ఋతువు వసంతర్తువుకంటె నతిశయముగా స్మరార్థిపక మాయె ననుట.

క. నటనపరకేకిపాత్ర

స్ఫుటయవనికలన మొగుళ్లు • పొదవే భూభృ

త్తటలు నవి యాకు దిను చిట

పొటరవము సెలంగెఁ దాళములచప్పుడునై.

115

టీ. న...లుఅనఁ - నటన=నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకి-  
నెమళ్లనియెడు, పాత్ర=నాట్యశ్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనఁ =  
నీలితెరలోయనఁగా, 'ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిరస్కరణీచసా' యని యమరము.  
భూభృత్తటలఁ = కొండలచరులయందు, పొదవెక = వ్యాపించెను, అవి=ఆ మేఘ  
ములు, ఆకునిను=పర్ణములను దినుచున్న, చిటపొటరవము=చిటపొటయనుధ్వని, తాళ  
ములచప్పుడునై=తాళధ్వనియై, ( నాట్యోప యోగితాళంబులనుట. ) చెలఁగెఁ =  
ఒప్పెను. రూపకానుప్రాణితమైన యుత్పేక్షలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమళ్లనియెడునాట్యశ్రీలు నర్తనంబునీయఁగా మబ్బలు  
కొండలలోని యాకులు మేయుచుండఁ గల్గిన చిటపొటధ్వనులు తాళంబులుగా నా  
మేఘములు నీలపు తెరగుడ్డలుగా నొప్పుచుండ ననుట.

చ. జలధర ముప్పుతోఁ బులు సొసంగురసం బని యప్పయోధి నిం  
పొలయఁగఁ గ్రోలి పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలఁగఁ బ్రాచి దాటఁబె  
న్బులునుఁగఱుల్లఁ గ్రాయ నవె + పో వడగండ్లన రాల్చె గాని నాఁ  
డిలఁ బడువానిఁ దిన్నయపుడే చలిఁ బండ్లు వడంగ నేటికి. 116

టీ. జలధరము=మేఘము, ఉప్పుతోఁ = అవణముతోఁగూడిన, పులును=  
అమ్మము, రసంబు=రుచిని, ఒసంగునని=ఇచ్చునని, అప్పయోధిఁ = ఆ అవణముద్ర  
మును, ఇంపొలయఁగఁ = ప్రేరిగల్గునట్లు, క్రోలి=పానముఁజేసి, పైఁ = ఆ పిమ్మ  
టను, దధిపయోధియుఁ = పెరుఁగుసముద్రమును, క్రోలఁగఁ = త్రావఁగా, ప్రాచి  
దాటఁ = అది ప్రాచీనమైనదిగాన, ( పులిసిన పెరుఁగునుట. ) పె...ల్లఁ - పెమ్మ  
లును=మిగులఁ బుల్లవైన, కఱుల్లఁ = పెరుఁగుగడ్డలను, క్రాయఁ - వల్లగక్కఁగా,  
అవెపో=ఆట్లువెళ్ళగక్కఁబడిన పెరుఁగుగడ్డలే, ఎడగండ్లనఁ = కరికలనునట్లుగా,  
రాల్చె = పతనమునొందెను, కానినాఁడు = ఈ ఎడగండ్లు దధికణములు కాకపోయె  
నేని, ఇలఁ = భూమియందు, పడువానిఁ = పతనమగుచున్న యావడగండ్లను, తిన్న  
యపుడే=తినఁగానే, పండ్లు=దంతములు, చలివడంగ నేటికిఁ = జిల్లుమని నల్లపడవల  
సిన నిమిత్తమేమి ?

తా. అప్పుడు రాలుచున్న ఎడగండ్లను నోటిలోఁజ్రేయఁగాఁబండ్లు జివ్వనితీపు  
గలవై పులును దగిలిన దంతములమాడ్కి ఎత్తవంతరముల నమలుటకు శక్తి చాలకుండు  
టంచేసి మేఘము పులునుతో నుప్పు గలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచి గా నుండు నని తలంచి  
ముందు అ...నముద్రమున నీను ద్రావి యాపిమ్మట దధిసముద్రమును బానము చేయఁ

గా నది ప్రాచిదౌటవలన మిక్కిలి పులుసుగా నుండెను గాన దాని వెళ్ళఁ గ్రక్కఁ గానే యాగడ్డలే వడగండ్లనవ్యాజమున రాలుచున్న విని యుత్పేక్షించినాడనుట.

తే. అపు డనల్లకు డిగక మేఘులి పొదవు

నచలములపై నె నొడ్డికట్టగుమ్మగాలి

చూడఁ జూపట్టె మీఁదిపార్జనృధని

సృపున కగు తెరవేటయాఁయితమనంగ.

117

టీ. ఆపుడు=ఆ పెర్నాకాలమునందు, ఆసల్లకుడిగక=బురదలలోదిగక, మేఘులి=మబ్బులచాళ్లు, పొదవు=చుట్టుకొన్న, అచలములపై నె=కొండలమీదనె, దొడ్డికట్టగు=దొడ్డిలోఁ దోలఁబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాలిక=లేళ్లగుంపు, (ఇదికర్తృపదము.) చూడఁ=పీక్షింపఁగా, మీ...నివి - మీఁది=పయినున్న, పర్జనృ=ఇంద్రుడనియెడు, ధని=ధనుర్ధరుడైన, సృపునకుఁ=రాజునకు, అగు=అయినటువంటి, తెరవేటయాఁయితము=సిద్ధమయిన తెరవేట, అనంగఁ=అనునట్లు, చూపట్టెఁ=కానవచ్చెను. ( తెరవేటయనఁగా గొప్పయధికారులు వేటకు వడలు నవసరంబున ననుగతులయిన వేటకాండ్రచేత మృగము లొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జాట్టుచు తెరవేసి సమకూర్చుట ).

తా. ఆ వానకాలమునందు జడిసి బురదలకు డిగక మబ్బులగుంపుచేతఁ జాట్టును వ్యాపింపఁబడియున్న కొండలపైని దొడ్డికట్టగా నిలువఁబడియున్న మృగములను చూడఁగాఁ బర్జనృం డనువిలుకొడగు దొడ్డరాజునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరవేటయొ యన్న టుండెను.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప జడఁతం దుద తెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు

ల్పొడుచుచు నీరు ముంగఱలఁపోలిక ముక్కునఁ గూడ నోటిఁ గొం

తోడియుచు గూటికఱ్ఱ సగ + మొత్తుచు తెక్కవిదిర్పు మున్నుగా

వడఁకుటె కాక చే మ్మడిగె + వక్షము పక్షులు జానువుల్ చొరక. 118

టీ. తడి=నీరు, తలడిగ్గి=తమశిరంబులనుండిదిగి, ముంపన్=ముంచుకొనఁగా, (అనఁగా పెర్నము దొర్లఁ బక్షుశిరంబులుదడిపి పిమ్మట వానిశిరంబులను దడుపఁగా ననుట.) జడతన్=జాడ్యముచేతను, తుదరెప్పలన్=పత్తెగ్రములచేత, కన్ను విప్పి=నేత్రములు తెఱచి, పుల్పొడుచుచు=కన్నులుపులకరించుచును (అనఁగాఁ తెఱవఁగూడని కన్నుల నతిప్రయత్నమునఁతెఱచి లోనినీళ్లు వెలువరించుచు), నీరు=పర్నోదకము, ముంగరలపోలికన్=ముక్కుఁ జలకై వడి, ముక్కులఁగూడిన్=వాసికలయందు వ్రేలఁగా, నోటక=వదనముచేతను, కొంతోడియుచు=కొంతస్వీకరించుచును, గూటికఱ్ఱ=గూటిపుడకయందు, సగము=అర్థము, ఒత్తుమక=తుడుచుచును, పక్షులు=పట్టలు,



జానువుల్=తనుమోక్షాశ్శు, పక్షము=ఎద, చొరక=చొచ్చియుండగా, పడఁకు  
టెకాక=కంపమొందుటయేకాక, తెక్కవిదిర్చు మున్నగాన్=పక్షవిధానము  
మొదలయిన, చేష్ట=వ్యాపారము, ఉడిగెక్=మానెను.

తా. ఆసమయంబునఁ బట్టులు గూండ్లయందు ముద్దులుగాఁ దడుపంబడి చలికి  
పడంకుట దక్క నొందుచేష్ట లుడిగి యుండె ననుట.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ

క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికిఁ + గాశ్చీరత రా

నిందుశిలాత్వము రవి గని

యెం దోయముఁ గురియ నేల + యిటు గాకున్నఁ. 119

టీ. చెందు=ప్రాప్తమైన, నెఱసంజ=పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ=  
కుంకుమపువ్వుయొక్క, క్రందునఁ = అతీతయముచేత, కెం...కిఁ - కెంపెక్కు=  
ఎఱుపెక్కిన, దివికిఁ = ఆకాశమునకు, కాశ్చీరత = కాశ్చీరదేశత్వము, రాక =  
రాఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకౌంతమణియాటను, క  
నియెన్ = పొందెను. ఇటుగాకున్నఁ = సూర్యుఁడు చంద్రశిల గాకుండేనేని, తో  
యముక్ = జలమును, కురియనేల=వర్షింప నిమిత్తమేమి?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండఁగా నెఱుపుఁజేరినసంధ్య యను  
కుంకుమపువ్వుచేత నెఱ్ఱినైన యాకసంబునకుఁ గాశ్చీరదేశత్వమురాఁగా సూర్యుఁడు  
తద్దేశోద్భవం బని ప్రసిద్ధికెక్కిన యిందుశిలాత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయె  
నేని యాసూర్యుఁడుదకంబుల వర్షించుటకు పేతు వేమని ప్రజలు తలంచునట్లుండెనని  
భావము.

చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ + లర్కకరావళి చూలు దాల్చుఁగా

నలమిన యీర్ష్యరాత్రి ధవళాంశుకరావళి దాము దాల్చుఁ ద

జలముల నాన మూఁగికొనుచాడ్చున నాడి వహించెఁ జూలు మ  
బ్బుల నిల ముంచ నీలఘనపుంజమువల్ల బలాకమాలికల్. 120

టీ. అల=ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి=సముద్రముయొక్క, నీటఁ=ఉదకముచే,  
పగలు=పవటియందు, అర్కకరావళి = సూర్యకిరణసమాహమ, 'బలివాస్తాంశపక  
రా'యనియమరము. చూలుదాల్చుఁగాఁ=గర్భముధరియింపఁగా, అలమినయీర్ష్యన్  
=జనించిన యనూయచేత, రాత్రిక=రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి=చంద్రకిరణ  
సమాహమ, తాముక్=తామును, తాల్చుక్=గర్భములధరియించుటకొఱకు, తజ్జల  
ములక్=అసముద్రోదకములను, ఆపక్=పానముచేయుటకై, మూఁగికొనుచాడ్చు  
నక్=చుట్టుకొనినట్లుంబత, అడి=నలనిరించి, బలాకమాలికల్=తెల్లకొంగలచాళ్ళు,

‘బలాకాచిసకంఠిక’యని యమరము. మబ్బులక్ = చీకట్లచేతను, ఇలక్ = భూమిని, ము...ల్లక్ - మంచు = కప్పచున్న, నీలఘన = కాలమేఘముయొక్క, పుంజమునల్లక్ = సమూహమునలనను, చూలు = గర్భమును, వహించెక్ = ధరియించెను.

తా. తెల్లకొంగలు రాత్రులయందు సంధికార మగునట్లు భూమియందుఁ గప్పి యున్న నల్లమబ్బులను మాలికలుగాఁ జూటికొని యానీళ్ళుత్రాగి గర్భము ధరింపఁగా సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేత గర్భముధరియింపఁజూచి యీర్ష్య గలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరియించుటకొఱకు నాసముద్రోదకములం నీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండె ననుట.

క. ఉలుము విని యలక్తై దివి

వెఱఁ బఱచుమరాళపటలి • విడిచినఁ బడు న

క్కఱచిన బిసలవనిసరము

తెఱఁగున వడగండ్లు ధవళాదీధితి రాలెక్.

121

టీ. ఉలుమున్ = గర్జితమును, విని = అలకించి, అలక్తై = అలకౌపురమునకెదురై, దివిక్ = అంతరిక్షమునను, వెఱక్ = భయముచేత, ప...లి - పఱచు = పఱచి డుచున్నట్టి, మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినక్ = వదలఁగా, పడు = పతనమునొందుచున్నట్టి, ఆ...నక్ - అక్కఱచిన - అయంచలుగొఱికిన, బిసలవనిసరము = తామర తూఁడుతునుకలసమూహముయొక్క, తెఱఁగునక్ = చందమునను, వడగండ్లు = ఎన్నో పలములు, ధవళాదీధితిక్ = తెల్లనికాంతితోడను, రాలెక్ = పడెను.

తా. సుగమము.

క. తటిదుత్సారితఘణిభృ

త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ • దక్కపు బద్ధుల్

నటన మతిహర్షహేతు

త్పటలాభం బిడునె మది త్షుంధ న్నీర్వట్టుక్.

122

టీ. బద్ధులు = నెమళ్లు, త...లిక్ - తటిత్ = మెఱుపులచేత, ఉత్సారిత = హేతుతోలఁచిన, ఘణిభృత్ = పాములయొక్క, పటలిక్ = సమూహముచేత, నిరన్నంబులయ్యుక్ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కపు = మానవు, ఆ...బు - అతిహర్ష = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్పట = అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిక్ = మనంబునందు, త్షుంధక్ = అకలిని, నీర్వట్టుక్ = దప్పిని, ఇడునె = కలుగఁజేయునా? (చేయవనుట).

తా. సంతోషము సగము లా పెన్న నానుడిప్రకార మనుట. అథాంతరన్యాసాలంకారము.

సీ. రవిఁ జూచి కుడుచువాఁరలకును గృకలాస,  
ములకును దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె  
సంధ్యాఘృదాయదివ్యజశ్రేణి కిలు సేరు,  
మొదవులకును భ్రాంతి • మది జనించె  
హలజీవినందోహములకు బలాకికా,  
వినరంబులకు మంచి • వెదలు దొరకె  
నెలమి బొల్పగుయాధికలకు సంతలకూట,  
ములకును మఱి విచ్చు మొగ్గ లొదవె

తే. సతిధిసంఘంబునకు నీనినట్టియెనువ  
కదుపులేఁగలగమికి వాఁకట్టు లెనఁగె  
మంటిమిదైలవారికి • మరుపనులకు  
నెలఁత వాసినవారికి • నిదుర చెడియె.

123

టీ. రవిక=సూర్యుని, చూచి=వీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము సేయువారికిని, కృకలాసములకును = తొండలకును, 'సరలాఽకృకలాసస్యా' త్రని యనురము. దృష్టి=చూపు, మిన్నులనె=అంతరిక్షమందే, నిలిచెక=ఉండెను. (అది త్యునిఁజూడక భుజింపమను నియమముగలవారలకుఁ దద్దర్శనాపేక్ష చేతను, దొండలకు వానిపాలనుసంపద నీరుచొచ్చిన వాని దేహము లూడుచున్నవిగానఁ గొప్పులం దూర్ధ్వముగ నిలిచియుండుటచేతను గనుమాపు అంతరిక్షమందె యుండుననుట.) సం... కిక=సంధ్యాఘృదాయ-సంధ్యా=సాయంకాలమునందు, అర్ఘ్యదాయ=అర్ఘ్యప్రదానము చేయునట్టి, ద్విజశ్రేణికిక=పుడమివేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు మొదవులకు=ఇండ్లకువచ్చుచున్న పసులకును, భ్రాంతి=సాయంకాలమునభ్రమము, మదిక=బుద్ధియందు, జనించె=పుట్టెను. హలజీవినందోహమునకుక=స్యవసాయముఁజేయు జనసమూహమునకును, బలాకికావినరంబులకుక=తెల్లకొంగలగుంపులకును, మం...లు=మంద=ఆనుకూలమైన, వెదలు=నల్లఁబడ్డచేలు, చక్కఁగామొలచుటయు=గర్భధారణమును, దొరకె=ప్రాప్తించెను. శ్లో. 'గర్భం బాకాదగతేబ్రయోగాన్నానేనిబద్ధావలయం సమంతా'త్రని కర్ణోదయమందుఁ బ్రయోగము. ఎలమిక=ఉత్సాహముతో, పా...కుక=పొల్పగు=ఒప్పుచున్న, యూధికలకుక=మొల్లల భేదములకును, సంతలకూటములకును = సంతలకువచ్చి కూడియున్న జనములకును, (సంతయనఁగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు నానావిధంబులైన సరకులందెచ్చి బస్తీగా నుండుగా)మిచ్చునకు వెలపలనునిచి యాపస్తువులను విక్రయించెడు బజాఱు.)

మఱి=మిక్కిలియును, విచ్చుమొగ్గులు=పరువిడుటయు, మొగ్గులువిచ్చుటయును, ఒక  
 వెక=కలిగెను. (అనఁగా వర్షాకాలమునందుబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవని  
 యు, వర్షమురాఁగా సంతకునచ్చినప్రజలూళ్ళకువిచ్చిపోయిరనియు భావము. అతిథి  
 సంఘంబునకు=అతిథిసమూహమునకును, ఈ...కిక-ఈనినట్టి, ఎనుప=గేదలయొ  
 క్క, కదుపు=సంఘముయొక్క, లేఁగలగమికిన్ =దూడలసమూహమునకును, వాక  
 ట్టులు=వాగ్బంధములు, ఎనఁగెన్=అతిశయించెను, (మేరదప్పినవన్నముగురియుచుం  
 డఁగా సంచరించుటకుపాయమొందని యతిఘటకు నన్నములేనంగునను-గేదెకగుపుల  
 లేఁగలకుఁ జలిచేత దనడలుమూసికొని పాలుగుడునఁగూడనంగునను వాగ్బంధము  
 లూదవె ననుట.) మంటిమిదైలవారికిన్=మంటితో మేడలేర్పఱచుకొన్నవారికిని, మరుప  
 నులకు=మన్మథవ్యాపారములకు, నెలఁతన్=శ్రీలకు, (ఇని జాత్యేకవచనము.) పాసి  
 నవారికిన్=ఎడఁబాసినవారికిని, నిమరచెడియె=నిద్రలేకపోయెను (అనఁగా మంటిమి  
 దైలుగలవారికిఁ బైనున్నమన్ను వర్షముచేతఁగఱఁగి యింటిలోనురియుటచేతను, మన్మథ  
 వ్యాపారములకు శ్రీలులేనివారికి విరహవేదనగల్గుటచేతను నిదురలేకయుంట్ల ప్రసిద్ధ  
 ము. మఱుపనులకు నెలఁతఁబాసినవారికనుదాని కితరవ్యాపారార్థముశ్రీల నెడఁబాసిన  
 వారికిని కొన్ని వ్యాఖ్యానములలోనున్నది. మరుపనులకును నిద్రలేకపోయెననియైనం జె  
 ప్పవచ్చును. అపత్తమున నది యధికముగా జరగెననిభావము.) కొ. 'వర్ష్యానామితరేషాం  
 వాధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' యను అక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలం  
 కారము. రంజనగీటున భ్రాంతిమదలంకారము.

ఉ. కాలునిదున్న నందినయిఁ గంటలుదున్నక మంటినా మహా  
 కాలునినందిదున్ననయిఁ కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా  
 హాలికు లెన్నఁడుం దెగనియకారులచేలును జొడుమట్లునుం  
 గా లలి నేరు సాఁగి రిలఁ గల్గుపసింగొని పేద మున్నగుఁ. 124

టీ. కా...న్న-కాలుని=యమునియొక్క, నున్న = వాహనమైనమహిషము-  
 'కాలోదండధరశ్రాద్ధదేవ'యని యమరము. నందినయి=స్వపథిమై, గంటలు=అవురు  
 గుబ్బలను, నున్నక=కృషిచేయక, మంటినాన్=బ్రదికితిననఁగా, మహాకాలునినంది=  
 రుద్రునకు వాహనంబైనవృషభము, 'మహాకాలోమహానటా' యని యమరము. దున్న  
 నయి=దున్నపోతనై, కర్దమమగ్నతలేక=బురదలయందుఁ గాళ్ళుదిగఁబడలేక - 'పం  
 కొశ్రీశాదకర్దమా' యని యమరము. మంటినాన్=బ్రదికితిననునట్లుగ, హాలికులు=  
 కృషీనలులు, ఎ...ను-ఎన్నడును దెగని=ఏ దినమందునుదున్నని, జొరులచేలును=గంట  
 లుగల చెలికలును, చొడుమట్లునుంగాఁ=జొరులములగు కేదారములుగా, లలిక=అ  
 సత్తీచేతను, పేదమున్నుగాఁ=దరిగ్రుఁడు మొదలుగా, ఇ...నికొని - ఇలఁగల్గు=

భూమియందున్న, పసింగొని=పశుమాత్రమువంతయును గూర్చి, ఏరుసాగిరి=మడక కట్టినన్నిరి.

తా. మన్నపోతులకు వెలిచుక్కి- కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటవల్ల దున్నక సుఖించితిని యామహిపంబును, ఎద్దులకు రొంపి చుక్కి- కష్టముగనుక నీశ్వరునకు వాహనంబైనందున మన్నవలసినదిలేదని యావృషభంబును నెంచునట్లుగాఁ బుడమియం బెల్లెడలనుండు పశువులంబెచ్చి చీదలు మొదలగు హాళికులు బీటిచేలు చువటికయ్యలుగూడ గున్ని రనుట.

క. వరజుబడి రొంపిఁ ద్రొక్కం

జరణంబులఁ బసఁగి పసిఁడిఁచాయకడుపులం

బొరి నీరుకట్టె లమరెను

బిరుదులు హాళికులు దున్నఁ \* బెట్టిరొ యనఁగఁ. 125

టీ. వరజుబడిఁ=గనిమ వెంబడిని, రొంపిఁద్రొక్కఁ=మడిలోనీరువెళ్ళకుండునట్లు బురదనుద్రొక్కఁగా, చరణంబులఁ=పాదములను, పసఁగి=చుట్టి, పసిఁడిచాయకడుపులఁ=బం గారుచన్నెగల యుదరములతోఁగూడిన, నీరుకట్టెలు=నీరుతోట్టుపాములు, బొరిఁ=శౌధత్యముచేతను, హాళికులు=కర్షకులు, గున్నఁ=చుక్కియందు, బిరుదులు=తమకు సరియెవ్వరును గారని గంపపెండెరములు, పెట్టిరొయనఁగఁ=ధరియించికో యన్నట్లు, అమరఁ=ఓప్పెను.

క. నాని శిఖ వంటచెఱకుల

చే నఱ నవి వెండి వంటఁచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల

బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రయ్యి \* పొగయమి వృష్టిఁ. 126

టీ. శిఖ=అగ్ని, వంటచెఱకులచేఁ=వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, అఱఁ = చల్లాఱఁగా, (ఎవఁతెగిని వానలచేతఁ దడిసియున్నకట్టెలను నిప్పుమీఁద వేయఁగానే యాయగ్ని చల్లాటెననుట.) అవి=అయింధనములు, వెండి=మతీయును (అనఁగా విచారింపఁగాననుట.) వంటచెఱకులెయగుటఁ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వరము లగుటచేతను (అనఁగా పల్లమువందుటకుఁ దగిన చెఱకులు గసఘనములైయుండి గానిగయందుంచి త్రిప్పఁగా నెట్లు రసమును వెల్లఁగఁకున్నో యాతీరుననే ప్రాయితోనఁ బెట్టఁగానే కట్టియలు నీరు వడియుటంజేసి వంటచెఱకులన్నపేరు సార్థక మాయెనుట.) బోనంబు=ఆన్నము, ప్రజకుఁ=జనమునకు, జక్కులబోనంబులెయయ్యెఁ = కామేశ్వరునిఁగొల్పు జక్కులవాండ్రు యన్నమాయెను. అనఁగా కూర్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు సుత్సవములయందు జక్కులవాండ్రు,

అరివేటిపెట్టిన కూన్యభాండములను దలమీఁద మోచికొని బోనాలుబోనాలునిపట్టుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్తుల్యంబాయె నని భావము. ప్రాయ్యి=అధిశ్రయణి, వృష్టిక్=వర్షము చేతను, పాగయమిక్=రాజకయందుటచేత నని క్రిందికన్యాయము.

సీ. ఇల్లెల్లు దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖ యబ్బె, ✓

నే నింటిలోఁ బూరి + యిడి విసరక

రాజదు రాజన + \*రవులుకొల్పానలె,

గాని కల్గదు గూడు + దానఁ గలిగె

నేని కూ రగుట మం + దైనఁ బెన్నొగ నుఖ,

భుక్తి నేకూర దా + భుక్తి కిడినఁ

బ్రాగ్భక్తలకె తీరు + బహుజనాన్నము దీర,

నారుల కొదవుఁ బునఁప్రయత్న

తే. మాజ్యపటముఖ్యులయ మెన్న + రాలయాంగ

దారులయమెన్న రంతికఁకారజనిక

పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ + బడిక మరుఁడు

వెడవెడినె యార్వ నొగిలి రింజడిని గృహులు.

127

టీ. ఇల్లెల్లు=ప్రతీగృహమునకును, అరుగక్=నల్లఁగా, శిఖ=అగ్ని, ఒక్కంత=కొంచెము, అబ్బుక్=దొంగకును, అబ్బెనేని=లభ్యంబాయనా, ఇంటిలోఁబూరి=ఇంటిపైకెసవును, ఇడి=దానిపైనుంచి, విసరకరాజన = వీజనమునేయక యంటికొనను. రాజనక్=అంటికొనినను, రవులుకొల్పానలెకొని=ప్రజ్వలింపఁజేయు నపేక్షయొకటిదక్క, దానక్=అమఁటవలన, కూడు=అన్నము, కల్గ=దొరకదు (రవులు కొల్పొసాలఁగాని యను పాఠమునందు గృహములలోని వాసములను విటిచి పెట్టక గాని రగులదని యర్థము.) కలిగెనేని=అన్న మైనప్పటికిని, కూరగుట=శాకముగుట, మందు=ద్రవ్యము (అనఁగా దుర్లభమునుట.) విసక్=శాక మైనను, పెన్నొగక్=ప్రబలమైన భూమముచేతను, నుఖభుక్తిచేకూరను=నుఖభుక్తిమైనభోజనముదొరకదు. అభుక్తికిడినక్=అభోజనమున కొసంగినను, బహుజనాన్నము=ఇంటిలో నున్నవారల కెల్ల పెండిన యన్నము, బ్రాగ్భక్తలకే = తీరులంత భోజనముఁ జేయువారలకే, అరుక్=సరిపోవును (ఆకొలమునకుపెచ్చిన యతగులఁ బరిహరింపరామింజేసి వారల కిడుటచేతఁ బక్వాన్నము సరిపోవు ననుట.) తీరక్=గరిహిఁగా, నారులకు=ఉచితములకు, పునఁప్రయత్నము=మరలపెంటయొనర్చుట, ఒదవుక్=కలుగును, అంతికమక్=ప్రాయ్యికి, నా...ము - అజ్య-నేని చేతఁ దగుపఁడిన, పటముఖ్య-కోకిలు లొనైన

రవులుకొల్పొసాలఁ.

వానియొక్క, లయముఎన్నరు=నప్తమువిచారింపరు, ఆ...ము - ఆలయ=ఇంటియొక్క, అంగదారు=వాసాలయొక్క, లయము = నాశమును, ఎన్నరు = రెక్కింపరు (ప్రాయ్యమందుటకై నేతిలో బట్టలుదడిపివైచియు వాసాలు పెరికివైచియును వానినప్తమును రెక్కింపకుండిరనుట.) ఆ...టి - ఆరజనిక=రాతిరివలకును, పచన=పాకముసేయుటచేతను, నాంధక=అన్నములేకయుండిన, గృహిణి = ఇల్లాలు, రామిక్=రాకపోవుటవలన, పడకక్=శయ్యయందు, మరుడు = పచ్చివిల్లుడు, పెడ పెడన=పెళ్ళిపెళ్ళిమని, అర్వక్=వేగిరింపగా, అజ్ఞడిక్=ఆముసారునందు, గృహులు=గృహస్థులు, నొగిరి=కృశించిరి. (అనగా దొడ్లుపడి రనుట.)

తా. ఆసమయంబునందు నెల్లదిక్కులనుండు సతీపతులందఱాహారమజ్జనశయ నాచులయందుఁ గ్గళము నొందున క్లెడతెగక జడివానలు గురియుచుండె ననుట.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలిచి • భీరులు కంచముఁ జల్లుదీధితు  
ల్లడపల వెల్లిరాఁ బొగలఁ • గావిరిబ్రుంగెడు పుల్లహంబు లె  
ల్లడఁ గనుపట్టె నూళ్ళ నిల • యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై  
విడియఁగ దండు డిగ్గిన సవిద్యుదురు స్తనయిత్తులో యనన్. 128

టీ. పిడుగులకు=అ? నిపాతములకు, అల్కి-వెలుచి, భీరులు=భయస్వభావముగల శ్రీలు, 'భీరుర్విహృదరాగ్నా' యని నిఘంటువు. కంచము=భోజన పాత్రమును, లోఁదొలిచి-కడపలకులోపల నేకడిగి, చ...న్-చల్లు=శ్రీప్రసీదర్శనము జల్లఁగాఁబట్టిన, దీధితు=కాంతులు, కడపలవెల్లిరాక్=దేహశుభదాటింఁగా, పొగలక్=ధూమములచేతను, కా...లు-కావిరిబ్రుంగెడు=ఘ్రామనర్థము గప్పినట్టి, (నర్తకాలమందుఁ దడిసిన గృహములకుఁ బొగచుట్టికొనియుండుట ప్రసిద్ధము.) పుల్లహంబులు=పూరి యిండ్లు, ఎల్లెడక్=ఏదెసఁజూచినను, ఊళ్ళక్=గ్రామములయందు, ఇలయెల్లను=ధూమియంతయును, ముంచి=వాననీళ్ళచేత నిండింపఁజేసి, రసాతలంబుపైక్=పాతాళముమీఁద, విడియఁగక్=అక్రమింపవలయునని, ద...లో అనన్-ఊరు=గొప్పలయన, దండుడిగ్గిన=ధూమియంబునెనాసమేత మైవిడిసిన, సవిద్యుత్=మెఱుములతోఁగూడిన, స్తనయిత్తులోయనన్=మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెక్=చూపట్టెను. ఉత్పేక్ష.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱి • కోలలతోడన పాట నాన్చెఁ జే  
ద్వడ జడి మేఘుఁ డట్లకట • పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో  
తడిసినమేన నింకి యది • దారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం  
తుడిప విధాతరక్షి విష • మొక్కొకమా టమృతంబు సేయఁగన్.

టీ. మేఘుడు=జలధరుడు, గొడుగులక=చక్రములను, గాలిక=వాయువు చేతను, కూల్చి=ఎగురగొట్టి, మఱి=పిమ్మట, కోలలతోడన=గొడుగుకజ్జలుమాత్రము చేతబుట్టి, పాఱక=పఱువిడుచుండఁగా, జడిన్=నర్జముచేతను, చేడ్పడక=బాధ పడునట్లుగ, నాస్పెన్=తడిపెను, అట్లు=అలాగుతడుపునట్లు, అకట = ఆయో, తన కుక=మేఘునికి, పాంఘులపైక=పథికులమీఁద, ఎంతవైరమో=ఏపాటివిరోధమో (నాస్పెనని క్రిందికన్వయము.) విధాతరత్న=విరించియొక్క రత్నము, విషము=గరళమును, ఒక్కొక్కమాటు=ఒక్కొక్కపర్యాయము, అమృతంబుసేయఁగన్ = సుధగాఁ జేయుటవలన, అది=ఆనర్జము, తడిసిన మేనక=వానినగరీరమంపు, ఇంకి=ఇగిరి, దార వియోగజనహీన్=భార్యలవిరహమువల్లబుట్టినయగ్నిని, కొంతి కొంటుడిపెన్=కొంతవడిఁబోఁగొట్టెను. ఈపద్యమునందు బూర్వార్థంబున వ్యాపారాలంకారంబు నుత్తరార్థంబున విచిత్రాలంకారము. శ్లో. 'స్వావ్యాపారో తథాకారి తథాకారిక్రియే తచేత్, విచిత్రంయత్ప్రియత్న శ్చ ద్విపరితఫలేఽఘో' అని వానికిలక్షణము.

తే. దవులఁ జల్లని దూఱ సంతకమునుపటి

జల్లునీరాని వచ్చునాఁజల్లు మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి జల్లు

దలపడకమున్ను వంగుల్లఁ దడిపెఁ దరులు.

130

టీ. తరులు=చృత్తములు, దవులన్=దూరమునందు, జల్లని = వానయనుకొని, దూరన్=వానిక్రిందికిఁబోఁగా, అంతకమునుపటిజల్లు=దూరముననుండి ఎచ్చువానకంటె మున్నగురిసియున్న వానయొక్క, నీరాని=ఉదకముగలవై, ఎచ్చువాజల్లు=దూరమున ఎచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి=ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలుచేన్=ఎలగోలుగాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరిక చేయుటకు నెలగోలని చెప్పుట ప్రసిద్ధము.) కొమ్మగదలి=కాఱు చలనమునొంది, జల్లుదలపడకమున్ను=ఎచ్చుచున్న నర్జము రాకమునుపే, ఎంగుళ్ళన్=నమ్రములైయున్న కొమ్మలు మొదలగువానిచేతను, తడి పెన్=నాస్పెను, పథికుల నని పూర్వపద్యముననుండు కిరణ నభ్యాహరింపవలయును.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి రచ్చలపై విధియింతు రుగ్రతఁ

హయపతిమీఁద దంతిపతి నాతనిపై నృపతిం గజాదిని

రయముల మొత్తలాడుదురు మబ్బొక యిండుక విప్ప విచ్చుమొగ్గయి మఱి పాటి పోదురు సమస్తదిశాగతు లైనయధ్వగుల్. 131

టీ. స... సమస్తదిశా=సకలదిశలనుండి, అగతులైన=ఎచ్చినట్టి, అధ్వగుల్=తరువారులు, రయమునన్ = జేగముచేతి, వృష్టికై=వానకై, ఒదిగి=పోటుచాలకయ



డంగిళాని, రచ్చలపైన్ = ధర్మపుచావిశ్చయదుఃఖలమీద, హయపతిమీదన్ = అశ్వ పతిపైని, దంతిపతిన్ = గజపతిని, అరనిపైన్ = అగజపతిమీదను, నృపతిక్ = నరపతిని (అశ్వపతి ప్రబలుఁడు, వానికంటె గజపతి ప్రబలుఁడు, గజపతికంటె నరపతి ప్రబలుఁడనియనుట.) ఉగ్రతన్ = కోపముతోడను, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినిర్ణయ ములన్ - గజ = యేనుఁగులు, అది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములన్ = నిశ్చయించుటలయందు, మొత్తులాడుదురు = కలహపడుదురు (అనఁగా నశ్వపతియొక్క డేనియొక్కండును, గజపతియ ప్రబలుఁడని మఱియొక్కండును, నందఱకంటె నరపతి యధికుఁడని యన్యుండును, వానికంటె వీనికి నశ్వము లెక్కువనియు, వీనికంటె వానికి గజంబులు తక్కువనియు, నీ మొదలగు గజాదిసంఖ్యానిర్ణయాభినివేశములచేతఁ గలహించుచుండు రనుట.) మబ్బు = మేఘము, ఒకయింతుకవిప్పక = కొంచెము విడునఁగా, మఱి = పిమ్మట, విచ్చు మొగ్గయి = ప్రోగువీడినవారలై, పాటిపోయెడు = ఎవ్వరిదారిని వారు వెళ్ళుదురు.

తా. బాటసారులకుఁ గ్రోవ జరగకుండునట్లు జడివానలు గురియుచుండె నని భావము.

క. తనరె బలిభుక్తతులు నిం

డినగ్రామశ్రీల కటితి • నీలము లగుటం

గనియెఁ దృణగ్రాహిత ననఁ

గొనుకనవులఁ జైత్యతరుల • గూండ్లదుభ్రమలన్. 132

టీ. బలిభుక్తతులు = కాకులగుంపులు, 'ధ్యాంతృత్వభూషపరభృద్బలిభుక్త్యా యసా ఆపి'యని యమరము. నిండిన గ్రామశీలకుఁ = సంపూర్ణగ్రామలక్ష్యులకు, అఱితి = కింకమునందున్న, నీలములగుటక = ఇంద్రనీలమణులొటచేత, తనరక = ఒప్పెను, చైత్యతరులక = ఉద్యాన సాదపములందు, 'చైత్యమాయతేబుధౌ' వింజేనోద్యానసాదకే' యని విశ్వము. గూండ్లదుభ్రమలన్ - గూండ్లదు = గూండ్లుపెట్టుటకొఱకు, భ్రమలక = తిరుగుటచేతను, కొనుకనవులక = పట్టికొనిపోవుత్యములచేతను, తృణగ్రాహితక = తృణగ్రాహిత్యమును, కనియెక = పొందెను, అనక = అనునట్లు, తనరె ననిక్రింది కన్యాయము.

తా. నీలములు తృణగ్రాహులుగాన నావిధంబుగఁ గాకుల గుంపులు గ్రామ సమీపముననుండు నుద్యానమందలి చెట్లయందుఁ గూండ్లు గట్టికొనఁజేయునన్న యిచ్చచేతఁ గఱచికొనిపోవుచున్న కనవులం జూడఁగా దండీయైన గ్రామలక్ష్యులు కింకమునందుఁ గరియించిన హాఠమునలి నీలములు తృణభుజులు గ్రహించుచు న్నివో యన్నట్లుగా నొప్పె ననుట.

మ. వసతు ల్వల్వడి వానకై గుడిసె మోవక రాక తా నాని యే  
వనగా నిల్చినజమ్ముగూడఁ బొల మంబ శోయించుం బట్టి పె  
న్మనురం దీగెడుకాఁపుగుబ్బెతలపెన్గుబ్బ ల్లునాన ల్వలిం  
బిసికిళ్లుం బిసికిళ్లు హళికుల కంఠించె న్నభస్యంబునక. 133

టీ. వసతుల్వల్వడి=గృహములు బయలువెల్లి, వానకై = వర్ష బాధానివర్తికొ  
ఱకు, గుడిసె మోవన్ రాక=పాలములోఁ గాపునిమిత్తమై వేయఁబడ్డకుటీరముదగిలికొ  
నఁగా లోపలికిరాక, తాక=తాను, అనియే=తగిలికొనియే, పసగాక=ఒప్పదముగా,  
ని...డక=నిల్చిన=నిలుపంబడియున్న, జమ్ముగూడక=జమ్ముచేగట్టఁబడ్డగూడను, (జమ్ము  
గూడకావలిగుడిసెలోనికి రాక గుడిసె దగిలి నిలిచియుండఁగాననుట.) పాలమంబశో  
యించుక = కృషి నేయుధూమికి నంబలిమోచికొనుచు, పట్టి = ధరియించి, పెన్మను  
రంగున్=జడివాసయందు, ఈ...క-ఈ గెడు=గుడిసెలోపలం దూరువట్టి, కాఁపు  
గుబ్బెతల=కాఁపువాండ్రవనితలయొక్క, పెన్గుబ్బల్=గొప్పనైనకుచములును, పునా  
సక-పూర్వసస్యంబులైన సజ్జలు మొనలయినవియును (పునర్వసుకారైయందుఁ జల్లఁ  
బడ్డధాన్యములు గనుకఁ బునాసలని వ్యవహారము.) వెలిన్=వెలుపలను, హళికులకున్  
= కృషిఁజేయు శూద్రులను, పిసికిళ్లున్=కుచగ్రహణంబులును, పిసికిళ్లు = కంకులు  
నల్పుటలును, నభస్యంబునక-భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించెన్=ఒసంగెను.

మ. గురుగుం జెంచలి దుమ్మి లేదగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో  
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారికో  
గిరము \*లైక్కి తమిం గొమల్పాలము వోఁగ్రేపు ల్మెయు ల్మొకమేఁ  
కెరువుం గుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుఁడైకా ప్తి రె డ్లజ్జడిక. 134

టీ. గురుగున్=కురకటకాకమును, చెంచలి=కుచిన్నకాకము, కుచ్చి=ద్రోణ  
కాకము, లేదగిరిసాకున్ = కోమలమైన తంబెపుకూరయును, తింత్రిణీపల్లవోత్క  
రమున్=చింతచిగురును, కూడన్=వానితోఁగలిపి, నూనియలతో=తైలములతో,  
పొరంటి=పొరఁటి, కట్టావి = చుట్టు నావిరి బాటి మిగుల వేడియైన, కుట్టారికో  
గిరముల్=కుటుచయారిక కూళ్లు, (మూడు నెలలకుఁ బండునవి కుటుచయారిక లనియు  
నయిగు నెలలకుఁ బండునవి పెద్దారికలనియుం జెప్పుదురు.) మెక్కిరి=తిని, తమిన్=రాత్రి  
యందు, కొమల్=కొడుకులు, (వెట్లకు శాఖలవంటివాడు గనుక నిట్లు చెప్పవచ్చును.)  
పొలముపోన్-చేలగానుఁబోగా, రెడు = పెత్తనముచేయుకాఁపులు, ప్రభుత్వై  
కా ప్తిన్ = అధికార మొకటియట్లుచేత, అజ్జడిన్ = అముసుగునందు, క్రేపుల్ =

\* లైక్కి.

దూడలు, మెయూల్ = దేహములను, వాఁకన్ = లేహనమొనరింపఁగా, మేఁకరువుం గుంపటి = మేఁకలయొరువున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచమెక్కిరి = ఖట్టమారో హించిరి, (వానకుఁడడియు నని దూడలకు మంచపుఁగోళ్లకుంగట్ట నవి దేహములను వాఁకుమండఁగా శయనించి రనుట).

సీ. మణియప్పిఁ గేలిబార్హిణవజ్రసుధ వీను,  
 లోలాడఁ బ్రాదెక్కి + మేలుకాంచి  
 ఘమఘమవత్సుమంగంధరాజంగమ,  
 ద్దనపైఁ జిరోష్ణమంజునము లాడి  
 మిసిమిదువ్వలువ బంన్ నరంబు మొగలిజే,  
 కులఁ దాల్చి జా మెక్కి + కొలువొసంగి  
 జాంగలామిషముతో + శాల్యన్న మధికహ,  
 య్యంగవీనంబుగా + నారగించి

తే. మృగమదము మించుతములంపుటిఱుల మోవి  
 దలముగా సాగరుహసంతివెలుగ సౌధ  
 శిఖరవాతాయనాగతాచిరరుగంశు  
 నతద్వగవరోధములతోడ + నగిరి నృపులు.

135

టీ. మణియప్పిఁ - మణియను మైనదండమునందున్న, కే...గ - కేలిబార్హిణ = పెంపుకు నెమళ్ళయొక్క, వజ్ర = వజ్రపురమనియెడు, సుధ = అమృతము, వీనులొ లాడఁ - చెవులునిండఁగా, ప్రాదెక్కి - మారోదయందైన మఱి కొంతసేపటికి, మేలుకాంచి = నిద్రలేచి, ఘ...పైఁ - ఘమఘమవత్ = ఘమ్మనినానించుచున్న, సుమగంధరాజు = ఈ పేరికి ద్రవ్యముయొక్క, అంగమద్దనపైఁ = నలుగురెట్టివమిఁదట, చిరోష్ణ = మిక్కిలి తేడిమిగలయుదకములచేత, మంజునములు = జలకములు, అడి = సలిపి, (చిరోష్ణమంజునములాడి యని యున్నందున సుష్ణోద్భవమునకు నుష్ణోదకమని యర్థము జెప్ప నలయును.) మిసిమిదువ్వలువ = సరిగ తగలేకొనుచున్నవీని, బంన్ నరంబున్ = బన్న సరములను హాములను, మొగలి కేటకుల = మొగలిపువ్వులను, తాల్చి = ధరియించి, జా మెక్కి = జాముప్రాదెక్కిన వెనుక, కొలువొసంగి = సభిజేసి, జా...తోఁ - జాంగల = మరుఘూమియందలి, అమిషముతోఁ = మాంసముతోడను, (అనఁగా మరుఘూమియందు సంచరించెడు కాఁజ, పూరేడు, ఉడుము, ఏనుఁబంది మొదలగు వాని మాంసమునుట.) 'సలంకన్యమామిష'మృని యమరము. శాల్యన్నము = రాజనపు సాదమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగా = అప్పుడు వెన్న గాఁచిన నేయి యెక్కుడు

గాఁ గలుగునట్లు 'తత్తుహయ్యంగవీనం యద్వ్యోగోదోహోద్భవంఘృత'మృని యమ  
రము. అరగించి=భోజనముఁజేసి, న్యుగమదముమించు = కస్తూరియొక్కనుగాఁగల,  
తమలంపుటిగులు=విడమకాయలు, (కస్తూరి యధికమగుటవలన నల్లగానుండుటచేత  
నిరులనుట.) మోవిదళముగాఁ = పెదవిదట్టముకాఁగా, సాగరుహసంతిమెలుఁగన్ =  
అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రజ్వలించుచుండఁగా, సా...న్-సాధ=ఉప్పరిగె  
లయొక్క, శిఖర=పైయంతస్తులయగున్న, వాతాయన=గవాక్షములనుండి, అగత=  
వచ్చినట్టి, అచిరుత్ = మెలుపులయొక్క, ఆశు=కాయల చేతను, నత=ఎంపఁబడిన,  
ద్యౌః=మాపులుగల, అవరోధములతోఁన్ = అంతఃపురశ్రీలతో, 'శుద్ధాంతశ్చాప  
గోగత్య' యని యమగము. నృపులు=రాజులు, నిగిరి=అనందించి.

వ. ఇట్లు సాంద్రసలిలధారాసారమాసరంబు లగు వాద్దికవాసరంబులు  
ప్రశాంతం బగుటయుఁ దదనంతరంబ. 136

టీ. ఇట్లు=ఇవిధంబుగా, సా...లు - సాంద్ర=ఘనమైన, సలిల = ఉదక  
ములయొక్క, ధార=ధారలయొక్క, అసార = సమ్యక్ప్రసన్నములచేతను, మాస  
రంబులగు=వ్యాప్తములైన, వాద్దికవాసరంబులు = వానకాలపుదినములు, ప్రశాంతంబగు  
బమున్ = శాంతిపఁగా, తదనంతరంబ=అటుపిమ్మట.

ఉ. రాజమరాళలబ్ధగిరిరంధ్రము శాలివనీశరావలీ

వైజననంబు యజ్వహుతోవాజహుతాశము భాన్వదిందిరాం

భోజనమాగమం బుదితఃభోధభుజంగశయోపచార నీ

రాజనప్లుహల్లకనారం బుదయించె శరద్దినం బిలఁ.

137

టీ. రా...ము - రాజమరాళ-రాజహంసలచేత, లబ్ధ = పొందఁబడిన, గిరి  
రంధ్రము=కొంచవర్షతమయొక్క బిలముగల్గినట్టియు, (అంచు మానససరోవరం  
బున వ్హికాలమునెల్లఁబుచ్చి శరద్భుజుపురాఁగాఁగై కొంచవర్షతపులిములోఁబుచ్చి  
దశార్దాదిదేశంబులకువచ్చుట ప్రసిద్ధము.) శాలివనీ=రాజనపుంజేలకు, శరావలీ=రల్లగుం  
టలసమాహమనకును, వైజననంబు=హుతవెలయైనదియును, 'సూత్రమాసోవైజననః'  
యని యమగము. యజ్వ = విధ్యుక్తప్రకారియు జన్నముఁజేసినవారచేత, హుత=  
హోమముచేయఁబడ్డ, వాజి=హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రౌతాగ్నిగలదియును,  
(అపుడు సోమయాజులు సూత్రవాన్న భోజనముకొఱచు వాగ్రయశేష్టాదికిముఁజేసిర  
నుట, లేక, వాజివాజియము గలయవియైనఁ జెప్పవచ్చును. శరద్వాజియము  
ప్రసిద్ధము.) భా...బు - భాస్వత్ = వెలుగుచున్న, ఇందిరా=అపొక్కి, అంభోజ=

కమలములతోడి, సమాగమంబు=కలయికగలదియును, (శరద్ధృతువునందుఁ గమలములకు వికసనముగల్గుటంజేసి వానియందే లక్ష్మి నివసించె ననుట.) ఉ...బు-ఉదిత=జనించిన, బోధ=మేల్కొనుటగల, భుజంగశయ=దామోదరునకు, ఉపచార=పూజ వార్ధమైన, నీరాజన=నివాలియయిన, పుల్ల=పూచియున్నట్టి, హల్లక=చెంగల్యలుగల, సరంబు=కొలంకులుగ లిగినట్టి, 'హల్లకంరక్తసంఘృక'మృని యమరము. ఆనఁగాఁ జాతుర్మాస్యము లప్పటికిఁ గడవినవిగాన భగవంతుండు నిద్రమేలుకొనఁగా శరల్లక్ష్మి నీరాజనమెత్తెనోయన్నట్లుంబలెఁ జెన్నొందియున్నయెట్లుచెంగల్యలతో నొప్పియున్న కొలంకులు గలదనుట.) శరద్ధినంబు-శరద్ధాసరము, ఇలన్=భూమియందు, ఉదయించెన్=కనుపడెను, వికసించినచెంగల్యలను నిద్రమేలుకొన్న యాశ్వరునకు శయనోపచారనీరాజనముగా వర్ణించినందున సుత్రేత్సాలంకారము.

తా. ఎర్రరక్తములయిన ఎర్నించుట మొదలగు చిహ్నములు మాని శరద్ధృతుధగములు గానవచ్చె నని తాత్పర్యము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర

మురువిద్యుద్దీపకళిక • లుమిసిన ధూమ

స్ఫురణ బాగచూరె ననఁగా

హరిమణిజంబూఫలాసిఁ తామలరుచులన్.

138

టీ. కరము=మిక్కిలి, అంబరము=గగనము, ఉ...ల్లు - ఉరు=అధికమైన, విద్యుత్=మెఱుపులనియెడు, దీపకళికలు=దీపాంశురములు, ఉ...ణన్=ఉమిసిన=చిమ్మినటుంటి, (నో. 'నిష్కాతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివృత్తాశయమ్, అతిసుందరిమన్వత్త్రామ్యకత్వోవిగాహతే' అనిఅచాగ్యదండి చెప్పియున్నాడుగాన నుమిసిన-అనునది మొదలగువానికి గౌజార్థములెకాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడను.) ధూమ=పొగయొక్క, స్ఫురణ=స్ఫురించుటచేత, పొగసూరననఁగాన్=ధూమితమాయెనోయన్నట్లు, హ...లన్=హరిమణి=ఇంద్రదీపములవలెను, జంబూఫల=నేరేడుపండ్లవలెను, అనిత=నల్లనై, అమల=స్వచ్ఛములైయున్న, రుచులన్=కాంతులచేతను, పొగరెక్కెన్=మరించెను. ఉత్రేత్సాలంకారము.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి • సామిరంజితములై

తిరిగె మింట నిదుర • దెలిసినట్టి

యిందిరాధిపతికి • నెత్తుకర్పూరనీ

రాజనంబు లన శరద్ధసములు.

139

టీ. శరద్ధసములు=శరత్త్రాలమేఘములు, సా...బు - సాంధ్య-సంధ్యాసంబంధియైన, రాగ=రక్తియొక్క, లహరి=తగంగములచేతను, 'మహత్సూక్ష్మోలకల్లా

తా అహర్వత్త్ర లీకేసమే' అని యమరశేపము. సామి=సగము, రంజితములై=కంపున  
ర్ణములుగలవిగాఁ జేయఁబడినవై, ని...కిన్-నిదరఁబెరిసినట్టి=నిద్రమేల్పించిన, ఇంది  
రాధిపతికిన్=లక్ష్మీరమణునకు, ఎ...నన్-ఎత్తు=పట్టినటువంటి, కర్పూరనీరాజనంబుల  
నన్=ఘనపారపునీవాళులొయన్నట్లు, మింటన్=అంతరిక్షమునందు, తిరిగఁ=సం  
చరించెను, 'సామిత్వరేణగుఘ్న సే' యనియు, 'ఇందిరాలోకమాతామా' యనియు  
నమరము. ఉ త్రేప్రిత్యలంకారము.

చ. అలిగరుదంచలామల తదంతరబింబిత యయ్యె బాకని

ర్ణలితమహాఫలాఘహరితచ్ఛదకర్కరికాపనాలి నాఁ

గలమవన భ్రమచ్ఛకనికాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం

బలతిగఁ దాల్చి మింటఁ గనఁనయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. వి...ల్-విపాండు=మిగులఁ దెల్లనైన, పయోద=మబ్బలయొక్క, ఖండ  
ముల్-శకలములు, క...ము-కలమునన=పండినరాజనపుచేలమీఁద, భ్రమత్=తిరుగు  
చున్న, శుకనికాయము=చిలుకలగుంపు, లోపలఁ=శరత్కాలమేఘములలోపల, సా  
...బు-సాంధ్య=సంధ్యాకాలసంధ్యయైన, రక్తిమంబు=ఆరుణ్యమును, అలతిగఁ=  
కొంచెముగా, తాల్చి=ధరియించి, పా...లి-పాక=పండుబుచేతను, నిర్దలిత=మిక్కిలి  
విరిసిన, మహత్-గొప్పవైన, ఫల=పండ్లయొక్క, ఓఘ=గమాహముగల్గియు, హరిత  
చ్ఛద=పచ్చనియాకులుగల, కర్కరికాపనాలి=దోసతోటలగుంపు, అ...త-అలి=  
తుమైదలయొక్క, గరుత్=శైక్లయొక్క, అంచల=కొనలనలెనున్న, అమల=  
నిర్మలమయిన, తత్=ఆకాశముయొక్క, అంతర=నడుమను, బింబితయయ్యె నాఁ=  
ప్రతిఫలించెనొకొయన్నట్లు, కననయ్యెఁ=చూడనొప్పెను. ఉ త్రేప్రిత్యలంకారము.

తా. పండినవైరులమీఁద సంచరించుచున్న చిలుకలగుంపును దమయం దించు  
కంతసంధ్యాకాలికిరక్తిమము ధరియించిన తెల్లని మేఘఖండములును బరిపక్వములై  
పండి విరిసిన గొప్పపండ్లును బచ్చనియినయాకులునుం గల దోసతోటలు ద్విరేఘముల  
తొక్కలమొనలనలె నైగనిగ్యము గలయయ్యాకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనొ యన్న  
ట్లుండననుట.

క. ఘుణాగణవిహరణఁ జివికిన

మణిధనువునఁ దొరఁగు నుసి సమానములై ద

ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత

శ్రీకాకణహరిణములు పాండు \* జలదము లొలసెన్.

141

టీ. ఘ...ణ-ఘుణ = నునీపురుగులయొక్క, గా... - సమాహముయొక్క,  
విహరణఁ=సంచారముచేరి, చి...నఁ-చివికిన=వానలనుఁదడిసి కిక్కిలమయిన, మణి

ధనువునకు = ఇంద్రధనువునందుండి, తో...లు వి-తోరఁగు = పడుచున్నటువంటి, నునీస  
మానములై = పరాగపద్మశములై, పరి...లు-పరిణత = పరిపక్వములయిన, శణ = జనప  
నారయొక్క, కణ = లేశములనలెను, హరిణములు = తెల్లనైనటువంటి, పాండుజలద  
ములు = తెల్ల మబ్బులు, ద...నకు = దర్పణ = అద్దముతోడను, నిభ = సమానమయిన,  
నభిమునకు = అకౌశమందు, ఒల సెక్ = సంచరించెను. శరత్రాల మేఘము లను మణిధను  
వుయొక్క పరాగములని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

క. రవిశశిముకురములు శర

ద్యువతి మెఱుఁగుఁబెట్టుభూతియో యనఁ బర్వె  
బవనాహతసప్తచ్ఛద

నివహపరాగంబు దివికిఁ నిర్మలకాంతిక.

142

టీ. ర...లు-రవిశశి = చంద్రసూర్యులనియెడు, ముకురములు = అద్దములను,  
శరన్యువతి = శరదృతువును జనరాలు, మెఱుఁగుఁబెట్టు = కాంతిఁగలుగఁజేయినట్టి, భూతి  
యోయనకు = భిన్నమోయనఁగా, ప...బు-పవన = వాయువుచేతను, అహత = ఎగురఁగొ  
ట్టఁబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడాదుల యరంట్లయొక్క, నివహ = సమాహమయొక్క, పరా  
గంబు = పుష్పాడి, దివికిక్ = ఆంతరిక్షమునకు, ని...తిక్-నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన,  
కాంతిక్ = తేజస్సుచేతను, పర్వక్ = వ్యాపించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకమునకు దద్దమునకు వచ్చిన మాలిన్యమును భిన్నముచేతఁ దుడుమిట  
ప్రసిద్ధముగాన నటు విరాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యు లనునద్దములకు నైర్మల్యము  
దక్కుని పడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించి చక్రి బలుచుటకై శరదృవతి యుంచిన  
విభూతియో యనునట్లానమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగరఁగొట్టం  
బడి యంతరిక్షమున వ్యాపించె ననుట.

స్తగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తివాతాశనశయనము విశ్వంభరుం డూఁదిలేవం  
గంభీరప్రక్రియామంగ్నతఁ డిగు జగతిం గ్రంధుగాఁ దోచు వర్షా  
దంభోలిస్థూలరంధ్రోద్గతసితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా  
స్తంభంబు లోపల నెన్ను ల్గవళరుచిశరః స్తంభపద్మం జనించెక్.

టీ. స...ప్తిక్-సంభూత = జనించినట్టి, జ్ఞప్తిక్ = మెలఁకువచేతను, వాతాశన  
శయనముక్ = శేషపర్యంకమును, విశ్వంభరుండు = క్రిమహావిష్ణువు, 'విశ్వంభరః క్షుట  
భజి ద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంభనః' యనియమరము. ఊఁదిలేవన్ = ఊనికొనిలేవఁగా, గం...  
తన్-గంభీరప్రక్రియా = నిమ్న ప్రకారమగునట్లు, మగ్నతన్ = మునుంగుటవల్లను, డిగు =  
క్రిందికివడఁగినట్టి, జగతిక్ = భూమియందు, క్రంధుగాక్ = దట్టముగా, తో...న్-తోఁ  
చు = కౌసల్యమున్న, నిర్నా = వానకొలమునట్టి, దంభోలి = డిగులయొక్క, స్థూలరంద్ర

= గొప్పబెజ్జములవలన, ఉద్గత=బయలుదేతిన, పృథు=గొప్పలైన, సిత=తెల్లనైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకిమందుబుట్టిన, అంబుధారాస్తంభంబులపాలెక = స్తంభములవంటి యుదకధారలవలె, శరస్తంభపత్తి-క=తెల్లకొండలవరుసయందు, ఎన్నుల్=కంకులు, ధవళరుచిక=తెల్లనికొంతతో, జనించెక=పుట్టెను. ఇందు తెల్ల యొక్క యెన్నులను బిడుగులరంధ్రములనుండి బయలుపెల్లినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములుగా నుత్పేక్షించినగునన నుత్పేక్షాలంకారము.

తా ఆశరదృశ్యపునఁ నేదిక్కునఁ జూచినను తెల్లపాదలు ఎన్నులు దీసి తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచుండె ననుట.

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ • నిద్ర దెలిసి

యడుగుఁ దనమీఁద మోప నోయవనిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగా విపాక

పరుషకంటకశాలిమంజరులు వొలిచె.

144

టీ. నీరజేక్షణుఁడు=విష్ణుదేవుఁడు, అవ్వేళక = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్రదెలిసి=నిదురమేల్కొని, అడుగుక = పాదమును, తనమీఁదక = భూమిపైని, మోపనో=శంపదగానో, అనిరమణి=భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాఁగాక = పులకితాంగయయ్యెనన్నట్లు, విపాక=పండుటచేత, ప...లు - పురుషులు - వాడియై యున్న, కంటక=ముండ్లుగల, శాలిమంజరులు = సన్నవరియన్నులు, వొలిచెక = పుట్టెను. పేతూత్పేక్షాలంకారము.

తా. పండి ముచులైనందున నాఁడిమి గలిగియున్న ముండ్లతోనుండు సన్నవరి యెన్నులం జూడఁగా నా శరదృశ్యపునఁసుఁ గమలాక్షుండు నిద్ర లేచి యడుగుఁ దనమీఁద నుంచుటచేత నాభూదేవి కంటకితగాత్రి యాయె ననునట్లుండె ననుట.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి నినరశ్శు ల్మిన్ను చేర్పం దటి

చ్చట తార్వంబుగఁ గారుగొంచు ఘనమై • త్మోఁ దీర వర్షింప న

చ్చోటనుం దోచి గ్రసింపఁ జోలుఁ గలశీసూనుండు గాకున్న నొ

క్కొటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్తల్యక్తమై తోచునే.

టీ. స్ఫు...కక = స్ఫుట=వ్యక్తమైన, భూయోహృతిశంకక=అగస్త్యుండు మరలఁబానముఁజేయు ననుభయముచేత, 'శంకావితర్కభయయోః' అని యమరము. ఇనరశ్శుల్=సూర్యకిరణములు, వార్ధిక=సముద్రమును, మిన్నుచేర్చక = అంతరిక్షమును బొందింపఁగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకములను మేఘములందుఁ జేర్చఁ గాననుట.) తటచ్చటలు=విన్యత్యమాహమలు, తార్వంబుగక = బడబాగ్నిగా,



కారుకొండు = నల్లనిదై, ఘనమై = మేఘమై, త్మృత్ = భూమిని, తీరవర్షింపక = ఉదకమంతయు వానలుగురియఁగా, అన్యోపానుక = ఆ యాకాశమునందును, గలకీ నూనుండు = అగస్త్యుఁడు, తోచి = కనుపించి, గ్రసింపఁబోలుక = సముద్రోదకమును బానముజేసెఁగాఁబోలు, కాకున్నక = అట్లుగాకుండేనేని, ఒక్కటక = ఏకరీతిఁగా, తా...న్ - తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుఁడును, ఇంచు = చలించుచును, (అనియెడు) మణి-రత్నములును, శుక్తుల్ = ముత్యపుచిప్పలును, న్యక్తమై = స్ఫుటమై, తోచునే = కానవచ్చునా, కానరావనుట

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేక, నక్షత్ర సూర్యంసువులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యోదయంబగుటను జూపఁగా బూర్వ మగస్త్యునికి వెఱచి మేఘరూపమును విహించి యాకాశమును జేందియున్న సముద్రునినిగస్త్యుండు మరలఁ బానముజేసియుండును. లేకపోయేనేని యందుండు తారాగ్రహములనియెడు రత్నములును సూర్యచంద్రులను ముత్యపుచిప్పలును గానవచ్చుటకుఁ గారణము లేదనునట్లు తోచుచుండెననుట.

చ. అలమలయాద్రిఁ గుంభభవుఁ డన్మతకంబు శరర్తుకుండమం  
డలిఁ బ్రతిబింబకై తవముఁసం దమ కిచ్చిన వారిదేవత  
ల్తాలకుల కేలఁ దాఁప నిడి • తోమఁ గలం కడఁగెం దదీయత  
శ్శలతకు హ్రస్వ మాట కరి • తారక లంబువుఁ దేర్చునే యనక.

టీ. అ...న్ - అల = ప్రసిద్ధమైన, మలయాద్రిక = పఠీరపర్వతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుఁడు = అగస్త్యుఁడని, 'అగస్త్యః కుంభసంభవా' యని యమరము. అకాకతకంబు = అనుచిల్లగింజను, 'చక్షుష్యః కరికః కాంతిక్య' త్తనిరత్నమాల. శ...న్ - శరత్ = శరదృతువును, కుండమండలిక = సరస్వతీహామలంబు, ప్రతిబింబకై తనముక = ప్రతిఫలనవ్యాజముచేతను, తమవన = ఆవారిదేవతలకు, ఇచ్చినన = ఇయ్యఁగా, వారిదేవతల్ = జలదేవతలు, తోమఁగల కేల = తిరింగి మలను హస్తములచేతను, తాఁపనిడి - మెట్టురాఁచివీడఁబెట్టి, తోమన = ఆరిగఁదీయఁగా, కలంకడఁగెన్ = కాలవ్యముదీలెను, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సంబంధయైన, తత్ఫలతనక = ఆ చిల్లగింజోటకు, హ్రస్వమాయ = చిన్నదాటయే, కరి = సాక్షి, (చిల్లగింజ గనుకనే తాచినందున హ్రస్వమాయ ననుట.) (అట్లుగాకుండేనేని) తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువుక = ఉదకమును, తేర్చునే = లేటగాజేయునా, చేయనినుట. అనక = అనునట్లు, కలంకడఁగెనని క్రిందికన్వయము యాపకానుసానితాపహ్నుత్యతాపితోత్ప్రేక్షాలలకాదు.

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వహింప శరజలజాక్షి కుండమం  
డలి నలిలంబు కల్మష మండంగ మొగు ల్విరియెండ గాయుచో  
జలుకు నిశారజఃపటలి • చెన్ను వహించె దరంగపట్టిపై  
దళదరవిందకై రవకందంబకడారపరాగపూగముల్. 147

టీ. తరంగపట్టిపై = కరుళ్ల బంతిమీద, ద...త్ - దళత్ = వికసించు  
చున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్కయు, కదంబ =  
సమూహములయొక్క, కడార = పచ్చనై నటునంటి, 'కడారఃకపిలఃపింగః' యని యమ  
రము. పూగముల్ = సమూహములు, 'పూగోవిశానంప్రకరః' యని యమరము ఇలకు =  
భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, సహింసత్ = హింసనట్లు, శరజల  
జాక్షి = శరత్కాలమునఁబ్రకృతమండలిక = కొలంకులయందు, 'కుండంపికరేతోయా  
ధారవిశేషేచపహ్నిగర్తేచ, కుండోహరాజ్ఞాతస్సభిర్వక్తాయాం కమండశాకుండి'  
యని రత్నమాల. నలిలంబు = ఉదకము, కల్మషమండంగ = కలుషమహాపుటకు,  
మొగుల్ = మబ్బులు, విరి = విరిసిన, ఎండ గాయుచో = ఎండతపించగా, చి...లి  
చిలుకు = చల్ల బడినటునంటి, నిశారజఃపటలి = పసపుపొడిరాశియొక్క, చెన్ను =  
సౌందర్యమును, సహించె = హింసెను.

తా. అసమయంబున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ  
బరాగములు తరంగముల పై బడి శరదృతు వనుప్రీయుదకములలోని కల్మష మండ  
గించి రుచిబట్టించుటకొఱకుఁ జల్లిన పసపుపొడినలె నుండె ననుట.

ఉ. హెచ్చినమైత్రి బద్ధినుల • కెల్ల ఘనాత్మయకారకుండు సా  
మృచ్చపడంగ జేయుటకు • నై యలక్రంచనగంబువేరిక  
మృచ్చున నీడుశరవగిరి • యందలి వెండిశలాకపిండు నా  
వచ్చి మరాళమాలికలువ్రాలె గొలంకుల జక్రఘంకృతి. 148

టీ. హెచ్చినమైత్రి = అతిశయించిన స్నేహముచేత, పద్ధినుల కెల్ల = తామ  
కొలంకులను (పద్ధిసీత్రీల) కంతయును, ఘనాత్మయ = మేఘావసానమనెడు  
(అనగా శరదృతుననుట.) కారకుండు = అగసాలవాఁడు, సామృ = భూమియు,  
అచ్చపడంగ = సమముగ నుండులాగున, చేయుటకునై = తీరగా నొనరించుటకై,  
అల = ప్రసిద్ధమైన, క్రా...నత్ - క్రాంచనగంబువేరి = క్రాంచవర్వతమనియెడు  
మింగల, కమృచ్చునత్ = వెండిబంగారు తీరగతీయునట్టి యుక్తమృచ్చయొక్క  
జ్జమందు, ఈ...నాన్ - ఈడ్చు = తొగెడు, శరవగిరియందలి = కైలాసపర్వతమునం  
నున్న, వెండిశలాకపిండునాన్ = రజతపుత్రీగ సమూహమో యనునట్లు, మరాళిమాలి

కలు=హంసలబంతులు, వచ్చి=వీ తెంచి, కొలంకులన్=సరస్సులయగుదు, చ...తీన్-  
చక్ర=సుడిగాలియొక్క, యుంకృతిన్ = యుంకారముతోడను, వ్రాలెన్ = దిగెను.  
(అనగా విస్తరించి హంసలు వచ్చె నని భావము).

తే. కుంభజుడు వార్ధితోఁ గ్రోలి \* కుషీ నున్న  
మించుముక్తాచ్ఛటలె క్రుమ్మరించె ననఁగ  
జలజదళములఁ దేటలుఁ \* జవులునయిన  
యంబుకణములు నొలిచెఁ బద్మాకరముల.

149

టీ. కుంభజుడు=అగస్త్యుడు, వార్ధితోఁగ్రోలి=సముద్రముతోఁగూడ బాస  
ముచేసి, కుషీ నున్న=ఉదరములో నున్న, మించు=అతీతయించిన, ముక్తాచ్ఛటలె-  
మాత్రికసమూహములే, క్రుమ్మరించెననఁగ - మగుడదిగువకుఁబెరిగెననఁగ, జలజ  
దళములఁ=తామరాకులయందు, తేటలు - స్వచ్ఛమైనటువంటియు, చవులునైన=  
రుచిగలవియునైన, (ముత్యాలలో నొక్కలెక్కకు చవియనిపేరుగనుక నవియనియు  
నర్థము.) అంబుకణములు=ఉదకబిందువులు, పద్మాకరములఁ - పద్మ=తామరలకు,  
అకరములఁ=గనులైన కొలంకులయందు, పొలిచెఁ=ఒప్పెను.

చ. కెరలు స్రవంతిపై యిసుక \* క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం  
దెర ననఁ జల్లఁగా విరహాదీప్తకరపుత్ర మాసజీరణో  
త్కరగుడ మట్ల పద్మినులఁ \* గ్రమ్మున కేసరమాధ్వ పొల్పెఁ బైఁ  
గర మగుదారెఁ దేల్పు సెకఁగందినముత్తైపుసేనలో యనఁ.

150

టీ. కె...క - కెరలు=ప్రవహించుచున్న, స్రవంతి=నదులయందు, 'స్రవంతి  
నిన్ను గాపగా'యని యుమరము. పైయిసుక=ప్రవాహవేగముచేత నీళ్లతోఁగలిసి పైగాఁ  
బ్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళఁ = అడుగుబట్టినప్పుడు, ( వేగముతగ్గినప్పు  
డిసుకక్రిందఁబడుట ప్రసిద్ధము.) స్రవంతియనగా నిసుకపోసియుండు ఘటికా యు  
త్రమునకును పేరుగనుక దానిలోఁ బైయిసుకక్రిందికిరాఁగాననియు నర్థము ) ఇనుం  
డు=సూర్యుడను నాయకుఁడు, 'ఇనన్సూర్యేప్రభ'యని యుమరము. మేఘపుండెరన  
నఁ=మేఘమును తెరదీయఁగా, చల్లఁగాఁ=చిలుకరింపఁగా (ఉంచగాననుట.) వి...  
ముఅట్లు - విరహ-వియోగ వేదనచేత, దీప్త=వెచ్చునైన, కర=హస్తమందు, పుత్రమా  
=తేలుచున్న, సజీరణోత్కర=జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుఱచు-బెల్లమువలె, పద్మిను  
లఁ=తామరదీఁగలవియగుపద్మినీజాతీస్త్రీలయందు, క్ర...ధ్వ - క్రమ్ము=వ్యాధి  
చినట్టి, కేసరమాధ్వ = కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పొల్పెఁ=ఒప్పెను,  
'పద్మినీకరిణీశ్రీ స్త్రీ సగోజనలినీషుచ'యని రత్నమాల. (విరహతాపతప్తమైన హస్త

మంగు గుడ మంచఁగాఁ గరఁగి సాకమైనట్లు మకరంద మండెననుట.) కేంట్లు = భ్రమ  
రములు, సెకన్ = తాపముచేతను, కం...లోఅనన్ = కందిన = కిమలినటునంటి,  
మత్తెపుసేసలోయనన్ = మత్తెపుతలంబ్రాలోయననట్లు, సైప్ = ఉపరిభాగమంగు,  
కరము = మిక్కిలి, అరుదారన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. జలజదశస్థితోయములు \* సందుల క్రిందుగఁ దోచుమింటినీ  
డలుఁ గనుపట్టె నత్తిటిఁ దటాకముల న్లఘిమంబు రెంటిలోఁ  
దెలియఁ దరంగఁ బైకెగయు \* తేలులచేరులఁ దూన్వఁ దోయము  
ల్పలుచనఁ దేలె మిన్నడుగుఁబట్టెఁ గడుం దళమాటనో యనన్.

టీ. జ...లు - జలజదశ = పద్మపత్తములయంగు, స్థ = ఉన్నటునంటికి, తోయ  
ములు = ఉదకములును, సం...గన్ - సంగుల = ఆ పద్మపత్తములసంగులయొక్క,  
క్రిందుగన్ = అభోభాగమునంగు, తో...లు - తోచు = కనుపించుచున్న, మింటి  
నీడలున్ = ఆకాశముయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తిటిన్ = ఆ శరత్సమయమునంగు,  
లఘిమంబు = చులకదనము, రెంటిలోన్ = ఆకాశజలములలోను, రెలియన్ = ఎఱుంగు  
టకొఱను, తరంగఁబైకెగయు = కరుళ్లచేతఁ బైకెగయుచున్న, తేలుల = తుమ్మెదలని  
యెడు, చేరులన్ = దారములచేతను, తూన్వన్ = తామరానులనియెడు తూనికెసిబ్బుల  
యంగుఁ దూచగా, తోయముల్ = ఉదకములు, పలుచనన్ - తేలికయగుటనల్ల,  
నేలెన్ = పైకిఁ దేలిను. మిన్ను - ఆకాశము, కడున్ = మిక్కిలియును, దళమాటనో =  
సుందమాటచేతనో, అడుగుఁబట్టెన్ = క్రిందికిఁబోయెను. అనన్ = అనఁగా, తటాక  
ములన్ = సరస్సులయంగు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

తా. తామరానులపయినుండు నీరును, వానిసంగులయంగుఁ దటాకములోని  
ముదకమునఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశముయొక్క నీడలనుజూచి, యాకాశము తేలికో,  
తేకముదకములు తేలికయో, చూత మను సంకల్పముచేతఁ దేంట్లును నారములుగల  
తటాకమునతెక్కువయంగు దూనికజేయఁగా మదకములు పలుచన గనుక మీఁదికి  
వచ్చెను ; మిన్ను దళముగనుక నడుగుఁబట్టెను.

మ. ఇలకు నేవ్విగుగఁ బండుతీరవన పుండ్రేక్షుచ్చట ధీపుల  
గలమై వ్రాల నురువ్వనంబు లెనఁగఁగఁ ద్రిప్పు రాట్నంపు గుం  
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పార నిచ్చి పంకేరుహం  
బుల నాడెం దొలునంజుఁ దేటివలయం \* బుల్కారఘంకారముల్. 152

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, వ్రేగుగన్ = బగువగునట్లు, పం...ల్ - పండు = పరి  
పక్వమైన, తీర = దరియందలి, ఎన = ఉద్యానవనమంగున్న, పుండ్రేక్షుచ్చటల్ =  
చామాలచెఱుగుంపులు, 'రసాలఇక్షుస్తద్భేదాః పుండ్రకాంతారకాదయః' యని య

మరము.) తీపులు=మాధుర్యములు, అగ్గలమై=అతిశయమై (రసమువిస్తరించుట), వ్రాలన్=మీడవంగగా, ఉరుస్వనంబులు=అధికమైనధ్వనులు, ఎనంగం=ఓప్పగా, త్రిప్ప=త్రిప్పబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రలునాన్=చెఱుగుగానిగయొక్క కోలలోయనగా, తేనె=మకరందము, కొలంకులన్=సరస్సులయందు, పొరలిపాఱన్=లుంతిత్తమై ప్రవహింపగా, విచ్చు=వికసించుచున్న, పంకేరుహంబునన్=పద్మములయందు, తారఘంకారముల్=గంభీరములయినధ్వని విశేషములుగల, తేటి... బుల్ - తేటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజన్=ప్రాతస్సంధ్యయును, అడె=తిరిగెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తా. తీరమందలి చెఱుగులు వంగి తటాకములలో నున్న కమలములమీడఁ బడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందములు సరస్సులలోఁ బొరలి పాఱుచుండగా నంగు మండలాకారభ్రమణంబులు నేయుచున్న తుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱుగుగానిగకోలధ్వనులవలె నుండెను.

సీ. హలనమత్కదళికందాభతిర్యజ్నతా,  
 స్యమునఁ గొమ్మొకటి మోసనఁగఁ గ్రుంగఁ  
 గటముల డిగి చిబుకమున రేఁ బేరిన,  
 మద మంజనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ  
 ఛిద్రోత్థహతవలంత్కద్రాజ మనఁ జుట్టు,  
 తో విప్పతో దరిఁ • దొండ మాడ  
 తెల్లుపెల్లు నీటఁ • ద్రెల్లి ఫేనము వండు,  
 నయి పునఃప్రావృడాశయము నొనఁగ  
 తే. ఘనరజోవృష్టికై మీఁదికన్న మొగుడఁ  
 గటిదెనలు నిక్క బరితోలు • గదలఁ గీలు  
 మదము తిక్తత నదులకే • దదనుకృద్వృ  
 పాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గో•రాడె గరులు.

153

టీ. హ...నక - హల=నాఁగేటిగుక్కిచేత, నమత్=ఎంగుచున్నటువంటి, కదళికందాభ=అనంటిగుంపసామ్యముగల, తిర్యక్=అడ్డముఁగా, నత=వంగినటువంటి, ఆస్యమునక=ముఖమందు, కొమ్మొకటి=ఒకవిషణ్ణము (దంతమనుట), మోసనఁగన్=అకువిప్పనియరటిమొలక యనునట్లు, క్రుంగక=వంగగా, కటములక=గండస్థమునుండి, డిగి=జాతి, చిబుకమునక=గడ్డమందు, రేక=రాత్రియందు, పే...ము - పేరిన=ఘనీభవించిన, మదము=దానము, మంజనగ్రంథిమాడ్కి = తాటుకడలి.

వలెను, మెఱయ్ = ఒప్పుగా, భి...ము - భిద్రోత్థ = రంధ్రమువలన బయలువెడలి నట్టియు, హత = కొట్టబడినదిగనుక, వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, కద్రూజముఅనన్ = సర్పమో యనగా, చుట్టుతో = పెనచికొనుటతోడ, విష్ణుతో = విడదీయుటతోడను, దరిక్ = నడికూలమందు, తొండము = శుండాదండము, అడక్ = చలించుచుండగా, తెల్లు = శరములు, పెల్లులు = మంటిగడ్డలును, నీటన్ = ఉదకమునందు, త్రెల్లి = పడి, ఘనము = సురువును, ఎందును = ప్రవాహముతోవచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినదై, పు...మున్ - పునః = మరలను, ప్రావృదాశయమున్ = వర్షాకాలమునుబుద్ధిని, ఒసగన్ = పుట్టింపగా, (అనగాఁ దెల్లనితెల్లు సరుగుగా మంటి పెల్లులు వందునుగానున్నందున వర్షాకాల మను బుద్ధిని బుట్టించెననుట.) ఘనజోవృష్టికై - ఘన = అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, సృష్టికై = ఎన్నమువలన (చల్లుటవలన ననుట.) మీఁదికన్ను = పైనేత్రము, మొగుడక్ = మూయబడగా, కటిచెసలు = మొలకప్రక్కలు (పిఱుగు ప్రక్కలనియుం జెప్పదగును), నిక్కన్ = పైకెగయగా, పరితోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలక్ = చలింపగా, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము = దానోదకిము, తిక్తతక్ = సౌగంధ్యమును, నదులతక్ = సరిత్తులకు, ఈక్ = ఒసగగా, 'కటుత్తిక్త షాయాస్తుసౌరభ్యేఽప్రకీర్తితాః' యని యాదనము. తత్ = ఇ తమును, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చినయనుట.), సృషాతితో = సృషాభిసమూహముతోఁగూడను, 'సుకృతేన్యపిభేన్యపి' యనియుమరము. తేంట్లు - తు మ్మెదలు, పఱున్ = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాటిపోగా, కిరులు = ఏనుగులు, కోరాడు = తీర్చగంతప్రహరముఁజేసెను. ఉ త్ప్రేక్షాలంకారము.

౧. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ పుల్లనప్తచ్ఛదా

ఖండక్షోదసిత ల్పిక్షీర్ణకములై • కర్ణద్వయిన్మించగఁ

గొండల్లివ్విన మన్ను కత్తులగతిం • గొమ్ముం గొన ల్ముంపవే

దండంబు ల్బువుదంతు లౌటఁ దెలిపెం • దండెత్తి భూపాలికి. 154

టీ. గం...ల్ - గండద్వంద్వ = కపాలద్వయమువలన, గళత్ = జాఱుచున్న, రాళ = దట్టమైన, 'కరాళోదంతురేతుజ్జే' యని రత్నమాల. మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచాళ్లు, పుల్ల...ల్ - పుల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరంటలయొక్క, అఖండ = అధికమైన, షోద = పుచ్చడిచేత, సితల్ - తెల్లనైనవై, ప్రక్షీర్ణకములై చామరములై, 'చామరంతుప్రక్షీర్ణక' మ్మనియమరము. కర్ణద్వయిన్ = త్రోత్రయుగము, మించగన్ = అత్రకమించికోములపర్యంతమురాగా, కొండల్ ద్రవ్యమన్ను - పశ్యతములుకోండినట్టి, కత్తులగతిన్ = ఒరిలతో నున్న ఖడ్గములరితిని, కొమ్ముంగ

నర్ = దంతాగ్రములను, ముంపన్ = కప్పగా, వేదండంబుల్ = మత్తేభములు, భూపా  
లికిన్ = రాజమండలమునకు, వండెత్తన్ = యుద్ధయాత్రకొఱచు, చవుదంతులొటన్  
= చతుర్దంతదంతావళిములొటను, తెలిపెన్ = చూపెను. చామరసదృశములైనమదరేఖ  
లు కొమ్ములమాడ్కిననుండెను.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు లై నదొరల

కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబు లై న

స్వాస్వయశరాళిచే గీర్తి చాలఁ గనెనా

యన వనాళి బ్రీపులశరాళి మెఱసె.

155

టీ. అప్పుడు-ఆకగత్సమయమునకు, ఆన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరుల  
జయింపనిచ్చగల్గినటువంటి, కవ-కవి-నృపులయొక్క, కవ-కవి-కవి, దొనలనుండి-  
తూటిరములగుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందబడినగుటిగలవియైన, 'లక్ష్యంబు  
కగన్యోన్యమనియమగము, స్వాస్వయశరాళిచేన్-స్వ-తమయొక్క, అన్వయ=సంశయము  
గల, (అము కరకబ్రహ్మములు గలవనలట.) శరాళిచేన్ బాణసమూహముచేత, గీర్తి  
చాలఁగ నెనయినన్ = అధిక మైనయొప్పుబొందెనయనగా, ననాళిన్ = ఆర్య  
పక్షమున, ప్ర...ళిన్-ప్ర...ల్ల=వికసించిన, శరాళి=కొరకుమునుపంక్తి, మెఱసెన్  
వలెగలు. శ్లేసానుప్రాణతో త్వేక్షాంకారము.

తా. గీర్తి తెలుపని కవిసమయము గాన తెల్లుపువ్వయిం చెల్వగుటంజీసి  
యపు పాపి విస్తరించి యున్నందున పిస్తాగిమైనగీర్తిని బాణములు పొందినో యన్న  
టుండ నుట.

తే. దిరులతడనంను పొదవుమూఁపురము లంటు

తెల్లగంటల నాఁబోతు లుల్లసిల్లె

గిరుల మోరుల సవి సముదీర్ణనలి

జలధరచ్చేదములు వ్రాలఁ జెలఁగుకరణి.

156

టీ. ది...లు - దిరుల-నదీమాలములందలి, తడివాడు=కిర్దమును, పొదవు=వ్యా  
పించిన, మూపుగములు=కిర్దములను, ఆం...లన్-అంటు = తగిలికొనునట్టి,  
తెల్లగంటలన్- పూచిన తెల్లగంటలచేత, అఁబోతులు-అచ్చువేయబడిన కొండల,  
ఉల్లసిల్లె-మిగులకొప్పె...గి...గిరుల- కొండలయొక్క, మోరులనవి-  
గములగు బుద్ధిగోళి, స...నముదీర్ణ- సరియబడిన, సలి=శుభకములుగల, జల-  
స్పృహలు మునుగునియు, వ్రాలక-వైదేరియించుగా, చెలఁగుకరణి-  
పృథుకానందమున ఉల్లసిల్లెనని ప్రకటించుము. ఇ త్వేక్షా.

తే. గగనలక్ష్మీ నిజోరు సత్కృతమాలి

కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బిసుక

నెఱయు కుంకుడుపండులఁనురు వనంగఁ

బలపలని పాండురాంబుదఁపట్టులమరె.

157

టీ. గగనలక్ష్మీ=అకాశలక్ష్మి, ని...లు - నిజ=స్వీయమైన, ఉరు=గొప్పలైన, సత్కృతమాలికలు=చుక్కలపంపులనియెడు నిరుపదియేడు ముత్యములుగల హరములు 'సైవసత్కృతమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మాక్తికా' యని యమరము. వి...లక - వియన్నది=అకాశగంగయందలి, జలములక=ఉదకములయందు, కడుగక=ముటికి నెత్తుటకొఱకు, పిసుకక=నలఁపఁగా, నె...పు అనంగక - నెఱయు = వ్యాపించినట్టి, కుంకుడుపండుల=ఫలనిపువండ్లయొక్క, నుగుచనంగక=ఫలములో యనునట్లు, పలపలని=పలుచనైన, పాండుర=తెల్లనైనట్టి, ఆంబుదపట్టులు=మబ్బులచాళ్లు, అమరక=ఒప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్షాలంకారము.

శా. అప్పు ల్వారిధిచేతఁ బుచ్చికొని కార్యంబైన మున్నొన్నయ

యప్పుడై చనియు సవృద్ధికముగా నవ్వార్ధికే తీర్పఁగా

నప్పుణ్యాతివిశుద్ధజేవుఁడు నిజఁచాఁగంబులం దోచు న

ట్లాప్పారె నృశిబింబగర్భితములై ద్యోచారశుభ్రముల్. 158

టీ. అప్పు=ఉదకములు, ఋణములును, వారిధిచేత=సముద్రనిచేతి, పుచ్చికొని=కైకొని, కార్యంబైనక=పనితీరఁగా, ము...న్ - మున్నొన్న=ముందు పుచ్చికొనినట్టి, అయ్యప్పుల్=ఆ యుదకములను ఋణములను, చాచనియొక=దూరదేశములు వెళ్ళియును- వానకాలము గడిచియును, సవృద్ధికముగాక=అధికముగానెడ్డితోఁగూడను, అవ్వార్ధికే = ఆ సముద్రునికే, తీర్పఁగాక = సరిపుచ్చఁగా, అ...డు - అప్పుణ్య=అఋణము క్రియపనుకృతముచేతను, అతివిశుద్ధ = మిగుల బరిశుద్ధుడైన, జీవుఁడు=ప్రాణి, ని...లన్ - నిజ=స్వీయములైన, అచ్చ-స్వస్థములైన, అంగంబులన్-అవయవములందు, తోచునట్లు=అగపడునట్లు, శిబింబగర్భితములై=చంద్రబింబముదరమందుగలవియై, ద్యో...ల్ - ద్యోచార=అంతరిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభిముల్=తెల్లని మబ్బులు, ఒప్పారెన్=ఒప్పిదమాయను.

శా. 'శ్లో. బ్రహ్మహమున్యతే నోపైకే ఋణే తు నకగాచన' యన్నట్లు ఋణముపరిహారమైన పాపము గనుక నట్టిపాపముచే విముక్తుడైనమనుజునిమాడ్కిఁ జంద్రగర్భితములైన మేఘములు వెల్లిగ ననుట శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

చ. విశదపయోదపుంబారల వేష్టనచే నొకమై నభోమణిక

లశునపటత్వమొందుట ముసంబున నారసి కాంచి విష్ణుడ



య్యశివతక్తై పదంబు వలాయంబునఁ బాపి యవస్తులోభక  
త్కశతఁ బ్రబోధ మొంది సిరిఁగాంచి చెలంగెఁ బయఃపయోనిధిఁ.

టీ. వి...చేన్ - విశద=తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘములవైన, పారల= ఆవరణములయొక్క, వేష్టనచేన్=వ్యాప్తిచేత, ఒకమైన=ఒక ప్రదేశమునందు, నభోమణిన్=(సూర్యుని)అకాశమందలి మణిని, లశునపటత్వమొందుటన్=లశునపటమను దోషము పొందుటను, మనంబునన్=చిత్తమందు, ఆరిసి=విచారించి, కాంచి=చూచి, విష్ణుడు=లక్ష్మీరమణుడు, అయ్యశివతక్తై=ఆ దోషనివృత్తికై, (తులమెత్తుగల కెంపు నకు మణి యని సంజ్ఞ గాన దానికిఁ గలుగు లశునపట మనుదోషము ద్యుమణియైన సూర్యుని శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి శివంకరము గాను గనుకఁ దన్ని వృత్తికై యనుట.) నలయంబున్=పరి వేషమునలనను (అందెవలనను), పదంబు=పాదమైన యాకాశమును, పాపి=విడిపించి, (ఆప్ససు పరి వేషముండదనుట.) అవస్తులోభకర్కశతన్=కూడనివస్తువునందు లోభముచేతఁ గఠినండు కాకపోవుటవలన, (అనఁగా దోషవస్తువులయందు గాన క్తిలేనివాఁ డౌటవలన ననుట.) ప్రబోధమొంది=జాగ్రత్తనొంది, మేలుకొని, పయఃపయోనిధిఁ=పాలనముగ్రమనందు, సిరిఁగాంచి=సంపద నొంది, శ్రీమహాత్మిని బొంది, చెలంగెఁ=ఒప్పెను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిక్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం  
దుం బడయ న్మరజ్జలదాతూలపరంపరఁ గొంత పై ఘటెం  
పం బెలుచం జనించి మఱి • మట్టున నిల్వక యాక్రమించె గా  
కం బరితాపమూనె ననఁ • గాసె మొగుల్వీరియెండ లత్తటిఁ. 160

టీ. అంబరవాసులు=దివి సులు, అగ్నిక్రియకై=నహ్నిఁ బుట్టించుటకై, (ఎన్న ద్దవునందు క్షీణమైనదానిననుట.), ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం=ద్యుమణి=సూర్యుఁ డనియెడు, స్ఫటికోపలంబునం=స్ఫటికశలయందు, పడయఁ=పొందుటకొనుట, శ...రక - శరజ్జలద=శర శ్రేణుము లనియెడు, తూలపరంపరఁ = దూదిప్రోగును, కొంత=కొంచెము, పైఘటెంపక=మీఁద నుంచఁగా, పెలుచకఁజనించి = విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మఱి=పిమ్మటను, మట్టునక=కొద్దిగా, నిల్వక=నిలిచియుండక, కాఁక= వేడిమిచేత, పరితాపమూనక = వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్రమించెఁ = వ్యాపించెను. అనఁ - అనఁగా, అత్తటిఁ - అనఁచుమును, మొగుల్వీరియెండ= మబ్బువీరిని యొడలు, కాసె=అపించెను.

క. కంజహితాస్తోదయ పతి

సంజ కడల సదుమఁ గిప్ప • సంధిల మిన్న

పైం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ

గుంజానానావిభూషణకొమరు భజింపఁ.

161

టీ. కం...జ - కంజహిత=సూర్యునియొక్క, ఆస్తోదయపు=ఆస్తమయోదయములయొక్క, ఎఱసంజ=ఎఱుసంధ్యాకాలము, కడలన్=దిక్కులయందును, కప్ప=నైల్యము, నడుమన్=మధ్యప్రదేశముందును, సంధిలన్=వ్యాపింపఁగా, మిన్న=అంతరిక్షము, ప్ర...రు - ప్రకృతిశబరీ=మూలప్రకృతియనుచెంచితియొక్క, గుంజానానావిభూషణ=గుఱిగింజముకొఱయొక్క, కొమరున్=సోదర్యమును, భజింపఁ=పొందునట్లుగా, చూడఁ=వీక్షింపఁగా, ఒప్పెన్=చెన్నించెను.

తా. సంధ్యాకాలములయందు దానిరక్తిమముఁ దిగంతములవఱకు వ్యాపించియుండఁగా నంతరిక్షమునడుమ నల్లనై ప్రకృతి యను కిరాతశ్రీయొక్క ముక్కలయందు నలుపువైపుగానుంచి యడ్డముగాఁ గ్రుచ్చిన గుఱిగింజవలెఁ జూడనొప్పెననట. రూపకానుప్రాణితో త్రేప్రిక్షాలంకారము.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరుఁ ఁ ల్లానుచు మూఁగి

యంబరంబునఁ బఱచు కీరాళి వొలిచెఁ

బసరుటొంటొంటియాకుతోఁ ఁ బండఁ బాటి

ఛేదభయమున నెగసినచే లనంగ.

162

టీ. గూండ్లకై=కులాయములకై, శాలిమంజరులు = పరియెన్నులు, 'వల్లరీమంజరీశ్రీయా' మ్మని యమరము. కొనుచు=గ్రహించికొనుచు, మూఁగి=గుంపులుగూడి, అంబరంబునన్=అకాశమునందు, పఱచు=ఎగసిపోవుచున్న, కీరాళి = శుకపంక్తి, 'కీరశుకా సమా' అని యమరము. పసరుటొంటొంటియాకుతోన్ = పసరువర్ణముగలయొక్కొకపర్ణముతోడను, పండఁబాటి=పరిపక్వములై, ఛేదభయమునన్=తమ్మఁగోసివేయుదురన్న భయముచేత, ఎగసినచేలనంగన్ = వైకెగినవైరుచేలోయన్నట్లు, పాలిచెన్=ఒప్పెను. ఉత్పేక్ష.

సీ. శ్రీలు దా రౌట నాశ్రితపద్మకర్ణికా,

కృతిఁ జెప్ప ల్కమలకర్ణికల మెఱయ

నతనుసారధ్యకృంద్రతిరేఖ మంచపై,

నదలించు రొదఁ జిల్కఁ పదుపు పర్వఁ

దొగలమొగ్గలవైవఁ దూరమేగమిఁ బెట్టు,

చప్పట్లఁ జెన్నులుఁ జడలు గదల

వెడత్రోవ మును చెప్పి \* వడి నవ్వ దిరుగు న,  
 ధ్వగులకొలది యపఃత్రపయు మరల  
 తే. నధరదనప్రసాదంబు \* నడుగ నోరు  
 దెఱచెనో యన వ్రీలి ముఃతైములు తోచు  
 చెఱకుజంఘులఁ బోలమి \* శిరసు వాంచు  
 రాజనముఁ గాచు గోపికాఁరాజి పోలిచె.

163

టీ. తారు=శ్రోత్రములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్మణులును, జైటన్=అ  
 యనంగువలన, ఇ...తన్-అశ్రీత=అశ్రయించిన, పద్యకర్ణికాకృతీన్=తామరమిద్దల  
 నలెను, చెవుల్=కర్ణములు, కమలకర్ణికలన్-తామరమిద్దలతో, మెఱయన్=వెలుం  
 గఁగా, అతను=పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారధ్యకృత్=రథమునడుపుచున్న, రతి  
 కేఖన్=మన్మథునిభార్యయైన రతివలె, (సారధ్యముచేయుచు రతిదేవి చిలుక గుఱ్ఱము  
 నెట్లుటలించునో యట్లునుట.) మంచపైన్=మంచమీదను, అదలించురొదన్=నివా  
 రించుధ్వనిచేత, చి...న్-చిల్క-పగులు = కీరపంక్తి, పర్వన్ = పగువిడుచుండఁగా,  
 తో...లన్-తోగల=కలువలయొక్క, మొగ్గలన్=కుట్టులములను, వైవన్ = విసరివే  
 యఁగా, దూర మేగిమిన్-అచిలుకలు నవ్వుగా వెళ్ళునందున, పెట్టుచప్పట్లన్-చేతుల  
 తట్టుటలచేతను, నన్నులు=కుచములును, జవలు=కేక పాశములును, కదలన్=నలించు  
 పఁగా, మను-పూర్వము, వెడత్రోవన్-దబ్బఱమార్గమును, చెప్పి-పల్కి, నవ్వన్=  
 హాసముచేయఁగా, వడిన్-శీఘ్రముగా, దిరుగు=మరలవచ్చుచున్నటువంటి, అధ్వగుల  
 కొలది=పథికులతోడనే, అపత్రపముఁ-సిగ్గును, మరలఁ=మళ్లఁగా, (పథికుల  
 కుఁ దప్పదారి తెప్పి నన్నిగా నది గ్రహించి యా పథికులు మల్గిరాఁగా లజ్జిచిరను  
 ట.) అ...బుక్-అధఁగి పెదవియొక్కయు, గదన-దంతములయొక్కయు, ప్రసాదం  
 బుఁ-అనుగ్రహమును, ఆడుగఁ-యూచించుటకొఱకు, నోరు దెఱచెనోయనఁక=  
 నదనమువిప్పెనోయనఁగా, వ్రీలి-పగిలి, ముత్యములు=మాతృకైకములు, తోచు=కను  
 పడునట్టి, చెఱకుఁ=ఇతరులనమును, జంఘులఁబోలమిఁక = తిమిప్పిక్కలను సరిపోలనం  
 దున, శిరసువాంచు-తలనంచికొనిన, రాజనముఁ-కాలినస్వమును, కా...జి-కాచు-  
 గక్షించుచున్న, గోపికారాజి-చెలకాపరిశ్రీలగున, పోలిచెఁక-ఒప్పెను. ఉత్పేక్ష.

తా. చెఱకులుతమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోటకాచు  
 స్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధికమనియు, దమలోనున్న ముత్యముల చక్కఁ  
 దనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువగుసల చక్కదన మతితయమనియు, నధరదన  
 ములకునోడి పరాజతులయినవారు నోరిగిలించి వేడుకొన్నట్లుంబలె కనుపులు పగి  
 గర్భగతములయిన ముత్యమలు గన్నట్లుచెఱకును, తమపైను పొట్టలాస్త్రీల పిక్కలకు

సాటిరానందున సిగ్గుచేరి దలవాంచికొన్నట్లుంబలెఁ బండి వంగియున్న రాజనపుచేలను గాచుచున్న శ్రీమల శ్రీమహాలక్ష్మికి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసదృశములయిన శ్రోత్రములుగనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జెవులయందుఁ గమల కర్ణికలు ధరించికొని మనమధరధరభ్యంబులయిన చిలుకల నదలిం చురతీచేవిమాడ్కి జలుకలంఁగోలుచుఁ గలునపువ్వులతోఁ దోలఁగా నవి దూరము పోనందున చప్పట్లు గొట్టుచు నధ్వగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వఁగా వారు మళ్లుట తోనే సిగ్గు గలవారయియొప్పి రనుట.

తే. నింగి యత్తటిఁ దన్మహానీలమైన

గరిమకుం దగఁగాఁ దృణఁగ్రాహి యయ్యె

ననఁగఁ బరిణత కలమాది యవనరాశి

తతులు గిరు లన నభ్రంకఃపతఁ జెలంగె.

164

టీ. నింగి=ఆకాశము, అత్తటిన్ = ఆశరదృశువునందు, తత్ = ప్రసిద్ధమైన, మహానీలమైన=మిగుల నల్లనైనట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకున్ = అధికమునకు, తగఁగాఁ = అర్హమగునట్లు, తృణఁగ్రాహి = కసవును గ్రహించునది, అయ్యె ననఁగఁ = ఆయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కలమాది = వరిమొదలగువానియొక్క, యవనరాశి = గడ్డివాములయొక్క, తతులు = పరుసలు, గిరులన్ = కొండలలోయను నట్లు, అభ్రంకఃపతఁ = ఆకాశమునొగసికొనుటచేత, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను. పరిణామశ్రేణిలంకారములు.

మ. అయనిష్ఠఁ ధవళాతపత్రి దగు నాయ్యాగంబు సాగంగ నం

దు యమిశ్రేణులు రాఁగఁ బుంగవకకుత్స్థుం డల్ల వర్షాదినా

త్యయరాముండు నలక్ష్మణుం డినున కోఁజోవాప్తిగా విల్లు ని

ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్న శాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే. 165

టీ. అయనిష్ఠన్ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, 'అయశ్శుభావహో విధిః' యని యమరము. ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లదామరగొడుగులగల శరదృశువుడైన, అయ్యాగంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లని గొడుగుగల జనకునిడైన, అయ్యాగంబు = ఆ యజ్ఞమును, (ఇచ్చట ధవళశబ్దముచేతఁ బుండరీకములు లక్షింపఁబడును. 'పుండరీకాతపత్రి'స్తం వికసత్కాశ చామర' మృనిరఘువంశమునశరదృశువర్ణమున్నది.), సాగంగఁ = జరగఁగా, అంగుఁ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్మమునందును, యమిశ్రేణులు = హంసపంక్తులును, యోగిబృందములును, (యమిశ్రేణులును బుష్ప లగ్ధము అబుష్పలకు హంసలను పేరుగలగు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంసలన్న యర్థము.), రాఁగఁ = వచ్చుచుండఁగా, పుంగవకకుత్స్థుఁడ = ఎడ్లయొక్క మూఁపుర

ములయందున్నట్టియు, కకుత్స్థులలో శ్రేష్ఠుడైనట్టియు, పుంగవాడు లుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థమునిచ్చునవియైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను. 'పాగ్ధాన్యే రాజలింగేద పృషాంగే కకుద స్త్రియా' మ్మని యమరము. అల్ల=ప్రసిద్ధమైన, ఎర్నా...డు=వర్షాది నాత్యయ=శరదృతువ నెడు, రాముండు=శ్రీరాముడు, సలత్కృణుండు= ఆడుబెగ్గురులతోఁ గూడినవాఁడును, సుమిత్రానందనునితోఁ గూడినవాఁడును, 'సారసస్వతు లత్కృణా' యని యమరము. సారసపక్షులు వర్షర్తువునందుఁ బిల్లు వెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించునవియనుట. ఇనునకున్ = నూర్చునకును, జనకునకును, ఓజోవాప్తిగాన్ = తేజమును, గీర్తియును గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణి ధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయతన్ త్రుంపన్ = సంకోచింపక విలువఁ గా, ప్రభగ్న శాల్యవనిన్ = కొయ్యబడిన రాజనాలుగల భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = నాఁగేటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పాలమున వరిగొయ్యఁగానే మరల దున్నిరనుట.), 'సీతాలాంగలపద్ధతి' యని యమరము. ప్రభగ్న = విలుచుటచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, అవనిన్ = భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వైదేహిప్రాప్తి కాక పోవునా? (కలుగుననుట.) రూపకానుసాచిత శ్లేషాలంకారము. 'నానార్థసంశ్రయ శ్లేషో వర్ణావస్థో భయాస్పద' యని శ్లేషలక్షణము.

క. మొగులు విరియెండ వెండియు

నిగుడ శుకశ్రేణి పనరు • నింగి నిండెన్

బెగ్గడ బ్రజ హరితవాజుల

గగనమణిస్యందనంబు • గదిసెనో యనుచున్.

166

టీ. మొగులు = మేఘములు, విరియెండ = విరిసినయెండ, (శరత్కాలాంతప మనుట.) వెండియున్ = మిక్కిలియును, నిగుడన్ = వ్యాపింపఁగా, శుకశ్రేణి = చిలు కలపనుపుయొక్క, పనరు = సచ్చనిచాయ, నింగిన్ = అకాశమందు, నిండెన్ = పూర్ణ మగుచుండఁగా, హ...బు = హరితవాజుల = పచ్చడాలుగల గ.ట్టములుగల, 'పాలాశో హరితోహరిత్, వాజవాహర్వ గంధర్వా' యనియు నమరము. గగనమణిస్యంద నంబు = నూర్యరథము, గదిసెనోయనుచున్ = సమీపించిచెచ్చెనో యని, ప్రజ = జనము, బెగ్గడెన్ = జడిసెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

తే. భువి సరఃకైరవశ్రేణి • పోవఁదోల

దివి గన స్త్రహ నక్షత్రదీప్తి దజుమఁ

గృష్ణపక్షపువాసిలే • కరులు దనదు

నలుపునను గూడెనన నైల్వ మొలసె నభము

167

టీ. భువిన్ = భూమియందు, స...సరః = కొలవలయందున్న, కైరవశ్రేణి = తెల్లనికలువబంతి, 'సిలేకుముదకైరవే' యని యమరము. పోవఁదోలన్ = వెళ్లఁదోలఁగా, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, గ్రహ = అంగారకాదులయొక్కయు, నక్షత్ర = అశ్విన్యాదులయొక్క, దీప్తి = కాంతి, తణుమన్ = వెళ్లఁగొట్టఁగా, ఇరులు = అంధకారములు, కృష్ణపక్షపువాసిలేక = బహుళపక్షపురేలబలిమిలేక, తనదునలుపునను = తననైల్యముతోడను, కూడెననన్ = కలిసెనోయన్నట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యమొలసెన్ = అతి నైల్యమును బొందెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. క్రేపుదలఁచి పసి మేయుచుఁ

జేపినపొలలయ నెండఁచే బాంధజనుల్

దూపింపమి కజాఁ డంపిన

యాపాగా యనఁగ నదుల • నంచలు మెఱసెన్.

168

టీ. పసి = పశుసమూహము, మేయుచున్ = పాలముకనవుఁదినుచును, క్రేపుతలఁచి = లేఁగదూడలను తలంచికొని, చేపినపాలు = వెలికుటికి ప్రవించినక్షీరములు, కలయన్ = నద్యుదకములతోఁజేరఁగా, ఎండఁచేన్ = ఆతపముచేతను, బాంధజనులు = అగ్ధులు, దూపింపమికిన్ = పానముసేయనందునకు, (ఎండలోఁ దప్పిగొన్నవారు పాలుద్రానకుంటప్రసిద్ధము.) అజాడంపిన = ఆడదులలోనిక్షీరనీరములు వేటుపఱపుమని బ్రహ్మదేవుఁడనిపినట్టి, ఆ పాగాయనఁగ = తనవాహనపంక్తియో యనునట్లు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. వెద మొదవుఁగూడఁబోలేమి • వెచ్చఁగ్రొవ్వు

న్వల్ప మెడసూప వెడలెనోయనఁగ నెట్లు

కేలకును గ్రుంగితెచ్చు అంకెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్నె వృషభము • లృంద పిఱుఁడ.

169

టీ. వెద మొదవుఁ = ఋతువైనధేనువును, గూడఁక = కలియుటకు, పోలేమి = నడువలేనందున, వెచ్చఁ = తాపముచేత, గ్రొవ్వు = కంఠమువఱకున్నమదము, స్వల్పము = కొంచెము, ఎడసూపఁగా = సంచువిప్పఁగా, వెడలెనోయనఁగ = బయలుదేఱెనోయనఁగా, ఎట్లకేలకున్ = కొంతదడవునకు, గ్రుంగి = భూమికినింగి, తెచ్చు అంకెలు = రప్పించెడు పుష్పభగ్గములు, నిగుడఁగ = సాగఁగా, వృషభముల్ = ఆఁబోతులు, మందగతి = పసులగుంపువెనుక, మందగతి = మెల్లనినడకతో, గున్నె = కొంచెముగాఁ బఱుపు పెట్టెను.

తే. శరధిజలమెల్ల రిత్తగాఁ • గురియ నుప్పు  
 డొక్కఁ బేరిన నత్తెల్ప • చిక్కి మీఁద  
 గాన నగుచున్న దచ్చతఁచే ననంగఁ  
 బఱచు శరదభ్రములమేని • పాండి మమరె.

170

టీ. శరధిజలముఎల్లఁక=సముద్రోదకమంతయు, రిత్తగాగురియఁక=శూన్యమగునట్లున్నప్పటికీ, ఉప్పు=జలచుండుండు అవశాంశము, డొక్కఁక పేరినఁక=కడుపులో ఘనీభవింపఁగా, అత్తెల్పచిక్కి=అలపణముయొక్క ధానశ్యముమాత్రము మిగిలి, అచ్చతచేఁక=నైర్మల్యముచేత, మీఁదఁక=మేఘముపై, కాననగుచున్నది=చూడఁబడుచున్నది. అనంగఁ=అనునట్లు, పఱచు=పరువిడుచున్న, శ...మ=శరదభ్రముల=శరత్కాలమేఘములయొక్క, మేని=దేహముయొక్క, పాండిమ=ధానశ్యము, అమరెన్=ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. శరనిధి మునుగ్రోలినని

ర్భరజలములు గురిసి మేఘభావం బఱియ

క్కరములు కరములె కా జిగి

నారిమె ననకరవియు మెఱసెనుడిగెను మొయిలుక. 171

టీ. శరనిధిన్=సముద్రమునంగు, మునుగ్రోలిన=మున్ను పానముచేసిన, నిర్భరజలములు = అధికోదకములు, గురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబఱి=జలధరత్వమును బోగొట్టికొని, అక్కరములు=అ సూర్యకిరణములు, కరములెకాన్ = సూర్యకిరణములుగానకఁగా, రవి=సూర్యుఁడు, జిగిఁక = తేజస్సుచేత, ఒరిమెననక=తీర్ణుఁడాయె నన్నట్లు, మెఱసిక=ప్రకాశించెను. మొయిలుక=మేఘమును, ఉడిగెక=శాంతించెను. హేతుత్ప్రేక్ష.

క. ప్రాశించిన నీరంతయుఁ, బో శరదభ్రములు మగుడఁ బూరింపఁగనా  
 వేశించె గొలంకుల ననఁ, గాశప్రతిబింబపటలి • కడు నొప్పారె.

టీ. శరదభ్రములు=శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయుఁక=మునుపుదాము గ్రోలినయదకమంతయు, పోక=వెళ్ళఁగా, మగుడఁబూరింపఁగక=మరలనిడించిగానుటకు, గొలంకులక=సరస్సులయంగు, ఆ వేశించెఁక = ప్రవేశించెను. అనక=అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి=అల్లపువ్వుల ప్రతిమానసమాహము, కడుఁక=మిగులను, ఒప్పారెక=చెన్నొంచెను.

తే. కొలనఁ గరిదంపతులు పద్మకళిక లొకటి

కొకటి యీ నెత్త మకరందఁ మొలుక నమరె

నివి శరత్పద్మనిలయకు • నెలమితోడఁ

గవల నభిషేకమున కెత్తు • కడవ లనఁగ.

173

టీ. కొలనక=సరస్సులయందు (జాత్యేకవిచనము), కరిదంపతులు=సతీపతులైన జడ్యంధ్యము, పద్మకళికలు=అటవిరితమిమెగలు, ఒకటికొకటి యీనెత్తక=పరస్పరమిచ్చుటకై పైకెత్తగా, మకరందము=పూదేనె, ఒలకక=త్రుమృరించుచుండఁగా, ఇవి=ఈ పద్మముకుళములు, శరత్పద్మనిలయకు=శరత్పద్మికి, ఎలమితోడన్=సంతోషముచేతను, కవలక=జోడుగా, అభిషేకమునకెత్తు = స్నానమొనరించుటకుత్తి ప్రమేనటి, కడవలనఁగక=కుంభములోయన్నట్లు, అమరక=ఒప్పెను.

తా. తామరకొలంకులయందుఁ గ్రీడించుచున్న గజమిగునముఁజూడఁగా, శ్లో. 'లక్ష్మీర్దివ్యైర్గజేంద్రై ర్మణిగణభుచితైః స్నాపితా హేమకుంభైః' అన్న క్లేశం గులు శ్రీమహాలక్ష్మీకి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరించి యభిషేక మొనరించు చందంబునఁ గాననిచ్చుచుండెను.

తే. పంక మడుగంటి తేటిన • బావు లెల్లఁ

బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ • బంకజములు

గళితమకరందయుతరజః • కర్దమమునఁ

కారణగుణంబు గలుగదే • కార్యమునకు.

174

టీ. పంకము=అడుగు, అడుగంటి=అధఃప్రదేశముఁబట్టి, తేటినబావులెల్లక=స్వచ్ఛమగులగ్నినకొలంకులంతయును, పంకజము=కమలములు, గ...నక-గళిత=జాటినటువంటి, మకరందము=పూదేనియతోఁగూడిన, గజకర్దమమునక=పరాగ పంకముచేతను, క్రమ్మఱక=మగుడను, పంకములె=కర్దమయుక్తములైనవిగానే, చేసెక=ఒనర్చెను. కారణగుణంబు = కారణముయొక్కగుణము, కార్యమునకు=క్రియకును, కలుగదే. (కలుగునటు).

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్ళను బంకయుక్తములుగాఁ జేసె ననుట. సామాన్యముచేతి విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. శ్లో. 'జ్ఞేయస్సోర్థాంతరన్యాసోఽస్మప్రస్తుత్యకించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసాయోఽన్యస్య చస్తునః' అని గానిలక్షణము.

క. ఒనఁగి రగస్తార్థములం

గానరి జను ల్వార్ధి నీరు • గ్రోలితి వీనిం

బసికై మా కిమ్మని కి

నిగ్గనరుడుగం గావ సప్పింగించెడుమాడ్కిక.

175



టీ. జనుల్ = మనుష్యులు, కొసరి = వేడికొనుచును, వార్ధి = సముద్రమందలి, నీరు = ఉదకము, కోలిలి = పానము చేసితివి. వీనిన్ = మాకు పయోగమైన యాయుధకమును, పసికై = పశువులకొఱకై, మాకున్ = మా కొఱకు, ఇమ్మని = విడువుమని, కన్నిసరుడుగన్ = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రవోషము నివర్తించుటకై, కావక్ = ఆయుధకమును ద్రావకరక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెడుమాడ్కి = ఇదిగో రక్షింపుమనియొప్పగించినరీతిని, అగస్త్యార్ఘ్యములక్ = అగస్త్య = అగస్త్యునికి, అర్ఘ్యములక్ = జలాంజలులను, ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూ త్వేక్ష. శరదృతువునందు నగస్త్యునికిచ్చునట్టి యర్ఘ్యముల నిట్లు త్వేక్షించెను.

క. పరుషాతపతప్తం బగు

ధరణీపాత్రమునఁ బడుట • దళ మయ్యెఁ జామీ

పరిపక్వంబై యనఁగా

శరదిందుజ్యోత్స్న రేల • సాంద్రతఁ గాసెన్.

176

టీ. ప...నక్ = పరుష = కఠినమైన, ఆతప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాఁగినటువంటి, ధరణి = భూమియనెడు, పాత్రమునక్ = ఆధారమందు (పెనముమీదనటు), పడుటక్ = పతనమగుటచేత, దళమయ్యెఁజామీ = దట్టమాయెనుజామీ, అనఁగాక్ = అనునట్లు, పరిపక్వంబై = పండినదై, శరదిందుజ్యోత్స్న = శరచ్చంద్రునిఁ ద్రికి, రేలక్ = రాత్రులయందు, సాంద్రతక్ = దట్టముగా, కాసెన్ = వెలిఁగెను.

తే. వృష్టితటి నిడ్డజెనఁ ద్రావఁ • గ్రింద నుండి

తేట నది నీటఁ దనవెంటఁ • దేలుమీల

తథుకుతో నాచులతదోచె • వెలికి జమిలి

వెండి మీ లెక్కువెండుక • విల్లువోలె.

177

టీ. వృష్టితటి = వర్షాకాలమునందు, ఇడ్డ = పెట్టిన, జెనక్ = చేపలయొక్క జెనను, త్రావక్ = పానము నేయుటకొఱకు, గ్రిందనుండి = అడుగునఁబట్టి, తేట = నిర్జలమైన, నదినీటక్ = ఏటియుదకమందు, తనవెంటక్ = ఆనాచుతీగ వెంటబడి, తే...తోక్ = తేలు = పెకిలవచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యములయొక్క, తథుకుతో = కాంతితోడ, వెలికిక్ = బైటికి, జ...న = జమిలి = పోడుజోషయిన, వేడిమీలు = రజతము చేతఁజేయఁబడినమత్స్యములు, ఎక్కు = పైకెగయఁగానొప్పచున్న, వెండ్రుకవిల్లువోలెక్ = గుట్టపుగోడ వెండ్రుకల పేదట్టినధినున్నయన్నట్లు (ఇది దాసరివాండ్రు వాయించువాప్యమని గుఱచీనుకొమాచియని ముఁ జెప్పఁబడు.) నాచులతదోచెక్ = ప్రాచీనతీగగన్పించెను.

తా. వానకాలమందుఁ జేపలు నాఁచుతీగవెంటఁగ్రుడ్లు విడిచియుండ వానిం దినుటకు నీళ్లనుండి యానాఁచుతీగ వెంటడిని మత్స్యములు పైకి రాఁగా, నదిదాసరి వాఁడ్రు గుఱ్ఱపువెండ్రుకలచేత వింటిబద్ధకట్టి వానిమీఁద వెండితగుళ్లచే మత్స్యముల నేర్పఱచి వాయించునప్పు డవి పైకెగయుటవలెఁ గన్పట్టెననుట.

క. హంసము క్రౌంచము తొలి రా

మాంసలరుచి వచ్చెఁ దానుమలయము శిఖఁబా

ల్లంస విటువ నీ ర్విజీచెను

హంసమున కగస్తీ పరమహంసం బగుటన్.

178

టీ. హంసము=అంచపిట్ట, క్రౌంచముతొలిరాజ్=క్రాంచపర్వతబలముననుం డిరాఁగా, తాను=అయగస్త్వండును, మలయముశిఖఁ=మలయపర్వతాగ్రముననుం డి, మాంసలరుచి=అధికకాంతిచేతను, 'బలవాన్మాంసలోంసలః' యని యమరము. విచ్చెక్=ఉదయించెను, హంసమునకు=చక్రాంగమునకు, అగస్తీ=అగస్త్యమహర్షి 'అగస్త్యోఽగస్తీత్యపి' యని ద్వితీయాశ్వాసము. పరమహంసంబగుటన్=పరమహంస యనుబుష్పియాటచేత, హంస=అంచ, పాల్=క్షీరమును, విటువక్=నీరముతో వేటు పఱపఁగా, నీర్విజీచెను=తానునీళ్ళలోనిబురదను బోగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్ళు నేర్పఱుప నగస్త్వండు నీరుబురద నేర్పఱచినందున పరమహంస యనునట్లు శరదృతువునందు నుదకంబులంతయు నిర్మలంబు లాయెననుట.

తే. క్రౌంచ మొకకొన్ని గ్రుడ్డులు • గాంచె మింట

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛదానానుభూతి

హంసతతు లయ్యెఁ గావన్న • నరుణచూడ

గుప్తభుజగాశనాండము • ల్గురులు గావె.

179

టీ. క్రౌంచము=కొంచగుబ్బలియంగున్నరంధ్రము, ఒకకొన్నిగ్రుడ్డులు=కొన్ని అండములను, మింటక్=తనపైభాగమందు, కాంచెక్=విహించెను. (పరశురాముని బాణముచేతఁ దొలఁదిదిన క్రౌంచాచల రంధ్రమునుండి హంసలు మానససహో నరంబునకుఁ జనుటయు, మరలి వెచ్చుచుండుటయును గలదని సంప్రదాయము.) అవి=అక్రాంచాచలములోని గ్రుడ్డులు, అహంస=దానియందురాకపోకలుగల హంసే తరములైన పక్షులయొక్క, ఛద=అక్కలయొక్క, అచ్ఛదన=కప్పుటయొక్క, అను భూతిక్=అనుభవముచేత, హంసతతులయ్యెక్=అంచలగుంపులాయెను, కావన్నక్=హంసగ్రుడ్లనితరపక్షులపొదిగిన హంసపిల్లలుగా నేరవన్నట్టాయెనా, అ...ల్-అరుణ చూడ = కొళ్ళచేతను, 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః' యని యమరము, గుప్త=పొరుగఁబడిన, భుజగాశన=నెమళ్ళయొక్క, అండముల్=గ్రుడ్డులు,

గుఱులుగావె = చిహ్నములుకావా (అవుననుట.) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరవ్యాసాలంకారముచేత సుతాపితంబైన యసంబంధమైన సంబంధముఁ గలుగఁజేసిన యతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు • గాంచునరోవరదంభదర్పణం

బులుపయి దట్టపుంజలుము • వోవఁగఁ దారలకంచు గీయఁగా

బలె నలువంకలం గలయఁ • బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు

లైలఁకులఁ బాసిపోఁజెలఁగె • క్రేంకృతు లిచ్చుమరాళమాలికల్.

టీ. వారిదేవతలు=జలాధిదేవతలు, కలయఁగఁ=అంతటను, కాంచు=చూచుచున్నటువంటి, సరోవర=కొలంకులనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, దర్పణంబులపయిఁ=అద్దములమీఁదను, దట్టపుంజలుము=సాంద్రమైన మాలిన్యము, పోవఁగఁ=పోవునట్లు, తారు=అజలాధిదేవతలు, అలకంచుఁ=అయద్దమైనకంచును, గీయఁగాబలె=తోమిగీతఁబెట్టినందు నలననోయన్నట్లు, నలువంకలుఁ=నాలుగుదిక్కులయందును, కలయఁగ=వ్యాపించునట్లు, పాయక=విచ్చిన్నముగాక, తేలుచుఁ=పోవకమీఁదనేయుండుచు, పద్మరేణువుల్=నలినపరాగములు, కలఁకులఁబాసిపోఁ=ప్రక్కలకువిడిపోవునట్లు, క్రేం...ల్ - క్రేంకృతులిచ్చు=క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలికల్=అంచలబంతులు, చెలఁగెఁ=ఒప్పెను. అపహ్నుత్యుత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ. అర్కమండలి కభ్రామడ్డమై నంతనె,

యెఱ మాని మోము బిఁబ్బెత్తి చూచి

ఘుమఘుమధ్వని గాలిఁగుహఁ జొరఁబురి యొకిం,

చుక విచ్చి కని తలఁంచుకొని వంచి

నిప్పువ్వు కేతకీ నేత్రాంబు వొత్తి భే,

కపు లుంకి పడియచోఁగర్జ మొగ్గి

కేకకుఁ ద్యవనతఁగ్రీవమై రాక యొ,

క్కిం తార్చి వాత నేమేమొ కమిచి

తే. వెడలు పేరెండకును శరద్యక్ష ముడిగి

వార్షికమె యెక్కి త్రోటినిర్వంకపక్ష

తులను నివురుచు వెల్లిచూపున నురంబు

కెలఁకులఁ గనుంగొనుచు గానఁ గేకు లుండె.

181

టీ. అర్కమండలికిఁ=సూర్యమండలమునకు, అధ్రమ=మేఘము, అడ్డమైనంతనె=కొంచెమాచ్చానకముకాఁగానే, ఎఱమాని=మేఱవడిచి, మోము=ముఖమును,

బిట్టెత్తి=పాడవుగా నెత్తి, చూచి=పీక్షించి, (వానకాల మనుభ్రాంతిచేఁజూచి యనుట.) ఘుమఘుమధ్వని=ఘుమఘుమశబ్దముచేత, గాలి=వాయువు, గుహఃశోరణ్=గుహలోఁబ్రవేశింపఁగా, పురియొకించుకవిచ్చి=పింఛమునుగొంచెమవిచ్చి, (గాలిచేతఁగల్గినధ్వనిని మేఘధ్వని యనిభ్రమించియునుట.) కని=చూచి, తలంచుకొని=అదియునుముగాదనివిత్కొని, పంచి=పింఛమునుమరలనడంచి, నిష్పృచ్ఛకేతకీనేత్రాంబువోత్తి=పువ్వులులేని మొగలిచెట్లయొక్కకన్నీరుడుడిచి, భేకపుటెంకి = కప్పలకునికిపట్టైన, పడియచోకా=పల్వలములోని నెటియకై, కర్ణమొగ్గి=చెవివంచి(కప్పకూతలుగలిగినవర్షముగలదన్న ప్రతీతినిబట్టియునుట), కేకకుక=తనవాక్కునకు, త్ర్య...ది-త్ర్యవనత=మూఁడుమాటులునంచఁబడిన, గ్రీవమై=మెడగలదై, రాక=అకేకాధ్వనియునువెడలక, ఒక్కొం తార్చి=కొంచెముధ్వనిసేసి, వాతక=నోటిచేతను, ఏమేమొకమిచి=ఏమేమొచప్పరించుకొనుచు, వె...కుక - వెడలు=కలిగిన, పేరెండకుక = తీర్ణతపనివృత్తికొఱకు, శరద్వృక్షముక=ఏడాదు లరఁటిచెట్టును, డిగి=విడిచిపెట్టి, వార్షిక మెయొక్క =గుప్తమునారోపించి, 'శారవోవిషమచ్చదః, వార్షికృత్రాయమాణాస్యా' త్తని రెంటికి నమరము. (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న వృక్షమున నెక్కినవర్షము కలుగునని శరద్వృక్షమును విడిచి వార్షికవృక్షమున నెక్కిననుట.) త్రోటిక=ముక్కుచేతను, 'చంచుస్తోటిరభేత్రియా'మృని యమరము. ఇర్వంక పక్షతులను=ఉభయపార్శ్వ పక్షమాలములను, 'త్రిపక్షతిఃపక్షమాల' మృని యమరము. నివురుముక=వెండ్రుకలు దువ్వికొనుచు, వెట్టిమాపునక=వికృతపుద్బస్థితేత, ఉరంబుక=టోమ్మును, కలఁకులక=ఇరుప్రక్కలను, కనుంగొనుచుక=చూచికొనుచును, కానక=అరణ్యమునంపు, కేకులు=నెమళ్ళు, ఉండెక=నివసించెను.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు

లలి విప్పమిఁ జెడక శిఖకఁలాపము వని వ

ర్తిలఁ పరన్యఁడు నటన

మ్మల మెచ్చి మెఱుంగుఁ గాసె • ముద్రించె ననక. 182

టీ. శిఖకలాపము-శిఖ=నెమిళ్లయొక్క, కలాపము=పురి, అసలంటి=బురదదగిలి, వెలుతురు=మబ్బువిడిచినయెండచేతను, ఎండియుక=అతీయును, లలివిప్పమిక=ఎప్పటికినివిడఁజేయకపోవుటవలన, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులు, విప్పరావు; బురదయంటియెండియున్నట్లున్న వనుట.) చెడక=చెడిపోక, ఎనిక=అడవియందు, పర్జన్యఁడు=పర్వజీవిత, నటనమృతక=నాట్యములను, మెచ్చి=క్లాపించి, మెఱుంగుఁగానెక=ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెననక=ముద్రవేసెనోయన్నట్లు, ఎర్తిలక=ఉండెను. (వానకాలపుబురదలు తమకలాపములగునంటి యెండచేత నిగిరి

నందున శరత్కాలమునందు సెమిళ్లు పించుములు విప్పి యాడకయుండఁగా వర్షదేవత సెమిళ్ళయొక్క నృత్యములకు మెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడకుండునట్లు ముద్రవేసెనో యన్న ట్లుండెననుట.)

సీ. చక్రస్తనప్రకాశమునకు ఫేనంపుఁ,  
గొం గిడి గొనకొన • గోళ్ల గొణిగి

యశ్శనితంబంబు • హంసహారమును బ,  
రాగరేఖాస్వర్గరశనముగను

జలశాటిపులినంపుఁజఘనంబుపైఁ జాఱ,

వ్యస్తవేతనభుజున్వస్తిక మిడి  
తనిమఱో వెచ్చనై • తటశరప్రతిబింబ,  
హాసాలి బాష్పలుఁచాఢ్యసములకు

తే. నగుదుఁ జెందోవకంటను • నలిగి తమ్ము  
లంటు కై యొత్తు పదనతి • నలరి కువల  
మధులహరి నభిష్టెఁ జెంది • మగతనముల  
నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవస్తులుబుప్ప పెనఁచె.

183

టీ. స్రవంతులు=నదులు, 'స్రవంతీనిమ్మ గాపగా' యనియమరము. ఉచ్చాఢ్యసములకు=పరీవాహము లనునట్టూర్పులకు, 'జలోచ్చాఢ్యసాపరీవాహ'యనియమరము. అగుచుక=అయినవై, చెం...టక-చెందోన=ఎఱ్ఱగలువయనియెడు, కంటక=శేత్రముచేత, అలిగి=కోపగించి, (శరత్కాలముందుఁ బ్రవాహములతక్కువైనందునఁ జెనిమిటియైన సముద్రనుతీరి దమకు సుంపర్కము లేమింజేసి ప్రణయకోపమునొంది యనుట.) తమ్ములంటు=పద్మములనంటుచున్న, కైయొత్తు=సముద్రపుకొలువల పొంగుటయనెడు, కై=హస్తముచేతను, ఒత్తు=పట్టుటగల, పద=పాదములయందు, నలిక=నమస్కారముచేతను, అలిరి=సంతసించి, చ...కుక-చక్రస్తన = కోకములనియెడు కుచములయొక్క, ప్రకాశమునకుక=కుపించుటకొఱకై, ఫేనంపు=సురుంగనియెడు, కొంగు=పైఁటచెఱుగు, ఇడి=విడిచి, (భర్తకుఁ గుచంబులగన్వించుటకై పైఁటచెఱుగుఁ దొలంగించెనుట,) గొనకొన=అన్యైక్తముగా, గోళ్ళక=జలకుక్కుటములను వ్యాసముచేత (బొల్లికోళ్ళనుట.) గొణిగి-జల్పియెఱిగి (అనఁగా మణితములనుట) ఆశ్శనితంబంబుక=పాపానములనుకటిపఱ్చుదాహమును, 'పశ్చాన్నితంబః శ్రీకట్యా'మృని యమరము. హంసహారమును=మరాళములనుమత్తాలసరమును, ప...ను-పరాగరేఖా=పద్మరేఖులబుంతయే, స్వర్గరశనముగను=బంగారు మొలనూలుగాను, జలశాటి-జల = ఉదకములనియెడు, శాటి=ఎత్తము, పులినంపు = ఇసుకదిన్నెయని

యెడు, జఘనంబుపైఁ = కటిపూర్వభాగముమీఁదనుండి, జాఱు = గళితముకాఁగా, 'క్షీ' చేతుజఘనంపుర' యని యనురము. వ్య...ముఇడి-వ్యస్త = వేఱైనట్టి, వేతన = ప్రబబ్బలి చెట్లనియెడు, భుజ = బాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి = స్వస్తికబంధమునుంచి, (భుజస్వస్తికమనఁగా భర్తనాలింగన మొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజబంధవిశేషము.) తనిమతోఁ = నూత్నరూపముతోడ, వెచ్చనై = వేడియై, త...లు = తట = తీరమందున్న, శర = అల్లు పువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హస = నవ్వుచు, ఆలి = తు మైదల నియెడు, బాష్పలు = సకజ్జలానంద బాష్పములుగలవియై, కువలమధులహరిఁ - కువల = కిలులయొక్క, 'కువాలంకువలంకువ' మృనినా నారరూపకోశము. మధు = మకరందము యొక్క, లహరిఁ = ప్రవాహముచేతను, ఆబ్ధిపైఁ = సంద్రముమీఁద, చెంది = పొంది, (మకరందముదకములపైఁ దేలునుగనుక బైఁజెందియునుటయు క్తము.) మగతనములఁ = పురుషాయితురతులచేత, ఒక్కొడలఁ = ఒక్కొక్కప్పుడు, కూడుచుఁ = కలయుచును, ఉబ్బు పెనఁచెఁ = సముద్రుని నుప్పొంగించెను.

తా. (సముద్రముయొక్క సమాపమునకుఁ గలుగనమకరందప్రవాహముతోనచ్చి శరత్కాలమందుఁ బ్రవాహములులేమింజేసి కూటమిలేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోప ప్రయుక్తంబైన నేత్రరక్తిములు గల్గిన టైఱ్ఱకిలువలచే నొప్పుచు నువ్వాకొలువల పోటని యెడు హస్తములతో నొత్తుటచేత సప్రమత్వమునకు సరిపించి యొకనొకప్పుడు గూడుచుఁ బురుషాయితురతులచేత నదులు సముద్రునిసంతోషమును బొందించెననుట.) ఈ పద్యమునకుఁ బెక్కిండ్లు పెక్కువిధములుగ నర్థవర్ణనలు చేయుదురు. ఆవి యన్నియు మిగులరసయుక్తంబులుగా నుండనందున గ్రంథవిస్తరితచేతి నిండుపేక్షింపంబడియె. పురుషాయితురతుణము. 'నటచుత్తంగ పయోధరింబు గతమందాక్షక్రియోదారమ, స్ఫుటవాగంకురమక్షికోణనివసత్పుష్పేషుదర్పబునం, ఘటితాలింగనవామనీ కృతకుచాగ్రపాద రోమాంచమై, విటుఁతోక్కించెఁ బ్రఫుల్లపద్మనయనా వీరాయి తంబెంతయున్.' అని నరసభూపాలీయమున నున్నది. రూపకాలంకారము.

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెనంగిన నంగీకృతక్షత్రిధర్ముండు గావున దిగ్విజయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలవత్కుంబు నాకృష్టసామంత రాట్కుంబుగా వెడలి.

184

టీ. ఇట్లు = ఈ యుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరద్దృశువు, సమంగినఁ = ఒప్పఁగా, (యామనాచార్యుండు), అంగీకృతఁ = అంగీకరింపఁబడిన, క్షత్రిధర్ముండు గావునఁ = క్షత్రియులుగలవాఁడౌటచేత, దిగ్విజయయాత్ర = నిఁ - తూర్పు మొదలగు దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునిమిత్తమై, యాత్ర = తల్లి పోవుట, ధర్మంబని = న్యాయముని, అనీత = పిలువఁబడిన, బలవత్కుంబు = ఐద్యుధంబైన వైద్యము గలుగునట్లును

(మాల్యభ్య త్యాదిరూపముగ బలము పడ్చిధము.) శ్లో. 'పడ్చిధంబలమాదాయప్రతనే దిగ్గిమయా' యని కాలిదాసుని ప్రయోగము. ఆకృష్ట=ఆకర్షింపఁబడిన, సమస్త=ఎల్ల వారైన, సామంతరాట్టంబుగాఁ=తనదేశమునకుఁ జాట్టుప్రక్కల నుండురాజులు గల్గునట్లును, వెడలి=యుద్ధయాత్రకు బయలువెడలి.

మహాస్రగ్ధర. గజఘోటన్యందనాళీకబళితధరణింగాద్రవేయాధిరాఘ్నా  
ర్థజరత్నశ్రేణులంతఃకర్మణులనవతులై \* మృగః బాదాతకుంత  
ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణదవ్వనధులరవళు \* లావద్యము శ్రీఘఃగాఁద  
ద్వీజరాజన్యండువిద్వీడివీదళన మనిఁ గావించె దిగ్జైత్రయాత్రఁ.

టీ. గ...ణిక్-గజ=ఏనుగులయొక్కయు, ఘోట=గుట్టమలయొక్కయు, న్యందన=ఆరదమలయొక్కయు, అళీ=సమామామచేత, కబళిత=మింగఁబడిన, ధరణిక్=భూమియందు, కా...ల్-కాద్రవేయ=పాములకు, అధిరాట్=దొరయైన శేషునియొక్క, మార్ధజ=తలయందుఁబుట్టిన, రత్నశ్రేణులు=రత్నాలపట్టులు, అంతర్మణులనవతులై=భూమి రత్నగర్భమునకుఁ దామాభూమిలో నున్నరత్నములలో సమానములైయుండుట.) మృగఁ=అవిసిపోఁగా, పా...ల్-పాదాత=పదాతినేనాసంబంధియైన, కుంత=ఈతలయందున్నటువంటి, ధ్వజ=తెక్కపుటట్లయొక్క, వాత=గాలియొక్క, ఆఘాత=తాఁకుడుచేతను, ఘూర్ణత్=పొంగుచున్నటువంటి, నవధుల=సముద్రములయొక్క, రవళుల్=ధ్వజులు, వాద్యముల్=మద్దెల, డోలు, వీణె, సన్నాయి మొదలగువానిని, మిఠఁగాఁ=ఆతిథియింపఁగా, తద్వీజరాజన్యండు=విప్రుడైన యారాజు, (యమునాచార్యుడగుట.) దిగ్జైత్రయాత్రఁ=దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిన్=యుద్ధమందు, విద్వీడివీదళసముక్=పగతురయొక్క సంహారమును, కావించెఁ=జేసెనెన్ను.

క. జన్నములు చేసి దానము

ల న్నానాదేశవిపులం దనిపి సుసం

పన్నత ననిశము బహుభో

గోన్నతుడై యాదమఱచి \* యుండె నశంకఁ.

186

టీ. జన్నములు=యజ్ఞములు, చేసి=కావించి, దానములఁ=ఉదకధారాపూర్వకంబుగ నిచ్చినయావులచేతను, నానాదేశవిపులఁ=బహుదేశములనుండిచ్చిన బ్రాహ్మణులకు, తనిపి=తృప్తినిొందించి, సుసంపన్నతఁ=సకలసమృద్ధిగలవాడౌట చేత, అనిశముఁ=ఎల్లప్పుడును, బహుభోగోన్నతుడై=ఎప్పుడైననుభములచే నశియించినవాడై, ఆశంకఁ=విఘ్నపులేనట్లు, ఆదమఱచి=పరాకునొంది, ఉండెఁ=నెరిచెను. రాజ్యమేహముచేతి జ్ఞానిధిక్షిప్తరాగ్యములు మఱచి యుండె ననుట.

వ. మఱియు నతనిరాజ్యంబునఁ గనవుఁ గఱచి చే యెత్తి మొఱఁబెట్టుట కరులయంద, యట్లు నట్లువడ మెడఁ బట్టి త్రోయుట వెడవెడం బోవుపల్లవులం బండువతలంబులకు నింటికిం దెచ్చుపశ్యాంగ నాభాత్రల పరిహాసచేష్టలయంద, నున్న మెత్తుటయుం బట్టుకారులం బట్టుటయు సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద, కాసెచుట్టుటయుఁ గత్తి గట్టుటయుఁ గృకవాకులకలహంబులయంద, యతుల్యతులనాదిఘర్షణాదిదోషంబులు జాంబూనద పరీక్షాదులయంద, యేదేనియుం గన్ను వేయుటమృదంగాదివాదిత్రంబులయంద, ధాతువాదంబులు తఱ చగుట శాబ్దికులయంద కాక, యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

187

టీ. మఱియున్ = వెండియు, అతనిరాజ్యంబునన్ = అయ్యామనాచార్యునిదేశమందు, కనవుఁగఱచి = తృణముగఱచి, చేయెత్తి మొఱబెట్టుట = హస్తమున బై కత్తియొలుంగిడుట, కరులయంద = ఏనుంగులయందె, (చెయ్యనఁగాఁగరము, అది గలది కరియని వ్యవహారము.), అట్లునట్లువడన్ = అయాలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడఁబట్టిత్రోయుట = గళముఁబట్టి యావలికిఁద్రొబ్బుట, వెడవెడంబోవు = మెల్లమెల్ల నెనడచుచున్నట్టి, పల్లవులన్ = విలులను, 'షిద్ధఃపల్లవికోవిటః'యని యమరము. పండువతలంబులకున్ = సంవత్సరాదిపండువ మొదలగు సంతోష దినములయందభ్యంగనము సేయుటకొఱకు, ఇంటికిం దెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పశ్యాంగ నాభాత్రల = వేశ్యాసహోదరులయొక్క, పరిహాసచేష్టలయంద = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, నున్న మెత్తుటయున్ = సుధారేపమును, పట్టుకొనుటంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱముట్టులానొకవిధమైనవాని చేతఁబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద - సౌధ = మేడలయొక్కయు, సౌవర్ణ = సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్కయు, నిర్మాణంబులయంద = చేయుటయందె, (నున్న మఁబూయుట మేడలకును, బట్టుకారులంబట్టుట స్వర్ణభూషాదులకు ననుట) కాసెచుట్టుటయున్ = లాఁగుమీఁద గోకట్టుటయు, కత్తిగట్టుటయున్ = ఖడ్గబంధనమును, కృకవాకులకలహంబులయంద = పుక్కుట ముద్ధంబులయందె, అ...లు - అతుల్య = సరిగానివస్తువుతో, తులనా = తూయిట, (పోల్చుటయని యొక యర్థము.) అది = లోనగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఒరయుట మొదలైనవి, జాంబూనదపరీక్షాదులంద = స్వర్ణక్షోధనాదులయందె, 'గుక్మంకార్తస్వరః' జాంబూనదమస్తాపకోశ్త్రియా' వృణియమరిము ఏదేయన్ - ఏవస్తువునైనను, కన్ను వేయుట = ఆభిలాషపడుట, మృదంగాది వాదిత్రంబులయంద = మద్దెల మొదలగు వాద్యములయందె, (మద్దెలకు వేయనట్టికన్ను కిరిణియని చెప్పఁబడును.) 'చతుర్విధ



మిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్మని యమరము. ధాతువాదంబులు దఱచగుట = మోసములు మెండగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయమైనవాదములు విస్తరిల్లుటయును, శాబ్దికలయందకాక = వైయాకరణుల యందెకాని, (ఈ కాకాయను పదమన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నన్వయింపవలసినది.) ఇతరస్థలంబులకొక = వేటచోట్లను, లేకుండకొక = లేక యుండునట్లు, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపాలనము, చేయుచుండకొక = ఒనరించుచుండెను.

తే. తత్ప్రతితామహుఁడైననాథముని శిష్యుఁ  
డైనశ్రీపుండరీకాక్షుఁడనుఁగుశిష్యుఁ  
డైన శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ ఁ డార్జునదనదు  
పరమగురుపౌత్రునికు నిట్టిబంధ మెట్లు.

188

టీ. తత్ప్రతితామహుఁడు = అయ్యమునాచార్యునికిఁగండితండ్రి, అయిన = అయినటువంటి, నా...డు = నాథముని = శ్రీమన్నాథమునికి. శిష్యుఁడు = అంటేవాని, అయిన = అయినట్టి, శ్రీ...డు = శ్రీపుండరీకాక్షుఁడయ్యగునప్పండరీకాక్షునకు, (ఈయన పేరు ద్రవిడభాషయందు ఉయ్యక్కొండారని యందురు.) అనుఁగుశిష్యుఁడు = ప్రియచ్ఛాత్రుఁడు, 'ఛాత్రాంతేవాసి నాశిష్యా' యనియమరము. అయిన = అయినటువంటి, శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిత్రుడను నామముగలయోగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మణక్కొల్లనంటియందురు.) అర్జున = బాధచేత, తనకు = తనకు, పరమగురు = పరిమాచార్యుడైన నాథమునికి, పౌత్రునికు = మనుమడైన యామునాచార్యునకు, (ఇందున మహారణము. శ్లో. 'పితామహంనాథముని విలొక్య ప్రసీద ముద్వృత్త మచింతయిత్వా' యని యామునాచార్యుని ప్రయోగము. అనుఁగుశిష్యుడైన శ్రీరామమిత్రాఖ్యుడన్నచో శ్రీరామమిత్రునికి నాచార్యుఁడు శ్రీపుండరీకాక్షుండు అయినకు నాచార్యుఁడు శ్రీమన్నాథముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుండు పరమాచార్యుండు గానఁ బరమగురు పౌత్రుడని ప్రయోగింపఁబడెను) ఇట్టి బంధమెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతి బంధక మేలగు సంభవించెను.

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దానర్తుఁ డయ్యె  
నట్టిమహాశునంశంబునం బుట్టినట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతి  
క్రమంబు.

189

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి = స్వార్థరూపమైన కైయోగ ప్రపత్తియోగములను విడిచి, సామ్రాజ్యంబునం దానర్తుండయ్యె = కైమాట్లయొక్క భావము సామ్రాజ్యము, 'కాష్ఠియశ్చాజ్ఞయా రాజ్యస్ససమా' ట్టని యమరము. అట్టిమహాశు

వంశంబునగుట్టినట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కలమునందు జన్మించిన, ఇతడు = ఈ యామునాచార్యుండు, ఇట్లుగుట = రాజ్యాసత్తండౌట, అతివ్యతిక్రమంబు = మిగుల సక్రమము.

సీ. వృషశైలధురవారిఁ \* ద్రిషవణస్నానంబు,  
నిష్ఠఁ గావించి యాహ్నికముఁ దీర్చి  
యేకాంతగుహ తత్తఃప్రీతుశాసనమున,  
నుండి లక్ష్మీశాంఘిపుండరీక  
మంకురత్పులక హార్దాశ్రునై దహరపు,  
మృరమున భావించి \* సవిత దిరుగ  
యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షమాలికతోడి,  
యోగపట్టికఁ గూడి \* యురము మెఱయ

తే. శౌరిఁ దద్ధరణీధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి  
సతియు నాలర్కశాకమంచితము వండ  
నిల్లుకుందున కర్పించి \* వేల్చి దీర్చి  
యిట్లుతనుయాత్ర \* నడపు మున్నితనితాత.

190

టీ. వృషశైలధురవారిన్ - వృషశైల = ఘటికాచలముయొక్క, (దీనికి ద్రవిడ భాషయందు అశోగర్ శిరుమల యని నామము. నారాయణాద్రి వృషభాద్రి వృషాద్రి యనిపర్వతములు గాను స్వనహరము గలను.) ధురవారిన్ = సెలయేటియొడకమంగు, త్రిషవణస్నానంబు = మూడువేళలయందును జలకములాడుటను, నిష్ఠన్ = నియమము చేత, కావించి = చేసి, అహ్నికమున్ = సంధ్యావందనాది కృత్యమును, తీర్చి = ఓనర్చి, ఏ...హన్ - ఏకాంత = రహస్యమైన, గుహ = గుహలుగల, తత్ = ఆ వృషశైలము యొక్క, తటీ = చతీయందు, శాసనమునన్ = దర్శనమునందు, శుండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీశ = శ్రీపతియొక్క, అంఘ్రిపుండరీకము = పాదపద్మమును, అంకురత్ = మొలమ చున్న, పులక = రోమాంచమును, హర్దాశ్రునై = అనంద బాష్పములు గలవాడై, దహర పుష్కరమునన్ = హృత్పుండరీకమందు, 'పుష్కరంకరహస్తాగ్రేవాద్యభాండముభే జలే, వ్యోమ్నిఖడ్గేఫలేపద్మేతీర్థాధి విశేషయోః' అని యమరము. భావించి = ధ్యానించి, సవితరుగన్ = ప్రాద్దుపడమటికిమళ్లగా, యజ్ఞోపవీత = జంఝముతోడను, పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూసలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూలదండల కుపలక్షణము. శ్లో. 'యేకంతలగ్నితులసీ నలినాక్షమాలా యేబాహుమూలపరిచిష్టా రిశంఖచక్రాః, యేవాలలాలాఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రా స్తేవైష్ణవాభువనమాశు పవి త్రియంతి' యని యున్నది. యోగపట్టికన్ = యోగులుజంచెముగా వేసికొనునట్టి యల్లిక

పట్టుపట్టెడను, కూడి=కలిసి, ఉరము=లోము, మెఱయి=మెరుంగగా, తద్దర  
 జీద్ర=ఆ వృషశైలమంగు, వాస్తవ్యు=ఉన్నటువంటి, శౌరిన్=సుందరబాహువును,  
 శౌలిచి=సేవించి, సతియు=నాథమునిభార్యయును, అంచితము=ఒప్పైన, అలర్క  
 కాకము=ముంగడ్లుపైకూరను, వండ=పచనముఁ జేయఁగా, ఇల్లుకుంచునకున్=తన  
 యింట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి=సమర్పణముచేసి, వేల్చిన్=  
 ఔషాసనాదిహోమములను, తీర్చి=ఒనర్చి, మున్ను=పూర్వమందు, ఇతనితాత=  
 ఈ యామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాథముని, ఇట్లు=ఉక్తక్రమం  
 బుగా, తమయాత్రన్=శరీరయాత్రను, నడపున్=కడపును.

క. తొడిఁబడ విషయాతురు నవి

విషువు మనుటకంటె గలదె + వేతే పగనే

ర్పడరఁ గథాదుల నొకటం

బడి దోపం బలికి మైత్రి) + వాపుట యొప్పు. 191

టీ. తొడిఁబడన్=త్వరపడి, విషయాతురున్=ప్రకృందనాదివిషయములయం  
 దాసక్తుడైన వానిని, అవి=ఆ విషయములను, విడువుమనుటకంటెన్ = విడిచిపెట్టు  
 మనుటకంటె, వేతేపగ=ఆమృతమైనవిరోధము, కలదె=ఉన్నదా, (లేదనుట.) నేర్వ  
 చతురత్వము, ఆడరన్=ఒప్పుఁగా, కథాదులన్=భారతాదికథలయంగ, ఒకటన్=  
 జేసిచేతనైన నొకదానిచేత, బడిదోప=పూర్వ్యుక్తముమధోచునట్లు, పలికి=  
 తెలిపి, మైత్రి=విషయములయందున్న స్నేహము, వాపుట=చెదల్పుట, ఒప్పు=

తగును.

క. వసుధం బుత్త్రాదికదు

ర్వ్యసనము సైతమును దండ్రి + వారించుటకు

వసపడ దంట మఱి రాజ్య

వ్యసనము వారింప నెంతవాఁ డెవ్వఁడు. 192

టీ. వసుధ=భూమియంగ, పుత్త్రాదిక=సుతులు మొదలగువారియొక్క,  
 దుర్వ్యసనము సైతమును=శ్రీద్వ్యాతాదిచింతయైనను, తండ్రి=జనకుడు, వారించు  
 టకు=నిందింపఁజేయుటకు, వసపడదంట=శక్యముగాదంట, మఱి=ఇతను, రాజ్య  
 వ్యసనము=దొరతనపుచింతను, వారింప=నిందింపఁజేయుటకు, ఎవ్వఁడు=

ఎవ్వఁడును, ఎంతవాడు=ఎంతటవాడు, (ఎట్టివాడైనను మాన్వలేడనుట.)

ఆ. నల్ల గ్రోల నిచ్చి + మెల్లనె చివ్వంగి

నోరి జంకఁ దివియు + నేరు పొదపు

వేటకాఁడువోరె • విషయాళివలనఁ ద

త్తృష్టఁ దీర నిచ్చి • త్రిప్ప లురువు.

193

టీ. నల్లన్ = రక్తమును, క్రోలనిచ్చి = త్రాపనిచ్చి, మెల్లనె = తడిపుగానె, చి... కణ్ - చివ్వంగి = తరత్యువుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింకన్ = రేడిని, తి... రెన్ - తివియు = తీయునట్టి, నేరుపాదవు = నైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాఁడువోరెన్ = మృగయువునరె, విషయాళివలనన్ = శబ్దాదివిషయసమూహమును, తత్తృష్టన్ = ఆ యుమునాచార్యునియొక్క యాశను, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పట = మల్లిం చుట, ఉరువు = మంచిది.

వ. కావున నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింప రా దుపాయంబునఁ జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్ప వలయు నుర్వి నాహారదోషంబు విజ్ఞాన నాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి.

194

టీ. కావునన్, అట్లయినన్ = అలాగైనవో, ఇతనిన్ = ఈయమునాచార్యుని, ఇంకన్ = ఇంకమిఁదను, ఉపేక్షింపరాదు. (అలక్ష్యమునేయరాదు.) ఉపాయంబునఁ జొచ్చి = నేర్పుతోఁబ్రవేశించి, ఒక్కరీతింద్రిప్పవలయున్ = ఒకానొకప్రకారముచేత మల్లింపవలయును, ఉర్విన్ = ధూమియందు, ఆహారదోషంబు = భోజనమువలనిదోషం బు (అనఁగాఁ బాపమునట. ఆశ్రయనిమిత్తజాతస్వరూప ముష్టాహారవర్జనంబువలనఁ గాయశుద్ధియనియున్నది కావున), విజ్ఞాననాశంబునకున్ = మతిచెడుటకు, మూలంబని = కారణంబని, వితర్కించి = ఊహించి.

క. ముల్లుదలకొననినవకపు, పల్లవములతోడ ముక్తిభామచెవులకుం బల్లేరుపువులగువువు, లుల్లసిలునలర్కశాకః మొదుగుగఁగొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని = కంటకముపుట్టని, నవకపు = రేఁతలైన, పల్లవములతోడన్ = చిగుళ్లతో, ము...కున్ - ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకున్ = కర్ణములకు, పల్లేరుపువులగు, (అనఁగాఁ బల్లేరుపువులనెడు భూషణములవలెనున్నవి యనుట.) పువులు = పుష్పములు, ఉ...ము - ఉల్లసిలు = ఒప్పుచున్న, అలర్కశాకము = ముండ్లముపైకూర, ఒదుగుగన్ = విస్తారముగా, కొనుచున్ = సంగ్రహించికొనుచు, శో. 'అయత్నతో యామున మాతృదాస మలర్క పత్త్రాగ్నా నిస్క్రియోః యః క్రితవా నాస్థితయావరాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్' అని ప్రసిద్ధము.

తే. తెచ్చి యొకవైష్ణవుఁడు గానుఁగిచ్చె ననుచు

బాసనపుబాడబులచేతఁ • బంపుటయును

నతఁడు ప్రియపడి వండించి • యారగింపఁ

దెచ్చు నిచ్చఁ గొన్నాల్గిటు • తెచ్చుచుండ.

196

టీ. ఒక వైష్ణవుఁడు=ఒక విష్ణుభక్తుఁడు, తెచ్చి=తీసికొనివచ్చి, కాసుకిచ్చెననుచుఁ=ఉపహార మొసంగెనని, బాసపుబాడబులచేతఁ=నంటబ్రాహ్మణులచేతను, పంపుటయును=అంపఁగా, 'అభద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని యమరము. అతఁడు=ఆ యామునాచార్యుఁడు, ప్రియపడి=ఇష్టపడి, వండించి=పచనము చేయించి, అరగింపఁ=భోజనముచేయఁగా, ఇచ్చు=ప్రియముతో, తెచ్చు=మరలఁదెచ్చి యిచ్చును. కొన్నాళ్లు=కొన్ని దినములు, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండఁ=తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

వ. ఒక్కనాఁ డతఁడు భోజనసమయంబున సకలశాకాస్వాదనంబు నేయుచు వచ్చి తచ్చాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యేతదానీత యగుభాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపుం డనివలికి పాణిప్రత్యక్షనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని నమస్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుబయు నతం డిట్లనియె. 197

టీ. ఒక్కనాఁడు=ఒక్క దినమునందు, భోజనసమయంబునఁ=అరగింపుతటి, స...బు - సకల=సమస్తమైన, శాక=వ్యంజనములయొక్క, ఆస్వాదనంబు=రుచిమాచుటనుచేయుచు, వచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్చాకంబుఁ=ఆముండ్లముపైకూరను, నంజుచుఁ=ఆస్వాదించుచును, తలంచుకొని=జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని, ఏతదానీతయగు=ఈకూర దెచ్చినట్టి, భాగవతుఁ=భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబ=అరగించినవెనుక నే, మమ్ముం=గాన్పింపుండని-మమ్ముం గలనుఁగొనఁజేయుండని, పలికి=నుడివి, పాణిప్రత్యక్షనాచమనానంతరంబ=చెయిగడిగి యుపస్పర్శముచేసినపిమ్మటను, అతనిం=గాన్పించుకొని=ఆచమభాగవతునిం గానిపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి=సేవించి, వచ్చినప్రయోజనంబడుగుబయు=ఆగమనకార్యమును బృచ్ఛిసేయఁగా, అతఁడు=ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెఁ=వత్సమాణక్రమంబునం బోకెను.

క. మీ పెద్దలు సూర్చినని, తేప మొకటి నహ్యజనితః సింధుజలాగత

ద్వీపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని హనుమతీనాథా. 198

టీ. హనుమతీనాథా=ఓయిరాజా ! మీ పెద్దలు=స్పృధులయిన మీపితృపితామహులు, కూర్చిన=కూడఁదెట్టినట్టి, భక్తిచేత సేవించినట్టియు, నీతేప మొకటి=పాఠి పెట్టినయొకనిగి, స...నక - సహ్య=సహ్యపర్వతమునందు, జనిత=పుట్టినటునంట, సింధు=కాశీయొక్క, జలాంతః=ప్రవాహవ్యయమస్యమననున్న, ద్వీపమునఁ=

దీవిగడ్డయందు, ఉండఁ=ఉండఁగా, నీకుఁ=నీకు, చూపంగాఁ=కనుపఱచుట కొఱకు, వచ్చితిని=వచ్చెంచితిని.

క. నా కేటికి నిక్షేప ము, నాకు నిధియు నాకరంబు \* నరనాథులసా

మృకాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయమగువిధ మెల్లఁ. 199

టీ. నిక్షేపము=ధననిధి, నాకేటికి = నాకెందులకు, అనాకు=అనిపలుకకుము, నిధియుఁ=నిక్షేపమును, అకరంబుఁ=గనియును, నరనాథులసామృకానఁ=రాజుల ద్రవ్యమేగనుక, విన్నవించెదఁ=తెలిపెదను, దదీయమగు=అనిక్షేపసంబంధమైన, విధమెల్లఁ=స్వరూపమంతయును, అకర్ణింపుము=వినుము.

సీ. స్ఫటల మణు ల్మీట \* శాంతమై శ్వేతమై,

నట్టిత్రాఁ చొక్కటి \* చుట్టియుండు

రత్నోగృహీత మున్నధ తొల్లి గల దది,

పొలయ దం దేడాఱునెలలు గాని

యేపాటిబలి యైనఁ \* జేపడుఁ బ్రాణిహిం,

సాదిపూజనముల \* కానపడదు

తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికినె లక్ష్య,

మై యుండు నయ్య నింతంత గాదు

తే. రత్న మొక్కటి పై నపూర్వంబు మెఱయుఁ

గలదు పద్మంబు శంఖంబు \* పలుకు లేటి

కక్షయ మనంత మాద్య మేకాంతమందు

భూప నీ కొక్కనికె కాక \* చూపరాదు.

200

టీ. స్ఫటలఁ=పడగలయందు, మణులు=రత్నములు, మీఱఁ=అతిశయింపఁగా, 'స్ఫటాయాంతు ఫణాద్యయోః' అని యమరము. శాంతమై=ఓర్వగల్గినదై, శ్వేతమైనట్టి=తెల్లనైనటువంటి, త్రాఁచొక్కటి=ఒకక్కస్ససర్పము, చుట్టియుండుఁ=పరివేష్టించియుండును (ధననిక్షేపమును సర్పము చుట్టికొనియుండు ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రకృతమందు రంగ నాయకుని యామునాచార్యునియొక్క పూర్వులుంచిన నిక్షేపము గా రూపించి చెప్పినందున దృష్టిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధిధర్మములుగాను, నాయన శ్రీశాయియుగుటవల్ల వర్ణనతాగములకు నిధులని వ్యవహారము లగు గనుక నట్టి నిక్షేపమునకు సర్పము చుట్టికొనియున్నట్లును జెప్పట యుక్తము). '...ము - రత్న-రక్క-మునిచేత, గృహీతము-స్వీకరింపబడద, అఁ=అనెడు, ప్రథ=ప్రసిద్ధి, తొల్లి-పూర్వమునందు, కల=ఉద్దు, ఆది=అప్రసిద్ధి, అందుఁ=అ

నిధియందు, ఏడు=సంవత్సరమునకైనను, అటు నెలలుగాని = పంచాంగములకుంగాని, పొలియదు=పొందదు (నిత్యేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వముండునుగనుక నట్టిక్కడ శ్రీరంగనాయకుడు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపబడినను విభీషణుఁ డాఱు మాసములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజ యొనర్చుచుండుట ప్రసిద్ధముగాననిష్ఠ డా నిత్యేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వము నిరంతరములేదు సులభముగా గ్రహింపవచ్చుననుట). ఏపాటిబలియైనకొ=నిశ్చలచిత్తుడై యెంతమాత్రముపూజచేసినను, చేపడుకొ=అనుగ్రహించును. 'బలిఃపూజోపహరయోః' అని యమరము. ప్రాణి=జంతువులయొక్క, హింసాది=కాయక్షేపాలవలన, పూజ నములకుకొ=అర్చనలను (ద్వితీయార్థమందుపష్టి), ఆసపడదు=అపేక్షింపవు (లోకము నందు నిత్యేపమును బొందువారలు ప్రాణిహింసాది బలులాసంగి దానింగొనుట ప్రసిద్ధముగాన నట్లుగాక మాత్యుబలిచేత నబ్బు ననిచెప్పటవలన సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశుఁడు ప్రసన్నుఁడౌననుట), తన=అనిత్యేపముయొక్క, వెలుంగు=జ్వలించుట (అనఁగాగనుపించుటయనుట), ఒగికో=ప్రయత్నముచేత, నిరంజనదృష్టికి నె=కొటు కఁబెట్టినకన్నులుగలవానికె, లక్ష్యమైయుండుకొ=చూడఁదగినదై యుండును (ధన నిత్యేపానులంజానువారు గంటఁ గాటుకఁబెట్టిచూచుట ప్రసిద్ధమైన నీనిత్యేపమును జూచుటకు నది యుక్కరలేదనుట), తనవెలుంగు=స్వప్రకాశము, ఒగికో=యత్నము చేత, నిరంజన=బంధరహితమైన, దృష్టికి నె=జ్ఞానముగలవానికె, లక్ష్యమైయుండుకొ= చూడఁదగినదై యుండును (కేవలచర్మచక్షుస్సులకు గోచరము గాదనుట), అయ్యుకొ= కనుపించునదయ్యును, ఇంతింతగాను=ఇంతమాత్రమనిరెక్కింపరాదు, (అనిధి యింత యనియు శ్రీరంగ నాయకులనుహిమం బింతయనియుం జెప్ప శక్యంబుగాదనుట), పైన్ =అ నిత్యేపముమీఁదను, రత్న మొకటి=ఒకమణి, మెలియుకొ=వెలుగొందును, కంఠంబు పద్మంబు=కంఠపద్మాది సరస్వతిలద్రవ్యము, కలదు=కద్దు (శ్రీరంగనాథునియందు శంఖము నాభియందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము). పలుకు లేటికి=మాటలందులకు, అక్షయము=నాశరహితము, అనంతము=అంతములేనిదియు, దేశకృతికాలకృతపరిచ్ఛేదము లేనిదియు, అద్యము=బహుకాలముగనుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాలతము=రహస్యమైనదియును, అందుకొ=అనిచెప్పెదను. భూప=ఓయివిప్రప్రభుఁడా, నీకొక్కనికొకాక = నీకుమాత్రమేకాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు అనఁగా నితరులుచూడఁగూడదనుట (అసాధారణభగవద్భక్తిని యైన నాథముని మనుమఁడవు గనుక నీ కాయోగ్యతగల దని భావము).

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి నేనానమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులఁ గిర్థం బాడి రంగ

నాథు నేవించి సాభిప్రాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం  
డిట్లనియె. 201

టీ. అని=ఇట్లని, విన్నవించినకొ=విజ్ఞాపనముచేయఁగా, సంతసించి=సంతో  
షించి, నేనాసమేతుండై = నేనతోగూడుకొనినవాడై, అతండు=ఆ శ్రీరామమిత్రుఁ  
డు, మున్నగాక=ముందుగాను, శ్రీరంగంబునకిరిగి=శ్రీరంగ మను దివ్యక్షేత్రమునకు  
వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిబలక=కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిబలయందు, తీర్థమాడి  
=స్నానముజేసి, రంగనాథుకొ=రంగనాయకుని, నేవించి=నమస్కరించి, సాభిప్రా  
యంబుగాన్=ఆకూతసహితమగునట్లు, అతనిన్=ఆశ్రీరామమిత్రుని, కటాక్షించినన్=  
చూడఁగా, అతండు=ఆశ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియె=వత్సవ్యాచారక మంబుగఁబలికెను.

క. మీపెద్దలు కూర్చినని

తేప మ్మిది గొమ్మటంచు \* శ్రీరంగపతి

శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన

నాపృథివీపతిహతాదః పాస్తభ్రముండై.

202

టీ. మీపెద్దలు = మీపూర్వులయిన నాథమునిప్రభృతులు, కూర్చిన=సం  
పాదించిన, నీతేపమ్ము-ధననితేపము, గొమ్మటంచుకొ=దీనింబరిగిహింపు మని, శ్రీరంగ  
పతి=శ్రీరంగ నాయకునియొక్క, శ్రీపదయుగ్మముకొ=శోభాయుక్తిమగు పదద్వంద్వ  
మును, చూపినన్=కనుపింపజేయఁగా, ఆపృథివీపతి- ఆయామునాచార్యుఁడు, మా  
...డు వి - హతాత్=ఆదరుపాటున, 'ప్రసవ్యాతుహతార్థక' యని యనురము.  
ఆపాస్త=పోఁగొట్టఁబడిన, భ్రముండై=భ్రాంతిగలవాడై.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబున  
కుం బరమ నిర్వేదననొంది నీ వెవ్వండ వనుటయు, నేమీపితామ  
హుం డగునాథముని ప్రశిష్యుండ, నయ్యోగివరుండు భావిభవజ్ఞ  
న్తం బెఱింగి భాగవతవతంసంబ వగునీచేత నివ్వెశిష్టాదైవతంబు నకల  
భూతహితంబుగా వెలయం గల యది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వ  
యం బుపదేశింపుమని తన శిష్యుఁడగు పుండరీకాక్షున కుపదేశిం  
చిన నతండు భోగానస్తండ్ల వై న నిన్ను పాయంబునఁ దెలిసి నీ కుప  
దేశింపు మనుటయుఁ బనివింటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి  
యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంతనిలువక తురీయా  
శ్రమంబునకు రాగలవాడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి  
కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రామాత్య సమేతం



బగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతవర్గంబును నతని కొప్పగించి  
యిట్లనియె. 203

టీ. గ్రమ్మనక = శిశువుగా, తన...శిశువే - తన=తనయొక్క, పూర్వ  
దశక=బూర్వమైనప్పటిను, తలంచి=స్తరించుకొని, ఇన్నాళ్లు=ఇన్నిదినములు, తన=  
తనయొక్క, ప్రమాదంబునకు - మఱపునకు, పరమనిశ్చేదనక = అధికమైన  
విషాదమును, బుద్ధి=చెంది, నీవెవ్వండవలయునో = నీవెవ్వండవలగా, నేక=  
నేను,మిత్రమహుండగు=మిత్రుడైతండయైన, నాధమునిప్రశిష్యుండక=నాధముని  
యొక్క. యనుగుశిష్యుడయిన పుండరీకాక్షునకుంలేవానిని, అయ్యోగివరుండు=  
శ్రీమన్నాథముని, భా...బు - భావి=కాగల, భవత్ = మీయొక్క, జన్మంబు =  
అవతారమును, ఎఱింగి= తెలిసి, భాగవతవలంబునగు = భగవద్భక్తిశోభాపణం  
బయిన, నీచేతక = ఇవ్విశిష్టాద్యతంబు (స్థూలచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మను నూత్న  
చిదచిద్విశిష్టపరమాత్మను నభేద మనిచెప్పటయేవిశిష్టాద్యతాబద్ధము)నక...కాక-  
సకలభూత - నిఖిలప్రాణులకును, హితంబుగాక - మేలగునట్లు, వెలయంగల  
యది=శోభింపగలది, అని నిశ్చయించి=అట్లనిరూఢిజేసి, నీకు ద్వయంబుపడేశిం  
పుమని = నీకుమృత్యురత్న దానముజేయుమని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుపదే  
శించినక=తనయంలేవానియైన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంత్రదానము చేయగా,  
అతండు- ఆపుండరీకాక్షుండు, భోగానన్తరంబున=ఆర్థకామాదులయందెవ్వగల  
వాడనయిన, నిన్నుక =నిను, ఉపామంబునగదలిపి - నేర్పచేతి నెఱింగించి, నీ  
కుపదేశిపుమనుటయుక - నీకుద్వయమంత్రదానముజేయుమనగా, శ్లో. 'నేతృత్వం  
నిర్వయోగం సముచితగుణభాగి తనుఖ్యాపనం శోపాయం కర్తవ్యభాగం త్వథమిథు-  
నపరం ప్రాప్య మేనం ప్రసిద్ధం, స్వామిత్వం ప్రార్థనాంచ ప్రబలతగవిరోధప్రహారం  
తైతాన్తంతాగ్రతానుతేచేత్యనిగతనియమం బట్టదోయం ద్విఖండోస్తునిద్యయమం  
తృతీయము. పనివంటిననక=చచ్చిననగా, సాష్టాంగంబుగా(బ్రహ్మి-అష్టాంగ-  
యుక్తమగునట్లు నతియొనర్చి, అతనిచేతక=అక్రిరామమిత్రునిచేతను, పంచసంస్కార-  
సంస్కృతుండై=అయిన శోధనలచేతి శోధనలచేతినవాడై, పంచసంస్కారముల  
నగా, శ్లో. 'తాపః పుండ్రస్తభా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమః, అమీ పరమసం-  
స్కారాః పరమిక్రాంతిహేమనః' యని దానిలక్షణము అంతియినక=అంతిమాత్రము  
చేతి వినిమింపక, సురీయాగ్రమంబును రాగలవాడై = చతుర్థాగ్రమునునుకమ్చుట  
కున్యస్తండ్రి (అనగా యత్యగ్రమునుకమ్చుట), స్కంధావారంబునకుక=దండదిగి  
యున్న స్థలమునను, ముడిచచ్చి- దిగిచచ్చి, 'స్కంధావారోనివేశన'మృనినిఘంటువు  
కుమారునియొక రాజ్యభాగినియొక బట్ట=రాజ్యమునకెత్తునకడక్షుకజేసి, బంధుమి

త్రామాత్యసమేతంబగు=బాంధవమిత్రామాత్యులతోఁ గూడి యున్న, బలచతుష్టయంబు=చతురంగ సైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును=ప్రజాసమాహమును, అతనితో=ఆకుమారునికి, ఒప్పగించి=అధీనముఁజేసి, ఇట్లునియొక్క=పత్న్యమాణక్రమంబునఁ బల్కెను. 'రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపిచ' యని యమరము.

క. ఏపట్టన విసువక ర

తౌపరుడవు గమ్ము ప్రజలచక్కి విపన్న

ల్లాపెట్టిన విని తీర్పుము

కాపురుఘలమీద నిడకు • కార్యభరంబుల్.

204

టీ. ఏపట్టనక=ఏసమయమునందును, విసువక=వేసరక, ప్రజలచక్కి=జనులపట్టను, రతౌపరుడవుగమ్ము=రక్షణపరతంత్రుడగుము, విపన్నుల్ = ఆపద నొందినవారలు, కూపెట్టినక=మొఱపెట్టఁగా, విని=అలకించి, తీర్పుము = వారియాపదలఁదలంగఁజేయుము, కార్యభరంబుల్=గొప్పపనులను, కాపురుఘలమీదక = సన్నితజనులయందు, ఇడకుము=ఉంచకుము.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు • రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గార్యమొ యనంగ

రాదు బ్రహ్మాత్తరము లైన • ప్రజలయేక

ముఖపుఁగోర్కి దదంతరాత్మం డొనఁగఁడె.

205

టీ. రాష్ట్రవర్ధనము=ప్రజాభివృద్ధిని, (రాష్ట్ర) మనఁగా దేశ మనియుం శిష్ట చర్యును. ఎనక=హృదయమందు, కో...లు=కోరు=అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు=ఏలికయొక్క, మేలు=వృద్ధిని, రాష్ట్రమును=ప్రజయును, కోగుక=అపేక్షించును. దానక=అట్లుకోరుటవలన, కార్యమొ=ప్రయోజనమేమి, అనంగరాదు=అనఁగరాదు, బ్రహ్మాత్తరములైన=బ్రాహ్మణులలోనగు, ప్రజల=జనులయొక్క, ఏకముఖపుఁగోర్కిక=ఒకరూపమయినకోరికను, తదంతరాత్మండు=వారి యంతర్యామిమయిన శ్రీమన్నారాయణుడు, ఒనఁగఁడె=ఇయ్యఁడా (ఇచ్చినటు).

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి • కాభీరభిల్లాది

కంపకోల నూల • నాజ్ఞచెల్లు

నంట సార్వభౌముడైన భూపతియాజ్ఞ

కల వారు దల్లఁడిల్లవలదె.

206

టీ. నృపతికి = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయున్ = వాలాయముకొవలయును, ఆ...కి - ఆధీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికి = చెంచువాండ్రుబోయవాండ్రుమొదలగువారికి, 'భేదాఃకిరాతశబరపులిందామైచ్చభాతయః, గోపీగోపాలగోసంఖ్యగోధుగాధీరవల్లవాః' యని రెంటికినమరము. అంపకోలక్ = అంపకట్టచేత, నూలక్ = చారపుపోగుచేతను, ఆజ్ఞ చెల్లునంట = ఉత్తరువుచెల్లుబడియగునంట, ( అడవులయంగుండెడు పశుప్రాయులైన పాశే గాండ్రుసహిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వానిచేత నొకయంపకట్టెగాని నూలుపోగుగాని తమ ముద్రగా నిచ్చినపక్షమున మఱియతనిని జోరు లంట రనిప్రసిద్ధము.), సార్వభౌముడైన = సకలభూమండలమునేలుచున్న, భూ...కుక్ - భూవతి = రాజయొక్క, ఆజ్ఞకుక్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్లవారుక్ = సకలజనులు, తిల్లడిలవలచె = వెఱవవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభుత్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారును భయముతోఁగూడి వశంబులై యుండవలయుననుట.

క. దుర్గము లాప్తద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గఃవత్తత్తతి క  
త్యర్గళధరాధిరాజ్యవి, నిర్గతసాధ్యనత పొడమఃనిలుపకు కొలఁదిక్.

టీ. మర్గములు - స్థలజలగిరివనమర్గములను, ఆ...కె - ఆప్త = ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రాహ్మణోత్తమ సమాహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యఁగావలయును, (దుర్గాధిపత్యంబుననుట.) దుర్గవత్ = స్థలదుర్గాదులుగల, తత్తతికి = అద్విజబృందమునకు, అత్యర్గళ నివారింపశక్యముగాని, ధ...తక్ - ధరాధిరాజ్య = భూమండలాధిపత్యముచేత, వినిర్గత = పోయినటువంటి, సాధ్యనత = భయముగలుగుట, పొడమక్ = జనించునట్లు, కొలఁదిక్ = కొద్దిని, నిలుపకు = ఉంచుము. 'భిత్కీస్సాధ్యసంభయం' అని యమరము.

తా. దుర్గాధిపత్యమును బొందినవాఁడే పాటికత్తువువచ్చినను వెఱవక యెదిరించుటకు యుక్తమైన బలస్తామములం గూర్చి వానిం భరియింపు మనుట.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి పిదపఁ గుదియింప నెవ్వఁడు

దనదు తొంటిపీనఁదశఁ దలంపఁ

డలుగుఁ గాన శీలఁ మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ

పెనిచి వేళవేళఁ బనులు గొనుము.

208

టీ. మొదలక్ = ప్రథమముం, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపన్ = వెనుక, కుదియింపక్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వఁడుక్ = ఎటువంటివాఁడయినను, త...శక్ - తనకు = తనయొక్క, తొంటిపీనదశక్ = ముందటితక్కువనీతిని, తలంపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానక్ = కోపించుచుగనుక (అనఁగా చొర తన్నుఁ దగ్గించినాఁడని కోపగించు

నుగాని తానున్న తక్కువస్థితిని దలంపఁడనుట.), శీలమరయుచుకొననివానినడనడి నెఱింగికొనుచును, (స్వభావము ననియైనఁ జెప్పవచ్చును.) 'శీలస్వభావే సద్యస్తే' యని యమరము. క్రమబుద్ధిఁ బెనిచి=పర్యాయముగా వృద్ధిసొందించి, వేరతేరక= ఎల్లసమయములయందును, పనులుగొనుము=కార్యములు తీసికొనుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ గీకఁటాలయు నశ్రుతు

నలుకువాని బొంకు • పలుకువాని

నాతతాయి గడుసు • నన్యదేశ్యు నభర్ము

విడుము విపురేల • వేడితేని.

209

టీ. అనభిజాతుఁ = పీనకులముగలవానిని, కీకఁటాలయున్ = కీకట=కబరపల్లి యందు, ఆలయున్ = గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాండిత్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్ = పిరికిని, బొంకుపలుకువానిన్ = నబ్బరలాడువానిని, ఆతతాయిన్ = ద్రోహచింతకుని, శ్లో. 'అగ్నిదోగరదశైవై శశ్రుపాణిర్ధనాపహః, తేత్రచారా పహరానషడేతే ఆతతాయినః' యని యాతతాయిలక్షణము. గడుసున్ = ఆపవాద భయములేనివానిని, అన్యదేశ్యున్ = దేశాంతరస్థుని, అభర్మున్ = ధర్మకూన్యుని, విపురే = ఇట్టిబ్రాహ్మణుని, ఏలవేడితేని = ఉద్యోగమిచ్చి పోషింపఁదలంచితేని, విడుము = నడలుము. ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బరిహరింపుమనుట.

క. తక్కుము మిగులఁ బభయ్యత

పక్కణవర్ధితులఁ దొల్లి • భృష్టుగువిపురిం

డొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన

కొక్కెరపై నొక్కపూట • కూటికిఁగాఁగక.

210

టీ. మిగులన్ = మిక్కిలి, పభయ్యత = స్వవృత్తిభృష్టులై గుప్త సంస్థముగల, పక్కణవర్ధితులన్ = కబరవాటికలయందుఁ బెరిగినటువంటి బ్రాహ్మణులను, తక్కుము = విడుపుము. తొల్లి = పూర్వమునందు, భృష్టుగు = నెడిపోయినట్టి, విపురిండ్డొక్కండు = బ్రాహ్మణుఁడొక్కఁడు, ప్రోచిన = తన్నుఁగాపాడినట్టి, కొక్కెరపయిన్ = కొంగమీఁద, ఒక్కపూటకూటికిఁగాఁగన్ = ఏకకాలాహరమునకుఁగా (మాంసాధియై మేలుమఱచి యనుట.), అలుగఁడె = కొనిపఁడె. ఈకథ మహాభారతమందలి శాంతి పర్వంబున రాజధర్మమందుఁ జెప్పఁబడియున్నయది.

తా. బ్రాహ్మణుఁడై జన్మించినను మద్యమాంసముల మఱిగి భృష్టుఁడైనవాఁడు నిరంతరము దానికై కులాచారములు మొదలగువానియందు లక్ష్యముంచక నేవచ్చాను సారముగ వట్లల్లమడుగు గతుక వట్టివాని కధికార మియ్యఁగూడదనుట.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె  
బృదిటికి లోను నేబదికి \* బాహ్యమునై యరుజన్వప్సపూర్వులై  
మద మతి రాజుప్రార్థన సమాత్యతఁ గైకొని తీర్పుపాటువా  
రొదవిన నంగము ల్మిగుల \* నూరితమాటకుఁ బూటసాలడే. 211

టీ. చదివి=శాస్త్రములం బఠించి, అధర్మభీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతలఁ=అన్య  
యభీతిలోను రాజునీతి పరిజ్ఞానముతోనుగూడి, నయస్సు=ప్రాయము, 'ఖగబాల్యాది  
నోర్వయ' యని యమరము. డెబ్బదిటికిఁ=సప్తతి సంవత్సరములకు, లోనున్-లోపు  
గాను, నేబదికిఁ=పంచాశ ద్వర్షములకు, బాహ్యమును=వెలపటిదిగాను, వి = కల  
వాడై, అరుజఁ=రోగములేనివాడై, స్వపూర్వులై=తమ పెద్దలనాటనుండి కని  
పెట్టియున్నవారై, మదమతి=మాత్సర్యాదులు లేక, రాజు=నృపునియొక్క, ప్రార్థ  
నఁ=వేడుకొనుటచేత, అమాత్యతఁ=ప్రధానత్వమును, కైకొని=అంగీకరించి, తీర్పు  
=కార్యనిర్వాహముచేయునట్టి, పాటువారు=బ్రాహ్మణులు, ఒదవినఁ=లభించిలేని,  
అంగముల్=రాజ్యాంగములు, 'స్వామ్యమాత్యసహృతోశ రాష్ట్రీ దుర్గబలానిచ,  
రాజ్యాంగాని' యని యమరము. మిగులఁ=మిక్కిలియు, ఊర్జితమాటకుఁ=వృద్ధిబొం  
గుటకు, పూటచాలడె=అఱిగినముచాలదా, నీతిశాస్త్రమందుఁ జెప్పబడియున్న లక్ష  
ణములుగల మంత్రి కొరకైనట్లయె సేని క్షీప్రమున రాజ్యమభివృద్ధి నొందుననుట.

వ. అట్టిమంత్రివర్గంబు దొరక దేని.

212

శా. నీతిం దాన తలంచి చేయఁ బని గానీ కాకపోనీ బల

వ్రాతార్థాధ్యత నెన్ని నుండ కొరుఁ బ్రోవ న్మంత్రి యంచుం గుణా  
తీతుం గుమ్మడికాయ యంత యగుముఁతైంబై మనం బేర్ప న  
క్షే తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువాఁడే యాఁ జుమి మీఁదటఁ.

టీ. నీతిఁ=రాజన్యాయముచేతను, తానతలంచి=తానేయోజించి, చేయఁ=  
రాజ్యపాలనమొనరింపఁగా, పనిగానీ=కార్యముతీరనీ, కాకపోనీ=కార్యముతీరక  
పోనీ, బ...తఁ=బలవ్రాత=సేనాసమూహముచేతను, అర్థ=ధనముచేతను, అధ్యతఁ=  
ఒప్పియుండుటచేతను, 'ఇభ్యతథోధనీస్వామి' యని యమరము. (ధనబలములుగల్గి  
స్వతంత్రుడై యుండుచేతననుట.) నెన్నిచుండక=నెప్పునినుండక, గుణాతీతుఁ=సద్గు  
ణముల నతిక్రమించినట్టి (అనఁగాగుణకూన్యఁడనుట), ఒరుఁ=మఱియొకపురుషుని,  
మంత్రియంచుఁ=అమాత్యుడని, ప్రోవఁ=రక్షింపఁగా, గుమ్మడికాయయంతయుగు  
ముతైంబై=కూర్చాండప్రమామైన మాక్కి మై (గుమ్మడికాయయంతయు త్రేమనఁగా శరీ  
రమంపు ధరింపఁగూడదనుట), మనంబేర్పన్=మనోన్యధానీయఁగా (స్వాధీనుడుగాక

యనుట.) అట్లే=అలాగుననే, తా=పరాధీనుడయినతాను, అతనిచేతిలో=అస్వ  
వశుడగుగానిమంత్రిహస్తములో, మీదట=వెనుకను, బ్రహ్మకువారడేయాజుమీ=  
అతడు చెప్పినట్లు వినుకొని జీవింపవలయుంజుమా. (అనగా దగినమంత్రి దొరక  
నపుడు నీతిశాస్త్రపరుడై తానే యిల్లపనులు జూచికొనుచు స్వతంత్రుడైయున్న  
రాజు సుఖపడును.

క. ఒక్కనివిరివికిని దొర

లైక్కంఠ్రే నొక్కనొకని • వెంబడి ననుగు

లైక్కంఠ్రు నిలువఁ బనులగుఁ

గక్కసము గుదింపఁ బెంపఁగాఁ గాకుండున్.

214

టీ. ఒక్కనివిరివికిని=ఒకనకివి స్తరించియుచ్చదానికి, దొర=అద్యోగిగఘలు,  
'లైక్కంఠ్రే=అనేకులయి రేని (అనగా నొకయధికారమనేకుల కిచ్చినప్పుడనుట),  
ఒక్కనొకనివెంబడి=వారిలో నొకనొకనివెంట, అనుగు= వారివారి స్నేహి  
తులు, 'లైక్కంఠ్రు=అనేకులు, నిలువ=నిలిచియుండఁగా, పనులు = రాజకార్య  
ములు, అగు=అనుకూలములగును, గుదింప=తగ్గింపఁగా, కక్కసము=కశినము,  
'పెంపఁగా=వృద్ధిసేయఁగాను, కిక్కసముగాకుండు=కశినముగాకుండును.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే

పనికి రాదాస్థగలిగి • పలువురు ప్రభువుల్

పనిసేయక తద్వశ్యం

బునకు సలోభాన్యశంస్యముల్ బుతముఁ జెలుల్.

215

టీ. పలువురు=పెక్కిందైన, ప్రభువులు=గొప్పయుద్యోగిగఘలు, పనిసేయక=  
ముందునిలువంబడి శ్రద్ధతోఁ గార్యమొనర్చక, ధనముఖ్యము=ధనప్రాధాన్యము, కేవ  
లము=ముఖ్యముగా, పనికి రాను=ప్రయోజనమునకునురాదు, తద్వశ్యంబునకు=  
వారు స్వాధీనులౌటకు, అ...=అలోభ=లోభరాహిత్యమును, అన్యశంస్యముల్=  
క్రార్యరాహిత్యమును, బుతము=సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండ  
వలయునని యద్యాహరము.)

తా. అనగా రాజునకు ధనముమాత్రమండి యుపయోగింపను, గొప్పవారి  
సాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన, వారు స్వాధీను లగుటకై యాదా  
న్యమును, క్రార్యము లేకయు, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్రులతోఁగూడి యుండ  
వలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము

లుండియు ననువగునుష్యు • లొదపమి సవియున్

మండలము నవయ నరికొది

గుండిన సింహాసనంబు + లుర్విన్విసమే.

216

టీ. భాం...లు-భాండ=మూలధనముయొక్క, ఆగార = గృహమును, (బొక్కస మనుట.) 'స్వాధ్వాండమశ్వాభరణే మంత్రేమూల వణిగనే'యని యమరము.) (ఇచట వణిగనముగాకుండినను మూలధనమాత్రమందే ప్రయోగము.) హయాద్యములు = గుట్టుములు మొదలగునవి, ఉండియుక్ = ఉండినను, అనునగుమనుష్యులు = తగినను నుజులు, ఒడవిమిక్ = లేనందువలనను, అవియుక్ = అయ్యర్థములు రండును, మండలముక్ = రాష్ట్రమును, నవయక్ = నశించిపోగా, అరికిక్ = శత్రునను, ఒడిగుండిన = మూలవీగుచున్న, సింహాసనంబులు = వానినధిష్ఠించురాజులను (అనగా సుస్థాముల ననుట), ఉర్విక్ = భూమియందు, విసమే = వినకున్నామా (అనగా నెవ్వధంబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చికొనియుంట యుక్తమనుట).

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు + దెలిసియైన

బూని సంకటముల నిల్చుఁగానఁ దఱచు

బ్రాహ్మణునిఁ బ్రభుఁ జేయుట + పతికి హితము.

217

టీ. బా...కుక్ - అయినక్ - బాహుజ = క్షత్రియులును, 'మూర్ఖాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియోవిరాట్'ని యమరము. అంఘ్రిజ = భూద్రులును, ముఖ = మొదలగువాని, విడంబనకుక్ అయినక్ = అనుకరింపవలయుననియైనను, కొలిచి = పూర్వమందు రాజసేవయొనర్చి, మ...యక్ - మను = కాలమునుగడపి బ్రతుకుచున్న, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబుక్ = ఆచారమును, తెలిసియైనక్ = గ్రహించియైనను, అతఁడు = అవిప్రుఁడు, సంకటములక్ = ఇక్కట్లువేళలయందు, పూని = విహించుకొని, నిల్చుఁగానక్ = నిలునందుచున్నాఁడుగనుక, పతికిక్ = రాజునను, తఱచు = విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిక్ - విప్రుని, ప్రభుఁజేయుట - అధికారిగా నియమించుట, హితము = ఆసుకూలము.

ఉ. ఆయతికాని చకు మమఃరాలయముఖ్యము లాతఁ డర్థతృ

స్థాయుత్తుఁడై నిజోర్వి నగునప్టికిఁ దద్ధనముం దొరల్చి రా

జాయతనంబుఁజేర్చు మఱియట్టి దపథ్యము దాన నొంటిఁ గాఁ

డే యధికారి గావలయు + నించుక తిన్నను వాఁడె మాపఱుక్. 218

టీ. ఆయతికానిక్ = గనమురాఁడుట్లువానికి, అమరాలయముఖ్యములు = దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనగా డేవబ్రాహ్మణులైనవాధికారిముల ననుట.) ఈ.

ము=ఇయ్యకుము, అతఁడు=అయుద్యోగముఁడు, అర్థశృష్టాయతుఁడై=ద్రావ్యాశతోఁగూడినవాఁడై, నిశోర్విసగునప్పికిఁ=తానుద్యోగముఁ జేయునట్టి దేశమునందైన నప్పికి, తద్దనముఁ=అదేవ్రాహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్పి=హరించి, రాజాయతనంబుఁ=నృపునియింటిని, చేర్చుకొ=చెందించును, మఱి=ఆనంతరమందు, అట్టిది=అదేవ్రాహ్మణద్రవ్యస్థాపి, అపభ్రముగానకొ=రాజునకుఁగడుగావున, ఒంటిగాఁడె=ఒక్కఁడె, అధికారిగావలయుకొ=ఉద్యోగముఁడుగా నుండవలయును (దేవబ్రాహ్మణ ద్రవ్యలే?ముగలసినను రాజునకుఁ బాతకముగాన నది కలియుతుండునట్లధికారిని వేఱుగా నేర్పఱచుటయుక్తం బనుట). ఇంచుకతిన్నను=అట్లు నియమింపఁ బడినవాఁడు కొంచెము భక్షించినను, వాఁడె=అదేవ్రాహ్మణాన్నిత్యధికారియే, రూపణుననశించిపోవును.

చ. మును దనసీమ చేసికొని • ముల్లిడి గ్రద్దట వెండి చేనిమె  
తనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ • ద్రవ్వెడుకర్షకునట్లు శత్రుతో  
నెనసియయైన దుర్గబల • మేకొనియైన నిజాత్మ చింతలే  
క నెగడఁజేసి లోన మఱి • కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగుకొ. 219

టీ. (రాజైనవాఁడు) మును=ప్రథమమందు, తనసీమచేసికొని = తనయావరణముకావించికొని, ముల్లిడి=చుట్టును గంచెనేసి, వెంటడి=మఱియును, గ్రద్దటకొ=గ్రుద్దలిచేత, చేనిమెతనకయి=ఎరిమొదలగునవి ఫలించునట్టి ప్రదేశముననున్న మన్నుచ్యుగునగుటకై, వేరు=ఛ్చిత్రగులమాలమును, వెల్లఁకియుకొ=మోట్లును (జాత్యేకించినము.), త్ర...ట్లు-త్రవ్వెడు=ఖననముచేయుచున్న, కర్షకునట్లు=కాపువానివలె, శత్రుతోకొ=పగతునితోడ, ఎనసియయైన=కపటన్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమేకొనియైనకొ=స్థలజలాది దుర్గములం గైకొనియైనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రము తనముధీనముచేసికొని, నిజాత్మ=తనహృదయమును, చింతలేకొ=పరునిచేత నుపద్రవముఁబడునను విచారములేక, నెగడఁజేసి=ఒప్పఁజేసి, లోనకొ=ఆరాజ్యమందు, మఱి=మమ్ముల, కంటకశోధనకొ = తొంద్రశత్రునిరసనమును, 'సూచ్యగ్రీ' తొంద్రశత్రుచకోమహానీచకంటక' యని యనుమరము. చేయుటొప్పగుకొ=చేయుట యుక్తము.

తా. రాజ్యమును స్వాధీనము చేసికొనికయే తొంద్రశత్రు నిరసనము చేయఁగూడ దనుట.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం

జెదరంగా నాడ కాత్మఁ జింతింపు పదిం

బదిగ మృష యేని మఱి విడు

ముదస్తుఁగాఁ గాక యుండ • నొక్కమతమునకొ.

220



టీ. ఒరుదలకొనిక=పిశునుని(కొండెగానిననుట), మొదలనే=ప్రథమమునకె, చెదరంగనాడక=చెదరిపోవునట్లుచెప్పక, ఆత్మక=మనస్సునందు, పదింబనిక=తెస్సగా (పదిపర్యాయములనుట), చింతింపుము=విచారించుము, మృషయేని=అబద్ధమాయేనా, మఱి=పిమ్మట, ఒక్కమతమునక=ఒకపక్షమునను, ఉదస్త్రుఁగాఁగాక యుండక=పరాధూతుండు గాకుండునట్లు, విడుము=వదలుము.

తా. కొండెగాండ్రు దూలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియవు గనుక చెదరనాడఁగూడ దనుట.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు

లిరవుగ భూషీడ నేయునెలుకుల పొరుగు

లిరవుగ నస్థితిశూరుల

కెరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్లయిన నురుకె. 221

టీ. ధరణి=భూమియందు, అ..లు - అసాధ్య=సాధింపనలవిగాని, నగ=కొండలును, అటవులు=అరణ్యములును, ఇరవుగ=ఁటెంకిచేసికొని, భూ...ట్ల - భూషీడనేయు=భూమిపైప్రవహించుచున్న, ఎలుకుల=ఈపేరుగలనీచజాతివాండ్రయొక్క, పొరుగుశృ = సమీపగ్రామములను, అస్థి=స్థితిదప్పినటువంటి, శూరులకు=కౌర్యముగలపురుషులకు, (విదేశములనుండి స్థితిదప్పించిన శూరులకునుట.) ఇరవుగ=ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగ=మనోవృత్తిగాను, ఇచ్చునది=ఇయ్యవలయును, మిథముక=పరస్పరమును, ఎట్లయిన =స్వర్గచేత నొగ్గెనను, ఉరుకె=మేలగును.

తా. ఇట్లొనర్చితివేని నైదేశితులైన శూరులు దెగినను మిగుల హనిలేదు, అలవికులు దెగిరని యది మిక్కిలియు మేహననుట.

వ. విశేషించియు నప్పార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకు బ్రజాబాధదళుగ దెల్లని బెదరు వాపి వారలం జేకూర్చుకొనవలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును నలుకయు నెలమియు నతివైరంబును నత్యానుకూల్యంబును నల్పులగుట నల్పంబునన యగు నెట్లంటిని. 222

టీ. విశేషించియు=మిగులగా, అప్పార్వతీయబలంబు=అయ్యుటవిక నేన, లోనం గూడుకొన్నక=అడవిలో మెండైయుండెనా, రాజునకున్=మండోధపతికి, ప్రజాబాధదళుగ=జనపీడతత్కృతపదం (రాజునకుం దిరుగంటి పోరుతకగాని దేశమున కుప్రదానము చేయుచుండునుట), ఎట్లెనిక=ఏలొగ్గెనను, బెదరువాపి=జడుపుఁదీర్చి, వారలక=అయాటవివలను, చేకూర్చుకొనవలయున్=అనుసూముచేసికొనవలయును, అవిశ్వాసంబును=నమ్మకపోవుటయును, విశ్వాసంబును=నమ్ముటయును,

అలకయుక్=కోపమును, ఎలమియుక్=ఆర్ద్రహృదయత్వమును, అతివైరంబుక్= అత్యంతవిరోధమును, అత్యానుకూల్యంబును=అత్యంతసహకారత్వమును, అల్పలగుటక్=తుచ్ఛజాతులగుటవలన, అల్పంబున=స్వల్ప కార్యముచేతనే, అసున్=కలుగును, ఎట్లంటేని=ఏవిధంబంటివా.

శా.విల్లుం దానును భిల్లుఁ డొక్కఁ డరుగఁ నిన్విం దింట దుగ్ధాన్నముక్  
భిల్లుం డన్యఁడు వెట్ట నార యుకుకఁ నీవ్విడిచి దొబ్బించు వాఁ  
డెల్ల న్నమ్ముగఁ జేసి తన్ననుపరాఁ నెందఁ దెగం జూడఁగా  
నుల్లంబై చన నంపు నార చెడు నాఁ నూహించి పో నంపఁడే. 223

టీ. విల్లుక్=తానును=వింటిబద్ధయును దానును (విల్లుచేతఁబట్టియనుట), భిల్లుఁ డొక్కఁడు=ఒక బోయవాఁడు, అరుగక్=పోఁగా, భిల్లుఁడన్యఁడు=మఱియొక బోయవాఁడు, ఇంటక్=తనగృహమందు, దుగ్ధాన్నమున్=పాలన్నమును, విండు = ప్రీతిపూర్వకమైనభోజనమును, వెట్టక్=ఇడఁగా, నార యుడుకన్వీక్షించి=వారియింటిజానకీత్రాటికొఱకై ప్రాయమిఁదఁ బక్వమగుచున్న పట్టతాటలపై నెఱ్ఱఁగాఁ గొంగిననీటినిజూచి, దొబ్బించుక్=మాంస మనియెంచి, (ఇది తనకుఁబెట్టకపోయె గదాయని కొంచెపుపనిగా విచారించి కోపించియనుట.) వాఁడు=ఆతఁడు, ఎల్లక్= దీనినంతయును, ఎమ్ముగఁజేసి=వ్యర్థపఱచి, తన్ననుపరాక్=వాఁడు దన్ననుపుటకొఱకుఁ గొంతదూరమురాఁగా, ఎందఁక్=ఎక్కడనైనను, నెగంజూడఁగాక్=చంపఁ కలఁపఁగా, ఉల్లంబై=మనస్సుగలవాడై, చననంపును=పోనంపును, నారచెడు నాన్=ప్రాయమిఁద నుడుకఁబెట్టినచివరత్వక్కుచిమిడిపోవుమన్నదివెల్లనతెవఁగా, నూహించి=ఆపిమ్మట నుడుకునని నారగాని మాంసముకొదని వితర్కించి, పోనంపఁ డే=పోవునట్లునెలవిచ్చి పంపఁడా, (చంపకయే పోనిచ్చె ననుట.)

శా. అల్పల కతీవై రాత్యానుకూల్యము లల్పకార్యములవలననే పుట్టుచున్న ననిభావము.

శ. ఆపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడిఁ రే నెరసునఁ గొం  
తేపాటిగన్న నలుగుదు, రీపని యెంతనక వెడఁగుఁ బెద నాటవికుల్.

టీ. ఆటవికుల్ = భిల్లపులిందఱులు, ఆ పాలుగూటనే= ఆ ఊరాన్నముఁ బట్టుచేతనే, ఆడిరేన్=పలికిరా, నిజమేపాటియుఁ దప్పరు=తామాడినయథార్థమైన పలుకు నెంతమాత్రమతిక్రమింపరు. నెరసునన్=తప్పినము విషయమై, కొంత=కొంతెము, ఏపాటిగన్నన్=ఏ మాత్రము చూచినను, ఈపని=ఈ కార్యము, ఎంతనక=

ఎంతమాత్రమని యొచక, వెడఁగుటెడక=వెట్టిమనస్సు చేతను, అలుగుదురు = కోప గింతురు.

తా. బోయవాండ్రు మొదలగు నల్పజనులు కారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింప రనుట.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున వైరి

మనుజుపత్నిమైత్తి దూతసంమ్యానమునను

గూర్చి దటి భృతిఁ గాల్చురంకును సపారి

తోషికపునేవ నెలమి రాతులకుఁ గలుగు.

225

టీ. ఆ...న-ఆటవిక=పులిదాసులయొక్క, నశ్యకలన=స్వాధీనకరణము, సత్యమునన్=యథార్థము వదిచుట చేత, కలుగున్=ఆగును, (సత్యవాక్యమునకే నశ్యకలనమరనుట) నై...త్తి-వైరి=శత్రువైన, మనుజుపత్ని=నృపునియొక్క, మైత్తి=స్త్రీహము, దూతసమ్మనమునన్=వారిరాయబాసులను బహుమానించుట చేతను, కలుగున్=సంభవించును, తటిన్=కోరిన సమయమందు, భృతిఁ-జీతమిచ్చుట చేతను, కాల్చురకును=పదాదులను, గూర్చి=మైత్తి, కలుగున్=సంభవించును, 'భృతిగ్రహమాల్యయో' యని రత్నమాల. సపారితోషికపునేవక్=బహుమానములతో (గూడఁ గొలిపించుకొన్న) యనిలను, రాకులకున్=అశ్వాగోహనులకు, ఎలమి=సంతోషము, కలుగున్=సంభవించును.

తా. రాజనవాండ్రు సమయములనుబట్టి వారివారికిఁ దగినట్లు నడపింపనిలయు ననుట.

క. మేలగుఁ ఘోటకమును శుం

డాలంబును నాప్తసుభటుఁనకె యిమ్ము తటి

నేలగుమేపున మందర

బాలింపుము దొరలపాలు + పఱపకు మెపుడు.

226

టీ. తటిన్=అయ్య సమయములమందు, మేలగుఁ ఘోటకమును = గొప్పయ్యమును, శుండాంబును-ఏనుగును, మందరన్ = వాజికాలయగు, 'వాజికాలాను మంతురాయని' యనునము. (ఇది గజకాలకు నుపలక్షణము.) మేలగుమేపునన్=మంచి మేతచేత, పాలింపను=సంరక్షింపను, ఆ...ట-ఆప్త=ఇష్టుఁడైన, సుభటునకె=మంచి రాకునకె, ఇమ్ము=ఓసంగుము, ఎపుడున్=ఏ సమయమందును, దొరలపాలుపఱపకుము=గొప్పయధికారులనశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి నెఱుంగక యారోహణముజేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాత్మఁడైన బంటున కధీనము నేయుమనుట.

తే. కార్య మొక్కఁడు గనిన మాత్సర్యమున నొ

కండు గా దని ఖండించుఁ • గ న్నెఱింగి

యిరువురను గా దనక కొల్వు • విరిసి మీఁద

నల్ల వాఁ డెన్నినది నేయ • నగు శుభంబు.

227

టీ. ఒక్కఁడు=ప్రధానపురుషుఁడు, కార్యము = పనిని, కనినన్ = తెలిసి చెప్పఁగా, మాత్సర్యమునన్=అట్లు చెప్పిన వానిమీఁది ద్వేషముచేతను, ఒకండు = మఱియొకఁడు, కాదనిఖండించుకొ=అతఁడు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱచును. కన్నెఱింగి = వారిద్దఱలోని యాలోచనక్రమము నెఱింగి, ఇరువురను = అలాగున జెప్పిన వారిద్దఱను, కాదనక=నిషేధింపక, కొల్వువిరిసి=సభజాలించి, మీఁదన్ = పిమ్మటను, అల్లవాఁడు=మాత్సర్యములేక తొల్లహితముఁ జెప్పినవాఁడు, ఎన్నినది నేయన్= విచారించిన కార్యము నేచేయఁగా, శుభంబు=మంగళము, అగున్=జెను.

క. పగ వెలిఁగని లోదస్యులఁ

జిగురింపఁగఁ జేసి నృపతి • చిక్కుపడఁ బను

లైగి నేయక తారే ది

క్కుగ నడతు రశంక నల్లిఁకొని దుస్సచివుల్.

228

టీ. పగవెలిఁగని=రాజునకు సమనంతర దేశమునంగుండునట్టి విరోధుల నుండఁ జూచి, లోదస్యులన్ = స్వరాష్ట్రమునందలి తుద్రశత్రువులను, 'దస్యుఃశాత్రవశత్రవః' యని యుచురము. చిగురింపఁగన్=పల్లవింపఁగా, చేసి=ఒనర్చి, నృపతి = రాజు, చిక్కుపడన్ = గ్రహింపఁబడునట్లు, సమల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక = సాహసించి యొనర్చక, తారేదిక్కుగన్=వేలుమృత్రులులేక రాజునకుఁ దామేయా భారమగునట్లు, దుస్సచివుల్=దుష్టమంత్రులు, అశంకన్=భయములేనట్లు, అల్లకొని= కొండఱంగట్టుకొని, (ఏకీభవించియునుట.) నడతురు=ప్రవర్తింతురు, (కావున నట్టిగుర్మంత్రులు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము నేయవలయు ననుట).

క. ఇప్పింతు రాత్త వశులకుఁ

దప్పింతురు పరుల కాడి • తప్పింతురు రా

జప్పగిది వాఁడె యని వే

చెప్పినఁ బెరవారు నమ్మి • చేరక యుండక.

229

టీ. ఆత్మపశులకున్ = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు = వలయునస్తువుల నియ్యజేయుదురు, పరులకున్ = తమ కనుబంధములేనివారలకు, తప్పింతురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, ఆడితప్పింతురు = రాజుపలికినమాట దొలగునట్లు చేయుదురు, వే = వేయివిధములుగా, చెప్పినన్ = పలికినను, రాజు = తోడు, ఇప్పగిదివారడేయని = ఈలాగునఁజెప్పి తప్పెడువారడేయని, పెరవారు = అన్యులెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేగక యుండన్ = సగ్గఱవచ్చిచేరకుండునట్లు, రాజుచేతనాడి తప్పింతురని క్రిందికన్యాయము.

ఆ. వాఁడీ బొదలు జరఁగవై శ్వాసరుఁడు గఫ

ప్రముఖదోషయుక్తి \* బలిమిచెడిన

వెలి మహాషధంబు \* బల మిచ్చుగతిఁ బ్రతి

నేయ వారిమదముఁ \* జెఱచుఁ బరుఁడు.

230

టీ. వాఁడీన్ = త్రైత్యముచేత, పొ...డు-పొదలు = ప్రబలుండైన, జరగవై శ్వాసరుఁడు = జౌదరాగ్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తిన్ = క్లేష్మాదిదోష సంబంధముచేత, బలిమిచెడినన్ = సత్త్వహీనుఁడుకాఁగా, వెలిన్ = వెలుపలనున్న, మహాషధంబు = శ్రేష్ఠమైన ఔషధ్యము, బలమిచ్చుగతిన్ = జ్వరాగ్ని కింకర్తవ్యముగలుగజేయునట్లుంబల్కెప్రతి నేయన్ = బలులుగా నొక సమర్థుని నియమింపఁగా, పరుఁడు = ఆ యధికారమునకు వచ్చినపురుషుఁడు, వారిమదముక్ = ఆ దుర్మంత్రులయొక్క మదమును, చెఱచుక్ = అడంచును.

వ. వారిమిగిలి ప్రతినేయ నెట్లంటేని.

231

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వమునందున్న యీమంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రసాదమున ఏలాగున నితరపురుషునిఁజేసిచ్చును, అంటేని = ఈలాగంటివా చెప్పెదను.

క. భండారముతో హయమద

శుండాలఘటాళి దనదు \* సామ్రై పాగా

నుండిన సంతటఁ బాయదె

పండితుఁడును బిరుదునైన \* పతికిని బయల్లె.

232

టీ. భండారముతో = బొక్కసముతోను, హ...హయ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, మదశుండాల = మదపుటేరుగులయొక్కయు, ఘట = గుంపులయొక్కయు, అలి = ఎరుస, తనదుసామ్రై = తనయాధీనమై, పాగానుండిన - కాలయంకుషఁగా, అంతట - అటుపిమ్మటను, పండితుఁడును = ఎఱుకగలవాఁడును, బిరుదునైన = కూరుఁడు నైనట్టివంటి, పతికిన్ = రాజునకు, బయల్లె = దుర్మంత్రవ్యాపారము నివృత్తమై, పాయదె = పోదా, (పావుననుట).

క. కుడుపున నొకకడి దఱిగినఁ

జెడఁ జూచుటె కాక పతికిఁ జెలియుం గలఁడే

యిడ నని విడువం జెల్లనె

నడప వలయు నేర్చినట్లు • నమ్మకయె కృపన్.

238

టీ. కుడుపునకొకజనమందు, ఒకకడి=ఒక్కక బళము, తఱిగినకొక=తక్కువపడగా, చెడఁజూచుటెకాక=రాజునకుఁజెఱపుతలంచువారేకొని, పతికికొక=రాజునకు, చెలియుకొక=మిత్రుఁడును, కలఁడే=ఉన్నాఁడా, (లేడనుట.) ఇడనని=ఇట్టివీరులకుఁబెట్టనని, విడువకొక=త్యజించుట, చెల్లని=తగునా, (విడువంగూడదనుట.) నేర్చినట్లు=తగినయట్లు, నమ్మకయె=వారియందు మనంబున విశ్వాసముంచకయె, కృపన్=దయచేతును, నడపవలయున్=పోషింపవలయును, (నేవసులకుఁ దక్కువపడనట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరగవుగానఁ జక్కగాఁ బోషింపవలయును.)

చ. ఒకటికి గోయకుంటఁ గను • మున్నవియుం ద్రుపదుండు మారణే

ప్రికి బనిఁ జూపి వేడ మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పుఁబం

డొకఁ డపవిత్రభూమిఁ గని • యొల్లకయే చనఁ దా గ్రహించె గో

య కనియెఁ గాన నల్లెఱుంగ • నొజను సర్వముఁ గాన శక్యమే.

టీ. ఒకటికిన్=ఒకయకృత్యమునకు, గోయకుంటన్ = అసహ్యపడకుండుట చేత, ఉన్నవియున్=తక్కిననడపడికిలను, కనుము. తేలికొనుము, గ్రుపగుండు=పాంచాలుండు, మారణేప్రికిన్=హింసారూపమైన హోమమునకై, పసికి=పెక్కుగోవులను, చూపి=అగపఱిచి, వేడన్=ఇచ్చెదనని ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు=ఉపయాజుడుఆచారమునిశ్రేష్ఠుడొకండు, 'స్వరుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంసంధిభిరుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసీ శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' యని యమరము. తమన్నవేల్పున్=తమజ్యేష్ఠభ్రాతృయైన యాజుడు పాపకర్మమునిగోయక హోమము నేయును, ఆచెట్లంటేని, పండొకఁడు=ఒకఫలమును, అపవిత్రభూమిన్=అపరిశుద్ధస్థలమందు, కని=పడియుండఁ గాఁజూచి, ఒల్లక=అఫలమునుగ్రహింపక, నేన్=నేను, చనన్=అనిరికిఁబోఁగా, తాన్=మాయన్నయైన యాజుడు, గోయకి=ఏమికిఁపక, గ్రహించెన్=పుచ్చుకొనెను, అనియెఁగానన్=అలాగ నెనుగనుక, (అనఁగా ఫలాపేక్ష గలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దను వెల్లిని నీమార్గముజ్ఞమును జేయించునుగాన నచ్చుటకి వెల్లు మని ద్రుపగునితోఁ బెల్లెను గనుక ననుట.) అల్లెఱుంగ నొన్=స్థావరములకు వ్యాఘ్రముచేత నల్లెఱుంగనిలయును, చనుసర్వమున్=జరిగువానినిన్నిటిని, కానన్=పరిక్షించిచూచుట, శక్యమ=సాధ్యమా. (కొదనుట.)

క. వీర డెడరున గీ డెన్నిన

వాడని జయమైన హింస \* వదలికొనుము శ్రీ

పోడి మహి యేమిగొలుబ

ల్యాడి సెడిన నట్టిదయకు \* వైరియు నమ్ము.

235

టీ. వీరడు = ఈపురుషుడు, ఎడరునకొ = ఇక్కట్లుపడుచున్నందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవాడని = తలచినవాడని. (గూఢశత్రువును, తదవప్రబుంధైన బలన ద్విరోధియు ననుట.) జయమైన = ఈ పాదముచేత గెలిచినపిమ్మట, హింసవదలి = చంపదలచక, శ్రీ = విశ్వరథముయొక్క, పోడిమి = అతిశయమును, కొనుము = వారింపుము, అహి = పాము, కొలుబల్యాడిసెడినన్ = పంటిత్తెత్త్యుడుగినపిమ్మట, ఏమి కొలు = ఏమిచేయఁగలను, వైరియున్ = శత్రువును, అట్టిదయకున్ = అటుంటివిరోధిని జంపకవిడిచినకృపకు, నమ్మున్ = విశ్వసించును, (హింసాపరుఁడు గావండనేని శత్రువైనను నమ్ముననుట.)

తే. దేశవైశాల్య మర్థసిద్ధికిని మూల

మిల యొకింతైన గుంటగాల్వలు రచించి

నయము పేదకు నరిగి గోరునను నొసంగి

ప్రబలఁ జేసిన నర్థధర్మములు పెరుగు.

236

టీ. దేశవైశాల్యము = దేశ-రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విష్వగల్గుట, అర్థసిద్ధికొ = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతైనకొ = (అట్లు విస్తారముగాక) ధూమికొం చెప్పెనను, గుంట = తటాకములు, కాల్యలు = విజయకాలువలు, రచించి = కలుగఁజేసి, పేదకున్ = దగ్గరఁడైన కౌపువానికి, అరికొ = పన్నునందును, గోరునను = వారకమంతును, నయము = మేలు, ఒసంగి = కలుగఁజేసి, ప్రబలకొ = వృద్ధిబొందునట్లు, చేసినకొ = ఒనర్చినట్లాయెనా, అర్థధర్మములు = ధర్మార్థములు, పెరుగుకొ = వృద్ధిబొందును.

తే. ప్రజ లవసి చన్నఁ బిలువ కంపుసులఁ గొలుచు

నమ్మి యిండ్లంధనంబున \* కాయె ననెడు

కలని నక్కైన యధికారి \* గలనృపతికి

నేడుదీపులు గొన్న సమ్మద్ధి లేదు.

237

టీ. ప్రజలు = తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, అనె = నొగిలి, చన్నకొ = తేలి పొఁగా, ఓలవకొ = మరలవారిని నొడంబఱచి మోఁగఁజెట్టుకొనిరాక, అప్పసులకొ = వారి పశువులను, కొలుచుకొ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు = వారిగృహములు,

ఇంధనంబులకాయెక్ = వంటచెఱుకునకొదిగెను, అనెడు = అనునట్టి, కలనినక్షేపన = పోరిలోని జంబుకమువలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుఁడుగల్గినట్టి, నృపతికిక్ = రాజునకు, ఏమదీవులు = సప్తద్విపములను, కొన్నక్ = గ్రహించినప్పటికిని, సమృద్ధిలేదు = సంపదచేకూఱును.

మహాస్మగ్ధర.

ఉర వాచాగంబు భోగంబు భయము నొకపాలుగ్రనేనావనార్థం  
బిరువాల్నిండురుభండాారిలుచొర నొకపాలిట్లుగా నాయమొప్పం  
జరదృష్టి నైవరిపక్షేక్షణము సచినముఖ్యస్వపక్షేక్షణంబుం  
ధరణీనాథుండు నర్పందగుఁ దగు దునుమందస్కరాళిన్నిజోర్చి.

టీ. రాజు ననుచున్నవట్టి యాయతిని నాలుగుపాళ్లుచేసి, ఉరవు = అధికము, బాచాగంబు = బసత్కాగమును, (ఇది త్యాగభగవంతుని) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయముక్ = రెంటికిని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉ...బు-ఉగ్ర = ప్రతాపశాలియైన, నేనా = చతురంగబలముయొక్క, అనినార్థంబు = రక్షణముకొఱుకు, ఇరువారొ = రెండుభాగములును, నిం...లు-నిండురు = సంపూర్ణమయి, భండాారిలు = కొకాగారమును, చొరక్ = ప్రవేశించుటకై, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగా = ఈచతుష్ప్రకారములుగా, ఆయమొప్పక్ = అర్థాగమమేర్పడియుండగా, 'అర్థాగమభవేదాయ'యని యుమరము. చరదృష్టిక్ = చారులనియెడు నేత్రముచేత, 'అపసర్వశ్చరస్సశ'యనియుమరము. నైవరిపక్షేక్షణము = శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, సచినముఖ్యస్వపక్షేక్షణంబుక్ = మృత్రులులోనగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు = రాజు, ఒనర్పందగుక్ = చేయందగును, సజోర్చిక్ = తనరాజ్యమునందు, తస్కరాళిక్ = దొంగలగుంపును, తునుమందగుక్ = చంపుటయోగ్యమగును.

క. లాలన నారత్నులగమి

నేలి తెలిసి మ్రుచ్చు నాజ్ఞయిడ కతఁడు చెరం

బో లాఁతి నిడ నయశ మెం

తేలేవదె శూలపృథువాణిజ్ఞాయమునన్.

239

టీ. లాలనక్ = బహుమానముచేత, అనత్నులగమిక్ = తలనరులగుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిగి, మ్రుచ్చుక్ = దొంగను, అజ్ఞయిడక్ = వెంటనెఱిగింపక, చెరక్ = బందిఖానాలోనుండి, అతఁడు = అదొంగ, పోక్ = పాటిపోగా, లాఁతిని చక్ = వాఁడుపలాయితుడైనందున దలసిలులు తమకొజ్జ విచ్చనని యన్యనిం గెచ్చి యాచెఱసాలలోనుంచగా, శూలపృథువాణిజ్ఞాయమునక్ = కొఱునవేయబడిన పెద్దకోమటిశెట్టి న్యాయమువలె, ఆయశ మెంతేలేవదె = అపకీర్తియధికముగరాదా,



(ఎచ్చుననుట.) ఆదెట్లన, నపరాధముఁజేసినవానిం గొట్టునవేయునట్లొక వివేకములేని రాజాజ్ఞ చేయఁగా, గొట్టునవేయునవసరంబునఁ బెద్దకొట్టునం దపరాధనివేయునెడఁ దగియుండగు మాడవచ్చిన యీ పెద్దకోమటిసెట్టి తగియున్నాఁడని యొకండుచెప్పఁగా యుక్తమనియించి యట్లుపెద్దసెట్టినేకొట్టునవేయించిన రాజున కంత యపకీర్తిగలిగినో యంత యపకీర్తి గల్గుననుట.

చ. ఎఱుంగ నగు న్యశక్తి నవసీశుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపాళ్ల  
 ళ్లెఱుంగక మోచినట్టిపని • కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా  
 లెఱుంగ నగు న్నయాధ్యమతి • నిట్లు నిరాగ్రహుఁడైన జేయునె  
 త్తతి విపదుగ్రదండపరఃతంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. 240

టీ. అవసీశుఁడు-రాజు, నాలుగుపాళ్ల = తెలియందగిన నాలుగంశముల యందు, న్యశక్తి = తనసామర్థ్యముచేత, మూఁడుపాళ్ల = మూడంశములను, ఎఱుంగనగు = తెలియఁదగును, ఎఱుంగక మోచినట్టిపనికి-ఎఱుకపడనట్లు దాచియుంచిన విషయమునకు, ఇష్ట-ఆప్తులైన, సుహృత్తతి-మిత్రబృందము, తెల్ప = ఎఱుకచేయఁగా, ఒక్కపాలు = ఆయొకభాగమును, ఎఱుంగనగు = తెలిసికొనవలయును, నయాధ్యమతి = నీతియుక్తమైన బుద్ధిచేత, ఇట్లు = ఈ క్తప్రకారముగా, నిరాగ్రహుఁడైన = కోపములేనివాడాయెనా, ఎత్తతిన = ఎసముమునంను, వి...డుగాక-విపత్ = తనకుఁగల్గినయాపదకును, సాగ్రదండ = ఆపరాధులవిషయమైన భయంకరింబగుదండమునకును, పగత్త్రుఁడుగాక - శత్రుఁడుగాక (ప్రారంభించునీయకనుట.), చిరంబు = బహుకాలము, రాజ్యమున్ = హరితనము, చె మున్ = పెనుచును.

తే. క న్నొకటి నిద్ర వోఁ బెఱుకంట బాగ  
 రంబు గావించు భూహం గ్రంబుమీఁది  
 యచ్చభల్లంబుగతి భోగ • మనుభవించు  
 నెడను బహిరంతరదులపై • దృష్టివలయు. 241

టీ. కన్నొకటి = ఒక నేత్రము, నిద్రపోన్ = నిద్రంపఁగా, పెఱుకంటన్ = రెండవనేత్రముచేత, బాగరంబుగావించు = మేలుకొన్నటువంటి, భూహంగ్రంబుమీఁది = చెట్టుయొక్క కొననున్న, అచ్చభల్లంబుగతి = భల్లకమువలె, 'ముఖాచ్చభల్లభల్లా'కాయని యవరము. భోగ మనుభవించునెడను = రాజ్యసుఖానుభవము జేయునప్పుడు, వి...పైన్-బహిరంతః - బాహ్యంతరములయందున్న, అరులపైన్ = గ్రాసులమీఁద, దృష్టివలయున్ = చూపునగుచువలయును.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున • సర్థము నూల్ల నొసంగ నుబ్బున  
 భిక్షుజటాధరాదికులు • భిన్నసజవృత్తు లొద్దురైనదు

## చ తు ర్థ శ్వా స ము.

ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు \* పెక్కగుభక్తియ చాలు దానో

తత్తుభితత్వమే యథుముః \* దార్పదు శంకః దలంగు మియ్యె.

టీ. అ...నన్ - అక్షరం=నాశమునొందని, (విద్యాపగము గానైన జెప్పవచ్చును.) పక్ష పాతమునన్ = దాక్షిణ్యము చేత, (చెడనియగుగ్రహము చేత ననుట. అక్షరముఁ జదివియున్నారన్న పక్ష పాతము చేతననియుం జెప్పవచ్చును.) అర్థమున్ = ధనమును, ఊర్భిక్ష = గ్రామములను, ఒంగున్ = ఈయఁగా, ఉబ్బునన్ = పొగురు చేతను, భి...లు-భిక్షు-సన్న్యాసులు, జటాధర = జడలు ధరించినవారు, ఆదినులు-లోనగువారు, భిన్న నిజైతరు లొదురు=నియమధ్రంశముగలవారొగురు, ఐనన్ = అట్లుగుటవలన, దు...లు-దుర్భిక్ష = క్షామమును, రుజా = ముక్కుఁడిమొదలగు వ్యాధులును, శిశుచ్యుతులు = బాలారిష్టములును, పెక్కగున్ = విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలున్ = వారిపట్ల బూజ్యానురాగ మేచాలును, దాననాన్ = ఆ యర్థ గ్రామాదుల నియ్యనందున, అగు తత్తుభితత్వము = అగునాసన్న్యాసులు మొదలగువారు తో భవదుట, ఏయథుమున్ = ఏ సాపమును, తార్పదు = రాజును బొందింపను, ఇయ్యెన్ = ఈపట్ల, శంకన్ = భయమును, తలంగుము = విడువుము 'శంకావితర్క భయయో' యని యమరము.

క. విను వారత్రయవిజ్ఞా, పన కోర్వుము నధ్యకోటిపట్టున బెదరం

దనకప్పుడె కీడగు నను, జనముంబట్టుటకుమునుపశస్త్రము చాలున్.

టీ. వినుము = ఈ చెప్పెడిహితము వినునునుట. నధ్యకోటిపట్టునన్ - చంపఁ దగిన ప్రజలపట్టును, నా...కున్ = వారత్రయము = మూఁడుమాటులు, విజ్ఞాపనకున్ = విన్న పమునకు, ఓర్వుము = సహించుకొనుము. (మూఁడు నేరములను గావునునుట.) చెదరన్ = వాఁడు దప్పించి కొని వెళ్లెనా, తనకున్ = రాజునకు, అప్పుడె = విడువఁగా నే, కీడు = అనిష్టము, అగునను = సంభవించునని నోచెడు, జనమున్ = మనుష్యులను, పట్టుటకున్ = పట్టుకొనివచ్చుటకు, మునుప = ముందె, శస్త్రము = శస్త్రమే, చాలున్ = పర్యాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శస్త్రవును విడిచి పెట్టిన హానికరంబని తోచెనా యప్పుడ హతుని గావింపు మనుట.

క. శూరాలాపములకు నతి

శూరుఁడూ దా నయ్యు నృపతి \* సోకోర్వె దగు

న్వారుబ్బుదు రందున నిజ

శూరత దొరలందుఁ గనుటఁనూ కార్య మిలన్.

244

టీ. నృపతి = రాజు, తాను అతిశూరుఁడు అయ్యున్ = మిగులఁ బరాక్రమంతుఁడైనప్పటికిని, శూరాలాపములకున్ = వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములకు, ఓర్వెదగున్ = శూరాలాపప్రవాజనమైన యహంకృతి సహించి యుండఁదగును, అంగునన్ =

## ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

. పటవలన, వారు=ఆశూరులు, ఉబ్బుమరు=ఉత్సాహమునువిడువరు, ఇలక  
మయందు, నిజశూరత=స్వీయశూరత్వమును, దొరలందుక=తనకు సరియైన  
ప్రభువులందు, కనుట=చూచుట, కౌర్యమునూ=యుక్తమునుమీ. (అనగా దన  
భటుల శూరాలాపంబుల నోర్వకలయుననుట.)

శా. రేవుల్లావు మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్  
రావాణిజ్యము పెంచి యేలంగ నగు + న్వర్షంపుటెవ్వక రుజ్జ  
హావశ్యందిగు నన్యభూప్రజలరాజాయాజిత్యైచితిక  
బోవంగాఁ దగుఁదోట దొడ్డిగను లాంపు లూచుడఁ బంపం దగున్.

టీ. రేవుల్ - ఓడలుదిగునట్టి కరవాక పట్టణములందె, (సప్తమృగధమంసుంబ్రధ  
ను.) మా...లు-మావు=ఆశ్వములును, మతంగజంబులు=ఏనుగులును, మణి=రత్నము  
లును, శ్రీ...యున్-శ్రీఖండ=చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాది  
యున్=సుత్యములు మొదలగునవియును, రాన్=వచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి=  
తేరముపెంపునీసి, ఏలంగనగున్=పాలింపవలయును, న్వర్షంపుటెవ్వక=తామముచేత,  
రుజ్జ=రోగముల చేతను, హావశ్యం=అలసటల చేతను, దిగు=చేరినటువంటి, అన్యభూ  
ప్రజలన్=దేశాంతరప్రజలను, రాజా=ప్రభువు, ఆయాజిత్యైచితిక=వారివారి  
కులములకుఁ దగినట్లుగా, ప్రాపంగాదగున్=రక్షింపవలయును, తోట=ఉద్యాన  
వనములు, దొడ్డి=పశువులమందను, గనులు=రత్నములుండు నాకరములును, ఆపుల్=  
తనకు హిరణ్యగోరుచున్న వాడు, చూడఁబంపందగున్=పరామర్శచేయుటకై పంపుట  
యుక్తము.

శా. సముద్రతీరముననుండు పట్టణములకుఁ గురంగజమణి శ్రీఖండములు  
వచ్చునట్లు వర్తకము వృద్ధిఁజేయించి యోడలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగా  
నవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయుననుట.

ఆ. హదను వచ్చుదాక + నపరాధిపై రోష  
మాఁగి చెఱవవలయు + హదను వేచి  
లక్ష్మసిద్ధిదాక + లావున శర మాఁగి  
కాడ విడుచు వింటివాఁడువోలె.

246

టీ. హదనువచ్చుదాక=తనకు సమయమువచ్చువఱకును, అపరాధిపైక=  
తప్పుచేసినవానిమీఁద, రోషమున్ = కోపమును, అఁగి = అడించికోని, హదను=  
సమయమును, వేచి=కనిపెట్టి, లక్ష్మసిద్ధిదాక=గుటి తనకుఁబొందయ్యెడు పర్యంతము,  
లావునన్ = తనబలిమిచేతను, శరమాఁగి = బాణమునాకర్షించిపట్టి, కాడవిడుచు=

భాగమును దిగబడునట్లు వదలుచున్న, వింటివాఁడువోలే = భానుఘ్ననివలె, చెఱపవలయుక = నిగ్రహింపవలయును.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణము దినంబు ల్లోన్ని యొండొంట నే  
కావైరిక్షీతి కంబువు \* ల్పిఱుద రాఁగా నిల్చు జాలుంబలెం  
ద్రోవక సైన్యము గూడ వైరిబలసాంధ్రుం డైనఁ బూజాదులం  
బోవం బోలుఁ జరోక్తిచేత ననఁదేఁ \* బో కావరింపం దగున్. 247

టీ. (రాజా) కావైరిక్షీతికి = కుత్సితశత్రునియొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపు పైనులుగ, దినంబుల్లోన్ని = కొన్ని దినములు, ఒండొంట నే = ఒకటొకటిగా, అంబువు = ఉదకములు, పిఱుదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, (నలదరాఁగా ననుపాతమునఁ బ్రవాహమురాఁగా), నిల్చుజాలుంబలెం = ముంచుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు వెనుక మెండుగవచ్చునీళ్లు కూడువలెను నిలుచుచందమున, ద్రోవక = మార్గమందు, సైన్యముగూడక - తనసేనకలిసికొను పర్యంతము, పోవంబోలుక = వెళ్లఁదగును, వైరి = అశత్రువు, బలసాంధ్రుండైనక = బలవంతుఁడాయెనా, పూజాదులక = వారు సేయునట్టి యుపచారములకే, పోవంబోలుక = మల్లికొని వెళ్లవలెను, చరోక్తిచేతక = వేగులవారివేగుచేతను, అనఁదే = వాఁడు స్వల్పపడని వివబడెనా, పోక = వెనుకకు మళ్లక, ఆవరింపందగక = చుట్టుకొనవలయును.

చ. ద్రవిణము నొవ్వఁ గొంట నొఱుద్రా బలతో నిడుచుంట భూమి గొం  
తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రథమాస్తతఁ జూడక శంక నుంట లోఁ  
బావయు నృపాళికై యభయము స్మరిభూషలు గుప్తి బంపి భూ  
ధవుఁ డరియం దిడం దగు భిదం దనయం దివి మాన్పుకోఁ దగున్.

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వఁగొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలునొమ్మునట్లు పుచ్చుకొనుటయు, 'హిరణ్యం ద్రవిణంశ్యమ్' మ్మని యమరము. ఒఱుక = అలోచనను, ద్రాబలతోక = సందలతోడ, ఇడుచుంట = చేయుచుండుటయును, భూమి గొంత = కొంతదేశమును, ఆవలికి = వెలుపలికి, ఇచ్చుచుంట = ఒసంగుచుండుటయును, (శత్రువులు బలాత్కరించి తనభూమి నాక్రమింపఁగా మంచిపని యని సమ్మతిం చియుండుటయునుట. ఈమాఁడు రాజదోషములను), ప్రథమాస్తతఁ = ముఖ్యముగా నిష్టరాలను, చూడక = విచారింపక, శంకనుంటక = అపితముఁజేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోక = లోపల, పాపయు = పాపరాజువాన్నట్టి, నృపాళికై = శత్రువునొద్దనుండు రాజులకొఱకు, అభయముక = అభిదానమును, మణి = రత్నములను, భూషలు = అభరణములను, గుప్తిక = రహస్యముగా, పంపి = అనిపి, భూధవుఁ

డు=రాజు, భిదక్=భేదోపాయముచేతను, అరియందిడందగుక్=శత్రువునందుంచు  
దగును, ఇవి=ఈచెప్పబడిన మూడురాజదోషములు, తనయాయ మాన్సుకోదగుక్  
=తనయొద్ద లేకుండజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకు బరమావులయిన సామంతరాజులయందపనమృకపడఁ  
గా నందుచేత వారు బోపల దుఃఖించుచుండు సమయమున, వారి కభయదానముచేసి,  
మణిభూషణులొచ్చి, భేదపఱచి, శత్రురాజుతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పన్ను  
పుచ్చుకొనులాగునను, మట్టలతో నాలోచించునట్లును, వైరులు దనభూమి నాక్రమించు  
కొన్నప్పుడు సోమరితనమునతో కయ్యమునకు వెఱచియో కొంతభాగము నిచ్చులాగు  
నను, జేయుచు, దనరాష్ట్రమునందు నివి పుట్టకుండునట్లు విచారించుకొనుచుండవలయు  
ననుట.

క. అహితుఁడు వేడిన నేలెడు

మహి నగమే నిచ్చి తెగనిఁమైత్తి) గొని విభుం

డహిభయము మాన్సికోదగు

నహిభయ మహిభయముకంటె • నధికము గాదే.

249

టీ. అహితుఁడు=శత్రువు, వేడినఁ=అడిగిన నో, ఏలెడుమహిక్ = తాను  
రాజ్యముఁజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగముఇచ్చియేక్=అర్థమిచ్చియైనను, తెగనిఁమైత్తి)  
గొని=విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుఁడు=రాజైనవాఁడు, అహిభయముక్  
=స్వపక్షభీతిని, మాన్సికోదగుక్=నివారించుకొనఁదగును, 'మహిభూజా మహిభయం  
స్వపక్షప్రభవం భయ' మ్మని యుమరము. అహిభయము=స్వసక్రభీతి, అహిభయముకం  
టెక్=సర్వభీతికంటెను, అధికముగాదే = అతిశయముకాదా.

తా. రాజులు స్వపక్షమువలననే భయమువచ్చునప్పుడు పగవానికైనను బ్రయ  
ముచెప్పి యతఁడు సగమురాజ్యము గోరిన నిచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుపుకో  
వలయును.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికిఁ • బార్ధివుఁ డాత్మ భుజాభృతక్షమా

తలమునఁ గుట్టుపేడు బహుధా యరయించి యడంచి చంచలా

క్షులగమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె నశంక నించుచుక్

మెలగఁడ యేని రాజ్యఫల • మే యది రాజ్యము దుఃఖిలబ్ధికే. 250

టీ. పలుకులు=మాటలు, వేయు నేమిటికిఁ=వేయియొండులకు, బార్ధివుఁడు=  
రాజు, అ...నక్=అత్మభుజా=తనబాహువుచేతను, భృత=పాంపఁబడిన, 'దోడ్తోపాచ  
భుజ'యని ద్విరూపకోశము. క్షమాతలమునక్=భూతలమంను, కుట్టుపేడు = గూఢ  
శత్రువును, (తనరహస్యమును బయలుపఱచువాఁడనుట) (వియోగినీ సముత్కర్షణముల  
కీడ్చు నూఁకుటకు దర్పకురే పెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రయోగము.) బహుధా=అనేక

ప్రకారములచేత, అరయించి=వెదకించి, (తెలిసియునుట.) అడంచి=అడచివేసి, చంచలాత్మలగమిలోక=శ్రీసంఘములోపల, పె...లెక=మెలంగు=సంచరించుచున్న, పురుషుండునుబోలెక=నరునిచందంబున, (శ్రీలసమక్షమునందుఁ బురుషుండేలాగున నిర్భయుండైయుండునో యుటనుట.) అశంకనించుచు=నిర్భయముఁ జేసికొనుచు, మెలగఁడయేని=సంచరింపకపోయెనా, అది=అట్లుంట్లు, రాజ్యఫలమే=దొరతనముఁ జెల్లించుటకుఁ బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, దుఃఖలబ్ధికే=అసుఖప్రాప్తికొఱకా(గనుక లోపల నహిత మాచరించువారిని మట్టుఁ బెట్టవలయు ననుట).

తే. బెదరి చేరని బలియుని • బిగియఁ బట్ట

కతనిమై వడినేవచ్చి • హత్తఁజేత

క్రమము పెనఁగెడు బలుమీనుఁత్రాటఁ జేదు

నొడ్డుగాలంపువేటకాఁ • డుపమ గాఁడె.

251

టీ. బెదరి=ఉలికి, చేరనిబలియునిక=దేశమునకురాకయున్న ప్రబలశత్రువును, బిగియఁబట్టక=క్రమపడిగ్రహింపక, అతనిమైవడినేవచ్చి=తనకుఁదాసేవచ్చి, హత్తఁజేత=తనకుఁబట్టుపడులాగునఁజేయుట, క్రమము=యంత్రము, పె...ను - పెనఁగెడు=లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాటక=త్రాటిచేత, చేదు=చేగుచున్నటుంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాఁడు=గట్టుననున్నట్టి ఒడిశఁధారియగు లుబ్ధకుఁడు, (గాలమును మత్స్యముపట్టఁగానే వడితోలాగిన నానూత్రము తెగును గాన నట్లు గాకుండ లాగుచును ఎదలుచును మెల్లఁగా జేగుకొనుచున్న ఒడిశఁధారియనుట.), ఉపమగాఁడే=దృష్టాంతముగాఁడా.

తా. కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింపవలయు ననుట.

సీ. దండపారువ్యంబు • కొండెంబున సతర్క,

మరినంధి కెడయొక • మరలఁబడుట

యవలితప్పెన్నికన్న విదేశ్యుఁ జెఱచుట,

ప్రతిప్రవర్తకున కేర్పడఁగఁ జేత

జనులవిశ్వాసంబు • గనుఁగొని మెలఁగుట,

విశ్వసనీయుల • వేర్పఱచుట

మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిదుకొంట,

మంత్రభేత్తకు నాజ్ఞ • మఱచియుంట

తే. వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి • చింతనేయ

కుంట మాన్యులపట్టన • నొక్క చూప

చూడకుంటు విహీనులఁ గూడుకొంట

వ్యసనియైయుంట చలముంట వలదు పతికి.

252

టీ. దండపారుష్యంబు=కిరిశిక్షయు, కొండెంబునకొ=పైశువ్యమంగు, ఆర  
ర్కము=చర్చచేసిపరీక్షింపకుండుటయు, అరి=శత్రునితోడ, సుధికికొ=సమాధాన  
పడుటకు, ఎడయాక=సందీయక, మరలఁబడుట=తిరుగుబాటుగుటయు, ఆవలితప్పె  
న్నికన్న=దేశాంతరమంగుండి తనకక్కడి స్వామిచేసినయపరాధమునెంచి తప్పునమ్మి  
చూడవచ్చిన, విదేశ్యులొ=వైదేశికుని, చెలుచుట=చెడగొట్టుట, ప్రప్రవర్తకునకుకొ=  
ప్రతికూలుఁడైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగొకొ=భేటపడునట్లు, చేత=అలోచనసేయుటయు,  
జనులవిశ్వాసంబు=ప్రజలకఁగల యప్రీతిని, కనుంగొని=తెలిసికొని, మెలఁగుట=వారి  
తోఁగూడియుంటయు, విశ్వసనీయులకొ=నమ్మఁదగినవారలను, వేర్వేలుచుట=భేద  
ముగలవారిని యెన్నికొనుటయు, మోమోటకొ=ముఖప్రీతిచేత, మంత్రంబునొకొ=  
అలోచించుస్థలమంగు, మిక్కిలికొంటుంట=అలోచనకుఁ దగనివారినిఁ జేర్చుకొనుటయు  
ను, మంత్రభేత్తికొకొ=అలోచన వెల్లడిచేసినపురుషునకు, అజ్ఞ=శిక్షవిధించుటను, మఱచి  
యుంట=విస్మరించి యుండుటయు, వింతిప్రటివన్=ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కనుగల్గి=  
మెలఁకువగలవాఁడై, చింతిసేయకుంట=వానికిఁ బ్రతికొనింప నాలోచింపకుండుటయు,  
మాన్యులపట్టునకొ=పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కమాపె=ఏకరీతిగా, చూడకుంట=పూజ  
సేయకుండుటయు, హీనులకొ=నుష్టులతోడ, గూడుకొంట=సహవాసముఁజేయుటయు,  
వ్యసనియైయుంట=క్రిమ్యుత మృగయాదిచింతలు గలవాఁడైయుండుటయు, చలముం  
టు=పట్టునలక లిగియుండుట యిను (అనఁగా మాత్స్యర్యము కలిమియనుట), పతికికొ=  
రాజానకు, వలదు=కూడదు.

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్న దండపారుష్యాదిగుర్లు  
ణములు లేకయుండఁగనే చిరకాలము రాజ్యములు మనుభవించుచుండు ననుట.

క. త్రివిధోత్పాతము లొదవిన, నవనివిభుఁడు విడువవలయుఁ నధికద్రవ్యం  
బవసీసురముఖసురముఖ, పవనసఖముముఖముల భుక్తిబలిహోమవిధి.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు=దివ్యభౌమాంతరీక్షము లనియెడు మూఁడు తెలుంగులై  
తెలియవచ్చునట్టికల్లు, ఒడవినకొ=జనింపఁగా, అనివిభుఁడు=రాజు, అ...లకొ=అవని  
సురముఖ=బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ=దేవతాదేవనమందును, పవనసఖముఖ  
ములకొ=అగ్నిముఖమందును, భుక్తి=భోజనములచేతను, బలి=పూజోపహారగులచేత  
ను, హోమవిధికొ=వ్రేల్చుటచేతను, అధికద్రవ్యంబు==పెక్కుధనమును, విడువవల  
యుకొ=వినియోగము చేయవలయును. క్రిమాంబుకొరము.

తా. ప్రవిభోత్వా తలక్షణము. పృథ్వీనిష్ఠాదు చెప్పియున్నాడు. 'దివిజాయే ఋక్షగ్రహస్తేదివాఖ్యా మహాఫలచాః, పరివేషేంద్రధనురుల్కా గంధర్వ నగరనిర్హితాః, గగనవికారజ మేతన్మధ్యమఫలదం తథాంతరిక్షంచ, భూమిభవాభౌమాస్సుప్త స్ఫురస్థిరా వస్తుసంభవాయేచ, ఏతేఽగమఫలదాస్సుప్త స్తేహంకథయామి ఫలాని రూపాణి. ఆబాలవిద్యజ్జనసుప్రసిద్ధం యద్యస్తురూపంప్రకృతంతతోన్యత్, ఉత్పాత మాద్యాశ్రీవిధంవదంతి దివ్యాంతరిక్ష క్షీటజన్మభేదం.' తమత్పత్తికారణము పృథ్వీనిష్ఠాదు చెప్పియున్నాడు. 'అథర్మతస్త్వసత్త్వాచ్చ నాస్తీక్యా దతీలోభతః, అనాచారా స్పృహం నిత్య ముపసర్గః ప్రజాయతే, తిద్భేదా శ్రీవిభోత్వాతా జాయంతే దుఃఖరోగదాః, దివ్యాంతరిక్షక్షీటచాః వికారాః ఘోరరూపిణః' నిరాహా క్తి. 'మనుజానామపచారా దపరక్తా దేవతాస్సృజంత్యేతాః, తత్ప్రళిఖతాయన్య పశ్చాత్తిం రాష్ట్రేప్రయుంజీత.' గార్గీవచనము. 'అక్యత్వాశాంశికం రాజా దుఃఖాం భోధా నిమజ్జతి, పురే జనపదేకోశే వాహనేషు పురోహితే, శ్రీస్వాత్మనిచ పుత్రేషు పశ్యతే చైవమప్తసు' అనియున్నందున, రాజప్రతిబులు గలుగకుండునట్లు పాలింపవలయు, నొక విధంబున నవి గలిగెనేని, యన్యవిహితముగఁ దచ్చాంతియైనను జేయవలయును.

ఉ. స్పర్ధ పరస్పరంబు దొర • పట్టున యోధులపట్టున న్నపురల్  
వర్ధన మొందఁ జేయఁ దగు • వాఁహితాహితచర్య లొంద వం  
తర్ధి మిభోవ్యథావహ హిత ప్రథమానసమానతాప్రథా  
ధూర్ధరతాదులం దగిలి • ద్రోహపుణింతఁ దలంప రేమియున్. 254

టీ. స్పృహ=రాజులు, దొరలపట్టున=గొప్పయుద్యోగములవిషయమునను, యోధులపట్టున=వారికింద నుండుభటుల విషయమునను, పరస్పరంబు=ఒకరియొకరు లకు, స్పర్ధ=విరోధము, వర్ధనమొందఁ=పృథ్విబొండునట్లుగ, చేయఁదగున్=చేయ వలయును (అట్లుకలహముపుట్టించినట్లయినను), వా...లు - వారి=వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు=మంచిచెడ్డవడతలు, అంతర్ధిక్=దాగుటను, ఒందవు=పొందవు, మి...లక - మిథః=ఆనోన్యము, స్వధానహ=దుఃఖహేతువగు, హిత=ఇష్టులని, ప్రథమాన=ప్రసిద్ధులై, సమానతా=సములై యుండుటచేతనైన, ప్రథా=ప్రసిద్ధియొ క్క, ధూర్ధరతాదులక=ఘరింధర్మశ్చముమొదలగువానియందు, తగిలి = తగులు కొని, ఏమియున్=ఇంచుకొనెను, ద్రోహపుణింతక=చెడచింతను, తలంపరు= స్మరింపరు. (అందఱును హితాచరిణుమనం దాసక్తులైయుండు రనుట.)

చ. ధరణిపుఁ డెందునే దగదు • తాఁ జన నూటలు కొక్కనిం దగుం  
దొర నొనరించి వంప నరి • దుర్బలుచే జెడఁ డాతఁ డర్థభా



క రితురగర్భి లేక కొఱు • గాఁ డటు నేయ ద్విజాన్యుఁ డల్ల కా  
నెరవు నతండును వలయు • నిండినదుర్గబలోర్వి యీఁ దగున్. 255

టీ. ధరణీపుండు=రాజు, ఎంపనెక్ = ఎచ్చటికెచ్చటికేనియును, తాన్ = తాను, చనఁదగును=చనరాదుకనుక, ఊరటకున్ = తనకుసహాయముగానుండుటకు, ఒక్కనిక్ = ఒక్కని, దొరన్ = ప్రభువునుగా, ఒనరించి=చేసి, పంపన్ = అంపుట, తగున్ = యుక్తము, అరి=ప్రబలశక్తువు, దుర్బలుచేక్ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు= సాధింపఁబడఁడు (కావున), ఆతఁడు=అయధికారపురుషుఁడు, అ...ర్భి - అర్థ=రొక్కముయొక్కయు, భూ=వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి = ఏనుంగులయొక్కయు, తురగ=గుఱ్ఱములయొక్కయును, బుద్ధి=సమృద్ధి, లేక=లేకయుండనేని, కొఱుగాఁడు=పనికిరాఁడు, ఆటునేయన్ = అట్లు పెంపుఁజేసినడవుటకు, ద్విజాన్యుఁడు=క్షత్రియుఁడులోనగువాఁడు, అల్మక=అకుకులేక, నెరవున్ = తగినవాఁడై నిలుచును, అతండునున్ = అబ్రాహ్మణుఁడును, వలయున్ = రాజునకావుండై యుండవలయును, నిం...ర్వి - నిండిన=నిండారిన, దుర్గబలోర్వి=దుర్గమును గజతురంగబలములును భూములును, ఈఁదగున్ = ఇయ్యందగును.

తా. దుర్గఫలములు బ్రాహ్మణుల కియక క్షత్రియులకిచ్చిన వారు మళ్లఁబడి పోరుదు రనుట.

క. అడవులు గడిదేశములవి

దడములుగాఁ బెంపు మాతృ • ధరణీస్థలికి

నడుములవి పొల్లుపొల్లుగఁ

బాడిసింపుము దన్యుబాధ • పొందక యుండన్. 256

టీ. గడిదేశములవి=గడిస్థలములయంగులవి, అడవులు=విషినములను, దడములుగాన్ = బలువిడిగా, పెంపుము=స్పృద్ధిఁబొందింపుము, అ...కిక్ - అత్త=తనయొక్క, ధరణీస్థలికి=దేశమునకు, నడుములవి=మధ్యముననుండునట్టి యడవులను, దన్యుబాధ=దొంగలవలనియుపద్రవము, పొందకయుండన్ = కలుగకుండునట్లు, పొల్లుపొల్లుగన్ = తునుకలుగా, పాడిసింపుము=నటికింపుము.

తా. నీయేలుబడిదేశమునందు మధ్యముననున్న యడవులను జోరబాధ లేక యుండుటకై పాడిపాడిగాఁ గొట్టివేయింపు మనుట.

చ. క్షమఁ గుఱుమన్నె పుంగహనఁచారిజనం బెడ దోషదృష్టి కు

డ్యముఁ గడుగంగఁ బూనిక దెగ • దల్లిన సర్వము బాస నీగి వ

శ్యముగ నొనర్చఁ దాడికగు • నొగడి కొల్లలకు నృతాపరా

ధమును సహస్రదండము సతర్క్యము సర్వము నేలువానికన్. 257

టీ. త్తమన్ = భూమియందు, కుటుమన్నె పుంగహనచారిజనంబెడన్ = కొంచె  
పాటిమన్నె తీకముగల యాటవిక జనులపట్ల, దోష దృష్టి = దోష మెంచుట, కుడ్యమున్  
= మంటిగోడను, కడుగంగఁబూనిక్ = మన్ను లేవకుండఁగడుగుటకు దొరకొన్న చంద  
ము, అల్లినన్ = వారిపట్లఁగోపించినను, సర్వము దెగదు = మొదలంట తెగదు, బాసన్ =  
సత్యవాక్యము చెప్పుటచేత, ఈగిన్ = వాహనానులనిచ్చుటచేతను, వశ్యముగన్ =  
తనకువారువశనిర్దులగునట్లుగా, ఒనర్పన్ = చేసికొన్నట్లుయిన, దాడికిన్ = శత్రువుల  
మీఁదదండెత్తుటకు, అగుక్ = పనికివచ్చును, గడికొల్లలకుక్ = గడిదేశములుకొల్లఁ  
బెట్టుటకును, బొక్ = పనికివచ్చును, సర్వమున్ = సమస్తమును, ఏలువానికిన్ = పరిపాల  
నముఁజేయురాజునకు, శతపరాధమును = అనేకులుచేయునట్టి యపరాధమును, సహస్ర  
దండమున్ = అనేక జనులను శిక్షించుటయును, అతర్క్యము = తలంచుటయు క్తముకాదు.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము + లేర్చు చాల  
దీవి వణిజుల కూర్లు సద్గ్రహములు పురిఁ  
గొలుపుఁ దేజంబు వెల మేలు + గలుగఁ బ్రాత  
వారిఁగాఁ జేయు మరి నవిఁచేరకుండ.

258

టీ. సిం...ల్ = సింధుర = ఏనుగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్య  
యల్ = లోనగువానిని, చే...కున్ = చేర్చు = తెచ్చుచున్నట్టి, చాల = దూరముననున్న,  
వినిజులకున్ = ద్వీపములయందలి వర్తకులకు, ఊర్లు = గ్రామములు, పురిన్ = నీపట్టణ  
లందు, సద్గ్రహములు = మంచియిండ్లును, కొలువున్ = నిత్యమునీసేయును, లేజము =  
హుమానములును, వెల మేలు = వారికొను మొదలుమీఁద నాదాయమును, కలుగన్ =  
బుగునట్లుగా, (చేసి యనుపదమధ్యాహార్యము.) అవి = ఆగజాదివస్తువులు, అరిన్ = నీశ  
కువును, చేరకుండన్ = చెందకయుండునట్లు, ప్రాతవారిఁగాన్ = వారలను నీవారిని  
గాను, చేయుము = ఒనర్చుకొనుము.

తే. గడి నృపులరాయ బారులఁ యెడఁ గొలువున  
సరసనల్లాపములు రాజు + సలుపవలయుఁ  
గార్యఖడ్గము లనుచరు + ల్లానఁ బలుక  
వలయు నవి మైత్రిఁ దాఁ దేలఁ + బలుకవలయు.

259

టీ. రాజు = ప్రభువు, గ...డన్ = గడినృపుల = తనభూమికి సమంతర దేశాధిపతు  
యొక్క, రాయబారులయెడన్ = నియోగులపట్లను, కొలువునన్ = తనక చేర్చియందు,  
సరసనల్లాపములు = సరయుక్తములగు మంచిమాటలె, సలుపవలయున్ = అడవలయును,  
గార్యఖడ్గములు = కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, అనుచరుల్ = సమీ  
ప్తులు, కానన్ = తెలియనట్లు, పలుకవలయున్ = వచింపవలయును. అవి = చారులచేతి

నట్లు చెప్పబడినమాటలను, తాన్ = రాజు, మైత్రిన్ = స్నేహభిప్రాయముచేత, తేల బలుకవలయున్ = అమాటలు తప్పిదము లైనవికావని తేలబలుకవలయును.

తే. తా నవంబుగ దొరజేయువానిమంత్ర

మునకు వేగమె లోజేయజనదు వాడు

క్రొత్తమన్నన రహి ననుఁ గులకుఁ జెప్ప

నయిన నదిచెడు మఱివాడుఁ నడఁగు గాన.

260

టీ. (రాజు), తాన్ = తాను, నవంబుగన్ = క్రొత్తగా, దొరజేయువానిన్ = దొరతనమిచ్చి పెంపుజేసిననరుని, మంత్రమునకున్ = అలోచనకు, వేగమె = వేగముగా, లోజేయజనదు = కూర్చుకొనఁగూడదు, (అట్లుచేర్చుకొనినట్లాయెనా) వాడు = ఆక్రొత్తయ్యద్యోగస్థుడు, క్రొత్తమన్నన = నూతనపుటహుమానములకు నుపొంగి, రహి = తేజమునో, అనుగులకున్ = తన నెయ్యురకు, చెప్పన్ = చెప్పఁగా, అయినన్ = కొనసాగినను, అది = అకార్యము, చెడున్ = కాకపోవును, మఱి = ఇంతియకాక, వాడున్ = అట్లు మంత్రమును బైటబెట్టినవాడును, అడఁగున్ = చెడిపోవును, కానన్ = కావున, (మంత్రమునకు లోజేయఁగూడదని యన్వయము.)

సీ. హితబహుశ్రుతధర్మరత శూరతాన్వహు,

ర్వతల మద్విజుల దుర్గముల నిలిపి

పులిజున్న మొదలుగాఁ గురుషాయుషావధి,

కం దుండ నవరణఁ బొందుపఱిచి

చీమంత యైననుఁ గామంతకోటికి,

మితము దప్పక యుండఁ గ్షీతు లొసంగి

యామాధికవ్యయాఁ నధికంబునుం బ్రజా,

విరుజంబుగాఁగ బండ్లరుపుఁ గూర్చి

తే. క్షీణదిపుధాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి

బకగతి హఠాద్గ్రహించి తాఁ గుబ్రయు నొవ్వ

కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపఱచు

నృపతి డెందానఁ జేయిడిఁ నిద్రనోవు.

261

టీ. హిత...లక్ - హిత = కుశలచింతచేతను, బహుశ్రుత = విశేషశాస్త్రపరిచితచేతను, ధర్మరత = న్యాయాన్తచేతను, శూరతా = మగటిమిచేతను, స్వహర్వరలక్ = తనవంశక్రమానుగత్వముచేతను, (కూడి) మక్ ద్విజులక్ = వృద్ధియుగుచున్న బ్రాహ్మణులను, మర్గములక్ = మర్గస్థులములనును, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్న మొదలుగాన్ =

పులిజాన్న మొదలైన నిఖిలంబగు నపూర్వవస్తువులును, పురుషాయుషావధిక్=నూలు సంవత్సరములవఱకును, ఆందుండక్=ఆచరణములయందుండునట్లు, సవరణల్=పద్ధతులు, పొందుపఱచి=కలుగజేసి, సామంతకోటిక్=తన్నుఁగొలుచుచుండునున్న గాండ్రకు, చీమంతయైనను=కొంచెమైనను, మితముక్=ఆడుకొన్న రీతిని, తప్పకయుండన్=తప్పిపోకుండ, క్షీతులు=భూములు, ఒసంగి=ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయానధికంబును=ఆదాయ మెక్కుడుగాను వ్యయము తక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబు గాఁగ్=తనదేశ పుజనులు నొప్పయియట్లుగా, బండరుపున్ కూర్చి-బొక్కసమునించి, క్షీ...త్రిన్-క్షీణ రిభు=క్షయిష్టువైనశత్రుని యొక్క, ధాత్రిక్=దేశమును, చరదృష్టిచేతక్=వేగువాండ్ర చేతను, చూచి=ఎఱింగి, బకగతిక్=కొంగ చందమునబొందియుండి, హతాద్యహిం చి=సమయము తటస్థింపఁగా నొక్క దాఁటున వాక్రిమించి, తాక్=తానును, ప్రజ యుక్=తనయొక్క ప్రజలును, నొప్పకయ=నొప్పించెందక యే, ప...నె-పగఱ=తన శత్రువులయొక్క, గాత్రముల నె=దేహముల నే, చీ...తి-చీకాకుపఱచు=కలఁకపడు నట్లుచేయుచున్న, నృపతి=రాజు, డెందానక్=తోమున, చేయిడి=హస్తమునుంచు కొని, నిద్రపోవుక్=సుఖముగా నిద్రించును.

తా. ఇందుఁ జెప్పబడియున్న విధముగా రాజు ప్రవర్తించెనేని యెందేనియు భేదమునొందక సుఖంబుల ననుభవించుచుండు ననుట.

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవితద్విజనురపూ  
జోచ్చనిజభోగములకగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు+విత్తంబునకుఁ.

టీ. విత్తంబునకుఁ=రాజార్జించినధనమునకు, ఎచ్చోక్=ఏకాలమందును, గ...లకున్-గజ = ఏనుంగులయొక్కయు, ఘోట=ఆశ్రయములయొక్కయు, క్రయ=కొనుటకును, తచ్చర్వణ=వాని మేపునకును, సుభటజీవిత=మంచిరాణువకునిచ్చునట్టి జీతములకును, ద్విజ=బ్రాహ్మణులయొక్కయు, సుర=దేవతలయొక్కయు, పూజా=పూజలకును, ఉచ్చనిజభోగములకున్=ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు=అగునటువంటి, వెచ్చము=వ్యయము, వెచ్చంబుకాదు=వ్యయముకాదు.

తా. పైని చెప్పబడినవానివిషయమై వ్యయ మవశ్యము గాఁ జేయవలయుఁగాని నది దుర్వ్యయ మని తలంపరాదు.

ఆ. ప్రతిస వలదు వైరిపట్టున నృపతికి  
దండువెడలఁ దీఱి + కుండుఁ దీఱు  
గాక యుండియుండి + కాలాంతరమున నొఁ  
గార్వకాఁడో యంకఁగాఁడో నృపుఁడు.

టీ. నృపతిన్ = రాజునకు, వైరిపట్టునన్ = పగతునిపట్టున, ప్రతిన్ = ప్రతిజ్ఞ, వల  
దు = ఎప్పటికిని కూడదు, దండువెడలన్ = యుద్ధయాత్రకుఁబోయినను, తీరకుండున్ =  
నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగించుకొకపోవును, తీరన్ = ముగింపగును, కాక  
యుండియుండి = అప్పటికిఁ గాకుండనుండియుండి, కాలాంతరమునన్ = మఱియొకసమ  
యమందు, ఔన్ = అవును, నృపుఁడు = రాజైనవాఁడు, కార్యకాండో = కార్యపరుఁడో,  
అంకగాండో = సమరశీలుఁడో (అనఁగా గాకువుచేత గార్యపరుఁడె యనుట.)

క. పోరానిపట్లఁ బొడుచుట, వైరిబలము దిరుగ జయముఁ స్వర్గము నగునా  
నారూపయంత్రతత్త్వా, కారాదులపట్లఁ బ్రజనోకవియింపఁ దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్లన్ = శత్రువులుపైకివెళ్లుటకు ననఁగలేకయున్న సమయ  
ములను, పొడుచుటన్ = పోరునఁ గొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగన్ =  
ఏవంకఁబోవ నశక్యమై తెగించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయము = గెలుపైనను, స్వర్గమున్  
= వీరస్వర్గమైనను, అగున్ = నిధమాను, (అనఁగా ద్రోహలేక యిక్కట్లుననున్న శత్రు  
వులబలమును జెనకరా దనుట.) నానారూపయంత్ర = పలుదెలంగులగు నాయుధవిశేష  
ములపట్లను, తత్ = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదులపట్లన్ = కోటలుమొదలగు  
వానియందును, ప్రజనో = తనబలమునె, కవియింపందగున్ = కవియునట్లుచేయవలయును  
గాని తాను బోఁగూడ దనుట.

చ. మనమున కొండు రెండు మఱు • మంత్రముల స్మరిపోవఁ జెప్పినం  
జనపతు లాతనిం బిలువ • సాగుదు రాగతి సారె బిల్చున  
చ్చనువునకే ధనాది గొని • సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె  
ప్ప నృపతి దద్బహిశ్చరితః • ముం జరుచేఁ బరికింపఁగార దగున్. 268

టీ. మనమునకున్ = రాజులయొక్కయులమునకు, ఒండురెండుమఱు = ఒకటి  
రెండుమాఱులు, మంత్రములన్ = ఆలోచనలను, సరిపోవన్ = సరిపడునట్లు, చెప్పినన్ =  
చెప్పినట్టాయె నా, జనపతులు = రాజులు, ఆతనిన్ = అట్లుదమమనంబునకు సరిపడఁ జెప్పి  
యున్నవానిని, పిలువసాగుదురు = పిలువ నారంభింతురు, ఆగతిన్ = ఆతీరునను, సారె  
బిల్చు = మాటిమాటికిఁ బిలువనంపినట్టి, అచ్చనువునకే = ఆచారవకే, ధనాది = రొక్కము  
మొదలగువానిని, కొని = వారిలన సుంపాదించికొని, క్రొవ్వి = మదిచి, సంగతిగానివి =  
అసంగతములయిన కొన్నిపనులను, చేయన్ = పనులట్లుకై, చెప్పన్ = నిర్ణయించును,  
(అట్లుగావున), నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయాలోచనఁజెప్పవానియొక్క, బహిశ్చరిత  
మున్ = వెలిపడపడిని, చరుచేన్ = జేగువానిచేత, పరికింపఁగారదగున్ = తెలిసికొన  
వలయును,

తా. రాజైనవాఁడు రెండుమాఁడు ఆలోచనలకే బేలుపోయి వానినమ్మియుం  
డక వీఁడు పరహితుఁడై యోజనలు చెప్పచున్నవాఁడో, లేక తనకు హితబుద్ధినిఁ జెప్ప  
చున్నవాఁడో, యని వాని వెలిసడవడి నితరులచేఁ జెలిసికొనవలయు ననుట.

క. గడివాఁడు చెడునెయ్యే దగుఁ

జెడఁజేయుట చెడఁడయేని • చెల్మియె తగుఁబై

గడివాఁ డేవని కగుఁదన

గడివాఁ డరియైనఁదనకె • గడికావఁబడుక.

266

టీ. గడివాఁడు=తనపగ వానిమానిసియై తనగడిసరిహద్దననుండువాఁడు, చెడు  
నెయ్యేక=చెడునట్లుతోచినపక్షమున, చెడఁజేయుట=అట్లుపొడిచిచెఱపుట, తగుక=  
యుక్తము, చెడఁడయేని = చెడఁడనితోచినట్లాయెనా, చెల్మియెతగుక=వానితో  
మైత్రియైనర్పుటయెమంచిది, తనగడివాఁడు=తనయొక్కయెల్ల యందుఁ గావలియుండు  
వాఁడు, అరియైనక=తనకుశత్రువై నట్లాయెనా, పైగడివాఁడు=పరునిసీమయొక్కగడి  
కామవాఁడు, ఏపనికగుక=ఏమి కార్యమునకు ఎచ్చును, తనకే=తనకొఱకే, గడికావఁ  
బడుక=గడిరక్షింపఁబడును.

తే. రాష్ట్ర) మెరియింపుకొనుము దుర్గములు తదవ

రోధ మగపడ్డఁ బుట్టింటిఁరూఢి నడపు

పరుషములు తద్రపులరాయఁబారులెదుటఁ

బలుకకుము సంధి యొకవేళ • వలసియుండు.

267

టీ. రాష్ట్రము=నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = వారిదుర్గస్థానములను, ఎరి  
యింపుకొనుము=హరింపుము, తదవరోధము = వారిశ్రీలు, అగపడ్డక=దొరకిరేని,  
పుట్టింటిరూఢిక=ఆ శ్రీలు పుట్టినంటనుండఁగా నేమిమర్యాద నడుచునో యట్టిమ  
రాద్యన, నడపుము=జరిగింపుము, త...టన్=తద్రపుల=ఆ శత్రువులయొక్క, రాయ  
బారుల=సంధిమాటలాడువారియొక్క, ఎగుటన్=ముందరను, పరుషములు=కఠినవా  
క్యములు, పలుకకుము=వచింపకుము, ఒకవేళన్=ఒకసమయమునందు, సంధి = సమా  
ధానము, వలసియుండున్=కావలసియుండును గనుక పరుషము లాడఁగూడ దని పూ  
ర్వముతో నన్వయము.

ఆ. ఆభిచార ఘనగఁరాంబుదూషితరుజ్జి

రంతరాద్రిగహనఁదంతురోగ్ర

కీకటోర్వి మేరు • గిరినమార్థము వచ్చు

నేని చొరకు మంపు • మిడుము కొనఁగ.

268

టీ. ఆభిచార=ఆభిచారక్రియలు చెయుజనులచేత, ఘన = నిబిడమైయున్న  
ట్టియు, గఁరాంబు=వివిజలములచేతను, దూషిత = దుష్టమైనట్టియు, రుజ్జిరంతర =

వ్యాధిబహుళమైనట్టియు, అది=కొండలచేత, గహన=కొండపులచేతను, దంతుర= ప్రవేశింప నశక్యమైనట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = ధూర్తులగు మేచ్చులయొక్క భూములను, మేరుగిరి=హేమాద్రితో, సమ=తుల్యమైన, అర్థము=ద్రవ్యము, వచ్చు నేని=లభించు నట్లుండినను, చొరక=నీవువెళ్లక, ఇడుముకొనఁగన్ = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు, అంపుము=దళములనుమాత్రము పంపుము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని

బాణై కొనుఁ గొలుచు సంతఃసపుండఁజీఁ దొలఁగుం

ద్రాణ చెడఁ గపటమానిసి

నాణె మెఱుంగ బచ్చు గాఁగఁ నరపతికిఁ దగున్.

269

టీ. కపటమానిసి = కుత్సితుఁడైన మనుష్యుఁడు, రాణింపన్ = ఇంపుపుట్టు నట్లుగా, పల్కి=మాటలాడి, బాణై=చతురుఁడై, తనపనిన్=స్వప్రయోజనమును, కొనున్=కొఁజేసికొనును, సంతసపుండఁజీన్=దొర లుత్సాహనంతులై యున్నసమయంబునను, కొలుచున్=కొలుపుఁజేయును, ద్రాణచెడఁ=దొర కిండుక బలిమిదప్పి దిగులాండఁగా, తొలఁగున్=దాటిపోవును, నాణెము=మంచిచెడ్డలను, ఎఱుంగఁ= తాఁచెలిసికొనుటను, బచ్చుగాఁగన్ = కొనుటవానివలె నుండుట, నరపతికిన్= తీనికి, తగున్=అనువిధముండును.

సీ. తద్దజ్జమండలిఁ సూర్పి • ధాతుపుల్ దెలిసి హే,

మాదులఁ గొని ప్రకృత్యనుగుణాల్ప

జీవనాహృతులచేఁ జెలఁగి మహాబలో,

ద్రేకంబు మర్దన • రి త్తజేసి

న్నహార్ద్రుఁ డగుచు నశేషంబుఁ బోషించి,

నరవర్ణములతప్పఁనరణు లుడిపి

నతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై బలి,

యించుపట్టులు బలియించి పలుచఁ

తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ జేసి తేజ

మెసఁగ శోధన మఱవక • యెసఁగ నలయు

సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ • స్వాంగరాజ్య

మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యపరత.

270

అవ. ఈపద్యమునందు స్వాంగరాజ్యమును బాలించుభంగి సాంగరాజ్యమును రాజైనవాఁడు పరిపాలింపవలయునని రెండర్థములు విచ్చునట్లు చెప్పవచ్చును.—

టీ. తద్జ్ఞమండలిక్ = వైద్యులను, అభిజ్ఞులను, కూర్చి = కలయిచేసి, ధాతువు  
 ర్ = సప్తధాతువులను, సువర్ణాదిజనకములైన ధాతువులను, తెలిసి = ఎఱిగి, హేమాదు  
 లుగొని = సువర్ణభస్మము మొదలగువానిబుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందును సువర్ణర  
 జతాదులను స్వీకరించి, ప్ర...చేక్ = ప్రకృతి = తనశరీరప్రకృతికిని, ప్రజలకును, అను  
 గుణ = తగునట్లు, అల్పజీవన = మితమైనయన్నోదకములయొక్కయు, మితమైనద్రవ్యము  
 యొక్కయు, అహృతులచేక్ = పుచ్చుకొనుటచేత, చెలంగి = ఒప్పి, మహాబలోద్రేకం  
 బుక్ = వాయువుయొక్కప్రకోపమును, ప్రబలశక్తువుయొక్కయాధత్యమును, మర్ద  
 నక్ = అంగమర్దనచేతను, దండించుటచేతను, రి త్తజేసి = మట్టుపఱచి, స్నేహద్వైడగున్ =  
 అభ్యంజనమును, ప్రేమయుగలవాడై, ఆశేపంబులక్ = సకలవిషయములను, సమ  
 స్తప్రజలను, పోషించి = పెంపొందజేసి, నరక్ = పలితమును, వర్ణములతప్పుసరణులు =  
 దేహమం దాయాస్థానముల నెన్నెలు మాటుటను, నరవర్ణముల = మనుష్యులయొక్కబ్రా  
 హ్మణాదివర్ణములయొక్క, తప్పుసరణులు = శాస్త్రవిరుద్ధాచారములను, ఉడిపి = తడుచి  
 తక్రియలచేతనుమాన్చి, సతతద్విజప్రతిష్ఠాకాలియై = ఎల్లప్పుడు బలువెరుసలకును, బ్రాహ్మ  
 ణులకును దార్ధ్యప్రతిష్ఠలను సంపాదించుటచే నొప్పొచ్చును వాడై, బలియించుపట్టులు  
 బలియించి = హస్తముహ్వామలను, చుర్లములను బలియిచేసి, పలుచఁజేయుపట్టులు బలు  
 చఁగాఁజేసి = ఉదఁగించులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులను బలుచఁగాఁజేసి, లేజ  
 మెసఁగక్ = ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు, శోధనక్ = ఎన్ది శోధనను, నగర  
 శోధనను, ముఱవక = విస్మృతిఁజెందక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్యపరతక్ = ఆయు  
 ర్వృద్ధియం దాసక్తుఁడౌటచేతను, స్యాంగరాజ్యము = తనశరీరము, ఒక్కయెత్తుగక్ =  
 ఒకవఁతుగాను, సాంగరాజ్యము = సప్తాంగములతోడిరాజ్యము, ఒక్కయెత్తుగక్ =  
 ఒకవఁతుగాను, ఎసఁగనలయుక్ = పెంపొందనలయును.

సీ. సౌఖ్యశాయనిక భిషక్కూర్వకము కాల్య,

వేళఁ గార్తాంతికః ద్విజులగోష్ఠి

జాము వోవ నమాత్యసామంతపూర్వకం,

బర్ధానస్థ కామస్థగోష్ఠి

దినమధ్యమమున ముద్దనమల్లపూర్వకం,

బగుసూనసూపక్ష్మస్త్రగయుగోష్ఠి

యపరాహ్లామను దేవతార్చనాపూర్వకం,

బార్యధర్మాధిక్ష్మద్యతులగోష్ఠి

తే. భుక్తిమీఁద విదూషకపూర్వకము పు

రాణకవిగోష్ఠి చారపూర్వకము సంజ



జాముగాయకగోష్ఠి నిశ్చల సుషుప్తి  
పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పానగుం బతికి.

271

టీ. పతికిన్=రాజునకు, కాల్యవేళక=ప్రభాతసమయమునందు, 'ప్రత్యూహో హర్షఖంకల్య'యనియమరము. సా...ము-సౌఖకాయనిక=సుఖశయనమాయనియడుగు వారును, 'భృగ్యాదీననుగృహ్లాంతుసౌఖకాయనికాన్యపీ'ననిరఘువంశమునందుఁ గవిపుం గవుఁడైన కాలిదాసునిప్రయోగమున్నది. భిషక్=వైద్యులును, పూర్వకము=మొదలు గా, కారాంతికద్విజాలగోష్ఠి=జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సుబంధమును, జామువోప=జాముప్రాద్దెక్కినవెనుకను, అ...బు-అమాత్య=మంత్రిలును, సామంత =అమరగాండ్రును, పూర్వకంబు=మొదలుగా, అ...ష్ఠి-ఆర్థార్జనస్థ=ద్రవ్యార్జనాధి కారిమునందుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ=కరణాలయొక్కయు, గోష్ఠి=సంబం ధమును, దినమధ్యమమునక=మధ్యాహ్న సమయమునందు, మ...బు-మర్దన=అంగమర్ద నముఁజేయునట్టి, మల్ల=జెట్టివాండ్రు, పూర్వకంబుగక=లోనుగా, నూ...ష్ఠి-నూద= ఎంటకమువండువారియొక్కయు, నూపకృత్ = పప్పుకూరలు వండువారలయొక్క యు, మృగయు=వంటవానికి మాంసముచెచ్చియిచ్చునట్టి వేటకొండయొక్కయు, గోష్ఠి=సాంగత్యమును, అపరాహ్ణమునక=పగటితృతీయభాగమునందు, దేవతార్చనా పూర్వకంబు=దేవపూజమొదలుగా, ఆర్య=పూజ్యులయొక్కయు, ధర్మాధిక్యత్=ధర్మా ధికారులయొక్కయు, యతుల=జ్ఞానము నుపదేశించుచున్న మానులయొక్కయు, గోష్ఠి=సభయును, భుక్తిమీదక=భోజనముఁజేసినపిమ్మటను, విమాషికపూర్వకము= వికటకపులుమొదలుగా, పు...ష్ఠి-పురాణ=పౌరాణికులయొక్కయు, కవి=కవీశ్వ రులయొక్కయు, గోష్ఠి=సభయును, సంజజాము=సాయంకాలమునందు, చారపూర్వ కము=వేగులవారు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి=పాఠకులయొక్కగోష్ఠియును, నిశ్చన్= రాత్రియందు, సుషుప్తిపూర్వకము=నిద్రవోపుట మొదలుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి=తనప్రి యురాలిగోష్ఠియును, పానగుం=ఒప్పును.

క. హితులు హితాహితులు సదా

హితులును నై రాజునెడల ప నిటు త్రివిధమునక

క్షీతి ననుచరు లుందురు సం

తతము మఱి వారిఁ దెల్పెదన్ విను మనఘా.

272

టీ. ఈపద్యార్థము వెనుకటిపద్యమున స్పష్టమగునగునక దీనికి టికవ్రాయలేదు.

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధంబుండకవీంద్ర పురోహితు, వ్హితా

హితులు ధనార్జనాదిసృష్టకృత్యనియుక్తులు, వెండి కేవలా

హితులు దశావశార్దితసమ్మద్ధరమాభరణేచ్ఛు, తాట నా  
హితమును నట్ల కాఁ జతురవృత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికీ. 273

టీ. ఖి...ల్-ఖిష్క్=వైశ్యులును, గ్రహజ్ఞ=జ్యోతిషికులును, బుధబృంద=విద్యత్సమూహమును, కపింద్ర=కవివరులును, పురోహితుల్=పురోహితులును, హితులు=ఇష్టులు. ధ...లు-ధనార్జనాది=ద్రవ్యముపోగుచేయుటమొదలగు, నృపకృత్య=రాచకార్యములయందు, నియుక్తులు=అన్యత్తులుగా నియమింపఁబడినవారలు, హితాహితులు=హితులుగా నహితులుగానుండురు. వెండి=మణియు, దశావశార్దిత=అయాదశావశముచేత నగరికియ్యఁబడినట్టి, సమ్మద్ధరమాభరణేచ్ఛులు=సమగ్రమైన తమయైశ్వర్యములను సమయభేదములయందు మరలఁ బొందవలయునని కాచియుండువారలు, కేవలాహితులు=కేవలశత్రువులు. ఔటన్=అట్లుగుటనలన, అహితమును=వారిపట్ల రాఁజేసినహితమును, అట్లకాన్=తదనుగుణమగునట్లుగా, నతురవృత్తిన్=నైపుణిచేత, చరించుట=వర్తించుట, తేనికీన్=రాజానకు, నీతి=తగినది.

ఆ. పాత్రభూతు లెస్సఁ బరికించి యతఁ డడు  
గకయు నొకఁడు సెప్పఁకయు మునుపుగఁ  
బనసపండ్లు దిగినపరిగ న్వన్నము గన్న  
నెఱిగ నొనఁగి వెఱఁగుపఱచు టొప్పు. 274

టీ. పాత్రభూతుల్=సత్పాత్రమైనవానిని, లెస్సక్=చక్కఁగా, పరికించి=తెలిసి, అతఁడు=అయోగ్యపురుషుఁడు, అడుగకయున్=అడుగుటకును, ఒకఁడు సెప్పకయు = మఱియొక్కఁడతనికి దాన మిచ్చని తనతోఁ జెప్పటకును, మునుపుగన్=మున్నగా, పనసపండ్లు దిగినపరిగన్=మొత్తములుగాఁ బనసపండ్లొకసారిదిగినచందముగా, స్వప్నముగన్న నెఱిగన్ = కలలో సకలవస్తుభూతముల నొక్కపర్యాయముగాఁ జూచినరీతిని, ఒకఁగి=ఒక్కసారిగానే హేరాశముగానిచ్చి, వెఱఁగుపఱచుట=అసత్పాత్రము నదుభృతమొందఁజేయుట, ఒప్పున్=తగును.

క. పితృదేవక్రియలనువిధిఁ, బితృక్రియలె సూక్ష్మలగుటఁబితృభక్తుడవై  
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతా, చ్యుతభక్తులకొనఁగి వసుపు మున్నతగతికీ.

టీ. పితృ=పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ=దేవతలయొక్కయు, క్రియల్=కర్మములయందు, విధిన్=విధిశాస్త్రముచేతను, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్మములె, సూక్ష్మలగుటన్=బుద్ధిమంతులచే విచారింపఁదగిన యతిశయము గలవి యగుటచేత, పితృభక్తుడవై=నీవును బితృభక్తి గలవాడవై, శ్రుతిశీలతపశ్చాంతాచ్యుత

భక్తులకుఁ = కాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను వయస్సుచేతను కాంతులై యుచున్ననుభక్తిగల్గియున్న వారలకు, ఒసంగి = అభీష్టనస్తువులనిచ్చి, ఉన్నతగతికిఁ = పితృలనూర్ధ్వలోకములకు, పనుపుము = అంపుము.

క. దానము ద్విజరక్షణకును

జ్ఞానము నిజరక్షణకుఁగ • శరణముఁ జొరు మెం

తే నారాయణు 'రాజ్యాం

తే నరకం ధ్రువ' మటంట • దీరునె యొంటఁ.

276

టీ. (బ్రాహ్మణసంరక్షణము రాజధర్మమగుటంజేసి) దానము = తాండేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణకును = బ్రాహ్మణసంరక్షణకొఱకనియు, జ్ఞానము = శ్రీపతిసర్వోత్కృష్టాఽదనియు నీ సమస్తచేతనులు నరనికి దాసభూతులనియు నెఱుంగుట, నిజరక్షణకుగఁ = తనరక్షణార్థమనియును, (తెలిసి), ఎంతేక = మిక్కిలి, నారాయణుఁ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముఁజొరుము = లెస్సఁగా శరణువేడుము, రాజ్యాంతేనరకం ధ్రువమటంట = రాజునకు రాజ్యాంతమునందు నరకము నిశ్చయమును లోకోక్తిగలదు గావుననది, ఒంటఁ = మఱియుక కదానినలన, తీలు నె = తొలఁగునా, (తొలఁగదనుట.)

తే. ఆలు పతిభక్తి స్త్రీపుంసఃపాళి వావి

యతి వశిత్వము దిగుజాతు • లగ్రజాతి

ననుసరించుట హితవృత్తి • సధిపుపనికి

భృత్యుఁ డొదవుట నృపదండఁభీతిఁ జమ్ము.

277

టీ. నృప = ఓయిరాజా ! ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తవిషయమైన పూజ్యానురాగమును, స్త్రీ...లి - స్త్రీపుంసః = స్త్రీపురుషులయొక్క, పాళి = పక్షి, వావి = వగుసలను, యతి = జడదారి, వశిత్వము = ఇంద్రియనిగ్రహమును, దిగుజాతులు = తక్కువ జాతివారు, అగ్రజాతిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట = భక్తియుక్తులై యనుసరించియుండుటయు, అధిపుపనికిన్ = ఏరెడువానికార్యమునకు, హితవృత్తిన్ = మంచి నడతగలవాడై, భృత్యుఁడు = బంటు, ఒదవుట = ఉపయోగపడుటయును, దండభీతిఁ జమ్ము = దండభయముచేతఁజామి.

తా. ఇట్లుండుటంజేసి రాజులకు యుక్తదండ మవశ్యక ర్తవ్య మనుట.

ఆ. చంపి ధార్మికుండు • సతిఁ బొంది మఱి బ్రహ్మ

చారి బొంకి సత్యశాలి యార

గించి సదుపవాసి • కేడించి శూరుఁడు

చింది ధనియు నగు విచిత్రనరసి.

278

టీ. చంపి=గుప్తులను మచ్చమాపి, ధార్తికుండు=ధర్మాత్ముండును, సత్కి=తన ధర్మపత్నిని, కూడి=ఋతుకాలములయందుఁగలిసి, బ్రహ్మచారియు=బ్రహ్మచర్యము సల్పువాఁడును, బొంకి=పరులకు మేలుగలుగుపట్ల దబ్బుటలాడి, సత్యశాలి=యథార్థవాది, అరగించి, (అవేశయందు భుజింపక) 'సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనా' మను విధినను సరించి యినుమాటుమాత్రము భోజనము చేసి, సగుపవాసి=అహారరహితుఁడును, కేడించి=గురుజనాదులతో వారియనుమతిని సంప్రాప్తముగు యుద్ధముపట్ల విముఖుడై చాలించి, శూరుఁడు=వీరుఁడును, చింది - సత్పాత్రమందు మెండుగ వ్యయముజేసి, ధనియు=ధనికుఁడును, విచిత్రరణి=అస్థితరీసి, అగున్=అవును. (కావున ధర్మనూత్నమును చెలిసి నడవవలయుననుట).

తా. గుప్తుల నుక్కడఁగచువాఁడు ధర్మాత్ముండునియును; ఋతుకాలములయందు మాత్రము భార్యసంగమముచేయువాఁడు బ్రహ్మచారియనియును; పరులకు మేలుకల్గనిమిత్రముబద్ధములాడువాఁడు సత్యసంతుఁడనియును; దినమున కినుమాటు భోజనముచేయువాఁడు సదోపవాసియనియును; పెద్దలయనుమతిచే శత్రువునుజయింపకయే యుద్ధమునుండి మఱిలినవాఁడు శూరుఁడనియును; ధనమును సద్వినియోగ మొనర్చువాఁడు ధనికుఁడనియును భావము.

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహీయు + భాషావిదుఁడు ప్రణి  
ధ్యంతరావిదుండు + నగునతండు  
లింగమాత్రకృశుఁడు + లిఘాధికద్రవ్య  
దానధనియుఁ గాక + తఱియఁ జొరఁడు.

279

టీ. ప్రణిధి=వేగువాఁడు, 'ప్రణిధిఃప్రార్థనేచరే' యనియమరము. స్వపురగృహీయు=తనపట్టణమునందుఁ గాపురముండువాఁడును, భాషావిదుఁడు=నానాభాషలుచెలిసినవాఁడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపువేగులను చెలిసినవాఁడును, లింగమాత్రకృశుఁడు=ఏచిహ్నమును లేనివాఁడును, లి...యు-లిఘా=తాఁగోరినంతకంటె, అధికద్రవ్య = అధికద్రవ్యమును, 'వాంఛాలిఘానునోరధి' యని యమరము. దాన=దొరయిచ్చుటచేత, ధనియు=ధనవంతుఁడును, కాక=కానివాఁడై, తఱియఁజొరఁడు=అవృత్తికై బ్రవేశింపఁడు.

క. తనుభృశ దమనజ నుకృతము

ధనదత్తినై కొనఁగవలయుఁ + దత్తదృతుకము

ర్దనమజ్జనభోజనచే

పన వనన ప్రసవ వహనంపరతం బలికి.

280

టీ. త...ము - తను=శరీరమును, భృశ=మిక్కిలి, దమనజ=ఉపవాసాది  
లుండి శోషింపఁజేయుటచేత సంపాదించునట్టి, సుకృతము=పుణ్యము, పతికి=రా  
జానకు, ధనదత్తి=ద్రవ్యము నమితముగా నిచ్చుటచేతనే, కొనఁగవలయున్=గ్రహిం  
పవలయును, త...తక్-తత్తద్యతుక=ఆయాకాలములకు ననుకూలములైన, మద్దన=  
అంగమద్దనము, మజ్జన=స్నానము, భోజన=ఆభ్యవహారము, లేపన=మైపుఁగయు,  
వసన=వస్త్రము, ప్రసవ=పుష్పము, వహనపరతన్=వీనియొక్క సేవతోనుండికొనవల  
యునని పూర్వపద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధపాడబముల

నాను నృపాహార మెపుడు • నపరాహ్ణమునం

గాని మఱి శుద్ధశోష్ణపు

గానితమి న్భక్తి యెపుడు • గడు బధ్య మగున్. 281

టీ. నృపాహారము = రాజులుభోజనముచేయువంటకము మొదలగునది, ఎపు  
డుక=ఏకాలమందును, నా...లలు - నానావిధ=పలు తెలుగులైన, పాడబములన్=  
రుచులతోడను, అనుక=కూడియుండును, అపరాహ్ణమునంగాని = అపరాహ్ణమందే  
కాని, మఱి=అటుగాక, శుద్ధశోష్ణపు=గర్భగోళశుద్ధి, కానితమి=కాకుండునట్టి  
త్వరచేత, భుక్తి=భోజనము, ఎపుడు=ఏసమయమందు, కడుక=మిగులను, పధ్యము=  
హితము, అగుక=బౌను.

తా. అనఁగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్లాయెనా శరీరమునకు సౌక  
ర్యకరముగా నుండు ననుట.

క. విను వర్గ సమత నృపుడు

న్నను ధర్మాంశంబె హెచ్చెనా పెట మడికె

త్రిననీరును దెగి యలరా

జనపుమడికి నెక్కినట్లు • చను ముదమందక. 282

టీ. నృపుడు = రాజు, వర్గసమత - ధర్మాధికామములనియెడు త్రివర్గసంప  
దముందు సమత్వముతో, ఉన్నన్ = ఉండగా, ధర్మాంశంబె = అందు ధర్మముమా  
త్రము, హెచ్చెనా=అతిశయించెనా, పెటమడికె=మిగిలినమల్లకు, ఎత్తిన=కట్ట  
బడిన, నీరును=ఉదకమును, తెగి=గండిచేసికొని, రాజసపుమడికె=వరిపైరుకయ్య  
కు, ఎక్కినట్లు=పాతినచందముగా, ముదమందక=సంతోషించుట, చనుక=తగును.

క. వెలయించునట్టి యొకమణి

వెలుఁగాశం గొనుము ధరణి • వెండి వేషో

జ్వలతకు వలదే వానర

ముల మణులవిభూషణములు • భూపతి దాల్చు.

283

టీ. వెలయించునట్టి = నిర్దోషమై వెలుగునట్టి, ఒకమణి = ఒకరత్నములలో నేరత్నమునైననొక్కటిని, వెలుఁగాళ్ = కాంతియందుఁగల యపేక్షచేతను, కొనుము = విడువక ధరింపుము, వెండి = ఇంతియేగాక, ధరణి = భూమియందు, భూపతి = రాజు, సువేషజ్వలతకు = సువేష = మంచియలంకారముయొక్క, జ్వలతకున్ = ప్రకాశించుటకు, వానరముల = ఏడువారములయందును, తాల్చు = ధరించుకొనుటకు, మణులవిభూషణములు = మణుల = రత్నములచే జెప్పఁబడిన, విభూషణములు = సొమ్ములు, వలదె = వలదా, అవశ్యముగ ధరింపవలెనని కాకువు (అనఁగా నేజాతీయందైనను ఘనమైన రత్నమొకటి ప్రకాశార్థమై నిరంతరము ధరింపవలయుననియు, పుతీయు నేడు వారాలలోఁ గ్రమంబుగ నాయావారాధిపతులైన గ్రహములకుఁ జెప్పఁబడిన రత్నములసొమ్ముల నాయాదినములయం దలంకరించుకొనవలయుననియు భావము.)

క. చేయునది రాజ్యమట యఘ

మేయవధిగ నీగువారఁమే మనఁ జనదా

మ్నాయంబు నశక్త్యాను

ష్టేయముఁ జెప్పదు స్వశక్తిఁజేయఁగఁ జెప్పన్.

284

టీ. చేయునది = చేయుచుండునది, రాజ్యమట = ప్రభుత్వమట, అఘము = ఈ పాపమును, ఏయవధిగ = ఎన్నార్లకు, ఏము = మేము, నీగువారము = పోఁగొట్టుకొనఁగలవారము, అనఁజనను = అని తలంపఁగూడదు, అమ్నాయంబును = వేదమును, స్వశక్తి = శక్త్యానుసారముగా, చేయఁగన్ = చేయవలయునని, చెప్పన్ = విధించునుగాని, అశక్య = సాధ్యముగాని, అనుష్టేయమున్ = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనఁగా శక్త్యానుగుణముగ ధర్మమాచరించి యధర్మపరిహార మొనర్చినం బాపంబు లంటునుట.)

౪. మను దండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె ధర్మ పరు లనఁబరఁగిరి ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు బహు ముఖంబులం బుట్టింపం బుట్టి విరాట్సుమ్రాట్ప్రభృతి వేదోదితశబ్ద వాచ్యుండై దేవనదృశుం డగుమూర్ధాభిషిక్తుఁడు సోకోర్చియిలకు నగునలజల్లు తీర్చినంగాక జన్మంబు సఫలం బగునె కేవలేంద్రియ ప్రీతి బందీకృత పరకళత్రపథికి పరివత్ప్రవారణప్రాప్తవృత్తిములఁ బాటచ్చర

ప్రభులకు జరగదే యింత లాంఛట్య మేమి పని యని యవనియెడ నవన వైముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్య నందనుం డగునహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్తంభ సంభృత యగు నీవిశ్వంభర నేద్రీపంబున నేనాట నేవీట నేత్రోప నేక్రేవ నేవేశ నెవ్వఁ డేమి నేయం దలంచు నప్పు డందందు నసి ముసల చాపాది శస్త్రాస్త్రధారియై తోచి యాజ్ఞయిడు నట్లాజ్ఞయిడ సంతిమం బగు నీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజలోకంబున కు శక్యంబుగాదుగదా యొక్కరాజలోకంబున కసనేల యిక్కలం బునందలిభూసురులకు నక్కలంబు నందలి భూమిదివిజులకుఁ గలశక్తి యున్న దె యొక్క బాడబుండు కడలినీరుగ్రుక్కంగొనియె నొక్కవిప్రుం డు స్రవ్యస్థుష్టికిఁ బ్రతిస్రవ్య యయ్యె నొక్కబ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదం డంబున బ్రహ్మాస్త్రంబు వారించె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లే దెం డేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే పీ రితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్త కొలది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు నశక్యంబున కార్తశరణాగతరక్షకుం డగువుండరీకాక్షుమీఁద భారం బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబు లగు నది యట్లుండె నట్లయిన పట్టబద్ధుండగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టి యిడి నడవ వలయు వరుణవై శ్రవణ వాయు వై శ్వాసర వాసవాదుల జన్మం బులును బహుభవారబ్ధక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వరాదు లగునిజ్జ గంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋణత్రయంబును నీగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాల నంబు నేయు మని యభిషిక్తుం జేసె నిది మదీయభక్తప్రభావంబని యంబుజాలయ కానతిచ్చె.

285

టీ. మనుదండధరా మలు=మనువు యముఁడు మొదలగువాగు, విశేషించి దో... దెలింగి దండించుయె=మిగులదోషంబులఁ దెలిసిశిక్షించుయె, ధర్మపరులనఁబరగిరి- ధర్మాసక్తవీరులని మహాకీర్తి, ప్రజానానుండు=చతురాననుండు, ప్రజాపాలనంబు పనిగాక=ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులకై=ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయొక్క శంఖులందు, పుట్టింపక=జనన మొందింపఁగా, పుట్టి=జనించి, వి...దువు=విరాట్=

విరాట్టు, సమాట్=సమాట్టు, ప్రభృతి=మొదలగు, వేద=ప్రాజదువులయందు, ఉదిత=చెప్పబడిన, శబ్ద=వాచకపదములకు, నాచ్యుండై=అభిధేయుండై, దేవసదృశుండగు=దేవతలతో సరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు=రాజు, సోకోర్వి=కష్టమును సహించి, ఇలకు=భూమికి, అగు=కలుగుచున్న, అలజగ్గు=ఉపద్రవములను, తీర్చినంగాక=నివారింపజేయకగాని, జన్మంబు=పుట్టుక, సఫలంబగునె=సార్థకమగునా, కే...తి - కేవల=ముఖ్యముగా, ఇంద్రియ=క ర్మేంద్రియములయొక్క, ప్రీతి=తృప్తి, బ...లక్ - బంధీకృత = చెఱసాలలోనుంచబడియున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = శ్రీలచేతను, పథిక = తెరువలయొక్క, పకి...త్ = సమాహమును, ప్రహరణ=కొట్టుటచేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తములకు = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభులకు = దొంగదొరలకును, జరగదె = కాలముగడవలేదా, ఇంతలాంపట్టమేమిమనియని = ఇంతటియాయాసమెందులకిని, అనియెడకు = భూమిపట్టు, అ...బు - అన = రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లదు = కూడదు, ఎట్లనినకు=ఏలాగంటివా, తొల్లి=పూర్వకాలమందు, కృతయుగంబునకు = కృతయుగమందు, కృత్యవీర్యనందనుండగు = కృతవీర్యనిపుత్తుండైన, సహస్రబాహుండు = సహస్రబాహుడనువాడు, అ...తి-అగు - ఆత్మియదోస్త్యంభ=తనభుజములచేతను, సంభృతయుగు=భరింపబడినదైయున్న, ఈవిశ్వంభరకు=ఈభూమిని, ఏదీపంబునకు=ఏదీవియందు, ఏనాటకు = ఏదినమందు, ఏవీటకు=ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవకు=ఏమార్గమందును, ఏకేవకు=ఏకార్యమందును, ఏవేశకు=ఏసమయమందును, ఎవ్వడు=ఎట్టివాడు, ఏమిసేయందలంచుకు = ఏమియెనర్పటకుఁ జింతించుచుండునో, ఆపృథుఅందందు=ఆపృథుడవానినంతయు నెఱింగి యక్కడక్కడ, అ...రివి-అసిముసలచాపాది=కత్తి, కోకిలి, విల్లులోనుగాఁగల, శస్త్రాస్త్రధారియై = శస్త్రాస్త్రములధరించినవాడై, తోచి=కనబడి, అజ్ఞయిడుకు=దండించును, అట్లాజ్ఞయిడుకు=అలాగుదండించుటకు, అంతిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునకు = ఈకలియుగమందు, యాగానుసారంబుగాకు=యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు=స్వల్పబలముగల, రాజలోకంబునకుకు = నృపనగరమునకు, శక్త్యంబుగాదుగదా, ఒక్క-రాజలోకంబునకుకు=ఒక్కత్త్రీయజనమునకు, అననేల=చెప్పనేమిటికి, ఇక్కాలంబునందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూసురులకు = బ్రాహ్మణులకు, అక్కాలంబునందలి=ఆప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజాలకుకు-భూసురులకును, కలశక్తి - కల=కలిగియున్న, శక్తి=నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నదె- కలదా, ఒక్కబాడబుండు=ఒక పుడమితోడు, కడలిసీరు=సమద్రోదకమంతయును, గ్రుక్కంగొనియెకు=పుక్కిలియందమిడైన, ఒక్కవిప్రుండు=విశ్వామిత్రుఁడనునొకద్యుజుడు, స్రష్టసృష్టికికు=బ్రహ్మసృష్టికి, ప్రతిప్రస్థయ్యెక్కు=మాఱుసృష్టిచయివాఁడాయను, ఒక్కబ్రాహ్మ



ణుండు=వసిష్ఠుండని సుతి కక్కినయొక మునివర్యుండు, బ్రహ్మదండంబునక=బ్రహ్మదండముచేత, బ్రహ్మశ్రుంబుక=చతురాననాశ్రుమును, వారింకె=మట్టుపఱచెను, అట్టియనుస్థానంబు=అటువంటి తపశ్శర్య, మాకు లేదు=మాయందుగనబడదు, ఎందేమి ప్రయోజనంబని=దేనియందేమికార్యమని, వీరికిక=ఈద్విజాలకు, శక్త్యనుస్థానంబు=యథాశక్తి నాచరించుట, విడువవచ్చునె=త్యజంపడగునా, వీరు=ఈబ్రాహ్మణులు, ఇతరులకుక=క్షత్రియాదులకు, ఉపాసనీయులుగాక పోయిరే=పూజ్యులుగాకయున్నారా, కావునక=అట్లుండుటచేత, సావధానుండవై=జాగ్రత్తగలవాడవై, శక్తికొలది=సామర్థ్యానుగుణముగా, శ్రుత=వినబడినవానిని, దృష్టంబులు=చూడబడినవానిని, ఉపేక్షింపక=అశ్రద్ధచేయక, రక్షణశిక్షణంబులు=శిష్టసంరక్షణదృష్టిశిక్షణంబులను, ఆచరించుచుక=చేయుచును, ఆశక్యంబునకుక=నీకు నలవిగాని కార్యవిషయమై, అర్తశరణాగతరక్షకుండగు=దీనజనసంరక్షణబద్ధదీక్షుండగు, పుండరీకాక్షుమీదక=శ్రీమన్నారాయణునిమీద, భారంబిడి=బరువుంచి, అనహంకృతిన్=అహంకారరాశిత్యముచేత, ప్రవర్తిల్లక=సంచరింపఁగా, ఎల్లసంసిద్ధులు=సకలకార్యసిద్ధులును, కరస్థంబులకుక=అఱచేతిలోనుండునవియగును, అదియట్లుండె=అదియాలాగుండెను. అట్లైన=అవిధమైన, పట్టబద్ధుండగు=పట్టుముగట్టబడిన, రాజు=ప్రభువు, ధర్మంబునంద=ధర్మమునందే, దృష్టియిడి=జ్ఞప్తియించి, నడసెనలయున్=ప్రవర్తింపనలయును, వ...లు-వరుణవైశ్రవణ వాయు వైశ్వానర వాసవాదుల=నరుణకు బేరానిలధనంజయేంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులును=ఉత్పత్తులును, బ...ల-బహుభవారబ్ధ=అనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా=యాగాదిక్రియలచేతను, లబ్ధంబుల=పొందఁబడిన, భూరభ్రువస్వరాదులగు, ఇజ్జగంబులును=ఈలోకములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులుకావున=ధర్మమునందెయుండునవిగనుక, తదాచరణచణుండవై=దానినాచరించుటయందుదక్షుండవై, ఋణత్రయంబును=ఋషిదేవపితృఋణములను, నీగి=తీర్చి, సమానులందుక=నీతోడివారలలో, ఉత్తమశ్లోకుండవై=కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు=ప్రజాపరిపాలనంబు, చేయుమని=ఒనర్చుమని, అభిషిక్తుజేసెన్=పట్టాభిషిక్తుఁగావించెను, ఇది=నాచేతఁజెప్పఁబడినయీసంగతి, మదీయభక్తప్రభావంబని=నాభక్తునిప్రభావమని, అంబుజాలయకున్=లక్ష్మీదేవికి, అనతిచ్చెన్=తెలియనట్లునెలవెచ్చెను.

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక సుధాంధోబృందచూడామణీ  
 రుగ్ధరాశబలీకృతాంఘ్రియుగ కాంరుణ్యాంబుసింధూభవ  
 ద్దృగ్ధామా ధృతమంథ సింధురవరాం రిక్షేపిదోశ్చక్ర శ్రీ  
 ముగ్ధాలాపరసాదరా కృతపలాన్మూర్ఛస్వనోదదరా. 286

టీ. దు...క-దుగ్ధాంభోధి=పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ=గొప్ప మం  
దిరమంసు, ఉత్కు=అసత్తుడవైనస్వామి, సుధాంభోబృంద=వేల్పులగుంపులయొ  
క్క, చూడామణి=శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధారా=కాంతిపరంపరచేతను, శబలీకృ  
త=శబలసర్పముగాఁ జేయఁబడిన, అంఘ్రియుగ=పాదయుగళముగలవాఁడా, కా...  
మా-కారుణ్యాంబు=దయారసమనునీటికి, సింధూభవత్=సముద్రమగుచున్న, దృక్=  
=చూపులకు, ధామా=ఉనికిపట్టెనవాఁడా, ధృ...ధ-సిం...క్ర-ధృత=మోయఁబడి  
న, మంధ=కన్యపుఁగొండగలవాఁడా, సింధురవర=గ జేయఁబడియున్న, ఆర్తి=భేద  
మును, తేపి=పోగొట్టుచున్నటువంటి, దో=భుజమందలి, చక్ర = చక్రాయుధము  
గలస్వామి, శ్రీ...రా-శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప = ముద్దుపలుకుల  
యందును, రస=శృంగారదిరసములయందును, ఆదరా=ఆదరముగలయోస్వామి,  
కృ...రాకృత=చేయఁబడిన, పలాత్=రక్కసులయొక్క, మూర్ఖ = మూర్ఖుగల,  
స్వన=ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్=విజృంభించుచున్న, దరా=శంఖముగల యోస్వామి  
యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్ప్రార్థన.

క. కరధృతదరారివితరణ

పరిపాలిత తొండమాన్నపాలక పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక

శరణాగత నేవధీ భుజంగాశరధీ.

287

టీ. క...క-కరధృత = హస్తముచేతధరింపఁబడిన, దరారి=శంఖచక్రముల  
యొక్క, వితరణ = ఇచ్చుటచేత, పరిపాలిత=రక్షింపఁబడిన, తొండమాన్నపా  
లక=తొండమాన్చక్రవర్తియగు రాజుగలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖ  
చక్రము లిచ్చెననుట ప్రసిద్ధము), పు...క-పునరుత్తరత=మరలఁబడికింపఁబడఁగ, నర=  
విజయునికి, నప్త=మనుమండైన, బాలక=చిన్నవాఁడుగలవాఁడా, శ...ధీ-శర  
ణాగత=శరణుఁబొందినవారికి, నేవధీ=నిధియైన యోస్వామి, భు...ధీ-భుజంగాశ=  
గరుత్మంతునిచేత, రధీ=రథముగలస్వామి.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్ర కేతన • గోత్రభిద్దుమహారిదో

శృండిమోత్పులకీకృతాంగక • సత్య దాతృకురూక్తవా

కృండితత్వ యశోనిధీకృత • పాండవేయ కపర్దిణో

దండఖండన పాటవాంచదుదారదారనమాగమా.

288

టీ. కు...న-కుండలి=సర్పములకు, ద్విషత్ = శత్రువైన గరుత్మంతు  
ఁగ్ర=భయంకరమైన, కేతన=ధ్వజముగాఁగలవాఁడా, గో...త్స-గోత్రభి

ద్రునియొక్క, ద్రుమ=వృక్షమును, హరి=హరించినటువంటి, దోః = భుజములయొక్క, చండిమ=అతిశోపముచేతను, ఉత్పలకీకృత=పులకాంకురయుక్తముగాఁజేయఁబడిన, అంగక=అనయవములుగల, సత్య=సత్యభాషగలవాఁడా, దౌ...య-దౌత్య=దూతభాషముచేతను, కురు=కారపులవిషయమందు, ఉక్త = పలుకఁబడిన, వాక్=మాటలయందు, పండితత్వ=పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత=కీర్తిమంతులుగాఁజేయఁబడిన, పాండవేయ=పాండుకుమారులుగలస్వామి, క...మా-కపర్ది = శివునియొక్క, శోదండ=వింటియొక్క, ఖండన=విఱచుటయందలి, పాటన = నేర్పుచేత, అంచత్=ఒప్పువున్నటువంటి, ఉదార=గొప్పదియైన, దారసమాగమా=సీతాసంయోగముగల స్వామి.

శా. ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల

బ్ధురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాసృత్యతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సిం...దన్-సింహచల=సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి=మాయానృసింహుఁడైనస్వామియొక్క, పద=పాదములయొక్క, అభీష్ట = ఇష్టములైన, అర్చనా=పూజలచేత నైనట్టి, పుణ్య=సుకృతముచేత, లబ్ధ=పొందఁబడినటువంటి, దురుట్టంకణ=ప్రయత్నముచేతాటఁగినటువంటి, పొట్టునూరి=పొట్టునూరియందలి, విజయస్తంభోపల=తాతిజయస్తంభమందు, ఉట్టంకిత=నాయఁబడినటువంటియు, అంక=లిరుదైనటువంటియు, దృఢ=కాశ్వతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర=అభిమతవిర్ణములుగల్గిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞ=కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు పేరుగల్గిన, అస్మత్=నాచేత, కృత=రచియింపఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్=ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు, నాలవది=నాలవదియైన, అశ్వాసవరంబు=క్రేష్టమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై=నకలకవిజనునోహరంబై, మహిం=భూమియందు, బొల్పగున్=ప్రసిద్ధమౌను.

గద్యము. ఇది శ్రీ దక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాపాదితాఖండ సాహితీ ధరీణుండు నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్ళవంశపయోరాశి రాకాసుభాకరుండు నగు రామస్వామికాశ్రితచేత నరేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁబర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునంగుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

# శ్రీ రస్తు. ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

పంచమాశ్వాసము.

క. శ్రీ నీళాజాంబవతీ  
మానసతామరసవిహరఃకూటామిలిందా  
భానద్యుదయకలిందా  
నానాంఘ్రిశిరోక్షశేషఃసగహర్యతా. 1

టీ. శ్రీ...దా - శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీళా=నీళాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ=జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస=మనస్సులనియెడు, తామరస=తామరపూవులయందు, విహరమాణ=విహరించుచున్న, మిలిందా=భృంగమా, భా...దా - భా=శరీరకాంతియనియెడు, నదీ=యమునానదియొక్క, ఉదయ=ఉత్పత్తికి, కలిందా=కలిందమనుపేరుగల పర్వతమా, (కాళిందీనది కాంతివంటి శరీరకాంతిగలవాడనుట.), నా...క్ష - నానా=ఆపరిమితములైన, అంఘ్రి=సాదములును, శిరః=శిరములును, అక్ష=కన్నులును గలవాఁడా, (ఇది పురుషనూక్తప్రశస్త్యము.), శే...తా - శేషసగ=శేషచలమందు, హర్యతా=సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మవ్వీష్ణుచిత్తుండు. 2

టీ. అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, అవ్వీష్ణుచిత్తుండునుకర్తృపదము ముందటి పద్యమున కన్వయింపఁగలను.

మహాస్వగర.

ఒకనాఁడా మ్రాంకురౌఘంబురుకుసుమకుడుంగోదరత్నోజిఁదల్పు  
ప్రకరంబై కాంక్షచేమున్నతులఁబదరిపైఁజ్రాఢివాటించి నిట్టూ  
రైకదొట్టండస్సివీరాయితమతిమతితారెట్లమున్నట్లయనా  
యికలంగందర్పుఁడొటంబెఱిగి తఱమివీఁపేసెనానంటుశోటక.

టీ. ఒక నాఁడు = ఒక్కదినమందు, (ఇచ్చట సప్తమికిఁబడదు.), ఆహ్రాంశుర  
= మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు = సమాహము, ఉరు = గొప్పలగు, కుసుమకుడుం  
గ = పూవులపాదలయొక్క, ఉదర = అంతఃప్రదేశములయందలి, ఖోరిక = భూమి  
యందు, తల్పప్రకరంబై - తల్ప = పెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై = పరంపరయై, కాంక్ష  
చేక = కోరికచేత, ముక్ = ప్రథమమందు, పతులక్ = తమ నాయకులను, పదరి = రజ్జ  
లాడి, పైఁబ్రాధి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్చాసము,  
ఎకదొట్టక్ = ఉద్గతముకాగా, డస్సి = ఆయాసపడి, వీరాయితము = ఆయుపరతిని,  
ఆఱి = ఉడిగి, మఱి = పిచ్చట, తారు = తాము, (ఆనాయకలనుట.), మున్ను = ఉపరతికి  
బూర్వమందు, ఎట్ల = ఏవిధమో, అట్లయాక్ = అవిధముగా నేయగుకొ, (మరలఁగిందై  
రనుట.), నాయకలక్ = శ్రీలను, కందర్పఁడు = మన్మథుఁడు, ఓటంబు = ఓడిపోవు  
టను, ఎఱిగి = తెలిసి, తఱిమి = వెంటబడించి, వీరపేసనాక్ = వీరపునఁగొట్టెనోయనఁ  
గా, అంటు = అంటుకొన్న, లోటక్ = ఉద్యానమునందు, ఈ పద్యమునగు  
ఆహ్రాంశురౌఘం బనునది కర్తృపదము, అంటు ఆను ధాతువుతోడ నన్వయింపఁదగి  
నది. మఱియు విష్ణుచిత్తుం డను కర్తృపదముతో నన్వయింపఁదగిన క్రియాపదము  
పై పద్యమం దున్నది.

తా. మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయందు శ్రీపురుషులు చేరి యుపరతమందుఁ  
బురుషుల నోడించునట్లు నాయకలు పంఠగించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యుపరతి  
సల్పుచు నాయాసమునలన రోజుచు సుపరతఁ జాలించి పూర్వము తా మెట్లు కిందై  
యొండిరో యట్లే మరలఁ బురుషులకుఁ గిందైరి. కావున నా సందెఱింగి మన్మ  
థుండు శ్రీలు ఉపరతఁ చాలించి యొడినందులకుఁ గుఱుతుగా నోడిన వారిని వీర  
పునఁ గొట్టుట ప్రసిద్ధ మగుటవలన వారిని వీరపునఁ గొట్టఁగానైన గాయములో యను  
నట్లు మున్ను శయ్యగాఁ బఱచికొన్న యాచిగుళ్ల చెప్పటలుగల శ్రీల వీరపున నంటు  
కొని యుండెను. ఇట్టివనమం దొక్కనాఁడు విష్ణుచిత్తుండు, అని వెనుకపద్యముతో  
నన్వయము.

ఉ. వింగడ మైన యొక్కవసావీధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపుఁ  
'రంగుటరంగు పచ్చలయఁగం గయి పో వెలిదమ్మి బావికి  
జెంగలు నుల్లసిల్లు తులసీ వన సీమ శుభాంగి నొక్కబా  
లం గురువింద కందళ దళప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరక్. 4

టీ. వింగడము = వికాలము, ఐన, ఒక్కవసావీధిక్ = ఒక్కంగారవసశ్రేణి  
యందు, కున్న పుత్రరంగుటరంగు = కున్న పురంగుగల తెల్లనిలిన్నె, నీడక్ = వసచ్చాయ  
చేత, పచ్చలయఁగయిపోక్ = మరకతమువేదిక యగుచుండఁగా, వెలిదమ్మిబావి

కిక్ = తెల్ల దామరపూవులుగలవానికి, చెంగటక్ = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, తులసీవనసీమక్ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగిక్ - శుభ = శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగిక్ = అవయవములు గలిగినట్టియు, కు...రక్ - కరువింద = కరువిందమనుపేరుగల యొకజాతి కెంపులయొక్క, సీ...సలలిత మత్తకోకిల లోచనస్యతిః దనరారుఁ గురువింద మనెడు కెంపు' అని రత్నశాస్త్రము. కందశ = మొలకలయొక్క, దశ = చెక్కలతోడ, ప్రతిమ = సరియైన, అఘ్రికరోదర = పాదతలహస్తతలములును, అధరక్ = మోవియుఁగల, ఒక్త బాలక్ = ఒకబాలికను, కనుంగొనెక్ = విష్ణుచిత్తుఁడు చూచెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు శృంగారవనవిధిలో నీడలు దేతుడు తెల్లని నున్నపురంగుల యరఁగు చెట్టుల నీడలచేత మరకత మయమైనట్లు కనబడుచుండఁగా దాని సమీపమనందలి తెల్లదామరకొలని చెంగట నొక్క తులసీవనమందు శుభలక్షణలక్షీతురాలగు నొకస్త్రీకి శువును జూచెనని భావము.

చ. కనుఁగొని విస్మయం బొదవఁగాఁ గదియం జని సౌకుమార్యముక్  
దను రుచియు న్సులక్షణవిఠానముఁ దేజముఁ జెల్వుఁ గొంత నే  
పనిమిష దృష్టిఁ జూచి యహఃహో యనపత్మ్యన కమ్ముకుందుఁడే  
తనయఁగ నాకు నీశిశువుఁ • దాఁ గృప నేసె నటంచు హృష్టుఁడై.

టీ. కనుఁగొని = చూచి, విస్మయంబొదవఁగాక్ = ఆశ్చర్యమగురింపఁగా, కదియంజని = సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యముక్ = సుకుమారత్వమును, తనురుచియుక్ = దేహకాంతియును, సు...ముక్ = సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, విఠానముక్ = సమాహమును, తేజముక్ = తేజస్సును, చెల్వుక్ = సౌందర్యమును, కొంతనేపు = కించిత్కాలము, అనిమిషదృష్టిన్ = అపప్రపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = వీక్షించి, అహహః = ఆశ్చర్యము, అమ్ముకుందుఁడే = అవిష్ణుదేవుఁడే, అనపత్మ్యనకున్ = సంతానములేనివాడనగు నాకు, తనయఁగన్ = కూఁతుఁగా, ఈశిశువున్ = ఈబిడ్డను, తాన్ = తాను, విష్ణువతుట, కృపనేసెన్ = దయచేసెను, అటంచు = అనుకొని, హృష్టుఁడై = హర్షముగలవాఁడై

క. కొని పోయి ధర్మగేహిని

కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి • యాయమయును జేఁ

పు నిజ స్తన్యంబులచేఁ

బెనిచె న్నో మొప్ప నిట్లు • పెరుగఁ గ్రమమునక్.

6

టీ. కొనిపోయి = ఆశిశువును దీసికొనిపోయి, ధర్మగేహినికిన్ = తనభార్యకున్, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో, ఒసంగన్ = ఇయ్యఁగా, పొంగి = సంపాదించి, ఆయును

యును=అయ్యయ్య, చే... చేన్ - చేఁపు=ఉద్రేకించుచున్న, నిజ స్తవ్యంబులచేన్ - నిజఁ  
స్వకీయములగు, స్తవ్యంబులచేన్ =చనుఁబాలచేతను, గోము=గారాము, ఒప్పన్ =  
పొందిక యగునట్లు, పెనిచెన్ =సాఁకెను, ఇట్లు పెరుగన్ =ఈవిధమున బెరుగుచుండఁ  
గా, క్రమమునన్ =క్రమక్రమముగా నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

నీ. వాతెఱ తొంటికై వడి మాటలాడదు,

కుటిలవృత్తి నహించె \* గుంతలంబు

లక్షులు సిరులురా \* నఱచూడ్కిఁ గనుఁగొనె,

నాడించె బొమగొని \* యాననంబు

ననుగొమ ల్నెగయ వాఱు ముపేక్షఁ గడకొత్తై,

బాణిపాదము లెఱివాఱు దొడఁగె

సారెకు మధ్యంబు \* దారిద్ర్యములచెప్పె,

తొచ్చోర్వ కిటులోఁగఁజొచ్చె మేను

తే. పట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు \* వెట్టుకొనియె

నాభి నానాటి కీగతి నాటిపొందు

చవుక యైనట్టి యిచ్చటఁ \* జనదు నిలువ

ననుచు జాతినకరణి బొంబంబు జాతె.

7

టీ. వాతెఱ=అధికోష్ఠము, తొంటికైవడిన్=పూర్వమువలె, మాటలాడదు=  
సుఖాపింపదు, (యానన ప్రాదుర్భావము కాఁగానే రాజసము హెచ్చె ననుట.),  
గుంతలంబులు=తలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తి=కుటిలవ్యాపారమును, ఎహించెన్=ధరి  
యించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కౌటిల్యమును దాల్చె నని యర్థ  
ము, వంకర లాయె నని భావము.), అక్షులు=కన్నులు, సిరులురాక=సంపదలు దమకు  
రాఁగానే, అఱచూడ్కి=సగముచూపు చేత, కనుఁగొనెక=చూచెను. (చిన్న నాటి  
వలెఁ జూడ దని యర్థము, యావనాతిశయముచేత రక్త శ్రేణి నీలవర్ణములు గలిగి  
మెఱుఁగెక్కి విలాసములు గలిగె నని భావము.), ఆననంబు=ముఖము, బొమగొని=  
కనుబొమముడివైచి, ఆడించెక=కదలించెను. (పరిహాసమునకు బొమలాడించెనని  
యర్థాంతరము. మొగము చిట్లించుకొనె నని యర్థము, జన్మనమునఁ గనుబొమలకుఁ  
గాంతియొక్కె నని భావము.), చనుఁగొమల్=స్తనాంకురములు, నెగయన్=ఎగయఁ  
గా, వాఱుము=తొమ్ము, ఉపేక్షన్=ఒప్పురికించుటచేత, కడకొత్తైన్=అవలద్రోఁచెను,  
(స్తనములనియెడు ఎత్తవ్వంతరములుగలఁగానే తన్నుపేక్షించి చేరనియొక మూలకుఁ  
ద్రోచె నని యర్థము. జన్మనముందుఁ జన్నులు చెన్నుమీఱె నని భావము.), పాణిపాది

ములు=కరపాదములు, ఎఱ్ఱవాఱఁదొడఁగన్=కినుకచేత నరుణవర్ణము వహించెను, (యావనము రాఁగానే కాలు సేతులు మిగులఁ దొగరు జగియొక్క నని భావము.), సారకు=మాటిమాటికి, మగ్ధంబు=నడుము, దార్పిద్యముల=తనలేములే, చెప్పెక్=ఉచ్చరించెను. (తన లేమియే తెలుపునుగాని పిన్న నాఁటివలెఁ గలిమిఁ జెలుపదని యర్థము, నడుము సన్నమయ్యెనని భావము.), మేను=శరీరము, తొవ్పొర్వక=మును పటివలె మాలిన్యమునోర్వక, ఇటు=ఈప్రకారముగా, లోఁగఁజొచ్చెక్=సంకోచింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరకము హెచ్చయ్యెనని భావము.), నాభి=పొక్కిలి, పట్టిగాంభీర్యమొక్కఁడు = ప్రయోజనములేనియొక్క గంభీరతను, పెట్టుకొనియెన్ = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటియట్లుగాక బెట్టుగా నుండె ననియర్థము. మిక్కిలి లోఁతాయె నని భావము. నానాఁటికిక్ = నాఁడునాఁటికి, ఈగతిక్ = ఈవిధముచేత, నాఁటిపాండు = అలనాఁటిన్నే హము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లిద మైనట్టి, ఇచ్చటక్ = ఈయనుశరీరమందు, నిలువఁజనను = ఉండఁగూడదు, అనుచు=ఇట్లని, జాతీనకరణిక్=పదలిపోయినట్లుగా, బాల్యంబు = పసితనము, జాతెక్=తొలఁగిపోయెను.

శా. హేమాభాంగవిభాధరారుణిమహాక్షేందుప్రభాశ్రీలఁద

ద్భామారత్నము నొందదయ్యె మును దత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలక్  
శ్యామాత్వం బలిగర్వధూర్వహకచఃచ్ఛాయాచ్ఛటం గాంచె నౌఁ  
గా మున్నుర్విశిరఃప్రధాన మనువాక్యం బ్రమ్మెయిం దప్పునే. 8

టీ. తద్భామారత్నము=ఆకన్యారత్నము, మును=మొదలును, హే...లక్-  
హేమాభాంగవిభా - హేమ=బంగారుయొక్క, ఆభా = కాంతిపండికాంతిగల,  
అంగ=నెమ్మేనియొక్క, విభా=పచ్చనికాంతియొక్కయు, అధరారుణిమ-అధర =  
వాతెఱయుక్క, అరుణిమ=ఎఱ్ఱనికాంతియొక్కయు, ఎక్షేందుప్రభా - వక్త్ర=నె  
మ్మొగముయొక్క, ఇంచుప్రభా=చంద్రకాంతియొక్కయు, శ్రీలక్=సంపదలచేత,  
తత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలక్ - తత్తత్=ఆయా, వర్ణ=వీతరక్తములగు ఎన్నెలను, యుక్త  
=తగినట్టి, ఆఖ్యలక్=నామధేయములను, పొందదయ్యెక్=పొందనియదియ్యెను.  
అ...టక్ - అలిగర్వధూర్వహ-అలి=తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ=గర్వముయొక్క,  
ధూ=భారమును, పహ=పహించిన, కచ=క్రొమ్ముడియొక్క, ఛాయా = నీలకాం  
తులయొక్క, ఛటక్=సముదాయముచేత, శ్యామాత్వంబు=శ్యామలవర్ణముగ లిగినద  
నుటను, 'శ్యామాయావన మధ్యస్థా' యని యునికింజేసి యావన మధ్యస్థభావము  
ననుట. కాంచెక్=పొంచెను, ఔఁగా=యుక్తమేకిదా, మున్ను = పూర్వమందు,  
ఉర్విక్=భూమియందు, శిరఃప్రధానమును=శిరస్సేప్రధానమనియెడు, వాక్యంబు=



మాట, 'సర్వస్యగాత్రస్య శిరఃప్రధాన' మ్మనియెడు వాక్యము. ఎమ్మెయిన్=వీరి తిచ్చేనైనను, తప్పనే=తప్పనా, తప్పదనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారుపన్నెగలిగి యున్నదానివలన నొండె, అగ్ర తోష్ఠ మెఱ్ఱఁగానుండినదానివలన నొండె, నెమ్మొము చంగురుపన్నెగలిగి యుండిన దానివలన నొండె, తత్తద్వర్ణానుసరణముగా హేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖి యనియెడు నిట్టి నామములు విహింపక తేఱులతో దీటుగు నల్లని తలవెండ్రుకల 'కొంతి కనుగుణముగ శ్యామ యను నామము వహించె ననియును, శ్యామయన యానన మధ్యస్థురాలనియును సర్వశరీరమంగు శిరమే ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకొంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె ననియును భావము.

క. ఆయతభుజైకచక్రం

దాయదుపతి దొమ్మిఁ గెలువ + నడరు మరుని కా

లాయనచక్రపరంపర

లో యన నుంగరపుఁగురులు + యువతికి సమర్థు.

9

టీ. ఆ...డు - ఆయత=నిడువయగు, భుజ=భుజమంగు, ఏక=ఒక్కటైన, చక్రండు=నుదర్శనచక్రముగల, ఆయనపతిన్=ఆప్రసిద్ధుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిక్=క్రందుకయ్యముచేతను, గెలువన్=జయించుటకొఱకు, అ...లో - అడరు=విక్ర మించుచున్న, మరుని=స్మరునియొక్క, కాలాయనచక్రపరంపరలో-కాల=నల్లనైన, ఆయన=ఉక్కుతోఁజేయఁబడిన, చక్ర=చక్రములయొక్క, పరంపరలో=సమాహ ములో, అనన్=అనునట్లు, ఉంగరపుఁగురులు=కుటిలకుంతలములు, యువతికిన్=ఆ యువదకు, అమరున్=ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహింపఁ గలదియై యున్నది గావున నొ క్కచక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్వోగించిన మనస్థు ధుని యుక్కుచక్రముల గుంపులో యన్నట్లా యువతియొక్క యంగరములుగాఁ బ్రకాశించుచున్న తలవెండ్రుక లొప్పు నని భావము.

తే. సకలసీమంతిని లోకసమతిశాయి

భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసఁ + బద్మగర్భః

డనఁగఁ గర్పూరతిలక రంజోవదాత

ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి + పడఁతి కమరు.

10

టీ. పడఁతికిన్=ఆ స్త్రీకి, పద్మగర్భఁడు=బ్రహ్మదేవుఁడు, స...లు - సకల =సమస్తమైన, సీమంతిన్=స్త్రీలయొక్క, లోక=జనములను, సమతిశాయి=మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, భాగ్య=భాగ్యముగల, వర్ణ = అక్షరములయొక్క, అవళులు=

పబ్బలను, వ్రాసెనగన్=లిఖయించెనోయనునట్లు, కర్పూరతిలక=కపురంపుడిల కముయొక్క, రజః=పరాగముచేత, అవదాత=ధనిశవర్ణముగల, ఫాలమునన్=నెన్ను దుటియందు, కుంతలశ్రేణి=ముంగురులగుంపు, అమరున్=ప్రకాశించును.

తా. కర్పూరతిలకముయొక్క పరాగముచేతఁ బెల్లనైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లాలయు చుండఁగా నీ యమయొల్ల పల్లవాధరలకంటె నధిక తమ భాగ్యము గలది యగు నని తమ్మిచూలి వ్రాసిన శుభాక్షరములవలె నుండు నని భావము. వస్త్రాశ్చేత్త.

శా. సైరంధ్రు) ల్పయి కెత్తి కజ్జలముఁ బుట్టుశ్రేణికం దీర్చ వా  
లారుంగన్నులమీఁదఁ జూచుతటి ఫాలాంచచ్ఛతుర్థినిశా  
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర) మక్కనుటఁగాఁ బర్యేందుఁ డాత్మప్రభా  
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దద్గతవిభాఁచోరంబనుక లోకముల్. 11

టీ. వక్త్రము=ముఖము, సైరంధ్రులు=అలంకరించెడు శ్రీలు, పయికెత్తి=ముఖమును పైకెగయెత్తి, కజ్జలముక=కాటుకను, పట్టుశ్రేణిక=లొంగలితెప్పలయందు, తీర్చ=దిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నులక=నెటిసోగలగు నేత్రముల చేత, మీఁదక=ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతటిక=ఈక్షించునప్పుడు, ఫాల=లలాటమనియెడు, అంచత్=ఒప్పుచున్న, చతుర్థినిశా=చవితినాటిరాత్రియందు, స్ఫారేందుక-స్ఫార=ప్రకాశించుచున్న, ఇందుక=చందురుని, కనెక=చూచెను. అక్కనుటఁగా=అచూచుటచేత నేకదా, పర్యేందుడు=పున్నమనాటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు-ఆత్మ=తనయొక్క, (ముఖముయొక్కయనుట.), ప్రభా=కాంతిలయొక్క, సోరుండు=ముచ్చ, ఉండఁగక=కానవచ్చుచుండఁగా, తన్నుక=ముఖముననుట, లోకములు=జనములు, తద్గతవిభాసోరంబనుక-తత్=అచంద్రుని, గత=పొందిన, ప్రభా=కాంతియొక్క, చోరంబనుక=దొంగయనును.

తా. సైరంధ్రులు ముఖమును పైకెత్తి తెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా వికాలము లగు నేత్రములచేత స్వభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాటమనియెడు చవితినాటి చంద్రుండు గనఁబడుటం జేసి యా దోషంబున నీ మొగంబుఁ జూచిన వారెల్ల ముఖకాంతి దొంగిలిన పూర్వచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ నెమ్మొగమే చంద్రుని కాంతిని దొంగిలించిన దని నచింత రియును నించువలనఁ గాంతిచే ముఖచంద్రుల కభేద మనియును భావము.

చ. కనుఁగవఁ దన్నుఁ గెల్వఁగ మృగం బలసూడున కిందురేతు నే  
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమఁభాధ్యత లేమి నతండు గొంకఁ దా

నినుపఁ జన న్నగం దనదు • నెత్తుటఁ బొట్టిడుకొంటకాక వా  
ననక యన న్మొగం బమరుఁ • జామకు ఫాలము పచ్చికస్తురిక. 12

టీ. మొగంబు=ముఖము, కనుగవక=నేత్రద్వయముచేత, తన్నుక=మృగంబుననుట, గెల్వఁగక=జయింపఁగా, మృగంబు=ఇట్టి, అలనూడునకుక=అవిరోధమునకు, నేను=మృగమనుట, ఇంగుక=చంద్రుని, రేఁకుక=ప్రేరేఁపును, అని=అనుచు, రుచిదక్కక=కాంతిదప్ప, తత్పరిమళాధ్యత-తత్=ఆముఖమందలి, పరిమళ=పరిమళమువంటిపరిమళముచేత, అఘ్రత=చాలియుండుట, లేకుక=లేకుండుటచేత, అతండు=అచంద్రుఁడు, కొంకక=సంకోచింపఁగా, తాక=ఆమృగము, నినుపక=నింపుటకు, (నిండించుటకనుట.), చనక=పోవఁగా, పగక=చలముచేత, తనగు=ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటక=రక్తముచేత, బొట్టిడుకొంటకాక=తిలకముపెట్టుకొనుటకొని, వాసనక=వాసనకొ, అనక=అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తురిక-ఫాలము=లలాటముయొక్క, పచ్చికస్తురిక=అర్ధికస్తురిచేత, చామకు=ఆశ్యామకు, అమరుక=ఔష్యను.

తా. ఆశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందలి కస్తూరితిలకముచేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, నాముఖము తనయందలి కస్తూరియొచేత నిట్టిని జయింపఁగా నాపగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్పుటకు నతనినిఁ దురమ్మన, ముఖమునకువలెఁ దనకును గాంతియున్నదే కాక, పరిమళము లేమింజేసి యతండు సంఘించుచుండఁగా నా మృగమనఁగా గస్తూరీ మృగమగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ బూనుకొనఁగా నిదియంతయు సహింపక యామొగము మృగమునెత్తుటిచేతఁ దిలకముంచుకొనెనేకాక వాసనకొనుటఁ గాదనియును సమస్త పరిమళములు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నవనియును భావము.

తే. కడిది విలు చేది గుటికిలఁకఱచి నిలుపు

మరుని కువలయశరము కంఠములబోలుఁ

దార కడకంటికి నారె • చేరిచేరి

వేగ మగుడ సలజ్జదృగ్విభ్రమములు.

13

టీ. తార=కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికి=నేత్రాంతముననుటకు, నారె=మాటిమాటికి, చేరిచేరి=ప్రవేశించిప్రవేశించి, వేగన్మగుడన్=శీఘ్రముగా మరలుచుండఁగా, సలజ్జదృగ్విభ్రమములు=సలజ్జ=సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్=చూపుటయొక్క, విభ్రమములు=విలాసములు, (ఇదికర్తృపదము), కడిదివిలు-కడిది=బలువగు, విలు=ధనుస్సును, చేది=అకర్షించి, గుటికిల=అత్కనిదికొనుటకు, (ఇచ్చటఁ జతుర్థి పక్షి), తలకఱచి=పంజ

విగ్రయః బట్టుకొని, ని...లన్ పోలున్ - నిలుపు=నిల్వబట్టిన, మరుని=మన్మథునియొక్క, సవలయశరము=కలువతూపుయొక్క, కంపములఁబోలున్=చలనములను బోలును.

తా. ఆనెలఁత మెఱుఁగెక్కిన కడకంటిచూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిలు, పూని తివిచి గుఱికుదురునంతకు నల్లెత్రాటికి ధనుర్దండమునకు నడుమఁ జలింపించుచున్న కలువబాణములవలె నుండె నని భావము.

తే. నవ వయస్సీధుమదముచే • శ్రవణకూప

ములఁ బడెడు శంక నలువ చాపలము లుడుగ

నిడిన శృంఖల లనఁ గాటుకిడిన దీర్ఘ

పక్షురేఖలఁ గనుదోయి • పడఁతి కలరు.

14

టీ. నవ=నూతనమైన, వయః=వయస్సునియెడు, సీధుమదముచే=మద్యమదముచేత, 'మైరేయమాసవ సీధు'విని యమరము. శ్ర...లన్-శ్రవణ=చెవులనియెడు, కూపములఁ=నూతులయందు, పడెడుశంకఁ = పడునను సంశయముచేత, నలువ=చతుర్ముఖుఁడు, చాపలములుడుగఁ = నేత్రముల చంచలభావములు తగ్గునట్లుగా, ఇ...నక-ఇడిన=ఉనిచిన, శృంఖలలనఁ=సంకల్గనునట్లు, కా...లఁ-కాటుకిడిన=కాటుక బెట్టుకొనిన, దీర్ఘ=నిడుదలగు, పక్షు=తెప్పలయొక్క, రేఖలఁ = రేఖల చేతనే, కనుదోయి=నేత్రద్వయము, పడఁతికిఁ-ఆగోదాదేవికి, ఆలరుఁ=ప్రకాశించును. ఈపద్యమందు సీధుమద మనఁగా గజమద మని యర్థము చేసిన పక్షమున సీధు కూప పతన శృంఖలాది పదములవలన గజము సువ్యోతమాన మగుచున్నది గాన, నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్షమున సీధు ఎనఁగా గజనేత్ర మదమునకుఁ జేరైనను పంశ కరీరకరికలభాది శబ్దంబుల నలె గ్రహింప వలయును.

తా. ఆ పడఁతియొక్క నిడువారిక లగుచు వీనుల వెఱకు నున్న కాటుక కన్నులు తమయందలి యాసన మను సారాయి మదము చేతఁ జెవులను నూతులలోఁ బడకుండననియు, సీధువనఁగా గజనేత్రమద మను నర్థమున నేనుఁగులు మదించినప్పుడు నేత్రములలో మదముచేతఁ గన్నెలుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీకన్నులును శ్రవణ కూపములందుఁ బడునో యను సంశయముచేత వాని చాంచల్య ముడుగునట్లుగా నేనుఁగులకుం బోలెఁ జతుర్ముఖుఁడు సంకల్గు వేసెనో యన్నట్లు తఱచు నెండుకలుగల తొంగలి తెప్పలలోఁ గూడి ప్రకాశించు చున్నవి భావము. అలం. రూపకానుసానితోత్పత్తి. శ్లో. 'దానం కఫాలయో సీధు ర్ఙ్గోశ్చ్యోహ్యోస్తు సాగరః, కరాగ్రే నీకర స్సింహం స్రవాగ్రే మేహనే మదిః. హృదయే ఘర్మ సలిలం మేఘస్తు చరణప్రజే, సంజ్ఞ యాప్తమదాహ్మ్యేతే జాయంతే భద్ర దంతినః' అని గజమదవిభేద మెఱుఁగవలయును.

చ. అనయము రాగ మొప్ప సహజాననచంద్రకటాక్షపంక్తి ప

ర్విస నఘశంక గర్జ మను శ్రీ మఱు వెట్టు జెలంగి చెండుగొ

ట్ట నవనిబడ్డ కమ్మ మగుడం గొనునంతకు నంసపాలి నం

గన యిడి దాచు పేర బెరకర్ణము కమ్మపయి దళుక్కనన్. 15

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, రాగము = ఆసురాగము, ఒప్ప = స్ఫుటముగా, స... క్తి = సహజ = తోఁబుట్టువగు, అనచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష = క్రేగంటి చూపులయొక్క, పంక్తి = చాలు, పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, అఘశంక = పాపమువచ్చుననెడుసందియముచేతి, కర్ణమును = వీననియెడు, (కర్ణము శ్రీకృష్ణమునెనున్నది గనుకను శ్రీకృష్ణము లక్ష్మీరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను.) శ్రీకృష్ణ = సిరిసి, అంగన = అయింతి, చెలంగి = విజృంభించి, చెండుగొట్టె = కందుక దీని సలుపుచుండఁగా, అనిబడ్డ = భూమిపైబడిన, కమ్మ = కర్ణభూమిమును, మగుడన్ = మరల, గొనునంతకు = గ్రహించుటకు, అంసపాలి = అంస = భుజాగ్రముయొక్క, పాలి = ప్రదేశమును, ఇడి = ఉంచి, దాచుపేరన్ = గుప్తముచేసెడునెపముచేత, పెరకర్ణముకమ్మ = రెండవీనుతాటంకము, పయిన్ = ఉపరిభాగమును, తగకమ్మనన్ = తళుక్కుని మెఱయఁగా, మఱువెట్టు = మఱుగువెట్టును. ఆపన్నాపముచే నుత్పేక్షగలిగియున్నది. అది గమ్యకర్తృశ్రీయన్నది రూపకాలంకారము.

తా. లోకమందు బుజ్యాంగన యగుసహోదరి వట్టి చెవుల నుండఁగా నరుఱుడు చూడఁగూడకు కావున, నీయంగన శ్రీకృష్ణమువంటి తన కర్ణమునెడులక్ష్మీతాను జెండు గొట్టినప్పుడదరి క్రిందబడిన కమ్మను దాను మరల దీసికొనుటకు నాచెవికి సహోదరుడగు మొగమయెడు చుగ్రుడు సూడకుండు నాచెవి దన భుజాగ్రమందుంచి దాచుచున్న దనియెడు నెపముచేతి నాకర్ణమును గనబడకుండఁ జేయనియును, శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకిచెవి దాచినప్పుడు రెండవచే కమ్మపై దళుక్కుని మెఱయిచున్నదనియు భావము.

శా. నాసాచంపకత న్సుగంధ మచటన్ రా భృంగముల్ గ్రోల సం

త్రాసం బందియు బల్కుచో నలము వంక్తిం బేల నా నేల య

దే సారభ్యము లేదు కుండములుగా వే దంతము ల్లానినా

డాసక్తి బ్రతిబింబదంభమున నేలా వ్రాల దజాతికిన్. 16

టీ. నాసాచంపకత = నాసా - నాసికియనియెడు, చంపకత = సంపెంపువృక్షగుఱుచేత, సుగంధము = అ సంపఁగెవాసన, అచటన్ = అముఖమును, రాన్ = వచ్చుచుండఁగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, గ్రోలన్ = అస్వాదించుటకు, సత్రే సంబు = భయమును, అందియున్ = చెందియును, పల్కుచోన్ = అయిదిదపలుకునప్పుడ

నక్రీంబు=ముఖమును, అలము నేల=ఏటికిముసరుకొనును, నాన్=అనగా, ఏల= ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపదగావాసనవిరోధమునుట.), అందు-అముఖమందు, ఏసార భ్యములేను=ఏ పరిమళములేదు (అన్ని పరిమళములునున్నవనుట.), దంతములు=రదనములు, కుండములుగావే=మొల్ల మొగ్గులుగావా, కానినాడు=కానియెడల, తజ్జా తిక్కిన్=అభ్యంగజాతికి, అసక్తిన్=శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ=ప్రతిఫలన మనియెడు, దంభమునక=నెపముచేత, వ్రాలక-వ్రాలుట, ఏలా=ఏమియక్కఱు.

తా. అయువిదనాసిక సంపెంగపూవునలె నుండు ననియును, ముఖమందు నా సంపెంగ వాసనలకు భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర నొంచియు మరల మాటలాడు నప్పుడు మఱియొక పరిమళము రాగా దానికొఱకు ముసరుననియును, సర్వ పరిమళములు ముఖమందు గలననియును, దంతములు మొల్ల మొగ్గులనలె నుండు ననియును, కుమ్మెదలు ముఖము మీదగఁ దిగుననప్పు డాదంతములమీదగఁ బ్రతిఫలించుననియు భావము. వ్యాజ్యోక్తి, భ్రాంతిమదతికయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖసామ్యంబు రా మున్ను జలజభవుఁడు

సరసిరుహపత్త్రినేత్ర కంఠర యొనర్చె

జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు

శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ.

17

టీ. జలజభవుఁడు=తమిషిచూలి, మున్ను=పూర్వమందు, శంఖ...బు-శంఖ=శంఖముతోడి, సామ్యంబు=సరియగుట, రా=వచ్చునట్లు, సరసిరుహపత్త్రినేత్ర=తమిషి తోకులవంటి కన్నలుగల యాపొలఁతయొక్క, కంఠర=కంఠమును, ఒనర్చె=నిర్మించెను. జవ్వనము=యాసనము, వచ్చి-ప్రార్థనార్థమిచ్చి, వెండి-మగల, సా...న-నగు, సాక్షాత్కరించు=ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున=శంఖమున, ను...ర్చె=ననుచును, గంధసారచర్చ-గంధసారముంచిగంధముయొక్క, చర్చ=పూతచేతను, చేసె=జనర్చును.

తా. ఆ సరసిజాతీ కంఠము శంఖముతో నను మగు నట్లు బ్రహ్మమున్నొనర్చె ననియును, యాసనమువచ్చి గలదము పూతచేత భవభగ్గమును గలుగఁజేసి ప్రత్యక్ష శంఖము నే చేసెననియును, దీనివలన బ్రహ్మకంటె యాసనమే యధిక తరమనియును భావము. అలం. ఉపమా. గ హ్యోత్పేక్షలు.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ

తమున నెగడుమంద్రమధ్యతారత్రిస్తా

సములకుఁ దీర్చిన రేఖల

క్రమమగు రేఖాత్రయమునఁ గంతం బమరుక.

18

టీ. క...నక-కమలదశేక్షణ = తామరతేకులపరికరములుగల యానెలతయొక్క, సంగీతమునక = గానమందు, నె...తుక-నెగడు = ప్రశస్తములగు, మంద్రమధ్యతార = మంద్రము, మధ్యము, తార మనియెడి, త్రి = మూడియొక్క, స్థానములకున్ = ప్రదేశములకు, తీ...నక-తీర్చిన = దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతు రేఖలక్రమముగల, రేఖాత్రయమునక = విభిన్నత్రయముచేతను, కంతంబు = కంఠము, అమరుక = ఒప్పును. 'మంద్రస్తు గంభీరే తాకోఽశ్యుచ్చైస్త్రయస్త్రీషు, విలంబితం ద్రుతం మధ్య' మ్మని యనురము. 'యస్యాస్తినోగ శే రేఖా దృశ్యం తే సా పతివ్రతా' యని సాముద్రిక శాస్త్రము.

తా. ఆముమ పాటఁబాడు నప్పుడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెడు స్వరములు మూడు పుట్టుటకు స్థానములయిన వని గుఱుతు కొఱకు మూడు రేఖలున్న వో యనునట్లు కంతమున మూడు గుఱులు ప్రకాశించు నని భావము ఉత్పేక్షలంకారము.

తే. లలన మృదుబాహుబిసయుగలతలు గడఁగి

బిసలతాశ్రీలనెల్లను \* వెన హరించె

మఱి హరింపంగఁ గా యవి \* నెఱులు విటిగి

సారె దనునూత్రఁ దంతులఁ \* జరపుచుండు.

19

టీ. ల...లు-లలన = అత్తీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు = భుజములనియెడు, బిస = తామరతూడులయొక్క, యుగ = జంటయొక్క, లతలు = తీరగెలు, కడఁగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను - బిసలతా = లోకమందలి తామరతూడులయొక్క, శ్రీలనెల్లను = సంపదలనన్నిటిని, వెనక = వేగముగాను, హరించె = కైకొనియెను. మఱి = మరల, హరింపంగఁగా = గ్రహింపఁగా నేకదా, అవి = తూడులు, నెఱులు = పూర్ణత్వములు, విటిగి = విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తను యాత్రక = దేహయాత్రను, (శరీర షోషము ననుట.), తంతులు = నూలిపోగులచేతను, జరపుచుండుక = కడపుచుండును.

తా. ఆముమయొక్క కోమలము లగు బాహువు లనియెడు తామరతూడులు చెలరేగి యెల్లతూడుల కాంతిసంపదల నపహరింపఁగా నవి గుంపు చెదరి మఱియొక విధముచే బ్రతుకఁ జాలక నూలిపోగులు వడికికొని శరీరయాత్ర గడపు నని యును, తామర తూడులు విటిగెనేని వానిలో నూలిపోగు లుండు ననియును భము. అలం. రూపకానుప్రాణితగమ్యాత్పేక్ష.

మ. తభుకొత్తు న్నుజ్జర్తి వజ్ర ఘృణి సూత్రసూత్రహరిస్సృర

త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్సల్పవిస్తారదై

ర్ష్యులనత్తిర్యగురస్తటం బనువివాహంచన్మనోజాత పా  
టల దంతచ్ఛదబోడబాసికము దండల్యోలె గేల్లింతికి. 20

టీ. ఇంతికిన్ = ఆశ్రీతికి, కేళ్లు = హస్తములు, భు...స్మృణి = భుజిస్తోంది = బాహుపురులయందలి, వజ్ర = మగతాలయొక్క, స్మృణి = కాంతులనియెడు, నూత్ర = దారములచేత, న్యూత = కూర్చుండిన, హార = పూవులపేయలయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కలికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలయట్టియు, సుచద్యయ = చనుదోయికి, ఉపరి = పైఁగాను, గళాధః = గళ = కంఠమునకు, అధః = క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తార = వెడల్పుచేత, ధైర్య్య = పొడవుచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్నట్టియు, తిగ్ర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబను = వత్సస్థులమనియెడు, వివా...చ్ఛద - వివాహ = పెండ్లియందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మన్మథుని యొక్క, పాటల = ఎఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛద = వాతెఱగల రతీదేవియొక్క, బోడబాసికము = శిఖరములేని బాసికముయొక్క, దండల్యోలెన్ = ఇరుగడలవ్రేలుచున్నదండల నలె, తగుకొత్తు = మెఱయును.

తా. ఆయింతియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను గుచముల కెగువగా నున్న ప్రదేశము కొంచెము వెడలుపును బొడుపును గలిగియున్న దనియును, భుజిర్తులయందలి వజ్రకాంతు లావత్సప్రదేశ మందలి పూల దండలయందుఁ బ్రతిఫలించగా నా మొగ్గలచేత నది విచిత్ర వర్ణముగలది యై మన్మథుఁడు రతీదేవిని వివాహ మైనప్పుడా రతీదేవి ముఖమందుఁ గట్టిన బాసికము నలె నే యుండె ననియును, హస్తములు రెండు నా బాసికమునకు రెండుపార్శ్వములయందు వ్రేలు చున్న దండల్యోయనునట్లును ఉండె నని భావము.

చ. ఒదవెడు జవ్వనంబు వెలికొత్తగఁబయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి బి  
టదుమంగ లేతలొట దిగ \* నాకకుమీఱను లేక వత్సపుం  
జదువునఁ బ్రక్కల న్మెఱసి \* చప్పటలై మఱి లావుగూడఁ బైఁ  
బొదలె ననంగఁ బిక్కటిలె \* బొట్టుక చన్నులు నాడునాటికి. 21

టీ. పా...లు - పొట్టుక = ఆ పొలఁతియొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇది కర్తృప్రదము. ఒ...బు - ఒదవెడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యౌవనము, వెలికొత్తఁ గత్ = బైటఁద్రోయఁగా, పయ్యెద = పైటవెఱఁగు, సిగ్గుఁగూడి - లజ్జనుగూడికొని, బిట్టు = గట్టిగా, ఆగుమఁగ = లోపలికిఁద్రోయఁగా, లేతలొట = తరుములొట చేత, దిగ = దిగివచ్చుటకును, అకకుమీఱను = అడ్డకొక్కమింపను, లేక = చాలక, ఎ...నక - ఎత్తుపుక = వత్సస్థులసంబంధియగు, చనుపునన్ = సమర్థుడనుచేత, ప్రక్కల = పార్శ్వములందు, మెఱసి = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = అడఁగినవై, మఱి =



పిమ్మట, లావుగూడక = బలమురాగా, పైబొదలెననంగక = పైకివ్యాపించినవో  
యన్నట్లు, గాఢునాటికిక = దినక్రమమున, పిక్కటిలెన్ = విస్తరిలెను

తా. ఆ యుగ్మలి కుచములను యావనము బయిటఁ ద్రోయు చుండఁగాను  
సిగ్గు వచ్చి పైఁట చెఱఁగఁగోఁ గూడి మరల లోపలికిఁ ద్రోయఁగా నవి లేతవి గా  
వున దిగి వచ్చుటకును బై కెగయుటకును నేరక యురస్థులమందె యొత్తిడిం బడి పా  
ర్శ్వముల కొఱిగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మటఁ గ్రమక్రమముగా లేతటికము నదలఁ  
గానే బలము నచ్చి పైకిఁ బిక్కటిలై ననియును, యావన ప్రాదుర్భాసము కాఁగానే  
చనుదోయి కానబడె ననియును, లజ్జ దోచె ననియును, దరువాతఁ గుదురుట గట్టి  
యుదరమెల్ల నాక్రమించి క్రిక్కిరిసి పిక్కటిలై ననియును భావము.

తే. వృతరఘూత్తమ శాప మొక్కింత విడిచి

విడిచి కడకేగ నప్ప డొప్పుడ కవిసెడు

చక్రయుగ మన తొమ్మియ్యి నాక్రమించి

కొమిరె చన్నులు పృథు చూచుకముల నమరె.

22

టీ. పృ...ము - వృత-అనరించిన, రఘూత్తమ-శ్రీరామునియొక్క, శాపము  
= శపించుట, ఒక్క రెండు = ఒక కొంచెము, విడిచివిడిచి = వదలివదల, కడకేగక = తొలగి  
పోగా, అప్పుడప్పుడ-తరాలమందే, కవిసెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = జక్ర  
విలయొక్క, యుగము అనక = కవయో యనునట్లు, తొమ్మియ్యి = అక్షుస్థలమును, ఒక్కొక్క  
= మెల్లఁగా, అక్రమించి-వ్యాపించి, కొమిరె = ఆ శ్రీయొక్క యనికొని, కొమిరె చ  
న్నులు = ఉడుటుకు చములనికొని, పృథు = కొంచెము పెద్దవియగు, చూచుకములక = చ  
ను మొనలచేత, అమరక = ఒప్పును. చక్రవాకములకు రాత్రియల్లవియోగముగలుగునట్లు  
శ్రీరాముడు సీతాదేవి వియోగ మునుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ శాపమునునదలి యప్పు  
డప్పుడే కలియుమండిన నెల్లుండు నో యా రీతిగానే నెట్లునయై యొండొంటిక  
జీరువయై కుచద్వయము తొమ్మి నాక్రమించె ననియును, ఆపక్షిల ముక్కులవలెనే  
చను మొన లున్నవనియును భావము.

క. తారె ట్లటంగఁ దమ్ముం

జేరిన ముత్తెంపునరులఁ జేడియచన్నుల్

లోరెంటు లుడిచి ఘనమగు

వారు నిజార్జనముఁ జేరువారిని నీరే.

23

టీ. చేడియచన్నుల్ = ఆబాలిక స్తనములు, తారెట్లు = తామెట్లో, అట్లు  
గక = ఆరితిగానే (అనఁగా చుడు స్తనములు వేటుగా చూగిముననుండి వానాటఁ

జేరువకువచ్చి యొరసికొన్నట్లునుట), తమ్ముజేరిన = తమ్మునాశ్రయించిన, ముత్తెంపుసరులక్ = ముక్తాహారములను, లోరెంటులు = లోపలిజంటలను, ఉడిపెక్ = పోడిసెను, ఘనమగువారు = ఘనతగలవారు, నిబాజ్జము - నిజ = స్వకీయమగు, ఆర్జవము = ఓయ్యారమును, చేరువారికిక్ = తమ్మునాశ్రయించినవారికిని, ఈరే = ఇయ్యరా (ఇత్తుగనుట).

తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున నందు లేక కడిసియున్నవి గావున నంగుఁ జేరిన హారములును కుచమధ్యమందు విగ్రహముగ నుండుటకు తావులేక కుచములయందన్నిపేట లొక్కటఁ గూడి యుండు ననియును, ఘనులైనవారు దమవలెనే యుండుటకుఁ దమ యాశ్రితులకుఁ దమ సుగుణము లిత్తురనియును భానము. ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహితతిమిఁది కోపాన + మరుఁడు దివియ

వేగమై పైఁడియొఱతోన + విసరఁ గుట్లు

దునిసి బైటికి నసిధార + దోచె ననఁగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు + కాంత కలరు.

24

టీ. కాంతకుక్ = ఆయింతికి, ఆరు = నూఁగారు, (ఇదికర్తృపదము.) వి...నన్ - విరహి = వియోగులయొక్క, తిమిఁది = సమాహముపైవున్న, కోపాన = కోపముచేత, మరుఁడు = స్మరుండు, తివియక్ = ఒఱలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగముగలవాడై, సీ. 'అప్పరోనికురుంబ మాటులుఁ బాటులు నై వినోదింపంగ నమరగణ' మనియును, క. 'కాచికొనివచ్చితగ నా, నేచినయట్లచటనచట నిలిపితిమునినా, భాచేటును భంగంబును, నైచిత్తముతోకి మునకు నగ్గంబయ్యెకో' అనియునున్న భారతప్రయోగంబుల కలిమి నగుధాతువునకు కిలిమిఆర్థము. పైఁడియొఱతోన = కి నకమయమగునొఱతోఁ గూడనే, విసరక్ = నలుకుటకువిసరఁగా, కుట్లు = ఆయొఱకుట్లు, తునిసి = తెగి, బైటికిన్ = బాహ్యప్రదేశమునకు, అసిధార = కిత్తివాదర, దోచెక్ ఆనఁగఁ = కానవచ్చినను నట్లుగా, కి నకరుచి = బంగరుకాంతిగల, మధ్యలతక్ = కాండీఁగెయందు, అలరుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మనస్సుఁడు విరహులపైఁ దన కధికిమగు కోపము రాఁగా నా కోపాతిశయముచేతఁ గత్తి బైటికిఁ దీయు నంత తడవులేక వేగము పడి పసిఁడి యొఱతోనే యాఖిడమును విడరఁగా నా వేగమునలన నొఱకుఁ గుట్టి యున్న కుట్లుతెగి యాసంకున నా కిత్తివాదర కనబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కాండీఁగెయందు నల్లనికాంతిగల నూఁగారు ప్రకాశించె నని భావము. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

క. అండజగామిని యూరువుఁ

బిండువలపు లాన నాభిబిలము వెడలి చ

స్థాండల నడుమను బ్రాకెడు

కుండలియో యనగ నారు \* కొమరొప్పారు.

25

టీ. అం...లు-అంజనామిని = అహంసయానయొక్క, ఊరుపుచిండు=ఉచ్చాసవాయుసమాహముయొక్క, వలపులు=పరిమళములను, అనన్ = అస్వాదింతుటకు, నాభిచిలము=పాక్కిలియనుచిలమునుండి, వెడలి=బయలుదేటి, చస్థాండలనడుమను=కుచగిరులమధ్యమను, ప్రాకెడు=ప్రాకమన్న, కుండలియోయనగన్ = ప్రాచుః బాహాయనునట్లు, అరుకొమరు - ఆగు=కోమరాజియొక్క, కొమరు=స్థాండర్యము, ఒప్పారు=తనరును.

తా. మఱియు నా హంసయాన యొక్క నూఁగారు పరిమళముగల యుచ్చాస్యవాయువుల నాస్వాదింతుటకై నాభియనియెడు చిలములోనుండి తెలువడి చమ్ములనియెడు స్థాండలనడుమ నెగబ్రాకుచున్న కాలసర్పమో యనునట్లున్నదనియును, సర్పములు వాయు భక్షణము సల్పు ననియును, వాని కున్నత పర్వములనుండు బ్రాకుటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాకు చుండుననియును భావము.

క. అంగన నిలిచిన బాహువు

లుం గౌనును నేటుపఱుచు \* లోకమునకు ర

త్నాంగద కాంచీభేదము

లుం గెళవుల నడిమియునుకు\*లు న్నూఁగారు.

26

టీ. అంగన=అయిలలి, నిలిచినన్ = నిలుచున్నప్పుడు, లోకమునకున్ = మాచెడుజనమునకు, రత్నా...లును-రత్న=మణిమయములైన, అంగద = బాహువురులయొక్క యు, కాంచీ= మొలనూలియొక్కయు, భేదములు=వేరుపాటులును, క...లున్ - కెళవుల=పార్శ్వములయందలియును, నడిమి=మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులున్ = ఉండుటలును, నూఁగారున్ = గోమావలియును, బాహువులున్ = బాహువులను, గౌనును=నడుమును, నేటుపఱుచున్ = వివరించును.

తా. నడుమును గోమలములగు బాహువులును సమకృశములై యున్నవి గావున, వాచు వారి కాభేద మెఱుక పడకుండఁగా భుజకీర్తులును బార్శ్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువుల దెలుపుననియును, మొలనూలు నడుమ నుండుటయును, నూఁగారు నీమూఁడును ఇది నడుమని తెలుపుననియును, నట్లుగానియెడలఁ జేతు లెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియనేర వనియును భావము.

క. తనుమధ్యవలీభంగము

లను గూర్చుగ నవియుఁ దత్కు\*లములయగుటఁ గం

తుని యిడిన పత్తితేకనఁ

జను నొడ్డాణమున నడుము • చామకు నమరుఁ.

27

టీ. చామకుఁ = ఆశ్వామకు, త...ను - తను = నూత్నమగు, మధ్య = నడుముయొక్క, పల్లీ = త్రివళులనియెడు, భంగములను = విఱుగులను, కూర్పఁగఁ = అడుగుటకు, ఆవియుఁ = అవళులును, తత్కులములయగుటఁ = ఆబంగారుజాతిగలవేయవుటచేత, కం...నక - కంతుని = మన్మథుఁడనియెడు నగ సాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచి న, పత్తితేకనన్ = పత్తికట్టునిమిత్తముంచినబంగారు తేకోయనునట్లు, చను = ఓప్పుచున్న, ఒడ్డాణమునక = కాంచీగుణముచేతను, నడుము = మధ్యము, అమరుఁ = చెన్నగును.

తా. నూత్న మగు నడుముయొక్క పళులనియెడు తునుకలకు మన్మథుఁడనుకు పెట్టఁ దలచి బంగారు బంగారుతోనే యడుకుంగావున నావళులు బంగారుతునుక లేయగుట నా మధ్యపళుల నడుమఁ దన పత్తితేకను బంగారు తేకు వేసి యిడికి బిగించె నో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పుగు నని భావము. అలం. రూపకోశాపిఠోత్పేక్ష.

క. లేఁగొండీఁగె నితంబము

వ్రేఁగునఁ ద్రెవ్వుటయుఁ గని విరించి బిగింపఁ

లోఁగి ముడియిడియె వదలుగ

నాఁ గోక స్తని గభీరనాభి చెలంగుఁ.

28

టీ. లేఁగొండీఁగె = లేతయగుమధ్యలత, ని...నక - నితంబము = పిఱుఁదులయొక్క, వ్రేఁగునక = భారముచేతను, త్రెవ్వుటయుఁ = తెగిపోఁగా, కని = చూచి, విరించి = బ్రహ్మదేవుఁడు, బిగింపక = బిగియించుటకు, లోఁగి = సంజేహించి, వదలుగక = విఱ్ఱులేకుండ, ముడియిడియెనాక = ముడివేసెనోయనునట్లు, గోక స్తని = ఆచక్రవాక స్తనియొక్క, గభీరనాభి = లోఁతైనపొక్కిలి (ఇదికర్తృపదము), చెలంగుఁ = ప్రకాశించును.

తా. సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మదేవుఁ డాగోక స్తనియొక్క పిఱుఁదుల భారముచేత లేత కౌను దీఁగె లాగఁ బడి తెగుటఁ జూచి మరల సంధించుటకు యత్నపడి బిగించిన మరలఁ దెగునేమో యని సంజేహించి వదలు వదలుగా ముడి వేసి మరల సంధించిన ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించు నని భావము. అలం. ఉపమేతాపిఠోత్పేక్షాలంకారము.

క. వెలది కటిపేర నిల నొక

పులిసము దిగఁబడియె సింధుఁపులిసపుఁబట్టి

నలువ యది వడఁగఁగాదే

తెలియుట కం దంచపదము + దిరముగ నిలిపె.

29

టీ. సింధు...పక్షిన్-సింధు=నదీసముద్రములయొక్క, పులిసపు=ఇసుక దిన్నియలయొక్క, పక్షిన్=శ్రేణియందు, వెలఁదికిటిపేరక-వెలఁది=ఆ శ్రీయొక్క, కటి=పిఱుఁదనియెడు, పేరక=వ్యాజముచేత, ఇలక = భూమియందు, ఒక పులిసము=ఒక్కయిసుకదిన్నియ, దిగబడియె=తప్పిపోయెను. నలువ=చతుర్ముఖుఁడు, అది=ఆపులిసము, బడఁగఁగాదే=తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటకు=ఎఱుఁగుటకొఱకు, అంచు=ఆసింధు పులిస పక్షియందు, అంచపదము = హంసపాదమును, తిరముగ=సిరముగా, నిలిపె=ఉంచెను.

తా. ఆయమ పిఱుఁదు ఇసుక తిన్నియవలె నున్నదనియును, మున్ను బ్రహ్మదేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును నైకతములు సృజించునప్పుడా పక్షిలో నీయమ పిఱుఁదను నిసుక దిన్నె చేరక దిగఁబడియెను గాన నదియెఱిగి యక్షర పక్షిలో దిగఁబడిన యక్షరమునకు గుఱుఁతుగా నక్కడ హంసపదము పెట్టుట ప్రసిద్ధము గావున, నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట తెలియుట కొఱకా పులిస పక్షియందు సంచరించెడు హంసలయొక్క పదచిహ్నములనియెడు హంసపాదము పెట్టె నని భావము. అలం. వ్యస్తరూపకానుప్రాణిత హేతుత్వేక్ష.

తే. కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు దొడల

పెనుపు నెట్లన్న బొరల శోధన నడంచు

కొన్న యాదోకపాటును + గొప్ప విప్పు

మెఱయు గోర్మిచ్చులును గెంపు + గుఱులు గావె.

30

టీ. కదలి=అరటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రికంబు=పాదాగ్రముయొక్కయు, శోడల=ఊరువులయొక్కయు, పెనుపు=అతిశయమును, తినియించె = లాగికొనెను. ఎట్లన్న=అది యేవిధమననఁగా, బొరల = అరటిపట్టలబొరలయొక్క, శోధన = శోధించుటచేత, (దొంగ వగ్గఱనుండు ఎస్త్రాసులలోని బొరలందుల సోదా చూచుటయనుట.), అడంచుకొన్న=దాచుకొన్నట్టి, అదోకపాటును=గోవుచ్చాకారమును, (ఇదిదొడల పెనుపు), గొప్పవిప్పు = అరటిపువ్వువిప్పుగా, (దొంగ సిగముడి విప్పఁగాననుట.), మెఱయు=ఁయటఁబడునట్టి, గోర్మిచ్చులును-గోల్లునుదొంగలును, (అరటిపువ్వులోని తెల్లనికుసుమలలోఁ గొన్ని గోల్లవలెనుండును వాని నిచ్చటఁ జౌర్యసాధకనఖాకారాయధములుగాఁ జెప్పినాడు. అయరటిపువ్వునందే మఱియొకవిధమయిన కుసుమలకు దొంగలని పేరుకలను), కెంపు=పద్య

రాగమును, అరుణకౌంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు కంపుగనుపడెననుట.), గుఱులు=నిదర్శనములు, కావే=కావా, ఆవుననుట. (ఈ పద్యమునందుఁ గ్రహవ్యత్యయమయినను దోషపహంబు గాదు ప్రయోగములు గలవు).

తా. ఈయమ తోడల సౌందర్యమును, బాదాగ్రముల యొప్పిదమును, ఆరణి చెట్టు మ్రుచ్చిలింపఁగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చెననఁగాఁ, బొరలు విప్పఁగాఁ దొడల యందలి సౌందర్యమును; పువ్వనియెడు కొప్పు విప్పఁగా, నందలి కంపును గేసరములును పాదతల రక్తకౌంతియును నఖాకౌర శత్రుములును సాక్షులై యుండఁగా వేఱు నిదర్శనముతో నక్కఱ లేదని భావము.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల + వారివేని

కరభములు దాస్యములు చేయు + సరసిజాతీ

యూరువుల కెట్ల టన్నఁ బైఁ + దారు మోచు

గొడుగులును నల్ల కలశముల్ + గుఱులు గావె.

31

టీ. వసుధలో=భూమిలో, ఎట్టి శ్రీగలవారివేని=ఏవిధమైనసంపద గలవారి నైనను, కరభములు=హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులకు=పెందొడలకు, దాస్యములు=నరపుడములు, చేయు=చేయును, అటు=అవిధము, ఎట్లన్న=ఎట్లనఁగా, పై=తమమీఁద, తారు=తామ, మోచు=ఎఱించెడు, గొడుగులును=ఛత్రములును, అల్ల కలశములు=అప్రసిద్ధములగు పూర్ణకుంభములును, (దాస్యములుచేసెడువారు తమ హస్తములయందు గొడుగులను జలాహరణమునకుఁ గలశములను దాల్చునుట.), మఱియును త్తమస్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలశాదిరేఖలుండు ననుట. శ్లో. 'అంకుశం కుండలం ఛత్రం యస్యాః పాణితలేభవేత్, పుత్రం ప్రసూయతే నారీ సనః పృథివీపతిః. యస్యాః కరతలే పద్మం పూర్ణకుంభం తథైవచ, రాజపత్నీత్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చ సహమేదతే.' అని సామద్రుకశాస్త్రము. గుఱులుగావె=అడియాలములుగావా.

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము సేయునే కాక, యాయమ యూరువులతోడ సామ్యముఁ జెందనేర వనియును; అవి దాసులై యుండుటకు గుఱులు లేమనిన, నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు గావా యనియును; అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవంతులుగా పునె యీ యమృతవాటికి గాస్యములు సేయుటకుఁ గలుగుననియును; సాధారణస్త్రీలకిది దొగక దనియును భావము. ఉత్తమస్త్రీల చేతులయందు ఛత్రకలశరేఖల నూరు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుత్పేక్షించినాఁడు గనుక నుత్పేక్షలంకారము.

క. వలరాజుకుటుంబము న, గ్గలముగఁ బోషించుకలమఁగర్భములయ్యెన్  
బొలఁతుక జంఘు లతిశ్యా, మల మంజీరస్థ నిబిడఁమరకతకాంతిక. 32

టీ. పా...లు - పాలఁతుక=ఆపాలఁతియొక్క, జంఘలు=పిక్కలు, అ...  
తిక్ - అతిశ్యామల=మిక్కిలి శ్యామలవర్ణములుగల, మంజీరస్థ=అందియలయందున్న,  
నిబిడ=దట్టములగు, మరకత=పచ్చలయొక్క, కాంతిక్=ప్రకాశముచేత, వ...ముక్ -  
వలరాజు=మన్మథునియొక్క, కుటుంబముక్=సంసారమును, అగ్గలముగఁ=అధికము  
గా, పో...లుఅయ్యెన్ - పోషించు=ప్రాచేడు, కలమగర్భములయ్యెన్ = వరిపొట్ట  
లయ్యెను, శ్యామలహరిదవర్ణముల కభేదంబగుటకు 'మరకతమణి స్తంభగంభీరబాహు'  
విని శ్రీకృష్ణకర్ణామృతమునంచును, 'శుకాంకనీలోపలనిర్మితానాం' అని మాఘకా  
వ్య తృతీయ సర్గమందును, సీ. 'అభినవ జలధర శ్యామంబు లగుచోటు లాకు జొంపం  
బుల ననుకరింప' అని విరాటపర్వంబున నునికిం జేసి మరకతంబులయందు శ్యామల  
వర్ణము గలుగునట్లు నిచ్చటఁ జెప్పఁబడియె.

తా. ఆ పాలఁతి పిక్క లతి నిర్మలము లై యుండుటం జేసి పాద కటకముల  
యందలి దట్టమగు పచ్చలకాంతిచే వ్యాప్తము లై వరి పొట్టలవలెఁ బచ్చని నెన్నె  
గలిగియున్న వనియు, లోకమునందు రాజనపుఁ బొట్ట లెవ్వరి కేని పోషణార్థముప  
యోగించుఁ గావున నీ వరి పొట్టలు మన్మథుని కుటుంబ పోషణమునకు మిక్కిలి యు  
పయోగ మగు చున్న వనియును భావము.

తే. ఉవిద నిద్దంపుజంఘుల + నవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లడఁచు లోఁగంటకములు

చాతురుల మించి మఱి దివసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ దలలు వంచు.

33

టీ. ఉ...తుక్ - ఉవిద=ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు=స్నిగ్ధములగు, జంఘలు=  
పిక్కలయొక్క, సవతుక్=సాపత్న్యమును, కోరి=ఆపేక్షించి, కలమగర్భంబులు=  
రాజనపుఁబొట్టలు, గంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జంజాణుమండ్రు  
గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము.), చాతురులక్ = నేర్పులచేత, మించి = అతిశయించి,  
లోక్=తనలోనే, అడఁచుక్=దాచుకొనును, మఱి=పిమ్మట, అవి=అగంటకములు,  
నిలువక=లోపలనిడుడక, దివసక్రమమునక్=నానాట, బాహిరములైనక్=బయల్ప  
డఁగా, తలలువంచుక్=స్నిగ్ధచేత శిరములువంచును.

తా. నిద్దములగు నాయువిద పిక్కలతో రాజనపుఁ బొట్టలు సామ్యము రాఁ  
గోరి తమ యంతర్దోషములు బయల్పడనీక నేర్పుచేత దాచెనే కాక మఱికొన్ని దిన  
ములలోనే యా గంటక దోషము గనఁబడఁగా నా వరిపొట్టలు స్నిగ్ధచేత దలలు

వంచుకొనును, అనఁగా నాయమ పిక్కలు మిక్కిలి నునుపు గలిగియున్న పనియును వరి పొట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను వెనుక వెన్న తీయఁగానే ముండ్లు బయలఁ బడుటయు భారముచేతఁ దలలు వంచుటయును బ్రసిద్ధమని భావము.

చ. ఇలఁగల వస్తు సంతతులఁ కెల్లను గచ్చిడు మత్స్యభావ పా  
టల రుచి యింక వేఱ యొకఁడా లిడ వచ్చు నెలక్కనీట మ  
మృలమిన దెంత ముగ్ధ యిదిఁ యంచు బదాబ్జము లంగుళీముఖం  
బుల నగు నట్లు మించునఖిము లైఱయన్ గొమరారు నింతికి.

టీ. ఇలఁ=భూమియంచు, క...కుఁ ఎల్లను - కల = ఉన్నట్టి, నస్తుసంత  
తులకెల్లను=సమస్త నస్తుసమదాయములకు, మ...చి-మత్=మాయొక్క, స్వభావ=ప్రకృతిచేతనే, పాటల=ఎఱ్ఱని, రుచి=కాంతి, గచ్చిడుఁ = పన్నెఁబెట్టును, ఇంక  
వేఱ=మఱియంతరమగు, ఒకఁడాలు=ఒకవర్గమును, ఇడనిచ్చునే=మాకుఁబెట్టవచ్చునా,  
ఇది=ఈయను, లక్కనీటఁ=లాక్షరసముచేత, మమ్ముఁ=మము, అలమినది=పూ  
సినది, ఎంతముగ్ధ=ఎంత తేలియనిది, అంచుఁ=అనుచు, పదాబ్జములు=అడుగుదమ్ములు,  
(ఇదికర్తృప్రదము.), అంగుళీముఖంబులఁ-అంగుళీ = వ్రేళ్లనియెడు, ముఖంబులఁ=మొగములచేత, నగునట్లు=పరిచాసించునట్లు, మిం...ల్ - మించు=అతిశయించునట్టి,  
నఖముల్=గోళ్లు, మెఱయఁ=ప్రకాశింపఁగా, ఇంతికిఁ=అయముకు, కొమరారున్=ఒప్పును,  
ముగ్ధయన్నంచుకు, “శ్లో. ముగ్ధత్యాద్యాదశం శ్రీకాం మగ్ధత్యాద్యాదశం సృష్టితమ్, అతః  
ఊర్ధ్వం ప్రగల్భితీన్యవిస్థాత్రయ ముచ్యతే.” అని యాధారము.

తా. ఆయను పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షరసమిడఁగా నప్పు డాపాదములు లోకిమందలి సమస్తవస్తువులకు పన్నెఁ బెట్టెడు మాకు వేఱొకపన్నెఁ బెట్టవచ్చునా యది యెఱుంగక యీ ముగ్ధ మాకు లక్కనీరుపూసి నని వ్రేళ్లనియెడు ముఖములచేతఁ బకపక నవ్వుచున్నచో యన్నట్లు గోళ్లు తెల్లఁగా మెఱయుచుండఁగా నాపాదము లాప్పు నని భావము.

క. లలనోపరిపదకచ్చవ

ములు బలిమిమెయిన్ గజప్రభూతగతి శ్రీ

విలసనముఁ గొనఁగఁగాదే

కలిగెన్ గజకచ్చపోగ్రంథకలహం బుర్విక.

35

టీ. ల...లు - లలనా=అయమయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాళ్లనియెడు, కచ్చపములు=తాఁబెళ్లు, బలిమిమెయిన్=బలాత్కారముచేత, గజ = ఏనుఁగులయొక్క, ప్ర...లు - ప్రభూతిగతి=ఓయ్యారపునడకయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, విల



సనముక్త=విలాసమును, కొనగఁగాదే=గ్రహింపఁ గాఁగదా, ఉర్విక్=భూమియందు, గజకచ్చపోగ్రకలహంబు-గజ=వీనుఁగుయొక్కయు, కచ్చప = తాఁబేటియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమయిన, కలహంబు=పోరాటము, కలిగెత్=ఉదయించెను.

తా. ఆలలనయొక్క మీఁగాళ్లు తాఁబేళ్లవలె నున్నవనియును, గజ గమనమునంటి గమనము గలిగియున్నవనియును, ఆకచ్చపములు గజముయొక్క గమన సంపదను హరింపఁగా దానివలన నా యేనుఁగునకును దాఁబేటికిని గలహము సంభవించెననియును, దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్చప సంవాద ము సామెత పుట్టిననియును భావము.

తే. తరుణి తను కాంతి యెదుట నూతనహరిద్ర

తులకు రాలేక యత్యంతమలిన యయ్యె

నౌటఁగా రాత్రి యన నిశః యనఁ దమిసృ

యన నిశీధిని యన త్పవః యనఁగఁ బరఁగె.

36

టీ. నూతనహరిద్ర=పచ్చిపసపు, తరుణి=ఆలేమయొక్క, తను=శరీరముయొక్క, కాంతియెదుటఁ=ప్రకాశముముందఱు, తులకురాలేక=సామ్యమునకురాలేక, (త్రాసునకు రాలేకయనుట.), అత్యంతమలినయయ్యె=మిక్కిలి మాలిన్యమునొందెను. (పచ్చిపస పెండిన పిట్టలఁ బైన నల్లగానగును), నౌటఁగా=కాఁబట్టియేకదా, రాత్రియనఁ, నిశయనఁ, తమిసృయనఁ, నిశీధినియనఁ, త్పవయనఁ (ఇవియన్నియు రాత్రీకి నామములు. ఈపేళ్లేపసుపునకును జెల్లును. 'నిశాఖ్యాకాంచనీపీతా హరిద్రాచరవర్ణినీ' అని నిఘంటువు; కాన నీపేరుల చేత నా పసుపు), పరఁగె=బిచ్చెను. కరఁగె నను పాఠమును గలదు. పసుపురాచినఁ గరఁగుట ప్రశస్తము.

సీ. అయ్యిందువదన ధరాంగన గావునఁ,

బ్రాజ్మత్రిఁ బొరుగులభాగవతుల

గృహములందు మరాళిఁకై కావళి హరి,

ణి మనోజ్ఞా సృగ్విణి సమాఖ్య

లమర జనించి వయస్య లై నాగక,

స్యలు పుట్టికావివాహములయందుఁ

బాడు పద్మాలయాః పరిణయామేయగే

యముల ననంతకఃఖ్యాణగుణము

తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు

బుద్ధి ప్రాగ్జన్మసంస్కారమున జనింప

దదవతానురామేయకథానుధాను

కలిత లీలానుకృతుల వార్తలును నుండి.

37

టీ. అయ్యింపువదన = అచంద్రముఖి, ధరాంగనగావునక = భూదేవియగుటచేత, ప్రాజ్ఞత్రిక్ = పూర్వజన్మస్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు, పా...దుక - పాయగుల=సమీపములయందలి, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క, గృహములందుక = తిరుమాలిగలయందు, మరాలికా, ఏకావలీ, హరిణీ, మనోజ్ఞా, సౌగిణీ అనియెడు, సమాఖ్యలమరక = నామధేయము లొప్పుచుండగా, జనించి = అవతరించి, నయస్యలై = ఆయమకు నెచ్చెలులై, పుత్రికావివాహములయందున్ = బావుల పెండ్లిండ్లయందు, పా...లక - పాడు = గానముచేసెడు, పద్మలయాపరిణయ = లక్ష్మీకళ్యాణమనియెడు, అమేయ - లెక్కకుమీటిన, కేయములక = పాటలయందు, అనంతకళ్యాణగుణములు - అనంతవిష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళకరములగు, గుణములు = గొనములు, అన్యుతంబొప్పక = అబ్బరముగలుగునట్లు, వినివిని, ఆతని = ఆ విష్ణుదేవుని, క...ద్ధి - కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీషి, ప్రాగ్జన్మ సంస్కారమునక = ప్రాగ్జన్మ = పూర్వజన్మ సంబంధియగు, సంస్కారమునక = సంస్కారముచేత, (ఇచ్చటఁ దృతీయార్థమున సప్తమి.) జనింపక = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయకథానుధానుకలిత లీలానుకృతులక - తత్ = అస్వామియొక్క, అవతార = రామకృష్ణ ద్వవతారములయొక్క, అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన, కథానుధా = అమృతమువంటి కథలతోడ, అనుకలిత = కూడికొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతులక = అనుకారములచేత, (ఇచ్చట, తదవతారకథాగోష్ఠిఁ దదవతారకలిత లీలానుకృతుల వార్తలునునుండి; అనియను బాఠాంతరము గలదు).

సీ. తమతండ్రి శ్రీశ దత్తశ్రీలు గృహమునఁ,

ద్రవ్వితండములయ్యుఁ • దనదు తొంటి

సౌగిణిర్మాణదాఁస్యంబ నుత్సేకత,

జరపుచుఁ బ్రజ్ఞవైష్ణవపురాణ

సంహితావ్యాఖ్యాసఁచనఁ బ్రార్థుఁ గడపుచు,

గట్టెడుకమ్మచెంగలువ విరుల

తోమాలె లలకలు • దువ్వొకంతునకు \*నా,

ద్వీనిబద్ధభేటకం • బనగ నీల

తే. వృషకగుద్రేఖ నెడమకొంక్కింతయొఱగ,

నిడిన ధమ్మిల్లవలయంబు • నడుగునందుఁ

గొంతనే పర్థిఁ గీలించి \* కూపవారి

నీడ వీక్షించి కృమ్మట \* గూడ నునుచు.

88

టీ. తమతండ్రి = ఆవిష్టచిత్తుఁడనుట, గృహమునకా = తమయింటియంద, శ్రీశదత్తశ్రీలు - శ్రీశ = శ్రీయఃపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు, 'శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీ శ్రీతికథ్యతే' యని హలాయుధము. శ్రవ్యతండములయ్యున్ = తఱుఁగకయుండినను, తనగు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొల్లింటి, సృష్టినిర్మాణదాస్యంబు - సృక్ = పుష్పమాలికలయొక్క, వినిర్మాణ = కూర్చుటయనియెడు, దాస్యంబు = కైంకర్యంబు, అనుశ్రేకతకా = గర్వములేమిని, జరపుచుకా = చేయుచును, ప్రజ్ఞకా = జ్ఞానముచేత, వై...నకా - వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణ సంహితయొక్క, వ్యాఖ్యానచనకా = వ్యాఖ్యానముజేయుటచేత, ప్రాద్దుఁడవుచుకా = కాలక్షేపముజేయుచు, కట్టెడు = కూర్చుండుట, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱగలువపూలయొక్క, తోమాలెలు = గండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁ బ్రథమ.), అలకలు = మరులు, దువ్వి = వ్యుదసించి, కంతునకుకా = మనస్థునకు, ఆర్ద్ర = నెమలితొక్కలచేత, నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఫేటకంబనఁగకా = కేడెమాయనునట్లు (కూర్పరబద్ధ యనుపాతమున మోచేతఁగట్టఁబడిన యనియర్థము.), నీలవృషక కుద్రేఖన్ - నీలవృష = నల్లనియాఁబోతుయొక్క, కకుత్ = మూపురముయొక్క, రేఖకా = అకారమువంటియాకారముచేత, 'వృషాక్షేకకుద్రేఖ' అని యమరము. ఎడమకు = వామపార్శ్వమునకు, ఒక్కింత = ఇంచుకంతి, ఒఱగ = ఒఱగగా, ఇడిన = ఉనుచుకొనిన, అనఁగా దిద్దిన, ధమ్మిల్లనెలయంబు - పట్టునెలయగు కొప్పుయొక్క, 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాః' అని యమరము. అడుగునందుకా = అంతర్భాగమందు, కొంతనేపు, అర్థికా = కొర్కిచేత, కీలించి = తుఱుముకొని, కూపవారికా = నూతిసీటియందు, నీడవీక్షించి = నీడఁజూచుకొని, కమ్మట = మగిడి, గూడకా = తమతండ్రియించినపుష్పముల పుటికలొను, ఉనుచుకా = ఉంచును. 'గూడ' అనఁగా వైష్ణవపరిభాషయందు బుట్ట అనియర్థము.

తా. ఆచంద్రవదన తనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తుండు శ్రీయఃపతి కృపవలన నధికతర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వములేనే పుష్పమాలికాకైంకర్యముఁ జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచు గూర్చెడు చెంగలువండలను దాను కొప్పులోఁధరించి నూతిలో నీడఁజూచుకొని మరల వానినిగూడ బుట్టలో నునుచు ననియు వాకొప్పు నెడమ ప్రక్క కొఱగి యుండు ననియు భావము.

ఉ. \* ఆ నవలా యలంతి పనుఁపాడి దుకూలముఁ దాల్చి గుబ్బుచక

గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁ గుంకుమ తేటల నిగ్గుదేరఁ గ

ప్రానన నాభిఁ దీర్చి పితృబద్ధ లతాంతము లర్థిఁ గొప్పనం  
బూని యొకింత నే వునిచిపుచ్చిచెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచుక. 39

టీ. అనవలా=అయింతి, (అన్యదేశ్యమగుటంజేసి దీర్ఘాంతరము.), అ...డి-అలం  
తి=స్వల్పమగు, పసుపాడి=పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (అనవలావలంతి యనుపాక  
మున శ్రీరత్న మనియర్థము.), గుహాలము=ధౌతవస్త్రమును, తాల్చి=ధరించి, గుబ్బ  
చన్గోనలక=గుబ్బచనుగొనలయందు, (కొంతబ్రదుకవలన గోన కొన అనురూపములు  
గలుగును లేక స్తనములు పర్యత సమములు గనుక దత్త్రీదేశములను గోన లన  
నచ్చును.), తావులు=పరిమళములు, ఉప్పతిలక=ఉదయించునట్లు, కుం...గు-కుంకు  
మ తేటల=కుంకుమకాంతులయొక్క, నిగ్గు=నిగారింపు, తేరక=కానరాగా, కప్రా  
నన=కర్పూరముచేతనే, నాభిక=తిరుమణిని, తీర్చి = దిద్ది, పితృబద్ధలతాంతములు-  
పితృ=తండ్రియగువిష్ణుచిత్తునిచేత, బద్ధ=కట్టబడిన, లతాంతములు = పుష్పములను,  
అర్థిన్=కోరికచేత, కొప్పనక=ధమ్మిల్లమంచు, పూని=ధరించి, ఒకింతనేపు, ఉనిచి=  
ఉంచుకొని, పుచ్చి=మరలఁదీసి, చెలిక=చెలికలైన, కని=చూచి, వెచ్చక=వేడి  
మిగాఁగ, ఊర్చుచుక=ఉచ్చస్థినించుచు నని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

క. మీపాడిన హరిచందము

లేపాడిగఁ దలఁప వచ్చు • నితఁ డేనతులం

గాపాడినవాఁ డనుఁగై

త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి • తొయ్యలులారా ? 40

టీ. తొయ్యలులారా = శ్రీలారా, మీపాడిన హరిచందములు=మీయొక్క  
పాటలలోని స్వామియొక్కరీతులు, ఏపాడిగ=ఏమర్యాదగాను, తలఁపవచ్చుక=  
ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు = ఈహరి, తన్నువలచి=తన్ను మోహించి, త్రోపాడినన్  
=వెంటడించినను, అనుఁగై=వారికిఁబ్రయుఁడై, ఏసకులక = ఏశ్రీలను, కాపాడిన  
వాఁడు. ఈ ప్రశ్నవలన నాస్వామి మర్యాదలేనివాఁడనియును, దన్ను మోహించిన  
శ్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడి లే దనియును, బరిహసించుట.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ • దాల్చి యకట

కామినీతతి నుడికించుకంటె నట్టె

గండయును నల్లదాసరి • గాఁడు కిరియు

వారియు నై పోవుటయ మంచి • దనుయుగంబు. 41

టీ. తాను=అహరి, సు...ల్ - సురమాని=వామన పరశురామ బుద్ధులయొ  
క్కయు, నృప=శ్రీరామునియొక్కయు, తనుల్=శరీరములు, తాల్చి = పసిచి,  
52

అకట=అయ్యయో, కామినీతతి=స్త్రీగమాహమును, ఉడికించుకంటె=తపింపజేయుటకంటెను, అట్టె=అప్రకారమే, (మరల నవతారాంతరముఁ బొందకుండు నట్లునుట), గండెమును=మత్స్యమును, అల్లచాసరిగాఁడును=కూర్మమును, కిరియు=వరాహమును, హరియు=సింహమును, అయి, అనుయుగంబు=ప్రతియుగమందును, పోవుటయు=పోవుటే, మంచిది=మేలు.

తా. ఆ హరి వామన పరశురామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను దపింపఁ జేయుటకంటె మత్స్య కూర్మ వరాహ సింహ రూపములతోనే ప్రతియుగమందు నుండుటయే మేలనియును, నిట్లు తిర్నజ్జాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీలెవ్వరును మోహింపరు గావున వారికిఁ దాపము లేదనియును భావము.

క. ఆతనువుల లేరుగదా

నాతులు మఱి కాక కలిగిన న్వగ తిర్న

జ్జాతికి నీజాతికిఁ గల

యీతీవ్రత గలదె యెఱుంగ + కి యే లంటి.

42

టీ. ఆతనువుల=అమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు=స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక=వెండియునటుగాక, కలిగిన=స్త్రీలుండినను, 'విష్ణోద్దేహానురూపాం వై కరోత్యేషాత్మనస్తసు' మనియున్నది గనుకఁ దిర్నజ్జాతి స్త్రీలుండవచ్చుననుట.), వగ=భేదము, తిర్నజ్జాతికి=అమత్స్యకూర్మాదితిర్నజ్జాతికి, ఈజాతికి=ఈమనుష్యజాతికిఁ గలిగిన, ఈతీవ్రత=ఈత్వరపాటు, కలదె=కలుగునా, అని మరల, ఎఱుంగక=తెలియక, ఇట్లేలంటి=ఈవిధముగా నేమిటికంటి నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తే. 'ఆత్మవ త్సర్వభూతాని' + యనుట బొంకె

ముద్దియల కైన వలవంత + ముచ్చటలను

నాటపాటలఁ గతలఁ గొంతడఁగుఁ గాని

నోరు లేనిజంతువులకు + నొప్పి ఘనము.

43

టీ. ఆత్మవత్సర్వభూతాని - సర్వభూతాని=సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్=తనవలెనే, అనుట=అనిచెప్పట, బొంకె = అసత్యమా, (సత్యమేయనుట.), 'మాత్మవత్సరదారాణి పరద్రవ్యాణిలోష్ఠవత్, ఆత్మవత్సర్వభూతాని యఃపశ్యతి శపశ్యతి.' యని శ్లోకము. ముద్దియలకు=మనుష్యస్త్రీలకు, ఐన=కలిగిన, వలవంత=విరచితావము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకుఁ జెప్పకొనుటచేత, అటపాటలక=సృత్యగానముచేత, కతలక=అచారీకథలచేతను, కొంతడఁగుఁగాని=కొంత మట్టు

పడునుగాని, నోరులేనిజంతువులకు = మాటలాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి = ప్రయాసము, ఘనము = అధికము.

తా. పై పద్యమందు నెఱుంగక యని మరలఁ దెలిసి మనుష్యస్త్రీలకు మచ్చటలు మొదలయిన వానిచేతఁ గొంత విరహతాప మాటునఁ గాని, యీ మత్స్య కూర్మాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీలకే తాప మధిక మని యెఱిఁగి చెప్పె నని భావము.

మ. ధరపై నీతఁడు పూర్వకల్పముల సంతృప్తివిశాలాంబకాం

బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బులకలుక్ బూరించుచున్ బెంచుదు

ర్భరకర్మం బలమంగ వచ్చుజలచారస్తబ్ధరోమత్వకే

సరిత ల్పొం డవతారదంభమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ ప్రాథిమక్.

టీ. ఈతఁడు = ఈహరి, ధరపై = భూమిమీఁద, పూర్వకల్పములక్ = పూర్వయుగములయందు, స...ణిక్ - సక్త = తనయందు మోహముగల, స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క, విశాల = వెడఁదలగు, అంబకాంబుహ = కిములములవంటినేత్రములయొక్క, శ్రేణి = పశ్చియందు, జలంబు = ఉదకమును, మైక్ = శరీరమందు, పులకలుక్ = రోమాంచములును, పూరించుచున్ = నిండించుచును, పెంచు = వృద్ధిబొందఁ జేసెడు, దుర్భర = భరింపరాని, కర్మంబు = సంచితకర్మము, అలమంగక్ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు = సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకే సరితల్ = నీటఁదిరుగుటయు, నిట్టవొడిచినరోమములు గలుగుటయు, (మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగుటయును), తాక్ = అహరి, ప్రాథిమక్ = నేర్పచేతను, పొండు = ఇతరములగు, (ఇది యొండనుశబ్దము పకారాదిగానుండునెట్లన్నను, ఒచ్చెము, పొచ్చెము, ఊను, పూను, ఒనరించు, పొనరించు, ఇత్యాదులవలెనని యెఱుంగవలయు.), అవతారదంభమునక్ = అవతారమనియెడు నెపముచేత, అచ్ఛాదించుక్ = ములుగుపఱుచును, కైతవాపహ్నవాలంకారము. 'కైతవాపహ్నా తిర్యక్తై వ్యాజ్ఞార్థై హ్నుతిపదైః' అని దానిలక్షణము.

తా. అహరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీఁదఁ దన్ను మోపించిన స్త్రీల శోరికలు దీర్చక వారిని విరహమందు మునుగఁ జేసి రుఖపెట్టినాడు. కావున నా కర్మపరిపాకము దన కనుభవమునకు రాఁగా 'శుభకృచ్ఛభ మాప్నోతి పాపకృత్వాపమశ్చుతే' యన్నట్లాస్త్రీలకుఁ గన్నీరు గలుగఁజేసిన హేతువువలన నా కన్నులతో సరియగు మినుమేనుతో దాను నీటిలోఁ దిరుగు నట్లేర్పడఁగా నది మత్స్యవతారముగాను, మఱియు నా స్త్రీలశరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁజేసిన హేతువువలనఁ దనకు నెట్లనిక్క వొడిచిన రోమములురాఁగా నది వరాహవతారముగాను, మఱియు దానివలననే తనకు మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగఁగా నర

సేంహ ముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నది యా కర్మానుభవ మని తెలియరాకుండ మఱుగు పెట్టు నని భావము.

క. అనిమిషముని మనుజాధిప

జననంబుల నీతఁ డెట్లు • జలజాతులఁ గూ

ర్చిన వారి నేఁచె దయలే

కనిన వినుఁడు మీదు పాట • లంద తెలిపెదఁ.

45

టీ. అనిమిషముని=వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప=శ్రీరాముని యొక్కయు, జననంబులఁ=అవతారములయందు, ఈతఁడు=ఈహరి, కూర్చినవారిఁ=ప్రేమపడినవారైన, జలజాతులఁ=స్త్రీలను, దయలేక=కృపమాలి, ఎట్లేఁచె నననఁ=ఏరీతిచే భేదపెట్టెననఁగా, మీదుపాటలంద=మీసంబంధులగు పాటలయందే, తెలిపెదఁ=ఎఱిఁగించెదను, వినుఁడు=వినుండు.

చ. మొదల నుపేంద్రుడై యితఁడఁ మోఘహతిఁ భృగుపత్ని ద్రుంచియ  
ముదుసలి గేహినీ విరహముందన యట్లన పొందు మన్న నా  
కదియును దేవకార్యమున • కయ్యెడు నంచు వహించి త్రోచు లా  
వెద వటు వయ్యులచ్చి మది • కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే! 46

టీ. ఇతఁడు=ఈహరి, మొదలఁ=ప్రథమమందు, ఉపేంద్రుడై=వామనుడై, అమోఘహతిఁ=బీటువోనివ్రేలుచేత, భృగుపత్నిఁ=భృగుమహామునిభార్యను, ద్రుంచి=సంహరించి, అమ్ముసులి=అపృథ్వియనభృగువు, తనయట్లన=తనవలెనే, గేహినీ విరహముఁ=భార్యావిరహమును, పొందుమన్నఁ=అనుభవింపుమనఁగా, నాకదియును=నాకాభార్యావియోగము, దేవకార్యమునకుఁ=దేవతలకార్యముకొఱకే, అయ్యెడు నంచుఁ=అవునని, వహించి=అకాపమునువహించి, త్రోచు=కాలమునుగడపునట్టి, జావెదఁ=దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యుఁ=తానుబ్రహ్మచారియైయును, అచ్చిమదికఁ=లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నఁడుఁ=సంతతమును, పాయని=విడువని, జాలి=విచారమును, నింపఁడే=నిండింపఁడా? వ్యతిరేకప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను మనిమి యా వృద్ధాసంగిన కాపము దేవతల కార్యముకొఱ కగు నని తాను సమ్మతిగా వహించి వామనుడై యవతరించి బ్రహ్మచారియై యుండి యును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయని యయిన లక్ష్మీ నెడఁబాటువలని వ్యవస్థను గలుగఁ జేసె నని భావము.

మ. ప్రళయార్థోగ్రకుఠారకోణము నృపత్రైవిధ్యవత్ప్రీతికా

భ్యులఁ ద్రిష్టానము లేడుమార్లు వరుస • స్ఫటించు దోళ్ళక్షీ గీ

ర్తిల సద్వల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెంతే వశ్యయా భూసతీ  
తిలకంబుం దుదఁ ద్రోవఁ గశ్యపున కాఁర్తిం బిడ్డయై పోవ దే? 47

టీ. ప్ర...ము - ప్రశయార్థము - విలయనూర్వనివలె, ఉగ్ర=తీక్షణమున, కుతార=గండ్రగొడ్డలియనియెడు, కోణము=వీణవాయిం చెడుకడ్డిని, 'కోణాపీణాదివాదన' మ్మనియమరము. నృ...లక - నృపరాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్=శత్రుమిత్రోదాసీ నభేదములచేత మూఁడువిధములుగల, సీతా=సింహాసనములనియెడు, అఖ్యులక=పేల్ల చేత, త్రిస్థానములు=మండ్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను, ఏమూర్లు=సప్తవారములు, ఎరుసక=పట్టాదిసప్తస్వరక్రమముగా, ఘట్టిండు=కొట్టెడు, వాయిం చెడు, దోశ్యక్తిక=భుజశక్తిచేత, కీర్తిలసద్వల్లకి - కీర్తి = యశమనియెడు, లసత్=ఒప్పుచున్న, నల్లకి=వీణ, మ్రోయక=ధ్వనిసేయఁగా, రక్తయై=అమరత్తిగలిగినదైయనియును, రాజరక్తముచేతఁ దడుపఁబడి యెఱ్ఱనిదై, ఎంతేక=మిక్కిలి, వశ్యయా=స్వాధీనపడిన, భూసతీతిలకంబుక=భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁద్రోవక=కడకుఁద్రోయఁగా, కశ్యపునకుక=కశ్యపుఁడనుముసికి, అర్తిక=ఆయాసముచేత, బిడ్డయై=పుట్టికయై, పోవదే=పోవదా, పోయెనునుట. (త్రైవిధ్యవత్తనుతావునఁ బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుగరించి శత్రుమిత్రోదాసీనభేదముచేత నని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్ర, మిత్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములుచెప్పట యుక్తమని తోచుచున్నది.)

తా. పరశురాముఁడు కుతారమునెడు కడ్డిచేతఁ ద్రివిధ నృప సింహాసనములని యెడు మండ్రాదిస్థానముల నేడు మాటులు ఘట్టింపఁగా మూఁడే భీరుపదియొక్క మాటయ్యె; నల్లు దోర్బలముచేత వాయిం చెఁ గావునఁ గీర్తియనెడు వీణయొక్క మ్రోత విని, యనురక్తరాలగు భూమిని దా నేలక కశ్యపునకు ధారవోసిన, నాపె పత్రివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁబడె నని భావము.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పద్యాకాంత రప్పించి మో  
హన కంజంబున వైచితియ్యమిడు నోయ్యం బొప్పఁ బైకొన్న మీ  
టి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెఱ్ఱిం జేసె గాకుత్స్థుఁడై  
న నిలింపారివిదారిచందములు డెందాన నిచ్చారెంపుఁడా. 48

టీ. త...ము - తన = ఆహరియొక్క, సౌందర్యముక=చక్కఁదనమును, చెప్పఁగాక=జనులుచెప్పఁగా, కరఁగి=ప్రియపడి, పద్యాకాంత=తీదేవి, రప్పించి=రావించి, మోహనకంజంబునక=మోహమునుగలుగజేసెడుపద్మముచేత, వైచి=విసరిజేసి, తియ్యమిడు=మాధుర్యమొనఁగెడు, నెయ్యంబొప్పక=ప్రేమమించఁగా,



పైకొన్నక = గొగిలింపరాఁగా, మీఱి = అయిన నప్రకమించి, నృశంసత్వమునక =  
క్రూరముచేత, తొఱంగి = విసర్జించి, చని = పోయి, వెట్టింజేసెక = ఉన్నత్తురాలిని  
జేసెను, కాకుత్స్థుడైన = ఆకాకుత్స్థునంశ జాతుడైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాం  
తకునియొక్క, చందములు = చర్యలు, డెంచానక = మనస్సునందు, విచారింపుఁదా  
= అలోచింపుఁడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి పిలిపించి విలాసముగాఁ దన  
చేరికమలము చేత వైచి యతిప్రేమచేఁ గొగిలింప రాఁగా, నది తప్పఁజేసి యొప్పక  
కఠినదిత్తుడై తొలఁగి యా యమను వెట్టినిగాఁ జేసిన యా రామునిచందము మీఞ్  
మదిలో విచారింపుఁ డని భావము.

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్గవయఁ , జేరిన రాగిణి రావణస్వనక  
నలుపురు నవ్వ నత్తైఱ గొనర్చక యేలిన వియ్య మై యతం  
డలుగఁడు నీత కిట్టి తలఁపాత్మఁ దలంపక యాయమ నృభా  
కలహమునం దనుం దొఱఁగు , కాఁకకు నాఁకకు లోను నేయఁడే.

టీ. చెలువము = సౌందర్యమును, తాల్చి = తానుపొంది, తక = తన్ను, కన  
యక = కూడుటకు, చేరిన = సమీపించిన, రాగిణిక = అనురాగముగల, రావణస్వనక =  
రావణునితోఁబుట్టువగు కూర్వణిని, నలుపురు = చూచిననలుగురు, అనఁగా సర్వ  
జనులనుట, నవ్వక = పరిహసింపఁగా, అత్తైఱఁగు = అరీతిని, (ముక్తునెవులు గోయు  
టననుట.), ఒనర్చక = చేయక, ఏలినక = పాలించినను, వియ్యమై = సంబంధియై,  
(అనఁగా బావముఁబడియైయునుట.), అతండు = ఆరావణుఁడు, నీతకుక = నీతాదేవికి,  
అలుగఁడు = కోపింపఁడు, ఇట్టితలఁపు = ఈ యాలోచనను, అత్మక = బుద్ధియందు,  
తలంపక = అలోచింపక, అయమక = అమెను, అనఁగా నీతాదేవిని, పృథాకలహము  
నక = రీత్రకయ్యముచేత, తమక = తన్ను, తొఱఁగు = ఎడఁబాసెడు, కాఁకకుక =  
తాపమునకును, అఁకకుక = రావణునింటచేఱులోనుండుటకును, లోనునేయఁడే = లోఁ  
బడఁజేయలేదా.

తా. ఆ శ్రీరాముఁడు దాను సుందరుఁడు గావునఁ దన్నుఁ జూచి మోహించి  
వచ్చిన కూర్వణిని నలుగురు నవ్వనట్లాడింగి జేయక యేలికొనెనేని, దానికి సోద  
రుడగు రావణుండు దనకు బావముఁబడియై నీత నిమిత్తము కోపింపఁడుగదా. ఈ  
సంగతి యాలోచింపక ఇట్టి పోరు పెట్టుకొని, నీత, తన్నెడఁబాసి తాపముఁ జెందు  
నట్లును, రావణుని నిర్బంధమునకు లోబడునట్లును చేసినాఁ డని భావము.

తా. ఫీట్కూర న్రవదస్త్రమై పెదవి గంపింప నొఱుట లిట్టి ప్రా  
వృట్కూలాంబుద గర్జ గెల్వఁగ వలఁచీఁఖింపఁజాఖాసిత

త్విట్కుంభీనసరేఖః కే లసిలతా \* ధృద్భావం వేష్టింప ముక్  
రాట్కుంఠీరవ మై యౌనర్చే వడి సోణాలంట ఘోణాచ్చిదక్. 50

టీ. ఘీ...మై-ఘీట్కూర=ఘీట్కూరధ్వనితోడ, స్రవదస్రమై - స్రవత్=కాలు  
చున్న, అస్రమై=సెత్తురుగలదై, పెదవి=ఓస్థము, కంపింపక్ = వడఁకుచుండఁగా,  
మొఱల్=ఆర్తనాదములు, కిట్టి=సమీపించి, ప్రావృట్కూలాంటుద=వర్షాకాల మే  
ఘముయొక్క, గర్జక్=ఊరుమును, గెల్వఁగక్=జయింపఁగా, వ...క్-వలత్=చుట్టు  
కొనుచున్న, శ్రీఖండ=చిందనవృక్షముయొక్క, శాఖా = కొమ్మయందలి, అసిత్=  
నల్లనగు, త్విట్=కాంతిగల, కుంభీనస=త్రాచుబాముయొక్క, రేఖక్ = పోలిక  
చేత, కేలు=కూర్పగిఖాహస్తము, అసిలతా=లతవంటిఖండమును, ధృత్ = ధరించు  
చున్న, బాహుక్=భుజమును, తే. 'నేలనాలుగు చెఱఁగుల నృపులకొలుపు, లం  
దు నేను వర్తిించితి నవని నాథ, యగ్గలించి నాయెదుట బాహువృళించి, కడఁగఁజాలె  
దు మల్లులం గాన నెందు.' అన్న పద్యమందుఁ దృతీయపాదమున పువర్ణకము లేనియట్లు  
సోమయాజి విరాటపర్వంబునం బ్రయోగించెఁ గావున నిచ్చటను పువర్ణకము లేక  
యే చెల్లుబడియయ్యె. వేష్టింపక్=చుట్టుకొఁగా, మున్ = పూర్వమందు, రాట్కుం  
ఠీరవమై = రాజసింహమై, ఘోణాచ్చిదక్ = నాసికాఛేదమును, సోణాలంటక్=  
నాసామూలముననుండు నెముక లంటునట్లు, ఎడిక్ = వేగముచేత, ఒనర్చెక్ =  
చేసెను.

తా. మున్ను దాను రాజసింహమై శ్రీబాధఁ జేయకుండేడు నియమము గల్గి  
యు, కూర్పగిఖయొక్క నాసికను శల్యము దగులునట్లు ఛేదింపఁగా నాముక్కుదెగు  
నప్పుడు ఘీట్కూరధ్వనితోఁగూడ రక్తము గాఱుచుండఁగా దానిపెదవి ఎడవడ వడఁకు  
చుండఁగా మొఱ్ఱో యను నార్తనాద ముఱిమి నట్లుండఁగా దానిచేయి దనచేతిని  
జాట్టుకొనఁగా నతి వేగముగా దాని ముక్కు నెపులు గోసె నని భావము. లక్ష్మణుఁడు  
గోసిన నయ్యాజ్ఞ తనదిగావునఁ దానే యని తాత్పర్యము.

తే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె? తా \* నుల్లనముల

నేప నది రక్కసియ యాట \* \* నెగ్గె? వలచి

స్త్రీలు దలవంపఁ దానవచ్చె నది చాల

కాఁడుదాని † బజీతు నేయంగ నగునె? 51

టీ. ఒల్లక్=నేనిష్ఠపడను, పొమ్మన్నన్ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదె=ఆకూ  
ర్పగిఖపోదా, తాను=ఆరాముఁడు, ఉల్లసములక్=పరిహాసములచేత, ఏపక్=తపింపఁ  
జేయఁగా, అది=ఆకూర్పగిఖ, రక్కసియయాటక్=రాక్షసియేయాటచేతను, ఎగ్గె=

తప్పిదమా, (బొటయెగ్గ యనుపాతమున రాక్షసియౌటయే తప్పిదమా యనియర్థము.) వలచి=మోహపడి, స్త్రీలు=విన్నకన్నస్త్రీలు, తలనంపక=శిరములువంచుకొనునట్లు, తానవచ్చెన్=కూర్చుకొని తానేవచ్చెను, అదిచాలక=అట్లువచ్చుటయేచాలక, ('ఎనిత తనంతఁ దావలచివచ్చినఁ జాల్మనగాదెయిరికి' అని మనుచరిత్రమున నున్నది.), అడుదానిక=స్త్రీని, బజీతునేయంగక=రచ్చనేయంగా, అగునే=తగునా.

తా. శ్రీరాముడు కూర్చుని మోహించి వచ్చినప్పుడు వలగు పొమ్మని తాను జెప్పినేని యది పోదాయెట్లు నేయక దానిని పరిహాసములచేత నడియాసలు గల్పించి మిగుల వగలగ బోగిలించె ననియును, అది మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికిఁ దప్పగాదనియును, లోకము దీవార్త స్త్రీలు విని, తలలు వంచునట్లు దనంతన తాను వచ్చుటచాలక మరల దాని నిట్లు రచ్చలఁబెట్టవచ్చునా యనియునుభావము.

మ. తను నంటక నతు లౌటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాదిప

ద్వనజతోదము గల్గియు న్బ్రజజనిం దా వల్లవ స్త్రీలఁగా

జననం బందఁగఁ జేసి కూడియును సక్తస్వాంతలం గాందినీ

తనయప్రేరణఁ బొసఁ భోజపుర యాత్రాదంభ సంరంభియై. 52

టీ. తనుక=తన్ను, అంటక = కవియుటకు, సతులౌట = స్త్రీలగుటను, కోరు=అభిలషించెడు, మునిబృందంబుక=మునులసమూహమును, త...ము - తదాపాది-తత్=ఆ స్త్రీత్వమును, ఆపాది=కలుగఁజేయునట్టి, పద్వనజ=పాదపద్మముయొక్క, తోదము=పరాగము, 'పదంఘ్రిశ్చరణౌ స్త్రీయా' మ్మనియు, 'చూర్ణతోదస్సముల్పింజ' యనియు నమరము. కల్గియుక=తానుగలిగియుండియును, పెరిజనిక=మఱియొకజన్మమందు, తాక=తాను, వల్లవ స్త్రీలఁగాక=గోపాంగనలఁగా, 'గోధుగా భీరవల్లవా' యని యమరము. జననంబందఁగఁజేసి = పుట్టునట్లుచేసి, కూడియును=సంభోగించియు, సక్తస్వాంతలక - సక్త=తనయంబుదగిలిన, స్వాంతలక=చిత్తములుగలయా స్త్రీలను, కాందినీతనయప్రేరణక=అక్రూరునిప్రేరణచేత, (అక్రూరుని తల్లిపేరు కాందిని.), భోజపురయాత్రాదంభసంరంభియై-భోజపుర=మధురాపురమునకు, యాత్రా=ప్రయాణ మనెడు, దంభ = నెపముచేతను, 'కపటో స్త్రీవ్యాజదంభో పథయ శ్చదృక్తతవే' యని యమరము సంరంభియై=ప్రయత్నముగలవాడై, పానెక=విడిచెను.

తా. శ్రీరామచారమును 'రామస్వర్వాంగముందరః' యనినట్లును, 'రూపాదార్యగుణైశ్చంపాం దృష్టిచిత్రాపహరిణమ్' అనునట్లును, గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులఁ దన్నుఁ గవియుటకై స్త్రీత్వము నవేషింపఁగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగాఁ జేయక, అనఁగా తాతని నాతనిగాఁ జేసినవాడనుట. అట్టి పాదపద్మ

పరాగము గలిగియుండియు నప్పుడట్లు చేయక, తా నొక యవతార మెత్తి యా కృష్ణావతారమందు వారిని గోపికలఁగా బుట్టఁ జేసి యప్పుడు వారితోఁ గలసియు సంతత మట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యుక్తార ప్రేరణవలన మధురాపట్టణమునకుఁ బోఁడా? అట్లు పోవుటవలన వాస్త్రీలకు వెత గలిగె నని భావము.

చ. హతల నొనర్చె మోహితల \* నల్ల యయోముఖ నాపుల స్త్యభూ  
సుతను విరూప లాట ననుచో ముసలి నృప నిట్ట తాడువం

టతివరమించె దా ముసలియయ్యు రహి న్మఱుగుజ్ఞ ప్రేష్యకై  
ధృతిసెడి యుగ్ర సేనునకు \* బ్రేష్యత నొందియు దిద్ది యేలఁడే. 53

టీ. మోహితలఁ=వలచిన, అల్లయయోముఖఁ=అప్రసీద్ధి నొందిన యయోముఖ యను రాక్షసస్త్రీని, ఆపుల స్త్యభూసుతను=పుల స్త్యనందనుడగు విశ్రవసునికూఁ తురగు శూర్పణఖను, విరూపలాటఁ=రూపహీనలగుటచేత, హతలనొనర్చెఁ=భంగపఱిచెను, అనుచోఁ=అనెడుపట్ల, (వారు సౌందర్యము లేనివారుగనుక భంగపఱిచె నందమాయనిన ననుట), ముసలిఁ=వృద్ధుడనని, పెద=పెద్దదియును, నిట్టతాడు వంటి=నిడుతాటిప్రమానివంటి, అశుభఁ=శాపితదేవిని, (ఇచ్చటఁ దదాదిగణపతి సంతి వికల్పము), తాఁ=తానును, ముసలియయ్యుఁ=ముసలివాడయ్యును, రమించెన్=భోగించెను, (యుగాంతరమునండి వృద్ధునినదియుఁ బెద్ద పాపపుగలదియు నైన శేవతీదేవిని దాను ముసల మను నాయుధము గలబలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁడా? స్వరూపముచేత నానురూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా? అని భావము 'తాలాంకో ముసలీహతీ' యనియనుమరము. మఱుగుజ్ఞప్రేష్యకై=కుబ్జ యగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి=ధైర్యములేక, ఉగ్రసేనునకుఁ=ఉగ్రమైనసేనగలవానికి, (ఉగ్రసేనుడనుచేరుగల కంసజనకుని కనుట.), ప్రేష్యతఁ=పరిచారకర్తవ్యమును, ఒందియుఁ=తానుబొందియును, (దానికనురూపుఁడైయునుట.), దిద్ది=దానికుబ్జతను దీర్చి, ఏలఁడే=పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓ చెలులారా! అయోముఖము శూర్పణఖయు మోహించిరేనియు వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారిని దా నేలుకొన లేదని మీరంటిరేని, బలరాముఁడు దాను ముసలియయ్యును నిడుపాటితాటిచెట్టువంటి ముసలిది యగు శేవతీని రమింప లేదా? కృష్ణుఁ డుగ్రసేనునికిఁ బరిచారకుడయ్యును మఱుగుజ్ఞుగు శ్రీవక్రను జక్కఁగా దిద్ది యతఁడు రమింపఁడా యనుటచేత నతనికిఁ బక్షపాతమేకాక లావణ్యతాను బ్యాది గుణములతో నక్కజలే దని భావము.

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్చ బృందావనమున

నొకతె రతిఁ దేల్చి కాఁక నొండొకతెఁ బోల్చి

యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి

యెల్ల నతులకు నెద నుడుకే యిడండె.

54

టీ. తనకుఁ=ఆ కృష్ణునకు, అందఱుఁ=వల్లవపల్లవాధరలెల్లను, కూర్పఁ=మోహపడియుండఁగా, బృందావనమునఁ=బృందావనమందు, ఒక తేఁ=ఒక్క గోపికను, రతిఁదేల్చి=సురతసుఖ మనుభవింపఁజేసి, ఒండొక తేఁ=మఱియొక గొల్లతను, కాఁకఁ=విరహతాపముచేత, ప్రేల్చి=తపింపఁజేసి, అంతఁ=అనంతరమందు, రాధకు=రాధ యనుప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువాఁడై=అనుకూలుఁడై, మురారి=ఆశీకృష్ణుఁడు, (ఇదికర్తృపదము.), ఎల్లసతులకుఁ=సర్వదర్శికరవేణులను, (రతిఁదేలి నట్టియు రతిఁదేలనట్టి వారి కందఱ కనుట), ఎదఁ=హృదయమందు, (జాత్యేక వచనము.), ఉడుకే=తాపమునె, ఇడండె=ఁనుపఁడా.

ప. అని యిట్లు త్రపాభరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునః పునస్స్మరణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లీబోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్మి లజ్జా వశంవద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుపడి నాఁడునాఁటికి నగుచున్నట్ల కిటకిట నగుచున్న దింత నియ్యంతి యెరవు మాన్చి యింగితం బెఱుక వఱచుకొని చింతాపనోదంబు నేయ కున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్మగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

టీ. అనియిట్లు=ఈపూర్వోక్తప్రకారంబుగా, త్రపాభరంబునఁ=సిగ్గుప్రేగు చేత, ఉపాలంభదంభంబుగాఁ=నిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునః పునస్స్మరణంబునఁ=సారెసార కగుస్మరణముచేత, అంతఃకరణం=మనస్సునందలి, రాగంబు=కృష్ణునివిషయమున ననురాగము, తేటపడఁ=బయల్పడఁగా, తెలిసి=ఎఱిగి, బోటులు=చెలులు, ఈబోటి=ఈయనది, కైటభారియెడఁ=కృష్ణునియందు, నాటుకొన్న=పాదుకొనినట్టి, కన్నెకూర్మిఁ=వివాహమునకుముందు గలిగినయనురాగమును, లజ్జావశంవదయై=లజ్జాపరవశురాలై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాకనికాశంబగు=పుటమువేసినపాకములో సరియగు, కాఁకన్ = అంతస్తాపము చేత, చీకాకుపడి=చిక్కువడి, నాఁడునాఁటికిన్=నానాఁటికి, నగుచున్నట్ల=నవ్వుచున్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది=సంకటపడుచున్నది, ఇంతన్=ఇంతట, ఇయ్యంతి = ఈయనదియొక్క, ఎరవుమాన్చి=ఆయాసమునడంచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయమును, 'ఇంగితం హృద్గతోభావ' అని యమరశేషము. ఎఱుకపఱచుకొని=ఎఱిగింపఁజేసికొని, చింతాపనోదంబు=చింతా=విచారముయొక్క, ఆపనోదంబు=పరిహారమును,

చేయకున్నాన్ = చేయక యుంటిమేని, ప్రమాదంబని = మోసమగు వని తలంచి, నవ్వుచున్ = హసించుచు, నర్తగర్భంబుగాన్ = విలాసగర్భమగునట్లు, ఇట్లనిరి = ఈవత్సమాణాకమముగాననిరి.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెరసు \* లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలం  
దవ్వల నున్న కాళకతాన న్మఱి వారలు వశ్యులైనఁ దా  
రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి \* యింద్రుడు చంద్రు డటంద్ర బోటి దా  
నివ్వలఁ దేరకత్తె యగు \* నిట్టివి నీతలవేగనే చెలీ. 56

టీ. ప్రాణభర్తలఁ = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వలనున్న = దూరముననున్నట్టి, కాళకతనఁ = తాపహేతువుచేత, నెరసులు = తప్పులను, ఎన్నకమానరు = లెక్కింపకపోవరు, ఎవ్వరఁ = ఎల్లవారును, అట్లపో = అప్రకారమే, మఱి = పిమ్మట, వారలు = అప్రాణభర్తలు, వశ్యులైనఁ = స్వాధీనపడిరేని, తారు = స్త్రీలు, ఎవ్వరినొల్లక = ఎవ్వరినైన నిచ్చుకొనక, ఒక్కటయి = సతీపతులేకమై, ఇంద్రుడు చంద్రుడటంద్రుడొకభర్త నింద్రుడు చంద్రుడనియందురు, ఇవ్వలఁ = ఈవలను, బోటి = చెలికత్తె, తాఁ = తాను, తేరకత్తెయగుక = అన్యరాలవును, ఇట్టివి = ఇట్టివార్తలు, నీతలవేగనే = నీతలమీదనే యుదయించెనా, సర్వత్రకలవనట. చెలీ యని సంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రయు లున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తలతప్పు లెన్నక పోరు. వారు సమీపించి ఎశపడినప్పుడు వారి నింద్రుడు చంద్రుడని భూషించుచు నేక మై యుందురు. పూర్వము ప్రీయునిఁ బిలుచుట మొదలగు పనుల యందు నక్కఱు గలిగి యున్న చెలికత్తె యప్పుడు తేరకత్తెయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా? యంతటఁ గలిగి యున్న వని భానము.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచుఁ

గన లించుక తెచ్చి యాడుఁగఱచుచు నయ్యం

గనలక కందుకనికరముఁ

గొని వ్రేయుచుఁ గెలను చూచుకొనుచుం బలికె. 57

టీ. అనుటయుఁ = ఇట్లనిన, ఎలనగవు = లేతనవ్వు, అడఁచుచుక = బయలుమెఱయనీకమాటుపఱచుచు, కనలు = కోపము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి = బయలుపఱచి, ఔడుగఱచుచుక = ఓష్ఠముదంతపంక్తిచే గఱచుకొనుచు, అయ్యంగనలక = అస్త్రీలను, కందుకనికరముక = చెందులపిండును, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచుక = కొట్టుచును, కెలను = పార్శ్వమును, చూచుకొనుచుక = ఈక్షించికొనుచు, పలికె = (అయింతి) పలికెను.

క. విడువక మీగానము సాగ

సిడుటయు మఱి పాడుఁ డనుట • యెగ్గే? పాసెం  
బడిగిన వారే పేదలె?

కొడిమలు గట్టకుండి యతనిఁ • గొని పని యేలా?

58

టీ. విడువక=ఎవరెగ్గక, మీగానము=మీయొక్క పాట, సాగసిడుటయు= ఇంపాసంగినను, మఱి=ఇంకను, పాడుఁడనుట=గానమునేయుండని చెప్పట, ఎగ్గే= తప్పా, పాసెంబు=పాయసము, అడిగినవారే=వేడినవారే, పేదలే=దరిద్రులూ, (పాయసము మధురమైయుండిన దానినడిగినవారు దరిద్రులూ అమాధుర్యము గ్రోల నిచ్చుగించినవారే యనుట), కొడిమలు=లేనినిండలు, ('ఎవ్వ రీ కొడిమను గట్టి పెండ్లి కొడుకుం గడియారము మోవఁ జేసిరి' అని పిల్లలమఱి పినవీరభద్రన్న జైమిని భారత ముండు బ్రయోగించియున్నాఁడు). కట్టకుండి=పెట్టకుండు, అతనిగొని=అక్కష్టని గ్రహించి, పనియేలా=యేమియొక్కటగలదు.

శా. పోనిం డన్న వయస్య లిట్లని రగుం • బో నిక్క మిం కెప్పుడే

కాని మ్మిం కొక కొంతనేపునకు నే • గానీ నఫ యెల్లియే

కానీ నీనుడిఁ దన్మనోజ్ఞగుణము • ల్లానీ తదన్యాయము

ల్లానీ డిండినఁ జింత నీ కతనిపైఁ • గా కెవ్వరిం దేల్చెదే?

59

టీ. పోనిండున్నక=అయిదు పోనిండునిచెప్పఁగా, వయస్యలు=చెలులు, ఇట్ల నిరి=ఈవత్సమాంశముగాననిరి, అగుంబో=ఁజూపిపో, నిక్కము=నిశ్చయమే, ఇంకిప్పుడేకానిమ్ము=ఇంకమీఁద నిప్పుడేకాని, ఇంకొక కొంతనేపునకునేగానీ=ఇం కొక కొంతకాలమునకేగానీ, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగు నేకారము పక్షీవిభక్త్యంతము ప్రుతముమీఁదవచ్చినది), సఖి=ఓచెలీ, ఎల్లియేకానీ=తేపేకాని, నీనుడి=నీవాక్య ముండు, తన్మనోజ్ఞగుణముల్గానీ=అస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగానీ, తదన్యాయముల్లానీ - తత్=అస్వామియొక్క, అన్యాయముల్లానీ = నేరములయినఁ గానీ, డిండిన=జాతిన, (నీనోరవచ్చెనేన యనుట), చింత=చిచారము, నీకు, అతనిపైఁ గాక=అస్వామిమీఁదనేకాని, ఎవ్వరిందేల్చెదే = మఱియెవ్వరిని బ్రస్తావించుట?

తా. ఎక్కడి ప్రసంగము లవి పోనిం డని యాయమ చెప్పఁగా, జెలులగును, నీమాట నిక్కమేకాని, యింకిమీఁద నిప్పుడే కాని, మఱికొంతనేపునకేకాని, 'తేపే కాని, నీనోట నా శ్రీకృష్ణుని మంచిగుణములేకాని, చెడుగుణములేకాని, వచ్చెనా, యిప్పుడు నీమది యతనియందుఁ దగిలియుండును గాక; మఱి యెవ్వరిని దలంతు ననిభావము.

సీ. నఖముఖోజ్ఞితపరాఙ్ముఖముక్తబాష్పంబు,  
 పటిమ దీపపుఁజిటఁచిటలు దెలుపఁ  
 బారి రహస్యోత్పప్తఃపూత్కృతు ల్కౌశలమధ్యః  
 పార్శ్వముహుఃప్రకంఠములు దెలుప  
 నొదవెడుగాదగ్ధ్యః మదరుపాటునఁ బల్క,  
 రింపఁ బుట్టెడుకేకఁరింత దెలుప  
 వలవంత విసువు కాంతల పుట్టు దూషించు,  
 కారణంబుల తొంటికథలు దెలుప

తే. నలఁతఁ బానువుపైఁ బొరలొట దెలుపఁ  
 దెగువ లోలోననే నవ్వుఁ నగవుదెలుపఁ  
 గలఁక మామీఁదిపనిలేనిఁ కనరుదెలుపఁ  
 బొలఁతి రేలు నీయున్నియేఁ పులుఁగుగాదే.

60

టీ. మఱియు సఃవాక్యము, న...బు - నఖముఖః=కొనగోళ్లచేత, ఉజ్జిత=విద  
 లింపఁబడినట్టియు, పరాఙ్ముఖః=అవలి మొగ్గమై, ముక్త=విడువఁబడిన, బాష్పంబు=కన్నీ  
 ళ్లయొక్క, పటిమ=పటుత్వమును, దీపపుఁజిటచిటలు=దీపమువలనఁబుట్టిన చిటచిట  
 ధ్వనులు, తెలుపక=ఎఱిగింపఁగా, (అయిదు యావలి మొగ్గమై కన్నీరు విడుచుచు  
 నాబాష్పంబువులు గొనగోళ్ల విడిలింపఁగా నవి దీపముమీఁద బడి చిటచిట యనుచుం  
 డఁగా జలసంబంధము లేక దీపమందుఁ జిటచిటధ్వని పుట్టను గనుక నిదియ జ్ఞాపకమ  
 యైననుట), పారిక=మిక్కిలియు, ర...ల్ - రహస్య=రహస్యముగాను, ఉత్పప్త=  
 విడువఁబడిన, పూత్కృతుల్=పూత్కృతములను, క్షి...లు - కృశ=కృశించిన, మ  
 ధ్య=నడుముయొక్క, పార్శ్వ=ప్రక్కలయందలి, ముహుఃప్రకంఠములు=సారసా  
 రెకుఁగదలులు, తెలుపక=తెలియఁజేయఁగా, (ఎవ్వరికినఁచెలియకుండ రహస్యము  
 గా నాయాసముచేత బుసలువిడువఁగా బ్రక్కలు గదలుననుట), ఒ...ము - ఒదవెడు=  
 జనించెడు, గాదగ్ధ్యము=డగ్ధుత్తుకవెడుట, ఆదరుపాటునక = హఠాత్కారముగా,  
 పల్కరింపక=మేముపల్కరింపఁగా, పుట్టెడు=ఉదయించెడు, కేకరింత = కుత్తుక  
 సరుకుకొనుట, తెలుపక=తెలుపఁగా, (చెలికత్తెలు హఠాత్తుగాఁ బిలిచినఁ బలుకఁ  
 బోఁగా నాయునుక గలిగెడు డగ్ధుత్తుక యాచెలులకుఁ చెలియకుండఁ గేకరించెడు  
 నెపముచేత మఱుగు పఱుచు ననుట), న...వు - వలవంత=విరహతాపమువలననైన,  
 విసువు=వేసటను, కాంతలపుట్టు=స్త్రీలజన్మమును, దూషించు=దూషించెడు, కార  
 ణంబుల=హేతువులుగల, తొంటికథలు=పూర్వకథలు, తెలుపక=తెలియఁజేయఁ



గా, (శ్రీలైపుట్టగూడదని యనేకపూర్వకథా దృష్టాంతములు చెప్పవలయు.), అలఁ  
తక=అయాసమును, పానుపుపైక=శయ్యమీఁద, పారలాట=పారలాడుట, తెలు  
పక=తెలుపఁగా, (విరహాతిశయముచేతఁ బడకకుదురక పారలు ననుట.), తెగువ=  
ప్రాణత్యాగమునఁజనుపాహసమును, లోలోన నేనవ్వ=లోలోపలనే యపహసించెడు,  
నగవు=హాసము, (నడచునడకలు, పలుకుపలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి  
నవ్వు నగవన్నప్రయోగము), తెలుపక=తెలియఁజేయఁగా, (మరణేసతికిం భయమ్మనిన  
రీతిగాఁడెంపుఁజేసి లోలోపలనే ప్రచ్ఛన్నముగా నవ్వవలయుట), కలఁక=కలంగుటను,  
మామిఁది=మామైఁగిలిన, పనిలేని=కారణముమాలిన, కసరు = గద్దించుట, తెలు  
పక=తెలియఁజేయఁగా, (మనస్సు తాపాతిశయముచేతఁ గలపించి యుండుటవలనఁ  
జెలులను గారణములేక కసరివైచు ననుట), పాలఁతి=ఓయింతి, రేలు = రాత్రుల  
యందు, నీయున్నియే=నీవర్తనమే, పులుఁగుగాఁడె=గుర్తుగాదా.

చ. ఎఱుంగరుగా యొకదృఢము నీచెలి దీర్ఘి కఁ దీర్థ మాడ నా  
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనఁహారము వోయిన నేను బోవుదుక  
మఱవక వెంటఁ బోవ జలమగ్నత నౌ నది సున్నమైనఁ దాఁ  
గఱకఱిఁ బెట్టి సామృద్ధుఁగఁ గాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియుక.

టీ. ఒకసఖ తక్కినసఖులతో ననుమాట, — ఒకదృఢముక = ఒకయబ్బుర  
మును, ఎఱుంగరుగా=తెలియరుగా, ఈచెలి = ఈసఖ అనఁగా గోదాదేవియనుట,  
దీర్ఘి కక=డిగియయందు, తీర్థమాడక=స్నానముసేయుటకు, తనహారము=తనముత్తి  
యపుఁజేయ, నాయఱుతక = నాకంఠమందు, తగిల్చి=ఉంచి, పోవుక = చనుచు,  
పోయినక=తానటుపోయిన, నేనుబోవుదుక=నేనునుబోచును, మఱుక=విస్మృతి  
లేక, వెంటఁబోవక=వెంటఁజేయఁగా, జలమగ్నతక = నీటియందునుఁగుటచేత,  
అది=ఆహారము, సున్నము=చూర్ణము, ఔన=అవును, విసక=అట్లు సున్నముకొఁ  
గా, తాక = తాను, అనగా నీయను, కఱకఱిఁపెట్టి = బాధించి, సామృద్ధు=తన  
హారమును, అడుగుఁగాని=వేడుచుగాని, ఏమియుక=కొంచెమైనను, నిజార్తి=తన  
ప్రయాసమును, ఎఱుంగరు=తెలియనేరను, ముగ్ధయగుట నని భావము.

తా. ఈ యను విరహతాపముచేతఁ గాగ్రిగుడువలన శరీరమందలి ముక్తా  
హారములు పెట్టిలి యుండిన వనియు, నవియే చెలికత్తియ యాయమతోడ నీట మని  
గి నప్పుడు విరిసి సున్నమాయె ననియు, నంతతాప మీయను యనుభవించు చున్నదని  
యును భావము.

చ. అనిన మరాలి పల్కు వినఁవాహరిణి యొకనాఁడు కస్తురి

గొని యిడు బొట్టునా కనుచుఁ గూర్చి నొసంగినఁ బెట్టు చుండఁజ

జ్ఞుచు మొగంబు వేసినటుల తనయూర్పుల నింకి యింకి పోయిన పలు బేంట్లు గోరఁ గొని యెత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిఁ.

టీ. అనినఁ = ఇట్లనఁగా, మరాళి = మరాళియనియెడిచెలి, పల్కుఁ = పలుకును, హరిణీ, వినవా = వినుమనుట, ఒక నాడు = ఒకదినమందు, కస్తూరింగొని = కస్తూరినిదీసికొని, ఇడుబొట్టునాకరుచుకొ = నాకుఁ దిలకముఁబెట్టుమని, కూర్మిక్ = ప్రేమచేత, ఒసంగినఁ = కస్తూరినీయఁగా, పెట్టుచుండఁక = తానుబొట్టుపెట్టుచుండఁగా, చుట్టునుకొ = చుట్టుమని, మొగంబువ్రేసినటుల = మొగమడచినట్లుగునట్టి, తనయూర్పులకొ = తనయుచ్చాస్వసనములచేత, ఇంకియింకిపోయిన = మిక్కిలి తడియఁజేసిన, పలు బేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుబీటికలు, మాటిమాటికిఁ = సారెసారకు, గోరఁగొని = గోటిచేఁగఁహించి, ఎత్తనె = ఎత్తివేయుటకే, పట్టెను = చూపుసరిపోయెను.

తా. మరాళి హరిణితోఁ జెప్పెడు పల్కు:—వినవే చెలి! యీ యమ నొక నాడు నాకుఁ గస్తూరి తిలకముఁ బెట్టుమనఁగా నా మొగ మడచినట్లు దన వేడి నిట్టూర్పులెగయఁగా వాని వేడిమిచేత నానుచుటి తిలకము పెట్టునప్పుడేయెండి పోవుచుండఁగా నానీటికలు దన గోటితోడ మాటిమాటి కెత్తనె కాలము సరిపోయెను గాని బొట్టుపెట్టుటకుఁ గాలము చాలక పోయెనని యాయమ తాపాతిశయము.

మ. అనిన స్రగ్వణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులారా నేలతాడోలఁ జిక్కన నూపం దెగి వ్రాలి దీని చనువ్రేకం బేక్రియం దాల్తునో యని పట్టం దిన మధ్య మార్క రుచి ఖిద్యన్మంజరులోని వాడిన పాలిండ్లను బెండు బొమ్మగతి నుండె న్సందిటం జల్కునై. 68

టీ. అనినఁ = అనఁగా, స్రగ్వణి = స్రగ్వణియనుచెలి, వల్కె = వక్ష్యమాణరీతిచేతఁబలికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్నున్ = ఈయమను, నేక = నేను, లతాడోలక = తీగయుయ్యెలయందు, చిక్కనకొ = దృఢముగా, ఊపఁగాకొ = ఊఁగింపఁగా, తెగి = అలత ఈయమశరీరతాపముచేతఁదెగి, వ్రాలకొ = ఈమె దిగువఁబడఁగా, దీని = ఈయమయొక్క, చనువ్రేకంబు = స్తనభారము, ఏక్రియన్ = ఏరీతిగా, తాల్తునో, ధరింతునో, అని = అనుకొని సంశయించుచు, పట్టన్ = ఈయమనుబట్టుకొనఁగా, ది...చు = దినమధ్యము = పట్టపగటి, ఆర్క = సూర్యునియొక్క, రుచి = ఎండచేత, ఖిద్యత్ = వాడుచున్న, మంజరులోని = పూలగుత్తులనెనున్న, వాడిన = మ్లానములగు, పాలిండ్లను = పయోధరములచేత, బెండుబొమ్మగతికొ = బెండుతోఁ జేసినబొమ్మవలె, సందిటకొ = నాకొగిటియందు, చుల్కునై = లఘువై, ఉండెకొ = నిలిచెను.

తా. ఆ వియోగతాపముచేతఁ గృశించి శరీరము తేలిక యయ్యెనని భావము.  
వ. అని తన యవస్థఁ దోఁప నాఁడిన ననాదరయుం భోలె వారల  
కిట్లనియె. 64

టీ. తనయువస్థఁ = తనవిరహదశను, తోఁపనాఁడినఁ = బయల్పడఁబలుకఁ  
గా, అనాదరయుంభోలెఁ = అవరములేనిదానివలె, వారలకిట్లనియె.

క. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి

నేర్పు గల వయస్య లట్లు • నెలఁతలు మీ మీ

నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ

యేర్పడ మీ కీ విచారమేటికిఁ జెప్పు డీ.

65

టీ. ఆర్పఁగఁ = పోఁబుచ్చుటకును, తీర్పఁగఁ = దిద్దుటకును, మిక్కిలి =  
అధికముగా, నేర్పుగలవయస్యలట్లు = పోఁడిమి గల చెఱుల వలెనే, నెలఁతలు = స్త్రీ  
లారా, మీమీ నేర్పునఁ = మీమీ సామర్థ్యముచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్క  
ఱ = అవశ్యకము, ఏర్పడఁ = కుదురునట్లు, మీకివిచారమేటికి = మీకిదింతయేల,  
చెప్పుడీ = చెప్పఁడు.

తా. ఆర్పఁదీర్ప నేర్పుగల చెఱులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమీచాతుర్యముల  
కొలఁదిఁ బలికెదరుగాక మీ కీ యాలోచన మేలఁ చెప్పఁ డని భావము.

వ. అని మేలంబు నేసికొని తేలిపోఁ బలికి పుటపాక ప్రకారం బగు  
వియోగ దవధుభరం బవ్యధూరత్నం బడంచికొని యుండియు  
నుండలేక నిశాసమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన. 66

టీ. అని = ఇట్లని, మేలంబునేసికొని = పరిహాసముచేసికొని, తేలిపోఁబలి  
కి = అలక్ష్యముగామాటలాడి, పుటపాకప్రకారంబగు = పుటమువేసినలోపలగుము  
లుచున్నట్లగు, వియోగదవధుభరంబు = విరహతాపాతిశయమును, అవ్యధూరత్నం  
బు = అబోటిమేటికి, అడంచికొనియుండియుం = ముఱుగుపఱుచుకొనియుండియు,  
ఉండలేక = నిలువఁజాలక, నిశాసమయంబులఁ = రాత్రులయందు, ఒక్కొక్కమాటు =  
ఒక్కొక్క తూరి, తనలోన = తనంతటనే, ఈ వక్ష్యమాప్రకార మనుకొనుచుండు  
నని మీఁది కన్వయము.

నీ. అభినవ కువలయశ్యామ కోమలమైన,

డామూఁపు మకరకుండలముఁ దాల్చు

. నిస్తు లాస్యశ్రీ వాయస్తంభ నిక్షిప్త,

నింబచ్చదభువంబు నిక్క

బరువంపు మంకెనవిరి వంపు నరవంపు  
 వాలెఱు చెంద్రంపువాన గురియ  
 నందంపు మెఱుఁగువాఁలారు కన్గవ చూడ్కి  
 శ్రవణ కుండల కాంతిఁ సవతుగాఁగ  
 తే. సప్తభువనాంగనానురంజనకు సప్త  
 విధ పరీవాహముగ గానఁసుధ వెలార్చు  
 మాడ్కి వేణువుపై వేర్ణుఁ మాఱ్చిమాఱ్చి  
 మరులు కొలిపితె గోవిందఁమందసతుల.

67

టీ. అ...ము-అభినవ=అప్పుడువికసించిన, కువలయ=నల్లగలువవలెనే, శ్యామ=చామనచాయకలిగినదై, కోమలము=మృదువు, ఐన, డామూఁపు=ఎడమభుజశిఖరము, మకరకుండలము=వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్పన్ = నహింపఁగా, (వేణు గానము నేయు నప్పుడు మెడ యొఱగ నిడఁగా నెడమ భుజము మీఁదికి గుండలమువచ్చె ననుట.), నిస్తుల = సరిలేని, అస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః=వయస్సును, స్తంభ=నిలువలకొఱు, నిక్షిప్త = దృష్టిదోషములేకుండ నునుపఁబడిన, నింబచ్చద=వేఁపాకువంటి, భువు = కనుబొమ, (ఈకబ్బము హ్రస్వాంతము నగును, 'భువుటిర్భువుటిక్రియామ్' అని అమరము.) అల్పంబు = ఇంచుకంత, నిక్క=నిక్కుచుండఁగా, (సంస్కారవిశేషముచేత వేఁపాకు వయస్తంభకరమని ప్రసిద్ధము. కనుబొమయెగుర వేయుచు గానమునేయు నెడల ముఖకాంతి వయస్సతిక్రమింపకుండ దృష్టిదోషమురానియట్లుంచిన వేఁపాకువలె నాకనుబొమ యుండెననుట), ప...కు - పరువంపు=లెస్సవికసించిన, మంకెనవిరి=బంధూకపుష్పమును, వంపు=నమ్రముగాఁజేయుచున్న, అ...ఱు - అరవంపు=సగమువంచిన, వాలెఱు=అధరోష్ఠము, చెం...నక-చెంద్రంపు=సిందూరసంబంధియగు, వానక=వర్షమును, కురియక=వర్షింపఁగా, (పెదవి సగము మడిచి పిల్లఁగ్రోవి నూఁచు చున్నాడనుట.), అం...డ్కి - అందంపు=అందమగు, మెఱుఁగు=నిద్దమగు, వాలారు=నిడుదయగు, కన్గవ=నేత్రద్వయముయొక్క, చూడ్కి=దృష్టి, శ్ర...తి - శ్రవణకుండల=కర్ణకుండలముయొక్క, కాంతి=కాంతికి, సవతుగాఁగ=సమానమగుచుండఁగా, (అ గానమప్పుడట్టి చూడ్కి-కర్ణాంత యంతములగు నేత్రముల కొనలను వ్యాపించియుండె ననుట), స...కు - సప్తభువన=భూర్భువస్సునిరాది సప్తలోకములయందున్న, అంగనా=శ్రీలయొక్క, అనురంజనకు=అనురక్తిగ లిగించుటకు, సప్తవిధపరీవాహముగ=ఏడు తెఱుగులగు ప్రవాహము లగునట్లు, 'జలోచ్చాస్సాఃపరీవాహ' అని యమరము. గానగుగ=గానామృతమును, వెలార్చుమాడ్కి=పై కుబుకఁజేసెడిరీతిగా,

వేలుపుచేత=పిల్లగ్రోవిమీద, వేళ్లు=అంగుళములను, మార్పిమార్పి=పరివృత్తి  
జేసి, గోవిందా=ఓయి శ్రీకృష్ణుడా, మందసతులక=గోపికాశ్రీలను, మరులుకొ  
లిపితె=మోహపడజేసితివే, శ్రీకృష్ణుని వేలుగానవినోదము ననుసంధించుచున్నదని  
భావము.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగఁవా మగవారల నత్తమామలం

దక్కి ముకుంద వేణుకల \* నాదపు టీలకు లేటిమొత్తమై

త్రెక్కొనుకాఁకచే నడికి \* రే లరుదెంచిన గోపికావళికా

బొక్కగ జేసి తద్రుచిరభోగము గుత్తగ నీవ కైకొనక. 68

టీ. రాధ=ఓ. రాధికా, మగవారలక=భర్తలను, అత్తమామలక=శ్వశ్రూ  
శృశురులను, తక్కి=కిక్కురించి, ము...కుక - ముకుంద=శ్రీకృష్ణునియొక్క, వేణు=  
పిల్లనగ్రోవియొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమగు, నాదపుటీలకుక = గానమనునీలకు,  
(ఈయనఁగా జారవోరులాండొరులకుఁ దెలుపుకొను సంకేతనాదము), లేటిమొ  
త్తమై=స్వగీతమూహమునలెనై, త్రె...చేక - త్రెక్కొను=భరింపఁగూడని, కా  
కచేక=తాపముచేత, నడికి కలు = అర్ధరాత్రులయందు, అ...లిక - అరుదెంచిన=  
వచ్చినట్టి, గోపికావళికా = గోపికాసమూహమును, పొక్కగఁజేసి=పరితపించున  
ట్టావర్పి, తద్రుచిరభోగము-తత్=ఆ కృష్ణునియొక్క, రుచిర=ఇంపైన, భోగముక=  
అనుభవమును, గుత్తగ=గుత్తజేసినట్లు, నీవ=నీవే, కైకొనక=గ్రహించుట, నీకున్=  
నీకు, తగవా=మర్యాదయే, అకట=అయ్యో, (ప్రథమపాదమందుఁ బ్రశ్నాకలిత  
దీర్ఘయతి).

తా. తాను దాప మనుభవించుచు రాధ నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సంభోగము సమస్త  
గోపికలకు లేకుండఁ జేసి గుత్తఁ జేసి నట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవింప వచ్చునా  
యని దూఱు చున్న దనట.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁ డొక్కతె నిఁజాంసమునం దిది కుంజపుంజపుం

జక్కికిఁ గొంచుఁ బోవఁ బెట \* చాన లినాత్మజవెంట వ్రేగున

న్నిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా

రక్కడఁ గాంచు లేమి వలందా యభిమాన మొకింత యింతికిక?

టీ. అక్కమలాక్షుఁడు=ఆ కృష్ణుఁడు, ఒక్కతెక=ఒక స్త్రీని, నిజాంసము  
నందుకా=తనమూత్రునందు, ఇడి=ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికిక=పాదరిండ్లగుంపు  
తావునకు, కొంచుఁబోవక=తీసికొనిపోవఁగా, పెటచానలు=ఇతర స్త్రీలు, ఇనాత్మ  
జవెంటకా=నూర్వరతనయొను యమునానదివెంటది, వ్రేగునకా = భారముచేత, మి  
క్కిలి=అధికముగా, డిగ్గు=దిగఁబడియున్న, పాదసరణికా = తొలిజాడను, చని=

పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టై = అప్రకారమే, రోసి = వెదకి, తారు = తాము, అక్కడక = అపాదరిండ్లప్రదేశమందు, కాంచుటేమి = చూచుటయేమున్నది, ఇంటికిక = స్త్రీకి, అభిమానము = ఈలువు, ఒకింత = కొంచెమైనను, వలదా = ఉండవలదా.

తా. శ్రీకృష్ణుడు గోపికల పంపించి యొక్కదానిఁ దనభుజము మీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని పాదరిండ్ల చాటునకుఁ బోఁగా, నాగోపికలందఱును గృష్ణునిం గానక స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారము చేత నాయన పాదములు యమునా నది సెకతాతలంబుల మిగుల దిగఁబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక; యట్లు వెదకి శ్రీకృష్ణునిఁ జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు దమకేమిపనియని యను, (స్త్రీ)కిఁ గొంచెమైన నభిమానముండవలదా యని చూపు ననియును భావము.

చ. ఇలుగలనైన వెల్వడనిఁ యీలువుటాండ్రకుఁ దాఁపికత్తెవై  
యులు కెడలించి శౌరి తనుఁ యోగవు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె  
ల్లలము వియోగవహ్ని భవదంతర సైకతపక్షి పొంత వం  
తలఁ బొరలించి తొడు శమనస్వన యుగ్రమయూఖనందనీ? 70

టీ. ఉగ్రమయూఖనందనీ = తీక్ష్ణకిరణములుగల సూర్యునియొక్కకూఁతుర వైన యో యమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైన్క = స్వప్నమందేని, వె...కుక - వెల్వడని = వెడలిరాని, ఈలువుటాండ్రకు = మానవతులగుగోపికలకు, తాఁపికత్తెవై = కుంటెనకత్తెవై, ఉలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శౌ...విక - శౌరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగవు = సంయోగమనియెడి, వాచవిక చూపి = వాగ్రుచిఁజూపి, (విటునియొద్దనుండి మధురవస్తువులుకొనివచ్చి స్త్రీలకిచ్చి రుచిఁబుట్టించి యనుకూలపఱుచుట దూతికకు యుక్తమేగనుక వాచవియని ప్రయోగించి నాఁడు.), మీఁదక = అనంతరమందు, పెల్లు = అధికముగా, అ...హ్నిక - అలము = వ్యాపించుచున్న, వియోగవహ్నిక = విరహాగ్నిచేత, భ...తక - భవత్ = నీ యొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, సైకత = ఇసుకదిన్నెలయొక్క, పక్షి = సమాహముయొక్క, పొంతక = సమీపమందు, వంతలక = తాపములచేత, పొరలించితి = వారినిఁబొరలునట్లుచేసితివి, శమనస్వనవెదు = యమునితోఁబుట్టువగుచువు, 'యమునా శమనస్వనా' యనియమరము.

తా. ఓ యమునానదీ! నీవు జగములఁ దపింపఁజేసెడు సూర్యునికిఁ గూతురవై యంతకుం డగు యమునికిఁ దోఁబుట్టువైతివి గావున, నీ కలిస గుణమునకుఁ దగినట్లు స్వభూమండైన నిల్లు వెడలని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యిల్లు వెడలించి భయము వాపి మొదల నతనితోఁ గూడునట్లునర్చి యారుచిఁ జూపి పిమ్మట నా

కృష్ణుని నెడఁ బాపి నీ యిసుకదిన్నియలమీఁద వారలు విరహాగ్నిచేతఁ బొరలాడు నట్లు చేసితివి గదా? యెంత కఠినాత్మురాల వని దూతె నని భావము.

వ. అని యెంటి పాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి యున్న వయస్య లాస్యంబు లపహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ యే మేమి నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలేవంటిమని మూదలించినం గించి దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుగూడుకొని వారికిట్లనియె. 71

టీ. అని=ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునక=ఏకాంతమందు, తనలోనంబలుకుపలుకులు=తనలోఁదాననియెడుమాటలు, అలించి=విని, పొం...లు - పొందియున్న=దాఁగియున్న, వయస్యలు=సఖులు, అస్యంబులు=మొగములు, అ...గాక - అపహాస్య=మేలంపు నవ్వులనియెడు, చంద్రికా=వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాక=పిక్కటిల్లు నట్లుగా, తోచి=కనఁబడి, భామ=ఓయింతి, ఏమేమి, ఎఱిగియేకదా=తెలిసియే కదా, మునుమున్న=ప్రప్రథమమందే, ఆతనిమాటలు=అస్వామివార్తలు, మానలేవంటి మని=విడువఁజాలవంటిమనుచు, మూదలించినక=ప్రస్తావించగా, (తాఁకనాడఁగా ననుట.), కించిదవనతాననయై=కొంచెముదలించుకొన్నదై, నెమ్మొగంబు=ముఖము యొక్క, వెలవెలపాటు=సిగ్గుచేఁ జెల్లఁబోవుటను, లేనగవునక=లేత నగవుచేత, అడంచి=మట్టుపఱిచి, మఱి=ఇంకను, మొఱంగక=దాఁపఁగా, ఆనువుపడక=వలను గాక, అందంబుగూడుకొని=వారినిగలపికొని, వారికిట్లనియె=అచెలుల కిట్లనియెను.

తే. నాఁడు మన మున్న నెట్లొ పూఁబోఁడులార

యనిన వారలు మగుడ నాఁయమకు ననిరి

యింతి నాఁ డుండ కెందుఁ బోయితివి నీ వ

టన్న నచ్చెరువడి వారి కతివ పలికె.

72

టీ. పూఁబోఁడులార=ఓ చెలులారా, నాఁడు=అగోపికాకృష్ణులక్రీడాకాల మందు, మనమున్నక=నేనుమీరుచుండినను, ఎట్లొ=ఏవిధమగునో, అనినక=అనఁగా, వారలు=అచెలులు, మగుడక=మరల, ఆయమకుక=అమెకు, అనిరి=చెప్పిరి, ఇంతి=ఓచెలీ, నాఁడునీవుండక=అకాలమందునీవుండక, ఎందుఁబోయితివి=ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నక=అప్రకారమనఁగా, అచ్చెరువడి=అశ్వర్యపడి, అతివ=అయింతి, వారికిఁ బలికక=అచెలుల కనియెను.

తే. సకియలార త్రైకాలికః జ్ఞానవంతు

త్రైన ఋషులట్ల పలికెదః రంత యెఱుక

యెదః గలిగెనేని యెఱిగింపుః డేను మొదల

నెవ్వతె నటన్న మఱి వారః లిట్లు లనిరి.

73

టీ. సకియలార=సఖులారా, త్రై...లు-త్రైకాలిక=భూతభవిష్య ద్వర్త మానకాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానవంతులు=జ్ఞానముగలవారు, ఐన, ఋషులట్ల=మునీ శ్వరులవలె, పలికెదః=వచించెదః, అంతయెఱుక=తాదృశజ్ఞానము, ఎదక=హృ దయమందు, కలిగెనేని=ఉండెనేని, ఏను=నేను, మొదలక=ప్రథమమందు, (పూర్వ జన్మమందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిగింపుఁడటన్న=తెలుపుఁడనఁగా, మఱి=పిమ్మట, వారు=ఆచెలులు, ఇట్లులనిరి.

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి చూపోప కిం

తవుజల్లుంబని యంతనేసి మది నీర్వాక్రోధము ల్నందడిం

ప విరిం బోక ద్రుమంబుఁ గైకొని పతిః స్మందన్న మౌనెల్లఁ దే

నవధిం బెట్టిన సత్యవీ వహహ కావా? భామినీ నావుడుక. 74

టీ. ది...త్నిక-దివిజద్రు=కల్పవృక్షమయొక్క, ప్రసవంబుక=పుష్పము ను, ని. 'స్వాదుత్పాదేఫలేపుష్పేప్రసవోగర్భమౌచనే' యని. కాంచిన=పొందిన, సప త్ని=సవతాలగురుక్మిణిని, చూచి=కాంచి, చూపోపక=ఓర్వలేక, ఇంతపుజల్లుం బని=ఇంతైనచిన్న పనిని, అంతనేసి=అంతఁగాఁజేసి, మదిక=మనస్సునందు, ఈర్వా క్రోధముల్ - ఈర్వా=ఈసును, క్రోధముల్=కోపమును, నందడింపక=పెనఁగొనఁ గా, విరిక=పుష్పముచేత, పోక=చనక, ద్రుమంబునక=వృక్షమును, కైకొని=గ్ర హించి, పతిక=భర్తయగుశ్రీకృష్ణుని, మందన్నక=ఔషధమనఁగా, మ్రానెల్లక= వృక్షమెల్లను, తేక=తెచ్చునట్లు, ఆవధింబెట్టిన=శ్రమపెట్టినట్టియ మేరఁబెట్టినట్టి, సత్యపు=సత్యభామపు, ఈపు=నీపు, కావా, అహహ=ఆశ్చర్యము, 'అహహేత్య్ దృశ్యేతేభేదే' యనియమరము. భామినీ=ఓయింతియనిసంబోధనము, ('కోపనానైవభా మినీ' యనియున్నది గనుక గోపముగలదానా యనుట), నావుడుక=అనఁగా.

తా. ఓభామినీ! నీసవలయగు రుక్మిణీదేవి శ్రీకృష్ణునిచేతఁ బారిజాత పుష్పము గ్రహింపఁగా నీవు చూచి యౌర్వాజాలక యీసును జలంబును మెఱయి స్వల్పమగు నక్కర్థంబు నెంతోఁ గొప్పఁ జేసి యలిగి యా పుష్పమునుమాత్రమేగాక స్వర్గము నుండి పారిజాత వృక్షమునే తెప్పించి, మందనిన మ్రానెల్లఁ దెప్పించునట్లు తలంచి యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱచిన సత్యభామపు కావా యనిరి భావము.



వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై గృహదీపికారోపణంబునం గృహ  
గత పదార్థంబు లొక్కమాట దృగ్గోచరంబు లగునట్లు జన్తాంత  
రంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రవంచంబు నద్యస్సమనుభూతం  
బైన తెలుగునం దోచిన. 75

టీ. గ్రక్కునక=త్వరగా, ప్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై - ప్రత్యుత్పన్న = ఉద  
యించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోపణంబునక=నిలయ  
మందు దీపమంచుటచేత, గృహగతపదార్థంబులు=ఇంటిలోనున్న వస్తువులు, ఒక్క  
మాట=ఒకసారియే, దృగ్గోచరంబులగునట్లు=దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్తాం  
తరంబునక=పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి=అశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడా  
ప్రపంచంబు=విహారవైపులము, సద్యస్సమనుభూతంబయిన తెలుగునక=అప్పుడు  
తెన్నగా ననుభవించినమాడ్కిని, తోచినక=అగపడగా.

ఉ. వాలిక కన్నులం బొడముః వారి సకజ్జల మాశ్రితశ్రవో  
గోళక మై తదంతికపుః గుంతలవల్లికిఁ దల్లిఁదోడుగా  
మైలవలి న్నన ల్నిగుడుః మైఁ బులక ల్పొడమక శ్లఘాంగియై  
సోలిసఁ జూచి డెందములుః సుజ్జన హోయనిబోటు లర్చిలిక. 76

టీ. వాలిక=నిడుదలగు, కన్నులక=నేత్రములయందు, పొడము=ఉదయం  
చెడు, వారి=బాప్పుము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితోఁ గూడినదియై, ఆశ్రిత=ఆశ్ర  
యింపఁబడిన, శ్రవః=చెవులనియెడు, గోళకమై = గోళములుగలదై, తదంతికపు=  
అకర్ణసమీపమునందున్న, గుంతలవల్లికి=తలవెండ్రుకలు అనుతీఁగెను, తోడుగాక=  
తల్లియుఁదోలుట్టువుగాఁగా, (కాటుకతో నల్లనైయున్నదిగావునఁ గురులకు సమాన  
మైనదనుట.), మైలవలిక=శరీరమనియెడియేలకితీఁగయందు, (లవలి=వెన్నెలతీఁగ  
యనికొందఱు), ననల్=పుష్పములు, నిగుడుమై=పుట్టెడిరీతిచేత, పులకన్=రోమాం  
చములు, పొడమక=పుట్టఁగా, శ్లఘాంగియై = బెండునడిన జేహముగలదియై, సోలి  
సక=మూర్ఖిల్లఁగా, చూచి=వీక్షించి, బోటులు=చెలికత్తియలు, డెందములు=అం  
తరంగములు, మజ్జనక=చుఱుక్కనఁగా, హోయని=అయ్యోయనియంగలార్చి, అర్చి  
లిక=కూర్మిచేత, ఆయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యములోనన్వయము.

తా. ఆయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెండ్రుకలు దడు  
పఁగా నెమ్మేను గగుర్పొడువఁగా సోలిసఁగాంచి డెందంబులంగంది తోడి పూఁబో  
డులు ప్రేమంబున నిట్లని రని భావము.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేతఁ యెచ్చుము లిందుమీఁద జ  
న్మాంతర వర్తనంబు హృదయంబున కిత్తటి నెచ్చరించి గో

రంతలు గొండలంత లగునట్లుగఁ జేసితి మంచుఁ జేటికా

వాంత సతాశవృంత మృదువాత హిమాంబుకణాళిఁ దేర్చినఁ.

టీ. స...ల్-సరసిజేక్షణ=పద్మాక్షియగునీయమయొక్క, చెడుముల్=వ్యాసా  
రములు, ఎంతకుఁదెచ్చెనే=ఎంతవఱకుఁదెచ్చెను, ఇంచుమీఁదఁ=ఈకష్టముమీఁద,  
జన్మాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్మ వ్యాపారమును, హృదయంబునకుఁ=ఎవకు,  
ఇత్తటిన్=ఈసమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱచి, గోరంతలు=గోరంతస్వ  
ల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగన్ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా,  
చేసితిమంచున్ = కావించితిమని, చేటికా = పరిచారికలచేత, వాంత = వీవఁబడిన,  
సతాశవృంత = వీవనలతోఁగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాం  
బు=పన్నీటియొక్క, కణాళిన్=బిందుపరంపరచేత, తేర్చినన్=మూర్ఛఁదెల్పఁగా,  
(విసవకఱ్ఱలమీఁదఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియును పరిచారికలచేత వీవిఁ జేసి  
నేదఁ దేర్చిరనుట).

క. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు

జలజేక్షణ తన్ముకుందఁచరణస్మృతిని

శ్చలతఁ గనుమొగిచి మఱి య

శ్రులు తెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచిఁ చూచి సఖులతోఁ. 78

టీ. తెలిసి=తెలిపొంది, కనుదెఱచి = సేత్రమువిచ్చి, వెండియున్ = మర  
లను, జలజేక్షణ = ఆనాయిక, తన్ముకుందచరణస్మృతినిశ్చలతఁ - తన్ముకుంద = ఆ  
క్రీకృష్ణనియొక్క, చరణస్మృతి=పాదస్మరణమును, నిశ్చలతఁ = స్థైర్యముచేత,  
కనుమొగిచి = సేత్రముమూసి, మఱి=పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పజలములు, తెప్ప  
లన్ = పక్ష్యములయందు, తోఁపఁ=కొనరాఁగా, తెఱచి = కనుదెఱచి, చూచి=  
వీక్షించి, సఖులతోఁ = చెబులతోడ. అని ముందటికన్వయము.

క. మీ రెవ్వరనుటయును శృం

గారిణి మే మురగకన్యకల మింతకు ము

నారుణి కే తెంచితి మన

నారామలఁ గొఁగిలింది యార్తి న్బలికె. 79

టీ. మీరెవ్వరనుటయును = మీరెవ్వరనఁగా, శృంగారిణి = ఓసుందరి,  
మేమురగకన్యలము = మేమునాగకన్యలము, ఇంతకుమున్ = ఈజన్మమునకుమందు,  
ధారుణికే తెంచితిమనన్ = భూలోకమునకువచ్చితిమనఁగానే, ఆరామలన్ = ఆస్త్రీ  
లను, కొఁగిలింది = ఆలింగనముఁజేసికొని, అర్తిక=మనస్తాపముచేత, పలికెన్ =  
వదించెను.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పుడనుఁ గై మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మఱుం  
బుట్టి వియోగవేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల తండ్రి దా  
నిట్టగు నన్ను నింకొకని + కియ్యక తొల్లన యోగశక్తిఁ బోఁ  
బెట్టెద దీని వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెదన్. 80

టీ. అట్టిమురారికొ = అట్టిశ్రీకృష్ణునకు, అప్పుడు = ఆకాలమందు, అనుఁ  
గై = ప్రియురాలనై, (ఇచ్చట అనుఁగునై యని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగా  
న అనుఁగై అని యునుండవచ్చును.), ఇట్లు ఆదిపర్వంబున - గీ. 'కారపుల కల్ల గురు  
వైన కారణంబు' అని ప్రయోగింపఁబడియున్నది. మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళ =  
ఈకలియుగకాలమందు, క్రమ్మఱుం = మరల, పుట్టి = జనించి, వియోగవేదనల =  
విరహవేదనలచేత, పొక్కెడు = పరితపించెడు, ఈతనువేల = ఈశరీరమేటికి, తండ్రి =  
మాజనకుఁడు, తాను = ఆయన, ఇట్టగు = ఈరీతిగ లిగియున్న, నన్ను = నను, ఇంకొక  
నికొక = మఱియొకనికి, ఈయకతొల్లన = ఇయ్యకముందఱునే, దీనికొ = ఈశరీరమును,  
యోగశక్తి = యోగబలముచేత, పోఁబెట్టెదన్ = విసర్జించెదను, వెండియు = మగి  
డి, ఉపేంద్ర = అత్రివిక్రమునియొక్క, పదాంబురుహంబు = చరణసరోజమును,  
పట్టెదన్ = అవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకుఁ దొల్లి ప్రియురాలనై యుండియు నీకలివేళ మరల  
జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రాఁగెడు నీదేహమును మాతండ్రి నన్నొకని కియ్యక  
మున్నే యోగశక్తిచేత విడిచి మగిడి యాయుపేంద్రు పాదపద్మంబు యవలంబించెద  
నని భావము.

క. అది యొండె భక్తి యెవ్వలె

యెద విశ్లేషకభీరుఁవృత్తిక బ్రియలా

భదశన్తయిఁ దొఱఁగించును

హదనున నదిగాకయున్న + నవి వైశికముల్.

81

టీ. ఎవ్వలె = ఏస్మీయైన, ఎదకొ = హృదయమందు, వి...త్తిక = విశ్లేష =  
వియోగమువలన, ఏక = ముఖ్యముగు, భీరువృత్తిక = భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభ  
దశక = ప్రియునియొక్కలాభదశయందే, హదనున్ = మంచిసమయమందు, మె  
యికొ = శరీరమును, తొఱఁగించును = జూర్చునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము,  
ఒండె = ఒకటి, భక్తి = పతిభక్తి, అదిగాకయున్నకొ = అట్లుగాకుండినను, అవి = మిగు  
లునట్టిభక్తులు, వైశికముల్ = 'విత్తమాత్రోపాధిక సకలపురుషభిలాషా సామాన్య'  
యనునట్లు, వేశ్యాభక్తియొకొక నిక్కము గాదనుట.

తా. ఏయింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాఁపుననుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగు నేమో యను భయముచేత మంచిననుయము గనుఁగొని శరీరత్యాగము నేయునో యాపెదే పతిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి వని భావము.

తే. అనిన వారలు పల్కి రాఁయదువతంస

మెందుఁ జన్నాఁడు విను రంగమంద నిల్చె

వేగపా లేల? యతఁడ నీవిభుఁ డగుటకు

నర్చనాదుల నివ్వీటిహరి భజింపు.

82

టీ. అనిన = ఇట్లుచెప్పఁగా, వారలుపల్కిరి=అచెలు లీతక్ష్యమాణక్రమముగా వదించిరి, అయనువతంసము=అయావవరత్న మగుశ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుఁజన్నాఁడు = ఎక్కడ నేఁగినాఁడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద=శ్రీరంగక్షేత్రమందే, నిల్చె = నివసించెను, వేగపాలేల = త్వరపడుటయేటికి, అతఁడ=అస్వామియే, నీవిభుఁ డగుటకు=నీభర్తయగుటకు, ఇవ్వీటిహరి=ఈశ్రీవిల్లిపుత్తూరున నున్న స్వామిని, అర్చనాదుల=పూజాదులచేత, భజింపుము=సేవింపుము.

తా. ఆ శ్రీకృష్ణుఁ డిప్పు డెచ్చటికిఁబోలేదు, శ్రీరంగమందే యున్నాఁడు గావున నతఁడు నీ భర్తయగుటకు నీయూరనున్న నగపెరుంగోయి లుడయ ననుస్వామినిఁ బూజనాదులచేతఁ గొల్పు మని భావము.

చ. అలుకకుమన్నఁ దేటి మఱి యంతటనుండియు వేళవేళ నె

చ్చెలు లిడు తెల్పుల న్మగుడఁ జింతల సంతమసంబుల న్నమా

కలితత మించె సామ్రాజని కార్యమునన్ హృదయంబున న్నదా

పలపలగాక నీలముల బన్న సరంబయి నిర్మలాంగికి.

83

టీ. అలుకకుమన్న = వెఱవకు మనిచెప్పఁగా, తేటి = తెలివొంది, మఱి = అనంతరమందు, అంతటనుండియు = అప్పుడు మొదలుకొని, వేళవేళ = ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు = చెలికత్తియలు, ఇను = ఉనిచెడి, తెల్పుల = జ్ఞానము లనెడు ధావశ్యములతోడను, మగుడ = మరల, చింతల = విచారము లనియెడు, సంతమసంబుల = చీఁకటులతోడను, సమాకలితత = కూడుకొనుట, (ఇదికర్తృపదము.), నిర్మలాంగికి = స్వచ్ఛశరీరముగల యాయువిదకు, సామ్రాజని = భూషణముధరింపని, కార్యమున = కృశించుటచేత, హృదయంబున = ఎడయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక, నీలములబన్న సరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తాహరమై, మించె = ఒప్పెను.

తా. అయమకుఁ గృశత్వము చేత సామ్రాజని లిడకుండినను హృదయమందుఁ జెలుల మాటల తెల్పులును, మరలఁ గలిగెడు చింతాధరంబులను చీఁకటులును, గూడి

కొని నీలములతోఁజేర్చిన ముత్రైపు సరమువలె నుండె ననియును, దీనికిఁ జింతాసంతమ సంబులు నీలములవలెను, చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలుపులను తెలుపులు ముత్రైములవలె నుండెననియును, లో నున్న భావము నిర్మలాంగియాట బయలఁ దోచె ననియును భావము.

తే. ఎలసి యేప్రాద్దుఁ గనువొందఁనీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాఁడయి • కాలు ద్రవ్వఁ

బొందుబహుళక్షపాపరంపరలు వెడల

కింటిలో నేఁదుముల్ల య్యె • నిందుముఖికి.

84

టీ. ఎలసి=కను పెట్టుకొని, ఏప్రాద్దుఁ=సంతతమును, కనువొందఁనీక=కన్ను మూయఁనీక, మరుఁడు=స్మరఁడు, కలహమునకుఁ=పోరాటమునకు, అంకకాఁడై=విరుదుగలవాడై, (ఇది విటకాఁడు మొదలగు శబ్దములవంటిది), కాలుద్రవ్వఁ=కాలు ద్రవ్వవలెండఁగా, పా...లు-పొందుబహుళక్షపా=శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రుల యొక్క, పరంపరలు=వరుసలు, వెడలక=కడవక, ఇందుముఖికిఁ=ఆచంద్రముఖికి, ఇంటిలోఁ=గృహమందు, ఏఁదుముల్లయ్యెఁ=ఏఁదుఁబందిముల్లుండినట్లై, యాయెను.

తా. మనస్థుఁ డెడతెగక యప్పుడుఁ గనువైచి నిద్రఁబట్టినీకుండఁ గచ్చకుఁ గాలుద్రవ్వవలెండఁగా శుక్లపక్షరాత్రులును బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా జరగక యేఁదుముల్లింటిలో నండిన నాయింటి వారికెట్లు తేమములేక నిద్దర పట్టక పోవునో, యారీతిగానే యాయమ శ్రమపడు నని భావము. శల్యమృగ లోమ మింటనున్న నాయింటఁ గలహము కలుగునపుట ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్ష రాత్రులు చెల్లగాను గృష్ణపక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుండును గనుక వానిపరంపర యేఁదుఁబందిముల్లుఁగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆశ్చర్యమహిమయిన యేఁదుఁబంది ముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట కుపయోగించెను గనుక పరిణామాలంకారము.

మ. తలిరుంగై దువుజోదునానతి వధూఁధైర్యంపుఁ బెన్నోట గం

దళితాహర్మ్యఖయంత్రకారుఁ డలుక • న్నానాటికిం ద్రెళ్లఁ గో

మలమార్తండమరీచిదీపకలికోఁష్ఠం జూడి యేయుం దళ

ద్దళపాథోరుహలోహనాళకుహరోద్యచ్చంచరీకాశ్మముల్.

85

టీ. కందళితాహర్మ్యఖయంత్రకారుఁడు = అంకురించిన ప్రాతఃకాలమనియెడు పిరంగిరాతు, త...తిక - తలిరుంగై దువు=చిగురుటాకుబాతుగల, జోదు=యోధయగు మనస్థునియొక్క, అనతిక=అజ్ఞ ప్రిచేత, వ...ట - వధూ=అవనితయొక్క, ధైర్యంపు=ధైర్యమయమగు, పెన్నోట=పెద్దకోట, నానాటికిఁ=దినక్రమముగా, త్రెళ్లఁ=కూలుటకు, కో...ష్ఠిక-కోమల=మృదువులగు, మార్తండ=బాలనూర్మనియొక్క,

మరీచి=కిరణములనియెడు, దీపకలికా=మొగ్గవంటిదీపములయొక్క, ఊష్ణక=వేడిమిచేత, చూడి=ముట్టించి, ద...ల్ - దళత్=వికసించుచున్న, దళ=తేకులుగల, పాశోరుహ=కమలములనియెడు, లోహనాళ=పిరంగులయొక్క, కుహర=బిలములనుండి, ఉద్యత్=వెడలుచున్న, చంచత్=మదించిన, చంచరీక=తుమ్మెదలనియెడు, అశ్యముల్=గుండ్లను, అలుకన్=కోపముచేత, ఏయన్=ప్రయోగించును.

తా. ప్రాతఃకాలమనెడు పిరంగికాతు మన్మథుఁడను యోధుని సెలవొంది యాయమ ధైర్యమనియెడు కోట నానాటికిఁ గ్రిందఁ గూలుటకై, బాల సూర్యకిరణములు సోఁకుటవలన వికసించుచున్న కమలము లనియెడు పిరంగులలోనుండి వెడలెడు గండుచు మైద లనియెడు గుండ్లను బారు నేయుననియును; నవ్వుదాకిరణజ్వాలయే జెనకి త్రాటిరంజకపువేడిమియై యుండె ననియును; ఆయమకు రాత్రులు ధైర్యము లేదాయెగదా ప్రాతఃకాలమందును లేదాయె ననియును; సాయంకాలములందుఁ గమలములు ముకుళించు నవ్వుడు తుమ్మెద లా కమలములలోఁ జొచ్చియుండి సూర్యోదయము కాఁగానే వికసిల్లిన వానిలోనుండి వెడలు చుండె ననియును భావము.

తే. పాంత. ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్పచు జపించు

మగువధృతి మాల మధ్యాహ్నామంత్రవాది

సురుచిరపితానదంభకౌసుంభధారి

తుహినధారాగృహంగి \* బిందువులు సెదర.

86

టీ. మధ్యాహ్నమంత్రవాది=మధ్యాహ్నమనియెడిమాంత్రికుఁడు, మ...తి - మగువ=ఆయమయొక్క, ధృతి=ధైర్యము, తూలక=చలింపుటకై, సు...రి - సురుచిర=ప్రకాశించుచున్న, పితాన=మేలుకట్టనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, కౌసుంభ=కౌషాయనస్త్రమును, ధారి=ధరించినవాఁడును, తు...గి - తుహినధారాగృహ=మంచువంటిధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి=శరీరముగలవాఁడునై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్నమంత్రవాదికి విశేషణములు), బిందువులు=ధారాబిందువులు, (బిందువులనఁగా ధైర్యముయొక్క ప్రాణము లనికొందఱు, బంధువులని నుజ్జయొకపాఠము. ), అప్పుడును బ్రాణములనియే యర్థము. 'బంధుర్వంధూకపుష్పేస్యాత్పాని' ఇబంధో శ్చభర్తరి' అని విశ్వము. 'చెదరక'=పడుచుండఁగా, ఘ...ముక - ఘటయంత్ర=కుంభయంత్ర మనియెడు, సరముక=జపమాలికను, త్రిప్పచుక=పరివృత్తిచేయుచు, పాంతక=సమీపమున, జపించుక=జపమునేయును.

తా. తొగ రద్దిన చందువలనియెడు కామయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురినెడు గృహమనియెడి శరీరము భిన్నభూసరిత మైనట్లు తెల్లగా, నుండగా, జలము వెడజెల్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటయంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్విప్యచు మధ్యాహ్న మనియెడు మాంత్రికుఁడు మగువ ధైర్యము చెడి పోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరలు రాలు నట్లు జపముఁ జేయు చుండు నని భావము. దీనివలనఁ దాపోప శమ శార్థమై నీటి తుంపురులు నెగయు చున్న ఘటయంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండఁగా, నక్కడను చాప మధిక మాయె నని వోచుచున్నది. ఘటయంత్రమనఁగా నొక మోకు వెంటఁ గడవలు గట్టి బావిలోఁ జేఁదుచు రాఁగాఁ గొన్ని మునుగు నవియు మఱికొన్ని నీరు గ్రుమ్మరించునవియై యుండును.

ఉ. తామరసాస్తతామ్రముఖదంష్ఠ్రిత విస్ఫుట మల్ల హల్లక  
స్తోమరజచ్చటాంగక మధుద్యుతితారవియద్ద్రిచంక్రమో  
ద్దామ పితృప్రసూ ప్లవగిదైన్యరుతోత్థ రథాంగ పోత చిం  
తామయ నిద్రలం బొలసి తాపమునేయఁ దొడంగె నింతిక్. 87

టీ. తా...ఖ. తామరసాస్త=కమలాపుఁ డగునూర్పుఁ డనియెడు, తామ్ర=ఎఱ్ఱనైన, ముఖ=మొగముగలయట్టియు, దంష్ఠ్రిత=కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట=వికసించిన, మల్లి=మల్లెపువ్వులు గలిగినట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ=సమాహమయొక్క, రజః=పుప్పొళ్లయొక్క, చటా=ప్రాంగనియెడు, అంగక=శరీరముగలయట్టియు, మధు=మకరందముయొక్క, ద్యుతి = కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్రములనెడు కమగ్రుడ్డుగలట్టియు, (క్లిబ్బరూపకము), వియత్=ఆకసమనియెడు, ద్రు=నృత్యమందు, చంక్రమ=సంచరించుటయందు, ఉద్దామ=అడ్డపాటులేనియదియును నగు, పితృప్రసూ=సాయంసంధ్యయనెడు, ప్లవగి = ఆఁడుకోతి, 'సాయంసంధ్యాపితృప్రసూ' అని యమరము. దైన్యరుత=దీనాలాపములతోడ, ఉత్థ=లేచినట్టి, రథాంగ=చక్రవాకములనియెడు, పోత=పిల్లలుగలదియై, చింతామయ=చింతావికారములగు, నిద్రలం=నిద్రులయందు, పొలసి=కనఁబడి, ఇంతిక్=అయమట, తాపమునేయ్=తాపము గలుగఁ జేయుటకు, తొడంగె=ఉపక్రమించెను.

తా. 'స్వప్నేమయాం వికృతోఽద్యద్వప్త క్వాఖ్యామృగక్వాత్రుగజైర్నిషిద్ధి' అని గుండరకాండమందును, 'స్వప్నే వానరమార్జాన భిల్లాకౌడుగఖహేతవి' అని గ్రంథాంతరమున నున్నట్లు స్వప్నమందు వానరదర్శనము శుభావహముగాదు గావున 'కోయం తామ్రముఖకపి' అనినట్లు ఆస్తమింపఁబోయెడు నూర్పుఁ డనియెడు నెఱ్ఱని ముఖము గలిగి, సాయంత్రాలమందు వికసిల్లుచున్న మల్లెమొగ్గలనియెడు తెల్లని కోఱలు గలిగి, యెఱ్ఱ గలువ పుప్పొడి తప్ప యిరుదు పచ్చని శరీరము గలిగి 'పిత్తాక్షఁ

పురతస్థితో మన్నట్లాపూలమకరందమువలె పింగళో వర్ణముగల నక్షత్రములనెడు కనుగ్రుడ్లు కలిగి యాకాసమనియెడు చెట్టుమీఁదఁ దిరుగుచు నస్తమయకాలమందు నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు సేసెడు జక్కవ లనియెడు పిల్లలలోఁ గూడిన సాయంసంధ్య యనియెడు నాఁడుకోఁతి, యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుఁగరాని చింతాయ నుద్రలలోఁ దోచుచుండుఁ గావున, నాయమ మిగులపగలం బొగిలెనని భావము.

ప. ఇత్రైజంగున సకల కాలంబుల నారటంబునకు నూటటఁ గాన కుం డియు నప్పండరీకాక్షి యందుండు నప్పండరీకాక్షు నారాధనం బున నా రాధారమణుం గ్రమ్మఱఁ జెంద జెందంబునం దలంచి. 88

టీ. ఇత్రైజంగున = ఈ ప్రకారముగాను, సకలకాలంబును = ఆహారాత్రములు, అరటంబునకు = పరితాపమునకు, ఊటటఁగానకుండియు = ఉపశాంతి పొందకుండియు, అప్పండరీకాక్షి = ఆనాయిక, అందుండు = ఆశ్రీవిల్లి పుత్రురననుఁడు, పుండరీకాక్షు = విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునన్ = పూజచేయుటచేతను, ఆ రాధారమణున్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, కృమ్మఱంజెందన్ = తిరిగిపొందుటకు, జెందంబునన్ తలంచి = మనస్సున నెంచుకొని.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదినః ప్రత్యూషమును మాన,  
నియతి మేల్కని సఖిచయము మోలె  
హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాదిక,  
స్నానీయవస్తుప్రజంబుఁ గొనుచు  
ధాతాంశుకంబులు \* తడి యొత్తులును దేర,  
నంతఃపథంబున \* నరిగి నిజగృ  
హారామదీర్ఘిక \* ననుసంహితద్రావి,  
జామ్నాయయై స్నాన \* మాచరించి  
తే. వర్జసీలేశ పూర్ణసౌభాగ్యదాంగ  
ధూతి చకచక లీరెండఁతోడ మాఱు  
మలయ నిడువెండుకలగుంపు \* మలచినైచి  
వేగ వెడవెడ దడియొత్తి \* విధియుతముగ.

89

టీ. పద్మాస్య = ఆకమలముఖి, ప్రతిదినః ప్రత్యూషమును = ప్రతిదినపాతకకాలమందును, మాననియతిన్ = మానవ్రతముచేత, మేల్కని = నిద్దురలేచి, సఖిచయము = చెలుల మొత్తము, మ్రోలన్ = తనమందఱు, హేమపాత్రికన్ = బంగారుపల్లెమునందు,



హ...బున్-హరిద్రా=పసుపును, అమలక్యాదిక=ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయ  
=స్నానమునకుఁదగిన, వస్తు=ద్రవ్యములయొక్క, వ్రజంబున్=సమాహమును, కొను  
చున్=గ్రహించికొనుచు, ధాతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తులును=  
తడిఁచుదుచుకొను వస్త్రములును, తేరన్=తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃపథంబునన్=పెర  
టితోవను, అరిగి=పోయి, ని...యవి-నిజగృహ=తమయింటి సంబంధియగు, ఆరా  
మ=ఉద్యానమందలి, దీర్ఘిక్=డిగ్గియయింను, అనుసంహిత=అనుసంధానమునేయఁ  
బడిన, ద్రావిడామ్నాయయై=ద్రావిడవేదముగలదియై, 'సమామ్యహం ద్రావిడవేదసా  
గరమ్' అనియు, 'ద్రవిడోపనిషద్గాథాం పఠితస్య ద్విజస్యవై, యోవై పాదోదకం  
పాతి సప్తసాతి ఎసుంధరామ్' అనియున్నది గనుక ద్రవిడ వేదానుసంధానముఁ జే  
సెననుట. స్నానమాచరించి=తీర్థమాడి, ప...లు-పర్జనలేశ=పసపుపాడికి, పూర్ణ =  
మొండుకొన్న, సౌభాగ్య=సౌభాగ్యదనమును, ద=ఇచ్చునట్టి, అంగ=శరీరముయొక్క,  
ధూతి=వడఁకుటయొక్క, చకచకలు=చాకచక్రములు, ఈరండతోడన్=బాలాతప  
ముతోడ, మాటుమలయన్=ప్రతిఘటింపఁగా, ని...పు-నిడు=దీర్ఘములగు, వెండు  
కలగుంపు=కేశములసమాహము, మలచివైచి=వెనుకకువేసికొని, వేగన్ = శీఘ్రము  
గా, వెడవెడన్=అసమీచీనముగా, తడియొత్తి=ఒడలుచుడిచి, విధియుతముగన్=కా  
త్రువిధిప్రకారముగా నని ముందటికన్వయము. 'లలాటే కేశం ధ్యాయే' త్తని యూ  
ర్ధ్వపుండ్ర ప్రకరణమందున్నది గనుక విధియుత మని ప్రయోగింపఁబడిన.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నోసల + గుమ్మడిగింజతెఱంగు పాండుమృ  
ద్బిందువుఁ దీర్చి చెందిరము + పేచకశీర్షముపైఁ బలె న్గటిం  
జందురుకావిజీ బమరఁ + జల్లని రేయిటి తట్టుపు న్గభు  
ల్బిందులఁదేల నూనెముడివెండుకలం దడి తాపు లీనఁగన్. 90

టీ. కుందరదాగ్ర = మొల్లమొగ్గలవంటిదంతాగ్రములుగల యాయువతి, నె  
న్నోసలన్=లలాటమందు, పాండుమృత్ = తిరుమణియొక్కయు, గుమ్మడిగింజతె  
ఱంగు=కూక్కుండ బీజముయొక్కరీతిగా, బిందువున్=తిలకమును, తీర్చి=దిద్ది, చెంది  
రము=సిందూరము, పేచకశీర్షముపైఁబలెన్=గజమస్తకముమీదవలె, 'పేచకః పేచకీ  
తథా' అని ద్వయాపకాశమందును, 'సామజఃపేచకీకూర్ప స్రుతిశ్చేదంద' అని  
యమరమున నున్నదిగనుకఁ బేచకీశీర్ష మన్న పాఠమును గ్రాహ్యము. చందురుకావి  
జీబు = చంద్రకావిజిల్లచీర, కటిన్ = పిఱుందున, అమరన్ = ఒప్పుగా, చల్లని=  
శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియలఁదిన, తట్టుపున్గు = సాంకవనిశేషము, అభుల్ =  
తుమ్మెదలు, విందులఁదేలన్ = విందుభోజనములు నేయఁగా, నూనెముడి వెండు  
కలన్=నూనెగలిగి ముడివేయఁబడిన కేశపాశమునందు, తడితాపులీనఁగన్ = అర్ధపరి  
మళములు స్పృశంపఁగా అని ముందటికన్వయము.

తా. తిరుమణిని శ్రీచూర్ణమును బెట్టుకొని, చంద్రకావీర ధరించి యుండెననియు, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పున్న వాసవలకుఁ దుమ్రైవలు గ్రమ్మకొనుచుండెననియు, మెఱుఁగు రాచియున్న వెండ్రుకలు ముడియిడఁగా నొక వింత పరిమళము వచ్చుచుండెననియు భావము.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్యపూవుపైత్తుఁ

దరు పరిణ తోరు కదలి మంజరియుఁ గొనుచుఁ

బోయి గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ జొచ్చి

మొక్కి వేదికఁ బలునన్నఁ ముగ్గు బెట్టి.

91

టీ. బోటి=చెలికత్తె, క...త్తు - కట్టిన=కూర్చిన, చెంగల్యపూవుపైత్తు=ఎఱ్ఱకలువ పూవులదండ, త...యున్ - తరు=వృక్షమునందే, పరిణత=లెస్సగాఁబండిన, ఉరు=పెద్దదైన, కదలి=అరటిపండ్లయొక్క, మంజరియున్ = గెలయును, కొనుచు=గ్రహించుచు, పోయి=చని, నంబి=అర్చకుఁడు, గుడిన్=కోవెలను, విజనంబుఁజేయన్=జనరహిత మగునట్లు గావింపఁగా, చొచ్చి=అచ్చటఁ బ్రవేశించి, మొక్కి=స్వామికి దండముసమర్పించి, వేదికన్=తిన్నెయందు, ప...గ్గున్ - పలునన్న=పెక్కురంగులు గల, మ్రుగ్గున్=రంగవల్లిని, పెట్టి=తీర్చి.

తే. కపిలగవి నర్పి బృథు దీపకలికఁ దీర్చి

ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్వదండనేర్చి

యగరు ధూపంబు లిడి శర్కారాజ్యయుక్త

హృద్యకదళీఫలాని నైవేద్య మిచ్చి.

92

టీ. కపిలగవి = కపిలగేనువుయొక్క, సర్పిన్ = నేతిచేత, పృథు = పెద్దయగు, దీపకలికన్=దీపజ్వాలను, తీర్చి = వెలిగించి, ద్వయముతోన్ = ద్వయమనియెడు మంత్రోచ్చారణముతోడ, వక్షమునన్=స్వామివక్షస్థలమందు, కల్వదండ=చెంగల్యమాలికను, చేర్చి=సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి = అగరుచెక్క పొడితో ధూపములువేసి, శ...లిన్ - శర్కారా=చక్కెరలోడను, అజ్య=నేతితోడను, యుక్త=కూడియున్న, హృద్య=మనోహరములగు, కదళీఫల=అరటిపండ్లయొక్క, అలిన్ = సమాహమును, నైవేద్యము=అర్పింపును, ఇచ్చి=సమర్పించి.

క. ఖండిత పూగీ నాగర

ఖండంబులు ఘన శశాంకఁఖండంబులచే

హిండితములు గావించి య

ఖండస్థిరభక్తి నొనఁగి కదలి చెలులతో.

93

టీ. ఖం...లు-ఖండిత=కత్తిరింపబడిన, పూగీ=పోకలయొక్కయు, నాగర=సాంటియొక్కయు, ఖండంబులు=తునుకలను, ఘ...చేన్ - ఘన=గొప్పలగు, శకాంక ఖండంబులచేన్=కర్పూరశకలములచేతను, 'ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః' అని నిఘంటువు. హిండితములుగావించి = కలియఁగూర్చి, అఖండ = కొదవలేని, స్థిర=తిరమయిన, భక్తిన్=భక్తిచేత, ఒసఁగి=స్వామికిసమర్పించి, కదలి=అచ్చటనుండి వెడలి, చెలుల తోన్=సఖులతోడ నని ముందరి కన్వయము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి

వినతయై నశాలి శతకోపమును ధరించి

చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలబ్ధ

మయిన మాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు.

94

టీ. చెలువ=అసుందరి, గ...మున్ -గర్భగృహ=గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి=వలగొని, వినతయై=నమ్రయై, నశాలిన్ = శిరమునందు, శతకోపమును=శ్రీశతకోపమును, ధరించి = వహించి, చరణతీర్థమున్ = అస్వామివారి శ్రీపాదతీర్థమును, ధరించి=వహించి, కొని=పుచ్చుకొని, త...మున్ - తతే=అస్వామియొక్క, ప్రసాద = ప్రసన్నత్యముచేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యమున్ = పూదండను, తాల్చి=ధరించి, గేహమునకున్=తనయింటికి, అరుగున్=పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చని య

చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి నుదతి వియోగ

చ్యుతధైర్య యగుచు నయ్యదు

పతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచు నుండున్.

95

టీ ప్రతిదినమున్ = అరుదినమునకును, ఇట్లు = ఈరీతిగా, చని = పోయి, అచ్యుతపూజ=అస్వామిపూజనము, ఒనర్చి=చేసి, వచ్చి=మరలనింటికివచ్చి, నుదతి=అయ్యను, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాతిన, ధైర్యముగమున్ = ధైర్యముగలదియై, అచ్యుతపతి=అ శ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు=కల్యాణగుణములను, ద్రవిడభాషన్=ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్=గానముచేయుచుండును. ఈయను స్వయముగా తిరుప్పావను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానిని గానము చేసె ననుట.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యదఁ మదనతాప

తరణి పెనువెట్ట వేగిన దక్షిణాశ

మత్స్యలోష్ణకుఁ దుదముట్టఁ మాఁడు ననుచుఁ

దొలఁగె నననుత్తరాశకుఁ దొలఁగెఁ దరణి.

96

టీ. మొదలన్ = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద - ఆముక్త=ధరించివిడువఁబడిన, మాల్య=పుష్పమాలికలను, ద=స్వామికిచ్చిన చూడికొడ్డుత్ర నాచ్చియారనియెడు నాయమ్మయొక్క, మగనతాప - మదన=మన్మథునిచేతనైన, తాప=విరహతాపమనియెడు, తరణి=సూర్యునియొక్క, పెనువెట్లక=అధికోష్ణముచేత, వేగిన=పరితపించిన, దక్షిణాశ=దక్షిణదిక్కు, సుత్యుత=నాచేతఁజేయఁబడిన, ఊష్మకున్=వేడిమికి, తుదముట్లన్=పరిసమాప్తమగునట్లు, మాఁడుననుచున్=మాడిపోవునని, తొలఁగెననన్=తొలఁగెనో యనునట్లు, తరణి=సూర్యుఁడు, ఉత్తరాశకున్=ఉత్తరదిక్కునకు, తొలఁగెన్=సంచలించెను, ఉత్తరాయణగుఁడాయె ననుట.

తా. ఇప్పుడె చూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారయొక్క విరహతాపమనెడు సూర్యదీప్తిచేత నీదక్షిణదిక్కు వేఁగుచున్నది ; దీనిపై నేనును వేడిమిఁ జేసితి నేని యిది క్లుమాడి పోవు నని తలంచి సూర్యుఁ డాదిక్కునుండి తొలఁగెనో యనునట్లుత్తరాయణ ప్రవేశమాయెననియు, నాచూడికొడ్డుత్రనాచ్చియార ధనుర్నాసమం దీవ్రతముఁ బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావై పాడెననియును, చివ్వుట మకరసంక్రమణము ప్రవేశించె ననియును భావము. రూపకోఠాపితహేతుత్వేక్ష.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱిఁ దిగ్మకరుండు ధనాధిపాశక్తై

తొలఁగినకారణం బతివ • దుర్వహ దీర్ఘ వియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలి నట్టి తనూష్ణ ఘనీభవన్మహా

జలమయశంకర శ్వశుర శైలము కోనల చల్వన్ దీర్పఁగన్. 97

టీ. అట్టితఱిన్=అనమయమందు, తిగ్మకరుండు=తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, ధనాధిపాశక్తై = కు బేరదిక్కునకై, తొలఁగినకారణంబు = తొలఁగించినహేతువు, అ...హ్ని - అతివ=అచూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారయొక్క, దుర్వహ=విహింపఁగూడని, దీర్ఘ=పొడువగు, వియోగవహ్ని=విరహాగ్ని, పెల్లు=అధిక్మముగా, అ...శన్ - అలమిన=వ్యాపించినట్టి, తద్దిశన్=అదక్షిణదిశయందు, త...ష్ణ - తగిలినట్టి=తనకు నంటినట్టి, తనూష్ణన్ = శరీరతాపమును, ఘ...ల్వన్ - ఘనీభవత్=కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ=మహాదకవికారమగు, శంకర=ఈశ్వరునకు, శ్వశుర=మామయగు, శైలము=హిమవత్పర్వతమయొక్క, కోనల=చరులయందలి, చల్వన్=వైత్రముచేత, దీర్పఁగన్=పొంగొట్టుకొనుటకని, తెలియఁగవచ్చెన్=ఎఱుకపడవచ్చెను.

తా. సూర్యుఁడు దక్షిణ దిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ జనుటకుఁ గారణమేమనఁగా, దక్షిణ దిశయందు చూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారండెఁ గావున నాయమతాపమాదిక్ష్ణల్ల వ్యాపింపఁగా సూర్యుఁ డచ్చట నుండఁగా నతనికి నా వేడిమి దాఁకుట

కఠంబున హిమవత్సర్వతము చటియలలోని శైత్యముచేత నాకాఁక నడంచుకొనుటకై యా యుత్తర దిశకుఁ బోయె నని భావము. కాన్యలింగానుప్రాణితఫలాత్ప్రీతి.

తే. కినిసి వలతేఁడు దండెత్తఁ • గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోఁచు టుచితం బఁమేష మేమి

వని యనఁగనేల? విరహాఖ్యుఁ • బాంధయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ దఁత్రడియు రాదే?

98

టీ. కినిసి=కోపించి, వలతేఁడు=మన్మథుఁడు, దండెత్తన్=విరహులమీఁద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుటన్=పెక్కిమాటచేత, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతియనుట.), 'ప్రమ్యమ్నామీనకేతనః' అని యమరము. ఇలన్ = భూమియందు, తోఁచుట=కనబడుట, ఉచితంబ=తగినదియే, మేషము=మేక, (మేషసంక్రాంతియనుట), ఏమిపనియనఁగ నేల=ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యున్=విరహమునెడుపేరిచేత, పాం=కున్ - పాంధ=వియోగనతులగు, యువతి=ఉవచలయొక్క, దాహమునకున్=దహించుటకై, అగ్ని=అగ్ని, రాఁగన్=వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియున్=వాహనమును, రాదే=రాదా.

తా. మన్మథునకు మీనము పెక్కిము గావున నతఁడు దండెత్తి వచ్చునప్పుడది కనబడుట సరియేగాని, మేషమేల వచ్చెననఁగా నగ్ని మేషవాహనుఁడుగావున నతఁడు విరహ మను నామముచేత వియోగినులను దహించుటకై రాఁగా నతని వాహనము వచ్చె ననియును, మీన సంక్రాంతి నచ్చి యానెల గడచి మేషసంక్రాంతి వచ్చెననియును భావము. క్లేషచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్యని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రధిమ • పెల్లిఁక జైత్రుఁడు వచ్చి చేయుఁగా  
వ్యయ మని నీతునంద చెలువ ల్పెదవు ల్లడుపంగ వచ్చెఁ దా  
రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువు • రాఁజలి విచ్చి తొఱంగి రయ్యవ  
స్థ యుచితమే కదా విపది • ధైర్య మనం జనుమాట యింతకుఁ.

టీ. ప్రి...ల్లు-ప్రియ=ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ=అలింగనములయొక్క, ద్రధిమ=దార్ధ్యముయొక్క, పెల్లు=అధికమును, ఇఁకన్ = భవిష్యత్కాలమందు, జైత్రుఁడు = మధుమాసము, వచ్చి = అసన్నుఁడై, వ్యయమునేయుఁగా = నాశము జేయునుగదా, అని = అనుకొని, నీతునంద = చలికాలమందే, చెలువల్ = సుందరులు, పెదవుల్లడుపంగన్ = భయముచేత బెదవులదడుపుకొనుచుండఁగా (చలి

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుదురు గనుక దానిని భయానుభావము గాఁ జెప్పినాఁడు.), ఆ ఋతువు=అవసంతర్దువు, తాన్=తాను, రయమునన్=వేగము చేతను, పేర్చి=అతిశయించి, వచ్చెన్=ప్రవేశించెను, రాన్=అట్లురాఁగా, చలివిచ్చి=చలిదీటి, (భయములేకయునుటయును ఎసంతర్దువురాఁగానే చలిపోయెనుట), అయ్యి ఎఱ్ఱ=అట్లుభయపడి పెదవులుదడుపుటయును, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొఱంగిరి=విడిచిరి. ఇంతకున్=ఇంతపనికిని, విపదిధైర్యమనంజను=అపదయంచు ధైర్యముం దవలయు ననఁగా నొప్పుదున్న, మాట=వాక్యము, 'విపది ధైర్యమభాభ్యుదయేక్షమా' అను వాక్యమునుట, ఉచితమేకదా=తగినదేకదా.

౧. శ్రీలండలు తమ ప్రియుల బిగి కాఁగిలింత లింకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యి ప్పటివలెనుండనీక నశింపఁ జేయునని చలి కాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపి కొనుచుండఁగా నతఁడు రానేవచ్చెను; అట్లు రాఁగా వారు చలిదీటి యాయవస్థవిడిచిరి, విపది ధైర్య మనుమాట యీపని కుచితమే కదా యనియును, చలికాలములో ఎఱఁ జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండవనియును, చలిచేతఁ బెదవులు పగులఁగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతర్దువు రాఁగానే చలి తగ్గననియును, వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేతుత్పేక్ష. క్లేషము.

ఉ. సృష్ట బహుప్రణం బయిన నీతున కల్కి నిజోష్ఠపల్లవో  
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న దిమ్మధు విసీయన కింతులు మోవిఁ దన్మధూ  
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱిఁజేసిన వారు కృతం బెఱింగి వి  
ష్టప్టముగా నొనర్చిరి హనంతున కూట దోహదంబులన్. 100

టీ. ని...మున్ - నిజోష్ఠపల్లవ-నిజ=తమయొక్క, ఓష్ఠపల్లవ=మోవిచిగురుల యొక్క, ఉచ్ఛిష్టమున్=ఎంగిలిని, కొన్నది=గ్రహించినది, ఇమ్మధువు=ఈతేనియ, ఇసీయనక=చీయనక, ఇంతులు=శ్రీలు, సృ...బు - సృష్ట=సృజింపఁబడిన, బహుప్రణంబు=పలుగాయములుగలది, ఐన, నీతునకున్=చలికాలమునకు, అలిన్=వెఱచి, మోవిన్=అధరోష్ఠమునందు, తన్మధూచ్ఛిష్టమున్-తత్=తమచేతనిరసింపఁబడినట్టి, మధు=తేనియకు, ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలియైనమయినమును, 'మధూచ్ఛిష్టంతు సిక్తకమ్' అని యనురము. కొన్న=గ్రహించిన, ఒచ్చెము=లోపమును, అఱిఁజేసినన్=పోవునట్లొనర్పఁగా, వారు=అశ్రీలు, కృతంబెఱింగి-ఉపకారమెఱిగి, ననంతునకున్=మధు మాసమునకు, దోహదంబులన్=దృఢవిధదోహదములచేత, 'తిరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యాత్తు తత్కృయా' యని దోహదప్రకారము. కూటన్=విశ్రాంతిని, విష్టప్టముగాన్=ప్రకటమగునట్లు, ఒనర్చిరి=చేసిరి.

తా. శ్రీలు మున్ను తేనియద్రావునడ నది యొప్ప పల్లవములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి తిన్నదని తెలిసియు దానికి రోఁతపడక చలికి వెఱచి తమ పెదవులయందున్నట్టి తేనియ కంగిలి యగు మయినమును జలిపుండ్ర కడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండి రనియును; వసంతర్తువు రాఁగానే చలి పోయెను గావున, వార లా మయినము పెదలునట్లు, అనఁగా తమ నా చిన్నతనము నీ వసంతుఁడు పోఁగొట్టె నని యుపకారస్పృతి గలిగి, యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని శౌర్య మగు పుష్పింపఁజేయుటను దామే దోహదములచేతఁ గనఁబఱచి యతనికి నూటట గలుగఁ జేసి రనియును భావము. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గమ్మ లేగాడ్పుఁ దే  
రున నేతెంచు లతాంత బాణునకు సూర్యుండు నృహిం గ్రొత్తగా  
ననుకూలించె గలంబున నిరహిణీప్రాణాపహారంబు నే  
యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలామాను నెప్పట్టునన్?

టీ. మునుపే=పూర్వమే, చంద్రబలంబుగల్గి=గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబుగల్గి, (మన్మథునికిఁ జంద్రుఁడు నేహితుఁడనుట), మ...నన్ - మలయంపు=మల యపర్యతసంబంధియైనట్టియు, కమ్మ=పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు=మందమారుతమని యెడు, లేరునన్=రథమందు, ఏ...కున్ - ఏతెంచు=వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్=పుష్పస్త్రిఁడగు మన్మథునికి, సూర్యుండున్=సూర్యుఁడును, మహిన్=భూమియందు, గ్రొత్తగా=నూతనముగా, అనుకూలించెన్=చాలివచ్చెను. (సూర్యుఁడు మేఘమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువును లేఁగా నది మన్మథునకు సాహాయ్య మయ్యెననియును; చంద్ర సూర్యు లనుకూలించి రనుటవలనను, మహిననుటవలనను, గాల దేశములు మన్మథునికి మేలిమివై యుండెననియును భావము.) చలంబునన్=దీర్ఘక్రోధముచేత, విరహిణీ ప్రాణాపహారంబు - విరహిణీ=పాంథశ్రీలయొక్క, ప్రాణ=ప్రాణములయొక్క, అపహారంబు=అపహరణమును, చేయన=చేయుటకే, (అపహరణము), ఊ...ము - ఊహించు=సంకల్పించెడు, విధాత=బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము=కార్యము, అది=అట్టిది, ఎప్పట్టునన్=ఎన్నోపుటైన, ఏలామానున్=ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగు ననుట. ఆధాంతగన్యాసాలంకారము.

క. మలయ కట కోటజస్థిత

కలశీసుత నేవ నిట్లు \* గనెనొ తదాశా

నిలుఁడనఁగ వలసవృత్తిన

మెలఁగుచు నాపోశనించె \* మిహికాజలధిఁ.

టీ. మ...వన్ - మలయ=మలయపర్వతముయొక్క, కటక=చఱియయందలి, 'కటకం పలయే సానా రాజధానీ నితంబయోః' అని నిఘంటువు. ఉటజ=పర్ణశాల యందు, స్థిత=ఉండిన, కలశీసుత = కలశసంభవుఁ డగు నగస్త్యమహామునియొక్క, సేవన్=శుశ్రూషచేత, తదాశానిలుఁడు- తత్=అదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అనిలుఁడు=వాయువు, ఇట్లు=ఈవృక్షమాణక్రమముగా, క నెనొయనఁగన్= పొందెనో యనునట్లు, అలసవృత్తిన- అలస=సౌలుమాలిన, వృత్తిన=వర్తనముచేతనే, మెలఁగుచున్=సంచరించుచు, మిహికాజలధిన్ - మిహికా=మంచనియెడు, 'ప్రా లేయం మిహికాచనా' అని యమరము. జలధిన్=సముద్రమును, అపోశనించెన్=అ పోశనము చేసెను.

తా. సముద్రపానముచేసియున్న యగస్త్యుఁడు నినిసించెడు దక్షిణ దిశయందే మలయమారుత ముండును గావున, నాయనయొద్ద శుశ్రూషచేసి తానును దనగురువువలెనే మంచనియెడు కడలినిద్రావె ననియును 'మీసేశీతనివారణ' మృని యున్నది గావునఁ, జైత్రమాసమంగు మంచు ఇనికిపోయె ననియును, మంద మారుతము వీచెనని యును భావము.

క. మలయతరు న్యాయమ యిలఁ

గల తరువులకెల్ల జేయఁగా బాలసెఁ జూమి

యలరించు నెపంబునఁ బరి

మలితములుగ ననఁగ నచటిమాగుత మొలసెన్. 103

టీ. మ...మ-మలయతరు=మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయమ=న్యాయమే, (పరిమళగుణమే యనుట), ఇలన్=భూమియందు, కలతరువులకెల్లన్=ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాన్=చేయుటకై, అలరించునెపంబునన్=పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమళితములుగన్=సంజాత పరిమళములగునట్లు, పాలసెఁజూమి=వీచెనుజూమి, అనఁగన్=అనునట్లు, అచటిమారుతము=అమలయపర్వతమందలి వాయువు, బాలసెన్=పాలసెను.

తా. మలయ పర్వత మందలి చందన వృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమియందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పింపఁ జేసెడు వ్యాజముచేతఁ బరిమళము గలిగె ననిపించి సంచరించెనో యనునట్లు, మలయ మారుతము వీచెను. ఎల్ల తరువులు లెస్సగా పుష్పించి పరిమళించు చున్న వని భావము.

ఉ. కుప్పనము ల్వదల్చి రిటి \* గుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా  
మిప్పలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ గ్రమంబున ఘర్మ శంకమై



నుప్పతిలంగ దోమతెర + లుప్పర మెత్తిరి దక్కి రూమ్మముల్

దెప్పరమైన లోహశకఃటీ ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్. 104

టీ. కామినుల్ = వలపుగలయింతులు, కుప్పసములు = కూర్చున్నవలసలు, (అవి కలననుట), వదల్చిరి = సడలించిరి, ఇతిగుబ్బలన్ = క్రిక్కిరిసిన గొప్పచన్నులచేత, (వలిగుబ్బల ననుపాతమున శీతలస్తనములచేత ననియర్థము. 'కూపోదకంబలచ్చాయా తాంబూలం స్తనమండలం, శీతకాలే భవేదష్ట మష్టకాలేతుశీతల' మ్మని యున్నది. అధీశున్ = తమప్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిలి, హత్తి = అలింగనము చేసికొని, క్రమంబునన్ = కొంతసేపునకు, మైక్ = శరీరమందు, ఘర్మశంక = చెవుటపోసె ననుసందియము, ఉప్పతిలంగక్ = ఉత్పత్తికాఁగా, వేగుజాము = వేగువజామునందు, ఇప్పలలర్పు = ఇప్పచెట్ల బుప్పింపఁజేసెడు, గాడ్పులకున్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు = మౌళికబాధా నివృత్తిర్థముగా వేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = పైకెగయవేసిరి, రూమ్మముల్ = కాఁకలు, దెప్పరమైనక్ = అతిశయముకాఁగా, లో...బుక్ - లోహశకఃటీ = ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటికరణంబుక్ = బయల్పాటుచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె అవికలు దొడుగక యవి సడల్చి తా మెత్తిగిలి నాధులం గొంగిలించుకొని తమక్రిక్కిరిసిన గుబ్బలు వారి టొమ్ములుదాకునట్లునిదికొని కొంతసేపునకు శరీరమందు జెమట వోసె నని సంశయించి ప్రభాత సమయమందు నిప్పపూల విప్పఁ జేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు పైకెగయ నెత్తిరి గాని, తొల్లింటి యట్ల యనుపకుంపటులు గడలింప రైరిని భావము. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తువక్ రజని డీ + లై క్రుంకి పుష్పర్తు వా

నర కల్యోదితుఁ డౌచ మున్న యిడుట + న్నామ్రమాకుచాలేప సం

కరసాంద్రాగ్నిశీఖారుణప్రభఁ గొనెన్ + గాకున్నఁ గాలజ్జప

త్ర రుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపితఃస్త్రీ కర్ణ దంభోళియై. 105

టీ. అరుణాంశుండు = అరుణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, హి...నిక్ - హిమర్తువక్ = హేమంత ఋతువనియెడు, రజనిక్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలుఁడై, క్రుంకి = అస్తమించి, శ్లో. 'ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశా ద్బలవా నపి, తపసి మందగభస్తి రభీశుమా న్నహి మహాహి మహానికరోభవేత్.' అన్నట్లు హేమంతర్తువునందు సూర్యుఁడు బలహీనుండనియును రాత్రియందు బలహీనుఁడై అస్తమించి యనియును భావము. పు...డు-పుష్పర్తు = వసంతర్తువ నెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య = ప్రాతఃకాలమందు, 'ప్రత్యాపహర్మఖంకల్యమ్' అని యమరము. ఉదితుఁడౌచున్ = ఉదయించుచు, మున్నయిడుటన్ = మునుపు నిలచియుండుటచేత, క్యా...భక్ -

శ్వామా=చామలయొక్క, కుచ=గుబ్బలయందలి, ఆలేప = కలపముతోడను, సంకర=కూడియున్న, సాంద్ర=దట్టముగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వునెడి యగ్నిశ్వాలయందలి, అరుణప్రభన్ = ఎఱువగుతనకొంది, కొనెన్ = మరలగ్రహించెను. 'కామినీస్తనభర గిరిచర్గనీమ్ని నిర్భయ నీలీన నిదాఘ భార' అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందు జలికాలమున నగ్నిదాగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమించునప్పుడు దన తేజ మగ్నిలో నునుచుట 'దినాతే నిహితం తేజ స్సవిశ్రేవ మాతాశన' అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు 'కుంకుమేగ్నిశిఖం సుతమ్' అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ మను నామముగల కుంకుమపువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయముం దలది కొని యుండిరి గనుక నాకుంకుమపువ్వు నందలి యరుణకొంతి యనుట. హిమర్తునను రాత్రి చని, వసంతర్తు వను మఱునాటి ప్రభాతము వచ్చెననుట. కాకున్నన్ = అట్టురాకున్న, కా...బు - కాలజ్ఞపత్త్ర=కుక్కుటములయొక్క, రతంబు=నాదము, మా...లి-మానకుపిత స్త్రీ=నాఘనితప్పనఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ=చెవులకు, దంభోలిబి=వజ్రాయుధమువలెగఱోరమై, ఎట్లుచెలంగున్ = ఏభంగి విజృంభించును. కాలజ్ఞపత్త్రయనఁగాఁ గాలం వసంత కాలం జానాతి వేత్తీతికాలజ్ఞ అను వ్యుత్పత్తి చేతఁ గోకిలము. 'కాలజ్ఞా పికకుక్కుటౌ' అని శాశ్వత నిఘంటువున నున్నది గనుక 'వసంతకాలేనప్రాప్తే కాకఃకాకః పికఃపికః' అని యన్నట్లు, కోయిలలు గూసె ననుటయు, చెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బొల యలుకఁ బూనియున్న పొలఁ తులకు భయ మగుననుటయును, వసంతర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగుననుటయు ప్రసిద్ధములు.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెఁ గావున, నాహేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయ మై యుండె ననియు; నప్పు డతని కరుణ కొంతి హిమప్రచ్ఛన్నమై యుండు ననియు; వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండె ననియు; నప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులనుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబంధియగు నరుణకొంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పగింపఁబడి మరల గ్రహింపఁబడి నట్లుండెననియు, నా వసంతర్తువు సూర్యోదయకాలము గానివట్లు కాలజ్ఞములగు కోయిలలయొక్కయు, కోళ్లయొక్కయు కూతలేల వివచ్యుననియు; నవి విని మానకుపితలగుయవతులు భయంపడుటకుఁ గతంచేమి యనియును భావము. అనుమానానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

తే. మృగమదాలేపమును మాని • రగరుకలనఁ

జన్నుఁగవ మీఁది కొప్పిరి • బన్నసరము

లొంటి కురువేరు పోచకుఁ • గంటగింప

రైరి తుఱిమెడు సరపువ్వులం దతివలు.

టీ. అతివలు = స్త్రీలు, వ్యంగమదాశేపమును = కన్నురి యలందుకొనుటను, అగరుకలనన్ = అగరుగంధ మలందుకొనుటను, మానిరి = విసర్జించిరి, చమ్మఁ గవమిఁదికిన్ = కుచద్యయోపరిభాగమునకు, బన్న సరములు = ముత్యాలహారములు, ఒప్పిరి = సమ్మతించిరి, తుటిమెడు = తమకురులయందుఁ జెక్కెడు, సరపువ్వలందున్ = దండలుగట్టిన పుష్పములయందు, ఒంటికురువేరు పోఁచకున్ = ఒక్కఁడైనలామజ్జక శేషమునకు, కంటగింపరైరి = ఏవగింపరైరి. ఏవగింపక ధరించి రనుట. ఇది యన్నియు సమశీతోష్ణము లగు సుపచారములు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. చిలువసుధారసాధరల + చెల్వపుఁ బుక్కిటితావిఁ దీయ నై  
వలపులనందు తల్పియుల + వక్త్రవిషజ్వలనోష్ణ నొట్లనై  
వెలువడి దద్గుణద్వితయ + వేధఁ జూచి యన మ్రానుపట్టుటల్  
తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ + దార్కొనెఁ జందనశైల వాతముల్.

టీ. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చి...విన్ - చిలువసుధారసాధరల = అమృతరసముపంటి యగరోష్ణములుగల నాగకన్యకలయొక్క, చెల్వపు = నుందరమగు, పుక్కిటితావిన్ = పుక్కిళ్లపరిమళముచేత, తీయనై = మధురమై, వ...ష్ణక్ - వలపులనందు = ప్రేమచక్రములయిన, తల్పియుల = ఆయాఁడుబాములమగలగు మగపాములయొక్క, వక్త్రవిష = పుక్కిళ్లవిషమనియెడు, జ్వలన = అగ్నియొక్క, ఊష్ణన్ = వేడిమిచేత, ఒట్లనై = తీక్షణమై, వెలువడి = బయలుదేలి, తత్ = ఆ, గుణమాధుత్యతీక్షణత్వగుణములయొక్క, ద్వితయ = ద్వంద్వమునలన నయిన, వేధన్ = వేధచేత, చుమి = చుమా, అనన్ = అనఁగా, మ్రానుపట్టుటల్ = ఆచార్యులసోఁకుటవలన శరీరములు నిశ్చేష్టితములగుటయు, ఆకులురాలి మ్రాఁకులుమాత్ర మగపడుచుండుటయు, (ఇది విషాగ్నిగుణము), తలిరులుపుట్టుటల్ = చెట్లయందుఁ జిగుళ్లుదయించుటయును, (ఇది యధర మాధుర్య గుణము), కలుగన్ = కలుగునట్లుగా, తార్కొనెన్ = విసరెను.

తా. మలయమారుతము నచ్చునప్పు డాఁడుబాములు మగపాము లాపర్వతము మీఁద నీ వాయువును భక్షించుటచేత రెండు గుణములు గలిగి యాఁడు బాముల పానముచేత జిగుళ్లుపుట్టుటయును మగపాముల పానముచేత మ్రాన్పెట్టుటయును గలుగు నని భావము. (ఈ పద్యమునందు వ్యుత్క్రమము దోషావహంబుగాదు 'ఊర్ధ్వపుండ్రం త్రిపుండ్రంవా మధ్యేచ్ఛిద్రంతు ధారయేత్, శ్రుణు షణ్ముఖతన్మధ్యే ఉమయాహం శ్రియాహరిః.' అని యున్నది.

మ. మదనస్యందనతా న్వవృత్తిఁ దెలిపెం + బాటిర భూభృద్వల  
స్మృదువాతం బతివక్ష్స పాదప లతా + వృంతావళి మూలరం

ధృదభ త్పంకజకర్ణికాగణహరిద్రాభంగ భా భాసుర

చృదన చృద్మవివర్తికాంచన కసంచృక్చృటాచ్ఛత్కృతి. 108

టీ. పా...బు - పాటిరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = గుడియూచు  
న్న, మృదువారంబు = మందమారుతము, అ...తిన్ - అతిపక్వ = మిగులఁబండిన, పాద  
ప = వృక్షములయొక్కయు, లతా = తీగలయొక్కయు, వృంత = పూదొడిమలయొ  
క్క, 'వృంతంప్రసవబంధన' మ్మని యమరము. అవలీ = పల్కులయొక్క, మూలరంధ్ర  
= మొదళ్లగండ్లనుండి, దళత్ = విరియఁబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిదైల  
యొక్క, గణ = సమూహముయొక్కయు, హరిద్రాభంగ = పసపుఁజిందఱలయొక్కయు,  
భా = కాంతివంటికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, చదన = అకులనియెడు,  
చద = వ్యాజముచేత, వివర్తి = గిరిగిరిగిటిగోనుచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కన  
త్ = ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, చటా = గుంపుయొక్క, ఛీత్కృ  
తిన్ = ఛీత్కారముచేత, మ...త్తిన్ - మదన = మన్మథునికి, స్వందనతా = రథమగుటయిం  
దు, స్వవృత్తిన్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియుఁ దీగలమీఁదనుండియుఁ బండుటాకులు దొడిమ  
లూడి తామర మిదైలవలెను బసపుఁజిందఱలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిరి  
గిరి దిరుగుచుండె ననియు, నవి యట్లుగుట వాయువు మన్మథునికి రథమగుటకు గుఱు  
తుగా నాబండి బంగారు చక్రములు దిక్కుగుచున్నవో యన్నట్లుండె ననియు భావము.  
'మందానిలస్వందనః' అని దక్షిణవాయువునకు మన్మథరథత్వము ప్రసేదము. కైతవా  
పన్నావాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ.

109

నీ. త్మౌ వశా రక్త రాంకవ మరణ్యానిమ,

ధూది తారుణిమవంల్లుగరగరసని

కోదగతి తరుగరుత్మద్గరు ద్గణ ముద్భి,

దాహార్యజీమూతారోహితంఖు

నవ మిళిందప్రావలూణికనిమంత్రణ శోభ,

నాక్షతప్రతతివాఁయన విభక్త

పరభృతౌఘస్రాప్తః పత్తిక మాలతీ,

త్రాసామయావహార్ద్రాక్షతజము

తే. ప్రేమదవన వనదేవతానముదయాంగ

రాగ మినజ హరిజ్జగత్ప్రాణ శాణ

కషణదళితదళాంతనంఃక్రాంతకాంతి

ఘనమణిశలాకచిగురాకుగలయ మొలిచె.

110

టీ. క్ష...ము-క్ష=ధూమియ నెడు, నకా=ఆ డేనుగునకు, 'కరణీధనుకావకా' అని యమరము. రక్త=ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము=బూర్ని సును, 'రాంకవమ్మగరోమజమ్' అని యమరము. అరణ్యాని=మహారణ్యమునకు, 'మహారణ్యమరణ్యానీ' అని యమరము. మధు=ఎసంతర్దనమువద్యముచేత, ఉదిత=పుట్టినట్టి, ఆరుణిమ=ఎఱుపును, వల్ల్యురగ=తీగెలనియెడు పాములయొక్క, రసనికా=నాలుకయొక్క, ఉద్గతి=బయలుపడలుటయును, తరు...ము-తరు=వృక్షములనియెడు, గరుత్త=గరుత్తంతులయొక్క, గరుత్=అక్కలయొక్క, గణము = సమాహంబును, ఉ...బు - ఉద్భిత్=పొదలనియెడు, అహర్యజీమాత=కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు=గొరడును, 'ఇంద్రాయుధంశక్రధనుస్తదేవఋజురోహితమ్' అని యమరము. న...తి-నవ = నూతనమగు, మిలింద=కుప్పెదలనియెడు, ప్రాహుణిక=ఆతిథులయొక్క, నిమగ్తణ=విందునకుఁ బిలుపుటయుండు, శోభనాక్షర=శుభాక్షరములయొక్క, ప్రతతి = సమాహంబును, వా...క-వాయుస=కాకులతోడ, విభక్త=వేణుపడిన, పరభృత=కొయిలలయొక్క, ఓఘ=గుంపుచేత, ప్రాప్త=పొందఁబడిన, పత్రిక=విభాగపరిష్కార పత్రికయును, (ఎసంతఋతువు రాఁగానే కాకులతోఁ గోకిలలు వేణుపడుట ప్రసిద్ధము.), మా...ము-మాతలి=జాజిచెట్టునకు, త్రాస=భయము నెడు, ఆయయ=రోగమును, ఆవహ=కలుగఁజేయునట్టి, అర్చితభజము=పచ్చిరక్తంబును, ప్ర...ము-ప్రముదవన=క్రీడోద్వృత్తములయందలి, వనదేవతా=వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమాహమయొక్క, అంగరాగము=కుంకుమంపుమైపుఁతయును, ఇనజ=సూర్య పుత్తుఁడగుయమునియొక్క, 'ఇనన్సూర్యేప్రభావపి' అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కుగదక్షిణసంబంధియగు, జగత్ప్రణ=నాయువనియెడు, కాణ=సానతోడి, కషణ=ఒఱపిడిచేత, దళిత = రాల్చఁబడిన, దళ=అకుల నెడుపొరలయొక్క, అంత=నాశముచేత, 'అంతోనాశోద్వయార్చ్యుత్తు' అని యమరము. సంక్రాంత=నెరసినట్టి, కాంతి=దీప్తిగలు, ఘన=గొప్పయగు, మణిశలాక=రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు=పల్లవములు, (జాత్యేకవచనము.), కలయన్=అంతటను, మొలిచెన్=మొననూపెను.

తా. ధూమియనియెడు నాఁడేనుగుపైఁ గప్పిన యెఱ్ఱబూర్ని సువలెను, మహారణ్యమునకు వసంతఋతువను మద్యముచేతఁ దోచిన రక్తకాంతివలెను, తీగెలనియెడు పాములు దమ నాలుకలు వెడల నిడెనో యనునట్లును, వృక్షములనియెడు గరుడ పక్షుల అక్కలలో యనునట్లును, పొదలనియెడు కల్పిత మేఘములకు గొరడులను పగిదిని, కుప్పెదలను నభ్యాగతులనుఁ గ్రోత్తగఁ బిలుచుటకై యునిచిన శోభనాక్షరముల చందంబునను, కాకులతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేణుపడిపోయెడు

కోకిలముల కొడవిన విభాగ పత్రికల యందంబునను, జాజిచెట్లకు భయతోగమును గల్పించు శ్రోత్రసెత్తుటి భంగిని, క్రీడోద్యాన వనదేవతలు సెమ్మేనులఁ బూసికొన్న కుంకుమంపు మైపూత భాతిని, మలయ మారుతం బను సానలో నొఱుకుంబడి రాలిన యాకులచేత గానఁబడిన మెండగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలాకలజోకయనం దగి చిగురాకు మొనసి కనఁబడియె నని భావము.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీతై + మరున కట్టి  
యడరున జయింతు మని కదా + యద్దినాళిఁ  
గూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దఁదైవ్విరి గనియుఁ  
బెద్ద లివురాకుఁ బట్టెన + పెట్టువడిరి.

111

టీ. మరునకున్ = స్మరనికి, శరనిధులన్ = అంపదోనలయందు, మాఘ్యములు = మొల్లపువ్వు లనియెడు బాణములు, తీతైన్ = సమసిపోయెను, (వసంతర్తువులో మొల్లలు పూయవనుట.), అట్టియడరునన్ = అసంకటమునందు, (బాణములేనివేళననుట), పెద్దలు = వృద్ధులు, (యోగులనుట), జయింతుము = మన్మథునిఁ గెల్తుము, అనికదా = అనియెకాదా, అద్దినాళిన్ = అమాఘుదినపరంపరయందు, గూరతిథిన్ = కూరతీథియైన, కృష్ణరజనిన్ = బహుళపక్ష చతుర్థి శి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁడనుట.), తదైవ్విరిన్ = అమన్మథవైరి యగు శివుని, కనియున్ = చూచియు, (నేనించి యనుట.), ఇవురాకుఁ బట్టెన = చిగురాకనియెడు పట్టాక త్తిచేతనే, పెట్టువడిరి = చెబ్బఁదనిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్మథునికి మొల్లములుకులు లేని తటి నేచి, యాయుఁకటమున నతని గెల్తుమని తలంచి, యతని విరోధియగు శివునిఁ గూరతిథియగు నీకటి రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక, యా మన్మథుఁడు తనకు బాణములు లేకుండినను జిగురాకనియెడు పట్టాక త్తిచేతనే వసంతర్తు ప్రారంభ కాలమునందు వారలఁ బ్రవారించి జయము గొనెను.

తే. అవని నపుడు నవోదితుం + డైన యట్టి  
మరునకుం గుసుమర్తు వ + న్మంత్రసాని  
బొడ్డుగోసిన కొడవలిఁ + బోలె విరహి  
దారకం బయ్యె గింశుకఁకోరకంబు.

112

టీ. అవనిన్ = భూమియందు, అపుడు = తత్కాలమందు, నవోదితుండైన = నూతనముగా నుదయించిన, (అభ్యుదయమొందిననుట), అట్టి = అప్రసిద్ధుఁడగు, మరునకున్ = స్మరకుఁడు, కుసుమర్తువన్ = వసంతర్తువనియెడు, మంత్రసాని = సుఖప్రసవముచేయించునట్టిస్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభిశాళిచ్చేదముఁజేసిన, కొడవలిఁబోలెన్ = లవిక్రము

వలెనే, కింశుకశోరకంబు = మోదుగు మొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యెన్ = ఛదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పింపఁగా నామొగ్గ వంకరగా నెఱుఁగి యుండుట వలన నప్పుడు పుట్టిన మనస్సును బొడ్డు గోసిన నెత్తురుతోడి లిక్కి కొడవలి వలె నుండెననియు, నది విరహంబకు వేధఁ జేయునదియై యుండె ననియు భావము.

చ. కునుమములెల్లఁ గామినులఁ కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి సి

గ్గెనఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె నన లృటి వంగి జీవితే

శ నమితి గొమ్ములం గరచిఁ చల్లఁ గుచక్షణి కాంగరాగ మా

టనదె యటంచు రాగిలిన యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింశుకీ. 118

టీ. కునుమములెల్లన్ = సమస్తపుష్పములును, కా...లన్ - కామినుల = యనకులయొక్క, కొప్పులన్ = ధమ్మిలములయందు, ఉండన్ = ధరింపఁబడి యుండఁగా, అటుండలేమిన్ = తామట్లుండలేకపోవుటచేత, (నిగ్గంధములగుటచేతననుట.), సిగ్గనఁగఁగన్ = లజ్జ యతిశయింపఁగా, వంగినట్లు = నమ్రములై నటువలె, ననల్ = మొగ్గలు, జనియించెన్ = పుట్టెను, మఱి = పిమ్మట, వంగి = అట్లేవంగియుండి, జీవితేశనమితి - జీవితేశ = అశ్రీలప్రాణనాథులయొక్క, సమితి = సమాహము, కరచి = రసముదీసి, కొమ్ములన్ = చిన్ననగ్రోవులచేత, చల్లన్ = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గల రసముదీసి వసంతములాడుదురనుట), కు...ట - కుచ = స్తనములయందు, క్షణి = క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమాట = మైపూఁతుగుట, అసదె = స్వల్పమా, (అన్ని పుష్పములవలె గొప్పలయందుండుటకంటె జన్నులపై జేరుట సామాన్యము గాదనుట), అటంచున్ = అనుకొని, రాగిలినయట్టులు = రంజిల్లినభంగి, రాగిలి = రక్తిగలిగి, కింశుకీ = మోదుగు చెట్టునందు, విచ్చెన్ = వికసించెను, ఎఱుఁగె మోదుగుఁబువ్వులు వికసిల్లెననుట.

ఉ. నైపుణిఁ జందనాద్రి గహానద్రుమ సారభ వీచిఁ దామ్రప

రీపరిలబ్ధ మాక్షికమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

శాపవనుండు నల్లు వెదఁ జల్ల జనించెన కాక వీనికే

లా పొడమంగ నప్పొలపఁ మప్పుడు నా వనిఁ దోచెఁ గ్రొన్ననల్.

టీ. దక్షిణాశాపవనుండు = దక్షిణదిగ్భాగమున, నైపుణి = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణినదియందు, పరిలబ్ధ = గ్రహింపఁబడిన, మాక్షికమణి = ముక్తామణులయొక్క, ప్రకరంబులు = సమాహములును, చం...చిన్ - చందనాద్రి = మలయపర్వతముయొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సారభ = పరిమళముయొక్క, వీచిన్ = తరంగమందు, తోచి = తోగఁజేసి, (తడిపి

యనుట), చల్లువెదక్ = చల్లెడువెదయందు, (లోకమందు గొర్తివెద, చల్లువెద యని రెండువిధములు. వానిలో వరుసగా నేర్పడియుండునది గొర్తివెదయును, అంతట వ్యాపించియుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెదయన్నాడు.), చల్లక్ = చిత్తనము నేయఁగా, జనించెనకాక = మొలిచెనేకాని, అప్పుడు = అవసంతకాలమందు, వీనికిక్ = ఈ మొగ్గలకు, అప్పొలపము = అపాలుపు, (ముత్తైములవంటి రూపమును బరిమళము నుట.), పొడమంగక్ = పుట్టుటకు, ఏలా = ఏమిపని, నాక్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్తమొగ్గలు, వనిక్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము.), తోఁచెక్ = కనుపడెను.

తా. వనములయందు ముత్తైములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపర్ణి నదిలోని ముత్తైములేటి యవి మలయవృక్ష పరిమళ లహరీతరంగములలో నేర్పుగా ముంచి యవియే వెదఁబెట్టి చల్లిన కారణము చేత మొలకలెత్తినవేకాని లేనియెడ నీచెట్టమీఁది మొగ్గల కా శృంగార మేలవచ్చునని భావము. ఇట్లు చెప్పటచేత మలయమారుత మొకకర్షకుఁ డని ధ్వనించుచున్నది.

క. వీరుద్ద్రమిధునమేళన

కై రతిపతి యేయ దుస్సి + హరితద్యుతిఁ బై

నారెగయఁ బొటమరించిన

నారసముల మొనలనంగ + నన లవి మించెక్.

115

టీ. వీ...కై - వీరుత్ = లతలయొక్కయు, గ్రు = వృక్షములయొక్కయు, మిధున = ద్వింద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుఁడు, ఏయక్ = బాణము నేయఁగా, దుస్సి = నాటి యీవలనుండి యావలికిఁబోయి, హరితద్యుతిక్ = పచ్చనికాంతిచేత, పైక్ = ఉపరిభాగమందు, నారెగయక్ = నారయెగని పోవునట్లు, పొటమరించిన = అంకురించిన, నా...గక్ - నారసముల = నారాచములని యెడు బాణములయొక్క, మొనలనంగక్ = అగ్రములోయనునట్లు, ననలవి = అమొగ్గలు, (వృద్ధవిశేషణము.), మించెక్ = అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁ డాలతలను వృక్షములను దన నారసములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరములలోఁదూటి వెన్నులయందు మొనలఁ జాపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసె నని భావము.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి + తామ్రురుచిచ్చట లుల్లసిల్లఁ గో

ల్కాను ధరణీజ సంతతికిఁ + గోరక దంతము లించుకంత ని

క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగెక్ వనలక్ష్మీ గడుం జెలంగఁగాఁ

జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని + సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటక్.



టీ. తనయుడరంబునకా=తనగర్భమందు, పాడమి=పుట్టి, తా...లు - తామ్ర  
 రుచి=అరుణకాంతులయొక్క, ఛటలు=సమాహములు, ఉల్లసిల్లకా = ప్రకాశింపఁ  
 గా, కో...కా - కోల్కాను=వృద్ధిబొందుచున్న, (శిశువులుపుట్టినప్పు డెట్లుగానుం  
 డుటయు నానాటికి వృద్ధియగుటయుఁ బ్రసిద్ధము), ధరణీజ=వృక్షములనియెడు, సం  
 తతికా=సంతానమునకు, కో...లు - కోరక=మొగ్గలనియెడు, దంతములు=పండ్లు,  
 ఇంచుకంత=కొంచెము, నిక్షిప్తయది=అంకురించినది, అదిగాఁగకా=మొదలుకొని,  
 వనలక్ష్మి=వనలక్ష్మియనియెడు పాలఁతి, కడుకా=మిక్కిలి, చెలఁగకా=సంతోషిం  
 చెను, ప్రియుఁడు=ఇష్టుఁడు, ఐన, మాధవుని=వైశాఖమాసమనియెడు పురషునియొ  
 క్క, సంగతి=సాంగత్యమనియెడుసంపర్కము, మీఁదటకా=భావికాలమందు, చా  
 లకా=చాలానట్లు, కల్గుటకా=కల్గినను హేతువుచేతను, చెలంగఁగాఁజనుకా=సంతో  
 షింపఁదగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు దమ సంతానమునకుఁ బండ్లు మొలిచెడువఱకు  
 బాలింతలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలవఁగానే పురుషులు దమతో  
 సంభోగింతురని సంతోషపడినట్లుగానే, వనలక్ష్మియు వృక్షములు చిగిర్చి వృద్ధియై  
 మొగ్గలు పాడమిన కారణంబున నావృక్షములు బిడ్డలనియును, మొగ్గలు వారిపండ్లని  
 యును, వైశాఖమాసము తన పురుషుఁడనియును, బ్రకాశము సంతోష మనియును,  
 నన్నట్లు చెలవయ్యె నని భావము. వనలక్ష్మి యనియు, మాధవునిసంగతి యనియుఁ  
 జెప్పట వలన, లక్ష్మీ మాధవ సాంగత్యము యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు  
 బిడ్డలకు దంతములు మొలచు నంతఃకరు బురుష సంపర్కము గూడదని స్మృతు  
 లయందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును నన ల్దమిఁ బట్టి \* ముంగొల్లముక్కుజో,  
 డనలఁ బీలిచి పనఁర్కొనిన విడిచి  
 పరువంపు విరి గొందు \* లరసి చాలై త్రోవఁ,  
 బెట్టి యిారము లీఁగు \* పిండుఁ దగిలి  
 వ్రొవ్విరి దొలుత నొక్కడు గని యది వ్రాలు,  
 తఱి దాని నిలఁబడఁ \* దాకి గ్రోలి  
 యాకురాల్పుగండ్ల \* నానెడు నాన నిం,  
 తడుగూది బం కంటి \* యంగలార్చి  
 తే. మెట్టకేలకు నొకఁ డబ్బుఁ \* బొట్టనిండ  
 గ్రోలి యది గాలిఁ గదలినఁ \* గూలు నగుచు

బ్రహ్మదవనపాలికలు వేడ్క • బట్ట నగుచు  
మధుదినాదిక్షుధాభ్రము • నృధుపచయము.

117

టీ. మ...ము-మధుదినాది=వసంతర్తుప్రథమదినమందు, యుధా = అఱికిచేత, భ్రమత్ = క్రమమగుచున్న, మధుపచయము = తేటిగుంపు, మును = మొదలను, ననల్ = మొగ్గలను, తమిక్ = మోహముచేత, ముంగాళ్లక్ = అగ్రాంఘ్రిలచేత, పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుజోడనలక్ = నాసికాచిలద్వయములచేత, పీలిచి = దూఁటికొని, పసర్కొనినక్ = పసరువాసనరాఁగా, విడిచి = వానివిసర్జించి, ప...లు = పరువంతు = పక్షములగు, విరి = పూలుగల, గొండులు = మూలమూలలు, అరసి = వెడకి, చాలై = గుంపుగొని, త్రోవఁబెట్టి = పోవుటను మార్గముఁబెట్టి, ఈరములీఁగు = పొదలుదూఁతుడు, పిండుక్ = సమాహమును, తగిలి = వెనుముట్టి, తొలుతక్ = ప్రథమమందు, క్రొవ్విరిక్ = క్రొత్తపుష్పమును, ఒక్కఁడు = ఒకభృంగము, కని = చూచి, అదివ్రాలుతేటిక్ = అదిముసరికొనునప్పుడు, దానిక్ = అభృంగమును, ఇలఁబడక్ = భూమియందుఁబడునట్లు, తాఁకి = తగిలి, క్రొలి = మకరందముఁబాసముసేసి, అకురాలుపుగండ్లక్ = అకులురాలిన తొడిమల మొదళ్లయందు, అనెడునాసక్ = పాసముసేనెడునాశచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూఁది = పాదమునిలిపి, బంక = అప్పంతమాలనిర్యాసము, అంటి = స్పృకించికొని, అంగలాఱ్చి = కాలువెలుపలికిరాక భేదపడి, ఎట్టకేలకుక్ = కొంతసేపునకు, ఒకఁడబ్బక్ = ఒకపుష్పముదొరకఁగా, పొట్టనిండక్ = కడుపునిండునట్లు, క్రొలి = మకరందపాసముసేసి, అది = అపుష్పము, గాలిక్ = నాయువుచేత, కదలినక్ = చలింపఁగా, నగుచుక్ = నవ్వుచును, ప్రమదవనపాలికలు = శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పాలఁతులు, పట్టక్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచుక్ = సుర్పలములై వశపడుచు, కూలుక్ = క్రిందఁబడును.

సీ. మరుదూధ మలయాహి • గరధూమ్యలనుగళ,

నృనసిజ రథపదాంజనకళికలు

త్రానధావచ్చిశిరత్యక్తబాష్పముల్,

పికపంచమన్వరోద్భేద వీణ

లబ్ధైగమన్మరందాసార జంబువుల్,

హిందోళ సాక్షాన్ముకుంధరోచు

లభిసారికాంకురోద్భవన్నీల గుళికలు,

జాత్యనుల్లననాత్తశావతతులు

తే. చైత్రసంజీవనావధీజాతచేత

నాత్మజని హేతు తరువుసార్యయి యువతి

కరవిధూతహసంతి కేం గాలచయము

లగుల పజ్జులు వసుల నాత్మాడఁ దొడఁగె.

118

టీ. మ...మ్య-మరుత్=వాయువుచేత, ఉధ=పహింపబడిన, మలయ=మలయ  
పర్వతమందలి, అహి=సర్పములయొక్క, గర=విషముయొక్క, ధూమ్యలు=ధూమ  
సమాహమలైనట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగలెగయుననియు విషధూమములు  
మిగుల నల్లదై యుండుననియు భావము.), అ...లు-అనుగళిత్=విడువక జాటుచున్న,  
(ఇది యంజన కళికలకు విశేషణము.), మనసిజ=మన్మథునియొక్క, రథవద=బండిచ  
క్రములయందలి, అంజనకళికలు=కంచెనముద్దలయినట్టియు, (వసంతర్తువునందుఁ గ్రొ  
త్తగా మరుఁడు వెడలెఁ గావునఁ జేరుచక్రముల కప్పుడు కంచెనవేయఁగా నాచక్ర  
ములు దిరుగునప్పు డా కంచెనముద్దలు జాటుననుట.), తా...ల్-త్రాస=భయము  
చేత, ధావత్=పాటిపోవుచున్న, శిశిర=శిశిరర్తువుచేత, త్యక్త= విడువబడిన, బా  
ష్పముల్=కన్నీళ్లైనట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించెననుట.), పి...లు-  
పిక=కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర=పంచమ స్వరముయొక్క, ఉత్పేద=పుట్టుట  
కు, పీఠలు=కస్తూరిపీఠలైనట్టియు, 'పికఃకూజతిపంచమమ్' అని నిఘంటువు. పీఠయం  
దు పంచమస్వరముండుటకు 'శ్రుతిభ్యస్సుస్వ స్వరాషడర్థ గాంధార మధ్యమాః,  
పంచమో ధైవతకృధ నిషద ఇతిసప్తధా, తేషాం సంజ్ఞా స్పరిగమ పగనీత్యపరామ  
తాః' అని సంగీతశాస్త్రము. అబ్ధాగమత్ = షర్వాకాలమువలె నాచరించుచున్న,  
మరంద=మకరందముయొక్క, అసార=ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్=నేరేడు  
పండులైనట్టియు, (షర్వాకాలమందు నేరేళ్లుఫలించుననుట, అబ్ధాగమమనఁగా సంవ  
త్సరాగమము, అబ్ధాగమమే అబ్ధాగమని క్లిష్టరూపకము.), హి...లు-హిందోళ  
=అకాలమందుఁ బాడఁదగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళ గానమునకు, సాక్షత్=ప్రత్య  
క్షమయిన, ముకుంద=కఠినేల్పయొక్క, రోచులు=శరీరకాంతులయినట్టియు, 'శిశి  
రస్య వసంతస్య సంధా హిందోళరాగకమ్' అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. కావున  
నప్పు డా రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుడైవచ్చి గోవిందుని శరీరకాంతులవలె  
నుండెననుట. అ...లు-అభిసారికా=ప్రియులకొఱకు సంకేత స్థానములను గూర్చి పో  
వుచుండెడు శ్రీలయొక్క, 'కాంతార్థి నీకు యాయాతి సంకేతం సాభిసారికా' అని  
యమరము. అంశుక=వస్త్రములకు, ఉద్యన్మీలగుళికలు = సద్యోమైల్య సంపాదక  
ఘటికా విశేషములు, (అభిసారికలు తమ గోపనార్థమై నీలవస్త్రములుధరింతురనుట),  
బా...లు - బాతి = బాబాలవలన, అనుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటంబట్టి, అక్ష=

పొందఁబడిన, కాపఁతిట్లయొక్క, తతులు = సమాహమలైసట్టియు, (వసంతర్తువంగు జాజాల విక సీల్లపు గావుననవి వసంతునిఁ దిట్టఁగా నాకాపమరే యిట్లు వచ్చెననుట), చె...లు-చైత్ర = చైత్రమాసమనియెడు, సంజీవనాధి = సంజీవనాపధముచేత, జాత = ఉదయించిన, చేతన = చైతన్యముగల, ఆత్మ = తమయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు = కారణములగు, తరు = వృక్షములనుగూర్చి, పునర్యాయ = మిగిదిపోవుచున్న, యువతి = ఉనిదలయొక్క, కర = హస్తములచేత, విధూత = పాణఁజల్లఁబడిన, హసంతికా = కుంపట్లయందలి, ఇంగల = బొగ్గులయొక్క, చయములు = సమాహమలైసట్టియు, 'నిర్ధూమాంగారభరిత హసంతికాయంత్రస్యచ' అనిభోజరాజన్మట్లు, చలికాలమందు శ్రీలు కుంపట్లైతియుండి వసంతర్తువు రాఁగానే చలిదీపఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁ జల్లగా నందలి నల్లబొగ్గులకు వసంతర్తువ గెడు సంజీవనాపధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మములకు హేతువులగు వృక్షములను గూర్చి మరలఁ బోవుచున్నట్లుండెననుట. అకులపబ్జులు = తుమ్మెదలగుంపులు, వసులక్ = వనముల యందు, అట్టాడక్ = పంచమింపుటకు, లోడఁగక్ = ఉపక్రమించెను.

తే. ద్విజతఁ గాంచియు మధుసేవ విడువలేక

జాతిఁ బాసిన తేంట్లనిఁస్వనముఁ గూడు

కొనుటనో యనఁ గోకిలఁస్వనము సెలఁగెఁ

దనకు మఱి పంచమత్వంబు • దప్పకుండ.

119

టీ. ద్విజతఁగాంచియు = విప్రత్వమును బొందియును, 'దంతవిప్రాణ్ణా ద్విజా' అని నిఘంటువున్నదిగానఁ దుమ్మెదలు నండజము లగుటచేతఁ బఠ్యులయ్యె ననుట. మధుసేవక్ = మద్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయు నిది కోకిలపర్యాయ మైనప్పుడు ద్విజత్వమును వసంతర్తు సేవయనుట.), జాతిక్ = తమద్విజజాతిని, పా...న్ - పాసిన = విడిచిన, తేంట్ల = తుమ్మెదలయొక్క, నిస్వనముక్ = నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (తుమ్మెదలు మధుసేవవలనఁ గులభృష్టము లయినవనియును, (జాజినివిడిచె ననుట.), అనక్ = అను నట్లు, కోకిలస్వనము = పిక స్వరము, తనకు, మఱి = పిమ్మట, పంచమత్వంబు = పంచ మస్వరత్వమును, ఐదవ మహాపాతకుండగుటయును, 'పికఃకూజతిపంచమమ్' అన్నట్లు పంచమ స్వరత్వమునుటయుఁ 'దత్సంయోగీచ పంచమ' యనునట్లుందువనాడఁ గుటయు ననుట, తప్పకుండక్ = తప్పిపోకుండునట్లు, చెలఁగక్ = బిచ్చెను, (కోకిలము లకుఁ బంచమస్వరము గుఱుటముగా వచ్చెననుట.)

ఉ. పూచినమావులం దవిలి • పూవిలుజోదున కమ్మె మాధవుం

డేచిన శంక నాతఁ డవి • యేకొనియే పథికావరీజయ

శ్రీచణఁ డయ్యె నట్టిద యుక్తత్యముచే నగునట్టిపీడయుం  
గోచరమానె దైవ మనుకూలము నై పరుమేలు దీక్షింక. 120

టీ. మాధవుండు=వసుంతుండు, పూ...లన్-పూచిన = శరీరముపూచిన, మా  
పులక=గుఱ్ఱములను, తవిలి=అంటి, ఏ...కక - ఏచిన=అతిశయించిన, శంకక=  
అనర్థశంకచేత, పూవిలుజోదునకుక=కుసుమకౌర్మకునకు, అమ్మెక=విక్రయించె  
ను, (గుఱ్ఱములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మను  
టయుఁ బూచిన మామిళ్లనుటయును), అవియేకొనియే=ఆ పూచిన మాపులనే కొనియే,  
అతఁడు=అమన్మథుండు, ప...డు-పథికావశీ=విరహిసమాహమయొక్క, జయశ్రీ  
=జయసంపదయందు, చణఁడు అయ్యెక=సమర్థఁడయ్యెను, అట్టిద=అట్టిదేకదా,  
అకృత్యముచేక=దుష్కార్యముచేత, అ...యుక-అగునట్టి=కలుగునట్టి, పీడయున్  
=ఆ ర్థియును, దైవమనుకూలమునై=దైవమనుకూలించియుండియు, పరుమేలు - పరు=  
శత్రువుయొక్క, మేలు=మంచికౌలము, తీక్షింక=సమాప్తికాగా, గోచరమానె=  
తనకుఁ గనుపడునా, (మాపుల నప్పినవాఁడు మాధవుండుగనుక దైవ మనుకూలమై యని  
చెప్పెను, దైవానుకూల్యమున్న పప్పుడు జయ మెవ్విధముననైనఁగలుగుననుట.)

తా. వసంతర్తువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సగాఁ బూచెననియును, మన్మథుండా  
పుపులచేతఁ బథికులను జయించె ననియును భావము. కీడు చేయవలసిన పూచినమాపులు  
జయప్రదము లయినట్లు చెప్పటవలన వ్యాఘాతాలంకారము. 'స్వాద్వాన్యూతో  
తథాకారి తథాకారిక్రియేత చేత్' అని దానిలక్షణము. ఆవ్యాఘాతాలంకారము  
మాపు అను తావున శ్లేషమాలకాభేదాతిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నా  
రంటికిని సంకరము దీని కర్థాంతరన్యాసాలంకారముతో సంస్పృష్టి.

మ. ఉరుశక్తి నృధుమానదోగ్ధ పిడుకకఁ జ్యోత్స్నిగవీచంద్రీమన్  
స్ఫుర దూధఃప్రవిముక్తమైన నిబిడఃజ్యోత్స్నాపయఃపూరముక  
వ్వీరియంబాతినగొజ్జఁగల్గిరియ మున్నీరైన యొక్కమ్మనీ  
రు రహిం గూడిన నేర్పరించుగములైఁ రోలంబకాదంబముల్. 121

టీ. మధుమానదోగ్ధ - మధుమాన = వసంతర్తువనెడు, దోగ్ధ = పాలుపినుకు  
వాఁడు, ఉరుశక్తిక=మహాబలముచేత, పిడుకక=పిండకగా, జ్యో...ముక - జ్యో  
త్స్ని=వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవీ=గోవుయొక్క, చంద్రమః=చందమామయనెడు,  
స్ఫురత్ = గొప్పదైన, ఉధః = పొదుఁగువలన, ప్రవిముక్తమైన=వరిసిన, నిబిడ=  
దట్టమైన, జ్యోత్స్నా=వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరముక =  
సమాహమను, వి...ర్-విరియంబాతిన=వికసించిన, గొజ్జఁగల్గె = గొజ్జంగిపూట,  
కురియక=వర్ణింపకగా, మున్నీరైన = సముద్రప్రాయమయిన, అక్కమ్మనీరు =

అమకరందమును, రహిక్ = సాంపుగా, కూడినక్ = కలిసికొనఁగా, రోలంబకాదంబముల్ - రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబముల్ = కలహంసలు, గములై = గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱుచును. (వెన్నెలయందు గొజ్జెగఘాడనెను తుమ్మెదలు గ్రోలెననుటయు, హంసలు పాలు నీరు వేణు పఱుచుటయు ప్రసిద్ధములనుట). రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్విజయ సంచ దూఁడు గొని + తీర వనేక్షువువంకమీఁదుగా

నగ్గడ పుల్ల కేసరమునందు వసింపఁగ నెక్కునూలిన

స్వృగ్గము నం దనారత మరంద సరస్వరవిందగోష్ఠికి

వెగ్గల మాడుతేంట్లు మరువింటికిఁ బూనె గుణద్వయత్వము. 122

టీ. దిగ్విజయ = దీర్ఘి కయందు, (రూ. దిగ్విజయ), అంచ = హంస, తూఁడు = కమలనాళమును, కొని = గ్రహించి, తీ...గాక్ - తీర = దరియందలి, వన = వనముయొక్క, ఇక్షువు = చెఱుకుయొక్క, వంకమీఁదుగాక్ = వంపుమీఁదుగా, అగ్గడక్ = అప్రాంతమందు, పు...దుక్ - పుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందుక్ = పొన్న చెట్టునందు, 'పున్నాగః పురుషస్త్రుజః కేసరోదేవల్లభః' అని నిఘంటువు. వసింపఁగక్ = వ్రాలఁగా, ఎ...ముక్ - ఎక్కు = అచెఱుకునకెక్కినట్టి, నూలి = అచిననాళ తంతు సంబంధియగు, నుక్ = నునుపైన, ప్రగ్గముక్ = నూత్రంబు, అందు = అపొన్న చెట్టున, అ...కిక్ - అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ = అద్విగ్విజయందలి, అరవింద = కమలములయొక్క, గోష్ఠికి = సమాజమునకును, వెగ్గలము = అధికముగా, అడు = సంచరించుచున్న, తేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికి = మన్మథుని ధనువునకు, గుణద్వయత్వముక్ - గుణ = గొనయములయొక్క, ద్వయత్వముక్ = జంటతనమును, పూనెక్ = పహించెను.

తా. ఒక సరస్సులోనుండి హంస తామరతూఁడు ద్రుంచుకొని దాని దరి నున్న చెఱుకు వంకమీఁదుగాఁ బొన్న చెట్టుమీఁద వ్రాలఁగా నాచిననాళతంతువు లాచెఱుకునకుఁ దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను, మఱియు నా పొన్న పూలమకరందము కొఱుకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందము కొఱుకు నెడ తెగక చాలుగట్టి యాచెఱుకువంకమీఁదుగా నే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లె త్రాడుగాను, ఈరెండును రెం డల్లెత్రాళ్లుగా మన్మథునికి ధనుస్సయిన యాచెఱుకున కమరనినమును, బాంధ విజయమునకై మన్మథుఁడు తన వింటికి బటువుగా రెండల్లె త్రాళ్లు వేసికొన ననియు భావము.

చ. నిడుద మధూళిక ల్నడుమనే కొని తీరగలు సాగఁ జుట్టుకొం

\* చడవిఁ గడార కాచకటాకాకృతి సుళ్ల మెలంగె గాడుపుల్

జడగతి నధ్వనీనపరిమత్పటునిశ్వసితానలం బెదు

ర్పడ మటి సార్పులై సుఱసుఱం దుద సుళ్లగ స్త్రుక్కెనో యనన్.

టీ. ని...ల్ - నిడుద = పొడుపులగు, మధూళికల్ = మకరందధారలను, నడుమనే = భూమినిబడకుండపథ్యభాగముననే, కొని = గ్రహించి, తీరగలుసాగఁ = మకరందము జగటగావునఁ దీరగలు సాగునట్లు, చుట్టుకొంచున్ = వలయితములై చు, గాడుపుల్ = వాయువులు, అ...బు - అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమాహమయొక్క, పటునిశ్వసీత = నిట్టూర్పులయొక్క, అనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడఁ = తనకెదురుగాఁగా, మటి = పిమ్మట, సార్పులై = మంటలతోఁగూడినవై, సుఱసుఱఁ = సుఱసుఱయినఁగా, తుదఁ = అగ్రమందు, సుళ్లగ = అవర్తములుగలుగఁగా, స్త్రుక్కెనో యనన్ = శోషించెనో యనునట్లు, అడవిఁ = అరణ్యమందు, కడార = కపిలవర్ణముగల, 'కడారకపిలఃపిఙ్గ' అని నిఘంటువు. కాచకటక = గాఙాచుట్టయొక్క, లకృతి = లకారమునంటి యాకారముగల, సుళ్లఁ = అవర్తములచేత, జడగతిఁ = మందగమనముచేత, మెలంగెన్ = సంఛరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాతొడు మకరంద ధారలు క్రిందబడకుండ నడుమనే గ్రహించి తీరగలు సాగునట్లు వలయితములై గాజాలవలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి యడవులయందు వాయువులు సంఛరింపఁగా విరహాలయొక్క నిట్టూర్పుచిచ్చెదుఱుపడఁగా మండుచునగ్రముల సుళ్లవలె ముడుచుకొని సుఱసుఱ స్త్రుక్కెనో యన్నట్లుండె నని భావము.

చ. కురిసినక్రిందిపుప్పొడులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం

గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగసె \* గాడ్పులను శృతి మాధవుండు రా

నెరపుగఁ బూవు సొమ్మిడి వానేందిర భూమికి వెండి మెట్టదా

మరరవణంబు రాఁ గొన భ్రీమద్గతులౌ మలుచుట్టులో యనన్.

టీ. కు...లఁ - కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షముల క్రిందనున్న, పుప్పొడులఁ = పుష్పరజములను, కొంచున్ = గ్రహించుచు, అగంబుల మీఁదికై = వృక్షములపైకేఁగాను, పిశంగరుచులఁ = పచ్చనికొంతులచేత, కొన్ని = కఠిన్యములగు, గాడ్పులనుళ్లు = వాయువులయొక్క యావర్తములు, (కర్తృపదము), పతి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుఁడు, (వైశాఖమాసముననుట), రాఁ = రాఁగా, వానేందిర = వనలక్ష్మి, పూవుసొమ్ము = పుష్పము లనియొడు,

మి...బు-మెట్టదామర=స్థలకమలమనియెడు, రవణంబు=భూషణము, రాజ్=రాజుగా, భూషణము, భూమికి=శేలకు, ఎరవుగనిడి=ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి=మణియు, కొనజ్=తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులై - భ్రమత్=తిరుగుచున్న, గతులై=గమనములుగల, మలచుట్టులోయనజ్=చీలలోయనునట్లు, పెల్లు=అధికముగా, ఎగజెజ్=ఉద్గమించెను. సుశ్లనుకర్తృపదమునకు 'సలోలోశ్చ' అను సూత్రముచేత సుల్లోపమై యారూపము వచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుఁడు రాగా, వనలక్ష్మీ తనకుఁగల పూవుసామును భూమికెరవుగాఁబెట్టి భూమికిఁగల మెట్టదామర యను వేటొక వింతసాము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుగుచున్న మరచుట్టులో యనునట్లు చెట్లక్రింద రాలిన పుష్పాదులు రేపికొని పచ్చని వన్నెగలిగి కొన్ని కుడిగాడ్పులు చెట్లపై కగసె నని భావము.

చ. తరుణుల లదోనిదాన మధుఁధార నన ల్వకుళాళి నింపఁగాఁ  
దరుణుల మేము గామె యని తద్గతలై వనదేవత ల్గురం  
ధర వకుళౌఘ మెల్లను నన ల్గనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గల  
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మఁధూకములం బృథు పాండు పుష్పముల్.

టీ. తరుణుల్=యువకులు, అ...రజ్-అదోనిదాన-అదః=ఈపుష్పములకు, నిదాన=అదికొరణమయిన, మధుధారజ్=మద్యధారచేత, వకుళాళిజ్=పొగడచెట్ల పక్షియిందు, ననల్=పుష్పములను, నింపఁగాజ్=నిండింపఁగా, 'వకుళౌముఖనీధునా' అన్నట్లునుట, ఏము=మేము, తరుణులముగామె=యువకులముగామా, అన్యెఅనుచు, తద్గతలై-తత్=ఆ వనమును, గతలై=పొందినవై, వనదేవతల్ = వనదేవతలు, మరజ్=మద్యముచేత, (మకరందముచేతననుట.), ధరజ్=భూమియందు, వకుళౌఘము=పొగడలగుంపు, ఎల్లను=సమస్తమును, ననల్గనజ్=మొగ్గులుజేయునట్లు, క్రాయఁగజ్=ఉమియుటకై, నిం...లు-నించు=నిండించియున్న, బుగ్గులు=పుష్కిళ్లు, అన్యధూకములజ్=అను ఇప్పజెట్లయిందు, పృ...లు-పృథు=పెద్దవియగు, పాండు=తెల్లనగు, పుష్పములు=పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతజ్ - మధు=మకరందముచేత, ప్రపూర్ణతజ్=మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరసెజ్=పొరెను.

తా. ఇప్పపువ్వులు మిగులఁ జెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దశవిధదోహదములలో నొకఁడైన ముఖనీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లను బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తామును దరుణులగుట నారీతిగానే సమస్త వనశ్ పృథ్వములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యత్నపడి యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుష్కిల్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గులవలెనుండె నని భావము.



చ. తరుణుల కొంగిట న్ననుచుతమ్ము వృథా విరులెత్తి చేసె మో .  
 పరులుగఁ జెత్తుఁ డందుఁ దదాభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని  
 ర్భరమధుపాలిధూమము పరాగపు నీఱును దేనెకట్టెచాఁ  
 దరుదుగఁ దాల్చుఁగాఁ గొరవులై యొలుగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్ .

టీ. త...టా-తరుణుల=ఉచితలయొక్క, కొంగిట=అలింగనముచేత, న  
 ...ముక్క-ననుచు = పుష్పించునట్టి, తమ్ము=తమ్మును, (గోరింటలను), 'అలిగ్గనా  
 క్కురవక' అన్నట్లునుట. వృథా=వ్యర్థముగా, విరులెత్తి=పుష్పములెత్తి, చెత్తుఁడు  
 =వసంతర్తువు, మోఁపరులుగఁ=బరువుమోసెడువారిఁగా, చేనెక=ఓనర్చెను, అందుక  
 =అనుచు, త...హ్నిక-తత్=ఆయువత్యాలింగనముయొక్క, అభావ=లేమిచేత,  
 మనోభవ=మనస్థభసంబంధియైన, వహ్నిక=అగ్ని చేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, ని...  
 ము-నిర్భర=నిబ్బరములైన, మధుప=ఘృతమయొక్క, అలి=పత్తియనెడు, ధూమ  
 ము=పొగయును, పరాగపు=పుష్పరజోమయమగు, నీఱును=భస్మమును, తేనెకట్టె  
 చాఁదు=మకరందమనియెడు కట్టెచాఁదును, (పచ్చికట్టె కొలునప్పుడు లోపలినిరు  
 పైకుదికి చాఁదుగట్టుననుట), అరుదుగఁ=వింతగా, తాల్చుఁగాక=ధరింపఁగా, కొ  
 న్ని భూజముల్=కొన్ని చెట్లు, కొలువులై=అలాతములై, (కొరవులనఁగా గురువకము  
 లు) ఒలుగంబడెక=నేలవ్రాలెను. (తాపభరముచే ననుటయుఁ బుష్పభరముచే నను  
 టయు.) అలాతముననర్థమున శకటరేఫము. శ్లేషయందు రేఫద్వయము గ్రహ్యము.

తా. కురవకశబ్దభవములై కొరవు లని చెప్పఁబడియెడు గోరింటలు శ్రీల  
 యాలింగనములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చెత్తుఁడు బరువుచే  
 టఁగాఁ దాను వృథా పుష్పింపజేసెనని యాశ్రీల యాలింగనము లేకుండుటవలని  
 మదనాగ్ని చేతఁ దపింపఁ బడినందులకుఁ జిహ్నముగాఁ దుష్టేదలు పొగ లెగననట్లు  
 ను, బుప్పొడి బూదిరాలినట్లును, మకరందము దానిలోని నీరుపేరినల్లఁబడి చాఁదుగట్టి  
 నట్టుండఁగాఁ నొలుగఁబడి తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొలువులవలె నుండెననియును,  
 నాకులు మొదలగునవి కనుపడకుండునట్లు లెస్స పూచి యుండె ననియును భావము.  
 అలం. గమ్యాత్ప్రేక్ష.

ఆ. ఫలశలాటు లురులఁ నళులకై తమకూడు

చెలుప మాపు లంటిఁ చెలువ పిండు

మగుడ ననలు నింపఁ మొగము గన్నులు నెఱ్ఱఁ

బాటె మిగుల శౌకఁ పైకములకు.

127

టీ. చెలువపిండు = సుందరీసమాహము, ఫలశలాటులు = పండ్లుగాయలు,  
 ఉరులక = రాలిపోవునట్లు, అళులకై = తేలులకొఱకు, తమకూడు = తమ యాహారము

చణుపకా = చెణుచుటకై, మాపులు = మామిడిచెట్లను, అంటి = స్పృశించి, 'కరస్ప  
 ర్శణమాకంద'యనునట్లునుట. మగుడకా = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపకా =  
 నిండింపఁగా, కాకపైకములకుకా = చిలుక కోకిలల గుంపులకు, మొగము =  
 ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములును, మిగులకా = అధికముగా, ఎఱ్ఱఁబాటకా =  
 కోపముచేత నెఱ్ఱనయ్యెను, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకుఁగన్నులును పసంతర్ద్రువు  
 నందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనైయుండుట ప్రసిద్ధమనుట). అలం. 'పాతూత్పేక్షగమ్య.

మ. అతులప్రేమరసార్ద్ర యోర్తు ప్రియహాసస్యక్రీడ సంకేత వం  
 చితయై తత్త్వణజాంగజజ్వరమిశఃచ్ఛిత్తభ్రమం బూని నా  
 పతి నోవృక్షమ కానవేయన నపుంష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతలో  
 నతఁడు న్నోచిన నవ్వుడు నివరిసెఁ బ్రాంతాంచన్న మేరుద్రువుక.

టీ. అ...ర్ద్ర - అతుల = సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేమడిచేత, అర్ద్ర = సరస  
 యైన, ఓర్తు = ఒక్కనాటి, ప్రి...డకా - ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యక్రీడకా =  
 పరిహాసక్రీడయందు, (దాఁగిలిమూఁతనునుట), సంకేత = సంకేతస్థానమందు, వంచి  
 తయై = మోసపోయినదై, త...బు - తత్త్వణజ = అప్పుడే పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహ  
 జ్వరముతోడను, మిశత్ = కూడికొన్న, చిత్తభ్రమంబు = మనశ్శాంచల్యమును, ఊని =  
 ధరించి, ఓవృక్షమ = ఓచెట్టా, నాపతికా = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనకా =  
 అనిపల్కఁగా, గోఁగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యెకా = పుష్పములతోఁగూడిన  
 దయ్యెను, 'సల్లాపతఃకర్ణికారక' అన్నట్లునుట. అంతలోకా = అపల్కరించునంతలో,  
 అతఁడుకా = ఆ ప్రియుఁడును, తోచినకా = కానరాఁగా, నవ్వుడుకా = నవ్వఁ  
 గానే, (అశ్రీయనుట), ప్రాంతాంచన్న మేరుద్రువుక - ప్రాంత = చేరువను, అంచ  
 త్ = ఒప్పుచున్న, నమేరుద్రువుకా = సురపొన్నచెట్టును, విరిసెకా = పుష్పించెను. 'నమే  
 రుర్హసిలేనచ'

తా. ఒకశ్రీ. తన నాథునిఁ గనుమఱచి వెదకుచు నొక కొండగోఁగును  
 బలుకరింపఁగా నదియును, తననాథుఁడు గనిపించిన నాయింతి నవ్వఁగానే యాచేరు  
 వనున్న సురపొన్న చెట్టును బుష్పించె నని భావము.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు + దలక కుమియ  
 ఫల మొనఁగె నట్టె కినియక + పద్మవదన  
 వదన సురఁ గూర్చి నొనఁగ నీవలదె పుష్ప  
 మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన + ననిచెఁ బొగడ.

129

టీ. స్థాణువు = మొద్దును, శివుఁడును, ఒక్కండుమగవాఁడు = ఒక్కపురు  
 షుఁడు, తలకక = సంకోచింపక, ఉమియకా = ఉమ్మివేయఁగా, కినియక = కోపించి

పక, ఫలమొసంగె = పండిచ్చెను, (కోరికనిచ్చెను), 'స్థానూరుద్రఉమాపతి' అని అమరము. స్థానూవుపై బోయ కన్నప్ప యనువాడు పూజార్థము పుక్కిటి సుర సుమియఁగాఁ గోపగింపక కామితఫలమిచ్చెనట. ఇది శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యప్రసిద్ధము. అట్టె=అప్రకారమే, పద్మవదన=తమ్మివంటి మొగముగల యువద, వదన సురక=తనసోటియందలిమద్యమును, కూర్మిక = పేమచేత, ఒసంగె=ఇయ్యఁగా, పుష్పమైననీవలదే=పూవేనియునీవలదా, అనుమాడ్కిక = అనియెడురీతిచేత, ఉమినినక=ఉమియఁగా, పొగడ=తకుళవృక్షము, ననిచెక=ప్రస్పించెను. 'వకుళోముఖసీధునా'

తా. మున్నొక్క మగవాడు స్థానూవు పై సుమినన నతనికి ఫలమొసఁగి యుండఁగా, దామరవంటి మోముగల యువతి పుక్కిటి సుర యొసఁగఁగా బువ్వైన నియ్యవలదా! అన్నట్లు, పొగడపై నొకమగువ యుమియఁగా నది పూచెననిభావము.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి • మధువుఁ బేళ్ల

యీర్ష్యఁ బన సూపఁ బొగడపై • నెలయ దాన

విరిసెఁ దొల్లిటి దళములు • విరులు జడిసె

దీన నగ్గెల్పునకు నుబ్బి • తేటు లార్చె.

180

టీ. మధువుఁ=వసంతమాసమును, కాంతల = శ్రీలయొక్క, పుక్కిటి=బుగ్గలయందలి, మధువుక=మద్యమును, పేళ్ల=సమాననామములచేతనైన, ఈర్ష్యక=ఈసుచేత, పస=తమతమపాములను, చూపక=కనఁబఱచుటకై, పొగడపైక=వకుళవృక్షముమీఁద, ఎలయక=వ్యాపింపఁగా, దానక=అవ్యాపించుటచేత, తొల్లిటి దళములు = మున్నున్నపైన్యములు, (అకులనుట), 'దళంజస్త్రీధళిచదే' అని నిఘంటువు. విరిసె=విచ్చెను, (రాలెననుట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసెక=భయపడెను, (క్రాంతపువ్వులు జడిగొనెననుట), దీనక = ఈహేతువుచేత, అగ్గెల్పునకుక = అనంతరివిజయమునకు, ఉబ్బి=సంతసించి, తేటులు = తనపక్షముననున్న తుష్టెదలు, అర్చె=సింహవాదముచేసెను. (ధ్వనిచేసెననుట)

తా. మధువను నామము వసంతర్తువునకును మద్యమునకుఁ జెల్లునుగావున, నా నామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడచెట్టుపైఁ గనుపింపఁగా, నువదల పుక్కిళ్ల మధువుచే జిగిరించి పుష్పించియున్న యాకులను బువ్వులను రాలించి, వసంతర్తువు పొగడను మరలఁ బుష్పింపఁజేసెననియును; మరలఁ బూచినపూల కలరి తుష్టెదలు మోసెననియును భావము.

ఉ. మేలొని తాచినం భృగువు • మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్యయా  
శ్రీకి నివాస మై చెలిమి • నేయుట నిట్టిప్రళాంతిగల్గె నో

కాకన నాతి దన్ని నవికానము నొంది వనస్థలస్థితా

శోకము నేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజఃకనకాభిషేకముఁ. 181

టీ. తాచినక = తన్నినను, మేకొని = అంగీకరించి, భృగువుక = భృగుమహా  
మునిని, మెచ్చిన వానికి = మెచ్చుకొన్నయా వెన్నునకు, మ...ర్య-మర్త్య = మను  
ష్యుడైనరామావతారమందలి, భార్య = గృహిణి, ఔక్తిక = ఐన శ్రీదేవియగు  
సీతకు, నివాసమై = ఉన్నపట్టె, చెలిమిసేయుటక = స్నేహముచేయుటచేత, ఇ...  
తి - ఇట్టి = ఈవిధమయిన, ప్రకాంతి = అధికకాంతి, కల్గెనోకాక = కలిగినదోకాక, అ  
నక = అయినట్లు, నాతి = ఒకయింతి, తన్నినక = తన్నుఁగా, వికాసమునొంది = వికసిల్లి,  
'అశోకశ్చరణావత్యా' యన్నట్లునుట. వ...ము - వనస్థల = పన్నదేశమందు, స్థిత =  
ఉన్నట్టి, అశోకము = అశోకవృక్షము, మెచ్చునక = సంతుష్టిచేత, ప్ర...ముక =  
ప్రసూనరజః = పుష్పాడియనియెడు, కనకాభిషేకముక, చేసెక = ఒనర్చును.

తా. తొల్లి భృగుమహాముని తన్నుఁగాఁ గోపింపక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవు  
నికి, రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమి  
చేయ నా సంబంధముచేత దనకు నట్టి కాంతగుణము గలిగెనో యనునట్లశోకవృక్ష  
ము దన్నొక నాతి దన్నుఁగా బుష్పించి పచ్చని పుష్పాడిచేత నాయంతికిఁ గన  
కాభిషేకముఁ జేసి నట్లుండె నని భావము.

మ. అళు లేతద్వదనేందురాగ మిళనా • ప్రాదుర్భవతోరకం

బుల తే నెల్పుధ లంచు రా నొకతె నొమ్మా మెత్తఁ జైత్రంపుఁ బు  
వ్వలలోఁ దద్గుణ లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వలల్పటి పోదోరె నొ  
చ్చెల చేఁనై తటచెందుఁ దల్లిబడికో • లట్టటయేకామహి. 182

టీ. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మామెత్తక = ముఖమెత్తఁగా, అళులు =  
తుమ్మెదలు, ఏ...ల్ - ఏతద్వదనేంచు - ఏతత్ = ఈనాతియొక్క, పదన = ముఖముని  
యెడు, ఇంచు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళనా = కూసుటచేత, ప్రాదు  
ర్భవత్ = పుట్టుచున్న, శోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క, తే నెల్ = మకరందములు, సుధ  
లంచుక = అమృతములని, (తియ్యనై యుండు నని యనుట), 'ముఖరాగేచంపకః'  
అనునట్లునుట చైత్రంపు బువ్వలలోక = చైత్రుఁడువికసింపఁజేసిన పువ్వములలో, తద్గు  
ణలయ్యెక = ఆకాంతముఖగుణములే కలవియయ్యెనా యనికాకుపు, (కాలేదనుట),  
గంధఫలిక = సంపెంగయందు, పువ్వలల్పటి = పువ్వము లునయింది, చేఁనై = తిక్తమై,  
పోదోరెక = వెడలఁగొట్టెను, ఒచ్చెల = ఇదిభేదోక్తి, ఎంచుక = ఎచ్చటనైనను,  
మహి = భూమియందు, తటచు = బహుళముగా, తల్లిబడికోలట్టటయేకా = తల్లివరె

నగుటయేకదా, (ఈ పద్యము ప్రథమపాదమందామపక్షేపముచేత యతినిర్వహింప వలయును).

తా. ఒకశ్రీ మొగమెత్తఁగా దాని ముఖచంద్రసంయోగమువలనఁ బుట్టిన సంపెంగ మొగ్గలలోని మకరందము చంద్రసుధవలెనే తియ్యఁగా నుండునని తుమ్మెదలురాఁగాఁ జెట్టునఁ బుట్టుటచేఁ బూర్వపు గుణమే కలిగి సంపెంగ పువ్వులు తుమ్మెదలకు మిక్కిలి చేఁడై చేరకుండఁ బాఱిపోలేను; బిడ్డలకుఁ దల్లి గుణమే యుండునని భావము.

చ. అలరెఁ బ్రియాభు వోర్తు ప్రియఃపూట వసంతముఁ బాడ నప్ప డ  
వ్వెలఁది నపత్ని భక్తికిని వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగము  
ఫలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుండు దా దయచేసెఁ గాక యా  
యెలె నిజశక్తి నా యనుచు నీవనకుం గొదవెట్టె నీనునఁ. 1313

టీ. ఓర్తు=ఒక్కతె, ప్రియపూట=తనకెప్పుడూటవలన, వసంతము=వసంతరాగమును, పాడ=గానమునేయఁగా, ప్రియాభువు = ప్రేమకణపుఁజెట్టు, అలరె=పుప్పించెను, 'వసంతస్ససహాయస్తు వసంతర్తప్రగీయతే' అనుసంగితశాస్త్ర సంప్రదాయమునఁ బాడఁగా, 'గీత్యాప్రియాభు ర్నితరాం' అన్నట్లు పుప్పించె ననుట. అప్పుడు = అకాలమందు, అ...త్ని - అవ్వెలఁది=అపాడినచేడెయొక్క, నపత్ని=నవతి, వేల్పులు=దేవతలు, భక్తికిని, మెత్తురుగాన=మెచ్చుకొందురుగావున, రాగము=వసంతరాగము, అలఁఫలమున=అను నెపముచేత, తన్ను=అవసంతుని, పాడఁగ=గానమునేయఁగా, వసంతుండు, తా=తాను, దయచేసెఁగాక=కృపచేసెనుగాని, ఈప్రియాభువును బుప్పింపఁజేసెనుగానియనుట. నిజశక్తినా-నిజ=ఈ బిడయొక్క, శక్తినా = సామర్థ్యముచేతనా, ఆయెలె = అప్పుడేయాయెలే, ఇది నిస్సారాధకము. అనుచు=అనిపల్కుచు, ఈపసకు=ఈ పాటఁబాడి పుప్పింపఁజేసినసారస్వమునకు, ఈసువ=సవతియందలి యిర్వ్యచేత, కొదవెట్టె=కొఱఁతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్తు వసంతరాగముఁ బాడఁగాఁ ప్రేమకణము పూచెను; దానికి నాశ్రీయొక్క నవతి మెచ్చుకొనక యీసుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున, వసంత మనియెడు తనపేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా, నావసంత దైవతమే యీ చెట్టును బుప్పింపఁ జేసెనుగాని, యీపె కింత సామర్థ్యమా యని నిరసించె నని భావము.

తే. అధరసుధఁ బ్రాణి జతఁబ్రాణి న యగుచు మాక్తి  
కాండమాలిక నిడెను నాసాగ్రమాక్తి

కంబ యనఁజాలు ననలిచ్చె • గతజరత్ను  
మంపు వావిలిమొగ మూర్పు • నింప నోర్తు.

184

టీ. ఓర్తు=ఒక్కతె, మొగమూర్పు=మొగమునందలి యుచ్చాస్వమును, నింపక=నిండింపఁగా, 'సిందువారోముఖానిలాత్' అనునట్లునుట. అధరసుధక=అధరమందలి యమృతస్పర్శముచేత, ప్రాణిజరక=ప్రాణముగల ముత్రైపుఁ జిప్ప విలనఁ బుట్టినదగుటచేత, ప్రాణియగుచు=తానును బ్రాణము గలదగుచు, నాసాగ్రహ క్తికంబ-నాసా=అపాలఁతిమక్కుయొక్క, అగ్ర=కోనయందలి, హక్తికంబ=మక్తాధూపణమె, హ...కీక - హక్తికాంత=ముత్రైపుగ్రుడ్లయొక్క, మాలికక=పక్షిని, ఇడెను=పెట్టెను, అనక=అనునట్లు, గతజరత్నుమంపు-గత=రాలిపోయిన, జరత్=మురురువైన, సుమంపు=పువ్వులుగల, వావిలి=నిర్గంధీవృక్షము, చాలనన లిచ్చెక=శ్రేణిగానుండు మొగ్గలనీనెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పు నింపఁగా దానివలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలి చెట్టునంనుఁ గ్రొత్తగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించె ననియు; నవి యాశ్రీయొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతఁ బ్రాణముగల ముత్రైపుఁ జిప్పలా దాను బుట్టియున్న కఠంబునను, దానును బ్రాణముగలదై యా నెలఁత నాసాగ్రహ మగు హక్తికము పాలుగా ముత్రైపు గ్రుడ్లు పెట్టి నట్లుండె ననియును భావము.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిలకం బతిరిక్తత నున్న నోర్తు లోఁ

గనికర మూని కన్నుగవఁ • గాయజఁ డిల్లడ యిడ్డ ఖూపులే  
యనువుగ నించెఁగాక మఱి • యంటక ముట్టక యొక్కచేష్టలే

క నెగడెఁ జూడ్కి నంట యిది • గల్లనఁగా నలరించెఁ జూపులక. 185

టీ. ఓర్తు=ఒకయింతి, ఘనమగు=దట్టమైన, అకురాలి, తిలకంబు=బొట్టుగు చెట్టు, అతిరిక్తక=మిక్కిలి దారిద్ర్యముచేత, ఉన్నక=ఉండఁగా, లోక=మన స్సులొ, కనికరము=కారుణ్యమును, ఊని=వహించి, కన్నుగవక=తననేత్రద్వయ ముండు, కాయజఁడు=పూచిల్తుఁడు, ఇ...లే=ఇల్లడయిడ్డ=దాచియుంచిన, తూపు లే=బాణములే, అనువుగ=సొగసుగా, నించెఁగాక=ఈపె నిండించెఁగాని, మఱి=లేనియెడ, అంటకముట్టక=తగలకతాఁకయే, (ఇదిజాతుక్తి), ఒక్కచేష్టలేక=ఒకవ్యాపారములేక, చూడ్కిక=చూపుచేత, నెగడెనంట=స్పృధ్ధియయ్యె ననుట, ఇది=ఈపల్లు, కల్లనగా=అసత్యమచునట్లుగా, చూపులక=వీక్షణములచేత, అలరించెక=పుష్పింపఁజేసెను, 'తిలకోవీక్షణేనచ' యన్నట్లునుట.

తా. ఒక బొట్టుగుచెట్టున నాకులురాలి బీదగిలి యుండఁగా, నోర్తు కరంబు గనికరంబున దానిఁ జూడఁగా నప్పుడే తప్పక విప్పగల గొప్పపువ్వు లుప్పతిల్లి, నది

మదనుని యింప గుడలు దాచియున్న యాచకోరలోచన లోచనంబులందలి యా ములుకులు మరల వెడలించి యీ తిలకంబుపై నెలయించెఁ గాని, లేకున్న నీజోక నంటకముట్టకయే చిట్టలుండెట్టకయి యుట్టిపడట్టు లిట్టు పువ్వులు పుట్టుట కల్లయని యెల్ల రను నట్లాప్తియుండె నని భావము.

తే. సాంద్రమకరందవృష్టి రసాతలంబుఁ

దొరఁగు పువ్వుల భువియుఁ బూఁధూళి నభము

నీక్రమత్రయి మాధవుఁ ఁ డాక్రమించె

నురువిరోచనజనిత మహోష్ణ మడఁగ.

136

టీ. సాం...ష్టి - సాంద్ర = తఱచైన, మకరంద = పూఁదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబు = పాతాళమును, దొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వులన్ = పుష్పములచేత, భువియు = భూమిని, పూధూళి = పుష్పరజముచేత, (మిశ్రసమాసము), నభము = ఆకాశమును, ఈక్రమత్రయి = ఈ = ఈ చెప్పఁబడినమకరందపుష్పరజములనియెడు, క్రమ = పాదవిశేషములయొక్క, త్రయి = మూఁటిచేత, మాధవుఁడు = వసంతుఁడనియెడు త్రివిక్రముఁడు, ఊ...ము-ఊరు = విస్తారమైన, విరోచన = సూర్యునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మహోష్ణము = మహాతాపము, విరోచనజనిత = విరోచనముతుఁడగు బలిచక్రవర్తియొక్క, మహోష్ణము = మహాప్రతాపము, అడఁగ = కాంతిఁబొందునట్లు, ఆక్రమించె = త్రిలోకముల నాక్రమించెను.

తా. మాధవుఁడని విష్ణునకుఁ దగిన షేగుగల వసంతుఁడు, సూర్యప్రతాపము బలిప్రతాపములె నడఁగునట్లు, పాతాళమర్త్య స్వర్గలోకములను ఎరుసగా మకరందపుష్పరజములచేత మూఁడడుగులచేత నాత్రివిక్రమునివలె నాక్రమించెననియును, వసంతర్తువునందు సూర్యుఁడంత విస్తారముగా వేడిమిఁ జూపఁడనియును భావము. ప్రకృత వసంతవిర్ణనముచేత నప్రకృత త్రివిక్రమ పరిస్పృశి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యలంకారము.

క. ఊడుకొనఁ బడు మధూళిక

యోడికలకుఁ గిందఁ గ్రమ్మియుండెడు తేల్లక

నీడలు దరిగియుఁ దిరుగని

జాడఁ దరు లొవ్విలిచె నవ్వసంతపువేళ.

137

టీ. ఊడుకొనక = భూమియూటుకట్టునట్లు, ప...కు = పడు = స్రవించుచున్న, మధూళిక = మకరందధారలయొక్క, ఓడికలకు = ప్రవాహములకు, కిందక = అధోభాగమందు, క్ర...ట్లక - క్రమ్మియుండెడు = మునుదుకొన్న, తేల్లక = కుప్పెదలచేత, నీడలుదరిగియు = ఛాయలు ప్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ దిరిగియును,

తిరుగనిజాడక=తిరుగనిరితిగానే, తరుల్=వృక్షములు, అవ్యసంతపువేళక=అవసంత కాలముందు, పాలిచెక=ఒప్పెను.

తా. ఆ వసంతశ్రువునందు మకరంద మధికమై స్రవింపఁగా నావాసనకుఁ జెట్ల క్రింది భూమిమీఁదఁ నుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేవక నల్లనై యుండఁ గావునఁ బ్రొద్దు వెంట నీడలు దిరిగినను దిరుగనియట్లే యీచోట్లు నీడలవలె నుండె నని భావము.

చ. శతదళమంజరీ భవళః పైత్రీ) నిశామల చంద్రికాఘముల్  
వృత వియదంత కేళి వనః పృక్ష లతాంతరజచ్చట న్గళం  
కితః గని కామినీ కమనః కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవీ  
కతక పరాగ మొక్కదెనఁ గ్రమ్మి యనచ్చత మాన్వకుండినక.

టీ. శ...ల్-శతదళ=తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ = గుత్తులవలెకీ, భవళ=తెల్లనైన, పైత్రీ=చైత్రమాససంబంధినులగు, నిశా=రాత్రులయందలి, అమల=స్వచ్ఛమైన, చంద్రికా=వెన్నెలయొక్క, ఓషుముల్=జలప్రవాహములు, 'ఓషూవితానే వేణ్యాంచ' అని నిఘంటువు. వృత=అవరింపఁబడిన, వియదంత=అకాశప్రదేశముగల, కేళివనః=ఉద్యానవనములయందలి, పృక్ష=చెట్లయొక్క, లతాంత = పుష్పములయొక్క, రజః=పరాగములయొక్క, ఘటక=సమూహముచేత, కళంకితక=బురుద గలుగుటను, కని=పొంది, న...ము - నగాటవీ - నగ=పర్వతములయందలి, అటవీ=అడవులయందలి, కతక=చిల్ల చెట్లయొక్క, పరాగము=రజము, ఒక్కదెనక=ఒక దిక్కునందు, క్రమ్మి=వ్యాపించి, అనచ్చతక=స్వచ్ఛముగాకుండుటను, మాన్వకుండినక=పోఁగొట్టుకుండుటచేత, కామినీకమన=విటీవిటులయొక్క, కేళియుక=క్రీడయును, పోక=పోవునట్లుగా, చెడవా=చెడిపోవా, (పోవునట).

తా. తెల్లనైన చైత్రమాస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలాదక ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల తిప్పలచేత గలఁగినవై యుండఁగా నవి తేలుట కొకమూలను గొండల యడవులలోని చిల్లచెట్ల పుష్పాదులు వ్యాపించి యా కలఁక దీర్చి యా నీరు దీర్చిన లెన్నెయుండునె కాక, యట్లు చేయకుండిన నాప్రవాహములు విటీవిటుల క్రీడల కుపయోగింపక తాముం జెడిపోవు నని భావము. (బురుదనీటిలోఁ జిల్లపాడిరాల్చిన నీరులేరుట ప్రసిద్ధము).

నీ. శైత్యపాండిమలు దుఃఖారాంతమునఁ జేరె,

నిరులుకొ న్ద్రాక్షపండిరుల విరుల

వలయగానముల యుక్తలకార్యమునఁ జేరె,

మలయగవుఁ గమ్మహివలులనలుల



సౌరభోల్లాసముఃఖాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె,  
 నలరారు గొదమ కోపులను నెలను  
 స్ఫుట జటామస్కరంబులు శ్రీతిచ్యుతిఁ జేరె,  
 నందన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల  
 తే. న్యభృతపరభృత వినుత రంసాలపరిష  
 దహరహస్కృప్త బహురహఃప్రహరవిహర  
 మాణ మానవతీ పరిఃస్థానిమాని  
 వారి వారిజ వనగంధావాహ మొలసె.

139

టీ. తుషారంతమునకొ-తుషార=మంచుయొక్క, అంతమునకొ = నాశకాల  
 మందు, (శిశిరర్తువుగడవఁగాననుట), శైత్యపాండిమలు=చల్లఁదనమును చెల్లఁదనమును,  
 (ఇవి మంచుగుణములు), ఇరులకొకొ =చీకట్లు గ్రమ్ముచునున్న, ద్రాక్షపందిరులకొ =  
 ద్రాక్ష కాయమానములయందును, విరులకొ =పుష్పములయందు, చేరెకొ = ప్రవేశించెను.  
 (ద్రాక్షపందిళ్లు బలసి యల్లికొనెఁ గావున నచ్చటఁ జల్లదనమును, పుష్పములు  
 వికసిల్లఁగా నందు చెల్లఁదనమునుజేరె ననుట), అ...నకొ - అయ్యుత్తుల=పియులతోఁ  
 గూడికొని విరహముగలశ్రీతియొక్క, కార్యమునకొ = కృశించుటయందు,  
 వలయుగానములు=వారియొక్కకంకణములును సంగీతములును, మలయంపు=మలయ  
 పర్వతసంబంధులగు, కమ్మ=పరిమళించుచున్న, వీవలులకొ = వాయువులయందును,  
 అలులకొ=తుష్పెదలయందును, చేరెకొ=ప్రవేశించెను, (విరహముచేత శ్రీతి కృశిం  
 పఁగా వారి కంకణములు దూసి పోయెననియు, జంతచేత గానములు మానిరనియు,  
 నా నిహ్నములు వరుసగా నుడిగాడ్చులయందుఁ గంకణత్వమును చుష్పెదలయందు  
 గానమును జేరననుట), జాతి = జాతి, (జాత్యేకవచనము), గ్రుంగఁగకొ = అడఁగి  
 పోఁగా, సౌరభోల్లాసములకొ = వానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, అలరారు=  
 పుష్పించుచున్న, కొదమశ్రోవులను=గున్నలయిన శ్రోవిచెట్లయందును, (పరిమళను  
 నుట), నెలను=చంద్రునియందును, (ప్రకాశమునుట), చేరెకొ = ప్రవేశించెను, వ్రతి  
 చ్యుతికొ-వ్రతి = సన్నాధ్యులయొక్క, చ్యుతికొ = జాటుటచేత, (వసంతర్తువురా  
 గానే సన్నాధ్యులు వ్రతిమును గాపాడుకొఁజాలక పోయిరనుట), స్ఫుట=స్పష్టము  
 లగు, జటా=వారియొక్కజడలును, మస్కరంబులు = వేణుదండములును, నందన=  
 ఉద్యానములలోని, ప్లక్ష=జావిచెట్లయొక్క, సంతతులకొ = సమాహములయందు,  
 (జటా స్వరూపములుగ నుడలు దిగెననుట), వృతులకొ=అవరణములయందు, (వెలు  
 గులవెదుళ్లు గానవచ్చెననుట), 'వేణుమస్కరతేజహ' అనియును 'ప్రాచీనంప్రాం  
 తతోష్ఠి' అనియు నిఘంటువులు. చేరెకొ = ప్రవేశించెను, న్యభృత = తమచేతఁ

బోషింపఁబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, విసుత = క్లాషింపఁబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠాలయందు, అహరహః = దినదినమును, క్లృప్త = చేయఁబడిన, బహు = అనంతములగు, రహః = ఏకాంతములందలి, ప్రహరః = జాములయందు, విహరమాణః = విహరించుచున్న, మానవతీ = ఈయవుటాండ్రయొక్క, పరిష్కానిమ = పోచ్చెన్నబడలికను, అనివారి = మిక్కిలినివారించుచున్న, వారిజవనగంధవాహము = కమల వనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, ఒలసెత్ = విసరెను.

తా. మామిడితోఁటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూయుచుండఁగా నవియనియెడు గడియారములచేతఁ బ్రొద్దులు గడవుచు స్త్రీలుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చునని భావము. కడమ సుగమము. పర్యాయాలంకారము. 'పర్యాయోయదిపర్యాయేక్షైకస్యానేకవర్ణన' మ్మని దానితత్వము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫలరసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్మరం  
గా రహిఁ దన్మధూళికకుఁ గా నభిపజ్జులు వెంట గ్రమ్మరం  
గా రొదమించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దద్వచస్సుధాం  
ధోరుచు లానఁగా సరపణు ల్జనుల ట్లిడి పెంపఁగా బలెఁ. 140

టీ. సారెకు = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండియున్న, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనఁ = కొమ్మలలోపల, త్రిమ్మరంగా = సంపదించుచుండఁగా, రహి = శృంగారమును, తన్మధూళికకుఁగా = తత్ = ఆఫలములయొక్క, మధూళికకుఁగా = రసధారకుఁగాను, అభిపజ్జులు = లేచిచాళ్లు, క్రమ్మరంగా = తిరుగఁగా, అందు = అనవసుండు, వనలక్ష్మీయు = తద్వచస్సుధాంధోరుచుచు - తత్ = ఆచిలుకలయొక్క, వచః = పలుకులనెడు, సుధాంధః = అమృతరూపమగున్నయొక్క, గుచులు = చవులను, అనఁగా = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్లు = భూప్రజలవలెనే, సరపణుల్ = గొలుసులను, ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెఁ = పెనుచుచున్నట్లు, రొద = ధ్వని, మించె = ఆతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొమ్మలలోఁ దిరుగుచున్న చిలుకల వెంటఁ జుమ్రెకలు మెదలఁగా నవి సరపణులవలె నుండఁగావున, వనలక్ష్మీయుఁ జిలుకల పలుకులు విని యలరుటకై మనుష్యులవలెనే చిలుకలకు గొలుసులు వేసి పెనుచు చున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదనేనె నని భావము.

సీ. వ్రతిహంతృతాత్తక్షిటత చన్న భృంగసం,  
ఘవుటంగములచేతఁ గాయమెత్తి

యమదిశాగత మరుఁత్వానియై \*దదళిరం,  
 గంధలాభినిఁ దమ్మిఁకన్ను దెఱచి  
 ప్రాంతపుల్లప్ర సంశ్రయి తచ్చటాహతా,  
 ద్గతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ గాఁగిలించి  
 యురు పరాగపుశాటిఁ నుద్దండ వాప్యత్వ,  
 లసనీవత్సీధు రఁత్యసీముడిసి  
 తే. క్రమ్యుఁ బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర  
 చలితశాఖాస్ఫుటాశోకఁశరముఁ గూర్చెఁ  
 దద్రతికిఁ గాగఁ జలికాలఁ దన్నిమంచు  
 పాండురాంగుండు విడిచిపోఁ బ్రదికి మరుఁడు.

141

టీ. మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ని...త - ప్రతిప్రతములుగల వారియొక్క,  
 హంత్యతా=హత్యచేతను, ఆత్మ=సంభవించిన, కీటత=పురుగులు, చన్ను=పోఁగా,  
 భృం...తక-భృంగసంఘపు=తేటిగుంపులనెడు, అంగములచేతక = అవయవముల  
 చేత.కాయమెత్తి=(తాను),దేహమెత్తి,(సన్న్యాసులను జంపుచేతఁబురుగు జన్మము  
 వచ్చెననుట), య...ని-యమ=యమునియొక్క, దిశా = దిక్కువలన, అగత=  
 వచ్చినట్టి, మరుత్=వాయువుచేత, ప్రాణి వి=ప్రాణములుగలవాఁడై, త.. లిక్-తద  
 లి=మున్ను చెప్పఁబడినట్లు మైదలకు, రంగస్థల = నృత్యస్థలమైన, అబ్జినిక=కమలలత  
 యందు, తమ్మి=తామరయనియెడు, కన్ను = నేత్రమును, తెఱచి=విచ్చి, (అందఱు  
 ప్రాణములు దీయువాఁడు యముఁడు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బంచెననుట,  
 పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను తెఱచుననుట), ప్రాం...తిక - ప్రాంత=సమీపమందలి,  
 పుల్ల=పుష్పించిన, ఆశ్రమ=మామిడిచెట్టును, సంశ్రయి = ఆశ్రయించినట్టియు, తచ్చ  
 టా-తత్=అట్లుమైదలయొక్క, ఛటా = సమాహముయొక్క, హతాద్గతిక=అల  
 లోకచేతను, లేచి=ఉద్ధమించి, చెలిక=స్నేహితుఁడైన, చైత్రుక=వసంతమాసమును,  
 కాఁగిలించి=అలింగనము చేసికొని, (ఎడఁబాసి యాపదఁజెందినవారు తమచెలినిఁబాడఁ  
 గానే కాఁగిలించుకొనుటప్రసిద్ధము), ఉ...టిక - ఉరు = విస్తారమును, పరాగపు=  
 పుష్పాదీరూపమును, కాటిక=పశ్చిముచేత, ఉద్దండ=అధికమును, వాపి=డిగ్గియయిం  
 దలి, ఉత్పల=కలువపువ్వువలన, సనీవత్=జాతుచున్న, సీధు=చుకరందమనియెడు,  
 రత్యసీము - రతి=తనభార్యయగురతీదేవియొక్క, అశ్రము=కన్నీటిని, ఉడిపి=కుడిచి,  
 (తన విరహముచేత రతీదేవి దుఃఖించు చుండఁగా మరల నుదయించి యాయమకన్నీరు

(నుడిచె ననుట), క్రచ్చుక = మరలను, ప...నక = పలాశ = మోచుగుఱువ్వనియెడు, కటకాముఖమునక = కటకాముఖముచూస్తమగు, తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుంఖోంగుష్ఠేనపీడ్యతే, యస్మిన్మనామికాయోగాత్ సహస్రకటకాముఖమ్ అని తల్లక్షణము. కీ...మున్ = కీర = చిలుక చేత, చలిత = కదలింపబడిన, కాఖా = కొమ్మయందు, స్ఫుట = వికసించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరము = బాణమునకు, కూర్చుక = సంధించెను, మ...డు-మంచు = శిశిరర్తువనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీరముగల శివుడు, తద్రతీకిఁగాఁగక = అట్టిరతిదేవికొఱకు, చలికాలక్ = చలియనుపాదము చేత, తన్ని = తాఁచి, విడిచి = ఇతనిసంతటవిసర్జించి, పోక = పోఁగా, బ్రదికి = జీవించి, కూర్చుననుదానితో నన్వయము. చలికాల మనియెడు శివుఁడీ మన్మథునిండుదముట్టఁ జంపక, కాలఁ దన్ని రతీదేవియందుఁ గరుణించి, యామెకై వీని విడిచెఁ గావున, బైఁ జెప్పినట్లు బ్రదికి యిట్లాయె ననుట.

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁ • జల్మలగుంపునకు న్మధూళిఁ దేఁ

టిగమికిఁ దావి గాలికి వింటివిటకోటికిఁ బువ్వులుం దలం

బుగఁ గృప నీనియు న్సరభిఁపుం స్తవముఁ బాంథులచోటఁ బూనె న

ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కులిచ్చుతన • కాత్మఁ దలంచినదబ్బదేయనక. 142

టీ. సురభి = వసంతర్తువు, (కామధేనువు ననియుం జెప్పఁదగు), పికాళికి = కోయిలచాలునకు, చిగురు = పల్లవమును, చిల్మలగుంపునకు = శుకసమాహమునకు, ఫలము = పండును, తేఁటిగమికి = భృంగచయమునకు, మధూళి = మధుధారను, గాలికి = మలయమారతమునకు, తావి = పరిమళమును, వింటివిటకోటికి = కామినీకమనసముదాయమునకు, పువ్వులు = పుష్పములును, దలంబుగ = దట్టముగా, కప్పక = దయచేత, ఈనియు = ఇచ్చియును, (ఈనుట శ్రీధర్మముగ నుక నది గలిగియు నని పుంస్తవవిశోధము), అట్లగు = అరీతియగును, ప్ర...బు - ప్రజ = జనముయొక్క, కోర్కులు = కామితములను, ఇచ్చు = ఒసఁగునట్టి, తనకుక, అత్మ = బుద్ధియందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అనక = అనునట్లు, పాంథులచోట = విరహాలవిషయమున, పుంస్తవము = మగతనమును, పూనక = ఎహించెను, (విరహాలనుమాత్రము బాధించె ననుట).

తా. సురభి యనఁగా వసంతర్తువును కామధేనువునుగాన, నది శ్రీవ్యక్తియైన నండఱుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యున్న తనకు ఆమగతనము గోరినవోరాదా యనునట్లు పుంస్తవముం దాల్చి నని భావము.

సీ. సహకార ఫలరస + సౌరభ్యములఁ గూడి,  
 మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ,  
 మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగ్గత,  
 శ్రీ మించుచెవులఁ గొఁజ్జెగలు మెఱయ  
 శశి కదళోదరఁ చ్చదవుఁ బావడలూరు,  
 చకచకఁ బట్టి పాలికిఁ బెనంగి  
 ద్రొక్కుతేంట్లకుఁ గాఁక + లెక్కింపఁ జెరివిన,  
 గంధఫలీపక్షిక్రిఁ + గబరు లలరఁ

తే. గేలఁ గలవంటకపుదావికిని బులిమిన  
 ఘున్మణములు మించి ననల బే + రెనగెడు వన  
 ములు నమేరురజోవృష్టిఁ + బూదిఁ జఱవ  
 నింతు లెనసిరి పూబూదారిండ్లఁ బతుల.

143

టీ. స...లక్ - సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస = రస  
 మయొక్క, సౌరభ్యములక్ = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వి = తేనె,  
 మోవులక్ = వా తెఱయించు, కదంబముగక్ = కలపముగా, వలవక్ = పరిమళింపఁ  
 గా, (మామిడిపండ్లరసమును మద్యమును శ్రీలు గ్రోలుదురనుట), మ...తక్ - మల  
 యజ = చందనము, ఉదరతక్ = లోపలఁగల్గియుండుటచేత, జం...శ్రీక్ - జంభల  
 ఫల = దూదినిమ్మపండ్లయొక్క, త్వక్ = చెక్కలను, గత = పొందిన, శ్రీ = కాంతి  
 వంటికాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చెవులక్ = శ్రోత్రములయందు,  
 గొజ్జెగలు = గొజ్జెగపూలు, మెఱయక్ = ప్రకాశింపఁగా, శ్రీలు గొజ్జెగపూలను  
 గర్లభూషణములుగా నునిచికొనిరనుట), శ...లు - శశికదళ = కర్పూరపుటరటి  
 చెట్టుయొక్క, ఉదర = గర్భమందలి, చదవు = మోవువంటి, పావడలు = అంగ  
 టములు, ప్రావారములు, ఊ...కక్ - ఊరు = తొడలయందలి, చకచకక్ =  
 మెఱసెడుకొంతిని, పట్టి = అవలంబించి, పాలికిఁబెనంగక్ = భాగమునకుఁ బెనఁగ  
 లాడఁగా, (లేత యరఁటి మోవులవంటి పావడలు గట్టుకొని రనుట), త్రొ...కున్.  
 త్రొక్కు = (వాసవలక్తే తమతలలు), ద్రొక్కుచున్న, తేంట్లకుక్ = తుమ్మెదలకు  
 కాఁకలు = తాపములను, ఎక్కింపక్ = అతిశయింపఁజేయుటకు, చె...క్తిక్ - చెరివిన =  
 తుడిమినట్టి, గంధఫలీపక్షిక్రి = సంపెఁగపూలచాలుచేత, కబరులు = క్రొమ్మడులు  
 అలరక్ = ప్రకాశింపఁగా, (తమ తలలమీఁద వ్రాలుచున్న తేఱులతోటుపఁ  
 నానికి భయముకొఱకు సంపెఁగపూలు నుడిమి రనుట), కలక్ = హస్తమందు

క...కే - కలవంటకపు = చిత్రాన్నములయొక్క, తావికే = మరిమరముపోవుటకు  
గాను, పు...లు - పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘుస్పణములు = కుంకుమపువ్వుబూ-  
తలు, మించక = అతిశయింపఁగా, (శర్కరారాన్నము (చక్కెరపొంగలి) మొదలగు  
కలవంటకములను భుజింపఁగా నావాసన తెలియకుండుటకుఁ జేతులయందుఁ గుంకుమ  
పూవుఁ జేర్చిరనుట), ననలక = పుష్పములచేత, పే...లు - పేరసఁగెడు = మిక్కిలి  
యొప్పుచున్న, వనములు = తోటలు, న...ప్టికే - నమేయ = సురపొన్నలయొక్క, ర  
జః = పుష్పదులయొక్క, ప్లిప్టికే = కురియుటచేత, బూడికే = భూతిని, (దుమ్మునను  
ట), చలవకే = పూయుచుండఁగా, (శ్రీలమీఁదఁ బుష్పదులు రాలుచుండు ననుట),  
ఇంతులు = యువతులు, పూఁబొదరిండ్లకే = పూచిన నికుంజములయందు, పతులకే = తమ  
నాగులను, ఎనసిరి = పొందరి.

తా. శ్రీలు లెస్సగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందుఁ దమ  
నాగులతోఁ గ్రడించిన భావము.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున.

144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధుగర్వ మడంతు నటంచు లో నిజ  
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణిచిత్ర మరు త్రృణతా చిరద్యుతి  
స్తోమ వలాహకావలులు • దోచి ప్రఫుల్ల కదంబ కేతకో  
ద్దామ సమీరణాహతులఁ • దాపము నీ నోటగు నిచ్చేష్టత. 145

టీ. కామిని = చూడికుడు త్రనాచ్చియారు, మధుగర్వము = మధు = వసంతర్తుప్తు  
యొక్క, గర్వము = క్రొవ్వును, అవంతునటంచుకే = అడఁచెదనని, లోకే = అంతరం  
గమందు, నిజక్షేమముకే = తన సేమమును, కోరి = అపేక్షించి, మేఘరంజికే = మేఘ  
రంజి యనియదురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మ...లు - మణి = మణిమయమైనట్టి  
యు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరు త్రృణత = దేవధనువు, అనఁగా నింద్రచాపమును,  
అచిరద్యుతి = మెఱుమలయొక్క, స్తోమ = సమాహమునుగల, వలాహక = మేఘముల  
యొక్కయు, బెగ్గువపులుగులయొక్కయు, అవలులు = పజ్జులు, తోచి = కనబడి,  
ప్ర...లకే - ప్రఫుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబ = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతక = గేదం  
గులయొక్కయు, ఉద్దామ = అధికమగు, సమీరణ = నాయువుయొక్క, అహతులకే  
= దీనుటలచేత, తాపముకే = సంతాపమును, ఈకే = కలుగఁజేయఁగా, విచ్ఛేదకే =  
చ్ఛేదించుటచేత, ఒలుగుకే = సోలును, (ఇచట మూర్ఖరూపమయిన మన్మథావస్థ  
చెప్పబడినది.)

తా. వసంతర్తుప్తు హెచ్చి యుండుటచేత దానినద మడంతునని తనక్షేమముఁ  
గోరి మేఘరంజిరాగము నా చూడికుడు త్రనాచ్చియారు రాలాపముఁ జేయఁగా, వంత  
మేఘాదయమై వెంటనే యాచిహ్నము లన్నియుఁ గలి యావర్షర్తుకందుఁ బుష్పిం

చెడు కడిమి గేదగి పూలమీదగా వామువులు విసరుటవలన మిక్కిలి తాప మొదవగా నాయను చేట్టలు దక్కి మార్చ మునిగె నని భావము.

తే. అతివ పూర్ణేందుభీతి దండశృశాలఁ

దెండి యతఁ డందు నినుమడి • తీండ్ర దోఁప

మింటి పయినుంట గా దని • యింటిపైకి

దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెఱఁజిచ్చవెడలు.

146

టీ. అతివ=అయింతి, పూ...తిక్ - పూర్ణేందు=నిండుచందురునివలన, భీతిక్=భయముచేత, తదశృశాలక్=తదంత్రకాంతశాలయందు, తెండి=తెన్నండి, (శయించియునుట), అతఁడు=త చంద్రుఁడు, అందు=త చంద్రకాంతశాలయందు, ఇ...ద్రక్=ఇనుమడి=ద్విగుణమయిన, తీండ్రక్=తేండ్రముగా, తోఁపక్=కనబడఁగా, మింటిపైక్=తకనముమీద, ఉంట=ఉండుట, కాదని=కూడదని, ఇంటిపైకిక్=గృహముమీదికి, తెచ్చుకొంటిక్, (ప్రతిబింబరూపముగా ననుట), అటంచుక్=అని, పెఱజిచ్చక్=మిక్కిలిచేడఁజేత, వెడలుక్=త చంద్రకాంతశాలనుండి వెడలును.

తే. భ్రమర గీతిక మాయ విపంచి మీట

దాన శ్రుతిగూడి మిగులఁ దద్రక్తి హెచ్చ

వే నివారించి లేచి దైవికము నెదుట

యుక్తులు ఫలింప వనుచు బిట్టార్చి నవ్వు.

147

టీ. భ్ర...క - భ్రమర=తేలులయొక్క, గీతిక = పాట, మాయక్=మాయుటకు, (విచారకుండుటకునుట), విపంచిక్=వీచిన, మీటక్ = వాయింపఁగా, దానక్=తమిటుటచేత, శ్రుతిక్=సురియందు, కూడి=కలసికొని, మిగులక్=అధికముగా, తద్రక్తి=తదభంగగానామరక్తి, హెచ్చక్=అతిశయింపఁగా, వే=వేగముగాను, నివారించి=చాలించి, లేచి, దైవికమునెదుటక్=దైవయత్నముముందట, యుక్తులు=మనయుక్తులు, ఫలింపవనుచుక్ = తుదముట్టవని, బిట్టార్చి = నిట్టార్చువిడిచి, నవ్వుక్ = హసించుచు, పూర్వపద్యమున నున్న యతి యను కర్తృపదమున కనున్పత్తి చేసికొనలయును.

తే. వెలది కతితాపదం బయ్యె • విరులపాన్పు

మును దదంఘిహతాద భార్తనలు గన్న

తరులఁ బొడమిన వూట • దన కొనఁగునె

పొంచి తఱివేచి మిగుల నొప్పించుఁగాక.

148

టీ. వెలదికి=అయింతికి, విరులసాన్పు=పుష్పశయ్య, అతితాపదంబయ్యెక్=మిక్కిలితాపముచేసెను, మును=పూర్వము, త...లు - తదంఘ్రిహతాది - తత్=అయమయొక్క, అంఘ్రిహత=కాలితన్నులే, అది=మొదలగు, భర్తనలు=తిరస్టారములను, క...లక్ - కన్న=పొందిన, తరులక్ = వృక్షములయందు, పాడమినవి=పుట్టినయాపుష్పములు, పొంది=వంచిచి, తటివేచి=సమయముగనిపెట్టి, మిగులక్=అధికముగా, నొప్పించుగాక=నొప్పిగలుగజేయునేకాక, తనకు, ఊట = సుఖమును, ఒనఁగునె=ఇచ్చునా, (ఇయ్యనకుట) ఆనఁగా, దోహదములయందు, తనచే 'అశోకశృరణాహత్యా' యశో ముఖసీధునా' అన్నట్లు, పాదతాడనాదులగు తిరస్టారములజెందిన యశోక వృక్షము మొదలగునవి సుఖమునీయవనుట.

శా. పూజాదంభమున నృరాకుమెయి ము • న్నూఁబోడి నేర్పూడిచే తోజాతానల మార్ప శాస్త్రసరణిక్ • దూలిన్లరి న్నాసి ల జ్జాజ్ఞాకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండి వ ట్నోజాగ్రిద్రుమఁ గాంచి తల్లడిలు నీసు న్దాపముక్ మీఱఁగఁ.

టీ. పూఁబోడి = అవనిత, పూజాదంభమునక్ = పూజయనెడు వ్యాజముచేత, పరాకుమెయిక్ = హెచ్చరికలేనియట్లు, ముక్=మొదలను, నేర్పు = సామర్థ్యమును, ఊడి=అనలించి, చేతోజాతానలము=మన్నభాగ్నిని, ఆర్చక్ = మాన్యుటకు, శాస్త్రసరణిక్=శాస్త్రమార్గముచేత, తూలిక్=తూలికచేత, హరిక్=శ్రీయశపతిని, వ్రాసి=లిఖించి, ల...ష్టిక్ - లజ్జా=సిగ్గుచేతనయిన, జాడ్య=జడభావముచేత, ఆకుల=వ్యాకులముగు, దృష్టిక్ = చూడ్కిచేత, ప్రత్యవయన = అవయవములన్నింటియొక్క, ఈక్షక్=చూచుటను, చేయుచోక్ = ఒనర్చునెడ, వెండి=మరల, వ...చన్ - వెక్ష=అస్వామివక్షస్థులమందు, జాగ్రత్=చిలనీలుచున్న, రమక్ =శ్రీదేవిని, కాంచి=చూచి, ఈసుక్ = (సపత్ని భావమునగు) నీర్వయమును, (ఇది యీర్వాశబ్దభవము), తాపముక్=సంతాపమును, మీఱఁగక్ = అతిశయింపఁగా, తల్లడిలుక్=పరితపించును.

తా. ఆ లేమ తనవిరహ మార్చఁ దలచి శాస్త్రోక్త మార్గముగా వెక్షస్థులమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు, స్వామియొక్క రూపమును బూజావ్యాజముచేతఁ బరాకుఁగా జిత్తువునందుఁ గలముతో వ్రాసి, పిమ్మట లజ్జనొంది, యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవసౌప్తమమును జూచుచున్నప్పుడు నక్షస్థులమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి, తన నవలయగుట నీసును దాపము నతిశయింపఁ దల్లడిలుచుండు నివి భావము.



చ. కుముదసర స్తట స్ఫటికఃకూల వనోత్పలశయ్య వ్రాలి పూ  
ర్ణిమలః బికాళిః గుట్టునుఱు • ద్రిక్కగ ధర్మపుదార వట్టు శే  
షము రెయి మల్లి కాళి గుతి • నక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా  
యమ మఱునాటికిం గలుగఁసాంతగళ చుప్పితి గుంభితాశ్రవుర.

టీ. కుముదసరః = వెలిగలువడిగియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటికః = స్ఫటికమణివికారమగు, కూల = తీరమందలి, వనః = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్యః = కలువపూలపాన్వనందు, వ్రాలి = సారఁగి, పూర్ణిమలన్ = పున్నమలయందు, పికాళిః = కోయిలగుంపుచేత, గుట్టు = మర్మము, మానమఱుట, కుట్టునుఱుచుత్తమున (కొంచెముప్రాణము), ఉసుఱు = ప్రాణమును, త్రిక్కఁగన్ = మిగులునట్లు, ధర్మపుదార = ధర్మోదకధారను, ప...ము-పట్టు = గ్రహించునట్టి, శేషము = మిగిలియున్నదాని, రేయి = రాత్రియందు, మ...తి-మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గుతి = ధ్వని, చక్కఁగఁజేయకయుండక = కడతేర్చకుండునట్లు, ఆయమ = ఆమె, మఱునాటికిఁ = మఱుచటిదినమునకు, కలుగక = ఉండుటకు, సాం...ల్-సాంత = మిక్కిలియు, గళత్ = జాఱుచున్న, శ్రుతి = చెవులయందు, గుంభిత = నింపబడిన, ఆశ్రవుల్ = కన్నీళ్లు, నిల్పుక = నిలుచునట్లు నేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ దెల్ల కలున డిగియ దరులయందు స్ఫటికమయ తీరములయందుఁ గలువపూసెజ్జయందు మేనువైచి యుండఁగాఁ బగలు కోయిల గుంపులు ప్రాణమానములను తీసింపఁజేయుచుండఁగా వాని యాచించి ధర్మోదకధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లెపూలపైఁ దిరిగిదు తేఱుల మ్రోత నిరవశేషముఁ జేయుండ రండవనాటికుండుటకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును. అనఁగా నామ్రోత వినకుండ నా నీరడ్డపడుననియు, సుగంధించుమన్నప్పడు నేత్రకోణములనుండి జాతిన యశ్రువులు వీనులు నిండెననియు భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పఁబడెను. తే. 'సత్త్వమన మనోవృత్తిరజ్జంబులైన, భావములు సాత్త్వికము లప్తభావితములు.' 'స్త్రుభరోమాంచ కాష్ట వైస్వర్యకింప, నలయ వైఞ్ఞ్యఘర్తసంజ్ఞలఁ దనర్చి' అని దానిలక్షణము.

తే. నెలఁతఁ గుచకుంభ యుగళ ముండియు వియోగ

జలధి యీఁదింప లే దయ్యె • సఖులు వంచు

చున్న పన్నీటి వెల్లిలోఁ • గొన్నకతన

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

151

టీ. కుచకుంభయగళము-కుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభములయొక్క, యుగళము = ద్వంద్వము, ఉండియొక్క = కలిగియు, నెలఁత = ఆ కోమలిని,

వియోగజలధిక్ = విరహసముద్రమును, ఈదింపలేదయ్యెక్ = ఈదడజేయలేక పోయెను, సఖులు=ఆమెచెలులు, వ...నక్క-వంచుచున్న=కుమ్మరించుచున్న, పన్నీటి వెల్లిక్=పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతనక్=ముంచినహేతువుచేత, అది=ఆ కుంభ యుగము, ముంపక=మునుగఁజేయక, లాఘుమునక్=తేలికగా, తేలింపఁగలదే =తేలఁజేయఁగలదా.

తా. ఆమెకుఁ దాపోపశమనముకొఱకుఁ జెలులు పన్నీ రమితముగా వంచు చున్నారనియును, దానిచేతనైనను దాపము దీఱక యది యొక సముద్రప్రాయ మై యున్నదనియును భావము.

ఉ. చంచలనేత్రదాల్చు జలజాతమృణాల సరంబు వేగ స

ల్లించినఁ బాటుతెంచి కబళించి తదూహ్మకు నంగలార్చు రా  
యంచ కుచేష్టఁ గాంచి యిఁకఁనైనను గందు మొ యంచు మోమె వీ  
క్షించినఁ దోచు లేనగవుఁ నేరుచు బోంట్ల కొకింత ప్రాణముక్.

టీ. చంచలనేత్ర=ఆచంచలాక్షి, తా...బుక్ - తాల్చు=ధరించిన, జలజాత మృణాల=తామరతూఁడులయొక్క, సరంబుక్=మాలికను, వేగక్=తెల్లవాఱఁ గానే, సల్పించినక్=సడలించి యీవలవేయఁగా, పాటుతెంచి=పగువెత్తివచ్చి, కబళించి=మింగి, తదూహ్మకుక్-తత్=ఆవిసనాళిసంబంధియగు, ఉహ్మకుక్=(శరీర స్పర్శచేతనైన) వేడిమికి, ఆం...ష్టక్-ఆంగలార్చు = వగర్చుచున్న, రాయంచ=రాజహంసయొక్క, కుచేష్టక్=వెట్టిచేష్టను, కాంచి = చూచి, ఇఁక నేనియు, కందు మొయంచుక్=నవ్వునుజూతుమేమాయని, మోమె=ఆమెముఖమునె, వీక్షించినక్=తాముచూడఁగా, తో...వు - తోచు=ఆగపడిన, లేనగవు=ఆమెయొక్క చిఱునగవు, బోంట్లకున్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత, ప్రాణముక్, చేరుచున్=ఒడఁ గూర్చును.

తా. ఆమె తాపోపశమనార్థమై తామరతూఁడుల సరములు ధరించి యుండి మఱునాఁడు తెల్లవాఱినవెనుక నవి వీడఁదీసి పాటువైచిన, నప్పటి పెంపుడు హంస వచ్చి యామృణాళమును గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేఁడిమియొక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులోఁ గనరెత్తఁగానే), ఉమియుచు నంగలార్చుచుండఁ, గావున నావంతఁ జూచియైన నీయను నవ్వునా యని యామె మోమె చూచుచుండఁగా, నామె నవ్వెను. ఆచిరునగవు వలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము వచ్చి ధైర్యము గలిగియుండి రని భావము. ప్రాణసంశయము గలిగినప్పుడు నవ్వువచ్చెనేని బ్రదుకుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. శీవృత్తి మీఁది గీతముల • ప్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణి సం  
తాపము సోకి మెట్లమయినంబు గరంగిన డించి పాడు నా  
లాపిని దాల్చి పెన్జెమటల నృతి తంత్రులు జన్వగాఁ గలా  
లాపిని దాన పాడును గఃశంబును గద్గదమైన మ్రొన్నడు. 153

టీ. కలాపిని - కల = ఆస్యక్తమధురములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల  
యామంజభాషిణి, శ్రీ...మన్ - శ్రీపతిమీఁది = శివసతిమీఁది, గీతముల = గీతముల  
యందలి, ప్రేమన్ = ప్రేమడిచేత, విపంచికన్ = వీణను, అంటన్ = స్పృశింపఁగానే,  
పాణిసంతాపము = విరహముచేత నైనచేతుల వేడిమి, సోకి = తగిలి, మెట్లమయినంబు =  
వీణమెట్లను వేసియున్న మైనము, కరంగినన్ = కరఁగిపోఁగా, డించి = అవీణను డించి,  
లాపినిన్ = తంబుటాను, తాల్చి = ధరించి, పాడున్ = గానముచేయును, మఱి = పిమ్మ  
టను, పెన్జెమటలన్ = ఆయాసమువలనఁగలిగిన యెక్కుడు చెమ్మటలచేతను, తంత్రులు  
= తంబుటాతంతులు, జన్వగాన్ = నానిజన్వపడఁగా, తాన = తానే, పాడును =  
గాత్రమునఁబాడును, గఃశంబులు = కంఠమును, గద్గదమైనన్ = దగ్ధుత్తుకపడఁగా,  
మ్రొన్నడు = చేష్టయగుదును, (నానాటికి విరహమధికమాయెననుట), ఇవియు  
పార్థిక భావములే

తే. ప్రతిగుసుమతల్పమునఁ జాటి • పడిన తప్త

వలయ మలిసాంకయుగము వార్తులతఁ బొలిచెఁ

జూడ నిక మాన ధైర్యము • లున్న లనుచు

సుదతి బోంట్లకుఁ ద్రవవ్రాసి • చూపె ననఁగ.

154

టీ. సుదతి = మంచిపల్లవిగులయాయువిద, చూడన్ = ఆలోచింపఁగా,  
ఇకన్ = భావికాలమందు, మానధైర్యమున్ = మానమును దానిమియు, సున్నలనుచున్  
= పూజ్యములని, (లేననుట), త్రవన్ = సిగ్గుచేత, బోంట్లకున్ = చెలులకు, వ్రాసిచూపె  
ననఁగన్ = లిఖించి కనుపఱిచె ననునట్లు, ప్రతిగుసుమతల్పమునకున్ = అన్ని పూలపాన్పు  
లందును, జా...ము - జాతిపడిన = కృశిత్వముచేత వీడిపడిన, తప్త = శరీరతాపముచేతఁ  
దపింపఁబడిన, వలయ = కంఠములయొక్క, మలిస = నల్లబడిన, అంక = చిహ్నముల  
యొక్క, యుగము = ద్వంద్వము, వార్తులతన్ = పట్టువగుటచేత, పొలిచెన్ = బిచ్చెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీర తాపముచేత వాడిపోవు చుండఁగా వేలువేట మ  
రలఁ బటచుమండఁగా నట్టి ప్రతిపాన్పునందును జాతి పడిన కంఠద్వయముయొక్క  
మలిసములగు గుండ్రని గుఱుకులు సుదతి తన కింకమీఁద మాన ధైర్యములు చెండు  
లేవని తాను సిగ్గుచేతఁ జెప్పలేక చెలులకుఁ దెలియునట్లు వ్రాసి చూపెనోయనట్లు  
గనిపించె నని భావము.

ఉ. ఆ వనజాక్షి కాఁకఁ బొరఁ లాడ నలంగిన సొమ్ము జీరలుక  
వేవిన నూడ్చి యూడ్చి మఱిఁ వేఱ వహించుట వారక్ష్మప్రముల్  
గా వనమాలి నేవ యెడఁ కాంక్ష నొదుంగక కల్ల తెల్వితో  
నే వలవంత దాఁగఁ జరిఁయించిన డాఁగమిఁ జూచి నెవ్వఁగఁ. 155

టీ. ఆవనజాక్షి=ఆపద్వాక్షి, కాఁకన్ = విరహతాపముచేత, పొరలాడన్ = పొరలఁగా, నలంగిన = తుల్లము లైనట్టి, సొమ్ము = భూములును, చీరలున్ = పత్రములును, వేవినన్ = తెల్లవాఱఁగానే, ఊడ్చియుూడ్చి=పరిహరించిపరిహరించి, (అతి శయంబున ద్విగుక్తి.), మఱి=ఆరల, వేఱ=ప్రత్యేకమయినవాని, ఎహించుట=ధరించుటయే, వారక్ష్మప్రముల్లాన్ = అవసరనిర్ణీతము లగునట్లుగా, వనమాలి నేవయెడన్ = భగత్సేవపట్టున, కాంక్షన్ = ఆసక్తిచేత, ఒనుంగక = వెనుదీయక, కల్ల తెల్వితో నే=లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, దాఁగన్ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు, చరియించినన్ = సంచరించినను, డాఁగమిన్ = దాఁగకుండుటచేత, చూచి=చీక్షించి, (దీనికి వెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తుఁ డన్నది కర్తృపదము), నెవ్వఁగఁ = భేదముచేత, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాశియముచేతఁ బొరలి పొరలి నలంగిన సొమ్ములును వలువలును వదలివదిలి మరల ధరించుచు, నాధరించుటయనునది, శృంగారము కొఱకను నట్లు, గనుపఱిచి, భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేని తెలివిని చెచ్చుకొని, భనతాపము చెలియకుండునట్లు సంచరించిన, నా విరహము దాఁగఁ బయ్యుడఁగా జూచి విష్ణుచిత్తుఁడు భేదపడు నని భావము.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక

పుత్రియు నట్లుండుటకు నబుద్ధేక్షుధనుఁ

పత్రియుగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

పత్రివలే కదియు నేతఁపంబో యనుచుక.

156

టీ. తాన్ = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, పుత్రియున్ = పుత్రివంతుఁడును, కామిని = కామండుటచేతను, ఒకపుత్రియున్ = తనయొక్క యొక కూతురును, అట్లుండుటకున్ = ఆరితిగనుండుటకును, అబుద్ధేక్షుధనుఁపత్రి - అబుద్ధ=ఎఱుంగఁబడని, ఇక్షుధనుఁ = చెఱుకునిట్లునియొక్క, పత్రి = ములుకులుగలవాఁడును, అగు విష్ణుచిత్తుఁడు=అగు నా పెరియగువారు, ఆపత్రివలేక=అజ్ఞలేక, ఆదియున్, ఏతపంబో=ఏమితపస్సో, అనుచున్ = అనియెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నఁడును మనన శరవ్రహ్మర మెఱుంగనివాఁడు గావున నాయమకుఁ గల్గినది విరహమని యెఱుంగక యామె యట్లుండుటయు నొక తప మే యని తలఁచె నని భావము.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయా తనుగ్గాని కత్యంత దుఃఖముం డై తత్కారణం బెఱుంగక వల దని మాగ్ధ్యంబున వారించి చూచి యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కరణానంతరంబునఁ, దన మనో నిర్వేదనం బన్నగరి వెన్నునకు విన్న వింపం బున ర్నమనస్కృతిఁ జేసి, దేవా దేవర దాసియగు మదీయ పుత్రి యేమి గుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు సేయుచున్నది, వలదన్న విన దపుత్రికుండ నగునాకుఁబుత్రియైనను బుత్రికుండైనను దాన యే నేమి సేయుదు, మఱి తన తపశ్చర్య తెఱంగు మా తపశ్చర్య తెఱంగు గాదు, ఏము భవద్దీపన భవజ్ఞునిది వన రాత్రులం దక్క గణరాత్ర జాగరంబు లెఱుంగ, మేము బినబీ జాక్ష వలయంబులు దక్క బినవలయంబు లెఱుంగ, మేము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పకొన నందు శయ నింప నెఱుంగ, మేము చెంబుల భవతీర్థంబు గోలినిఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁ గడియెక్కించినఁ దాడించు, నేము నిదిభ్యాన నిశ్వాస నిరోధంబు సేసి నం దాఁ దద్భ్యానదశ వెలికి నిగుడించు, నేము చిన్నుద్రకై హృదయంబునం గేలు సేర్చినం దాఁ గపోలంబునం జేర్చు, పల్కలోత్తరీయంబు లేము వహించినం దాఁ గినలయోత్తరీయంబులు వహించు, నేము సితపక్ష నూత్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు ను పాలంభించు, నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది, యిది యేటితపం బున్మాదంబు గానోపు, నెంత భవదీయ భక్తిగలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామివి నీవెఱుంగని యది లేదు, దీని తెఱంగెఱింగింపవే యనవుడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ దచ్చాం దనంబునకు మందస్మితంబు సేసి మందరధరుం డిట్లనియె. 157

టీ. తలపోసి = పైఁ జెప్పినట్లుగాఁ బించి, ది...క - దినదినప్రవర్ధమాన = నానాఁటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయా తనుగ్గానిక = కూఁతుయొక్క శరీర కృత్య

మునకు, అత్యంతదుఃఖతుండై=మిక్కిలిదుఃఖించినవాడై, తత్కారణంబు = ఆ విరహాపేతువును, ఎఱుంగక = తెలియక, వలదని, మార్గ్యంబునన్ = మూఢభావముచేత, వారింది = నివారింది, చూచి, అంతకంతకున్ = అప్పటప్పటికి, అగ్గలంబగుడున్ = విరహము దుస్సహముకొఁగా, గుడికింజని = స్వామికొనెలకేగి, పూ...నన్ - పూజాంతిమ = పూజాంత్యమగు, నమస్కరణాంతరంబునన్ = నమస్కారమైన పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃభేదమును, అన్నగరివెన్నునకున్ = ఆశ్రీవిల్లిత్రుత్తరిలోని మన్నారుస్వామికి, విన్నవింపన్ = విజ్ఞాపనముజేయుటకు, పున్నమస్సృతిఁ జేసి=మరలనెఱుగి, దేవా=ఓస్వామీ, దేవరదాసియగు = దేవరవారిదాసురాలగు, మదీయపుత్రి=నాకూతురు, ఏమిగుఱించియో=ఏఫలమునుగూర్చియో, (విరించిగుఱించి తపంబునెసే నని భారతప్రయోగము కలిమింజేసి యిది కర్తవ్యపచనీయార్థక మగుదేశ్యపదము), విచిత్రంబగు = వింతయైన, వ్రతచర్యన్=నియమాచరణముచేత, గాత్రశోషంబు = శరీరశోషణమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది, వలదన్న వినదు, అపుత్రగుండ నగునాకున్=పుత్రులులేనినాకు, పుత్రియైనను బుత్రికుండైనను తాన=కూతురేనియు గొడుకేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదుకొ = నేనేమియాచరింతును, మఱి=ఇంకను, తనతపశ్చర్య తెఱంగు = తానుదపముచేసెదురీతి మాతపశ్చర్య తెఱంగుగాదు, (విలక్షణతపమునుట), ఏము=మేము, భ...న్-భవద్దిన=దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసరమునుట), భవజ్ఞనిదివస=దేవరవారి లవతరించిన జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రులందక్కన్ = రాత్రులయందేకాక, గ...లు-గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు = నిద్రలేకుండుటలు, ఎఱుంగము (విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్రలేదనుట, ఈరీతిగానే ముందఱను తెలియఁదగును), ఏము చిసలీజాక్షవలయంబులుదక్క=మేము తామరపూసలమాలికలుదక్క, ఇది భాగవతలక్షణము. 'యే కంకలగ్నుతులసీ నలినాక్షమాలా యే బాహుమూలపరివిహిత శంఖచక్రాః, యేవా లలాటఫలకే లఘుమార్ధ్యపుండ్రాస్తేవైష్ణవాభవనమాశు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. చిసవలయంబులెఱుంగము = తామరకూడుల మాలిక లెఱుంగము, (తాపోపశమనమున కామెధరించె ననుట), ఏము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁదక్క=మేము ప్రసాదలబ్ధమగుపూవుఁ గర్ణమందు జెక్కికొనుటేకాక, అవి గప్పకొన నందు శయనింప నెఱుంగము = పూలు మేనఁ గప్పకొనుటను బూలపైఁ బవ్వలించుట నెఱుంగము. (ఆమె యట్లునెసే ననుట), ఏము చెంబులకొ భవత్తీర్థంబుగ్రోలినకొ = మేము పానసాత్రములచేత దేవరవారి యభిషేకతీర్థంబు పానమునెసినను, తా నంగంబులు దడిపికొనుకొ = తానునుఁ దడుపుకొనును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము = మేము, చాలన్ = చాంద్రాయణము అనియెడు వ్రతములయందు, చంద్ర

వృద్ధి వెంటను, కడియొక్కించినన్ = అన్నకబళమువృద్ధిజేసిన, తాన్ దించున్ = తాను దగ్గించును, (విరహాతిశయముచేసనుట), ఏము = మేము, నిదిధ్యాసనిశ్వాసనిరోధము నేసినక = బ్రహ్మధ్యానమందు నిశ్వాసములనిల్పినను, తాక = తాను, తద్ధ్యానదళన్ = ఆ బ్రహ్మధ్యానదళముందు, వెలికినిగుడించున్ = బహిర్గతములజేయును, (తాప మోపలేక నిట్టూర్పునిగుడించుననుట), ఏము = మేము, చిన్నద్రక్ష, హృదయంబునన్ = ఎడయందు, కేల = హస్తమును, చేర్చినన్ = ఉంచిన, తాన్ = తాను, కపోలంబునన్ = చెక్కిటి యందు, చేర్చున్ = ఉంచును, (చింతచేత ననుట), ఏము, వల్మలీత్తరీయంబులు = నారచీరలు, ఐహించినన్ = తాల్చిన, తాన్, కిసలయోత్తరీయంబులు = తలిరాకుఁ జీరలు, మహించున్ = ధరించును, (తాపకాంతికనుట), ఏము, సిరపత్తనూత్నేందున్ = శుక్లపత్తంబునందలి కొన్నెలను, కీర్తించినన్ = కొనియాడిన, తాన్, పూర్ణేందున్ = నిండుచందురుని, ఉపాలంభించున్ = దూషించును, (ఉద్దీపకఁ డగుటచేత ననుట), ఇట్లు గాన్ = ఈరీతిగా, ప్రవర్తిల్లుచున్నయది, ఇదియేటితపంబు, ఉన్మాదంబుకానోపున్ = వెట్టియొయుండవచ్చును, ఎంతభవదీయభక్తిగలిగినన్ = మీయందు భక్తియెంతయుండి నను, మాద్యశులకున్ = మావంటివారికి, ప్రకృతీసంబంధంబు = మాయాసంబంధము, (తన యాది మమకార మనుట), విడువను = విడలదు, అంతర్యామిని నీ వెఱుంగని యదిలేదు = శుక్రాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిదిలేదు, దీని తెఱంగు = ఈపడుచునడపడి, ఎఱింగింపజే = తెలియజేయజే, అనవుడున్ = అనగా, అనుకంపాతిశయంబునన్ = దయాతిశయముచేత, తచ్చాందసంబునకున్ = అవిష్ణుచిత్తుని వైదికత్వమునకు, మంద స్మితంబునేసి = చిఱునగవునవి, మందరధరుఁడు = గట్టుదాల్పువేల్పు, ఇట్లనియెన్ = ఈవత్సమాన క్రమముగాఁ బలికెను.

ఉ. కంధర నీలవర్ణ మధుఁకైటభ నాగ సుపర్ణ యోగిహృ  
ద్గ్రంధిభిదోఢ్ధ భోగివనితాస్వనవచ్చ్వసనప్రవచ్చిర  
స్సంధి వనన్ని శాపతిరస స్రుతి దుగ్ధపయోధివీచికా  
మంధర కేళికాదరసమాశ్రిత వజ్రీశిరోధిసోదరా. 158

టీ. కంధర = జలధరమువలె, నీల = నల్లవైన, వర్ణ = మైవన్నెగలవాఁడా, మధు కైటభ = మధుకైటభ రాక్షసులనెడు, నాగ = పాములకు, సుపర్ణ = గరుత్మంతుఁడగు వాఁడా, యోగి = అష్టాంగయోగములుగల మునులయొక్క, హృద్గ్రంధి = హృదయ గంధియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగిసినట్టి, భోగివనితా = ఆడుబామ - (కుండలినీశక్తి 'శక్తిః కుండలినీనామ విసరంతునిభా శుభా' యని వామ - గాతము). స్వనవత్ = ధ్వనిగల్గిన, శ్వసన = నిట్టూర్పుచేత, స్రవత్ = స్రవించు కపాలమందు, ఎసత్ = ఎనించుచున్న, నిశాపతిరస = అమృతము

యొక్క, గ్రుతి=సావినునెడు, దుగ్ధపయోధి=సాలకడలియొక్క, వీచికా=అలల  
యొక్క, మంధర=మెల్లనైన, కేళికా=క్రీడయందు, అదర=అదరణముగలవాఁడా,  
సమాక్రిత=ఆక్రమించిన, పక్షి-కోధి=పక్షికంఠుడగు రావణునియొక్క, సోద  
రా=తోబుట్టువగు విభీషణుఁడు గలవాఁడా.

క. కరధృత దరారి వితరణ ... \*

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమున వచ్చినపద్యముగనుక నిక్కడ వ్రాయలేదు.)

తోటక నృత్తము.

ద్రుహిణాండకరండక • ధూర్వహాగ

ర్భహారార్భక దుర్భర • పక్వతపః

కుహనార్భక వార్భత • కోనిరి హః

రి హిరణ్మయహర్మ్య చరిష్ణుపదా.

159

టీ. ద్రుహిణాండకరండక=బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధూర్వహా=భా  
రమువహించిన, గర్భ=కడుపుగలవాఁడా, హారార్భక=కుమారస్వామియొక్క, దు  
ర్భర=భరింపఁగూడని, పక్వ=పరిపక్వమైన, తపః=తపముచేత, కుహనార్భక=కప  
టబాలుడవై యవతరించినవాఁడా, వార్భతకోనిరి - హః=ఉదకములచేత, భృత=  
నిండిన, కోనిరి=స్వామి పుష్కరిణియందు, హః=ఒప్పుచున్న, హిరణ్మయహర్మ్య=  
స్వర్ణమయ మంటపమందు, చరిష్ణు=సంచరించెడు, పదా=పాదములుగలవాఁడా.

మ. ఇది యంద్రోక్తియథార్థనామ యవనా • సృక్పూర్ణ కెంబావి వా  
రిదపద్ధత్యవరోధి వప్రవలయ • శ్రేణీవిఘాతక్రియా  
స్పద సేనాగ్రద కృష్ణరాయ మహిభృ • త్సంజ్ఞాస్మదాము క్తమా  
ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబైన పద్యంబులక.

టీ. ఇది=ఈగ్రంథము, ఆంద్రోక్తి=ఆంధ్రభాషచేత, యథార్థనామ=అన్వర్థ  
నామముగల, యవనాసృక్=స్లేచ్చరక్తముచేత, పూర్ణ=నింపఁబడిన, కెంబావి=కెం  
బావియను పట్టణముయొక్క, (దీనికే యాంద్రోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి=  
మేఘమార్గమును, అవరోధి=అడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ=వలయములనంటి కోట  
యొక్క, శ్రేణి=పక్షులయొక్క, విఘాత=పడఁగొట్టుటయొక్క, క్రియా=  
మునకు, అస్పద=కొరిణముగు, సేనా=దండునకు, అగ్రద=అగ్రసరు  
యమహిభృత్సంజ్ఞ=కృష్ణరాయ భూపాలుడను పేరుగల, ౮.



అముక్తమాల్యదన్ = అముక్తమాల్యద యను ప్రబంధంబునందు, నృద్యంబైన = మనో  
హరము లగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు = ఐదవది యగు,  
అశ్వాసము, అనుదన్ = ఒప్పును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాది తాఖండ సాహితీ ధురీ  
ణుండు నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకౌసుధా  
కరుండు నగు రామస్వామికాశ్రీచేత ననేక పూర్వ వ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ  
బర్యాలోచించి రచియింపఁ బడిన రుచిగమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా  
వ్యాఖ్యానంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

---

శ్రీ రస్తు.

## ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

షష్ఠాశ్వాసము.

(౧. శ్రీకారి కృపార్దేక్షణ

వైకుంఠ యకుంఠభక్తవరద పదాబ్జా

స్తోక మరందాయిత గం

గా కాకోదరనగోదయస్థ పతంగా.

టీ. శ్రీ...ణ - శ్రీకారి = లక్ష్మీకరమగు, కృపా = దయచేత, ఆర్ద్రం  
ఈక్షణ = దృష్టిగలవాఁడా, వైకుంఠ = వైకుంఠవాసుఁడా, అ...ద - అ  
లేనియట్లు, భక్త = భక్తులకొఱకు, వరద = వరములాసంగడువాఁ  
కమలమునకు, అస్తోక = సమృద్ధమైన, మరందాయిత = మకరం  
గా = గంగానదిగలవాఁడా, కాకోదరనగ = శేషలనుని  
పర్వతమందు, స్థ = ఉన్నట్టి, పతంగా = సూర్యుండైన వాఁ  
వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు.

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁ గాని క

య్యిల మును వాఁడు వామనతః

దుల కొకయోజనత్రయపు

ళలఁ జనుదెంచి పాడు వ

టీ. పే...బు - పేరుకొన

నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండి

అతఁడు, మును = తొల్లి, వామన

వనియించిన = నివసించినట్టి, పుణ్య

దేశము తిరుక్కురుంగుడి యను

దుయోజనములు దూరము?

బ్రాహ్మమహూర్తములయందు, (తెల్లవాణి నాల్గు గడియలు గలదనఁగా ననుట) చను  
దెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికిన్=మంగళనామకైశికి యను రాగముచేత, తాలనన్  
=ఆదరముచేత, మముక్=మమ్మ, పాడున్=గానముసేయును.

తా. పంచమకులమందుఁ బుట్టిన మాధవుఁ డొక్కఁడు గలఁ, డతఁడు తొల్లి  
నేను వామనావతారముచేత వసిందిన దివ్యదేశమునకు మూఁ డామడ దూరమం దొక  
గ్రామమందు వసింది ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికిచేత మమ్మ గానము  
సేయుచుండు నని భావము.

వ. ఆహారహంబు నమ్మహాత్ముండు.

4

క. జాత్యుచితచరిత్రమ మ

ప్రీత్యర్థం బూది తనదు + హృదయము శుచితా

నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం

గత్యము మసిపాత మానికంబై యొందుగఁ.

5

జా...మ - జాత్యుచిత=తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రమ=నడవడియే, మత్ప్రీ

సంతోషముకొఱకు, బూది = వహించి, 'శ్రేయాన్ స్వధర్మోవిగుణః

తాత్' అను గీతావాక్యము ననుసరించునుట. తనదు హృదయము

శరంగము, శు...గన్ - శుచితా = పరిశుద్ధత్వముచేత, నిత్యం

గా, త...మ - తత్తను=ఆచందాల శరీరముయొక్క, సాం

కాత = మసిగుడ్డయందలి, మానికంబై=మాణిక్యమై,

తను మాకు పల్కాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రీతిగావున

కుఁ బోక, తన కులొచితాచారమందే నిలిచి, తన

కాంగత్యము మసిగుడ్డ ను గట్టిన మాణిక్యము

వశము.

యును ని,

ఁర

మ్ము,

దనర

గు,

యఁ

జీతీతాశములు సంకః పుటిక నొక్కొకమాటు,

గతిరయంబునఁ దాఁకి కలసి మొరయ

తే. వలుద వనమాలకంబెయుఁ మలిన తనువు

బట్టెతిరుమన్ను బెదరుఁ గెంబుట్టుఁ జూపుఁ

బసపుఁబొటితోలు పల్లంబుఁ నెనకమెనఁగ

వచ్చు నేవింప సురియాళువై వైపుండు.

6

టీ. చమురైన = చమరంటిన, తోల్లయిసంబు = చర్మకూర్పాసము, (తోలు చొక్కాయనుట), పెంకియు = కుల్లాయియును, ఇ. . . ల-ఇత్తడి = అరకూటయములగు, శంఖచక్రకుండలములు = శంఖ చక్రముల చెవులపోగులు, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, దినెదారికొమ్మ గగుడగంబమును, లేక, దీపమునకుం బోయు నేతిచేత నించిన పసరపు కొమ్మయుం బెప్పవచ్చును. తోల్లిత్తియున్ = చర్మపుఁ దిత్తియును, జోడమ్మ = ధనుస్సునఁజేర్చకపాడిచెడుబాణమును, 'చాపానపేక్షిత శరమొప్పు జోడమ్మ' ని దేశ్యవామార్థకోశము. జోడమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము. అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణమని యర్థము. మె...గున్ - మెడమీఁది = అంసముమీఁద నున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేతకీపత్రములఁగూర్చినఛత్రమును, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, (మొగలాకున నెడ మొగలి+అకు పరిమిత్యర్థకము పర మగునపుడు వలె నాక్యాదులు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి), మత్పాదరక్షయు = మాపాయకయును, మా...కన్ - మాపు = గుఱ్ఱముయొక్క, వెన్నెఱకన్ = మెడమీఁది వెండ్రుకలచేత, కు...ను - కుట్టిన = కూర్చినట్టి, ఓటి = ఓడువానిన, తిపిరిదండెయును = సారకాయదండెయు, మెఱయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, చిటితాశములు = చిఱుతాశములు, చంకపుటికన్ = చంకనున్న భవనాశిని, ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొక్కతూటి, గతిరయంబునన్ = గమనవేగముచేత, తాఁకి = తగిలి, కలసి = ఏకమై, మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా, ఎ...యన్ - వలుద = వటువయగు, వనమాలకంబెయున్ = కులశిఖాసలపేరును, (కులికంటనుట), మలినతనువున్ = మాసిన శరీరమును, (దేహభిమాని గాఁడనుట), పట్టెతిరుమన్ను = పట్టెలుగా స్ఫుటమైన శ్రీమృత్తికయును, బెదరుఁ గెంబుట్టుఁ జూపున్ = బెదరుచు నెఱ్ఱనెఱ్ఱులును చూడ్కియు, (ఎఱ్ఱనిబెరుఁజూపులనుట) పసపుఁబొటితోలుపల్లంబున్ = పసపుఁ బట్టించిన కుఱుచయగు చర్మపుఁ జన్నిదమును, (పసపు తోడి వలంబయు నని యొక పాఠము), ఎనకమెనఁగన్ = ఒప్పుచుండఁగా, వైష్ణవుండు = ఆమాలదాసరి, నేవింపవచ్చున్ = నేవార్థమై వచ్చుచుం నియుం బాశము కలగు, ఆపత్తమున నవలంబించిన యని య

కా. గండాభోగముల న్మృదశ్రులహరు \* ల్గప్ప న్నుతు ల్వాడి యా  
దండ న్వేగులు డించి భక్తి జనితోద్యతాండవం బాడు నా  
చండాలేతరశీలుఁ డుత్పలకియై \* చాండాలిక న్మీటుచున్  
గుండు ల్నిరుగ నెండ గాలి పసి తాఁకుం జూడ కాప్రాహ్లామున్.

టీ. ఆ చండాలేతరశీలుఁడు = చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క-  
శీలమువంటి శీలము గల యతఁడు, 'శ్వపచోఽపి మహీపాల విష్ణుభక్తో ద్విజాధికః,  
విష్ణుభక్తివిహీనస్తు ద్విజోఽపి శ్వపచాధమః' అన్నట్లునుట. గండాభోగములన్ గండ=  
చెక్కిఁకులయొక్క, ఆభోగములన్ = పరిపూర్ణత్వములయందు, 'ఆభోగః పరిపూ-  
ర్ణతా' అని నిఘంటువు (ఆనఁగా అంతట వనుట), ము...ల్ - ముద్రాశ్రు=అనందబా-  
హుములయొక్క, లహరుల్=ప్రవాహములు, కప్పన్=అచ్చాదించుచుండఁగా, నుతు  
ల్వాడి=కీర్తనలుపాడి, అదండన్=ఆనమీషమందు, శ్రేగులు=తనబగువులు, డించి=  
దించి, ఉత్పలకియై=గగుర్చుటుగలవాడై, గుండుల్=పాపము , నీరుగన్=  
గావర క్తిచేతఁ గరఁగి నీరుగునట్లు, చాండాలికన్=తనవీణను, 'చాండాలికా తు కం  
జోలవీణా చండాలువల్లకీ' అని నిఘంటువు. మీటుచున్=వాయించుచును, ఎం...  
కున్ - ఎండ=అతపముయొక్కయు, గాలి=వాయువుయొక్కయు, పసి=అఁకలియొక్క-  
యు, తాఁకున్=చేధను, చూడక=లక్ష్యమునేయక, అప్రాహ్లామున్=అపరాహ్లామగు-  
దనుక, భ...లు - భక్తిజనిత=భక్తిచేతఁబొడచిన, ఉద్యత్=లెసైన, తాండవంబు=  
నాట్యమును, అడుక్=అడుగు. అప్రాహ్లామనుచోటఁ బ్రాహ్లామనఁగా నహమ్ములో  
మూఁడవభాగమని అనఁగా పదిగడియలప్రాద్యైక్షునఁ జని కొందఱుండురు.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సాష్టాంగ మెఱంగి

గర్భమంటపిఁ గడిగిన \* కలఁకజలము

లోని తాతొట్టి నిండి కాలువగఁ జాగి

గుడి వెడలి వచ్చు నది శూద్రుఁ \* డిడఁగ గ్రోలి.

8

టీ. అట్లు-అప్రకారము, తడవుగన్=అలస్యముగ, కొల్చి=సేవసేసి, సాష్టాం-  
గము=కర చరణ వత్తో లలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱంగి = నమస్కరించి,  
గర్భమంటపిన్=గర్భగృహమును, క...ము - కడిగిన = మోలనము జేసిన, కలఁక-  
ము=కలుషోదకము, లోని=లోపలనున్న, తాతొట్టి=తాతితొట్టి, నిండి=పూర్ణమై,  
=కుల్యగాను, చాఁగి=ప్రవహించి, గుడి=కోవెలను, వెడిలివచ్చు=వెలువడి  
ముదకము, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాఁడు, ఇడఁగన్=ఒసఁగఁగా,

## ష ష్ట శ్వా స ము.

తా. ఇట్లు తడవుగా నేనించి ననున్నరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన సంహారోదకము లోపలి తొట్టి వెలువడి బైటికిరాఁగాఁ, దాను పంచమకులీనుఁడుగావును. నాయుదకమునంటక శూద్రుని నొక్కని యాచించి, యతనిచేతఁ దెప్పించుకొని పానముజేసి యని ముందటి కన్వయించును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని + నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం

తో తడవుం బ్రసాద వినియోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ

ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ + నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాచి శ్ర

ద్ధాతిశయంబునన్ వినతి + నంది భుజించుఁ గొనుం దదంబువున్. 9

టీ. ఆతఁడు=ఆదాసుఁడు, ముఖ్యజాతిన్ = శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రాహ్మణాదులననుట), కనినంతన = చూచినమాత్రనే, పాయుచున్ = తొలఁగుచును, ఎండన్=ఆతపమందును, గాలిన్=వాయువునంగును, ఎంతోతడవున్=ఎంతోసేపు, (చిరకాలమునుట), ప్రసాదవినియోగము - ప్రసాద=ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము=పంచిపెట్టుటను, వార్చి=నిరీక్షించి, (ఉ. 'ఇంతన నేలయేను భుజగేశ్వరురాకయు వార్చి నాడ నా, కంతపు నంతకుం గుడువ నాఁకలి నీకులు ద్రావఁ దృప్త యొ, క్కింతయు లే'దనియును; తే. 'అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, సన్న విప్రునికొర్కి నీవొక్క భంగి' ననియును; 'అనఘ నారాక వార్చి నీవధికనిష్ఠ, నిట్టులున్నికిఁ గారణంబేమి కొర్కి' యనియును; ఇత్యాది కాంతిపర్వ ప్రయోగము లుండుట నిచ్చట గొందఱుపేక్షార్థక మని చెప్పుదురు.) వసించుచున్=నివసించుచును, త్రివర్ణేతరజాతి=త్రివర్ణ= బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర=అన్యఁడైన, జాతి=శూద్రజాతిగలవాఁడు, మెచ్చి=హర్షించి, దయన్=తనయందలికృపచేత, ఇడ్డ=ఒసఁగిన, ప్రసాదమున్, దండెసాచి=చేతనున్న దండెసాచి, శ్రద్ధాతిశయంబునన్=ఆత్మాసక్తిచేత, వినతిన్=వినయముచేత, అంది = అందుకొని, భుజించున్=సాపదును, తదంబువున్=వానిచే నియ్యఁబడినతీర్థమును, కొనున్=గ్రహించును.

తా. ఆతఁడు గర్వ మించుకేని లేనివాఁడును, బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధ గలవాఁడు ననియును భావము.

వ. ఇట్లు దన దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నైచ్చ్యంబు నకలజన శోచ్చ్యంబుగా గుడి లాఁపరా తూఁపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబు కావించి ప్రొద్దెక్క నిజవక్కణంబునకుం బోవు చుండు నిట్లుండి యొక్కనాఁడు.

10

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, త...నిన్ - తన=తనయొక్క, దివాకీర్తిజనిన్=నికృష్ట మగుపంచమజన్మముచేత, 'చండాలప్లనమాతిజ్ఞ దివాకీర్తిజనంగమాః' అనియనురము.

## ౨ము క్రమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

...బు - అగు=కల్గినట్టి, పరమార్థి = అధికమగు నార్థివల్లనైన, నైచ్చంబు = నీచ  
 నామము, (జాత్యుచిత విసమభావమునుట), స...గాన్ - సకలజన = ఎల్లవారలకు,  
 గోచ్చంబుగాన్=క్షేకార్హముగాఁగను, (ఇతనిఁ జూచి యందఱు జాలింబడి కనికరిం  
 కు రనుట), గు...డన్ - గుడి=కోవెలయొక్క, లాఁపరా=చదరమగుపలకతాలుగల,  
 తూపరాణికడన్ = లదారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి, కొలిచి = నేనించి, బహి  
 రావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి = బహిఃప్రాకారమున కావల వలగొని, (తాను  
 బంచముఁడగుటచేత గుడిలోపలికిఁ జనండునుట), ప్రాద్దెక్కన్ = పొద్దుపోఁగా,  
 ని...కున్ - నిజ=స్వకీయముగు, పక్కణంబునకు=పల్లెకు, 'పక్కణశ్శబరాలయః'  
 అని నిఘంటువు. పోవుచుండున్=చుచుండును, ఇట్లుండి=ఈరీతి వచ్చుచుం బోవు  
 చుండి, ఒక్కనాఁడు=ఒక్కదినసంబున.

క. అద్దమరే యద్దాసరి

యద్దండ బిడాలగాహితాలయ కృకవా

కూద్దండ రవము విని చను

ప్రొద్దాయె నటంచు బాడఁ + బోవుచు ద్రోవన్.

11

టీ. అద్దమరే=అర్ధరాత్రమునందు, అద్దాసరి = ఆదాసుఁడు, అద్దండన్=ఆస  
 మీపనుండ, భి...ము - బిడాల=పిల్లిచేతను, 'ఓతు ర్పిడాలో మార్జాలః' అనినిఘం  
 టువు. గాహిత=ప్రకేళింపఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (కోళ్లగుడిసె యనుట.)  
 కృకవాకు = కోళ్లయొక్క, ఉద్దండ=అధిక మైన, రవము=రవశిని, విని=ఆకర్షించి,  
 చనుప్రొద్దు=తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయెనటంచున్ = ఆయ్యెనను  
 కొని, పాడఁబోవుచున్ = గానమునేయ నేఁగుచును, ద్రోవన్=మార్గమును.

తా అర్ధరాత్రసమయమందుఁ గుక్కుటాలయములోనికిఁ బిల్లిచొరఁగా నవి  
 విఱచి కూత లిడిన దాను విని వేఱకువ కోడికూత లని తలంచి తాను నిత్యముగాఁ  
 బాడ నేఁగెడు సమయ మాయె నని బయలుదేరిపోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి  
 కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుదీగె మెట్టి + యిగు లన్ననో యని

యెడు తమిస్త్ర గాడు + పడి పొలంబు

లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు + దెల్లనాతటి నొక్క

శూన్యగహనవాటిఁ + జొచ్చి చనుచు.

12

టీ. మరులుదీగె=వెట్టితీగెను, మెట్టి=ఆదాసరిత్రొక్కి, ఇరులన్నన్=చీ  
 కటు లనిపిలువఁగానే, ఓ యనియెడు=ఓ యని పలికెడునట్టి, (కటికిచీఁకటియనుట)

## ష. షా

కమిన్ = చీకటి రాత్రియందు, 'కమిన్  
పడి = త్రోవపెట్టి కలువరపోయి, పొలంబుల్లె,  
దివ్వుదిరిగి, తూర్పు = ప్రాగ్విశ, తెల్లనాతటిక = తె  
యమనుట), ఒక్కశూన్యగహనవాటిక = ఒక  
చొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుచుక = పోవుచు.

సీ. ఇడిసిన యిడుపుల యెడలఁ బొత్తేను

రేను గసెంద కోరింద పొదలఁ

గెడసిన గరిసెలఁకింద లాఁగలఁ గ్రుస్సి,

యదవకాఁపురముండు నాఖుతతుల

సగముదుమ్మునఁ బూడిఁ చిగిరింత వామూయఁ,

బెరిగిన నూతిపాఁతర బొటియలఁ

జీమలు ప్రాల్ద్యఁ జివికిన వెలుగుప,

ట్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ

తే. బెంటదొగ్గల్లోఁ గడుపంటి శ్మశ్రు

చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతువులఁ బొలంబు

దుండుగల మల్ల యశారులఁ దూలి రాడు

చిక్కు నేతాల పాడరిసీమఁ జనుచు.

13

టీ. ఇ...లక-ఇడిసిన=విరిగిన, ఇడుపుల యెడలక=వాకిళ్ల యుభయ పా  
ర్శ్వములయందు, పొ...లన్-పొత్తేను=చిటిరేగుచెట్లయొక్కయు, ఉత్తరేను=ఆ  
పాహర్గములయొక్కయు, కసెంద=కొనమర్దములయొక్కయు, కోరింద=కోరింద  
చెట్లయొక్క, పొదలక=పొదరులచేత, క...దక-కెడసిన=క్రిందికొఱిగినట్టి, గరిసెల  
క్రిందన్=గాదెబొట్టలక్రిందను, లాఁగలక=బొక్కలయందు, గ్రుస్సి=కృశించి, అద  
వకాఁపురముండు = కోనగాఁపురమున్నట్టి, అఖుతతులక=మూపకములగుంపులచేత,  
సగము=అర్ధభాగము, దుమ్మునన్=గాలిదున్నచేత, పూడి=పూడ్చబడి, చిగిరింత=చిగి  
రింతగడ్డి, వామూయన్=మొగముమూయ, పె...లన్-పెరిగిన=ఎదిగినట్టి, నూతి=చేదు  
డుబావులయొక్కయు, పాఁతర=పాఁతరలయొక్కయు, బొటియలన్ = బొందల  
చేత, (నూతి పాఁతర గుంటలు సగముపూడి యదిమొదలు గడమచిగిరింత బలనియు  
న్నదనుట), చీమలు=పిప్పికలు, స్రాలు = బియ్యమును, ఈస్సన్=అకర్షించు కొని  
పోగా, చి...నన్-చివికిన=జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునన్=దొడ్డికంపలపట్టున, పండి  
= పచ్చబారి, ఎండి=శుష్కించి, క్రుం...లన్ - క్రుంగిన=అడిగిపోయిన, గునుకు



## వ్యాఖ్యానము

\*

న్ = పెంటలమీదిదొగ్గలిచెట్లయందు, కడు  
 , (అశనములేక నకనక లాడుననుట), శక్త్రు  
 ౨ = కదలుటలేత, క్రు...లన్ - క్రుక్కు =  
 ముసలిపిల్లలచేతను, 'తదృష్టంబేశక్త్రుపుంముఖే,  
 ౩ నిఘంటువు.పొ...లన్ - పొలంబు = పొలముయొక్క,  
 తను, మళ్ల = పరిమళ్లయొక్క, ఔరులన్ = ఔరుగసవు  
 యందుటచేత బొలములందు దుండిగములును, పరిమళ్లయందు  
 చినపనుట), తూలి = నేలకువ్రాలి, రాడుచిక్కు = నిట్రాడుమాత్ర  
 , తాల = ఏతములుగల, పాడరిసీమన్ = పా డడచిన భూమియందు,  
 ౫ గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మునఁ బూడిపోయిన పాడు  
 ), చనుచున్ = పోవుచును.

మార్గత నరుగుచు మా

ర్గపు ధామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాల్గ్

విపరీతత నూడ్చుచు నే

రువున స్ఫల్లేరు లీడ్చి, తోయుచుఁ జనుచున్.

14

టీ. అపమార్గతన్ = త్రోవదప్పటచేత, అరుగుచున్ = పోవుచు, మా...లక్ -  
 మార్గపు = తానుబోయెడిమార్గమందలి, ధామార్గవపు = ఉత్తరేనిచెట్లసంబంధులగు, 'అ  
 పామార్గత్వైఖరికొ ధామార్గవమయూరకా'యనినిఘంటువు. కంటకంబులన్ = ముండ్ల  
 ను, కాల్గ్ = పొదములయందు, విపరీతతన్ = ఎరురు తెగుట చేత, ఈడ్చుచున్ = పోరా  
 ల్చుచు, నేరువునన్ = ఉపాయముచేత, పల్లేరు = పల్లేరుగాయలు, ఊడ్చి = నేలమీదఁ  
 గాల్గిడ్చి, తోయుచున్ = త్రోయుచును, చనుచున్ = పోవుచును.

శా. కాంచె నైవ్లవుఁ డర్థయోజన జటాఘాటోత్థశాఖోపశా

ఖాంచరూటచరస్మరుత్రియ దవీయః ప్రేషితోద్యచ్ఛదో

దంచత్కిటకృత వ్రోణచ్ఛలన లింప్యాపాదితా ధ్వన్యని

స్సంచారా త్రమహాఫలోపమఫలంస్సాయ ద్వటత్కృజమున్.

15

టీ. నైవ్లవుఁడు = అభాగవతుఁడు, అర్థయోజన = రెండుపరుగులదూరమున  
 కుఁగల, జటా = ఊడలయొక్క, ఘాటీ = సమాహమందు, అర్థ = మొలిచినట్టి, శాఖా =  
 కొమ్మలయొక్కయు, ఉపశాఖా = ప్రక్క కొమ్మలయొక్కయు, అంచత్ = ఒప్పుచు  
 న్న, రూట = గుంపులయందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, మరుత్ = వాయువుయొక్క,  
 రయ = శేగముచేత, దవీయః = దవ్వగా, ప్రేషితి = చివ్వుఁబడినట్టియు, ఉద్యత్ = ఎగురు

## ష ష్టా శ్వా స ము.

చున్నట్టి, ఛద=అకులయందు, ఉదంచత్=స్ఫుటములగుచున్న, కీట=పురుగులచేత, కృత=చేయబడిన, ప్రా=బొందలనియెడు, ఛలన=వ్యాజముగల, లిపిన్=అక్షరములచేత, అపాదిత=సంపాదించబడిన, అధ్వన్య = మార్గస్థులయొక్క, నిస్సంచార=సంచారాభావముచేత, ఆత్త=పొందబడిన, మహాఫల-మహత్=శ్రేష్ఠమైన, ఫల=పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ=సామ్యముగల, ఫల=పండ్లచేతను, స్ఫాయత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, నటత్వజమున్=మట్టిచెట్టును, కాంచెన్=చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁ డామార్గమందు రెండుకోసులకెడలుపున నూడలుదిగి యూడలయందే యునేక శాఖోపశాఖలు గలిగి యాశాఖలయందలి యాకులమీఁద బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి వీడి వాయువశముచేత దూరముగాఁ గొట్టుకొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నావృక్ష మచ్చట బ్రహ్మరక్షస్సున్నది, యీత్రోపమ రావలదని మార్గస్థులకుఁ దెలియుటకు నాయాకులనెడు జాబులమీఁదఁ బురుగులచేఁ దొలుపబడిన గీత లనియెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నచో యన్నట్లును, దాని వలన మార్గస్థు లా మార్గమున సంచరింపకుండుటంజేసి, మహాపుణ్యఫలముచే గలిగిననుటకు సమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేత నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమట్టిచెట్టును జూచె నని భావము.

ఆ. కాంచి యాతఁ డొక్కఁకాల్మీవ్రోవయు నంతఁ

గాంచి యందుఁ దెరువుఁ గాంచినదియ

పరమలబ్ధి గాన • ద్వైతంపుగతి నవ్వ

టావనీజ మంత • నంతఁ గదిసి.

16

టీ. కాంచి=అప్పొత్తమునట్లుచూచి, ఆతఁడుఁ=అభక్తుఁడు, ఒక్కకాల్మీవ్రోవ యున్=ఒకకాల్మీమార్గమును, అంతఁగాంచి=అంతటఁజూచి, అందున్=అపాడడచిన సీమయందు, తెరువుఁగాంచినదియ=మార్గముఁజూచుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగఁ=పరమ లాభముగా, ద్వైతంపుగతిఁ=శీఘ్రగమనముచేత, అవ్వటావనీజము=అమట్టిచెట్టును, అంతనంతఁ=అంతటంతను, కదిసి=చేరవచ్చి.

సీ. ఎలనీటి బొండలంబులఁ బోలె మెదడెల్ల,

జుట్టి వైచిన డొల్లు • పుట్టె గములు

నెఱచి గీతిన జీఱ • లేర్పడఁ దుదముట్టఁ,

జీకెన నులివచ్చి • కీకనములు

దొనదొనయను నీఁగ • తుట్టెల రూపేరు,

పడక కంపలను వేళిలెడు కరునులు

## ఆముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

ధూళి మక్కిక్కి మంగళ తిప్పలు రేగు,  
వడువున గాలి నా డెడు నెఱకలు

తే. దునిసిన వరాంగకమల బొంతులను గమించి  
పోక యొండొంటితో బిటుపీకులాడు  
శ్వాపదంబులు బదహతి ప్రస్ని వలుచు  
వరుగు దఱచగు మురుత్రోవ నరిగి యెదుట.

17

టీ. ఎ...లెక్ ఎలనీటి=రేతనీరుగల, బొండలంబులఁబోలెక్=తెంకాయ  
బొండ్లములవలెనే, మదడెల్లెక్=మస్తిష్కమంతయు, జాట్టి=ఊటుకొని, వైచినెక్=  
పరిహరింపఁగా, డొంట్లు=దొరలాడుచున్న, పుత్తెగములుక్ = నరకపాలనమూహములు  
ను, (ఎళనీరుద్రావి పారవైచిన తెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జాట్టి  
వేయఁగా నపుత్తెలు డొంట్లునున్న పనుట), ఎఱచిగీతినజీలు=మాంసముగీచుకొన్నగీఱ  
లు, ఏర్వదోన్=కినుపడునట్లు, శుదముట్టెక్=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చప్పరించిన, ను...లు  
-నులిపచ్చి=కొంచెముపచ్చిగల, కీకసములు=ఎముకలను 'కీకసంకుల్యమస్థిచ' అని నిఘం  
టువు. దొనదొనయను=దొనదొన యనియెడు ముసరికొనుచున్నదగుల, ఈగెతుట్టెలక్  
=మక్షికారాసులచేత, రూపేరుపడక=రూపము దెలియరాక, కంపలను = కంప  
వెలుగులయందు, వ్రేలెడు=వ్రేలాడుచున్న, కరుగులు=పచ్చిచర్మములును, ధూళిక్  
=దుమ్ములచేతను, మక్కిక్కి = మక్కుడువారి, మం...లు - మంగళ్ల=త్రేరకులయొ  
క్క, తిప్పలు=పెంటలు, రేగువడువునక్=రేగినట్లు, గాలిక్=వాయువుచేత, ఆ  
...లు-ఆడెడు=చలించుచున్న, ఎఱకలు=వెండ్రుకలును, తు...లన్-తునిసిన=ఖండిం  
పఁబడిన, నర=మానవులయొక్క, అంగకములన్=అవయవములను, బొంతులను=కూడ,  
కమిచి=కబరించి, పోక=అవలజరగక, ఒండొంటితోన్=పరస్పరమును, పిటుపీకు  
లాడు = వాదులాడుచున్న, శ్వాపదంబులుక్ = దుష్టమృగ విశేషంబులును, పద  
హతిక్=కాలితన్నుచేత, ప్రస్ని=ప్రయ్యలై, ఎ...గు-ఎలచు=కంపుగొట్టుచున్న, వరు  
గు=మాంసపువరుగును, (వరుగనఁగా గృధ్రవిశేషములనియుఁ జెప్పవచ్చును), తఱచగు  
=దట్టముగాఁగలిగిన, మురుత్రోవక్=మాంసములుమురిగియున్న దుర్గంధమార్గమున,  
అరిగి=పోయి, ఎదుటక్=ముందఱ.

తా. అబ్రహ్మరత్న స్సనేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నాప్రజేశమందు  
మెదడు జాట్టివైచిన కపాలములును, శల్యములు మాంసముతోడ నొటఁగఱచి పండ్లగీఱ  
తిని పారవేసినయవియును, శరీరములు చర్మములాలిచి కంపల మీఁద వేయగా నీ  
గలు మూగి రూపు గానరాకుండునవియును, బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత  
వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలైపడియుండి ధూళిచేతఁ గొంత బ్రుంగుడుపడి గాలిచేత

మంగళ్ల పెంటలు రేగినట్లు రేగుచుండు నవియును, దునిగిపోయిన మానవావయవముల నవ్వల నివ్వలఁ గబలించి దుష్టమృగములు పీకులాడుచుండునవియును, గాళ్లఁదన్ని బ్రద్దలుచేసి యెండిచేసిన పరుగులును గలిగి, యిట్టి భీభత్సరసాస్పదంబైన యా మరు మార్గమున నతఁ డరుగు చుండె ననిభావము.

సీ. ముంగళ్లఁ జాఁగిపైఁ • ముచ్చుజూపులు వర్ష,  
బొమిక లెత్తుచుఁ బాటిఁపోవు శునులఁ  
బలలతోరణములు • పట్టి బిట్టగయ శా,  
ఖాధూతి నెగయు కంఠముల రొదల  
నడ్డంబు దిరిగి తలఁహతిఁ బడి రొండి,  
హస్తంబు లిడి యంగలార్చుకపుల  
డబ్బాటుమై నొక్కెడలు సూపి యవి మాయ,  
నడఁగ వేతెడఁ జూపు • వ్యాపృతులను

తే. నెవ్వఁడో యొక్కఁ డున్నవాఁ • డిందు వాఁడు  
నరుండు గాఁడింధనాధికాహరణమునకు  
వేళయును గాదు పొలగాలి • వీచెఁ దెరువు  
నెడ పనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

18

టీ. ముంగళ్లన్ = ముందటికాళ్లచేత, చాఁగి = చాఁగిలిపడి, పైన్ = ఉపరిప్రదేశమున, ముచ్చుఁ జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచు = ఎత్తుకొనుచు, పా...లన్ - పాటిపోవు = పరుగులిడుచున్న, శునులన్ = కుక్కలచేతను, పలలతోరణములు = మాంసపుఁదోరణములను, పట్టి = కలుచుకొని, బిట్టు = పెల్లుగా, ఎగయ = ఎగసిపోవఁగా, శాఖాధూతిన్ = కొమ్మలు గడలుటచేత, ఎ...లన్ - ఎగయు = పుట్టుచున్న, కంఠముల = రాబులుగులయొక్క, 'లోహ పృవృస్తుకంకస్సాన్యత్' అని నిఘంటువు. రొదలన్ = శబ్దములచేతను, అడ్డంబుదిరిగి = ఆబ్రహ్మరత్నస్సున కడ్డాబుచ్చి, తలఁహతిన్ = అలచేత్రేటును, పడి = పొంది, (దెబ్బఁదినియనుట), రొండిన్ = కటిప్రదేశమందు, హస్తంబులు ఇడి = చేతులిడుకొని, అంగలార్చు = మిడుకుచున్న, కపులన్ = కోతులచేతను, డబ్బాటుమైన్ = హఠాత్పరముగా, ఒక్కెడలుచూపి = ఒక్కదిక్కుగానుపించి, అవి = ఆ ప్రదేశములు, మాయన్ = టప్పుచేత, అడఁగన్ = కనబడకపోఁగా, వేతెడఁగ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనఁబఱుచుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇంను = ఈ ప్రదేశమందు, ఎవ్వఁడోయొక్కఁడున్నవాఁడు, వాఁడు, నరుండుగాఁడు = శ్లోంఁడుగాఁడు, ఇం...

కుఁ - ఇంధన=శుష్కములు, ఆదిక=మొదలుగాఁగలవన్యవస్తువులయొక్క, ఆహార  
 అమునకుఁ = తెచ్చుటకును, వేళయునుగాదు=సమయంబునుగాను, పాలగాలి=మాం  
 సపుగాలి, వీచెఁ = విసరెను, తెరువుఁ = మార్గంబును, ఎడవు=ఎడారి, అనుచుఁ =  
 అనితలంచుచు, జాలిఁగొని=దిటముచెడి, సంశయించువేళఁ = సందియపడునప్పుడు.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన \* నిడ్డఁ జాలక నెత్తు,  
 రంజల్లు పెనుపొట్ట \* ముంజివానిఁ  
 బల్లచీమల వక్రభల్లాతకియుఁబోలె,  
 నెట్టదుప్పటి నొప్పు \* కట్టెవాని  
 వ్యత్యస్త హస్తమస్తాభఁ బాయగు గడ్డ,  
 మును దంప్రికలుఁ బొల్చు \* మొగమువానిఁ  
 గడుదుర్ల నిడుతుట్టె \* గతిఁ జోఁగలోఁ బాండు,  
 రత మించు కపిలకూర్చుంబువాని

తే. నెఱుకుందెఱువరిఁ గన శాఖ \* లెక్క జాఱు  
 ప్రేవుజందెంబుఁ గసరి పైఁ \* బెట్టువాని  
 వ్రేలు డగుబొజ్జ గల బూరఁగాలివానిఁ  
 జెంబుతలవాని నవటు క \* చంబువాని.

19

టీ. మృతమర్త్యుఁ = చచ్చినమానవుని, రెంటానఁ = మడచి, ఇడ్డఁ = ఉంచు  
 కొనఁగా, చాలక = పొడవు సాలక, నెత్తురంజల్లు = రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట = పెద్ద  
 కడుపునందలి, ముంజివానిఁ = కటిసూత్రముగలవానిని, (శవమును గొప్పినముగాఁ  
 బెట్టుకొన్న నది పొడవుసాలక యీడ్చియీడ్చి మొలత్రాటిలో దోఁపుకొనఁగా వాని  
 నెత్తురు పొట్టకంటెననుట), పల్లచీమలఁ = బాఁపనచీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుఁబో  
 లెఁ = వంకరచీడిచెట్టువలె, ఎట్టదుప్పటి = రక్తవర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒ...నిఁ -  
 ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, కట్టెవానిఁ = నల్లనిమేనుగలవానిని, వ్య...ధఁ - వ్యత్యస్త=  
 క్రిందుమీదయిన, హస్త=ఏనుంగుయొక్క, మస్త=తలయొక్క, అభఁ = రీతివంటి  
 రీతిచేతను, పాయగు=పాయయైనగడ్డమును, దంప్రికలుఁ = కోఱలును, పొల్చు=  
 మెఱయుచున్న, మొగమువానిఁ = ముఖముగలవానిని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందు  
 చేసిన నాకుంభస్థలములవలెఁ బాయవడ్డగడ్డమును నాదంతి దంతములవంటి కోఱలును  
 గలిగి యున్నవనుట), క...లిఁ - కడుఁదుర్ల = కణుఁదురీఁగలయొక్క, నిడు=నిడు  
 దయైన, తుట్టెఁగిఁ = పెఱువలె, చోఁగలో = గుంతలో, (చోఁగలోననుట), పాండు  
 రతఁ = తెల్లఁదనముఁజెల్గ్మిం...నిన్ - మించు = అతిశయించుచున్న, కపిల = కఁడార

వర్ణముగల, కూర్చుంటువానిన్ = భూమిపద్మదేశముగలవానిని, 'కూర్చును శ్రీభ్రువో  
ర్యధ్యమ్' అని నిఘంటువు. ఎఱుకు దెఱుపరిన్ = ఎఱుకువాఁ డగుమార్గముని, కనన్ =  
చూచుటకొఱకు, కాఖరెక్కన్ = కొమ్మలనెక్కఁగా, బాటు = బాటిపోవుచున్న,  
ప్రేవుజుండెంబున్ = ప్రేగులజన్నిదమును, కసరి = గద్దించుకొని, పైఁ బెట్టువానిన్ = భుజ  
ముమీదికిఁద్రోచికొనువానిని, ప్రేలుడగు = ప్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొజ్జగలిగిన,  
బూర గాలివానిన్ = ఊఁచకొల్లవాని, చెంబుతలవానిన్ = చెంబువలె నున్ననై బట్టగ  
ట్టిన శిరముగలవానిని, అవటుకచంబువానిన్ - అవటు = ముచ్చెనగుంటయందు, 'అవ  
టుర్హటా కృకాటికా' అని నిఘంటువు. కచంబువానిన్ = బట్టుగలవానిని, (కర్తృ  
పదక్రియాపదము లేవద్యమందు లేవుగావునఁ గుళకము, 'క్వచి త్కుళకసంఖ్యా  
దావత్రవాహిత కృద్భవేత్' అని యధర్వణోక్తి).

తే. కండకన్నులవాని నాఁకటను బండ

తిట్ల బేతాళికల సారెఁ దిట్టువాని

నగగరిమవాని నన్వర్థనాముఁ గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనిశాఁచరునిఁ గనియె.

20

టీ. కండకన్నులవానిన్ = కండకపెరిగిన కన్నులుగలవానిని, అఁకటను = అఁక  
టిచేతను, 'ఔపవిధక్తిక నామ్నాచుత్సంస్కృత్యప్రమితృతీయాథే' అను నూత్రము  
చేత నత్వము. బండతిట్లన్ = బూతుఁదిట్టులచేత, బేతాళికలన్ = అఁడుదయ్యాలను, సా  
రన్ = పల్కలును, తిట్టువానిన్ = తిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానిన్ - నగ = పర్వత  
ముయొక్క, గరిమవానిన్ = గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాఁడ  
నుట), అన్వర్థనాముక్ = సార్థక నామధేయముగలవానిని, కుంభజానువుఅన్ = కుంభజాను  
వనుపేరుగల, (కుంభజానువనఁ గుండలనంటి మోకొల్లు గలవాఁడనుట), ఒక్క =  
ఒక్కఁడైన, ద్విజనిశాచరునిక్ = బ్రహ్మరాక్షసుని, కనియెక్ = చూచెను.

ఉ. వాఁడును గంటిఁ బోకు మని + వ్రాలె మహి నిట్టపాళి నుగ్గుగా  
వీడును మున్ను రే వగటివేళకు మానిసియాటఁ బోరిలో

వాఁడిమిఁ గొంతకాల మిల + వ్రాలుట లావరియాట నిల్చి యా

వాఁడిశరంబుచే నడువ + వాఁ డది ద్రుంపుడు వీడు నుద్ధతిక్. 21

టీ. వాఁడును = అ బ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటిన్ = చూచిని, పోకుమని = పోవ  
కుమని, నిటపాళి = చెట్టుకొమ్మలగుంపు, నుగ్గుగాక్ = చూర్లముగునట్లు, మహిక్ = భూమి  
యందు, వ్రాలెక్ = డుమికెను, వీడును = ఈదాసరియును, మున్ను = పూర్వమందు,  
లేవగటివేళకుక్ = రాత్రియొక్క పగటియొక్క సమయమునకు, మానిసియాటక్ = తగిన  
మనుష్యుఁడౌటచేత, పోరిలోక్ = యుద్ధమునందు, వాఁడిమిక్ = పరాక్రమముచేత,

కొంతకాలము=కొన్నాళ్లు, ఇలవాలట=భూమియందుఁ దిరుగుటచేతను, లావరి యాట=బలముగలవాడౌటచేతను, నిల్చి=ఎదిరించి, అవాఁడిశరంబుచే=ఆము న్నుదాసుదెచ్చిన జోడమ్మనియెడు బాణముచేత, ('సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్ర') పదం కర్మధారయో భవతి'అను మాత్రముచేత, మఱియు 'నాంధ్రం పడవ్వర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే'అను నధర్వణోక్తిచేతను 'వాఁడిమయూఖము, అలుగువాఁడప రాంబుధిఁజేరి నేటికి నాడు కచుఁడు'అను వాగనుకాసప్రయోగముచేతను సాధువు.) ఆడువ=కొట్టఁగా, వాఁడు=అరక్కసుఁడు, అది=బాణమును, ఇతరత్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాశబడపదానాం స్యా' త్తనుమాత్రముచేత ద్వితీయకుఁబ్రథమ. త్రుంపు డుక=విడిచివేయఁగా, వీఁడును=ఈదాసరియును, ఉద్ధతి=రథసముచేతను.

సీ. తిగిచిన నడుగులు • దెమలక తొమ్మప్ప,

లించి యవ్వలికిఁ జంఁడించి దాటి

చఱచిన వంచించి • చరమభాగమునకై,

తిరిగి తత్త్రియ కగు • దృష్టి నిలిపి

పైఁబడ్డఁ జనుమరఁపట్ల కొడ్డుకయుండు,

పిడికిళ్ల బలిమి లోఁ • బడక నిలిచి

చొరఁజూడ గ్రుంగి ముఁప్పులబిగి కోటగాఁ,

జొరవీక తిరిగెడుఁచొన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయునపుడు గ్రద్ది

తాచి తిరిగినఁ గృతముష్టిఁదండ నిలిచి

యెడకొలది \* వెనుక నడు మెయ్యి • నడచియడచి

మత్పదస్మృతి యాత్మ నేమఱక యతఁడు.

22

టీ. తిగిచిన=అరాక్షసుఁడుదన్నుఁబడలాగినను, అడుగులుదెమలక=తనయడుగులుగదలక, తొమ్మ=వక్షఃస్థలము, అప్పలించి=అస్థాలించి, అవ్వలికి=అవలికి, చంఁడించి=ఎగసి, దాటి=అంఘించి, చఱచిన=అరాక్షసుఁడఱచేతవేసినను, వంచించి=కిక్కురించి, చరమభాగమునకై=వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి=మరలి, తత్త్రియకగు=మఱలఁజరచుటకైన, దృష్టి=చూపు, నిలిపి, పైఁబడ్డ=ఆయసుర తనపైఁబడిరాఁగా, చనుమరఁపట్లకున్=తొమ్మ మిఁదికి, ఒడ్డుకయుండు=ఒడ్డుకొనియుండెడు, పిడికిళ్లబలిమిన్=ముష్టిబలముచేత, లోఁబడక=లోతువగాక, నిలిచి, చొరఁజూడ=ఆయసురచొచ్చిరాఁబోఁగా, గ్రుంగి=తానువంగి, ముప్పులబిగి=పిడికిళ్లబిగి

\* వెనుక నడుగొయ్యి.

కోటగాఁ=వప్రముగా, చొరవీక=చొరవయ్యుక, తిరిగడుచోన=అయసురతిరి  
గడుచోటనే, తిరిగి, అసుర=అరక్కసుఁడు, ఎధసాధనము=తన్ను జంపెడును పాయ  
మును, తోయునపుడు=వెదకునప్పుడు, గ్రుద్ది=పిడికిటఁబొడిచి, తాఁచి = తన్ని, తిరి  
గినక=వాఁడుదిరుగఁగానే, కృత=అమర్పఁబడిన, ముష్టి=పిడికిటియొక్క, దండక=

ప్రాపున, నిలిచి, ఎడకొలది=సందుచిక్కినకొలదియు, వెనుక=వానివీపును, నడు  
ము=మధ్యదేశమును, ఒయ్యక=క్రమముగా, అడచియడచి=కొట్టికొట్టి, ('వెనుకన  
డుగొయ్యనడచినడచి' అనియును బాతమునందు అప్పుడు వెనుకకుఁబోయియునుట.)  
మత్తదసక్తుతి = మాపాదానుచింతనమును, అత్మన్ = బుద్ధియందు, ఏమఱక =  
మఱచిపోక, అతఁడు = ఆదాసరి, (ఇదికర్తృపదము). అసురయనుచోట 'శ్రీత్వ  
బహుత్వేసురాదే రసమానే' అను నూత్రముచేత నది సురాదిగణపతిమైన నేకఁవన  
మందు శ్రీత్వము. కం. 'చంపునొకో యక్కట కా, రింపం దలఁచునొకొ లఘు  
చరిత్రంబులకుం, బంపఁ గడంగునొకో శం, కింపం డిఁక కజుకుటసుర గీ దొనరిం  
పక.' అని నిర్వచనోత్తరరామాయణప్రయోగము.

తే. తాచి పోజూడఁ దనరాక్షసీచయంబు

నెల్లఁ జీరిన డిగ్గి వాఁ రేగుదేరఁ

బోయె నదె వాఁడు రారె రాఁరే యటంచుఁ

పాటి వారును దానును • బట్టికొనుఁడు.

23

టీ. త్రాచిపోజూడక = ఆదాసరితట్టివైచిపోవనువోగింపఁగా, తనరాక్షస  
చయంబునెల్లక=తనరాక్షసశ్రీలనందఱను, చీరినక=పిలువఁగా, డిగ్గి=చెట్టుదిగ్గి, వా  
రేగుదేరక=వారురాఁగా, వాఁడు=అమనుష్యుఁడు, పోయెనచె=అదిగోపోయెను,  
రారెరా రేయటంచుక=రండురండనును, 'ఏదోతొవ్వితిరేకా దపిసంప్రార్థనపరాక్రి  
యాజాంస్త' అనునూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము; మీఁది యేకారము సంప్రార్థనపర  
ము. పాటి=ఉఱికి, వారును=అయాఁడు రక్కసులును, తానును=సంభజానుఁడును,  
బట్టికొనుఁడుక=ఆదాసరిని బట్టుకోఁగానే.

క. పెంబో తద్దాసరి య

పుం బదహతులను గపోణిపోటుల నిరుమే

నం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుఁ బో

వం బట్టి వటంబుఁ జేర్చి • వాఁ డిట్లనియెక.

24

టీ. పెంబోతు=పెనుబోతుగు, (బలసినవాఁడనుట; బంబోతునికొందఱుఁదురు)  
రేతద్దాసరి=ఆదాసుఁడు, అత్తుక = అప్పుడును, 'పోశ్చరదాద్యర్థవాచకేషాత' అను  
మనూత్రముచేతఁ బుష్కలోపరివిద్యమానమగు సుత్వమునకు లోపంబును 'తద్బ్రుతంచ చిందు



స్నాన్' అని చెప్పబడిన సూత్రముచేత ప్రథమాసమశబ్దముమీఁద సముచ్చయార్థక మగు ద్రుతంబునకుఁ బూర్ణబిందువును వచ్చినది. పదహతులను = కాలితన్నులచేతను, కపోఁజిపోటులకు = మోకాటిపోటులచేతను, ఇరుమేనకు = రెండుప్రక్కలయందు ను, (ఇది యిరువంక యిరువెన యిరుగడ యిరువాఁగు ద్విగు వేకవచనాంత మగుచుఁ దనరు, అన్నట్లు ద్విగు సమాసము.) పొడుచుచుకు = పెనఁగుచుకు, పోవకు = పోవఁగా, పట్టి = అదాసరినిబట్టుకొని, పెటంబుఁజేర్చి = మట్టి చెట్టుదాపునఁ జేరిచి, వాఁడు = ఆయసుర, ఇట్లనియెను.

శా.సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృప్త్యం బాసి సంతర్పణ  
 స్మరింబో సనిఁ ద్రుంచి పొంగెడు భవఃస్మండంబు ధారోష్ణమిం  
 పారం గోలి పిశాచి నీదు కఱకు \* ట్లందీ నదస్తాలకాం  
 తారాంత ర్మృకపాల కుందవిగళ \* నైరేయముం గోలెదకు.

టీ సారాస్వాదనకు = సీక్రొవ్వుఁజవిచూచుటచేత, ప్రాణపంచకము = నా పంచప్రాణములును, తృప్త్యకు = దప్పిని, పాసి = విడిచి, సంతర్పణకు = తృప్తిచేత, మూరింబోకు = సంతోషింపఁగా, (క. 'మదిలోన నన్నుఁదలఁచుచు, బదరీఫలమాత్ర వాప్య భాగము నలునం, దొడవించి తేనియును న, భుజ్జదయము నేనొంది మూరి బోవనె చెపుమా.' అనియును; గీ. 'గాడ్చుమరిపెంపు నెందునుగల్గియెల్ల, వారిమనసులు వేడ్చల మూరిబోయె'ననియును, హరివంశమునం దెట్లప్రకడగారిప్రయోగము.) అసిక్ = కత్తిచేత, త్రుంచి = ఖండించి, పొం...ము - పొంగెడు = పొంగుచున్న, భవస్మండంబు = నీబోడితలయొక్క, ధారోష్ణము = వెచ్చనిరక్తధారను, ఇంపారకు = ఇప్తము దీఱునట్లు, క్రోలి = పానముఁజేసి, పిశాచి = ఈయాఁడుపిశాచము, నీదు = నీసంబంధి యగు, కఱకుట్లు = కడ్డితోఁగుట్టికొల్పినమాంసఖండములను, అందీకు = అందియ యోగా, (క. 'నమ్ముము కైదువ మోపగు, జమ్మి వెసం బ్రాఁకి విడిచి చాపము నాకం, దిమ్మనుడు నేయునది లే, కమ్మగ్ధం డమ్మహీజ మలసత నెక్కె.' అని విరాటపర్వము నందును; క. 'ఇతఁడు మదీయ ఘోహితుఁ, దిత్రికిఁ దగ నెల్ల పనులు నెఱింగిం చిపుడే, ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బనుపుడు, చతురవచనచనఁ గఱసి సంప్రీతి మెయి.' అని యుద్యోగపర్వమందును; సోమయాజిగారును ప్రయోగించినారుగాన నీక్తార్థకయిత్వసంధి సాధువు.) అ...ముకు - అదః = ఈ, తాలకాంతర = త్రాటిలోపుయొక్క, అంతః = లోపలనున్న, నృ = నరులయొక్క, కపాల = పుటియలనియెడు, కుంద = కుండలనుండి, విగళత్ = జాఱుచున్న, మైరేయ ముకు = మద్యమును, క్రోలెదకు = త్రొంగెదను.

క. నన్నిం తలయించిన ఖలు

నిన్నుఁ ఋజువిధి వధింతుఁ నే యని యార్పుల్

మిన్నందగ బుస కొట్టుచు

నన్నీచుఁడు వొగరు వెడలు \* నవ్యక్తోక్తిఁ.

26

టీ. నన్ను=నను, ఇం తలయించిన=ఇంతకప్పపెట్టిన, ఖలుఁ = చుట్టుఁదైన, నిన్నుఁ=నిను, ఋజువిధిఁ = వ్యగువైనరీతిచేత, వధింతుఁనే=చంపుదునా, (చంప ననుట), అని=అనుచు, ఆర్పుల్=బొప్పరింతలు, మిన్నందగఁ=అకసమంటఁగా, బుస కొట్టుచుఁ=నిట్టూర్పువిడుచుచు, అన్నీచుఁడు=అరాక్షసుఁడు, పా...క్తిఁ - పాగ రువెడలు=మదము బయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిఁ=ఉన్మత్తభాషణముచేతను.

తే. అసియుఁ బాత్రియుఁ దేఁ బంచి \* యాంత్రవల్లిఁ

గోలుగొక్కెరఁ దోయ నొక్కుజముతోడ

నొఱగి రక్కసుతో దైన్యవిరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించుసూక్తి నాతండు వలికె.

27

టీ. అసియుఁ=ఖడ్గమును, పాత్రియుఁ = రక్తముఁబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేన్=తెచ్చుటకై, పంచి=అజ్ఞాపించి, ఆంత్రవల్లిన్=తీఁగవంటిప్రేగుచేత, గోలుగొక్కెరఁ=మూటకట్టుగా, (పసరమును బడదీసెడునట్లునుట), త్రోయఁ=పడఁద్రొబ్బఁగా, అక్కుజముతోడఁ=అమట్టిచెట్టుతో, ఒఱగి, రక్కసుతోఁ=రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితముగఁ=విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధ...క్తిఁ - ధర్మమెఱిగించు=ధర్మపద్ధతినిచెలిపెడు, సూక్తిఁ=మంచిమాటచేత, అతండు=అహరిదాసుఁడు, పలికెఁ=వదించెను.

తా. అసురియాకుని బ్రహ్మరాక్షసుఁడుకట్టి మట్టిచెట్టునకొనింపఁగా, నతండు ధైర్యముతో నారాక్షసునింజూచి యిట్లుచెయి నని భావము.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర \* వేగిర మేటికినిఁ జయింతురే

. యనిమిషులైన భాజనగఃతాన్నము నేనిక నెందుఁ బోయెడఁ

బెనఁగక ప్రాణరక్షణ ముఁపేక్ష యొనర్చుట పాప మిందు కై

కనలకు నాకు మేనియెడఁ గాంతయు లేదిది వోవుటే యురుక.

టీ. రాత్రిచర=ఒరక్కసుఁడా, ఒకమాటవినుము=ఒకవచన మాకర్ణింపును, వేగిరమేటికి=వేగమేల, అనిమిషులైనన్=దేవతలేని, నిక జయింతురే=నిన్ను జయింపఁ

గలరా, (గెల్వలేరనుట), భా...ము-భాజనగత=కంచములోకివచ్చిన, అన్నము=అశనముగు, నేను, ఇకన్=ఇకమీద, ఎంచుబోయెదన్=ఎచ్చటికి బోగలను (భావిక్రియ) పెనగక, ప్రా.గర్భము=స్వజీవచురగ్భము, ఉపేక్షయొనర్చుట=ఒప్పురికించుట, పాపము, 'హంతు మభ్యాగతం శత్రుం యశ్చక్త్యాననివారయేత్, సత్త్వఘ్ను ఇతిభ్యాతో రారవం నరకంప్రజేత్' అనియున్నది.) ఇందుకై=ఈపనికి, (ఇందునది యేతదర్శకముగు దేశ్యపదముగావున దీనిమీద, జతుర్థవిధ క్త్యర్థకముగు కై నర్తకము వచ్చెను కావున నే యిందుమీద నిందుచేత మొదలగునవి గలుగును.) కనలకు=అలుగకు, నాకు, మేనియెడ=శరీరముపట్ల, కాంక్షయు=అపేక్షయు, లేదు, ఇది=ఈమేను, పోవుటే=నశించుటే, ఉరుక=మేలగును.

ఆ. హీనజన్మ మటుట \* యెవ్వడే నొకప్రాణి

సంతసిలుట ముక్తి \* పొంత గనుట

మేలెగాదె శిబియ \* మేల్బొంతిగాడె న

శ్వరపుదేహ మమ్మి \* పరము గొనుట.

29

టీ. హీనజన్మము=చండాలజన్మము, అటుట=పోవుటయును, ఎవ్వడేని=ఎవ్వడైనను, ఒకప్రాణి=ఒకపురుషుడు, (ఏనిశబ్దమున కికారలోపము), సంతసిలుట=సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత=మోక్షసమీపమును, కనుట = పొందుటయు, మేలెగాదె=మంచిదేకదా, న...ము - నశ్వరపు=శాశ్వతముగాని, దేహము=తన శరీరమును, అమ్మి=వెలపుచ్చి, పరముగొనుట=మోక్షము గ్రహించుటయందు, శిబియ=శిబిప్రవర్తియే, మేల్బొంతిగాడె=మార్గప్రదర్శకుడుగాడా, (అగుననుట).

చ. తెవులయిన గ్రహం బయిన \* దే లయిన గర మైన నాత్మపెం  
దెవులయిన స్థలం బయిన \* దెక్కలియైన మృగాగుల్లైన మే  
ల్తవులయిన న్వీణం బయిన \* దాచయిన నిబ్బడు గై నదీర్చు బే  
లవు తను పూర కే చెడ కిల స్థల నొక్కని బ్రోచు టాప్పదే.

టీ. తెవులయిన = వ్యాధియేనియు, గ్రహంబయిన = పితాచమేనియు, తేలయిన = వృశ్చికమేనియు, గరమయిన = విషమేనియు, అత్మ పెం దెవులయిన = పెద్దమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయిన = ఉదకమేనియు, తెక్కలియైన = చోరుడేనియు, మృగాగుల్లయిన = మృగమలేనియు నన్నియేనియు, మేల్తవులయిన = శ్రీధనవ్యాసంగమైనను, ప్రణంబయిన = పుండ్రేనియు, త్రాచయిన = సర్పమేనియు, పిడుకైన = అశనియేనియు, తేలవు = తేలయగు, (నిష్ప్రయోజక

శమనుట) తనువు=రీరమును, తీర్పు=నశింపజేయును, ఊరకే=అట్లు వ్యర్థముగా నే, చెడక=చెడిపోక, ఇలక=భూమియందు, కృశక=అకొన్న, ఒక్కనిన్=ఒక పురుషుని, ప్రోచుట=పోషించుట, ఒప్పుదే=తగదా, (ఒప్పుననుట).

తా. రోగాదులచేత నీ తనువు నశింపకుండ నాఁకలిగొన్న యొక్కనికే దృష్టిగా నిచ్చుట మంచి దని భాషము.

వ. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు సెప్పెద నదియును ప్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి వినుము. వినకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీశ్వరుండైన మెచ్చుఁగదా? వ్యాఘ్ర) సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయందొక్క తిర్యక్తువుగావు; దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలెఁ గర చరణ ముఖావఘనంబులు గలవు; మాట లను మాయట్ల యక ర్తవ్యక ర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ, హా మఱచి యంటి; స్థావరంబులకంటె గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు, వానికంటె ను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరణ కళేబరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనం బిట్టి నీ కేకాంత కుత్సావహంబగు భీభత్స \*పథ్యావధ్య భక్ష్యాభక్ష్య పేయాపేయవివేకంబులు లేకు నికి యుక్తమే, రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు నకల దు రితావతంస యగు హింస నొనగూడునది, హింస పరలోకంబునం గదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరప్రాణుల మగు మా కేల హింసాభయం బనవలదు; ప్రాణభయంబు మను ష్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన నవలి నాడైన దుద యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁ దప్ప దంత వత్త్వంబునకుఁ దారతమ్యంబేమి? మున్నీటనైనను మునుంగుట సరి యగుటఁ బరవ్రతంబునకుం బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు, మీఁదు విచారింప వలవదే, తపోబద్ధపరాదులం బూర్వంబునం గీర్వాణుల మదం బడంచి మెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదు లు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించియుం బంచత్వం

\* పథ్యావధ్య.

బుఁ బొంది తారు మున్న జయించిన జముచేతనే చిక్కరే? యిక్కడికి మీరు బ్రబలులరైన నక్కడికి వాఁడు ప్రబలుండు, నకలభూత తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు, నచ్చుండాంశు సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ మీకుం దప్పదు, మీరు నాసౌరిముఖ బర్హియ్యఖులు జాతిఁ దలపోయ భ్రాత లట్లయ్యుం బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నారీ జనంబగు తారతమ్యంబునకుం దమస్పర్త్యంబులు హేతువులు, వాని కాహృతులు హేతువులు, వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరువురోడాశాహుతులభుక్తులం బవిత్తు లై యమర్త్యత మీకంటె నతిదీర్ఘ కాలంబు వారు జీవించెద రహ్వాననత చూచి కదా నదా చతుర్ముఖాంశజుం డగుసుధాంశుండు గఱంగి నకల రసముల కవధి యగు సుధారసంబున నాప్యాయనం బొనరించు చున్నవాఁడేతదర్థంబు మా కుచ్చరింపరాదుగాని వేదంబు ప్రథమ కళ యనలుండు త్రావునని చెప్ప, మఱియు నాయాకళ లాయా వేల్పులకుం గ్రమంబునం జెప్ప, నింత విచారించి రుచించినట్ల నడువు మనినఁ గహకహ నవ్వి యద్దాసరికి సురద్రోహి యిట్లనియె. 31

టీ. అదియట్లుండెన్=అనీతియూరీతియందెను, ఇంకొక్కహితంబునెప్పెదన్=మఱియొకహితము వదించెదను, అదియును=అమాటయును, ప్రాణభయంబునన్=ప్రాణభీతిచేత, ఆ...గాన్-అడు=వదించెను, కార్యవశంపు=పనిగడపుకొనుటకైన, మాటకొన్=పలుకుగా, తెలియక=తలంచక, మాధ్యసంబకొండెలిసి=మధ్యస్థమాటగానె తెలిసి, వినుము=అలకింపుము, వినకున్నన్=నీవువినకుండినను, భూతహితంబుఁగోరి=లోకోపకార మపేక్షించి, ఉచ్చరించు మాటకున్=వదించెడుపలుకునకు, ఈశ్వరుండెన్=పరమాత్ముడైనను, మెచ్చుకొదా=హర్షించునుగదా, వ్యాప్రుసింపరాహస్యకఙ్గుకాది=పులిసింగము పది తోఁడేలు నక్కమొదలగు, శరారువులయంగున్=ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్కతిర్యక్తపుకొవు=ఒకతిర్యక్జంతువపుగావు, దేవయోనివి=దేవతలలో నొక భేదమైనవాడవు, 'విద్యాధిరోప్పిరోయక్ష రక్షోగంధర్వకీన్నరాః, పితృనోగుహ్యకస్సిద్ధో భూతోమీదేవయోనయః' అని యమరము. అనఁగా, రక్షః పితృచములును దేవయోనులేయనుట. నీకునుమాకుంబరెన్=నీకును మాకువలెనే, క...లు-కరచరణములు=కాలుపేతులుమొదలగు, ఆపథనంబులు=అవియవములు, 'అంగప్రతీకోపయవోఽపఘనోధక శీబరే' అని యమరము.

కలవు=ఉన్నవి, మాటలున మాయట్ల=సంభాషణములునుమానరెనే, అ...లు-అకర్త  
 వ్యకర్తవ్యతా=చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు=అలోచన  
 ములు, సమానంబు=సమమే, హా=అహహా, మఱచియంటి=మఱచిపోయి యిట్లు పలికి  
 తిని, స్థానరంబులకంటె=వృత్తాదిస్థానరంబులకంటె, కీటాదులకు=పురువులు  
 మొదలగువానికిని, వానికంటె=అకీటకౌసులకంటె, మఱి=అధికముగా, మృగాదు  
 లకు=మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటె=అమృగాదులకంటె, మఱి,  
 పశుపతంగాదులకు=పశుపక్ష్యాదులకును, వానికంటె=అపశ్యాదులకంటెను, మా  
 కును, మాకంటెమీకును, కరణకళేబరాదిపాటవంబు=ఇంద్రియశరీరాది పట్టుత్వము,  
 ఎక్కుడు=అధికము, విజ్ఞానంబును=విన్నానంబును, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టిసీకు, ఏ...  
 బు-ఏకాంత=ముఖ్యముగ, కుత్సా=నిందకు, అవహంబును=సంపాదకమైన, 'కుత్సా  
 నింపాచ గర్హణే' అనియమరము. ఓ...లు-ఓభక్త్య=రోతయైన, పథ్యాపథ్య=హితా  
 హితములయొక్కయు, (పథ్యాపథ్య యనుపాతమునఁ జంపఁదగిన చంపఁదగిన యని  
 యర్థము), భిక్ష్యాభిక్ష్య=తినఁదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టి వాని యొక్క  
 యు, పేయాపేయ=త్రాఁగఁదగిన త్రాఁగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు=జ్ఞాన  
 ములు, లేకునికి=లేకుండుట, యుక్తమేతగునా, (తగదనుట) ఈదురాహంబు=ఈ  
 దుర్భోజనము, రుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియ=ఈదురా  
 హరమును, సకలదురితావతంసయుగు=సమస్తపాపశేఖరమైన, హింసక=హింసించుట  
 చేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అట్లుహింసించుట, పరలోకంబునఁ  
 గదా=లోకాంతరంబునంగదా, బాధకంబు=బాధకము, పరలోకము=అట్టిలోకాంత  
 రము, ప్రాణాంతంబునంగదా=ప్రాణాపసానమైనప్పుడుగదా, చిర=ఋహికాలము,  
 స్థిర=తిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు=ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబున  
 ఎలదు=హింసవలనవచ్చెడు వెఱపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయంబు=ప్రాణభీతిమనుష్యు  
 లమగుమాకు, నేడైనక =నేడుగలిగిన, మీకు, మఱునాడైనకొ, అవలినాడైనకొ=  
 ఆమఱునాడైనను, తుదకొ = చివరను, యుగాంతంబునందైనకొ = యుగప్రళయ  
 ముప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలకొ = దీర్ఘప్రాస్వకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పుదు,  
 అంతవత్సంబునకుకొ = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి = కాలముయొక్క  
 హెచ్చుతగ్గులేమి, మున్నీటనైనకొ = సముద్రమందైనను, 'ముస్సెన్నై ముప్రాద్దు ము  
 న్నీరు ముక్కొక ముచ్చిచ్చనఁగఁ గల్పములను మఱియు, నిరువంక యిరువెన  
 యిరుగడయిరువాగు ద్విగువేకవచనాంతమగుచుఁ దనదు.' అనుటచే నేకవచనాంత  
 ద్విగుసమాసము. మునుంగుటసరియగుటకొ=మునిగిపోవుట సమానముగావున, పర్య  
 తంబునకుకొ=కొండకును, పరమాణువునకుకొ = దృగ్గోచరముకొనినలుసునకు, ఏమి  
 యంతరంబు=ఏమిభేదము, 'కొమ్మజ్జతోరణుకులాచలయో ద్విశేష' అన్నట్లు సముద్ర

మందుఁ బర్యవశమనియు బరమాణువేనియు మునుఁగుననుట) మీఁదు=ముందఁజులగు నది, విచారింపవలదీ = ఆలోచింపవలదా, తపః=తపములచేత, లబ్ధి=పొందఁబడిన, ఎర్రాదులక=నరములు మొదలగువానిచేత, పూర్వంబున=తొల్లిటికాలమందు, గీ... బు-గీర్వాణుల=జీవతలయొక్క, మదంబు=పొగురు, అడంచి, హెచ్చిన=ఆతిశయించిన, హి...లు-హిరణ్యకశిపు, దశముఖ=రావణాసురుఁడు, అనులు=మొదలగువారు, శ...లు-శతసహస్రసంఖ్యాక=నూలుపేలులెక్కగల, వత్సరంబులు=ఏండ్లు, జీవించియుం=బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబుఁబొంది=మృతినొంది, తారుమున్ను జయించిన=తాముపూర్వము జయించినట్టి, జముచేతనేచిక్కరే=యుమునిచేతనే పట్టుపడరా, 'ఈజముఁడనునది సంస్కృతభవ ప్రాకృత తత్సము. 'జడామౌముఖసమాదయాః ప్రాకృత తత్సమా' యనియును; నీ. 'జడయను జముఁడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత సమప్రశస్తేఁగాంచు'వన్నట్లునుట. ఇక్కడకిక=ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబలులరైనక=బలవంతులరైనను, అక్కడికిక=ఆలోకమునకు, వాఁడు=ఆయముఁడు, ప్రబలుఁడు=బలవంతుఁడు, స...లను-సకలభూత=సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును=ఎక్కువదక్కువలును, ని...న - నిజనిజ=తమతమ, స్థానవిశేషంబునన=స్థానబలముచేతనే, ఎచ్చు=ఎచ్చును, అ...టక=అచ్చుండంతుసుతుని=ఆయుష్షగరునిగుమారుఁడగు యమునియొక్క, వీటక=పట్టణమందు, మేరదప్పినక=గురాచారముఁజేసిన, మాకుందప్పనియట్లు=మనుష్యులగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ=నరకయాతన, మీకుకతప్పదు=మీకునుదప్పదు, (పాపఫల మందఁజు నొక్కటే యనుట), మీరుక=రాక్షసులైనమీరును, ఆసౌరిముఖబర్హిర్భులు=ఆయముఁడు మొదలగు దేవతలు, జాతిఁదలపోయక=జాతిని విచారింపఁగా, భ్రాతలు=అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యుకొ, పరంబునక=పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలక=బాధ్యబాధకభావములను, ఒందుచున్నారు, (మీరు బాధింపఁబడువారును వారు బాధించెడువారు ననుట), ఈతేజస్సంబగు=ఈతేజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకుక=హెచ్చుతగ్గులకు, తమస్వత్వంబులు=తమ స్వత్వగుణములు, హేతువులు=వసుసగాఁ గారణములు, వానికి=అట్టి తమ స్వత్వగుణంబులకు, అహృతులు=అహారములు, హేతువులు=కారణములు, వ్యాహృతులక=భూహృత్పరాదిమంత్రములచేత, క్రతువులక=యజ్ఞములయందు, చ...లక - చరు=అన్నముయొక్క, పురోదాశ=హవిస్సుయొక్క, అహుతుల=హవిసములయొక్క, భుక్తులక=భుజించుటలచేత, పవిత్రులై=పావనులై, అమర్త్యతక=చావురేకుండుటచేత, మికఁటెక, అతిదీర్ఘకాలంబు=మిక్కిలి నిడుపైనకాలము, వారు=అదేవతలు, జీవించెదరు=బ్రదికెదరు, అప్పావనత=ఆపవిత్రత్వమును, చూచికదా=ఈక్షించియేకదా, సదా=నిరంతరమును, చతుర్ముఖాంశజుండగు=బ్రహ్మాంశసంభూతుడైన, సుధాంతుఁడు=అమృతకరుండగు చంద్రుఁడు, కఱంగి=

తాను గఱగి, సకలరసములకు = సకల మాధుర్యములకు, అవధియగు = పరమావధి  
యగు, సుధారసంబునకు = తన యమృతరసముచేత, అప్యాయనంబు = తృప్తిని, ఒన  
రించుచున్నవాఁడు = చేయుచున్నాఁడు, ఏతదర్థంబు = ఈయర్థము, మాకు చ్చరింపరాదు  
గాని = మాకుఁ జెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు = శ్రుతి, ప్రథమకళ = చంద్రుని ప్రథమ  
కళను, అనలుండు = అగ్ని, త్రావునని = పానము నేయునని, చెప్పక = ప్రతిపాదిం  
చును, మఱియు = ఇంకను, ఆయాకళలు, ఆయావేల్పులకు = ఆయాదేవతలకు,  
క్రమంబునకు = వరుసగా, చెప్పక, ఇంత = నేఁజెప్పినయీయావదర్థమును, విచారించి  
= అలోచించి, రుచించినట్లు = సీకింపగునట్లే, నడువుమనినకు = ఎల్లిలుమనఁగా, కహ  
కహ, (ఇదియనుకరణశబ్దము) నవ్వి = హసించి, అద్దాసరికిక, సురద్రోహి = బ్రహ్మ  
రాక్షసుఁడు, ఇట్లనియె.

క. చంపకు చదువుల మేము ప

రింపనిశాస్త్రములె? మాహరింపని శ్రుతులే?

యింప వవి నమ్మవే 'బ్రథ

మాంపిబలేవహ్ని' యనెడు మాటవు గాదే.

32

టీ. చదువులకు = చదువులచేత, చంపకుము = బాధింపకుము, మేము, పరింపని =  
చదువని, 'భవతిక్రియాపదానాం త్రివిధానామింతుగాగమ' అను సూత్రముచేతఁ బరిం  
చుచు నని రాఁగా, 'వ్యతిరేకాదా భావినిచాత్సన్య' త్తను సూత్రముచేత నాచువర్ణక  
మున కత్వమువచ్చియా చవిర్ణమునకు 'వ్యతిరేకాదికచహోపస్సన్య' త్తను సూత్రముచేతఁ  
బత్వమును దానిపైఁ బ్రతిషేధవాచినాం ని యను సూత్రముచేత నివర్ణకమును వచ్చెను.  
శాస్త్రములె = చదువులా, (అన్నియు మేము చదివెతినునటు) మా...లే - మా = మా  
యొక్క, పరింపనిశ్రుతులే = చదువనివేదములా (ప్రథమార్థమందు షష్ఠి. నీ. 'తెల్లంబు  
గాదె మీకెల్ల సుయోధను చేసినకుటిల విచేష్టితములు' అని యుద్యోగ పర్వము)  
అవి = అవేదశాస్త్రములు, ఇంపవు = మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధురమగు  
నని యర్థము. దీనికి; అ. 'జహ్వ మరలఁ బడఁగ జలుకల కగ్నిశ, పించె సురలు  
చెవుల కించునట్టి, పలుకు వాని కొసఁగిరి' అని యానుశాసనికపర్వప్రయోగము  
కావుననే యిందువిల్పఁడని తియ్యవిల్పనకుఁ జెప్పుదురు; దీనికి వ్యతిరేకార్థమందు  
నా పర్వము వచ్చెను) నమ్మవేక = నమ్మవేని, ప్రథమాంపిబలేవహ్ని = ప్రథమాం  
పిబలేవహ్ని ద్వివ్రతీయాం పిబలేవ రిత్యాదివచనము. 'లోహో నను అదికే విసర్గస్య  
అనుసూత్రముచేత విసర్గలోపము. అనెడు = అననట్టి, (ఇది = 'అనుకృతేఽస్తివాఙ్మంతు  
నిను సూత్రానుసరణముగా నినుకరణము,) మాటవుక, కాదె = అటుగాదా.



మ. నిలు మోహో మము వారి భ్రాత లనుచుఁ • నీవంటివార ల్పదా  
శులపూతాశులు గా రటంటి ప్రతిపత్తోమాంశము స్తోలు ముఁ  
జ్వలనుం డం టిక నొండు ని న్నడిగెదఁ • సర్వాశిగాఁడా? యతం  
డిలఁదన్నాయ మ చాలు మాకు నఘ మే! వృద్ధానుచారం బిఁకఁ.

టీ. నిలుము=నిలువుము, (కం. 'నిలువుము పిలువుము కొలువుము, గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుళబ్ధి, బులకుం దృతీయ వర్ణము, దొలఁగిన దోషం బులేదు తుహినాంశుధరా.' అని యడిదము నూరయ కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి నీనికి నుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు) ఓహో=పరిహాసార్థకము, మముఁ=మమ్మును, వారిభ్రాతలనుచుఁ=ఆదేవతల తోఁబుట్టువులనుచును, నీవంటి=నీవుచెప్పి తివి, వారలో=ఆదేవతలు, సుధాశులు=అమృతాశులు, అపూతాశులుకారు=ఆపవి త్రాహరలుగారు, అటంటి=అలాగంటివి, ప్ర...ముఁ-ప్రతిపత్=పాడ్యమినాటి, సోమాంశముఁ=చంద్రకళశు, జ్వలనుండు=అగ్ని, ముఁ=మున్నగాను, క్రోలు నంటి=పానముఁజేయునంటివి, ఇఁకఁ=ఇంకను, 'నిత్యమను త్తరువురుష క్రియాస్వీత' యనునూత్రముచేత నిత్యసంధి. ఒండు=ఒకసంగతి, నిన్నడిగెదఁ, అతండు=ఆ య గ్నిహోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా=అన్నిటితండికాఁడుగాఁడా, ఇలఁ=భూమియం దు, తన్నాయమే=అన్యాయమే, మాకుఁ, చాలు=అచారము (పర్యాప్తమనియు నుజెప్పనచ్చును) ఇఁకఁ=ఇంకను, వృద్ధానుచారంబు=పెద్దలవలె, నడుచుట, అఘ మే=పాపమా, (కాదనుట).

తే. హరికి సఖుఁడును రథమును • నగు గరుఁడుడు

దొరకి నమృతంబు సురలకు • మరల నిచ్చి?

యవలలు గూడుగ వరమున • నడిగికొనఁడె?

యమృత మైనను జవుల జాత్యున్న నమమె?

34

టీ. హరికిఁ=విష్ణునకు, సఖుఁడును=చెలికాఁడును, రథమును=వాహనము ను, 'నాగాంతకోవిష్ణురథః' అని యమరము. అగు = అయినట్టి, గరుఁడుడు=గరు త్మానుఁడు, దొ...బు - దొరకిన=తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు=సుధను, సురలకుఁ =దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమమునొసంగి, అవలలు=సర్పములు, కూడుగఁ=తనకా హరముగా, వరమునఁ=వరముచేత, అడిగి=యాచించి, కొనఁడె = గ్రహింపఁడా, అమృత మైనను=సుధయేనియు, చవులక = రుచులచేత, జా...మె - జాత్యున్న= ద్రమ తమ జాత్యుచితాహరమునకు, సమమె = సరియగునా. (కాదనుట.)

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి • నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ  
చదువుల యర్థవాదపు మృగ ల్విని బేల్చుడు నీవు మాయెడం  
జదువుల మాటలాడి కనఁ • జాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ  
చదివిన కూర వింతచవి • చాలఁగఁదెమ్మను మెచ్చు దక్కఁగఁ. 315

టీ. నిదురయుఁ=నిద్రయును, కూడుఁ=అన్నమును, పోఁ = పోవునట్లు,  
చదివి=పఠించి, నేను, ఇటఁ=ఇచ్చటను, కన్నది=పొందినది, ఏమి = ఏమిగలదు,  
ఎవ్వఁడు=ఏపురుషుఁడు, ఈ...ల్ - ఈచవుల=ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవా  
దపు=అర్థవాదసంబంధులగు, మృగల్=కల్లమాటలు, విని=ఆకర్ణించి, బేల్చుడున్=  
బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేల్చిడనుట), ఈవు=నీవు, మాయెడన్ = మాపట్లను,  
చదువులమాటలాడి=శాస్త్రార్థప్రసంగముజేసి, ఒక్కఁడు=ఒక్కటి, ఈ...ర - ఈ  
చదివిన, పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున నెనిచినయనియర్థము) కూర=శాకము,  
వింతచవి=క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెమ్మ=చాలునంతలే, అను = ఇట్లనియెడు,  
మెచ్చు=శ్లాఘ, తక్కఁగన్=చినా, ఒకానొకమెచ్చు=ఒకానొక్కఁడైనశ్లాఘను,  
కనఁజాలవు=పొందఁజాలవు.

తా. ఈ శాస్త్రప్రసంగముల ఎలన నేమి ప్రయోజనము లేను. దీనికి బేలు  
పోవువాఁ డెవ్వఁడును లేడు. ఈ చదివిన కూర క్రొత్త రుచిగలది; యా కూర నేను  
తీయు నింత పెట్టుమంనును. నీ కీ చవులచేత నావలన నంతకంటె నే మేలును  
గలుగ దనియును, నీ వెన్ని చదివినను నిన్ను వధింపక విడువ ననియును భావము.

వ. అని గీవృత్తి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుండైన రక్కసు  
కుతర్కోక్తులకుం గృష్ణస్మరణంబు నేసి, యిందులఁ బొందుపడుప్రత్యు  
త్తరంబుల వీనిఁ గెలతిన బుద్ధిఁబోలుగా నింతకంటె నేమి యబ  
ద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గా  
దనం బని లే దని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోనువర్తనపరుం  
డై సీచనంస్మృతికి రోసి, తన్ముఖోల్లాసంబునకు శబ్దఫలంబున నంత  
ర్గతంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుండ, వేను నరుండ, హీనకు  
లుండ, ననభ్యస్త శాస్త్రుండ, నీకుత్తరం బీశక్తుండ నే, మద్వచనస్థాలి  
త్యంబులు నహించి దయచేసి నమ్మి మత్ప్రార్థనంబు గావింపుము.

టీ. అని=ఇట్లు, గీ...బు-గీపృతి=బృహస్పతియొక్క, మతంబు=మతమును  
వలంబించి, ని...డు - నిజ=స్వకీయములగు, అలాప=పల్లలయొక్క, హేళన=  
కాసింపుటయందు, పరుండువన=అసత్తుండైన, ర...కుఁ - రక్కసు=రాక్షసుని

యొక్క, కుతర్క = కుశంకలయొక్క, ఉత్తలకుక = మాటలకు, కృష్ణస్మరణంబు నేసి = కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇంచులకుక = ఈ నీ తర్కములకు, పాం...న్ పొందుపడు = సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులక = బదులుమాటలచేత, వీనిఁగెలఁకిక = వీనిఁగెరలించినను, బుద్ధితోభంబుగాక = మనశ్శేషమగుచుట్లు, ఇంతకంటె = విన్న దానికంటెను, ఏమియుబద్ధంబులు = ఏమివివరానివి, వివరబడునో, మీఁదక = తరువాతను, కార్యంబుగలమాను = భగవత్సేవయుపనిగలిగినమాను, దీనిక = వీఁడు నెప్పినయిమాటను, కాదనం బనిలేదని = కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుఁగూడుకొని = ఉల్లాసముఁదెచ్చుకొని, ఛందోనువర్తనపరుండై - ఛందః = వాయిష్టము యొక్క, అనువర్తన = అనుసరించివర్తిండుటయును, పరుండై = ఆసక్తుడై, నీచసంస్కృతికి = హీనస్మరణమువకు, రోసి = ఏసించి, తమభోల్లాసంబునక = వానిముఖప్రీతికొఱకు, శబ్దఫలంబునక = శబ్దవ్యాజముచేత, అంతర్గతంబునక = మనస్సునందు, సుగతునిడుకొని = బుద్ధదేవునిచికొని, నీవుసర్వజ్ఞుండవు = నీవన్నియు నెఱిగినవాడవు, 'సర్వజ్ఞస్సుగతోబుద్ధః' అని నిఘంటువున సర్వజ్ఞ శబ్దమున కర్థాంతరము బుద్ధుఁడనుట. ఏను = నేను, నరుండ = మునుష్యుడను, హీనకులండక = నీచజాతివాడను, అ...డక - అనభ్యస్త = అభ్యసేపఁబడని, శాస్త్రుండక = శాస్త్రములు గలవాడను, నీకు తర్రంబీకృతుడనే = నీకుఁబ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సమర్థుడనా, (కాననుట). మత్ = నా యొక్క, వచః = పలుకులయందలి, స్థాలిశ్శాబులు = తప్పులను, సహించి = నైరించి, దయచేసి = కృపయునిచి, నమ్మి = విశ్వసించి, మత్ప్రార్థనంబు = నావేడుకొలును, కా వింపుము = చేయుము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపా • పై నొక్క నీకా యశో  
భిఖ్య నేమను జేర్తు మే యొనఁగఁ దాప్పింప న్వృతం బొక్కఁడే  
ముఖ్యుంబై యొరెంటు దాని నఫలంబు నేయఁగా లేవుగా  
'సఖ్యంసాప్తవదీనమనన్తమిథ • స్సాజ్గత్య' మూహించుచుక. 37

టీ. మునుపు = మొదలనే, దైత్యులందుక = రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుండవు = ప్రసిద్ధుడవు, అపైక = అందుమీఁద, ఒక్కఁడైన, యశోభిఖ్యక = ధీరికాంతిని, 'అభిఖ్యానానుభవయోః' అని యమరము. నేనును, చేర్తుక = సంపాదింతును, మే యొనఁగక = నాశరీరమునీకిచ్చుటకు, తప్పింపక = తప్పజేయును, ప్రకంబొక్కడే = ఒక్కచేతమే, ముఖ్యమై = ముఖ్యము గాఁగలిగి, 'అప్సరోనికురుంబమాటలు నెటలు, నై వినినోదింపంగ నమరగణము' అనియును; 'ద్వాదశదినము లాతఁడు గారవి పంగ వర్తించి పండ్రెండువత్సరముల, ప్రాయమై రాజ్యసంప్రాప్తి నేతెంచి యర్ధనియువకుంబు నస్తమయము, నగునొట్ల పాలిమేర లైన' అను నీ మొదలగు కాం

పర్వప్ర... బును; కం. 'కాచికొని వచ్చి తగనా, నేచిన యట్లచట నచట నిలిపితి మునినా, కా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.' అని మాసలపర్వప్రయోగంబును గలిమింజేసి అగుభాతువునకు కలిమి అర్థముగాఁ జెప్పవలయును. ఒనరింతున్=చేయునును, దానిన్=అవ్రతమును, సఖ్యంసాప్రపదీనమను=సఖ్యంసాప్రపదీనంసాప్రత్యనువాక్యప్రకారమగు, (ఏడడుగులుతోడ నడచిన స్నేహము గలుగుననుట) మ...మ-మన=మనయొక్క, మిథస్సాంగత్యము=ఒండొరులచెలిమిని, ఊహించుచున్=తలంచుచును, సఫలంబున్=ఫలముతోఁగూడినదానిగా, చేయఁగాలేవుగా=చేయలేవా. అనిపార్థన.

తా. మన మిరువురము చెలికాండ మగుటవలన నావ్రతమును సఫలముఁ జేయుమని భావము.

వ. అది యెద్దియంటేని.

38

క. ఈకుఱగటి యీకురుగుడి

వైకుంఠనిఁ బాడి వత్తు • వ్రతముగఁ దత్సే

వాక్యతి కడపట నశనము

నీ కొదు న్ముఖ్య మిదియ • నేఁ డగుతుదకున్.

39

టీ. ఈ...నిన్ - ఈ కుఱగటి=ఈ సమీపమందలి, ఈ కురుగుడి=ఈ తిరుక్కురుంగుడియొక్క, వైకుంఠనిన్=వెన్నుని, వ్రతముగన్=నియమముగా, పాడినత్తున్=గానముచేసినప్పుచుందును, త...తిన్ - తత్సేవా=అకొలుపనియెడు, కృతి=కార్యముయొక్క, కడపటన్=అంతమునందు, అశనమునీకాదున్=నీ కాహారమగుదును, నేఁడగుతుదకున్=నేటితుదకు, ఇదియ=ఇట్లుగులయే, ముఖ్యము=ప్రేమము, వ్రతముగ, కడపటనగునశనము, నీకాదుననిపాఠాంతరముగల దట్లేని, తత్సేవే=అభగవంతునికొలువే, కడపటన్=అంత్యమందు, అగున్=అగును.

ఉ. అంచు నతండు వల్కు దరహాసతఁ జెక్కిలిఁగొట్టి లెస్స పం  
డించితి వోయి దాసరి వనిం దెరవాటులు గొట్టిగొట్టి మే  
న్వించి విరక్తి దాసరివి • నిన్నఁగదా యయినాఁడ వీమమున్  
గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్గొట్టికిఁగోఁ దల పోసెదు మెచ్చితి నిన్నున్. 40

టీ. అంచున్=ఇట్లునుచు, అతండు=అదాసుఁడు, పల్కున్=చెప్పఁగా, దరహాసతఁ=చిఱునగవుగలుగుటచేతను, చెక్కిలిఁగొట్టి=చెంపఁగొట్టి (చిఱునగవునఁ జెంపమీఁద మెల్లనఁగొట్టెననుట) ఓయిదాసరి, లెస్సపండించితివి=చక్కగాఁబొంకముఁజేసితివి, వనిన్=అడవియంచు, తెరవాటులుగొట్టిగొట్టి=త్రోవదొంగతనములుగొట్టిగొట్టి,

మేన్వెంచి=శరీరముఁ బెంచుకొని, విరక్తి= వైరాగ్యముచేత, ని. =నిన్నటి  
 దినముననేకదా, దాసరివయినాడవు, ఈముఖ= ఇట్టి ముమును, కొంచెముఁజేసి=  
 తగ్గపఱచి, త్రాడ్తోటికికో=ఉచ్చగొలుకుకొనుటకు, (తప్పించుకొనిపోవుటకనుట,  
 త్రాడనుపదంబున డువర్ణముమీఁది యుత్సమునకు లోపము వచ్చినది) తలపోసెడు=  
 ఆలోచించెదవు, నిను=నిన్ను, మెచ్చితి= మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లు పరిహాసించె  
 ననుట).

తా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో \* నీబోధ మాలించు నిం  
 కేరాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే \* నీఁ దాన యేతెంచుఁ దీ  
 పార న్నేఁ జననీమియు న్మగిడి నీ \* వారామియుం దెల్ల మే  
 లా రంతు ల్లువల్కు లంత్యకుల యేలూ చింత లేలా వగల్. 41

టీ. ఏ...డు - ఏరాజ్యంబు = ఏదేశమందలి, నరుండు = ప్రాణి, నోరికడి  
 వో=నోటికందిన కబళముపోవునట్లు, ఈబోధము=ఈయుపదేశమును, తెలించుకొ=  
 వినును, (ఎవ్వఁడు వినఁడనుట) ఇంక=మఱియును, ఏరాజ్యంబునరుండు = ఏనీచు  
 పురుషుఁడు, బాసకయి=ప్రమాణమునకై, మేను = శరీరమును, ఈ=ఇచ్చుటకు,  
 తాన=తనకుఁదానే, ఏతెంచుకొ=వచ్చును, (ప్రమాణముఁ జేసితినేయని యెవ్వఁడును  
 రాఁడనుట) తీపార=రుచిమీఱఁగా, (ప్రీతిచేతననుట) నే=నేను, చననీమి  
 యుకొ=పోనియ్యకుండుటయును, మగిడి=తిరిగి, నీవు, ఆరామియుకొ=ఆరాకుండు  
 టయును, తెల్లము=స్పష్టము, అంత్యకుల=చందాలుఁదా, ఏలారంతుల్=రచ్చలేమి  
 టికి, పలుపల్కులు=పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు = విచారములేల, ఏలావగల్=  
 చుఁగియులేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడువాఁడును  
 లేడు, బాసయిచ్చి పెచ్చితి నని తనశరీర మొక్కని కౌహరముగా నొసఁగినవాఁడును  
 లేడు, కావున నిన్ను విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల విచ్చుటయును లేదు, చందా  
 లుఁదా, నీమాట నమ్ముచునా, యింక నీ యజులతోడను విచారములతోడ నధిక  
 ప్రసంగములతోడను డక్కులతోడను బ్రయోజనము లేదని భావము.

తే. అనినఁ జెవి మూసి నారాయణా యటంచు

నతఁడు నను నమ్మవే పిళితాళి యొక్క

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు \* నమ్మతింప

వేనవే ల్పత్యములు వల్కి \* వినకయున్న.

42

టీ. అనిన=ఇట్లనఁగా, చెవి=కర్ణమును, మూసి = ఆచ్ఛాదించుకొని  
 నారాయణాయటంచుకొ, అతఁడు=అదాసుఁడు, పిళితాళి = ఓరాక్షసుఁడా, నను

నమ్మవే=నన్నునమ్మనా, ఒక్కశపథమునకొకప్రమాణముచేత, నమ్మమని=విశ్వ  
సింధుమని, వాడు, సమ్మతింపకొక=ఒప్పికొనునట్లు, వేనవేల్పుత్యములు=వేవేలుసత్య  
ములు, పల్కి=వచించి, వినకయున్నకొక=వాడంగీకరింపకుండఁగా.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు వసించు నిజ్జగం  
బెవ్వనియందు డిందు మఱి • యెవ్వనియందు దిది యట్టి విష్ణుతో  
నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించుచిన పాతకినాదు నేడ నే  
నెవ్విధినైన నిన్గదియనేని యన నిన్ని బంధ మూడ్చినకొ. 43

టీ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి=ఏపురుషుని వీక్షణముచేత, జగంబు=జగత్తు (అంత్య  
హల్లోపమై జగం బనియయ్యె), జనియించుకొక=కల్గునో, ఎవ్వనియందుకొక=ఏపురుషుని  
యందు, ఇజ్జగంబు=ఈజగము, వసించుకొక=నిలుచునో, ఇది=ఈజగము, మఱి=  
పిమ్మటను, ఎవ్వనియందుకొక=ఏపురుషునియందు, డిందుకొక=లీనమగునో, అ...  
తోకొక - అట్టి=తాదృశుఁడైన, విష్ణుతోకొక=వాసుదేవునితో, ఇవ్వలకొక=ఈవలను,  
ఒక్కవేల్పుకొక=మఱియొక దేవతను, గణించుచిన=సరిగా లెక్కఁబెట్టిన, పాతకినా  
దుకొక=పాపముగలవాడనాదును, (విష్ణునితో మఱియొక దైనను సమాన మని చెప్పబ  
కంటె నధికమగు పాపము లేదనుట) నేడ=నేటిదినమే, నేకొక=ఏను, ఎవ్విధినైనకొక=  
ఏచూప్పుననేనియును, నికొకదియనేని = నిన్నుఁజేర రాకపోతివా, (ఇది పూర్వము  
తో నన్వయము) అనకొక=ఇట్లనఁగా, విని=అలకించి, బంధమూడ్చినకొక=కట్టు విప్పఁ  
గానే.

తా. నేటిదినమే నిన్ను నే నేప్రకారముగానైనఁ జేర రాకపోతినేని విష్ణుని  
తోడ సరియగు నొక దేవుఁడున్నాడని చెప్పెడు వాని పాపమునఁ బోగలవాడనని  
యాదాసుఁడు ప్రమాణముఁ జేయఁగా నారక్కసుఁడు మాటు ఎల్లక కట్టు విడిచె  
నని భావము.

చ. అతఁడు తదల్పపాపఫల • మందుట సుంకము దీర్చి పోయి త  
చ్చతదశపత్త్రినేత్రునకుఁ • జాగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచిత్రై  
స్తుతికలితప్రబంధములఁ • జొక్కగఁ బాడి యనత్యభీభర  
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గదార్తి నిల్లనుకొ. 44

టీ. అతఁడు=అదాసుఁడు, త...ము=తదల్ప=అకొంచెమైన, పాప=పాపము  
యొక్క, ఫలముఅందుట=ఫలమునుబొందుటయ నెడు, సుంకము=అధ్యంతిరము, (బం  
ధింపఁబడినఫలమునుట) తీర్చి=చెల్లించుకొని పోయి, తచ్చతదశపత్త్రినేత్రునకుకొక=  
అకములదశపదమునఁగల తిరుక్కరుంగుడిస్వామికి, జాగిలి మ్రొక్కి = దండవత్పూ  
జామునుఁజేసి, రణద్విపంచిత్రై - రణత్ = ప్రమాణముచున్న, విపంచిత్రై=వీణగలవాఁ

డై, స్తు...లక్-స్తుతి=మతులతోడను, కలిత=హడుకొన్న, ప్రబంధములక్ = గ్రంథములచే, చొక్క-గక్=స్వామిసంతోషించునట్లు, పాడి=గానముఁజేసి, అ...తిక్-అసత్యభర=అప్రమాణ భయాలిశయముచేత, ద్రుత=వేగముగల, 'అఘక్షిప్రమరం ద్రుతమ్' అని యమరము. గతిక్=గమనముచేత, వచ్చి, రాత్రిచరుతోక్ = ఆరక్కసునితో, ప్రతపూర్తి=ప్రతపూరణముచేత, గత=పోయిన, ఆర్తిక్ = పీడచేత, ఇట్లు నుక్=ఈ ప్రకారమనును.

తా. ప్రతపూర్తిచేత మనఃభేదము లేక శిఘ్రముగా వచ్చెనని భావము.

ఉ. నీ చెఱఁ బాసి పోయి రజఃనీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొందే చెర యే చెఱం దవుల నే నీక నుండఁగఁ జూడు పంచుచో నేచరణంబు లేయుదర • మేయుర మేళిర మేకరంబు లీ

వాచరణంబు లాయుదర • మాయుర మాళిర మాకరంబులుక్. 45

టీ. రజఃనీచర=ఓయిరేడ్రిమ్మరీ. నీచెఱ=నీనిర్బంధమును, పాసి = విడిచి, పోయి = చని, చక్రిక్=స్వామిని, భజింపక్=సేవింపఁగా, ముక్తి = మోక్షము యొక్క, పొందు=స్నేహము, ఏచెర=హెచ్చెనురా, ఏక్ = నేను, ఇకక్=ఇక మీఁద, ఏచెఱక్=ఏనిర్బంధమందును, తవులక్=చిక్కుపడను, పంచుచోక్=నన్నుఁ బనువునప్పుడు, ఏచరణంబులు=ఏ పాదములలో, ఏయుదరము=ఏకడుపో, ఏయురము=ఏవక్షిఃస్థలమో, ఏళిరము = ఏళిరస్సో, ఏకరంబులు=ఏహస్తములలో, ఆచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆళిరము, ఆకరంబులుక్, ఈవు=నీవు, ఉండఁగఁజూడు=ఉండఁజూచికొనుము.

తా. నీ చెఱ వదలి పోయి స్వామి సేవఁ జేసి యెల్ల బంధములు వదలి నచ్చి నాఁడను, నీవు నన్నుఁ బంపు నప్పు డే కా శ్లేకడువు నేవత్త మేళిర మేహస్తములు గలిగియుంటినో యాకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పుడుండఁ జూచుకొమ్మని చెప్పె నని భావము.

తే. అనినఁ దత్సత్యమునకు నేత్రాంబు లురులఁ

బ్రమద పులకితగాత్రుడై • పాణు టనుర

యినుని మధ్యందినపుటెండ • దనదు పెద్ద

బట్టతల మించఁ బువు జేరఁ • బాణు తెంచి.

46

టీ. అనినక్=ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకున్ - తత్=అదాసరియొక్క, సత్యమునకుక్=నిక్కువమునకు, నేత్రాంబులు=అనందబాష్పములు, ఉరులక్ = ప్రవింపఁగా, ప్ర...డు-ప్రమద=సంతోషముచేత, పులకిత = గంబుపారిన, గాత్రుడై=శరీరముగలవాడై, పాణుటనుర=బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, (తే. 'పాణుడెల్లుడునమ్మఁడ

స్వదములోలి, దగు సమాసములైన డుత్వములు వాయు, నల్లువాం ద్రవఁ బాఱు వాం ద్రవఁగఁ దమ్ముఁ, గుఱ్ఱ లనఁ జెనుపదములు గొన్ని యిట్లు' అని యడిదము నూరయఁగారు కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునఁ జెప్పిరిగావున నిది సంగతమయ్యెను ఇ...డ... ఇసుని=నూర్యునియొక్క, మధ్యందినపు టెండ = మధ్యాహ్న సంబంధియైనయెండ, త...లక్-తనసు=తనసంబంధియగు, పెద్దబట్టలక్=బట్టలయందు, మించక్=తళ తళ మెఱుముచుండఁగా, ప్లవుక్ = ఆసురియాశుని, 'చండాలప్లవమాతంగ దివాక్ ట్టిజ నంగమాః' అని యుచున్నది. చేరక్=సమీపించునట్లు, పాఱు తెంచి=పఱువెత్తి.

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వలఁగొంచునె వాఁడు నిజద్రుమభ్రమీ హిండన వ్రాలుపాకలపుఁటేనుఁగుఁబోలె నొస లదంఘులం దుండ రొద నృహగిరులుఁ హారనఁ బ్రస్తుతి వ్రాలి దంష్ట్రికా దండము లెత్తి పట్టిన పదం బాకఁ డొక్కఁడ నెత్తి జేర్చుచున్.

టీ. కొండయుఁబోలెక్=పర్వతమునలె, భక్తిక్=భక్తిచేత, వలఁగొంచునె= ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాఁడు=ఆరాక్షసుఁడు, ని...నక్=నిజ=తన్నుఁగట్టిన, ద్రు మ=వృక్షముయొక్క, భ్రమీ=చుట్టు తిరుగుటయొక్క, హిండనక్ = ఆవృత్తిచేత, వ్రా...లెన్-వ్రాలు=పడునట్టి, పాకలపు=పాకల మురుగోగముగల, (ఆరోగమువచ్చి నప్పుడుమదముచేత శిరస్సునగులు నందురు. 'గజరోగస్తు పాకల'యని నిఘంటువు. ఏనుఁ గుఁబోలె=గజమువలెనే, నొసల్=ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘులందున్=ఆదా సుని పాదములయందు, ఉండన్=తగిలియుండునట్లు, రొదన్ = తనకంఠధ్వనిచేత, మహాగిరులు=పెద్దకొండలు, హారనన్=ప్రతీధ్వనియయ్యఁగా, ప్రస్తుతి = స్తోత్రము చేతను, వ్రాలి=ప్రణామముచేసి, దంష్ట్రికాదండము = దండములవంటి నిడుకోలలు, ఎత్తి-మీఁదికెత్తి, పట్టిన=తానుబట్టుకొన్న, పదంబు=ఆదాసరిపాదమును, ఒకఁడొ క్కఁడ=ఏకైకముగా, నెత్తిక్=తనశిరమునందు, చేర్చుచున్=ఉంచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యారక్కసుండు హరిదాసునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయుచు దనవ్రాతచేత నద్రుమ మాత్మోరయఁగాఁ బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసరి పాదముల వ్రాలఁగా నేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృహిత్తధ్వనితో నేల వ్రాలినట్లుండెననియును, మఱియు నాబ్రహ్మరాక్షసుఁ డాసురియాశునైష్ఠవుని పాద మొక్కఁడొక్కఁడె మెల్లన నెత్తి భక్తిచేత నెత్తిమీఁదఁబెట్టుకొ నె ననియును భావము.

శా. ఈసర్వసహ దేవదానవమహీభృన్మానివాచాతప

శ్రీసర్వస్వము నేతదన్యకృతులం జెప్పంబడు స్తోర మా  
సీసత్యం బురరీకృతాంత మిల నెంతే వృద్ధనై మంటి  
నాసత్యం బిఁక నిన్నుబోలె గృతసంధా ఘోరార్వ



టీ. ఈసర్వంసహా = ఈభూమియందు, దే...ముక్త-దేవ=వేల్పులయొక్కయు, దానవ=రిక్కసుల యొక్కయు, మహిభృత్ = పుడమితోడయొక్కయు, మాని=జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః=వచనరూపతపస్సులయొక్కయు, శ్రీ=సంపదలయొక్క, సర్వస్వముక్త = అంతయును, ఏ...లక్ - ఏతత్=ఈశరీరదానవాఙ్మయముకంటె, అన్య=ఇతరములైన, కృతులక్ = కార్యములయందు, చెప్పంబడుక్=వచింపబడును, (దేవాదులందఱీతరవిషయములయందు సత్యములు చెల్లించుకొనిరేకొక యిట్లు మేనువిడుదుటకై నెఱవేర్చుకొనరనుట) ఘోరహా=భయంకరమైన, 'ఘోరంభీమంభయానక' మ్మన యమరము. నీసత్యము = నీఋతము, ఉరరీకృతాంతము- ఉరరీకృత=అంగీకృతమగు, అంతము=అవిధిగలది, (రాధాంత మనుట) ఇలన్=భూమియందు, నేను, ఎంతేన్=మిక్కిలియు, వృద్ధనై=పెద్దవాడనై, (తే. 'ఉత్తమజ్ఞాన వృద్ధ నా నుండెనేని, బాలుడయ్యును బూజ్యుండు బ్రాహ్మణుండు' అని సభాపర్వంబునను; ఆ. 'మప్తబుద్ధి నీచు దుర్యోధనుండు నీ, మాటవినెడు దురభిమానఘనుడ' అని యుద్యోగపర్వంబునను; చ. 'అవినయబుద్ధి వై హరికి నర్ఘ్య మయోగ్యమ యంటినీవుమూర్ఖపు శిశుపాల యింక బలుక న్వలసె న్నభిలోన' నని సభాపర్వంబునను; ఉ. 'అది దొడంగి మూడుకృతు లంగ్రకవిత్వ విశారదుండు విద్యాదయితుం డొనర్చి మహితాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్షతన్.' అని విరాటపర్వంబునను బ్రయోగంబులుండుటంజేసి వృద్ధ సాధునయ్య.) మంటిని=బ్రతికితిని, ఇంకన్=ఇంతటినుండి, నిన్నుబోలెన్=నీవలెను, కృ...కిన్-కృత=చేయబడిన, సంధా=ప్రమాణముయొక్క, ధూర్వహుల్ = భారమునిర్వహించుకొనువారు, లేమికిన్=లేకుండుటకు, నాసత్యంబు=నాప్రమాణము, (నేను ప్రమాణముఁ జేసెద ననుట).

తా. దేవతలయందును, రాక్షసులయందును, మనులు రాజులు మొదలగు వారియందును, నీసత్యము లేదనియును; నీసత్యమే సిద్ధాంత మనియును; దీనికి నేనుబెద్దవాడను గావున నీతో సమానులగు సత్యవంతులు లేరని ప్రమాణముఁ జేసెదనని చెప్పెననియును భావము.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మఱి + యీధృతి నీస్మృతి నీఋతేరిత

స్థితగతి నీమురారిపదానేవన \*జీవనవన్మృతిక్ సమా

ద్విత కలగాన ససింధు లహారీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు

నాది తత బద్ధ తుంబికి గురుంగుడినంబి కృపావలంబికి. 49

సమాదృశ=ఆదరింపఁబడిన, కల=అన్యైక్యమగుట, గాన=పాటయిన

దియొక్క, 'ససింధుర్నా సరితీశ్చిరాయా' అనియమరము. లహారీ-ప్రవా

హ=లేలుటయందు, (విహరిత్ అనుపాదమున విహరించుచున్న యని

విహరిత్.

యర్థము). ప్లవభావ=తేప్పయ్యాటను, 'ఉడుపంతుప్లవకోల' అనియమరము. భాక్=పొందిన, ఉరు=అధికమైన, శ్రుతి=సుతిచే, తత=దండెయను, 'తతం వీణాదికంవాద్య' మ్మని మయరము. బద్ధ=కట్టబడిన, తుంబికి=సారకాయగలిగినట్టియు, కురుంగుడి=కురుంగుడి యను నామధేయముగల దివ్యదేశమందలి, నంబి=నంబియను తిరునామముగల స్వామియొక్క, కృపా=దయను, అవలంబించినయట్టి, నీకున్, ఈధృతిన్=ఈధృత్యముచేతను, ఈస్మృతిన్=ఈజ్ఞానముచేతను, ఈఋతేరిత=ఈసత్యవాక్యముయొక్క, 'సత్యంతథ్యమృతం సమ్యక్' అనియమరము. స్థిత=నిలుకడయైన, గతిన్=ప్రాప్తిచేతను, ఈమరారిపద సేన=ఈ శ్రీకృష్ణపాద సేనచేత, జీవనవత్=బ్రతుకుగల, (నీవినవత్తనుపాతమున భగవత్సేవనిత్య సంబంధముగలయనుట) మతిన్=బుద్ధిచేతను, మఱియితరులు=మఱియన్యులు, ఈడె=సమానమా, (ఎవ్వగును సమానులు గారనుట).

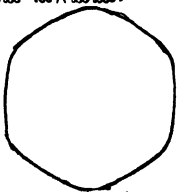
తా. జలప్రవాహములయందీరకాయలు తేల్చునట్లే గానరసప్రవాహమందు మునుగకుండ నీ వీణకాయయుఁ దేల్చు నని భావము. కడమ సుగమము.

తే. అనిన నాతనిఁ గొఁగిట \* నునిచి పలికె

ప్రత మొనర్పించె నని భాగవత వతంస

మోయి రజనీచరేంద్ర నీయురుకృపాక

టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుడఁనైతి ననఘ.



50

టీ. అనిన=ఇట్లనఁగా, భాగవతవతంసము=అపరమభాగవతుఁడగు దాసరి, ప్రతము=తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని=ఆరాక్షసుఁడు నెఱవేర్పించెనని, అతనిన్=ఆరక్కసుని, కొఁగిటనుచి=అలింగనముచేసికొని, పలికె=వచించెను, ఓయిరజనీచరేంద్ర=ఓరాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా, నీ=నీయొక్క, ఉరు = అధికమగు, కృపా=దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = క్రేఁగఁజూపుచేత, అనఘ=ఓయి పాపరహితుఁడా, ధన్యుడనైతి=కృతార్థుడనైతిని.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు నుటి \* ప్రాణభయంబున లక్ష సేసినం

గ్రాసము గృచ్చిలబ్ధ ముడుంగ న్వసమే యిది నీక చెల్లెనో

భూసురవంశ్య పుణ్యజనపుణ్యజనాంకము దావకీసమే

పో సమకూరెడిం గులముఁపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతఁ.

51

టీ. బాసలుబండికండ్లు=ప్రమాణములుచక్రములవంటివి (లేదా బాసలుబండికండ్లన్నది, తాయీరప్ప, త్రాళ్లు తగ్గళ్లు వానివలె నాడెడుమాట.) మఱి=అధికముగా, ప్రాణభయంబున=ప్రాణభీతిచేత, లక్ష సేసిన=నూలు వేలు చేసినను, గృచ్చిలబ్ధము=ప్రయాసముచేత వచ్చినట్టి, 'స్వాత్మప్తింకృచ్చిమాఘీమ' అనియమరము. గ్రాసము=ఆహారమును, ఉడుగన్=విడుచుటకు, సమే=సశమా (శక్యముగాదనుట), ఇది=

ఇట్లువిడుచుట, నీక చెల్లెన్ = నీకేయిప్పెను, ఓభూసురవంశ్యపుణ్యజన = ఓబ్రాహ్మణవంశమునఁ బుట్టినపుణ్యాత్ముఁడా, లేక, ఓబ్రహ్మరాక్షసుఁడా, ('యాతుధానః పుణ్యజనః' యని నిఘంటువున్నది) కావునఁ బుణ్యజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు వర్ధమగును) పుణ్యజనాఁకము = పుణ్యజనుఁ డనెడుచిరుదు, తావకీవమేవో = నీసంబంధియైనదే, కులము పాత్తునన్ = కులసామ్యముచేత, దైత్యులకెల్లన్ = రక్కసులకెల్లను, అంకతన్ = నామధేయమగుటచేత, సమకూరెడిన్ = కలుగుచున్నది.

తా. నీవితపుణ్యాత్ముఁడవుగావునఁ బుణ్యజనుఁడను చిరుదు నీక చెల్లెను; ఇంతియకాక, నీకులమువారగుటవలన రాక్షసుల కందఱకును నీసంబంధియైన పుణ్యజననామమే వచ్చె నని భూషించెననుట.

చ. కడుపు మహాత్ముధ న్నకనఁకంబడ నన్మతకృత్యుఁ జేయఁ బో

విడిచితి వేము జాత్యముగఁ వేధవిధించిన కూడు మీకు నీ

యెడ నొకకీడు గల్గిదిఁకఁ నే మనిన న్మఱి నీకు నాననూ

బడలిక దీఱ ని త్తనువుఁ బారణసేయుము మైత్రిగల్గినన్. 52

టీ. కడుపు = నీయుదరము, మహాత్ముధన్ = పేరాఁకలిచేతను, నకనకంబడన్ = సొలసొలుతఁబోవఁగా, (ఇవి జాతి సాధారణభాషలు) నన్ = నన్ను, కృతకృత్యున్ = కృతార్థునిఁగా, చేయన్ = ఒనరించుటకు, పోవిడిచితివి = విడిచిపెట్టితివి, ఏము = మేము, మీకు, జాత్యముగన్ = జాత్యచితముగా, వేధ = బ్రహ్మదేవుండు, విధించిన = నిర్ణయించిన, కూడు = అహారము, (మీకు మానవులమైనమేమే యాహారమనుట) ఈయెడన్ = ఈకార్యమునందు, ఒకకీడుగల్గును = మిఠొకదోషము లేదు, ఇక నేమనినన్ = ఇంతటనీవే మేనియుఁజెప్పినను, మఱినీకు నాననూ = మఱినీకు నొట్టుకుమా, మైత్రిగల్గినన్ = నాయందు స్నేహముండెనేని, బడలిక దీఱన్ = నీశ్రమదీఱునట్లు, ఇత్తనువున్ = ఈనాడేహమును, పారణము సేయుము = భుజింపుము.

క. ఈమాట న్బొరపొచ్చెము

లేమికి నీశ్వరుఁడ కరి నిలింపవిరోధీ

నామెయి మేదోమయ దృ

ప్రామిషములు మెనపు మన్నఁ నతఁ డను నార్తిన్. 53

టీ. నిలింపవిరోధీ = ఓయిరాక్షసుఁడా, ఈమాటన్ = ఈవాక్యమందు, పొరపొచ్చెము = కపటము, లేమికిన్ = లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్యామియగు పరమాత్ముఁడే, కరి = సొత్తి, నామెయి = నాశరీరమందలి, మే...లు = మేదోమయ = మెదడుగల, దృప్త = కొవ్వియున్న, అమిషములు = మాంసములను, మెనపుమన్నన్ = మెక్కుమనఁగా, అతఁడు = ఆ రాక్షసుఁడు, అర్తిన్ = జాలిచేత, అనున్ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

శా. ఎట్టో యి ట్టగునయ్య పల్క దయలే • కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ  
పొట్టం బెట్టి మహాఘలభిఁ దనువుం • బోపించి యెన్నాళ్ల కే  
నెట్టే నొక్కతపస్వి యొక్కవ్రతి రాఁడే చూడఁడే తత్కృప  
బుట్టు న్నీ గెద దీనినా నొదవి యో • పుణ్యాత్మ యెట్లంటివే. 54

టీ. ఎట్టో=ఎట్లెట్టో, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్టు=ఈప్రకారము, దయలేక=కృప  
మాలి, పల్కనగునయ్య=పల్కనచ్చునటయ్య, ఇన్నాళ్లు = జరిగినంతకాలమును,  
ఈకూడె=ఈమనుష్యమాంసాహారమే, ఈపొట్టంబెట్టి = ఈనింద్యమైనదొక్కలోఁ  
బెట్టుకొని, మ...బిన్ - మహాఘ = మహాపాపముయొక్క, లభిన్ = ప్రాప్తిచేత,  
తనువున్=ఈనాశరీరమును, బోపించి = పెంచుకొని, ఎన్నాళ్లకేని = ఎన్నిదినముల  
కైనను, ఎట్టేని = ఏరీతిగానైనను, ఒక్కతపస్వి = ఒకతపసి, ఒక్కవ్రతి = ఒక  
నియమముగలవాఁడు, రాఁడే = రాఁడా, చూడఁడే = వీక్షింపఁడా, (ఇవి వ్యతి  
రేకప్రశ్నార్థకములు) తత్కృపన్ = వానిదయచేత, దీనిపుట్టున్ = ఈజన్మమును,  
ఈగెదనాక్ = పాపినినియెడ ననితలచుచుండఁగా, ఒదవి = అట్లులభించి, ఓపు  
ణ్యాత్మ=ఓయిపుణ్యాత్ముఁడా, ఎట్లంటివే=ఏవిధముగానంటివే.

తా. ఇదివఱలోఁ గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగాఁ గొను  
చుండి మేను పెంచుకొని యెన్నఁటికైన నొక్క సన్న్యాసిమైన రాఁడా, యొక్క  
భక్తుఁడైన రాఁడా, నన్ను చూడఁడా, యాయనదయచేత నీపాపపుజన్మముఁ బోఁగొట్టు.  
కొందునని యున్నందులకు నీ పట్టునచ్చియు నే మంటి విని భావము.

క. మీవంటి భాగవతులుం

బావనులుగఁ జేయరేని • మఱిగతి యేదీ

మావంటివారి కిఁక మా

యేవము వెనుకటిది చూడ • కీక్షింపు కృపక. 55

టీ. మీవంటి భాగవతులు, పావనులుగఁ=పవిత్రులగునట్లుగాను, చేయరేని=  
చేయకుండిన, ఈమావంటివారికి, మఱిగతి = గత్యంతరము, ఏది=ఎద్ది? ఇఁకఁ=ఇం  
తటను, వెనుకటిది=పూర్వముగలిగిన, మాయేవము=మామేయమును, (అకృత్యమును  
ట) చూడక=అలోచింపక, కృపక=దయచేత, ఈక్షింపుము=చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న • శస్త్ర మైన

సరియకాఁ గాంచనమ చేయుఁ • బరుసవేది

యీ యసాధారణన్యాయ • మెన్నవలదె

మాదృశులచోటఁ గదియు భ • వాదృశులకు.

56

టీ. పరుసవేది=స్వర్పవేది యనియెడుసిద్ధరసము, స్వధితియైనను=గొడ్డలియైనను, 'ద్యయోఃకుతారస్వధితి' అని యమరము. ద్వి...నక్-ద్విజాక్=విప్రుని, తిన్న=సంచరించిన, శస్త్రమైనన్=అయుధమైనను, సరియకొన్=సమానముగానే, కాంచనముచేయున్=బంగారే చేయును, (స్వర్పవేది యనుమునుబంగారముచేయుట ప్రసిద్ధము) మాద్యశులనొటన్=మావంటివారియెడల, క...కున్-కదియు=చేరవచ్చునట్టి, భవాద్యశులకున్ = మివంటివానికి, ఈయసాధారణన్యాయము = ఈవిశేషన్యాయమును, ఎన్నవలదె=గణింపవలదా? అనగా గణింప వలయుననుట.

తా. పరుసవేది యనుమును సువర్ణమునుజేసినట్లే మీరు మమ్మెబవిత్తులను జేయవలయునని భావము.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల \* కార్తిక బలుకు

కృపణత కతః డభిప్రాయ \* మెద్దియనిన

నిత్యుఁ దను వంట యనుకంపయే మదాత్మ

కనటుఁ బొపుటయే యనుకంపగాక.

57

టీ. అనినన్=ఈరీతిఁబలుకఁగా, దేహార్పణమున్ = శరీరమునిచ్చుటను, బల్లక=ఇచ్చగింపక, ప...కున్-పలుకు=అరక్క-సుండువనించునట్టి, కృపణతకున్=దైన్యమునకు, అతఁడు=అదాసరి, అభిప్రాయము=రాక్షసుఁడ వైసనీతాత్పర్యము, ఎద్దియనినన్=ఏదియనఁగా, మదాత్మ=నాయాత్మయొక్క, కనటున్=బ్రహ్మరక్ష స్వరూపమగు మాలిన్యమును, పొపుటయే = పోగొట్టుటయే, అనుకంపగాక = దయగాని, 'కృపాదయానుకంపాస్యాత్' అని యమరము. తనువు = శరీరమును, ఇత్తునంట=ఇచ్చెదననుట, అనుకంపయే=కనికరమా, (కాదనుట).

తా. దేహసమర్పణము నొల్లక జాలిఁబడి నేడుకొన్న యారక్కసునిఁగాంచి, యాదాసరి నీయభిప్రాయ మేమని యడుగఁగా, వాఁడు నా బ్రహ్మరక్ష స్వము వదల్చుటయే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పెనని భావము.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్మ మొకొ నా \* కర్మంబు మానీంద్రులం  
దుంట లేయఁడె మాన్పి యింక భగవంతుం డట్టి శ్రీ యట్టి శ్రీ  
కంటె న్భాగవతుండు మించ నొనఁగంఁగా లేఁడె యా మేలు నా  
కంటింప న్మఱి రాదె పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్పక్రికికా. 58

టీ. నాకర్మంబు=నేజేసినచెడ్డపని, ఘంటాకర్ణునిన్=ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మిం...కొ-మించు=అతిశయించెను, కర్మమొకొ=కర్మమేమోకా, మానీంద్రులన్=మునిశ్రేష్ఠులను, తుంటలేయఁడె=వాఁడునటికివేయలేదా, భగవంతుండు=పద్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడగు క్రియగపతి, మాన్పి=అపాపము నుడిపి, అట్టిశ్రీ = అట్టిసంపదను,

ఈడె=ఈయడా, (మోక్షపదవినిచ్చిననుట) అట్టిశ్రీకంటెన్ = అటువంటిసంపదకంటెను, మించెన్=అధికమగునట్లు, భాగవతుండు = అభిగవద్దాసుఁడు, ఒసంగంగా రేడె=ఇయ్యలేదా, మఱి=ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాకు, అంటిపనాదె=కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు=ప్రాణికిఁ బాపకగునుపకారము, చక్రిన్=శ్రీయఃపతికి, పూజనముగాదా=పూజించుటగాదా, ('సంతోపంజనయేత్వా') జ్ఞస్తదేవేశ్వరపూజనమ్' అన్నట్లుగా జనులకుసంతోషముజేయుటేయాశ్వరునిఁ బూజించుట యనుట. దీనికి, 'జనస్సాశ్రయమాలత్య యో యథా పరితువ్యతి, తం తథైవానవత్రేత పరాధాన పండిత' యని అష్టాంగహృదయమందుఁ బ్రమాణాంతరమును గలదు).

తా. ఘంటాకర్ణనికంటె నేనెక్కుడగు పాపము నేయలేదనియును; శ్రీయఃపతి యాతని పాతకము లడంచి చెప్ప నలవిగానియట్టి మహాన్నతపదవి నొసంగలేదా, యా భగవంతునికంటె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా, యట్టి యుపకారము నీవు నాకు జేయఁగూడదా, యొకప్రాణికి మేలు నేముటయే పరమేశ్వరునిఁ బూజించుట కాదా, కావున నను రక్షింపు మని యా రాక్షసుఁడు వేడికొనె నని భావము.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱుంగె నతెఱుంగెన సంగతం బగు ననిన నాతం డే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుడ నుగ్ర కర్ముండ నై యాన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధికవంచజన చర్వణంబు నేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగ్జనిద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన యొక్కదుష్కర్మంబున నిట్లెత్తి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాటఫలంబు నజలంబు గా నాకిచ్చి తేని భీభత్సకుత్సార్హం బగు నీజన్మంబు వేగు, నీకు నార్తరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబుసిద్ధించు, నత్యంత ధర్మసాధనం బగు నిమేను నిల్లునేరు ననిన, నమేని మాటలకుఁ గల కల నవ్వి యవ్విష్ణుదాసుం డిట్లనియె.

59

టీ. అనినవిని=ఇట్లనఁగా నాలించి, మాతంగుండు=అసురియాకు, ఆతెఱుంగు=ఆరీతి, (బ్రహ్మరాక్ష స్త్వనివృత్తియనుట) ఏతెఱుంగెనకా=ఏవిధమైనను, (ఏమిచేయఁగా ననుట) సంగతంబగుననికా = అనుకూలించునఁగా, ఆతఁడు, ఏనొక్కబ్రహ్మరాక్షసుండకా, కుంభజానుసంజ్ఞుండకా=కుంభజానువను పేరుగలవాడను, ఉగ్రకర్ముండనై=ఉగ్ర=ఘోరములగు, కర్ముండనై = కృత్యములు గలవాడనై, ఈన్యగ్రోధంబాశ్రయించి=ఈమట్టిచెట్టునఁ జేరికొని, వంచన=మోసముచేత, ప...బు - పథిక=మార్గస్థులగు, పంచజన=మనుష్యులయొక్క, చర్వణంబు=నమలుటను, చేయుచుండుచుకా=

కాచించుచుందును ; (నునుమ్యలను భక్షించుచుందుననుట) పూర్వంబునకా = పూర్వ కాలమందు, (ఈ బ్రహ్మరాక్షసుడను గాకమున్ననుట) సోమశర్మయను = సోమశర్మ యను పేరుగల, భూబస్తిర్యుఖుండకా = భూమిసురుండను, ప్రాగ్జనిద్విజాండగానకా = పూర్వజన్మ బ్రాహ్మణుడను గావున, దయనీయుండను = దయనీయదగినవాడనే, ఒక్కదుష్కర్మంబునకా = ఒక దుష్కర్మముచేత, ఇట్లైతికా = ఈవిధముగా నైతిని, నీవు, కైటభారికా = శ్రీయశపతిని, పాడిన = గానముచేసిన, నే...బు - నేటి = ఈదిన మయొక్క, పాటఫలంబు = గానఫలము, సజలంబుగాన్ = ఉదక ధారాపూర్వకం బుగా, నాకిచ్చితేని = నాకు నొసంగితివా, భీభత్స కుత్సార్థంబగు - భీభత్స = రోత కును, కుత్స = నిందకును, అర్థంబగు = తగినట్టి, ఈజన్మంబు = ఈ బ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు, వేగున్ = కడలేరును, నీకును, అర్థరక్షణంబుననగు = దీనసంరక్షణచేత గలిగెడు, సుక్య తంబు = పున్నియము, అనంతంబు = మితిలేనిదై, సిద్ధించున్ = ఒనగూడును, అత్యంత = మేరమీఱిన, ధర్మ = ధర్మపుత్రను, సాధనంబగు = ఉపాయముగు, ఇమ్మేనున్ = ఈనిశరీర మును, 'శరీర మాద్యంఖలు ధర్మసాధనమ్' అని ప్రమాణము. ఇల్లు సేరుననివన్ = నీ యిల్లు సేరుననగా, అమ్మేనిమాటలకున్ = ఆశరీరముకొఱకగు మాటలకు, కలకల (ఇది యనుకరణ శబ్దము) నవ్వి = పరిహసించి, అవిష్టుదాసుడు = అభాగవతుడు, ఇట్లనియెన్ = ఈవశ్యమాణ క్రమముగా జెప్పెను.

తా. శరీరము నీయిల్లు సేరు నని రక్కసుడనియెఁ గావున, తనశరీరమందపేక్ష లేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వె నని భావము. కడను సులభము.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కడు

నిట దిగుడువి యొంద నెన్నియే నిదియును నొ

క్కటి యొకనాటిద కా దొక

ప్రతి గీతఫలంబు నొసఁగుదునె యిమ్మెయికి.

60

టీ. ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములును, ఇటకెక్కడున్ = ఇంతకధికములగు శరీర ములును, ఇటదిగుడువి = ఇంతకుఁ దక్కువగు తనువులును, ఎన్నియేని = ఎన్నియైనను, ఒండన్ = పొందను, (అనేకతనువులు దాల్చియున్నా ననుట) ఇదియును = యీదేవము, ఒక్కటి = ఇదివఱకుఁ జెందినవానిలో నొకటి, ఇమ్మెయికిన్ = ఈశరీరమునకై, ఒకనాటి దకాదు = ఒకనాటి పాటఫలమేకాదు, ఒకక్రూటి = ఒక చిటిక వేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబున్ = గానఫలమును, ఒనఁగునునె = ఇత్తునా, ఇయ్యననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దక్కువైనవియు ననేకము లెత్తి యున్నాడను గావున, నాశరీరములలో నిది యొక్కటేకాని, దీనికొఱకు నా

పాటఫల మొక్కనాటిదే కాదుగదా యొక్క వ్రేల్చిడి ఫలమైన నియ్యనని చెప్పె నని భావము.

సీ. దిక్పాలతను వెత్తి • తిరిపంపుఁ దనుఁ దోన,  
యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?  
మాతంగ తను వెత్తి • మశకంపుఁ దనుఁ దోన,  
యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?  
కేసరి తను వెత్తి • కీటంపుఁ దనుఁ దోన,  
యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?  
ధరణీశ తను వెత్తి • దాస్యంపుఁ దనుఁ దోన,  
యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు!

తే. సోమయాజుల మెన్నిమార్లొము శ్వపచ

ఖగకులుల మెన్ని మాటులు • గాము పాము

గాములము మెన్ని మాటులు • గాము వెండి

కంసరిపుభక్తుల మొకండ • కాము గాని.

61.

టీ. కం...ము-కంసరిపు=కృష్ణునికి, భక్తుఁము=సేవకులము, ఒకండ=ఒక్కండే, కాముగాని, ఈయేనును=ఈనేనును, ఈవు=నీవును, ది...పు - దిక్పాల=ఇంద్రుడా ద్యవ్విదిక్పాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి. తోన=వెంటనే, తి...నుకొ - తిరిపంపు=భిక్ష మెత్తెడు, తనుకొ=శరీరమును, ఎన్నిమార్లు=ఎన్ని పర్యాయములు, ఎత్తము=ధరింపము, (ఇంద్రుడునులమై సంపద లనుభవించియుఁ బుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల భిక్షుకులమై నీవును నేనును బెక్కుమాటులు భూమిపైఁ బుట్టితిమ నుట) ('తోనయెన్నిమార్లెత్త మీయేనునీవు' అనుసర్థమునే తక్కిన మూఁడుపాదంబులందును గ్రహించునది) మా...పు - మాతంగ=ఎనుంగుయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి,నుశకంపుఁదనుకొ=దోమశరీరమును, (కడమసుగమము) కేసరితనువు=సింహశరీరమును, ఎత్తి,కీటంపుఁదనుకొ=పురుగురూపమును(కడమ సుగమము),ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుఁదనుకొ=బానిసరూపును (కడమసుగమము), సోమయాజులము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమార్లొము = ఎన్ని మాటులు గాలేదు, (అనేక పర్యాయము లై తిమనుట)శ్వపచ=శునకమాంసభక్షకులము, ఖగకులులము=పక్షిజాతులము, ఎన్ని మాటులుగాము = ఎన్ని పర్యాయములై యుండలేదు, పాముగాములము=సర్పగ్రహములము, (గామున్నది గ్రహశబ్దభవము) ఎన్ని మాటులుగాము=ఎన్ని పర్యాయములై యుండలేదు.



తా. నీవును నేనును దిక్పాలా ద్యనేకజన్మము రెల్లినామేకాని, యేజన్మమం దేని విష్ణుభక్తిగలవారముగాము, కావున మరలమరల నాజన్మములు వచ్చుచుండె నని యును, విష్ణుభక్తిగలిగిన పిదప జన్మము లేదనియును భావము.

ఆ. పూత్రసీరు చెలఁదిః నేత్ర మూ ట్టాయ్తి

దూది యెండ పనువు • దొట్టి యక్క

రంబు మేను దీనిఁరహిఁ బుణ్య ముమ్ముట

కప్పరంబు వెట్టి • యుప్పు గొనుట.

62

టీ. మేను=శరీరము, పూత్రసీరు=అలికిపూసినసీరు, (ఈశరీరము పాతమునం జేపలఁ బట్టు సాధన మగు నూతలోని జల మనియర్థము) చెలఁదినేత్ర=సారెపురుగునే నీవనేత్రతోఁగట్టిన, మూట, ఆయిటిదూది=ఎండకాలము గాలిలోఁబెట్టినదూది (బూరుగుదూది యని కొందరు) ఎండపసుపు=ఎండలోనునిచినపసుపు, (ఎండలో నునిచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట; మఱియును సాయుధపాతకకాలములయందు నెండలో నునిచినపట్టు వాక్షణము మాత్రము పచ్చగానుండు నావల నుండదుగాన నా విర్ణమని కొందఱుందురు) తొట్టియక్కరంబు=బోసినోటివాఁ డుచ్చరించినయత్తరము, (పురుగు దొల్చిన యత్తర మని కొందఱుందురు) [అనఁగా మేను వీనివలెనే కాశ్యతముగాక నష్ట మగుననుట] దీనిరహి=దీనిప్రకాశమునుగూర్చి, (కర్మప్రపంచనీయకము లేకయే కేసలద్వితీయమిఁద నాయర్థము వచ్చును. అందులకు, ఆ. 'అరుగు దెంచి యన్న యడుగులఁ గడు నార్త, నాద మడరఁ ద్రెల్లి నాఘఁ బనవి, యేడ్చు చున్న నల్ల యెల్లి యమ్ముద్దియఁ, దదవి కన్ను నీరు దుడిచి యతఁడు.' అని యుత్తరరామా యణమునందు సోమయాజీప్రయోగమును మఱికొన్నియుం గలవు.) పుణ్యమమ్ముట=పుణ్యము విక్రయముచేయుట, కప్పరంబు=కర్పూరమును, వెట్టి=ఇచ్చి; ఉప్పు=లవణమును, గొనుట=గ్రహించుటయే.

తా. ఈయనీర మగు శరీరముకొఱకుఁ దన పుణ్యమును వ్యయము సేయరాదని భావము,

వ. అనిన దనుజుం డిట్లనియె.

63

క. సంగీతఫలంబునఁ గో

సంగీ సగమైనఁ దయపాసఁగ నీవే మీఁ

ప్రింగినగ్రక్క న్వారధి

కొం గొఱతయె కొదయె విష్ణుకీర్తన కనినఁ.

64

టీ. గోసంగీ=ఓగోసంగీదాసరీ, (మారంగ దాసుఁడనుట) సంగీతఫలంబునఁ=నేటిగానఫలమందు, సగమైనఁ=అర్థభాగ మైనను, దయపాసఁగఁ=దయయొప్పు

నట్లుగా, ఈవే=ఇయ్యవే, (వ్యతిరేకార్థకముమీద నేకారమువచ్చిన సంపార్యవపరక్రియ) మీన్=మీనము, మింగిన=అహరించిన, గ్రుక్కన్=గ్రుక్కడునీటిచేత, వారిధికిన్=సముద్రమునకు, కొఱతయె=తక్కువగునా, విఘ్నే=రసకున్, కొదయె=నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుదకము దఱుగనియట్లు నీకు హరికీర్తన తఱుగ దనుట) అనిసన్=ఇట్లనఁగా.

శా. ఏలా నొంచె దదేయ మిట్లడిగి యెంతే బాస మేనం బలం

బో లీలావటు గీతకీర్తనఫలంబో నీయెడ న్మున్ను పా

తాళప్రశ్నలు మాని మేన్గొనుము బేతాళచ్చలోక్తిక్తి రుషం  
దూలింపం దలఁతేని \*పుట్టు మఱి నూతుల్లవ్వ బేతాళముల్.

టీ. అదేయము=ఇయ్యఁగూడనిదాని, ఇట్లుఅడిగి=ఈతీరినయ్యాచింది, ఏలానొంచె=ఏలనొప్పించెదవు, మున్ను=మున్ను, నీయెడన్=నీపట్ల, ఎంతే=ఎంతయును, బాస=నాప్రమాణము, మేనన్=పలంబో=దేహమందలిమాంసమౌ, లీ...బో=లీలావటు=మాయాబ్రహ్మచారియగు నామనునియొక్క, గీత=గానము నీయెడబడిన, కీర్తన=కీర్తనలయొక్క, ఫలంబో=ఫలమౌ, (మున్ను నేను శరీరమిచ్చెదనని ప్రమాణముఁ జేసితి నేకాని గానఫలమిచ్చెనని చేయలేదనుట) పాతాళప్రశ్నలు=అగాధప్రశ్నములను, (పాతాళముం దిష్టదేమున్నదని యడిగినట్లనుట) మాని=విడిచి, మేన్గొనుము=నాశరీరమును గ్రహియింపుము, బేతాళచ్చలోక్తిక్తి - బేతాళ=మీ బేతాళసంబంధియగు, చలోక్తిక్తి=దంభపుమాటచేత, యున్=రోషముచేత, (నాకు రోషముపుట్టించియునుట) తూలింపన్=తూలఁచేయుటకు, తలఁతేని=తలఁచినట్లాయెనా, మఱి=ఇంకను, నూతుల్=త్రవ్వన్=కూపములు త్రవ్వఁగా, (ఇంకి నిట్టి ప్రశ్నలు నేయఁగాననుట) బేతాళముల్=మఱికొన్ని బేతాళగ్రహములు, పుట్టును=ఉత్పత్తియగును, 'బావి త్రవ్వఁబోఁగా భూతము బయలుదేఱును' అన్న సామెత యర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాఁడు. మఱియును తూలింపం దలఁతేని బుద్ధిమఱి నూతుల్లవ్వనాతాళమున్. అని కొందఱు పాఠాంతరముగాఁ జెప్పి దానికిఁ బ్రాటిచెట్ల ప్రమాణమున బావులు ద్రవ్యవలయు ననియెడు బుద్ధివంటి దని యర్థము చేయుచురు.

తా. ఇంకఁ బాతాళప్రశ్నలు మాని, నేను జేసిన ప్రమాణప్రకారము నాశరీరమును భక్షింపుము, తడవుఁ జేసి నన్నలఁత పెట్టవలయునని తలంచి మఱియుఁ ద్రవ్యితివా మఱికొన్ని బేతాళములు వచ్చి నన్నుభక్షింపఁ గావున, మన మాటచొప్పున నీవే భక్షింపు మని చెప్పె నని భావము.

వ. అనిన సాలకటంకఁబేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కాశ్యేచ్ఛంగన్నీరు  
గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాభు

\* బుద్ధి మఱి నూతుల్ ద్రవ్య నాతాళమున్.

పులు గావలవదే? తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్ణురశ్రపు నద్వైతవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు చిరకాలసేవ సంతృప్తుండై నిజదేశికుం డగు పూర్ణాహ్వాయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ గృపాతరంగితుండై రంగేశధామ దామోదరనామ చామీకరగోపురం బెక్కి యుచ్చైస్సస్వ సంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన, దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీటి యే నొక్కరుండఁ చొరవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరివత్తు నకుఁ బరమపద మగవడుట మేలో? యని విత్తర్కించి నీవుచ్చరించుట గా నుచ్చరించితి నని తదభినందితుం డయ్యె, నతండ నిజఛాత్ర సత్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యంబు నమర్పించి వేడిన వల్లవీవల్ల పులకుఁ బరమ పదంబుఁ బ్రసాదించె, నతండ బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరంబున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి తీపోదవ సుందరజామాతృ నామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె, నతండ యిటమీఁద యాదవగిరిఁబెంకణంబు పాపండసంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చుతికి శతకోపసమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదంబున సంధాదివిషయ విద్వజ్జనంబుల నధోక్షజవిషయవాదభిక్ష వేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుధర గుహకుంఠ నృకంఠీరవంబు కుహనాత్రిదండిమై బ్రుసీ \*కుసుంభాంబరాంభకుండిక లొసంగ నంగీకృతాంతిమాశ్రముం డై ఫణిప కణభు గక్షపాద బాదరాయణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మఠ మహాసన మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి సంతేవాసులకుఁ దెలివి పఱుపం బరమహంసానుష్ఠాన పరకావ్యయై పదయుగ ప్రపన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవనంబులం బద్మాపద్మాక్షులు పల్లెర్లు దుడిచి †పాడెక్కభక్తి బోధించి భూతలంబుఁ బావనంబు నేయంగలవాఁడు, మఱియు హయ వదనపదారాధకుండై వేంకటేశుం డను నింకొక్క మనీషి మధు మథనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛవర్త

\* కుసుంభరాంభకుండిక. † పాడెక్క.

నంబునం దవంబు నేయం దనకు జరచ్చనన శాకదానంబు నగస్త్రా  
 ర్వీరుహంబునకు నిర్వాణం బౌసంగం గలం డిట్టి యేవ్యంబులు మదీ  
 య దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగుతైకాలిక  
 జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠేను మానసీయంబుగదా యంఁటేని యది జా  
 త్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లబ్ధంబు గాదు; నిషాది భవిష్య  
 దర్థంబులఁ జెప్పచున్నది, అదిశుచియే? కాశికంబు డబ్బగాటిగబ్బు  
 లుఁగు గౌళికనుంబెఱిపైఁడికంటి లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయో  
 జననూచకంబు లై యున్న యవి యవి తపస్సులే? యట్ల మావిజ్ఞా  
 నంబును నెల్లనిన, నాస్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధం  
 బులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం బది  
 నిమిత్తంబుగా నితైఱం గెఱుంగక భవోత్తరకంబుగాదు, గావునఁ  
 గలువ రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లబ్ధంబుగాదు, గాఁబట్టి  
 యివ్వీరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపికృతార్థం జేయుమని  
 పాదంబులవ్రాలి పాటం బాతికపాలేని యీవే యనిన, సతం డదియును  
 నీలేనన్న, బోని మ్హి ప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన  
 నిచ్చి ప్రపన్నుండగు నన్నవిపన్నుం జేయుమని లేవకున్నం, బరమ  
 దయాద్వందై, 'యట్ల కానిమ్ములే' మ్మని యతని లేవ నెత్తి, యత్త  
 నుప్రాప్తిప్రకారంబు నవి స్తరంబుగాఁ జెప్పమనిన నవధరింపు మని  
 యప్పొలదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె✓

66

టీ. అనివణ=ఇట్లనఁగా, \*సాలకటంకఁటేయుండు=సాలకటంకటా వంశముఁ  
 డగు నారాక్షసుఁడు, చాలన్ కటకటంబడి=మిక్కిలిదుఃఖించి, కాశ్యేచ్ఛ=ప్రయో  
 జనాభిలాష చేత, కన్నీరు, గ్రుమ్మకొని=అడఁచుకొని, కటకటా = అయ్యయ్యా,  
 తైటభారికిఁ=శీపతికి, అనుంగులగు=హితులగు, డింగరీలు=పెద్దలు, (సమర్థులనికొం  
 దఱు), దయాశువులు=కృపగలవారు, కావలవడే=కావలదా, కొల్లి=పూర్వమందు,  
 దర్శనప్రసర్తకుండై=మతనిర్వాహకుండై, వైయాసికంబులగు=వ్యాసప్రోక్తంబులగు,  
 నూత్రంబులు=జేదాంతనూత్రములు, వివరించి=వ్యాఖ్యానమొనరించి, వి...బు=వివర

\* ఈ సాలకటంకట హేతిప్రహేతు లను నాదిమ రాక్షసులలో నొకఁడైన  
 హేతికిఁ గుమారుఁ డగు విద్యుత్కేతునకు భార్యయును సుకేతుఁ డను రాక్షసునకుఁ  
 దల్లియు సంధ్య యనుదానికిఁ గూతురు నైనది.— ఈ కథ శ్రీమద్రామాయణోత్తర  
 కాండమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

శవు=నారాయణునియొక్క, అన్వేషితదైశ్చల్యంబు=విశిష్టదైశ్చల్యమును, ప్ర...డు-ప్రతి  
 స్థించిన=సిద్ధాంతముఁజేసినట్టి(మోక్షమువిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము జగత్కారణమనియు,  
 స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము కార్యమని యనుట), అక్షణాఖ్యయోగిండు=రా  
 మానుజాచార్యులనెడు యోగిశ్రేష్ఠుఁడు, (ఎంచెరుమానారులనుట), చిరకాలసేవక=  
 బహుకాలశుక్రాపచేత, సంతృప్తుండై, నిజ=తనయొక్క, దేశికుండు=అచార్యుఁడు,  
 అగు పూర్ణాహ్వయుండు=విన పెరియనంబిగా రనియెడు ద్రవిడ నామముగల పూర్ణా  
 చార్యులు, అనధికారులకుఁ=యోగ్యతలేనివారికి, ఈశుము అని=ఇయ్యకు మని, విధి  
 యుక్తముగాఁ=కాస్త్రోక్తపకారముగా, తనకుఁ, ప్రసాదించినక=అనుగ్రహిం  
 పఁగా, గీతాచరమార్గంబు=భగవద్గీతాచరమల్లోకార్థము, కృపాతరంగితుండై=కృపా=  
 దయచేత, తరంగితుండై=సంజాతతరంగములుగలవాడై, రం...బు-రంగేశ=శ్రీరంగ  
 నాయకులయొక్క, ధామ=కోవెలయందలి, దామోదరనామ=దామోదర మనుపేరు  
 గల, చామికర=స్వర్ణమయమగు, గోపురంబు, ఎక్కి, ఉచ్చైస్సస్వనంబునక=గంభీర  
 కంఠనాదముచేత, ఉచ్చరించి=పలికి, (తిరుమంత్రద్యయ చరమార్థములను గోపుర మెక్కి  
 చాటినాడనుట) గురుండు=తమయార్యులగుపూర్ణాహ్వయులు, అలిగినక=కోపింపఁ  
 గా, దేవా=స్వామి, దేవరయాజ్ఞమీటి=దేవరవారియాజ్ఞనుల్లంఘించి, ఏనొక్కరుండ=  
 నేనొక్కఁడనే, రౌరవంబునక=నరకమునందు, పడకుండుట=కూలకుండుట, మేలో=  
 మంచిదో, భాగవతపరిపత్తునకుఁ=భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు=మోక్ష  
 స్థానము, అగపడుట=లభించుట, మేలో=మంచిదో, అని=యిట్లని, వితర్కించి=తల  
 పోసి, నీవుచ్చరించుటగాఁ=మీరేయుపదేశించునట్లుగా, ఉచ్చరించితిని=అనిచెప్పితి  
 నని, తదభినందితుండయ్యెక=తత్=ఆ పెరియనంబి గారిచేత, అభినందితుండయ్యెక=  
 మెప్పించుకొనియెను, అతండ=ఆరామానుజగురుఁడే, ని...కుఁ=నిజ=తనయొక్క,  
 ఛాత్ర=శిష్యులయొక్క, 'ఛాత్రాంతేవాసినా శిష్యో' యని యమరము. సత్రంబుల  
 కుఁ = రామానుజకూటములకు, 'సత్రమాచ్చాదనేయజ్ఞే సదాదానేవనేపిచ' అని  
 విశ్వము. ప్రత్యహంబును=ప్రతిదినమును, కల్యంబునక= 'తేపడక నె, ప్రత్యూహో  
 హుక్కుం కల్య' అని యమరము. మూల్యంబు=వెలను, 'మూల్యంవస్తోఽపప్రక  
 యో' అని యమరము. ఒల్లక=ఇచ్చయింపక, గవ్యంబు=గోసంబంధియైనపాలు పె  
 రుఁగు నేయి, సమర్పించి, వేడినక=యాచింపఁగా, వల్లవీవల్లవులకుఁ = గోపికా  
 గోపకులకు, పరమపదంబుక, ప్రసాదించెక=కృపనొసఁగెను, అతండ= ఆ యుడ  
 యవరులే, బ...య్యక=బంధ=కర్మబంధములవలన, ముక్తుండయ్యెక= విడువఁ  
 బడినవాడైనను, అపతారాంతరంబునక=మఱియొక యవతారమందు, కాలాంతరం  
 బునక=మఱియొక కాలమందు, సం...లై-సంకుచిత=తక్కువపడిన, జ్ఞానులై=ఎఱుక  
 గలవారై, విషయపరుల=శబ్దాదివిషయాసక్తులు, అగునరులకుఁ = వినమానవులకు,  
 పరమమందలి=మోక్షమునందలి, తీపు=రుచి, ఒదవక=పుట్టునట్లుగా, సుం...నన్-

సుందరజామాత్యం=సుందరజామాత్యం డనియెడు, నామంబునన్=నామధేయముచేత,  
 అర్చిరాదిగతి=అర్చిరాదిమార్గగమనము, (ముక్తులగువారు సూర్యమండలమును భేదిం  
 చుకొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించెన్=తేటపఱచెను, అతండ=అ  
 యెంతెరుమానాచే, ఇటమీదన్=భవిష్యత్కాలమును, యాదవగిరిపెంకణంబు=  
 యాదవాచలప్రాంతము, (తిరునారాయణపురప్రాంతమునుట), పా...పాపండ =  
 వేదబాహ్యులచేతను, సంకులంబు=సంకరము, కావచ్చినన్, తచ్చ్యుతికిన్ - తత్=అ  
 పాపండులయొక్క, చ్యుతికిన్=నాశమునకు, శతకోపసమాఖ్యన్=శతకోపులను నామ  
 ధేయముచేత, సంభవించి=అవతారమెత్తి, నీరంధ్రవాదంబునన్ = ఎడతెగనిప్రసంగ  
 ముచేత, అం...లన్-అంధాగ్రదివిషయంబు=అంధగ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్వ  
 జనంబులన్=విద్వాంసులను, అ...క్షన్-అధోక్షజవిషయం=భగవద్విషయమగు, వా  
 ద=ప్రసంగమనియెడు, భిక్షన్=భిక్షును, వేడి=అడిగి,దిగ్విజయంబునసేసి=దిక్కులను  
 గెలిచి, గ...దున్ - గరుడకుధర=గరుడాచలముయొక్క, గుహయందున్, (అహో  
 బిలమునుట), అ...బు-అకుంత=అప్రతిహతుడైన, నృకంతీరనంబు=నరసింహస్వామి,  
 కుహనాత్రిదండిబంకపటసన్నానియై, బ్రు...లు-బ్రుసీ=జపాసనమును, 'వ్రతివా  
 మాసనం బ్రుసీ' అని యమరము. కుసుంభాంబరం=కౌషాయమును, అంభసకుండికలు=  
 కమండలువును, 'కాసుంభరాంభకుండికలు' అను పాఠమున రాంభమనగా వేణు  
 దండమని యర్థము; కడమగుగమము. ఒసంగన్ = ఇయ్యంగా, అం...దువి-అంగీ  
 కృతి = గ్రహింపఁబడిన, అంతిమం=కడపట్టదైన, అశ్రముండై = యత్యాశ్రమముగల  
 వాడై, ఘ...లు-ఘణిప = శేషునియొక్కయు, కిణభుక్ = కణాదునియొక్కయు,  
 అక్షపాద = గౌతమమునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసునియొక్కయు,  
 కపిల=కపిలునియొక్కయు, జైమిని=జైమినియొక్కయు, శాసనంబులు=విధులు,(వీరి  
 మతములనుట), మ...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బాసనమందలి,  
 మహీసురులు = బ్రాహ్మణులు, (పాచకులనుట.), మున్నగాన్ = మొదలుగా,  
 ఎంతేవాసిన్ = మిక్కిలిచక్కంగా, అంతేవాసులకున్ = శిష్యులకు, తెలివిపఱు  
 పన్=బోధించుటకై, ప...వృత్తి-పరమహంస=యతీశ్వరులయొక్క, అనుష్ఠాన=ఆచార  
 మునకు, పరకౌష్ఠవి=పరమానధియై, ప...లక్ - పదయుగ = తమపదద్వంద్వము  
 నకు, ప్రపన్న=ప్రపత్తిజేసినట్టి, భువన=లోకములయొక్క, ప్రపంచ=లోకమందలి,  
 పంచజన = నరులయొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషానరాః' అనియమరము.  
 హృదయం=మనస్సులనియెడు, భవనంబులన్=గృహములయందు, పద్మాపద్మాక్షులు=  
 శ్రీశ్రీపతులు, పల్లెయ్ల=కామక్రోధాదులనియెడు కంటకములను, తుడిచి=ఊడ్చివైచి,  
 పాడు=శూన్యములగువానిని, ఎక్క-౯=ప్రవేశింపగా, 'పాదెక్కను' అనిపాఠాం  
 తరము అట్లైన బాదుకొనగా ననియర్థము, భక్తిబోధించి=భక్తినుపదేశించి, భూతలం

బుక్ = భూప్రదేశమును, పావనంబునీయంగలవాఁడు = పవిత్రముఁజేయఁగలఁడు, మఱి  
 యు = ఇంకను, హయనదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క,  
 ఆరాధకుండై = పూజించెడువాఁడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశాపరనామముగల  
 వేదాంతదేశికుఁడనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మఱియొక్క విద్వాంసుఁడు, మ...బు -  
 మధుమధన = మధునూదనుఁడగు శ్రీపతియొక్క, మత = మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుఁడే పరతత్త్వమనియునుట) ప్రతిపాదకంబు, ప్రబంధశతంబు = నూఱుప్రబంధము  
 అను, రచించి = ఏర్పఱచి, శిలోంఛనర్తనంబునకొ = శిలోంఛనృత్తులచే జీవించుటచేతను,  
 (శిలోంఛను లనునవి ప్రత్యేకవృత్తు లనవలయును. శిల మనగా నియమగృహోపా  
 దానము; ఉంఛమనఁగా రాలిన నీవారాదులని గ్రహించునది.), తపంబునీయకొ = తప  
 న్నుచేయుచుండఁగా, తనకుకొ = అవేదాంత దేశికునకు, జ...బు - జరచ్ఛదన = ముదు  
 రాకులనియొడు, కాకదానంబునీయు, అగస్త్యోర్వీరహంబునకుకొ = అగిసెమానకి,  
 (ఇచ్చట నలక్కోర్వీరహంబునకని కొందఱును దానికి ముల్లుచ్చితచెట్టని చెప్పికొం  
 ద్రు) నిర్వాణంబు = పరమసుఖమును, ఒసంగంగలండు = కృపనీయఁగలఁడు, ఇట్టియే  
 ప్యంబులు = భవిష్యదర్థంబులు, మ...నకొ - మదీయ = నాసంబంధియగు, దివ్యబోధం  
 బునకొ = దివ్యజ్ఞానముచేత, ఎఱింగియుండుదుకొ = తెలిసికొనియుండును, ఏతాదృశంబు =  
 ఇటువంటిది, అగు, త్రై...మికొ - త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయ  
 సంబంధియగు, జ్ఞానంబు = తెలివియొక్క, కలిమికొ = ఉన్నిచేత, ఇమ్మేను = ఈ శరీ  
 రము, మాననీయంబుగదా = పూజ్యమేకదా, అంటేని = అంటినా, అది = అజ్ఞానము, జా  
 త్యంబుదక్కొకొ = జాతిప్రయుక్తముగాని, తపస్సత్యశమదమాది లభంబు - తపః = తప  
 మును, సత్య = నిక్తమును, (సత్యమనికొందఱు) శమ = మనోనిగ్రహమును, దమ =  
 బహిరింద్రియనిగ్రహమును, అది = మొదలగువానిచేత, లభంబు = పొందఁబడినది, కాదు,  
 నిషేది = ఎఱుకుది, భవిష్యదర్థంబులన్ = కాలకార్యములను, చెప్పచున్నది = వచించు  
 చున్నది, అది = అగ దైవేష్వరని, శుచియే = పవిత్రురాలా, (కాదనుట), కాశికంబు =  
 గూబయు, డబ్బుగాటి గబ్బులుగను, ఇవిపక్షివిశేషములు, గౌలి = బల్లి, కనుంఠెంటి,  
 పైఁడిగంటి, లోనగు = మొదలైన, తిర్యక్కులు = తిర్యగ్గుంతువులు, భా...లు - భావి  
 త్రయోజన = ముందటిపనులకు, నూచకంబులై = తెలియఁజేయునవియై, ఉన్నయవి =  
 ఉన్నవి, అవి = అకాశికాదులు, తపస్వలే = తపస్సంపన్నముల, మావిజ్ఞానంబును =  
 మావిజ్ఞానమును, అట్ల = అప్రకారమే, ఎట్లనినన్ = అదియేప్రకారమనఁగా, నాస్తిక్యం  
 బునలనన్ = నమ్మకములేకుండుటనలన, శాస్త్రంబులెడన్ = శాస్త్రములపట్ల, అధీతిబో  
 ధంబులు = చదువుటతెలియుటలు, తక్కిన్ = తప్ప, అ...లు - అచరణ = అచరించుట  
 యు, ప్రచారంబులు = అచరింపఁజేయుటలును, లేమిన్ = లేకుండుటచేత, ధర్మంబు,  
 దూరంబు = మాకులేదు, అదినిమిత్రంబుగాన్ = అదికారణముగా, ఇతైఱంగుఎఱంగక =

ఈమార్గముఁ దెలియక, భవోత్తరకంబు=సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావునన్=కాఁబట్టి, క...ని - కలువ=పాపముచేత, రహిత=విడువఁబడిన, కాయంబునంగాని=శరీరముచేతఁగాని, కల్యాణంబు=మోక్షశుభము, లబ్ధంబుగాదు=లభింపదు, కావునన్=కాఁబట్టి, ఇ...బు - ఇవివ్యరూప=ఈవికృతరూపముగల, విగ్రహంబు=నాశరీరమును, అనుగ్రహంబునన్=ప్రసాదముచేత, ఉడిపి=పోగొట్టి, కృతార్థున్ చేయుమని=ధన్యునిం జేయుమని, పాదంబులవ్రాలి=పాదాక్రాంతుఁడై, పాటన్=గానమందు, పాతిక పాలేని=పాదాంశమైనను, ఈవేయనినన్=ఇయ్యవేయనఁగా, అతండు=ఆదాసరి, అదియును=ఆపాతిక పాలైనను, ఈలేనన్నన్=ఇయ్యలేననఁగా, పోనిమ్ము=పోనీ, ఈప్రభాతసమయంబునన్=నేటిప్రాతఃకాలమందు, పా...నన్ - పాడిన=గానము నేసిన, చరమగీతంలైనన్=కడపటి పాటయైనను, ఇచ్చి=ఒసంగి, ప్రపన్నుండన్=శరణాగతుఁడను, ఆగునన్ను, అవిపన్నుండేయుమని=ఆపదలేనివానిఁగాఁజేయుమని, లేవకున్నన్=పాదములపైనుండిలేవకుండిన, ప...డువి - పరమదయా=ఉత్కృష్టదయచేత, ఆర్జుఁడై=చల్లనివాఁడై, అట్లకానిమ్ము, లెప్పుని, అతనిన్=ఆరాక్షసుని, లేవనెత్తి, అ...బున్ - అత్తను=ఆరాక్షసశరీరముయొక్క, ప్రాప్తి=వచ్చుటయొక్క, ప్రకారంబున్=రీతిని, సవిస్తరంబుగాన్, చెప్పమనినన్, అప్పొదిండి=ఆమాంసభక్షకుండగురాక్షసుఁడు, దుఃఖార్తుండు=దుఃఖపీడితుండు, అవిధరింపుమని, ఇట్లనియె.

\*

\*

\*

ఉ. ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకాయూరఁ గళల్పదునాల్గు నేర్చి పా  
కృండిమఁ జర్చగెల్తు ఘట + † శాసుల శ్రోతులఁ దప్ప వట్టుదుఁ  
ఖండల ముప్పి విప్పు గని + నవ్వుదు వెండి ప్రయోక్తల న్సుధీ  
మండలి గ్రాంథికత్వ మని + మానముసేయుదుఁ జల్పవాది నై. 67

టీ. చోళభూమిన్=చోళదేశమందు, ఒకయూరన్=ఒకగ్రామమందు, ఉండుదున్=నివసించును, కళల్=విద్యలు, పదునాల్గు=చతుర్దశసంఖ్యాకములగువాని, 'అంగానివేదా శ్చత్వాలో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మకాస్త్రం'చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశ' అనియును, అంగములాఱునుటకు, 'శిక్షా న్యాయకరణం కల్పానిరుక్తం జ్యోతిషం తథా, ఛంద శ్చేతి షడంగాని' అనియు ప్రమాణము. నేర్చి, ఘట శాసులఁ=తార్కికులను, (ఘటశాస్త్ర)లననుపాతమున నిడేయర్థము, వాక్చండిమ=వాక్ప్రచండత్వముయొక్క, చర్చఁ=ఆక్షేపముచేత, గెల్తుఁ=జయించును, శ్రోతులఁ=యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్పవట్టుదుఁ=స్థావరీత్యములుపట్టునును, వెండి=

\* \* \* ఇచ్చటఁ గొన్ని ప్రక్షిప్తపద్యములు గలవు. వానిని ఆశ్వాసాంతమునఁ గనందగు. † కాస్తూరి.



మతియును, ప్రయోక్తలక = పోడశకర్తాధికారలను, ఖం...ప్తి-ఖండల = ఖండకారికల యొక్క, ముష్టి = సంచికను, విప్లవ = విప్లవగా, కని = చూచి, నవ్వుదుక = పరిహాసించును, సు...ము - సుధీ = విద్వాంసులయొక్క, మండల = సమాహమయొక్క, గ్రాంథికత్వము = గ్రంథనిపుణతను, జల్పవాదినై = జయేచ్ఛచేత కథలను వాదించువాడనై, ఆవమానమునేయునును.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె నచ్చదువె పరబ్రహ్మంబై పెద్దలం జెనకి యోడియు సరియైతి ననియును సరిపోయి జయించితి ననియు నబద్ధంబులాడి చిల్లరప్రభువులం భ్రమియించుచుండి దీక్షితులం జూచి యియత్న వాడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి అప్పురంబున. 68

టీ. ఇన్నడవడిక = ఈనడకచేత, ప్రభిన్నగండంబు - ప్రభిన్న = మదముకాటుచున్న, గండంబు = చెక్కులుగల, అగు, వేదండంబునుంబోలె = ఏనుగువలె, మదాంధుండనై = మదముచేత మత్తుడనై, అ...భిక్ష - అల్పవిద్యా = కొంచెపువిద్యయొక్క, లభిక = ప్రాప్తిచేత, విడువక = మూటవిచ్చుటకును, ముడువక = మరలమూటగట్టుటకును, వేసరని = విసువని, వీసంబు = వీసముకొనులుకల, రెడ్డియుంబోలెక = రెడ్డివానివలెనే, అచ్చదువె = నాకు వచ్చియున్న యాచగువే, పరబ్రహ్మంబై, పెద్దలక = స్పృధులను, చెనకి = ప్రసంగమునకుఁ గదలించి, ఓడియు = అపజయముబొందియు, సరియైతిననియు = సమముగాఁ బ్రసంగించితిననియు, సరిపోయి = వారితో సరియై, జయించితి ననియుక = గెల్చితి ననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లరప్రభువులను, భ్రమియించుచుండి = భ్రమియింపఁజేయుచుండి, దీక్షితులంజూచి = ఆహితాగ్నులను గాంచి, ఇయత్న = యజ్ఞముఁ జేయవలయునను నిచ్చి, 'యష్ట మిచ్ఛా ఇయత్న' అని తృప్తి, పాడమి = అంకురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గోరినవాడనై, మధురకుం = మధురాపట్టణమునకు, పోయి, అప్పురంబునక = అమధురాపట్టణముందు.

సీ. బహివడ్డద్విజాన కల్పపుఁ బాచితం బిడి,  
పసిడికై తా వానిబంతిఁ గుడిచి  
కలసి వణిక్పూర్వోధలతోడఁ బుణ్యాహ,  
ముల బియ్యములకు నై \* మొత్తులాడి  
శశి రవి గ్రహ జపాన్నానాదికము లెల్ల,  
దొరలవాకిండ్ల కేదొద్ద యిచ్చి

\*పచ్చిట్టితో లృప్తి + చుచ్చుల మెట్లంది,  
 కొనఁ దాన యూరెల్లఁ + గుత్తవట్టి  
 తే. దర్బపోటులఁ దిని లేనితలుల మైత్తి)  
 నంటి పితృశేషము భుజించి + యదియు నెడల  
 నక్కవాడల నరకూళ్ళు + మెక్కి మీఁద  
 వీని శేఖర మొకతులాఁ ద్విజ్యము కొని.

69

టీ. బ...కుక్ - బహిషద్ద=వెలివేయఁబడిన, ద్విజానకుక్=విప్రునకు, అ...  
 బు - అల్పపు=కొంచెమయిన, పాచితంబు=ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇడి=పెట్టి, పనిఁ  
 డిక్త=ధనముకొఱుకు, తాన్=తాను, వానిబంతిన్=వాని పత్నియందు, కుడిచి =  
 భుజించి, ఐ...డన్ - వణిక్=కొమట్లయొక్క, పురోధలతోడన్=పురోహితులతో,  
 కలసి=చేరుకొని, పు...క్త - పుణ్యాహముల = కొమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల  
 యొక్క, బియ్యములకు=తండులముకొఱుకు, మొత్తులాడి=కలహించి, శ...లుఎల్లన్ -  
 శశి = చంద్రునియొక్కయు, రవి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహణముల  
 యందుఁ జేయునట్టి, జప=జపములు, స్నాన=స్నానములు, ఆదికములెల్లన్ = మొద  
 లగునవి యెల్ల, దొరలవాకిండ్లకే = ప్రభుద్వారములకే, దొడ్దయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి,  
 (దానములకొఱుక్త తాను జేసిన నవగ్రహజపము మొదలగునవి ధనికుల వాకిండ్లనే  
 ధారఁబోసె ననుట), ప...లు - పచ్చి=ఆర్ద్రమగు, ఇట్టితోలు=కృష్ణాజినమును, బట్టె  
 చుచ్చుల మెట్లు=ఎనుము మేఁక ఆపు వీని నిరుసలను, అందికొనన్=దానమువట్టుటకై,  
 తాన=తానే, ఊరెల్లన్=ఆపట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిట్టితోల్పట్టి  
 చిచ్చులనని పాఠాంతరము. అట్లయిన పచ్చి జగితోళ్ళం గ్రహించి కేసవికాల  
 ములయం దనియర్థము.), దర్బపోటులన్=నిమంత్రణములయందు, తిని=భక్షించి, లేని  
 తలులన్=ఆబ్రాహ్మణార్థములు లేని కాలములయందు, మైత్తిన్ = స్నేహముచేత,  
 అంటి=నేరి, పితృశేషము=తదైనపుఁగూడు, భుజించి=మెనవి, ఆదియున్ = ఆపితృ  
 శేషమును, ఎడలన్=దొరకకపోఁగా, అక్కవాడలన్=అమ్మలక్కల వీధులయందు,  
 అరకూళ్ళు=చాలిజాలని యర్ధాశనములను, మెక్కి=తిని, మీఁదన్=అనంతరమందు,  
 వీని=ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము=శిరోభూషణమగు, ఒక...ము-ఒక=ఒకటియైన,  
 తులా=తులాభారముయొక్క, త్త్విజ్యము = ఋత్విగ్భావము, (తులాభారదాన  
 మనుట), కొని=గ్రహించి.

తా. ఈపైనిచెప్పినవన్నియును బాపహేతువులు గాన నింద్యము లయిన  
 నర్థాతురత్వమును బట్టి యన్నియుం జేసె ననిభావము.

\* పచ్చిట్టితోల్పట్టి చిచ్చుల.

ఉ. ఇట్టొనఁగూర్చి వైశ్యునకు • నిచ్చి చన న్మఱి వుచ్చి చౌకము  
 లెట్టుచు వడ్డిలెక్క లటుఁపెట్టుచు ధారణవాసికై కొదల్  
 పెట్టుచు వాఁడు రేఁగి మఱిఁపెట్టుదుఁ బెట్ట ననంగ మిట్టఁ గూ  
 పెట్టుదు నిట్టు పోరఁ గనిఁపెట్టుక యొక్కరుఁ డుండి వెండియున్.70

టీ. ఇట్టు=ఈప్రకారము, ఒనఁగూర్చి=కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకుఁ=కోమటికి,  
 ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, చనఁ=మరల నూరికి బోవుటకై, మఱి=పిమ్మట, వుచ్చి=తీసికొని,  
 చౌకముఁ=ఉడ్డలు, (నాలుగేసి యనుట) పెట్టుచుఁ=ఇడుచు, వడ్డి లెక్కలు, అటు  
 పెట్టుచుఁ=ప్రకారము నేయుచును, ధారణవాసికై=వియ్యము మొదలగువాని ధర  
 వారడికై, కొదలెట్టుచుఁ=తక్కువలు నేయుచు, వాఁడు=ఆకోమటి, రేఁగి=చెల  
 రేఁగి, మఱి=పిమ్మటను, పెట్టుదుఁ బెట్టననంగఁ=ఇత్తునీయననిచెప్పఁగా, మిట్టన్=రచ్చ  
 మిట్టయందు, కూపెట్టుదును=కూఁతలుపెట్టుదును, ఇట్టుపోరఁ=ఇట్లు పోరుచుండఁ  
 గా, ఒక్కరుఁడు=ఒకమానిసి, కనిపెట్టుకయుండి=కొనుకొనియుండి, వెండియుఁ=  
 మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన వియ్యము  
 మొదలగు వాని ధర వారడికొఱకును జిల్లర వడ్డికొఱకును బీటలాడి రచ్చలలోఁ జెప్ప  
 కొను చుండఁగా నొక్క దొంగ కనిపెట్టుకొని యుండి నని భావము.

సీ. దెలివాడఁ బనిక్రొత్తఁమలకవా ల్గొని నూనె,  
 యిడి తంగెడాకుగఁబ్బెడు తహతహ  
 కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు,  
 టంగడిఁ దలయంటుకాడి దడవు  
 వంట వుట్టింటి కెప్పంటికంటెను బాలు,  
 పెరుగు నే గూర లంపెడుతెగువలు  
 సంబెళ విదలించి • తాంబూలదళ పూగ,  
 నివహంబుఁ జాలంగ • నించు నుబ్బు

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు నడింపు  
 బ్రాలు నాలికి మేలుచీరలు గొనియెడు  
 సంభ్రమంబును బెఱపాంథఁజనులఁ బయిన  
 మడుగు ప్రశంబులను మత్స్యీయాణ మెఱిఁగి.

71

టీ. దెలివాడఁ=చండాలవాటికయింను, పని=పనితరముగల, క్రొత్తమలక  
 వాల్=క్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=చెలచేసి, నూనెయిడి=నూనెఁబూసి, తంగెడాకు,

కట్టెడు=అపాదరక్షలకుఁగొనఁబట్టి, తహతహ=త్వరపాటును, కూర్చుంబు=కనుబొమల  
సందు, 'కూర్చున్నట్టి' భ్రువోద్భవము అని నిఘంటువు. గారిగించుకొని=తేరముఁ జేయిం  
చుకొని, సాగసునకుఁ గనుబొమలసందుమాత్రమే గారిగించుకొన ననుట, ఉష్ణతో  
యంపు=వేడినీర మైదు, అంగడిక=నుకొణమందు, తలయంటుకాడి = అభ్యంగము  
సమయముదైన, తలయంటుకాడు అనుపాదమున నభ్యంగముఁ జేసికొని తిరిగెడు, తడ  
వు=అలస్యమును, ఎంటపుట్టి=ఎంటఁజేసిపెట్టెడు పెద్దమ్మయొక్క, ఇంటికొక=గృహ  
మునకు, ఎప్పటికంటెను=పూర్వముకంటెను, పాలు పెరుగు నేగూరలు=సాలును,  
పెరుగును, నేయిని, కాఖములును, అంపెడు=పంపునట్టి, తెగువలు=బౌదార్యములను,  
సంబెళ=వక్కానుపెట్టె, విదలించి=విప్పి, తాంబూలదళ=తమ్మలపాకులయొక్క,  
పూగ=పోకలయొక్క, చివహంబుక=సమాహమును, చాలంగక=చాలునట్లు, నిం  
చు=నిండించునట్టి, ఉబ్బు=ఉత్సాహమును, బ్రహ్మచారి=?మ్యునియొక్క, భుజంబు  
=మాపుననున్న, మాత్రకుక=అసిమికి, సడింపుఁబ్రాలు=దంపుడువియ్యమును, అలి  
కొక=భార్యకుఁగాను, మేలుచీరలు=మంచిమంచికొకలను, కొనియెడు=గ్రహించెడి,  
సంభ్రమంబు=చిడిముడిపాటును, పెఱ=ఇతరులగు, పాంథజనులక = మార్గస్థులను,  
పయనమడుగు=ప్రయాణ మెప్పుడనియడిగెడు, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్స్య  
యాణము=నాపయనము, ఎఱిగి=తెలిసికొని.

తా. పైనిచెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహము గాఁగా దొంగ లెస్సఁగా  
తెలిసికొన్నాఁడని భావము.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱ

నల్లెటవుం గట్టఁ బనిచి + యందఱ క్రియఁ దాఁ

ది త్తొకటియుఁ గొని తే మఱి

యత్తర ముత్తర ముటంచు + నొక ప్రాద్దుకడక.

72

టీ. హత్తుకొని=వెంటించికొని, ఒక్కకొందఱక=మఱికొందఱక, అల్లెట  
వుక=అమార్గమును, కట్టఁబనిచి=అఱికట్టఁబనిపి, అందఱక్రియఁ=అందఱవలెనే,  
తాక=అదొంగ, తిత్తి=సంచి, ఒక్కటియుఁ గొనితేక=ఒక్కటి తీసికొనిరాఁగా,  
మఱి=అనంతరమందు, ఉత్తరముత్తరముటంచు=పోవలసిననుత్తరదిశయని, ఒకప్రా  
ద్దుకడక=ఒకప్రాద్దువేళను. 'తిత్తియొకటికొని' అనుట సాధువు.

తే లేచి పోవంగఁ దత్తఱ + మేచి తోడి

వారు సస నేను ముడిమోపువటున కెత్తి

పోవ వాఁ డిందు రండని + త్రోవ యడవిఁ

బెట్టి యొకవాఁగు డిగ నీల వెట్టుటయును.

73

టీ. లేచిపోవంగ = లేచిపోవుచుండగా, తత్తఱమేచి = త్వర పాటలికయించి, తోడివారుచనక = తోడిమార్గస్థులుపోగా, నేను, మడిమోపు = చూడబరువు, వటునకత్తి = బ్రహ్మచారికత్తి, పోవక = పోవుచుండగా, వాడు = అచోరుడు, ఇందురండని = ఇటురండనుడు, త్రోవ = మార్గమును, అడవిచెట్టి = అడవిలోచెట్టి, ఒక వాగు డిగన్ = ఒక వంక డిగగానే, ఈలవెట్టుటయును = ఈలవేయగానే, (జార చోరు లీలవెట్టుట వారిసంజ్ఞ).

క. అఱచేతివ్రాలు గనున

త్తటి బడె నొకయంపకట్టె • దానికి నిలువం

బిటుబిటున తాలు వడెం

దెఱపియు గనలేమి సాతు • దిరుగుడువడియెన్.

74

టీ. అఱచేతివ్రాలు = అఱచేతిగీతలు, కనున త్తటిక = చూచెడుకాలమందు, (అరుణోదయకాల మనుట.), ఒకయంపకట్టె = అంపకోల, పడెన్ = వ్రాలెను, దానికి = అయంపకట్టుకు, నిలువెన్ = మార్గమునడువక నిలువగా, బిటుబిటున = బిటుసు బిటుసుగా, తాలువడెన్ = సామానములుపడెను, సాతు = పథిక సమూహము, తెఱపియున్ = పోవుటకుసంధును, కనలేమిన్ = తెలియలేకుండుటచేతను, తిరుగుడువడియెన్ = కలగుండునడెను.

మహాస్వర్గర.

కవిసె న్నల్పాంతజంతుంగనన భృశ బుభుక్షాత్వర త్ర్యక్ష పార్శ్వ  
ప్లవమా నోత్పాతభూతప్రకర పటిమ హాలాహల స్ఫర్ధి హేతి  
చ్చవిరే ఖానేక రాహూచ్చలిత రవులు రక్షశ్చమూ జత్పులింద  
ప్లవబృందంబు ల్వని న్నల్లడ బాడుపాడుమన్వల్కులు న్మల్కులు

[ప్ర.

టీ. కల్పాంత = ప్రళయకాలమందు, 'క్షయనకల్పాంతశత్రవీ' అనియమరము. జంతు = ప్రాణులయొక్క, గ్రసన = భక్షణమందు, భృశ = మిక్కిలియగు, బుభుక్షా = ఆకలియొక్క, 'భోక్త మిచ్చా బుభుక్షా' త్వర = వేగముగలిగిన, త్ర్యక్ష = ఫాలాక్షునియొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, ప్లవమాన = పరువులేత్తుచున్న, ఉత్పాత = భయంకరములైన యుల్కానులతో గూడిన, భూత = భూతములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యమునంటి సామర్థ్యముతో, హాలాహల = కాలకూటముతోడ, స్ఫర్ధి = కలహించెడు, హేతి = ఆయుధములయొక్క, చవి = కంటులయొక్క, రేఖా = పట్టులనియెడు, అనేక = పెక్కులైన, రాహు = రాహుగ్రహములచేత, ఉచ్చలిత = చలింపజేయబడిన, రవులు = సూర్యుడు గలిగిన ట్టి, రక్షశ్చమూ = రాక్షససేనను, జిత్ = జయించుచున్న, పులింద = కిరాతకులయొ

క్మయః, ప్లవ=చండాలరయైక్మయః, బృందంబుల్ = గమాహములు, వనిక్ = అడవియందు, నల్లడక్ = నాల్గదిక్కులయందు, పాడుపాడుమక్ = పాడు పాడు మని యెడు, (ఇది యాప్రేడిత ప్రార్థనార్థకము.), పల్కులుక్ = మాటలును, ముల్కులుక్ = బాణములును, రాక్ = రాగా, కవినక్ = చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలమగును సూరెల బాణులెంచుచున్న మహాధూతములవలెఁ బటిమ గలిగి యనేక రాచువుల నెడు బుద్ధిచేత సూర్యుఁడు భయంపడునట్టి యాయుధ కాంతులు కాలకూటమును మీఱుచుండఁగా ననేక కిరాతకులును జండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాడితూపు లేయుచుఁ బొడుపాడు మని పల్కుచు నలుదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొని రని భావము.

వ. ఇట్లు చెట్లు వెడలి నిండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విఱుగంబడు నెడ. 76

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెట్లువెడలి = అడవిలోనుండివెడలివచ్చి, నిండ్లు= భనువులను, వంచుకొని=ఎక్కువెట్టివంచి, ముంచుకొనుచున్న, అన్నల్లప్రజా = అనల్లనిప్రజను, చూచి, హల్లకల్లోలంబై=పెద్దరంతై, విఱుగంబడునెడక్ = విఠిగిపోవునప్పుడు

నీ. పనలేదు నిలరోయి • పాతకులారా రని,

దేవాయుధంబులు • టూవువారు

పైఁడిబాసముఁ జెట్ల • బడవైచి దుడ్డుపె,

ట్లకుఁ బాటుచునె యొల • లైవ్వుచువారు

బరువు డించి కటారిఁపరుఁజించి నిల్పి యిం,

దెందు వచ్చెద రని • యెదురువారు

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ,

బస్తని దయపుట్టఁ • బలుకువారు

తే. కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ • దొలఁగుఁ డొకటి

యాఁడుదానిఁ జేనంటకుఁ • డనుచుఁ బెద్ద

తనము నభిమానమును దెంపు • గనఁగఁ బలికి

నిలిపి దోఁపిచ్చువారు నై • తొలఁగి రవుడు. 77

టీ. పనలేదు=పలుమంది లేరు, (దొంగలుగొంచెమనుట), పాతకులారా = ద్రోహులార, నిలరోయి=నిలుపుఁడోయి, అని, దేవాయుధంబులు=పాపాణములు దుంటకట్టెలును, (ఇక్కడ దేవభద్రమునకు యజ్ఞ మని యర్థము చేసి దాని యాయుధములు

దారుమయములుగాను బాహుమయములుగా నుండును గనుక తాలును గుంటకట్టెను ననుచును.), టూవువారు=విసరువారును, పైడిబాసముక్=బంగారు మొదలగునది, (పైడిబాస మనునది నానుడుమాట), చెట్లన్=వృక్షములయందు, పడవై చి=పాతవై చి, గుడ్డుపెట్లకుక్=గుడ్డుకట్టలపెట్టలకు, పాటుచునె=పరుచుచునీ, ఒలెల్=నస్త్రములను, వైచువారు=పాతవేయువారును, బరువు=తామెత్తుకొన్న బరువును, డించి=దిగువదిం చి, కటారిపరుఁజించి=కటారియమర్చుకొని, నిల్చి, ఇం చెందుపెచ్చెదరని, ఎదురువారు=ఎది రించెడువారును, నస్త్రంబుఁగొండు=ఈపట్టును దీసికొనుఁడు, ఇది=ఈమాట, దేవరయో యి=దేవతయోయి, చన్నక్=ఇదిపోయినట్లాయెనా, పస్తు=ఉపవాసముండవలసివచ్చు ను, అని, దయపుట్టక్=దయగలుగునట్లు, పలుకువారు=మాటలాడెడువారును, మామూఁ కక్=మాగుంపునందు, కల = కలిగినవస్తువులు, ఇప్పింతుక్ = ఈజేసెదను, తొలఁ గుఁడు=తొలఁగిపోండు, ఒకటి=ఒకటివినుఁడు, అఁడుదానిన్=స్త్రీని, చేనంటకుఁడు= చేరి దాఁకివలదు, అనుచుక్=ఇట్లని, పెద్దతనముక్ = (అగుంపులొక దమకుఁగల యధికార మనుట) అభిమానమును, (స్త్రీలయెడలఁగల పరువనుట), తెంపు=తెగుని, (నాములు వోయినఁ బోవుఁగాక స్త్రీలను దాఁకకున్న మంచి దని తలంచుట), కనఁ గక్=తెలియునట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపును నిలువజేసి, దోపిచ్చువారునై= చూచినొసఁగువారై, తొలఁగిరి=విముఖులైరి, ఆపుడు.

సీ. తొడువంటివాఁడు సాన్దోవఁ బోవక యెదు,

ర్పడువాండ్రఁ దొడిఁబడఁ + బదరి పొడిచి

పినుఁ గీక పెనఁగినఁ + బెద్ద నొంపక యెట్లు,

బాటించి చేఁ గలఁపాటి \*నాచి

యాయితంబై చించుఁకరిగెడువాఁ డేటు,

లవి మీఱి చన్న వెళ్దపులు టుడిగి

పొదవు చే లేకయ + పుటపుటయును నైన,

వాని శోధింప సావ్వలికిఁ బనిచి

తే. పొదలఁ దూఱిన సీపెచాపుల వెడల్పి

గట్టుబట్టలు గొని ప్రాతఁబట్ట దయను

గోచులకు నిచ్చి గనవరాకులు నిగిడ్చి

చెప్పటట్టలు శోధించి + సిగలు విప్పి.

టీ. తొడువింటివాడు=అంబుదొడిగిన విల్లుగలవాడు, చన్ద్రోనక=పోయెడు త్రోవను, పోవక=ఏగక, ఎచుర్వడువాండ్రక = ఎచురైనవారిని, తొడిబడక = తొట్రుపడునట్లు, పదరి=హుంకరించి, పొడిచి, పినుగు=పీనుగు, (లోభియనుట.), ఈక=ఈనసామియ్యక, పెనగినక=పెనగులాడగా, పెద్ద=మెండుగాను, నొంపక= నొప్పింపక, ఎఱ్ఱబాటించి=నెత్తురుగాఱబొడిచి, చేగలపాటి=చేతనున్న మాత్రము సాము, వాచి=అపహరించి, అయితంబై = అయత్తపడినవాడై, చించుక=గుంపును చించుకొని, అరిగెడువాడు=పోవునట్టివాడు, అవియేటులు=అదొంగల ప్రహరము లను, మీఠి=అతిక్రమించి, చన్నక = పోయినను, వెకదవులుట = వెంబడించుట, ఉడిగి=మాని, (మార్గస్థుఁ డెవ్వందేని గుంపుఁ జించుకొనిపోగా దొంగలు వానిఁ దఱుమ రనుట.), పొదవు=ద్రవ్యము, చేలేకయ=చేతలేకయే, పుటపుటయునునైన వానిక=బలిసిలావైనవాని, శోధింపక= వానిదాఁపున సాములుచూచుటకు, అవ్వలి కిక=అపలికి, పనిచి=పంపి, (బలముగలవాడు గుంపులోనున్న వాని నవ్వలికి దొంగలు పంపిరనుట), పొదలఁదూతినక=కొందఱు పొదలోఁదూఱగా, ఈటెచాపులక= అపొదలమీదికిఁ బొడిచెదమని ఈటెలు చాచుటలచేత, వెడల్చి = వారిని బయలికి రప్పించి, కట్టుబట్టులు=కట్టుకొన్న వస్త్రములు నైతము, కొని=గ్రహించి, ప్రాతఃకట్ట= జీర్ణవస్త్రమును, దయను=దయచేత, గోచులకుక=కాపినములకుఁగా, ఇచ్చి=బసగి, గనపరాకులు=గన్నే రాకులపంటియ్యులయలుగులను, నిగుడ్చి=లోపలదూర్చి, చెప్ప టట్టులు=పొదరక్షలయట్టులు, శోధించి=వెదకి, సిగలు=జాట్లు, విప్పి, (మార్గస్థులు చెప్పటట్టుల సంచలను సిగలయంగును సాములు దాచియున్నారని దొంగలు వాని నెల్ల శోధించి రనుట).

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబు నర్థంబు లపహరించు సంకులంబున. 79

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు=చోరులు, 'ప్రతిశోధిపరాస్కంధి పాటచ్చరమలిప్లుచా' అని యమరము. పెచ్చువెరిగి = చెలరేగి, విచ్చలవిడిక= స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చావచంబులగు=అనేకవిధములగు, 'ఉచ్చావచం నైకభేద' మ్మని యమరము. సార్థంబు=బాటసారులయొక్క, అర్థంబులు=ధనములు, అపహరించు= దోచుకొనెడు, సంకులంబునక=సందడియంచు.

సీ. కటినుండి చనుమర గడిగాఁగ బిగియించి,

కట్టిన నిడు నీలికాసె మెఱయ

బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుట్టి,

గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ



బూది బ్రంగిన మొగంబున వడిగట్టు మై,  
 నపుమైల ప్రాజాదు \* నాఁజెలంగఁ  
 జటివ్రేలి పూనపై \* ఘటియిల్లు వెడఁబట్టు,  
 చిమ్ముల సురియ డా \* ల్ముమ్మరముగ  
 తే. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టుకుండువాఁడు  
 దప్పిపో నన్ను డబ్బాటు \* దాఁబాడగని  
 యట్టివేళఁ గాకశ్మశ్రు \* వనెడు నొకప్ర  
 చండ చండాల చోరభటుండు దఱిమి.

80

టీ. కటినుండి=పిఱుందుదగ్గఱనుండి, చనుమర=తోమ్మ, గడిగాఁగ=చాద్దుగా,  
 బిగియించి=బిగించి, కట్టిన, నిడు=పొడువైన, నీలికాసె=నీలదట్టి, మెఱుఱుక=ప్రకా  
 శింపఁగా, పిల్లిగడ్డము=పిల్లిగడ్డమును, మించక=అతిశయించునట్లు, పెరిగి, మీసలు=  
 మీసాలు, కుక్షిగోళంబుమీఁదక=గుండ్రని కడుపుమీఁద, ఉయ్యాల లూఁగక=  
 దోలాయమానములగుచుండఁగా, బూదిక=తానుబూసికొన్న బూదిదచేత, బ్రంగిన=  
 కప్పఁబడిన, మొగంబునక=ముఖమందు, వడిగట్టు=వడియఁగట్టిన, మైనపుమైల=మ  
 ఘాచిప్పమాలిన్యము, ప్రాజాదునాక=ప్రాతఁచాదుచుక్కయనునట్లు, చెలం  
 గక=ఓప్పఁగా, (వడియఁగట్టిన మైనపుమైలను జాఁదుచుక్కవలెఁబెట్టుకొన్నాఁడ  
 నుట), చిటివ్రేలి=కనిప్పికొంగులియొక్క, పూనపైక=గనుపుమీఁద, ఘటియిల్లు=  
 సంగతమైన, వెడఁబట్టు=దనీలిగాఁబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల = విసరుటలుగల, సురి  
 య=సురకత్తియొక్క, డాల్=కొంతి, ముమ్మరముగక=అతిశయిల్లఁగా, ఊరనుం  
 డియు=నేనువెడలినగ్రామముననుండియును, కనుపెట్టుకుండువాఁడు=వేచియున్నవా  
 డు, తప్పిపోక=తప్పించికొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు=అదాటున, (చాతాత్కార  
 ముగా ననుట), తాక=అమొదలిపోరుడు, పాడగని=గుఱుతుఁజూచి, అట్టివేళక=  
 అసమయమందు, కాకశ్మశ్రువనెడు = కాకశ్మశ్రువనుపేరుగల, ఒక=ఒక్కఁడైన,  
 ప్రచండ=మిక్కిలియద్దండుఁడైన, చండాల=మాలఁడైన, చోర=దొంగయగు, భ  
 టుండు=బంటు, తఱిమి=వెంటడించి.

చ. కవ వటు డించి యేగునుకఁ \* గా సురై గొంకులఁ దార్చి కూలుడు  
 న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు \* నిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లిరాఁ  
 దివిచి పెనంగ వల్లువముఁ \* ద్రెంచి యనంతుని గంట్ల కూనపుం  
 జెవులుగ గాదఁ గట్టు గసెచేరుల టెక్కియు దోవునొల్చి పో.

టీ. కవ=నాకు జతయగు, ఎటుక=బ్రహ్మచారిని, డింది=డిగ్గిదిచి, ఏక=నేను, గునుకఁగాక=గునుకుపరుగైత్రఁగా, (తప్పించుకొనిపోవఁగాననుట), మరక=నానికత్తిని, కొంతులక=నాజానుసంధులయందు, తార్చి=అంట్రచేసి, (కొంతులఁగూర్చి యనికొందఱుండు), కూలుడుక=క్రిందఁబడఁగానే, నివిడిన=నిగిడినట్టి, (పైకు వికినట్టియనుట), బొజ్జపెక=ప్రేరేడుకడుపుమీఁద, మిగులు=వ్యాపించియున్న, (ముల్లయున్నదని తెలియునట్లుబుచ్చుకొనియున్నదనుట), నిద్దపు=స్నిగ్ధమగు, దోవతి=దోవతియొక్క, దట్టి=కట్టును, దొల్లిరాక=జాతీవచ్చునట్లు, తివిచి=ఈడ్చి, పెసంగక=నేను బెనఁగులాడఁగా, వల్లునము=విరహాలములై, త్రెంచి=తెగఁగోసికొని, అనంతుని గంటుకుక=కుట్టుపోఁగులకుఁ బైగానున్న గణుపులవఱకు, (నాగుఁబడిగపోఁగులుగల బొందలవఱకనియునుఁజెప్పవచ్చును.), ఊనపుక=తెగిపోయినట్టి, చెవులుగక=చెవులుగలుగునట్లుగా, (చెవులు దెగునట్లుగాబోఁగులుఁ దెప్పినాడనుట.), గొదక=తాలుపులక్రిందుగా, కట్టు=కట్టుకొనియున్న, క నెచేరుల=బొంచెచేరులగల, పెక్కియొక=కుళ్లాయు, దోఁపునొల్చి=దోచుకొని, పోక=పోవుచుండఁగా.

క. నోరినని నుండ కే నో

రోరి యకట మా సమీపః పూరనె మనియుం

దూరము వోయితివే సో

మ్రోరితిని నీకు దక్కునే కానీరా.

82

టీ. నోరిసంక=నోటికనిచేత, ఊండక=ఊరకుండక, ఏను=నేను, ఒరోరి, (ఇది నీచసంబుద్ధి), అకట=అయ్యో, మా=మాయొక్క, సమీపపు=దాఁపుననున్న, ఊరనే=గ్రామమందే, (తములపాకు మొదలగు పదములకువలె పుగాగమము), మనియుక=బ్రదికియుండియు, దూరమువోయితివే=దూరమేఁగితివా, సాము=ఈధనము, ఏరితిని=ఏవిధముచేతనైనను, నీకుదక్కునే=నీకు నిల్చియుండునా, కానీరా=కాని మృరా.

తే. అనిన నలఁతిగఁ గోల్పోక • యతఁడు రెడ్డి

రాజుఁ గను నని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిడి

యంత పరియును బైప్రజ • కలికి పాటి

పోవ నాఁడును వెడపోట్లు • వొడిచి చనియె.

83

టీ. అనినక=ఇట్లనఁగా, అలఁతిగక=కొంచెముగా, గోల్పోక=నశింపక, అతఁడు=అయన, రెడ్డి=పట్టును, అనఁగా గ్రామాధికారిని, రాజుక=ప్రభువును, కనునని=చూచునని, కొదయుక=కొఱఁతయును, తీర్పంగక=తీర్చుటకై, (చంపుటకై యనుట.), మగిడి=మరలివచ్చి, అంత=సమస్తమైన, పరియును=తనతోడిగుంపును,

పైప్రజకుఁ = పైఁగావచ్చెడువారికి, అలికి = భయపడి, పాటిపోవన్ = పరునెత్తఁగా, వాఁ  
డును = అకాకశ్శ్రుతుండును, పెడపోట్లు = తప్పుపోట్లు, పొడిచి, చనియెక = పోయెను.

ఉ. అంతటఁ బొంత బెద్దపునఁ నం దరుడెంచు పిఱిందిమంది మ  
త్కొంత సహోదరుండును నొకం డరుడెంచుచు సాతు వడ్డ వృ  
త్తాంత మెఱింగి నన్నరసి \* తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి  
శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేఁగుచోక.

టీ. అంతటన్ = తదనంతరము, పొంతన్ = సమీపమందు, పెద్దపునందున్ =  
రాజమార్గమందు, అరుడెంచు = వచ్చుచున్న, పిఱిందిమందిన్ = వెనుకటిప్రజయందు,  
మత్కొంత సహోదరుండును = నాభార్యతోడఁబుట్టినవాఁడును, ఒకండు = ఒకపురు  
షుండు, అరుడెంచుచున్ = వచ్చుచును, సాతు = సార్థము, (పథికసమాహమనుట.),  
పడ్డ = పొందిన, పృత్తాంతము = వార్తను, ఎఱింగి = తెలిసి, నన్నరసి = నన్ను విచారించి,  
తాక = తాను, కని = చూచి, అర్తిన్ = దుఃఖముచేత, తానొకండును = నామఱది  
యొక్కఁడే, అతిశ్రాంతునిక = మిక్కిలిబడలియున్న, నన్ను, కావటక = కావటిబుట్ట  
యందు, మోచుక = మోచికొని, దిసంతులుగొట్టుచు = నానేరములు పరిహాసముగా  
నెన్నుచు, (మఱదిగావున దుఃఖమందును దన యవివేకమునకుఁ బరిహసించె ననుట.),  
ఏఁగుచోక = పోవుచుండఁగా.

తా. అంతట సమీపమందలి పెద్దబాటను వచ్చెడు కొంతమందిలోఁ గలిసి తన  
యిల్లాలి తోఁబుట్టినవాఁడు వచ్చుచుండి త్రోవను దోఁపు వడిన ప్రజవార్త విని తన్ను  
విచారించి వచ్చి చూచి ఒకచి మిగులఁ బడలియున్న తన్నుఁ గావటిలో నుంచికొని  
తానొక్కండును మోచికొనుచుఁ దన్ను నేరము లెన్నుచుఁ బోయె నని భావము.

నీ. కొంగవా ల్నలుకు లంఁగుభులఁ బట్టుక జబ్బు,  
లంటఁ గుట్టిడ వెజ్జ \* నరయువారు  
తలఁ బడ్డగుదియదెబ్బలఁ బాఁత మసి యిడి,  
యంబలి గం జిండ్ల \* నడుగువారు  
తమనేగి జెప్ప లో \* దయమీఱ విని చీరఁ,  
జం చిచ్చువారి దీవించువారు  
నొలబడ్డ నెపమునఁ \* గలలేని సిరి జెప్పి,  
చుట్టలపై దాడి \* వెట్టువారు  
తే. నైన పాంథులచేతఁ గ్రంఁదైన యూళ్ల  
బాడగా నిటఁ దెచ్చి యిన్నీడ డించి

పాటు నీ రానఁ బోవ నొవ్వారి మగిడి

వచ్చునాలోన నీ రూపు • వచ్చె నాకు.

85

టీ. కొంగవార=కొంగవారుగావంకలైన, నలుగులు=గాయములు, (కొంగవారనఁగా మాలవాని చేతి కత్తి. కం. 'సురియాళు చేతికత్తికి, నరులందఱు పేరువెట్టి నారు ధరిత్రి, స్మరి కొంగవారనంగను, దిరుమల్పవై నుండు దేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్య నామార్థకోశమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది; కాన, నట్లైనఁ గొంగవార=అకత్తిచేతనైన, నలుగులు=గాయములని చెప్పవచ్చును.) అంగుళులక=వేళ్లచేత, పట్టుక=బిగఁబట్టుకొని, బబ్బలను=తుంటును, అంటక=కదిసికొనునట్లు, కుట్టిడక=కుట్టుటకై, వెజ్జన్=వైద్యుని, ఆరయువారు=వెడకకువారును, తలక=శిరమునందు, పడ్డ=పడినట్టి, గుదియ=చుడ్డుకట్టలయొక్క, చెబ్బలక=గాయములయందు, పారతమసియిడి=గుడ్డకొల్పిన మసియదిమి, అంబలి, గంజి, ఇండ్లక=ఇంటింటును, అడుగువారు=యాచించువారును, తమనేగి=తమకుఁగలిగినకీడును, చెప్పక=తెలియజేయఁగా, లోన్=అంతఃకరణమందు, దయ=కృప, మిఱక=అతిశయించునట్లు, విని=అకర్ణించి, చీరన్=వస్త్రమును, చించిచ్చువారిన్=చించియొసంగెడువారిని, (చించిచ్చు, 'చించియచ్చు' క్రౌర్ధృత్తునకుసంధి.) దీవించువారు=అశీర్వాదింపెడివారును, ఒలఁబడ్డ=ఒలువఁబడిన, (దొంగల చేత దోఁపుడు పోవుటయగుట. ఇందులకు స్త్రీపర్వమునందు, జలధరవృత్తము. 'గాసిగ నీడ్చి వల్వ లాలఁగా నలుకన్' అనిప్రయోగముగలదు), నెపమునన్=వ్యాజముచేత, కల=కలిగినట్టియు, లేని=లేనట్టియు, సిరిన్=తమసంపదను, చెప్పి, చుట్టలపైన్=బంధువులమీఁద, దాడిఁబెట్టువారు=నండువెడలెడువారును, (తాము దోఁపుడుపోయిన సాకు చేతఁ గొంచెము వోయినను గొప్పగాఁ జెప్పకొనుచుఁ జుట్టల యిండ్లమీఁదికి భోజన వస్త్రాదులకుఁ బోయి రనుట), ఐన=ఈరీతి గలిగిన, పాంథులచేతన్=దోచఁబడినమార్గములచేత, క్రందెన=సందడిగల, ఊళ్లబాడగాన్=గ్రామములమీఁదుగా, ఇటఁచెచ్చి=నామఱిది నన్నిక్కడికిఁచెచ్చి, ఇన్నీడడించి=ఈమట్టిచెట్టునీడను గావడి దించి, పాటు=ప్రవహించెడు, నీరు=ఉదకమును, అనఁబోవక=పానమునీయఁబోఁగా, నొవ్వారి=నొప్పిఘనమై, మగిడివచ్చునాలోనకా = తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈ రూపు=ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము, నాకు, వచ్చెను.

వ. కయ్యంబునఁ బాటుఁబాటుఁ గాయంబు నేసి వెటవేకిఁగొలిపిన కాక శ్మశ్రునామధేయచండాలుక రాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁగనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగెఁ గై శికిగాన ఫలదానంబున దీని మానుప వే? అనిన నతం డేను ఫలంబెఱుంగ, ఫలంబు పరమేశ

ముఖోల్లాసంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు  
ఫలపరిమాణ గణన ప్రవన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట  
ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొ మృనవెఱుతు భగవంతుండ  
రక్షించు నూఱడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరనయుండ నతండు.

టీ. కయ్యంబునన్ = మున్ను చోరులకును బధికులకును గలిగిన జగడమునందు,  
పాఱఁబాఱన్ = మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు = నాశరీరమును, గాయంబుసేసి =  
రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱవేఱి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలుగఁజేసిన, కాకశ్మశ్రు  
నామధేయ చండాలు = కాకశ్మశ్రుడనుపేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు =  
భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టినట్లుండన్ = ప్రత్యక్షముగాఁ బొడఁగట్టినట్లుం  
డఁగా, కడఁగనుటకొ = పంచత్యమును బొందుటచేత, ఇట్టికరాళవేషంబు = ఈ  
విధమైన భీభత్సరూపము, కలిగెకొ = నాకు సంభవించెను. (అంత్యకాలమం దా  
చండాలునిరూపమే స్మరణకు ఎచ్చెను గావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపము  
వచ్చెననుట), కైశికిగానఫల దానంబునకొ - కైశికిగాన = మంగళకైశికిగానము  
యొక్క, ఫలదానంబునకొ = ఫలము నా కొనఁగుటచేత, దీనికొ = ఈవికృతా  
కారమును, మానుపవే = పోఁగొట్టవే, అనినకొ = ఇట్లనఁగా, అతండు = అభగవద్దాసుఁడు,  
ఏను = నేను, ఫలంబెఱుంగకొ = గానఫలము నెఱుంగను, ఫలంబు = అఫలము, పరమేశ =  
శ్రీపతియొక్క, ముఖోల్లాసంబ = ముఖోల్లాసమే, అజ్ఞాకైంకర్యంబులకుకొ = వేదకాస్త్ర  
ములచేత విధింపఁబడినకైంకర్యములకును, (సంధ్యావందనాదుల కనుట), ఆనుమతికైం  
కర్యంబులకుకొ = భృత్యుఁడు నేయుకీర్తనాది కైంకర్యములకును, ఫలపరిమాణ = ఫలపరి  
మితియొక్క, గణన = లెక్కవెట్టుట, ప్రపన్నులకుకొ = భగవద్దాసులకు, ఎక్కడియది  
= ఏడది, కానకొ = కాఁబట్టి, బంధకంబగుటకొ = అగణనము బంధకారణంబు గావున  
(పునర్జననహేతువనుట.) ఫలంబు = అగానఫలము, ఇంతంత = ఇంతయంతయనియును,  
అందుకొ = అగానఫలమందు, కొంత = కొంతభాగమును, కొమ్మన వెఱుతుకొ = గ్రహిం  
పుమనుటకు భయంపడుదును, భగవంతుండ = శ్రీపతియే, రక్షించుకొ = కాచును, ఊఱ  
డిలు మన్నకొ = స్వస్థచిత్తుండవుగమ్మనఁగా, అన్నోరిమాట, నోరనయుండకొ = నోట  
నేయుండఁగా, (అంతఃకీఘ్రముగా ననుట), అతండు = అబ్రహ్మరాక్షసుఁడు.

సీ. సిద్ధ త్రిభాగ ముండిత శిరశ్శిఖతోడ,

హిమధవశోపవీతములతోడఁ

బుణ్యవద్దీప్తయోర్ధ్వోపుండ్రవల్లులతోడఁ,

దులసికాబ్రహ్మగోవధులతోడఁ

గావీన కటిసూత్ర • కాషాయయుగితోడ,  
జలపూర్ణశుభకమండలువుతోడ,  
బాణిస్థ దివ్యప్రబంధసంపుటితోడ,  
నుత్తరవాక్పూర్వ • శోక్తితోడ,  
తే. బసిడిజిగితోడ బ్రహ్మవార్చనము వొల్పు  
భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినండి  
వెడలు శిఖవోలె నమ్మెను • వెడలి చూడఁ  
జూడ వైష్ణవుఁడై నిల్చె • సోమశర్మ.

87

టీ. స్నిగ్ధ=నిద్ర మైనట్టియు, త్రిభాగ=మూడు పార్శ్వములు, ముండిత=భద్రా  
కరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః=శిరమునందలి, శిఖితోడఁ=జుట్టుతోడను, (శిరస్సుమాఁ  
డు భాగముల త్తరమునై యొక్క భాగమును శిఖయు నుండె ననుట.), హిమ=మం  
చువలెనే, ధవళ=తెల్లనగు, ఉపవీతములతోడఁ=జన్నిదములతోడను, పుణ్య=పవిత్ర  
ములగు, షడ్విశ్రయ=పండ్రెండైన, ఊర్వపుండ్రవల్లులతోడఁ=లతలవంటి యూ  
ర్వ పుండ్రములతోడను, తులసికా=తులసిపూసలయొక్కయు, అబ్జ=తామరపూసల  
యొక్కయు, స్రక్=మాలికలయొక్కయు, అవళులతోడఁ=సమూహములతోడను,  
కావీన=గోవణముతోడను, కటిసూత్ర=మొలత్రాటితోడను, కాషాయయుగితోడఁ=  
రెండు కాషాయవస్త్రములతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును 'సగోద్యంద్యోద్వో విభా  
షయైకవద్భవతి' అన్న శ్లోకవచనాంతము. కాషాయయుగళితో ననియుం గొందఱుండు  
రు), జల=తీరముచేత, పూర్ణ=నిండిన, శుభ=మంగళమైన, కమండలువుతోడఁ=పాత్ర  
తోడను, బాణిస్థ=హస్తమందున్న, దివ్యప్రబంధ=ద్రావిడవేదముయొక్క, సంపుటితో  
డఁ=పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో ననికొందఱు), ఉత్తరవాక్=ద్వయమందలి  
యుత్తరవాక్యమే, పూర్వక=పూర్వముగాఁగల, ఉక్తితోడఁ=సంభాషణముతోడ,  
(ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచున్నాఁడనుట, ఇచ్చట నుత్తరవాక్కును వెడఁ జరమ  
ల్లోక మని కొందఱు నెదరు). పసిడిజిగితోడ=సువర్ణ చాచుతోడను, బ్రహ్మవర్చనము=  
సదాచారాధ్యయనసమృద్ధి, పొల్పు=పిప్పమన్న, (బ్రహ్మవర్చనముఁ బ్రోచునని కొంద  
ఱుండురు), అట్లైన, బ్రహ్మవర్చనముఁ=బ్రహ్మవర్చస్సును, ప్రోచు=రక్షించునట్టి,  
భాగవతలక్ష్మితోఁ=భాగవతకాంతితోడను, ధూమపటలినండి=పొగగుంపువలన,  
వెడలు=బహిర్గతుఁడగు, శిఖవోలెఁ=అగ్నిహోత్రునివలెను, అమ్మెను=అరాక్షస  
శరీరమును, వెడలి=వెలువడి, చూడఁజూడఁ=చూడఁగాఁజూడఁగా, సోమశర్మ,  
వైష్ణవుఁడై=విష్ణుభక్తుఁడై, నిల్చె=నిలిచెను.

వ. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యంబెకాక భాగవత శ్రీయునుం గలిగి యుప్పుచింది యినుమడియగుచందంబునం బరమ హర్షభరితుండై స్వరూపానురూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁ గావించి.

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, భాగవత=భగవద్దాసునియొక్క, పరిచయ = గుఱు తెలుకయొక్క, ప్రభావంబునక=మహిమచేతను, బ్రాహ్మణ్యంబెకాక = విప్రత్వమే కాక, భాగవత శ్రీయునుక=భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పుచింది, ఇనుమడియగు చందంబునక = ద్విగుణితమగునట్లు, (బ్రాహ్మణ్యము వైష్ణవత్వముచేత రెట్టింపె ననుట.), పరమహర్ష=పరమానందముచేత, భరితుండై=పరిపూర్ణుడై, స్వరూపానురూపంబుగా=సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్టుగా, అతనికిఁ=త నంబాడువా నను భాగవతునకు, పూజక=సపర్యు, కావించి=ఁజనరించి.

సీ. జయ దురుత్తరణసంసరణాబ్జదళనీర,

జయజయ గాయక \* సారస్వభామ

జయ శౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ,

జయజయ తత్త్వసంశయ లవిత్ర

జయ \* జనార్వాచీన \* జని సంగ వంచక,

జయజయ దేశికచరణ శరణ

జయ యుక్తవాక్ప్రతిష్ఠాత్మణీకృతదేహ,

జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ

తే. జయ నకలజంతు సమచిత్త \* జయ దయార్ద్ర

జయ ముకుందాన్యదేవోస్తి \* శాస్త్రబధిర

జయచతుర్ద్వయభక్తిలక్షణాచితాంగ

జయ మురారిప్రపన్నాంఘ్రిజలజమధుప.

89

టీ. దురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని, సంసరణ=సంసారమనియెడి, అబ్జదళ=తామరాకునందలి, నీర=ఉదక మైనవాఁడా, (తామరాకుపై నీరు తద్దళము నఁటకుండినట్లు నీవుసంసారమందుఁదగులనుట.), జయ=సర్వోత్కర్షము గానుండుము, గాయక సారస్వభామ=కీర్తనాపదలకుఁ జక్రవర్తివైనవాఁడా, జయజయ, శౌరి = శ్రీపతియొక్క, గాథా=కథలయొక్క, రస=సారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య=పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జీవాగమవాఁడా, జయ, (నీ నాలుకి భగవద్గుణకథన మధుర రసమును దెలిసిన దనుట), శిత్త్విసంశయ=పరబ్రహ్మ మేదో యను సంశయమునకు, పవిత్ర=శుద్ధ

వలి వై నవాఁడా, (తత్త్వజ్ఞము పంచవింశతి తత్త్వములకు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి వాని సందేహానివర్తకుఁ డనుట.), జయజయ, జన=జనులయందు, ఆర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మముయొక్క, 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవా' అనియమరము. సంగ=సాంగత్యముచేత, వంచక=మోసమునేయువాఁడా, (మహిమ గూఢము చేసి జాతిన బ్రకటించువాఁ డనుట. మఱియు జనులకు నీచజన్మములు రాకుండఁ జేసెడివాఁడననుట. జయ జయార్వాచీనజని సంగవంచక యనుపాదమున, ఇతను వచ్చుజన్మముల సాబంధము లేనివాఁడని యర్థము.), జయ, దేశిక=అచార్యులయొక్క, చరణ=శ్రీపాదములే, శరణ=రక్షకముగాఁగలవాఁడా, 'శరణంగృహరక్షిత్రోః' అని యమరము. జయ జయ, ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్=మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలుకడచేత, తృణీకృత=తృణ ప్రాయముగాఁ జేయఁబడిన, దేహ=నిజశరీరముగలవాఁడా, (సత్యమందు బుద్ధియునిది దేహాభిలాష లేనివాఁడనుట.), జయ, భగవత్ = భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞా=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ=స్థిరపడినవాఁడా, సకల=సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ=సరియైన, చిత్ర=హృదయముగలవాఁడా, జయ, దయాద్రో=దయచేతఁ జల్లనివాఁడా, జయ, ముకుంద=మోక్షప్రదఁడగు నారాయణుని కంటె, ఆన్య=ఇతరుఁడగు, దేవోస్తీ=దేవుఁడున్నాఁడనెడు, శాస్త్ర=శాస్త్రమందు, బధిర=చెవిటివాఁడా, (విష్ణునికంటె నన్యదైవముగలదనుచువు వినఁడనుట), జయ, చతుర్దయ=ఎనిమిదివిధములైన, భక్తిలక్షణ=భక్తిచిహ్నములచేత, చిత=వృద్ధియైన, అంగ=దేహముగలవాఁడా, (ఇచట భక్తియెనిమిదివిధములనుటకుఁ బ్రమాణము. 'మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, స్వయ మభ్యర్చనం చైవ మదధే దంభిర్జనం, మత్కృతాశ్రయేభక్తిః స్వరసేత్రాంగ విక్రియా, మమానుస్మరణం నిత్యం యచ్చమా ముపజీనతి, భక్తిరష్టవిధా హ్యేషా యస్మిక్ క్లేచ్చసి ఎర్తతే, సవిప్రేంద్ర సృచశ్రీమాక్ సయతి స్స చపండితః' యని యున్నది), జయ, మురారి=మూరారు మర్దనుడగు శ్రీపతియొక్క, ప్రపన్న=ప్రపత్తిచేసిన భక్తులయొక్క, అంఘ్రిజలజ=పాదపద్మములకు, మధుప=భృంగమవై నవాఁడా, జయ.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బదరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూముల జౌనశపున్యంబుగం దీర్ఘయాత్రఁ జరించుచుఁ బరమ నిర్వృతిం బొందె నిష్పణ్యాకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేషఫలదంబు గానంబయన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా కలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ శొదవి యహరహంబును



విప్రలంభదఁ భేరితాగాధగాఢార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రాద్దుపుచ్చుటగాని వేటొండుగా దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టింత కంటెఁ బరమపతపంబున్న దే? యన్నియును మేల యెప్పుడు, శ్రీరంగంబునకు రంగేశు నేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్మనుటయు, బ్రసాదమ్మని ప్రణామమ్ము నేసి పసిండి పల్లకి నబ్బాలికారత్నంబు నునిచి పరిచారికా శతంబును భాగవతపరివృత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి. 90

టీ. అని=ఇట్లుని, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబుగావించి=వలగొని, పునర్భవభయంబునక=మరలజన్మముగలుగుననుభయముచేత, భవన=ఇల్లును, భార్య=ఇల్లాలను, ప్రముఖ=మొదలగు, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై=పరాజ్ఞులుండై, బదరీవనాది=బదరికారణముమొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత - పురుషోత్తమ=నారాయణునిచేత, అధిష్ఠిత=ప్రవేశింపఁబడిన, పుణ్యభూములక=దివ్యదేశములయందు, పానపున్యంబుగక=మరలపుణ్యమును, తీర్థయాత్రజరించును=తీర్థయాత్రలయందు సంచరించుచును, పరమనిర్వృత్తిక=పరమసుఖమైనమోక్షమును, పొందెక=ప్రాప్తించెను, ఇష్టాన్యకథ=ఈపవిత్రచరిత్ర, ఎహనసమయంబునక=నరాహవతారమైనహించినప్పుడు, కుహనావరాహంబువలనక=మాయావరాహమువలన, (ఎరాహవతారుండేయుట.), మహీమహిళ=భూకొంత, మదీయ=నాసంబంధినులగు, పూజా=పూజలయందు, ఉపవిత=వృద్ధిబొందిన, ఉపచారంబులక=కైకర్మములయందు, విశేషఫలదంబు=హెచ్చుఫలము నొసంగునది, గానంబయనక=గానమే యనఁగా, విని=అకిర్ణించి, తాక=అభూకొంత, వైష్ణవియుక=విష్ణుసంబంధినియును, కావునక=కాఁబట్టి, తదాకలన=అగానమునేయుటయందలి, కుతూహలంబునక=వేడుకచేత, కూతురై=పుత్రికయై, నీకొదవి=నీకుఁగనఁబడి, అహరహంబును=ప్రతిదినమును, విప్రలంభ=వియోగమనియెడు, దంభ=వ్యాజముచేత, ఈరిత=పలుకఁబడిన, అగాధ=గంభీరములైన, గాఢా=కథలయొక్క, ఆర్థ=అర్థముతోడ, సమేత=కూడియున్న, గీతరసంబునక=గానరసముచేత, బ్రాద్దుపుచ్చుటగాని=కాలక్షేపమునేయుటగాక, వేటొండుగాదా=మఱియొకటిగాదు, ఏమితపంబు నేయుచున్నదియోయంటి=ఏమితపమాచరించుచున్నదో యంటివి, ఇంతకంటె=ఇట్లు గానము నేయుచుండుటకంటెను, పరమతపంబున్నదే=హెచ్చుతపస్సున్నదా, (లేదనుట), అన్నియును=యావత్కార్యములును, మేలయెప్పుడుక=మంచి ఎగును, శ్రీరంగంబునకుక=శ్రీరంగస్థలంబునకు, రంగేశునేవింపక=శ్రీరంగనాయకునినేవించుటకై, తోడుకొని=అయ్యముదోడ్కొని, పోయిరమ్మనుటయు=పోయిరమ్మనఁగా, ప్రసాదమ్మని=

సహాప్రసాదమరి, ప్రణామస్తుసేసి = సమస్కరించి, పసిండిపల్లెక్ = కనకాం  
దోళికాయం, అబ్బాలికారత్నంబుక=అగోదాదేవిని, ఉనిచి=ఇడికొని, పరిచారి  
కాశతంబును=అనేకపరిచారికులును, భాగవతపరిపత్తును=భగవద్భక్తసమూహంబును,  
కొలునక=భజింపఁగా, ప్రయాణము పర్యాయంబులక=పయనంపునుసలచేత, పర  
మానురాగంబుక=పరమానందముచేత, పోయి=ఆవిష్ణుచిత్తుఁ డౌగి.

తా. ఆ సంబాధువాను చరిత్రము పూర్వము వరాహావతారమున విష్ణుదేవుఁడు  
భూదేవికిఁ జెప్పఁగా, గానకైంకర్య మధికఫలదం బని, యట్లు పాడుటకై యాభూ  
మియె యీ చూడినడు త్రనాంచారాయె ననియు, నీ యమను శ్రీరంగ నాయకుని సేవార్థ  
మై తీసికొని పొమ్మని నడపెనుంగోయి బుడచువరు నెప్పఁగా నా విష్ణుచిత్తుం డట్ల  
చేసె నని భావము.

మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపు • సహ్యాద్భవాతీర నం  
దనవాటి వలయద్రుమావళి నళాంతర్దృశ్య పాపాళి భం  
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్వర్ణావృతీనాత ర  
శ్చి నభస్సప్నొక్తిఖిలాళి దీపకలికా • శృంగంబు శ్రీరంగముక. 91

టీ. చని=ఆవిష్ణుచిత్తుండుగి, విరజా=విరజానదియనెడు, ఆభిధాంతర=మఱి  
యొక పేరుగల, వపుః=దేహముగల, సహ్యాద్భవా - సహ్యా = సహ్యాపర్వతమువలన,  
ఉద్భవా=ఉదయించినకా వేరీనదియొక్క, 'కావేరీవిరజాసేయమ్' అని ప్రమాణము.  
తీర=దరియందలి, నందనవాటి=వనవీధియొక్క, వలయ = మండలమందలి, ద్రుమ=  
వృక్షములయొక్క, అవళి = సమూహముయొక్క, దళ = ఆకులయొక్క, అంతః=  
సంఘటించి, దృశ్య=చూడఁదగినట్టియు, పాప=దోషములనియెడు, అళి=తేలుల  
యొక్క, భంజన=భంగపఱుచుటయంగు, చాంపేయ=సంపెంగలయొక్క, సుమాయ  
మాన=పువ్వులవలెనుండెడు, విషమ=దేసియగు సప్తసంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృతి=  
సువర్ణప్రాకారములయొక్క, వ్రాత=సమూహమునందలి, రశ్మి=కాంతులచేత, నభ  
స్సప్నొక్=ఆకాశమునొరయుచున్న, శిఖర=శిఖరములయొక్క, అళి=పజ్జులనియెడు,  
దీపకలికా=మొగ్గలవంటి దివ్యలయొక్క, శృంగంబుక = కొనలు గలిగిన, శ్రీరంగ  
ముక=శ్రీరంగస్థలము, కాంచెక=చూచెను.

తా. విరజా నామాంతరముగల దేహముచేత నొప్పుచున్న కావేరీతీరమందు  
దట్టములగు వనములయందలి తరువుల యాకుల సందులఁ గానవచ్చుచున్న యేడు  
బంగారు ప్రాకారముల కాంతులు పాపములనియెడు కుమ్మెనలకుఁ దలదిమ్మ పుట్టించి  
పాఱుదోలెడు సంపంగిపూలవలెనుండె ననియును, పై శిఖరములు దీపకలికలవలె మెఱ  
యుచు మిన్నంటియుండె ననియును భావము.

క. చోళీ హల్లక చిత కచ

పాళీ పాళీభవ ద్విపంచీ స్వన భృం

గాళీ కవేరదుహితృ మ

రాళీ ధ్వను లెసగు గాడ్పు \* వ్రతి వడ యుడిపెక్ .

92

టీ. చోళీ=చోళదేశశ్రీలయొక్క, హల్లక=ఎఱ్ఱకలువలతోడ, చిత=కూర్చు  
బడిన, కచ=క్రొమ్మడులయొక్క, పాళీ=సమూహములకు, పాళీభవత్=పక్షిగట్టు  
నట్టియు, విపంచీ=వీణలయొక్క, స్వన=నాదమువంటినాదముగల, భృంగ=తేలుల  
యొక్క, ఆళి=సమూహములయొక్క, కవేరదుహితృ=కావేరియందలి, మరాళి=  
హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు=కంఠనాదములు, ఎసగు=వీణెంచునట్టి, గాడ్పు=  
వాయువు, వ్రతి=నియమవంతుడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, వడ=మార్గాయాసమును,  
యుడిపెక్=పోగొట్టెను.

తే. ఆతఁ డఘమర్షణస్నాన \* మమృదుద్యృ

ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్ని \* కాది దీర్చి

స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తనయను దోడు

కొనుచు వైష్ణవ పరివత్తు \* గొలువ నరిగి.

93

టీ. ఆతఁడు=అవిష్ణుచిత్తుడు, అమృదుద్యృధాంబువుల=అకావేరీ తీర్థముల  
యందు, అఘమర్షణస్నానమాడి=అఘమర్షణమాత్రములను చెప్పను స్నానముచేసి,  
మాధ్యాహ్నికాది=మాధ్యాహ్నిక బ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానములను, తీర్చి=నిర్వర్తించి,  
స్నాతయు=స్నానము జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయు=సర్వాలంకార  
తోభితురాలను, నౌ=అగునట్టి 'వాయురపుర్యక్తమా' అనునాశ్రమచేత నిది వక్రత  
మము. తనయను=తనకుమారికను, తోడుకొనుచు=వెంటఁబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ=విష్ణు  
భక్తులయొక్క, పరివత్తు=సమాహము, కొలువన్=సేవింపఁగా, అరిగి=పోయి.

సీ. చరణంపు సరపణి \* మొరపంబు విన్న \*దం,

తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలగి

యిడి నట్టి మణిముష్టి \* గృహుల యారతి కెంపు,

తాళ్లనే కలయ వాకిళ్లఁ జల్లి

ప్రసవాది తావికి \* బ్రతిగ్రహేశ్వరభ,

త్యృవువల్పునకె పోలె \* శ్వాస ముడిపి

వృత్తగీతోత్థశాంరిస్తుతి కీర శా,  
 రి జయట్ల యద్ధోరంరీకృతి విని  
 తే. వలభి రత్నాంశువులఁ గట్టు • తెలుపు చిత్ర)  
 మగుట కోర్వక ధిగధిగ • నరిగి ధాన్య  
 ముడిగెడు విరక్తభాగవతాళి వలన  
 వెల్లడివినిపోని యువ్వీడు సాచ్చి.

94

టీ. చరణంపు=శ్రీలపాదములయందలి, సరపణి=భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు=ధ్వనిని, విన్న=వినఁగానే, దంతులతోనె=ఏనుగులతోడనే, ఎదురు=తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకుక=శ్రీలకు, తొలగి=ఓరనిల్లి, (శ్రీలపాదభూషణ రమణ వినఁగానే యందలి యక్షయపాత్రపరులగు వైష్ణవు లేనుంగులకుఁ దొలగినట్లే యాశ్రీలకుఁ దొలగెదురునుట. శ్రీరంగమం దేనుంగులును గలవనుట.), ఇడినట్టి=తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముప్పి=మాణిక్యభిక్ష, గృహుల=ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి=నీరాజనములయందలి, కంపుతాళ్లనే=రత్నములయందే, కలయక=కలియునట్లు, వాకిళ్లన్=వారి ద్వారములయందు, చల్లి=పారఁజల్లి, (వీరు పేదలని యొక్కర్య వింతులగు నచ్చటి గృహస్థులు వీరు వాకిండ్లయండుఁగానే వీరికి రత్నభిక్షఁజెట్టుఁగా వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రతనాలయారతి సమర్పించెడు పల్లెరములలోనే కలియఁబోయియుదురుగాక తండులములుదక్క మఱియొకటి యంట రనుట.), ప్రసవాది=పుష్పము మొదలగుదానియొక్క, తావికిన్=పరిమళమునకు, ప్రతి గృహేశ్వర=ప్రతి తిరుమాలిగల పెరుమాళ్లకొఱకైన, భక్త్యువు=పజ్ఞానముల సంబంధియగు, ఎల్లునకెపోలె=వాసనకెనలె, శ్వాసముడిపి=ఉచ్ఛ్వాసమును జాలించి, (ఆభిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తి కూడదని యందులకును తిరుపజ్ఞానములు స్వామి కారగింపు గాకమునుపు మూర్ఖున్న నపచార మగు నని యావాసనకును బోకుండఁ దమ శ్వాసమును బిగఁబట్టు రనుట.), నృత్త=నాట్యములయందును, గీత=పాటలయందును, ఉత్థ=కలిగిన, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, స్తుతి=వినుతిన, కీర=చిలు కలవలనను, శారి=గోరువంకలవలనను, జయట్ల=పుట్టిన దానినలెనే, అద్ధోరరీకృతి=ఆర్ధాంగీకారముచేత, విని=ఆకర్ణించి, (ఆయక్షయపాత్రపరులు విరక్తులుగావున నృత్త గానాదులయందు నాసక్తిలేకయుఁ గీరశారికౌదిభాషలనులెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్ధాంగీకారముగా విండ్రనుట.), వలభి=లోపలయందలి, రత్న=రతనములయొక్క, అంశువులన్=కాంతులచేతను, కట్టు=తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు=ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకున్=చిత్రవర్ణమాటకు, ఓర్వక=సహింపక, ధిగధిగనరిగి=వినవినఁబోయి, ధాన్యము=తండులమును, అడిగెడు=యాచించునట్టి, విరక్త=విరక్తులగు, భాగవతాళివలనన్=భగవద్భక్తసమూహము వలన, వెల్లడివిని

పోని=శ్వేతదీప్తిపమువలెనున్న, అప్పీడు = ఆశ్రీరంగస్థలము, చొచ్చి=ప్రవేశించి, (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షుమేతైదు భాగవతులు శ్వేతదీప్తిపమునుండి యవతరించిన నిత్య నూరులేకాక మనుష్యులు గాని యింద్రుడాది దేవతలుగాని గారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. శ్లో. 'దిదేవిషతిమానుషస్సచలితద్విభూషిత్యసౌ శిశర్షిషతిసర్వదా వివిధయ్యుత్తేలేనచ, ముముక్తిపతితత్త్వగత్యవగతేస్స నిస్సంశయం నిని త్యిషతి సర్వదా సచరిరంగభిక్షూషతి.' అని శ్రీపరాశరభట్టరుక్మినూక్తికలను. దీనికిసరియగు తెనుఁగు మదీయము. చ. 'నరుఁ డమరత్వ మాయమర నాధతయాతఁ డతండు నెప్పుడున్, గిరిశతఁ గొంక కాతఁడును గీహ్యవతీశతయాతఁ డెంతయున్, మరిప మెలర్ప ముక్తతయు ముక్తుఁడు నిత్యత నిత్యుఁడు నిరం, తరమును రంగభిక్షుకత దప్పక కోరుదు రోలి నాత్మలన్').

ఉ. గోపురకందరాళికడఁకు నృశిపుష్కరిణీకణార్ద్ర) సం

తాపహరానిలంబులు \*పాతాకరణన్మణికింకిణీ కలా

లాపముల న్నృఖం బడుగ \* నాటిటఁ జొచ్చి యకాండ గాహనా

చాపలక్ష్మన్మరుద్గణముఁ \* జండుఁ డదల్చెడు లోనివాకిటన్. 95

టీ. గోపురకందరాళి=దరులపంటిగోపురములపజ్జియొక్క, కడకున్=కుదవలకు, శిశిపుష్కరిణి=చంద్రపుష్కరిణియందలి, కణ=జలబిందువులచేత, అర్ద్ర)=చల్లనైనట్టియు, సంతాపహర=నేడదేర్చెడు, అనిలంబులు=వాయువులు, పతాక=ధ్వజమందలి, (వితానమనిపాతాంతర మట్లేని మేలుకట్ల యందలి), రణత్=మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ=రతనంపుమువలయొక్క, కల=జలివిలియగు, అలాపములన్=ధ్వనులనియెడు పలుకులచేత, నుఖంబడుగన్=కుశల ప్రశ్నమునేయఁగా, అటిటఁజొచ్చి=అతిప్రాకారములయందుఁబ్రవేశించి, అకాండ=ఆసమయమంగు, 'కాండోస్త్రీ'దండబాణార్ద్రవర్గావసరవారిషు' అని నిఘంటువు. గాహనా=ప్రవేశించుటయందు, చాపలక్ష్మత్=త్వరపడుచున్న, మరుద్గణమున్=దేవతాసమూహమును, చండుఁడు=చండుఁడను ద్వారపాలకుఁడు, అదల్చెడు = రావలదని యదలించుచున్నట్టి, లోనివాకిటన్=సప్తమగోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తుఁ డరిగెడు నవసరంబున దేవతలు నేవింప వచ్చిన నది వారికి నసమయంబని యా దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండఁ జేయునట్టి సప్తమప్రాకారద్వారమందుఁ జేరెనని భావము. కడమ నులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణిఁ వేది కుధంబు పయి నితాంబురు

శ్చేత్రుని ముద్రవేల్చెఱయ \* నిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞమ

దాత్రుల దంతివక్త్రులశతంబు వినీతి భజింప నొప్పు త  
త్సూత్రవలీశు వందనముతోఁ గని యాతఁడు బూజ నేయఁగఁ.

టీ. వేత్రముఁ = బైత్రమును, కేలఁ = హస్తమందు, పూని = పహించి, మణివేది  
= రత్నంపుటరుంగునందలి, కుధంబుపయిఁ = తివాచీమీఁదను, సితాంబురుట్ = పుండరీ  
కములవంటి, నేత్రుని = కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రవేల్ = ముద్రతోడి యుం  
గరముగలయంగుళము, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై = చలింపనివారై, ఇరు  
మైఁ = ఉభయపార్శ్వములయందు, మనాఁ = ఇంచుకంత, 'కించిదీపిన్ననాగశ్చే' అని  
నిఘంటువు. నమత్ = నమ్రములగు, గాత్రుల = దేహములుగలవారగు, దంతివక్త్రుల = గజ  
ముఖులయొక్క, శతంబు = నూలు, (నూన్యురుగజముఖులనుట.), వినీతి = వినయముచేత,  
భజింపఁ = సేవించుచుండఁగా, ఒప్పు = మెఱయుచున్న, తిత్ = ఆప్రసిద్ధుఁడగు, సూత్ర  
వలీశున్ = సూత్రవలీ దేవినాగుండగువిష్ణుశ్చేనుని, (విష్ణుశ్చేనుండు గజముఖశతముచే  
బరివేష్టింపఁబడఁటనుఁ బ్రమాణము. 'యస్యద్విరధవక్త్రా'ద్యాః పారిషిద్యాన్ పరశ్శతం,  
విఘ్నాన్నిఘ్నం తివతంతవిష్ణుశ్చేనం తమాశ్రయే' అనిగలదు.) వందనముతోఁగని = నమన  
పూర్వకముగాఁ గాంచి, ఆతఁడు = ఆవిష్ణుశ్చేనుఁడు, పూజనేయఁగఁ = తన్నుఁ  
బూజింపఁగా.

తే. అవిదితపురందరాయుధం \* బైన కనక

శిఖరియునుబోలె నెఱకల \* జిగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయ వేదాంగువినత

సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దాన్మతియుఁ గాంచి.

97

టీ. అవిదిత = ఎఱుఁగఁబడని, పురందరాయుధంబైన = సజ్జనబ్రహ్మగలయట్టి,  
కనకశిఖరియునుబోలెఁ = మేరుపర్వతమువలెనే, (ఇంగ్లనుచేత తొక్కలు వ్రక్కలిం  
పఁబడని బంగరుకొండవలెనున్నాఁడనుట.), ఎఱకల = పక్షములయొక్క, జిగులు = కాం  
తులు, దెసలఁ = దిశలయందును, నింగిఁ = ఆకాశమందును, నీరెండఁగాయఁ = చల్లని  
యెండఁగాయు చుండఁగా, కాంతు లాతపమువలెనుండె ననుట. వేదాంగున్ = ధంధోమ  
యఁడైన, 'కాంతస్తేపురుషోత్రమః ఫణిపతిశ్శయ్యాసనం వాహనం వేదాత్తావిహగేశ్వ  
రో యవనికా మాయా జగన్మోహినీ' అని ప్రమాణము. వినతసుతుని = బైన తేయుఁడగు  
గరుత్మంతుని, నతిఁ = నమస్కారముచేత, కాంచి = చూచి, మగుడఁ = మరల, తన్నతి  
యుఁ = ఆబైన తేయుని నమస్కారమును, కాంచి = పొంది.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు  
జలధరశ్యాములు శతపత్రులోచనులు చపలాపిశంకవనసులు వన

మాలికాబద్ధబాహుమధ్యులు నై న మధుమథన ప్రతిబింబంబులుం  
 బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దద  
 భినందితు లై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభనంభృ  
 తంబును శాతకుంభకుంభ శోభితశేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితాన  
 లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్చాచ్ఛచ్ఛామరంబు  
 ను సుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య  
 విధుకాంతవితర్దికాతలంబునఁ జరణముఖ తత్ప్రీతీకాధిష్ఠిత ధర్మాది  
 సూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపులవిమల పీఠం  
 బునఁ బరిమళాలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూన  
 దత్త్వి దుత్తమర్ణవ స్తీర్ణకర్ణి కోపరివీధి నూధన్యపాథోనిధానంబునకుఁ  
 బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రయుంబోలె బారద స్ఫటిక  
 బటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పనకు మనమనక లెనకొల్పు మిసి  
 మిగల భోగిభోగ భాగంబునకుం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకం  
 బ యగు నుపబర్హంబున మహార్హ కేయూరమణికర్పరం బగుకూర్ప  
 రం బూని మననపర ముని మనోరాగరన మార్జనంజేసి మిగుల నరు  
 ణిమ వహించెనోయనఁ జాలు కెంగేలు కపాలంబునం గదియం ద్రి  
 దశ తరు కుసుమ కంచుకిత కంచుకికంచుకాత్మకం బగు దుకూలని  
 చోళంబున నొత్తిగిలియున్న వానిం గరిం గఱకఱింబెట్టి బిట్టు దనచేతి  
 చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొండెనో  
 యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండస్థలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ  
 రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నిష్యందియగు ముఖా  
 రవిందంబున నందంబగు వాని నిర్నిమిషదృష్టి నెట్టుకొని చూచుతఱి  
 నీలావదాతయు తెప్ప నట్టు తఱి బిట్టెదుర్కొను కలధాత గౌర  
 గౌర మహామహాపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు  
 నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనకు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ  
 జూపు రూపున దీపించు వానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్యామా  
 ఛాయలచేత ప్రేముడిం బొదువంబడిన యట్లు కప్పులు దొంగలు  
 నగుపత్మకాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబులగు వెడంద నిడు  
 వాలు పెట్టసెరిల కన్నులం గెందమ్మి తేకుల వెదఁజుల్లువాని మం కెన

విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజ  
 నితహుతాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం గూర్ప నిక్కెనన  
 నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటమలఁ జూపట్టి తిల కుసుమ విల  
 సనాపహాసి యగు నాన భానమానుం డగు వాని నుదరజాత శ్వేత  
 ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణి  
 మాశశాంకుండను శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని  
 తత్సహోదరిగావున రత్న కాంచనంబులు లంచంబులుగా నివేదించి  
 యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు ననం గే  
 యూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహుపరిఘంబు  
 కటితటోత్సంగంబున మెఱయు వాని నురఃస్థల న్యస్త నిస్తులాస్తోక  
 కౌస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిండోలగంబుండు పుండరీకనికేతన  
 తనుచ్ఛాయ యన సచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీవత్సంబున లోచనోత్సవం  
 బుఁ గావించువాని విజితమ్మగనాభినాభి సారభ్యంబునకు \* నెగయు  
 నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు నసిత పేశలతులసీపలాశ  
 దామంబున నభిరామ శోమలాలంకృతి యగువానిఁ గపట కరటి  
 విరోధియై యసుర యసురం గొని మగుడ మనుజాంగంబు నంగీక  
 రించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన యుండె నన బడు గగు నడుము  
 పనఁ గడు నొడిక మగువాని ఘన జఘన చరమేతర ధరాధరాధి  
 త్యకాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు  
 నీరెండ మెండనంబరంగు మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బొదువంబడి  
 దాని సన్నదనంబు వెలుపలం దోఁపఁ గనక పుష్కరాగంపుఁ డెర  
 వారు వై దూర్యమణిస్తంభయుగంబునుంబోలఁ గించి దామాలిత  
 నీలిమంబగు నూరుయుగళంబువానిఁ ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహం  
 బుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జూచు తఱిఁ జంక్రమణ రయం  
 బునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్భువనజాంబూనదప్రాకారవలయం  
 బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునం బొడము నఖండ  
 ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మత్రిపండుల వడవుగల  
 మడిమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమలావతార సూచకంబులుం



బోలె గొడమతామేళ్ల మేళ్లనగు మీఁగాళ్లతోఁ గోకనదమ్మదూ  
దరంబు లమర మెఱుఁగు జక్కల జిగి మొక్కపఱుచు నఖ చక్ర  
వాళ చంద్రికల భక్తజన మన స్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల  
కులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమా  
కలన నరుణారుణంబు లగు చరణంబులం దాపత్రయాపహరణంబు  
నేయువాని నారాయణం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణ  
తార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీశసుతు విభీషణవరదు ననంగ  
జనకు రంగరమణుం గాంచి సహ సమాగత భాగవత పరిషత్సమేతం  
బుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నులై  
జయజయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత ఖోణీతలంబు లగు నమ  
స్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలియై యిట్లని  
నుతియించె.

98

టీ. ఆతనిచేత=ఆపై నలేమునిచేత, విజ్ఞాపనంబునీయించి=శ్రీరంగ నాయకునకుఁ  
దసరాక విన్నపంబు నీయించి, అనుమతిం గాంచి=సెలవునుబొంది, చతుర్భుజులు=  
నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర=మేఘమువలెనే, శ్యాములు=నీలచ్ఛాయగల  
వారును, శతపత్ర=తామరలవంటి, లోచనులు=కన్నులుగలవారును, చపలా=మెఱ  
పులవలెనే, పిశంగ పచ్చనై న, ఎననులు=ఎత్తములుగలవారును, (పీతాంబరులనుట),  
ఎనమాలికా=కులనీపనమాలికలతోడ, బద్ధ=కూర్చబడిన, బాహుమధ్యులును=ఎత్తు  
స్థులములు గలవారును, ఎన=అయినట్టి, మధుమధన=మధునూదనుఁడైన శ్రీహరియొ  
క్క, ప్రతిబింబంబులంబోని=ప్రతిబింబములవంటి, పారిపార్శ్వకుల=పార్శ్వపార్థుల  
గునట్టి, పరాంకుశ=నమ్మాళ్వార్లరే, ప్రభృతి=మొదలగు, ముక్తల = ముక్తాక్షులను,  
సేవించుచు=ధరించుచును, తదభినందితులై=వారిచేత నాదరింపఁబడినవారై, చని=  
ఆవలనరిగి, మహావికాశంబును=మహావిశాలమైనదియును, మణిముఠా = రత్న వికారము  
నైన, స్తంభ=స్తంభములచేత, సంభృతంబును=ధరింపఁబడినదియును, శాతకుంభకుంభ=  
బంగారు కలశములచేత, శోభిత=అలంకృతములైన, శేఖరంబును = శిఖరములు గలది  
యును, వి-అయినదై, చిత్ర = చిత్రపిమ్మలుగల, నేత్ర = నేత్రపిమ్మలుల చేతనైన,  
'స్వాజ్జటాంశుకయోర్నైత్రమ్' అని యునుగము. వితాన=మేలుకట్టయందు, 'అశ్రీవి  
తానముల్లోచన' అని నిఘంటువు. లంబమాన=నీలమున్న, నానా-ఆనేకవిధములగు,  
ప్రమానదాను=విరిసరులును, ముక్తగురుచ్ఛ=ముక్తముల గుత్తులును, అచ్ఛచామరం  
బును=తెల్లని జల్లులుగలదియును, ఉద్వల=మేరిమీరిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువు

యొక్క, ధూప=ధూపముచేత, ధూపితంబును=ధూపింపబడినదియును, అగు = అవు  
నట్టి, మహావిమానమధ్య=మహా గర్భగృహమధ్యమందలి, విధుకాంత = చంద్రకాంత  
తాళ్లచే జేయబడిన, విత్తైకాంతలంబున=వేదికాస్థలమందు, చరణముఖి=పాదములు  
మొదలగు, తత్త్వప్రీతిక=ఆయావస్తువులయందు, అధిష్ఠిత=ఉన్నబడిన, ధర్మాది=  
ధర్మవర్తమానులగు, నూరి=నిత్యనూరులయొక్క, పరిషదాత్మకంబును = సమాజ  
స్వరూపమైనట్టిదియు, లేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు =  
అవునట్టి, విఫల = పటమైనట్టియు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీతంబున=సింహాస  
నమందు, పరిమళ = క్రొత్తావులకొఱకు, ఆలాల = సంచరించుచున్న, రోలంబ =  
తుమ్మెదలయొక్క, 'ఇందిరిశ్చంఛరీకో రోలంబోబంధరోపిచ' అనినిఘంటువు.  
జాలంబగు = సమాహముగల, ఆంబురుహంబు = కమలముయొక్క, జాంబూనద  
తీర్థ = బంగారురంగునకు, ఉత్తమర్ణ = అపొసంగెడునట్టియు, విస్తీర్ణ = వెడలు  
పైన, కర్ణికోపరివీధిక=మిద్దియపైకెసయందు, ఊధస్యపాథోనిధానంబునకు=క్షీర  
వారివాళికి,(ఊధస్య మనఁగాఁ బొడుగువలనఁ బుట్టినది గావున క్షీర మనట. ఈశబ్ద  
ము మానవజాతియందు స్తన్యమువలె నుండును.), ప్రథమ హేతుభూతంబగు=ఆదికా  
రణమైన, భూతతన్మాత్రముంబోలె=ఆదిభూతమువలెనే, (నూత్నావస్థగల క్షీరము  
వలెననుట.), పారద=పాదరసముయొక్కయు, 'రశస్సూదశ్చపారదే' అని నిఘం  
టువు. స్ఫటికమణులయొక్కయు, పటీర = శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి=  
చలివెలుగుయొక్కయు, (చంద్రుడనట), పుండరీకంబుల=తెలి విరిదమ్ములయొ  
క్క, పసుక=మేలిమికి, (ధావశ్యమున కనుట.), మసమసుకలు=మాలిన్యమును,  
ఎసకొల్పు=ఆపాదించుచున్న, మిసిమిగల=కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ - భోగి=శే  
షునియొక్క, భోగ=శరీరముయొక్క, 'భోగస్సుఖేధనేచాహి శరీర ఫణయోర్మృతః'  
అని నిఘంటువు. భాగంబునకు = ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు=గుణోత్కర్షము,  
'పరభాగోగుణోత్కర్షః' అని నిఘంటువు. మిగులన్=అతిశయించునట్లు, తదాత్మికం  
బయగు=ఆశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హంబునన్=తలగడయందు, 'ఉపధానంతూప  
బర్హమ్' అని నిఘంటువు. మఱియు శేషుడే యుపధానమగుటకు, శ్లో. 'నివాసశ  
య్యాసన పాదుకాంశుకోపధాన వర్ధాతపవారణాదిభిః, శరీర భేదై స్తపశేష తాంతో  
యథోచితం శేష ఇతీర్యతేజనైః' అనియాశంబాదుక్రిమాక్షిప్రమాణము.), మహర్ష =  
మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర=బాహుపురియందలి, మణి=రత్నములచేత, కర్పూరం  
బగు=చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు=మోచేతని, 'స్వాత్మపాణిజ్ఞానకూర్పరః' అని నిఘం  
టువు. ఊని=ఊడుకొని, మనసపర=ధ్యానపరులైన, ముని=మునులయొక్క, మనః=  
మనస్సుల యందలి, రాగరస=అనురాగరసముయొక్క, మార్జనంజీని=తుడుచుటచేత,  
(మునిమానసములకు విరక్తిగలుగఁజేసెననుట.), మిగులన్=అధికమగునట్లు, అరుణిమ=

ఎఱ్ఱఁదనమును, పిఱింఁచెనోయనన్ = తా' లెన్నోయనుటకు, చాలు = తగిన, కంఁగలు = ఎఱ్ఱ  
నిహస్తము, కపాలంబునన్ = చెక్కిటియందు, కదియన్ = సమీపింపఁగా, (చెంపఁకింద  
శ్రీహస్తముఁబెట్టుకొన్నారనుట.), త్రిదశతరు = కల్పవృక్షములయొక్క, కుసుమ = పు  
వ్వులచేత, కంచుకీత = కప్పఁబడిన, కంచుకీ = శేషునియొక్క, కంచుకాత్మకంబగు = కు  
బుసమేయైనట్టి, దుకూలనిచోళంబునన్ - దుకూల = వలిపెమైన, నిచోళంబునన్ = పెజ్జ  
పలుపయందు, (పడకదుప్పటియనుట.), ఒత్తిగిలియున్నవానిన్ = ఒంటిప్రక్కనుబవ్వ  
లించియున్నట్టియు, కరిన్ = గజేంద్రుని, కఱకఱింబెట్టి = బాధపెట్టి, బిట్టు = కఠినముగాను,  
తనచేతిచక్రంబునన్ = గుండర్చునముచేత, తెగిన = ఖండితుండైన, నక్రంబు = మకరము,  
పూజ్యంబగు = పూజింపఁదగిన, సాయుజ్యంబున్ = భగవద్వివ్యమంగళవిగ్రహసాంగత్య  
మును, ఒంచెనోయనన్ = పొందెనోయనునట్లు, ఉపరి = మీఁదిభాగమందు, పరిదృశ్య  
మాన = లేస్సగాకొనవచ్చుచున్న, గండస్థల = చెక్కిటియందు, స్థ = ఉన్నట్టి, మణి =  
రత్నఖచితమైన, మకరకుండల = మకరాకారమగుకర్ణభూషణముయొక్క, ప్రతిబింబరు  
చి = ప్రతిఫలనకొంటులయొక్క, డరిబరంబునన్ = అధికముచేత, పరమసౌందర్య =  
మిన్నయగుచెన్ననెడు, మకరంద = పూఁదేనియును, నివ్యందియగు = కురియుచున్న, ము  
ఖారవిందంబునన్ = మోముదామరచేతను, అందంబగువానిన్ = సుందరుఁడగునట్టియు,  
నిర్మిమిషదృష్టి = అపవాల్పనిచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని = ప్రయాసపడి, (కథంచ  
నార్థకము.), చూచుతఱిన్ = నేవించునప్పుడు, నీలావదాతయు = నల్లని తెల్లని వర్ణము  
గలిగినదియును, అపవవట్టుతఱిన్ = అపవాల్పగలిగి చూచునప్పుడు, బిట్టు = అధిక  
ముగాను, ఎదుర్కొను = నేత్రములకెదుఱియ్యెడు, కలధాత = రజతమువలె, గౌరగౌర =  
మిక్కిలి తెల్లనైన, మహత్ = అధికమైన, మహః = తేజముయొక్క, 'తేజోధామమహో  
విభా' అని నిఘంటువు పూరంబునన్ = ప్రవాహమందు, మునింగి = అచ్చాదింపఁబడి,  
గుర్నిరీక్ష్యయన్ = చూడకకృముగానిదియు, అగు = అవునట్టి, నిజ = స్వకీయమగు, దు  
చిర = మనోహరమైన, మూర్తివలనన్ = దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, తనదు = తన, సా  
కార నిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును నాకారములేకుండుట  
యును, వారికిన్ = నేవించువారికి, చూపుచూపునన్ = కనఁబఱిచెదురీతిచేతను, దీపించు  
వానిన్ = వెలుంగుచున్నట్టియు, కశత్రంబులగు = చంద్రసూర్యులభార్యలయిన, శ్యా  
మా = రాత్రిచేత, ఛాయచేత = ఛాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు చాయ గావున నా  
యమయు నలుపనుట.), ప్రేమడిక్ = ప్రేమచుచేత, పాదుపంబడినయట్లు = అలిగిన  
ముచేయఁబడినట్లు, కప్పలు = నల్లనివియు, లొంగలులు = దీర్ఘములయినవియు, అగు =  
అవునట్టి, పక్షు = అపవలయొక్క, కాలికల = నైల్యములచేత, ఒప్పు = సుందరమగు  
చున్న, సోమనూర్యాత్మకంబులగు = చంద్రసూర్యమయములగు, వెడంద = విశాలములు  
ను, నిడువారు = దీర్ఘములునైన, ఎఱ్ఱసెరల = రక్తరేఖలుగల, కన్నుల = నేత్రముల

చేత, కందమ్మి తేకుల=ఎట్టదామరపూ తేకులను, వెదజల్లువానికొ=వ్యాపింపఁజేయుచున్నవాని, (స్వామికిఁ జంద్రుఁడొక్కనయనంబును మూర్త్యుఁడొక్కనయనంబగుటచేత వారిరువుర భార్యలయిన రాత్రియును ఛాయాదేవియును వచ్చి తమ నల్లనికొంతులు గానవచ్చునట్లు వాని నాలింగనముజేసికొని విడువక యుండినట్లు నల్లని తొంగలి తెప్పలా పైననుట.), మంకనవిరి=బంధూక పుష్పముయొక్క, బింకంబున్=గర్వమును, ఇంకించు=ఇవురఁజేసెడు, అధర=వాలెయొక్క, శోణిమ=అరుణకాంతియ నెడు, నెపంబునకొ=వ్యాజముచేత, వెలుంగు=తేజరిల్లుచున్న, ము...తోన్-ముఖ=నెమ్మమువలన, జనిత=ఉత్పన్నుఁడగు, మాతాశనుతో=అగ్నిహోత్రముతో, (ముఖమువలన నింద్రుండు నగ్నియుఁబుట్టుటశ్రుతిప్రసిద్ధము), తత్సఖుండగు=అయ్యగ్నిచెలియైన, గంధవ హుంగూర్చకొ=వాయువును గలుపుటకై, నిక్కననకొ=నిక్కననదోయచునట్లు, ఒక్కంత=ఇంచుకంత, నిక్కి, చొక్కంపు=సుందరములైన, పొటమలకొ=పుటమలచేత, చూపట్టి=దర్శనీయమై, తిలకునుమవలస నాపహానియగు=నువ్వుబువ్వుమవ్వంపునవ్వునట్టి, నానకొ=ముక్కుచేత, భాసమానుండగువానికొ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెమునిక్కినముక్కుపుటమలలోనుండినిట్టాయులు వెడలుననుట.), ఉదరజాత=నాభియందుఁబుట్టిన, శ్వేత=తెల్లనగు, ధామ=కాంతిగల, తామరసంబుకొ = కమలమును, కనుంగొని=చూచి, మహదాశ్రయంబుగనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన, 'నీచాశ్రయొనక ర్రవ్యఃక ర్రవ్యోమహదాశ్రయః' అన్నట్లునుట. పూర్ణిమాశకాంతుండు శంకకొ = పున్నమనాటిచందురుండును సందియంబున, (తెల్లనినాభీకమలము చంద్రునివలె నుండెనుట.), అతనికి=అచంద్రునికి, నాకు=రాహువునకునుట, వైరంబుమాన్యుమని=పగలేవుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావున = అచంద్రునికిఁ దోఁబుట్టువగుటంజేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లంచంబులుగా నివేదించి=ఉపాయనములుగా సమర్పించి, అడుగులాత్తు = స్వామిపాదములాత్తుచున్న, ఇందిరకుకొ=శ్రీదేవికి, (దీనికిఁ దత్సహోదరి యునది విశేషము), వరముబండియున్న=ప్రాణాచారముపడియున్న, రాహుదనకొ=రాహుగ్రహమునట్లు, (చంద్రుఁడు తొల్లి దుర్బలుఁడై యుండి మహదాశ్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగునని యులికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసిన ట్లుండెనుట.), కేయూర = భుజిర్తులచేతను, కటక=కడియములచేతను, మణిముద్రికొ=రతనంపుముద్దులుంగరములచేతను, అంకితంబగు=చిహ్నితమైన, బాహుపరిఘంబు=పరిఘాయుధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటితటోత్సంగంబునకొ=పిఱుందుప్రక్కవూడెను, మెఱయువానికొ=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉరస్థుల=వక్షఃస్థలమందు, న్యస్త=ఉనుపఁబడిన, నిస్తు=సరిలేని, అస్తోక=మూలముగు, కొస్తుభ=కొస్తుభమణియొక్క, గభస్త=కొంతులయొక్క, మండలంబునకొ=సమాహమందు, 'మండలంచక్రవారీకమ్' అని యనురము. నిండోలగంబుండు=నిండునభ

వీటిని, పుండరీకనిశేతన=కమలనివాసినియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయయనక=  
దేహకాంతియొనునట్లు, అచ్ఛాచ్ఛంబగు=మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబునక=  
శ్రీవత్సమనుమచ్చచేత, లోచనోత్సవంబుఁ గావించువానిక=కన్నులపండువుచేయు  
నట్టియు, విజిత=గెలువఁబడిన, మృగనాభి=కస్తూరిగల, పౌరభ్యంబునకుక= నెత్తా  
వికి, నెగయు=వచ్చుచున్న, (ఎఱుగు ననిపాఠాంతర మట్లేని వాలుచున్న), ఉత్తుంగ=  
తఱువైన, భృంగమాలికయనక=తుమ్మెద వరుసయనఁగా, మెఱయు=తనరుచున్న,  
అనీత=నల్లనైన, పేళల=లేతయగు, తులసిపలాశ= తిరుగుళాయిదళములయొక్క-,  
దామంబునక=వనమాలిక చేత, అభిరామ=సుందరమగు, కోమల=మృదువైన, అలం  
కృతియగువానిక= అలంకారముగలయట్టియు, (ఆకృతియగువానినని కొందఱంబు  
రు.), కపటకరటివిరోధియై=మాయాసింహమై, అసుర= హిరణ్యకశిపునియొక్క-,  
ఉసుఱుగొని=ప్రాణాపహరముఁజేసి, మగుడక=మరల, మనుజాంగంబుక=మానవా  
కారమును, అంగీకరించు నెడన=గ్రహించునప్పుడు, తలంపంబడమిన్=జ్ఞప్తిరాకుం  
డుటచేత, అట్లనయుండెననన్=అప్రకారమే యుండెననునట్లు, బడుగుబడుగుగు=మి  
క్కిలినూత్నమగు, నడుముపసన్ - నడుము=మధ్యముయొక్క, పసన్=మేలిమిచేత,  
కడున్=మిక్కిలి, ఒడికమగువానిన్=శృంగార మైనట్టివానిని, ఘన=గొప్పైన, జఘ  
న=పిఱుఁదనియెడు, చరమేతరధరాధర=ఉదయపర్వతముయొక్క, అధిభ్యక్తాతలం  
బునన్=ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, 'ఉపత్యక్తాద్రాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యక్తా' అని  
యమరము. కాంచనకాంచికా=బంగారు మొలనూలియందలి, మణిమకుట=మణిశ్రీ  
ప్రమనియెడు, గగనమణి=సూర్యుడు, కాము=వ్యాపింపఁజేయు, నీరండమెండనన్  
=బాలాతపాతిశయమునునట్లు, పరఁగు=ఒప్పుచున్న, మెఱుంగు = కాంతివిశిష్టమైన,  
పీతాంబరంబునన్=కట్టుబంగారుపుట్టుముచేత, పాదునంబడి=అచ్ఛాదింపబడి, 'దాని=  
అవశ్రుముయొక్క-, సన్నదనంబునన్=నిలిపెదనముచేత, తననున్నదనంబు=తోడదో  
యినునుపు, 'పరుషాసరశేచైవ సమాసేనుములోభవేత్, అద్రుతాత్సరసాదందు పట్టి  
కూర్చివిధక్తిః, తనేవతక్రవిదతోవికారాచ్ఛాపికేచన' అనునధర్వణోక్తిచేత నుమా  
నుము. వెలుపలందోపన్=బయటగానరాఁగా, కనకపుష్పరాగంపు=కనకపువ్వు  
రాగము అను మఱులయొక్క (లేక), కనక = బంగారుయొక్కయు, పుష్ప  
రాగంపు = పుష్పరాగములయొక్కయు సంబంధముగల, తెరవారు=తెరలుగలిగిన  
(లేక), తెరవారు = నూలిపోగులుపైఁదిరిగినట్లుండు, వైదుర్యమణి = వైదుర్య  
రత్నవికారములగు, స్తంభ = స్తంభములయొక్క, యుగంబునుంబోలె = జతవలె  
నీ, ఆ. 'పగలు గొందిఁ గానఁబడెడు విడాలంబు, కన్నువోలె వెలుగు  
గల్గి నూలు, తిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరవారు వైదుర్య, రత్నమున కిది ప్రయత్న  
మును.' అని వైదుర్యలక్షణము. కించిదామిలిత = కొంచెము గప్పఁబడిన,

నీలిమంబగు = నైల్యముగల, ఊరుయుగళంబువానికొ = తొడదోయిగలయట్టియు,  
 త్రైవిక్రమంబగు = త్రివిక్రమావతారసంబంధియుగు, విక్రహంబుతోకొ = నెమ్మేనితో  
 డ, అగ్రహంబునకొ = శోపముచేత, మీఁదికిఁజూచుతటిన్ = గగనంబునకుఁబ్రసరింపఁ  
 జేయునప్పుడు, చంద్రమణియంబునకొ = ప్రసరణవేగముచేత, తగిలినచ్చిన = చుట్టి  
 వచ్చిన, మణిమయ = రత్న వికారమైన, స్వర్భువన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద  
 ప్రాకారవలయంబనకొ = వలయుమువంటి బంగారుకోటయనునట్లు, తీంద్రించు = మెఱ  
 యుచున్న, ఉద్గండ = అధికమైన, గండపెండెరంబునకొ = పాదకటకమందు, పాడము  
 = పుట్టునట్టి, అఖండ = ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునకొ =  
 సమాహముచేత, పరిహిండితంబులై = కూర్పబడినవై, మట్టిపండువడుపుగల = ఎటు  
 ఫలసౌందర్యము గలిగినట్టి, మడిమలకొ = పార్శ్వభాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశిం  
 చి, భావి = కాఁగల, నిజ = స్వకీయమైన, కమతావతార = కూర్మావతారమునకు, నూచ  
 కంబులుంబోలె = నూచకములవలె నే, కొదమతా = బేల్ల = లేతతాఁ బేల్లయొక్క, (తాఁ  
 బేలు దామేలనియునుం గలను), మేల్లకొ = మేలులను, నగు = హసించెడు, మీఁగాళ్ళ  
 తోన్ = ప్రపదంబులతోడ, కొకనద = ఎఱ్ఱగలువలవలె నే, 'రక్తొత్పలంకొకనదమ్' అని  
 యుమరము. వృగు = కొమలములైన, ఉదరంబులు = గర్భములు, (అఱకాళ్ళనుట.), అ  
 మరకొ = ఒప్పఁగా, మెఱుంగుఁజొక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జీగి =  
 కాంతిని, మొక్కపఱుచు = భంగపఱుచునట్టి, నఖ = గోళ్లయొక్క, చక్రవాళి = మండల  
 ములయొక్క, చంద్రికలకొ = వెన్నెలలచేత, భక్తజనమనః = భక్తులమనస్సులయందలి,  
 తమః = శోకమును చీకటియొక్క, 'రాహుధ్యాంలే గుణేశోకే తమశ్చబ్దోఽభిధీయతే'  
 అనినిఘంటువు. విదళనంబుకొ = ఛేదనమును, కాంచుచు = చేయుచును, హలకులిశ  
 కలశకమల మక రాంకుశ = హలకులిశాదితత్తద్రేఖలచేత, అంకితంబులై = చిహ్నితములై,  
 లక్ష్మీకు చతుంకుమాకలనకొ = కలుములజనరాని పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూతచేత, అయ  
 జారుణంబులగు = తఱుచు కంజాయుగల, చరణంబులకొ = శ్రీపాదములచేత, (శ్రీదేవి  
 స్వామి పాదములను దనయొక్కనఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగులఁ గంపెక్కెననుట.),  
 తాపత్రయాపహరణంబు సేయువానికొ = తిధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికములను తాప  
 త్రయమును రూపుమాపునట్టి, నారాయణుకొ, పురాణపుగుఱుకొ, పురుషోత్తమకొ,  
 ప్రణతార్తిహరుకొ, వాసుదేవుకొ, హృషీకేశుకొ, ఈశమతుకొ, విభీషణవరకుకొ,  
 అనంగజనకుకొ, రంగరమణున్ = ఏవందిగ నామధేయములగల శ్రీరంగనాయక స్వా  
 మిని, కాంచి = దర్శనము సేసి, సహసమాగతి = తనతోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భ  
 క్తులయొక్క, పరిపత్నీమేతంబుగాకొ = సమాజముతోఁగూడ, తామకొ = తిష్ఠుచిత్తం  
 డును, తమజాతయుకొ = కొమారైయుగుచూడి క్షుదుత్రవాంచారును, ప్రమదభయభక్తి  
 రగమగ్నులై, జయజయశబ్దంబులతోకొ = జయజయనువాక్కులతో, సర్వాంగా

లింగిత=సర్వావయవములచేత స్పృశింపబడ్డ, తోచితిలంబులగు=భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి,నిలిచి, నిటలతట=లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత=కూర్చబడిన, అంజలియై=దోసిలిగలవాడై, ఇట్లుని=ఈవత్సవమాణక్రమముగా, స్తుతియించెన్=వినుతించెను. (అవిష్ణుచిత్తడనుట.)

తే. విధిగృహక్షయవిత్తసేవధికి శరణు

చిరకృతేత్వాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి

ధనపతి భాతృకులదేవతకు జోహారు

నతమ్మడాదికనుమనస్సునకు నమస్సు.

99

టీ. విధి=చతుర్ముఖునియొక్క, గృహ=ఇంటియందు, అక్షయ=వాశములేని, విత్త=ధనమునకు, సేవధికి=నిత్యేపమయిననీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయకులు బ్రహ్మగృహమందలితిరువారాధన యనిప్రసిద్ధము.), చిర=తడవుగాను, కృత=చేయబడిన, ఇత్వాకు=ఇత్వాకుమహారాజుయొక్క, పుణ్య=సుకృతములయొక్క, రాశికిని=ప్రావై ననీకు, ప్రణుతి=వందనము, (తరువాత ఇత్వాకుమహారాజునకు దపన ఫలమవై తోచితివనుట.), ధనపతి=కుబేరునకు, భాతృ=తమ్మడైనవిభీషణునకు, కులదేవతకున్=కులదైవమైననీకు, జోహారు=జోహారు, (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణునకువచ్చితి వనుట.), నత=నమ్రలైన, న్మడాదిక=శివుడనుమొదలగు, 'గిరిశోగిరిశోమృడః' అనియమరము. నుమనస్సునకున్=దేవతలుగలవానికి, 'సుపర్వాణస్సుమనసః' అనియమరము. నమస్సు=నమస్కారము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంతు

నప్రకాశు సభేద్యు సమస్తలోక

నముదయాధారు నణుసమూహములకును న

ణీయు నిన్ను ననాధారు నిత్యు సత్యు.

100

టీ. సర్వేశున్=సర్వప్రపంచవాళుడైనట్టియు, సర్వాత్మకునిన్=సర్వాంతర్యామి యైనట్టియు, అనంతున్ = అంతరహితుడయినట్టియు, అప్రకాశున్ = చతురగోచరుడయినట్టియు, సభేద్యున్ = ఇయ్యతా పరిమాణ విశిష్టుడని తెలియ శక్యుడగునాయట్టియు, సమస్తలోక=సర్వలోకములయొక్క, సముదయి=వృద్ధికి, ఆధారున్=మూలాధారమైనట్టియు, అణుసమూహములకును = మాత్మనిస్తురానులకంటె, అణీయున్ = పరిమాణస్వరూపుడైనట్టియు, నిత్యున్, అనాధారున్, సత్యున్, నిష్ఠున్, కొలుతున్ = సేవించును, ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్తానులు శ్రుతిప్రసిద్ధములు.

క. నారాయణ భూ ప్రభృతిక

గౌరవవద్వస్తువితతికంటె మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠతగల పర

పూరుష శరణంబు వేడి, పొగడెద నిన్ను.

101

టీ. నారాయణుఁ = (నరసమూహము నారము. దానికి ఆయన మనియును, అది ఆయనముగాఁగలవాడనియును, పుష్కలత్వము చేయుటచేత) ఆధారత్వాధేయత్వములు గల యట్టివానిని, భూ = భూమి, ప్రభృతిక = మొదలుగాఁగల, గౌరవవత్ = గరిమముగల, వస్తువితతికంటె = భూతసమూహముకంటెను, మిగిలి = అతిశయించి, పెంపారు = పృథ్వియగుచున్న, గరిష్ఠతగల = అతి గురుత్వముగలిగిన, పరపూరుషుఁ = పరమపురుషుడవైన నిన్ను, శరణంబువేడి, పొగడెద = కొనియాడెదను.

తే. అజశివాదిక మగునీసము స్తజగము

నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు • డిందునట్టి

మహిమ క్షిప్తైన నిత్య సమస్తభూప

మయుఁ బరులకంటె బరు మహామహునిఁ గొలుతు.

102

టీ. ఆజ = బ్రహ్మయు, శిని = కూలియు, అదికమగు = మొదలుగాఁగల యట్టి, ఈసమస్తజగముఁ = జగమెల్లను, ఎందు = ఎచ్చటను, ప్రభవించుఁ = పుట్టునో, వర్తించుఁ = సంచరించునో, డిందుఁ = లీనమగునో, అట్టిమహిమకుఁ = ఆమహత్త్వమునకు, క్షిప్తైన = స్థానమైనట్టి, నిత్యుఁ = కాశ్యపుడగువాని, (అజశివాదుల కాశ్యకులనట), సమస్త భూతమయుఁ = సర్వభూతాత్మకుడగువాని, పరులకంటె = ప్రకృతి జీవులకంటెను, పరుఁ = విలక్షణుడగువాని, మహామహునిఁ = మహాశేషోరూపుడైన నిన్ను, కొలుతుఁ = నేమింతును.

నీ. పరపురుషునికంటె • బరుఁడుగాఁ జనువానిఁ,

బరమాత్ము ముక్తికై • పరమయోగి

పరిష్కత్తుచే నదా • భావించుబడువాని,

నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన

సత్త్వాదిగుణముల • నందడి లే దట్టి,

విమలుని సర్వభూతములకంటె

నాద్యుడు శుద్ధుండు • నగువాని విభుఁ గళా,

కాష్ఠానిమేషాది • కాలసూత్ర



తే. మైన యెవ్వని శక్తింద్రియవితతికిని

గోచరము గాదె నిల్లేవుఁ డై చెలఁగుట

నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యుఁ నౌపచార

వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్ను విష్ణుఁ దలఁతు.

103

టీ. పరపురుషనికంటెక్ = శీవుని కంటెను, పరుఁడుగాఁ = అన్యఁడుగా, చనువానిక్ = చెల్లునట్టివాని, 'ఉత్తమఃపురుషస్తస్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత్' అను గీతావాక్యప్రకార మనుట. పరమాత్ముక్, ముక్తిక్ = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిపక్తుచేక్ = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువానిక్ = ధ్యానింపఁబడువాని, ఎవ్వనియందున్ = ఏనియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతిసంబంధులైన, సత్త్వాదిగుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సందడి = సంపర్కము, లేదు = లేకుండునో, 'సత్త్వాదయోనసంతీకే యత్రచప్రాకృతాగుణాః' యను సంహితావచనముచొప్పున ననుట అట్టి, విమలుని = నిర్మలఁడగువాని, సర్వభూతములకంటెన్ = అకాశాదిసకలభూతములకంటె, అన్యఁడు = మొదలివాఁడును, శుద్ధుండునగువానిన్, విభుక్ = వ్యాపకుఁడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కలుశ్శకృష్ణలు నిమిషములు మొదలగు, కాల = కాలమునకు, నూత్రమైవ = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వనిశక్తి = ఏనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియసమూహమునకు, గోచరముగాను = కనఁబడదో, నిల్లేవుఁడై = అంటనివాఁడై, చెలఁగుటక్ = ప్రకాశించుటచేత, తాక్ = తాను, అతివిశుద్ధుఁడైనను, ఔపచారవృత్తిఁ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశుఁడగు = పరమేశ్వరుఁడైనట్టి, విష్ణుక్, నిన్నుక్, తలఁతు.

వ. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ

కాస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబు లగు నపాంగంబుల నమ్మునింగనుంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బడపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజలులు నమర్పించు నకలసీమంతినీసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెలఁబ్రాయంబు సాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన.

104

టీ. అని = ఈప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైన పరస్వరూపముయొక్కయు, సురసేవ్య = కల్పలతే భజింపఁదగిన, భవ్య = మంగళకరములగు, దివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలలక్ = విలాసములను, (లేక) 'లీలా విలాసక్రియయో' అని నిఘంటువు. ప్రస్తుతించినక్ = సుతింపఁగా, కాస్తుభాభరణుండు = శ్రీరంగనాయకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగముక్తములగు, అపాంగంబులక్ = క్రింగంటిచూపులచేత, అమ్మనిక్ = అ 'పెరియాళ్వారలను, కనుం

గొని = కటాక్షించి, కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి=తేమమా యనియడిగి, కంకణాలంకార = కంకణధూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపన్ = మొలలేరఁగా, పదపంకజంబులకు = తమ తిరువడిత్రామరలకును, కుసుమాంజలులు=పుష్పాంజలులను, సమర్పించు=సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతిసీ=సర్వకాంతలయొక్క, సీమంత=పాపటలకు, ముక్తామణియగు=ముత్తైమైన, అముక్తమాల్యద = చూడికుడు తనాంచారుయొక్క, రూపుక=రూపమును, ఎలఁబ్రాయంబుక=లేతప్రాయమును, సాభిప్రాయంబుగాక=అభిప్రాయము గలిగినట్లుగాను, చూచి = వీక్షించి, తనలోన=ఆత్మగతంబున.

సీ. దీనిచూపుదులెక్కఁ గానెకా సిరిపట్టి,  
కిని బోర బిరుదు డెక్కెంబు గలిగె  
దీనికొ నల్లాడఁ గానెకా గర్వించి,  
యుర్వి జైత్రునకుఁ గా లూఁదఁ గలిగె  
దీనిపాలిండ్లుబ్బఁ గానెకా రతిచేతి,  
కిన్నెరమోతకు వన్నె గలిగె  
దీనిమో మొప్పారఁ గానెకా వాణి రా,  
యంచలేమకుఁ గులాఁయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారఁ గానెకా ప్ర  
పోషితమయూరికి విరాలి పొందు గలిగె  
దీనియడుగులు రంజిల్ల గానెకా పి  
పానఁ బదు తేటలకు మెట్టపంట గలిగె.

105

టీ. దీని=ఈ యాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు=సృష్టి, ఉచులెక్కఁగా నెకా=విజృంభింపఁగా నేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్మథునికి, పోరక=యుద్ధమునందు బిరుదుడెక్కెంబు=బిరుదైనవ్యజము, కలిగెను (ఈకన్యక మినలోచనయనియును, మన్మథుఁడు మినకేతనుఁ డనియు ననుట.), దీని, కాను=నకుము, అల్లాడఁగానెకా=చలించుచుండఁగా నేకదా, గర్వించి=మదిఁచి, ఉర్విక=భూమియందు, చైత్రునకుక=వసంతమాసమునకు, కాలూఁదఁగలిగెక = పాదమునిలుపుకొఁగలిగెను, (మధ్యములతపలెనుండెననియును లతాదులవలననే వసంతునికొగ్గిరిగలుగుననుట.), దీని, పాలిండ్లు=పరమాధరములు, ఉబ్బఁగానెకా=సృద్ధిబొందఁగా నేకదా, రతిచేతి=రతిచేవిహస్తముననున్న, కిన్నెరమోతకు=కిన్నెరనాదమునకు, వన్నెగలిగెక=ప్రకాశిగలిగినది, (పాలిండ్లకుఁగిన్నెరకాయలకు సామ్యమునకు 'వైశ్రాంతరుచిగాని ప్రతియె

కిన్నెరకాయ లరిది మేరుపుతలయంపినిడిన' అని వసుచరిత్రము), దీని, మోము=ముఖము, ఒప్పారంగానెకా=ప్రకాశింపఁగానేకదా, వాణి=సరస్వతియొక్క, రాయంచలేఘ కుక=రాజహంసికకు, (సరస్వతికి హంసిక వాహనమునట), కులాయంబుగలిగెక=నివాస మొదలనెను, 'కులాయోనీడమస్త్రీయామ్' అని నిఘంటువు. (హంసకుఁ బద్మము నివాసమనియు నాయును పద్మముఖి యనియునుట.), దీని, పెన్నెలు=నిడుగులు; ఏపారంగానెకా=బలిష్ఠములుగాఁగానేకదా, ప్రపోషితమయ్యారికికా=పెంపుడు నెమలికి, విరాలిపాంచుగలిగెన్=మోహసంగతిగలిగెను, (వెండ్రుకలు మేఘమువలె నుండెననియు మేఘమునకు నెమలిసంతసించుననుట.), దీని, అడుగులు=పాదములు, రంజిల్లఁగానెకా=విలసిల్లఁగానేకదా, పిపాస(బడు=నీరుపట్టుగల, లేటులకున్=మధుకరములకు, మెట్టపంటగలిగెన్. (పాదములు మెట్టదామరవలె నుండెననియు తుమ్మెదల కత్తములు నెమ్మి యొదవిందుననుట.), ఈపద్యమందు విషయినిగరణాలంకారము.

తే. అనుచు నువ్విళులూరి ముఁరారి తమక

మాఁప లే కాత్మ దివ్యశుద్ధాంతసీమ

కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్కమాఁయావధూటి

నట్ల కావించి వా రున్నదనియ యుండ.

106

టీ. అనుచున్=ఇట్లుదలంచుచు, ఉవ్విళులూరి=కోరికలుగోరి, మురారి=శ్రీ రంగనాయకుఁడు, తమకము=మోహమును, అఁపలేక=నిలుపజేక, ఆత్మ=తనయొక్క, దివ్య=శ్రేష్ఠమైన, శుద్ధాంత=అంతఃపురముయొక్క, 'శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ' అనినిఘంటువు. సీమకున్=ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతన్=అచూడికుడు తనాంచారును, తార్చి=ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమా యావధూటిన్=ఒకమాయ నెలఁతను, అట్ల=అయ్యము క్రమాల్యదవలెనే, కావించి=చేసి, వారు=అవిష్టుచిత్తుఁడు మొదలగువారు, ఉన్నదనియ=అయిదు యొక్కడనే యున్నదనియే, ఉండఁగా.

వ. పూజకులచే బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడి వెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

107

టీ. పూజకులచేన్=నంబులచేత, పాదతీర్థప్రసాద = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదములును, పరివేష్టనంబులు=పరిపెట్టమును, (ద్వంద్వంతమందుబహుదచనము.), ఇప్పించి=ఒసఁగించి, విడిదికి=బయట, అనిపినన్=పంపఁగా, గుడివెడలి=కోవెలగోనుండిబయటదేరి, శాంబరీతనుసంభవన్=మాయాపుత్రికను, పాలకిన్ = పల్లకియందు, పెట్టి=

ఉనిచికిని, గృహంబునకుంజని=తిరుమాలిగకుఁబోయి, పంజరంబునడలించి = పల్లకి గవిసఁదీసి, అచ్చంచలాక్షిన్=అచపలాక్షిని, కానక.

శా.\* అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచు కొనె సన్న్యాసంబున న్మత్తుతం దా బ్రహ్మదుల మేర నిల్చియుఁ బ్రభుత్వం బూదియుం + దోతురే యీ బ్రక్కం ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా రీరంగ భ ర్తంచు దుః ఖాబ్రాశిం బడి † బాష్పకంఠుఁడు నముద్యద్ధోఃపలాలుండు నై.

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొట్టో, 'అబ్రహ్మణ్యమపధ్యోక్త' అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాతమున నారంగ నాయకులనుట. 'బ్రహ్మణ్యోదేవకీపుత్రః' యని యున్నది), ఈరంగ భ ర్త=ఈ శ్రీరంగ నాథుఁడు, తాత్=తాను, బ్రహ్మదుల=బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర=మర్యాదను, నిల్చియున్=ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూది యున్=దొరతనముఁ దాల్చియును, మత్తుతన్=నాకుఁతును, అన్న్యాసంబునన్= ధర్మేతరవృత్తిచేత, లోనవైచుకొనెన్=లోపలవేసికొనెను, త్రోతురే=నను విసర్జిం తురా, (ఇచ్చట దోఁతురే యని పాఠాంతర మట్లేని దోఁచుకొందురా యనియర్థము), సభవారు=సభ్యులు, ఈబ్రక్కన్=ఈ పేదవాఁడైన, ద్విజాన్=బ్రాహ్మణుని, చూ డరయ్యా=కనరయ్యా, అంచున్, దుఃఖాబ్రాశిన్=దుఃఖసముద్రమంచు, పడి, బాష్ప కంఠుఁడు=డగ్గర్తుకగలవాఁడును, సముద్యత్=పైకిలేచుచున్న, దోఃపలాలుండునై= కరపల్లవములు గలవాఁడునై, 'పలాలఃపల్లవస్సహ' అని నిఘంటువు.

శా. ఎంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కి నే దేహము న్బ్రాణమున్ సంతానంబు నిశాంతము స్థనము సన్న్యాసంబు ల్పశుశ్రేణు లే కాంతవృన్వజనార్చనంబునక కాదా కూర్చుటే మీ కయో వింతే యీ బుడు తెంత నన్గుణుచఁ గావింపం దను న్మొత్తురే. 109

టీ. ఎంతేవేడుకయైనన్ = తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకున్= వివాహమగుటకు, ఈ నే=ఈ చిన్న దానినియ్యనా (ఇత్తుననుట), దేహమున్, బ్రాణ మున్, సంతానంబున్, నిశాంతమున్=గృహమును, ధనము, సన్న్యాసంబున్ = ధాన్య ములును, పశుశ్రేణులు=పశుములు, ఏన్=నేను, కూర్చుటే = సంపాదించుటే, ఏకాంత=ముఖ్యమగునట్లు, స్వ=తనయొక్క, స్వజన=తనభిక్షులయొక్క, అర్చనం బునక = పూజనమునకే, కాదా = అవుననుట, మీకు, అయో=అయ్యో, వింతే = ఇది యాశ్చర్యమా, ఈబుడు తెంత = ఈచిన్నది యనఁగా నెంత, నన్గుణుచఁగానిం పన్ = నన్నుఁ దక్కునపలుపఁగా, తనున్ = తన్ను, మొత్తురే = వర్షింతురా, (మొచ్చరనుట).

\* అబ్రహ్మణ్య † దోఁతురే. బాష్పలోచనుఁడు సముద్యద్ధోఃపలాలుండు.

తా. తన కంట వేడుక గలిగిన నేను బెండ్లిచేయనా? దేహాదిపశుపర్యంతము నను స్తద్రవ్యములు తనకొఱకుఁ దనభక్తులకొఱకే కదా సంపాదించుట? నాకుఁ గురవఁగా నెంత? నన్నమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పును? యని విఘ్నచిత్తుఁడు చెప్పెనని భావము.

చ. శివుఁడు విరించి వాసవుఁడుఁ \* జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా  
రవుట నిరంకుశుండ నని \* యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?  
భువనములెల్ల నీవయినఁ \* బొంత దయానిధి యమ్మలేదె? భా  
గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁ \* గాఁగ వహించుకొనంగఁ గేశవా.

టీ. శివుఁడు=శంభుఁడును, విరించి=చతుర్ముఖుఁడును, వాసవుఁడు=దేవేంద్రుఁడును, కొల్చినట్టివారవుట=సేవించినవారగుటచేతను, (నీనకులనుట), చెప్పనశక్తులు=మనవిసేయక శక్తులు గారు, నిరంకుశుండనని=అడ్డములేనివాడని, అక్కట=అయ్యో, పాడి=మర్యాదను, తొఱంగఁజెల్లునే=విడువవచ్చునా, భువనములెల్లన్=లోకములన్నియు, నీవి=నీసంబంధులైనవి, అయినన్ = అయి నేనియు, (లోకములన్నియు, నీవి గావున నీపక్షముగాఁ జెప్ప నేనియు ననుట), పొంతక=నీసమీపమందు, దయానిధి=అక్కటికంపుఁబ్రోవైన, అప్పు=మాతల్లియైన లక్ష్మీదేవి, లేద=నాక్షిగాలేదా. (ఉన్నదనుట) 'ఇందిరాలోకమాతా' అని నిఘంటువు. 'మాతా చ కమలాదేవీ పితాదేవోజనార్దనః' అనునది ప్రమాణము. కేశవా=బ్రహ్మరూద్ర జననకారణమగు శరీరముగలస్వామీ, నాకొఱకుఁగాఁగక=నాకొఱకై, ఎహించుకొనంగక=మైని వేసికొనిచెప్పటకు, భాగవతులులేరె=క్రితైస్త్వపులులేరా, (ఉన్నారనుట). లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకార పరులని ప్రమాణము.

ఉ. నెట్లన యల్ల లచ్చి యల \* నీశయు భూనతి యుండ నీకు నీ  
నెట్టిక నీలపై మనసు \* నిల్చుట కేమనవచ్చు? వెట్టియా  
నట్టుగఁ బేద నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్క వింతచూ  
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల \* నేఱులవంకలు వారిడొంకలు. 111

టీ. నెట్లన=సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి=అ లక్ష్మీదేవియు, అలనీశయు=అనీశాదేవియు, భూనతి=భూదేవియు, ఉండక=ఉండఁగా, నీకు, ఈ నెట్టికనీలపై=శుష్కపతాన వ్రతముగల యాకీ న్యకమీఁద, మనసునిల్పుటకు, ఏమనవచ్చుక, పేద=బ్రక్కవాడనగు, నన్నుక, వెట్టియానట్టుగన్ = పిచ్చివాడగునట్లు, పరిహాసము సేతకుఁదక్కన్=గేలిసేయుటకే కాని, వింతచూపు=నూతనదృష్టి, ఎట్టిది=మీకేలాగుది, ఇలన్=భూమియందు, ఏఱులవంకలు=నదులపక్కతీర్థములును, వారిడొంకలున్=అధికముల మార్గములును, ఎవ్వఁడు, దిద్దున్=చక్కఁదీర్చును, (ఎవ్వఁడును దీర్చ

డనుట, నావెట్టితన మానదీప్రకృత్యము మొదలగువాని వంటిదనుట), ప్రబలు లగు వారి నడకలను దిద్దుట దుర్లుట మని చెప్ప నచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డడవెట్ట భాగవతతో భంబునకు భువనభర్తయు భయంపడితచ్చాందసంబునకుఁ గేలిసేయుచున్నవాఁ డను భావం బతనికిఁ దోఁప మకరకుండలమండితంబు లగు గండదర్పణంబులం జెఱున వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 112

టీ. అనియిట్లు=ఈప్రకారముగా, ధరణీసురుండు=విష్ణుచిత్తుండు, అడవెట్టన్ =మొఱపెట్టఁగా, భాగవతతో భంబునకుఁ=భగవద్భక్తుని దుఃఖమునకు, భువనభర్త యుఁ=లోకరక్షకుండగుక్రీరంగ నాథుండును, భయంపడి=జడిసి, తచ్చాందసంబునకుఁ=అవిష్ణుచిత్తుని యుపయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాఁడనుభావంబు =పరిహాసముచేయుచున్నవాఁడనుతాత్పర్యము, అతనికిఁదోఁపఁ = అవిష్ణుచిత్తునకుఁ దోఁచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణవేష్టనములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబులఁ=చెక్కుటద్దములయందు, చిఱున వ్వెలర్పఁ=మందహాస మంకురించునట్లు, ఇట్లనియె.

చ. ముది మదిఁ దప్పితోయి మునిముఖ్య! భవత్తనయ స్త్రహంబునఁ బదిలము చేసివచ్చి మఱి \* బట్టబయ లెడదూరు దూరె దా నదన మీఁ కొక్కమా టరసి \* చంచలలోచనఁ గాన కున్నదూ రెదు మఱి కాని బుద్ధివిపరీతతఁ బొందక పోయి చూడుమా. 113

టీ. ఓయి మునిముఖ్య! ముదిమదిఁదప్పి, భవత్తనయఁ=నీకూతును, గృహంబునఁ=ఇంటిలోన, పదిలముచేసి=భద్రముచేసి, వచ్చి, మఱి=ఇంకను, బట్టబయల్ =బహిరంగమందు, వెడదూరు=నట్టినిండ, దూరదు=నిందింతువా, అసదనము = అసీయింటను, ఇంకొక్కమాటరసి=ఇంకొక్కసారివెడకి, చంచలలోచనఁ=అచపలాక్షిని, కాన కున్నఁ=చూడకుంటివా, మఱి=పిమ్మట, దూరదుకాని = నిందింతువుగాని, బుద్ధిఁ=నీమదియందు, విపరీతతఁబొందక=మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా=నీక్షింపుమా.

తే. \* అనిన నాతండ్రి యిట్లని \* యనియె నే మె

ఱుంగమే యార్తిఁ గడువు చల్లంగఁ బలికి

కరుణచేసితి విజయివి \* గ మృటంచు.

బొమ్మజల మాఁగి యింటికిఁ \* బరువువాటి.

114

టీ. అనినకొ=ఇట్లునగా, అతండ్రీ=ఆముని, ఇట్లనియనియెకొ=ఇట్లని వచించెను, ఏయార్తికొ=ఏనుగుమును, ఏమెఱుంగము=మేమెఱుంగము, కడుపుచల్లంగన్=కడుపుచల్లబడునట్లు, పలికి=వచించి, కరుణచేసితి=దయచేసితిని, విజయవిగమ్యు=విజయవంతుడవు గమ్యు, (ఇది మంగళాశాసనము.), అటంచు, బాప్సజలము=కన్నీరు, అఁగి=నిల్పుకొని, ఇంటికి=తనబసకు, పరువువాటి=పరుగెత్తి.

ఆ. మొక్కినట్టి తనయామూర్ధంబు మూర్కొని

ప్రమదబాష్ప మురుల • బ్రాహ్మణుండు

చేత వెన్ను నిమిరి • నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ

గా యటంచు నింటికిడ వసింప.

115

టీ. మొక్కినట్టి = తనకుదండమునమర్పించినట్టి, తనయ = కూతుయొక్క, మూర్ధంబు=శిరమును, మూర్కొని=అఘోరిణి, ప్రమదబాష్పము = అనందబాష్పము, ఉరులకొ=ప్రదింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు=ఆవిష్ణుచిత్తుండు, చేతకొ=తనహస్తము చేత, వెన్ను=ఆముమవీఁపును, నిమిరి = తడవి, నాతల్లి, నినుకొ, కంటిఁగా, అటంచుకొ, ఇంటికిడకొ=తనబసయొద్ద, వసింపకొ=నివసించియుండఁగా.

తే. రంగపతి బ్రహ్మ రుద్రుల • బ్రాహ్మి గౌరిఁ

దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ • బనువుటయును

వారు సేనేశ సహితులై • వచ్చుటయును

విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమాన్వితుండు నగుచు.

116

టీ. రంగపతి=రంగ నాయకుండు, బ్రహ్మరుద్రులకొ, బ్రాహ్మి=సరస్వతిని, గౌరికొ, తనకుకొ=రంగ నాయకులకు, అక్కన్యకొ, అడిగింపన్, పనుపకొ=పంపఁగా, వారు, సేనేశసహితులై=విప్రకేసునితోఁ గూడినవారై, వచ్చుటయును = రాఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుండునగుచు=సంతోషముతోఁ గూడినవాడగుచు.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుఁగా వినయంబున నాతిథ్యంబు లొనంగి యుచితాసనంబుల నాసీనులై యున్నవారి యాగమనప్రయోజనంబడిగి తెలిసి ప్రమదరస భరితాంతరంగుండై యిట్లనియె.

117

టీ. సులభము.

క. ధన్యుడ నైతిం దనకీ

కన్యక నీఁగాంచి భృగువు • శౌరవముఁ బయో

ధిన్యాయము నొదవె నిశే

నన్యాయంబే? చమూపహర విధులారా.

118

టీ. తనకున్, ఈకన్యకను=ఈ పిన్న పడుచును, ఈఁ గాంచి=ఇయ్యఁగని, ధన్యుఁ  
డనైతిన్, భృగువుగౌరవమున్=భృగుమహాముని గురుత్వమును, పయోధిన్యాయమున్=  
సముద్రన్యాయమును, ఒద వెన్=ఉదయించెను, 'భృగోఃఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీః  
పూర్వముద ధేపున' యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా 'భార్గవీ లోకజననీ  
క్షీరసాగరకన్యకా'యని యమరముగల సు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మీనౌ సంగిన భృగుదధుల  
గౌరవము నాకుఁగలిగెననుట), ఇటేని = ఇట్లడిగిపుచ్చుకొనుటేని, అన్యాయంబే=  
అన్యాయముగాదా, చమూపహరవిధులారా = విష్వక్సేన శిష్య బ్రహ్మలారా యని  
సంబోధనము.

క. వినుఁ డీఁదగు సంబంధపు

టెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి • యిచ్చె ననరె చు

ల్కని నరులు గాన మాపుర

మునకు న్విజయంబు సేయఁ • బుత్రిక నిత్తుఁ.

119

టీ. వినుఁడు=ఆకర్ణింపుఁడు, ఈఁదగుఁ = ఇయ్యఁదగును, చుల్కనినరులు,  
సంబంధపు టెనయికఁ=వియ్యపు పొందికను, కని=చూచి, మోచి తెచ్చి=మోసికొని  
తెచ్చి, ఇచ్చెననర=ఒసంగెననరా, కానక=కాఁబట్టి, మాపురమునకుఁ=మాశ్రీవిల్లి  
పుత్తూరికి, విజయంబు సేయఁ=వేంచేసినను, పుత్రికనిత్తుఁ=కొమార్తనొసఁగెనును.

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైనఁ • బత్ప్రిపన్న

జనమున కొసంగు మీకు నీచనువు శౌరి

తానె కట్టిన భూమికఁ • దాల్చు మాకు

ఘనత యిది మమ్మఁ జేయుట • తనదుఘనత.

120

టీ. శౌరి=ఆశ్రీపతి, ప్రభుతఁ=ప్రాధవము చేత, పరమేశ్వరుం డైనన్=సర్వా  
ధికుఁడైనను, పత్=పాదములయందు, ప్రపన్న=ప్రపత్తి చేసినట్టి, జనమునకుఁ=జను  
లగు, మీకుక, ఈచనువు=ఈమచ్చికను, ఒసఁగుఁ=ఇచ్చును, (మీరుచెప్పిన విను  
ననుట), తానె కట్టిన-తా నే కలుగఁజేసిన, భూమికఁ=శ్వశురవేషమును, తాల్చు=  
ధరించునట్టి, మాకు, ఇది, ఘనత=గొప్పతనము, మమ్మఁజేయుట=మమ్మిట్లుగొప్పపణు  
చుట, తనదుఘనత=తనగౌరవము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప దయారసార్ద్ర

చిత్తుఁడై విశ్వభర్త పఁక్షిప్రధాన

పౌపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్త్వదుల నెక్కి • కొలిచి రాఁగ.

121



టీ. అనినకా=ఇట్లునగా, చని=వారు మరలఁబోయి, విన్నవింపక=మనవిచే యుఁగా, దయారస=కృపారసముచేత, అర్ధ=తడుపఁబడిన, చిత్తఁడై=చిత్తముగలవాఁడై, విశ్వభర్త=అరంగపతి, పక్షిప్రధానపు=గరుత్మద్రూపమైన, జౌపవాహ్యంబుకా= లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి=పరివేష్టించి, తమతత్వదులకా=తమ వాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి=సేవించి, రాఁగక=వచ్చుచుండఁగా.

క. నాసీరుఁ డగుచు సూత్రవ

తీనఖుఁ దుడువీధిఁ జౌజాఁ దీర్చిన ప్రజభూ

మాసి శతకోటి శతకో

టీ నవిత్ప్రభలు దిశలఁ డెప్పర మలమక.

122

టీ. సూత్రవతీనఖుండు=విప్లవేనుఁడు, నాసీరుఁడగుచున్=సేనయొగముగుచు 'సేనాముఖులు నాసీరు' నుని యమరము. ఉడువీధికా=నత్తత్రవీధియందు, పౌజాదీర్చిన=పూజాచేయుచున్ననట్టి, ప్రజ=జనముయొక్క, భూషా=భూషణములయొక్కయు, అసి=ఖడ్గములయొక్కయు, శతకోటి=సైన్యాయుధముయొక్క, శతకోటి=నూలుకొట్ల సంఖ్యగల, సవిత్=సూర్యులయొక్క, ప్రభలు=వెలుంగులవంటి వెలుంగులు, దిశలన్=దిక్కులయందు, డెప్పరము=అధికముగా, అలమక=వ్యాపింపఁగా.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని విశ్వకర్మ మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టు న విడిసి యయ్యాదిమవరుండు దివ్యాప్సరసలు హరిద్రాదికన్నానీయ మంగళద్రవ్యమండనం బొనర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల సభిషిక్తుం డై ముక్తావళి కౌస్తుభాముక్త కంబుకంధరుండును గేయూర కంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాది భూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూపితుండును బీతాంబరసంవీతుండును దులసీకల్పతరు ప్రసవప్ర గాశ్రితోరస్కుండు నైయుండు నంత నక్కడ నటకు మునుపగృహ ప్రవేశంబుసేసి సంభ్రమామయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తప్రయత్నంబున.

టీ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని, విశ్వకర్మ, మణిమయంబుగాన్, కట్టిన, విడిదిపట్టునవిడిసి=ప్రవేశించి, ఆయ్యాదిమవరుండు=అమౌదలి పెండికొడుకైనశ్రీపతి, దివ్యాప్సరసలు=వేల్పులచ్చెరల, హరిద్రాదిక = పసుపు మొదలగు, స్నానీయ=స్నానము కొఱుకైన, మంగళద్రవ్య=శుభసమృద్యులతోడి, మండనంబు=అలంకారము, ఒనర్పన్=చేయుగా, పెండిలికొడుకై, దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవదుండుభులు, నారదాది దివ్య

మనిగానంబులు, వెలయన్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధాత = వెండివలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతామేఘములు, కురియు = వర్షించుచున్న, సుధాధారలన్ = అమృతధారలచేత, అభిషిక్తుండై = అభిషేకింపబడినవాడై, ముక్తావళి = ముత్యపుసరాలతోడి, కాస్తుభ = కాస్తుభ రత్నముచేతను, అముక్త = విడువబడిన, కంబుకంధరుండును = శంఖమువంటి కంఠముగలవాఁడును, కేయూర = భుజకీర్తులచేతను, కంకణ = కడియములచేత, ఆలంకృతుఁడును = అలంకరింపఁ బడినవాఁడును, మకరకుండల = మకరాకృతిగల పోగులు, మకుట = కిరీటము, అది = మొదలుగాఁగల, భూషా = భూషణములచేత, విభూషితుండును = మిక్కిలి భూషిం పఁబడినవాఁడును, దివ్యాంగరాగ = దివ్యచందనముచేత, రూషితుండును = అలంకరింపఁ బడిన వాఁడును, పీతాంబరసంపీతుండు = బంగారు పట్టుపుట్టుంబుఁ గట్టుకొన్న వాఁడును, తులసీ = తిరుత్తుళాయొక్కయు, కల్పతరు ప్రసవ = కల్పవృక్షపుష్పముల యొక్క యు, 'స్వానుత్పత్తైః ఫలేభ్యోప్సే ప్రసవో గర్భమౌచసే' అనినిఘంటువు. స్రక్ = మాలి కలచేత, అశ్రిత = పొందఁబడిన, ఉరస్కుండునై = వక్షముగలవాడై, ఉండునంతన్ = ఉండునంతల, అక్కడ = ఆముఠ్యవారియొద్ద, అటకుమునుప = అంతకుమునుపే, గృహప్రవేశంబునేసి = తమయిల్లునేరి, సంభ్రమాయత్తుండగు = ప్రేమాధీనుఁడగుచున్న, విష్ణుచిత్తు = పెరియాళ్వారుయొక్క, ప్రయత్నంబున.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ

గీర్వాణీకోటి జానకీరఘుకులరా

టూర్వాచరిత వివాహః

ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునక.

124

టీ. శర్వాణీ = పార్వతియు, 'శర్వాణీ సర్వమంగళా' అనియమరము. వాణీ = సరస్వతియు, ముఖ = మొదలగు, గీర్వాణీ = దేవతాశ్రీలయొక్క, కోటి = సమాహ ము, జానకీరఘుకులరాట్ = నీతారాములయొక్క, టూర్వాచరిత = తొల్లిఁజేయఁబడిన, వివాహ = కల్యాణమందలి, అఖర్వ = అతశయములయిన, సుగీతములు = పాటలు, పా డఁగాక = గానమునేయఁగా, విభవమునక.

తే. నెమ్మి నేకావళియు నగ్నిగోణియును జామ

రంబు లిరుగెడ నిడ హరింద్రాద్రవమునఁ

బెట్టిరి నలంగు లక్కన్యః • బెండ్లి కూతుఁ

జేయు ఋషివత్సు లర్థి నాశీర్వుతముగ.

125

టీ. నెమ్మిక = మైత్రిచేతను, ఏకావళియు = మున్ను చెప్పఁబడినచెలిక త్రియలైన యేకావళియును, స్రగ్విణియును, ఇరుగెడక = ఉభయపార్శ్వములయందు, (ఇది

యేకవచనాంత ద్విగుసమాసము.), చామరంబులు=వీచోపులు, ఇడక=సమర్పింపఁ  
గా, హరిద్రాద్రవమునక=పసుపునీటిచేత, అర్థి=అసక్తిచేత, అక్కన్యక=ఆ యా  
ముక్తమాల్యదాకన్యకను, పెండ్లికూతుఁడేయు, ఋషిపత్నులు=ఋషిభార్యలు, అశీ  
య్యతముగాక=దీపనలతోడను, నలంగులుపెట్టిరి=ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్ష + యమరఁ గమ్మ

నూనె దలయంటి నెఱులు గంఁదానఁ బులుమ

స్వర్ణమణికుంభహిమవారి + జలక మాడి

నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్తు.

126

టీ. అట్లు=అప్రకారము, వైవాహికపుదీక్ష=వివాహసంబంధదీక్ష, అమరక=  
ఒప్పునట్లు, కమ్మనూనెక=సుగంధతైలముచేత, తలయంటి = శిరోభ్యంగముజేసి,  
నెఱులు=అకురులు, గంఁదానక=శ్రీ చందనముచేత, పులుమక=పులుమఁగా, స్వర్ణ  
మణి=బంగారురతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిక=పన్నీ  
టిచేత, జలకమాడినట్టి = మంగళస్నానమొనర్చినట్టి, జగదీశ్వరికిక=ఆయమృత,  
వేల్పుటబలయోర్తు=ఒక్కడేవతాశ్రీ యని ముందటి కన్వయము.

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం

బిడి మణిపీఠస్థయైన + యింతి మెఱుంగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం

బిడెఁ దుఱుము ఘటించె నొకమృగేక్షణ నెమ్మిక్.

127

టీ. తడియొత్తి=తడిఁ గుడిచి, సన్నవలిపబిడి=సన్నచీరఁగట్టించి, మణిపీఠ  
యైన=రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంతి = ఆముక్తమాల్యదయొక్క, మెఱుంగు=  
మెఱుఁగారుచున్న, పెన్నిడుదకురులు=మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, అర్చి=తేమార్చి,  
ధూపంబిడెక=ధూపమువేసెను, ఒక మృగేక్షణ = మఱియొక్క కురంగలాంచన,  
నెమ్మిక్=మైత్రిచేత, తుఱుముఘటించెక=కొప్పఁబెట్టెను.

సీ. యావక ద్రవమున + నరుణాంఘ్రి నఖపట్టు,

లభ్యక్తములు సేసె + నతివ యోర్తు

నయకల వేల్గమఁట్టియలుఁ బిల్లాండ్లిడి,

పాయవట్టముఁ బెట్టెఁ + బై నొకర్తు

నెఱికవట్టి పసిండిఁనీటివ్రాత చెఱంగు,

వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె + మెఱది యోర్తు

కటిసీమఁ గనకమేఁఖలఁ జేర్చి తారహా,  
రములు గీలిం చెఁ గంఠమున నోర్తు  
తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు  
శీయకములును బాహువల్లికల వేర్చి  
నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి  
చొనిపె సీమంతవీధిఁ జేర్చుక్క యోర్తు.

128

టీ. అతివయోర్య=మఱియొక దేవకన్యక, యావకద్రవమునన్=లత్తుక నీటి చేత, అరుణ=మునుపే యెఱ్ఱనైయున్న, 'నఖపజ్జులు=గోళ్ల చాళ్లు, అభ్యక్తములు సేసెన్= తడిపెను, ఒకర్త=మఱియొక యంగన, నయకల=నాణెముగల, వ్రేళ్లన్=పాదాంగులు లయందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పైన్=మీఁదను, పాయపట్టము=పాద భూషణ విశేషమును, (పాగడము లనవచ్చును), పెట్టెన్=ఉంచెను, నెటిక పెట్టి=కుచ్చిళ్లుపట్టి, పసిండినీటివ్రాతచెఱంగు = బంగారు సరిగచేతఁ జిత్రించును చెఱంగుగల, వెలిపట్టు=తెల్లపట్టుచీర, రహీన్=పాలుపుగాను, వెలదియోర్తు= మఱియొక్కకాంత, కట్టెను, ఓర్తు=మఱియొక్కపాలఁకుక, కటిసీమన్=పిఱుందుమీఁద, కనకమేఖలన్=బంగారుగంటలయొడ్డాణమును, చేర్చి=అలంకరించి, కంఠమునన్, తారహరములు=ముత్యపురబేరులు, కీలించెన్=ఉంచెను, ఓర్తు = మఱియొక్కత, కటకములు = కంకణములు, హస్తసరములు = చేసరపణులు, అంగదములు=భుజ కీర్తులును, అంగుశీయకంబులు = ఉంగరములును, బాహువల్లికలవ్రేళ్లన్=పరుసగా బాహులతలయందును, వ్రేళ్లయంగును, నిలిపి, తాటంకనాసామణులన్ = కమ్మలు ముక్కరముత్యమును, అమర్చి = పాసఁగించి, సీమంతవీధిన్ = పాపట్రోవయందు, చేర్చుక్క = ముక్తాభూషణమును, చొనిపెన్ = ఉంచెను.

క. కలికి తెలిగన్నుఁగవఁ గ

జ్జలరేఖలు దీర్చి మేన + సారంగమదం

బలఁది లలామక మిడి చెం

గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొంకర్తు ఘటించెన్.

129

టీ. కలికి=ఆ పెండ్లికూఁకుయొక్క, తెలిగన్నుఁగవన్ = ధవళాక్షిద్యంద్య మండు, కిజ్జలరేఖలు=కాటుక రేఖలు, తీర్చి=దిద్ది, మేనన్=శరీరమండు, సారంగమదంబు=కస్తూరి, అలఁది=పూసి, లలామకము=చేర్చుక్క, (బొట్టుమీఁద కిరమున నుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, 'ప్రభ్రష్టకం కిఖాలంది పురోన్యస్తంలలామకమ్'

అనియమరము.), ఇడి=శించి, వేటొక్కరు=మఱియొక నాతి, క్రొవ్వెదమన్=క్రొవ్వు  
డికి, చెంగలువలు=ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెన్=కూర్చెను.

వ. ఇట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుట  
యుఁ బన్నగళయనుండు మార్తండ మండలంబులు పండ్రెండును  
దివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుం  
డాతపత్రత యంగీకరింప సింధుపతి సాగంధికదళోపహారసహితం  
బుగా విహణి గలయంపిఁ జిలికింపఁ బ్రకృతికాంత క్రంత నురకాం  
తలం గూడుకొని సంతరింప హుతవహుం డగరుధూపంబు రేపఁ  
బర్జన్యుం డుల్లడయిడఁ బ్రాచీనపాఠరేఖలు పాఠకౌఠుంబు లయి  
బిరుదప్రబంధంబులు పఠియింప విధినందన ననందనాదులు సంగీత  
మాంగల్యంబున సంతరంగంబున కింపొసంగ విహంగపుంగవుండు  
మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు పల్యాణం బంగీకరింప  
నప్రాకృతవైభవంబునం జని పరమనంద్రమంబున భాగవతవతంసంబు  
భక్తికలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింతడిగ్గి  
విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కఙ్కొంతరంబులం జంచలాక్షులు  
గడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయిపయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసం  
ఘంబు లహంపూర్విక నుర్వి నిర్వారిగా నూర్చికొని ప్రాశింపఁ బ్రవే  
శించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదవీతంబున సుపవిష్టండై యతం  
డు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁ గనకభాజననిక్షిప్తంబు లగు  
కుశేశయ పేశల పదకినలయంబులు గడిగి ఖోడశోపచారసహితం  
బును సవరిష్క్రియంబు నగు మధుపర్కంబు నొసంగం గొని య  
య్యాభ్యారు దేవేరియుం దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నం  
బుఁ బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

180

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, అలంకృతయైయుండఁ = అలంకరింపఁబడినదై  
యుండఁగా, లగ్నంబు=వివాహముచూర్తము, ఆసన్నంబయ్యెనని=సమీపించెనని,  
విన్నవించుటయుఁ=విన్నపముసేయఁగానే, పన్నగళయనుండు = శేషకాయయగు  
రంగనాథుడు, మార్తండమండలంబులుపండ్రెండును=ద్వాదశాదిత్యమండలంబులు,  
దివియలై వెలుంగఁ=దివ్యటీలయ వెలుంగఁగా, తారకలగుంపు=నక్షత్రసమూహము,  
జగజంపుగా = కుచ్చులుకొఁగా (గొడుగుచుట్టునుండునని), శతపత్రశత్రుండు=  
కమలవైరియైనచంద్రుడు, ఆతపత్రతయంగీకరింపఁ = ఛత్రముగాఁగా, సింధుపతి=

## ప పా శాస్త్రము.

సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగాఁ = ఎఱ్ఱగలుప  
 తోఁగూడ, విపణిఁ = అంగడివీధియందు, కలయంపిఁ = కల్లాపిని, -  
 చల్లింపఁగా, ప్రకృతికాంతఁ = మాయయనునాతి, సురకాంతలంగూడుకొని =  
 శ్రీలంగ లిసికొని, క్రంతఁ = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁ = సవరణపఱుపఁగా,  
 ఎహండు = అగ్నిదేవుడు, అగరుధూపంబు, కేపఱ్ఱ = ఎగయింపఁగా, పర్జన్యండు =  
 వర్షదేవుడు, ఉల్లేడయిడఁ = ఉల్లాభముఁబట్టఁగా, ప్రాచీనపాతంబులు = ప్రాచీ  
 జనువులు, (వేదములనుట), పాశకౌసుంబులై = విందిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబం  
 ధంబులు = బిరుదుఁగైవారములు, పరింపఁ = చరుచగా, విధిసందన = నారమండు, సనం  
 దన = సనందనుండు, ఆరులు = మొదలగువారు, సంగీత మాంగల్యంబునఁ = సంగీతమం  
 గళితముచేత, అంతరంగంబునకుఁ = మచస్సునకు, ఇంపాసంగఁ = మాధుర్యమొన  
 ర్వఁగా, విహంగపుంగవుండు = గరుత్మంతుడు, మత్తమాతంగంబై = మదపుటేనుఁగై,  
 ఖచితఁ = కూర్చబడిన, మణి = రత్నములును, కల్యాణంబగు = బంగారుగలిగినట్టి, 'ఎను  
 చంద్రంచార్జున'చ కల్యాణంభూరిగైరిక'మ్మని నిఘంటువు. పల్యాణంబు = పల్లమును,  
 (చాడోలనుట) అంగీకరింపఁ = పహింపఁగా, అప్రాకృతఁ = లోకవిలక్షణమైన, వైభ  
 వంబునఁ = సంపదచేత, చని = వేంచేసి, పరమసంభ్రమంబునఁ = పరమానందముచేత,  
 భాగవతవతంసంబు = భాగవతోత్తముఁడగు. భట్టనాథుండు, భక్తి = భక్తితోడ, కలితఁ  
 కూడుకొన్న, బహుప్రణామపూర్వకంబుగాఁ = అనేకనమస్కారపూర్వముగా, ఎను  
 ర్కొనన్ = ఎదురుకొలువకురాఁగా, ఎక్కిరింతడిగి = వాహనమునుదిగి, విష్వక్సేను  
 కరంబవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైదండె గ్రహించి, కక్ష్యంతరంబులన్ = ద్వారాంత  
 రాళిములయందు, చంచలాక్షులు = సువాసినులు, కడుగు = ప్రత్యేకము చేసెడు,  
 అడుగుల = శ్రీపాదములయొక్క, జలంబులకున్ = తీర్థములకు, పయిపయింబడి  
 మీఁదమీఁదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘంబులు = గుంపులు, అహం  
 పూర్వికన్ = ఓహరి సాహరిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగాన్ = నిర్జలమగునట్లుగా,  
 ఉర్వికొని = దూఱుకొని, ప్రాశంపన్ = పానమునేయఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి,  
 తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధులచేత, నిర్దిష్టంబగు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనద  
 సీతంబునన్ = బంగారుసీతయందు, ఉపవిష్టుండై = కూచున్నవాడై, ఆతండు,  
 వెండియున్ = మరల, బంగారుభృంగారుకంబులన్ = బంగారుగిండ్లచేత, కనకభా  
 జన = పసిండిపల్లెరంబునంద, నిక్షేప్తంబులగు = ఉనుపఁబడిన, కుశేశయ = తామర  
 పూలవలెనే, వేశల = వ్యదువులైన, పవకిసలయంబులు = అడుగుజెనురులు, కడిగి = ప్ర  
 త్యేకముఁజేసి, పాడశోపచారసహితంబును = ఆవాహనాసనపాద్యాగ్రాచమనీయ  
 స్నానవస్త్రయజ్ఞోపవీత గంధపుష్పధూపదీపవైద్యతాంబూలోత్తర నీరాజన మంత్ర  
 స్వాత్మకములగు పాడశోపచారములతోఁ గూడినట్టియు, సంగీతం

## శముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

శమైనట్టి, మధుపర్కంబున్ = గుడయుక్తిదధిని, ఒసంగన్ = సమర్పింపఁ  
 గ్రహించి, ఆయాశ్వాదు = అభట్టనాధుఁడు, దేవేరియన్ = ధర్మపత్ని  
 శనును, ధారవోయన్ = ధారాదత్తమునేయఁగా, ఆకన్యకారత్నంబున్ = ఆ  
 శ్రుతముగు నాముక్తమాల్యదను, 'పరిగ్రహించెన్' = పాణిగ్రహణముసేసెను,  
 నంతరంబు = పదంపడి.

మ. కలధౌతద్రవ చిత్రములైఱయ ముక్తాస్యాత మా మేచకాం  
 చలపుం బెందెఱ వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుబె  
 ద్దలు వంపఁ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య మం  
 జాలహస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు ల్పిఱుము ట్టాడఁగఁ.

టీ. కలధౌతద్రవ = బంగారునీటిచేతనైన, 'కలధౌతంశాప్యహేమ్నా' అని  
 నిఘంటువు. చిత్రముల్ = చిత్రపఠములు, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగా, ముక్తా = ముత్తై  
 ములతోడ, స్యాతమా = కూర్చుబడిన, మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల,  
 పెందెఱ = పెద్ద తెఱచుప్పటి, వారి = పట్టి, లగ్నము = మహూర్తము, సమాసన్నంబు  
 గాఁ = మిగులడగ్గఱగా, వేల్పుబెద్దలు = బ్రహ్మాదిగురశ్రేష్ఠులు, వంపఁ = క్రిందికొన  
 నించియుండఁగా, గుడజీరకంబులు = జీలకఱ్ఱబెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమఁ = అగ్గలం  
 పుఁబ్రేమడిచేత, ఆర్థిఁ = ఆసక్తిచేత, కనుమించుల్ = నేత్రతాళితశృంగులు, చిఱుముట్టా  
 డఁగఁ = సందడింపఁగా, అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క, మంజాల = సుందరముగను,  
 హస్తంబులఁ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉంచిరి.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున మానిని ముత్తైపుఁబ్రాలు వోయుచో  
 మెఱయుఁ దదంగులీకిసల మేళనఁ జక్రి చెమర్ప రాలి మై  
 నఱిముఱి ఘర్మబిందువులు నమ్మణులు న్మొగులందునుండి డా  
 ల్లిటిగొన జాఱు ధారలబలె న్నడగండ్లబలె న్ననుంగొనఁ. 182

టీ. మఱి = పిమ్మట, మానిని = అపెండినూతురు, వనమాలిచూడమునఁ = స్వా  
 మి శరీరమందు, ముత్తైపుఁబ్రాలువోయుచోఁ = ముత్తైములతలఁబ్రాలుపోయునప్పుడు,  
 తదంగులీకిసల - తల్ = ఆయనయొక్క, అంగులీకిసల = చిగుళ్లపంటి నేర్పయొక్క,  
 మేళనఁ = కూడుకొనుటచేత, చక్రి = స్వామి, చెమర్పఁ = చెమరింపఁగా, రాలి =  
 స్రవించి, మైఁ = స్వామి శరీరమందు, అఱిముఱి = తఱుచైన, ఘర్మబిందువులఁ =  
 చెమ్మటచినుకులును, అమ్మణులఁ = అముత్తైములును, మొగులందునుండి = మేఘముల  
 లోనుండి, డాల్లిటిగొనఁ = కాంతి వ్యాపించుచుండఁగా, జాఱు = స్రవించుచున్న;  
 ధారలబలె = పన్ను ధారలవలెను, న్నడగండ్లబలెఁ = కరకములవలెను, కనుంగొనఁ =

అనుగ్రహించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నదనియుఁ జెమర్చి చెమట చినుకులు రాలఁగా నవి వానచినుకులవలెను దలఁబ్రాలముతైములు వడగండ్లవలె నున్న యనియును భావము

తే. ఇంతి దోయిట సేనఁబ్రా • లెత్తుచోట  
గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్రంకున మురారి  
గన్నువేయుటఁ గని లజ్జగదుర బాహు  
లెత్తక కరాగ్రములన పై • కెగరఁజల్లె.

133

టీ. ఇంతి=అనాది, దోయిట=అంజలిచేత, సేనఁబ్రాలు=తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోట=ఎత్తునప్పుడు, మురారి=రంగ నాథుఁడు, గుబ్బపాలిండ్లక్రేవన్=ఉడుటుగ్రకుచములదిక్కున, గ్రంకునన్=శీఘ్రముగా, కన్నువేయుట=కన్నువేసిచూచుటను, కని=తానుజూచి, లజ్జగదుర=సిగ్గులయఁగా, బాహులెత్తక=చేతులుపైకెత్తక కరాగ్రములన=కొనచేతులనే, పైకిన్=స్వామిపైకి, ఎగరఁజల్లె.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం  
గళసూత్రము పులక లలివ • గాత్రముఁ బొదువ  
నైలతయుఁ బతియును గరముల  
నలవఱిచిరి కంకణంబు • లనోన్యన్యంబు.

134

టీ. హరి, అతివగాత్రము=అయింతనెమ్మీనిని, పులకలు=రోమాంచములు పొనువ=వ్యాపింపఁగా, గళమున=కంఠమందు, మంగళసూత్రముగట్టెను, నెలతయు=పతియును, అనోన్యన్యంబు=ఒండొరులకు, కంకణంబులు=ప్రతిసరముల కరములక=హస్తములయందు, అలవఱిచిరి=అమర్పిరి.

నీ. లలనచే నిష్ఠతో • లాజలు వేల్పించి,  
శార్జి మెట్టించెను • సప్తపదులు  
తెఱవఁ గూడి యరుంధఁతీదర్శనముఁ జేసె,  
బ్రహ్మరుద్రాది గీర్వాణకోటి  
యర్పించు నుడుగర • లనుకంపఁ గైకొని,  
యనిచెఁ బ్రసాదభాజనులఁ జేసి  
\* యాత్మపట్టణమున • కతివఁ దోడ్కొని విజ,  
యంబు సేసెను మహాహర్ష మొప్ప

\* నతివైభవంబున సాత్త్వికపట్టణమున, కతివఁ దోడ్కొని విజ



తే. సహ్యాకన్యాతటోద్వానః • చందనద్రు

కుంజముల నీలకుంతలః • గుస్తరించి

కంతుసామ్రాజ్య మేలించి • కరుణః జిత్ర

మొలయ జగములః బాలించు • చున్నవాడు.

135

టీ. లలనచేన్ = అయింతచేత, నిష్కతోన్, లాజలువేల్పించి = లాజహోమముఁ జేయించి, కాన్తి = స్వామి, సప్తసులు, మెట్టించెను = త్రొక్కించెను, తెఱనన్, కూడి, అనుంధతీదర్శనముఁజేసి, బ్రహ్మరుద్రాదిగీర్వాణాకోటి, అర్పించు = సమర్పించునట్టి, ఉడుగరలు = బహుమానములను, అనుకంపక్ = కృపచేత, కైకొని, ప్రసాదభాజనులఁజేసి = అనుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెక్ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకుక్ = శ్రీరంగమునకు, అతివదోడ్కొని = చూడికుడుత్ర నాచ్చియారునుదోడుకొని, మహావార్ష మొప్పక్, విజయంబుసేసెను = వేంచేసెను, సహ్యాకన్యా = కావేరీనదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్వాన = శృంగారనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధవృక్షములయొక్క, కుంజములక్ = పొదరిండ్లమును, నీలకుంతలక్ = ఆముక్తమాల్యదను, గుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, ఏలించి = పరిపాలింపఁజేసి, (సురతక్రీడకుఁ బ్రవేశింపఁజేసి నాడనుట), చిత్రము, కరుణక్ = దయచేతను, ఒలయక్ = నిండఁగా, జగములక్ = లోకములను, పాలించుచున్నవాడు = ఏలుచున్నవాడు.

ఉ. స్కందసరస్తటీరమణః • కందర చందన కుందవాటికా

మందసమీరలోల వనఃమాలిక నిర్మలదివ్యవిగ్రహః

న్పందివిభాధరీకృత నాభస్సుటకాలిక వల్లవాంగనా

బృందమనోభిమాన ధృతి • భేదన పేశల వంశవాదనా.

136

టీ. స్కందసరః = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కందర = గుహలయందలియు, 'దరీతుకందకోవాక్త్రీ' అని యమరము. చందన = హరిచందనవృక్షముయొక్క, కుంద = మొల్లయొక్క, వాటికా = శ్రేణులయందలియు, మందసమీర = మందమారుతముచేత, లోల = కదలుచున్న, వనమాలిక = కులసీవనమాల గలిగినవాఁడా, నిర్మల = స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, అస్పంది = చలింపని, విభా = కాంతిచేత, ఆధరీకృత = క్రించుచేయఁబడిన, నభః = ఆకాశముయొక్క, స్సుట = వృక్షమైన, కాలిక = నలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా = గోపికయొక్క, బృంద = గుంపుయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, అభిమాన = ఈలుపు ధారలబంధము - - - భేదించెడివాఁడా, పేశల = మృచ్చమైన, వంశ =

పిల్లలగోలివియొక్క, వాదనా=వాయింతులగలవాడా. (ఈపద్యమునందు స్కంధ పదము మొదలుగాఁ గాలికపదమువలె కొక్కసమాసముగాను, చిదప వల్లవాంగవా కబ్దము మొదలుగాఁ దుదవలె కొక్కసమాసముగాను శౌందఱునెప్పగురు.)

క. అగిధారాఖండిత మరు

దరిసంఘ విహంగవాహనా యుదరమహం

బురుహ పుటభరిత మధుశం

బర భర జలమానుషాయమానద్రుహిణా.

137

టీ. అరి=చక్రముయొక్క, ధారా=అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంపబడిన, మరుదరిసంఘ=రాక్షస సమూహముగలవాడా, విహంగవాహనా=గరుడవాహనా, ఉదర=నాభియందలి, మహంబురుహ=పెందామరయొక్క, పుట=దొప్పయందు, భరిత=నిండింపబడిన, మధు=మకరందమనియెడు, శంబర=ఉదకముయొక్క, భర=అతిశయమందు, జలమానుషాయమాన=నీరుపాపనలెనున్న, ద్రుహిణా=బ్రహ్మగల వాడా.

సౌగంధి. వాలినిచ్చేదనా • వారిజాతేక్షణ

శైలకన్యాస్తుతా • శార్ఙ్గచంచద్భుజా

ఫాలదృక్పద్మభూపాకభేదిస్ఫుర

న్మౌళిమాణిక్యరుజ్జుండితాంఘ్రిదవ్యయా.

138

టీ. వాలినిచ్చేదనా=వాలినిసంహరించినవాడా, వారిజేక్షణా=తామరపంటి కన్నులుగలవాడా, శైలకన్యాస్తుతా = పార్వతీదేవిస్తోత్రంపఁబడువాడా, శార్ఙ్గ చంచద్భుజా - చంచత్=కదలుచున్న, శార్ఙ్గ=ధనుస్సును, భుజా=భుజమందుగలవా డా, ఫాల...దవ్యయా - ఫాలదృక్=శ్రునియొక్కయు, పద్మభూ=బ్రహ్మయొ క్కయు, పాకభేది=ఇంగ్రునియొక్కయు, స్ఫురత్=ఓప్పుచున్న, మాళి=కిరీటులు యందలి, మాణిక్య=రత్నములయొక్క, రుజ్=కొంతిచేత, మండిత=అలంకరింపఁ బడిన, అంఘ్రిదవ్యయా=అడుగులు కలవాడా, అని సంబోధనము.

మ. ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా పుణ్యల

బ దురుట్టంకణపొట్టనూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

క దృఢాష్టాక్షరకృష్ణరాయ ధరణీశాంతాస్మదాముక్తమా

ల్యద నాశాన్వనవరంబు నాటవది హృద్యంబై మహిం బౌ ల్పగుణ్.

టీ. ఇది, సింహచల=సింహచలమందలి, దంభకేసరి=స్వసింహస్వామియొక్క, దురుట్టంకణమొట్టనూరిపాదపూజయొక్క...

బడిన, దురుట్టంకణ=ఉట్టంకింపకక్యముగాని, (ఎన్నరానివనుట.), పొట్టునూరి, విజయస్తంభ=విజయస్తంభముయొక్క, ఉపల=శిలయందు, ఉట్టంకిత=చెక్కబడినట్టి, అంక=గుఱుతుచేత, దృఢ=దిట్టములైన, అప్టాక్షర=ఎనిమిదియకర్ములుగల, కృష్ణరాసుధరణీకాంత=కృష్ణరాయధరణీకాంతుడను, అస్మదాముక్తమాల్యద=నాయాముక్తమాల్యదయందు, ఆశ్వాసవరంబు, అఱచెదియున్, హృద్యంబై, మహిన్=భూమియందు, పాల్పగున్=ప్రకౌశించును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకొసుధాకరుండునగు రామస్వామికాశ్రమిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందు సర్వంబును ప్తపాశ్వాసము.

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

సమాప్తము



కొన్ని పుస్తకములలో దాసరి యడుగఁగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తన వృత్తాంతము చెప్పఁదొడంగునంతఁజను నాటవయాశ్వాసము సమాప్తముగాను, తక్కిన పద్యము లేదన యాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను, బూర్వవ్యాఖ్యాత లేవరు నాయాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమిం జేసియు, అవి శబ్దదోషములును, యతి దోషములును, కలవియుగుటంజేసియు, సీగ్రంథ మాతాశ్వాసములే యనిస్పష్టముగాఁ జెలియవచ్చుచున్నది కనుక నారీతి నే ముద్రింపఁబడియె. అయినను, ఆపద్యముల నిట్లాఁ జూండుపఱుచు చున్నారము.

(౨౪౩ పుటచూడుడు).

\*

\*

మ. అజ చౌర్యాపహృతాత్మ తార సముదాః యాభీరకాంతామణీ  
వ్రజగోరాజిమనఃప్రమోదకర తద్యత్ప్రాప్తిస్తరూపానురూ  
ప జని ప్రాభవ ప్రాభవోదరకనఃద్యాణాగ్నివృత్తి ప్రకో  
ప జలాసార సరోజ బాంధవ శశిః ప్రాంచ ద్విశాలాంబకా !

ఉత్సాహ. నలముఖాది చక్రవర్తి నాధనవనమర్పితా  
త్యలఘుమకుట ముఖ్యహృద్యంపాయనాయనావిరా  
జిల సురారిహరణ నిజవశీకృతాఖిలాండ ని  
ర్మలగుణా ! యమేయరూపఃరంజితార్యపోషణా !

మ. ఇది నై రావనయామనామనిధవాః హీనాభ్రచుంబిస్ఫుర  
ద్విగితాభీల మణిగృహళి దశనోః ద్వేలోగ్రహస్తివ్రజో  
ద్యదనీకాగ్రగకృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞాస్మదాముక్తమా  
ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాటవది హృద్యంబైన పద్యంబుల

\* (ఇచ్చటనుండి సప్తమాశ్వాసము ప్రారంభము.)

క. శ్రీమదుమాసురుభాంగక  
సామజహర నక్రదళన • చక్రసదాళీ  
క్షేమంకర చరణాంబుజ  
హేమోజ్జ్వలవాస ! వేంకటాచల రమణా !

వ. అవధరింపు మప్పొలనుదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె.

చెన్నపురి : వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆండ్ సెన్సరారి

అదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయంను ముద్రితము—1914.



# త ప్పొ ప్పల వ ట్టి క.



సంఖ్య.	తప్ప.	ఒప్పు.
5	వృజిని	వృజిన
9	వికారమునకు	నికారమునకు
16	భాషలలోనను	భాషలలోను
24	గాచిం	గాంచి
27	తరువాతనో	తరువాతనే
39	ధనుస్సు	ధనుస్సు
45	తొండియందు	తొంటియందు
55	ఉద్యానంబు	ఉద్యానంపు
46	ప్రశస్తము	ప్రసిద్ధము
52	తెలియఁజేయుచు	తెలియఁజేయు
57	తమలపాకు	తమలపాకు
65	గుప్తమన్వేషతి	గుప్తమన్వేషతి
77	శేషిత్వసంబంధము	భృత్యత్వసంబంధము
77	శేషసంబంధము	స్వామిత్వసంబంధము
71	హేలాక	హేవాక
72	పాదవిక్షేపకము	పాదవిక్షేపము
77	లయజం	మలయజం
75	తంకంబు	పంకంబు
84	పురిననుభవతకు	పురిననుభవముకు
90	గట్టుక	గట్టుక
96	మర్మముచేతనే	ధర్మముచేతనే
99	భేదిం చెడురవి	భేదిం చెడునవి
102	నరవాల	నరవాల
105	షడ్భాషలను	షడ్భాషలను
109	పొడిగెను	పొడుగాయెను

పుటసంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
109	నుండును	నుండెను
110	యెత్తినదొ	యెత్తినదో
112	పాతకేవళం	ప్రాతకేవళం
115	వాచార	నాచార
124	పాడవెన	పాడవైన
127	నిల్చి	నిల్చి
139	వృద్ధాజీవో	వృద్ధాజీవో
146	నిత్యత్వ	క్షణికత్వ
148	కాపావుటకు	కాకపావుటకు
149	వాసశృరణం	నివాసశృరణం
161	30 వ పద్యము టిక }	కోపమైత్తినన్ = కోపమునైనను
		గోపమైత్తినన్ = బాణమునైనను }
169	కిణ్వావాక్యములు	కండువాక్యములు
177	అసపడుదురు	అసపడు సెరె
178	సత్త్వమతియు	స్వత్త్వమతియు
190	ప్రతిభావనస్వరూప	ప్రతిభావనాస్వరూప
192	పశుపతిన్	పశుతతిన్
196	జంఘరమణీయు	జంఘామనోజ్ఞు
197	మకిరాంకములు	మకరాంకములు
198	సెప్పితివింక	సెప్పితినింక
207	సుసంగంబు	సుసంగతంబు
208	ఉన్నయందోలికను	ఉన్నయందోలికను
,,	వాదమేమాయెన్	వాదమేమాయెన్
209	రాజకుమారులు	రాజకుమారులు
213	దివ్యమంగళము	దివ్యమంగళవిగ్రహము
220	యడవగు	యడగు
230	తిరువిళిక్కోలల	తిరువిళిక్కోలల
231	విధవిధకేదారంబులు	నవీనసవిధకేదారంబులన్
,,	పరిధట్టంబు	పరియట్టంబు
237	మిండమితండంబును	మిండతండంబును
248	ఏకభక్తము	ఏకభుక్తము

ప్రటసంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
250	వారంతయును	వారందరును
255	కలవాడయ్యను	కలవాడనయ్యను
269	కొమార్తలకు	కొమార్తెలకు
,,	నెమిళ్లు	నెమళ్లు
280	దేశే	వేశే
285	పాతములు	పాతము
298	యూరంబున	యూదరంబున
290	పురులు	పురుషులు
291	పంచబాబములు	పంచబాణములు
293	ముక్కురల	ముక్కురల
295	బిసకంతిక	బిసకంతికా
302	గ్రామశీలకున్	గ్రామశ్రీలకున్
,,	బుద్ధా	బౌద్ధే
303	నివర్తి	నివృత్తి
,,	గొప్పనైన	గొప్పనైన
307	జాగుప్సనే	జాగుప్సనే
311	మరాళి	మరాళ
312	గుడమ	గుడమట్ల
313	లోఅనన్	లోయనన్
314	పంకేరుహంబునన్	పంకేరుహంబులన్
318	కత్కళత	కర్కళత
320	జంఘుల	జంఘుల
333	అభ్యంగనము	అభ్యంగము
338	ముండమునై	ముండయునై
343	కలవారు	కల్లవారు
345	శీలస్వభావే	శీలంస్వభావే
348	సంస్థాము	సంస్థానము
380.	ప్రప్తస్పృష్టికి	ప్రప్తస్పృష్టికి
381	పుడమిటేడు	పుడమివేల్పు
382	స్వనోదదరా	స్వనోద్యద్దరా
383	పునరుత్తరిత	పునరుత్తరిత



పుటసంఖ్య.

తప్పు.

ఒప్పు.

388	ఒప్పున్	ఒప్పున్
394	దజాతికిన్	దజ్జాతికిన్
395	వ్యాజ్యోక్తి	వ్యాజ్యోక్తి
407	దదవతాసురామేయ	దదవతారాసుమేయ
409	దీర్ఘాంతము	దీర్ఘాంతము
430	దీపికాలోహణము	దీపికాలోపణము
434	ఆర్యోప్యమాణ	ఆర్యోప్యమాణ
439	మంత్రోచ్ఛారణముతో	మంత్రముయొక్క ఉచ్ఛారణముతో
446	కాలజ్ఞపత్ర	కాలజ్ఞపత్రి
451	గెల్తమని	గెల్తమని
470	వలయు	వలయు
478	బాణమునకు	బాణమున్
480	శీప్రతి	శ్రీప్రతి
,,	శియఃపతి	శ్రియఃపతి
,,	లాపిని	అలాపిని
,,	గళంబులు	గళంబును
494	ఘాటీ	ఘాట
,,	ఆత్మ	ఉత్మ
495	లిపిన్	లిపి
515	గదార్తి	గతార్తి
528	మహాసన	మహానస
529	తపస్సులే	తపస్సులే
530	తేపడకనే	తేపకడనే
538	అనిమానము	అవమానము
547	తీరముచేత	తీర్థముచేత
548	పవిత్ర	లవిత్ర
550	మరలపుణ్యమును	మాటిమాటికి
,,	సంబంధితులగు	సంబంధములగు
558	నేత్రవస్త్రముల	వస్త్రముల
561	శరముబండియున్న	ఎరముబడియున్న
565	భూపమయు	భూతమయు

## అంధ్రగ్రంథములు.

### శ్రీమదాంధ్రభారతము.

(పద్యకావ్యము.)

నాతప్రతుల సహాయమున సుప్రసిద్ధులగు పండితులు చిరకాలమునుండి సంపూర్ణ పరిశ్రమముతో బరిష్కరించుచున్నారు. భారతముద్రణ పూర్తికాగానే ఎఱ్ఱా పెగ్గడ హరివంశమును ముద్రించెదము. కొద్దిప్రతులే ప్రకటింపబడును కావున నలయువారు త్వరలోనే మాకు తెలియజేయవలెను. ఆది, సభా, విరాట, ఉద్యోగ, శాంతి, ఆనుశాసనిక పర్వములు విడిగా దొరకును. గ్రంథము వాల్యములుగా మంచికాలికోబైండు చేయబడి, మేలుకొగితములపై స్ఫుటముగ అచ్చుత్తింపబడుచున్నది.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

ఆది సభాపర్వములుగల సంపుటము	...	1 12
ఆరణ్యపర్వముగల సంపుటము	...	1 12
విరాటోద్యోగపర్వములుగల సంపుటము	...	1 12
ఆదిపంచకము, ఒకటే సంపుటము	...	5 0

తెక్కినపర్వములు అచ్చగుచున్నవి.

ఉత్తరరామాయణము, కలకంఠి. పాపరాజకృతము, చక్కనికూర్పు.		1 8
భాస్కరరామాయణము, చక్కనిప్రతి	...	2 8
రంగనాథరామాయణము ,,	...	2 8
మొల్లరామాయణము ,,	...	0 8
అచ్చతెనుగురామాయణము ,,	...	1 4
అంధ్రభాగవతము, సాధారణప్రతి	...	3 0
,, మేలుప్రతి	...	4 0
,, 2 సంపుటములు	...	4 12
మనుచరిత్ర, సటిక, చిన్ననైజా	...	1 8
వసుచరిత్ర, సటిక	...	2 8
అముక్తమాల్యద, సటిక	...	3 0
కృష్ణరాయవిజయము, చక్కనిప్రతి	...	0 8
ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము ,,	...	0 8
కళాపూర్ణోదయము ,,	...	1 8
రాఘవపాండవీయము, సటిక ,,	...	1 8

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్, చెన్నపురి. ఈ.

శృంగారనైషధము	చక్కనిప్రతి	...	0
నరసభూపాలీయము	,,	...	0
విజయవిలాసము	,,	...	0
సారంగధరచరిత్ర	,,	...	0
బిల్వశీయము	,,	...	0
వైజయంతీవిలాసము	,,	...	0
రంగారాయచరిత్ర	,,	...	0
రామాభ్యుదయము	,,	...	1
నీలాసుందరీపరిణయము	,,	...	0
రసికజనమనోభిరామము	,,	...	0
రుక్మిణీపరిణయము	,,	...	0
రాజశేఖరవిలాసము	,,	...	0
పారిజాతాపహరణము	,,	...	0
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	...	0
అనిరుద్ధచరిత్ర	,,	...	0
విక్రమార్కచరిత్ర	,,	...	1
వేంకటాచలమహాత్మ్యము	,,	...	6
పంచతంత్రము; నారాయణకవి	,,	...	0
కైమినిభారతము	,,	...	4
ఉత్తరహరివంశము	,,	...	1
నేమనపద్యములు	,,	...	0
ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు, టిక్కన క్రమణికా సహితము.		...	0
అప్పకవీయము		...	0
సులక్షణసారము		...	0
ఆంధ్రభాషార్థసము		...	0
శ్రీసురజాడ. శ్రీరామమూర్తిగారి ఆంధ్రకవిజీవితములు		...	2
శబ్దార్థచంద్రిక, అకారాది నిఘంటువు		...	2

ఇవి మొదలుగాగల సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములు అనేకము మాయొద్ద దొరకును.

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

192, ఎస్ పకేడ్, చెన్నపురి.









